

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

Handwritten signature



SZERKESZTI

D^R JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA



BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1892



AZ ÚJ VÁMSZERZŐDÉSEK.

Hosszas tárgyalások után 1891. évi december 7-én terjesztettek az illető törvényhozási testületek elé azok a kereskedelmi és vámszerződések, melyeket egyrészt Ausztria-Magyarország és Németország egymással s másrészt Ausztria-Magyarország és Németország külön-külön Olaszországgal, Belgiummal és Svájczzal megkötöttek.

Ezen szerződések megkötésénél a szerződő államokat az az óhaj vezérelte, hogy »államaik közt a kereskedelmi és forgalmi viszonyt bensőbbé tegyék; ez okból elhatározták, hogy az eddig fennálló szerződések helyébe új kereskedelmi és vámszerződések lépjenek, melyek hosszabb időre kötve, szilárd alapot nyujtsanak a földművelés és az ipar termékei kölcsönös kicserélésének fejlesztésére és a melyek egyszersmind alkalmat szolgáltatassanak arra is, hogy államaik, kereskedelmi és forgalmi viszonyaikat más államokkal is megfelelő szerződések útján szabályozhassák«.

Az Ausztria-Magyarország és a Németbirodalommal 1891. december 6-án Bécsben aláírt kereskedelmi és vámszerződésnek idézett bevezető szavai magukban foglalják az új kereskedelmi és vámszerződések okát, keletkezési történetüket és foglalatjukat legalább elvi tekintetben; és föltűntetik egyszersmind azt a jelleget, a melylyel bírnak, világosan kijelentvén, hogy itt tisztán önálló államok önálló forgalmi területeinek vám- és kereskedelmi viszonyai szabályoztatnak.

Mielőtt a szerződések anyagi jelentőségét és részleteit fejtegetnők, mindenekelőtt szükséges az új viszony föltűntetése szempontjából tisztába jönni azzal, vajjon a szóban forgó nyolcz szerződés »vámuniót«, vagy az oly sokszor hangoztatott »középeurópai vámszövetséget« megteremtette-e?

Ismeretes az a mozgalom, a mely Európa több államai-

ban azóta fejlődött ki, mióta az árak deprecziációja s főképe a nyers termények aránylag nagyobb ársüllyedése, kapcsolatban az Amerikából, Indiából és Ausztráliából nagyobb tömegekben Európába érkező gabonaküldeményekkel, az európai mezőgazdákra nyomasztólag kezdett hatni és az agrár nézeteknek erősebb befolyást adott a közgazdasági kérdések megbeszélésénél. Akkor általános nézet volt az, hogy ha valamikép sikerülne a középeurópai államokat oly vámpolitikai szervezetbe egyesíteni, hogy a transzoczeáni országokkal és Oroszországgal szemben egységes egészet képeznének és ezen egész alakjában mezőgazdasági érdekeiket közösen, esetleg magasabb vámok útján Amerika, Ausztrália, India és Oroszország ellenében védenék, az európai mezőgazdasági állapotok talán kedvezőbbekké alakulhatnának és megmenekülhetnének azon túlságosnak mondottb ehozataltól, mely amaz országok csekély termelési költségei mellett eddig oly óriási mérvekre fejlődött. Egy középeurópai vámunió tervezete volt tehát az az eszmény, mely az európai gazdasági viszonyok javítására czélba vétett és ez az eszme még nagyobb tápot nyert, midőn Oroszország elszigetelő vámrendszerét minden tekintet nélkül a többi európai államokra, folytonos vámemelések és prohibíciók által még fokozta; midőn Oroszország az európai államok iparczikkait lassankint egészen kiszorította saját területeiről s másrészt előnyös tengeri fekvése, továbbá vasuti hálózatának kiépítése és végre vasuti tarifapolitikája segítségével nyers terményei számára az európai gabonapiacokat mindinkább meghódította. Az amerikai mozgalmak is a középeurópai vámunió eszméjét éltették, mert míg egy irányban az európai iparczikkak száműzésére czéloztak, a mennyiben a Mac Kinley-vámtarifa oly magas vámtételeket szabott, hogy alkalmazásuk igen sok iparczikknál a prohibíciót eredményezte; más irányban arra törekszenek, hogy Amerika összes államai egy egységes közgazdasági területté alakuljanak és »Panamerika« szükségleteit Európa kizárásával fedezhesse. De sőt még Nagybritanniában is mutatkoznak jelenségek az elszigetelésre, a mennyiben Nagybritánia óriási gyarmatbirtokai az anyaországgal egy »Nagyobb Británia« közgazdasági területévé volnának fejlesztendők és ezen »Greater Britain« a többi államokkal szemben egy nagy vámterületet képezne, melyben az anyaország vagy a brit gyarmatbirtokok

terményei vagy iparczikkei kedvezőbb vámozást élveznének, mint a más országokból jövők.

Ezen vámegyesülési eszmékkel szemben egy közép európai vámunió valószínűsége és szükséges volta mindinkább több pártolóra talált és midőn 1890. november havában Bécsben megkezdődtek a tárgyalások a Németbirodalom és Ausztria-Magyarország meghatalmazottjai közt, nem volt kizárva a valószínűség, hogy a tárgyalások alapjául a vámunió eszméje fog szolgálni. A valószínűségnek ez a látszatja még növekedett, a midőn hire terjedt, hogy a közgazdasági viszonyaikra alapjukban tisztába jutott két nagy szerződő fél, Ausztria-Magyarország és a Németbirodalom együttes törekvésükben a Svájcczal, Olaszországgal és Belgiummal tárgyalni készülnek s talán a keleti tartományokat, kivált Szerbiát és Romániát is ebbeli működésük körébe belevonandják. Az álmodott közép európai vámegyesülés ezen kooperáció által mintegy valósulni látszott; úgy, hogy a szerződéseknek 1891. deczember 7-ikén történt közzététele alkalmával még sokáig a vámegyesülésről szólt a közvélemény.

Pedig a megkötött nyolcz szerződés nem kontemplálja a vámuniót. Vámegyesült államok vagy teljesen szabad forgalomban vannak egymással, mint például jelenleg az osztrák-magyar vámterületen Ausztria, Magyarország, Bosznia és Hercegovina, avagy a német vámegyesületben, illetőleg most már Németbirodalomban Poroszország, Bajorország, Szászország, Württemberg, stb. külön német államok; avagy legalább, ha egyelőre közbenső vámsorompók választják is el egymás közti szabad forgalmukat, oly szervezettel bírnak, mely által a többi külföld ellenében külön külső vámokat alkalmaznak s ekkép bizonyos tekintetben összetartozásukat a többi külföld irányában dokumentálják.

Mindezekből a megkülönböztető vonásokból az új szerződésekben nem találunk semmit. Ezek a szerződések a vámviszonyokat csak abban a módban szabályozzák, a mint a tarifaszerződések szabályozták eddig ezeket a viszonyokat; az egyedüli különbség legfőlebb is az, hogy egy és ugyanazon időben több állam egyszerre megköti azokat s így az a terület, melyre a szerződések terjednek, egyszerre nagyobb.

Tényleg nagyjelentőségű az a körülmény, melynél fogva hat állam szerződéses viszonyban áll. Ez a hat állam köz-

gazdasági jelentősége leginkább szembetűnik, ha azokat az alapokat tekintjük, melyek a vagyonosság jellemzéséül szolgálnak. Ezek szerint ugyanis:

	Területe négyyszög kilo- méterekben	Lakossága	Évi áruforgalma Behozatal Kivitel Összesen millió frankokban		
Ausztria-Magyar- ország	625.557	41,345.000	1.313	1.708	3.021
Németbirodalom	540.419	49,421.000	3.328	2.664	5.992
Olaszország	296.323	30,158.000	1.319	859	2.178
Svájc	41.346	2,933.000	953	703	1.656
Belgium	29.547	6,147.000	1.534	1.556	3.090
Összesen	1,533.192	130,004.000	8.447	7.490	15.937

Ily számok mellett az a tény, hogy ezek az államok a legközelebbi 12 év alatt egymással békés gazdasági viszonyokban akarnak élni, sőt ebbeli szándékukat más európai s kivált szomszédos államokra is kiterjeszteni óhajtják, szóval, hogy az a harci állapot, a mely az utolsó tíz évben Európa-szerte a közgazdasági nemzetközi politikában nyilvánult, ezentúl megszűnik és nyugodt, barátságos helyzetnek enged tért: mindenesetre közgazdaságilag is nagyjelentőségű és a nemzetközi politikában fordulatot jelent.

A nélkül, hogy a vámpolitika történetének tüzetes taglalásába bocsátkoznánk, szükséges néhány nagyobb vonással eddigi jellegét föltüntetni.

Az a nagy átalakulás, a mely III. Napoleon és Cobden Richard kezdeményezése folytán az 1860. évben megkötött angol-francia kereskedelmi szerződés folytán az európai államok vámpolitikájában beállt és melynek jellemző vonása a szabad kereskedelmi elvnek érvényre jutásában állt: a kereskedelmi és vámszerződések egész lánczolatát vonta maga után. Ausztria-Magyarország s a vele leginkább érdekelt nagyobb államok hasonlóképp számos szerződésben megkötötték és leszállították vámtarifáikat. Ez az irányzat Európában 1876-ig az akkor fönnállt különböző vám- és kereskedelmi szerződések által biztosítva volt.

A hetvenes évek felé azonban már mutatkoznak jelei a reakeciónak. Több államban érezni kezdik annak súlyát, hogy a vámok iránt függetlenül, más államok beleegyezése nélkül intézkedni nem lehet. Igaz, ez a kellemetlenség kezdetben inkább csak pénzügyi okokból tűnik fel, a mennyiben az egyes államok pénzügyeinek rendbehozatalára a vámjöve-

delemnek fokozása lett volna kívánatos. Olaszországban az egységes királyság létrehozatala nagy gondokat okozott pénzügyileg is; már 1870. és 1871-ben több vámtétel, mely szerződések által meg nem kötöttet, fölemeltetett, — az olasz szeszdó oly módon honosittatik meg, hogy annak alapján a szeszvámot tetemesen föl lehetett csigázni és ekkép a nagy mennyiségben a külföldről, kivált Ausztria-Magyarországból érkező szeszt nagy vámokkal illetni lehessen; — a statisztikai illeték honosittatik meg, szóval kísérletek tétetnek arra, hogy a vámjövedék, a mennyire csak lehetséges, az ország érdekében jövedelmezőbbé tétessék. Az ebbeli törekvéseknél mindig hangsúlyozni kellett azt a körülményt, hogy a vámok még bőségesebb jövedelmi forrásul kínálkoznának, ha az 1876-ig még fennálló vámszerződések az állam szabad elhatározását nem gátolnák. A vámkérdésnek, ha mindjárt tisztán pénzügyi szempontból való hangoztatása a parlamentben valamint az utalás arra, hogy mily czélszerű volna egy oly állapot, melynél nemzetközi szerződések nem gátolnák a nemzetet szándokaiban, természetesen a vámok jelentőségére terelte a közfigyelmet. Hiába akart a kormány ez ügynek egyelőre csak pénzügyi jelentőséget tulajdonítani, a közvélemény fölvetette azt átalánosságban és követelte, hogy egy parlamenti bizottság tegye nyomozása tárgyává az ország közgazdasági fejlődését és e közben főképp azt, mily hatással vannak az egyes vámtételek az egyes termelési ágakra. Ezen 1870. évben kezdeményezett enquête négy év lefolyása alatt befejeztetett és eredménye egy vámtarifa-javaslat volt, még pedig védvamos irányzattal.

Hasonló menete volt a reakciónak Franciaországban. Ott az 1870-iki német-francia nagy háború követelt óriási pénzáldozatokat, a melyeknek fedezésére az irányadó Thiers vámokat akart alkalmazni. A miként később Bismarck Németországban, azt lehet mondani a közvélemény ellenére, erőszakolta védvamos nézeteit, ép úgy látjuk ezt Franciaországban Thiers szereplésénél. Az összes kormány ekkor szabadkereskedelmi nézeteknek hódolt; a kamara legtöbb tagja ezt az irányt vallotta, a tudományos irodalom ép úgy, mint a sajtó, szabadkereskedelmi tanokat hirdetett és mégis a védvamosokat kedvelő Thiers győzött nézeteivel, a midőn a »taxes sur les matières brutes« rendszerével, a vámtarifa majdnem valamennyi tétéleit

látszólag csak pénzügyi czélokból fölemelte. Oly nagy volt a közvéleményben a Thiers iránti tisztelet; oly nélkülözhetlennek tekintették az összes döntő tényezők Thiers politikai belátását abban az időben, midőn Franciaország a német túlsúly csapásai alatt nyögött; oly nagyoknak tekintették Thiers érdemeit az ország megmentésében, hogy tévedéseit a közvélemény jobb meggyőződése ellenére is megbocsátá és a közgazdasági téren oly intézkedéseket tűrt meg, melyeket más államférfi ily erős közvéleménynyel szemben még csak javasolni sem merhetett volna a nélkül, hogy a közvélemény őt egyszerűen a vezető polczról le nem sodorta volna. És a mint oly gyakran történik az élet különböző viszonyaiban, hogy a kezdetben veszélytelennek látszó csira erőteljes gyökereket ver és hatalmas növényzetté fejlődik, úgy látjuk Franciaországban is azt, hogy a Thiers által elvetett mag, a reakció a szabadkereskedés ellen, melyet akkor a közvélemény a szabadkereskedés elveiben bizva, ideiglenesen nagy államférfia iránti személyes hódolatában tűrt, nemsokára tért hódit. Hú szövetségest talált a reakció a frankfurti béke 11. cikkében, melylyel Franciaország Németországnak és viszont örök időkre a »legnagyobb kedvezést« biztosított a vámügyekben; a nemzeti gyűlölet, mely a nagy német-francia háború óta a francia népben minden iránt nyilatkozik, a mi német, jelszóvá tette azt a nézetet, hogy minden kedvezmény, a mit Franciaország kereskedelmi szerződések által bármely nemzetnek is ad, az említett béke következtében a gyűlölt németeknek is jut, és semhogy a németek előnyöket kapjanak Franciaországtól, inkább nem kell más nemzetekkel sem szerződni. Így történt, hogy az angol-francia szerződés, tehát az a szerződés, a mely alapját képezte az európai újabb szabadelvű törekvéseknek és melyet Thiers 1872. évben fölmondott, daczára a több ízben ismételten megkezdett tárgyalásoknak, meg nem ujttatott, s így történt, hogy Franciaországban egy erős párt keletkezett, mely a szerződési politikát egyáltalában ellenezte és vámügyekben a törvényhozás önálló — nemzetközi egyezményektől független — működését követelte. Hogy ezen szellem védelme alatt az iparvédelem és később az agrár érdekek irányzata fejlődött s így a közvélemény előbbi szabadabb felfogásában is megváltozott, az nagyon is természetes.

Ausztriában a védvamos irány mindig nagy párthivekkel

birt és habár az 1867. és 1868. években Franciaországgal, Nagybritanniával, Olaszországgal és a német vámszövetséggel kötött szerződések a kereskedelmi szabadság elvein nyugodtak és a bennük foglalt számos vámmérséklés a magas általános vámtarifát lényegesen megváltoztatta; habár továbbá az a közgazdasági lendület, a mely épen közvetlenül a szerződések életbe lépte után számos kedvező körülmény szerencsés találkozása folytán a védvám hivei által jósolt romlás helyett épen ellenkezőleg minden téren pezsgő életet tüntetett föl, s így a szabadkereskedelmi irány győzelme tényleges sikerei által a védvámosok szavát elnémitotta: csak alkalomra és kedvező pillanatra volt szükség, hogy az osztrák gyárosok és iparosok megszokott követeléseikkel föllépjenek és a szabadkereskedés ellen föltámadjanak. Ez az alkalom tényleg kínálkozott is; egyrészt a külföldön, kivált Olaszországban és Franciaországban mutatkozott és ép vázolt védvámos mozgalmak utánzásra ösztönöztek; de az a közgazdasági válság, a mely 1873-ban Közép-Európát fenyegette és a mely leginkább Ausztriában s főkép Bécsben dúlt és pusztított, megadta az okot arra, hogy az anyagi téren veszteségekkel sújtottak a közgazdasági állapotok helytelen alapjairól szólhassanak; s minthogy az emberi természetnél fogva mindenki ott szokta keresni a baj okát, a hol azt neveltetésénél vagy oktatásánál fogva találni szereti, az osztrák iparosok és gyárosok is visszaemlékezve a védvám tanaira, a közgazdasági válság és a vele kapcsolatos összes terheket és veszteségeket a szabadkereskedés rendszerével hozták kapcsolatba és az egyedüli menedéket a védvámokhoz való visszatérésben látták. Ezen védvámos törekvések erős ellenzésre találtak ugyan a magyar fölfogásban, a mely 1867. óta Ausztria-Magyarország vámpolitikájában egyenlő szavazattal folyt be az ügyek intézésénél; de midőn a vám és kereskedelmi szövetség megújítása alkalmával egy egész tömege az 1867-iki kiegyezéskor megoldatlanul hagyott közgazdasági kérdéseknek kölcsönös kompenzáció útján volt szabályozandó; midőn továbbá Magyarország érdekében is a vámjövedelmet pénzügyi szempontból szintén értékesebb jövedelmi forrássá akarták átalakítani; midőn végre a tapasztalás azt mutatta, hogy kereskedelmi szerződéseket alaposan átgondolt általános vámtarifa nélkül igen bajosan lehet kötni, és hogy a lejáró kereskedelmi szerződések küszöbön levő megújításakor

a régi viszonyokon alapuló és a kereskedelmi szerződések következtében majdnem csak névleg érvényben levő általános vámtarifa egészen hasznavehetetlen: ekkor létesült az 1878-ik évi általános vámtarifa, mely főkép a szövő-iparczikkeknél mérsékelt védvámokat tartalmazott, de még a védvamos osztrákok részéről is abból a célból készült, hogy vele a szerződéses vámpolitika folytattassék, és így az addigi rendszer lehetőleg föntartassék.

Az az áramlat, mely a kereskedelmi politikában a vázoltak szerint lassan-lassan mindig több országra terjeszkedik, Németországban is kedvező talajra talált. Itt is kezdetben a pénzügyi oldal volt az, mely kiindulási pontul szolgált. Az egységes Németbirodalom megalakulása óta Bismark egyik főgondját képezte az, hogy a Németbirodalom pénzügyeit függetlenekké tegye az egyes országok pénzügyeitől; azt akarta, hogy az egyes országok ne érezzék a Németbirodalom létének terheit; ne zúgolódjanak, hogy ha a Németbirodalom saját erejének föntartása céljából nagy költségeket okoz. A Németbirodalom alkotmánya szerint a Németbirodalom kiadásait a Németbirodalom saját jövedelmei fedezik, ha azonban ezek elégtelenek, repartíció útján matrikulás járulékokat fizet minden egyes német fejdelemség. A matrikulás járulékok megszüntetése és így a Birodalom saját jövedelmeinek fokozása: ez volt a cél, melyet Bismark el akart érni. Monopol tervei nem találtak kedvező fogadtatásra; pedig azokkal hitte első sorban lehetőnek tervét valósítani. A vámjövedelem birodalmi jövedelem volt az alkotmány szerint s így fokozása ennek a jövedelemnek tulajdonkép saját céljának elérését tette lehetővé. Így jutott Bismark a vámokhoz, ez volt az út, melyen vámpolitikussá képezte magát és mely őt az 1878-iki karácsonyi levél megírására vezette. Az a körülmény, hogy terveivel nyíltan csak 1878. telén lépett föl, tehát miután Ausztria-Magyarországon már az 1878-iki vámtarifa törvényerőre lépett és az első tárgyalások egy német-osztrák-magyar kereskedelmi és vámszerződés megkötése végett meghiusultak: látszólag oda mutatnak, mintha a reakció terén Németország követte volna Ausztria-Magyarországot, sőt mintha ez utóbbi oka lett volna azon fordulatnak, mely e téren Németországban beállt. Ha azonban meggondoljuk, hogy Bismark mélyen átgondolt reformtervei tulajdonkép belső német oko-

kon alapulnak; hogy már 1876. évben hagyta el Delbrück — a német szabadkereskedelmi politika tényleges vezetője — állását s így az ellenkezés a birodalmi kanczellár és vámpolitikai első hivatalnokáé nézeteiben már legalább 1876. évben megvolt és a szabadkereskedelem hívének meghátrálásával végződött; akkor az időben való egymásutánt nem tekinthetjük egyuttal az eszmék fejlődésének egymásutánja gyanánt is és el kell ismernünk, hogy itt a kezdeményezésre a nyomás nem Ausztria-Magyarország részéről jött. Ismeretes, hogy Bismark szándokait a német politikai pártok desorganizációjával, illetőleg az iparvédvamosok és az agráriusok segítségével vitte keresztül és így az 1879-ik évi német vámtarifa iparvédvámokkal és agrár váмokkal szerepel.

Bismark ezen győzelme képezi a most fejlődő vámpolitikának sarkpontját egész Közép-Európában. Védvámok és agrárvámok: ez mostantól fogva a jelszó. Miután ismételt tárgyalások után sem sikerült Ausztria-Magyarországnak Németországot vámszerződésre bírni, létrejött az 1882-ik évi osztrák-magyar vámtarifa, mely agrárvámokat, de nagyszámú iparvédvámokat tartalmaz; nemsokára revízió alá vétetik a német vámtarifa, 1885. évben újabb agrár és védvámok emelésével találkozunk; válaszul ezen revízióra látjuk az osztrák-magyar vámtarifának 1887-ik évi módosítását és végre a német vámtarifának ugyancsak 1887. évben történt részleges megváltoztatását.

A vámtarifáknak ezen folytonos átvizsgálásával, illetőleg a tételeknek újabb és újabb emelésével találkozunk más államokban is. Így Franciaország 1881. évben állapítja meg új általános vámtarifáját, melyben az iparvédvámok mellett szintén agrárvámok találhatók; már ezen tarifa készítésénél, mely hosszú előkészületek és harcok után jött létre, emelkedett Franciaországban is az agrár irányzat uralomra; ezen tarifa készítésekor győzött Méline erélyes agitációja folytán és kényszerítette a kormányt azon ígéretre, hogy a mezőgazdasági cikkek, valamint az állatok vámjait semmi esetre le nem köti esetleges szerződések útján és hogy e részben a nemzet független elhatározási jogát föntartja továbbra is. Ezen előzmények után kivált az agrárirány követelt újabb és újabb fölemeléseket, melyek 1887., 1889. és 1890. években tényleg érvényesültek is.

Hasonló törekvéseket látunk Olaszországban, Svájcban, Romániában, Spanyolországban, a hol mindenütt rendszeres vámemelések rendeltettek el.

Ez volt a dolgok helyzete az európai vámpolitikában 1889-ben, vagyis abban az évben, a melyben komolyan meg kellett fontolni minden kormánynak, mi legyen ezentúl a közgazdasági s kivált a kereskedelmi politikában az irány; mert közeledett 1892. február hava, a melyben a még fennálló kereskedelmi szerződések lejárnak. A kereskedelmi politika számára Franciaország tűzte ki ezt a terminust; ugyanis 1892. február 2-ig kötötte meg legnagyobb jelentőségű tarifaszerződéseit, jelesen Spanyolországgal 1882. február 6., Belgiummal 1881. október 31., a Svájcczal 1882. február 23-án és ez okból tekintettel Franciaország viszonyaira s arra, hogy ez az ország főszerződéseinek lejártja után oly vámpolitikát követhet, melynél az érdekelt államok szintén csak szabad rendelkezéssel paralizálhatják leginkább az esetleges veszélyeket, melyek Franciaország részéről támadhatnak, az említett országok és más európai országok is az újabb szerződéseket ezzel a határidővel kötötték meg. Így Olaszország Ausztria-Magyarországgal 1887. deczember 27. kötött szerződésében fentartotta magának a jogot, hogy a tíz évre kötött szerződést 1891. deczember végére fölmondhassa; Svájc majdnem valamennyi szerződése az 1892. február körül szűnnek meg vagy akkorra föl voltak mondhatók; így

a Belgiummal	1889. július 3.	kötött	1892. február 1.
a Bulgáriával	1890. okt. 9.	»	1892. január 1/13.
a Németországgal ..	1888. nov. 11.	»	1892. február 1.
a Franciaországgal	1882. febr. 23.	»	1892. február 1.
az Olaszországgal ..	1889. január 23.	»	1892. február 1.
az Ausztria-Magyar-			
országgal	1888. nov. 23.	»	1892. február 1.
a Spanyolországgal	1883. márcz. 14.	»	1892. február 1.

Ugyanezt látjuk Spanyolország szerződéseinél, úgy, hogy valamennyi európai államnak 1889. évben megfontolása tárgyává kellett tennie azt a kérdést, miképen lesz ezentúl vámpolitikája irányítandó.

A dolgoknak ily helyzete mellett, a midőn a viszonyok magában Európában is meglehetősen bonyolultak voltak, az Északamerikai Egyesült-Államok újabb üszköt vetettek

a különben is gyulékony anyagba. Az Egyesült amerikai államokban 1889. évben a republikánusok jutottak uralomra Harrison elnökké történt megválasztatása alkalmával. A kormány élére Blaine államtitkár lépett, a ki a közgazdaság terén akarta Monroe tanát érvényesíteni s a közgazdaság terén Amerikát az amerikaiak számára kívánta biztosítani. 1889. okt. 2-án gyült egybe Washingtonban valamennyi amerikai államok képviselőiből a panamerikai kongresszus, a fölött tanakodandó, miképen lehet Amerikából egy egységes gazdasági, kereskedelmi és forgalmi területet alakítani; miképen lehetne Amerikában az amerikai terményeket és iparczikkeket értékesíteni és miképen lehetne az európaiakat Amerikából közgazdaságilag is száműzni. A panamerikai kongresszus ez alkalommal ugyan nem érte el célját; a tanácskozások legalább még nem vezettek az óhajtott panamerikai vámunióhoz; de ez nem tántorította el Blaine-t az egyszer kitűzött irány követésétől. A mit el nem ért a többi köztársaságok támogatásával, el akarta azt most érni az Északamerikai Államok saját erejéből. Az 1889. és 1890. évek folyamata alatt több törvény jött létre (köztük a Mac Kinley billeg), a melyek vámpolitikailag részben azt akarják, a mit egy panamerikai vámunióknak kellett volna létrehoznia. Először is legtöbb európai iparczikkekre oly vámtételek honosítottak meg, a melyek a további kivített lényegesen megnehezítették, sőt lehetetlenné tették és az amerikai cikkeknek a védett piacokon monopolisztikus helyzetet biztosítottak. Másodszor hatalmat adtak az Egyesült-Államok elnökének kezébe, melylyel a törvényhozás minden további megkérdezése nélkül mindazon államok irányában, melyek akár mi okból amerikai terményeket nem oly módon vámoznak, mint más kedvezett államok terményeit vagy talán kitiltanak, tetszés szerinti retorziókat alkalmazhasson. Végre harmadszor fölhatalmazták az elnököt, hogy más, főképen amerikai államokkal a reciprocitás elve alapján oly egyezményeket létesítsen, a melyek az Egyesült amerikai államoknak külön kedvezményeket biztosítsanak. Ezek a törvények tehát Európával szemben a következő állapotot akarják életbe léptetni: Az európai cikkek az Egyesült Államok területéről lehetőleg kizáratnak; az európai államok kénytelenek Amerikát minden ellenszolgáltatás nélkül a legnagyobb kedvezésben részesülő nemzetek

sorába fölvenni; holott az Északamerikai Egyesült-Államok föntartják maguknak a jogot, hogy recziprocitási szerződések alapján más nemzeteknek oly előnyöket biztosítsanak, melyeket általánosságban, külön koncesszió nélkül az európai nemzetek számára nem adnának.

A legnagyobb diktátori önkénnyel álltak az európai nemzetek szemben, melyet valaha állam mások iránt a vámpolitika terén életbeléptetett. És ezzel a föllépéssel szemben az európai államok a tehetetlenség oly szégyenletes állapotában voltak, mely az együttes föllépést, együttes intézkedést, egyöntetű eljárást lehetetlenné tette.

Az európai államok tényleg az ugynevezett autonóm vámpolitika rendszerét fejlesztették nagygyá. A mennyire lehetséges, arra törekedtek, hogy más nemzetektől függetlenül saját maguk határozhassák meg az időnkinti követelmények szerint tarifátételeiket; arra törekedtek, hogy piacaiktól a külföld czikkeit távol tartsák, hogy a saját termelésnek, a saját iparnak biztosítsák a hazai piacot, hogy saját termelésük és iparuk fejlesztése czéljából a szomszéd versenyző termelés és ipar helyzetét nehezítsék. Magas vámok, represszáliák, vámháborúk! ezek ezen irány jellemző vonásai. Háború a közgazdaság terén, nem verseny a hasonló termelő erők közt: ezzel találkozunk mindenütt.

De ha ily rendszer mellett közös egyetértés az amerikai inzultus ellen nem is volt elérhető, komolyan meg kellett gondolni, vajjon tovább lehet vagy szabad-e haladni az autonóm vámpolitika eddig követett nyomdokain, avagy elég jókor nem kell-e megfontolni a megfordulás módját, nem kell-e más irányokat keresni és nem kell-e az annyira üldözött szabadkereskedelmi eszméknek mégis tért engedni?

Tagadni nem lehet, hogy az u. n. autonóm vámpolitika uralmának korszakában az illető államok pénzügyileg a vámjövédékkel kellően fokozták. Így a vámjövédelem volt:

Évben	Ausztria-Magyarországon millió forint	Németországon millió márká	Olaszországon millió lira	Svájcban millió frank
1877.	19·6 ezüst	106·9	100·6	15·7
1878.	22·3 »	111·5	105·3	15·6
1879.	20·8 arany	148·4	130·9	16·8
1880.	26·0 »	166·8	122·6	17·2
1881.	29·4 »	192·4	153·6	17·4
1882.	37·7 »	202·8	155·6	18·6

Évben	Ausztria-Magyarországon millió forint	Németországon millió márká	Olaszországon millió líra	Svájcban millió frank
1883.	45 ⁰ »	209 ⁷	175 ⁰	20 ¹
1884.	44 ⁷ »	220 ⁹	168 ⁷	21 ⁴
1885.	39 ⁸ »	241 ⁷	224 ⁹	21 ¹
1886.	37 ² »	248 ¹	164 ⁴	22 ³
1887.	35 ⁹ »	270 ¹	255 ⁶	24 ⁶
1888.	38 ¹ »	290 ¹	194 ⁷	26 ⁰
1889.	39 ⁶ »	360 ²	254 ⁰	27 ⁴
1890.	— »	395 ³	240 ⁹	—

De a vámjövedelem tetemesebb emelkedése majdnem mindenütt kiválóan pénzügyi vámokra alkalmas cikkek erősebb vámozásának eredménye (eltekinthetve Németországtól, a hol az utolsó évben egyedül a gabonavámok 114 millió márkát eredményeztek és hol csak a többi összegre nézve áll a mondott megjegyzés), a mely eredmény tehát szerződéses, sőt szabadkereskedelmi vámpolitika mellett is elérhető lett volna.

Az autonóm vámpolitikának közgazdasági törekvései, illetőleg azon célok, melyeket az autonóm vámpolitika követelői e téren legalább elérni óhajtottak, legkevesebb esetben valósultak. Midőn ebbeli állításunkat igazolni akarjuk, első sorban Németország viszonyait kívánjuk föltüntetni, mert ezek legalkalmasabbak a szóban álló célzatok tanulmányozására.

Az agrár vámokkal részint a külföldi gabona távol tartása volt szándékolva, részint a német mezőgazdaság emelése, vagy legalább a gabonaárak némi biztosítása helyezettett kilátásba. A vámok szószólói egy téren sem vallottak oly nagy kudarcot, mint épen az agrár vámokkal. A behozatali többlet a különböző vámtételek, illetőleg a vámmentes (1872—79.) időszak évi átlagai szerint kiszámítva a következő képet nyújtja:

Években	Búza	Rozs t o n n	Árpa á k b a n	Zab	Tengeri
1872—1879.	118.000	812.000	190.700	184.700	100.000
1880—1889.	459.200	728.000	470.300	198.000	208.000
1880—1884.	492.200	722.700	277.700	232.700	246.300
1885—1887.	455.900	654.300	476.300	142.900	174.800
1888—1890.	553.900	862.800	671.400	208.100	323.600

tehát éppen a legmagasabb vámok uralma alatt volt a külföld behozatala a legnagyobb és összehasonlítva a vámmentes időszakkal, aránylag óriási emelkedés mutatkozott majdnem minden gabonafajnál, főképp a búzánál és árpánál. A gabona-

vámoknak az a célja tehát, hogy távol tartsák a külföld termését, hogy nagyobb mérvben biztosítsák a hazai termelésnek a hazai fogyasztást, ezen adatok szerint Németországban el nem lett érve.

De épp oly kevéssé érte el Németország a gabonavámokkal azt, hogy a belföldi termelőknek megfelelő gabonaárakat biztosítson. Midőn a vámmentes 1879. évben Berlin tőzsdéje a búza árát tonnánként 197⁸⁵ márkával jegyzi, az 1880—1884. években, a 10 márkás búzavám idejében az ár 162²⁰ márkára leszáll, sőt az 1885—1887. években 30 márkás vámnál 160³⁰ márkás évi átlagárral találkozunk és még az 1888—90. években a szerfölött magas 50 márkás vámnál sem tud az évi átlag 195⁴⁰ márkánál magasabbra emelkedni. Már ezekből a számokból látható, hogy a gabona mint világpiaczi árú nem engedi árát egyszerűen egy ország törvényhozása által szabályoztatni, vagy legalább nem lehetséges ezt egységes vámtétellel elérni. Csak egy, az árakkal folytonosan hullámzó, skálaszerűen változó vámrendszer adhatna talán némi állandóságot a belföldi áraknak; de egy ily vámrendszer gyorsan működő, a telegráf- és telefonnal valamennyi világpiaczczal összeköttetésben álló üzletvilágunk mellett alig képzelhető; az árak folytonos naponkénti, sőt óránkénti és határidők szerint is változó ingadozását a kormány nem követhetné lépten-nyomon s így a vámok egyáltalában a gabonaárak biztosítására alkalmatlanok.

A miként az agrár vámok nem teljesítették azt, a mit vártak tőlük, úgy az autonom korszakban meghonosított iparvédvámok sem mutatnak föl kedvező eredményt. A magas vámok ugyanis más államok részéről is viszonzottattak, a védvám által fokozottabb tevékenységre serkentett iparok nagyobb termelést tanusítanak ugyan, de a nagyobb mennyiségű iparcikkeket más államokban elhelyezni nem lehetett, vagy csak az ott alkalmazott vámok folytán árengedményekkel s így az ipar részben veszteségeket szenvedett.

Egészen helyesen mondja a szerződések kíséretében beterjesztett emlékiratban a német kormány az iparvédvámok hatásáról: a német ipar a vámok védelme alatt majdnem minden ágában nevezetes lendületet vett. Németországnak elsőrangú iparállammá való fejlődése, lakosságának szaporodása és a belföldi fogyasztás teljes kielégítésére nem elegendő

nyerstermelés azt eredményezték, hogy a nyersanyagok és élelmi szerek a külföldről nagyobb mennyiségekben hozatnak be. Hogy az ekkép megtámadott gazdasági egyensúly a kellő mértékben ismét helyreálljon, Németország első sorban oda van kényszerítve, miszerint ipartermékeinek fölöslegét a külföldön helyezze el. A nyersanyagok behozatala Németországban tett:

	összesen	a kivitel levonásával
1880—1890. évekb. átlag	2.206 mill. márkát	1.357 mill. márkát
1889. évben	2.818 » »	2.033 » »
1890. »	2.966 » »	2.120 » »

A nyersanyagoknak ezen roppant felszaporodásával az iparczikkék kivitele nem tartott lépést. Az iparczikkék kivitele Németországból ugyanis tett:

	összesen	a behozatal levonásával
1880—1890. évekb. átlag	2.260 mill. márkát	1.211 mill. márkát
1889. évben »	2.382 » »	1.185 » »
1890. » »	2.482 » »	1.286 » »

E számokból kivehető, hogy a munkának milyen nagy tömege van a német kivitelben képviselve, mily nagy érdekek fűződnek a kivitelhez és mily nevezetes tényezőt képez ezek szerint a kivitel a német ipar virágzása és az összes német közgazdaság jóléte tekintetéből. A fűsúly, melyre tehát törekedni kell, a külföldi piacoknak megnyitása és ezt az autonóm vámpolitikával elérni nem lehet.

Azzal, hogy Németország átlátta, illetőleg kormányfőfiai azon meggyőződésre jutottak, hogy az autonóm vámpolitika korunk közgazdasági viszonyainak meg nem felel, lehetővé vált az a fordulat is, mely a most megkötött nyolcz szerződésben kifejezésre talál. Mert a lefolyt 10 év alatt, vagyis az u. n. autonóm vámpolitika uralma idejében is találkoztunk tarifa-szerződésekkel; így Németország Svájc czal, Spanyolországgal, Görögországgal, Olaszországgal, — Ausztria-Magyarország Svájc czal, Olaszországgal részben Szerbiával, Olaszország Franciaországgal, Svájc czal, Németországgal, Ausztria-Magyarországgal tarifaszerződések által meg volt kötve; azonban ezek a szerződések roppant óvatosan nyultak a vámtételek szabályozásához, a mennyire lehetséges kevés vámtételre szorítkoztak, rövid időre voltak kötve, szóval látszott rajtuk, hogy az illető szerződő országok az autonóm jogok-

ból, a mennyire csak lehet, keveset akartak fölálldozni, az autonóm vámpolitika rendszerével szakítani nem akarnak és féltékeny körültekintéssel akkép voltak megkötve, hogy az autonóm intézkedés joga vámpolitikailag fontos pillanatokban ismét biztosítva legyen.

Az új szerződések más álláspontra helyezkednek. A hat hatalom, mely ezuttal szerződik, Ausztria, Magyarország, Németbirodalom, Olaszország, Svájc és Belgium egymással közvetlenül összefüggő forgalmú területöket saját kereskedelem-politikai és közgazdasági céljaik elérése szempontjából függetlenül más országok törekvéseitől 12 évre szabályozzák. Míg az előbbi korszakban Franciaország magatartása volt irányadó a szerződések tartamára s a mint láttuk ez a körülmény indította a szerződő államokat a szerződéseknek 1892. februárig leendő megkötésére; most nem törődve még ezen kereskedelmileg fontos ország magatartásával, avagy szándokaival, a szerződésre lépők saját érdekeik egyedüli mérlegelésével szabják meg azt az időtartamot, melyre az új rendezkedés szabályait megállapítani akarják; ezzel egy fontos hatalmi tényt nyilvánítanak; kijelentik, hogy nem ők fognak másoktól függni, hanem együttes eljárásuk következtében másokat fognak arra kényszeríteni, hogy tőlük függjenek; ezentúl nem a kapkodás rendszere, egyes államok szeszélye fog vámtételek megállapítására döntő súlylyal birni, hanem az a meghatározott akarat, hogy forgalmi viszonyokban a stabilitás elve uralkodjék.

Ez okból az öt vámterület általános vámtarifáinak tételei nagy részben vagy a jelenlegi magasságban megkötettek vagy mérsékeltek. Míg az előbbeni szerződésekben többnyire csak nevezetesebb cikkek vámtételei vétettek föl a szerződésekbe, ezuttal épen tekintettel a célra, az autonóm vámszabályozás lehető korlátozására, a mennyire lehet, sok vámtétel szerepel. Nehéz ugyan vámszerződéseket a megkötött tarifatételek száma szerint megítélni, miután az illető cikkek jelentősége az egyszerű számokból ki nem vehető; tekintettel azonban arra, hogy ezek a külsőségek is nyújtanak némi tájékozást, fölemlítjük, hogy a belga vámtarifa 59 számába beosztott 204 vámtéteteleiből részben 61 tétel; a német vámtarifa 43. számába osztott 369 tételeiből teljesen 160 és részben 58, összesen tehát 218; az olasz vámtarifának 346

számába beosztott 768 tételei közül 106 egészen, 152 részben, összesen tehát 258; az osztrák-magyar vámtarifa 381 számába beosztott 527 vámtétele közül 261 egészen, 88 részben, összesen tehát 349; végre a Svájcezi vámtarifa 476 vámtétele közül 248 egészen, 32 részben, összesen 280 vámtétel van az újabb szerződések alatt lekötve illetőleg a következő tizenkét évre akkép biztosítva, hogy fölemelésük nem következhetik be.

A vámtételek ezen nagyszámú megkötése képezi ugyan lényegét a vámszerződéseknek, de a megkötések közt számos tétel le is szállított és ekkép is előnyösen tűnnek fel e szerződések.

Ha a szóban álló szerződések jelentőségét Magyarországra nézve meg akarjuk bírálni, általános elvi szempontokon kívül részleteiket is meg kell vizsgálnunk.

Belgiummal eddig viszonyunk csak a legnagyobb kedvezés alapján volt rendezve, a mennyiben az 1867 február 23-án aláírt szerződés, mely eddig érvényes volt, sem az osztrák-magyar vámtarifa, sem a belga vámtarifa tételeit nem érintette és így a szerződő felek esetleges előnyöket csak akkor élveztek, ha harmadik államok szerződések által ilyeneket biztosítottak; az előnyök tehát nem eredetiek, hanem csak zsármazottak voltak. Ezentúl mindkét szerződő fél eredetileg leköti a másik fél vámtarifáját; szóval ezentúl közvetlen jogokat szereznek a szerződők. Belgiummal közvetlen forgalmunk ugyan nem volt nagy és ha a kereskedelmi egyezmények akcióját Németországgal együttesen nem vezetjük, talán tarifaszerződést ezzel az állammal nem is kötünk; a statisztikai adatok Belgiumnak Ausztria-Magyarországgal való forgalmát a következőkben tüntetik föl:

	Belgium	
	bevétele Ausztria-Magyarországból frank értékben	kivitele Ausztria-Magyarországba
1885. évben	998.000	4,952.000
1886. »	915.000	3,915.000
1887. »	1,877.000	5,003.000
1888. »	3,341.000	6,816.000
1889. »	2,042.000	6,889.000
1890. »	1,835.000	5,515.000

Belgium jelenlegi vámtarifája meglehetősen egyszerű és szabadelvű; tulajdonképen az 1881 október 31-én kötött francia-belga tarifaszerződésnek 1882. márczius 13-án történt átalánosítása, némi későbbi módosításokkal képezi a

jelenlegi vámtarifát. Magyarország kiviteli czikkei közül az eddigi vámentesség szerződésileg biztosítva leendő a következőkre nézve: keményítő, sertés, hántott rizs, enyv, ásványviz, állati termények, olajos magvak és vetemény-magvak számára. Vámleszállításokat élvezendnek juhok darabja 2·5 frank helyett 2 frk., vadhús kilogrammja 0·30 frk. helyett 0·15 frk., aszalt szilva 100 kilogrammja 25 frk. helyett 15 frk. A gabonaművek nincsenek megkötve; jelenleg Belgiumban a gabona vámentes, s minthogy ez az ország nem gabonatermelő és szükségletét a külföldről kénytelen megszerezni, alig lehet attól tartani, hogy valaha gabnavámok fognának meghonosítani. Tényleg tehát a viszony Belgiummal szemben kedvezőbbé vált az eddigi helyzetnél s így az a szerződés nemcsak elvi jelentőségű.

A Svájczal eddig az 1888 november 23-án kötött szerződés birt érvénnyel, a mely ugyan tarifaszerződés volt, de mindkét részről aránylag kevés vámtételt foglalt magában, minthogy Ausztria-Magyarország az 1882 február 23-án kötött franczia-svájczai számos vámtételt magában foglaló egyezmény, Svájc pedig az 1887. december 27-én kötött osztrák-magyar-olasz szerződés által látta biztosítottjának helyzetét. Svájczra nézve az 1892-iki év vámpolitikailag nagy jelentőségű; nemcsak azért, mert a Franciaországgal kötött szerződése megszűnt, és így összforgalmának több mint egy harmada bizonytalan-ságban leendő; hanem azért is, mert a minden oldalról kezdeményezett védelmi és agrár törekvések Svájcban is visszhangra találtak, ez valamint a szövetség pénzügyeinek gyarapítása egy tarif-reviziót eredményezett, mely az 1891. évi október havában életbe is lépett és lényegesen magasabb vámtételeket tartalmaz, mint a melyek eddig érvényben voltak.

A Svájczezal, mint szomszédos állammal Ausztria-Magyarország közvetlen forgalma eléggé jelentős, habár a behozatalnál ép úgy mint a kivitelnél Németország, Franciaország és Olaszország megelőznek bennünket. Ugyanis volt

	Svájcz bevitel	
	1888. évben	1889. évben
Németországból	253·7 millió frk.	270·0 millió frk.
Franciaországból	202·8 » »	262·3 » »
Olaszországból	115·8 » »	140·8 » »
Ausztria-Magyarországból	95·9 » »	106·4 » »
Összesen	668·2 millió frk.	779·5 millió frk.

	Svájcz kivitele	
	1888. évben	1889. évben
Németországba	164·4 millió frk.	184·6 millió frk.
Franciaországba	142·0 » »	142·2 » »
Olaszországba	51·4 » »	53·4 » »
Ausztria-Magyarországba	33·1 » »	38·5 » »
Összesen	391·0 millió frk.	418·9 millió frk.

A mi különösen Ausztria-Magyarország forgalmát illeti; ez a következő:

	Svájcz	
	bevitele Ausztria Magyarországból	kivitele Ausztria-Magyarországba
1885.	65.603.000 frk.	37,727.000 frk.
1886.	94,749.000 »	37,429.000 »
1887.	88,389.000 »	38,169.000 »
1888.	95,964.000 »	33,165.000 »
1889.	106.491.000 »	38,534.000 »
1890.	102,319.000 »	39,259.000 »

Magyarország főkiviteli czikkei, melyek egyuttal az Osztrák-Magyar monarchia kivitelének legnagyobb részét teszik: a gabona, liszt, bor és állatok; ezen fő czikkekre nézve az eddigi állapot nagyobbára megmaradt; ugyanis a gabonára eddig métermázsánként 0·50 frank, a lisztre 2 frank, borra 3·50 frk. és ökrökre darabjával 15 frk. vám a szerződésben jövőre is biztosított s így daczára a Svájcz belső viszonyai-ban beállott kedvezőtlenebb helyzetnek, rosszabbulás ezen nagy jelentőségű czikkeinknél nem tapasztalható. Pedig hogy ezek a czikkek mit képviselnék, kitűnik a következő számokból. Svájczba bevitetett Ausztria-Magyarországból

	1886	1887	1888	1889	1890
	é v e k b e n				
	frankokban				
búza ..	31,478.000	25,236.000	37,549.000	31,791.000	26,601.000
liszt ..	4,017.000	4,276.000	4,814.000	3,235.000	2,137.000
bor ..	6,224.000	5,455.000	6,988.000	6,851.000	6,553.000
ökör ..	11,015.000	8,273.000	5,123.000	8,234.000	13,943.000

Ha így főkiviteli czikkeink az eddig élvezett előnyben részesülnek is, vannak több, még pedig mezőgazdasági szempontból nem megvetendő termények, melyekre nézve az eddigi vám még a szerződés mérsékeltebb tétele által is fölemeltetik. Fölemlitjük a következőket: keményítő 0·60-ról 1·25 frkra, friss hús 3-ról 4·5 frkra, szalonna 4-ről 6 frkra, friss

szőlő 2·5-ről 3·5 frkra, aszalt gyümölcs 1·5-ről 2·5 frkra, tehén 12-ről 18 frkra, borjú 3-ról 5 frkra, sertés 5-ről 6 frkra. Magyarország szempontjából épúgy, mint Ausztriából (főkép számos iparcikk tekintetében) tehát a svájci szerződés az eddig élvezett állapottal összehasonlítva határozottan kedvezőtlenebb.

Ha azonban megfontoljuk azt, hogy a francia-svájci szerződésnek 1892. évi február havával leendő megszűnésével, legtöbb eddig élvezett kedvező vámtétel számunkra is hatálytalan lenne; ha továbbá meggondoljuk, hogy már abból a tekintetből, hogy Svájc az esetleges tárgyalásoknál, melyek talán Franciaországgal egy újabb vámszerződés létesítése végett a legközelebbi időkben mégis megindulhatnak, alkalmas tárgyalási engedmények felett csak úgy rendelkezhetik, ha egyelőre a most megkötött szerződésekben minden kedvezményt még ide nem ad és hogy ezen taktika azután a most szerződött államokra nézve is előnyös leend, mert Franciaországot oly kedvezményekre ösztönözheti, a melyek talán más állam által ki nem csikarhatók; ha végre megfontoljuk azt, hogy a svájci tarifa tulajdonkép jellegére nézve leginkább pénzügyi, azaz tételei aránylag oly csekélyek, hogy tényleg a behozatalra nézve gátló okul nem szolgálhatnak és hogy a legutóbbi tarifareform leginkább abból a szempontból hozatott, hogy a szövetségnek jövedelmei 6—7 millió frankkal szaporíttassanak: a szerződés által megteremtett állapotot előnyösnek kell tekinteni és a rosszabbult helyzet daczára azt az előnyt kell főkép figyelembe venni, mely a svájci vámtarifa oly nagyszámú tételeinek általunk közvetlenül történt megkötésében és mérséklésében fekszik.

Olaszország velünk az 1887 december 27. kötött szerződésben rendezte vámviszonyait, a melyek az 1887 július 14-én kelt tarifatörvény alapján szabályoztattak. Olaszország Ausztria-Magyarországgal 1867. óta mindig tarifászerződések által volt megkötve, de 1878-ban épúgy, mint 1887-ben a megújított szerződések mindig rosszabbakká változtatták át a viszonyokat, miután Olaszországban 1874 óta tényleg az iparvédelmi irány nyert uralkodó túlsúlyt és kényszerítette a kormányt a vámtarifa ismételt revíziójához és a kereskedelmi szerződések kötésekor kevesebb engedményekhez. Közvetlen forgalmunk Olaszországgal a következő számokból tűnik ki:

		Olaszország			
		bevittele Ausztria- Magyarországból		kivitelle Ausztria- Magyarországba	
1884. évben	199 ⁶	millió lira		93 ⁰	millió lira
1885. »	221 ⁵	»	»	93 ⁰	»
1886. »	222 ⁷	»	»	93 ⁴	»
1887. »	249 ²	»	»	92 ³	»
1888. »	137 ⁵	»	»	83 ⁸	»
1889. »	159 ⁴	»	»	90 ¹	»
1890. »	143 ⁹	»	»	83 ⁹	»
az 1884—1886. években ..	214 ⁶	»	»	93 ¹	»
az 1888—1890. » ..	146 ⁹	»	»	85 ⁹	»

Az új kereskedelmi szerződés (1888—1890) hatása alatt kivitelünk Olaszországba tetemesen csökkent (habár az árdeprecziáció következtében számba vett kisebb értékek is hatottak a forgalom összegeinek csökkenésére). Olaszország helyzete vámpolitikai tekintetben főkép az által rosszabbult, hogy Olaszország 1888. márczius 1-én Franciaországgal ugynevezett vámháborúba kevertetett. Ugyanis az 1888. februárban lejárt olasz-francia kereskedelmi szerződést Franciaország sem megújítani, sem meghosszabbítani nem akarta, a minek a következménye az lett, hogy Franciaország az olasz árucikkekre magas általános vámtételeit alkalmazta, Olaszország pedig retorsziós vámokkal sújtotta a francia bevitelt. Ebben a vámháborúban határozottan Olaszország húzta a rövidebbet, úgy, hogy 1889. deczember 25-én visszavonta visszatorló vámtételeit, a nélkül azonban, hogy Franciaországot rábirhatta volna szerződési tárgyalásokra.

Ezen hangulat volt mérvadó a velünk kötött új szerződésnél. Olaszország épügy, mint a Svájc nagy érdekekkel bír a francia forgalomban; neki a francia piac nagyobb jelentőségű, mint a többi szomszéd államokkal való forgalma, s így mindaddig, míg viszonya Franciaországgal nem hozatik tisztába, vámtételeinek megkötésében nagyon óvatosan járhat el. Ez okozta, hogy Olaszországgal szemben az új szerződés első sorban a status quo lehető föntartását mutatja. Áll ez kivált azon czikkekre nézve, melyek első sorban Magyarországot érdeklik és melyek tényleg az osztrák-magyar monarchia kivitelének zömét képezik. Ezek a czikkek a fa, szesz, czukor és ló, mint a legnagyobb értéket képviselő árúk,

továbbá ásványviz, borkő, élesztő, cserző és festőanyagok, színyomatos pamutárúk, papiros, aszalt szilva, mint kisebb jelentőségű, de szintén Magyarországból kikerülő cikkek. Mindezekre nézve az eddigi vámtételek jövődjére is biztosítva vannak.

Ha így különösen Magyarország szempontjából az új olasz szerződés a jelenleg élvezett előnyöket továbbra is biztosítja, némileg rosszabbult a helyzet Ausztria egyik jelentős iparára nézve, a lenárú iparra. Már midőn az 1887-iki eddig érvényben álló szerződés tárgyalatott, már akkor a lenárúk vámjai képezték a főnehézséget: Ausztria az 1878-iki szerződésben biztosított előnyös vámokat semmikép sem akarta magasabbak által fölcseréltetve látni, Olaszországban pedig arról panaszkodtak, hogy ily alacsony vámok mellett olasz ipar nem tud fejlődni és hangosan követelték a vámok racionális módosítását. Ausztria részéről a lenipar kivált azóta követelt nagyobb figyelmet, mióta Németország is az 1879-ik évi vámtarifája által a lenárúk szabad forgalmát megszüntette; mily csapás volt az a német intézkedés, kitűnik abból, hogy a lenárúknak Ausztria-Magyarországból kivitele 1877-től 1888-ig 11,116.000 forintról 4,501.000 forintra csökkent, vagyis 59.5%-kal kevesbedett tizenegy év alatt. Az 1887-ben, Olaszországgal folyt szerződési tárgyalásoknál végül a kormányok nem tudtak a lenárú vámjaira tisztába jönni és ekkor föntartatott az elhatározás az illető törvényhozói testületeknek még pedig akkép, hogy ha kívánják, a lenárúk vámjainak leszállítása Olaszország részéről, a selyemárúk vámjainak egyrészével Ausztria-Magyarország részéről fogna kompenzálatni. A parlamentek 1888-ban a vámmérsékléseket elfogadták s így történt, hogy eddig Ausztria a kedvezőbb lenvámokat élvezte. A most vázolt nehézség a jelenlegi szerződés tárgyalásainál is fölmerült, még pedig, úgy látszik, erősebb alakban, úgy, hogy a lenárúk eddigi vámjainak föntartása határozottan a szerződés létrejöttét kockázhatta volna; ily körülmények közt meg kellett elégedni azzal, hogy az olasz általános vámtarifa tételei szállitattak le némi mértékben. Bizonyos, hogy ekkép Ausztria számára az új szerződés határozottan rosszabbá vált, a mit csakis az a körülmény ellensúlyozhat, hogy a Németországgal együttes kooperáció folytán első sorban Németország javára tett engedmények nagy része, így számos

chemiai czikk, a posztófélék, festett papiros, cellulose, nem nyomtatott könyvek, vasárúk, tajtékárúk, apróárúk stb. vámjai Ausztriának is előnyére válnak s így talán a lenárúknál szenvedett veszteség más iparczikkék vámmérséklése által kárpótoltatik.

Szükséges ezuttal egy kérdésre és kiterjeszkedni, a mely Magyarországon az olasz szerződés alkalmából fölvettetett és heves agitáció tárgyát képezte. Ez az a határozat, melyet a szerződéshez csatolt zárjegyzőkönyv a borokra nézve tartalmaz. E szerint az esetre, ha a szerződés tartama alatt Olaszország borvámját 5⁷⁷ frankra vagy annál kisebb összegre szállítja le, Ausztria-Magyarország, borvámját Olaszország küldeményeire nézve 3²⁰ forintra fogja mérsékelni. Tekintettel már most arra, hogy Olaszországban a bor ára jelenleg nagyon alacsony, hogy továbbá Olaszország bortermése évenként nagyobbodik, sőt, hogy Olaszország némely éveken már Franciaország bortermését is meghaladta; tekintettel másrészt arra, hogy Magyarországon a filloxera pusztításai következtében a bortermés kisebbedik, hogy itt az árak mindinkább emelkednek: a borkereskedők s velük némely bortermelő körök a magyar borpiacznak olasz borokkal leendő elárasztását látták lehetőnek és ezen határozat veszélyes voltát hirdették.

Meg kell jegyezni mindenekelőtt, hogy már az 1867-ik évi szerződés előtti időkben az olasz borok egy része csekély vám mellett juthatott az osztrák-magyar vámterületbe; minek oka az a határforgalmi szomszédos viszony, melyben némely olasz tartományok ép az osztrák tartományokkal álltak. Ez okból már az 1867. évben Olaszországgal kötött kereskedelmi szerződés zárjegyzőkönyvében világosan kimondatott az, hogy az Ausztria és a két Szicília királyságával 1846. július 4., valamint a Szardiniával 1851. október 18-án kötött szerződésekben a szicíliai, nápolyi és a közönséges piemonti borokra nézve biztosított kedvezmények továbbra is föntartatnak. Ezt az állapotot azután az 1878. évi december 27-én kötött szerződés továbbra is érvényben tartotta, de egyuttal a kedvezményi vámokat 100 kilogrammonként 3 frt. 20 kr. egységes összegre szabta és ezentúl a közép Olaszország, Lombardia és Velence boraira is alkalmazandónak mondta, vagyis kiterjesztette a kedvezményt Olaszország összes boraira, a mérsé-

kelt vám igénybe vételét mindazáltal származási bizonyítványok előmutatásától tette függővé. Így találta a dolgok helyzetét az 1887. december 27-én megkötött szerződés, a melyben azonban az eddig föltétlenül nyújtott kedvezmény föltételelessé vált; akkor az olasz-francia szerződésnek közeledő megszűnésével Olaszország Ausztria-Magyarország részére borvámját megkötni nem akarta, minthogy ez egyike volt azon tárgyalási eszközöknek, melyekkel Franciaországtól kedvezményeket vélt elérhetni; másrészt azonban Ausztria-Magyarország részéről az a félelem támasztatott, hogy az utóbbi időben szokásossá vált külön vámkedvezmények a bornál Olaszország részéről kizárólag Franciaországnak biztosítottának az által, hogy pl. a kedvezmény csak a bordeauxi boroknak adatnék meg. Ez okból tehát kimondatott az 1887. évi szerződés zárjegyzőkönyvében: az esetben, ha a szerződés tartama alatt a bortól az Olaszországba való bevitel alkalmával 5 frank 77 centimes vagy ennél kevesebb vám szedetnék, ezen vámdíj az osztrák-magyar monarchiából érkező mindennemű borokra is alkalmaztatni fog; ezzel viszont az osztrák-magyar monarchia kötelezi magát, hogy az olasz borokkal szemben az 1878-iki szerződés 3 frt. 20 kros tételét alkalmazza, de kiterjesztette a kedvezményt akkép, hogy az akár száraz uton, akár tengeren hordókban érkező borokra alkalmaztatni fog. Miután a szerződés életbe léptekor Olaszország tényleg 4 frank borvámot szedett az 1887-iki szerződés tartamának első hónapjaiban továbbra is tényleg 3 frt. 20 kr. vám szedetett az olasz boroktól. 1888 márcziusban beállt az olasz-francia vámháború; a bor vámja azóta 20 frank s így az olasz bor nálunk is az általános borvám alá, vagyis 20 forint vám alá esik; de eddig is Olaszország bármikor igényt tarthatott a 3²⁰ frtos vámra, mihelyt saját borvámját 20 frankról legalább 5⁷⁷ frankra leszállítja. Az 1887-iki szerződés határozatait vette föl változás nélkül az 1891. december 6-án kötött, most szóban álló szerződés, vagyis föntartotta egészen azt a szerződéses viszonyt, a mely eddig minden nehézség vagy veszély nélkül létezett.

Ezen, a fejlődés menetét vázoló történeti előadás után vizsgáljuk közelebbről azt a panaszt, a mely a szerződésben megállapított határozat ellen szól, és a mely szerint Olaszország részéről most már a magyar borkereskedés,

vagy ha tetszik a magyar bortermelés veszélyeztetve volna. Igaz, hogy Magyarország átlagos bortermése 4—5 millió hektoliter (és az egész osztrák-magyar monarchia termelése 7—8 millió hektoliter) az olasz bortermeléssel szemben, vagyis 27 millió hektoliterrel szemben messze hátra van; ámde Olaszország borai — legnagyobb mennyiségben könnyű, nem tartós vörös borok — nálunk fogyasztásra nem találunk, hanem az olasz borok első sorban oda vitetnek ki, a hol a borgezítés vagy jobban mondva a borkezelés már a haladás bizonyos fokára jutott. Franciaország első sorban az az ország, a mely az olasz borok fő vevője és ezekből a könnyű olasz vörös borokból készül az a nagymennyiségű francia bor, a mely bordeauxi, Médoc, St.-Julien stb. nevek alatt az egész világon birja piacát. Egy tekintet a következő számsorra, világos képet ad az olasz borok jelentőségéről és forgalmának természetéről.

	Olaszországból összesen	kivitetett Franciaországba	Ausztria- Magyarországba
1878. évben	525.000 hl.	170.000 hl.	51.000 hl.
1879. »	1,063.000 »	679.000 »	37.000 »
1880. »	2,188.000 »	1,825.000 »	25.000 »
1881. »	1,741.000 »	1,426.000 »	24.000 »
1882. »	1,321.000 »	910.000 »	16.000 »
1883. »	2,611.000 »	2,113.000 »	14.000 »
1884. »	2,361.000 »	1,882.000 »	16.000 »
1885. »	1,463.000 »	1,099.000 »	7.800 »
1886. »	2,330.000 »	1,849.000 »	15.900 »
1887. »	3,582.000 »	2,782.000 »	31.200 »
1888. »	1,802.000 »	817.000 »	26.900 »
1889. »	1,408.000 »	172.000 »	33.100 »
1890. »	954.000 »	19.000 »	17.600 »

Olaszország mindaddig, míg Franciaország borait szívesen fogadta, tehát 1888 márczius haváig, a mikor az olasz-francia vámháború kitört, borainak legnagyobb részét Franciaországba vitte, — és Ausztria-Magyarországba, daczára a 3 frt. 20 kros alacsony vámoknak, alig számba vehető bormennyiségeket küldött; sőt ha tekintetbe vesszük, hogy pl. az 1889. évben, a midőn pedig már a 20 frtos magas vám volt alkalmazásban, az utolsó évtized legmagasabb mennyisége jelentkezik a bor behozatalából, ezt csak akkép lehet megmagyarázni, hogy ez a 33.000 hl. olasz bor csak az olasz.

statisztika adatai szerint vitetett ki Ausztria-Magyarországba tényleg pedig csak Fiuméba vagy Triesztbe került, a hol azután más magyar és osztrák borokkal együtt kellően avinálva kivitetett ismét, még pedig Franciaországba. Hogy mily jelentőséggel bír egyébként az olasz borbehozatal és hogy mi mennyit viszünk ki Olaszországba, kitűnik a következő összeállításból:

	Olaszországba bevitetett összesen	Ausztria-Magyarországból
1878. évben	39.000 hl.	16.000 hl.
1879. »	26.000 »	14.000 »
1880. »	28.000 »	14.000 »
1881. »	34.000 »	15.000 »
1882. »	57.000 »	20.000 »
1883. »	43.000 »	21.000 »
1884. »	112.000 »	71.000 »
1885. »	312.000 »	176.000 »
1886. »	253.000 »	168.000 »
1887. »	132.000 »	77.000 »
1888. »	37.000 »	16.000 »
1889. »	14.000 »	5.000 »
1890. »	14.000 »	6.000 »

Ugyanaz az arány, a melylyel az olasz kivitel Franciaország felé jelentkezik, ugyanaz mutatkozik az olasz borbevitelnél és főkép a boroknak Ausztria-Magyarországból való bevitelénél. Olaszország főérdeke a francia borpiacnak biztosítása; ezt 20 frankos vámtételének Franciaország javára történő leszállítása által elérheti s így a szóban álló szerződésben kilátásba helyezett leszállítás minden valószínűség szerint előbb be nem fog következni, míg Franciaország közgazdaságilag Olaszországgal ki nem békül; ha pedig ez bekövetkezik, akkor az olasz borok ugyanazzal a rohamossággal fognak a francia piac felé kivitetni, melylyel azelőtt oda tódultak és nem kell a magyar borkereskedőknek attól tartaniok, hogy az olasz borok beözönlése a méregdrága magyar borok árait a fogyasztás előnyére kellő módon mérsékelni fogják. Az olasz szerződés ellen fölhozott ez a panasz vagy aggály mindezeknél fogva teljesen alaptalan és a viszonyok határozott félreértéséből származott.

Ha Olaszországgal és Svájc czal az új szerződések legfőlebb az eddig volt helyzet előnyeit biztosítják, határozott

javulás állt be a Németországgal kötött szerződések következtében. A közgazdasági közöny, hogy ne mondjuk az ellenséges vagy ártani akaró szellem, melyet Bismarck politikai barátság mellett lehetőknek, sőt bizonyos körülmények közt szükségesnek talált és hirdetett, ezen szerződés által megszűnik és lehetőleg előzékenységgel, jóakarattal, kölcsönös gyámolítással váltatik föl. Az előnyök közt, melyek az 1891 deczember 6-án kötött német szerződésekben biztosítottak, mindenekelőtt az állategészségügyi egyezmény által szabályozott állatkivitel említendő.

Németország 1879 június 27-én megtiltotta a szarvasmarha-bevitelt, továbbá a marha-, juh- és kecskehús-bevitelt Ausztria-Magyarországból; ugyancsak 1885 január 29-én megtiltotta a juhbevitelt; végre számtalonszor tiltotta meg hosszabb rövidebb időközökre a sertésbevitelt, úgy hogy Ausztria-Magyarország állítólag állategészségügyi okok miatt állatforgalmát Németország felé nem terelhette, illetőleg még a sertésekkel sem tudott rendszeres kereskedést föntartani s ebbeli üzleteiben egészen a német kormányok önkényére volt bízva. Szükségtelen magyar olvasó közönségnek részletesebben kifejtetni mindazokat az intézkedéseket, melyeket főkép Magyarország az állategészségügy kellő gondozása céljából elrendelt; szükségtelen utalni arra, hogy tényleg marhavészről országunk hosszú időn át ment s hogy más ragadós betegségek sem dúlnak jobban és hosszabb időig, mint más művelt államokban, mint akár Németországban s így az állategészségügy okán elrendelt tilalmakat mi mindig alap nélküli intézkedéseknek, állategészségi ürügy alatt elrendelt közgazdasági rendszabályoknak vettük. A helyzet újabb időben tényleg némileg már is javult, midőn 1890 deczember 4-től kezdve szarvasmarhát nagyobb városokba vagy kövágóhidakra azonnali levágatás föltétele alatt bebocsátának és a sertésekre nézve is több könnyítést engedtek.

Mily jelentőséggel bír az állatkivitel Németországba s mikép hatottak az illető tilalmak, azt a következő adatok mutatják; bevitetett Németországba:

	1878		1879		1889	
	összesen	Ausztria-Magyarországból	összesen	Ausztria-Magyarországból	összesen	Ausztria-Magyarországból
tehén . . .	93.465	25.730	61.349	10.158	93.241	19.089
ökörésbika	114.140	57.920	46.611	26.072	20.079	9.891
juh	874.219	537.346	258.982	182.237	597.972	778
sertés . . .	995.683	343.599	1,051.649	416.399	327.465	123.920

Az állategészségügyi egyezmény, ha azt a német kormány jóakarattal alkalmazza, mindenesetre nagy előnyöket biztosít ezentúl állatkivitelünknek. A nélkül, hogy ezen egyezmény bírálatába bocsátkoznánk, ismételve hangsúlyozzuk, hogy Németország jóakarata szükséges hozzá, hogy állatkivitelünk akadályokba ne ütközzék; mert tényleg annyi fogantyú felett rendelkezik az illető szerződő fél, hogy valóban alapos volt a magyar képviselőházban mondott egyik agrár izfi beszédnek az a része, melyben az hangoztatott, hogy ezt a konvencziót bátran megkötheti Magyarország Rumániával is; pedig Rumánia állatbevitelének fölszabadítását az illető korán sem értette. Nem mondjuk, hogy rosszakaratból, de csak jóakarata hiánya, illetőleg előzékenység nélkül is az állategészségügyi egyezmény bizonytalan talajt nyújt állatkivitelünknek. De így is üdvözölni kell az egyezményt, mert ez az első lépés, mely a tilalmi rendszerből rendszeres állapotokhoz fog vezetni és habár az eddigi tilalom lehetőségét közgazdasági okokból Németország még egy évi tartamon át föntartotta, állatkivitelünk mégis fejleszthető lesz s ha jogaink védelmében elég ügyesek leszünk, talán elérkezik az idő, a midőn ezen egyezmény kifejlesztése folytán csakugyan akadálytalan kivitelre teszünk szert.

Az állategészségügyi egyezmény egyébiránt meglehetősen terhet is ró Ausztria-Magyarországra, a mennyiben a tüdővész ellenében eddigi törvényünk intézkedéseit meg kellend változtatni. Eddig ugyanis magyar állategészségügyi törvényünk a tüdőlobban gyanús állat levágatását a hatóság tetszésére bízta; az egyezmény szerint törvényünk akkép módosítandó, hogy a gyanús állat mindenesetre levágandó. Ez természetesen csak kártérítés mellett történhetik; mert a hatóság által leváгатni rendelt gyanús állatért az állategészségügyi törvények szelleme megköveteli a kártérítést. Felső megyéinkben a tüdővész már nagy terjedelmet nyert; s habár saját állattenyésztési viszonyaink szempontjából is erélyes intézkedés és vele kapcsolatban a bunkózás nagyobb alkalmazása szükségessé válik is, a német állategészségügyi egyezmény most azonnal követeli a különben talán több időre elosztható eljárás fogatosítását.

Az állatkivitel szabályozása mellett a német vámtarifában is számos nyers terményre vámmérséklések köttetnek meg s így e részben is némi előnyöket nyertünk. A nélkül, hogy irányadóul lehetne venni a vámmérséklések következtében

beálló vámveszteséget, mégis tájékoztatásul közölni akarjuk a forgalmat és a vámösszeget, mely mezőgazdasági terményeknél beálland Németországban a biztosított vámengedmények alapján :

	eddig v a m		jövendő v a m		az 1888., 1889. és 1890. évek átlaga szerint a legtöbb kedvezésben részesülő államokból		a vámengedmény folytán eső vámjövedelem a legtöbb k. államoktól		az összes bevitelt	
	m.	m.	q.	q.	q.	q.	márka	márka	márka	márka
búza	5	3'50	1,221.633	2,340.849	5,097.472	3,521.833	7,669.137			
rozs	5	3'50	122.088	1,04.550	8,641.483	2,261.347	12,988.197			
zab	4	2'80	73.905	261.289	2,089.944	314.176	2,512.958			
hüvelyesek ..	2	1'50	199.680	301.491	661.737	152.208	324.210			
árpa	2'25	2	2,601.916	3,455.144	6,104.985	8'8.127	1,533.916			
teuheri	2	1'60	191.667	2,708.996	3,235.822	1,090.139	1,302.142			
maláta	4	3'60	716.169	726.204	726.204	296.410	296'410			
ágytoll tisz- ított	6	—	9.777	10.360	11.219	62.502	69.396			
eserzőhéj	0'50	—	576.995	993.63	1,006.338	501.850	508.252			
épületfa	0'40	0'30	856.161	1,310.104	4,91.801	131.011	409.180			
deszka	1	0'80	1,883.422	5,539.940	6,985.648	1,107.988	1,397.130			
komló	20	14	14.675	15.120	15.120	92.528	92.528			
bor	24	20	129.279	692.113	6,92.113	2,768.452	2,768.452			
hus	20	15	19.169	83.606	132.223	234.424	528.912			
vad	30	20	1.969	2.573	5.593	25.730	55.930			
liszt	10'50	7'30	126.045	149.323	151.275	477.834	434.000			
tojás	3	2	289.626	319.886	474.451	376.336	558.178			
ökör	30	25'50	7.486	11.703	11.708	52.686	52.686			
fiatal marha ..	6	5	10.969	46.096	46.096	46.096	46.096			
sertés	6	5	151.677	365.427	405.420	365.427	405.420			

A közölt mezőgazdasági termények, ha Németország összes forgalmát (tehát a kedvezményezett országok közé nem tartozó Oroszországból jövőt is) vesszük, 34,483.000 márka, és ha csak a legkedvezőbb bánásra igényt tartó országok forgalmát számítjuk, 14,747.000 márka vámcsökkenéssel járnak, vagyis mezőgazdasági tekintetben ily nagy vámjövedelemről mond le Németország. Ezen összeg láttára nagy áldozatúl tűnhetnék fel a szerződés és ez az áldozat épen mezőgazdaságilag érdekelt országunk javára látszik hozottnak. Ha azonban közelebbről tekintjük a részleteket és látjuk, hogy az említett 34 millió, illetőleg 14'7 millió márka vámveszteségből 26'6 millió illetőleg 8'5 millió márka a gabonavámokból következik be; ha továbbá tekintetbe vesszük, hogy ezek a leszállítások a gabonavámokat oly csekény mértékben illetik, hogy a kivitelre egyáltalában hatással nem lesznek, és hogy Német-

ország saját kenyérárainak mérséklése okából előbb-utóbb kénytelen lett volna gabonavámjait leszállítani: úgy a mezőgazdasági országoknak nyújtott nagy előnyök, melyek az említett számokban nyilvánulni látszanak, el fognak enyészni.

Egyáltalában a gabonavámok tekintetében Magyarország két irányban nyerhetne előnyöket, azaz két esetben lehetne mondani, hogy Németország nekünk nagy kedvezményeket ad. Vagy akkor, ha a gabonavámok teljesen megszűnnek és visszaállítatik a gabonavámmentesség, úgy a mint az 1879. előtt létezett; mert Magyarország érdeke Németországban nem egyedül az, hogy a német fogyasztást elégítse ki gabonájával, hanem, hogy Németországba gabonáját szabadon bevihetvén, az ottani piaczkon elhelyezze és esetleg Németországban (kellő keverés után) határozza el, vajjon Németország számára adja-e el, avagy Svájc, Nagybritannia vagy Franciaország lesz-e fogyasztója. Ezt a szabadságot, a forgalomnak ezen tetszés szerinti áramlatát a vám, még ha csak 1 márkás is, megbénítja s így a vámleszállítás magában véve nagy előnynek nem tekinthető. De a vámleszállítás mégis előny lehetne, ha az kizárólag nekünk nyujtatnék, illetőleg ha a velünk Németországban versenyző nagy gabonatermelő országok, Észak-Amerika, Oroszország, Románia a vámleszállítás előnyében nem részesítenének; ez esetben ugyan azt a szabadforgalmat nem élveznők, mely gabonánk értékesítésénél éppen Németországban oly kedvezőnek bizonyult, de prae-miumot nyernénk a velünk versenyző államokkal szemben s így a vámleszállítás nagy előnyünkre szolgálna. Ezt az állapotot a szerződés nem biztosítja és bajos is egy másik állapot szerződésileg ily különbözeti eljárásra kényszeríteni, bajos ez főkép Németországnál, a hol egy ily különbözeti eljárás egyes államrészek és főkép tenger mellett fekvő városok kereskedését roppant veszteségekkel sujthatná. Tényleg úgy is fog fejlődni a most szerződésileg történt vámleszállítás, hogy az valamennyi gabonatermelő országok számára alkalmaztatni fog. Már is az Északamerikai Egyesült-Államokkal folynak a tárgyalások; Oroszország egyelőre maga rendelt el kiviteli tilalmat s így ezen állammal szemben a kérdés egyelőre alvó; de ép Oroszországgal szemben lesz a különbözet legnehezebben föntartható s a mely perczen ez az ország ismét meg kíván jelenni gabonájával a világpiaczon, ugyanakkor meg

fog szünni a vámkülömbözet, mely iránt egyelőre a német törvényhozás még nem határozott.

A gabonavámok leszállítása igenis ezen egyezmény egyik vívmánya, de csak annyiban, hogy megszüntette annak lehetőségét, miszerint az agráriusok agitációja folytán ezek a vámok még inkább fokoztassanak s így a kereskedés és üzérkedés folytonos bizonytalanságban legyenek; és annyiban, mert első lépés gyanánt tekinthető a további leszállításokra: de különben anyagilag nagy hatással a gabonakivitel emelésére nehezen lesz.

Szükséges ez alkalommal azt a kérdést is tisztába hozni, a mely főkép Németországban ép úgy, mint Ausztriában is gyakran és ismételve hangsúlyoztatik és mely szerint a német szerződés ép az agrár vámoknál történt leszállítások miatt kizárólag vagy legalább első sorban Magyarország rendkívüli előnyére szolgál. Kimutattuk, hogy a mi kivált a gabonavámokat illeti, Magyarország nagy anyagi előnyt épen nem nyer. De föltéve, hogy az agrár vámok valóban előnyöket nyujtanak, ezeket az előnyöket Ausztria csak úgy élvezi, vagy jobban, mint Magyarország. Ausztria is mezőgazdasági állam és ha búzában Magyarország nagyobb termelő is és az utolsó öt év átlaga szerint évenként 46 millió hektolitert termel, míg Ausztria csak 16 milliót, a többi gabonafajokra nézve határozottan erősebb termelő Ausztria; így ismét öt évi átlagok szerint termel:

Ausztria		Magyarország	
28 millió hektoliter		16 millió hektoliter	rozsot,
37 »	»	19 »	» zabot,
18 »	»	16 »	» árpát,

nem említve a fagazdagságot, komlótermelést, marha-állományt s egyéb mezőgazdasági terményeket, melyekben Ausztria Magyarországgal szemben előnyben van.

Föl kell említeni még, hogy a mezőgazdasági vámokon kívül több iparczikknél lényeges vámleszállítások történtek, melyek aránylag nagyobb hatásúak lehetnek, mint a mezőgazdasági cikkekénél nyujtottak, számszerűen azonban ezek a vámleszállítások az eddigi vámokat legfőlebb 1:6 millió márkával fogják kevesbiteni, úgy, hogy az összes vámvesztesség, melyet Németország az új szerződések alapján az eddigi forgalom szerint szenvedni fog, körülbelül 35,735.000 márkát,

illetőleg ha csak a legnagyobb kedvezést élvező nemzetek forgalmát tekintjük, 16,435.000 márkát tesz.

Mily jelentőséggel bír egyáltalában Németország forgalmunkra, azt Németország kereskedelmi adatai a következőkben mutatják:

Év	N é m e t o r s z á g	
	bevitelen Ausztria-Magyarországból	kivitelet Ausztria-Magyarországra
1885	383 ⁶ millió márka	284 ⁴ millió márka
1886	403 ⁵ » »	285 ⁹ » »
1887	422 ³ » »	296 ⁰ » »
1888	446 ² » »	298 ⁷ » »
1889	529 ⁸ » »	319 ⁰ » »
1890	567 ⁶ » »	338 ³ » »

Az így négy állam részéről nyert előnyökért az osztrák-magyar általános vámtarifában is számos vámleszállítások adattak. Ha ezt áldozatnak tekintjük, úgy azt lehet mondani, hogy a nyújtott áldozat arányban áll a kapott engedményekkel. Nem sok, a mit nekünk a külföld adott; nem sok, a mit mi a külföldnek nyújtunk. Apró, de sok számú leszállításokat kötünk meg szerződésileg, de a leszállítások anyagi oldala, vagyis az áldozat, melyet általa elvállalunk, nagyon is mérsékelt. Összeállítottuk itt is az utolsó 3 év átlaga szerint a vámleszállításokat részletesen és azokat az összegeket, a melyek az eddigi forgalmat véve mint vámcsökkenés bekövetkeznék:

				Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámleszállítás kevesebb vámja
14. b. éretlen mandola	100 kg.				
hajastól	2 frtról	1 ⁵⁰ frtra	4 q.	2 frt.	
32. b. szárított főzelék	5 »	2 »	552 »	1.656 »	
35. b. élő növények .	1 ⁵⁰ »	0 ⁵⁰ »	12.328 »	12.328 »	
szárított katáng	1 ⁵⁰ »	0 ⁷⁵ »	54.059 »	40.540 »	
37. növények és növényrészek . .	2 ⁵⁰ »	0 »	10.092 »	25.230 »	
38. komló	10 »	7 »	6.232 »	18.690 »	
42. fiatal mara . .	3 »	2 ⁵⁰ »	738 db.	369 »	
67. paraffin	6 »	5 »	26.496 q.	26.496 »	
78. a. ételre való eczet	5 »	4 »	480 »	480 »	
85. sajt	20 »	10 »	3.094 »	30.940 »	
91. kakao, csokoládé, stb.	50 »	45 »	860 »	4.300 »	
92. szelenczékbe rakott eledelek .	40 »	35 »	2.116 »	10.560 »	

			100 kg.		1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámleszálli- tás kevesebb vámja
93.	külön m. n. n.					
	eledelek . . .	40	frtról 35	frtra	888 q.	4.440 frt.
103. b.	1. festékföld . .	1	» 0'50	»	11.228 »	5.614 »
107. b.	illó olajok . .	25	» 15	»	558 »	5.580 »
113.	orseille, persio, indigo, cochenille	3	» 0	»	6.397 »	19.193 »
	festő- és cserző- kivonatok . . .	3	» 1'50	»	25.886 »	38.829 »
114.	kátrány . . .	0'20	» 0	»	10.407 »	2.081 »
115.	gyanta, szurok	0'50	» 0	»	213.302 »	106.651 »
128.	pamutárúk: közönséges simák:					
	a) nyers álla- potban . . .	34	» 32	»	100 »	200 »
	b) fehéritve . .	45	» 40	»	350 »	1.750 »
	c) festve . . .	55	» 50	»	635 »	3.175 »
	d) tarkán szöve, szinnyomato- san	65	» 60	»	560 »	5.600 »
129.	közönséges mustrás pamut- árúk:					
	a) nyers álla- potban . . .	45	» 40	»	5 »	25 »
	b) fehéritve . .	55	» 50	»	70 »	350 »
	c) festve . . .	65	» 60	»	193 »	965 »
	d) tarkán szöve, szinnyomato- san	80	» 70	»	408 »	4.080 »
130.	közönséges sűrű pamutárúk:					
	a) nyers álla- potban . . .	55	» 50	»	40 »	200 »
	b) fehéritve . .	65	» 60	»	84 »	450 »
	c) festve . . .	75	» 70	»	358 »	1.790 »
	d) tarkán szöve, szinnyomato- san	90	» 80	»	453 »	4.530 »
134.	báronyszövetek stb.	90	» 85	»	1.236 »	6.180 »
	kötött árúk . .	90	» 75	»	252 »	3.680 »
146.	himzett lensző- vetek	300	» 200	»	6 »	600 »

						Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámleszálli- tás kevesebb- vámja
154. c)	45-ös számon fe- lülí gyapjúfonál, nyers	12	frtról 10	frtra	6.415 q.	12.830 frt.	
154. e)	45-ös számon fe- lülí gyapjúfonál, fehérítve stb. . .	16	» 14	»	360 »	720 »	
154 f')	45-ös számon fe- lülí gyapjúfonál, kettős és többes	20	» 16	»	720 »	2.880 »	
159.	bársony, stb. gyapjúszövetek	100	» 85	»	2.078 »	31.140 »	
169. a.	gombkötő- és paszomántárúk selyemből . . .	400	» 300	»	40 »	4.000 »	
170.	félselyemárú : a) bársony és bársonyszalag	400	» 300	»	293 »	29.300 »	
	b) másféle fél- selyemárú . .	250	» 225	»	939 »	23.485 »	
177. b.	közönséges ke- fék, söprők stb.	15	» 8	»	558 »	3.906 »	
178.	kész faszíták stb.	15	» 8	»	12 »	84 »	
186.	kátrányos papir- lemez stb. . . .	3	» 2	»	393 »	786 »	
	durva papiros- lemez stb. . . .	3	» 0'50	»	1.729 »	4.322 »	
187.	csomagoló papi- ros	2	» 1'50	»	1.210 »	605 »	
189.	enyvezetlen köz. papiros	5	» 3	»	60 »	120 »	
190.	külön m. n. n. papiros	5	» 3	»	2.630 »	5.260 »	
191.	könyomatú stb. papiros	7	» 5	»	5.619 »	11.238 »	
192.	a) arany- és ezüstpapiros stb.	15	» 10	»	696 »	3.480 »	
	b) tapeták . .	25	» 18	»	2.108 »	14.756 »	
194.	papirosárúk stb.	15	» 12	»	4.803 »	14.409 »	
196.	finom papeteria stb.	30	» 18	»	5.326 »	63.912 »	
203.	árúk lágy kau- csukból	30	» 25	»	2.312 »	11.560 »	
206.	czipőrugany . .	70	» 50	»	335 »	6.700 »	

					Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámlézálli- tás kevesebb vámja
207.	árúk keményi- tett kaucsukból	50	100 kg. frtról 40	frtra	196 q.	1.960 frt.
211.	viaszos vászon .	30	» 25	»	1.233 »	6.165 »
214.	talpbőr, talpbőr- hulladék . . .	18	» 15	»	11.304 »	33.912 »
215.	fénymázos bőr stb.	18	» 9	»	2.000 »	18.000 »
216.	géphajtó szíjak	25	» 22	»	745 »	2.235 »
217.	finom bőrárúk stb.	35	» 32 ⁵⁰	»	943 »	2.373 »
218.	czipészárúk stb.	35	» 32 ⁵⁰	»	430 »	1.075 »
220. a.	prémbőr, közön- séges	10	» 6	»	2.979 »	11.916 »
221.	kész szücsárúk:					
	a) közönséges bőrökből . .	80	» 60	»	64 »	1.280 »
	b) finom bőrök- ből	200	» 150	»	35 »	1.750 »
224.	bronzolt léczek, rámak	15	» 12	»	239 »	717 »
225.	finom kosárkötő árúk	50	» 25	»	412 »	10.300 »
229. b.	finom játékszerek	20	» 12	»	281 »	2.248 »
232.	közönséges öblös üveg, természe- tes színű . . .	2	» 1 ⁵⁰	»	3.155 »	1.577 »
	közönséges öblös üveg, fehér . .	4	» 3	»	1.840 »	1.840 »
234.	köszörült, mus- trás stb. üveg .	8	» 6	»	605 »	1.210 »
239.	zseborákra való üveg stb. . . .	75	» 50	»	134 »	3.350 »
244.	érdes kehlheimi táblák	1 ⁵⁰	» 0	»	2.430 »	3.645 »
245. b.	födélpala . . .	1	» 0 ²⁵	»	114.590 »	85.942 »
246. b.	mesterségesen festett kövek stb.	5	» 2	»	1.672 »	5.016 »
250.	chamotteárúk:					
	a) közönséges alakú téglák	0 ⁵⁰	» 0 ²⁵	»	46.116 »	11.524 »
	b) másfélék . .	1	» 0 ⁷⁵	»	33.191 »	8.298 »
251.	kövezetanyag és csövek agyagból	1	» 0 ⁵⁰	»	10.622 »	5.311 »

						Az 1888. 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámleszálli- tás kevesebb- vámja
253.	épületekhez való terrakotta-díszit- mények . . .	3	frtról	0.50	frtra	1 735 q.	4.340 frt.
			100 kg.				
254.	külön m. n. n. agyagárúk, egy- színűek . . .	5	»	4	»	2.039 »	2.039 »
255.	porcellán:						
	a) fehér . . .	7	»	5	»	1.496 »	2.992 »
	b) színes . . .	15	»	10	»	2.054 »	10,270 »
256.	agyagárúk más anyagokkal . .	15	»	12	»	200 »	600 »
257.	nyers vas . .	0.80	»	0.65	»	806.200 »	120.930 »
258.	bruzavas . . .	1.60	»	1.50	»	16.409 »	1.640 »
259.	vas és aczél ru- dakban:						
	a) nem formás	2.75	»	2.50	»	33.136 »	8.284 »
	b) formás . . .	3.50	»	3	»	9.354 »	4.677 »
260.	vasuti sínek .	2.75	»	2.50	»	9.691 »	2.423 »
261.	vaspléh és vas- lemezek:						
	b) egy millimé- ternél véko- nyabb 0.4						
	mm.-ig . . .	5	»	4.75	»	912 »	228 »
	c) 0.4 mm.-nél vékonyabb .	6	»	5.25	»	206 »	154 »
	d) vaspléh és lemezek ki- készítve:						
	1. egy mm.						
	vagy vas- tagabb . .	6	»	5	»	1.550 »	1.550 »
	egy mm.- nél véko- nyabb 0.4						
	mm.-ig . .	6	»	5.75	»	3.300 »	825 »
	2. 0.4 mm.-nél vékonyabb	10	»	9	»	1.800 »	1.800 »
	f) mintázott, ha- bos	12	»	9 és 8	»	155 »	465 »
261. b.	vasdrót:						
	e) 0.5 mm.-nél vékonyabb .	6	»	5	»	1.200 »	1.200 »
	d) furniszelt stb.	8	»	7 és 6	»	1.308 »	1.962 »

		100 kg.		Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott		A vámleszálli- tás kevesebb vámja
262. c.	vasárúk leköszö- rülve, esztergá- lyozva stb. . . .	8'50	frtról 8	frtra	547 q.	273 frt.
	zománczozott főzőedény . . .	8'50	»	6'50	»	244 »
263. b.	durván mázolt vasárúk	5	»	4	»	12.424 »
	c. leköszörült, esz- tergályozott vasárúk	8'50	»	8	»	6.058 »
265.	kovácsolt vasból való csövek . . .	6'50	»	6	»	21.216 »
	kaszák, sarlók . .	6'50	»	5	»	228 »
265.	lyukgatott vas- pléhek, árúk vaspléhből . . .	6	»	5'50	»	6.650 »
265. b.	kovácsolt üstök	8'50	»	7'50	»	2.902 »
265. c.	külön m. n. n. pléhárúk	15	»	12	»	2.690 »
266.	kész vasuti ke- rekek	6	»	5'50	»	7.343 »
267.	pántok; széna-, trágyavillák stb.	7	»	6'50	»	1.377 »
269. b.	kidolgozott fű- részek, reszelők stb.	20	»	15	»	8.384 »
270.	finom óraárúk, műöntvény stb.	15	»	12	»	3.585 »
271.	csiszolt vas- árúk stb.	25	»	20	»	5.600 »
272.	késműves-árúk író tollak, rugók stb.	50	»	45	»	1.252 »
	stb.	50	»	30	»	1.880 »
272. b.	varrótük	100	»	50	»	326 »
274.	czink:					
	a) nyers álla- potban	1	»	0	»	102.791 »
	b) czinkrudak, lemezek, plé- hek	3	»	1'50	»	5.000 »
	c) czinkárúk . .	5	»	3	»	150 »
276. d.	pléhek, drótok rézből, nikkel- ből stb.	10	»	9	»	400 »

		100 kg.		Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott		A vámleszálli- tás kevesebb vámja	
e. platirozott plé- hek, táblák stb.		30	frtról	20	frtra	51 q.	510 frt.
279.	finom fémárúk	20	»	18	»	8.079 »	16.158 »
280.	legfinomabb fémárúk	50	»	40	»	4.488 »	44.880 »
	gyermekjáték- árúk	50	»	30	»	590 »	11.800 »
281.	drótszövetek stb.	50	»	35	»	298 »	4.470 »
282.	lokomobilok .	8 ⁵⁰	»	8	»	15.250 »	7.625 »
283.	varró- és kötő- gépek :						
	a) állványok .	8 ⁵⁰	»	6	»	666 »	1.665 »
	b) gépfejek . .	30	»	25	»	3.638 »	18.190 »
	c) gépfejalkat- részek, egész gépek	20	»	15	»	153 »	765 »
284. b.	kelmenyomtató hengergépek stb.	4 ²⁵	»	3	»	1.759 »	2.198 »
286.	külön m. n. n. gépek nemtelen fémből	15	»	12	»	1.631 »	4.893 »
287.	különféle gépek	8 ⁵⁰	»	7 ⁵⁰	»	2.383 »	2.383 »
291.	teherszállító vasuti kocsik .	7	»	6 ⁵⁰	»	6.000 »	3.000 »
299. a.	színházi látcsö- vek	200	»	125	»	135 »	10.125 »
300. a.	zongorák, piani- nok stb. . . .	40	»	20	»	508 »	10.160 »
301. c.	ezüst zsebórák .	0 ⁷⁵	»	0 ⁵⁰	»	194.156 db.	48.539 »
304.	órarészek . . .	50	»	40	»	681 q.	6.816 »
309.	valódian ezüstö- zött leóni drótok	100	»	30	»	30 »	2.130 »
	szemüvegek fog- lalatai aczélból	100	»	50	»	40 »	2.026 »
311. a.	gyermekjáték- szer selyem- árúkal	100	»	75	»	54 »	1.396 »
314.	hamis arany- és ezüsfüst . . .	50	»	40	»	31 »	310 »

				Az 1888., 1889. és 1890. években átlag behozatott	A vámleszálli- tás kevesebb vámja
316.	nap- és eser- nyők :	darabja			
	a) selyemből és félselyemből .	0.70 frtről	0.50 frtra	7.654 db.	1.530 frt.
	b) egyéb kelmé- ből	0.30 »	0.25 »	1.321 »	66 »
	c) diszítve . .	1 »	0.70 »	1.335 »	400 »
			100 kg.		
320.	sósav	0.50 »	0.50 »	2.619 q.	523 »
321. c.	hamuzsir . . .	1.50 »	0.80 »	5.176 »	3.623 »
322.	üvegoldat . . .	1.50 »	1 »	2.339 »	1.169 »
323.	fehéritő lúg, réz- virág	3 »	1.50 »	250 »	375 »
	barytfehér ; ra- gasz, ammoniak	3 »	2 »	767 »	767 »
324.	maró nátron, kénsavas mag- nézia stb. . . .	4 »	3 »	8.213 »	8.213 »
324. b.	faeczetsavas mész, ónhamu stb.	6 »	3 »	318 »	954 »
	sárga és vörös vérlúgsó . . .	6 »	2 »	151 »	302 »
	faeczetsavas ólom, ólom- cukor	6 »	5 »	495 »	495 »
325. b.	czizmaszár . .	5 »	4 »	577 »	577 »
326.	enyv	6 »	4 »	2.340 »	4.680 »
331.	chlorcink . . .	10 »	2 »	75 »	600 »
333.	fekete és színes czeruza	24 »	18 »	360 »	2.166 »
	konzentrált eczetsav . . .	24 »	20 »	129 »	516 »
341.	gyertyák és zsirgyártmá- nyok	11 »	9 »	208 »	416 »
343.	gyufák	7 »	5 »	2.479 »	4.958 »

Összesen 1,399.000 forint vámcsökkenést eredményez-
nének azok a vámleszállítások, melyeket vámtarifánkban adunk.
Aránylag legnagyobb a vámcsökkenés a vasnál és a vasárúknál,
a hol 329.000 forint az illető összeg, a többi árúnál
aránylag kisebb az eredmény.

A mondottakat összefoglalva az új kereskedelmi szerző-

dések kedvező fordulatot képeznek az eddig folytatott vámpolitikával szemben. Általuk lehetetlenné válik az eddig divott közgazdasági törekvés, mely saját országának jólétét más országok jólétének gátlásában kereste. Megszűnnek az autonóm vámemelések, megszűnnek a retorziók és a vámháborúk és mindegyik nemzet a vele szövetkezett államok vámpolitikájában megbizhatik; ily értelemben stabilitás áll be a nemzetközi kereskedelmi politikában, a melynek alapján számításokat tenni és új vállalatokat létesíteni lehetséges leend. De másrészt nem lehet tagadni, hogy az agrár és iparvédvámok még mindig oly magasságban tartatnak fenn, hogy tényleg szólni még nem lehet az eddig követett védelmi rendszer módosításáról; a tényleg engedett vámmérséklések oly csekély jelentőségűek, oly alárendelt összegűek, hogy a szabad kereskedés diadaláról még álmodozni sem szabad, ha a vámtételek magassága vétetik kritériumúl. Csak abban jelentkezik az elvi fordulat, illetőleg a szabadkereskedés diadala, hogy ezentúl az agrár és iparvédelmi törekvések szerződésileg meg vannak semmisítve; vámok fölemeléséről többé a 12 év folyamán szólni nem lehet, holott ellenkezőleg a vámok mérséklése, vagy megszüntetése nincsen megtiltva, hanem a szerződések szelleme szerint határozottan kilátásba véve. Ebben az értelemben előnyösek és nagy jelentőségűek a szerződések és ebben az értelemben üdvözölni kell a történetet.

DR. MATLEKOVITS SÁNDOR.

A STATISZTIKA SZEREPE A MILLENÁRIS KIÁLLÍTÁSON.

A rövid, de szenvedélyes harcz, mely a millenáris kiállítás kérdésében néhány héttel ezelőtt úgy a sajtó terén, mint a parlamentben sok port vert fel, elnémult. A törvényhozás kimondta a döntő szót, igazolva a kormány álláspontját, mely a honalapítás ezredéves ünnepének fényét és jelentőségét világkiállítás helyett országos nemzeti kiállítással akarja emelni. Ezt a döntést csekély kivétellel az egész hazai közvélemény nemcsak azzal a tartozó tisztelettel fogadta, melylyel a már meghozott törvény iránt viseltetnünk kell, hanem a belső meggyőződésnek és a helyeslésnek őszinte örömevel.

Az érvek, melyeket a világkiállítással szemben az országos kiállítás mellett föl lehet hozni, a parlamenti vitában teljesen kimerítették s nehogy e folyóirat olvasóit jól ismert dolgok ismétlésével untassuk, az eldöntött harczot nem akarjuk újra kezdeni. Szükségesnek tartjuk azonban legalább jelezni a *Nemzetgazdasági Szemlének* ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját. Szerintünk is teljes elismerés illeti úgy a kormányt, mint a képviselőháznak párttekintetek nélkül alakult többségét azért a bölcs mérsékletért és tapintatért, melylyel a kérdésben állást foglalt s multunk hagyományait és jövőnk érdekeit egyaránt méltányolva, az országos kiállítás mellett döntött, mely úgy a nagy nemzeti ünnep jellegének, mint közgazdasági érdekeinknek sokkal jobban megfelel, mint a nemzetközi kiállítás.

Ki ne érezné egy nemzet ezer éves fennállásának komoly ünnepélyességét? Mennyire eltörpül e mellett minden más ünnepélyes alkalom, mely a nemzetélet hétköznapi folyásából időnként ki-kiemelkedik. De a millenniumnak épen ez a nagy jelentősége kívánja, hogy az ünnepet ne üres csillogással s

hamis látszatok káprázatos játékaival, hanem bizonyos vallásos komolysággal üljük meg. Tekintsünk Janus-arczczal a multba és jövőbe s ne feledjük, hogy valamint a természetben, úgy a nemzetek fejlődésében sincsen ugrás.

Ha visszatekintünk Magyarország ezer éves multjára, be kell látnunk, hogy nehezebb helyzete talán soha egy nemzetnek sem volt, mint a magyarnak s több óvatosságot és tapintatot talán egy nemzet politikája sem kívánt, mint a magyar nemzeti politika. A viszonyok és körülmények az ezer év alatt ezerféleképen változtak, de a magyar nemzet helyzetének általános jellege ma is ugyanaz, a mi régen volt. Kelet és Nyugot határán két tengertől mosott sziget vagyunk, hajdan a nyugoti civilizáció és keleti barbárság, most a szláv és germán világ akar egymásra törni rajtunk keresztül. Benne voltunk mindig a világtörténelem nagy eseményeinek örvényes folyásában, de nem uralkodtunk azon s helyzetünkben a hiú nagyralátás ép oly kevésbé indokolt, mint a mily kárhozatos a kishitű csüggedés.

A nemzeti hiúság, mely a nagy és hatalmas nemzetekhez szereti mérni a magyart, könnyen mámorossá tehet bennünket, pedig nekünk józanságra s erőpazarlás helyett erőgyűjtésre van szükségünk, hogy szembe nézhessünk a ránk viradó új ezredév viharaival.

Magyarország multja nem oly dicső, a milyennek a nemzeti büszkeség kiszinezi, de jövője sem oly sivár, reménytelen, a milyennek a csüggedés óráiban képzeljük. A nagy Széchenyi próféta-ajakkal hirdetett jóslata, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, a történelem logikájából levont lángeszű következtetés, melynek igazolása ott rejlik a minden emberi dolgok felett uralkodó törvényszerűségben. A népek ép úgy, mint az egyesek alá vannak vetve annak a megmásíthatatlan természeti törvénynek, hogy minden, a mi születik, ha leélte ifjúságát, megvénül és elmulik; a magyar nemzet, bár voltak történetében fényesebb korszakok, még nem ért pályájának zenitjére s ha a sors erőszakos kézzel meg nem zavarja fejlődését, még további emelkedés előtt áll.

Az ezredéves ünnep emelkedett hangulata legjobb alkalom, hogy nemzetünk komoly magábaszállással aczélozza erejét a jövő küzdelmeihez s egy országos kiállítás — közgazdasági életünknek ez az erőpróbája — soha alkalmasabb időpontban

nem történhetnék, mint épen ekkor. Ha külső látható jelét akarjuk adni azoknak a fenkölt ünnepélyes érzelmeknek, melyek a magyar nemzetet két évezred határmesgyéjén eltöltik, azt legcélszerűbben egy országos nemzeti kiállítás által érhetjük el, mely oktattva buzdit, feltárja közgazdasági haladásunkat s nemzetünk tetterejének hű tükréül fog szolgálni.

Az 1885. évi kiállítás sikerét minden hiányai daczára sem lehet kétségbe vonni, azóta pedig volt egy pár jeles specziális kiállításunk, a nem rég tartott bőr- és agyagipar-kiállítás. Mindezek jó iskoláját, mintegy előkészítő tanfolyamát képezik a nagy millenárius kiállításnak s alig szenved kétséget, hogy ez méltó leend a rendkívüli alkalomhoz s a magyar nemzetnek nem kell pirulnia miatta Európa nemzetei előtt.

Bár a magyar nemzet, midőn állami létének ezeréves fordulóját tetterejének s gazdasági nagykorúságának dokumentálásával üli meg, a nemzetek nagy családját is tanúként hívja, a kiállítást első sorban saját magának, saját okulása céljából kívánja rendezni. A kiállításoknak általában két fő céljuk van, egyik az ipari és gazdasági haladás fokának feltüntetése, tájékoztatandó azzal a közgazdasági politikát és a fogyasztó közönséget; a másik, hogy az iparosok, termelők, lássanak, tanuljanak, megismerkedjenek a műszaki haladással s a sikeres verseny többi feltételeivel. Kivánatos, hogy minden kiállításban kellőleg érvényesüljön mind a két momentum, a specziális kiállításokban azonban inkább az utóbbi, a nagy általános kiállításokban pedig inkább az előbbi szempont emelkedik túlsúlyra. A milleniumi kiállításnál a fősúly már az alkalom természeténél fogva is abban fekszik, hogy minél hivebben bemutassuk Magyarország közgazdasági fejlődését és jelenlegi állapotát s azokat a viszonyokat, melyek közt átlép történetének második ezredébe; hogy az így nyert kép összehasonlító alapul szolgáljon jövőre is s állandó mértékét képezze a további haladásnak. Bizonyára ez a szempont leend irányadó a kiállítás rendezésénél, de hogy a siker teljes legyen, kivánatos, hogy kellő figyelemben részesüljön a kiállítások egyik leghatalmasabb segédeszköze: a statisztika.

Nem állítjuk, hogy az eddigi kiállítások is megvetették volna azt a hathatós segédeszközt, mely a statisztikában kínálkozik. Statisztikai kimutatásokkal, összeállításokkal, vagy

elszórt magyarázó adatokkal gyakran találkoztunk a kiállításokon és valóban statisztikai adatok nélkül valamely kiállítás alig volna több pusztá látványosságnál s körülbelül azon a színvonalon állna, mint a régi elavult természetrajzi muzeumok a modern tudományos elvek szerint berendezett muzeumok mellett. Amott például csak a gombostűre szúrt pillangók tarka sorát látjuk egymás mellett, emitt minden egyes pillangó mellett ott vannak a falevélre lerakott peték, a petékből kibútt hernyók, a mint a falevelet falják, majd a mint nyugtalanul keresnek egy zugot, a hol bábbá fonják magukat, szóval előttünk áll a pillangó egész biológiája. Ép úgy a kiállításokon is mily kevés tanúsággal bír egy marék buza — kivált a nagy közönségre nézve, mely súlyát meg nem mérheti, sikértartalmát meg nem határozhatja, sőt még tapintás által sem győződhetik meg a kvalitásról — ha nincs mellette semmi statisztikai adat, legfőlebb, hogy hol termett; míg ellenben ha egy kis táblácskán ki van mutatva a buza súlya, esetleg sikértartalma, a föld minősége, melyben termett, a vetésforgó és a trágyázás, a vetés és aratás ideje, az összes és holdankinti termés, — hány komoly szemlélő merit-het belőle okulást!

Túlságba természetesen nem szabad menni a statisztikai adatok alkalmazásával. Kiállításokon nincs idő hosszú, aprólékos tanulmányozásra s mihelyt a statisztikai adatok tömege megzavarja a könnyű áttekintést, ugyanannyi kárt tesz, a mennyi hasznot. Volna azonban a statisztika alkalmazásának egy más módja is, mely szerint nem olvadna bele szervesen a tulajdonképeni kiállításba, hanem mint annak egyik különálló része általános tájékoztatásul szolgálna s általános képét volna hivatva adni a közgazdasági viszonyoknak.

Statisztikai munkák, összeállítások, térképek — a mint említettük — készültek az eddigi kiállításokra is, de szét-szórva, töredékesen, tervszerűtlenül s többnyire csak egy-egy termelési ág vagy gazdasági, esetleg népességi, kulturális viszony megvilágítására szolgáltak; rendszeres statisztikai kiállításról, mely mintegy előkészítse a közönséget az egész kiállítás megértésére s az egyes termelési ágak szerepének helyes felfogására, eddigelé szó sem volt. Pedig ez annál szükségesebb volna, mert a közgazdasági életnek legfőbb faktora, a népesség, máskülönben kiesnék a kiállítás keretéből.

Egyes speciális kiállítási ágak, mint a néprajzi s az ezzel többnyire összekötött házi ipari kiállítás a népeiséget távolról sem tüntetik fel úgy, a mint azt ismernünk kell, ha egy ország közgazdasági életének hatalmas működését meg akarjuk érteni. Erre csak a statisztika képes.

A statisztika megszokottabb alakjában a számok ezreinek táblás kimutatásában kiállításra nem igen alkalmas, ha azonban a számok tömegeit grafikus és kartografikus alakban tesszük szemléltetővé, megszűnik minden nehézség s a mit a táblázatok hosszúságos szlopáiból csak nagy fáradtsággal lehetne kihüvelyezni, a kartografikus táblákról néhány pillantással leolvashatjuk.

De természetesen óvakodnunk kell a komplikált, szövevényes rajzoktól, sőt a mennyire lehet, a grafikus ábráktól is; helyesebb, ha csak a területtel összefüggő viszonyok kartografikus feltüntetésére szorítunk, mint a grafikai ábrázolásnak legszemléltetőbb, legtanúságosabb módszerére. Így is roppant nagy a tér, melyet felöllehetünk s inkább az okozhat fejtörést, hogy mit hagyjunk el, mintsem az, hogy mit vegyünk fel.

A statisztikai, vagy helyesebben kartografiai kiállításnak nagy körvonalokban megállapított kerete körülbelül ugyanaz volna, mint a jobb beosztású általános statisztikai munkáké, t. i. az ország földrajzi és természeti viszonyainak feltüntetése, a népesség, statisztikailag kiderített összes viszonyaival; a közegészségügy, a közművelődésre vonatkozó pár fontosabb adat, az őstermelés, az ipar, a kereskedelmi forgalom a mennyiben grafikai ábrázolásra alkalmas; a közlekedés, a hitelélet egy pár momentuma, képek az igazságügyi és morálstatisztikából s az állami pénzügyek néhány adata.

Legelőször is hazánk földjét kellene bemutatni, annak geológiai alakulatát, hegy- és vízrajzi, hőmérséki és csapadéki viszonyait, mert bizonyos fokig az ember és az egész emberi kultúra a természettől függ, abból meríti legfőbb sajátságait s az nyomja rá letörülhetetlen bélyegét. Az említett térképek tehát mintegy bevezetésül, általános alaprajzul szolgálnának az egész grafikai kiállításához, s különösen a népességi és őstermelési adatok mérlegelésénél mindig figyelemmel kellene reájuk lennünk.

A népességre nézve a legutóbbi népszámlálás kincses

bányáját képezi az érdekesnél érdekesebb adatoknak. Területegységül a grafikai térképeken a legtöbb viszonyul a vármegye vagy ha a munkával nem kellene nagyon gazdálkodni, a járás volna veendő; egyes fontosabb viszony, például a nemzetiség feltüntetésénél azonban egész az egyes községekig le kellene menni. Elég volna vármegyék vagy esetleg járások szerint feltüntetni a tíz évi tényleges népnövekedést, a népsűrűséget, a népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlását, a férfiak és nők arányát, az írni olvasni tudást és a hitfelekezetek számarányát. A foglalkozási viszonyok feltüntetésére azonban a vármegye határozottan nagy egység volna melyen belül túlságosan elmosódnának az ellentétek, itt tehát okvetlenül a járások (rend. tanácsú városok, törvényhatósági városok) területét kellene alapegységül venni, különösen, hogy az ipari foglalkozás a mezőgazdasági foglalkozástól minél élesebben kitűnjék.

A foglalkozási és iparstatisztika egész sorát szolgáltatná a becses és tanuságos grafikai térképeknek. Mily gazdag e tekintetben az 1883. évi németbirodalmi foglalkozási statisztika, pedig az országos statisztikai hivatal által a legutóbbi népszámlálás anyagából kidolgozott statisztika épen nem marad mögötte a nagy német foglalkozási statisztika részletességének és jelességének.

A kiállítandó grafikai térképek között azonban kétségkívül a nagy nemzetiségi térkép lenne a legértékesebb s ez kötné le leginkább a figyelmet. Alig szenved kétséget, hogy ily térkép akkor volna igazán becses, ha a nemzetiségi viszonyok az egyes községek szerint rajzoltatnának fel, úgy, hogy az egyes nemzetiségek számarányát minden községre nézve le lehetne róla olvasni. Ez nagyjából így volt az országos statisztikai hivatal térképésze által 1885-ben kiállított térképen is s hogy a kivitel nem ütközik különös nehézségbe, csak is több munkát igényel, azt az avatottak előtt nem szükséges bizonyítani.

Az eddigi nemzetiségi térképeknek azonban van egy igen nagy hiányuk, mely bizonyos fokig optikai csalódást idéz elő a szemlélőben. Ki ne látta volna megdöbbenéssel az 1885-iki nemzetiségi térképen az oláhság színével borított roppant területet, mely szinte vetekedni látszott a magyarság által elfoglalt területtel? Az, a mit a nemzetiségi térkép tolmácsolt,

igaz is, nem is. Igaz annyiban, hogy ama területeken csakugyan az oláh nyelv az uralkodó, de annyiban viszont hamis képet nyújtott, hogy az oláh lakta területek az országnak jóformán legnéptelenebb részét képezik s ugyanakkora terület a magyar lakta vidékekből nagyon sokkal több léleknek felel meg. Például a csaknem tiszta oláh Hunyad vármegye, területre körülbelül akkora, mint Békés és Csongrád együtt, az utóbbiba még Szegedet és Hódmező-Vásárhelyt is beszámítva, de míg Hunyadot csak 248 ezer lélek lakta, addig Békés és Csongrád népessége 458 ezerre rúgott. Mily hamis az a tanúság, melyet a nemzetiségi térkép ezen az alapon tolmacsol.

A nemzetiségi térkép megfestésénél tehát nemcsak a területet, hanem a népsűrűséget is tekintetbe kellene venni s az egyes nemzetiségek színein belül a sötétebb, vagy világosabb színárnyalattal egyuttal a népsűrűséget is ki kellene fejezni, hogy a sűrűbben lakott vidékek plasztikusan dombo-rodjanak ki a ritkább népességű vidékek halványabb színeiből. Ily módszer mellett hasonlíthatatlanul tanúságosabb leend a nemzetiségi térkép, mint voltak az eddigiek, melyek bizonyos tekintetben félrevezették a szemlélőt.

A népsűrűséggel való kombinatív feltüntetés a nemzetiségi viszonyokon kívül még a hitfelekezeti térképen volna kívánatos. Már a más nemzetiségűek magyarul tudása, a magyar nyelv elterjedése s a többi népességi viszony nem követelné meg ezt a komplikáltabb módszert.

Az álló népesség különböző viszonyain kívül be kellene mutatni a népesedési mozgalom főbb adatait is, oly módon, a mint erről már több ízben készültek kartografikus ábrázolatok. A halálozás általában és a gyermekhalálozás s a halálokok főbb csoportjainak feltüntetése, átmenetet képezne a közegészségügyhöz, melyek a népesedés összes viszonyaival kapcsolatosan volna legcélszerűbb s legtanúságosabb bemutatni.

A néprajzi rész mellett a grafikai kiállítás legfontosabb részét az őstermelés s itt is különösen a mezőgazdaság képezné. A mezőgazdaságra vonatkozó térképek sorát tulajdonképpen az ország részletes agronom térképének kellene megnyitnia. Mily érdekes volna hazánk egész termő területét a talajnemek különfélesége szerint magunk előtt látni s mint alapra, mindig erre vezetni vissza, ezzel hasonlítani össze az egyes

mívelési ágakat, mívelési módokat s a termési viszonyokat. Erre azonban nincs kilátásunk, mert bár tervben van az országos földtani intézetnek egy agronom-geológiai osztálylyal való kibővítése, ez ha mihamar megvalósul is, a roppant fáradsággal járó fölvételek sokkal lassabban haladnak, semmint a millenáris kiállításig a megfelelő adatok birtokába juthatnánk. Meg kell tehát elégedni azzal, ha csak az általános természeti viszonyokkal, a hegy és vízrajzi, hőmérséki és csapadéki adatokkal hasonlíthatjuk össze a mezőgazdasági termelés adatait. Ha azonban mezőgazdasági viszonyainknak hű képét akarjuk nyújtani, nem elég csupán azokat az adatokat érzéketeni kartografiai úton, melyeket jelenlegi mezőgazdasági statisztikánk nyújt. Régóta hangsúlyozzák több oldalról és legutóbb az országos gazdasági egyesület közgazdasági szakosztályában dr. Csillag Gyula érdekes előterjesztést is tett róla, hogy agrár-statisztikánk nagyon fogyatékos s a legérdekesebb agrár viszonyok felől csaknem teljes tájékozatlanságban élünk. Nemcsak a grafikai kiállítás sikere, hanem fontos közgazdasági érdekek is fűződnek hozzá, hogy az agrár-statisztikai adatgyűjtés az egész vonalon mielőbb meginduljon s legalább is az országos kiállításig befejeztessék. A földbirtok és a jelzálogi megterhelhetetés statisztikáján kívül szükséges volna még a mezőgazdasági üzemek s mi több, a mezőgazdasági üzemmódok statisztikáját is megállapítani, feltüntetve a gazdaságok nagyság szerinti megoszlását, a házi kezelést és bérrendszert, a feles, harmados művelést. Az ország, mely vidékein s mily terjedelemben divatos még a régi három nyomású rendszer s hol és mily terjedelemben alkalmazzák az újabb váltógazdaságot, a trágyázás, a vetőmag mennyiségének lehetőleg pontos megállapítása, a vetőgépek alkalmazása, stb. stb. mindezek szintén fontos kiegészítő részei az agrár-statisztikának s egy grafikai kiállítás keretén belül is kitűnően érvényesülhetnének. Mezőgazdaságunk szempontjából fontos az ármentesítési statisztika is, és erre már vannak is adataink.

Hogy eddigi aratási statisztikánk sem minden tekintetben kifogástalan, arról is többször elmondtuk nézetünket, a reformokat itt is mielőbb végre kellene hajtani.

A mezőgazdasággal kapcsolatos állattenyésztés szintén újabb fölvételt igényelne. Állatállományunkról még mindig az 1884. évi állatszámolás meglehetősen elavult adataira

vagyunk utalva. A legutóbbi népszámlálás az állatösszeírást, mint a nagy művelettel össze nem egyeztethetőt, mellőzte s a földművelésügyi miniszterium, midőn ebbe belenyugodott kétségkívül egy külön állatszámilálást tartott szem előtt. Állattenyésztésünkben 1884. óta is oly nagy változások történtek, hogy egy újabb állatszámilálás pár évnél tovább úgy hiszszük, nem tolható el s egy szakavatottan végrehajtott állatösszeírás adatai becses kiegészítését képeznék a mezőgazdasági viszonyok és termelés általános és részletes képének.

Szőlőművelésünk, mely a létért most küzdi nehéz harcát, szintén igen érdekes tárgya lenne a grafikai kiállításnak s ha az országos statisztikai hivatalnak nem rég megindított adatgyűjtése sikerre vezet, a szükséges adatok is rendelkezésre fognak állni e fontos termelési ág helyzetének kellő megvilágítására.

Az ipar, mint a hogy általában sokkal kevésbé alkalmas a statisztikai feltüntetésre, mint az őstermelés, a grafikai kiállításban is jóval szerényebb helyet nyerne. A személyi viszonyokat igaz, oly tanuságos kombinációkban lehetne kimutatni, a milyent a mezőgazdasági népességre nézve, sajnos, a rendelkezésre álló ősananyagból, nem vagyunk képesek létrehozni; az ipari termelés azonban, mely a statisztikai megfigyelés elől is jobbra kivonja magát, nem képezhetné tárgyát a grafikai ábrázolásnak. Az ipartelepek számának és nagyságának feltüntetése azonban vidékek szerint, érdekesen egészítené ki a személyes viszonyokról közölt térképeket.

A kereskedelmi forgalomnak is aránylag szerény szerep jutna a grafikai kiállításban. Itt természetesen csak a külkereskedelmi forgalomról lehet szó, minthogy a belforgalom nem képezi a statisztikai adatgyűjtés tárgyát. A külforgalom azonban nem viszonyítható a területhez s így kartografikus ábrázolása lehetetlen. Legfőlebb tehát néhány grafikus ábrával lehetne bemutatni külkereskedelmi forgalmunk főbb mozzanatait, hogy közgazdaságunk ez a fontos ága is képviselve legyen. Ép úgy a hiteléletnek is csak egyes nyilatkozatait, például a takarékpénztárak s egyéb hitelintézetek elterjedése, a takarékbetétek felhalmozódása az egyes pontokon, alkalmasak kartografiai ábrázolásra; különben szintén csak a grafikai rajzokkal kell beérnünk, a mint ezt az 1885. évi kiállítás alkalmával a pénzintézetek pavillonjában láttuk.

A grafikai ábrázolásra a *közlekedés* adatai azonban fölötté alkalmasak. Elég utalnunk a francia közlekedési miniszter által kiadott pompás grafikai albumokra, melyek a vasutak bevételét, kiadását, személy- és teherszállítását, a hajózható vizeken szállított terhek mennyiségét, a tengeri kikötők forgalmát, stb. mutatják ki évről-évre; a vasút vonalán futó keskenyebb és szélesebb színes szalagokkal fejezve ki a kisebb-nagyobb forgalmat. Ezek a rajzok rendkívül szemléltetők, élesen szembe tűntetik a nagy forgalmi irányokat: látjuk belőlük, hogy mint táplálják a helyi érdekű vonalak a nagy vasutakat, szóval a forgalmi viszonyoknak egészen hű s teljesen áttekinthető képét adják. Az országos kiállításon természetesen a közlekedés és forgalomnak jóval több mozzanatát kellene feltüntetnünk, mint a mennyit a francia közlekedési miniszter albumában látunk. Így például nem hagyhatnók el a vonatforgalom sűrűségét; a személyforgalmon belül, a szomszédos forgalom szerepét, a teherforgalomnak forgalmi irány szerinti megkülönböztetését, stb. Közutaink forgalmára, adatok hiányában, nem terjeszkedhetnénk ki, ha ugyan addig ez irányban is nem történnének adatgyűjtések; hajózható vizeink forgalmának kimutatása is sok nehézségbe ütköznék s meg kellene elégednünk, ha azt nem az egyes folyamszakaszok szerint, hanem legalább egy-egy vízi út egész hosszáról kimutathatnók, úgy is tanuságos lenne a kép, mert első tekintetre feltűnnék, hogy vízi utaink a vasutakkal szemben mily szerepet játszanának az áruszállítás terén. Nagyon érdekes volna még az egyes állomásokon a személy- és teherforgalom nagyságának feltüntetése is, ez világosan állítaná szem elé az egyes forgalmi csomópontok kisebb-nagyobb jelentőségét.

Még az állami pénzügyek is helyet foglalhatnak ebben a kiállításban; különösen, ha addig a tervezett adóstatistikai adatgyűjtés megindulna s az egyes vidékeknek különböző adók címén való hozzájárulását az államháztartáshoz végre meg lehetne állapítani. A földadóra már most is vannak adatok, ezek azonban, valamint a kataszteri tiszta jövedelem kimutatása inkább az agrár statisztikai térképek közé lennének sorozandók. Ép úgy vagyunk a véderő-statisztika legfontosabb adataival, a sorozásra vonatkozó adatokkal, ezek annyira összefüggnek a népességi viszonyokkal, hogy szükségkép azok kiegészítő részét kellene képezniök.

A közoktatásügynek statisztikailag leginkább megállapítható része, az írni-olvasni tudás, szintén a népességi szakaszba tartoznék; de volnának egyes momentumok, mint például, hogy az iskolaköteleseknek hány százaléka jár tényleg iskolába, a tanulók és tanítók közötti arány, stb., melyek külön csoportját képeznék a grafikai kiállításnak.

Ezzel azonban nem volna kimerítve az egész feladat: bele lehetne nyulni az államélet egyéb működésébe is, be lehetne mutatni a közigazgatás tényleges állapotát, az igazságszolgáltatás menetét, mely utóbbival átlépnénk a morálstatisztika terére is; ki lehetne továbbá mutatni a tűzkárokat, tűzbiztosítást, stb.

De nem folytatjuk tovább, elég e helyen az általános körvonalakat megjelölni, a részletek megállapítása a kivitel dolga. Különben is egy terjedelmes grafikai kiállítás leírása pusztán szóval, hosszadalmas, fárasztó és unalmas, még sem vezet célra. Az általunk képzelt grafikai térképek tartalma köteteket töltene meg, hiszen a grafikai kiállítás roppant előnye éppen abban áll, hogy a mivel a nagy közönség könyvekből csak hosszas, fáradságos tanulmányozás után jöhet tisztába, e szemléleti uton jóformán minden fáradság nélkül vésheti emlékezetébe.

Mily más szemmel nézné magát a tulajdonképeni kiállítást az a közönség, mely a bevezető grafikai kiállítás által kellőleg instruálva, tájékoztatva, népességi és közgazdasági viszonyaink egyetemes áttekintését vinné magával s az így nyert magasabb álláspontról ítélhetné meg és méltányolhatná a tárlat ezerféle látnivalóját!

DR. VARGHA GYULA.

MÉG EGYSZER A STATISZTIKA ÉS LOGIKA.

A »naturam si furca expellas«-féle mondás talán soha senkin sem vált be jobban, mint Kőrösi József úron, a statisztika elméletének alapvető mesterén, az európai hírnevű tudóson, a nagy logikuson stb. stb., hogy semmit ki ne hagyjunk korunk e jelesének jól kiérdemelt jelzői közül. Kőrösi úrból csakugyan a fent latinul jelzett eszközzel se lehet kiűzni a reklám szeretetét, annyira össze van az forrva egész egyéniségével. E folyóirat m. évi nov. számában megbíráltam a »Megyei monografiák« cz. akadémiai kiadványhoz írt, különben teljesen fölösleges s tartalmánál fogva oda sem illő bevezetését, kimutatván az abban előfordult logikai és egyéb botlásokat s ő a helyett, hogy a »Nemzetgazdasági Szemlé«-ben vagy ha nagy műveltsége folytán ide leereszkedni méltóságán alulinak tartja, a »Budapesti Szemlé«-ben, hol a szóban forgó »Bevezetése« először látott napvilágot, igyekezett volna megczáfolni állításaimat, egy szokatlanabb és sokkal hatásosabbnak látszó módját választotta a védelemnek: röpiratot bocsátott világgá.

De ez nem minden. Biztos tudomásom van róla, hogy mikor bírálatom megjelent, Kőrösi úr pár napig még Budapesten tartózkodott és minthogy a »Nemzetgazdasági Szemlét« személyére címezve kapja és azonkívül a napi lapok is elég kimerítően megemlékeztek az irodalmi vitáról, lehetetlenségnek látszik, hogy Kőrösi úr akkor egyáltalán nem vett volna tudomást bírálatomról és mégis röpiratának első lapján a következő (ne mondjam-e ismét »reklam«-) figyelmeztetéssel áll a közönség elé: »Külföldi utról három nappal ezelőtt térvén haza, e bírálatról (t. i. Jekelfalussy bírálatáról) csak most értesülök«. Ez persze részint arra való, hogy czáfolatának külön röpiratban való megjelenését igazolja, részint pedig hogy a közönséget meglepje szellemének könnyedsége

és gyorsasága által, mely játszva, egy pillanat alatt síkra állítja a tudományos érvek légióját és hogy elmondhassa: »jöttem, láttam, győztem«.

Kőrösi úr azonban még ezzel sem elégszik meg és mintha attól félne, hogy hazai közönségünk esetleg nem képes felfogni argumentumainak súlyát, beidéz egy csomó külföldi tanut és az általuk kiállított bizonyítvánnyal ad oculos demonstrálja, hogy ő milyen nagy tudós, mily mély elméjű bűvárja a tudománynak. Ámulj közönség, ki talán nem ismered Kőrösi nagyságát, pirulj Akadémiánk II. osztálya, ki nem voltál képes felfogni és méltányolni a lángész megnyilatkozását, sülyedj a föld alá vakmerő Jekelfalussy, ki szentségtelen szavakkal merészelted illetni a statisztikai tudomány szeplőtlen hősét és nagy alakját.

Végül arról sem feledkezik meg Kőrösi úr, hogy függelékképen a röpirathoz ne csatolja eddig megjelent munkáinak jegyzékét, két nyelven is egyet, hogy igazolja európai színvonalát, no meg hogy a listát kissé hosszabbá tegye.

Már ez a nagy reklam-szeretete Kőrösi úrnak igazolhatná azt a hangot, melyet vele szemben használtam, vannak azonban bizonyítékok kezem között — ha kívánja, szolgálok velük — melyek egyenesen arra utaltak, hogy élesebb hangot használjak vele szemben, mintha egyszerűen csak egy gyarló dolgozat nekrológját kellett volna megírnom. A hangot persze mindig az emberekhez mérem, ki a milyent érdemel.

Műveltségben nem akarok versenyezni Kőrösi úrral, távol legyen tőlem; sőt, akár hiszi, akár nem, tudományát sem irigylem. Lehet, hogy ő erre azt mondja: »ignotis nulla cupido«, de inkább legyen a fejben kevesebb tudomány, de tiszta ítélet, mint meg nem emésztett tudományanyag zavaros tömege és ebből folyó ítélethiány.

Nem tudom ily körülmények közt kell-e még egyszer szóba állanom Kőrösi úrral, a logikussal. Ha teszem, csak is az bir rá, nehogy a sok idezettel és üres reklámmal ismét sikerüljön neki elhomályosítani az igazságot.

Mielőtt a tulajdonképeni vitás pontra áttérnék, legyen szabad megjegyeznem, hogy Kőrösi azzal van nagyra (7—8. l.), hogy ő különböztette meg egymástól a statisztika neve alatt egybefoglalt három eltérő dolgot (8. l.): az államismét, demológiát vagy (sic!) demografiát és a statisztikai módszert. Nem

tekintve azt a kérdést, hogy az államismét még ma is statisztikának nevezni tanácsos-e? s nem tekintve azt a vastag hibát, hogy Kőrösi előtt demologia és demografia egy és ugyanaz, holott az előbbi törvényeket kutató tudomány, az utóbbi egyszerű leírás; mondom, mindezekről eltekintve, feletébb hiányos Kőrösi úr osztályozása, mert hisz az, a mit a statisztika tudománya alatt szokás volt egybefoglalni, nem csak a nép fizikai tulajdonságaival foglalkozik, mint Kőrösi úr a demológiáról állítja (8. l.), hanem egy kicsit a gazdasági viszonyokkal és aztán a társadalom erkölceivel — moralstatisztika, műveltségével — kulturstatisztika, stb. Ezzel a felosztással tehát kár volt dicsekedni.

De térjünk vissza Kőrösi úr főthémájára.

Szerzőnek a »Megyei Monografiákhoz« irt »bevezetésében« általam kimutatott botlások olyan természetűek voltak, hogy akár az első átolvasás után mindenki, még a nem szakember is meggyőződhetett tarthatatlanságukról. Annál nagyobb kíváncsisággal nyultam a röpirathoz: vajjon ugyan milyen lehet az a védekezés, a melylyel egy ily desperátus ügyet kell mentetgetni; kivált mikor a védelemre nem is szakértő logikus kéz, hanem maga a naturalista szerző vállalkozott? Kíváncsiságom azonban nagy hamar elképedéssé változott. Elképedtem a bátorságon, hogy valaki oly zavaros elmével és confusus logikai ismeretekkel, mint a minő nagy hiányokra ez a füzet vall, — még polemizálni merészkedjék — és azt olyan természetű kérdésekben tegye, a melyek nemcsak, hogy nem nehéz kérdések, de megértésökre semmivel sem szükséges magasabb logikai színvonal, mint a mennyivel egy jóra való középiskolai tanuló rendelkezik. Ime a védelem a mint következik:

Szerzőnk először is azt a senkitől kétségbe nem vont igazságot iparkodik bebizonyítani, hogy a statisztika tulajdonképen módszer és így joggal beszélhetni statisztikai logikáról is; ezt a fölfedezését aztán Millel, Wundttal, Rümelinnel is bizonyítja. A baj csak az, hogy szerzőnk itt olyasmi ellen tusakodik, a miről a kérdéses bírálatban szó sincsen. Nekem eszem ágában sem volt az ellen polemizálni, hogy van-e vagy nincs statisztikai módszer, hanem Kőrösi úr azon állítása ellen keltem ki, hogy az ő ugynevezett »*statisztikai vagy collectiv fogalmai kedvéért megváltoznának a közönséges logikának az ítélre és következtetésre vonatkozó lételei, sőt még módszertani*

része is». És ezt most is állítom, mert egészen evidens dolognak tartom, hogy mindennemű tudományos kutatás és vizsgálódás módszerének a fejtegetése első sorban és kiválólág a logika feladatai közé tartozik; azért tehát, hogy van statisztikai módszer — még nem mondhatni, hogy »megváltozott a logika módszertani része«; és mert előttem legalább az is evidens, hogy a »collectiv fogalmak természete« az ítéletre és következtetésekre vonatkozó érvényes tantételeket sem alterálja, mint azt nyomban kimutatom.

Körösi úr azt mondja: hogy »a *közönséges* fogalmak mellett meg kell különböztetnünk a gyűjtő fogalmakat«, a mikor tehát én tagadom a *közönséges* és a gyűjtő fogalmak különbségét, már a kiindulási pontom is hamis. Ezt az állítását még Millel és Sigwarttal is bizonyíttatja. Csak az a baj, hogy Körösi úr nem értette meg sem Millt, se Sigwartot. Mill logikájában, a melyre Körösi hivatkozik — nem is fogalmakról, hanem *nevekről* beszél és ezt mondja: Es ist nöthig zwischen *allgemeinen* und *collectiven* Namen, zwischen *Gemeinnamen* und *Collectivnamen*, zu unterscheiden. Das 76-ste Regiment Infanterie, was ein *Collectivname* ist, ist nicht ein *Gemeinnamen*, sondern ein *individueller Name* ein *Eigennamen*... magyarul: a gyűjtőnév, nem köznév, hanem tulajdonnév. A mi egészen helyes és világos; csak hogy Körösi úr ezt a passzust így érti félre: különbséget kell tenni a *közönséges* (neki *allgemein* = *közönséges*) és a gyűjtő fogalmak között! Holott Mill a gyűjtőnevet vagy mondjuk gyűjtőfogalmat az *általános* fogalommal állítja szembe és individuális, egyed-fogalomnak tartja, mely azonban csak egy osztálya a logikai fogalmaknak. Kell-e már ennél végzetesebb félreértés? És vajjon melyikünknek a kiindulási pontja téves?! Azonban félreértette szerzőnk Sigwartot is. Sigwart az átlag fogalmának fejtegetésénél így ír: Der Durchschnittsbegriff steht hinter dem *Allgemeinbegriff* zurück... és ez igaz; de az *Allgemeinbegriff* nem *közönséges* fogalmat jelent, hanem *általános* fogalmat, a mi talán elég különbség arra, hogy Körösi úr egész okoskodása és argumentációja a *közönséges* és gyűjtőfogalmak közti különbségről halomra düljön és további fejtegetésének értékére is kellő fényt derítsen.

Ha Körösi úr annyira ismeri Rümelint, úgy a statisztika, mint módszer természetéről nagyon szépen tájékozhatta

volna magát abból a rövid résumből, melyet a német bűvár a Schönberg-féle Handbuch-ban tett közzé (II. kiadás, III. kötet 705—711. lap). Ott megtanulhatta volna, hogy mikor van helyén a statisztikai módszer alkalmazása, hogy mi értelme van általában a collectiv fogalmaknak (miért volt rájuk szükségük az embereknek), hogy mi a különbség az inductiv és a statisztikai (sylleptikus) módszer közt s így tovább. Nevezetesen megtanulhatta volna, hogy a nyelvszokás dönt a felett, collectiv fogalommal jelöljünk-e meg bizonyos tárgyakat vagy sem. A hadsereg például egybefoglalja a katonákat, de a foglalkozás nélküliek, vagy az özvegyek számára nincs collectiv fogalom, legalább a magyar nyelvben. Statisztikát azért ez utóbbiakról is lehet csinálni. Általában mindenütt ott, hol a valamely fogalom alá tartozó egyedek különös, tehát nem egyező tulajdonságai érdekelnek bennünket, helye van a statisztikai módszer alkalmazásának.

Kőrösi szerint »annak következtében, hogy a gyűjtőfogalmak különböznek a közönséges fogalmaktól, *módosul az ítélet is*. Gyűjtőítéleteknél tudniillik nem arra ügyelünk, a mi az alárendelt fogalmakról áll, hanem a mi a magasabb fogalomról egészben véve« stb. Azonban ki ne venné észre, hogy ez az egész beszéd ismét nem egyéb, mint a logikai terminusok veszedelmes összetévesztése. Gyűjtő ítélet, minden logika szerint olyan ítélet, a melyben több alanyról állítunk vagy tagadunk valamit. Például Sokrates, Plato, Aristoteles filozofusok voltak. Vajjon ugyan miben módosult itt a közönséges logikának az ítéletekre vonatkozó tana? Szerzőnket persze a »gyűjtő« szó tévesztette meg. Azt hiszi, hogy a gyűjtőítélet, gyűjtőfogalmakból konstruálódik, vagy azokra vonatkozik. Holott egészen mást szokás alatta érteni. Vajjon azonban szabad-e ilyen nagyot botlania, annak, a ki Millel, Sigwarttal, Rümelinnel, Wundttal csak úgy dobálódzik? Általában szerintünk szerzőnk roppant nagy súlyt helyez a collectiv fogalmak természetére; a collectiv fogalmak logikáját is emlegeti, mint a mely »majdnem összeesik a statisztikai módszer elméletével«, sőt még arra is rámutat: »hogyan kapcsolódnak bizonyos (stat.) felfedezések a collectiv fogalom természetéhez, illetve az ítéleteknek ebből eredő átlagos alakjához«, — a mi mind nagyon szépen hangzik annak a fülében, a ki absolute semmit sem ért logikai kérdésekhez: hogy azonban érdemileg mind-

ezek a szólamok nem egyebek érthetetlen, zavaros beszédnél, azt úgy gondolom, teljesen felesleges lenne még külön is bizonyítanom. De azt már meg nem állhatom, hogy Kőrösi bizonyításaiból be ne mutassak egy-két díszpéldányt.

Azt a nagy igazságot, hogy »a *közönséges* és a *collectiv* (statisztikai) következtetés közt mégis van különbség« így bizonyítja be: »Azon két tételből, hogy minden ember halandó, Péter pedig ember, a rendes syllogismus szabálya szerint azt *következtetem*, hogy Péter halandó. *De nem úgy a collectiv fogalmaknál*: Ha egy ezred ezer katonából áll és ha azt mondom, hogy az ezred csatát nyert, ebből még nem következtethetem, hogy N. N. ezredbeli katona csatát nyert, de még azt sem, hogy benne egyáltalában részt vett«. Nagyon igaz, hogy így van, csak hogy ezt a fogas következtetést nem azért nem vonhatom le, mert *collectiv* fogalommal van dolgom, hanem azért, mert az előzmény: $M-P$, $M-S$ olyan, hogy belőle semmiféle »syllogismus szabályai szerint« sem következhetik a Kőrösi kívánta $X-P$, hanem csak a rendes $S-P$.

És most menjünk át az ítéletekre, melyeknél Kőrösi szerint »még lényegesebb különbséget tapasztalunk a *közönséges* és a statisztika *collectiv* ítéletei között«. »Ha azt mondom a négerek feketék, akkor az azonság és ellenmondás elvénél fogva egy fehér embert sem nevezhetek négernek, egy négert sem találhatok, a kire a feketeség jegye alkalmazható nem volna. *E jegy vonja meg a néger fogalom határát, mintegy gátolja, hogy az azalatt tartalmazott emberek közé, egy fehér se keveredjék*. De ha én azt mondom, hogy valamely ezred bátor, mégis lehetséges, hogy annak emberei között akár több gyáva katona is találtassék.« Bizony lehetséges! Csak hogy ennek sem a *collectiv ítélet* az oka, hanem szerző confusus eszejárása, melylyel rossz példát választott állításának igazolására. Ebben az ítéletben: a négerek feketék, a feketeség lényeges jegy, míg ebben: az ezred bátor, a bátorság éppen nem lényeges jegye az ezred fogalomnak, mert gyáva ezredek is gondolhatók, sőt tényleg vannak is. A második példát tehát úgy kellett volna szerzőnek formuláznia, hogy az állitmány itt is lényeges jegy legyen. Például így: egy gyalogezred, ezer gyalog katonából áll — mely esetben aztán nyomban beláthatta volna azt is, hogy ime az azonság törvénye itt sem változik egy szemernyi sem, mert az csak nyilvánvaló, hogy valamint

a négereknél csak fekete emberekre gondolok, épugy a gyalogezrednél csak gyalogkatonákra gondolhatok és nem huszárokra!

És mind a mellett, hogy ez olyan egyszerű dolog, szerzőnk továbbra is szívésen ragaszkodik az azonossági elv sajátos alkalmazásának követelményéhez a collectiv ítéleteknél. Ime a bizonyítás: »Vegyük a következő egyszerű statisztikai ítéletet: Magyarország halandósága 30‰. Ez annyit jelent, hogy Magyarországon 1000 *élőből* egy év alatt átlag 30 ember *szokott meghalni*. Egy ilyen *mindennapi statisztikai állítás* azonban nem kevesebb mint három *nagy* fictiót foglal magában« és ebben gyökeredzik az azonosság elvének sajátos alkalmazása!!

Kell-e még erősebb argumentum egy ilyen *mindennapi* statisztikai állításnál, melyben kategorice ki van mondva, hogy Magyarországon még meghalni is ugy »szoktak« az emberek, 1000 »élőből« 30, egy év alatt? Nem kell, de nem is lehetséges. Legjobb hát ha egyszer s mindenkorra elbúcsúzunk a szerzőtől is, meg a halottaktól is. Requiescant in pace!

Elbúcsúzom pedig a nélkül, hogy a M. Tud. Akadémia II. osztályáról mondott kicsinylő szavait is megczáfoljam. Régóta olcsó dolognak tartjuk: ócsárolni a hazait és csillogtatni külföldi tekintélyeket, aztán meg ugy tüntetni fel a dolgot, mintha hozzájuk rendkívüli intim tudományos viszonyban állanánk. Hivatkozni aztán a külföldön elért sikerekre még hálásabb; mert idebenn kevesen tudják az ellenkezőt s a kik tudják, többnyire nem tartják érdemesnek erről szólani. Szinte sajnálom, hogy újra latin szólam kívánczik tollam hegyére: »Ignotos fallit, notis est derisui.«

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Deczember.

1-én. A Svájcczal létesítendő kereskedelmi szerződés tárgyalásait befejezték, miután a fenforgott különbözeteket eloszlatták. Így tehát lehetséges lesz a Németországgal, Olaszországgal és Svájcczal kötött szerződéseket egyszerre a törvényhozási testületek elé terjeszteni.

A vinkovcei erdészeti kerületben levő és *eladásra szánt erdő-részek* (összesen 2481 hold 3³⁴ millió forint becsértékben) *nagyban való eladása* ellen annak idején az eszéki kereskedelmi testület és a zágrábi kereskedelmi kamara felszólaltak. A földművelésügyi miniszter erre nyilvános ajánlati hirdetményt bocsátott ki (határidő decz. 30.) és a hordódongakereskedés védelmére oly feltételt szabott meg, hogy az összes tölgytönkökből és hasított fából évente csak 10⁰/o dolgozható fel dongának és kádárfának. A fakereskedők azonban e rendelkezéssel nincsenek megelégedve és a horvát bánhoz küldöttséget menesztettek oly kéréssel, hogy a bán a fakereskedők érdekében a *nagyban való eladás* ellen lépéseket tegyen.

A *vasuti kocsihány* állandó panaszra ad okot. Azonban lehetetlen a folyton emelkedő szükségletnek teljesen eleget tenni. Az igazgatóság ugyan 1000 waggont bérelt és siettetni ama kocsik visszaküldését, melyek Magyarországból külföldre mentek; e kocsik számát 6000-re becsülik. Különben a mérvadó tényezők ismerik a létező szükséglet nagyságát és egy év óta 4000 kocsit szereztek be és 2000 kocsit rendeltek meg. A díjszabási reformok a forgalmat az összes vonalakon jelentékeny mértékben emelték; hozzájárul ehhez az a körülmény, hogy az utóbbi években átvett vasutak, az osztrák-magyar államvasut-társaság kivételével, nem bírtak kellő kocsi-állománnyal.

2-án. A budapesti értéktőzsde ügynökei az alakulásban levő *giro- és pénztáregyesület* ellen irányuló beadványt intéztek a tőzsde-tanácsához. Különösen azzal indokolják az intézmény feleslegességét, hogy tőzsdénk nem bír eléggé nagy és jelentékeny üzlettel.

3-án. A bécsi tőzsdén a *budapesti fővárosi takarékpénztár* 4¹/₂⁰/o-os jegyzáloglevelei jegyzését megengedték.

Aradon 1,200.000 forint tőkével *gép-, waggon- és vasöntőde-résztársasággá* alakították át a volt Weitzer-féle gyárat.

Az *Adria* hajózási társulat hajózásainak Marokkóra való kiterjesztését elhatározták a célból, hogy a német külkereskedelemmel versenyezni lehessen.

4-én. A magy. kir. kereskedelemügyi miniszterium kezdeményezésére életbeléptetett *gyors-csomagszállítási szolgálat* Konstantinápolyba

és Salonikiba most Ausztriára is kiterjesztetett. Ez új szolgálat a Trieszten vagy Várnán át való kerülő helyett csak 4–5 napot vesz igénybe.

Az *amerikai sertésbeviteli tilalom* megszüntettetett. Ily módon tehát az amerikai sertéseknek és hurkáknak 10 éven át tartott kiltása megszűnt. Az Egyesült-Államok szigorú egészségügyi intézkedései okozták első sorban e kereskedelmi politikai változást; de monarchiáinknak különben is, miután Német- és Olaszország a sertésbevitt megengedte, nem maradt egyéb hátra, mint ehhez csatlakozni.

6-án. A kereskedelemügyi miniszteriumnak magános részről javaslatot nyújtottak be, mely a *biztosítási üzlet reformjáról* szól és mely jelenleg az igazságügyi miniszteriumnak küldetett meg. E javaslat a külföldi életbiztosítási társulatok óvadékát *állítólag* 300.000 frttal állapítja meg és az összes Magyarországon működő életbiztosítási társulatokat kötelezi, hogy belföldi üzletüknek évi díjtartalmát a törvényszéknél letétbe helyezzék.

7-én. A kormány az országgyűlés elé terjeszti a *Németországgal* kötendő kereskedelmi és vámszerződést, az állategészségügyi egyezményt, az *Olaszországgal* létesítendő kereskedelmi és hajózási szerződést, a *Belgiummal* kötendő kereskedelmi szerződést és a Németországgal létesítendő védjegyegegyezményt.

9-én. A fővárosi nagyiparosok és kereskedők a *nemzeti kiállítás* ügyében értekezletet tartottak és annak szervezését a kormányjavaslat keretében helyeselték.

10-én. A *bortermelőket és kereskedőket* aggasztják az Olaszországgal kötött szerződésben a borra vonatkozólag foglalt határozatok, azonban a kereskedelemügyi miniszter részéről megnyugtató felvilágosítás érkezett.

11-én. Miután a kereskedelmi szerződési tárgyalásokat a közép-európai hatalmakkal befejezték, most a *Balkán-államokkal* fognak a tárgyalások megindulni. *Szerbia* nagy súlyt fektet az értékvámok további fentartására; a főbb ipari cikkekre vetett vámok leszállítására hajlandó és csak egynéhány pénzügyi vámnak felemelését célozza és a marhakivitel megkönnyítésére törekszik. *Romániával* a tárgyalások csak akkor indulhatnak majd meg, ha az állategészségügy ezen országban rendeztetik s így a monarchiába való állatbevitt megengedhető lesz.

A magy. kir. államvasutak *újabb refakcziá-táblázat*ot tesznek közzé a *Budapest-Bécs közti forgalmat* illetőleg, jöllehet az osztrák-magyar államvasut átvétele amúgy is a díjszabás leszállítását idézte elő. E refakcziák azonban csak visszatérítés útján adatnak és december hótól januárig csak azon esetben, ha ugyanazon szállító márcziustól decemberig a háromszoros mennyiséget szállíttatja.

12-én. A budapesti *tőzsde ügynöki szövetkezete* az alakítandó giro- és pénztáregylet ellen újból állást foglal és csak azon esetben hajlandó az az egylet útján való »rendezést« *elfogadni, ha ez a jelenlegieknél nagyobb költségekkel járni nem fog.*

A *vasárnapi munkaszünetre* vonatkozó javított végrehajtási rendelet sem elégíti ki teljesen a fővárosi üzleti köröket. Így a szatócok újból kérvénnyel fordultak a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy a vasárnapi munkaszüneti törvény rendelkezései alól kivétessenek. A szegényebb osztályok ugyanis nem tartván odahaza élelmiszereket

készletben, rá vannak utalva, hogy vasárnap is beszerezhessék szükségleteiket.

13-án. A kereskedelemügyi miniszter az ipartanács kisipari szakosztályához leiratot intézett, melyben kifejti, hogy az *ipartörvénynek* *revízióját* ez idő szerint még nem tartja szükségesnek, miután a törvény határozatai még nincsenek elég ideig érvényben.

Az államvasutak le fogják szállítani a díjszabást az Észak-Németországba való *kukoricza-kivitel* számára.

14-én. A tőzsdetanács kiküldött albizottsága a *giro- és pénztár-egyesület* alakítását szükségesnek tartja s helyesli annak ugy az érték-, mint az árutőzsdékre való kiterjesztését.

Debreczenben elhatározták, hogy a Hortobágyon *szövetkezeti gyapjúmosó-gyárat* létesítenek.

15-én. A *Franciaországba való dongakivitel* a múlt hóban is igen nagy volt. 5.13 millió darab összkivitelből (1890 november: 2.85 millió darab) 4.85 millió darabot francia kikötőkbe vittek ki. Január 1-től november 30-ig a Franciaországba való kivitel 53.9 milliót tett. (1890 ugyanazon időszakában 34.42 millió.) A kivitel ezen emelkedését azon vámemelések okozzák, melyek Franciaországban nem-sokára életbe fognak lépni.

A magyar kereskedelmi és iparbank 20 vidéki pénzügyintézettel egyesülve egy *jelzálog-intézet* létesítését tervezi. Ez intézet célja lenne a vidéki takarékpénztárak és intézetek jelzálogköveteléseinek egy részét engedmény útján megszerezni, és e követelések alapján jelzálogleveleket kibocsátani. E jelzálogleveleket a vidéki pénzügyintézetek vagy tárcájukba tehetik, vagy a központi intézet által értékesíttethetik.

16-án. 1892 január elsejével az *osztrák-magyar Levante-forgalom* számára Trieszten és Fiumén át új díjszabás lép életbe, mely a magy. kir. államvasutak egész hálózatát magába foglalja.

A *salgó-tarjáni kőszénbánya-részvénytársaság* igazgatósága elhatározta, hogy a közgyűlésnek javasolni fogja, miszerint részvényenként 20 forint fizetessék vissza. A részvények jelenleg még 60 forintnyi befizetést képviselnek és az újbóli visszafizetést az üzlet kiváló szerencsés alakulása teszi lehetségessé.

A *Magyar általános hitelbank* 1867-ben kiadott részvényeit az 1890-ben kiadott részvényekkel megegyező példányokkal cseréli fel.

A *regalebérlek* értekezletet tartottak és elhatározták, hogy a pénzügyminiszterhez oly kérelemmel fordulnak, miszerint az 1890. május 30-iki pénzügyminiszteri rendelet, melynek értelmében a szesz fokenként 1 krajczárnál nagyobb árban el nem adható, megváltoztassék. Kérésüket a szeszárak emelkedésével indokolják.

17-én. A *Braziliába való lisztkivitel* Trieszten át elég élénk volt. Az összkivitel a két kikötőn át 1891. január 1-től november végéig tett 129.024 barrelt. (1890. ugyanazon időszakában 191.984 barrel.) Ebből magyar malmok terménye volt 94.178. (1890-ben 133.670.) A csökkenést különösen a vámrendszer változása okozta.

18-án. A *pécsi bortermelők és borkereskedők küldöttséget* menesztettek a kereskedelemügyi miniszterhez azon kérelemmel, hogy az esetre, ha a borvámnak leszállítása a minimumra (3 forint 20 kr.) bekövetkeznék, e leszállítás legalább egy félévvel azelőtt közöltessék velök. A miniszter válaszában kifejtette, hogy a borvám kölcsönös leszállí-

tásának veszedelme az új szerződés előtt is fennállott. Előkészíttelenül semmi esetre sem fog a leszállítás megejtetni.

Azzal az állítással szemben, hogy a pénzügyi miniszter az 50/o-os *papíráradék konverzióját* tervezi, kijelentik, hogy a konverzió semmi esetre sem fog a valutaszabályozás előtt bekövetkezni, mely utóbbira az előkészítések már megtörténtek.

Az Osztrák-magyar bank *Mező-Túron* mellékhelyet állított fel, mely december 21-én kezdi meg működését.

19-én. A *Dunagőzhajózási társaság* f. hó 21-én összes állomásain beszünteti az árúfelvételt.

20-án. Az *Urikán-zsilvölgyi bánya-részvénytársaság* rendkívüli közgyűlése elhatározta, hogy részvénytőkéjét 3,000.000-ról 4,000.000-ra emeli: az igazgatóság egyszersmind felhatalmaztatott 1,200.000 frtnyi aranykőtvény kibocsátására.

A *budapesti vas- és fém munkások* rendkívüli közgyűlést tartottak, melyen kifejtették, hogy helyzetük javulását egyesület alakításától várják. Ennek alapszabályait azonban a miniszter a betegsegélyezési pénztári törvény életbeléptéig nem erősíti meg.

21-én. A *Magyar földhitelintézet* 40/o-os jelzálogleveleit Berlinben is piacra bocsátották 820/o-kal.

A *magyarországi eczettermelők* országos értekezletet tartottak, melyben elhatározták, hogy több pénzügyminiszteri rendelet megváltoztatása céljából a pénzügyminiszterhez küldöttséget menesztenek.

22-én. A pénzügyminiszter a *konverzióról tett jelentésével* kapcsolatosan a magyar hitel fejlődésének rövid történetét terjeszti a ház elé.

23-án. A magyar kereskedelmi csarnok az *olasz borvám* ügyében értekezletet tartott és a kereskedelemügyi miniszternek indokolt beadványt nyújtott át.

Az *esztergom-almás-füzitői vasut* részvénytársaság igazgatósága rendkívüli közgyűlést tartott, melyben az igazgatóság felhatalmaztatott, hogy Tokodtól Annavölgyig 9 kilométernyi hosszúságban szárnyvonalat építtessen.

1892 január 1-én az összes osztrák és magyar vonalakon új *katonai árútarifa* lép életbe.

24-én. A *határőrvidéki erdők* eladása ügyében egy budapesti, bécsi, zágrábi és sziszeki fakereskedőkből álló küldöttség a földmivelésügyi miniszternél úrra sűrgeti az eladási feltételek megváltoztatását. A miniszter megígérte a beadvány megvizsgálását, de nyilatkozata szerint nem hajlandó annak eleget tenni.

Az osztrák kormánynál a házalási ügy rendezése tárgyában megindították a tárgyalásokat, melyek keretébe azonban a vándorraktárak ügye nem vonatott be.

25-én. Február hó 1-én a *magy. kir. államvasutak árútarifája*, valamint a kilométermutató új kiadásban fog megjelenni, mivel ez az osztrák-magyar államvasut-társaság magyar vonalainak beváltása által szükségessé vált.

Az *osztrák Lloyd* a budapesti főügynökséget és a fumei aligazgatóságot megszüntette, ez utóbbi helyett csak egy ügynökség fog működni.

A földmivelésügyi miniszter január 2.-ra 7 állami állatorvosból álló bizottságot küld Nyitra megyébe, hogy az ottani *állatállományt* megvizsgálják és a beteg állatokat megsemmisítsék. E bizottság tény-

kedéséről azonnal jelentést fog tenni s a nyert tapasztalatok alapján más vidéken is el fog járni.

27-én. A pénzügyminiszter a lefolyt évben az *államjavakból* 7,546.135 forint értékű birtokot adott el és a bevétel 380.662 frttal volt több a becsárnál.

29-én. *Spanyolországgal és Portugáliával* a legnagyobb kedvezményezés záradékán alapuló szerződést akarnak kötni. A tárgyalás egyelőre a hajózási ügyekre szorítkozik.

Az osztrák és magyar tárgyalások a *házasági ügy* rendezését illetőleg célhoz vezettek és a javaslatokat tavasszal mindkét állam törvényhozás elé fogják terjeszteni.

A kereskedelemügyi miniszter jóváhagyta a m. kir. államvasutak igazgatósága és a Dunagőzhajózási társulat közt létrejött és az *üszög-villányi vasútra* vonatkozó szerződést, mely 1892. január 1-én lép életbe. E szerint a m. kir. államvasutak a közös használatért évente 120.000 forintot fizetnek kárpótlásul; a bányamívelést fentartják, a miért a vállalatnál a forgalomnak megfelelő járulékot kapnak. Együttal a budapest-pécsi, mohács-pécsi és pécs-barcsi vasutak közös igazgatósága feloszlatatik.

30-án. A *brassói papírányaggyár* részvénytársaság második közgyűlését tartotta meg; a mérleg 268.847.77 forint veszteséggel záródik. Az igazgatóság indítványára elhatározták, hogy a részvénytőkéket lebélyegzés által leszállítják 500.000 forintra.

A Németországgal, Olaszországgal és Svájc-czal kötött *vám- és kereskedelmi szerződések becikkelyezéséről* szóló törvényjavaslatok csak az összes jóváhagyási okiratok kicserélése után fognak szentesítés végett felterjeszteni. A szentesített törvények kihirdetése 1892. január vége felé fog történni. Együttal közzé teszik majd a végrehajtási rendeleteket is, melyek szövegezésén most dolgoznak.

31-én. A határőrvidéki erdők elárusítása ügyében megtörtént a nyilvános árverés, a beérkezett ajánlatok a becsárt jóval felül múlják.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ

Az 1891. év a közepesnél kedvezőbb esztendőkhöz közé sorozható.

A tényleg elért eredmények magukban véve is megayugvást ébresztenek bennünk: az áruforgalom egészben véve nem volt jelentéktelen; az aratás a középszerűnél jobb volt; a régi iparágak virágoztak és újak biztos talárra találtak; a tőzsde, ellentétben a nagy külföldi tőzsdékkel, egészben több árfolyamemelkedést, mint árfolyamhanyatlást mutatott. Azonban mindezen eredményeket messze túlszárnyalják ama elvi győzelmek, melyeket a pénzügyi, közlekedésügyi és kereskedelemügyi politika tekintetében vívtunk ki.

A túlságos nagy katonai terhek elhárítása és az 1892-iki költségvetésnek ily módon megőrzött egyensúlya, az osztrák-magyar államvasut-társaság magyar vonalainak megváltása, tengeri hajózásunk függetlenítése az osztrák-magyar Lloydtól, a Németországgal, Olaszországgal, Svájc-czal és Belgiummal kötött kereskedelmi szerződések, a vasúti tarifa reformja, — ezek az elvi vívmányok!

Hiszük és reméljük, hogy e vívmányok — hacsak politikai válság nem fenyeget — meg fogják a jövőben érlelni *Magyarország független, viruló gazdaságát: gazdagságát!*

Dr. Mandello Gyula.

IRODALMI SZEMLE.

Westergaard H.: *Die Grundzüge der Theorie der Statistik.* Jena, 1890. 8^o S. VI. + 286.

Minél inkább általánosul a statisztika használata, minél inkább válik annak alkalmazása a szó legszorosabb értelmében minden napivá, annál nagyobb szükség van oly vezérfonálra, mely útmutatással szolgáljon annak megítélésénél, hogy adott esetben a szemeink előtt csoportosított számok olyanok-e, hogy azokra törvényt s így tudományt lehet építeni, vagy sem?

Semmi kétség, hogy abból a töméntelen számhalmazból, melyet statisztika néven szokás árulni, azokból a megszámlálhatatlan szám-szerű összeállításokból, melyekkel egyet-mást statisztikailag bebizonyítani akarnak, nagyon sok van olyan, mely tudományos szempontból teljesen hasznavehetetlen s mely legfeljebb csak annak bebizonyítására alkalmas, hogy szerzőjének fogalma sincs a statisztikai kutatás legkezdetlegesebb szabályairól. ¹⁾ Csak természetes, hogy az ilyfajta u. n. statisztikai tanulmányok nagyon sokat ártottak a komoly statisztikának, megrendítették a bizalmat minden iránt, a mi számokra volt alapítva s azt a híret költötték a különben is fiatal módszernek, hogy statisztika segélyével mindent be lehet bizonyítani, azt is, hogy valamely dolog fehér, meg azt is, hogy fekete.

Ily körülmények között csak szolgálatot tesz a statisztika ügyének az, ki éles kritikát gyakorol a műkedvelők és a hivatlanok felett, ki eleli a határokat, a meddig a statisztikának mennie lehet és előadja a biztosítékokat, melyek a kutatás eredményessége érdekében szem előtt tartandók. Ezt a feladatot tűzte ki maga elé a kopenhágai egyetem ismert nevű tanára jelen művében.

A munka címe, a statisztika elmélete, többet ígér, mint a mennyit ad. Westergaard könyve ugyanis három részből áll: az első az általános, a másik a különös rész, a harmadik pedig a statisztika történetét foglalja magában. Legrövidebb ez az utolsó rész: rövidre fogott, de erős kritikával tartott irodalomtörténet, melyben nemcsak a múlt századokbeli politikai arithmetikusok ítéltetnek el élesen, hanem maga Quetelet is meglehetősen szigorú elbánásban részesül. A kik szeretik működésben látni a kritikus kiméletlen bonczkését, azok nagy élvezettel fogják olvasni e lapokat, valamint

¹⁾ Nagyon jellemző példa az, melyet Westergaard a híres olasz büntetőjogi iskola egyik vezérférfiáról, Lombroso-ról felhoz. A »L'uomo delinquente« szerzője egy helyen (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft I. 1881. S. 125) 50 elítéltről szóló vizsgálódásai eredményét adja elő, nagy komolysággal feljegyezve, hogy 8^o/_o a megvizsgáltak közül kancsal volt, 1^o/_o-nak (?) lapos volt a homloka, stb. (Ld. 231. l.)

általában az egész könyvet, melynek minden oldalán átérzik a hibák felismerésében edzett szemű tudós észjárása.

Sorra úgy, mint terjedelemre középen áll a különös rész. Ebben szerző a társadalmi statisztika egyes ágaiban történt kutatások tárgya- és eljárását adja elő. E rész távolról sem mindenütt egyenlő értékű: míg ugyanis a népmozgalmi statisztika, szerző tulajdonképi működési tere,¹⁾ elég bőkezű méltatásban részesül, addig az álló népesség tana, valamint a gazdasági statisztika nagyon is aforisztikus megjegyzésekkel tárgyaltatik le. Igaza van ugyan szerzőnek abban, hogy a gazdasági statisztika ma még oly fejletlen, hogy annak segélyével törvényeket felállítani, úgy, mint pl. a demologia a népmozgalmi statisztika segélyével teszi, nem lehet. E körülményből azonban csak az következik, hogy a statisztikának éppen ezen ága szorul leginkább a továbbképzésre s itt nyílik a legszebb tér az úttörőknek. Szerzőnk azonban nem tartja feladatának új irányt mutatni, ő inkább megelégszik a bíráló könnyebb és egyuttal — különösen a statisztika mezején — hálás szerepével. Megjegyzései e tekintetben, alig kell ismételnünk, mindig fején találják a szegyet.

Legnagyobb s egyuttal legfontosabb az első, a szerző által ugynevezett általános rész. A ki azonban teljes munkát várna, az itt is csalódnék. Szerzőnk egyáltalán nem foglalkozik a statisztikai adatgyűjtés tövises feladatainak feltüntetésével. Az egész, a mit nyújt, már kész adatokra vonatkozik és annak a kulcsnak megállapítására irányul, a melynek segélyével a következtetések megengedhetősége vagy meg nem engedhető volta kideríthető. Hogy egy bizonyos anyag, bizonyos évekre és bizonyos körre kiterjedő számsor elegendő-e arra, hogy a számsorban mutatkozó változásokból zavaró okok befolyását tekintsük bebizonyítottnak s hogy mely esetben elégséges a statisztikai anyag erre a célra: ez az a problema, melynek megfejtését Westergaard nyújtani igyekszik. A feladat a felsőbb mennyiségtan bevonását teszi szükségessé s azért a könyv e része tele van mennyiségtani képletekkel. A közepes hibának a valószínűségi számítás alapján való meghatározása s ennek alkalmazása a következtetések tételénél: ez az a tan, melyet szerző elég szélesen feltár. Mennyiségtanilag nem képzett olvasóknak azért e rész nehéz, daczára szerző hangsúlyozott törekvésének, a dolgot lehető érhetővé tenni. Ugyanebből a szempontból járt el szerző olykép, hogy először egy csomó észleletet közöl, hogy azt elemezve, a törvényszerűséget bemutassa és a mennyiségtani szabályt tapasztalatilag vezesse le. Tartunk azonban tőle, hogy ezen eljárása a mennyiségtant nem kedvelők előtt ép oly eredménytelen lesz, mint a mennyire felesleges és untató a valószínűségi számításban jártasakra nézve. Minden statisztikus előtt nagy érdekléssel fog azonban birni az első rész 6. és 7. szakasza, melyek az anyag feldolgozásáról és a hézagok kipótlásáról (interpolatio) szólnak.

Ha tehát Westergaard műve nagyon távol áll is attól, hogy a statisztika elméletét a maga teljességében dolgozza fel: becses vezérfonál a komoly statisztikusra nézve, ki nagyobb súlyt fektet következtetései szilárdságára, mint azok nagy számára.

á.—

¹⁾ Csak szerzőnek németre is lefordított »Die Lehre von der Mor- talität und Morbidität etc.« című nagy elismerésre talált művére utalunk.

*Durand L.: Le crédit agricole en France et à l'étranger. Paris, 1891
8° P. XII. + 783.*

Alig volnánk képesek szerzőnek 'elhinni, hogy a hatalmas kötet, mely előttünk fekszik, néhány rövid hó terméke, ha előszavában nem adja egész sorozatát azon bel- és külföldi erőknél, melyek őt a mű megírásában támogatták. Németország, Svájc, Belgium, Olasz- és Spanyolország, valamint Portugália mezőgazdasági hitelügyének állapotát és szervezetét az illető országok szakemberei — összesen vagy harmincz névre történik hivatkozás — ismertették meg szerzővel, csupán Nagy-Britanniából nem kapott munkatársat és pedig azért nem, mert ott a mezőgazdasági hitelnek, mint külön hitelnemnek, semmi értelmet nem tulajdonítanak.¹⁾ Franciaországot illetőleg Proust és Lockroy képviselőkön kívül, kik az általuk benyújtott törvényjavaslatokat kísérték megjegyzésekkel, természetesen nagy számban állottak Durand rendelkezésére az ügygel foglalkozó szakemberek. Csakis ily kedvező körülmények közt képzelhető, hogy oly rövid idő alatt, mely az »Union des syndicats agricoles du Sud-Est« megbízása s a Méline-féle javaslat tárgyalás alá vétele közt lefolyt, képes volt szerző megfelelni feladatának, sőt túl is ment azon, mikor az egyszerű jelentést a javaslat felett kibővítette a Franciaországot körülvevő államok mezőgazdasági hitelügyének szokatlan részletességgel rajzolt képével.

A mint a mondottakból már kivehető, Durand könyve jó részében egyszerű leírás; a létező intézmények, társadalmi és törvényhozási alkotások felsorolása és méltatása. Ez azonban mit sem von le szerző érdeméből, mert a nyolcz államra kiterjedő összeállítás, mely elsőrangú források után készült, egymagában is oly eredmény, melyért hálásak lehetünk. Hiszen hazai irodalmunkban a német intézmények közül is jóformán csak a Raiffeisen-féle pénztárak ismeretesei s aztán a skót bankok működéséről vannak leírásaink. A szintén németországi állami földhitelbankok, melyek a kisbirtokos osztálynak oly nagy szolgálatokat tettek, nálunk nem részesültek kellő figyelemben. még kevesebb tudomásunk van a távolabb nyugati intézményeiről. Durand könyve óriás anyagot hord össze mindezekről — csak Németország több, mint kétszáz lapot foglal el — s figyelme kiterjed mindenre, a mi az intézmények leírásának teljessé tétele szempontjából érdekléssel látszik birni. Hogy előszeretettel foglalkozik a német viszonyokkal, melyek felől nyolcz referens által tájékoztatta magát, az, francia létére, dicséretet érdemel, bár a német intézmények teljessége és sokoldalúsága bizonyos fokig reánkényszerítette ez eljárást. Németországnál az ingatlan-hitelt szolgáló intézeteket is belefoglalja szerző ismertetése körébe, míg a többi államot illetőleg a szorosan vett mezőgazdasági hitelre szorítkozik.

Durand tulajdonképi alkotásaként tehát csak a könyv elejét — a bevezetést — és végét — a javaslatok bírálatát — tekinthetjük. A bevezetésben nagyon sok mindent összehord szerzőnk, nagyon messze kezdi: megismerteti és megirigyleti velünk a francia mező-

¹⁾ Nagyon jellemző a válasz, melyet Durand egy angol hivatalnoktól kapott, kit e tárgyban megkeresett: »je regrette de ne pas pouvoir vous donner des renseignements que vous me demandez, je ne sais pas même ce que veut dire cette expression de crédit agricole.« (578. l.)

gazdasági szakoktatás kiterjedt voltát, a mezőgazdasági válsággal: annak okaival és elhárításával, a hitellel általán, annak különböző nemeivel lapokon át foglalkozik, bár mindig azzal a vonzó élénkséggel, mely a francia toll sajátja s mely akkor sem untat, ha messze elcsapong tulajdonképi tárgyától. Szerzőnk az első két fejezetet egészen jól elhagyhatta volna és kezdhette volna a 85. lapon: mert csak itt tér át a mezőgazdák által igényelt hitel sajátosságának tárgyalására. E fejezetben egészen élesen elválasztja ugyan a jelzálogos hitelt a személyitől, amazt a hosszabb tartamú hitelszükséglet fedezésére szorítva, de viszont hangsúlyozza, hogy a 3 hónapos lejárat egyáltalán el nem fogadható valami a »viszonylag hosszú lejárat« képezi a mezőgazdasági hitel főkövetelményét. Hangsúlyozza továbbá — s ez az, a miben Durand nézetünk szerint előnyösen különbözik a mezőgazdasági hitel egyéb íróitól — a részletekben való törlesztés szükségességét. Ezután sokat beszél még az uzsoráról, német források nyomán haladva.

A könyv végső fejezetei, melyek a francia viszonyokkal, nevezetesen azon régi és új javaslatokkal foglalkoznak, melyek tárgya a mezőgazdasági hitel ápolása: a külföldre kevés gyakorlati érdekléssel bírnak, miután az alapul szolgáló jogi intézmények a napoleoni törvénykönyv sajátos rendelkezéseinél fogva egészen eltérők a mieinktől. Azért e rész, különösen Durand, az ügyvéd, kezében, inkább a jogászt, mint a nemzetgazdát érdekli. A legutolsó fejezet, melynek felirata »les associations coopératives de crédit« (a hitel-szövetkezetek), bár szintén sok kizárólag országos érdekű jogi kérdést feszeget, figyelemreméltó nézeteket tartalmaz a Franciaországban oly nehezen nélkülözött népbankok érdekében kívánatos reformok felől.

dr. —

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A *Revue des deux mondes* 1891. deczember 15-iki számában Mille P. »Le néo-malthusianisme en Angleterre« (az új malthusi-tan Angliában) cím alatt foglalkozik azokkal a sajátos jelenségekkel, melyek Anglia népesedési mozgalmában alig egy évtizede feltűntek és a legteljesebb mértékben magokra vonták a bel- és külföld figyelmét.

A száraz tények a következők. A születési arányszám, mely egészen a hetvenes évek közepéig lassú emelkedésben volt, rohamos esökkenésnek indult. Hogy számokban beszéljünk, az 1850–59 évtized születési arányszáma 34 volt ezerre, a következő évtizedé 35·1, míg az 1870–79 évtizedé 35·3. Az 1876. évben érte el maximumát a születési arányszám: 36·3. A süllyedés 1878 óta vált érezhetővé s a számok menete a következő:

1876.	36·3	1880.	34·2	1884.	33·3	1888.	30·6
1877.	36·0	1881.	33·9	1885.	32·5	1889.	30·5
1878.	35·6	1882.	33·7	1886.	32·4	1890.	30·3 ¹⁾
1879.	34·7	1883.	33·3	1887.	31·4		

¹⁾ E megközelítő számot a teljesség okáért magunk számítottuk ki az 1891. évi népszámlálás előzetes eredményei segélyül vételével, interpolatio útján. At 1890. évi születések összege 872.515 volt, mi 23,770.000-el osztva adja a fenti számot.

Mindenesetre hatalmas csökkenés alig egy évtized óta s a londoni Registrar General jelentéseiben már stereotíppá változik a kitétel: a legalacsonyabb arányszám 50 év óta (a mióta t. i. a hivatal működik); a francziák pedig többé-kevésbé nyíltan örülnek azon, hogy ime mások is belekerülnek abba a bajba, a melyben ők szenvednek.

A kérdés már most az, mi az oka ennek a hirtelen fordulatnak? Ez a kérdés foglalkoztatja értekezőnket is.

Mille több lehetőséget vet fel, de nagyon gyorsan végez velök. Az erkölcsiség hanyatlása, ugymond, nem lehetett az ok, mert hisz a törvénytelen gyermekek aránya fogyóban van. Ez ugyan még édes keveset bizonyít — sőt talán az erkölcsök romlása mellett is fél volna hozható, mert hisz az igazi prostituczió csökkenti a fogantatás esélyeit. De menjünk tovább. A gazdasági jólétben beállott változás, ugymond, szintén nem lehet az ok, mert a clearing-house forgalma emelkedett s a gabnaárak leszállottak. Ezek sem meggyőző érvek ugyan, de engedjük meg Mille-nek, hogy a gazdasági okok nem elegendők magokban a jelenség megmagyarázására: oly engedmény, a melyet készséggel megtehetünk. A valódi ok tehát másutt keresendő. Mille az 1877-ben megindult és akkortájt óriási port felvert Besant-Bradlaugh-féle agitációban találja meg azt. Ezt a következményeiben oly terhes mozgalmat értekezőnk nagy vonásokban írja csak le, főkép Besant asszony személyével foglalkozva, kinek egész életrajzát adja. A valóban rendkívüli nő sikerei, úgy a törvényszék előtt, mint a színpadon és az irodalomban, egy darab angol művelődéstörténelmet képviselnek. Beszéde a bíróság előtt, melynek végszavait értekező idézi, ép oly gyújtó, mint a 200.000 példányban elkelt 6 pennys röpirat, a »Law of population« (a népesedés törvénye), melyet francziára, olaszra és oroszra is lefordítottak.

Besant asszony újabban visszavonta tanát és beismerte, hogy azzal kárt okozott az angol népnek. De az eredmény meg van: a házasságok termékenysége csökkenése, a két gyermekrendszer, melyet ő és társai — megengedjük, jóhiszemben, az alsó osztályok nyomorának enyhítését célozva, hirdettek, gyümölcseiben olvasható ki a Registrar évi jelentéséből. Az agitáció kezdete s a születések csökkenése, mint láttuk, feltűnően összeesnek. S ha mindjárt hajlandók vagyunk is azt hinni, hogy itt az erkölcsök oly fejlődésével van dolgunk, melyet a kor és szelleme, vagy, ha úgy tesszük, a civilizáció hozott magával s mely Besant asszony és társai fellépte nélkül is megtermette volna a maga gyümölcseit: igazat kell adnunk értekezőnek, hogy a nyilvánosság és a sajtó által megengedett óriási elterjedése ez agitatórius eszmének nagyban részes az angol népesedési mozgalom újabb alakulásában.

Értekezőnk még néhány megjegyzést fűz fejtegetéseéhez, hangsúlyozva azt, hogy az angol nép még mindig hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van, mint a franczia. Ez bizonynyal igaz; hisz az utolsó tíz évben (1881—1891) Anglia Walessel még mindig erős három millió fővel látta szaporodni népességét — daczára a nagymérvű kivándorlásnak, míg szomszédja, a csatornán túl, daczára a bevándorlás túlnyomó voltának, alig gyarapodott ez idő alatt egy fél millióval! Kérdés azonban, hogy a megindult csökkenés hol fog megállapodni? Az egyszer eldobott kő hullámgyűrűje egyre terjed a víz tükre: a konzervatív népelemek, ha egyszer áthatották őket az

új erkölcsök, nem téríthetők vissza az egyszer elhagyott útra. S ma-holnap azt kell tapasztalnunk, hogy a »bölcső versenyében« — a mint az angolok nevezik, ebben a végzetes versenyben, mely a nemzetek politikai jövője felett dönt: a műveltségben hátramaradott s így az új erkölcsök által nem érintett népek fognak diadalmaskodni, a barbár Kelet győz a művelt Nyugat felett.

A »*Journal de la Société de statistique de Paris*« 1891. évi deczemberi száma a nemrég elhunyt statisztikusnak, Gimel-nek, az 1889-ben tartott statisztikai kongresszuson felolvasott nagyérdekű értekezését közli »*La division de la propriété foncière en France avant et après 1789*« (a földbirtok megoszlása Franciaországban 1789 előtt és után) czim alatt.

A gyakorlati közgazdaságtan egyik legfontosabb kérdése az, hogy minő változásokon megy át a nemzeti vagyon megoszlása; hogy nevezetesen központosuló irányzatot követ-e az, vagy sem? egyesek kezében halmozódnak-e fel a nemzet kincsei, vagy mindinkább szétoszolnak a polgárok milliói közt? s hogy vajjon az a híres mondás, mely szerint a gazdagok mindig gazdagabbak, a szegények mindig szegényebbek lesznek: az igazságot fejezi-e ki, vagy sem?

A kérdésre a szociális statisztikának kell megadni a feleletet. Gimel is ennek a statisztikának művelői közé áll be, mikor igazi lelkesedéssel a fontos tárgy iránt, régmúlt idők okmányait kutatja fel, hogy megtudja, mennyiben változott a földbirtok megoszlása hazájában egy egész század leforgása alatt.

Hogy mennyire eltérők a nézetek a francia földbirtok multját illetőleg, arra jellemző idézeteket hoz fel értekező. Passy H. nyomán sokáig az a meggyőződés volt uralkodó, hogy a földbirtok összpontosuló irányt követ s az egyenlőtlenség nagy és kisbirtokos közt nöttön nő. A föld elaprózását illetőleg azt hitték, hogy az az örök-jog átalakulásával áll kapcsolatban s a forradalom birtokelkobzásai után vette kezdetét. Tocqueville ugyan máskép tanította, azt irván, hogy a forradalom a tartományok nagy számában már nagyon elaprózott birtokot talált. Ez ellentétes nézetek mellett annyival érdekesebbnek tűnik fel a való kiderítése.

Gimel lelkes és egyuttal lelkiismeretes statisztikus: oly két tulajdonság, mely tudvalevőleg nem mindig jár együtt. Bírálatot gyakorol az anyag felett, melleleg érzékeny vágást mérve az *Économiste français* szerkesztőjére — ki tudvalevőleg nem más, mint Leroy Beaulieu P. — s a ki lapjában a mezőgazdasági válságot statisztikailag kimutatni óhajtván, az ingatlanok forgalmára vonatkozó számokat idézte s a számok emelkedéséből következtetett a válságra, de e közben két hibát követett el. Egyik a tulajdonos-változások azonosítása, illetve összetévesztése az adás-vevési esetekkel — az általa idézett rovat tulajdonkép az elébbire vonatkozó számokat tartalmazza ¹⁾ — a másik egyszerű nem tudása annak, hogy időközben az adóigazgatóság egyesítette az egy tulajdonost illető adólapokat s ez az egyesítési művelet szintén a forgalom, nevezetesen adás-vevés rovatában számoltatott el, természetesen fel-

¹⁾ Tehát az adás-vevési eseteken kívül az ajándékozásokat, az örökösökre való átszállás eseteit, stb.

duzzasztván a számokat ép azokban az években, a melyekben a jeles nemzetgazda a válság jeleit vélte felfedezhetni.

Gimel az egy század előtti időkre vonatkozó adatokat több irányban kereste, de nagyobb sikert csak az ancien régime »huszad« név alatt ismert adójára vonatkozó lajstromok összehöngészése által ért el. A huszad — Necker szerint — a forradalom előtti időknél leginkább a földhöz kapcsolt adója volt, csak egy negyvenedrészre folyt be az ipari és egyéb keresetágakból. A vonatkozó lajstromok tételszámaikat 4.151 községre sikerült értekezőnek összeállítani. Összehasonlítva már most az 1885. évi földadó-lajstrommal, kitűnik, hogy e nagy területen az adóalanyok majdnem megkétszereződtek (szaporodás 93⁰/₀). Igaz, hogy az adó-lajstrom tételszáma nem esik össze a földbirtokosokéval s az eltérés, úgy lehet, más volt száz éve, mint most. Annyi mégis valószínű, hogy — számbavéve az időközi népszaporodást, mely Levasseur táblája szerint ez időszakra mintegy 46⁰/₀-ot tesz — a földbirtokosok arányszáma valami erős eltolódást nem szenvedett s a forradalom előtti időben szintén jelentékeny elaprózásnak kellett már léteznie, egészen úgy, mint azt Tocqueville megírta.

Gimel azután számos példát hoz fel annak beigazolására, hogy száz év előtt már csakugyan létezett birtokelaprózás. E helyen nem idézhetjük e példákat, csak a végső következtetéseket akarjuk felhozni. A forradalomról azt írja Taine, hogy sem a nagybirtokosok számát érezhetően nem csökkentette, sem nem emelte a kisbirtokosokét, hanem a középbirtokot fejlesztette ki. Ez így odaállítva képtelenség: hisz a földbirtokot nem lehet kinyújtani, hogy azon egy harmadiknak is legyen helye, a nélkül, hogy a másik kettő összébbehuzódnék. A dolog csak úgy állhat, hogy a középbirtok a nagybirtok romjain foglalt tért. A forradalom 30.000 nagybirtokot robbantott szét; e rombolás elég nagy volt arra, hogy a birtokmegoszlás képén változtasson. Ez a folyamat, Gimel szerint, tart még újabban is, erőszak és állami beavatkozás nélkül. Igaz, hogy itt már csak 4 megye számaira hivatkozik, hol a 10 hektáron aluli birtokok negyven év alatt 57⁰/₀ tért hódítottak el a nagyobb birtokoktól és pedig 43⁰/₀-ot a tulajdonképi nagybirtoktól. E számokat általánosítani nem volna ugyan szabad, de értekezőnk megteszi ezt, a nagybirtok lassú elaprózására következtetve belőle.

Gimel tanulmánya távol van attól, hogy a felvetett kérdést teljesen megoldja, nem is tart számot arra. Szerző csak buzdítólag kívánt hatni a közvéleményre és annak közvetítésével az állam közegeire, hogy azok a birtokmegoszlás történetére vonatkozó, elkallódásnak kitett okiratok gyűjtését és felhasználását kezökbe vegyék.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyarország nemzetiségi viszonyai 1890-ben.

A legtöbb állam népszámlálása a nemzetiségi viszonyt egészen figyelmen kívül hagyja. Boldog országok, a hol a politikai és ethnografiai nemzet egy és ugyanaz s a hol nyelvileg is egységes nemzet alkotja az államot; de nálunk, a hol a különböző népelemek tarka sokfélesége lakja a közös haza területét s a hol az államalkotó magyarokon kívül a többi népelemek is több-kevesebb szívóssággal ragaszkodnak nemzetiségükhöz, mely ragaszkodás gyakran az államiságunk szempontjából megengedhető határokon is túl megy: a népességi viszonyok között egy sincs fontosabb, egy sincs érdekesebb a nemzetiségi viszonymál.

Méltó kíváncsisággal tekintettünk tehát az új népszámlálás eredménye elé, mely először nyújtott alkalmat, hogy megbízható összehasonlítást tegyünk a különböző nemzetiségek szaporodási arányára nézve. Igaz, hogy már az 1880-ban konstatált nemzetiségi viszonyokat is összehasonlithattuk a Keleti Károly által a hetvenes évek elején eszközölt számítással; de ez az összehasonlítás, minthogy különböző alapon gyűjtött adatokat lehetett csak összemérnünk, nem volt elég megbízható s kivált akkor, midőn Magyarország népessége alig mutatott fel némi szaporodást, méltán fölmerülhetett a kérdés, ha vajjon a nemzetiségek 1870 és 1880-iki számában mutatkozó eltérés a népesség számában tényleg történt változások következménye-e, vagy pedig egyszerű számítási különbség.

Most egyenlő elvek alapján végrehajtott két népszámlálás eredménye áll előttünk, az összehasonlításra tehát megvan a kellő alap. Némi eltérések, ingadozások legfőlebb a nyelvhatárokon merülhetnek fel, a hol a nép két nyelvet egyaránt beszél s bajos eldönteni, hogy melyik tekintessék tulajdonképen anyanyelve gyanánt. Az ilyen esetek azonban csak szórványosan fordulnak elő s minthogy e hibák legtöbbször még ki is egyenlítik egymást, az összehasonlítást legkevésbé sem zavarják meg.

A nemzetiségi viszonyok fejlődésének általános képét már Keleti Károly, az országos statisztikai hivatal nagyérdemű igazgatója bemutatta a közönségnek a magyar tudományos akadémiában a legutóbbi népszámlálásról tartott értekezésében. A részletekre azonban egy felolvasás keretén belül, mely megérteni kívánta a népszámlálás alkalmával konstatált összes népességi viszonyokat, nem terjeszkezhett ki, sem Horvát-Szlavonországok nemzetiségi viszonyára, melyekről akkor még adatok nem álltak rendelkezésre. Ma már a horvát-szlavonországi adatokkal az egész Magyarbirodalom nemzeti-

ségi viszonyairól adhatunk számot s az egyes törvényhatóságokig menő részletezéssel kidomboríthatjuk azokat az érdekes vonásokat is, melyek az országos összegben egészen elmosódnak.

Mielőtt azonban erre a részletezésre térnénk, ide iktatjuk a Magyarbirodalom egyes részeinek külön-külön és összesítve fő áttekintését, szembeállítva egymással az 1880. és 1890. évi adatokat:

	Magyarország		Fiume	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	6,403.687	7,361.207	383	1.062
német	1,869.877	1,987.310	895	1.495
tót	1,855.442	1,896.358	9	24
oláh	2,403.035	2,589.519	6	13
ruthén	353.226	379.713	3	4
horvát-szerb	631.995	678.663	7.991	10.798
egyéb	211.360	241.023	11.694	16.098
Összesen	13,728.622	15,133.793	20.981	29.494

	Horvát-Szlavonország		a Magyar birodalom	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	41.417	68.794	6,445,487	7,431.063
német	83.139	117.493	1,953.911	2,106.298
tót	9.078	13.614	1,864.529	1,910.096
oláh	2.044	2.826	2,405.085	2,592.358
ruthén	2.833	3.606	356.062	383.323
horvát-szerb	1,712.353	1,921.829	2,352.339	2,611.290
egyéb	41.635	58.358	264.689	315.379
Összesen	1,892.499	2,186.520	15,642.102	17,349.807

Már az abszolút számokból is látható, hogy az egyes nemzetségek a lefolyt évtized alatt nem egyenlő gyorsasággal szaporodtak, még jobban feltűntetik ezt a következő perczent-számok:

Tényleges szaporodás 1880-tól 1890-ig százalékokban:

	Magyarországban	Fiumében	Horvát-Szlavonországban	A magyar birodalom-ban általában
magyar	14·95 ⁰ / ₀	177·28 ⁰ / ₀	66·10 ⁰ / ₀	15·29 ⁰ / ₀
német	6·28 »	67·04 »	41·32 »	7·79 »
tót	2·20 »	166·67 »	49·96 »	2·44 »
oláh	7·76 »	166·67 »	38·25 »	7·78 »
ruthén	7·49 »	33·33 »	27·28 »	7·65 »
horvát-szerb	7·38 »	35·13 »	12·23 »	11·01 »
egyéb	14·03 »	37·66 »	40·16 »	19·15 »
átlag	10·24 ⁰ / ₀	40·57 ⁰ / ₀	15·54 ⁰ / ₀	10·92 ⁰ / ₀

Rendkívül örvendetes a kép, melyet ez a rövid kimutatás fest, mert azt mutatja, hogy az ország minden részében, az összes nemzetségek között a magyarság szaporodott legerősebben. Nem számítva az *egyebek* alatt összefoglalt apróbb nemzetiséget, a magyarság szaporodási aránya az anyaországban körülbelül kétszer akkora, mint az utána legkedvezőbb növekedést mutató nemzetiségé. Az anyaországban feltűnő, hogy az oláh, ruthén és horvát-szerb ajkúak csaknem egyenlő arányokban szaporodtak, a németek valamivel gyengébben, a tótok pedig határozottan gyengén. A németek aránylag gyenge

szaporodása részint az erdélyi szászok csekély természetes szaporodásával, részint néhány, németek által is lakott dunajobbparti vármegye (Moson, Sopron, Veszprém) csekély általános népnövekedésével függ össze; de kétségkívül része van benne annak a körülménynak is, hogy a német elem, különösen a városokban, szívesen asszimilálódik a magyarsággal. Ez az asszimiláció magyarázza részben a tót ajkúak csekély szaporodását is; de még inkább az amerikai kivándorlás, mely leginkább a felvidéki tótság sorait ritkította meg. Az amerikai kivándorlás kiterjedt a ruthénekre is s hogy ezek mégis oly tisztességes szaporodást értek el, részint onnan magyarázható, hogy a tót és ruthén népesség között nehéz pontos határvonalat vonni s a mint az 1880-iki népszámlálás alkalmával sok ruthént tótnak irtak össze, jelenleg a tótok, vagy az akkor tótoknak nevezett ruthének egy részét ruthének vehették, mely eljárás egyrészt a ruthének számát növelte, másrészt a tótokét apasztotta. De azt sem szabad felednünk, hogy a lefolyt évtized alatt, különösen annak második quinquenniumában, a ruthén lakta vidékeken a természetes szaporodás igen nagy volt s tényleg a kivándorlás daczára is mutatkozhatott némi népnövekedés.

Fiumében valamennyi nemzetiség igen nagy arányokban szaporodott s nagy megnyugtatónkra szolgál, hogy a magyarajkúak legerősebben. Ugyanez áll Horvát-Szlavonországra is.

A társországokban általában sajátságos népesedési viszonyokat látunk. Már a népszámlálás előleges eredményének konstatálásakor feltűnt a társországok népességének rendkívül nagy szaporodása. Bár a születés és halálozás közötti arány Horvát-Szlavonországban a lefolyt évtized nagy részében kedvezőbb volt, mint az anyaországban, akkora különbségre még sem lehattunk elkészülve s csaknem kétségtelennek látszott, hogy ezt az erős népszaporodást nagymérvű bevándorlásnak kellett előidéznie. Ezt a föltevést az előttünk fekvő adatok teljesen megerősítik, míg ugyanis a társországok törzsnépessége, a horvát-szerb, melyet a Dráván túl, sajnos, ezúttal sem különitettek el, csak 12⁰/₀-kal szaporodott, a többi nemzetiségek növekedése 27 és 66⁰/₀ közt váltakozott. Ily növekedést a természetes szaporodás nem idézhetett elő, csak a nagymérvű bevándorlás. Ez adatokból továbbá az tűnik ki, hogy aránylag legnagyobb volt a magyarok bevándorlása, azután a tótoké, németeké s az egyebek alá foglalt nemzetiségeké, melyek közt az oroszánrészt kétségkívül a cseheket illeti, kik újabb időben nagyobb rajokban telepítettnek Horvát-Szlavonország területére. Nemcsak a gyér népesség Szlavóniában idézi elő ezt a bevándorlást, hanem a benszülött horvát-szerb népesség tunyasága, indolenciája, gazdasági elmaradottsága, mely gazdasági szempontból nagyon áldásossá teszi a szorgalmas, munkás rajok betelepítését.

Az egyes nemzetiségek különböző szaporodásából természetesen következik, hogy a nemzetiségi arányok nem lehetnek 1890-ben ugyanazok, a melyek 1880-ban voltak. Csalódnék azonban, a ki azt hinné, hogy egy rövid évtized alatt, bármily eltérő szaporodás gyökeresen megváltoztatni volna képes a nemzetiségi arányokat, ez csak hosszabb idő munkája, 1—2⁰/₀ különbség 10 év alatt már nagyon számbavehető változás. Ennek igazolásául bemutatjuk párhuzamosan az 1880. és 1890-iki nemzetiségi arányokat:

	Magyarországban		Fiumében		Horvát-Szlavonországban		A magyar birodalomban	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	46·65 ⁰ / ₀	48·64 ⁰ / ₀	1·82 ⁰ / ₀	3·60 ⁰ / ₀	2·19 ⁰ / ₀	3·15 ⁰ / ₀	41·21 ⁰ / ₀	42·83 ⁰ / ₀
német .	13·62 »	13·13 »	4·27 »	5·07 »	4·39 »	5·37 »	12·49 »	12·14 »
tót . . .	1·3·52 »	12·53 »	0·04 »	0·08 »	0·43 »	0·62 »	11·91 »	11·01 »
oláh . .	17·50 »	17·11 »	0·03 »	0·05 »	0·11 »	0·13 »	15·38 »	14·95 »
ruthén.	2·57 »	2·51 »	0·01 »	0·01 »	0·15 »	0·17 »	2·28 »	2·21 »
horvát-								
szerb .	4·60 »	4·49 »	38·09 »	36·61 »	90·48 »	87·89 »	15·04 »	15·05 »
egyéb .	1·54 »	1·59 »	55·74 »	54·58 »	2·20 »	2·67 »	1·69 »	1·81 »
összesen	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

A magyarság tehát az anyaországban kerekszám két százalékkal ment előre, Fiumében 1·78⁰/₀-kal, Horvát-Szlavonországban 1·62⁰/₀-kal; hogy Fiumében és a társországokban a magyarság térfoglalása, daczára rendkívüli szaporodásuknak, gyengébb, mint az anyaországban, ottani minoritásukból folyik, mert az, hogy valamely nemzetiség számaránya mennyivel nagyobbodik a többiek rovására, nemcsak a szaporodás perzentuális nagyságától függ, hanem attól is, hogy az illető nemzetiség már addig is mily helyet foglalt el a többi nemzetiségek sorában. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni a később bemutatandó táblázatoknál sem, a hol megýén-kint tüntetjük fel a különböző nemzetiségek számarányának megváltozását.

Az egész Magyarbirodalmat tekintve, a külön megnevezett nemzetiségek közül határozottan csak a magyar számaránya emelkedik, a többi kisebb-nagyobb mértékben visszaesett. Csak a horvát-szerbeknél, nincs visszaesés, mi a felületes vizsgálónak annál feltűnőbb mert a nevezett nemzetiség az anyaországban is, Fiumében, Horvát-Szlavonországban is visszaesést mutat és pedig épen az utóbbiban, a hol nagy tömegük lakik, erős visszaesést. Ennek magyarázata, hogy Horvát-Szlavonországok általános népszaporodása igen nagy volt s bár a horvát-szerbek legkevésbé szaporodtak, szaporodásuk mégis sokkal erősebb volt, mint a magyar anyaországban a magyarok kívül bármely nemzetisége; ez a körülmény idézi elő a fentebbi feltűnő arányt. 1880-ban számra a magyar után közvetlenül az oláhság következett. 1890-ben azonban a második helyet már a horvát-szerbek foglalják el, a magyarajkúak azonban még a Magyar birodalom összes népességében is meghaladják a három legerősebb nemzetiség, a horvát-szerbek, oláhok és németek számarányát. Természetesen még kedvezőbb a magyarság állása az anyaországban.

Ez általános áttekintés után bemutatjuk az egyes nemzetiségek abszolút számát megyék szerint, oly módon, hogy a törvényhatósági városokat is az illető megyével foglaljuk (lásd a köv. 78–81. old.) össze.

Míg 1880-ban a magyarság legnagyobb tömege a Duna jobb-partját lakta, közel 70 ezer lélekkel haladva meg a duna-tisza közti magyarságot; ma már 136 ezerrel több magyar lakik a Duna-Tisza közén, mit annak a rendkívüli szaporodásnak tulajdoníthatunk, melyet a magyarság ebben az országrészben elért, mely abszolút számokban kifejezve, nem kevesebb, mint 362 ezer lelket képvisel. A magyarság jelenleg már a Duna balpartján is meghaladja a fél-milliót, Erdélyben pedig erősen megközelíti a 700 ezeret, a mely korántsem olyan kis szám, hogy Erdély ügyét nemzetiségi tekintet-

ben elveszettnek kellene tekintenünk. Nagyjából — egészen nagyjából nem bontva meg a jelenlegi megyei határokat, melyek pedig épen nem esnek össze a régi három nemzet határaival — a magyarság fentebbi számából a székelyföldre 415 ezer, a régi magyar megyékre 205 ezer, a szászföldre pedig 63 ezer magyar ajkú esik.

Ugy absolute, mint relative legkisebb a magyarok száma a Maros-Tisza szögén, de itt is örvendetes emelkedést látunk, a meny-nyiben 265 ezerről 328 ezerre emelkedett.

A magyarság számát megyénként nagyság szerint sorozva s az 1880-iki adatokat is párhuzamba állítva, a következő kimutatás tünteti fel:

Vármegye	A magyar anyanyelvűek száma		Vármegye	A magyar anyanyelvűek száma	
	1880-ban	1890-ben		1880-ban	1890-ben
1. Pest-Pilis-Solt-Kk. .	709.944	931.812	33. Arad . . .	70.288	86.780
2. Jász-Nk.-Sz. .	275.277	315.387	34. Kolozs . . .	65.136	77.271
3. Zala . . .	261.662	296.145	35. Bereg . . .	66.804	76.051
4. Somogy . . .	271.149	294.242	36. Nyitra . . .	56.384	69.498
5. Bács-Bodrog . .	245.762	288.521	37. Szilággy . .	59.756	67.275
6. Bihar . . .	241.369	283.806	38. Esztergom . .	57.299	62.505
7. Csongrád . .	223.957	256.469	39. Hont . . .	50.872	58.155
8. Szabolcs . .	194.388	234.920	40. Bars . . .	43.341	47.611
9. Heves . . .	205.091	230.450	41. Szolnok-Doboka . .	32.553	38.961
10. Borsod . . .	181.559	202.896	42. Torda-Aranyos . .	31.551	37.590
11. Szatmár . .	172.410	198.429	43. Ung . . .	40.701	37.182
12. Vas . . .	176.628	197.389	44. Temes . . .	26.936	36.114
13. Fejér . . .	178.080	190.660	45. Máramaros . .	24.598	33.610
14. Haidu . . .	169.426	189.193	46. Alsó-Fehér . .	26.738	30.181
15. Békés . . .	160.472	188.781	47. Ugocsa . . .	23.317	28.852
16. Veszprém . .	171.714	177.073	48. K.-Küküllő . .	22.413	27.652
17. Tolna . . .	156.570	169.346	49. Brassó . . .	24.860	26.116
18. Baranya . .	153.067	168.376	50. Moson . . .	13.622	20.787
19. Nógrád . . .	122.713	148.357	51. Hunyad . . .	12.668	17.167
20. Zemplén . .	123.088	141.188	52. N.-Küküllő . .	12.424	14.148
21. Komárom . .	127.951	137.330	53. Kraszó-Szörény . .	7.422	10.879
22. Sopron . . .	113.992	122.334	54. Sáros . . .	4.356	5.708
23. Pozsony . .	113.321	119.899	55. Trencsén . . .	2.661	5.082
24. Abauj-Torna . .	112.972	119.526	56. Szepes . . .	3.672	4.999
25. Győr . . .	105.547	112.279	57. Besztercze-Naszód . . .	3.658	4.994
26. Háromszék . .	103.450	110.799	58. Zólyom . . .	2.757	4.549
27. Udvarhely . .	97.909	103.209	59. Szeben . . .	3.091	4.342
28. Maros-Torda .	89.842	102.572	60. Fogaras . . .	2.760	4.082
29. Torontál . .	81.915	99.991	61. Liptó . . .	1.494	1.771
30. Csik . . .	96.424	98.861	62. Turócz . . .	1.104	1.358
31. Csanád . . .	79.297	95.229	63. Árva . . .	368	773
32. Gömör . . .	86.140	93.695			

Ha a horvát-szlavon megyéket is beosztanók, Verőcze a 49-ik helyet foglalná el, Szerém az 50-iket s van 10 magyar megye, mely Pozsega sőt Belovár-Körös mögött marad a magyarság számát tekintve.

A fentebbi kimutatásból látható, hogy a megyék sorrendje a

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	Összes polgári népesség	Magyar	Német	Tót
a n y a					
I. Magyarország.					
<i>I. Duna balpartja:</i>					
1	Árva vármegye	84.820	773	1.918	81.600
2	Bars »	152.910	47.611	17.561	87.016
3	Esztergom »	78.378	62.505	8.941	6.432
4	Hont »	123.023	58.155	7.602	56.529
5	Liptó »	76.850	1.771	2.568	72.067
6	Nógrád »	214.444	148.357	4.044	59.440
7	Nyitra »	396.559	69.498	35.893	283.811
8	Pozsony »	331.370	119.899	55.903	149.741
9	Trencsén »	28.769	5.082	10.267	241.818
10	Turócz »	49.979	1.358	10.180	37.954
11	Zólyom »	112.413	4.549	3.268	103.648
	Összesen	1,879.515	519.538	158.145	1,185.056
<i>II. Duna jobbpartja:</i>					
1	Baranya vármegye	322.285	168.376	112.896	617
2	Fejér »	222.455	190.660	26.077	2.924
3	Győr »	115.737	112.279	2.823	204
4	Komárom »	159.504	137.330	11.672	9.791
5	Moson »	85.050	20.787	54.724	493
6	Somogy »	326.835	291.242	19.721	261
7	Sopron »	259.602	122.334	105.043	349
8	Tolna »	252.092	169.346	80.114	769
9	Vas »	390.371	197.339	125.526	226
10	Veszprém »	215.200	177.073	35.962	1.971
11	Zala »	404.699	296.145	6.855	258
	Összesen	2,753.966	1,859.961	580.918	17.863
<i>III. Duna-Tisza köze:</i>					
1	Bács-Bodrog vármegye ..	716.488	288.521	189.051	29.025
2	Csongrád »	261.340	256.469	2.743	715
3	Heves »	233.745	230.450	1.568	1.079
4	J.-N.-K.-Szolnok » ..	318.475	315.387	1.567	977
5	Pest-P.-S.-Kiskun » ..	1,225.023	931.812	205.063	57.248
	Összesen	2,755.111	2,022.639	399.992	89.039
<i>IV. Tisza jobbpartja:</i>					
1	Abauj-Torna vármegye ..	179.824	119.526	10.010	49.240
2	Bereg »	179.455	76.051	19.418	1.223
3	Borsod »	216.794	202.896	3.160	9.733
4	Gömör »	174.810	93.695	4.770	74.731
5	Sáros »	168.021	5.708	11.811	112.831
6	Szepes »	163.291	4.999	44.954	93.214
7	Ung »	135.247	37.182	10.318	40.035
8	Zemplén »	299.197	141.188	15.511	107.477
	Összesen	1,516.699	681.245	119.956	486.989
<i>V. Tisza balpartja:</i>					
1	Békés vármegye	258.386	188.781	6.110	56.876
2	Bihar »	516.701	283.806	3.374	5.957
3	Hajdu »	190.97	189.195	1.132	290
4	Máramaros »	268.291	33.610	45.679	492

Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Vend	Egyéb
n y e l v ü					
—	1	2	2	—	524
8	2	7	—	1	704
6	—	35	11	2	446
53	7	10	13	7	647
4	3	2	1	—	434
5	4	15	9	393	2.177
6	17	35	8	2	2.289
23	18	1.524	36	22	4.199
110	20	18	46	50	1.358
6	—	1	1	—	479
23	5	4	3	—	913
249	77	1.653	130	477	14.170
—	4	20.129	16.246	507	3.510
36	1	31	2.103	3	620
11	2	135	12	2	319
23	4	12	1	5	666
2	1	8.424	4	—	610
411	2	10.829	7	635	727
12	1	30.160	17	37	1.649
266	2	47	1.048	12	494
14	3	18.197	8	47.080	1.928
26	—	32	2	41	173
108	1	79.737	12	21.320	703
909	21	167.733	19.460	69.702	11.399
372	9.063	1.253	197.104	80	2.019
252	14	23	421	4	694
13	6	32	9	7	621
153	6	14	18	—	353
1.241	78	1.911	10.560	65	17.050
2.031	9.167	3.238	208.112	156	20.737
25	249	27	11	6	1.790
127	81.907	42	11	2	674
39	348	27	3	—	523
3	11	13	1	1	1.585
6	35.019	4	5	—	3.137
2	17.518	10	1	—	2.539
94	46.521	33	3	6	1.055
74	31.036	81	16	1	3.813
370	212.609	237	51	16	15.226
6.019	23	12	32	2	531
219.940	213	160	25	1	3.228
77	30	4	8	2	242
64.957	122.528	9	4	1	1.001

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	Összes polgári népesség	a n y a		
			Magyar	Német	Tót
5	Szabolcs vármegye	244.945	234.920	1.357	6.897
6	Szatmár »	323.768	198.429	13.883	405
7	Szilágy »	191.167	67.275	1.593	2.340
8	Ugocsa »	75.161	28.852	5.447	40
	Összesen	2,069.690	1,224.866	78.575	73.257
	VI. Tisza-Maros szöge:				
1	Arad vármegye	343.597	86.780	37.303	4.157
2	Csanád »	130.575	95.220	1.410	15.735
3	Krassó-Szörény »	407.685	10.879	48.058	5.723
4	Temes »	434.521	36.114	160.184	2.598
5	Torontál »	591.260	99.991	185.099	14.031
	Összesen	1,907.596	328.993	432.054	42.244
	VII. Erdély:				
1	Alsó-Fehér vármegye ..	193.072	30.181	7.539	60
2	Pesztercze-Naszód » ..	101.737	4.994	25.264	179
3	Brassó »	86.777	26.116	27.802	225
4	Csik »	114.110	98.861	384	6
5	Fogarás »	88.217	4.072	4.009	26
6	Háromszék »	130.008	110.799	551	251
7	Hunyad »	267.95	17.167	8.047	347
8	Kis-Küküllő »	101.045	27.652	18.273	2
9	Kolozs »	225.199	77.271	8.081	176
10	Maros-Torda »	177.860	102.572	6.438	140
11	Nagy-Küküllő »	135.312	14.148	59.575	12
12	Szeben »	148.738	4.342	42.497	108
13	Szolnok-Doboka »	217.550	38.961	6.234	255
14	Torda-Aranyos »	150.564	37.590	841	73
15	Udvarhely »	110.132	103.209	2.131	20
	Összesen	2,251.216	697.945	217.670	1.850
	I. Magyarország összesen	15,133.793	7,361.207	1,987.310	1,896.358
	II. Fiume város és területe:	29.494	1.062	1.495	24
	III. Horvát-Szlavonország:				
1	Belovár-Kőrös vármegye	266.210	8.424	3.683	181
2	Lika-Krbava »	191.087	15	100	5
3	Modrus-Fiume »	220.629	347	475	49
4	Pozsega »	202.73	9.429	10.726	659
5	Szerém »	347.22	20.854	57.508	9.224
6	Varasd »	258.066	1.044	1.939	49
7	Verőcze »	216.41	26.618	37.615	3.277
8	Zágráb »	484.272	2.063	5.447	170
	III. Horvát-Szlavonország összesen	2,186.520	68.794	117.493	13.614
	A Szt.-István korona országai együtt	17,349.807	7,431.063	2,106.298	1,910.096

Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Vend	Egyéb
n y e l v ü					
714	596	—	2	2	457
107.947	1.344	61	2	53	1.644
117.711	63	165	—	1	2.029
8.830	32.076	1	—	—	215
526.195	156.873	412	73	62	9.347
203.957	199	77	2.200	2	3.922
13.689	152	7	3.853	—	500
311.335	161	5.018	11.862	62	14.537
161.449	70	205	62.809	11	11.089
87.445	33	4.690	186.235	23	13.713
782.875	615	9.997	266.959	98	43.761
151.397	3	58	22	6	3.806
70.466	59	6	3	—	3.762
31.106	5	15	15	1	1.492
14.470	2	—	1	—	386
78.725	2	—	3	6	1.364
17.360	59	141	—	—	847
238.456	47	15	30	9	3.747
49.573	—	56	—	—	5.489
133.277	14	24	21	—	6.335
62.179	4	13	6	—	6.508
53.644	2	13	5	3	7.910
98.719	10	22	14	18	3.008
166.806	83	67	53	101	4.990
107.491	61	—	1	1	4.506
3.191	—	1	3	—	1.577
1,276.890	351	431	177	145	55.727
2,589.519	379.713	133.701	494.962	70.656	170.367
13	4	10.770	28	2.780	13.318
649	22	240.967	—	2.162	10.122
1	1	190.790	—	60	116
—	2	217.339	—	1.190	1.177
11	109	167.776	—	880	13.246
1.117	3.452	248.998	—	1.315	4.554
104	1	251.036	—	3.255	538
856	4	142.533	—	1.154	4.360
83	15	462.290	—	10.971	3.208
2 826	3.606	1,921.829	—	20.987	37.371
2,592.358	383.323	2,611.290	—	94.328	221.056

lefolyt tíz év alatt némileg megváltozott, a szerint, a mint a magyarországi szaporodása erősebb vagy gyengébb volt.

A különböző nemzetiségek tíz évi szaporodását százalékokban a következő táblázaton mutatjuk be:

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	A magyar	A német	A tót	Az oláh	A ruthén	A horvát- szerb	Az egyéb
anyanyelvűek tíz évi szaporodása százalékokban								
I. Magyarország.								
I. Duna balpartja:								
1	Árva vármegye	110·01	—16·32	3·83	—	—	—	—
2	Bars »	9·85	1·20	6·89	—	—	—	—
3	Esztergom »	9·21	2·83	11·68	—	—	—	—
4	Hont »	14·31	—7·59	0·28	—	—	—	—
5	Liptó »	18·77	—10·74	2·91	—	—	—	—
6	Nógrád »	20·89	—17·97	—4·02	—	—	—	—
7	Nyitra »	23·26	—5·32	5·58	—	—	—	—
8	Pozsony »	5·80	—1·18	7·74	—	—	—	—
9	Trencsén »	90·98	—6·52	5·09	—	—	—	—
10	Turóc »	23·00	9·32	7·90	—	—	—	—
11	Zólyom »	64·99	5·04	8·15	—	—	—	—
	Összesen ..	14·86	—2·53	5·08	—	—	—	—
II. Duna jobbpartja:								
1	Baranya vármegye	10·00	11·58	—	—	—	8·41	—
2	Fejér »	7·06	6·71	—	—	—	—	—
3	Győr »	6·87	—15·45	—	—	—	—	—
4	Komárom »	7·33	—4·21	—8·15	—	—	—	—
5	Moson »	52·69	—5·03	—	—	—	5·04	—
6	Somogy »	8·51	—13·84	—	—	—	6·47	—
7	Sopron »	7·31	3·58	—	—	—	4·96	—
8	Tolna »	8·79	6·03	—	—	—	—	—
9	Vas »	11·75	2·27	—	—	—	8·16	11·22
10	Veszprém »	3·12	3·96	—	—	—	—	—
11	Zala »	13·18	—16·45	—	—	—	13·00	11·91
	Összesen ..	9·02	3·09	—10·46	—	—	7·49	10·23
III. Duna-Tisza köze:								
1	Bács-Bodrog várm.	17·39	10·67	15·63	—	—	6·27	—
2	Csongrád »	14·54	—	—	—	—	—	—
3	Heves »	12·36	—	—	—	—	—	—
4	J.-N.-K.-Szolnok »	14·57	—	—	—	—	—	—
5	P.-P.-S.-K.-Kun »	31·25	2·09	—0·68	—	—	—	—
	Összesen ..	21·84	5·86	3·33	—	—	8·25	—
IV. Tisza jobbpartja:								
1	Abauj-Torna várm.	5·80	—18·64	—9·03	—	—	—	—
2	Bereg vármegye	13·84	116·30	—	—	7·79	—	—
3	Borsod »	13·07	—	—10·33	—	—	—	—
4	Gömör »	8·77	—19·33	—0·30	—	—	—	—
5	Sáros »	31·04	7·10	—5·62	—	9·95	—	—
6	Szepes »	36·13	—10·36	—7·01	—	4·11	—	—
7	Ung »	—8·64	176·91	5·18	—	7·19	—	—
8	Zemplén »	17·57	16·12	1·70	—	—0·11	—	—
	Összesen ..	10·00	11·28	—3·14	—	6·21	—	—

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	A magyar	A német	A tót	Az oláh	A ruthén	A horvát- szerb	Az egyéb
anyanyelvűek tíz évi szaporodása százalékokban								
<i>V. Tisza balpartja:</i>								
1	Békés vármegye	17·64	—11·94	1·24	7·23	—	—	—
2	Bihar »	17·58	—	—	14·05	—	—	—
3	Hajdu »	11·66	—	—	—	—	—	—
4	Máramaros »	36·63	39·45	—	10·23	11·69	—	—
5	Szabolcs »	20·85	—	—49·42	—	—	—	—
6	Szatmár »	15·09	—3·42	—	5·72	—	—	—
7	Szilágy »	12·58	—	—	11·02	—	—	—
8	Ugocsa »	23·73	119·73	—	4·88	4·01	—	—
	Összesen	17·13	18·02	—7·05	10·60	9·02	—	—
<i>VI. Tisza-Maros szöge:</i>								
1	Arad várm.	23·46	16·00	—	8·51	—	—	—
2	Csanád »	20·09	—	20·25	17·18	—	15·12	—
3	Krassó-Szörény »	46·57	23·23	—	4·20	—	—12·35	44·54
4	Temes »	34·07	12·47	—	4·46	—	9·36	1·77
5	Torontál »	22·06	11·89	9·78	6·99	—	7·95	12·06
	Összesen	23·74	13·64	8·83	5·88	—	2·96	17·98
<i>VII. Erdély:</i>								
1	Alsó-Fehér várm.	12·87	4·40	—	7·93	—	—	3·50
2	Beszt.-Naszód »	36·52	5·80	—	9·91	—	—	17·23
3	Brassó »	5·05	0·76	—	2·44	—	—	—
4	Csik »	2·52	—	—	8·49	—	—	—
5	Fogarás »	47·90	1·62	—	2·38	—	—	—
6	Háromszék »	2·16	—	—	8·39	—	—	—
7	Hunyad »	35·51	11·93	—	6·32	—	—	—
8	Kis-Küküllő »	23·37	3·75	—	7·69	—	—	—10·63
9	Kolozs »	18·63	1·95	—	14·46	—	—	—3·06
10	Maros-Torda »	14·17	—1·21	—	11·58	—	—	—5·19
11	Nagy-Küküllő »	13·87	0·46	—	0·56	—	—	8·88
12	Szeben »	40·47	0·95	—	5·17	—	—	22·65
13	Szoln.-Doboka »	19·68	31·27	—	10·66	—	—	—0·79
14	Torda-Aranyos »	19·14	—	—	7·23	—	—	—3·22
15	Udvarhely »	5·41	—	—	—0·80	—	—	—
	Összesen	10·70	2·79	—	7·76	—	—	1·71
	I. Magyarország ..	14·95	6·28	2·20	7·76	7·49	7·38	14·03
	II. Fiume város és területe	177·28	67·04	—	—	—	35·13	37·66
	III. Horvát-Szlavon- ország	66·10	41·32	49·96	38·25	27·26	12·23	40·16
	A Szt.-István koro- naországai együtt	15·29	7·79	2·44	7·78	7·65	11·01	19·15

Hogy a táblázat minél áttekinthetőbb legyen, kihagytuk minden vármegyénél azon nemzetiségek szaporodási százalékát, melyek az illető megye népességének még 20/o-át sem képezik, csak a magyar ajkúakra tettünk kivételt, közölve szaporodásukat azon két megyében is (Árvában, Trencsénben), a hol a 20/o-ot sem érik el.

Ha az egyes országrészeket tekintjük, legerősebb volt a magyarság szaporodása a *Tisza-Maros* szögében, meghaladva még a Duna-Tisza közének rendkívül kedvező szaporodását is. Itt 20%-nál egyetlen megyében sem volt kisebb s minél csekélyebb a magyar anyanyelvűek abszolút száma, szaporodásuk annál nagyobb progressióban történt, a közel háromnegyed részben magyar Csanádban 20% volt, a csak csekély magyarsággal bíró Krassó-Szörényben ellenben meghaladta a 46%-ot. Az új népszámlálás eredményének egyik legörvendetesebb momentuma épen a magyarság terjeszkedése a Maros-Tisza szögében, hol legkisebb részét képezik az általános népességnek.

A magyarság szaporodása általában is ott a legerősebb, a hol legkisebb számmal fordulnak elő. Így Árvában, Trencsénben, Zólyomban, Krassó-Szörényben, Fogarasban, Szebenben, Besztercze-Naszódban stb. De nemcsak az ilyen megyékben találkozunk igen kedvező eredménnyel, hanem például Pestmegyében is, mely legnagyobb tömeget szolgáltatja a magyarságnak, a magyar anyanyelvűek szaporodása meghaladta a 30%-ot. Ezt részint a vármegye igen kedvező népnövekedésének és a magyarosodás örvendetes haladásának, részint a főváros rohamos növekedésének tulajdoníthatjuk, mely az ország magyar vidékeiről is tömérdek beköltözőt von magához, az idegen ajkúakat pedig erősen assimilálja.

A *Duna balpartján* a magyarság szaporodása körülbelül összeszik az országos átlaggal; csak három vármegye marad azon alul, Bars, Esztergom és különösen Pozsony. Az utóbbiban, sajnos épen nem mondható kedvezőnek a magyarodás állapota, inkább visszaesést látunk semmint haladást; igaz, hogy a német elem szaporodása még kedvezőtlenebb, de ebben nincs semmi vigasztaló, mert a tótság viszont terjeszkedik a két előbbi rovására. A magyarság szaporodásának kedvezőtlen arányára némileg az is közre hatott ugyan, hogy a Csallóközből 7 magyar ajkú községet időközben Mosonhoz csatoltak, de ez valami nagy súlylyal nem esik a mérlegbe, sokkal inkább érezhető Moson megyénél, melynek kis számú magyarságát már ez is nagy arányokban emelte.

A *Duna jobbpartján*, Mosont kivéve, egyetlen vármegyében sem érte el a magyarság szaporodása az országos átlagot, sőt 7 vármegyében a 10%-ot sem. Ez a népnövekedésnek általában kedvezőtlenebb voltával függ össze, két megyében azonban Veszprémben, Baranyában, a német ajkúak jobban szaporodtak, mint a magyarok: a mi kétséggel kívül nagyon figyelemreméltó körülmény s érdemes, hogy az intéző körök figyelmét magára vonja.

A *Duna-Tisza közén* valamennyi megyében nagyobb a magyarság szaporodása, mint az ország összes népességéé, de a magyarság országos átlagát csak Pest és Bács megyében haladja meg, Jász-N.-K.-Szolnok és Csongrád megyében a körül ingadozik, Heves megyében pedig tetemesen azon alul marad. A három utóbbi tiszta magyar ajkú s így nagyobb figyelmet érdemel a másik kettő. Bács megyében a magyarokon kívül még a szerb és a német ajkúak fordulnak elő nagy számmal; az előbbieket szaporodása egészen gyenge s az utóbbiaké is messze elmarad a magyarság szaporodásától; jobban megközelíti ezt a tótok szaporodása, csak hogy ezek csak 4%-át képezik Bács megye népességének, a ruthének pedig, kiknek szaporodása (18.48%) még a magyarokét is meghaladja, csak 1.27%-át teszik az összes megyei népességnek. Pest megyében a németiség alig szapo-

rodott, a tótság pedig megfogyott s így az egész nagy népnövekedés, tulajdonképen a magyarság javára esik.

A *Tisza jobbpartján* különösen Szepesben és Sárosban volt rendkívül kedvező a magyarság szaporodása. Természetesen azt ép oly kevésbé tekinthetjük a magyarság belső szaporodásának, mint a nép tömegei beolvadásának, ezt tisztán az intelligens osztály magyarosodásának köszönhetjük. Nagyon kedvező Zemplénben is a magyarság perczentje, holott a tótok alig szaporodtak valamit, a ruthének pedig megfogytak. Ezt körülbelül annak lehet tulajdonítani, hogy az amerikai kivándorlás eddigelé nagyobb mértékben a megyének csak tót és ruthén ajkú felső részét támadta meg. Sajnos, hogy a hegyaljai szőlők elpusztulása folytán a sor most már a magyar vidékekre került s félünk, hogy a jövő évtized Zemplén déli részének gyors elnéptelenedését s vele a magyarság számbeli hanyatlását fogja hozni. Abauj-Tornában, ha tekintetbe vesszük azt a nagy kivándorlást, mely a megyéből már több mint egy évtized óta folyik, meg lehetünk elégedve azzal a mérsékelt szaporodással, melyet a magyarság felmutat, annál inkább, mert a német és tótajkuak nagyon erősen megfogytak. Ugyanazt mondhatjuk Gömörrel, bár itt már a magyarság szaporodási aránya jóval kedvezőbb s a tót ajkú népesség kevésbé fogyott meg. Beregben kedvező volt a magyarság szaporodása, de mégis eltörpült a német ajkuak számának bámulatos növekedése mellett. Ez azonban inkább tulajdonítható a korábbi népszámlálás tévedésének, mint a tényleges állapotok hű kifejezésének. Bereg megyében ugyanis csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik, valószínű, hogy ezek egy része 1880-ban részint magyarnak részint ruthénnek vétetett, holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszél s így német ajkuaknak veendők. Ugyanez az eset foroghat fenn Ungban is, hol a magyarok száma erős visszaesést mutat, a németeké pedig horribilis százalékkal emelkedett.

A *Tisza balpartján* általában rendkívül kedvező volt a magyarság szaporodása, még Hajdú megyében is, mely a minimumot képezi, jóval meghaladta a 10%-ot. Elég kedvező volt ebben ez országrészben az oláhság szaporodása is, különösen Biharban.

Erdély legtöbb megyéjében is szokatlanul kedvező volt a magyarság szaporodása, minthogy azonban épen a legmagyarabb megyékben Udvarhelyben, Csikban, Háromszékben s a szintén erős magyar vegyületű Brassóban csak igen mérsékelt volt, az egész országrész átlaga nem valami túlságos előnyös, a többi nemzetiségeket azonban, még az oláhot is, tetemesen meghaladja.

Láttuk az általános áttekintésben, hogy mily nagy arányokban emelkedett a magyarság száma Horvát-Szlavonországokban. Érdekes volna ezt az igen fontos tüneményt az egyes megyéken belül is nyomozni, azonban az 1886-ban történt megyei beosztás az összehasonlítást nem engedi meg.

Hogy a magyarság megyénkénti szaporodásának még világosabb átnézetét adjuk, a százalékok nagysága szerint sorozva is bemutatjuk a megyéket, a magyarság mellé odaállítva az összes népesség szaporodási százalékát is.

Vármegye	A magyarság szaporodása	Az összes népesség szaporodása	Vármegye	A magyarság szaporodása	Az összes népesség szaporodása
1. Árva . . .	110·010/0	3·890/0	31. Bács . . .	17·390/0	12·290/0
2. Trencsén . .	90·98 »	5·65 »	32. Szatmár . .	15·09 »	10·46 »
3. Zólyom . .	64·99 »	9·67 »	33. Jász-N.-K.-		
4. Moson . .	52·59 »	1·06 »	Szolnok . .	14·57 »	14·37 »
5. Fogaras . .	47·90 »	4·31 »	34. Csongrád . .	14·54 »	14·41 »
6. Krassó-Sző-			35. Hont . . .	14·31 »	5·98 »
rény . . .	46·57 »	6·56 »	36. Maros-Torda	14·17 »	11·92 »
7. Szeben . .	40·47 »	5·02 »	37. Nagy - Kü-		
8. Máramaros	36·63 »	17·95 »	küllő . .	13·87 »	2·16 »
9. Besztercze-			38. Bereg . . .	13·84 »	17·00 »
Naszód . .	36·52 »	10·23 »	39. Zala . . .	13·18 »	12·42 »
10. Szepes . .	36·13 »	5·54 »	40. Borsod . .	13·07 »	11·84 »
11. Hunyad . .	35·51 »	7·82 »	41. Alsó-Fehér	12·87 »	8·45 »
12. Temes . .	34·07 »	9·52 »	42. Szilágy . .	12·58 »	12·43 »
13. Pest-Pilis-			43. Heves . .	12·36 »	11·35 »
S.-Kiskun	31·25 »	23·92 »	44. Vas . . .	11·75 »	8·25 »
14. Sáros . . .	31·04 »	0·00 »	45. Hajdú . . .	11·66 »	10·20 »
15. Ugocsa . .	23·73 »	15·42 »	46. Baranya . .	10·00 »	9·84 »
16. Arad . . .	23·46 »	12·20 »	47. Bars . . .	9·85 »	7·16 »
17. Kis-Küküllő	23·37 »	9·57 »	48. Esztergom . .	9·21 »	8·61 »
18. Nyitra . .	23·26 »	7·51 »	49. Tolna . . .	8·79 »	7·43 »
19. Túróc . .	23·00 »	8·81 »	50. Gömör . .	8·77 »	3·39 »
20. Torontál . .	22·06 »	12·23 »	51. Somogy . .	8·51 »	6·30 »
21. Nógrád . .	20·89 »	11·87 »	52. Komárom . .	7·33 »	5·14 »
22. Szabolcs . .	20·85 »	14·45 »	53. Sopron . .	7·31 »	5·62 »
23. Csanád . .	20·09 »	19·78 »	54. Fejér . . .	7·06 »	6·21 »
24. Szolnok-Do-			55. Győr . . .	6·37 »	5·77 »
boka . . .	19·68 »	12·33 »	56. Pozsony . .	5·80 »	6·61 »
25. Torda-Ara-			57. Abaúj-Torna	5·80 »	0·73 »
nyos . . .	19·14 »	9·88 »	58. Udvarhely . .	5·41 »	4·37 »
26. Liptó . . .	18·77 »	2·79 »	59. Brassó . .	5·05 »	3·39 »
27. Kolozs . .	18·63 »	14·72 »	60. Veszprém . .	3·12 »	3·25 »
28. Békés . . .	17·64 »	12·46 »	61. Csik . . .	2·52 »	2·85 »
29. Bihar . . .	17·58 »	15·38 »	62. Háromszék	2·16 »	3·77 »
30. Zemplén . .	17·57 »	7·79 »	63. Ung . . .	— 8·64 »	6·74 »

Az ország összes népességének átlagos szaporodását a magyarság növekedése 45 megyében haladta meg, de a közül a 18 megye közül is, hol azt el nem érte, 11 megyében nagyobb volt, mint az ország nem magyarajkú népességének százaléka, csak 7 megye maradt azon alul, de még ezek közül is kettőre, Bereg és Ung megyére nézve nem vagyunk tisztában vele, hogy az a kedvezőtlen arányszám, melyet a magyarság feltüntet, nem az 1880-iki népszámlálás tévedésére vezethető-e vissza. A székely megyék csekély szaporodása azonban szomorú valóság s komoly intőjel arra, hogy a székely kivándorlás kérdését nem szabad sem kicsinyleni, sem elhanyagolni. Biztató mindenesetre, hogy az ügyet legutóbb Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter vette kezébe. Az ő erős akaratának és szívós tettejének talán sikerülni fog, meggyógyítani hazánknak ezt a régóta vérző sebet.

A nemzetiségek arányát megyék szerint 1880. és 1890-ben a 88—91. oldalon levő táblázatok mutatják.

Láttuk fentebb, hogy a magyarság a magyar anyaország népességében kerekszám 20%-kal szerepel nagyobb arányban jelenleg, mint tíz évvel ezelőtt. A javulás nem szorítkozik egyes országrészekre, kiterjed az, egy pár megye kivételével Magyarország egész területére. Legerősebb a Duna-Tisza közén (252%/o), azután következik a Tisza jobb partja 198, a Duna balpartja 189, a Maros-Tisza szöge 181, a Tisza balpartja 175, a Duna jobb partja 097, s végre Erdély 075%/o-kal. Legerősebb a magyarság térfoglalása az ország közepén s úgy látszik, mintha a központi erő a távolsággal együtt csökkenne, kivétel a Duna jobbpartja, mely bár közel esik a központhoz s erős magyar abszolút többséggel bír, mégis csak gyenge magyarosodást mutat. Ez két okra vezethető vissza, részint a magyarság — különösen a reformátusok — aránylag gyenge szaporodására, részint az erős kivándorlásra, mely az utóbbi évtized alatt Szlavonia felé nagy mértékben megindult.

Az erdélyi részekben a magyarság csekély térfoglalása főleg annak a szomorú körülménynak tulajdonítható, hogy a túlnyomólag magyar ajkú székely megyékben a szaporodás, főleg az erős kivándorlás miatt igen gyenge, míg ellenben az oláhság egyes megyékben mint például Kolozsban, Szolnok-Dobokában, az országrész átlagát jóval meghaladó szaporodást mutat. Némi megnyugtató szolgálat azonban, hogy a magyarság még ezekben a vármegyékben is nemcsak, hogy tért nem veszített, hanem jelentékenyen megerősödött, Kolozsban például 114, Szolnok-Dobokában pedig 111%/o-kal emelkedett a magyarság számaránya. Daczára a magyar-anyanyelvűek csekély létszámának jelentékeny térfoglalást látunk Fogaras és Hunyad megyében, legkedvezőbb azonban az eredmény Kis-Küküllőben, hol a magyarság perczentje 306-tal magasabb, mint egy évtizeddel ezelőtt; sajnos, hogy Csikban és Háromszékben érzékeny csökkenés mutatkozik. E két vármegyén kívül még háromban látjuk a magyarság számarányának csökkenését Veszprém, Bereg és Ungban, különösen az utóbbiban nagyon jelentékeny (460%/o) s minthogy a németajkuak számaránya egyidejűleg 460%/o-kal emelkedett, alig magyarázható másképen, mint úgy, hogy az 1880. évi feldolgozásnál talán tévedésből a zsidóság legnagyobb része magyarnak vétetett, holott az — a mint fentebb is említettük — a családban tényleg a zsidó járgon szerint kiejtett német nyelvet beszéli. Ugyanez az ok működhetett közre Bereg vármegyénél is. Itt tehát a visszaesés inkább csak látszólagos s hanyatlásról tulajdonképen csak 3 vármegyénél beszélhetünk. Nem úgy a többi nemzetiségek. Csak azokat a megyéket véve tekintetbe, hol az illető nemzetiségek a népességnek legalább is 10%-át teszik, vagy tették 1880-ban: a németiség százalékos aránya emelkedett 10 megyében, 16-ban ellenben megfogyott; a tótok aránya 3 megyében emelkedett, 15-ben pedig megfogyott; az oláhok aránya 3 megyében (Csikban, Háromszékben és Szebenben) emelkedett, 21-ben ellenben megfogyott; a ruthének aránya 3 megyében emelkedett, 4-ben megfogyott; végre, mellőzve az apróbb nemzetiségeket, a horvát-szerbek aránya egy megyében emelkedett, 6-ban pedig megfogyott.

A magyarság perczentualis aránya Nógrád megyében emelkedett legerősebben 6402%/o-ról 6918%-ra tehát 516%-kal, azután Szabocsan, 9083%/o-ról 9591%-ra, tehát szintén több mint 5%-kal, harmadik helyen áll Pest (a fővárost és Kecskemétet is beleszámítva) 424%-kal. Igaz, hogy Moson mindezeknél nagyobb mérvű emelkedését

A nemzetiségek százalékos

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	Magyar		Német	
		1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
		az összes polgári			
I. Magyarország.					
I. Duna balpartja.					
1	Árva vármegye	0'45	0'91	2'81	2'26
2	Bars »	30'37	31'14	12'16	11'49
3	Esztergom »	79'40	79'75	12'05	11'41
4	Hont »	48'82	47'27	7'09	6'18
5	Liptó »	1'99	2'31	3'85	3'35
6	Nógrád »	64'02	69'18	2'57	1'89
7	Nyitra »	15'24	17'52	10'24	9'06
8	Pozsony »	36'07	36'18	18'01	16'88
9	Trencsén »	1'09	1'97	4'48	3'97
10	Turóc »	2'40	2'72	20'27	20'36
11	Zólyom »	2'69	4'05	3'03	2'91
Összesen		25'75	27'64	9'24	8'42
II. Duna jobbpartja.					
1	Baranya vármegye	52'17	52'24	34'48	35'03
2	Fejér »	85'03	85'71	11'67	11'72
3	Győr »	96'40	96'97	3'05	2'44
4	Komárom »	84'35	86'10	7'99	7'32
5	Moson »	16'74	24'44	70'83	64'35
6	Somogy »	88'19	90'03	7'45	6'03
7	Sopron »	46'38	47'14	41'26	40'46
8	Tolna »	66'73	67'17	32'20	31'78
9	Vas »	48'98	50'56	34'04	32'16
10	Veszprém »	82'36	82'25	16'59	16'70
11	Zala »	72'69	73'18	2'11	1'57
Összesen		67'51	68'48	21'99	21'09
III. Duna-Tisza köze.					
1	Bács-Bodrog várm.	38'52	40'27	26'77	26'39
2	Csongrád »	98'06	98'14	1'04	1'05
3	Heves »	98'40	98'57	0'84	0'67
4	Jász-N.-K.-Szolnok várm.	98'86	99'03	0'74	0'49
5	Pest-Pilis-Solt-Kiskun »	71'82	76'06	20'32	16'74
Összesen		70'89	73'41	16'13	14'52
IV. Tisza jobbpartja.					
1	Abauj-Torna várm.	62'64	66'45	6'82	5'56
2	Bereg »	43'56	42'38	5'85	10'82
3	Borsod »	92'64	93'59	1'19	1'46
4	Gömör »	50'95	53'60	3'50	2'73
5	Sáros »	2'59	3'40	6'57	7'03
6	Szepes »	2'13	3'06	29'01	27'53
7	Ung »	32'12	27'49	2'94	7'63
8	Zemplén »	44'73	47'19	4'85	5'19
Összesen		42'96	44'92	7'48	7'91

aránya 1880-ban és 1890-ben.

Tót		Oláh		Ruthén		Horvát-Szerb		Egyéb	
1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
népesség százalékában.									
96.26	96.21	—	—	—	—	0.00	—	0.48	0.62
57.05	56.91	0.00	0.00	—	0.00	0.00	0.00	0.42	0.46
7.98	8.21	0.08	0.00	0.00	—	0.03	0.06	0.46	0.57
48.56	45.95	0.05	0.05	0.01	0.00	0.01	0.01	0.46	0.54
39.67	93.78	—	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.48	0.56
32.31	27.72	0.00	0.00	0.00	0.00	0.03	0.01	1.07	1.20
73.91	72.83	0.02	0.00	0.00	0.00	0.02	0.01	0.57	0.58
44.24	45.19	0.00	0.00	0.00	0.00	0.69	0.48	0.99	1.27
93.96	93.45	0.03	0.04	0.00	0.00	0.01	0.02	0.43	0.55
76.58	75.94	0.01	0.01	0.00	—	0.01	0.00	0.73	0.97
93.50	92.21	0.00	0.02	—	0.00	0.06	0.00	0.72	0.81
64.20	63.06	0.02	0.01	—	0.00	0.14	0.09	0.65	0.78
0.35	0.19	0.17	—	0.00	0.00	11.43	11.29	1.40	1.25
1.82	1.31	0.00	0.02	0.00	0.00	1.29	0.96	0.19	0.28
0.15	0.18	0.00	0.00	0.00	0.00	0.10	0.13	0.30	0.28
7.03	6.14	0.00	0.01	0.00	0.00	0.02	0.01	0.61	0.42
0.59	0.58	0.00	0.00	—	0.00	10.91	9.91	0.93	0.72
0.15	0.08	0.10	0.13	0.00	0.00	3.77	3.31	0.34	0.42
0.10	0.13	0.01	0.00	0.00	0.00	11.70	11.62	0.55	0.65
0.34	0.31	0.05	0.11	—	0.00	0.47	0.43	0.21	0.20
0.07	0.06	0.02	0.00	0.00	0.00	4.67	4.66	12.22	12.56
0.85	0.92	—	0.01	—	—	0.01	0.02	0.19	0.10
0.07	0.06	0.05	0.03	0.00	0.00	19.60	19.71	5.48	5.45
0.78	0.65	0.05	0.04	0.00	0.00	6.80	6.80	2.87	2.94
4.07	4.05	0.08	0.05	1.20	1.27	29.10	27.68	0.26	0.29
0.30	0.27	0.06	0.10	0.01	0.00	0.16	0.17	0.37	0.27
0.55	0.46	0.00	0.01	0.00	0.00	0.03	0.02	0.18	0.27
0.26	0.31	0.02	0.05	0.01	0.00	0.01	0.01	0.10	0.11
5.83	4.67	0.07	0.10	0.01	0.01	0.91	1.02	1.04	1.40
3.68	3.23	0.06	0.07	0.32	0.33	8.34	7.67	0.58	0.77
29.41	26.82	0.01	0.01	0.31	0.14	0.01	0.02	0.80	1.00
0.63	0.68	0.08	0.07	49.54	45.64	0.01	0.03	0.33	0.38
5.54	4.49	0.01	0.02	0.24	0.16	0.01	0.01	0.37	0.27
44.34	42.75	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	1.20	0.90
70.84	66.85	0.00	0.00	18.96	20.84	0.01	0.01	1.03	1.87
57.99	57.08	0.00	0.00	9.73	10.73	0.00	0.01	1.14	1.59
30.04	29.60	0.05	0.07	34.25	34.40	0.02	0.03	0.58	0.78
38.40	35.92	0.01	0.02	11.29	10.37	0.00	0.03	0.72	1.28
34.88	32.11	0.02	0.02	13.88	14.02	0.01	0.02	0.77	1.00

Sorszám	Országgrész, törvényhatóság	Magyar		Német	
		1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
		az összes polgári			
V. Tisza balpartja.					
1	Békés vármegye	69'84	73'06	3'02	2'36
2	Bihar »	54'03	54'93	1'00	0'65
3	Hajdu »	97'75	99'07	1'66	0'59
4	Máramaros »	10'82	12'53	14'40	17'03
5	Szabolcs »	90'83	95'91	0'87	0'55
6	Szatmár »	58'83	61'28	4'90	4'28
7	Szilágy »	34'93	35'19	0'49	0'83
8	Ugocsa »	35'66	38'23	3'79	7'22
	Összesen	57'43	59'18	3'66	3'80
VI. Tisza-Maros szöge.					
1	Arad vármegye	23'12	25'26	10'58	10'87
2	Csanád »	72'74	72'93	1'07	1'08
3	Krassó-Szörény »	1'94	2'67	10'23	11'79
4	Temes »	6'80	8'31	35'96	36'86
5	Torontál »	15'43	16'91	31'15	31'31
	Összesen	15'44	17'25	22'09	22'65
VII. Erdély.					
1	Alsó-Fehér vármegye	15'02	15'64	4'06	3'90
2	Besztercze-Naszód »	3'85	4'77	25'13	24'13
3	Brassó »	29'62	30'10	32'87	32'04
4	Csik »	86'92	86'64	0'39	0'33
5	Fogaras »	3'26	4'63	4'67	4'54
6	Háromszék »	86'57	85'23	0'36	0'33
7	Hunyad »	5'10	6'41	2'89	3'00
8	Kis-Küküllő »	24'31	27'37	19'10	18'08
9	Kolozs »	33'18	34'32	4'04	3'59
10	Maros-Torda »	56'51	57'68	4'10	3'62
11	Nagy-Küküllő »	9'38	10'45	14'77	14'03
12	Szeben »	2'18	2'92	29'72	28'57
13	Szolnok-Doboka »	16'80	17'91	2'45	2'86
14	Torda-Aranyos »	23'03	24'97	0'32	0'56
15	Udvarhely »	92'79	93'81	2'28	1'93
	Összesen	30'25	31'00	10'16	9'67
I.	Magyarország összesen	46'65	48'64	13'62	13'18
II.	Fiume város és területe	1'82	3'60	4'27	5'07
III.	Horvát-Szlavonország	2'19	3'15	4'39	5'37
A Szt.-István korona országai összesen		41'21	42'83	12'49	12'14

Tót		Oláh		Ruthén		Horvát-Szerb		Egyéb	
1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
népesség százalékában									
24.45	22.01	2.45	2.33	0.02	0.01	0.02	0.02	0.20	0.21
1.05	1.15	43.16	42.57	0.11	0.04	0.01	0.03	0.64	0.63
0.28	0.15	0.03	0.04	0.02	0.02	0.01	0.00	0.25	0.13
0.22	0.18	25.91	24.21	48.23	45.67	0.06	0.01	0.36	0.37
6.37	2.82	0.81	0.29	0.83	0.24	0.00	—	0.29	0.19
0.36	0.12	34.85	33.37	0.34	0.41	0.06	0.02	0.66	0.52
1.28	1.22	61.97	61.58	0.02	0.03	0.00	0.09	1.31	1.06
0.12	0.04	12.88	11.70	47.17	42.51	0.01	—	0.37	0.29
4.33	3.54	26.13	25.42	7.90	7.58	0.03	0.02	0.52	0.46
1.01	1.21	63.36	60.81	0.03	0.06	0.73	0.66	1.17	1.13
12.00	12.05	10.72	10.48	0.09	0.12	3.08	2.96	0.30	0.38
1.69	1.40	78.35	76.38	0.08	0.04	5.05	4.14	2.66	3.58
0.87	0.60	39.02	37.15	0.04	0.02	14.55	14.50	2.76	2.56
2.41	2.37	15.39	14.79	0.01	0.01	33.31	32.29	2.30	2.32
2.25	2.21	42.95	41.04	0.04	0.03	15.06	14.52	2.17	2.30
0.05	0.03	78.79	78.42	0.00	0.00	0.01	0.04	2.07	1.97
0.09	0.17	67.47	67.28	0.08	0.06	0.01	0.00	3.37	3.59
0.08	0.26	36.18	35.85	0.01	0.00	0.03	0.03	1.21	1.72
0.00	0.00	12.02	12.69	—	0.00	0.00	0.00	0.67	0.34
0.02	0.03	90.92	89.24	0.00	0.00	0.01	0.00	1.12	1.56
0.02	0.19	12.78	13.35	0.00	0.04	0.00	0.11	0.27	0.65
0.08	0.13	90.28	89.02	0.02	0.02	0.03	0.02	1.60	1.40
0.02	0.00	49.92	49.06	—	—	0.00	0.05	6.65	5.44
0.08	0.08	59.31	59.18	0.04	0.00	0.02	0.02	3.32	2.81
0.03	0.08	35.04	34.95	0.00	0.00	0.00	0.01	4.32	3.66
0.01	0.01	40.27	39.65	0.00	0.00	0.08	0.01	5.49	5.85
0.02	0.07	66.27	66.38	0.06	0.00	0.00	0.01	1.75	2.05
0.14	0.12	77.83	76.67	0.12	0.04	0.01	0.06	2.65	2.34
0.04	0.05	73.15	71.39	0.06	0.04	0.00	0.00	3.40	2.99
0.03	0.01	3.05	2.82	—	—	—	0.00	1.85	1.43
0.05	0.08	56.86	56.73	0.03	0.01	0.02	0.03	2.63	2.48
13.52	12.53	17.50	17.11	2.57	2.51	4.60	4.49	1.54	1.59
0.04	0.08	0.03	0.05	0.01	0.01	38.08	36.61	55.74	54.58
0.48	0.62	0.11	0.13	0.15	0.17	90.48	87.89	2.20	2.67
11.91	11.01	15.38	14.95	2.28	2.21	15.04	15.05	1.69	1.81

mutatja a magyarságnak, de nem szabad felednünk, hogy Pozsony megyéből 1884-ben 7 tiszta magyar ajkú község csatoltatott hozzá, mely átcsatolásnak jelentékeny része volt a rendkívül kedvező eredmény előidézésében. Három perczentnél nagyobb volt még a magyarság számarányának növekedése Abauj-Tornában, Békésben s a már említett Kis-Küküllőben.

Egy évtized természetesen sokkal rövidebb idő, hogyses az alatt meglepő választások fordulhattak volna elő a népesség számarányában. Konstatálhatunk azonban mégis figyelemreméltó mozzanatokot, ilyen például, hogy erősen magyarajkú megyékben a magyarság exkluzivitása még inkább megszilárdult, a 90⁰/o-ot meghaladó magyar többségű megyék száma is 8-ról 9-re emelkedett, ellenben a túlnyomólag idegen ajkú megyékben az illető nemzetiségek vegyületlen tömegei sokat vesztek kizárólagosságukból; így például 1880-ban még két vármegyében haladta meg az oláhság a 90⁰/o-ot, 1890-ben ellenben már egyben sem érte el.

Sajnos, hogy a mint fentebb a nemzetiségek szaporodásánál, úgy itt az 1880. és 1890-iki százalékos arány szembeállításánál sem vehettük fel a *horvát-szlavon vármegyéket*. Ezekben a nemzetiségek jelenlegi számaránya következő:

Horvát-Szlavonország								
	magyar	német	tót	oláh	horvát-szerb	vend	egyéb	
1. Belovár-Kőrös .	3·16 ⁰ /o	1·38 ⁰ /o	0·07 ⁰ /o	0·25 ⁰ /o	0·01 ⁰ /o	90·52 ⁰ /o	0·81 ⁰ /o	3·80 ⁰ /o
2. Lika-Krbava . .	0·01 »	0·05 »	—	—	—	99·85 »	0·03 »	0·05 »
3. Modrus-Fiume .	0·16 »	0·22 »	0·02 »	—	—	98·53 »	0·54 »	0·53 »
4. Pozsega	4·65 »	5·29 »	0·33 »	—	0·05 »	82·72 »	0·43 »	6·53 »
5. Szerém	6·00 »	16·57 »	2·66 »	0·32 »	1·00 »	71·76 »	0·38 »	1·31 »
6. Varasd	0·40 »	0·75 »	0·02 »	0·04 »	—	97·30 »	1·26 »	0·23 »
7. Verőcze	12·30 »	17·38 »	1·51 »	0·39 »	—	65·86 »	0·54 »	2·02 »
8. Zágráb	0·43 »	1·13 »	0·04 »	0·02 »	—	95·46 »	2·26 »	0·66 »
Összesen .	3·15 ⁰ /o	5·37 ⁰ /o	0·62 ⁰ /o	0·13 ⁰ /o	0·17 ⁰ /o	87·89 ⁰ /o	0·96 ⁰ /o	1·71 ⁰ /o

A magyarság létszáma csak az egy Verőcze megyében haladja ugyan meg a 10⁰/o-ot, de azért Szerém és Pozsega megyében is elég számottevő töredékét képezi a lakosságnak s kivált a németajkúakkal együttesen tekintélyes kisebbséget képez. Ha a magyarság és németiség bevándorlása az anyaországból továbbra is oly nagy arányú lesz, mint a lefolyt 10 év alatt, egy pár évtized múlva a horvát-szerb népelem aligha el nem veszti hegemoniáját Verőcze és Szerém megyében, a harmadik szlavon megyében, Pozsegában már nem remélhetjük ezt. Aránylag azonban Belovár-Kőrös megyébe volt legerősebb a magyarság beözönlése, számuk itt 1880-ban körülbelül csak 2.890 lelket, 1·13⁰/o-ot tett, míg ellenben 1890-ben 8.424 lelket, vagyis 3·16⁰/o-ot képviselt, a tíz évi szaporodás tehát 191⁰/ora rúgott.

Eddigi ismertetésünkben nem szóltunk a városi népességről. Pedig ez, épen nemzetiségi szempontból, különös figyelmet érdemel. Már az 1880-iki népszámlálás kiderítette azt a meglepő s az addigi közfelfogással meglehetősen ellenkező igazságot, hogy a magyarság főereje épen a városokban van s arányuk a városi népességben sokkal kedvezőbb, mint a vidéki népességben; mert míg az anyaország összes népességében csak 46·65⁰/o esett a magyar ajkúakra, a törvényhatóságú és rendezett tanácsú városokban 64·46⁰/o. Az új népszám-

lálás nemcsak hogy igazolta az 1880-iki népszámlálás adatait, hanem a helyzetet a magyarságra nézve még jóval kedvezőbbnek tüntette fel.

Érdekes volna összes városainkról kimutatni a népességnek nemzetiség szerinti megoszlását, térszűke miatt azonban csak a törvényhatóságú városokra szorítkozunk, itt is elhagyva a kevésbé jelentékeny nemzetiségeket:

Sorszám	Törvényhatóságú városok	Összes polgári népesség	magyar	német	tót	oláh	szerb
			a n y a n y e l v ű				
1	Arad	42.052	25.901	5.626	358	7.873	1.704
2	Baja	19.485	14.463	2.001	21	—	2.838
3	Budapest	492.237	380.728	116.623	27.166	794	1.748
4	Debreczen	56.940	55.805	786	145	24	7
5	Győr	22.795	21.083	1.253	129	6	11
6	Hódmező-Vásárhely	55.475	54.871	178	158	15	20
7	Kassa	28.884	14.421	3.891	9.713	24	11
8	Kecskemét	48.493	43.085	259	70	20	7
9	Kolozsvár	32.756	27.514	1.336	110	3.226	21
10	Komárom	13.076	12.170	515	233	1	1
11	Maros-Vásárhely ..	14.212	12.785	442	19	669	5
12	Nagyvárad	38.557	34.239	1.014	297	2.527	18
13	Pancsova	17.948	2.055	7.284	242	319	7.713
14	Pécs	34.067	25.268	6.508	316	—	37
15	Pozsony	52.411	10.433	31.404	8.709	18	27
16	Selmecz- és Bélabánya	15.280	2.534	1.186	11.483	10	—
17	Sopron	27.213	8.104	17.390	171	7	13
18	Szabadka	72.737	33.327	1.898	476	16	31.824
19	Szatmár-Németi ..	20.736	19.587	267	44	717	1
20	Szeged	85.569	82.260	2.284	175	219	373
21	Székesfejérvár ..	27.548	26.627	707	62	3	13
22	Temesvár	39.834	10.657	22.301	315	3.613	1.545
23	Ujvidék	24.717	7.804	5.996	1.010	9	9.300
24	Versecz	21.859	1.254	12.154	62	469	7.712
25	Zombor	26.435	6.176	2.676	47	4	17.397
Összesen ..		1,331.366	893.151	245.976	61.531	20.583	82.396

A 25 törvényhatóságú városban ruthén mindössze csak 440, vend pedig 381 találtatott; ezek száma tehát egészen elenyésző. A horvát ajkúak száma azonban 3.383-at tett, mely számból 1.161 Budapestre, 804 Sopronra, 397 Pécsre esett. Még nagyobb számmal fordulnak elő az egyebek alá foglalt különféle nemzetiségek, kiknek száma 23.525-re rúgott. Ezek legnagyobb része külföldi s főkép a nagyobb iparos városokban tartozkodtak, Budapesten ugyanis találtatott 13.919, Pozsonyban 1.592, Temesvárott 1.375, Pécsen 1.324

Szembeállítva most már a kétféle, városi és vidéki, népességet nemzetiségi tekintetben a következő eredményt látjuk:

Sorszám	Nemzetiségek	A 25 törvény- hatósági joggal bíró városban		A rendezett tanácsú városokban		A vidéki községekben	
		Összesen	%	Összesen	%	Összesen	%
A nemzetiségek száma és számaránya 1880-ban.							
1	Magyar	687.490	61·91	671.219	66·01	5,044.978	43·49
2	Német	248.985	22·42	143.725	14·14	1,477.167	12·73
3	Tót	57.282	5·16	94.625	9·30	1,703.535	14·69
4	Oláh	18.961	1·71	64.609	6·36	2,319.465	19·99
5	Ruthén	588	0·05	3.101	0·30	349.537	3·01
6	Horvát-szerb .. .	79.512	7·16	24.398	2·39	528.085	4·55
7	Vend	334	0·03	141	0·01	62.774	0·54
8	Egyéb	17.342	1·56	15.176	1·49	115.593	1·00
	Összesen .. .	1,110.494	100·00	1,016.994	100·00	11,601.134	100·00
A nemzetiségek száma és számaránya 1890-ben.							
1	Magyar	893.151	67·08	778.675	69·22	5,689.381	44·88
2	Német	245.976	18·48	141.119	12·54	1,600.215	12·62
3	Tót	61.531	4·62	91.059	8·09	1,743.768	13·76
4	Oláh	20.583	1·55	69.748	6·20	2,499.188	19·72
5	Ruthén	440	0·03	3.263	0·29	376.010	2·97
6	Horvát-szerb .. .	85.779	6·44	26.946	2·40	565.938	4·46
7	Vend	381	0·03	112	0·01	70.163	0·55
8	Egyéb	23.525	1·77	14.099	1·25	132.743	1·04
	Összesen .. .	1,331.366	100·00	1,125.021	100·00	12,677.406	100·00
A tíz évi szaporodás.							
1	Magyar	205.661	29·90	107.456	16·01	644.403	12·77
2	Német	— 3.009	— 1·21	— 2.606	— 1·81	123.048	8·33
3	Tót	4.249	7·42	— 3.566	— 3·77	40.238	2·36
4	Oláh	1.622	8·55	5.139	7·95	179.723	7·75
5	Ruthén	— 148	— 25·17	162	5·22	26.473	7·58
6	Horvát-szerb .. .	6.267	7·88	2.548	10·44	37.853	7·17
7	Vend	47	14·07	— 29	— 20·57	7.389	11·77
8	Egyéb	6.183	35·67	— 1.077	— 7·10	17.150	14·84
	Átlagos szaporodás	220.872	19·90	103.027	10·62	1,076.272	9·28

Semmi, ezen kimutatásnál élesebben ki nem domboríthatná, hogy a városok mily erős támaszát képezik a magyarság megerősödésének. A vidéki népesség közt a magyarság csak saját belső propagatív ereje által terjed, a városi népességben azonban a magyar kultúra is hatalmas szövetségesünk s fényes sikerrel végzi az idegen elemeknek a nemzettestbe való beolvasztását. Különösen áll ez a törvényhatóságú városokra, melyekben a kultur-hatások a legerősebben működnek. A szabad kir. és egyéb törvényhatóságú városokban a magyar elem a lefolyt évtized alatt közel 30%-kal szaporodott s számaránya is több mint 5%-kal emelkedett. A rendezett tanácsú városokban már nem ily fényes az eredmény, de még mindig nagyon kielégítő; ezekben a magyarság 1890-ben már közel 70%-át tette az összes népességnek. Ez az eredmény szintén messze túlszárnyalja a vidéki népességben elért magyarosodást, bár itt is — az

egyebeken kívül — a magyarság szaporodása volt a legerősebb s számaránya több mint másfél perczenttel haladt előre.

Feltűnő, hogy az oláhok és a horvát-szerbek szaporodása elég kedvező a városi népességben, míg a németek száma határozottan fogyott, mi kétségekívül annak tulajdonítható, hogy ezek asszimilálódnak leginkább a magyarsággal. Ugyanezt mondhatjuk a tótokról is s hogy ennek daczára a tótság a törvényhatósági városok népességében eléggé szaporodott, azt a fővárosba özőnlő tót munkások okozzák.

Érdekes itt a részletek megvilágítása is s legelőbb is bemutatjuk a 25 törvényhatóságú városban a magyarság és az egyéb anyanyelvűek 10 évi százalékos szaporodását és hogy a számok értékét annál jobban mérlegelhessük, kimutatjuk azt is, hogy a magyarság 1890 végén hány százalékát képezte az egyes városok népességének :

Sorszám	Város	A magyar anyanyelvűek az összes népesség százalékában	A magyar	Az egyéb	Sorszám	Város	A magyar anyanyelvűek az összes népesség százalékában	A magyar	Az egyéb
			anyanyelvűek szaporodása százalékokban					anyanyelvűek szaporodása százalékokban	
1	Arad	61·59	26·25	7·38	14	Pécs	74·17	19·94	15·24
2	Baja	74·23	2·13	— 1·14	15	Pozsony . . .	19·91	38·42	3·72
3	Budapest ..	67·19	61·49	3·69	16	Selmecz- és			
4	Debreczen ..	98·18	11·84	— 7·50		Bélabánya	16·58	64·33	— 7·12
5	Győr	92·49	10·18	— 7·26	17	Sopron ..	29·78	66·16	4·16
6	Hódmező-	98·91	5·96	— 6·07	18	Szabadka ..	52·69	21·74	15·13
	Vásárhely				19	Szatmár-			
7	Kassa	49·93	38·83	— 7·94		Németi ..	94·46	11·79	— 47·48
8	Kecskemét ..	99·16	7·98	13·65	20	Szeged	96·13	16·30	12·28
9	Kolozsvár ..	84·00	16·68	— 17·37	21	Székesfejér-			
10	Komárom ..	93·07	2·47	— 26·46		vár	96·66	8·52	— 14·40
11	Maros-Vásár-				22	Temesvár ..	26·67	42·47	11·19
	hely	89·96	12·38	— 5·31	23	Ujvidék ..	31·57	36·85	8·49
12	Nagyvárad ..	88·80	25·93	4·42	24	Versecz . . .	5·74	24·77	— 3·37
13	Pancsova ..	11·45	76·39	— 0·43	25	Zombor . . .	23·36	16·35	4·50

A magyarság tehát mindenütt sokkal nagyobb arányban szaporodott mint a többi nemzetiségek. Csak egy kivétel látszik, Kecskemét, de ez számba sem jöhet, mert ott az idegen ajkúak oly csekély töredékét képezik a népességnek, hogy már csekély változás is jelentékeny százalékot képvisel. A magyarság szaporodása csak öt városban nem érte el a 10⁰/₀-ot, de az idegen ajkúak viszont ezekben — Kecskemétet kivéve — határozottan megfogytak. Az idegen ajkúak 13 városban megfogytak, hétben nem érték el a 10⁰/₀-os növekedést. Szaporodásuk legnagyobb volt Pécsen, hol a beköltöző bányász-népesség lényegesen szaporítja az idegen ajkúak számát. Legerősebb volt a magyarság szaporodása Pancsován, Sopronban és Selmecz-bányán, tehát mind olyan városokban, a hol a térfoglalásra igen nagy szükség volt. Csak azután következik a főváros s a főváros után ismét oly városok, hol a magyarság kisebbséget képez, u. m. Temesvár, Kassa, Pozsony, Ujvidék. Ez az erős szaporodás természetesen a magyarság százalékos arányára is nagy befolyással volt; ime a rövid kimutatás, hogy a felsorolt városok állapotát ez irányban is bemutassuk :

A magyarság százaléka			A magyarság százaléka		
	1880-ban	1890-ben		1880-ban	1890-ben
1. Pancsova . . .	6·8 ⁰ / ₀	11·5 ⁰ / ₀	6. Kassa . . .	39·8 ⁰ / ₀	49·9 ⁰ / ₀
2. Sopron . . .	21·0 »	29·8 »	7. Pozsony . . .	15·7 »	19·9 »
3. Selmeczbánya	10·1 »	16·6 »	8. Ujvidék . . .	26·9 »	31·6 »
4. Budapest . . .	56·8 »	67·2 »	9. Arad	57·7 »	61·6 »
5. Temesvár . . .	22·2 »	26·7 »	10. Nagyvárad . .	86·8 »	88·8 »

Két városban tehát, Budapesten és Kassán a magyarság perczent-száma több mint tizzel emelkedett.

Érdekes volna a magyarság szaporodását a fentebbi táblázat-hoz hasonló módon a rendezett tanácsú városokról is kimutatnunk; de a 107 r. tanácsú város túlságos nagy helyet foglalna el s így a korábbi összesítés némi illusztrálásául kiemeljük az erdélyrészi városokat, melyekre talán még nagyobb missió vár, mint többi városainkra.

Erdély két szabad kir. városát már fentebb közöltük, itt tehát csak a rendezett tanácsú városok bemutatására szorítkozunk:

Sorszám	V á r o s o k	Összes lélek- szám 1890-ben	A magyar anya- nyelvűek száma 1890-ben		A magyar	Az egyéb
			össze- sen	%		
					anyanyelvűek 10 évi szaporadása százalékokban	
1	Abrudbánya	2.993	1.149	38·39	10·69	0·71
2	Besztercze	9.109	1.126	12·36	96·85	6·57
3	Brassó	30.739	10.441	33·97	6·31	2·71
4	Csik-Szereda	1.789	1.708	95·47	11·20	32·79
5	Deés	7.728	5.661	77·28	30·65	11·25
6	Déva	4.657	2.187	46·96	47·87	— 0·57
7	Erzsébetváros	2.795	1.346	48·16	29·42	— 0·76
8	Felvincz	1.856	1.630	87·82	24·24	— 31·42
9	Gyula-Fehérvár	8.167	3.482	42·63	34·18	— 1·24
10	Hátszeg	1.852	457	24·68	57·04	— 8·75
11	Kézdi-Vásárhely	4.700	4.617	98·23	9·47	— 2·41
12	Kolos	3.592	1.866	51·95	25·83	3·54
13	Medgyes	6.766	982	14·51	32·88	0·59
14	Nagy-Enyed	5.932	4.208	70·94	3·94	31·20
15	Nagy-Szeben	21.465	3.199	14·90	55·22	5·07
16	Segesvár	9.618	1.630	16·95	38·49	4·95
17	Sepsi-Szent-György	5.665	5.480	96·73	6·80	35·04
18	Szamosújvár	5.793	2.440	42·12	35·40	— 4·83
19	Szász-Régen	6.057	2.187	36·11	22·45	0·10
20	Szász-Sebes	6.692	289	4·32	49·74	5·82
21	Szászváros	5.650	1.437	25·43	14·14	0·50
22	Székely-Udvarhely	5.438	5.105	93·88	8·11	18·50
23	Torda	11.079	8.541	77·09	19·14	12·05
24	Vajda-Hunyad	3.037	904	29·80	87·16	17·20
25	Vizakna	3.772	1.245	33·01	8·35	— 0·27
Összesen		176.941	73.317	41·44	17·72	3·66

A magyarság szaporodása tehát általában s néhány kivételtől eltekintve, az egyes városokban is sokkal nagyobb, mint a többi nemzetiségeké. Kivétel Csik-Szereda, Sepsi-Szent-György, Székely-Udvarhely, Nagy-Enyed. A három első városban a magyarság annyira túlnyomó,

hogy az idegen ajkúak szaporodása bár perczentekben igen nagy, abszolút számokban egészen jelentéktelen. Nagy-Enyeden már más-kép áll a dolog; ott az oláhság erősen terjeszkedett a lefolyt évtized alatt s minthogy a magyarság létszáma ugyszólván stagnál, épen nem örvendetes kilátások nyílnak a jövőre. Kárpótlást nyújt azonban az idegen népelemektől körülvelt s túlnyomólag idegen ajkú városokban a magyarság örvendetes térfoglalása. Legelől áll a sorban Besztercze, hol a magyarság 1880. óta, hihetőleg a kiépült vasut folytán, jóformán megkétszereződött. A magyarság gyors térfoglalását látjuk még Vajda-Hunyadon, Hátszegen, Nagy-Szebenben, Déván, Szamos-Újvárt, Gyulafehérvárott, Segesvárott, Medgyesen, Deésen, a mi a magyarság százalékos arányában is kifejezésre jut:

A magyar anyanyelvűek aránya			A magyar anyanyelvűek aránya		
	1880-ban	1890-ben		1880-ban	1890-ben
1. Besztercze . .	7.1 ⁰ / ₀	12.4 ⁰ / ₀	6. Szamos-Újvár .	33.9 ⁰ / ₀	42.1 ⁰ / ₀
2. Vajda-Hunyad	21.0 »	29.8 »	7. Gyulafehérvár	35.3 »	42.6 »
3. Hátszeg . . .	16.1 »	24.7 »	8. Segesvár . . .	13.4 »	16.9 »
4. Nagy-Szeben .	10.6 »	14.9 »	9. Medgyes . . .	11.4 »	14.5 »
5. Déva	37.6 »	46.9 »	10. Deés	70.0 »	77.3 »

Még Nagy-Szebenben is, Erdélynek ebben az egyik legjelentékenyebb városában, több mint 4⁰/₀-kal lépett elő a magyarság; sajnos, hogy egy még fontosabb ponton, Brassóban, nem volt ily nagymérvű a magyarság terjedése, ott arányszámuk 33.2⁰/₀-ról csak 33.97⁰/₀-ra emelkedett. Annál örvendetesebb a hunyadmegyei és a többi régi szászföldi városokban a magyarság térfoglalása.

Erdélyben a magyarság jövő sorsa a városokon fordul meg, csak ha ezek mintegy táborhelyeivé válnak a magyarságnak, óvhatjuk meg nemzetiségünket az oláh tenger árszélai ellen. De ehhez kettő szükséges: először is, hogy népes iparos helyi központokká váljanak, másodsor pedig, hogy — legalább túlnyomó többségük — magyarra legyen. Mindkét feltételt a székely kérdés helyes megoldásával lehetne megvalósítani, mert az a sok munkáskéz, mely a Székelyföldről évről-évre Romániába folyik s többnyire ott is vész, elég volna, hogy Erdély városait nagygyá, népessé és magyarra tegye.

— y.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkárr. 1891. deczember.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1892. január.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerk. Herrmann A. és Katona L. II. évf. IX. füz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. II. évf. 49—52. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XIX. évf. 1891. október hó: Jelentés a fővárosi lakosság nyelv- ismeretének állapotáról. Budapest fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1890-ben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVI. évf. 101—108. szám.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. II. évf. 12. szám: A hevesmegyei gazdasági önszegélyző szövetkezet. A szövetkezeti törvények reformja. Állam nyugdíj-pénztár Szászországban. Németország szövetkezeti ügyének jelen állása; stb.

Annalen des deutschen Reiches für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. XXIV. Jahrg. 1891. Nr. 12.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 6. Nr. 49—52: Die Berufsvereinigungen in Frankreich, von J. Roth. Die Fachbildung der deutschen Berufsconsuln. Die Schiedsgerichte in Oesterreich, von F. Klein. Die Aufhebung des Einfuhrverbotes für amerikanische Schweine. Russische Pferde in Oesterreich. Die neuen Handelsverträge, von A. v. Matlekovits. Die neuen Conventionaltarife und die österreichisch-ungarische Industrie. Die Arbeitsverhältnisse beim österreichischen Bergbau im Jahre 1890, von L. Verkauf. Die Handelsverträge Frankreichs; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XV. Jahrg. 4. H.: Die geschichtliche Entwicklung der Unternehmung. X. Die deutsche Bergwerksverfassung von 1400—1600, von G. Schmoller. Die Fachvereine und die sociale Bewegung in Frankreich, von M. v. d. Osten. Die Wirkungen der St. Gotthardbahn, von H. Rüegg. Die Wirksamkeit der Spekulation im Berliner Kornhandel 1850—1890, von M. Kantorowicz. Der Maximalarbeitstag in technisch-beruflicher

Beleuchtung, von H. Losch. Socialdemokratie und Socialpolitik in den skandinavischen Reichen, von H. Martens; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F. II. B. 5. H.: Arbeiterfragen und Lohnpolitik in Australasien, von S. Bauer. Die zweite Lesung des Entwurfes eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich, von Jecklin; etc.

Statistische Monatsschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVII. Jahrg. X. H.: Die dritte Session des Internationalen statistischen Institutes. Der VII. internationale Congress für Hygienie und Demographie zu London. 10—17. August 1891, von F. v. Juraschek. Die cumulativen Waisencassen in Oesterreich, von J. Winkler; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von K. Braun. XXVIII. Jahrg. IV. B. 2. H.: Sociale Bewegungen und Theorien im Zeitalter der Reformation und in der Gegenwart, von G. Winter, II. — Das Abzahlungs-Geschäft und die neuesten Vorschläge zu seiner Regelung, von W. Hausmann. Ist ein Gesetz zur Bekämpfung der Trunksucht notwendig? von G. Lewinstein; etc.

Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople. VII. année. N. 361—365.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXXII. année. No. 11: Le mouvement de la population de la France en 1890, rapport au ministre du commerce, de l'industrie et des colonies, par A. Vannacque. La circulation monétaire de la France, par A. de Foville. L'office du travail, par V. Turquan; etc. — No. 12: La division de la propriété en France avant et après 1789, par feu Gimel. Les brevets d'invention, par T. Loua. L'institut internationale à Vienne, par A. de Foville; etc.

Journal des économistes. 50-e année. Décembre 1891.: Le cinquanteaire du Journal des économistes, par G. de M. Après la victoire des socialistes. Tableau d'avenir, d'après E. Richter, par A. Raffalovich. Tarif des chemins de fer. Un projet de loi. Une solution pratique, par Duverger. Mouvement scientifique et industriel, par D. Bellet. Les unions ouvrières en Angleterre depuis leur origine jusqu'à nos jours, par E. Castelot. Lettre de Hongrie, par A. E. Horn. Le congrès de Rome, par F. Passy; etc.

L'économiste français. Réd. J. Leroy-Beaulieu. 19 année. 2 vol. 48—51; La question douanière. — Les déclarations gouvernementales au Sénat; les points obscurs; etc. L'optimisme financier. La participation officielle et obligatoire. — Les grèves et les syndicats de mineurs. Lettre de Hongrie: les finances de la Hongrie. La situation de l'Algérie et les réformes proposées. Les traités de commerce de l'Europe centrale; de l'utilité de la conclusion d'un traité de commerce avec la Russie. La réforme des frais de justice; etc.

Revue des deux Mondes. Tome CVIII. 1—4. livr.: La papauté, le socialisme et la démocratie, I. L'évolution du Saint-siège et l'enseignement social de Léon XIII, par A. Leroy-Beaulieu, Le néo-malthusianisme en Angleterre, par P. Mille; etc.

Revue générale d'administration. XIV. année. Novembre 1891.: De

l'assistance publique relativement à l'enfance, par J. Marie. Études sur les douanes maritimes de l'empire de Chine, par C. Gauthier; etc.

The Economist. No. 2518—2522.: Protectionist tariffs and our foreign trade. Gold mining progress in South-Africa. Mr. Goschen's currency scheme. Poor men's companies. The Central European customs union. President Harrison on the tariff and silver questions. Italian Finance. Trust companies and their profits. Mr. Gladstone on combination. United States currency and finance. Our new investments in 1891.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Bosányi Endre: A malomipar szerepe és jelentősége közgazdaságunkban. (Pályanyertes mű. Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemléből.) Budapest, 1891.

Nagy Ferencz dr.: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. 2. átd. kiadás. I. füz. Budapest, 1891.

Ráth Zoltán dr.: A földbirtokos osztály s annak hitelszükséglete. (Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemléből.) Budapest, 1891.

Smialovszky Valér dr.: Néhány szó vasúti politikánkról. (Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemléből.) Budapest, 1891.

Szentkláray J.: Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a magyar tud. Akadémia. XV. köt. 2. sz.) Budapest, 1891.

Böhmert W.: W. Stanley Jerons und seine Bedeutung für die theoretische Nationalökonomie in England. (Dissertation.) Berlin, 1891.

Die Handelspolitik Nordamerikas, Italiens, Oesterreichs, Belgiens, der Niederlande, Dänemarks, Schwedens und Norwegens, Russlands und der Schweiz in den letzten Jahrzehnten, sowie die deutsche Handelsstatistik von 1880 bis 1890. Berichte und Gutachten, veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. Leipzig, 1891.

Eras W.: Unser Handel mit den Balkanländern. Sein Umfang und seine Entwicklungsfähigkeit, mit besonderer Berücksichtigung der Hafenstadt Saloniki. Leipzig, 1891.

Köhler L.: Das württembergische Gewerberecht von 1805 bis 1870. Tübingen, 1891.

Laurent G. A.: Die Stickerei-Industrie der Ostschweiz und des Vorarlbergs, mit besonderer Berücksichtigung der Hausindustrie. Eine socialökonomische Studie. Basel, 1891.

Lichtenthal S.: Das Ratenzahlungssystem. Wesen, Entwicklung und volkswirtschaftliche Bedeutung. Berlin, 1891.

Oertmann P.: Die Volkswirtschaftslehre des Corpus iuris civilis. Berlin, 1891.

Rabe O.: Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Pacht. Berlin, 1891.

Brutails J. A.: Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge. Paris, 1891.

Corréard F.: Colbert. Paris, 1891.

Z. K.

A LEGÚJABB MAGYAR KONVERZIÓK.

A pénzügyminiszter 1891. deczember második felében a törvényhozás elé terjesztette jelentését több aranykölcsön, a vasúti elsőbbségi ezüst- és papirkölcsönök és a földtehermentesítési adósság konvertálásáról. Érdekes e jelentés nemcsak azért, mert egy, majdnem félmilliárdos ügyletről van szó, nemcsak azért, mert e művelet pénzügyi történetünkben egy igen lényeges momentumot képez, hanem azért is, mert nálunk legalább még alig lett egy hitelművelet lebonyolítása ily nyíltan a szélesebb körök kritikája elé tárva, a betekintés az operáció műhelyébe, a munka részleteibe ily feltétlenül megengedve.

A konverzióba be lett vonva:

A magyar vasúti kölcsön 71,330.400 frt.

A 30 millió frtos » 19,705.000 »

Az 54 millió » » 38,071.000 »

A II. kib. keleti vasúti » 29,986.800 »

Az 1876. évi vasúti beru-

házási kölcsönből az

államosított vasútakra

eső rész 4,849.000 »

A gömöri vasúti kölcsön 5,230.350 »

Összesen: 169,172.550 frt. aranyban.

Továbbá:

Az I. kib. keleti vasúti kölcsön 43,981.500 frt.

Az I. erdélyi vasút elsőbbségi
kölcsöne 20,398.400 »

Az alföld-fiumei vasút I. és II.
kib. elsőbbségi kölcsöne . . 19,896.000 »

A tiszavidéki vasút I. és II. kib.
elsőbbségi kölcsöne 19,361.000 »

A duna-drávai I. és II. kib. elsőbb-
ségi kölcsöne 6,811.200 »

Összesen: 110,448.100 frt. papir-

ban, illetőleg ezüstben.

Végül:

Az 5^o -os földtehermentesítési
magyar és erdélyi adósság . 172,575.285 frt. még
fennálló értékben.

Az 1888. évi XXXII. t.-cikk, mely e konverzióra megadja a felhatalmazást, a III. kib. keleti vasúti kölcsön felmondására is felhatalmazta a pénzügyminisztert, de miután e kölcsön a szelvény-levonás folytán úgy is 4¹/₂^o -kal kamatozik és a bevont aranyadósságok helyett kibocsátott új kölcsön is 4¹/₂^o -os volt, a III. kib. keleti vasúti kölcsön az operációból kihagyatott.

A vizsgálódásunk tárgyát képező művelet egyik célja e sokféle adósságnak összevonása volt egy vasúti aranykölcsönre, egy vasúti ezüstkölcsönre és egy új földtehermentesítési kölcsönre; de a mindenképen világosan hangsúlyozott főcél az volt, hogy az eddigi kölcsönök által évenként igényelt költségvetési szükséglet csökkentessék oly mérvben, hogy végre szakithassunk az eddigi gyakorlattal, mely szerint az 1880. évi VIII. és IX. t.-cikk, valamint az 1881. évi IX. t.-cikk felhatalmazása alapján a magyar vasúti kölcsön, a 30 és 54 milliós kölcsönök, az I. és II. kib. keleti vasúti kölcsön és a földtehermentesítési adósság törlesztési hányadai járadékkibocsátás útján, tehát az államadósság folytonos szaporítása útján fedeztettek.

Világosan ki is fejezte azt az 1888: XXXII. t.-cikk, midőn utasította a pénzügyminisztert, hogy az új kölcsönök névleges kamatlába — melynek azonban a bevont kölcsönök kamatlábánál mindenesetre alacsonyabbnak kell lenni — az új kölcsönök névértéke, törlesztési határideje és eladási árfolyama olyképen állapítandó meg, »hogy mind a három új kölcsön kamata és törlesztési járuléka együttvéve a bevonandó kölcsönök 1888. évi kamat- és tőketörlesztési szükségletében nemcsak teljes fedezetet találjon, hanem hogy eme hitel-műveletek keresztülvitele után az évi kamat- és tőketörlesztési összszükséglet legalább is annyival kevesebbédjék, mint a mennyi a bevonandó régi kölcsönök törlesztési járulékeinak fedezésére az 1880: VIII és IX, illetőleg az 1881: XI. t.-cikk alapján kibocsátható járadékkötvények eladásából 1889. évre bevételként előirányozható lett volna.« A felől tisztában volt mindenki, a kormány is, a parlament is, hogy ily lényeges teher-

csökkenés — 1889-re törlesztési járadék címén 13,097.440 frt. lett volna előirányozható, — lényegileg csak a konvertálandó adósságok törlesztési határidejének kitolásával és így a törlesztési hányadok tetemes csökkentésével lesz elérhető; e határidő legkésőbbi lejáratát a konverzionális törvény az új aranykölcsönre 75 évben, az új ezüstkölcsönre 80 évben és az új földtehermentesítési kölcsönre nézve 70 évben állapította meg.

A pénzügyminiszter jelentése egész a részletekig ismerteti azon eventualitásokat, melyek a konverzió végrehajtására vállalkozott és a magyar általános hitelbank vezetése alatt álló konzorciummal létrejött szerződésben az új kölcsönök névleges kamatozása, törlesztési határideje és átvételi árfolyama tekintetében kilátásba voltak véve.

Volt szóban az aranykölcsönök konvertálására

4^o -os aranykölcsön 85¹/₂^o kibocsátási árfolyammal

4¹/₂^o -os » 93^o » » »

az ezüstkölcsönök konvertálására

4^o -os ezüstkölcsön 75 évi törlesztéssel 85¹/₂^o kib. árfolyamon

4^o os » 80 » » 84³/₄^o » »

4¹/₂^o -os » 75 » » 93^o » »

4¹/₂^o -os » 80 » » 92¹/₂^o » »

E kölcsönök névértékének összege természetesen az átvételi árfolyam különböző volta szerint is különféleképen volt megállapítandó, miután a kölcsönök készpénzbeli eredménye által a konvertálandó kölcsönök beváltási értéke okvetlenül fedezendő volt.

Az aranykölcsönök aranyforintjának értéke 2⁵ frk, illetőleg 2⁰/₂₅ márkával egyenlőnek állapittatott meg. Tervben volt egy Livre sterlingre szóló emmissió, mely ha kibocsátásra kerül, mint II. kibocsátás szerepelt volna, de ezen terv a műveletnek tényleges végrehajtásánál elejtetett.

A művelet tényleges végrehajtásának idejében uralkodó pénzügyi viszonyok indokoltá tették, hogy a választás a következő három kölcsönre essék:

1. Egy 93^o árfolyamon átveendő 182,000.000 arany forint névértékű 4¹/₂^o -os és 75 év alatt törlesztendő aranykölcsönre.

2. Egy 93^o árfolyamon átveendő 119,500.000 o. é. ezüst forint névértékű 4¹/₂^o -os, 75 év alatt törlesztendő ezüstkölcsönre.

3. A földtehermentesítési adósság konvertálására pedig: egy $86\frac{1}{2}\%$ árfolyamon átveendő 199,509.000 frt. névértékű 4% -os 70 év alatt törlesztendő adósság volt kibocsátandó.

Eddigi adósságkibocsátási gyakorlatunkban új momentumot képez azon kikötés, mely szerint az ezen három adósság átvételi fix árfolyama által biztosított eredményen kívül az esetben, ha a konzorciumnak sikerül az aranykölcsönnél 96% -nál, az ezüstkölcsönnél $95\frac{1}{2}\%$ -nál, a földtehermentesítési adósságnál 88% -nál magasabb árfolyamot elérni, az ezen árfolyamon felüli eladásokból mutatkozó nyereség fele a kincstár javára esik.

E kikötés igen szerencsésnek bizonyult. Hatását a tényleges elhelyezés árfolyamában keresve, abban látjuk kifejezve, hogy az aranykölcsön tényleges elhelyezési árfolyama a 93% -os fix átvételi árfolyamtól eltérőleg $93\cdot43$, az ezüstkölcsöné nem 93% , hanem $93\cdot31\%$, a földtehermentesítési kölcsöné nem $86\cdot5\%$, hanem $86\cdot82\%$; abszolút számban pedig a kincstár ily című nyeresége 1,944.394 forintot tett ki és nemcsak a konverzióknak összes a kincstár terhére eső 737.547 forintnyi költségeit fedezte, de fedezett egy majdnem egy milliós különbséget, mely a beváltott aranykölcsönök beváltási ára és a kibocsátott aranykölcsön fix árfolyama melletti eredménye közt előállott, és ezenkívül nem megvetendő pénzügyeslegre is vezetett.

A kibocsátott kölcsönök értéke a konzorcium által első sorban a beváltásra került kölcsönök kötvényeivel volt fedezendő; a földtehermentesítési régi kölcsön, a régi ezüstkölcsönök és az 1876. évi beruházási kölcsön névérték szerint 100 o. é. forint, illetőleg 100 arany forinttal voltak elszámolandók, míg a 30 és 54 milliós kölcsönök, tekintettel arra, hogy livre sterlingre szóltak, $101\cdot25$ arany forinttal, a magyar vasuti kölcsön szintén, tekintettel a londoni piacra, $100\cdot25$ arany forinttal, a II. kib. keleti és a gömöri vasuti kölcsön a berlini és párisi váltó-árfolyamoknak a konverzionális művelet alatt tényleg uralkodó alakulata szerint $99\cdot05$ arany forinttal voltak felszámíthatók, egy arany forint alatt mindig $2\cdot5$ frankot és $2\cdot025$ márkát értve.

A mennyiben a kibocsátott kölcsönök ellenértékét a konzorcium által beszállítható régi kötvények nem fedeznék, a különbség készpénzzel volt kiegyenlítendő.

A konverzionális tőkeelszámolás tehát rendkívül egyszerű volt és végeredményeiben így alakult:

A kibocsátott 182,000.000 frt. $4\frac{1}{2}\%$ -os aranykölcsön 93% átvételi árfolyam mellett eredményezett 169,260.000 ar. frtot,
 vagyis . 199,985.974 o.é. »

a kötvények 96% -on felüli értékesítéséből a kincstárra jutó nyereségrész . . 782.224 ar. frtot,
 vagyis . 938.353 o.é. »

együtt 170,042.224 ar. frt., vagyis . 200,924.327 o.é. frt.
 a bevont 169,172.550 frt. 5% -os aranykölcsön részben in natura beszállítva, kis részben készpénzben megtérítve került a fentebb részletezett beváltási árfolyamok szerint 169,949.079 ar. frtba,
 vagyis . 200,887.756 o.é. »

a kincstár javára mutatkozó többlet . 36.571 o.é. frt.

A kibocsátott 119,500.000 frt. $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsön 93% árfolyammal eredményezett 111,135.000 frtot

A $95\frac{5}{10}\%$ -on felüli értékesítésből a kincstárra esett 376.023 frt.

együtt . . 111,511.023 frt.

A 110,448.100 forint névértékű 5% -os ezüst- és papirkötvény beváltása a konzorcium által részben természetben beszállítva, kis részben készpénzben megtérítve került 110,448.100 frtba.

A kincstár javára mutatkozó többlet 1,062.923 frt.

A kibocsátott 199,509.000 frt. 4% os földtehermentesítési kötvény $86\frac{5}{10}\%$ átvételi árfolyam mellett eredményezett 172,575.285 frtot
 a 88% -on felüli nyereségrész . . . 630.018 »

együtt . . 173,205.303 frt.

A konvertált 172,575.285 frt. 5% -os földtehermentesítési kötvény beváltása került 172,575.285 frtba.

A kincstár javára mutatkozó többlet 630.018 frt.

Ezen egymást egyensúlyozó beváltott régi adóssági tőkék és kibocsátott új adóssági tőkék elszámolása persze nem történt oly sommásan, a mint azt imént jeleztük, hanem opzionként. Azon új kölcsönösszegekről, melyeket a konzorcium a művelet végrehajtása folyamán mint egy-egy opciót átvett, az átvételi naptól számított 240 nap múlva volt köteles számolni; ezen elszámolási módozat a kamatelszámolás szempontjából bir különös fontossággal.

Ki volt ugyanis kötve, hogy a konzorcium megtéríti a kincstárnak az új kölcsönkötvények $4\frac{1}{2}\%$ -os kamatját a leszámolás napjáig, viszont a kincstár megtéríti a konzorciumnak a beszolgáltatott régi kötvényeken talált és avval együtt beszolgáltatott utolsó kamatszelvényt, mely a leszámolási határidőn belül vált esedékessé és ezen kívül a kötvények 5% -os kamatját egészen a leszámolás napjáig, még pedig az aranykötvényeknél ugyanazon értékarányban számítva át aranyforintra a kamat aranyösszegét, a mely értékarány a tőkék névértéke beváltási értékeként volt megállapítva.

Igy ugyan egyrészt a kincstár a konverzió alatt álló adósságálladék után tovább fizetett nem $4\frac{1}{2}\%$, hanem 5% kamatot a konzorciumnak, mint a meddig az egyes kötvények utolsó beváltott szelvénye szólt; de másrészt ez elszámolási mód azt eredményezte, hogy még jóval az egész művelet lebonyolítása előtt, és még inkább a lebonyolításra a törvény által kitűzött határidő lejáratá előtt beállott fokkonkint az az állapot, hogy a kincstárt a művelet tárgyát képező adósságmenyiség után csak $4\frac{1}{2}\%$ és nem 5% kamat terhelte. Ebből a körülményből, hogy a $4\frac{1}{2}\%$ kamatozás a konverzió lebonyolítására kitűzött határidő, tehát 1890 vége előtt, még pedig a leszámolások megejtésével fokkonkint állott be, a jelentésben foglalt adatok szerint a kincstár 1,160.654 frt. 94 krajczárt takarított meg, a mely összegben 318.133 aranyforint foglaltatik.

Áttérve már most arra a kérdésre, hogy miképen aránylik az eddigi adósságok évi budget-terhe az új adósságok által államháztartásunkra rótt teherhez, a pénzügyminiszter jelentéséből a következő adatokat idézzük:

A konvertált aranykölcsönök kamatozása és törlesztése
1888-ban igényelt . . . 12,195.653 frt. 45 krt aranyban;

az új $4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsön			
évi annuitása	8,491.644	frt. —	krt. aranyban
a megtakarítás	3,704.009	frt. 45	kr. aranyban.

A konvertált ezüstkölcsönök kamatozása és törlesztése 1888-ban igényelt o. é. 5,811.882

frt.	50	krt.
------	----	------

A $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsön			
igényelt o. é.	5,575.558	» —	»
a megtakarítás o. é.	236.324	frt. 50	kr.

A régi földtehermentesítési adósság 1888-ban igényelt o. é.

17,043.615	frt.	18 $\frac{1}{2}$	krt;
------------	------	------------------	------

ebből levonva a 7%			
tőkekamat-adót	645.598	» 70	»
marad	16,398.016	frt.	48 $\frac{1}{2}$ kr.

A 4% -os földtehermentesítési adósság annuitása	8,512.509	» —	»
a megtakarítás	7,885.507	frt.	48 $\frac{1}{2}$ kr.

Tehát ismételve, az évi megtakarítás

az aranykölcsönnél	3,704.009	frt. 45	kr. aranyban,
az ezüstkölcsönnél	236.324	» 50	» ezüstben
a földtehermentesítési adósságnál	7,885.507	» 48 $\frac{1}{2}$	» papirban
összesen	11,825.841	frt.	43 $\frac{1}{2}$ kr.

tekintet nélkül a valutára.

Van-e az összegben kamatmegtakarítás is, vagy csak a törlesztési határidők kitolására vezetendő-e vissza az egész tehercsökkenés? Csekély része ez összegnek esik a kamatmegtakarításra, de azért az sem hiányzik a konverzionális műveletből:

A bevont aranykölcsönök tőkeálladékanak 5% -os kamata

8,458.627	frt.	50	kr. aranyban.
-----------	------	----	---------------

A bevont elsőbbségiezüst és papiradósság 5% -os kamata 5,522.405

» —	»	»
-----	---	---

A bevont földtehermentesítési adósság $4\frac{1}{2}\%$ -os kamata 8,026.698

» 75	»	»
------	---	---

Összes kamatszükséglet . 22,007.731

frt.	25	kr. aranyban.
------	----	---------------

Ellenben a $4\frac{1}{2}\%$ -os ar-	
kölcsön kamatozása igényel .	8,190.000 frt. — krt. aranyban,
a $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsön	
kamatozása igényel	5,377.500 » » ezüstben,
a 4% -os földtehermen-	
tesítési adósság kamatozása	
igényel	7,980.360 » — » papirban,
összes kamatszükséglet .	21,547.860 frt.

A megtakarítás tehát,
tekintet nélkül a valutára . 459.871 frt. 25 kr.

Láttuk, hogy a konverzió bőségesen megfelel azon követelménynek, hogy az új annuitások összege a régi kölcsönök annuitásában teljes fedezetét találja, a mennyiben 11.8 millió takaríttatik meg az évi terhen, a mely összegben 3.7 millió arany forint foglaltatik. Megfelel-e ezen megtakarítás azon cinosurának, melyet a konverzionális törvény felállított, midőn kimondta, hogy a megtakarítás fedezze azon összeget, mely 1889-ben törlesztési járadékadóssággal lett volna fedezendő és evvel megfelel-e a konverzió valóságos céljának, célbavétele és végrehajtása döntő indokának?

A pénzügyminiszter jelentése a zárszámadások nyomán haladva, e kérdésre ilyképen válaszol:

Az 5% -os aranykölcsönök kamatozási és törlesztési szükséglete 1888-ban igényelt o. é. . . 15,151.286 frt. 46 krt.

Az 5% -os elsőbbségi papir- és
ezüstkölcsönök szükséglete volt . 5,811.882 » 50 kr.

A földtehermentesítési adósság
igényelt 17,043.615 » $18\frac{1}{2}$ krt.

Együtt . . 38,006.784 frt. $14\frac{1}{2}$ kr.

Ebből levonva a földteher-
mentesítési adósság 1888. évi tőke-
kamataadóját 645.598 » 70 krt.

marad . . 37,361.185 frt. $44\frac{1}{2}$ kr.

Ellenben a $4\frac{1}{2}\%$ -os vasuti
aranykölcsön szükséglete az 1889.
évi zárszámadás szerint volt o. é. . 10,026.507 frt. — kr.

a $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsöné . . 5,575.558 » — »

a 4% -os földtehermentesítési
kölcsöné 8,512.509 » — »

Összesen . . 24,114.574 frt. — kr.

A megtakarítás . . 13,246.611 frt. $44\frac{1}{2}$ kr.

1889 évre törlesztési járulékok
fedezésére járadékok eladásából elő-
írányozható lett volna 13,097.440 frt. — kr.

Marad tehát még egy . . . 149.171 frt. 44 $\frac{1}{2}$ kr.-
nyi felesleg a törvény által meg-
szabott megtakarításon felül.

Ezen plus még szaporodik némely kisebb jelentőségű
tétellel.

Láttuk, hogy az új kölcsönök ellenértéke a nyereség-
részesedés beszámításával felülhaladta a régi kölcsönök be-
váltási árát, még pedig ha összeadjuk ezen többleteket, ösz-
szesen 1,729.512 forinttal; ez összegből levonva a kincstár
terhére háruló 737.547 frt. költséget, marad mint a kon-
verzióból származó készpénzbeli felesleg 991.965 frt.

Ez összeg a törvény rendelkezése szerint állami adós-
ságok törlesztésére lévén fordítandó, a kincstári utalványok
forgalmának csökkentésére használtatott fel. Ez összegnek
4 $\frac{0}{10}$ -os kamatát véve, budgetünk évi
terhe csökkenik még 39.678 frt. 60 krral.

Említve volt továbbá, hogy
azon körülmény, mely szerint a
beváltott államadósság az opzion-
kénti leszámolások folyamán még
a konverzió lebonyolítására ki-
tűzött határidő előtt megszűnt ka-
matozni, 1,160.654 frt. 94 $\frac{1}{2}$ kr. meg-
takarításra vezetett; ezen összeg
4 $\frac{0}{10}$ kamata 46.426 frt. 16 kr.

E két tétel a fentebb említett . . . 149.171 frt. 44 $\frac{1}{2}$ krral
együtt . . . 235.276 frt. 20 $\frac{1}{2}$ krt

tesz ki, mihez még hozzá jönne a kamatja az eddig bevál-
tásra be nem mutatott, de a konzorcium által a kincstárnak
már is megtérített része a bevont adósságoknak, mely ez idő
szerint 419.663 frtot tesz ki és melynek egy nem csekély
része minden valószínűség szerint egyáltalán nem fog bevál-
tásra kerülni.

Összegezve már most a konverzió eredményeit, mindenek
előtt konstatálható, hogy a konverzió mint művelet, teljesen
sikerült; az új kölcsönök elhelyezése nehézségbe nem ütkö-

zött, a konvertálás az operációba bevont anyag legnagyobb részének valóságos kicserélése útján jött létre.

A 169,172.550 frt. névértékű aranykölcsönök beváltására 182,000.000 frt. $4\frac{1}{2}\%$ -os új aranykölcsön kibocsátása volt szükséges; ezen adósságok konvertálásából tehát az állam tőketartozása 12,827.850 frttal növekedett. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a bevont adósságok egy nevezetes része mindig a livre sterling értékaránya szerint volt beváltandó és így is jött beváltásra a konverzionális művelet folyamán, úgy a beváltott tőkemennyiség összértékét 170,340.565 frtra kell tennünk és a tőketartozás növekedése a konverzió folytán csak 11,659.435 arany frtot tesz ki. A 110,448.100 frt. névértékű 5% -os vasuti kölcsönök beváltása 119,500.000 frt. névértékű $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsön kibocsátását igényelte; az állam tőketartozásának növekedése tehát 9,051.900 frt. A 172,575.285 frt. 5% -os földtehermentesítési adósság beváltatott 199,509.000 frt. 4% -os földtehermentesítési kötvénnyel, a tőketartozás tehát 26,933.715 frttal növekedett.

A névleges tőketartozás tehát növekedett

11,659.435 arany frttal

9,051.900 ezüst frttal

26,933.715 papir frttal

összesen: 47,645.050 frttal.

A konvertálás tárgyát képezett adósságcsoportok után a budgetre nehezedő évi törlesztési és kamatozási teher csökkent az aranyadósságnál 3,704.009 frt. 45 krral aranyban az 5% -os ezüst és papir-

adósságnál 236.324 frt. 50 krral ezüstb. és papirb.

a földtehermentesítési

adósságnál 7,885.507 frt. 48 $\frac{1}{2}$ krral papirban

összesen: 11,825.841 frt. 43 $\frac{1}{2}$ krral aranyban és osztrák értékben.

Ez összegből 459.871 frt. 25 kr. esik kamatmegtakarításra, a többi a törlesztési módozat megváltoztatásának eredménye.

A beváltott aranykölcsönök átlagos

beváltási árfolyama 100.459016 $\frac{0}{10}$ volt, a

beváltott 5% -os elsőbbségi és az 5% -os

földtehermentesítési kölcsönök 100 $\frac{0}{10}$ -kal

váltattak be.

A $4\frac{1}{2}\%$ -os aranykölcsön valósággal elért kibocsátási árfolyama	93·42979 ⁰ / ₀
a $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsön valósággal elért kibocsátási árfolyama	93·31466 ⁰ / ₀
a 4 ⁰ / ₀ -os földtehermentesítési adósság valósággal elért kibocsátási árfolyama .	86·81578 ⁰ / ₀

Ezen árfolyamok szerint a három adósság után fizetett kamat tényleges kamatlába a $4\frac{1}{2}\%$ -os aranykölcsönnél .	4·81645 ⁰ / ₀
a $4\frac{1}{2}\%$ -os ezüstkölcsönnél	4·82238 ⁰ / ₀
a 4 ⁰ / ₀ -os földtehermentesítési adósságnál .	4·60745 ⁰ / ₀

Végre újból hangsúlyozandó a konverzionális művelet főczéljának elérése, hogy ugyanis sikerült budgetünk évi terhének csökkentésével megadni az eszközt arra, hogy szabaduljunk az ugynevezett törlesztési járadékadósságok kibocsátásának kényszere alól, és hogy azon helyzetbe jutottunk, hogy ezentúl törlesztési adósságaink fokenkénti visszafizetését előreláthatólag rendes költségvetési bevételeinkből fedezhetjük.

DR. GRÓF WICKENBURG MÁRK.

A MEZŐGAZDASÁGI HITELSZÖVETKEZETEK.

A szövetkezeti intézmény hazánkban abban a nagyon is kétes szerencsében részesül, hogy azt ugyan sokan használják fel jelszónak, de csak igen kevesen igyekeznek valódi lényegével, igazi feladataival megismerkedni.

Jórészt ennek is köszönhetjük, hogy hazánkban szövetkezettel a szó igaz értelmében csak elvétve találkozunk, de annál több oly intézetre akadunk, mely viseli ugyan a szövetkezet címet, a nélkül azonban, hogy nevének még csak a legtávolabbról is megfelelnie. Sőt vannak oly szövetkezeteink is, melyek a szövetkezeti eszmével homlokegyenest ellenkeznek, ilyenek különösen azok, melyek a felekezetiséget, a nemzetiséget írják zászlójukra.

De a felületes ismeretnek és tájékozatlanságnak más irányban is vannak hátrányos következményei. Nem nézve azt, hogy a szövetkezeti címet bizonyos önérdékű célokra, több esetben határozott visszaélésekre használják fel, ennek a ténynek kell felrónunk, hogy ha a szövetkezeti ügy nálunk alig vesz helyes irányokat s nem igen juthat el magasabb fejlődésre.

Mindenki akarja nálunk érteni a szövetkezeti ügyet, habár azt sem a gyakorlatban, sem könyvekből nem is tanulmányozta. Mindenkinnek van egy eszméje, egy gondolata, melyet rögtön és nagy garral, minden megfontolás nélkül hirdet és vele hozzájárul az eszmék és gondolatok zavarához, mely többet árt, semmint használ. A szövetkezeti ügy lassú, de biztos s éppen ezért egészséges fejlődése megköveteli, hogy a mozgalom bizonyos megállapított vezéreszme szerint egységes vezénylet alatt irányittassék.

Nem szándékozunk az egész szövetkezeti ügyről, hanem csakis a mezőgazdasági hitelszövetkezetekről szólni. Midőn

tehát néhány, főleg az életből vett példával igazolni akarjuk, hogy mennyire zavaros nálunk a szövetkezetekről való fel-fogás, példáinkat a hitelszövetkezetek köréből vesszük.

Szövetkezeteink többnyire betétegyletek vagy évtársulatok, melyek is azon alapulnak, hogy a tagok kötelezik magukat arra, hogy bizonyos éveken át hetenkint bizonyos összeget, többnyire 20—50 krt fognak befizetni. Az így betett összegeket adják kölcsön a tagoknak rendszeren 2 kezes jóállása mellett. A kölcsönadott összeg többnyire azonos azzal az összeggel, melyet a tag a heti befizetések által összegyűjteni köteles. A kölcsönt nem is fizeti vissza a határnapon, sőt arra részfizetést sem teljesít, hanem csak a kamatokat fizeti meg, feltéve, hogy az általa jegyzett törzsbetétre vagy betétekre a heti befizetéseket pontosan teljesíti. Midőn a befizetési évek lejártak, a betétegylet fel is oszlik. A feloszlás simán folyik le. Többnyire a tagok visszaadják törzsbetét-könyvecskéiket és visszakapják adósleveleiket vagy váltóikat.

Ezeknek az egyleteknek némelyike tekintélyes állást foglal el, sőt működése határozottan hasznos és előnyös. Egy ily kiváló egylet alapítójával érintkezve, erősen állította, hogy egylete a *Schultze Delitzsch*-féle népbankok eszméjén alapszik. Megengedem, — feleltem erre — hogy egyleted az önségely elvét követi, hanem a *Schultze Delitzsch*-féle népbankok eszméjétől nagyon is távol esik. *Schultze Delitzsch* ugyanis különös súlyt fektet az *egyenlőségre* s ezért határozottan követeli, hogy a tagok egy üzletrésznél többet ne jegyezhessenek. Ha az üzletrészek legnagyobb része már teljesen be van fizetve, ebben az esetben sem engedi meg, hogy a takarékosági szellem ébrentartására az egylet új üzletrészeket bocsásson ki, hanem megköveteli, hogy az üzletrészek névértékét emelje és így kényszerítse a tagokat további befizetések teljesítésére és a takarékoság folytatására. Továbbá csak kivételesen engedi meg a kölcsön meghosszabbításokat egy vagy két ízben, de még ezekben a kivételes esetekben is csakis megfelelő rész-törlesztés mellett. A ti egyleteitekben a tagok tulajdonképen nem is takarékoskodnak, nem is gyűjtenek tőkét, hanem csak apró részletekben fizetik vissza a kölcsönöket. *Schultze Delitzsch* súlyt fektet arra, hogy egyletei minél több idegen tőkét kapjanak. Gyakorolják a betétüzletet és igénybe veszik a visszaleszámítolást. A takarékbetétet a te egyleted el sem fogadja.

A visszleszámitolásra pedig nem igen számíthat, de erre különben is csak az egyleti működés első évében van szüksége, míg a betétek fel nem szaporodtak.

Más kategóriába tartoznak azok a szövetkezetek, melyek nem bizonyos meghatározott évekre — rendszeresen 5—10 évre — alakulnak, hanem már hosszabb életre tartanak igényt s alaptőkéjüket ugyan apró heti vagy havi részletekben, de már nem törzsbetétek, hanem üzletrészek által szerzik be. Az ilyen szövetkezetek túlnyomó részben a korlátolt s rendszerint a jegyzett üzletrészek erejéig korlátolt szavatosságon alapulnak. Ezekről még határozottabban mondják, hogy a Schultze Delitzsch-féle egyletek elveit követik. Pedig ez a felfogás határozottan téves. Nem tekintve azt, hogy a jelzett szövetkezetek tagjai tetszés szerint jegyezhetnek és birhatnak üzletrészeket, bizonyos az, hogy éppen korlátolt szavatosságuknál fogva nem gyökeredzenek az erők egyesülésében, mely a Schultze Delitzsch-féle egyleteknél a valódi hitelalapot képezi s szerzi meg nekik a hitelképességet. A mi szövetkezeteink tulajdonképpen tőkeegyesületek s hitel dolgában csak annyiban vannak rosszabb helyzetben, mint a valódi tőkeegyesületek, t. i. a részvénytársaságok, a mennyiben a hitelalapul szolgáló tőke a tagok kilépési joga következtében folyton ingadozik.

Egy mellékes észrevételt szeretnék itt megtenni. A Schultze Delitzsch-féle egyletek kétségtelenül az önérdeken alapulnak s oda törekszenek, hogy minél nagyobb nyereségeket érjenek el és minél nagyobb osztalékot fizessenek. De azért a jelzett német egyletekről határozottan nem mondhatjuk azt, mit a mieink nagy részéről bizvást elmondhatunk, hogy a tagokkal uzsoráskodnak. Végelemezésben úgy áll a dolog, hogy a tagok az elért üzleti nyereséget egymás közt jóformán egyenlően osztják fel, tekintve azt, hogy minden tagnak csak egy üzletrésze van, melyre az egyes tagok belépésekre való tekintettel többet vagy kevesebbet fizettek be. A nagyobb osztalék tulajdonkép csak odahat, hogy általa a tagoknak apródonként gyűjtött kis tőkéje gyarapittassék, a tagoknak takarékosági szelleme közvetve is emeltessék. Oly eljárás, melyet például az angol fogyasztási szövetkezeteknél is látunk, melyek szintén nagy nyereségekre törekszenek, hogy azok által a tagok tőkéi szaporittassanak.

Hallottuk fennen dicsérni s tulajdonképen mint egyedüli előnyt kiemelni, hogy bizonyos hitelszövetkezetek tagjai — nem a pestmegyeieket értjük — $5\frac{1}{2}\%$ -ra kapnak pénzt. A hitelszövetkezet kétségtelenül azért alakul, hogy hitele és olcsó hitele legyen. De a mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek nem az az egyedüli feladata, hogy a tagok olcsó kölcsönöket és tegyük hozzá megfelelő alakban kapjanak, hanem főfeladata s ez a feladat különösen nálunk emelkedik ki, hogy a tagokat megtanítsa a hitellel való élésre. Az olcsó pénz ép úgy romlására lehet az adósnak, sőt esetleg még biztosabban és gyorsabban idézheti elő tönkremenetelét, mint a drága pénz. A hitel az adósnak csak akkor hasznos és előnyös, ha abból a kamatterhet lényegesen meghaladó jövedelmet húzhat. Az okszerű hitel feltételezi, hogy az nemcsak gazdasági célokra általában, hanem még indokolt gazdasági célokra is használtassék fel s mellőztessék a hitelnek tiszta fogyasztási célokra való igénybevétele.

Különösen azért kell nálunk a szövetkezeteknek erre a feladatra súlyt fektetniök, mert kisbirtokosaink még alig értik a tőke hasznát vagyis alig tudják azt, hogy gazdaságuk javítása és jobb felszerelése által emelhetik jövedelmöket s erre a célra van és lehet főleg szükségök hitelre. A szövetkezeteknek, jobban mondva a velők szoros összeköttetésben levő gazdaköröknek épen az a főfeladatuk, hogy a hetenkint tartandó összejöveteleken megbeszéljék, hogy micsoda javításokat és befektetéseket lehetne birtokaikon tenni, hogy maguknak több jövedelmet biztosítsanak. Erre a megállapított célra tartozik azután a szövetkezet a szükséges és megfelelő tőkét előteremteni.

Ha a szövetkezetek ide fel fognak emelkedni, természetesen csak mosolyogva fognak tekinteni arra az egyletre, melynek elnöke és alapítója azzal dicsekedett s dicsekedése okos emberek közt talált bámulókra, hogy kiirtotta az uzsorát s ma már annyi a pénze, hogy fel sem tudja használni s kamatozásra betette a takarékpénztárba. Az uzsorának kiirtása, a takarékoságnak előmozdítása nem elég cél. Oda kell hatni, hogy a tagok jövedelme a jobb és célszerűbb gazdaságvitel által emelkedjék. Fel kell kisbirtokosainkban mindenekelőtt a tudatot ébresztetni, hogy a tőkének gazdaságaikban hasznát vehetik s a kisbirtokon is lehet oly javításokat tenni, oly

felszereléseket eszközölni, melyek által a birtok jövedelme lényegesen emelkedik és nagyobb mérvben, mint a mennyi kamatot a tőke a takarékpénztárban hajt.

A pestmegyei községi szövetkezetekről a legtöbb ember azt fogja mondani, hogy azok Raiffeisen-féle szövetkezetek. Egy és más eszmét átvettek ugyan ezektől, de arról éppen nincs gondoskodva, hogy az önzetlenség, melyet az említett német szövetkezetek vallanak, a mi szövetkezeteinkben is fentartassék. Nem nézve azt, hogy szövetkezeteinknek üzlet-résztőkéjük is van, a nyereszkesedési vágyat előmozdítja különösen az a tény, hogy a tagok több üzletrészt is fizethetnek be. György Endre az akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában tartott felolvasásában említette, hogy egyes községi szövetkezetekre már is nyomást kell gyakorolni, hogy a nagy osztalékok fizetésére át ne térjenek.

II.

Itt azonban megállapodhatunk s áttérhetünk azokra a javaslatokra, melyeket dr. *Imrédy Kálmán* »A mezőgazdasági hitelszövetkezetek s azok hivatása« című, a napokban megjelent dolgozatában fejtett ki és a melyekről tulajdonképen akartunk szólni. Jelentsük ki mindjárt, hogy ezek a javaslatok arról tesznek bizonyosságot, hogy a szövetkezetekről általában helyesebb felfogás kezd lábra kapni. Dr. Imrédy jelen dolgozatában már nem tekinti a hitelszövetkezeteket afféle kicsinyes intézeteknek, melyeknek az legyen feladatuk, hogy a tavasz felé megszorult kisbirtokost vagy zsellért olcsóbban kisegítsék, mint sem teszik ezt a falusi tőzsérek; de arra a gondolatra még koránt sem emelkedik fel, hogy a szövetkezetek elégítsék ki a tagoknak mindennemű hitelszükségletét. Még mindig előtte lebeg a gondolat, hogy jelzálogi kölcsönök tekintetében a kisbirtokosok földhitelintézetének ügynökei legyenek.

Egyébként helyes is, ha egyszer megszűnünk a szövetkezetekben »kódis egyletek«-et látni, mint egyik vidéki birtokos nevezte azokat a gazdakörben, hanem megszokjuk azt, hogy azokban oly intézeteket lássunk, melyeknek az a feladata, hogy kisbirtokosok és általában a falusi kis emberek anyagi helyzetét és erkölcsi állapotát javítsák.

Már ezért sem érthetünk tehát azzal egyet, hogy a

mezőgazdasági szövetkezetek csakis a kisbirtokosokra és kisbérlelőkre szorítkozzanak, felvehessék tagul a községben lakó összes tisztességes, becsületes polgárokat, még pedig azért, mert a szövetkezeteknek éppen az is egyik lényeges és nagy feladatuk, hogy a különböző foglalkozású, állású és rangú polgárokat egybeforrasztják, ugyyszólva testvérekké, bajtársakká avassák, kik egymást kölcsönösen támogatassák és segítsék, kik a bűt és örömet egymással megosztják. Ha a polgárok közös célra egyesülve megszokják az együttműködést, a cooperatiót, bajos feltenni, hogy köztük viszály, irigység és gyűlölség támadhasson. Igenis a szövetkezetek előmozdítani tartoznak azt, mit társadalmi békének mondunk s a mit egyrészt csakis a polgárok egyetértése által, de másrészt az által érhetünk el, ha megszokjuk egymásnak jogait megbecsülni s az emberek közt más különbséget, mint azt, melyet tisztességes és nem tisztességes szavakkal szoktunk kifejezni, nem ismerünk. De ha ezt a társadalmi célt figyelmen kívül hagyjuk is, pusztá czélszerűségi indokokból is helyes lesz a kisgazdák és kisiparosok körébe a tisztességes kereskedő elemet is bevonni, mely az előbbieknél minden esetben jobban érti a számvetést és könyvelést s így inkább is ellenőrizheti az ügyvitelt, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a kereskedő esetleg igen jó tanácsokkal szolgálhat a termelés irányáról, mert jobban ismeri, hogy miféle termények számíthatnak biztos eladásra.

A szövetkezetek beléletében igen fontos a kilépés és a kizárás. E két viszony czélszerű szabályozása nagyon is hozzájárulhat a szövetkezetek felvirágzásához. A kizárás által, melyet saját szempontunkból a fontosabbnak tartjuk, a szövetkezet nyomást gyakorolhat a tagokra, hogy azok magaviselete megfeleljen a szövetkezet úgy anyagi, mint erkölcsi érdekeinek. S nagyon is kívánatos, hogy a szövetkezetek ezt a kizárási jogot, bár kellő mérséklettel, de azután teljes szigorral gyakorolják. Értjük pedig ez alatt, hogy előleges megintés nélkül csak a legsúlyosabb esetekben alkalmazzák a kizárást. De másrészt okvetlenül szükséges, hogy az alapszabályok világosan és határozottan jelöljék meg azokat az eseteket, melyekben a tagot ki kell zárni. Szükséges ez főleg azért, nehogy önkény juthasson érvényre. Önkényt pedig nemcsak az igazgatóság, hanem a közgyűlés is gyakorolhat.

Részünkről szintén nem pártolhatjuk a kilépés korlátozását, főképen pedig az oly szövetkezeteknél nem, melyek akár a korlátlan, akár a hitelmaximumban korlátozott szavatosság mellett alakulnak. De az elévülési határidő kiterjesztése mellett sem vagyunk. Határozottan megköveteljük, hogy a tagok a szövetkezetből bármikor kiléphessenek, sőt ha a bejelentés költségeit fedezik, kilépésök a cégjegyzékbe való bevezetés végett azonnal bejelentessék. Feltehetjük, hogy mindaddig, míg a tagok a szövetkezet kezelésével és ügyvitelével meg vannak elégedve, tömeges kilépés, mely a szövetkezet fennállását veszélyeztetné, nem fordul elő. Ha pedig a szövetkezet nagy része el kezdi a szövetkezet kezelésében való bizalmát veszteni, a keletkező bizalmatlanság ugy is kiszivárogs arról a távol lakó hitelező is tudomást szerez. Egyeseknek kiválása a szövetkezet fennállását egyáltalán nem veszélyezteti, míg ellenben nagy igazságtalanság volna egyeseket arra kényszeríteni, hogy nagyobb terhekkal rovasanak meg, mint a melyeket önként akarnak elvállalni. Szükséges pedig, hogy világosan és határozottan megállapíttassék, hogy a tagok csakis a kiválás időpontjáig keletkezett szövetkezeti kötelezettségeikért szavatolnak, mert csakis így lehet remélni, hogy a módosabbak is belépnek a szövetkezetbe, a mennyiben előre tudják, hogy a kötelezettségeiknek a kilépés által határt szabhatnak.

A jelenleg érvényes egy évi elévülés kiterjesztésének pedig nincs semmi gyakorlati értelme. A tag a fennálló s általunk fentartandónak vélelmezett törvény értelmében csakis a kiválása időpontjáig, vagyis azon időpontig keletkezett szövetkezeti kötelezettségeikért szavatol, a mely időpontban kiválása az illető cégjegyzékbe bejegyeztetett. Másrészt az egyes tagok ellen szavatosságuk érvényesítése rendszerint csakis a csődeljárásban következik be. A hitelező az egyes tagok ellen csak a csődeljárás befejezése után fordulhat, feltéve, hogy követelése a csődeljárásban ki nem elégítettett.

Jelen szövetkezeti törvényünk értelmében a korlátozott vagy korlátlan egyetemleges felelősség nem egyetemleges adóstársi *kötelezettség*, hanem egyetemleges szavatosság. Világosabban szólva, a tagok a szövetkezet kötelezettségeiért nem mint a szövetkezettel egyetemlegesen kötelezett adóstársak, hanem mint a szövetkezetért egyetemlegesen kötelezett kezesek felelnek. S ezt a viszonyt a jövőre is fentartani kívánjuk.

A hitelezők érdekeinek megóvására azonban helyes lesz, ha az alkotandó szövetkezeti törvényben megállapítatik, hogy a mennyiben a szövetkezet ellen a bíróság részéről végrehajtás rendeltetik el, erről a cégjegyzékeket vezető bíróság azonnal értesítendő, hogy hivatalból rendeljen felszámolókat, esetleg hivatalból rendelje el a csődöt s mondassék ki, hogy a mennyiben a csődeljárás a bejelentéstől számított 30 napon belül elrendeltetnék, a szövetkezet ellen foganatosított végrehajtás érvénytelen s annak semmi joghatálya sincs.

Nem érthetünk továbbá egyet azzal a javaslattal, hogy a szövetkezet igazgatóságának és felügyelő bizottságának tagjai a szövetkezettől hitelt ne kapjanak. Tisztségeiket ingyenesen viselik, szavatolnak a szövetkezet összes kötelezettségeiért, de az egyetlen előnyben, mit nekik a szövetkezet nyújt, a hitelben ne részesülhessenek. Ezt sem jogosnak, sem méltányosnak nem tartjuk.

Igaz, hogy a szövetkezet vezetői a hitelélvezettel visszaélhetnek s a szövetkezet minden hitelét a maguk vagy sógoraik és komáik részére vehetik igénybe. Ennek a visszaélésnek azonban elejét lehet venni, ha az alapszabályokban határozottan megállapítatik, hogy a hiteligények a kivételes sürgős eseteket kivéve, a jelentkezések sorrendje szerint elégitendők ki és másrészt kimondatik, hogy a közgyűlés évenként állapítja meg az egy tagnak engedélyezhető hitelmaximumot.

Az alapszabályokban természetesen bajos hitelmaximumot megállapítani. Fix összeget azért nem lehet meghatározni, mert a maximumnak arányban kell állania a szövetkezet anyagi helyzetével. Hogy miként fog az alakulni, az alapszabályok készítésekor még nem lehet tudni. Meg lehetne ugyan azt a szövetkezet saját tőkéje arányában határozni, vagyis kimondani, hogy p. o. a saját tőke 1—2%-ánál többet egy tagnak kihitelezni nem szabad, de ez a megállapítás azért volna helytelen, mert részünkről az üzletrészekre súlyt egyáltalán nem fektetünk és ha a saját tőke pusztán a tartaléktőkére szoritkozik, a hitelmaximum maga is oly csekély volna, mely semmi esetben sem felel meg oly szövetkezet igényeinek, mely az igazi mezőgazdasági hitelt akarja előmozdítani. Az efféle hitelszövetkezet csak tengéletet élne s nem érdemes arra, hogy alapíttassék.

Természetes azonban, hogy a szövetkezetnek igazgatósága, valamint felügyelő bizottsága anyagilag szavatolni, mint büntetőjogilag felelni tartoznék azért, hogy a közgyűlés által szabott egyéni hitelmaximumot túl nem lépi. Ez a magánjogi és büntetőjogi szavatosság az igazgatóság és felügyelő bizottság összes tagjait egyetemlegesen terhelné, minden tekintet nélkül arra, hogy akár cselekvéssel, akár mulasztással járult ahhoz, hogy a közgyűlés határozata megsértessék.

Ezzel kapcsolatban említjük meg azt is, hogy épen úgy mint a közgyűlés évenként állapítja meg az egyes tagoknak engedélyezhető hitelmaximumot, szintugy évenként tartoznék meghatározni azt a legmagasabb hitelt, melyet a szövetkezet igénybe vehet. E maximum áthágásáért az igazgatóság és a felügyelő-bizottság tagjai szintén magán- és büntetőjogilag tartoznának szavatolni, akár határozott cselekvés, akár csak mulasztás terhelje is őket.

Ha a hitelélvezet tekintetében nem akarunk különbséget ismerni tagok közt és kívánjuk, hogy azt mindenik tag igénybe vehesse, még kevésbé barátkozhatunk meg azzal a gondolattal, mely a szövetkezet tagjait két osztályba akarja sorozni. Az első osztályt alkotnák azok, kik hitelt nem élveznek, a másik osztályt pedig azok, kik a hitelt igénybe viszik. Tartsuk fenn a tagok közt az egyenlő jog és kötelezettség elvét.

A cél, melyet szerző el akar érni, hogy t. i. a szövetkezet vagyona gyarapíttassék, sokkal egyszerűbb alakban lehet foganatosítani. Számítson fel a szövetkezet mindaddig, míg anyagilag meg nem erősödött, míg tartaléktőkéjét, melynek alakítására egyedül fektetünk súlyt, kellőleg meg nem erősítette, valamivel nagyobb kamatot. Részünkről általában nem tulajdonítunk fontosságot, sőt bizonyos tekintetben károsnak is tartjuk, hogy a szövetkezetek tagjai a megalakulás után azonnal olcsó, sőt az előbbi állapothoz mérten nagyon is olcsó hitelhez jussanak. Inkább azt akarjuk, hogy a kamatláb az intézet anyagi fejlődésével fokozatosan szállíttassék le, mert ez tulajdonkép felel meg a nemzetgazdasági fejlődésnek is. Nemzeteknél és egyeseknél azt látjuk, hogy vagyonosságuk haladásával száll le az általuk fizetett kamatláb. Ez alól az általános törvény alól pusztán céltévesztett humanitásból ne tegyünk a szövetkezeteknél se kivételt, még pedig azért nem,

mert ezzel csak a szövetkezetek nevelési feladata ellen vétkezünk. A szövetkezet minden tagjának éreznie és tudnia kell, hogy a kamatláb a vagyonossággal együtt fejlődik és a vagyon gyarapodásával válik olcsóbbá, tudnia kell azt is, hogy a hitel csak feltételesen előnyös. Egyébként a szövetkezet által szedendő kamatokat szintén a közgyűlés tartoznák évenként megállapítani.

Még kevésbé helyeselhetjük azt a javaslatot, hogy a tagok irjanak ugyan alá üzletrészeket vagy alapítványokat, de ezeket ne tartozzanak befizetni, hanem csak bekebelezéssel biztosítani. Ennek egyetemleges korlátlan szavatosság mellett semmi értelme sincs. A mezőgazdasági, vagyis a falusi szövetkezet tagjainak legnagyobb része egyáltalán nem vagyontalan. A hitel számára tehát tagjainak már létező vagyonában és nem pusztá munkaerejében nyújt vagyoni biztosítékot s így nem szükséges, hogy vagyoni biztosítékot üzletrészekben gyűjtsön. Takarékosági szempontból sincs szüksége üzletrészek gyűjtésére, mert a kisbirtokos bizony nem akkor takarékoskodik, ha egy pár forintot összehoz, hanem akkor, ha kisbirtokát okszerűen műveli, jobban felszereli és ha ezt végezte és vagyoni ereje megengedi, földbirtokát szaporítja. Az üzletrészek gyűjtésének csak annyiban van az ily szövetkezeteknél értelme, a mennyiben általuk szaporodik a szövetkezet rendelkezésére álló tőke. De a bekebelezett üzletrészek semmiben sem szaporítják a szövetkezet üzleti tőkéit s a tagoknak csak felesleges be- és kikebelezési költségeket okoznak, vagy ha ez ingyenesen történnék, a bíróságoknak okoznák a szükségtelen munkát.

III.

Röviden akartunk ezeken az általunk helyteleneknek tartott javaslatokon átesni és vesszük észre, hogy igenis hosszan szóltunk róluk, holott fő kifogásunk az egész hitelszövetkezeti tervezetnek, különösen azon alapeszméje ellen irányul, hogy a hitelszövetkezetek teljesen egységesen és egyöntetűen szerveztessenek az egész országban, még pedig az egyetemleges korlátlan szavatosság mellett.

Igen kevés vidék, sőt mondanók község van az országban, hol az egyetemleges korlátlan szavatosságon nyugvó szövetkezeteket életbe mernők léptetni. Az ily szövetkezetek

az érettségnek már igen magas fokát feltételezik, úgy a vezetők, mint a tagok részéről. Az ily szövetkezetek minden bekebelezés nélkül is bőven kapnák a hitelt, sőt igen olcsón. S épen ebben rejlik a veszély, mely okozhatja, hogy a szövetkezet a tagokra nézve áldás helyett csapássá lenne, emelkedés helyett pusztulást idézne elő.

A hitel kétélű fegyver. Áldás és szerencse annak, ki azzal bánni tud, átok annak, ki vele nem tud élni, igénybe vételében nem ismer mértéket. S épen ezért még a Reiffeisen-féle szövetkezeteket, melyeket pedig a hitelmaximum miatt korlátolt szavatosságúaknak kell tekintenünk, sem mernők minden vidéken és községben ajánlani.

Egyes vidékek, sőt községek műveltségi foka szerint kell a szövetkezeteknek a szavatosság mérvét nézve különbözniök. Nem zárja ki azonban ez a tény azt, hogy a szövetkezetek úgy alkottassanak, hogy fokozatosan előhaladhassanak és alsó rendű szövetkezetekből felemelkedhessenek a magasabb rendűek közé s végre elérhessék azt a fokozatot, melyet egyik nagynevű politikusunk eszményinek mondott, s a mely fokozaton levő szövetkezeteket tartjuk mi is a valódi, igaz szövetkezeteknek.

Nézetünk szerint minden szövetkezetnek alapelvül el kell fogadnia az ingyenes szolgálatot, meg kell állapítania azt, hogy a szövetkezet az üzletrészek után osztalékul 5%-nál többet, vagy esetleg annál magasabb összeget nem fizet, mint a mennyit hitelezőinek maga fizet kamat fejében és végre, hogy az elérendő évi tiszta nyereség az elidegeníthetlen és feloszthatlan tartaléktőkéhez csatoltatik. A tartaléktőkét a szövetkezet feloszlásakor sem szabad a tagok közt felosztani, hanem az kezelés végett állami letétbe vagy más letét intézetbe helyezendő el. Az állami, hatósági vagy magánletétintézet köteles azt biztos értékpapirokba fektetni és a kamatok kamatjával mindaddig összegyűjteni, míg a községbe új szövetkezet nem alakul, melynek az kiadandó.

Csakis ezek az alapelvek tekintetében kell egységeseknek lenniök az összes szövetkezeteknek. Már a szavatosság mérvét nézve a szövetkezetek közt lehetnek különbségek. A legalsóbb fokon állanak azok, melyeknél a tagok jegyzett üzletrészek névértéke erejéig szavatolnának. Ennél magasabb fokon állanak azok, melyeknél a tagok a jegyzett üzletrészek többszöröse erejéig szavatolnának. A legfelsőbb fokot alkotnák

azok, melyeknél a tagok a közgyűlés által megállapítandó nyilvánosságra hozandó hitelmaximum erejéig szavatolnak. Ennél a szavatosságnál tovább semmi esetben sem mennénk. Mert ezt a szavatosságot teljesen elégnek tartjuk arra, hogy a szövetkezet bő hitelben részesíttessék.

Súlyt fektetünk arra, hogy még azoknál a szövetkezeteknél is, melyek korlátozt szavatosságuknál fogva okvetlenül tartoznak üzletrészeket jegyezni, a tagok egynél több üzletrészt semmi esetben se jegyezhesse.

Tudjuk jól, hogy ez némileg gyengíti hitelöket. De nincs is arra oly nagy szükség, hogy a visszamaradt vidékeken keletkező szövetkezetek valami nagy hitelt élvezzenek, mert előbb meg kell tanulniok a hitelt felhasználni s azzal okszerűen élni. Bele kell magukat élniök abba is, hogy szövetkezet igazgatóságát ellenörizni tudják. Mi a hitellel való bánást illeti, ezt elsajátíthatják, ha minden hitelszövetkezet mellett külön gazdakör alakul. Az ellenörzést pedig megtanulják, ha egyrészt minden tagnak szoros kötelességévé tétetik, hogy indokolt esetet kivéve a közgyűlésen birság terhe alatt személyesen tartozik megjelenni és másrészt a külső ellenörzés okszerűen lesz szervezve. Mert azon ma már túlvagyunk, hogy a kereskedelmi törvénynek álláspontját, mely az igazgatóság ellenörzését egyedül a felügyelő-bizottságra hagyja, czélszerűnek elismerjük. Szükséges lesz, hogy a szövetkezetek kezelését, ügymenetét és számvitelét, ha lehetséges évenként, de legalább is minden két évben szakértő közeg behatóan megvizsgálja. Ha az ily szakértői vizsgálat, melynek eredményéről, mit mellékesen akarunk megjegyezni, a szövetkezetnek épen ugy, mint a cégjegyzéket vezető bíróságnak jelentést kell tenni, a szövetkezeti tagoknak, különösen pedig a felügyelő-bizottsági tagoknak kellő hozzájárulásával fog eszközöltetni, az eljárási módot a tagok könnyen meg fogják tanulni.

A mondottakban egyszersmind megjelöltük a kívánatos alapkellékeket arra nézve, hogy a szövetkezetek az alsóbb rendűekből magasabb rendűekké alakulhassanak át a szavatosság mérvének emelése által. A tagoknak meg kell tanulniok a valódi hitelszükséget és az ellenörzést. Ha a tagok ezeket az alapkelléket elsajátították, átmehetnek a magasabb rendű szövetkezetbe, mely nekik bővebben és olcsóbban is fog hitelt nyújthatni. De részünkről, azt hisszük, hogy még az itt vázolt

alsóbb rendű szövetkezetek is inkább lesznek hitelképesek, mint mai korlátolt felelősségű üzletrészeken alapuló, u. n. Schultze Delitzsch-féle szövetkezeink, mert náluk a hitelezők elől el nem vonható és éppen ezért biztos és állandó hitelalap, vagyis a tartaléktőke nagyobb mérvben fog gyarapodni, különösen, ha az adósoktól veendő kamatok tekintetében nem a félreértett humanizmus, hanem a célszerűség által engedtetik magukat vezéreltetni s mindaddig, míg a tartalék-alap meg nem erősödik, okvetlenül valamivel magasabb kamatot szednek. Ez a kamat azonban, mit itt mellékesen említünk, mégis sokkal kisebb leend, mint az a kamat, melyet az illető adósok ma fizetnek, különösen ha azokhoz még hozzá számítjuk az apró díjakat és ajándékokat is, melyeknek a szövetkezet ügyviteléből okvetlenül kizárva kell lenniök. Számíthatunk a tartaléktőkék nagyobb arányú gyarapodására azért, mert a nyereséget nem csorbitják tantiemek, napidíjak és nagy osztalékok.

S azt hisszük, hogy még ezekre az alsóbbrendű szövetkezetekre is reá bízhatják a községek tőkéiket, különösen a regale megváltási összegeket, mert nem fognak náluk elkalódni s különösen akkor nem, ha azok a lehető legnagyobb nyilvánosságra, a felügyelet és ellenőrzés szigorú gyakorlására köteleztetnek. Nem szükséges, hogy a községek a regale-váltási összegeket a szövetkezeteknek alapítványképen, hanem csak p. o. tíz évig felmondhatlan kölcsönképen bocsásásuk rendelkezésére, s természetesen azon további feltétel alatt, hogy a kamatok félékenként utólag pontosan megfizetessenek. Semmi szükség sincs arra, hogy a községek vagyona, regaleváltási összege a szövetkezet kötelezettségeiért bármi tekintetben is szavatoljon. A szövetkezeteknek arra van szükségük, hogy megalakulásuk első pillanatában is már tőke álljon rendelkezésükre, melylyel működésüket megkezdhessek és a mely által vonzerőt gyakorolhassanak, mert gyakorlatilag beigazolhatják, hogy segíthetnek tagjaikon.

Különben bizonyos az s a súlyt főleg erre fektetjük, hogy a hozandó szövetkezeti törvény s ezzel kapcsolatos pénzügyi törvény nem lehet egyoldalú és nem pártolhatja pusztán ezt vagy azt a szövetkezeti alakot, hanem fel kell karolnia minden szövetkezeti alakot s egyedül csakis azoktól kell megtagadnia a törvény védelmét és kedvezményeit, me-

lyek a szövetkezeti elvekkel homlokegyenest ellenkeznek s csak visszaélésekre adhatnak alkalmat, sőt az efféle, csak visszaélésekre és csalásokra alkalmat adó álszövetkezetek létesülését minden áron meg kell akadályoznia.

Az elméletnek szabad és kell is eszményeket felállítania, kijelölnie a célt, mely felé haladni kell. Már a gyakorlati embernek ezt nem szabad tennie, neki a létező viszonyokkal kell számolnia s ezek után kell elindulnia. De még inkább köteles erre a törvényhozás, melynek egyáltalán nem szabad a kieszt vagy képzelt jobbért a lehető jót feláldoznia. S a törvényhozás annál kevésbé járhat el egyoldalúan, mert a mi keresztülvihető és megengedhető a kis falusi szövetkezetekkel szemben, az még koránt sincs megengedve a városi, sőt a nagyobb községi szövetkezetek irányában sem. A kis falusi szövetkezetek tagjai egymást jól ismerik. A városi és nagyközségi szövetkezetekről ez a feltétel már nem áll. Ez a csekélynek látszó különbség pedig lényeges különbségeket okoz. Hogy többet ne említsünk, a kis falusi szövetkezeteknél mellőzhetjük az üzletrész tőkét, a városi és nagyobb községi szövetkezeteknél már nem. A kis falusi szövetkezeteknél számíthatunk ingyen szolgálatra, a városiaknál ezt határozottan kizártnak tekinthetjük. A falusi szövetkezeteknél elmehetünk még a teljesen korlátlan egyetemleges adóstársi kötelezettségig is, a városiaknál még a hitelmaximum által korlátolt szövetkezeteket se mernők feltétlenül ajánlani.

IV.

Nincs semmi tökéletes ezen a földön. Ugyanaz, a mi mezőgazdasági szövetkezetek fényoldalát, a kis, szűk körre való szorítkozást képezi, ugyanabban van adva árnyoldaluk is. A kis falusi szövetkezetek csak úgy állhatnak meg, csak úgy emelkedhetnek fel fokozatosan ama feladat teljesítésére, hogy a községi hitelviszonyokat esetleg teljesen függetlenítsék a pénzviszonyok áramlataitól, ha egymással szövetségre lépnek, maguknak központokat alkotnak, melyek ismét egy országos központban egyesülnek.

A szövetkezeti ügyet hazánkban igazán fejlettnek és virágzónak csak akkor fogjuk tekinthetni, ha a kisebb szövetkezetek vidéki központokra, ezek viszont egy országos központra támaszkodhatnak, vagyis ha ily központok birtokában

egész bizton számíthatnak arra, hogy ha működési területüket nagyobb mérvű elemi csapás éri, nem fognak elszigetelten állni s nem lesznek kénytelen megfelelő segítség hiányában fizetéseiket beszüntetni, hanem működésüket nemcsak minden fennakadás nélkül, hanem inkább a viszonyok igényelte nagyobb mérvben folytathatják.

Világos azonban, hogy ennek a feladatnak csak azok a központok felelnek meg, melyekről a szövetkezetek elmondhatják, hogy a mi vérünkből való vér, melyek semmi más feladatot nem ismernek, mint hogy a szövetkezeteknek legyenek bankjaik. E központoknak üzletköre nem terjedhet azon túl, mint hogy a tagjaikat vagy részvényeseiket alkotó szövetkezeteket ellássák a kellő hitelekkel, még pedig első sorban az által, hogy gyümölcsöztetés végett átveszik az egyes szövetkezetek feleslegeit és kiadják azoknak, melyeknek e feleslegekre szükségök van.

Ha a szövetkezeteknek egészséges fejlődést és biztos jövőt akarunk, azokat teljesen önállóan és függetlenül kell szerveznünk és nem szabad azokat mellé vagy alárendelnünk bármely létező hitelszervezetnek, ha csak azokat pusztán kis hitelintézetekké, »kódis-egyletek«-ké lealacsonyítani nem akarjuk.

Sajnos, hogy egyelőre alig számíthatunk arra, hogy a szövetkezetek maguk alkossanak maguknak ily központokat s éppen azért meg kell nyugodnunk és irányadónak el kell fogadnunk a pestmegyei hitelszövetkezetet, melynek alapszabályaiban benfoglaltatik a gondolat, habár nincs is a kellő határozottsággal keresztülvive, hogy az egész intézet egykoron a községi hitelszövetkezetek birtokába menjen át. A gondolatot erélyesebben lehetett volna foganatosítani és az átmenetet határozottan gyorsítani lehetett volna, ha minden egyes községi szövetkezetnek kötelességgé tétetett volna, hogy legalább is 500 frtos alapítványt tartozik jegyezni s ezt öt év alatt befizetni s megállapított volt, hogy abban a mérvben, a mint a községi szövetkezetek befizetik alapítványaikat, abban a mérvben visszafizettetnek első sorban a magánosok alapítványai és ezek közt mindenekelőtt azoké, kik ebbe önként beleegyeznek és másodsorban a megyei alapítvány.

Részünkről elfogadjuk azt az eszmét is, hogy a kisbirtokosok földhitelintézete váljék a hitelszövetkezetek országos központjává. De ezt az eszmét csak úgy tudnók helyeselni, hogy-

ha a kisbirtokosok földhitelintézete maga is átalakulna és fokozatosan átmenne a központi szövetkezetek birtokába.

Nem feszegetjük a kisbirtokosok földhitelintézetének működési körét. Csak azt akarjuk kiemelni, hogy az igazi kisbirtokosnak, vagyis annak a birtokosnak, ki idegen munkaerőre általában nem, vagy csak elvétve szorul, egyáltalában nincs szüksége arra a hosszú törlesztésű hitelre, melyet ez az intézet nyújt. Neki bőven s untig elég a tíz éves törlesztés s a mely kisbirtokos ennyi idő alatt nem törlesztheti le jelzálogadósságát, az már nem is felel meg nevének.

Üzleti szervezetét egész más alapokra kell fektetnie, ha az igazi kisbirtokosok érdekeit akarja szolgálni. Nem a nagy záloglevél-kibocsátó intézetekkel kell versenyre lépnie és nem a jelzálogüzleteket kell keresnie, hanem csakis a központi hitelszövetkezetekkel szabad üzleti összeköttetésbe lépnie.

A szükséges anyagi eszközök beszerzésére természetesen jogának kell lennie arra, hogy tíz éves törlesztés alá eső hitelleveleket bocsáthasson ki. De fő anyagi forrását nem ezek fogják képezni, hanem az egyes központokban fel nem használt feleslegek.

Mi egyáltalában nem vagyunk ellenei annak, hogy a szövetkezetek takarékbetéteket fogadjanak el, sőt igen is nagy súlyt fektetünk arra, hogy minden szövetkezet egyszersmind takarékbetétintézet is legyen és a legkisebb betéteket is elfogadja. Minden szövetkezetnek azon kell lennie, hogy községében iskolai és ifjúsági takarékpénztár keletkezzék, melyek neki hetenkint szolgáltatnák be a náluk begyűlt összegeket. Ezek, szintugy a többi apró betétek állandóan meg is maradnának a szövetkezetnél, felmondásuktól nem igen kell tartani s ez nagy előny éppen a szövetkezeteknél, melyeknek főleg oda kell hatniok, hogy oly tőkéket kapjanak, melyek náluk hosszabb ideig megmaradnak. S ha a központi intézetek létesülni fognak, feltétlenül szükséges, de egyszersmind lehetséges is, hogy minden kínálkozó összeget elfogadjanak, mert a mit maguknál fel nem használhatnak, azonnal megküldhetik a központnak.

Határozottan ellenei vagyunk azonban annak, hogy egyes kiszemelendő takarékpénztárak vagy bankok legyenek a szövetkezetek vidéki központjai. A szövetkezetek vehessenek fel kölcsönöket takarékpénztártól vagy banktól s minden

egyestől. Ez ellen semmi szavunk sincs, sőt okosan cselekszik, ha ezt teszik s maguknak ezen pénzügyintézeteknél vagy egyes magánosoknál, testületeknél és községeknél állandó, vagyis hosszabb hitelt biztosítanak. De az egészen más s nem vág azzal össze, hogy a kiszemelendő takarékpénztárak vagy bankok alkossanak hitelszövetkezeteket és ezek lássák el azokat a szükséges hitellel, a szövetkezetek pedig fogadjanak el ugyan takarékbetéteket, de azokat szolgáltatassák be az illető takarékpénztárnak vagy banknak.

Nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki takarékpénztárak és bankok is már régóta alakítanak hitelegyleteket, tárcza- és személyhitel-egyleteket, melyeknek némi önálló szervezetet is engedélyeznek. Ezek az egyletek azonban nem szövetkezetek. Működésük nem tartozik a szövetkezetek keretébe, habár anyagi hasznukat magukra a tagokra, de főleg az azokat alakító pénzügyintézetekre nézve kétségbe nem akarjuk vonni. Megjegyezhetjük azonban, hogy a fővárosban ezek a hitel-egyletek kimuló félben vannak.

Ismételjük, hogy magunk is kívánjuk, hogy a szövetkezetek üzleti összeköttetésbe lépjenek a létező hitelintézetekkel, de egyáltalán ne oly összeköttetésbe, hogy azoknak egyszerű egyetemlegesen lekötelezett adósaivá legyenek, hanem tartsák meg teljes önállóságukat és függetlenségüket. Elleneztek annak idején, midőn a hitelszövetkezetekről a gazdakörben volt szó, hogy a szövetkezetek érdekében a takarékpénztárak betét-elfogadási joga korlátoztassék s hivatkoztunk arra, hogy a takarékpénztárak a szövetkezeteknek igen előnyös hitelforrásai lehetnek, de különös kapcsolatot a szövetkezetek és takarékpénztárak közt nem akarunk. Különben a takarékpénztárak nem is lehetnek a valódi szövetkezeteknek megfelelő központjai s pedig egyszerű okból nem, mert nem szorítkozhatnak arra, hogy kizárólag csakis a szövetkezetekkel kössenek üzleteket. Feladatuk ezt teljesen kizárja. A takarékpénztáraknak, tulajdonkép betétbankoknak valódi feladata, hogy az ipart és kereskedelmet támogassák és a közép- és nagybirtokos osztálynak u. n. rövid lejáratú mezőgazdasági hitelszükségleteit elégítsék ki. A szövetkezetek soha sem versenytársai a takarékpénztáraknak vagy bankoknak, csak a feladatköröket tudjuk megkülönböztetni. Éppen ezért egymás mellett is megállhatnak.

DR. PÓLYA JAKAB.

AZ ISKOLAI TAKARÉKPÉNZTÁRAK MAGYARORSZÁGON.

A ki az iskolai takarékpénztárak terjedelmes irodalmát olvasmány tárgyává teszi, mint magyar ember bizonyára csak meglelégedéssel vehet tudomást azon elismerésről, a melylyel az illető munkák Magyarországról megemlékeznek. Szakírók, a kik az iskolai takarékpénztárak védői gyanánt ismereteseek, mint oly országot tüntetik föl hazánkat, a mely hálás talajt nyújt az intézménynek s a mely ennek elhintett magvát különös kifejlésre és virágzásra is juttatta. Fölemlitik nevezetesen, hogy nálunk már 1860-ban létezett iskolai takarékpénztár, a pesti kereskedelmi akadémiában; oly időben, a midőn ilyen berendezés csak szórványosan fordult elő külföldön, utalnak különös nyomatékkal a nemzet bölcsének, Deák Ferencznek kijelentésére, a melyet az iskolai takarékpénztárak pártfogójaként tett egy neves francia tudós, Malarce előtt, a ki őt az 1873-iki bécsi világkiállítás alkalmából Budapesten fölkereste; és önként értetődő dolognak tartják, hogy Magyarország sietett fölkarolni a nagy fia által is helyeselt eszmét és meghonosítani országszerte az iskolai takarékpénztárakat.

Tényleg úgy áll a dolog, hogy a lefolyt évtizedben nálunk élénk mozgalom látszott kifejlődni, a mely a szóban forgó intézménnyel minél gyakrabban foglalkoztatta a közvéleményt. Az egész mozgalmat pedig tulajdonképen megindította és élesztette a pár évvel ezelőtt elhunyt Weisz B. F., a kinek kedvencz eszméjét képezték az iskolai takarékpénztárak. A széles körben ismert öreg ur valóban fiatal hévvel kardoskodott az ügy mellett. A sajtó készségesen támogatta őt törekvéseiben, a mennyiben hasábjain mindannyiszor helyet adott az iskolai takarékpénztárakra vonatkozó közleményeknek, a melyeket többnyire maga Weisz B. F. szerkesztett,

ugy az ország, mint a külföld ide vágó eseményeiről. S a kérdésnek publicisztikai tárgyalása mellett több irodalmi mű került ki éppen hazánkból az iskolai takarékpénztárakról. Idézzük Kenessey Kálmán, Lewin Jakab, Schröter Carina, Lakos Imre dolgozatait, a melyekben hű kifejezést nyer a szerzők előszeretete az intézmény iránt, de egyuttal az eszmének bizonyos forrongása, a vélemények harcza az iskolai takarékpénztári kérdés fölött az országban.

El kell ismernünk, hogy Weisz B. F. buzgalma nemcsak az ügy irodalmi propagálásában, hanem tetteiben is nyilvánult. Kezdve azon időponton, t. i. az 1876-iki éven, a midőn már nagyobb számú iskolai takarékpénztárt sikerült létesítenie, ugy annyira, hogy az említett év végén annak 13 helységben 15 iskolában történt fölállításáról számolhatott be, mondhatjuk, utolsó perczéig kitartó tevékenységet fejtett ki a legkülönbélebb irányban, hogy megszerezze a cél minél hatásosabb megvalósítására szükséges eszközöket. Megnyerte az eszmének néhai Trefort minisztert, a ki anyagi segélylyel járult azon összegek viseléséhez, a melyekből az intézmény fejlesztése körül fáradozó tanítók serkentésül sorshuzás alapján jutalmazandók voltak; a miniszter azon felül több rendeletet bocsátott ki a tanügyi hatóságokhoz, lelkükre kötve az iskolai takarékpénztárak előmozdítását, a melynek érdekében sok száz röpiratot osztatott szét.

Maga Weisz B. F. és kezdeményezésére néhány nevesebb egyéniség évente kisebb-nagyobb összeget ajánlott föl az intézmény javára. A magyar tudományos akadémia azzal ismerte el az iskolai takarékpénztárak hasznos voltát, hogy közérdekű kiadványaiból ötven becses munkát ajándékozott az iskola-takarékpénztárakat kezelő tanítók jutalmazására. Az országos erkölcsnemesítő egyesület az intézmény mennél szélesebb körben való terjesztését ajánlotta fiókjainak. Biztosítandó továbbá az intézmény egységes, tervszerű vezetését, a mely elsőrendű követelményül mutatkozott a siker érdekében, az országos gazdasági egyesület a saját kebelében külön szakosztályt létesített, iskolai takarékpénztárak szakosztálya czím alatt, a mely a hatalmas egyesület czége alatt működve, kétségkívül erőteljesebb lendületet volt hivatva adni az ügynek. Az országos gazdasági egyesület munkakörétől ez az ügy meglehetősen távol állott ugyan, a mint látszott azonban, az

egyesület vezérfőfői közül többen hűvé szegődtek az iskolai takarékpénztár intézményének és az ő befolyásuknak volt köszönhető nemcsak a külön szakosztály megalakulása, hanem magának a gazdasági egyesületnek azon eljárása, hogy nyomatékos szavát az intézmény érdekében mindannyiszor latba vetette; 1885-ben lelkes fölhevítést intézett e tárgyban Magyarország tanítói karához; külön díszokleveleket osztogatott szét azon tanítók közt, a kik az iskola-takarékpénztárak terjesztése körül érdemeket szereztek, stb.; szóval, azonosította magát az ez irányban kifejtett törekvésekkel. Az egyesület ebbeli működésének mozgató eleme ismét csak Weisz B. F. volt, a ki a szakosztály alelnökévé választatott.

Mindezekből kitűnik, hogy az iskolai takarékpénztárak intézményét igen előkelő és befolyásos körök karolták föl s ez a körülmény, a melyet a sajtó, sok jóindulattal, minduntalan hangoztatott, joggal azt a hitet és reményt ébresztette úgy itt az országban, mint külföldön, hogy ily felkarolás mellett az iskolai takarékpénztárak virágzása biztosítva van Magyarországon. Nyilvánvaló egyszersmind az is, hogy bárhová tekintünk az iskolai takarékpénztárakat illető cselekvés mezején, mindenütt Weisz B. F. nevével találkozunk, a mely e kérdésben programot képviselt és a melylyel az ügy maga elválaszthatatlanul összenőtt.

Hogy így valamely fontos intézménynek nemcsak kezdeményezése, hanem ugyszólván fentartása is pusztán egy ember ténykedésével álljon kapcsolatban, az magában véve nem lehet hátrányos; hisz épp az iskolai takarékpénztárakat illetőleg tapasztaljuk, hogy azok világszerte főleg egy lelkes férfiú fáradozásainak köszönhetik keletkezésüket és fölvirágzásukat. Belgiumban Laurent, Franciaországban Malarce, Olaszországban Lebrecht, Németországban Senckel személyében támadt ily apostoluk az iskolai takarékpénztáraknak. A lényeges föltétel mindenesetre az leendő, hogy az egyes által propagált és üdvösnek tartott eszme az összességnek váljék tulajdonává, hogy az többé ne egyes személy ösztökéléséből, hanem önmagából meritse kifejlésének és minél jelentékenyebb érvényszerülésének biztosítékait. Mert valóban ingatag alapon nyugszik az az ügy, a mely a véges egyén kisebb vagy nagyobb erőfeszítéseinek és nem inkább saját életképességének köszöni létezését.

Láttuk, hogy az iskolai takarékpénztárak ügyének tevékeny kezdeményezője akadt Magyarországon s hogy nem hiányoztak más számottevő tényezők sem, a melyek sok erkölcsi és anyagi eszköz fölött rendelkeztek és ezeket az ügy érdekében latba vetni készeknek is nyilatkoztak. Nézzük már most az elért eredményt.

Előttünk fekszenek a jelentések, a melyek az iskolatakarékpénztárak évenkénti fejlődéséről, az országos gazdasági egyesület igazgató-választmánya elé terjesztettek. E jelentésekből vesszük át az alábbi kimutatást, mely az eredmény iránt tájékoztatni van hivatva:

Év	Hely	Iskola	Kezelő	Betevő	Megtakarított összeg forintokban
1876	13	15	32	2.621	13.337
1877	17	20	95	2.010	18.884
1878	30	36	105	3.682	30.416
1879	35	50	93	2.862	33.650
1880	96	141	222	7.333	54.647
1881	178	240	451	14.984	71.817
1882	256	365	565	16.273	114.734
1883	314	438	697	21.992	131.580
1884	317	458	758	24.085	151.451
1885	334	517	775	23.494	152.474
1886	397	581	926	28.256	113.264
1887	428	616	977	28.900	80.300

Mindenekelőtt szembeszökő, hogy e kimutatás sok tekintetben hiányos. Nem említve, hogy az abban közölt adatok hézagosak, hisz maga az illető jelentés is bevallja, hogy pl. 1883. évre nézve 78, 1885. évre nézve 174, 1887. évre nézve pedig 81 bejelentett és nyilvántartott iskolából nem érkezett kimutatás — a fentiekben közzétett részletek sem elégségesek arra, hogy az iskolai takarékpénztáraknak hazánkban való állapotáról hű képet nyerjünk. Érezte ezt az országos gazdasági egyesület szakosztálya is, mert 1885. év nyarán fölhívást intézett a kezelő tanítókhoz, kérve olyan kimutatás fölterjesztését, melyből kitűnjék: 1. Az iskola neve és jellege. 2. A tanulók száma. 3. A takarékoskodó tanulók száma. 4. A megtakarítás összege. 5. A kezelő neve. 6. Az erkölcsi hatás rövid vázolója. 7. A megtakarított összegnek mire fordítása. 8. A gyümölcsoztetés helye és módja. 9. Az iskolai takarékpénztárnak mely évtől való fönnállása. 10. Az ellenőrzés

módja. — Nem tudjuk, hogy a fölhevítésnek lett-e foganatja, tény, hogy a nyilvánosságra hozott jelentések a fölvetett kérdésekre csak részben adnak feleletet.

De érjük be a meglevő adatokkal, melyek nagyjában véve mégis tájékoztatók. E számcsoportok valóban nem mondhatók fényeseknek s az azokban kifejezésre jutó eredmény alig áll arányban azon erőfeszítésekkel, a melyek az intézmény előbbre vitelére szenteltettek. Mennyire eltörpülnek azok a külföld hasonló adataival szemben! A kis Belgiumban 1890. év végén a létező 7.637 iskola közül 4.965 iskolában állt fenn iskolai takarékpénztár, a 896.787 iskolába járó tanuló közül 206.603-nak volt megtakarított betétje, a mely összesen 4,042.148 frankra rúgott. S e számok csupán az elemi iskolákra szorítkoznak. Olaszországban volt 1876-ban a kezelő tanítók száma 522, a takarékoskodó tanulók száma 11.935, a betétek tételszáma 89.541, maga a betett összeg 32.048 líra; 1888-ban pedig már a kezelő tanítók száma 6.683, a takarékoskodó tanulók száma 102.832, a betétek tételszáma 819.842, a betétek összege 496.563 líra. Franciaországban 1874-ben hét iskolában kezdték meg a takarékpénztári szolgálatot és 1884-ben, tehát 10 év leforgása után már 23.222 iskolai takarékpénztár állott fenn 488.000 takarékoskodó tanulóval, a kiknek betétösszege ma már milliókat tesz ki.

Távol áll tőlünk ezen gazdag és különben is takarékos szellemű országok méreteit alkalmazni hazai viszonyainkra. Szolgáljanak azok inkább csak adalékkul azon nagy haladás megítéléséhez, a melylyel az iskolai takarékpénztárak intézménye az érintett országokban dicsekedhetik. De még ha számot is vetünk Magyarország különleges viszonyaival és ezekhez szabjuk azt a mértéket, a melylyel az iskolai takarékpénztárak terén elért eredmények méltánylandók, ugy minden elismerés mellett az intézmény előbbre vitelén fáradozott tényezők iránt, a sikert, ahhoz képest, hogy mily apparátus hozatott mozgásba érdekében, fölöttébb szerénynek kell tartanunk. Magyarországnak több, mint 16.000 népiskolája, közel 25.009 tanítója és több, mint 2 millió iskolát látogató tanulója van. Ezekkel szemben a legutolsó jelentésben az iskolai takarékpénztárak működési körébe belevont és érdekelt elem gyanánt tizenkét évnek valóban szünet nélküli munkája után ki van mutatva mindössze 616 iskola, 977 tanító és 28.900

tanuló. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá, hogy még a tényleg jelentkező eredmények is veszítenek súlyokból, ha azokat közelebbről szemügyre vesszük és alkatrészeikre szétbontjuk. Az iskolai takarékpénztárakról a tiz évi fönnállás alkalmából kiadott jubiláris jelentésből meggyőződhetünk, hogy a tizedik, vagyis 1885. évben mint megtakarított tőkeálladék kimutatott 152.474 frtból 91.883 frt. 96 kr. — tehát jóval több, mint a fele — a Szabadkán, tehát egyetlen egy városban elért eredményre esik, a mi egyrészt fényes bizonyíték ugyan az iskolai takarékpénztári intézmény szabadkai barátainak ügybuzgalma mellett, másrészt azonban kedvezőtlen jelenség annyiban, a mennyiben bizonyítja az intézmény kiterjedésének korlátoltságát. Mennyire befolyásolta az említett város az összeredményt, annak jellemző példáját nyújtja az a tény, hogy a betétek összege 1886-ban az előző évről átvett 152.474 frtről leapadt 113.264 frtra, a minek magyarázatául a XI-ik jelentés azt hozza föl, hogy a Szabadkán 1885-ben mutatkozott 91.883 frt. betétálladék a következő évben 49.651 frtra szállt le, vagyis a különbözeti 42.182 frtot az iskolai takarékpénztárból ismét kivették a betevők. Egyébiránt a következő 1887. év megtakarított összegül már csak 80.300 frtot tüntet föl, a mi megint csökkenést jelent.

A betétálladék nagysága bizonyára nem mindig azonos a takarékoság kifejlődöttebb voltával, főleg ott, a hol mint az iskola-takarékpénztáraknál, egészen csekély összegekről van szó s abban igazat ad mindenki a magyar iskola-takarékpénztárak vezetőjének, hogy a főszűlyt nem a forintok, hanem a takarékoskodók számára kell fektetni, a mely az évek során rendszeres — bár lassú — emelkedést tár elénk.

A mi az iskola-takarékpénztárak ügyét Magyarországon ez idő szerint oly kevésbé öröndetes színben tünteti föl, az korántsem a fejlődés lassúsága és egyoldalúsága, a mely hiányokon idővel kitartás mellett segíthetni. Sokkal szomorúbb jel azon beigazolt körülmény, hogy az ügy iránt való igazi fogékonyság megfelelő helyen hiányzik, vagy legalább mindeddig fölkelthető nem volt s épp ennek tulajdonítható az imént említett két jelenség. Tanítóink, a kiktől pedig a dolog föllendülése első sorban függ, kezdettől fogva nem rajongtak az iskolai takarékpénztárakért, de még ennél is nagyobb csapás az ügyre nézve, hogy ezt elejtették most már azon

társadalmi körök is, a melyek a vezető szerepre vállalkoztak és a melyek közreműködésétől várható volt, hogy az intézmény iránt való közöny előbb-utóbb meg fog töretni. Figyelemmel kísérve az e téren történeteket, rég sejtettük, hogy az iskolai takarékpénztárak szervezetét Magyarországon egyetlen egy ember gyöngé vállal tartják fenn s nem a saját életereje s ezt a sejtelmet az utolsó három év tapasztalatai határozott tudattá növelték. Az öreg Weisz B. F. halálával egyszerre elhallgatott az ének a magyar iskolai takarékpénztárakról. Az országos magyar gazdasági egyesület szakosztálya, a hol legalább névleg összpontosult az ügyek vezetése, szintén elaludt, mint látszik, szintén örökre. S nagyon közel fekszik az az aggodalom, hogy követni fogja a példát lassankint az intézmény maga, miután megszűnt éltető eleme, a rendszeres agitáció, melyre a kezdetnek nálunk még el nem mult időszakában elkerülhetetlenül szükség van.

A dolgok ilyenén fordulatát annál inkább sajnálnunk kell, minél jobban meg vagyunk győződve az iskolai takarékpénztárak hasznos voltáról. Két irányban keresendő az intézmény jótékony hatása: erkölcsnevelési és gazdasági irányban. Az előbbi szempont kitűzésére az a tétel vezetett, hogy valamely nép szelleme főleg azon neveléstől függ, a melyben az ifjuság részesül; sikerül ezt rászoktatni mérsékletességre és takarékosagra — s ez az iskola-takarékpénztárak egyik főadata — ugy alapos remény is van arra, hogy azok a tulajdonságok a nemzet állandó jellemvonásaivá válnak. A másik szempont az iskolai takarékpénztárak azon hatásában érvényesül, mely által lehetővé teszik a legapróbb tőkék összegyűjtését, megóva azokat a haszontalan elfecsérléstől és alkat-elemeivé téve a gazdasági összetevékenységnek. Ebbeli hatásuk nem is képezi ellenvetés tárgyát senkinél; kivéve tán azon gazdasági politika híveinél, a kik a takarékoság folyományát, a tőkegyűjtést elvileg helytelenítik. De már az erkölcsnevelési hatást határozottan tagadják az iskolai takarékpénztár ellenzői, a kik támadásaik súlyát annak bizonyítgatására helyezik, hogy az intézmény nyomán sok kárhoztatandó hajlam (materializmus, irigykedés, tolvajlás, stb.) ültettetik át a fogékony ifjú lelkekbe. Sajátságos azonban, hogy e támadások főleg azon országokból hangzanak föl, hol az iskolai takarékpénztárakat még ki sem próbálták — így Németországból és

Ausztriából — a hol tehát azok támogatására a tapasztalat döntő érveit felhozni nem lehet, míg ellenkezőleg oly országokban, a hol az iskolai takarékpénztárak tényleg nagyobb arányokban meghonosultak, az intézmény erkölcsnevelési szempontból való üdvös hatásáról tudnak számot adni mindazok, a kik annak vezetésére közvetlenül befolytak. A magyar iskolai takarékpénztárakról szóló jelentésekben is általában a legkedvezőbb választ olvashatjuk azon kérdésre, mely a gyermekekre és a szülőkre gyakorolt erkölcsi hatás tárgyában intéztetett a tanítókhöz.

Nem tagadható ugyan, hogy az iskolai takarékpénztárak iránt való szükségérzet az utóbbi időben vesztett élénkségéből; főleg azóta, a mióta a postatakarékpénztárak fölállítottak és a magántakarékpénztárak is üzleti berendezésükben az egészen kis betétek elfogadása iránt nagyobb előzékenységet kezdenek tanusítani. A takarékjegyek behozatala, a melyek a betétminimumon alóli összegek kényelmes gyűjtésére nyújtanak módot, határozott lendületet adott a tőkegyűjtésnek a gyermekek közt. A betevők foglalkozási statisztikája a gyermek-betevők számának rendszeres fokozódását, de abszolút véve is jelentékeny nagyságát bizonyítja a nyilvános takarékpénztáraknál. Figyelemre méltók e tekintetben az állami takarékpénztárak évi jelentéseiben közölt adatok. A belga állami takarékpénztárnál az 1890. év november és deczember hónapjaiban jelentkezett 24.353 betevő közül 12.511, tehát több, mint a fele, gyermek. A francia nemzeti takarékpénztárnál az 1890. évben kimutatott 348.695 betevő közt a negyed rész, vagyis 86.290 a gyermekvilágra esik. Ausztriában az összes postatakarékpénztári betevők száma 1890. év végén 783.206; ezek közt volt gyermek és tanuló 376.167, vagyis 48.03%. S végre a magyar postatakarékpénztárnál a múlt év deczember 31-én fennálló 168.706 betevő közül 52.942, vagyis 35.6% ugyancsak gyermekekre és tanulókra jut. A gyermekeknek a nyilvános takarékpénztáraknál betevőül való megjelenése fontosságra nézve bizonyára felülmúlja az iskolai takarékpénztáraknál fölmerülő szereplésüket, mert már nemcsak erősödésüket bizonyítja a tőkegyűjtés terén, hanem elárulja egyuttal nagyobb önállóságukat a maguk gazdasági funkcióiban, mindenekfölött pedig azon örvendetes tényre enged következtetni, hogy a takarékoság szelleme nem idegen többé az illető családban sem.

Mindennek daczára az iskolai takarékpénztárak létjogosultsága megmarad továbbra is, bármennyire növekedjék a nyilvános takarékpénztárak vonzó ereje amazok fiatal ügyfeleire. Hisz az iskolai takarékpénztárak szervezetüknél fogva nem egyebek, mint felszívó erei azon nagy csatornáknak, a melyeket éppen a nyilvános takarékpénztárak képeznek, s mint olyanok nélkülözhetetlenek azon cél elérése érdekében, hogy a takarékoság mentül szélesebb körbe vitessék át és megbecsülhetetlenek azon elv érvényre juttatása által, hogy a takarékoság tana az iskolában ne csak hirdettessék, hanem gyakorlatilag is alkalmaztassék. Lényegében egészen helyes rendszer áll fenn e tekintetben, a melynek alapját Laurent genti tanár vetette meg s a melyet általában elfogadtak világszerte. E rendszernek megfelelően a gyermekek bizonyos meghatározott időben elhozzák pénzecskéjüket, a melyet ajándékban, zsebpénz vagy akár saját keresetük alakjában kapnak, az osztálytanítónak, megőrzés végett. A tanító az átadott összegekről könyvet vezet, melyben minden egyes betevőnek külön oldalt szentel. Nyugtatóványul a betevő egy ívet nyer, a mely a számlakönyv kivonatát képezi. Ez ívet felsőbb iskolákban maga a betevő is kitöltheti. Az osztálytanító hetenkint az összes pénzeket átadja az intézet igazgatójának, a ki szintén könyvet vezet. Mihelyt valamely betét elérte azon összeget, a midőn azt már a nyilvános takarékpénztár is elfogadja, az igazgató az illető tanuló nevére takarékpénztári könyvecskét vált, melynek betétösszege után már kamat jár. A takarékpénztári könyvecske az igazgatónál marad betekintés végett csakis a szülőknek, illetve gyámnak adatik ki. A tanuló ívén van egy rovat, a mely a nyilvános takarékpénztárnál levő betétjét bizonyítja. A visszafizetéshez a szülők, illetve a gyám beleegyezése szükséges; kívánatos, hogy az csak akkor történjék, a midőn a betevő elhagyja az iskolát. Mindennemű kényszer a részvétel tekintetében kerülendő, a tanító csupán buzdítás és oktatás által ösztönöz az intézmény igénybevételére.

Azonos alapon lettek a magyar iskola-takarékpénztárak szervezve, a mint ez az alapszabályokból kivehető. Ezek ugyanis főbb rendelkezésükben a következőket tartalmazzák: »1. Az egyes takarékbetét egy krajczár is lehet. 2. A betétek csak bizonyos, közelebb meghatározandó napon és órában

fogadtatnak el az ebbeli teendőkkel megbízott osztályfőnök, igazgató vagy tanító által, ki az átvett összeget a betéti ív megfelelő rovatába, valamint saját ívébe bevezeti. 3. Mihelyt valakinek betétei egy forintig szaporodtak, mit az illető a gyűjtőnek bejelent, az illető tanuló nevére szóló külön takarékpénztári könyvecske vétetik ki, melybe az időnkint egy forintig megszorodott és mindig egész forintokból álló megtakarítások beíratnak és a jövő hó 1-sőjétől kamatosíttatnak. A betétek bevezetése a takarékpénztári könyvecskébe a betéti ív megfelelő rovatába az illető tanító aláírása által jegyeztetik meg. 4. Ha valaki takarékpénztári könyvecskéjét vagy az abba bevezetett összegnek egy részét vagy az egészet kivenni kívánja, úgy ezt egy nappal a rendes betéti nap előtt a betéti ív átadása mellett a tanítónak bejelenteni köteles, kimutatván egyúttal a szülők vagy gyámok beleegyezését és megjelölván a célt, melyre a pénzt fordítani kívánja.«

Nyilvánvaló tehát, hogy lényegében a rendszer nem eshetik kifogás alá, mert hozzásimul az intézmény rendeltetéséhez és egész mibenlétéhez. Vannak részletek, a melyekre ráférne némi javítás; ilyennek mondható nevezetesen az Olaszországban követett eljárás, a mely, fentartásával a minden egyes betevőre nézve végrehajtott könyvelésnek, a befolyt összegeket, mihelyt csak lehetséges, az illető osztály vagy iskola nevére kiállított takarékpénztári könyvecskére összesítve helyezi el; s a mikor azután a belső könyvvitel tanúsága szerint egy betevőnek annyi betétje van, hogy már az ő nevére váltható betétkönyvecske, a megfelelő összeg visszafizetés gyanánt az összesített betétkönyvecskébe beíratik és első vagy további betét gyanánt a tanuló betétkönyvecskéjébe átvitetik. Ez eljárás lehetővé teszi, hogy a megtakarított fillérek már hamarabb kamatoztatassanak és a kezelő se legyen kénytelen gyümölcsözetlenül őrizni magánál pénzt. Megfontolás tárgyát képezhetné az a több oldalról ajánlott módszer is, hogy a tanulók betétjeik fejében külön takarékjegyeket kapjanak, illetve hogy ezek a betéti ívekbe egyszerűen beragasztassanak, a mi által ismét sok írási munka volna elkerülhető. Mindez azonban inkább csak módosítás, mely a gyökerét a rendszernek nem érinti.

De másrészt, bármennyire megfelelően maga a rendszer, kétségtelen, hogy a siker mégis annak mikénti alkalmazása-

tól, a végrehajtástól függ. A föntiek után tudjuk, hogy ennek súlya a tanítóra nehezedik. Az ő föladata nem csupán a buzditásra, a teendőknek ugyszólván erkölcsi oldalára szorítkozik, hanem magában foglal többrendbeli s a tételek apró volta és sokasága folytán meglehetősen fárasztó írási és kezelési munkát. Mily kitartás, türelem, rend és ügyszeretet gondolandó hozzá azon eredményhez, a midőn az apró fillérek már tényleg összegyűltek és eljutottak rendeltetésük helyére. Csoda-e, ha a tanítók nagy része igyekszik elhárítani magáról e terhet, mely neki a kifejtett szellemi és testi fáradozásokért gyakran más jutalmat nem nyújt, mint legfeljebb azt a tudatot, hogy hasznos ügynek tett szolgálatot. Valóban a hivatás magasztos voltától egészen el kell telve lennie annak a tanítónak, a ki vállalkozik e munkára. Mert valamint a kényszernek még látszata is kerülendő az ifjúsággal szemben, melyet a takarékosagra rászoktatni kívánunk, épp úgy lehetetlen kényszert alkalmazni a tanítóra is, hogy magára vegye a takarékpénztári teendők ellátását. A siker csak úgy biztosítható, ha önként, az ügy iránt való buzgalomból és meggyőződésből járul kiki előmozdításához. Ámde e kíváncsolom, a mennyire döntő, épp annyira magában hordja a megvalósítás nehézségeit. Számos kedvezőtlen körülmény befolyásolja azt, mindenekelőtt maga az a tény, hogy a tanító-rend épp azon elemeire hárul főrésze a föladatnak, a melyeket a külső viszonyok különben sem igen tesznek ez iránt fogékonyakká. A néptanítók, a kik alapját vetik meg az ifjúság nevelésének és erkölcsi irányának, világszerte nagy részben fölöttébb szerény anyagi díjazásban részesülnek, a mely a hivatásukban kifejtett tevékenységgel alig áll arányban; a takarékpénztári szolgálat pedig mindenesetre külön szolgálmányt képvisel, a mely a tanításra szentelt órákon kívül végzendő; a tanítók jelentékeny része a társadalmi góczpontoktól távol, kis helységekben működik, a hol a legtöbb esetben nélkülözni kénytelen az utbaigazítás, támogatás és elismerés annyira kívánatos eszközét. Azért nemcsak az egységes és nagy arányú vezetés szempontja, hanem az iskolai takarékpénztárak minden egyes fiókintézetének létérdeke is egyenesen szükségessé teszi, hogy az ügy a szolgálatot teljesítő tanítókon kívül fölkaroltassék az államélet vagy a társadalom más tényezői által is, a melyek föladata szóval és tettek által megszüntetni a végrehajtó

közegekben az elhagyottság érzetét, a mely a kedvet és tetterőt bennük elfojtani képes; ellátni őket a kellő nyomtatványokkal, tájékoztató leírásokkal és tanácsokkal, megszerezni mindazt az erkölcsi és anyagi segédforrást, a melyek az ügynek javára szolgálnak oly irányban, hogy a kezelő tanítókban rejlő érdeklődés és jóakarát az elismerésnek nyilvánításai által is fölkeltsék és fokoztassék; s hogy így azon külön munkálkodásért, melyet teljesítenek akkor, a mikor a takarékpénztári szolgálatot magukra vállalják, a tanítók némi kárpótlásban is részesíttessenek, legczélszerűbben pénzbeli jutalmak alakjában.

Kétszeres szükség van mindezekre Magyarországon. Nálunk az új intézmények sokkal nehezebben hódítanak tért, mint másutt. Tanítóink legnagyobb része sanyarú viszonyok közt él; eredeti hivatásukon kívül nem ritkán egyéb teendőkre is szoríttatnak s valljuk be, hiányzik sokakban az értelmiség azon mérve, a mely már magában véve ösztönző erőül szolgálhatna oly föladatok elvállalására, a melyek első sorban érzéket és áldozatkészséget igényelnek a közügyek természetével bíró czélok iránt. A magyar iskolai takarékpénztárak elég satnya fejlődésének egyik magyarázata ebben a körülményben keresendő. A másik, nem kevésbé lényeges és az említett okkal szoros összefüggésben álló mozzanat, a mely a balsikert érthetővé teszi, abban rejlik, hogy az a mozgalom, a mely az iskolai takarékpénztári ügynek Magyarországon való népszerűsítését tűzte ki czélul, minden zaj daczára se nyugodott egészséges, szilárd alapon; hisz tapasztaltuk, hogy egy embernek letünése a cselekvés színhelyéről elég volt annak teljes beszüntetésére. S ez a tény annál nyomósabban esik latba, minél kétségtelenebb, hogy mindazok a nehézségek, a melyek a tanítói kar sajátos helyzetével vannak az ügy hátrányára kapcsolatban, eloszlathatók idővel a közszellemnek ide irányuló és az egyén körén messze tülemelkedő cselekvősége által. Ha tehát azt akarjuk, hogy a magyar iskolai takarékpénztáraknak immár teljes elhanyaglással fenyegetett ügye új életre hozassék, mindenekelőtt meg kell szereznünk számára a társadalom egyetemes közreműködésének mentül nagyobb méretű és hatékonyabb eszközét. Ez pedig lehetséges egy megfelelő és az eddigitől eltérő szervezet megteremtése által. Fentartva a Laurent-féle rendszert,

a szemügyre vett szervezet hivatása lenne, annak életet és erőt kölcsönözni. Hogy e cél elérhető legyen, a szervezetet magát főbb vonásokban az alábbiak szerint képzelnök.

Alakíttassanak országszerte u. n. iskola-takarékpénztári egyesületek. Ily egyesület tagja lehet bárki, a ki magát egészen csekély évi díj fizetésére kötelezi. Egy egyesület hatásköre kiterjedhetne több helység iskola-takarékpénztáaira is. Főadata lenne az egyesületnek az iskola-takarékpénztárakat minden lehető erkölcsi és anyagi támogatásban részesíteni. Végrehajtó közegül szolgálna a közgyűlés által alakítandó választmány, a melynek tagjaivá az ügy iránt különös érdeklődést tanúsító férfiak vagy hölgyek választatnának. A választmánynak hivatalból tagja az iskolai takarékpénztárt kezelő tanító (több iskola-takarékpénztárnak egy helyen létezése esetében elég volna egy megbízott kiküldése), a ki egyszersmind előadó gyanánt működne és fentartaná a kapcsolatot az intézmény és az egyesület közt. A választmány dolga fontolóra venni és megvalósítani mindazt, a mi az intézmény népszerűsítésére és tökéletesítésére szolgál. E célból előadásokat, gyűjtéseket rendezhet, határoz a betétek gyümölcsöztetésének minél czélszerűbb és jövedelmezőbb volta fölött, érintkezésbe lép az egyes pénzüzetekkel, hogy a célra való tekintettel esetleg nagyobb kamatélvezetet és kedvezményeket nyújtsanak, megvitatja és életbe lépteti az iskola-takarékpénztári berendezés javítására tett javaslatokat, nyilván tartja az elért eredményeket, a különféle statisztikai adatokat és működéséről az évi közgyűlésnek beszámol. Az egyesület jövedelmének hováfordítása iránt javaslatot tesz a közgyűlésnek a választmány s nagyfontosságú intézkedés lenne kétségkívül, ha a rendelkezésre álló évi tiszta jövedelem részben az iskolai takarékpénztári szolgálatot ellátó tanítók tiszteletbeli és a körülményekhez képest nagyobb vagy kisebb díjazására, részben a különös szorgalmat tanúsított tanulók takarékbetétjeinek növelésére fordíttatnék. Mert ily módon fokoztatnék a tanító buzgalma, mely most már a nyilvánosság ellenőrzése alá is kerül, másrészt pedig a tanuló a takarékoskodáson kívül szorgalomra is ösztökéltetnék. A jövedelem egy része szánható volna szegény tanulóknak iskolai könyvekkel, ruházattal való ellátására, stb., a mi által az egyesület egyuttal humanitárius szellemben működne.

A föntiek szerint az iskolai takarékpénztári egyesületek mint helyi szövetkezetek szerepelnének, a melyeknek meg volna azon további előnyük, hogy az iskolai takarékpénztárak a lokális viszonyok számbavételével tehát csakugyan életrevaló elvek alapján vezettetnének. De az ily helyi szövetkezetek létesítésével a szervezetnek csak alaposzlopait emeltük föl. A további teendő az épület betetőzéséül, egy központi testület megteremtése, mely az iskolai takarékpénztári ügy egyetemes jellegű érdekeinek képviselőjére lenne hivatva. E testület »a magyar iskolai takarékpénztári egyesületek központi választmánya« címet viselné, megalakulva azon tagokból, a kiket az egyes helyi egyesületek kiküldöttjei a Budapesten tartandó évi nagygyűlésen megválasztanak. A központi választmány, mely maga szervezné tisztikarát, úgy lépne föl, mint az ügy országos letéteményese: nála futnának össze szálai a helyi egyesületek hálózatának, melynek kiszélesbitésére törekednie kell. A központi választmány járulna a kormány és a hatóságok elé és eszközölné ki ezek anyagi és erkölcsi támogatását; folytonos összeköttetésben állana a helyi választmányokkal, hogy utbaigazítólag hathasson minden irányban, ellátná minta-alapszabályzattal, nyomtatványokkal, röpiratokkal, stb. az egyesületeket és a védnökségük alatt álló iskolai takarékpénztárakat, kiadna egy kizárólag az iskolai takarékpénztári ügynek szentelt lapot, hogy az eszme népszerűsítését a publicitás eszközével is előmozdítsa. A központi választmány készítené elő az intézmény fejlesztése érdekében az évi közgyűlés elé terjesztendő javaslatokat; gondoskodnék a helyi egyesületek jelentései alapján egy általános és az iskolai takarékpénztári ügy országos állását feltűntető jelentés szerkesztéséről, a mely az illető évben fölmerült minden nevezetesebb mozzanatról adna számot s tárárt képezné az idevágó összes statisztikai adatoknak. A központi választmányt megilletné a jog, hogy elismerő okleveleket szolgáltatasson ki az iskolai takarékpénztárak ügye körül valóban nagy érdemeket szerzett tagoknak és tanítóknak (az átadás esetleg ünnepélyesen történhetnék a közgyűlés alkalmával), hogy egyes tanítók részére pénzjutalmat is szavazhasson meg, a központi választmány külön pénzkezelése alá tartozó azon jövedelmekből, a melyek kormány-segély alapítványok

alakjában vagy egyéb úton folytak be s a melyek általában a fölmerült költségek fedezésére szolgálnának.

Azt hisszük, hogy az elmondottakban eléggé kidomborítvák a szervezet körvonalai, a nélkül, hogy szükség volna a kivitel további részleteibe behatolnunk. A szervezetnek leírt kettős alakzata biztosítékot nyújt az emelendő épület teljes szilárdsága iránt; az egyik a másiktól nyeri majd létének és minél hatásosabb működésének erőforrásait.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Január.

1-én. A porosz államvasutakon a mai nappal új kivételes díjszabás lép életbe a magyar tengeri számára. E díjszabás márczius hó 31-éig marad érvényben és átlag 40 márkányi díjleszállítást engedélyez waggononként. A viteldíj 100—100 km. után és 100—100 kilónként kisebbedik.

A budapesti közuti vaspálya-társaság 1891-ben 1,522.230 forintot vett be. (1890 : 1,485.992 frt.)

Az Első hazai takarékpénztárnál óriási sikkasztás nyomára jöttek. A hiányzó összeg 1,060.000 frt.

Az Osztrák-magyar bank jegyforgalma 1891. december 31-én 455²² milliót tett; az érczalap 245⁹³ millió; az adóköteles forgalom 1,986.000 frt. volt; tárcza 190¹⁸ millió; előleg 33³⁷ millió. Magyarországra az egész kölcsönüzletből 79,305.000 frt. esik.

2-án. A budapesti lánczíd 6⁰/o-os elsőbbségi kötvényeiből hátralevő részt július 1-re beváltás céljából felmondták. E rész körülbelül 750.000 frtot tesz.

A budapesti városi villamos vasút az elmúlt évben 8,619.215 személyt szállított. A bevételek 541.033 frtot tettek; a vasuti vonalak hossza 11 kilométer.

5-én. Az indiai postának Köln, Bécs, Budapest, Belgrád, Szalonikin át való szállítását még sem foganatosították, mert a szalonikii kikötő berendezései nem megfelelők. Anglia a Brindisin át való szállítási szerződéseket megújította és a szubvencziót 100.000 frankkal leszállította. Remélhető azonban, hogy ha majd a *pyraeusi* vasutak ki lesznek építve, az indiai és ázsiai forgalmat Budapesten át lehet terelni, mert akkor az út 254 km.-rel rövidebb lesz, mint Szalonikin át és 548 km.-rel rövidebb, mint Brindisin át.

6-án. Az Első hazai takarékpénztár igazgatósága és felügyelő bizottsága kijelentik, hogy, habár jogilag nem is volnának kötelezvék a sikkasztásból eredő kár fedezésére, mindazáltal az intézet jó hírnevének fentartása céljából kötelezik magukat, hogy a kárt, a mennyiben az intézet igényjogai által fedezve nem leszen, sajátjukból térítik meg.

7-én. Magyar kiviteli és csomagszállítási részvénytársaságot alakítottak 350.000 frt. alaptökével. E társaság főcélja apró marha, tojás, gyümölcs, vad és főzelékek kivitele, továbbá a csomagok nagyban szállítása. Ez utóbbi üzletág jövedelmének egy részében a

posta is részesedik. A társaság átvette az eddig is létezett Hirsch és társa csomagszállítási vállalat magyar üzletét.

8-án. Az *Osztrák-magyar bank* a kamatlábat 1⁰/₀-kal, vagyis 4⁰/₀-ra leszállította.

A kereskedelemügyi miniszter helybenhagyta a *magyar zálog- és letételi bank* r. t. alapszabályait; a vállalat szervezéséhez most fognak hozzá.

Az *Osztrák-magyar bank* 1891. évi nyeresége 7,843.992 frt. Ebből először is a részvényesek kapnak 7⁰/₀ osztalékot: 6,300.000. A hátralevő 1,410.232 frt. felerészben a monarchia két államát, felerészben a részvényeseket illeti meg. Ez utóbbiak tehát összesen 7⁷⁸/₀-ot kapnak.

10-én. Egy e célra összehívott szak-enquète a *szeszáruk hivatalos jegyzésére* nézve javításokat ajánl.

Bécsben a középbankok (Länderbank, Unionbank, stb.) német bankházakkal egyetemben szövetséget alakítanak. Ez intézetek ez úton akkora tőkeerősségre akarnak szert tenni, hogy a monarchia államai pénzműveleteinél tekintetbe vétessenek.

12-én. A magyar pénzügyminiszter a bécsi bankegyesülettel egyezményt kötött az *1870. évi elsőbbségi kötvényekre* vonatkozólag, melyeket az említett intézet bocsátott volt ki. Ez egyezmény értelmében a magyar földhitelintézet állandó jutalék fejében átveszi az ezen kölcsön törlesztésére alakított, majdnem 4 millióra rúgó alapot. Ez alapot jelenleg a budapesti 4-ik hid építésére fogják folyósítani. A bécsi bankegyesület ezentúl csak mint fizetési hely fog szerepelni.

15-én. A berni nemzetközi egyezmény (1890. október 14.) értelmében a *vasuti üzemszabályzatot* átdolgozzák.

A *pénzügyminiszter* elrendelése, hogy azon iparosok, kik oly ipart is űznek, melyhez denaturált szeszt igényelnek s olyat is, melynél meg nem adóztatott szeszszel dolgoznak, kötelesek e két foglalkozásukat egymástól *elkülönített* helyiségben gyakorolni.

16-án. Az *Erzsébet-gőzmalom* r. t. igazgatósága a közgyűlésnek javasolni fogja, hogy a tiszta nyereségből 35 frt., azaz 17¹/₂⁰/₀ osztalék fiztessék és hogy a tartalékalap 50.000 forinttal gyarapíttassék.

17-én. A *Viktória-gőzmalom* elsőbbségi kötvényeit részvényekre változtatták át.

19-én. A *lisztüzlet* számára a budapesti tőzsdén február 1-től kezdve *új szokványok* lépnek életbe. Ezek értelmében a liszt eladása 100 kg.-onként történik a minőség (szám) megnevezése mellett, az árak rögtöni fizetésre vonatkoznak. Liszt és liszttermények számára 1¹/₂⁰/₀ levonás engedélyeztetik, hizlaló liszt és korpa számára nincs levonás, a 0—6 számú zsákokban 85 kg.-ként, a 7—8 számú 70 kg.-onként adatik el.

21-én. A magy. kir. államvasutak igazgatósága a Dunagőzhajózási társasággal, mint a mohács-pécsi vasut tulajdonosával *péageszerződést* kötött, melynek értelmében a üszög-villányi vonal közös használatra bocsátatik.

A magyar hitelbank 4⁰/₀-os *horvát-szlavon földtehermentesítési kötvényeket* 8,073.000 frt. összértékben ajánl cserében a felmondott 5⁰/₀-os földtehermentesítési kötvényekért. Az utóbbiakat kamatostól

107⁴⁵ forinttal fogadják el, az előbbieket pedig 91⁸⁰ forinton bocsátják ki.

A *magyar parafingyár* r. t. közgyűlése elhatározta a felszámolást.

A kereskedelmi és iparbank-részvénytársaság *jelzáloghitelintézet* alakítását tervezte, a vidéki takarékpénztárak jelzálogos követeléseinek folyósítása céljából. Ezzel szemben a pozsonyi takarékpénztár hasonló célra a takarékpénztárak szövetkezeti szervezkedésére törekszik.

22-én. A *Fővárosi takarékpénztár* osztaléka 48 frtot tesz (16⁰/o), a tiszta nyereség 511.107 frt.

Az *eszéki hitelbank* részvényeit ezentúl Budapesten is jegyzik.

23-án. A *Lujza-gőzmalom* igazgatósága 16 frt = 10⁰/o osztalék kifizetését javasolja.

Budapesten 100.000 frt. részvénytőkével »*Magyar Genius*« r. t. című irodalmi vállalatot alakítottak.

Magyarország és Ausztria pénzügyminiszterei Bécsben a *valuta-rende*zés iránt egyetértésre jutottak és a szaktanácskozmányok egybehívása iránt is történt megállapodás.

24-én. A *magyar vasutak bevételei* 1891-ben a következők voltak:

Államvasutak	49,881.207 frt.
Kamatbiztosítást élvező vasutak . . .	4,820.762 »
Mohács pécsi vasut	871.903 »
Osztrák-magyar államvasut magyar vonalai	6,922.251 »
Győr-ebenfurti vasut	819.753 »
Az összes helyi érdekű vasutak . . .	5,918.007 »
A magyar államvasutak bevétel-többlete az elmúlt évhez képest	26.095 »
A helyi érdekű vasutaké	1,296.641 »

Az *alagut* r. t. tiszta nyeresége az elmúlt évben 49.114 frt. volt, melyből 5⁰/o osztalék és 3⁷⁵ frt. felülosztalék fizettetik részvényenként.

26-án. A *Concordia-gőzmalom* r. t. 40 frt. = 8⁰/o osztalék kifizetését javasolja.

Az *Első hazai takarékpénztár* mérlege 1,987.486 forint tiszta nyereséget mutat (részvénytőke 4 millió frt., tartalék 4.000,876 frt., külön tartalék 8,196.137 frt., nyugdíjalap 641.132 frt.).

27-én. A *Viktória-gőzmalom* r. t. igazgatósága 20 frt. = 13⁰³/o osztalék kifizetését javasolja, az érték-leírások 50.000 frtot tesznek és a tartalékalap gyarapítására 35.000 frtot fordítanak (a tartalékalap ez által összesen 375.000 frtra emelkedik).

A *magy. kir. államvasutak* közzéteszik a február 1-én életbelépő teherdíjszabást.

A *budapesti bank-egyesület* r. t. mérlege 286.507 forint tiszta nyereséget mutat. Ebből 10 frt. = 10⁰/o kerül majd kifizetésre, 45.312 frt. a jövő évi számlára iratik.

28-án. Közzétételnek a *szerbiai és bosnyák forgalomban engedélyezett refakciák*, melyek az aszalt gyümölcs, szilva, szilvaíz, liszt, állat, gabona, stb. kereskedésre vonatkoznak.

29-én. 1891-ben 57 gyár részesült *állami kedvezménylen*; még pedig 19 öt évre, 34 tiz évre és 4 tizenöt évre. Összesen 15,196.500 forint részvénytőkével alakítottak különböző iparvállalatokat.

Horvátországban Saj képviselő nagybirtokát 800.000 frt. áron egy *zágrábi és budapesti konzorcium* vette meg, hogy ott nagyban való tejgazdaságot és egy nagy szeszgyárat is rendezzen be.

30-án. A *Szerbiával* folyó kereskedelmi szerződési tárgyalások kedvezően alakulnak.

A *magyar országos központi takarékpénztár* mérlege 328.053 frt. tiszta nyereséget mutat.

31-én. Az *újlaki téglagyár* igazgatósága 10⁰/₀ = 15 frt. osztalék kifizetését javasolja.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az új esztendő első hónapjának legfontosabb gazdasági mozzanata, a melyet ki kell emelnünk, az, hogy végre megtörténtek az *elhatározó lépések a valuta rendezésére*. Több mint harmadfél év múlt el azóta, hogy *Niebauer* az osztrák képviselőházban a valuta rendezése iránt nyilatkozott. Azóta számos közlemény foglalkozott e tárggyal és egyre azt hiresztelték, hogy megjött már a valutarendezés tényleges kivitelének időpontja. Hivatalos helyről azonban mindannyiszor megczáfolták e híreket és magát a műveletet a jövőre halasztották. A legelső hivatalos kijelentés most történt meg *1892. január havában*. E hivatalos kijelentés ugyan csak keveset mond: csak annyit, hogy február havában össze fogják hívni a *szaktanácskozmányokat*, melyekről az 1887: XXIV. t.-cz. megemlékezik és hogy a két ország *pénzügyminisztere a valuta-rendezés kérése iránt teljesen egyetért*.

Mintegy bizonyosra vehető tehát, hogy a valuta-rendezés legfőbb kérdése, az *értékviszony megállapítása* iránt már *előzetesen* külön elhatározás fog létrejönni, — a szaktanácskozmányok csak a többi kérdések eldöntésével, a pénzláb megállapításával, az államjegyek bevonásával, az ezüstpénz veretésével, stb. fognak foglalkozni.

Ha a valuta-rendezés tényleg *ily módon* fog keresztülvitetni, ezt örömmel fogadhatjuk, mert az *értékviszony külön, előzetes megállapítása* és az érdekelt körök vitája alul való kivonása jelentékeny mérvben meg fogja könnyíteni a műveletet és meg fogja nehezíteni a *tőzsdei üzérkedést*.

Dr. Mandello Gyula.

IRODALMI SZEMLE.

Hasbach W.: Untersuchungen über Adam Smith und die Entwicklung der Politischen Oekonomie. Leipzig, 1891. S. 440.

Csak természetes jelenség bármely tudomány irodalmában, hogy annak történetirői előszeretettel foglalkoznak azzal az egyéniséggel, azzal a szellemmel, a mely a legnagyobb hatással volt a tudomány fejlődésére s a legszembeszökőbb sikert ért el a közvélemény meggyőzésében. S azért nincs mit csodálkoznunk azon, hogy legújában ismét sürűen találkozunk a közgazdaságtan már több, mint egy évszázad előtt elhunyt mesterére, Smithre vonatkozó irodalomtörténeti tanulmányokkal. Az a könyv is, mely előttünk fekszik, már második ily tárgyú műve szerzőnek, a königsbergi egyetem tudós tanárának. Az első: »Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von François Quesnay und Adam Smith begründeten politischen Oekonomie« cím alatt 1890-ben jelent meg; azt követte és minden irányban kiegészítette a jelen kötet.

Ha egészen röviden akarjuk jellemezni a művet, úgy azt mondhatjuk, hogy annak célja Smith egész tudományos hagyatékát alkotó részeire szétbontani. Alkotó részeket mondtunk, értve nemcsak azokat, a melyeket a mester elődeitől vett át, hanem azokat is, melyekkel ő maga járult a tudomány épületéhez; de nem értve az egyes köveket, melyekből az épület össze van téve, hanem annak alapzatát és az oszlopokat, melyeken a tető nyugszik. Tehát nem az egyes nézetek, állítások és tanoknak eredetükre való visszavezetése, hanem a vezéreszmék, a gondolatokat összekötő fonál szövetének elemzése az, a mit Hasbach nyujtani kíván; vagy hogy az előbbi képletet folytatva, hasonlaltal fejezzük ki magunkat: nem az épület egyes helyiségei, hanem annak egész berendezése, stílusa érdeklik őt.

Hogy Smith egész tudományos hagyatékát áttekinthessük, megismertet szerzőnk a skót egyetemek erkölcsbölcshészeti tanszékéhez kötött tárgyak egész körével. Már a tizenhetedik században három különböző tárgyat ölelt fel e tanszék: az etikát, politikát és gazdaságtant. A glasgowi egyetemen, hol Smith tanult s hol később az erkölcsbölcshészetet tanította, csak 1727-ben választották el e tárgyakat a bölcshészet egyéb részeitől. Hogy minő rendben és mértékben tanították ott az erkölcsbölcshészet neve alatt egybefoglalt tanokat, arra vonatkozólag szerzőnk a következő kombinációt nyujtja. Már Hutcheson, Smith tanára, négy szakban adta elő tantárgyát, ezek: a természetes hittan, az erkölcsstan, a jogtudomány és a politika. Ugyanezt a beosztást követte Smith is. Életrajzírója, D. Stewart. azt

is megemlíti, hogy a »Theory of moral sentiments« közzététele után Smith rövidebbre fogta az ethika tárgyalását és figyelmét a jog- és a közgazdaságtan elveinek teljesebb megvilágítására irányozta. Megjegyezhetjük, hogy Hasbach nézete szerint Smith volt valószínűleg az első tudós Angliában, ki a jogot az erkölctől határozottan elkülönítette.¹⁾

Hasbach már most jelen könyvében ezt az egész előadási kört rekonstruálni törekszik, egyedüli kivételével Smith természetjogának, melyre nézve előbbi művére hivatkozik. Miután a mester nem írta meg az általa előadott vallásbölcsezetet, ezt szerzőnk az ő ismeretes erkölctani művéből igyekszik, bár csak fővonaláiban, összeállítani. Ép ez okból a könyvben megváltozik a sorrend: elől áll Smith erkölctana, azután jö az ő természetes theológiája és legutoljára — bár a könyv nagyobb részét elfoglalva — közgazdaságtana, a »Wealth of Nations«.

Nem képezheti feladatunkat e helyen a skót bölcész erkölcs- és hittanának tárgyalása; csak annyiban kell egy-két észrevételt tennünk a könyv ezzel foglalkozó részére, a mennyiben Smith erkölctana és közgazdaságtana tudvalevőleg nagyon szorosan összefüggenek, hogy jobban mondjuk, közös világnézetből, mint kiindulási pontból, erednek. Ezt a tényt, igaz, jó ideig nem ismerte a tudományos világ, mely vakon hitt Buckle téves és tévedésbe ejtő állításának, melyet Skarzynski még kihagyozott volt. Ám a tévedés helyreigazítása nem Hasbach érdeme ugyan, de el kell ismernünk, hogy nem lehetne Smithnek mindkét művében egyértelműen megnyilatkozó alapfel fogását találóbban jellemezni, mint a hogy ő teszi. Mindjárt bevezetésében előadja Smith mechaniko-teleologikus bölcsezetét, melyet ő Hutcheson közvetítésével Newton-tól és Shaftesburytól vett át. E szerint a teremtet az órasmesterhez lehet hasonlítani, a ki az emberi lelket úgy rendezte be, hogy annak ösztönei, vágyai, szenvedélyei úgyszólván egy mesterséges gépezetet képezzenek, mely magára hagyva mozgásában, egyszerre megvalósítja a czélszerűt, erkölcsösét és hasznosat. A ki tehát meg akarja ismerni azt, hogy mi az erkölcsös és hasznos: annak az emberi lélek természetének tanulmányozásán kell kezdenie. E tanulmányozás közben meggyőződhet arról, hogy az emberben vannak egoisztikus és altruisztikus ösztönök. Smith e ponton csak annyiban tér el Shaftesbury és Hutcheson fel fogásától, hogy az önérdeknek nagyobb szerepet tulajdonít, mint elődei. De megegyez velök abban, hogy a társas életet élő embernél egy külön szerv kiképződését veszi fel, mely bizonyos tetteket helyesel, másokat elítél: értjük a lelkiisméretet. Ez egyaránt helyesli valamennyi ösztön nyilvánulását, úgy az egoisztikus, mint az altruisztikus ösztönökét, a mennyiben azok bizonyos határon belül maradnak. Következik ebből Smith erkölctörvényének következő fogalmazása: kövesd hajlamaidat a lelkiisméret által vont korlátok között. Miután pedig, mint említők, a világrend természete Smith szerint olyan, hogy abban minden előre elhatározott összhangot alkot, hogy tehát az

¹⁾ E nézetét D. Stewart egyik helyére alapítja szerzőnk, mely így hangzik: »the second part . . . comprehended Ethics strictly so called, and consisted chiefly of the doctrines which he afterward published in his Theory of Moral Sentiments. In the third part, he treated at more length of that branch of morality which relates to justice, and which, being susceptible of precise and accurate rules, is for that reason capable of a full and particular explanation.«

ember, mikor ösztöneinek enged, nemcsak a jót, hanem a maga-magára nézve hasznosat is megvalósítja: következik Smith világnézletéből az az elv, hogy az állam akkor követ helyes politikát, ha polgárainak az erkölcs és jog határain belül a lehető legteljesebb szabadságot biztosítja. Ime itt áll szemeink előtt Smith politikájának — s mert a közgazdaságtan ez előadási körben a politika részét képezi, tehát tulajdonkép közgazdasági politika: az ő közgazdaságtanának vezéreszméje. De egyúttal kiderül az ő közgazdasági politikájának szoros és közvetlenül ethikai jellege is — a mit manapság nagyon érdemes hangsúlyozni.

Hasbach nem elégszik meg azzal, hogy Smith ethikáját alapvonalaiban ismertesse, hanem rendszeres, de elég rövid kivonatban adja a »Theory of moral sentiments« tartalmát,¹⁾ mivel bizonyára szolgálatot tett a nemzetgazdáknak, kik rendesen nem ismerik a mester emez erkölcs-, illetve lélektanát, melyben pedig megtalálhatnák a kulcsot a »Wealth of nations« alaptanaihoz.

Érintettük azt aényt, hogy Smith közgazdaságtana tulajdonkép az ő politikájának egy része. Hogy annak ezen jellege fejlődésének minden viszontagságai daczára meglátszik a munkán, azt szerzőnk eléggé világításba helyezi. Utal a mesternek a közgazdaságtanról adott meghatározásaira, melyek közül kettő csak a gazdasági politikára érthető. Legjellemzőbb az, a melyik szerint minden ország politikai oekonomiájának nagy tárgya az, az illető ország vagyonát és hatalmát gyarapítani.²⁾ Utal a »Wealth of nations« V. könyvének első fejezetére, erre a hatalmas fejezetre, mely egymaga majd egyhatedét foglalja el a terjedelmes műnek s melyben Smith az államnak a védelem, az igazságszolgáltatás, a nevelés és oktatás körüli teendőivel oly behatóan foglalkozik. De utal Smithnek azon kétségen kívül helyezett szándékára is, egyesíteni a természetjogot és jogtörténelmet egy, a társadalmi élet minden nyilvánulására, tehát a gazdasági igazgatásra is kiterjedő nagy műben, melynek eszméjét Montesquien »Esprit des lois«-jától kölcsönözte. E mű tudvalevőleg nem készült el és erre nézve mondja maga Smith a »Theory of moral sentiments« utolsó kiadásához irt előszavában azt, hogy ígéretét csak annyiban teljesítette: »as concerns police, revenue and arms.« E szavakkal jelezte tehát a skót tudós közgazdaságtana tartalmát.

Egy csomó kérdés merül fel már most ez utóbbi művének keletkezésére nézve, melyek megoldása képezi szerzőnk éles kutató elméjének törekvését. Mutatványul csak néhány kérdést és feleletet.

Miért tért el Smith eredeti tervétől és miért írta meg a gazdasági élet tanát?

A nagy érdeklődés, mely e tan iránt ép ez időben nyilvánult és Smith saját életfolyamata, mely őt Franciaországba, a physiocraták táborába vitte, hozták magokkal e szándékváltozást. Mercier de la Rivière, Steuart, Turgot és Dupont de Nemours művei alig egy-két év határában belül követték egymást s a gazdasági élet erős lüktetése Angliában szintén arra hatott, hogy ezt a szakot válaszsza első sorban könyve tárgyául.

¹⁾ Farrer J. A. »Adam Smith« című, Londonban 1831-ben megjelent munkája 140 lapon kivonatolja e művet, mely kivonatot Hasbach kitűnőnek tart. Szerzőnk 46 lapot szentel e célra.

²⁾ »The great object of the political economy of every county is to increase the riches and power of that country.« Book II. Chap. V.

Hogyan lett Smith gazdaságpolitikájából tulajdonkép mégis a közgazdaság elmélete?

Smithnek mechaniko-optimisztikus metafizikája mellett tulajdonkép alig kell magyarázatát adni annak a jelenségnek, hogy az ő közgazdaságtanában a politika egyre jobban elhalványodott. Az az ember, ki az állam beavatkozását az emberi ösztönök játékába az isteni rend megsértésének minősítette, nem állithatta fel a pozitív közgazdaságpolitika rendszerét. Még csodálni lehet Smithnél — és Hasbach nem is késik nagy következetlenséget vetni a skót bölcsész szemére — hogy az állam feladata gyanánt a jogrend megvalósítása mellett még bizonyos intézetek felállítását is felhossa, melyek létesítését a polgárok magánérdekétől várni nem lehetne. Ez az álláspont szerzőnk szerint engedmény a physiocrata tanoknak.

Hogy egyébiránt mennyire eltolódott a közgazdaságtan súlypontja a politikától az elmélet felé, magánál Smithnél azon idő alatt, míg könyve elkészült: azt mutatja az előszó összehasonlítása a mű tartalmával. Míg bent a könyvben még fel-felüti fejét az állam alakja, még van szó az állam hatalmának eszközeiről, a népességről és a haderőről s a tan meghatározásából is kéri annak eredeti jellege; — az előszóban már teljesen elméleti tannal állunk szemben, melynek feladata a nemzeti vagyonosodás okait fürkészni. E fejlődésről mondja Hasbach: »az összeség hatalmának régi merkantilisztikus-állami szempontja eltűnt a Locke-féle természetjog behatása alatt s az egyes jólétének individualis-materialis szempontja, melyből nézve a közgazdaság csak fogyasztók egymás mellett létezéseként jelentkezik, egyre erősebben az előtérbe lépett.

Honnét vette Smith a gazdasági szabadság posztulátumát s nevezetesen igaz-e az, hogy e tant a physiocrata sugalták neki?

Az utóbbi kérdésre szerzőnk határozott nemmel felel. Smith többször említett metafizikája már magában kellett, hogy e követelményre vezesse őt s ha utóbb irt volna is e kérdésről, mint a physiocrata, az indokolás nála eredeti, az ő etikájából és lélektanából folyó megokolás lett volna. Ámde szerzőnk irodalomtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy a mester a gazdasági szabadság elvét előbb hirdette volt, mint a francia közgazdasági írók. Smith egyik dolgozata, mely 1755-ben tétetett közzé, kizárja azt, hogy ez elvet a physiocrataktól vette volna át Smith, miután azok tudvalevőleg csak 1758. vagy 1759-ben léptek a nyilvánosság elé. Szerzőnk egyébként még régebb időre, Smithnek a negyvenes évek végén Edinburghban tartott előadásaira viszi vissza ez elv hirdetését. De még többet is tesz szerzőnk. Végigjárja azokat a régibb írókat, kiknek könyvei ilynemű tanokat tartalmaznak és igyekszik kimutatni, hogy Smith álláspontja teljesen eredeti, mi azonban nem zárja ki, hogy őt a szabadság elvének erősebb hangsúlyozására, teljesebb kifejtésére, hogy úgy mondjuk, kihegyezésére Pieter de la Courts, Vanderlints, Tucker, főleg Hume olvasása s a mellett a glasgow-i szabadelvű közgazdasági klub embereivel való társalgás birták. A mit Hasbach e részben irodalomtörténeti anyagul összehord, egyikét képezi a könyv legszebb és legtanulságosabb fejezeteinek.

Honnét vette Smith az ő közgazdasági elméletét?

Sajnos, hogy térszüke miatt nem követhetjük szerzőt az ő irodalomtörténeti tanulmányaiban, melyeket a végből végzett, hogy Smith néhány alapfogalmának és alaptanának a természetjogászoktól

való eredetét bizonyítsa. Grotius, Pufendorf, kinek természetjogát Carmichael, az erkölcsbölcsezetnek első tanára a glasgowi egyetemen angol nyelvre átültette volt, aztán Wolff, Hutcheson gazdasági tanait jelenteti meg szerzőnk lelki szemeink előtt. Felettébb tanulságos e szemle, mert hisz Smith érték- és árelméletének, jobban mondva, az ő forgalom-tanának egész vázát megtaláljuk ott s a műszavak: a természetes ár, a névleges ár, stb. szintén megütik füleinket. Különösen feltűnő az, mi mindent találunk már készen Hutchesonnál, Smith mesterénél. Szerzőnk azután levonja tanulságos következtetéseit, melyek arra mennek ki, hogy Smith sokkal több elméletet tanult a német és angol természetjogászoktól, mint a physiokratáktól. Steuartot itt még nem említi szerzőnk; később azonban rátér az ő nagy befolyására is.

Hogyan alakult tehát Smith rendszere, a »Wealth of nations«?

Említettük, hogy mi volt eredetileg Smith irodalmi munkásságának célpontja. Megírni azt, a mi természetes, a mi az igazságosság követelményeinek megfelel, azon az egész területen, a mely felett a jog uralkodik — ma úgy mondanók, hogy az egész társadalmi élet eszményét — s aztán melléállítani azt, a mi a történelem tanúsága szerint győzött, érvényre jutott, tétéles joggá lett; ez volt a mester eredeti szive-vágya. Ám ebből csak egy töredék öltött testet: a közgazdaságtan. E töredék azonban magán hordja az el nem készült egész conceptiójának bélyegét. Látjuk, hogy Smith első két könyve tartalmazza a természetes közgazdaságtant, másik két könyve az ellenkező rendszerek bírálatát. Az első két könyv, melyből a dolog természeténél fogva elmélet lett, Hasbach szerint egyesítése, összeforrasztása a természetjogászok forgalomtanának a physiokrata felfogással, olykép, hogy a bevezetésben s a II. könyvben Quesnay és Turgot, az első könyvben pedig a természetjogászok tana látszik keresztül, bár mindenütt kibővíve gazdag történelmi és társadalomtani anyaggal, mely Smith saját hozzáátétele, ép úgy, mint a jövedelemtannak kifejtése is az ő érdeme. — Így készült, illetve forrasztatott egy egészbe az a systematikai szörny, mint Hasbach nevezi, melyet Smith közgazdaságtani művében szemeink előtt látunk.

Nem terjeszkedhetünk ki szerzőnknek Smith államgazdaságtanáról adott elemzésére, mit annyival inkább kell sajnálnunk, mert Hasbach könyve e részben is bő irodalomtörténeti tanulmánnyal szolgál. Meggyőződhetünk abból, hogy Smith adópolitikai vezérelvei, a melyek oly nagy hirben állanak, már le voltak téve a természetjogászoknál, aztán Bielfeldnél, Montesquieunél, csak össze kellett őket szedni és sorba állítani. S hogy »a semmi új a nap alatt« banális tételét használjuk, megtaláljuk a létminimum adómentesen hagyásának elvét is Wolfnál és Klocknál, stb., kik e részben a mai szociálpolitikusok előfutáraiul tekinthetők.

Külön fejezetet ír még szerzőnk Smithnek a történettudományhoz való viszonyáról s az ő módszertanáról, különösen erős és gazdag irodalomtörténeti tanulmányon alapul az utóbbi rész. Sajnos, hogy az itt mondottakra nem terjeszkedhetünk ki és le kell rennünk a könyvet, melynek kétség kívül elsőrangú hely jut a közgazdaság irodalomtörténetével foglalkozó művek között.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A múlt év folyamán megindult tudományos szaklapok között előkelő szerep jut az »**Economic Journal**« című, a britt közgazdasági társulat (British Economic Association) kiadványát képező negyedéves közgazdasági folyóiratnak. A társulat, melynek elnöke Goschen pénzügyminiszter, s melynek tanácsában az angol szakemberek legjelesebbjei, egy Marshall, Ingram, Sidgwick, Edgeworth, Bastable, Munro, stb. ülnek : ép úgy lézagot pótol az angol nemzet tudományos életében, mint a hogy szükség volt oly szakfolyóíratra, mely egyesítse maga körül a közgazdasági irodalom művelőit. Szinte szégyen volt Angliára, a közgazdaságtan klasszikus hazájára, hogy Amerika, sőt Ausztrália is megelőzték a szorosan tudományos közgazdasági szakfolyóiratok dolgában. Az 1891. év végre meghozta Angliának is a hiány pótlását s egyszerre két szemle indult meg, az *Economic Review*, a *Christian Union* oxfordi osztályának közlönye és a már említett »*The Economic Journal*«, melynek legutolsó (1891. decz.) számából kívánunk ezuttal két értekezést bemutatni.

A füzetnek legelső czikke Edgeworth-nak, az oxfordi egyetem ismert nevű új tanárának — egyuttal a társulat titkárának s a folyóirat szerkesztőjének — a tanári szék elfoglalása alkalmából mondott beköszöntő beszédét tartalmazza. A beszéd, miután szűk téren egyesíteni akarja a tudomány majdnem összes napirenden levő kérdését, aforisztikus színezettel bír ugyan, de azért nem kevésbé érdekes fénnyt vet az angol tanár közgazdasági hitvallására.

Edgeworth azon kezdi, hogy hasonlatosság létezik a közgazdaságtan s az oxfordi egyetem régi, nagy hírű tanszaka, a »literae humaniores« között. Az oknyomozó tudomány eszménye, ugymond, melyet a régi bölcsészet s a modern logika ezen iskoláján alkotunk magunknak, az emberrel foglalkozó tudományok közül csupán, vagy főleg a közgazdaságtanban lelhető fel. Csakis itt találjuk meg a fonalat, mely felvisz általános igazságokhoz és aztán levezérel a különös következtetésekhez. A közgazdaságtan tudományos jellegét és befejezettségét hangsúlyozó ezen kijelentést azután bizonyos fokig mérsékli maga az értekező, mikor hozzáteszi, hogy okoskodásaink fonala rövid, bár nem egyszerű. Példákat idéz, melyek a közgazdasági problémák bonyolódottságát vannak hivatva feltüntetni. Igaz, hogy ezzel semmi újat sem bizonyít szerző, hisz rég elismert dolog, hogy az emberek egymásközi viszonyával foglalkozó társadalmi tudományok vizsgálódási körébe eső jelenségek a legösszetettebbek s ép azért legnehezebbek a megértésre. De nagyon szép és tán az egész beszéd fénypontját képezi az a hasonlat, melyet valamivel alább használ Edgeworth, mikor arról beszél, hogy miért oly sikamlós az alkalmazott közgazdaságtan ösvénye. Azt mondja, hogy tudományunknak vannak törvényei, melyek majdnem olyan egyszerűek és fenségesek, mint a nehézkedés törvénye a természetben : ilyenek az érték s a javak megoszlásának törvényei. De ezekből nem vezethetünk le oly közbeeső axiomákat, minő például az, hogy a bolygók kerülékeket futnak be, mi a gravitáció törvényéből következik. Olyan sűrű az a közeg, a mely a piacz szabad mozgását akadályozza — látjuk itt az ellentétet a csillagászatban szereplő ellenálló közeggel, az étherrel — s a mellett esetről-esetre oly különbözően sűrű, hogy a tudományos

előreajándékozás ki van zárva. A szabad verseny akadályai mások a pénzpiaczen és mások a munka piaczán, mások az egyik népnél és időben s ismét mások másutt és más korszakban. S ha igaz marad is, hogy ugyanazon okok ugyanazon eredményeket hozzák létre: a gyakorlatban e törvénnyel nem megyünk semmire, mivel hogy éppen az okok azonosságának esete nem forog fenn. Minden eset különleges valami, minden válfaj egyetlen a maga nemében, akár a mesebeli Phoenix. Innét az a jelenség, hogy a legalaposabb elméleti tudás sem képesít a gyakorlati problémák megoldására s innét az állítólagos ellentét elmélet és gyakorlat között, mely nem az elmélet tételeinek helytelenségében, hanem a létező viszonyok megítélésének hiányosságában leli magyarázatát. A mint a nehézkedés megtámadhatatlan törvényét nem lehet alkalmazni, ha nem ismerjük az ellenálló közeg sűrűségét, úgy a legszebb elméleti tétellel sem boldogulunk, ha nem ismerjük az erőket, melyek adott esetben működésben vannak. De ép a társadalmi jelenségek összetettsége hozza magával, hogy ezeket az erőket hiány nélkül számon tartani feletőbb nehéz s a mint az angolok egyik nagy logikusa mondja: az ellen a veszély ellen, hogy valamiről megfeledkezzünk, az értelem ereje s a szellem műveltsége is csak nagyon tökéletlen védelmet nyújtanak¹⁾

Visszatérve az elejtett fonalhoz, értekező az elmélet dialektikus fontosságát erősen hangsúlyozza. Felemlíti, hogy a közgazdaságtan is azon tudományok közé tartozik, melyeknek először meggyökerezedett tévtanok kiirtásán kell kezdeniök, mielőtt a felfedező utra indulhatnának. Példákat itt nem hoz fel, de alább látni fogunk néhányat, melyek ép az u. n. klasszikus angol közgazdaságtan rovására irandók. Megemlékezik néhány röpke szóval az irodalmi divatról, vagy, mint ő mondja, a feltevések kaleidoszkopszerű változásáról, például hozva fel Jevons hasznossági értéktanát, mely úgy elbűvölte a szerinte »épen nem legrosszabb fajhoz tartozó nemzetgazdákat«, hogy majdnem elfeledték a régi, fontos tant, mely az értéket az áldozattal és munkával hozza összeköttetésbe. Ez a kis oldalvágás, mely az újabb értékelméletnek van szánva, arra szolgál alkalmul szerzőnek, hogy az irodalomtörténeti tanulmányok fontosságát hangsúlyozza.

Megemlékezik a beszéd az u. n. matematikai módszerről is, mely, elmondhatjuk, legújabbán szinte divattá vált s melynek egyik művelője éppen értekező. Bár bizonyos fokig óvatos Edgeworth a jelzett módszer fontosságának jellemzésében, még sem bírja megállni, hogy azt a merész állítást ne kockáztassa, hogy a különbözeti számítás a tiszta közgazdaságtani elmélet kincses kamrájának kulcsa. Majd azzal az előnnyel hasonlítja össze e módszer használatát, melylyel a régi bölcsészek anyanyelvükön való olvasása jár.

A beszéd aztán áttér az elmélet alkalmazásának kérdésére s itt szövi bele okoskodásába azt a párhuzamot a közgazdaságtan s a csillagászat közt, melyről fentebb megemlékeztünk. Edgeworth néhány általános elméleti tételt idéz, a modern közgazdaságtan alaptörvényeit, azt mondva rólok, hogy azok segítségével általános képzeteket nyerünk

¹⁾ Against the danger of overloving something, neither strength of understanding nor intellectual cultivation can be more than a very imperfect protection. (Mill: Some unsettled Questions.)

az irányról, mely felé az élet halad, ép úgy, mint magas hegyekről általános áttekintést szerzünk a vidék képeről. A hasonlatot talán megtoldhatnánk azzal, hogy az elmélet ezen általános tételei — ép úgy, mint a hegytetőről letekintő szem, megjelelik az egyenes utat, mely bizonyos ponthoz visz, de nem is sejtetik azt a temérdek kanyarulatot, melyet az élet országútja megtesz, mielőtt ama ponthoz ér.

Edgeworth gyors elmefuttatásában érinti a statisztikát is, melynek fontosságát egy szójátékkal juttatja kifejezésre, melyet magyaráz olyanformán lehetne visszaadni, hogy a ki nincs tekintettel a számokra, az maga sem fog számítani az életben.¹⁾ Azután bókol a történelmi iskolának és hirdeti a békét a »régi és új nemzetgazdák« közt. A ki tudja, minő volt a két iskola harca, az az idők jelét láthatja az angol tanár e békülékeny hangjában, mely különben ma-holnap általánossá válik Európaszerte. S ha már az idők jelét láttuk egy mozzanatban, idézzünk egy másik ily jelet is. A munkáskérdés az, melynek megítélése egyik mérvesszeje szokott lenni a szakemberek gazdaságpolitikai hitvallásának. Edgeworth futólag és inkább melleleg bár, belefoglalja beszédébe e kérdést is, a régieknek szemökre veti tévedéseket, melyet a beralap tanával, a munkásegyletek törekvéseinek elítélésével, a munkásvédelem (az ismeretes Factory Act) elvetésével elkövettek. A mit e kérdés taglalásánál mindenki szívére akar kötni, az a rokonszenv a munkások iránt. A ki a sorok közt szeret kutatni, annak szemébe szökik az idők e jele, mely a manchesterismus hazájában úgy tűnik fel, mint a német tanszékekről hangzó szavak távoli visszhangja.

A másik értekezésnek, melyre e helyen kiterjeszkedni kívánunk, tárgya gyakorlati — és pedig angol szempontból elsőrangú fontosságú gyakorlati kérdés: az angol szénbányászat jövőjének kérdése. Az értekezés, melyet szerzője, *Brown F.*, a British Association tavalyi vándorgyűlésén Cardiffban, Anglia egyik legélénkebb kikötővárosában, a wales-i szénbányák fő kiviteli piacán olvasott fel, »*The coal question*« (a szénkérdés) czim alatt erősen pesszimisztikus színezettel rajzolja a britt közgazdaság jövőjét a széntelepek fenyegető kimerülése esetére.

Hogy azonban sort tartsunk, előre kell bocsátanunk, hogy Brown mindennek előtt az időpontot akarja meghatározni, a mikor a rendelkezésre álló gazdag és jó minőségű erek fogytán lesznek. Ez az időpont természetesen két, egymással ismét a feltételezettség viszonyában álló tényezőtől függ: a még kiaknázatlan telepek tartalmától s az évi termelés nagyságától. Brown szembeszáll a nehézségekkel, melyek e tényezők s azok kölcsönhatásának felbecslésével járnak és megkísérli években kifejezni azt az időt, a mikor az angol szénbányászat hanyatlási korszaka beáll. Számítása, rövid vázlatban, a következő. Az első minőségű angol és skót széntelepek tartalma megközelítőleg 20 milliárd tonnát tett ki eredetileg; — ez óriás mennyiségből már vagy egy ötödrész elfogyasztott, marad tehát vagy 16 milliárd tonna. A mi az évi széntermelést illeti, az szerinte még vagy 25 évig emelkedni fog, bár lassanként hanyatló mérvben. A maximumát az angol széntermelés értekező szerint évi 250—300 millió tonnával fogja elérni (jelenleg, az utolsó éveket véve, évi

¹⁾ It is truer now than in Plato's time, that he who has no regard for the art of counting, will not be himself of much account. (632. l.)

170—180 millió t. állittatik elő). Ezen a fokon vagy egy további negyedszázadig fog maradni a szénelőállítás: azon túl már a termelés megdrágulása s a bányászat hanyatlása kezdődik. Az angol széntelepek teljes kimerüléséről ugyan még századok múlva lehetne csak szó, de az elsőrendű telepek, melyek alatt Brown a 2.000 lábnál mélyebben nem fekvő, legalább 3 láb vastagságú tiszta szénereket érti, fél század alatt ki fognak merülni. Hogy ez mit jelent, azt értekezése második felében fejti ki szakemberünk. Kár, hogy túlzásaival elrontja a hatást, melyet a dolog fontossága fejtegetéseinek előre biztosít vala.

Brown ugyanis valóságos katasztrófát jósol az angol nemzet gazdaságára, mihelyt az elsőrendű széntelepek kimerülnek. Kétségbeesik a felett, hogy hogyan bírja el az angol nép a 690 millió font körül járó államadósság terhét, honnét veszik a vasutak, a csatornák, a közraktárak, stb. a forgalmat, mely a beléjük fektetett tőkéket kamatoztatja, ha majd elfogy az angol ipar és hajózás olcsó tüzelőszere. S hogy a fenyegető katasztrófa, az államtönk s a magántőkék megsemmisülése elkerültesse, azt kívánja, hogy már most, a jó években, nézzen utána az angol nemzet, hogy mikép eszközölheti a terhek könnyítését, a fokozatos leszámolást, a mely elviselhetővé tegye majd a rossz éveket.

Mondani sem kell, hogy e félelmek túlzottak és komoly számba nem vehetők. Egy azonban világos — s ez képezi a helyes magvát e fejtegetéseknek — hogy az angol nemzet óriási előnye, mely az olcsó tüzelőszert monopoliumában állott, hovatovább szétfoszladóban van. Mert akár maradjon meg a szén a mai uralkodó állásában, mint tüzelő anyag, akár találjon fel a technika újabb, tökéletesebb és olcsóbb pótszert: az angol ipar és az angol tengerészet kiváltságos helyzete, melyet a kitűnő minőségű s a partokhoz közel fekvő szénnek köszönt, idővel — s ha Brownnak igaza van, oly idő múlva, mely az emberek életében ugyan hosszú, de nemzetek életében nagyon rövid korszak — meg fog szűnni. A milyen elkeserítő e tudat az ipari hegemoniához szokott Albion előrelátó fiának, olyannyira biztató a gazdaságilag hátrább álló népekre nézve, melyek bővelkednek a természet kiaknázatlan kincseiben. Egyet azonban az utóbbiaknak nem szabad kifeledni a számításból, s ez az, hogy a természet minden gazdasága sem ér semmit, ha nem járul hozzá az emberek erélye, munkássága és kitartó szorgalma. Ez utóbbi tényezők nélkül az angol nemzet, szén és vastelepei minden gazdagsága mellett sem lett volna azzá, a mivé lett: a világ leggazdagabb nemzetévé.

dr.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Adatok a legújabb magyar konverzióhoz.

11. 6. e

A conversióról szóló pénzügyminiszteri jelentés, melyet fentebb az értekezések sorában ismertettünk, figyelemre méltó függelékkal van ellátva, a melynek adatai nemcsak az első futó pillantásra tárják eléünk államhitelünk fejlődésének csak száraz számokban megrajzolva is meglepő képét, az alkotmányos korszak kezdetétől máig, de arra is hivatvák, hogy azoknak, kik pénzügyi történelmünkkel behatóbban foglalkoznak, igen becses, mert sokat felölelő és megbízható forrásként szolgáljanak. Két táblázatban — és pedig budgetünk berendezésével összhangban, különválasztva a tulajdonképeni államadóságokat és a vasutak államosítása folytán átvett vasuti kölcsönöket — fel vannak sorolva az összes államadóságaink kibocsátására vonatkozó fontosabb adatok. Egy harmadik táblázat külön foglalkozik behatóan járadék-kibocsátásainak történetével, míg egy negyedik táblázat összehasonlításokat tesz járadékaink és némely külföldi adósság árfolyamfejlődése közt. A táblázatokhoz magyarázó szöveg van csatolva.

Nem szándékunk e helyen a pénzügyminiszter által a parlament elé terjesztett adatokat külön beható tanulmány tárgyává tenni, csak idézzük a táblázatokból és a magyarázatokból a legfontosabb adatokat, hogy azok természetéről fentebbi értekezésünk olvasója tájékozást nyerjen.

A magyar állam a következő adósságokat bocsátotta ki: még az alkotmányos korszak előtti időkben, 1854-ben kezdődik az 5⁰/₀-os földtehermentesítési adósság kibocsátása, melynek összkibocsátása 1888-ig 293,497.680 frtot ér el.

Az alkotmányos korszakba esnek következő adósság-kibocsátásaink:

A 6 ⁰ / ₀ -os lánczhid-kölcsön 1866-ban . . .	1,400.000	frt.
Az 5 ⁰ / ₀ » m. vasuti kölcsön 1868—1872-ig	85,125.600	» aranyban
Az 5 ⁰ / ₀ » szőlődézmaváltság 1869—1890-ig	25,766.890	»
Az 5 ⁰ / ₀ » »sorsolási kölcsön 1870-ben . .	30,000.000	»
Az 5 ⁰ / ₀ » gömöri záloglevélkölcsön 1871-ben	6,624.300	» aranyban
Az 5 ⁰ / ₀ » 30 milliós kölcsön 1872-ben . .	30,000.000	» »
Az 5 ⁰ / ₀ » maradvány és irtványföldek megváltása 1875—1891-ig	2,135.860	»
Az 5 ⁰ / ₀ -os 54 milliós kölcsön 1873-ban .	54,000.000	» aranyban
A 6 ⁰ / ₀ » 76 ¹ / ₂ milliós kölcsön 1874-ben .	76,500.000	» »
A 6 ⁰ / ₀ » 76 ¹ / ₂ milliós kölcsön 1875-ben	76,500.000	» »
Az 5 ⁰ / ₀ » 1876. év vasuti beruházási kölcsön		
1880-ban	11,191.600	» »

A 6 ⁰ / ₀ -os magyar aranyjáradék 1876—1880.	400,000.000	frt.	aranyban
A 4 ⁰ / ₀ » tiszta-szegedi kölcsön 1880-ban .	44,000.000	»	»
A 4 ⁹³ / ₀ »-os szágráb-károlyvárosi vasut meg- vétele 1880-ban	4,800.000	»	»
A 4 ⁰ / ₀ -os m. aranyjáradék 1881—1884-ig .	545,000.000	»	»
Az 5 ⁰ / ₀ » m. papíráradék 1881—1889 ig .	358,487.000	»	
Ujabb 4 ⁰ / ₀ -os magyar aranyjáradék-kibocsátás 1888-ban	47,000.000	»	aranyban
A 4 ¹ / ₂ »-os vasuti beruházási kölcsön 1888.	15,310.000	»	»
A 4 ¹ / ₂ » m. vasuti aranykölcsön 1889-ben	182,000.000	»	»
A 4 ¹ / ₂ » m. vasuti ezüstkölcsön 1889-ben	119,500.000	»	ezüstben
A 4 ⁰ / ₀ -os magy. földtehermentesítési adósság 1889-ben	199,509.000	»	papirban
A 4 ¹ / ₂ »-os italmérési jog kártalanítás 1890— 1891-ben	171,707.150	»	»

A vasutak államosítása folytán elvállalt adósságaink pedig:

			a kibocsátás történet
Az 1880-ban államosított tiszavidéki vasut részvényei	19,374.572	frt. o. é.-ben	1869-ben
Az 1880-ban államosított tiszavidéki vasut elsőbbségei	19,781.000	»	1872-ben
Az 1880-ban államosított tiszavidéki vasut sorsjegy-kölcsöne	14,560.760	»	1858-ban
Az 1884-ben államosított első erdélyi vasut részvényei	14,000.000	»	1867-ben
Az 1884-ben államosított első erdélyi vasut elsőbbségei	20,622.000	»	1867-ben
Az 1884-ben államosított alföld-fiumei vasut részvényei	18,281.400	»	1869/73-ban
Az 1884-ben államosított alföld-fiumei vasut I. kib. elsőbbségei	18,545.400	»	1870-ben
Az 1890-ben államosított alföld-fiumei vasut II. kib. elsőbbségei	1,601.800	»	1874-ben
Az 1890-ben államosított m.-észak- keleti vasut részvényei	17,756.000	»	1869/71-ben
Az 1890-ben államosított m.-észak- keleti vasut ezüst elsőbbségei	26,634.000	»	1869/71-ben
Az 1890-ben államosított m.-észak- keleti vasut 5 ⁰ / ₀ -os arany-kölcsöne	13,000.000	»	aranyban 1875-ben
Az 1890-ben államosított m.-észak- keleti vasut 6 ⁰ / ₀ -os arany-kölcsöne	1,589.300	»	1878-ban
Az 1876-ban államosított m.-keleti vasut I. kib. kölcsöne	44,812.800	»	o. é.-ben 1869-ben
Az 1876-ban államosított m.-keleti vasut II. kib. kölcsöne	29,997.600	»	aranyban 1873-ban
Az 1876-ban államosított m.-keleti vasut III. kib. kölcsöne	9,989.300	»	1876-ban
Az 1889-ben államosított nyugati vasut részvényei	15,000.000	»	o. é.-ben 1871-ben
Az 1889-ben államosított nyugati vasut I. kib. elsőbbségei	20,786.600	»	1871-ben
Az 1889-ben államosított nyugati vasut II. kib. elsőbbségei	2,813.000	»	1874-ben

		a kibocsátás történt
Az 1889-ben államosított gácsországi vasut részvényei	12,320.000 frt. o. é.-ben	1870-ben
Az 1889-ben államosított gácsországi vasut I. kib. elsőbbségei	18,958.800 » »	1870-ben
Az 1889-ben államosított gácsországi vasut II. kib. elsőbbségei	3,130.200 » »	1878-ban
Az 1889-ben államosított gácsországi vasut III. kib. elsőbbségei	13,600.000 » »	1887-ben
Az 1884-ben államosított duna-drávai vasut részvényei	4,636.200 » »	1873-ban
Az 1884-ben államosított duna-drávai vasut elsőbbségei	6,873.800 » »	1873-ban
Az 1889-ben államosított budapest-pécsi vasut részvényei	7,850.000 » »	1884-ben
Az 1889-ben államosított budapest-pécsi vasut elsőbbségei	7,850.000 » »	1884-ben

Ezen adósság-kibocsátásokról megtaláljuk a táblákban még a következő adatokat: az eladási árfolyamot, a befolyt készpénzt, ez utóbbit az arany és ezüstadósságoknál bankértékekre is átszámítva, a kibocsátási költségeket, a befolyt tiszta készpénzt, a tényleges kamatlábat a befolyt nettoeredmény után számítva, az elhelyezési árfolyamot ‰-okban a befolyt nettoeredmény után, az egyes kölcsönök tőzsdei árfolyamát 1891. szeptember 24-ikén, az ezen utóbbi árfolyamnak megfelelő tényleges kamatlábat, a convertálás alá vont kölcsönök árfolyamát a conversio folyama alatt, az osztrák-magyar bank kamatlábat az egyes adósságok kibocsátási évében és végül az egyes adósságokra vonatkozó különféle jegyzeteket.

Foglalkozzunk mindenekelőtt az érczkölcsönökkel és állítsuk össze azok átvételi fix árfolyamát százalékokban és aranyban, úgy, a mint azok a miniszteri jelentés »magyarázó szövegében« is külön ki vannak emelve.

Érczkölcsöneink közül:

az 5 ⁰ / ₀ -os vasuti kölcsönnek, mely 1868—72. években bocsátatott ki, átvételi árfolyama volt	72 ²² / ₀
az 5 ⁰ / ₀ -os gömöri záloglevél-kölcsönnek, mely 1871-ben bocsátatott ki, átvételi árfolyama volt	79 [—] »
az 5 ⁰ / ₀ -os 30 millós kölcsönnek, mely 1872-ben bocsátatott ki, átvételi árfolyama volt	75 ²⁵ »
az 5 ⁰ / ₀ -os 54 milliós kölcsönnek, mely 1873-ban bocsátatott ki, átvételi árfolyama volt	74 [—] »
a 6 ⁰ / ₀ -os 76 ¹ / ₂ milliós kölcsön 1874. évi kibocsátásának átvételi árfolyama volt	86 ¹⁷ »
ugyane kölcsön 1875. évi kibocsátásának átvételi árfolyama volt	86 ²³ »
a 6 ⁰ / ₀ -os aranyjáradék 1876—1880. évi kibocsátásainak átlagos árfolyama volt	77 ¹³³ »
az 1876. évi vas. beruh. kölcsönnek, mely 1880-ban bocsátatott ki, árfolyama volt	91 ⁶⁶ »
a 4 ⁰ / ₀ -os aranyjáradék-kölcsönnek, mely 1881—1884-ben bocsátatott ki, átvételi árfolyama volt	74 ^{27 2} / ₀ »
a 4 ⁰ / ₀ -os aranyjáradék-kölcsön 1888. évi kibocsátásának átvételi árfolyama volt	76 ⁰⁷ »

az 1888. évi $4\frac{1}{2}\%$ vas. beruh. kölcsönnek, mely 1888-ban
 bocsáttatott ki, átvételi árfolyama volt 91·36 %
 az 1888. évi $4\frac{1}{2}\%$ -os vas. aranykölcsönnek, mely 1888/89-ben
 bocsáttatott ki, átvételi árfolyama volt 93.— »

Hasonlitsuk össze már most az eladási árfolyamokat úgy,
 a hogy azok a tényleges bankértékű készpénzeredményből voltak
 megállapíthatók és tegyük melléjük ugyancsak a miniszteri előter-
 jesztés »magyarázó szövege« nyomán azon árfolyamokat, melyek
 emezeknek megfelelnek, ha az összehasonlítás kedvéért feltételezzük,
 hogy ez adósságok mind 4% -ot kamatoznak.

	Év	Elhely. árfoly. volt	4% kamatnak megfelelő árfolyam
Az 5% -os vasuti kölcsönnél	1868—1872-ben	81·02— 4%	64·82 %
az 5% -os gömöri zálog- levélkölcsönél	1872-ben	88·39 %	70·71 »
az 5% -os 30 milliós köl- csönél	1872-ben	82·86 »	66·29 »
az 5% -os 54 milliós köl- csönél	1873-ban	79·15 »	63·32 »
a 6% -os $76\frac{1}{2}$ milliós köl- csönél	1874-ben	93·67 »	62·45 »
a 6% -os $76\frac{1}{2}$ milliós köl- csönél	1875-ben	91·75 »	61·17 »
a 6% -os aranyjáradék- kölcsönél	1876—1880-ig	86·63 »	57·75 »
az 1876. évi 5% -os beruh. kölcsönél	1880-ban	106·34 »	85·09 »
a 4% -os aranyjáradék-köl- csönél	1881—1884-ig	88·90 $\frac{5}{2}$ »	88·90 $\frac{1}{2}$ »
a 4% -os aranyjáradék-köl- csönél	1888-ban	93·87 »	93·87 »
az 1888. évi $4\frac{1}{2}\%$ vas. beruh. kölcsönél	1888-ban	111·93 »	99·49 »
az 1889. évi $4\frac{1}{2}\%$ vas. arany-kölcsönél	1888-ban	105·52 »	97·35 »

Hasonlitsuk össze azon kamatlábakat, melyek az egyes köl-
 csönök elhelyezési árfolyamának megfelelnek és tegyük melléjük mind-
 járt az osztrák-magyar bank évi átlagos kamatlábát is a kibocsátás
 évében. E kamatlábak

	Az elhely. árfolyamnak megfelelő kamatláb	Osztr. magyar bank kamatlába
az 1868—1872-ig kibocsátott vasuti kölcsönél	6·92 $\frac{0}{10}$	4—6 $\frac{0}{10}$
» 1871-ben kib. gömöri záloglevél »	6·33 »	5 $\frac{7}{8}$ »
» 1872-ben » 30 milliós »	6·65 »	5 $\frac{1}{2}$ »
» 1873-ban » 54 »	6·76 »	5 »
» 1874-ben » $76\frac{1}{2}$ »	7·19 »	4 $\frac{1}{2}$ »
» 1875-ben » $76\frac{1}{2}$ »	7·27 »	5 »
» 1876—1880-ig kib. 6% aranyjáradék »	7·78 »	4—4 $\frac{1}{2}$ »
» 1880-ban » 5% beruházási »	5·45 »	4 $\frac{1}{2}$ »
» 1881—1884-ig » 4% aranyjáradék »	5·39 »	4—4 $\frac{1}{2}$ »
» 1888-ban » 4% »	5·26 »	4 $\frac{1}{4}$ »
» 1888-ban » $4\frac{1}{2}\%$ vas. beruh. »	4·92 »	4 $\frac{1}{4}$ »
» 1888/89-ben » $4\frac{1}{2}\%$ vas. arany »	4·84 »	4 $\frac{1}{2}$ »

Végül állítsuk össze az aranykölcsönök tényleges elhelyezési árfolyamát és árfolyamát 1891. szeptember 24-ikén.

		Elhelyezési árfolyama	Árfolyama 1891. szept. 24-én
Az 1868—1872-ig kibocsátott vasuti kölcsön		81.02 0/0	127.5 0/0
Az 1872-ben	» gömöri zálog- levél-kölcsön	88.39 »	127.5 »
Az 1872-ben	» 30 milliós köl- csön	82.86 »	127.5 »
Az 1873-ban	» 54 milliós köl- csön	79.15 »	127.5 »
Az 1874-ben	» 76 ¹ / ₂ milliós köl- csön	93.67 »	154.35 »
Az 1875-ben	» 76 ¹ / ₂ milliós köl- csön	91.75 »	154.35 »
Az 1876—1880-ig	» 6 ⁰ / ₀ -os m. arany- járadék	86.63 »	154.35 »
Az 1876-ban	» 5 ⁰ / ₀ -os beruhá- zási kölcsön	106.34 »	118 »
Az 1881—1884-ig	» 4 ⁰ / ₀ -os arany- járadék	88.90 ¹ / ₂ 0/0	102.9 »
Az 1888-ban	» 4 ⁰ / ₀ -os arany- járadék	93.87 »	102.9 »
Az 1888-ban	» 4 ¹ / ₂ 0/0-os vasuti beruházási kölcsön	111.93 »	114 »
Az 1889-ben	» 4 ¹ / ₂ 0/0-os vasuti aranykölcsön	109.52 »	114.75 »

Csak végig kell nézni az eddig felsorolt számokon, hogy lássuk az óriási fejlődést, melyen államhitelünk pénzügyeink önállósítása óta keresztülment. A 7⁰/₀ körül ingadozó számok, melyek első kölcsöneink elhelyezési kamatlábát jelzik és a 4.84⁰/₀-os kamatláb, mely mellett utolsó aranykölcsönünket elhelyeztük, meggyőzőbben bizonyítják a haladást, mint a legragyogóbb tollra valló okoskodás.

A vasutak államosítása folytán az államot terhelő adósságok nem bocsáttattak ki az állam által közvetlenül, hanem mint már elhelyezett adósság vétettek át általa. De a kibocsátások módoszatai, mint vasutaink financirozásának fontos adatai eléggé érdekesek, hogy egy pillantást reájuk is vessünk.

Ily czimű adósságaink kibocsátási árfolyamai és az ezen árfolyamoknak megfelelő kamatlábak a következők:

A részvényadósságoké:

		Kibocsátott			Tényle- ges kama- tozás
5 ⁰ / ₀	Erdélyi vasuti	1867-ben	78.50	árfolyam mellett	6.37 ⁰ / ₀
5 ⁰ / ₀	Tiszavidéki »	1869 »	—		—
5 ⁰ / ₀	Alföld-fiumei »	1869—73-ban	62.50	»	8 »
5 ⁰ / ₀	Északkeleti »	1869—73-ban	59.86	»	8.35 »
5 ⁰ / ₀	Gácsországi »	1870-ben	75	»	6.66 »
5 ⁰ / ₀	Nyugati »	1871-ben	68	»	7.35 »
5 ⁰ / ₀	Duna-drávai »	1873-ban	81.09	»	6.16 »
5 ⁰ / ₀	Budapest- pécsi »	1884-ben	92.50	»	5.39 »

Az elsőbbségi adósságoké:

		Kibocsátatott			Tényle- ges kamatláb
5 ⁰ / ₀	Erdélyi vasuti	1867-ben	70	árfolyam mellett	7.14 ⁰ / ₀
5 ⁰ / ₀	I. kib. keleti »	1869-ben	76.02	»	6.57 »
5 ⁰ / ₀	II. kib. » (ar.)	1873-ban			
5 ⁰ / ₀	II. kib. » »	1876-ban			
5 ⁰ / ₀	I. kib. Alföld- fiumei »	1870-ben	62.50	»	8 »
5 ⁰ / ₀	I. kib. Gács- országi »	1870-ben	75	»	6.66 »
5 ⁰ / ₀	I. kib. Nyugati »	1871-ben	68	»	7.35 »
5 ⁰ / ₀	Északkeleti »	1871-ben	71.63	»	6.98 »
5 ⁰ / ₀	Tiszavidéki »	1872-ben	—		—
5 ⁰ / ₀	Duna-drávai »	1873-ban	81.10	»	6.16 »
5 ⁰ / ₀	II. kib. Nyugati »	1874-ben	88.13	»	5.67 »
5 ⁰ / ₀	II. » Alföld- fiumei »	1874-ben	83.63	»	5.97 »
5 ⁰ / ₀	Északkeleti » (ar.)	1875-ben	81.17	»	6.16 »
6 ⁰ / ₀	Északkeleti » »	1878-ban	93.50	»	6.39 »
5 ⁰ / ₀	II. kib. Gács- országi »	1878-ban	90	»	5.55 »
4 ⁰ / ₀	Budapest-pécsi »	1884-ben	95	»	4.21 »
5 ⁰ / ₀	III. kib. Gács- országi »	1887-ben	87.575	»	5.71 »

Hasonlitsuk össze az egyes adósságok kibocsátási árfolyamát az 1891. szeptember 24-ikén jegyzett tőzsdei árfolyammal és a kibocsátási árfolyamnak megfelelő kamatlábat az 1891. szeptember 24-ikén jegyzett árfolyamnak megfelelő kamatlábbal.

Részcény-adósságok:

	Kibocsátási árfolyam	Árfolyam 1891. szeptemb. 24-ikén	A kib. ár- folyamnak megfelelő kamatláb	Az 1891. szeptemb. 24-iki kamatláb
Elsőerdélyi vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1867-ben	78.50	99.875	6.37 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
Alföld-fiumei vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1869—73-ban . .	62.50	100.25	8 »	4.98 »
Északkeleti vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1869—73-ban . .	59.86	98.50	8.35 »	5.08 »
Gácsországi vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1870-ben	75	99	6.66 »	5.05 »
Nyugati vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1871-ben	68	99	7.35 »	5.05 »
Duna-drávai vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1873-ban	81.09	99.125	6.16 »	5.04 »
Budapest-pécsi vasuti részv. adósság, kibocsátatott 1884-ben	92.50	99.5	5.39 »	5.02 »

Elsőbbségek:

Erdélyi vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1867-ben	70	108.33	7.14 »	4.61 »
I. kib. Alföld-fiumei vasuti elsőbb- ségi adósság, kibocsátatott 1870- ben	62.50	108.33	8 »	4.61 »

	Kibocsátási árfolyam	Árfolyam 1891. szeptemb. 24-ikén	A kib. ár- folyamnak megfelelő kamatláb	Az 1891. szeptemb. 24-iki kamatláb
I. kib. Gácsországi vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1870-ben	75	100	6·66 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
Nyugati vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1871-ben	68	101·50	7·35 »	4·92 »
Északkeleti vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1871-ben	71·63	100	6·98 »	5 »
II. kib. Keleti vasuti elsőbbségi adósság (arany), kibocsátatott 1873-ban	76·02	127·50	6·57 »	4·58 »
Duna-drávai vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1873-ban	81·10	108·33	6·16 »	4·61 »
II. kib. Nyugati vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1874-ben	88·13	101·25	5·67 »	4·93 »
II. kib. Alföld-fiumei vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1874-ben	83·63	108·33	5·97 »	4·61 »
5 ⁰ / ₀ -os Északkeleti vasuti elsőbbségi adósság (arany), kibocsátatott 1875-ben	81·17	—	6·16 »	— »
III. kib. Keleti vasuti elsőbbségi adósság (arany), kibocsátatott 1876-ban	—	112	— »	4·69 »
6 ⁰ / ₀ -os Északkeleti vasuti elsőbbségi adósság (arany), kibocsátatott 1878-ban	93·50	—	6·39 »	— »
II. kib. Gácsországi vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1878-ban	90	100	5·55 »	5 »
Budapest-pécsi vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1884-ben	95	89·50	4·21 »	4·47 »
III. kib. Gácsországi vasuti elsőbbségi adósság, kibocsátatott 1887-ben	87·57 ⁵	89·25	5·71 »	4·48 »

Mint mondók, a »függelék« egyik táblázata specziálisan a járadékkibocsátásokkal foglalkozik az egyes évek egyes különböző kibocsátásait is részletezve; itt csak az egyes évi összkibocsátásokat közöljük a kibocsátási átlagárfolyamokkal és az ezen árfolyamoknak megfelelő kamatlábakkal.

Kibocsátatott 6⁰/₀ aranyjáradék:

	Kibocsátatott frt.		Tényleges kamatláb
1876. évben	40,000.000	80·5 ⁰ / ₀ árfolyamon	7·45 ⁰ / ₀
1877. »	31,955.775	80·8 »	7·42 »
1878. »	146,719.925	75·20 ⁶ »	7·97 »
1879. »	166,324.300	76·42 »	7·85 »
1880. »	15,000.000	87·10 »	6·89 »

4⁰/₀ aranyjáradék:

1881. évben {	. . . 80,000.000	72 »	»	} 5·45 »
	. . . 80,000.000	73·87 ⁵ »	»	
	. . . 40,000.000	74·94 ⁴ »	»	

	Kibocsátott frt.		Tényleges kamatláb
1882. évben { . . . 40,000.000	75.40 %	árfolyamon	{ 5.30 %
1883. » { . . . 10,260.400	75.38 »	»	{ 5.63 »
1884. » { . . . 70,000.000	73.90 »	»	{ 5.33 »
1888. » { . . . 100,000.000	75 »	»	{ 5.25 »
1888. » { . . . 124,739.600	74.94 ¹ »	»	{ 5.26 »
1888. » { . . . 20,000.000	75.5 »	»	{ 5.26 »
1888. » { . . . 10,000.000	76.5 »	»	{ 5.26 »
1888. » { . . . 17,000.000	76.5 »	»	{ 5.26 »

50/0 papíráradék:

1881. évben . . .	51,977.600	80.01 »	»	6.25 »
1882. » . . .	53,524.700	86.29 »	»	5.79 »
1883. » . . .	45,307.500	85.07 »	»	5.86 »
1884. » . . .	36,604.300	86.45 »	»	5.79 »
1885. » . . .	44,779.800	90.52 »	»	5.52 »
1886. » . . .	51,203.900	92.26 »	»	5.42 »
1887. » . . .	64,863.100	87.29 »	»	5.73 »
1888. » . . .	6,500.000	85.93 »	»	5.82 »
1889. » . . .	3,726.100	88.34 »	»	5.66 »

A járadékadósságok fontossága minden állam pénzügyi életében különösen érdekessé teszi az ezen adósságnemre vonatkozó adatokat. De pénzügyi történeti szempontból azért is különösen becsesek ez adatok, mert teljesen egyenlő természetű adósságokról lévén szó, az összehasonlítás, a fejlődés bírálata egyenlő természetű adatokkal dolgozhatik.

A fenti számokból azt látjuk, hogy 60/0 aranyjáradékunkat 1880-ban 6.00/0-kal drágábban helyeztük el, mint 1876-ban, 40/0-os aranyjáradékunkat pedig 1888-ban 4 1/20/0-kal drágábban, mint 1881-ben.

Ha azt kérdezzük, hogy feltéve, miszerint 60/0-os aranyjáradékunk 40/0-ot kamatozik, az akkori körülmények között mily árfolyamon lett volna elhelyezhető, úgy a 60/0-os aranyjáradék 80 1/20/0 elhelyezési árfolyamának 53.10/0 árfolyam, az 1880. évi 87.10/0 eladási árfolyamnak pedig 58.07/0 árfolyam felelne meg. Ez árfolyamokat összehasonlítva a 40/0-os aranyjáradék 1888. évi elhelyezési árfolyamával, azt látjuk, hogy az elhelyezési árfolyam emelkedése 1876—1888-ig 22.330/0, 1880—1888-ig 18.430/0.

A papíráradékokra vonatkozó adatok egyenesen összehasonlíthatók és további számításokat nem igényelnek. Az utolsó papíráradék-kibocsátás 8.330/0-kal drágább árfolyam és 0.550/0-kal olcsóbb kamatláb mellett történt, mint az első, a különösen kedvező 1886. évi kibocsátás és az első 1881. évi kibocsátás közt pedig az árfolyam-emelkedés 12.250/0.

Még ide iktatjuk a »magyarázó« szövegből azon összeállítást, mely az egyes évi kibocsátások elhelyezési árfolyamát, az ezen árfolyamnak megfelelő kamatlábat és az 1891. szeptember 24-iki árfolyamokat és az ezen árfolyamoknak megfelelő kamatozást, valamint az ezen számcsoportok közti különbségeket tünteti ki.

Kibocsá- tási év	Elhelyezési árfolyam	Árfolyam 1891. szept. 24-én	Különbség a kettő közt	Az elhelyezési árfolyamnak megfelelő kamatláb	Az 1891. szept. 24-iki árfo- lyamnak megfelelő kamatláb	Különbség a kettő közt
a 6 ⁰ / ₀ aranyjáradéknál						
1876 . . .	92 ⁴²	154 ³⁵	61 ⁹³	7 ⁴⁵	4 ⁵⁴	2 ⁹¹
1877 . . .	92 ⁸⁰		61 ⁵⁵	7 ⁴²		2 ⁸⁸
1878 . . .	84 ⁶⁴		69 ⁷¹	7 ⁹⁷		3 ⁴³
1879 . . .	84 ⁵⁷		69 ⁷⁸	7 ⁸⁵		3 ³¹
1880 . . .	100 ¹³		54 ²²	6 ⁸⁹		2 ³⁵

a 4 ⁰ / ₀ aranyjáradéknál						
1881 . . .	86 ³⁹	102 ⁹⁰	16 ⁵¹	5 ⁴⁵	4 ⁵⁴	0 ⁹¹
1882 . . .	90 ¹⁵		12 ⁷⁵	5 ³⁰		0 ⁷⁶
1883 . . .	88 ⁵⁵		14 ³⁵	5 ⁶³		1 ⁰⁹
1884 . . .	90 ²⁴		11 ⁹⁶	5 ³³		0 ⁷⁹
1887 . . .	92 ⁵⁹		10 ³¹	5 ²⁵		0 ⁷¹
1888 . . .	93 ⁸⁷		9 ⁰³	5 ²⁶		0 ⁷²

az 5 ⁰ / ₀ papíráradéknál						
1881 . . .	80 ⁰¹	100 ⁵⁵	20 ⁵⁴	6 ²⁵	4 ⁹⁷	1 ²⁸
1882 . . .	86 ²⁰		14 ²⁶	5 ⁷⁹		0 ⁸²
1883 . . .	85 ⁰⁷		15 ⁴⁸	5 ⁸⁶		0 ⁸⁹
1884 . . .	86 ⁴⁵		14 ¹⁰	5 ⁷⁹		0 ⁸²
1885 . . .	90 ⁵²		10 ⁰³	5 ⁵²		0 ⁵⁵
1886 . . .	92 ²⁶		8 ²⁹	5 ⁴²		0 ⁴⁵
1887 . . .	87 ²⁹		13 ²⁶	5 ⁷³		0 ⁷⁶
1888 . . .	85 ⁹³		14 ⁶²	5 ⁸²		0 ⁸⁵
1889 . . .	88 ³⁴		12 ²¹	5 ⁶⁶		0 ⁶⁹

Térjünk át már most befejezésül a hazai és külföldi járadék-adósságok árfolyamfejlődésének összehasonlítására szolgáló adatokra.

1880-ban :	Közép- árfolyama	Jövedel- mezősége
a magyar 6 ⁰ / ₀ -os aranyjáradék . .	104 ⁹¹	6 ⁷¹ 0 ⁰ / ₀
az osztrák 4 ⁰ / ₀ » » . .	85 ^{92⁵}	5 ⁴⁷ »
a németbirodalmi 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön .	99 ^{27⁵}	4 ⁰³ »
a porosz konszolidált 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön	99 ^{12⁵}	4 ^{03⁵} »
az olasz 5 ⁰ / ₀ -os járadék	83 ⁴⁰	5 ²⁰ »

A különbség tehát járadékunk és az idegen járadékok jövedelmezősége között az osztrák járadékhoz képest 1²⁴/₀%, az olaszhoz képest 1¹³/₀%, a német kölcsönökhöz képest pedig éppen 2⁶⁸/₀%, vagyis az idegen járadékok ennyivel jövedelmeznek kevesebbet, mint a mieink.

1885-ben :	Közép- árfolyama	Jövedel- mezősége
a magyar 4 ⁰ / ₀ -os aranyjáradék . .	96 ⁹⁵	5 ¹⁰ 0 ⁰ / ₀
a » 5 ⁰ / ₀ » papíráradék . .	91 ⁴⁵	5 ⁴⁷ »
az osztrák 4 ⁰ / ₀ » aranyjáradék . .	107 ^{17⁵}	4 ⁶² »
az » 5 ⁰ / ₀ » papíráradék . .	97 ^{62⁵}	5 ¹² »
a 4 ⁰ / ₀ -os németbirodalmi kölcsön .	103 ⁹⁵	3 ⁸⁵ »
a 4 ⁰ / ₀ » porosz konszolidált kölcsön	103 ⁹⁵	3 ⁸⁵ »
a 3 ⁰ / ₀ » » » » . .	99	3 ^{53⁵} »
az 5 ⁰ / ₀ » olasz járadék	94 ^{67⁵}	4 ⁵⁹ »
a 6 ⁰ / ₀ » orosz aranyjáradék . .	106 ⁴⁵	5 ⁶⁴ »
az 5 ⁰ / ₀ » » » » . .	93 ⁴⁰	5 ³⁵ »
az 5 ⁰ / ₀ » román fundált járadék .	99 ⁰²	5 ⁰⁴ »

A különbség tehát a magyar és osztrák aranyjáradék jövedelmezősége között 0.48% , a magyar és osztrák papíráradék között 0.35% , a magyar és német kölcsönök között $1.25-1.57\%$, a magyar és olasz járadék közt 0.51% , a román fundált adósság a mienknél kevesebbet jövedelmez 0.34% , az orosz ellenben többet $0.25-0.54\%$ -kal.

1890-ben:		Közép- árfolyama	Jövedel- mezősége
a	$4\frac{0}{10}$ -os magyar aranyjáradék . .	102.12 ⁵	4.51 $\frac{0}{10}$
az	$5\frac{0}{10}$ » » papíráradék . . .	98.97 ⁵	5.05 »
a	$4\frac{0}{10}$ » osztrák aranyjáradék . .	107.87 ⁵	4.27 »
az	$5\frac{0}{10}$ » » papíráradék . . .	102	4.90 »
a	$4\frac{0}{10}$ » német bir. kölcsön . . .	106.25	3.76 »
a	$3\frac{50}{100}$ » » » . . .	100.45	3.48 »
a	$4\frac{0}{10}$ » porosz konsz. olidáltkölcsön	105.80	3.78 »
a	$3\frac{50}{100}$ » » » . . .	100.65	3.48 »
az	$5\frac{0}{10}$ » olasz járadék	94.10	4.62 »
a	$6\frac{0}{10}$ » orosz aranyjáradék . . .	110.40	5.43 »
az	$5\frac{0}{10}$ » » » . . .	104.85	4.77 »
a	$4\frac{0}{10}$ » orosz consolok	95.80	4.18 »
az	$5\frac{0}{10}$ » román fundált adósság .	98.80	5.06 »
a	$4\frac{0}{10}$ » román járadék	86.55	4.62 »

A különbség a magyar és osztrák aranyjáradék között tehát 0.24% , a két papíráradék között 0.15% , a magyar és német kölcsönök között $1.03-0.75\%$, az olasz járadék pedig már többet jövedelmez a magyar aranyjáradéknál 0.11% -kal, az orosz $6\frac{0}{10}$ 0.92% -kal, az orosz $5\frac{0}{10}$ -os 0.26% -kal, csak az orosz adósságok konszolidált adósság jövedelmez kevesebbet a magyarnál 0.33% -kal, a román adósságok ellenben aranyjáradékunknál $0.11-0.55\%$ -kal jövedelmeznek többet.

Járadékaink jövedelmezősége tehát az utolsó tíz év alatt nemcsak magában véve csökkent az aranyjáradéknál 2.20% -kal, a papíráradéknál öt év óta 0.42% -kal, hanem egyéb államok járadékainak árfolyamaihoz képest is a jövedelmezőség csökkenése óriási.

A különbség az osztrák és magyar aranyjáradék közt 1880—1890-ig 1.24% -ról 0.24% -ra, a két papíráradék között 1885—1890-ig 0.3% -ról 0.15% -ra csökkent, sőt a különbség az itt tárgyalt államok között konszolidált hitel dolgában kétségtelenül a legmagasabb fokon álló Németbirodalom és Poroszország értékpapirjai és aranyjáradékunk jövedelmezősége között 2.68% -ról 1.03% -ra apadt.

Az olasz járadék jövedelmezősége, mely 1880-ban még $1\frac{1}{2}\%$ -kal volt alacsonyabb a mienknél, most már 0.11% -kal magasabb a mienknél, a román járadékot, mely 1885-ben még 0.34% -kal jövedelmezett kevesebbet, mint a mienk, már $0.11-0.55\%$ -kal elhagytuk, szintugy tetemesen emelkedett javunkra a különbség kölcsöneink és az orosz kölcsönök közt.

Ezek után joggal mondhatja a pénzügyminiszter azon szavakat, melyekkel jelentésének függeléke végződik, hogy: »Ugy hiszem, ezen adatok bizonyítékát képezik azon állításomnak, melyet előre bocsátottam, hogy hitelünk fejlődésének eddigi történetéből nem hiányoznak oly mozzanatok, melyek arra a feltevésre jogosítanak, hogy hitelünk a konszolidált nyugoti államok hitelét mindinkább megközelítendő s hogy kilátásunk van arra is, miszerint nem távoli jövőben újabb konverziókkal kamatterhünk könnyítését sikeresen keresztül fogjuk vihetni.«

Dr. Gróf Wickenburg Márk.

Népünk testi épsége az újonczozási adatok alapján.¹⁾

3

Alig van egy nemzetnek becsesebb kincse fiaí testi épségénél, melylyel rendesen a lélek épsége is együtt jár. Lehet valamely nép durva, műveletlen, szokásaiban és erkölceiben barbár; ha megvan benne a romlatlan öserő, csak idő kérdése, hogy a civilizáció lehántsa róla a külső durva kérget, kifejtse fényes tulajdonságait s a nagy nemzetek sorába emelje. Ellenben a testileg elcsenevészedett népre hiába a polgárosodás minden eszköze; rendesen fogékonyabb a civilizáció bűnei, mint erényei iránt s az elfajulás, elsatnyulás lejtőjén mindig mélyebbre száll.

Nagyra voltunk mindig fajunk erőteljességével. Az eke szarvát tartó magyar földmivest, a nyáját terelgető alföldi pásztort, az utasokat rettegető pusztai szegénylegényt, az Európa harcztérein küzdő magyar bakát és huszárt mindenkor az erő és bátorság megtestesülésének tekintettük. Még ma is dicsekszünk vele, bár a komoly szemlélőben föl-föltámad a kétely, hogy hátha csak nemzeti büszkeségből, vagy pusztá megszokásból teszszük; mert hiszen vannak szólamok, melyek divatosak maradnak akkor is, mikor már semmi értelmük többé.

Vajjon csakugyan ilyen üres szólam-e az, midőn népünk és fajunk erőteljességét emlegetjük, erre akarunk néhány, ha nem is épen döntő, legalább tájékoztató adatot felhozni.

A közegészségügyi adatok magukban véve nem adnak helyes fogalmat valamely nép testi épségéről; mert bár egyes betegségek gyakoriságából vonhatunk is arra némi következtetést s még inkább a halálokok sejtetni engedik is, hogy valamely nép testi szervezete mily ellenálló képességgel bír: egy nép erőteljességét mégis csak annak a pontos orvosi vizsgálatnak adatai világítják meg leginkább, mely a népesség egy bizonyos korosztályát évről-évre épen a testi épség és egészség szempontjából veszi beható bírálat alá. Ez a sorozási statisztika.

A közös hadügyminiszterium a sorozások eredményéről 1871. óta igen részletes és becses adatokat tesz közzé, melyek ép úgy kiterjeszkednek Magyarországra, mint az osztrák tartományokra. E körülmény még emeli becsüket, mert alkalmat ad az összehasonlításra, már pedig némi összehasonlító adatok nélkül ítéletünk egészen bizonytalan és ingadozó volna.

Szeretnők az összehasonlítást Ausztrián kívül más országokra is kiterjeszteni, ez azonban legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, nemcsak azért, mert a sorozásra vonatkozó adatokat a legtöbb ország nem teszi közzé; hanem azért is, mert a sorozás a különböző országokban eltérő elvek szerint történik, más szempontok érvényesülnek, más orvosi instrukció alkalmaztatik, mi az eredményre is oly befolyással van, hogy alig lehetne elkerülni a hamis következtetéseket, a mitől pedig a statisztikusnak nagyon is óvakodnia kell.

A felhivottak összes számát a három első korosztályban a következő kimutatás tünteti fel:

¹⁾ Forrás: Militär-Statistisches Jahrbuch. Über Anordnung des k. und k. Reichs-Kriegs-Ministeriums bearbeitet und herausgegeben von der III. Section des technischen und administrativen Militär-Comité. Für das Jahr 1871, 1872 etc. bis 1890.

É v	Magyarországon			Ausztriában		
	az I.	a II.	a III.	az I.	a II.	a III.
	korosztályban felhivatott					
1870	143.274	83.664	63.620	183.297	126.263	92.436
1871	145.650	86.822	60.315	190.409	119.536	98.776
1872	159.572	89.723	62.200	180.369	125.584	94.641
1873	150.627	100.939	65.037	187.452	119.827	98.851
1874	140.410	100.687	80.038	175.918	132.059	97.491
1875	144.899	99.924	86.136	168.204	124.325	105.834
1876	151.331	103.451	83.939	189.745	119.022	100.014
1877	165.692	109.900	86.912	203.619	134.915	96.479
1878	157.440	122.412	93.049	205.729	150.256	112.260
1879	164.711	116.936	103.615	212.800	150.521	127.180
1880	151.637	124.144	100.230	197.739	157.451	126.409
1881	146.760	115.336	106.515	194.944	147.500	131.187
1882	153.998	112.082	99.680	198.658	144.308	122.177
1883	164.051	120.425	97.621	209.083	150.267	120.462
1884	161.375	121.028	94.646	211.305	152.454	117.233
1885	161.552	122.688	101.825	201.831	155.322	123.478
1886	157.374	125.654	104.860	203.122	150.963	128.667
1887	150.179	121.717	105.184	204.542	151.899	124.062
1888	158.522	122.249	107.026	207.065	158.648	128.126
1889	131.061	108.463	87.964	169.368	145.363	91.972
1890	153.987	105.856	87.819	213.189	134.268	112.905

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy 1889-ben az első korosztályban felhívottak számának erős fogyása az új véderőtörvény amaz intézkedésének következménye, hogy a hadköteles kor kezdete a 20. évről a 21. életévre tetetett át s ez évben az első korosztályt az 1868-ban születettek képezték, kik már 1888-ban is áttestek egy sorozáson, a kiknek egy része tehát már be volt sorozva s nem esett állítás alá.

A mi a felhívottak számát illeti az egyes években, a népesedés szempontjából csak az első korosztály bír fontossággal, mert a második és harmadik korosztályúak száma attól függ, hogy mennyi soroztatott be az első, illetőleg első és második korosztályban. A felhívottak számában nagy ingadozást igen, de emelkedést, főleg Magyarországnál, alig látunk, mi arra látszik mutatni, hogy a születés, illetőleg a született gyermekek életben maradása 1850. és 1870. közt valami kedvező nem lehetett. Magyarországon az 1857., 1859., 1863., 1864. és 1865. születési év van legerősebben képviselve, mi annál feltűnőbb, mert a nevezett évek gazdaságilag többnyire nagyon kedvezőtlenek voltak. Valóban nagyon feltűnő, hogy az inséges 1863. évben születettek 17.291-gyel haladták meg a bő termésű 1861. évben születettek számát s az 1863-iki inséges esztendő még a következő években sem éreztette hatását. Ausztriában az 1870—79. évtizedben a felhívottak átlagos száma az első korosztályban 190.754 volt, az 1880—90. évtizedben pedig (1889. évet a mondott okoknál fogva a számításból kihagyva) 204.152. Magyarországon ellenben az előbbi évtizedben 152.361, az utóbbi évtizedben pedig 153.944. Nagyon csekély emelkedés, sőt még ez is egészen elolvad, ha figyelembe vesszük, hogy az első években a még nem polgárosított határörvidék az újonczok számához nem járult.

Ha az osztrák adatokat párhuzamosan tekintjük a magyar-

országi újonczállítással, több feltűnő hasonlatot látunk. Ausztriában az első korosztályú felhívottak száma legnagyobb volt az 1890., 1879., 1884., 1877., 1888., 1878., 1887., 1886. és 1885. években, e kilencz év közül 5-ben Magyarországon is kedvező volt az újonczállítás s csak 2 év tartozott a rosszabbak közé. Magyarországbán legkevesebb volt az újonczok száma 1874-ben s Ausztriában is csak egy év volt ennél gyengébb, az 1875-iki, de ennek is Magyarországbán szintén kedvezőtlen év felelt meg. Bár jelentékeny eltéréseket is látunk, minő az 1872. év, mely Ausztriára nagyon kedvezőtlen, Magyarországra nézve pedig egészen kedvező volt, általában mégis megállapítható bizonyos hasonlatosság a két állam népesedésének irányában, csakhogy — a mint a fentebb idézett 10 éves átlagok is mutatják — Magyarország népesedése abban az időben, midőn e húsz év katonasorba került ifjúsága született és nevelkedett, Magyarországbán a népszaporodás sokkal kedvezőtlenebb volt, mint Ausztriában. Ez azonban a testi épség és erőteljesség megítélésére egyáltalán nem szolgálhat bizonyítékul, erre csak az újonczok orvosi megvizsgálásának eredményét használhatjuk.

Az orvosi vizsgálatok eredményét a következő arányszámok mutatják:

Magyarország					Ausztria				
A három első korosztályban 1000 orvosilag megvizsgált közül									
É v	alkal-	mérték	hiány	gyöngé	alkal-	mérték	hiány	gyöngé	alkal-
	mas-	miatt	testalkat	miatt	mas-	miatt	testalkat	miatt	mas-
	nak	alkalmatlannak				nak	alkalmatlannak		
t a l á l t a t o t t									
1870	341	144	515		263	140	597		
1871	391	142	247	220	254	143	302	301	
1872	353	139	295	213	248	134	318	300	
1873	283	139	357	208	203	129	374	290	
1874	221	141	416	211	179	121	405	290	
1875	213	137	412	224	183	114	387	311	
1876	195	137	422	234	176	114	422	231	
1877	185	140	442	224	165	113	443	273	
1878	190	133	387	280	161	115	406	313	
1879	184	144	368	296	151	115	405	325	
1880	175	141	375	299	141	117	435	312	
1881	163	135	387	307	148	117	412	319	
1882	163	132	395	303	147	116	432	302	
1883	217	152	406	225	178	144	461	217	
1884	185	149	433	233	160	147	463	230	
1885	149	120	493	233	137	109	507	247	
1886	184	106	493	217	202	104	464	230	
1887	166	102	529	203	211	100	478	211	
1888	142	101	563	194	175	99	506	220	
1889	224	34	546	196	234	32	483	250	
1890	226	35	576	161	263	39	467	226	

Hadképesség tekintetében a hetvenes évekhez képest rendkívül erős hanyatlás mutatkozik. Mig 1871-ben 1000, orvosilag megvizsgált

védköteles közül a három első korosztályban nálunk 391 találtatott katonai szolgálatra alkalmasnak, 1888-ban csak 142, vagy ha nem ezt azt évet veszszük is, mely már az új véderőtörvényre való tekintettel átmeneti évnek mondható, 1885-ben sem vált be több 149-nél. A két utolsó évben (1889-ben és 1890-ben) javulás látszik ugyan, azonban ezt nem annyira a védkötelesek alkalmasabb voltának tulajdoníthatjuk, mint inkább annak, hogy az új véderőtörvény a védköteles kort egygyel hátrább tette s több időt enged a testi kifejlődésre s talán az is befolyhatott a kedvezőbb eredmény előidézésére, hogy a felszaporodott sorhadi, honvédségi és póttartaléki hátralékokat lehetőleg fedezendő, a sorozó bizottságok a hadképesek megválasztásánál kevesebb szigorral jártak el.

Különben nemcsak az orvosi vizsgálat szigorúbb vagy enyhébb kezelése lehet hatással a hadképesség arányára, hanem egyéb mellékesnek látszó körülmények is. Utal erre a honvédelmi miniszterium működéséről kiadott legújabb jelentés is. Ilyen, mellékesnek látszó körülmény például az 1882. évi XXXIX. törvénycikknek az az intézkedése, mely a rendes újonczállítást nem jan. 15. és márczius 15-ike közötti, hanem a márczius 1-től április végéig terjedő időre teszi. Ezt adminisztratív szempontok tették szükségessé, de annyiban a hadképességre is befolyással van, hogy a bűzös lakásokban, olykor nagyon silány élelem mellett áttelelt egyénekből kevesebb válik be, mint később, midőn a tavaszi munka jó levegőhöz, egy kis kereset-hez és ebből folyólag jobb táplálékhoz juttatja a föld népét. Talán az 1883. évi sorozás szokatlanul kedvező volta is részben ennek köszönhető.

Magyarországban a sorozás eredménye egész 1885-ig évről-évre kivétel nélkül kedvezőbb volt, mint Ausztriában. 1871-ben 1000 orvosilag megvizsgált közül 137-tel több találtatott katonai szolgálatra alkalmasnak, mint Lajthán túl, a mely különbség azonban 1885-ben már 11-re olvadt le. Mértékhiány miatt állandóan több találtatik ugyan nálunk alkalmatlannak, ez azonban népünk, főleg a magyar faj alacsonyabb természetével függ össze s minthogy a különbség jelentékenynek épen nem mondható, velünk szemben valami nagy súlylyal nem esik a mérlegbe; sokkal fontosabb, hogy ugy általában a testi gyengeség, valamint a testi fogyatkozások miatt egész 1885-ig jóval kevesebb nem vált be nálunk, mint Ausztriában. Szóval a mondott évig a leghatározottabban kitűnt a hivatalos adatokból, hogy a magyar birodalom népessége erőteljesebb s katonai szolgálatra alkalmasabb az osztrák tartományok népeinél.

1886. óta egészen mást látunk. Ettől fogva állandóan kisebb nálunk az alkalmasak aránya, mint Ausztriában s a gyöngye testalkatúak száma oly ijesztő mérvben emelkedik, hogy 1890-ben 1000 orvosilag megvizsgált újoncz közül 109-czel volt több gyenge testalkatú Magyarországon, mint Ausztriában.

A hadi szolgálatra alkalmatlanná levő testi fogyatkozások a nyolczvanas évek elején meglehetősen nagy számmal fordultak elő nálunk, újabban azonban javulást látunk s a mily mértékben növekszik a gyöngye testalkatúak száma, ép oly mértékben fogy a testi fogyatkozásoké. A testi fogyatkozás miatt alkalmatlannak találtak arányszáma legnagyobb volt 1887-ben, a mikor ezer orvosilag megvizsgált közül 307 nem vált be különböző testi hibák miatt és pedig az izületek betegségei miatt 146, a vérkeringési szervek betegségei

miatt 57, az emésztési szervek és azok tartozékainak betegségei miatt 29, szembajok miatt 24, a krónikus bőrbetegségek miatt 19, a nemi szervek betegségei miatt 17, veleszületett hibás képződések miatt 16, általános és vérbajok miatt 11, sérülések miatt 10, stb.; ellenben 1890-ben, midőn az arány legkedvezőbb volt, izületi bajok miatt csak 29, a vérkeringési szervek betegségei miatt 30, hibás képződések miatt 24, az emésztési szervek bántalmai miatt 23, szembajok miatt 17, a nemi szervek betegségei miatt 13, általános és vérbetegségek miatt 6, krónikus bőrbetegségek miatt 9, sérülések miatt 5 nem vált be ezer orvosilag megvizsgált újoncz közül.

Mielőtt fejtegetésünkben tovább mennénk, meg kell említenünk, hogy a hadügyminiszteriumnak ezeket a számításait, melyeket a fentebbi táblázatban mi is átvettünk, nem tartjuk egészen szerencsésnek. A hadügyminiszterium ugyanis a három első korosztályban a hadképesség átlagát úgy számítja, hogy alapula három korosztályban felhívott egyének összegét és a három korosztályban alkalmasnak talált egyének összegét veszi s ezekből számítja az arányszámot. Matematikailag nem lehet ez ellen a számítás ellen kifogást tenni, de azért határozottan állítjuk, hogy a tényleges viszonyokat még sem tünteti fel helyesen, a formáért feláldozza a lényeget. A második korosztály olyanokból áll, a kik már egy sorozáson, a harmadik pedig, a kik már két sorozáson átestek; a három korosztály összege tehát — a két első korosztályban besorozottakon kívül — majd háromszorosát képezi annak a fiatalságának, mely évről-évre sor alá kerül, míg ellenben a katonai szolgálatra alkalmasak, ha három korosztályból válogattatnak is ki, tulajdonképen csak egy évi hadképeseket képviselnek. Sokkal helyesebb eljárás volna, ha egy-egy korév mint önálló egész tekintetnék s egy-egy korévre külön állapíttatnék meg, hogy mennyi volt a felhívottak száma, mennyi jelent meg a sorozáson (de ugyanazt az egyént egynek számítva, ha három sorozáson vett is részt), mennyi vált be és mennyi találatot alkalmatlannak az első, a második, a harmadik korosztályban és összesen az egész születési évből.

Egy példa legjobban megmagyarázza a mondottakat. Vegyük, hogy egy járásból:

	A sorozáson megjelent	alkalmasnak találatot
az I. korosztályban	1000	200
a II. „	800	150
a III. „	650	100
a három első korosztályban . .	2450	450

A hadügyminiszterium számítási módszere szerint ebben az esetben a három első korosztályban átlagosan 1000 orvosilag megvizsgált közül 184 találatot hadiszolgálásra alkalmasnak. Ellenben ha egyetlen születési vagy korévre akarjuk megállapítani az eredményt s fölteszszük, mint előbb, hogy egy bizonyos születési évből 1000 újoncz hivatott fel és vizsgáltatott meg, s ezek közül az első korosztályban bevált 200, a második korosztályban 150, a harmadik korosztályban pedig 100 egyén, akkor az alkalmasnak találtak száma 1000 orvosilag megvizsgált között már nem 184, hanem 450 leend. És a valóságnak ez felel meg, mert ha három éven keresztül történik is a kiválogatás, de azért csak ugyanazok közül az egyének

közül s az osztóul használt alapszámban kétszer-háromszor venni ugyanazokat az egyéneket, határozottan hiba.

Némileg maga a hadügyminiszterium is érezni látszik ezt, mert a katonai évkönyv bevezetésének végén, röviden összefoglalva egy-egy évfolyamra az általunk ismertetett módszer szerint kiszámítva is közli a katonai szolgálatra alkalmas egyének számarányát, bár nem minden évről. Közöljük mi is ezeket a — szerintünk egyedül helyes adatokat, a hiányzó évekről kiegészítve — sajnos azonban, hogy csak az alkalmasak számára és számarányára kell szorítkoznunk, azt hogy ezer orvosilag megvizsgált közül ily módon hány nem vált be mértékhiány, gyöngé testalkat, vagy testi fogyatkozás miatt, sem a hadügyminiszterium nem közli, sem mi a rendelkezésünkre álló adatok alapján ki nem számíthatjuk:

Születési év	Magyarországban				Ausztriában			
	az I.	a II.	a III.	1000 orvosi- lag megvizs- gált közül besoroztatott	az I.	a II.	a III.	1000 orvosi- lag megvizs- gált közül besoroztatott
	korosztályban besoroztatott				korosztályban besoroztatott			
1850	34.978	21.470	12.254	589	43.599	18.825	17.111	487
1851	40.109	21.468	11.709	622	42.591	20.451	15.139	469
1852	40.912	19.542	12.549	548	39.923	15.622	12.703	433
1853	30.910	13.742	14.141	477	34.484	16.979	14.542	414
1854	25.605	12.582	13.526	432	29.152	16.938	12.981	399
1855	25.760	12.273	13.045	437	29.704	15.312	12.319	396
1856	24.771	13.055	14.806	419	32.717	16.058	15.273	386
1857	26.442	15.472	15.431	409	34.045	17.891	16.283	350
1858	25.690	14.082	14.095	404	32.551	17.423	15.242	359
1859	26.414	14.304	12.855	390	31.139	17.342	16.215	348
1860	23.862	11.910	12.673	383	26.946	17.452	15.155	343
1861	22.805	12.106	18.498	413	27.997	17.368	19.470	348
1862	22.763	18.426	12.696	394	27.663	21.116	16.802	345
1863	31.301	13.737	13.136	391	34.669	18.907	16.806	359
1864	26.260	12.511	22.943	412	31.645	17.497	42.631	457
1865	23.663	15.541	19.831	395	26.980	19.836	45.794	489
1866	23.918	14.176	45.119	574	29.323	21.552	71.064	638
1867	22.162	28.494	26.112	552	29.959	42.423	47.155	608

Megjegyzendő, hogy az 1866-ban születettek az új véderőtörvény folytán kétszer álltak a III. korosztályban sorozáson, 1889-ben és 1890-ben, ép úgy az 1867-ben születettek kétszer álltak a II. korosztályban, innen a besorozottak nagy száma e korosztályokban s a rendkívül kedvező hadképességi arány.

Ez adatok szerint az 1864-ki korévnél haladta meg először Ausztria-Magyarországot az alkalmasok arányszáma tekintetében; a mi arra látszik mutatni, hogy míg a korábbi években Magyarország népe volt erőteljesebb és katonai szolgálatra alkalmasabb, addig újabban Ausztria fiatalsága erőteljesebb. Ha ez való, sok tekintetben nagyon komoly intőjel reánk nézve. A vagyonosság emelkedik-e jobban Ausztriában s ezzel párhuzamban a jobb táplálkozás; míg nálunk a szegénység, a tömegnyomor terjed, vagy az erkölcsi sülyedés hajtja népüket a degeneráció felé? Ezek a kérdések önkéntelenül fölmerülnek a fentebbi adatok szemléleténél. Hogy régi fölényünk Ausztria népeivel szemben többé már nincs meg, alig

szenved kétséget; de azt, hogy a hadképesség itt és ott oly homlok-egyenest ellenkezőleg változott volna meg, mégis bajos elképzelni s valószínű, hogy Ausztria kedvezőbb arányát részben az idézte elő, hogy Ausztriában 1886 óta (az 1864-ki korév ekkor került a III-ik korosztályba) a korábban túlságosan elhanyagolt osztrák honvédség javára évről-évre nagyon sok újonczot soroztak be a III. korosztályból. A III. korosztályból besorozottak számának roppant emelkedése valószínűleg ezzel függ össze, mert az a szintén kétségkívül fenforgó körülmény, hogy a sorozó bizottságok az első korosztályokat újabban lehetőleg kimélni szokták, időt akarván engedni a hadköteleseknek a teljes testi kifejlésre, magában véve még nem magyarázza meg az említett rohamos emelkedést.

A felhozottak azonban csak enyhítik adataink szomorú tanúságát, de megváltoztatni nem tudják. Maga a honvédelmi miniszterium is panaszolkodik, hogy csaknem évről-évre erőtlenebb fiatalság kerül az újonczállításra s folyvást több gondot ad a hadjutalék előteremtése, és ezt az állítást — sajnos — nagyon igazolja a negyedik korosztály felhívásának szüksége, valamint az is, hogy az új véderőtörvény, tekintettel a fiatalságnak lassan és későn bekövetkező fejlődésére, a hadköteles kort az 1868. XL. törvényczikk által megállapított 20. évről a 21. évre volt kénytelen áttenni.

A negyedik korosztály kivételes és föltételes behívását az 1882. évi XXXIX. t.-czikk rendelte el. Erre az intézkedésre eleinte Ausztriában volt nagy szükség, mert ott a három első korosztály már évek óta nem fedezte az újonczjutalékot; később azonban Magyarország nemcsak utolérte, hanem tetemesen túl is szárnyalta Ausztriát a hadköteles fiatalságnak ebben a szomorú degenerációjában.

A mint a honvédelmi miniszterium működéséről mult évben kiadott nagy munkában látjuk, 1885-ben a felszaporodott újoncz- és póttartaléki hátrálékok fedezése végett, a következő hadkiegészítési kerületek egyes járásaiban kellett a negyedik korosztályt is felhívni:

Hadkiegészítő kerület :			Hadkiegészítő kerület :		
26. számú, székhelye	Esztergom	39. számú, székhelye	Debreczen		
71. » »	Trencsén	43. » »	Karán-		
34. » »	Kassa		sebes		
65. » »	Munkács	46. » »	Szeged		
66. » »	Ungvár	61. » »	Temesvár		
67. » »	Eperjes	83. » »	Fehér-		
85. » »	Mármaros-		templom		
	Sziget	101. » »	Békés-		
33. » »	Arad		Csaba		

A hátrálékok azonban a negyedik korosztály felhívása daczára is folyvást szaporodtak, úgy hogy 1886-ban már 439 sorozójárásban kellett felhívni a negyedik korosztályt, 1887-ben 367, 1888-ban pedig 421 sorozójárásban; tényleg azonban a negyedik korosztály 1886-ban csak 304, 1887-ben 292, 1888-ban pedig 360 járásban vétetett igénybe. 1889-ben a sorozás már az új véderő törvény alapján történt s a hadköteles-kor eltolása mellőzhetővé tette a negyedik korosztály felhívását.

1888-ban a negyedik korosztály a következő hadkiegészítő kerületekben hivatott fel:

<i>I. Budapesti hadtestparancsnokság :</i>			37. számú, székhelye	Nagy- Várad
6. számú, székhelye	Ujvidék	39. » »	»	Debreczen
23. » »	Zombor	43. » »	»	Karán- sebes
38. » »	Kecskemét	46. » »	»	Szeged
44. » »	Kaposvár	61. » »	»	Temesvár
68. » »	Szolnok	83. » »	»	Fehér- templom
86. » »	Szabadka			Békés- Csaba
<i>II. Pozsonyi hadtestparancsnokság :</i>			101. » »	
12. számú, székhelye	Komárom	<i>V. Nagy-Szebeni hadtestparancs- nokság :</i>		
26. » »	Esztergom	2. számú, székhelye	Brassó	
48. » »	Nagy- Kanizsa	31. » »	Nagy- Szeben	
71. » »	Trencsén	50. » »	Gyula- fehérvár	
76. » »	Sopron	51. » »	Kolozsvár	
<i>III. Kassai hadtestparancsnokság :</i>			63. » »	Besztercze
5. számú, székhelye	Szatmár	64. » »	Szász-Sebes	
25. » »	Losoncz	82. » »	Udvarhely	
34. » »	Kassa	<i>VI. Zágrábi hadtestparancsnokság :</i>		
60. » »	Eger	16. számú, székhelye	Belovár	
65. » »	Munkács	53. » »	Zágráb	
66. » »	Ungvár	70. » »	Pétervárad	
67. » »	Eperjes	78. » »	Eszék	
85. » »	Mármaros- Sziget	79. » »	Otocsacz	
<i>IV. Temesvári hadtestparancs- nokság :</i>			96. » »	Károly- város
29. számú, székhelye	Nagy- Becskerek			
33. » »	Arad			

A negyedik korosztály felhívására tehát a budapesti hadtestparancsnokság területén csak a 32. számú budapesti, 52. számú pécsi és a 69. számú székesfehérvári; a pozsonyi hadtestparancsnokság területén a 19. számú győri és a 72. számú pozsonyi; a nagy-szebeni hadtestparancsnokság területén pedig csak a 62. számú marosvásárhelyi hadkiegészítő kerületben nem volt szükség. A kassai, temesvári és zágrábi hadtestparancsnokság területén egyetlen egy hadkiegészítő kerület sem volt, melynek egyes járásaiban a negyedik korosztály föl ne hivatott volna.

A honvédelmi miniszterium a hátrálékok szaporodásának okául, mely a negyedik korosztály felhívását hovatovább az egész országban szükségessé tette, több sorozójárásban a hadképesség túlszigorú megbirálását, némely járásban a hadköteles korosztályoknak az előző években történt erős kimerítését, némely határszéli járásban az oláh ajku hadkötelesek tömeges szökését, a felvidéki járásokban az Amerikába való tömeges kivándorlást, általában pedig a hadképesség csökkenését, a védkötelesek satnyaságát, fejletlenségét hozza fel. A degenerációt, ugyancsak a honvédelmi miniszterium jelentése, a hiányos és rossz táplálkozásnak, az igen korai és megerőltető munkának, a korai házasságnak, a tót és oláh ajkú népnél az elterjedt pálinkaivásnak tulajdonítja.

Próbálja azonkívül a hadkötelesek születési évével is magyarázni a kedvezőtlenebb eredményt s felhossa az 1863. és 1864. inséges esztendőket s az 1866. évi fagyot, aszályt, háborút és kolerát. Ha visszapillantunk a hadképességnak általunk kiszámított arányszámaira, azt látjuk, hogy az 1866-ki korévnél az arányszám csakugyan legkedvezőtlenebb az egész két évtized alatt; de az említett másik két évre nem mondhatjuk ugyanazt. Az 1864. korév aránya oly kedvező, minőt az 1855-ki korévtől az 1867-ki korévig egyet sem látunk, mert ebből a korévből 1000 orvosilag megvizsgált közül 418 találtatott alkalmasnak, s az 1863-dik korév sem tartozik a legkedvezőtlenebbek közé. Feltűnő, hogy 1867. és 1868. születési év aránya oly kedvező, mert ez megczáfolni látszik a fiatal nemzedék satnyulásáról mondottakat; azonban itt is a harmadik korosztályban beváltak túlságos nagy száma teszi oly kedvezővé az arányt, s — a mint már említettük — alighanem a felszaporodott hátrálékok fedezése érdekében történt ez a jelentékeny besorozás, sokkal felületesebben mérlegeltetvén a megvizsgáltak hadképessége, mint a korábbi években. A satnyulást fennen hirdetik a 169. lapon közölt adatok, melyek szerint a Magyar birodalomban míg 1871-ben 1000 orvosilag megvizsgált közül a három első korosztályban csak 247 nem vált be gyöngé testalkat miatt, 1890-ben már 576 s az arány csaknem évről-évre rosszabbá válik.

Eddigi adataink az egész Magyar birodalomra vonatkoztak, az anyaországra ép úgy, mint Horvát-Szlavonországra. Magyarországot azonban tudvalevőleg nemcsak a magyar faj lakja, fajunk még a szorosabb értelemben vett Magyarországon sem emelkedik abszolút többségre. A fentebbi adatokból tehát a politikai nemzet testi épségére igen, de a magyar faj erőteljességére csak részben vonhatunk következtetést, annyiban, a mennyiben a népesség e relative legnagyobb részének okvetlenül érvényesülnie kell az eredmény alakulásában; külön szemügyre kell tehát még vennünk a kizárólag, vagy legalább túlnyomólag magyarokú hadkiegészítő kerületeket.

Az egész monarchiában 1871-ben 22 olyan hadkiegészítő kerület volt, melyben — a hadügyminiszterium módszere szerint számítva — 1000 orvosilag megvizsgált közül több mint 400 találtatott hadiszolgálatra alkalmasnak, s ebből a 22 hadkiegészítő kerületből csupán egy, a zárai, esett Ausztriára, a többi mind Magyarországra s itt is főleg a nagy Magyar-Alföldre s a szintén erős magyar többségű Dunántúlra.

Az 1871. évről szóló »Militär-Statistisches Jahrbuch«, mely a közös hadügyminiszteriumban igen nagy gondnal és szakavatottsággal készült, a monarchia különböző népeinek katonai szolgálatra való alkalmasságáról végeredményképen a következőket jegyzi meg:

»A testi fogyatkozások, melyek a megvizsgált egyéneket katonai szolgálatra teljesen alkalmatlanná teszik s az illetőknek az állítási lajstromból való kitörlését okozzák, úgy látszik, Galiciában fordulnak elő legnagyobb számmal, mire az életmód, különösen a lak- és táplálkozási viszonyok, továbbá a földalakulat lehetnek befolyással. Ellenben minden kétségen felül áll, hogy a magyar lakta hadkiegészítő kerületekben testi fogyatkozások ritkábban fordulnak elő s a testi fejlődés a védköteles korban a teljes kifejelettségnek nagyobb fokát éri el, mint a többi hadkiegészítő kerületekben, úgy hogy a magyar faj tetemesen több hadiszolgálatra alkalmas állításkötelest nyújt. Ebben az irányban két-

ségkívül a faj sajátossága is érvényesül, de másrészt az említett tünény a nagyobb halálozással is összefügghet.

Az utóbbi föltevésnek, bármily tetszetősnek látszik is, részünkről nagyobb súlyt nem mernénk tulajdonítani. Szabolcs vármegyében tudvalevőleg állandóan igen magas a halálozás, mégis, a mondott évben is a nyíregyházai (79) hadkiegészítő kerületben sokkal csekélyebb volt az alkalmasak száma, mint az egri, vagy szegedi hadkiegészítő kerületekben, hol a halálozás jóval mérsékeltebb, vagy a brassói hadkiegészítő kerületben (Brassó és Háromszék), hol egészen mérsékelt szokott lenni a halálozás. Különben is a nagy halálozást nálunk a nagy gyermekhalálozás idézi elő, a nagy gyermekhalálozás viszont a járványok tömeges pusztításának tulajdonítható, melyek nem tesznek különbséget az erős és gyenge gyermek között, sőt gyakran az erőteljes vérmes gyermekre veszélyesebbek. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a nagy halálozás nálunk a rendkívül nagy születéssel is összefügg, s így a hadügyminiszterium által föltételezett irányban nem sok hatása lehet.

Hogy a hadképesség változását a magyar fajnál külön szemügyre vegyük, nem tehetünk mást, mint hogy külön feltüntessük azokat a hadkiegészítő kerületeket, melyekben a magyarság jóformán vegyületlenül lakik. A hadügyminiszterium, midőn a katonai évkönyvben az egyes népfajok közt összehasonlítást tesz, szintén úgy jár el s tipikus magyar hadkiegészítő kerületekül a 38. (kecskeméti), a 39. (debreceni), a 60. (egri), a 68. (szolnoki), és 86. számú (szabadkai) hadkiegészítő kerületeket veszi fel. Igaz, hogy a szabadkai ezred kerületében is erős abszolút többséget képez a magyar, de már nem kis mértékben van szerbekkel keverve, a helyett tehát mi a 46. számú, szegedi, hadkiegészítő kerületet vettük, a mely tiszta magyarnak mondható.

Lássuk először is a hadképesség arányát:

1000 orvosilag megvizsgált közül hadi szolgálatra
alkalmasnak találtatott

	38. Kecskemét	39. Debreczen	46. Szeged	60. Eger	68. Szolnok	Mind az 5 hadkiegészítő kerület átlagában	A magyar korona országában általában
1871-ben .	453	422	530	514	473	478	391
1872-ben .	455	398	428	470	468	444	353
1873-ban .	328	209	273	390	327	305	283
1874-ben .	247	159	214	218	337	235	221
1875-ben .	169	148	199	250	354	224	213
1876-ban .	240	182	207	295	288	242	195
1877-ben .	204	161	206	215	246	206	185
1878-ban .	224	176	207	227	254	218	190
1879-ben .	205	196	244	247	264	231	184
1883-ban .	290	211	321	327	276	285	217
1884-ben .	216	122	237	293	241	222	185
1885-ben .	183	76	168	163	187	155	149
1886-ban .	197	161	217	199	350	225	184
1887-ben .	234	113	231	210	288	215	166
1888-ban .	206	94	157	140	196	159	142
1889-ben .	212	197	223	214	208	211	222
1890-ben .	265	220	286	304	187	252	228

Az arányszámokat úgy közöltük, a hogy a katonai évkönyvben találtuk, tehát nem egy-egy korévre átszámítva. Az átszámítás itt

lehetetlen, mert a katonai évkönyv az egyes hadkiegészítő kerületekről nem az abszolút, hanem csak a viszonyszámokat közli. 1880., 1881. és 1882. évekről pedig egyáltalán hiányzik a hadkiegészítő kerületek szerinti részletezés.

Végigtekintve mind az öt hadkiegészítő kerület s a magyar korona országainak átlagán, azt látjuk, hogy az öt tiszta magyarajkú kerület arányszáma állandóan kedvezőbb; az 1889. év képezi az egyetlen kivételt. Daczára azonban ennek, a magyarajkúaknál is erős hanyatlás mutatkozik az 1870-es évek elején volt állapotokhoz képest s az egyes kedvezőbb esztendők csak megszakítják, de meg nem akasztják a hanyatlást. Különösen szomorú hanyatlást látunk a debreczeni hadkiegészítő kerületnél, hol a hanyatlás már 1874-ben, sőt 1873-ben nagy arányokat öltött s volt év (az 1885-ik), midőn a három korosztályból ezer orvosilag megvizsgált közül a három első korosztályban nem vált be több 76 újoncnál. Pedig a 39. hadkiegészítő kerület területét a magyarság színe-java lakja, ide tartozik egész Hajdú vármegye s Biharból a székelyhidi, derecskei, érmihályfalvi és margittai járás s csak az utóbbiban van a magyarság oláh ajkúakkal keverve. A szolnoki hadkiegészítő kerületben a hadi szolgálatra alkalmasok aránya legtovább maradt kedvező, az utóbbi évek alatt azonban már itt is nagyon szembeszökik a hanyatlás.

A hadképeség hanyatlása az újabb időben nem onnan ered, mintha a testi fogyatkozások s a szolgálatra képtelenné tevő bajok és betegségek sűrűbben fordulnának elő, hanem onnan, hogy a sorozás alá kerülő fiatalság újabban testileg nincs eléggé kifejlődve. Sajnos, ez alól a magyar faj sem tesz kivételt, a mint a következő kimutatás számaiból meggyőződhetünk róla:

1000 orvosilag megvizsgált közül gyenge testalkatúnak találtatott

	38. Kerskemét	39. Debreczen	46. Szeged	60. Eger	68. Szolnok	Mind az 5 hadkiegészítő kerület átlagában	A magyar korona országai átlagában
1871-ben .	279	151	201	203	226	213	247
1872-ben .	259	179	263	221	257	236	295
1873-ban .	93	359	299	200	299	250	357
1874-ben .	146	469	396	385	281	335	416
1875-ben .	451	448	374	368	362	401	412
1876-ban .	430	411	422	384	405	410	422
1877-ben .	480	545	485	404	488	480	442
1878-ban .	363	333	430	354	386	373	387
1879-ben .	269	438	373	373	441	379	368
1883-ban .	254	362	364	280	379	328	406
1884-ben .	292	561	446	304	415	404	433
1885-ben .	466	598	488	447	400	480	496
1886-ban .	481	445	428	497	333	437	493
1887-ben .	476	591	483	525	373	489	529
1888-ban .	146	609	600	566	511	542	563
1889-ben .	488	679	495	539	556	551	546
1890-ben .	490	680	516	513	633	566	576

Már 1875—77-ben nagyon sok újonczot kellett visszahelyezni gyöngye testalkat miatt, a következő években azonban javultak az állapotok s csak 1884. óta vette kezdetét az a nagymérvű hanyatlás, mely az utóbbi években a legegészségtelenebb viszonyokra

vezetett. Különösen a debreczeni hadkiegészítő kerületben elijesztőleg nagy a gyöngye testalkat miatt alkalmatlanok száma, de a szolnokiban, egriben és szegediben is nagyon megromlottak a viszonyok, még aránylag a kecskemétiben maradt legkedvezőbb, de még itt is sokkal rosszabb, mint az osztrák tartományok átlaga s az 5 tiszta magyarajkú hadkiegészítő kerület a gyöngye testalkatúak számát tekintve, a sorozási adatok szerint ott áll, a hol Galiczia, melynek népét a szegénység, rossz táplálkozás, pálinkaivás már régóta degenerálta.

Óvakodnunk kell azonban, hogy ezekből az adatokból túlságos pessimistikus következtetéseket vonjunk. Előadásunk folyamán többször utaltunk rá, hogy az osztrák sorozásoknál a sokáig elhanyagolt Landwehr kiegészítésére irányuló törekvések szükségképen maguk után vonták a katonai szolgálatra kevésbé termelt ujonczok tömegbesorozását, ez látszólag emelte a hadképesek s leszállította az alkalmatlanok számát s minél nagyobb a besorozottak száma annál kisebb az alkalmatlanoknak osztályozott egyéneké. A gyöngye testalkatúak aránya attól is függ, hogy mily számmal fordulnak elő az alkalmatlanok közt oly egyének, kik valami határozott testi fogyatkozás vagy betegség miatt nem váltak be s e tekintetben Magyarország s főleg a magyarság hasonlíthatatlanul jobban áll Ausztria népeinel. Összehasonlításul az 1890. évről fölveszünk három magyarajkú és három osztrák hadkiegészítő kerületet, egyet német, egyet cseh, egyet lengyel népességgel. Az ezredeket lehetőleg úgy válogattuk, hogy a besorozottak aránya egy-egy osztrák és magyar ezrednél körülbelül megfelelően:

1000 orvosilag megvizsgált közül a három első korosztályban	39. Debre- czen	38. Kecs- kemét	60. Eger	90. Jaros- law (len- gyel)	49. Szent- Pölten (né- met)	102. Bene- schau (cseh)
Besoroztatott	220	265	304	221	262	331
Alkalmatlannak találtatott:						
Mértékhiány miatt	11	21	39	67	43	14
Gyöngye testalkat miatt .. .	637.2	500.8	533.6	585.1	386.8	400.0
A következő testi fogyat- kozások miatt:						
Általános és vérbajok	7.9	16.5	9.0	3.3	3.6	7.9
Új képződmények	0.7	0.9	0.5	0.6	1.6	0.5
Az idegrendszer betegségei ..	2.0	3.3	4.1	3.3	8.1	5.7
Szembajok	12.1	44.4	16.3	23.7	19.3	20.0
Fülbajok	4.0	4.1	4.3	2.3	5.4	8.4
A légzőszervek betegségei ..	—	0.6	1.2	—	0.2	0.9
A vérkeringési szervek bántalmai	12.0	26.0	20.5	27.0	124.7	86.2
Az emésztési szervek bántalmai	9.4	9.9	16.6	20.7	29.4	37.7
A nemi szervek betegségei ..	6.8	26.0	15.1	8.7	20.1	24.1
Alkati bűjakor	—	0.2	0.2	—	—	—
Krónikus bőrbetegségek .. .	9.2	10.4	8.3	13.7	11.3	12.5
Csontbántalmak	2.2	1.9	2.6	3.3	3.8	3.2
Az ízületek bajai	14.7	48.1	22.5	55.5	87.9	23.6
Izom- és mirigy-betegségek ..	—	1.5	1.2	1.8	0.2	0.5
Sérülések	5.6	5.2	2.5	2.5	3.5	5.7
Hibás képződések	3.5	29.7	24.0	19.6	21.0	34.5
Öncsonkítások	—	—	—	—	—	—
Együtt	90.1	228.7	150.1	186.5	340.0	271.4

A kecskeméti hadkiegészítő kerületben is elég nagy azok száma, kik különböző betegségek és testi fogyatkozások miatt nem váltak be, de mennyivel nagyobb a cseh ajkú beneschau-i és a német ajkú szentpölteni kerületben, míg a debreczeni hadkiegészítő kerületben aránylag csak félannyi a testi fogyatkozásban szenvedő mint a lengyel jaroslawi, harmadrésznai, mint a cseh és alig több negyedrésznyinél mint a német szentpölteni hadkiegészítő kerületben. De vannak kedvezőtlen jelenségek is, ilyen a vérbajoknak, alkati bujakórnak s a nemi szervek betegségeinek erősebb szereplése nálunk, mint Ausztriában, mi szomorú világot vett népünk erkölcsi állapotára. Ilyen a szembajok ijesztő aránya s főleg az alföldön a trachoma rendkívüli elterjedése, mely bajt a lehető legerélyesebb intézkedésekkel kellene elfojtani; de úgy látszik, a hatósági közegek lanyhasága nem tud gátat vetni terjedésének.

Összegezve az eredményt, a sorozás adatai ránk nézve nem sok örömdetést tartalmaznak, igaz, hogy a magyar faj erőteljességre, még most is meghaladja hazánk többi népfajait, de ez a többsége hova-tovább mindig kétségesebbé válik s az elsatnyulás ijesztő jelei mutatkoznak a nép nagy tömegénél. Okait ezuttal nem kutatjuk, mert hiszen az előttünk fekvő adatok erre a célra nem is alkalmasak, de úgy hisszük, hogy a honvédelmi miniszterium főntebb idézett fölvetései elég közel járnak a valósághoz. A rossz táplálkozás kétségkívül egyik oka a fiatalabb nemzedékek satnyulásának; de mi idézi elő a rossz táplálkozást? Van-e nálunk tényleg tömegnyomor s igaz-e az általános elszegényedés? Jó volna ezt tüzetes tanulmány tárgyává tenni, mert a rossz táplálkozás nem függ össze szükségképen a szegénységgel; vannak vidékek a hol a népességet a túlságos szerzési vágy viszi rá, hogy saját magától megvonja a szükséges táplálékot, kivált ha kellő alkalom van az élelmiszerek a baromfi, tej, tojás, stb. jó értékesítésére; sokszor a korai megerőltető munka is innen van, nem pedig a szükség parancsolta kényszerűségből. Az is előfordul, hogy a nép inkább költ a cifrázkodásra, mint a testi táplálkozásra, vagy pedig nagy vendégségekben pocskolja el az élelmiszereket, vagy végre eliszsza keresetét. Ez már a nép erkölcsi életével függ össze s tartunk tőle, hogy az elsatnyulás fő oka a vallássság és erkölcsi érzület meglazulása, a kicsapongás, az erköcs-telenség terjedése s népünk testi orvoslását alighanem a lelkieken kellene kezdeni.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 25. füzet. 1892. január.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1892. február: Az angol egyetemek és a munkásügy, különös tekintettel Toynbee Hallra, Földes Bélától. Gróf Széchenyi István emlékezete, gr. Mailáth Józseftől; stb.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXX. évf. 12. füzet, 1891. december hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 1—5. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XIX. évf. 1891. november hó: Üzletnyitások és üzletbeszün-
tések az 1890. évben. Laküresedések az 1891. év I. negyedében; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 1—9. szám.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. III. évf. 1. szám. 1892. Nyersanyag-beszerző szövetkezet Albertfalván. A szászok szövetkezetei. A biztosításról. Szövetkezeti értekezés Szegeden; stb.

Annalen des deutschen Reiches für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. Seydel. XXV. Jahrg. Nr. 1.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XVI. Jahrg. 1. H.: Der brandenburgische Staatshaushalt in der zweiten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts, von Kurt Breysig. I. Th. Das sogenannte Heimstättenrecht, von K. Schneider; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F. II. B. 6. H.: Die englische Arbeitsstatistik, von J. E. C. Munro. Agrarstatistische Untersuchungen, von J. Conrad. Japan, eine volkswirtschaftliche Studie, von J. Grunzel. Das Fleischergewerbe in Frankreich, von A. v. Raffalovich. Die Altersverhältnisse der Bevölkerung verschiedener europäischer und aussereuropäischer Staaten, von C. Strauss; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. XLVIII. Jahrg. 1. H.: Zur wissenschaftlichen Orientirung über die neueste Handelspolitik. Mit besonderer Rücksicht auf die Pflichten des Grundeigentums in den Schutzzollfragen. I. Art. Die Entstehung und der Thatbestand des geltenden Handelssystems, von A. Schäffle. Die australisch-nordamerikanische Landesgesetzgebung. I. Art. von G. Ruhland. Die wirtschaftliche Erschliessung öder und geringwertiger Liegenschaften durch künstliche Aufforstung, von A. Pflug; etc.

L'économiste français. Réd. J. Leroy-Beaulieu. 20. année. 1. vol. No. 1—4. La participation des ouvriers aux bénéfices dans les administrations de l'État et dans les mines, par P. Leroy-Beaulieu. Le commerce extérieur de la France pendant les onze premiers mois de l'année 1891, par J. Cousin.

Les droits d'octroi, leur caractère véritable en France; de la réforme de ces taxes, par P. Leroy-Beaulieu. Un nouveau programme économique, par G. Michel. La lenteur de l'accroissement de la fortune des classes aisées et opulentes en France, d'après la statistique des successions et des donations, par P. Leroy-Beaulieu. Le budget de la Russie pour 1892; etc.

Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople. VIII. année No. 366—368.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXXIII. année. No. 1: La disette en Russie, par E. Levasseur. Nos étudiants, par T. Loua. La presse française, par le même. Les statistiques judiciaires, par A. de Malarce; etc.

Journal des économistes. 51-e année. Janvier, 1892.: 1891, par G. de Molinari. Le marché financier de 1891, par A. Raffalovich. Les marines marchandes et la protection, par D. Bellet. Le nouveau projet de loi sur l'arbitrage industriel facultatif, par E. d'Eichthal. M. Goschen et la banque d'Angleterre, par G. François. Les télégraphes en Angleterre, par P. G. H. Linckens; etc.

Revue générale d'administration. XIV. année. Décembre 1891.: De l'assistance publique relativement à l'enfance (suite), par J. Marie. Étude sur les douanes maritimes de l'empire de Chine (suite), par C. Gauthier; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XII. No. 66. January 1892. State of the skilled labour market. American views of the results of the Mac-Kinley tariff. The economic condition of Russia. The wines of the Medoc; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2523—2526. The Revenue and the budget prospects. Our Gold currency. Iron and steel in 1891. The prices of commodities in 1891. Questions in regard to our note circulation. The sensitive condition of the stock markets. Our foreign and colonial trade of last year compared in quantity and value with that of 1890. The Russian famine. The French tariff; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VI. No. 2. January 1892.: Capital and interest, by S. M. Macvane. The evolution of wage statistics, by Carrol D. Wright. Comments on the »Positive theory of capital«, by H. Bilgram. The Prussian Income tax, by J. A. Hill. Social and economic legislation of the States in 1891, by W. B. Schaw; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Éble G.: Egy magyar nyomda a XVIII. században. Budapest, 1891.

Imrédi Kálmán dr.: A mezőgazdasági hitelszövetkezetek s azok hivatása. Budapest, 1891.

Magyar statisztikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. XX. évf. 1890. III. füzet. Mezőgazdaság 1890. évben. Budapest, 1891.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. XI. évf. Az 1891 január—június végeig terjedő félévre. Budapest, 1891. VII. füz. 1891. július hó. Budapest, 1891.

Albrecht H.: Die Wohnungsnoth in den Grossstädten und die Mittel zu ihrer Abhilfe. München, 1891.

Bruenneck W.: Zur Geschichte des Grundeigenthums in West-Preussen. I. Die kölnischen Güter. Berlin, 1891.

Buchenberger A.: Das Verwaltungsrecht der Landwirthschaft und Fischerei im Grossherzogthum Baden. Tauberbischofsheim, 1891.

Bünneke H.: Handbuch der socialen Gesetzgebung des Deutschen Reichs. Leipzig, 1891.

Curtius E.: Die Stadtgeschichte von Athen. Berlin, 1891.

Graphews D.: Kurze systematische Darstellung der wirthschaftlichen Funktion des Geldes und Kredits. Leipzig, 1892.

Haun F. J.: Bauer und Gutsherr in Kursachsen. Schilderung der ländlichen Wirthschaft und Verfassung im 16., 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1892. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg. Heft IX.)

Levy von Hälle E.: Die Hamburger Girobank und ihr Ausgang. Berlin, 1891.

Lotz W.: Die Ideen der deutschen Handelspolitik von 1860 bis 1891. Leipzig, 1892.

Richter F.: Das gewerbliche Bildungswesen in Preussen, mit besonderer Berücksichtigung des gewerblichen Fortbildungsunterrichtes. Berlin, 1891.

Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Heft 14: Die Verbindung der öffentlichen und privaten Armenpflege. Vorbildung von Lehrkräften im In- und Auslande. Leipzig, 1891.

Thorsch O.: Materialien zu einer Geschichte der österreichischen Staatsschulden vor dem XVIII. Jahrhundert. Berlin, 1891.

Tröltsch W.: Die bayerische Gemeindebesteuerung seit Anfang des 19. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der indirekten Verbrauchssteuern. München, 1891.

Weber M.: Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für Staats- und Privatrecht. Stuttgart, 1891.

Annuaire des syndicats professionnels, commerciaux et agricoles, constitués conformément à la loi du 21. mars 1884 en France et en Algérie. 3-e année. Publication du Ministère du commerce, de l'industrie et des colonies. Paris, 1891.

Block M.: Le socialisme moderne. Paris, 1891.

Boizard E. et Tardieu H.: Histoire de la législation des sucres (1664—1891). Paris, 1891.

D'Eichthal E.: Socialisme, communisme et collectivisme: coup d'oeil sur l'histoire et les doctrines. Paris, 1891.

De Laboulaye R.: Thorold Rogers; ses théories sur la propriété. Le Mans, 1891. (Publications de la Société d'études économiques. No. 3.)

Guérin P.: Catéchisme politique. Tome II. Paris, 1891.

Helson C.: La sidérurgie en France et à l'étranger. Paris, 1891.

Lezé R.: Les industries du lait. Paris, 1891.

Mériaux C.: Histoire de l'industrie sucrière dans la région du Nord: ses commencements, ses progrès, son état actuel, ses rapports avec l'agriculture. Lille, 1891.

Turquan V.: Manuel de statistique pratique. Paris, 1892.

Ramaix: La réforme sociale et économique en Europe et dans les États-Unis; la législation du travail en Belgique. Paris, 1891.

Benson M.: Capital, labor, trade and the outlook. London, 1891.

Bowker R. R. and Iles G.: The reader's guide in economic, social and political science. New-York, 1891.

Cook W. W.: The corporation problem: the public phases of corporations, their uses, abuses, benefits, dangers, wealth and power, with a discussion of the social, industrial, economic and political questions to which they have given rise. New-York, 1891.

Cunningham W.: The use and abuse of money. London, 1891.

Darlington J. J.: A treatise on the law of personal property; founded on Williams. Philadelphia, 1891.

Dawson W.: The unearned increment, or reaping without sowing. London, 1891.

Delbert Th.: Social evolution. London, 1891.

Farquhar A. B.: Economic and Industrial delusions: a discussion of the case for protection. New-York, 1891.

George H.: The condition of labor: an open letter to Pope Leo XIII. London, 1891.

Gronlund L.: The cooperative commonwealth: an exposition of modern socialism. London, 1891.

Jeans V.: Factory Act legislation: its industrial and commercial effects, actual and perspective. London, 1891.

Phil: The penny postage jubilee and philatelic history. London, 1891.

Smart W.: An introduction to the theory of value, on the lines of Menger, Wieser and Böhm-Bawerk. London, 1891.

Sumner W. E.: The financier and the finances of the American Revolution. New-York, 1891.

Watson J.: Tenancy and ownership. London, 1891.

Woods R. A.: English social movements. New-York, 1891.

Whitaker's Almanack. 1892. London, 1891.

Balletti A.: L'economia politica nelle Accademie e ne' congressi degli Scienziati (1750—1850). Modena, 1891.

Bianchi G.: La proprietà fondaria e le classi rurali nel medio evo e nella età moderna. Pisa, 1891.

Ferraris C. F.: La statistica della coltura intellettuale e specialmente delle università. Venezia, 1891.

Fiorese S.: Sistema di Economia politica, brevemente svolto nella parte teoretica della scienza. Napoli, 1891.

Luzzati G.: Prezzi ideali e prezzi effettivi: note di studio sul valore della moneta in una economia di popolo. Milano, 1892.

Supino C.: Teoria della trasformazione dei capitali. Torino, 1891.

Pazos Garcia D.: Estudios relativos á la propiedad inmueble. Madrid, 1891.

Brandes L. J.: Mine arbejders historie. Kopenhagen, 1891.

JEGYZŐKÖNYV,

felvétel 1892. január hó 18-án a Jekelfalussy József és Körösi József urak közt felmerült irodalmi vita, illetőleg becsület-sértési ügyben.

Jelenlevők az alólirottak.

A Jekelfalussy József úr által a »Nemzetgazdasági Szemle« 1892. januári füzetében megjelent ellenkritika egy Körösi József úr által »Statisztika és logika, egyúttal válasz Jekelfalussy József úrnak« cím alatt megjelent röpiratra állítólag sértést foglal Körösi úr irányában annyiban, hogy Jekelfalussy azon gyanút fejezi ki, mintha Körösi úr az első bíráló cikkről Olaszországba történt elutazása előtt tudomást szerezhette volna.

Ezzel szemben mi Jekelfalussy József úr képviselői ezennel kijelentjük, hogy teljes meggyőződést szereztünk arról, miszerint Körösi úr erről csakugyan nem birt tudomással s így joggal írhatta, hogy az egész irodalmi vitáról csak visszaérkezése után értesült; így tehát Jekelfalussy úr állítását helytelen information alapultnak és tévesnek állítjuk s ezennel visszavontnak kívánjuk tekinteni.

Viszont mi Körösi úr megbízottjai is beismerjük, hogy Körösi úr nem az egész röpiratot, hanem csak a »Budapesti Szemlé«-nek szánt sokkal rövidebb czáfolatot írta meg az általa jelzett három nap alatt, minélfogva Jekelfalussy úrnak az idő rövidségéből vont következtetését jogosultnak kell elismernünk.

Az egész ügyet egyébiránt alapos tárgyalásnak és megvitatásnak vetvén alá; mind két fél, t. i. úgy Jekelfalussy József, mint Körösi József úr mind a négy megbízottjai azon meggyőződésre jutottunk, hogy az egész polemia sehol becsületbe vágó dolgot se nem tartalmaz, se nem szándékol, hanem Jekelfalussy József támadása kizárólag Körösi József úr irodalmi működésére szorítkozik.

Mindezeknél fogva becsületbeli kérdés fenn nem forogván, lovagias elégtétel adásnak vagy vételnak helyét nem látjuk és így az ügyet feleink részéről is befejezettnek tekintjük.

Kelt mint fent.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF úr
MEGBÍZOTTJAI:

KELETI KÁROLY s. k.

JEKELFALUSSY LAJOS s. k.

DR. KÖRÖSI JÓZSEF úr
MEGBÍZOTTJAI:

HINDY KÁLMÁN s. k.

DR. LIEBERMANN LEÓ s. k.

NÉPÜNK MOZGALMA

A NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAI SZERINT.

(Felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi márczius hó 7-én tartott ülésében.)

Paradoxonnak látszik, de a népességi statisztika kétségtelenné teszi, hogy még mindig a népvándorlás korát éljük. A modern népvándorlást nem csupán azok a százezrek képezik, kik a vén Európa kikötőiből évről-évre az új világ boldog partjai felé hajóznak; lassú, észrevétlen, de a tengerentúli kivándorlással nagyságra és következményekre bizonyára fölerő népvándorlás folyik az egyes európai országok közt s még inkább az egyes országok határain belül is. Mig azonban a más világrészekbe való kiköltözés valódi népvándorlás, addig a kontinensen és benn az országokban inkább csak népcsere folyik s ország és ország, megye és megye között, ha passzív is a népesedési mérleg, bizonyos fokig mégis csak csere történik, hol az a fél is kap valamit, mely esetleg a rövidebbet huzta. E kiegyenlítő hatásnál fogva a belső népvándorlás látható eredménye sokkal csekélyebb, mint a tengerentúli kivándorlásé, de azért ez utóbbinál nem kevésbé fontos; nemcsak azért, mert a népesség legnagyobb tömegei épen ily módon cserélnek helyet, hanem azért is, mert ennek a belső népcserének egy ország gazdasági, közmívelődési, sőt nemzetiségi viszonyaira is rendkívüli hatása van. A folyvást egy pontra hulló vízcepp vájó erejével hat ez, mely a sziklát is kivölgyeli.

Legutóbbi népszámlálásunk a hazai népesség helycseréjének törvényébe is bepillantást enged s a kutatót bátorítja a tudat, hogy immár két, egyenlő elvek szerint végrehajtott népszámlálás eredményére támaszkodhatik. De azért távolról

sem állítjuk, hogy adataink teljesen elégségesek volnának valamennyi tünetmény és probléma megmagyarázására.

Bármily gonddal és részletességgel történt is a népszámlálási anyag feldolgozása, a statisztikai ősanyag kincses bányáját — a kellő költség és munkaerő hiányában — távolról sem aknáztuk ki teljesen; nagyon sok finomabb, komplikáltabb részlet maradt kidolgozatlanul és azzal együtt megfejtetlenül nagyon sok érdekes népességi és társadalmi rejtély.

Mielőtt hazánk népességének belső áramlását s az ország egyik részéből a másikba való szivárgását vizsgálnók, előbb az osztrák tartományokkal és az egyéb külfölddel folytatott népcserénket kell röviden bemutatnunk.

A külfölddel való népcserét egészen pontosan megállapítani nem lehet, mert bár az idegen honosságú egyének számláló lapjainak kölcsönös kicserélése nemzetközileg van szabályozva; részint a különböző országok népszámlálásainak eltérő ideje, részint a külföldi államok késedelmessége, vagy esetleg nem épen lelkiismeretes eljárása miatt, a külföldön tartózkodó magyar honosok számát a népszámlálás időpontjára pontosan megállapítani nem lehet. Van azonban egy mód, mely bár nem alkalmas rá, hogy a külföldön tartózkodó magyar honosokat számszerűleg kitüntessük, de lehetővé teszi megállapítanunk, hogy népességi mérlegünk Ausztriával és a többi külfölddel szemben aktív-e vagy passív? Ez a módszer a népszámlálás által kimutatott *tényleges* népszám összehasonlítása az évi születések és halálozások alapján *kiszámított* népszámmal.

Az utóbbi évtized alatt a Magyarbirodalom népességének természetes szaporodása 210 ezerrel haladta meg a tényleges népnövekedést, vagyis annnyival több lélek távozott el hazánkbaól külföldre, mint a mennyi hozzánk külföldről bevándorolt.

Gazdasági viszonyainkat — mert hiszen első sorban ezek szabják meg a ki- és bevándorlást — nem a legjobb színben látszik feltüntetni, hogy daczára hazánk csekély népsűrűségének: sokkal nagyobb a mi népünk kiköltözése külföldre, mint az idegenek betelepédése hozzánk. Ha csak Bosznia, Szerbia, Románia felé történnék a kiszivárgás, könnyen érthető volna, mert a sűrűbben lakott és a civilizáció magasabb fokán álló országokból mindig megvan a hajlandóság a

ritkább népességű és gazdaságilag is elmaradottabb országokba való kivándorlásra. De nemcsak ezt látjuk, a sokkal nagyobb viszonylagos népességgel bíró s gazdaságilag is fejlettebb Ausztria közel 44⁰/₀-kal több népet von el tőlünk, mint a mennyit nekünk ad. A népszámlálás idejében ugyanis csak 158 ezer osztrák honos tartózkodott a magyar korona országaiban, míg ellenben Ausztriában, az ott egyidejűleg végrehajtott népszámlálás pontos adatai szerint, 227 ezer magyar illetőségű egyén. És ez az arány a magyar anyaországra nézve még rosszabb, mert Horvát-Szlavonországban, de különösen Fiumében sokkal több osztrák illetőségű tartózkodik, mint megfordítva.

Óvakodnunk kell azonban attól, hogy a számok látszatából elhamarkodott következtetéseket vonjunk le. A 227 ezer magyar honos közül 156 ezer Alsó-Ausztriában, tehát Bécsben és Bécs iparos környékén tartózkodott. Egy oly nagy városnak, mint a minő az osztrák császári székváros, roppant felszívó képessége van s természetes, hogy a magyar megyékből, melyek közvetlen közelben, csaknem félkörben környezik s melyek azonfelül elég sűrű népességgel bírnak, igen sok munkást, napszámost és házi cselédet von magához, a nélkül, hogy ebből Magyarország gazdasági állapotának kedvezőtlen voltára lehetne következtetni. Lényeges befolyással van azonkívül az Ausztriában tartózkodó magyarok létszámának nagyságára a népszámlálás időpontja is. Télen, midőn a mezei munka szünetel, a határmegyék mezei munkásai Bécsbe és a közel fekvő osztrák városokba huzódnak foglalkozást keresni, de a tavasz nyíltával ismét visszatérnek falujukba.

Hogy Bécs vonzásának éppen télen idején milyen nagy hatása van a szomszédos megyék népességére, mutatja Moson megye példája. E kis vármegyében a tiz évi természetes szaporodás meghaladta a 8 ezret, azonkívül az 1890-ki népszámlálás 2.500 lélekkel több más magyar megyebelit talált ott, mint a mennyi Mosonból a többi vármegyékben szét-szórva távol volt, és mégis az 1880-ki népszámmal szemben a közel 11 ezer főnyi szaporodás helyett 715 főnyi fogyás mutatkozott. Mosonból tehát több mint 11 ezer léleknek kellett kivándorolni. E számból az Amerikába vándoroltak nem tehetők többre 1—2 ezernél, úgy hogy közel 10 ezer Ausztriára esik. De az Ausztriába vándorolt népségnek csak igen csekély

része, egyes iparosok, kupeczek, kereskedők települnek le ott véglegesen, a többi csak ideiglenesen, kereset végett megy ki s rendszeren visszatér. — Így tekintve, egészen más színben látjuk a mosonmegyei népesedési viszonyokat, mintha minden további indokolás nélkül egyszerűen elfogadjuk a népszámlálás által konstataált népfogyást. Ez az egy példa körülbelül a többi nyugoti határszéli megyék helyzetét is jellemzi.

Alsó-Ausztria után Stájerországban tartózkodott legtöbb magyar honos, több mint 25 ezer, azután Morvaország következik közel 11 ezerrel. Két népes megye — ott Vas és Zala, itt Nyitra és Trencsén — szomszédos fekvése s amott Grác, emitt az iparos morva városok vonzása elég magyarázatául szolgál a tekintélyes számnak. Feltűnőnek látszik, hogy Galiczia, mely egymaga körülbelül oly hosszú vonalban határos a magyar anyaországgal, mint a többi osztrák tartományok együttvéve, alig 7 ezer lelket vont magához Magyarországból. Meg van azonban ennek is a maga nagyon kézen fekvő magyarázata. Galiczia szegény, ipara alig van, népesége sűrű, a munkabér alacsony, ily körülmények közt hiányzik minden inger a bevándorlásra. A magas Kárpátok természetes választó vonaláról sem szabad megfeledkeznünk, mely ha nem is akadályozza, de mindenesetre megnehezíti a szomszédos népforgalom élénk kifejlődését. A többi osztrák tartományokban még kevesebb magyar honos tartózkodott, Csehországban 6.754, Isztriában 3.349, Sziléziában 2.937, Felső-Ausztriában 2.641, Dalmáciában 2.215, Triesztben és kerületében 2.104, Krajnában 2.048, Karinthiában 1.955, Bukovinában 1.669, Tirolban 1.191, Görczben és Gradiskában 854, Salzburgban 493, végre Vorarlbergben csupán csak 200.

Az Ausztrián kívüli külföldön tartózkodó magyar honosokról nincsenek ily részletes és megbízható adataink; a külállamokból az idevágó adatok még egyáltalán nem érkeztek be, saját népszámlálásunk pedig, mely a külföldön tartózkodó magyar honosokat is kutatta, kielégítő eredményre már csak azért sem juthatott, mert azok, kik családotúl vagy általában család hátrahagyása nélkül távoztak külföldre, kivétel nélkül kiestek az összeírásból, mely csak az egyes háztartásokhoz tartozó távollevőket kutatta.

A magyar anyaországban az utóbbi népszámlálás alkalmával 90 ezer, családhoz tartozó, de külföldön távollevő

egyen vétetett számba s bár ez a szám távolról sem meríti ki összes, külföldön élő honfitársainkat, [mégis a delejtű érzékenységgel mutat rá mindazon megyékre, melyekből kivándorlás folyik. Így Trencsén megyéből, a vándor hajlaimairól ismert tót nép közül 4.200 férfi, a kis Túróczból 1.500 férfi volt távol külföldön (nő az előbbiből csak 187, az utóbbiból csupán 61). A többi dunabalparti megyék közül csak az egy Nyitrából volt ezer lélek külföldön, a mi azonban a megyének közel 400 ezeret tevő lélekszáma mellett soknak épen nem mondható. A Duna jobb partján Veszprém válik ki, de a külföldön tartózkodó családtagok száma itt sem érte el a 800 főt. A Duna-Tisza közéről nincs számbavehető kivándorlás s ennek megfelelőleg külföldön távollevő csak igen kis számmal fordul elő. Nem úgy a Tisza jobb partján, mely az Amerikába vándorlás fő fészke. Sárosból 13 ezer, Zemplénből 12, Szepesből 10, Abaujából 6, Ungból 3 ezer lélek volt távol külföldön. A kivándorlási láz, úgy látszik, már Borsod megyére is átterjedt, mert ott is több mint 900 külföldön tartózkodót vettek számba, Gömörben 600-at, míg Beregben csak 250-et. Az Amerikába vándorlás tehát kelet felé Beregvármegyénél szűnik meg.

A Tisza balpartjáról, valamint a Maros-Tisza szögéből csak kevesen tartózkodnak külföldön, míg ellenben néhány erdélyi vármegyéből ismét nagyon jelentékeny a kivándorlás; az itt számbavett távollevők az országból a külföldön távollevőknek több mint egyharmadát, míg a felvidékről távollevők több mint felét teszik.

Erdélyből a kivándorlás Romániába folyik. Rendesen csak székely-kivándorlásról hallunk beszélni, adataink azonban azt mutatják, hogy a székely kivándorlás a Romániába való kivándorlásnak csak egy részét s talán nem is a nagyobb részét képezi. Ha ugyanis az összeirt távollevők számát tekintjük, legelől éppen nem a székely megyék állanak. Szeben megyében 6.770 külföldön tartózkodó egyén jegyeztetett föl, Fogarasban 5.013, Brassó megyében 4.915, Nagy-Küküllőben 3.367, s csak azután következik Háromszék 3.094, Csik 2.398 távollevővel. Udvarhely megyében 1.000-re sem rug a külföldön távollevők száma, nem is említve a részben szintén a Székelyföldhöz tartozó Maros-Tordát, honnan mindössze csak 90 egyén volt távol. Ez adatok szerint nem a magyar, hanem

az oláh elem kiszivárgása volna a legerősebb, mert bár az oláhság Szebenben és Nagy-Küküllőben németekkel, Brassóban pedig németekkel és magyarokkal lakik vegyesen, a kivándorlók legnagyobb része az oláhok közül telik ki s főleg a katonaszökevények emelik oly magasra a távollevők számát. Igazolja ezt a távollevők közt a férfiak erős túlsúlya; Szebenből 5.200 férfi és csak 1.570 nő, Brassóból 3.456 férfi és csak 1.459 nő volt távol; de igazolja a jelenlevő népességben az oláh ajkúak közt a férfiak aránytalanul kis száma épen a kérdéses vidékeken. Így például Brassó megye hétfalusi járásában, honnan legerősebb a kivándorlás, az oláh ajkúak közt 5.300 nő és csak 3.500 férfi találtatott, míg ugyanott a magyar ajkúaknál a nők csak néhány százal haladták meg a férfiakat.

A mint fentebb említettük, a legutóbbi népszámlálás a magyar állam területén 158 ezer osztrák honost talált, míg az osztrák születésűek száma 222 ezerre rúgott; körülbelül ¹⁾ 60 ezerre vagyis 27%-ra tehető tehát azok száma, kik a Magyarországra költözött osztrák születésűek közül megszerezték a magyar állampolgárságot. 1880-ban az arány sokkal kedvezőbb volt, mi azonban tartózkodunk ebből bárminemű következtetést vonni, mert tudjuk, hogy az illetőség sok esetben mily nehezen állapítható meg s bevallása mennyire felületesen szokott történni. Valószínűnek tartjuk, hogy a két népszámlálás eltérő eredménye csak a bevallások eltérő voltában, nem pedig a megváltozott viszonyokban leli magyarázatát; ép ezért a két népszámlálás adatainak összehasonlításánál nem az osztrák honosokat, hanem az osztrák születésűeket állítjuk szembe.

A magyar anyaországban 1880-ban 145 ezer, 1890-ben 156 ezer osztrák születésű egyén vétetett számba. Fiumében 1880-ban 5 ezer, 1890-ben 9 ezer, Horvát-Szlavonországokban 1880-ban 48 ezer, 1890-ben 56 ezer. Legerősebben tehát Fiumében szaporodtak, hol számuk egy évtized alatt 82%-kal növekedett s ma már körülbelül egyharmadát teszi a népességnek. Leginkább az osztrák tengerpartról kerülnek oda, de tekintélyes Fiumében a krajnaiak száma is. Horvát-Szlavonországban közel 27%-kal szaporodtak az osztrák születésűek; leg-

¹⁾ Pontosan nem lehet meghatározni, mert az osztrák honosok egy része — osztrák szülőktől — Magyarországon született.

nagyobb részük a szomszéd Stájerországból és Krajnából, de még inkább a távol fekvő Csehországból került. A csehek nagyobb rajokban telepedtek le, főleg Belovár és Pozsega megyében, szorgalmukkal s ügyességükkel veszélyes versenyt csinálva a tunya, dologtalan, benszülött horvát - szerb népnek.

A magyar anyaországban az ausztriai születésűek száma a lefolyt évtized alatt csak 8%-kal növekedett, míg az összes népesség szaporodása meghaladta a 10%-ot. Ez arra mutat, hogy Ausztriából az utóbbi időkben nagyobb bevándorlás vagy erősebb beszivárgás nem történt; az osztrák honosok számának nagy emelkedése (67 ezerről 100 ezerre vagyis 48·8 %-kal) a mint említettük csakis a két népszámlálásnál követett eltérő eljárásból folyhatik.

A Magyarországon talált osztrák honosok legnagyobb része szintén a velünk szomszédos osztrák tartományokból való. Kivételt csak Csehország képez, mely bár közvetlenül nem érintkezik a magyar határral, mégis legtöbbet juttat népfölöslegéből. Legutóbbi népszámlálásunk nem kevesebb mint 23 ezer csehországi illetőségű egyént vett számba, kik közül 7½ ezer Budapesten, 2 ezer pedig Pozsonyban tartózkodott. Az idegen illetőségűek lapjai, sajnos, nem dolgoztattak fel külön, s így — a mi annyira fontos volna — nem ismerjük a hazánkba betelepedett idegenek foglalkozását; de már az, hogy a Magyarországon élő cseheknek több mint 40%-a két nagy iparos városunkban tömörült össze, kétségtelenné teszi, hogy főleg iparosok és ipari s különösen gyári munkások képezik a magyarországi csehek legnagyobb részét. Tekintélyesebb számmal fordulnak még elő Pest, Pozsony és Sopron megyében, az elsónél Uj-Pest és a többi Budapest környéki telepek ipara, a két utóbbinál az ottani cukorgyárak szolgálnak magyarázatul.

A Magyarországon tartózkodó osztrák honosok számát illetőleg, Csehország után a következő sorrendben következnek az egyes osztrák tartományok:

Morvaország	22.050
Galiczia	19.746
Alsó-Ausztria	18.750
Stájerország	5.435
Szilézia	4.052

Krajna	2.569
Felső-Ausztria	1.333

lélekkel, a többi osztrák tartományoknak egyikéből sem került hozzánk 1000 bevándorló. A morvák épúgy, mint a csehek, Budapesten és Pozsonyban fordulnak elő legnagyobb számmal azonkívül a szomszéd Nyitra, Trencsén, valamint Pozsony vármegyében. Számuk a Duna jobb partján is meghaladja a 3000-et, Pécs és Sopron város, Sopron, Moson és Baranya megye kötvén le legnagyobb részüket, de még Zemplénben, sőt Brassó megyében is szép számmal fordulnak elő, a mi valószínűleg az ujabban létesült szerencsi és botfalvi cukorgyár következménye. Az alsó-ausztriaiak, stájerok, Budapesten kívül szintén a nyugoti határmegyékben tartózkodnak leginkább s bizonyára szintén az iparos-osztályhoz tartoznak túlnyomólag. Sokkal érdekesebb azonban a galicziai bevándorlás, mely már nem iparosmunkás-kezeket hoz hazánkba.

A galicziai honosok száma Magyarországon egy rövid évtized alatt több mint megkétszereződött s míg 1880-ban a hazánkban tartózkodó osztrák honosoknak csak 14·35⁰/o-át tette, 1890-ben már közel 20⁰/o-ára rugott. Nagyon érdekes tünemény ez s megérdemli, hogy a galicziaiak elszóródását az ország különböző részeiben néhány vonással bemutassuk. Legnagyobb részüket, közel 7.000-et, Budapest vonzotta magához, azután következnek a felvidéki vármegyék: Sáros, Zemplén, Szepes, Abauj-Torna, hol a galicziai honosok száma 1.000—1.700 között váltakozott. Ungban már csak 215, Beregben 430, Máramarosban 551 galicziai honos találtatott; a zsidósággal legerősebben szaturált három éjszakkeleti vármegyébe tehát jóval kisebb a galicziai bevándorlás, mint a másik három határvármegyébe, sőt még mint Abauj-Tornába is, melyet pedig már nem közvetlenül ér az invázió; az utóbbi megyében különben Kassa gyakorolta a nagy vonzerőt, hol nem kevesebb, mint 860 galicziai illetőségűt vett számba a népszámlálás. Nincs vármegye, hol kisebb-nagyobb számmal galicziai bevándorlót ne találunk s 63 vármegye közül 27-ben számuk meghaladja a 100-at s még az oly távol fekvő megyékben, mint Krassó-Szörény 141, Brassóban 146, Háromszék megyében 106 galicziai illetőségű találtatott.

A Magyarországon tartózkodó osztrák illetőségűek között jóval több a férfi, mint a nő; 55 ezer férfi mellett csak

45 ezer nő. Ez egészen természetes; a férfi mint iparos, mint munkás, mint üzér könnyebben mozdul ki és megy idegen földre, mint a nő. Különösen a galicziaiak, krajnaiak, tiroliak közt látjuk a férfiak erős túlsúlyát, míg Alsó-Ausztriából több nő, mint férfi van nálunk.

Még erősebb a női nem túlsúlya a svájci és francia honosok közt; 353 svájci férfi mellett 660 nő, 104 francia férfi mellett 373 francia nő vétetett számba, mit eléggé indokol a francia bonnok és nevelőnők nagy száma. Fel-tűnő, hogy Németországból is valamivel több nő, mint férfi tartózkodik nálunk; 2.703 férfi és 2.829 nő. E szám alakulá-sára a német gouvernante-ok még mindig jelentékeny befo-lyással vannak, mert daczára, hogy képzett magyar nevelő-nőkben mai napság már nincs hiány, rögzött rossz szokásból sok magyar család folyamodik idegen importhoz.

A német illetőségűek után olaszok fordulnak elő leg-nagyobb számmal; többnyire férfimunkások, az anyaországban 2.416, Horvát-Szlavonországban 2.166 s Fiumében 1.293. Da-czára a szomszédos viszonynak, a Balkán-államokból aránylag kevesen tartózkodnak nálunk: Romániából csak 911, Szer-biából csak 137 lélek. Bulgáriából már 671, tehát több, mint Szerbiából; a bolgárok legnagyobb része mint zöldséges ker-tész foglalkozik.

Még csak azt kell megemlitenünk, hogy a külföldi szü-letésűek száma a lefolyt évtized alatt csak 6^o/o-kal szaporo-dott, kétségtelen jeléül, hogy a beszivárgás, daczára a közle-kedés roppant fejlődésének, épen nem öltött nagyobb mér-veket.

Ezzel áttérhetünk a népességnek egy sokkal nagyobb, sokkal fontosabb mozgalmára, a belső népcserére, a belső lassú, észrevétlen népvándorlásra. A magyar anyaország né-pességének csak 70^o/o-a helybeli születésű, 16^o/o-a az illető megye más községéből, 9^o/o-a pedig más megyékből való. 11 millió helybeli születésűvel 3,800.000 más községbeli szüle-tésű áll szemben, a mi valóban nagyon erős keveredése a népnek.

A nem helybeli születésűek egy része állandóan meg-telepszik, megszerzi a községi illetőséget s teljesen összeolvad a régi törzslakossággal; de egy igen tekintélyes rész, meg-tartva korábbi illetőségét, többé-kevésbé mozgó eleme marad

a népességnek. A magyar birodalom népességének tagozatát, úgy születés, mint illetőség szerint, a következő kimutatás tünteti föl:

	S z ü l e t é s				I l l e t ő s é g			
	1880-ban		1890-ben		1880-ban		1890-ben	
	szám szerint	‰	szám szerint	‰	szám szerint	‰	szám szerint	‰
Magyarország.								
Helybeli . .	10,219.233	74.44	11,109.287	73.41	12,462.613	90.78	13,246.068	87.52
Azon megyebeli	2,204.368	16.06	2,430.499	16.06	738.538	5.38	1,036.740	6.85
Más megyebeli	1,086.494	7.91	1,346.698	8.90	415.195	3.03	699.828	4.62
Fővárosi . .	22.548	0.16	35.892	0.24	10.832	0.08	21.193	0.14
Finnei . .	568	0.00	745	0.00	245	0.00	366	0.00
Horvát- Szlavonországi	12.857	0.09	17.043	0.12	5.455	0.04	8.664	0.06
Ausztriai .	144.775	1.06	156.354	1.03	67.762	0.49	100.805	0.67
Külföldi . .	22.890	0.17	25.254	0.16	10.050	0.07	13.021	0.09
Ismeretlen .	14.889	0.11	12.021	0.08	17.882	0.13	7.108	0.05
Összesen .	13,728.622	100.00	15,133.793	100.00	13,728.622	100.00	15,133.793	100.00
Fiume.								
Helybeli . .	12.374	58.97	14.563	49.38	13.629	64.96	13.955	47.31
Más megyebeli	337	1.61	962	3.26	291	1.39	961	3.26
Fővárosi . .	90	0.43	166	0.56	77	0.37	182	0.62
Horvát- Szlavonországi	2.262	10.78	3.428	11.62	1.691	8.06	3.152	10.69
Ausztriai .	5.102	24.32	9.302	31.54	4.440	21.16	9.674	32.80
Külföldi . .	795	3.79	1.070	3.63	831	3.96	1.567	5.31
Ismeretlen .	21	0.10	3	0.01	22	0.10	3	0.01
Összesen .	20.981	100.00	29.494	100.00	20.981	100.00	29.494	100.00
Horvát- Szlavonországi.								
Helybeli . .	1,421.785	75.13	1,646.105	75.29	1,713.248	90.53	1,915.579	87.61
Azon megyebeli	245.700	12.98	277.569	12.69	38.292	2.02	73.233	3.35
Más megyebeli	83.388	4.67	82.925	3.79	50.513	2.67	58.627	2.68
Fővárosi . .	604	0.03	1.138	0.05	318	0.02	971	0.05
Finnei . .	809	0.04	1.230	0.06	451	0.02	844	0.04
Magyarországi	82.260	4.35	112.041	5.13	51.538	2.72	78.930	3.61
Ausztriai .	48.237	2.55	56.334	2.58	32.496	1.72	48.028	2.19
Külföldi . .	3.728	0.20	7.245	0.33	5.206	0.28	5.370	0.25
Ismeretlen .	988	0.05	1.823	0.08	437	0.02	4.828	0.22
Összesen .	1,892.499	100.00	2,186.410	100.00	1,892.499	100.00	2,186.410	100.00

A közlekedési eszközök fejlődésével, az ipar haladásával, a civilizáció okozta sűrűbb érintkezéssel, mind nagyobb és nagyobb azok száma, kik elhagyva szülőfalujokat, akár ideiglenesen, akár véglegesen más községben telepednek meg. A nagy közlekedési útvonalaktól félreeső helyeken, hová a civilizáció hullámverései csak erőtlenül érkeznek, rendesen

csaknem kizárólag a benszült népesség teszi az összes lakosságot; míg a városokban, az ipari és forgalmi élet csomópontjain, nagyon erős a népkeveredés. Rendesen a sűrűn egymás mellett fekvő kis községek népe is vegyesebb, mert a közel szomszédos faluk között könnyebb az érintkezés, könnyebb az összeházasodás, mint ott, ahol a nagy, népes községek mérföldekre fekszenek egymástól.

A népesség mozgalmát egy-egy vármegye határán belül, sőt még a szomszédos megyék között mutatkozó népcserét is, első sorban a cselédek és pedig városokban a házi cselédek, vidéken a mezőgazdasági cselédek költözésének tulajdoníthatjuk. A cselédember még a napszámosnál is könnyebben odahagyja faluját, mert ha elszegődik, nemcsak életfentartási szükségéit biztosítja, hanem kész lakást is talál a maga és családja számára, sőt rendesen a költöztetésről is gazdája gondoskodik; míg ellenben a napszámos, ha elég jó keresetre nyílik is kilátása, a költözködés költségeit maga viseli s lakásáról is maga kénytelen gondoskodni. Innen van az, hogy a napszámos rendesen családja hátrahagyásával megy munkára s többnyire csak bizonyos évszakokban távozik el hazulról munkát keresni. A cselédek költözése tehát a népességben szükségképen nagyobb változást okoz, mert nemcsak a családfő s a család pár munkabíró tagja vándorol tovább, hanem egy-egy háznép apraja-nagyja.

Itt egy igen fontos kérdést kell megemlítenünk, t. i. hogy a belterjes művelés térfoglalásával szaporodik-e a mezőgazdasági cselédek száma? A vármegyei hatóságoknak az egyes községekben mutatkozó népfogyásra adott felvilágosításaiból az tűnik ki, hogy a mezőgazdasági cselédek számát újabban inkább leszállítják, semmint emelnék. Különösen a nagy birtokoknál látjuk ezt, melyek házi kezelésből bérleti kezelésbe mennek át. Itt napirenden van a cselédek létszámának korlátozása s a régi cselédség egy részének elbocsátása. Ez a termelési költségek leszállítására irányuló törekvésekkel függ össze. A mint a mezőgazdaság kezd iparrá lenni, nem csoda, ha a mezőgazdasági vállalkozók (ha szabad ezzel a kifejezéssel élni) a drágább emberi munkát lehetőleg az olcsóbb gépi munkával igyekeznek pótolni. Ép ezért nem igen merjük remélni, hogy a mindinkább terjedő intenzív művelés az eddigénél több munkáskéznek adjon foglalkozást a mezőgaz-

daságban. Sok munkáskezet csak ott foglalkoztat a földbirtok, hol a földek megmunkálása a túlságos sűrű népesség folytán valóságos kerti műveléssé válik. Társadalmilag egy-egy sötét árnyék, mely a megyei jelentések némelyikében megjelenik, hogy egyes vidékeken túlságos előszeretettel fogadják a gyermektelen cselédek, sőt néhol a sok gyermekű apa szolgálatot sem kap. És ez hazánkban éppen abban a részében fordul elő, hol az egy vagy két gyermekrendszer kárhozatos bűne különben is el van terjedve a nép között. Itt az önös érdek az erkölcsi világrenddel jön összeütközésbe, de az előbbinek pillanatnyi diadala magában hordja s okozójának fejére fordítja vissza a nemezis boszúját.

Nem akarjuk ezuttal ezt a kérdést behatóbban taglalni, bár a népesedéssel és a népesség eloszlásával szorosan összefügg, csak azt említjük meg, hogy mily kevés történt eddigelé annak földerítésére, hogy a birtokmegoszlás különfélesége mily hatással van a mezőgazdasági népesség számára. Kutatni kellene, hogy vidékenként egy bizonyos nagyságú s egyenlő minőségű, mezőgazdaságilag művelt terület, hány munkáskezet foglalkoztat, ha mint kisbirtok, hányat, ha mint közép, hányat, ha mint nagybirtok, hányat, ha mint latifundium műveltetik, s körülbelül mennyi az illető földbirtok után élő lélekszám, az első, második, harmadik s negyedik esetben? Igaz, hogy a kutató sok nehézségre bukkan, mert a kisbirtokos nem csupán saját birtoka után él, hanem részben a közép- és nagybirtok után is, a mennyiben fuvarért vagy egyéb szolgálatokért onnan is jövedelmet húz, vagy pedig feles, harmados kukoriczaföldet művel; de azért a gyakorlott szemű és éles ítéletű vizsgáló az élet változatos szövevényében is megtalálná az egymásba fonódó különböző szálakat.

A cselédség helyváltoztatása után legáltalánosabb a napszámosok vándorlása. A népszámlálás, mely mint egy pillanatnyi fényképfölvétel, a népeiséget egyetlen időpontban tünteti föl, az élet változatos, mozgalmas képét nem képes híven visszaadni. Áll ez különösen az idegen helyen ideiglenesen tartózkodó mozgónépességre, a milyen első sorban a napszámos. A napszámosok vándorlásában egészen ellentétes irányok érvényesülnek; a felvidéki munkás, ki nyári mezei munkára az Alföldre szokott járni, vagy a fővárosban az építkezéseknél dolgozik, tél derekán, a népszámlálás időpontjá-

ban, mikor a mezei munka és az építkezés szünetel, többnyire otthon van saját falujában, míg a nagyobb városok vidékének mezei munkásnépe télen át a közeli városokban keres foglalkozást, de a mint a tavaszi munka megkezdődik, siet vissza falujába a kapa és kasza mellé.

Mozgó elemét képezik a népességnek az iparos segédek és ipari munkások is; ellenben a földművelők, kiket egy kis birtok is köt, legnehezebben hagyják el szülőföldjüket. A földművesnek a röghöz ragaszkodása hagyományos, még a szomszéd községbe való áttelepülés is nehezen megy neki s van számtalan eset, hogy mikor a szomszéd határban földet vásárol, inkább műveli azt kétszerannyi távolságról s kétszerannyi fáradsággal, semmint áttelepülne a szomszéd faluba. Ez az erős ragaszkodás kétségkívül az államot és társadalmat konzerváló erények egyik legbecsesebbike s főleg a magyar faj erénye. Van ugyan árnyoldala is, az t. i., hogy népünket a terjeszkedésre, gyarmatosításra némileg alkalmatlanná teszi; bár általánosságban ezt sem lehet mondani, mert vannak alföldi városaink, melyek hatalmas rajokat bocsátottak ki s a tiszai és körösmelléki magyarság is lassan, folyvást terjeszkedik az alvidék felé.

Újabban a Duna jobbpartjáról és Bácsmegyéből indult meg erős kivándorlás Horvát-Szlavonországba s különösen a három szlapon megyébe. Ez átszivárgás régóta tart, de korábban leginkább csak napszámosok és mezőgazdasági cselédek költöztek ki, míg újabban kisbirtokosok is, kik itthon eladják földjeiket s Szlavóniában vásárolnak helyette olcsóbb fekvőséget.

A szőlők teljes elpusztulásával s a népesség egy részének végelszegényedésével ez a kivándorlás kétségkívül még nagyobb mérveket fog ölteni; pedig már a lefolyt évtized alatt is ez volt legfőbb oka a dunántúli megyék aránylag gyenge népnövekedésének. Míg ugyanis a természetes szaporodás a Duna jobbpartján 1880-tól 1890-ig 290.014 lelket, vagyis 11·30⁰/₀-ot tett, a tényleges szaporodás nem volt több 186.433 léleknél, vagyis 7·26⁰/₀-nál.

Az 1880-iki népszámlálás Horvát-Szlavonországban 52 ezer magyarországi illetőségűt vett számba, az 1890-iki pedig 80 ezret. Már ez a 28 ezer főnyi szaporodás is nagyon jelentékeny, pedig kétségtelen, hogy a kivándorlók tekintélyes része a

földbirtokkal együtt illetőséget is szerzett. A Horvát-Szlavonországban tartózkodó magyar honosok közül 12 ezer Somogyból, 7 ezer Baranyából, 6 ezer Zalából, 3 ezer Tolnából, 2500 Veszprémből, 2200 pedig Vasból való volt; a kivándorlók legnagyobb számát azonban Bácsmegye szolgáltatja, a hová való illetőségűt 30 ezeret vett számba a népszámlálás.

De térjünk át a magyar vármegyék egymás közötti népcseréjére. A hét országrész közül csak kettőben, a Duna-Tisza közén és a Maros-Tisza szögében haladta meg a beköltözött más megyebeli népesség, a más megyékbe kiköltözött népességet, de a Maros-Tisza szögében is csak 4 ezerrel, míg ellenben a Duna Tisza közén 158 ezerrel. Ezt kizárólag a főváros népfelszívó hatásának tulajdoníthatjuk. A Duna jobbpartján 70, a Duna balpartján 51, a Tisza jobbpartján 31, a Tisza balpartján 7, Erdélyben pedig 2 ezer lélekkel volt paszsziv ez a népességi mérleg. De azokban az országrészekben is, a melyek passzive állnak, látunk egyes megyéket, melyek több népet vontak magukhoz, mint a mennyit más megyékbe bocsátottak; a Duna balpartján csak az egy Pozsony volt ilyen (Pozsony város vonzó hatása folytán); a Duna jobbpartján Baranya, Moson és némileg Zala; a Tisza jobbpartján az egyetlen Abaúj-Torna, de az is csak egy pár százzal. A Tisza balpartján Szabolcs és Bihar s némileg Hajdú és Ugocsa; Erdélyben körülbelül fele a megyéknek, Brassó, Hunyad, Szeben, Kolozs, Besztercze-Naszód, Torda-Aranyos, Fogaras. De viszont a gyarapodó két országrészben is vannak passzív megyék, a Duna-Tisza közén Pestet kivéve valamennyi, a Maros-Tisza szögében pedig Torontál.

Lélekszámra legtöbb tartózkodott más megyékben Nyitrából, 31 ezer, Fehérből 30 ezer, Veszprémből 25 ezer, Vasból, Hevesből 21 ezer stb.; de még érdekesebb, ha a relativ számokat tekintjük s azt keressük, hogy a népességnek hány százaléka tartózkodott más magyar törvényhatóságok területén; a Duna balpartjáról a népességnek 7.02%-a, a Duna jobbpartjáról 6.66, a Tisza jobbpartjáról 6.16, a Tisza balpartjáról 3.84, a Duna-Tisza közéből 3.74, Erdélyből 2.99, a Tisza-Maros szögéből pedig csupán csak 2.97%-a. E két utóbbi országrész népessége tehát a legkevésbé mozgékony, mi valószínűleg az oláh népesség lomha, mozdulatlan tömegével van összefüggésben. A mi az egyes megyéket illeti,

legelől a sorban Fejérmegye áll, melyből az összes népességnek 13·57⁰/₀-a volt távol más törvényhatóságokban. Az után következik Veszprém és Győr több mint 11, Komárom több mint 10, Liptó, Hont, Esztergom, Heves több mint 9, Bars, Túróc több mint 8, Árva, Nyitra, Nógrád és Abaúj-Torna több mint 7⁰/₀-kal. Nem említve a közbeeső fokokat, 2⁰/₀-nál kisebb része volt távol a népességnek Mármaros-, Krassó-Szörény-, Besztercze-Naszód- és Hunyadmegyéből.

A népesedés általános érvényű törvényeként mondhatjuk ki, hogy a népesség lassú vándorlásának iránya a hegyes vidékekről a síkságra s éjszokról délnek tart. Világosan mutatják ezt az előttünk fekvő adatok is. Nyitra megyéből Trencsénben 1.729 lélek tartózkodott, ellenben Trencsénből Nyitrában 4.156; Pozsonyból Nyitrában csak 3.446, míg viszont Nyitrából Pozsonyban 10.206. Vagy ha kelet felé megyünk, Abauj-Tornából Sárosban csak 584, de megfordítva 3.515; Szabolcsból Zemplénben 1.685, míg viszont Zemplénből Szabolcsban 3.470 lélek tartózkodott. Ez a tünet nem szorítkozik a felvidéki megyékre, benn az ország közepén is érvényesül, például Hevesben Jász-N.-Kun-Szolnok megyéből csak 1.639 egyén tartózkodott, de megfordítva 2.924; sőt az alvidéken is Békésben Csanádból csak 601 lélek volt, ellenben Békésből Csanádban 2766, Aradból Békésben 800, Békésből Aradban 3.000. De sőt a népességnek ez a délfelé áramlása átesap az anyaország határain is s a mint említettük, a Dráván és Dunán keresztül Horvát-Szlavonországokba erős hullámokkal hömpölyög; s mi több, a magyar állam határai sem vetnek gátat neki s Erdélyből Romániába ömlik.

Mellőzve az oláhoknak már fentebb érintett kiköltözését, a székelyek kivándorlása Rumániába, Magyarországnak nyitott sebe, mely a különben is kevés magyarságnak erős vérvesztését okozta. Ha ez a kivándorlás, mely a Székelyföldről évszázadok óta Romániába folyik, Erdély belsejébe vette volna útját, ma már egészen mások volnának a nemzetiségi viszonyok a Királyhágón túl. Legújabbban kormányunk egyik kiváló alakja kezébe vette a székely-kérdés ügyét s munkával, keresettel benn a hazában akarja megkötni a Székelyföld népfölöslegét. Alig képzelünk nagy tettet, mely egy magyar államférfi becsvágyának méltóbb tárgya lehetne ennél. Némi javulás már most is mutatkozik, a mennyiben Csíkból, Három-

székből és Udvarhely megyéből összesen 7 ezerrel több tartózkodott 1890-ben a többi magyar megyékben, mint 1880-ban; a mi szintén befolyással lehetett arra, hogy az erdélyi nem székely megyékben az utóbbi évtized alatt oly kedvező volt a magyar anyanyelvűek szaporodása.

Eddigi fejtegetéseinkben nem tettünk különbséget a városi és vidéki népesség között s még a törvényhatóságú városokat is összefoglaltuk a megyével, melynek területén fekszenek. Pedig a város és vidék közt a népcsere s különösen a népfelszívás tekintetében roppant különbség van, a mi indokolttá teszi, hogy a 25 önálló törvényhatóságú város viszonyait külön is bemutassuk.

A városok között is első sorban Budapestet kell szemügyre vennünk, mely egymaga nagyobb felszívó erővel bír, mint a többiek összevéve. Fővárosunk ezt számos kedvező körülmény összetalálkozásának köszöni, melyek közül legfontosabb az a rendkívül előnyös fekvés, milyennel hazánkban egyetlen más város sem dicsekszik. Magyarország alakja — ha csak az anyaországot vesszük — körülbelül egy elipzsisnek felel meg, melynek a főváros épen egyik góczpontjában fekszik. Nem akarunk csillogó hasonlattal élni s a naprendszer analogiájára hivatkozni, de kétségtelen, hogy ez a góczponti fekvés erősen hatványozza azt a vonzerőt, melyet Budapest, mint a szó eredeti értelmében is főváros, az ország többi részére gyakorol. A legutóbbi népszámlálás az anyaországban szétszórva 700 ezer más megyebeli illetőségű egyént talált s ebből 178 ezer Budapesten tartózkodott, vagy ha a Budapesten talált pestmegyei illetőségűeket is számba vesszük, 220 ezerre rúg azok száma, kik az anyaország más törvényhatóságaiból Budapesten éltek, a nélkül, hogy a fővárosi illetőséget megszerezték volna.

Ez a szám fényesen mutatja a fővárosnak rendkívüli népfelszívó képességét. Magától értetődik, hogy az ország minden részére nem gyakorol egyenlő vonzerőt. Minthogy a nyugoti góczpontban fekszik, vonzása sokkal erősebb a nyugoti, mint a keleti részekre, úgyannyira, hogy az említett 220 ezer más megyebeli közül 173 ezer a Duna két partjáról és a Duna-Tisza közéről való volt, ellenben a Tisza két partjáról, a Maros-Tisza szögéből és Erdélyből csak 47 ezer lélek tartózkodott Budapesten. Érdekes azonban, hogy a közleke-

dési eszközök fejlődésével s különösen az új zónaviteldíj szabás életbeléptetésével a távolabbi pontokról még erősebben növekszik a felszívódás, mint a közeli országrészekből; míg ugyanis a dunabalparti illetőségűek száma Budapesten 1880-tól 1890-ig 93⁰/₀-kal, a dunajobbpartiaké 130⁰/₀-kal, a Duna-Tisza közéből valóké pedig 147⁰/₀-al szaporodott, az erdélyi illetőségűek száma 206⁰/₀-al emelkedett.

A fővárosnak ez a rendkívül nagy vonzereje idézte elő azt a csaknem mesés fejlődést, melyen Budapest az utóbbi évtizedekben átment. Az 1857-iki népszámlálás Budapesten — az akkor még külön várost képező Budát és Ó-Budát is hozzászámítva — 187 ezer lelket talált, az 1869-iki népszámlálás már 270 ezret, az 1880-ik évi 360 ezer, míg a legutóbbi népszámlálás 492 ezer polgári népességet derített ki, mi a magyar anyaország népességének több mint 3⁰/₀-át teszi.

Imént már megemlítettük, hogy az ország mely részéből özönlik leginkább Budapestre az itt végleges honosságot nem szerző népelem. A kérdés általános érdekénél fogva az egyes vármegyéket is felsoroljuk, melyek a főváros népességét leginkább szaporítják. Magából Pestmegyéből 42 ezer ember tartózkodott Budapesten, Fehérmegyéből 17 ezer, Nyitrából, Veszprémből 9, Komáromból, Pozsonyból 7, Tolnából, Bácsból, Vasból, Nógrádból 5—5 ezer, nem említve azokat a vármegyéket, honnan öt ezernél kevesebb találtatott a fővárosban. Ez abszolút számoknál azonban még érdekesebbek a viszonyszámok, melyek azt mutatják, hogy az egyes vármegyék népességüknek hány százalékát bocsátották a fővárosba; így Fejér vármegye áll legelől, melynek összes népességéből 7·85⁰/₀ Budapesten tartózkodott. Az összes megyei népességnek több mint 5⁰/₀-a tartózkodott a fővárosban Pest és Liptó megyékből, több mint 4⁰/₀-a Komárom, Veszprém, Esztergom és Győr megyékből, több mint 3⁰/₀-a Árva, Turóc és Hont megyékből, több mint 2⁰/₀-a Szepes, Nógrád, Bars, Nyitra, Pozsony és Tolna megyékből stb. Népességének legkisebb részével járult a főváros növeléséhez Alsó-Fehér csak 0·17⁰/₀-kal, Fogaras csak 0·16, Besztercze-Naszód csak csak 0·15 s Torda-Aranyos csupán csak 0·14⁰/₀-kal.

Egyike volna a legérdekesebb feladatoknak tanulmányozni a főváros rendkívüli növekedésének hatását közgazdasági, közművelődési, szociális és állami szempontból; ez

azonban tárgyunk keretén kívül esik, csak annyiban érintjük meg, a mennyiben Budapest hatalmas népfelszívó ereje szükségképen visszahatással van a többi, főleg a vonzásának közelebbi köreibe eső városokra. Nagyon természetes, hogy a főváros vonzási körébe eső városok népességének stagnálását nem tisztán ennek a hatásnak tulajdoníthatjuk, bizonyára sok egyéb ok is közbejátszik. Itt is, mint rendesen, a különböző irányban ható erők összehatásából áll elő az eredmény, körzövel nem lehet megvonni a vonzás hatályosságának különböző köreit. A forgalom nagy útirányai különösen nagy befolyással vannak erre; vegyük például a Dunát. Hazánknak még a vasutak mai fejlettsége mellett is ezt az egyik legfontosabb közlekedési erét, maga a természet jelölte ki, hogy partján egyes alkalmas csomópontokon nagy városok emelkedjenek és mégis azt látjuk, hogy Budapeستől le egészen Ujvidékig s föl egészen Pozsonyig nincsen egyetlen igazán emelkedő város; Baja évtizedek óta nem gyarapodik, Vác alig, Komárom hanyatlik, Győr — a mely különben nem is fekszik közvetlenül a nagy Dunánál — csak gyenge népszaporodást mutat. Sőt Pozsony fejlődése is csak lassú, mit azonban már nem Budapest, hanem Bécs hatásának tulajdoníthatunk. Az 1857-iki népszámlálás óta, vagyis 33 év alatt évenként átlagosan Baja népessége csak 0·14, Komáromé 0·28, Vácé 0·39, Pozsonyé 0·59, Győré 0·81%-kal, Ujvidéké ellenben 1·70%-kal szaporodott, az évi szaporodás tehát az egy százalékot — a mi városoknál nagy-nak nem mondható — csak az egy Ujvidéken haladta meg, a többi dunai városban erősen azon alul maradt.

Megcáfolni látszik az imént mondottakat Székesfehérvár példája. Valamennyi nagyobb város közül ez esik legközelebb Budapesthez és mégis 33 év alatt népessége nem kevesebb, mint 51·22%-kal, vagyis évenként átlagosan 1·55%-kal növekedett. Ha azonban figyelmesebben vizsgáljuk a számok alakulását, az ellenmondás el fog oszlani s belátjuk, hogy az általános törvény alól Székesfehérvár sem tesz kivételt. Budapest vonzása nem volt mindig oly hatalmas a szomszédos megyékre, mint újabban, egyenes arányban nő az tömegének nagyságával; 1880 ban még csak 8 ezer fehérmegyei illetőségű egyén tartózkodott Budapesten, 1890-ben már 17 ezer. Ennek a nagy népelvonásnak szükségkép hatással kellett lenni Székesfehérvár népese-dési viszonyára is, és csakugyan azt látjuk, hogy míg 1857-től

1869-ig évenként átlagosan 2.04% -kal növekedett Székesfehérvár népessége, 1869-től 1880-ig csak 1.17% -kal, 1880-tól pedig 1890-ig már csupán csak 0.75% -kal. Nem domborul-e itt ki világosan az ok és okozat közötti összefüggés?

A távolabb eső vidéki központok fejlődése azonban már zavartalanul történik, a Duna jobbpartjának alsó szögletében Pécs, a felvidéken Kassa s kelet felé a nagy magyar alföld határán Temesvár, Arad, Nagy-Várád, hatalmasan fejlődnek. Sajnos, hogy Kolozsvár növekedése nem tud ezekkel lépést tartani, a mi azonban egészen más okokra vezethető vissza. A városok népfelszívó erejének hatása végeredményképen a népesség növekedésének nagyságában jut kifejezésre, de nem tisztán. A népnövekedésnek a kívülről való beszivárgás csak egyik tényezője; a másik tényező a belső természetes szaporodás, mely az egyes városoknál rendkívül különböző. Abból tehát, hogy egyik város a másiknál nagyobb százalékos arányban növekedik, korántsem következik, hogy vonzóereje is nagyobb a vidéki népességre. Legjobban megvilágítja ezt egy konkrét példa. Pozsony város 1880-tól 1890-ig összesen 9.24% -kal, Debreczen ellenben 11.49% -kal növekedett, Pozsonyban azonban oly kedvezőtlenek voltak a halálozási viszonyok, hogy a halálozások a születéseket 1.819-czel, vagyis az összes népességnek 3.79% -kával meghaladták, ha tehát Pozsony csak saját belső szaporodására lett volna utalva, annyivel megfogyott volna. Az egész népnövekedést tehát a beköltözés javára írhatjuk, sőt a természetes fogyás helyreépítését is, úgy hogy a beköltözés útján való népnövekedés az összes népességnek 13.03% -kát tette; Debreczen népessége ellenben a lefolyt 10 év alatt a belső természetes szaporodás útján is 6.02% -kal növekedett s így csak 5.40% esik a beköltözés javára. A városok felszívó képességének kriteriuma tehát nem föltétlenül a népnövekedés nagysága, hanem sokkal inkább az, hogy a népességben mily arányban szerepelnek a helybeli születésűek és illetőségűek mellett a megyebeliek és más megyeiek. A városok népességének, különösen születés szerinti tagolata az, mely e tekintetben legjobban tájékoztatja a kutatót. Eddigi állításainkat e számok is igazolják, Budapesten a helybeli születésűek a népességnek nem teszik egészen 39% -kát, míg Hódmező-Vásárhelyen a 90% -ot is meghaladják. Kassán 41, Temesvárott 42, Nagy-Várádon 43, Pécsen

45, Győrben 46, Kolozsvárott és Pozsonyban 47⁰/₀-át teszik a helybeli születésűek a népességnek, ellenben Kecskeméten 86, Szegeden 80, Szabadkán 78, Verseczen 77, Zomborban 75⁰/₀-át. Általában a nagy magyar alföld városaiban csekély vegyüléssel lakik a népesség, átlagosan 75⁰/₀-ot képeznek a helybeli születésűek, legkevertebb itt Ujvidék, hol 55 és Pancsova, hol csak 56⁰/₀-ot tesznek. Az azon megyei és más megyei születésűek arányát már csak óvatosan használhatjuk az összehasonlítás alapjául, mert egy város, mely valamely kis megyében vagy a megye szélén fekszik, egyenlő vonzóerőt föltételezve, saját megyéjéből aránylag kevesebb s a szomszédos megyékből több népet von magához, mint az, mely egy nagy megyében s annak is belső részében fekszik. Az azon megyebeliek aránya legnagyobb Ujvidéken, hol az összes népességnek 27·51⁰/₀-át teszi, de a más megyebeliek csak 8·00⁰/₀-át, ellenben a horvát-szlavonországiak 6·15⁰/₀-át; második helyen Nagy-Várad áll, hol az azon megyebeliek 25·82⁰/₀-ot képviselnek, de bár e város egy nagy terjedelmű és nagy népességű megye közepén fekszik, a más megyebeliek 34·18⁰/₀-ra emelkednek. A más megyebeliek Budapesten 43·27, Kolozsvárott 37·07, Kassán 34·85, Temesvárott 34·18, Aradon 32·65⁰/₀-kát teszik az összes népességnek, jelezve az illető városok nagyobb vidékre kiterjedő központi jellegét, míg az alföldi városok közül Zomborban csak 4·33, Kecskeméten csak 4·81, Szabadkán csak 5·51, Hódmező-Vásárhelyen csak 7·22⁰/₀-ra megy a más megyebeliek számaránya.

Ismertetve röviden a népesseg belső mozgását, hátra van még, hogy néhány szóval közgazdasági, kulturális, társadalmi s főleg nemzetiségi hatásáról is megemlékezzünk.

Az élénk forgalom és erős népcseré általában a közgazdasági élet fölpezsdülését s a közművelődés terjedését idézi elő. Különösen nagy hatással van mindkét irányban a városok fejlődése, melynek viszont a vidéki népesség felszívása képezi egyik főtényezőjét. A városokba özönlő vidéki népesség látja el kellő számú munkáskézzelel és újonczczal a városok fejlődő iparát és kereskedelmét, a vidéki munkás nép hordja az épülő paloták köveit s a vidéki értelmiség fiai teszik oly erőssé a városokban az értelmiségi osztályt. A város pedig kölcsönhatással van a vidéki népre, melyet magába fogad, az érintkezés s a közművelődési intézetek kicsiszolják, kipallérozzák

a míveletlen elméket s nemcsak benn a városban, hanem a környező vidéken is terjesztői a világosságnak, a civilizációnak. Sajnos, hogy a jóval a rossz mindig vegyítve fordul elő, a városok nemcsak a civilizáció erényeinek, hanem a civilizáció bűneinek is terjesztői s a vidéki nép régi, egyszerű erkölcsét nem kis mértékben mérgezik meg a hivalkodás, erkölcstelenség, vallástalanság s a szociális eszmék maszlagával s a modern haladás nagy számlakönyvében az értelmi emelkedéssel szemben az erkölcsi hanyatlást látjuk beírva.

A vidéki értelmiségnek a városokba való tódulása sincs minden káros következmények nélkül, megérzi ezt az östermelés, míg viszont az értelmiségi keresetek túltömöttsége erőpazarlásra s az értelmiségi proletárság terjedésére vezet.

Érdekes volna a statisztikai adatok világánál nyomról nyomra kísérni a belső népcserét a foglalkozási ágak megkülönböztetésével, ehez azonban szükséges volna, hogy a foglalkozási statisztika ne az egész népességre dolgoztatnék ki, hanem külön a helybeli, külön az azon megyebeli, külön a más megyebeli s külön az ausztriai és külföldi népességre. Ily adatok hiányában le kell mondanunk róla, hogy a belső népszivárgást foglalkozás szerint részletezve is elemezzük s a mindennapi élet szemléletéből elvont állításaink igazolására a statisztikai adatok ellenpróbáját alkalmazzuk.

Sokkal biztosabb alapon állunk, midőn a népcserének és népszivárgásnak nemzetiségi hatását mérlegeljük. Az ausztriaiak és külföldiek beköltözése sokkal kisebb, sokkal szórványosabb, semmint a magyarság érdekeit távolról is veszélyeztetné, s minthogy leginkább mint iparosok szétszórva települnek meg s főleg a városokban, hol a magyarosodás a legerősebben folyik, nagy részük kétségkívül beolvad a nemzet testébe. Van azonban egy komoly jelenség is; a galicziai zsidóság folyton erősülő bevándorlása, ez nemcsak gazdaságilag káros, hanem nemzetiségi szempontból is, mert gátolja, megnehezíti a honi zsidóságnak a magyar nemzettestbe és társadalomba olvadását. A galicziai zsidóság szokása, erkölce és világnézlete egészen más, mint a magyar zsidóké, kik velünk együttélve, ugyanazon társadalmi hatások alatt, a mívelődésnek ugyanazon forrásából táplálkozva, érzésre, gondolkozásra, világnézletre, hazafiságra velünk azonosak. Az a durva idegen elem mint erjesztő, bomlasztó erő működik s rossz tulajdonsá-

gaik a közfelfogásban, mely nem szeret disztingválni, árnyat vetnek az egész zsidóságra. Ha ez a galicziai invázió nem volna, semmi kétség benne, hogy a magyar zsidóság összeolvadása a magyar társadalommal már régen teljesen, tökéletesen megtörtént volna. Megtörtént volna a házassági, a családi egyesülés is s a vérség sokszoros szála fűzte volna egységes szövetté társadalmunk szakadozott darabjait.

A magyarországi kivándorlás, nemzetiségi szempontból főleg két irányban érdemel figyelmet, egyik a székelykivándorlás, a másik a dunántúli nép kiköltözése Horvát-Szlavonországba. Az előbbi föltétlenül káros, de van remény, hogy e századok óta tartó baj végre orvosoltatni fog. Más szempont alá esik a dunántúli kivándorlás; ez lehet jó, lehet rossz. Ha Szlavónia közvetlenül az anyaországhoz tartoznék s magyar administráció alatt állana, föltétlen örömmel üdvözölhetnők ezt a mozgalmat s még a filloxera-vészt is, mely a dunántúli magyar népet tömeges kivándorlásra kényszeríti, úgy tekinthetnők, mint a gondviselés bölcs és kegyes szándékát a magyarság terjesztésére; mert ily módon Szlavóniát, honnan csak az ozmán hadak dúlásai irtották ki a magyar fajt, a kivándorló dunántúliak ismét meghódítanák a magyarságnak. Kérdés azonban, hogy a jelen viszonyok közt a kivándorlók meg tudják-e óvni nemzetiségüket s nem vesznek-e el végkép a magyarságra nézve?

Egészen másképp áll a kérdés Fiumével szemben. Sajnos, hogy az anyaország Fiumét csak nagy anyagi áldozatokkal táplálja és növeli, de nem egyúttal saját vérével is. Igaz, hogy a magyarországi születésűek száma Fiumében a lefolyt évtized alatt 337-ről 962-re emelkedett, de még mindig csak 3·26⁰/o-át teszi az összes népességnek, míg a horvát-szlavon születésűek 11·62⁰/o-át, az osztrák születésűek meg 31·51⁰/o-át, pedig a legszilárdabb kapocs köztünk és Fiume közt az volna, ha a magyar állameszméhez hű olasz benszülött lakosságot az anyaországból kibocsátott rajokkal erősítenők meg.

Sokkal örövendetesebb a kép, mely a magyar anyaországban föltárul. A hol az idegen ajkúak a magyarság tengerében csak szigeteket képeznek, a mind sűrűbb érintkezés, keveredés által lassankint teljesen megmagyarosodnak. Az éjszaki vármegyék népességének húzódása dél felé, az ország közepét elfoglaló magyarság közé, egyértelmű a magyaroso-

dással, ép úgy a városokba szivárgó népesség az ottani kulturális tényezők hatása alatt, mint egy-egy nagy kohóban, szintén átolvad a magyar nemzet testébe. A városok gyors magyarosodása még a nemzetiségi vidékeken is feltartóztatlanul halad s az így magyarrá vált városok mintegy táborhelyeivé válnak a magyarságnak. A tiszai és körösmelléki magyarságnak az alvidékre való húzódása szintén jelentékenyen emeli ott az elmúlt századok viharai alatt erősen megritkult magyarságot s ha a székelység népfölöslegének lefolyását Erdély belseje felé lehet fordítani, a magyarságnak még ez a veszélyeztetett pontja is mindjárt megerősbul. Szóval, minden bajai daczára Magyarország azon az úton van, mely az egységes nemzeti állam képződése felé vezet.

Nagy szerencsétlenségnek szoktuk tekinteni Magyarországnak nemzetiségi széttagoltságát; pedig ki tudja, nem a gondviselés kegyelme-e ez, melylyel a magyar nemzet életét és virágzását akarja meghosszabbítani. Egy nemzet, mely előtt nagy célok állnak, s mely folyvást új vérrel frissíti föl ereit, meg nem vénülhet, s lehet-e nagyobb cél, mint ebből a soknyelvű népvegyüleből, mely a magyar haza földjét lakja, egy egységes nemzetet alkotni. Őseink politikai bölcsesége, mely sohasem ismerte a faji szűkkeblőséget, folyvást új vérrel táplálta és erősítette az egykori politikai nemzetet, a magyar nemességet; az ébredő magyar kultúra és szabadság egy emberöltő alatt magyarrá tette csaknem az egész polgári középosztályt, hiszszük, hogy az erőssé és általánossá vált magyar kultúra a nép nagy tömegeit is meg fogja hódítani a magyarságnak.

Hiába szórják az üszköt az elvakult nemzetiségi izgatók; a történelem logikája erősebb, mint ők. A mit ők hirdetnek, az egészen hamis. Itt nem elnyomásról, megsemmisítésről van szó, hanem egy nagy átalakulásról, mely ép úgy érdekükben áll nemzetiségeknek, mint magának a magyar nemzetnek. A magyar nemzet testébe olvadó idegen népfajok nem vesznek el nyomtalanul, áthozzák erényeiket, tehetségüket s egyenjogú részeivé válnak egy világtörténeti szerepre hivatott nagy nemzetnek. Avagy kérdezzék meg az angolt, inkább akarna-e gaél, szász, dán vagy normann lenni, mint angol? Hiszszük, hogy egy pár század múlva ép oly méltatlankodással fogják elutasítani ezt a kérdést, mostani németjeink, tótjaink, ruthénjeink, stb. unokái, mint most Albion büszke fia, csörögjön bár ereiben celta, szász vagy akár vegyületlen normann vér.

DR. VARGHA GYULA.

ÁLHIREK TERJESZTÉSE ÉS A BÜNTETŐJOG.

Új büntetendő cselekmények alkotásához nagy óvatosság szükséges. Nemcsak arra kell tekintettel lennünk, hogy bizonyos támadások ellen a jogrend követel e belterjesebb védelmet, de arra is, hogy a büntetőjog eszközei alkalmasak-e a védelemre.

Az utóbbi szempont megítélésénél a leggyakrabban téved a törvényhozó. Majd kelletténél többet, majd kevesebbet követel a rendelkezésére álló eszközöktől. A büntető törvényhozás eleget tesz feladatának, ha eredménye az, hogy a támadásokat szűkebb körre szorítja. Nem szabad abból kiindulni, hogy a büntetőjogi védelmi eszközöknek ki is kell irtani a támadásokat. Sokszor lefegyverzik az új büntetendő cselekmények indítványozóit azzal, hogy a büntetőjogi védelem nem alkalmas arra, hogy kiirtsa a bajt. Elfeledik, hogy tolvaj, rabló, gyilkos is van elég, pedig mióta polgáriasodás van: ezek ellen az állam a büntetőjog fokozottabb védelmi vértjeivel fegyverkezik. Viszont vannak, a kik minden tiltott cselekményt szívesen besoroznának a büntetendő cselekmények közé. Vannak, a kik erkölcsöt, tisztességet, becsületet, mindent a büntetőjog büntetési tételeitől remélnék. Isten országának a földre varázsolását a büntetőjog eszközeivel remélik. Ezek ép oly túlzók, mint amazok. Hibáznak azok is, a kik az egyszer megállapított törvénykönyv keretén kívül minden új büntetendő cselekménytől irtóznak. Mintha az életet egészen törvénykönyvbe lehetne foglalni. Mintha a legbölcsebb törvényhozói előrelátást is ki ne játszaná az élet. Ma már a törvénykönyvek csodatevő tökéletességében senki sem hisz.

Ez a mult század végének volt a babonája.

Kizárólagosságát ma csak papiron hirdetik s az élet halad a maga útján. A bölcs törvényhozó az élet nyomán jár és

egy nemzet a kodexét úgy biztosíthatja hosszú időre, ha ezt folyton a fejlődéshez simítja. Így lesz csak hosszú életű a törvénykönyv. Novellák tartják fenn egy századon keresztül a francia törvénykönyveket. Novellák nélkül már romhalmazzal lenne rég a francia »code pénal«.

Helyes utat követ tehát az igazságügyi kormány, ha a magyar btk. novelláris kijavítását rendszerré emeli.

Ebben a tárgyban a legközelebb időben tartott szaktanácskozmány nemcsak a régi anyagot rendezgette, hanem néhány új büntetendő cselekményt is javaslatba hozott. A jelen sorok fölé irt cím eléggé mutatja, hogy arról az új cselekményről akarok szólni, a mely e lapok közönségét is közelebbről érdekli, mert nagy közgazdasági érdekek képezik annak hátterét.

Élénken emlékezünk vissza arra a hírre, a melyet a »Wiener Tagblatt« arról az audenciáról közölt, a melyet Ő Felsége Jaworsky osztrák képviselőnek, a lengyel klub elnökének adott.

Tudjuk azt is, hogy e hír mily borzasztó débacle-t idézett elő a bécsi és budapesti börzén. Milliók veszttek el néhány óra alatt. Pusztán álhírnél egyéb nem volt az oka. Semmi sem természetesebb, hogy az eset gondolkozóba ejthetett minket is, a kik éppen abban az időben az igazságügyminiszter úr felhívására a büntetőtörvény módosításával foglalkoztunk. Megvallom, hogy a börze-panique hatása alatt tettem meg azt az indítványt, hogy büntetési tételt kellene szabni *arra, a ki tudva hamisan oly álhireket terjeszt, a melyek a börzén vagy vásáron az árak emelkedését vagy csökkenését idézik elő.*

Az enquête egyhangulag elfogadta az indítványt, mert felismerte, hogy a magyar törvénykönyvnek hézagára mutattam.

Semmi kétség, hogy a hangulat ily indítvány elfogadására kedvező is volt. Mindig félek ugyan oly törvényektől, a melyek közvetlen valamely esemény által fölizgatott hangulat eredményei. A Duchesne és egyházi szószék szakaszok a német törvényben eléggé alapossá teszik ezt a félelmet. Sőt országgyűlésünknek sok határozatát idézhetném, a melyek egyik, vagy másik »eset« szenvedélyének, izgalmanak hatása alatt keletkezve, oly elveket tartalmaznak, a melyeket a ház az »eset« nélkül ki nem mondott volna. A mentelmi jog tár-

gyában hozott néhány határozatra gondolok, a melyek hajmeresztők. Semmi kétségem, hogy az én indítványom sem fogadtatott volna oly kedvezően, ha a »Jaworsky«-féle eset hatása alatt nem állunk.

A míg a mi enquête-munkálkodásunkból törvény lesz: addig lesz idő a higgadt megfontolásra. Járuljanak ehhez közgazdasági íróink is. De talán már most is mondhatjuk, hogy az »eset« a felvetett kérdés szabályozásánál nem tett rossz szolgálatot. Az eset ellenkezőleg igen jókor jött, mert figyelmessé tett minket a törvénykönyv egy hiányára.

Sokan — különösen a laikusok közül — azt hitték, hogy a »csalás« fogalmi köre kiterjed erre is. Ez csak részben áll. A csaláshoz megkivántatik a »vagyonai haszon« czélzata és másnak károsítása. Ha valaki e kellékek nélkül terjeszt álhireket: úgy ez nem csalás. Azután »csalás« alapjára állva megtörhetik a büntetőjogi felelősségre vonhatás a »ravasz fondorlat« követelményén. A hazugság — még magában nem ravasz fondorlat. A hazugság — egymagában nem elkövetési eszköze a csalásnak.

Szóval a csalás fogalmi köre a fölvetett kérdésnek csak egyik sarkára illik. A csalás büntetőjogi fogalma általában nem kielégítő fogalom a modern élet ravasz bűnös üzelveire. Mennyi »csalásnak tekintetik« van a mi törvényünkben is. Mennyi casuistika az új olasz törvényben! Az általános csalási fogalom-meghatározás sokkiegészítésre szorul. Különösen gyenge a mi törvényünk szövegezése. Csak a legfinomabb magyarázat mellett élhetünk meg a mi fogalmi meghatározásunkkal.

A »tévedésbe ejtett« és a »károsított« azonosságának a jogi és tényleges képviseleti elven alapuló magyarázata hatalmasan kiszélesítette ugyan a csalás fogalmát, de még mindig kénytelenek leszünk önálló büntetendő cselekményeket alkotni a csalással rokon üzelmekből. A modern közgazdasági életben a börze árfolyam fontosságát e helyen nem kell kiemelnem. A börze oly érzékeny, oly finom szövetű szervezet, hogy az ehhez fűzött nagy érdekeket nemcsak a drasztikus csalás, de a »hazugság« ellen is védeni kell. Egy könnyelmű hazugság is elég, hogy ezrével jussanak koldusbotra, hogy egy óra alatt milliók vesszenek el. Itt nem lehet közönyös a jogrend. Nem lehet különösen akkor, midőn a »hazugság« már rendes fegyver a börzei spekuláció tárházában.

A közérdek követeli a közbelépést. Megérett a dolog a

büntetőjogi védelemre. Senki sem hiszi, hogy az enquête által javaslatba hozott 1 évi fogház és 2000 frtnyi pénzbüntetés »sanctiója« ki fogja irtani a »tudva hamis hírek« gyártását és terjesztését. Ily naivak nem vagyunk. Más országok is büntetik az ily cselekményeket és azért gyakran lepik meg a világot a különféle hamis táviratok, melyek villámgyorsan szöktetik fel s alá az árakat. A Pellegrin eset mutatja, hogy a francia code 419. §-a nem tartóztatta vissza Pellegrin urat, hogy hamis táviratokat meneszsen a párisi börzére. Csakhogy Franciaországban legalább a büntetőjogi felelősségrevonás lehetősége megvan, ellenben ha csalást nem képez az eset, nálunk egyenesen ki van zárva. A francia törvény 419. §-a tárgyunkra vonatkozólag így szól:

»Tous ceux . . . qui, par des voies ou des moyens frauduleux quelconques, auront opéré la hausse, ou la baisse du prix des denrées ou marchandises ou des papiers et effets publics, au-dessus ou au-dessous des prix qu'aurait déterminés la concurrence naturelle et libre du commerce, seront punis d'un emprisonnement d'un mois au moins, d'un an au plus, et d'une amende de cinquante cents francs à dix mille francs. Les coupables pourront de plus être mis, par l'arrêt ou le jugement, sous la surveillance de la haute police pendant deux ans ou moins et cinq ans au plus.«

(»Mindazok, . . . kik ravasz fondorlattal az élelmi czikkeknak, vagy az árúknak, vagy az értékpapiroknak és az állampapiroknak árát azon árak fölé vagy alá felszöktetik vagy leszállítják, melyeket a kereskedelemnek természetes és szabad versenye megállapított volna, egy hótól egy évig terjedhető fogházzal és 500 francról 10.000 frankig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők. Ezenkívül a vétkesek határozatilag vagy ítéletileg 2—5 évig a felsőbb rendőrség fölügyelete alá helyeztetnek.«)

Az új olasz büntető törvénykönyv követve az előző particularis olasz törvényhozásokat, u. m. a toscanait (201. §.), a szardiniait (389. §.), a parmait (484. §.), stb. szintén tartalmaz tárgyunkra vonatkozó intézkedéseket.

A 293. §. így szól:

»Chiunque, col diffondere false notizie e con altri mezzi fraudolenti produce, sul pubblico mercato o nelle borse di commercio un aumento o una diminuzione nei prezzi di

salarii, derrate, merci o tioli negoziabili sul publico mercato o ammessi nelle liste di borsa e punito con la reclusione da tre a trenta mesi e con la multa da lire cinquecento a tremila.

Se il delitto e commesso da publica mediatori o da agenti di cambio, la pena è della reclusione da uno a cinque anni della interdizione temporanea dai pubblici ufficii, estesa all'esercizio della professione, e della multa olbre lire millé.»

(A ki álhirek terjesztésével vagy egyéb ravaszsággal a közpiaczon vagy a tőzsdéken munkabéreknek, azadás-vevés tárgyát képező dolgoknak, oly áruknek vagy czímleteknek, melyek a közpiaczon adás-vevés tárgyát képezik, vagy melyek a tőzsdén jegyeztetnek, emelkedését vagy esését előidézi, az 3—30 hónapig terjedhető fogházzal és 500—3000 liráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.)

Ha a büntettet hites ügynökök vagy váltóügynökök követték el, ezek büntetése 1—5 évig terjedő elzárás és időleges hivatalvesztés, mely a foglalkozástól eltiltásra kiterjed, és 1000 liránál nagyobb pénzbüntetés állapítandó meg.)

Belgium törvénykönyve szintén kiterjesztette gondoskodását a börzei és ehhez hasonló álhirek büntetésére.

A 311. §. így szól:

»Les personnes qui par des moyens frauduleux quelconques, auront opéré la hausse ou la baisse du prix des denrées ou marchandises ou des papiers et effets publics seront punies d'un emprisonnement d'un mois à deux aus et d'une amende de trois cents francs à dix mille francs.« (Azok a személyek, kik ravasz fondorlattal az élelmiszereknek, az áruknek, az értékpapiroknak, az állampapiroknak árát felszöktetik vagy leszállyítják egy hótól két évig terjedhető fogházzal és 300—10.000 frc.-ig terjedő pénzbüntetéssel büntetendők.)

De nemcsak az ugynevezett román törvényhozások, melyek a francia code nyomán járnak, idézhetők, hanem más törvényhozások is. Így a kereskedelmi tekintetben első rangú Hollandiának kiváló büntető törvénykönyve is intézkedik a börzei és egyéb álhirek terjesztőinek büntetéséről. A 334. §. 2 évig terjedhető fogház büntetést szab ki. Az amerikai államok törvényhozásai sem feledkeznek meg tárgyunkról. Látni való tehát, hogy a »csalás« fogalmi meghatározását a legműveltebb államok törvénykönyvei sem tartják

elegendőnek az ily természetű üzelmek megfékezésére. Nem lesz tehát fölösleges kiegészíteni ebben az irányban a mi törvényhozásunkat is.

Ismételjük: nem abból a szempontból kell kiindulnunk, hogy teljesen képes-e valamely büntetési tétel elejét venni a bajnak. Egyedül irányadó csak az lehet: képes-e a fölismert bajt a büntetőjogi védelem visszaszorítani. Azt hiszem, hogy hosszabb fogházbüntetés és magasabb pénzbüntetés ezt a célt megvalósíthatja.

Ha a művelt világ vezérlő nemzetei czélszerűnek találták a fölvetett kérdést büntetőjogi törvényhozásuk tárgyává tenni: úgy nincs okunk nekünk sem arra, hogy mellőzzük ennek a kérdésnek büntetőjogi megoldását.

Ezzel a néhány sorral e becses lapok hasábjain inkább azt óhajtottam elérni, hogy közgazdasági szakférfiaink és közönségünk is figyelmére méltassa ezt a kérdést, mert lehetnek ennek oly vonatkozásai, a melyeket a szakjogász föl nem ismert és a melyek fölismerése nélkül teljesen kielégítő szabályozás nem volna lehetséges.

DR. WLASSICS GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Február.

1-én. Az *újpesti kereskedelmi és ipar r. t.* megtartotta rendes közgyűlését; a mérleg 5.373 frt. tiszta nyereséget mutat, mely összegből 4 frt. osztalék fizettetik részvényenkint (50 frtos részvények); a közgyűlés továbbá a részvénytőkét 50.000 frttal felemeli és e czélra 1.000 darab 50 frtos részvényt bocsát ki.

A *tatarosi kőolaj- és aszfalt r. t.* rendkívüli közgyűlése tudomásul vette, hogy az újonnan kibocsátandó részvényekből már 160.000 frtnyi összeg aláíratott, továbbá felhatalmazta az igazgatóságot, hogy még 80.000 frt. ára részvényt helyezzen el.

2-án. Azon időig, míg a *Spanyolországgal kötött kereskedelmi szerződés*, melyet az 1888 : XXX. t.-cz. meghosszabbított, újból meghosszabbíttatnék, illetőleg megkötetnék: Spanyolországgal szemben azon eljárás fog életben maradni, melyben a legnagyobb mértékben kedvezményezett államok részesülnek. Viszont Spanyolország az Ausztria és Magyarországból származott cikkeket továbbra is az eddigihez hasonló elbánásban fogja részesíteni, a szesz kivételével, a mely iránt külön, előnyös határozatok lépnek életbe.

3-án. Az *Osztrák-magyar bank* j. gyforgalma január hó 31-én 421,196.000 frt. volt; a nemes fémállomány 246,518.000 frt., a váltótárca: 155,607.000 frt., lombard: 26.608.000 frt.; adómentes bankjegytartalék: 36,095.000 frt. A bank kölcsönüzlete január hóban 41,346.345 forinttal csökkent; még pedig a leszámítolási üzlet: 34,583.230 frttal; a lombard: 6,763.000 frttal. Magyarországra esik e csökkenésből 15,837.000, illetőleg 834.180 frt. Január végéig leszámítottak összesen a bécsi főintézetnél 47,604.800 frtot; az osztrák fiókintézeteknél 54,116.600 frtot; a budapesti főintézetnél 35,393.500 frtot; a magyar fiókintézeteknél 22,191.800 frtot. Az egész kölcsönüzletből tehát Magyarországra esik 37%.

4-én. Megtartották az *Osztrák-magyar bank* 14-ik rendes közgyűlését. Az évi bevételek a leszámítolási üzletből az elmúlt évhez képest 256.000 frttal szaporodtak; ellenben csökkent a bevétel: az arany-váltóüzletből 147.000 frttal; a kézi zálogüzletből 42.000 frttal; a jelzálogüzletből 54 frttal; a tartalékalap értékesítésénél 21.000 frttal. Az általános kiadások 106.000 frttal; és a bankjegyek kiadásai 23.000 frttal emelkedtek. A tiszta nyereségből a monarchia két államát illető rész 705.116 frtot tesz. A nyugdíjalapot 133.759 frttal gyarapították, az osztalék 46 frt. 70 kr.

Az osztrák hitelbank igazgatója Blum Londonban Rothschilddal értekezett a *valuta rendezése* tárgyában. Ez utóbbi véleménye szerint az arany beszerzése a valutakölcsön kibocsátásának műveletétől és az esetleges konverzióktól teljesen különválasztandó.

Szerinte továbbá az arany beszerzését illetőleg a főszűly Angliára helyezendő, míg a kölcsön elhelyezését illetőleg a kontinens és főleg a monarchia belföldi piacza jönnek számba.

A kereskedelmi miniszteriumban a *hazai sörtermelés emelése* érdekében szaktanácskozmányt tartottak.

A *bécsi szentmarxi marhavásárra* vonatkozólag az osztrák földmívelési miniszternek egy rendelete jelent meg, mely szerint a fogyasztási adó az állatoknak a vásárról való elszállítása után fizetendő, úgy, hogy az adásvevés a szent-marxi piacon a fogyasztási adónak a vételárba való beszámítása nélkül történik. Az előző hónapokban felmerült vita tehát a magyar érdekeltek javára döntött el.

6-án. A *Pesti hazai első takarékpénztár* részvényesei a közgyűlést megelőzőleg értekezletet tartottak, melyen a nagy sikkasztás ügyét megbeszélték. Az elnöklő igazgató kijelenti, hogy az igazgatóság kötelességét megtette; mindazáltal az esetleges fenmaradó kárt sajátjából fedezni fogja és mandátumát a közgyűlés rendelkezésére bocsátja. A részvényesek részben az igazgatóság mellett, részben az igazgatóság ellen nyilatkoznak. Az értekezlet határozathozatal nélkül oszlott fel.

7-én. Az »*Adria*« m. kir. tengeri hajózási r. t. 4¹/₂%-os elsőbbségi kötvényeit 3 millió frt. értékben fogja kibocsátani, e kötvények kibocsátásának alapját az 570.000 frtnyi állami évi segély képezi. A kibocsátást a pesti magyar kereskedelmi bank és a magyar iparbank, Bécsben a bankegyesület eszközli. A kibocsátási árfolyam 96 forint.

A *Pesti hazai első takarékpénztár* rendkívüli közgyűlése a részvényesek nagymérvű részvétele mellett megtartott. A társaság tiszta nyeresége 1,779.937 frt. az osztalék részvényenkint 400 frt. A napi-rend azon pontja iránt, mely az igazgatóság és felügyelő bizottság abbéli ajánlatára vonatkozik, hogy a sikkasztás folytán okozott kárt sajátjokból fedezik, élénk eszmecsere fejlődött; az érdemleges határozathozatalt azonban a legközelebbi közgyűlésig elnapolták.

8-án. A *magyar kereskedelmi csarnok* megtartotta évi közgyűlését.

A *budai hegyi pálya r. t.* megtartotta közgyűlését. Szállított az elmúlt évben 450.000 személy; a tiszta nyereség 10.227 frt., melyből részvényenkint 8 frt. osztalék és élvezeti jegenként 2 frt. osztalék fizettetett.

9-én. A *Duna-gőzhajózási társaság* igazgatótanácsa elhatározta, hogy az eszéki átrakodási díjszabást beszünteti. E díjszabásban a déli vasut és Duna-gőzhajózási társaság díjszabásai egy tételbe voltak kifejezve. E díjszabás beszüntetése a magyar államvasut és hajózásának versenye miatt vált szükségessé.

10-én. A *körmöczbányai veretések* 1891. évben a következő összegre rugtak: összérték 4,825.612 frt.; 1 frtos: 1,469.863 darab; 8 frtos: 378.281 darab; 4 frtos: 32.001 darab; stb.

11-én. Daczára annak, hogy a *Szerbiával való kereskedelmi szerződési tárgyalások* folyamatban vannak és hogy e tárgyalások előnyös eredménye kétségtelen, mégis hire jár, hogy tekintettel a parlamenti helyzetre, törvényjavaslatot fognak a képviselőház elé terjeszteni, mely kimondja a jelenleg fennálló kereskedelmi szerződés rövid időre való meghosszabbítását.

Az osztrák és magyar vasutak összes üzleti bevételei 1891-ben 303,240.885 frtot tettek (1890-el szemben + 4,517.865). Ebből a magyarországi vasutakra esett: 86,812.813 (1890-el szemben + 2,006.354). A vasutak hossza összesen: 27,616 km. volt, ebből esik Magyarországra 12.019 km. A bevételi átlag tett kilométerenkint Ausztriában 14.053, Magyarországon 7.644 frtot.

12-én. A csökkenés, melyet *Braziliába való lisztkivitelünk* az elmúlt évben szenvedett, okát abban leli, hogy Brazília ez évben az észak-amerikai malomiparnak kizárólagos vámmentességet engedélyezett, míg a többi államok métermázsánként 2 dollár vámot fizetnek. A magyar kereskedelmi miniszter ennek tekintetbe vételével, a magyar államvasutakon tetemes refakcziákat engedélyezett, — 27—30. frt waggononként, — valamint a monarchia két hajózási társulatánál is kieszközölte, hogy a Braziliába való szállítási díjak lehetőleg alacsonyabbá tétessenek.

A *monarchia gyertya- és szappangyárosai* Bécsben értekezletet tartottak (kartell), melyen elhatározták a jelenlegi árak fentartását, megengedték azonban, hogy a gyárosok fogyasztóiknak bizonyos leszámításokat tegyenek.

13-án. A budapesti árutözsde *szeszjegyzése* tekintetében a tőzsdetanács bizonyos reformok létesítését határozta el.

Az *állami pénztárkezelés* 1891. évi eredménye a következő volt:

	Bevételek	Kiadások
I.	87,062.906	103,952.058
II.	88,459.042	85,683.964
III.	105,086.300	100,458.416
IV.	121,626.773	87,916.226
Összesen . . .	402,235.021	378,010.664

A pénztári kezelés eredménye tehát 24,224.357 frt. felesleg. Az előző évben a felesleg tett 32.7 milliót, úgy, hogy a mostani mérleg 8¹/₂ millióval kevésbé kedvező. A tényleges eredmény tehát több, mint 24 millióval múlja felül az előirányzatot. Érdekes az elmúlt 10 évi pénztárkezelésnek eredményeit egymás mellé állítani:

1881.	—	48,065.403 frt.
1882.	—	46,343.545 »
1883.	—	39,135.896 »
1884.	—	41,108.450 »
1885.	—	40,200.526 »
1886.	—	43,041.768 »
1887.	—	49,416.733 »
1888.	—	24,103.491 »
1889.	—	3,314.619 »
1890.	+	32,740.657 »
1891.	+	24,224.357 »

14-én. A *magyar általános hitelbank* malmai az elmúlt évben 100.000 frtot felülmúló tiszta nyereséget hoztak.

15-én. Az *első magyar szálloda-részvénytársaság* közgyűlése elhatározta, hogy a 94.525 frtnyi tiszta nyereségből 8 frt., azaz 10⁰/₀-os osztalék fizettségként részvényenként.

16-án. Az *Első magyar iparbank* közgyűlése elhatározta, hogy a 109.537 frt. tiszta nyereségből 12 frt. = 8⁰/₀-os osztalékot fizet.

A külügyminiszterium, miután a magyar kormány is megadta

beleegyezését, lépéseket tett, hogy az *északamerikai Egyesült-Államok* kal legkedvezményesebb kereskedelmi szerződés köttessék.

A *szerbiai kereskedelmi szerződés* meghosszabbítása iránt intézkedő törvényjavaslat a kormánynak 1893. július 30-ig ad szabad kezét.

Az *Adria magyar tengeri hajózási r. t.* elsőbbségi kötvényeire már is nagymérvű aláírások történtek.

Rozsnyón a múlt évben megkezdett börgyár építkezését teljesen befejezték.

A porosz államvasutak kedvezményes díjszabásai a *kukoricza* számára 3 hónapra, azaz július 30-ig meghosszabbítottak.

A *nagyváradi László-gőzmalom* r. t. igazgatósága elhatározta, hogy részvényenként 10 frt. osztalék fizetessék.

17-én. A *határvidéki erdőeladás befejeztetett*; eladásra került 2.481 hold tölgyfaerdő, melynek értékét a múlt évi árak alapján 3.34 millió frtra becsülték. Az 1890. december 30-án Vinkovczen megtartott árlejtés alkalmával 7 ajánlat közül Biedermann és Tüköri ajánlata fogadtatott el, kik 4.520.000 frtot ígértek.

A *pesti Viktória-gőzmalom* r. t. közgyűlésének bejelentették, hogy a társasági elsőbbségi kötvények részvényekké való átváltoztatása az elmúlt évben teljesen befejeztetett; továbbá az újonnan kibocsátott 1.200 darab részvényt is teljesen elhelyezték. E szerint a Viktória-gőzmalom r. t. tőkéje 900.000 frtot tesz. A szegedi malmot, melyet 250.000 frtért szerzett meg a r. t., 50 000 frt. befektetéssel annyira tőkélyesbitették, hogy az évi termelési képesség 250.000 métermázsára emelkedett. A tiszta nyereség 153.431 frt., melyből különböző leírások után részvényenként 20 frt. osztalék fizettetik és a tartalékalapot 34.000 frttal növelték.

Portugáliába való bevitelünknel február 1-ével tetemes vám-emelés lépett életbe.

18-án. A *Pannonia-gőzmalom* r. t. közgyűlése elhatározta, hogy a múlt évi tiszta nyereségből, a mely 154.248 frt., részvényenként 60 frt = 6% fizetessék.

A *harashti-ráczevei h. é. vasut* r. t. közgyűlését megtartották. A vasut épülőfélben van és a fővárosnak a Csepel-szigettel való összeköttetését fogja eredményezni.

A kereskedelmi miniszteriumban tárgyalások folynak az iránt, hogy *Fiumében* dockokat építsenek.

A *román kormány* a nálunk állítólag nagy mérvben uralkodó köröm- és szájfajás miatt megtiltotta, hogy a kérődző állatok s az azoktól származó nyerstermények, valamint takarmány Romániába szállíttassanak.

A tőzsdetanács teljes ülése elé terjesztetett a létesítendő *gőz- és pénztár-egylet* alakításáról szóló emlékirat, melyet a tőzsdetanács kebeléből kiküldött bizottság szerkesztett. A tőzsdetanács végleges határozata csak azon enquête megtartása után várható, melyben az ügynökök és egyéb érdekeltek is részt fognak venni.

A tőzsdetanács elhatározta, hogy ezentúl az *értékpapír-üzleteknél* a leszámolási árfolyam 2 nappal a hónap 15-ike, illetőleg utolsója előtt megállapítandó. Kivételt csak az osztrák és magyar hitelintézet papirjai számára tesznek, a melyek részére az eddig követett szokás megmarad.

19-én. A *Concordia-gőzmalom* r. t. közgyűlése elhatározta, hogy a 99.217 frt. tiszta nyereségből 40 frt. = 8%-os osztalék fizetessék.

A *nemzetközi waggonkölcsönző r. t.* megtartotta rendes közgyűlését; a tiszta nyereség 218.832 frt. volt, ebből a tartalékalap szaporítására 16.000 frt. fordítottak, az osztalék 9 frt. = 9%, új számlára 77.647 frtot irtak. A társaság kocsijai már a következő üzleti év tartamára is teljesen el vannak helyezve. A magyar általános- és az első bécsi waggonkölcsönző intézettel fennálló egyezmény továbbra is fentartatott.

20-án. A *pénzügyminiszter* tárgyalásai a bécsi bankkegyesülettel az 1870-es igérvényi kölcsön biztosítási alapjának visszaszármaztatása iránt — melynek célja tudvalevőleg a fővárosi hidak építési költségeinek fedezése — annyira haladtak, hogy az ezen hidak építésére vonatkozó törvényjavaslatot az országgyűlés első ülészakában be lehet terjeszteni.

Az *egyesületi tallérok* kérdését illetőleg tudvalevőleg Németországgal egyezmény kötöttet, melynek értelmében Ausztria és Magyarország $8\frac{2}{3}$ millió tallért átvesz. Ez egyezmény törvényhozási megerősítése tárgyában egyelőre az osztrák pénzügyminiszter terjesztett törvényjavaslatot az osztrák képviselőház elé, mely a tallérok forgalmon kívül való helyezését a miniszteriumra bizza.

Érsekújvárott május 2-án *nemzetközi lóvásárt* tartanak.

A *Lujza-gőzmalom r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 68.370 frt. tiszta nyereségből 16 frt. osztalék fizetessék részvényenkint.

21-én. A *Pesti könyvnyomda r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 45.173 frt. tiszta nyereségből 85 frt. osztalék fizetessék részvényenkint.

Az *Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár* közgyűlése elhatározta, hogy az 511.107 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 48 frt. osztalék fizetessék; új számlára 40.000 frtot irtak. A múlt évben foganatosított új részvénykibocsátás megtörtént, e művelet folytán a részvénytőke 2,400.000 frtra emelkedett, a kibocsátási nyereségből 900.000 frtot a tartalékalaphoz csatoltak, a mely így további hozzáírásokkal 1,200.000 frtra emelkedett. A takarékpénztári betétek 29,314.186 frtot tettek; visszafizettetett 27,712.053 frt.; a betétek állománya decz. 31-én 23,662.332 frt. volt, leszámítottak 42,770.084 forintot; a váltótárca decz. 31-én 12,473.207 frtra rúgott.

1891. december végével Magyarországon már 2.169 község szőlőjét támadta meg a *filloxera* és ezek zár alatt voltak. (1890-ben: 1.473 község.)

22-én. A *Magyar országos központi takarékpénztár* közgyűlése elhatározta, hogy a 328.053 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 32 frt. osztalék fizetendő és új számlára 17.423 frt. irandó. A pénztári forgalom 308 millió frtot felülmúlt (31 millióval több, mint az előző évben), a betétek állománya december 31-én 13,321.484 frt. volt; leszámítottak 52½ millió frtnyi váltót.

A *központi váltóüzlet r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 16.534 frt. tiszta nyereségből 50 frt. osztalék fizetessék részvényenkint.

Az *Első magyar gyapjúmosó és bizományi r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 41.684 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 23 frt = $11\frac{1}{2}\%$ -os osztalék fizetessék.

Az *ujlaki tégl- és mészégetési r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a társaság részvényenkint 15 frt. = 10% -os osztalékot fizet és hogy 1100 darab új részvényt fog 150 frt. névértékkel és 200 frt. kibocsátási árfolyammal elhelyezni. A régi részvények birtokosainak 2—2 darab részvény után 1—1 új részvényre való opció-jogot biztosítottak.

23-án. A *magy. kir. államvasut* jelentést tett közzé, mely a

zóna-díjszabás eredményeit tünteti fel. E szerint a zóna-tarifa behozatala óta szállított személyek száma átlagban 177⁰/₀-al emelkedett, a bevételek emelkedése átlagban 27⁰/₀, a podgyász-forgalom 34⁰/₀-al, az abból eredő bevétel pedig 58⁰/₀-al emelkedett.

A *Felsőmagyarországi bánya- és huta r. t.* közgyűlése megtartott és elhatározta, hogy a 196.080 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 9 frt. = 9⁰/₀-os osztalék fizetessék.

Az *Első magyar szállítási r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 35.224 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 21 frt. osztalék fizetessék.

A *szesztermelés* az 1891. szeptember 1-től 1892. január 31-ig terjedő termelési időszakban a következő volt: a fogyasztási adónak alávetett főzőkben 44,953 671 hektoliter-fok, a termelési adónak alávetett főzdékben 2,305.371 hktf. A fogyasztási adó tett 12,066.824 frtot, a termelési adó 806.879 frtot.

Az *Aradi polgári takarékpénztár* közgyűlése tudomásul vette, hogy a társaság 29.945 frt. tiszta nyereséget ért el, az alaptőke 300.000 frt. és a betétek majdnem egy millió forintot tettek.

24-én. A *Pesti hazai első takarékpénztár* új szervezésére kiküldött bizottság javaslata szerint a vezérigazgató állását beszüntetik, helyette 3 kinevezett igazgatói állást szerveznek; ezen igazgatók az igazgatóság tagjai nem lehetnek; egyuttal az igazgatósági tagok javadalmazását tetemesen leszállítják.

A *leszámitoló- és értékbank* közgyűlése elhatározta a társaság felszámolását.

A *kisbirtokosok országos földhitelintézetének* mérlege 116.512 frt. tiszta nyereséget mutat.

25-én. A *balatoni gőzhajózási r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 11.091 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 12 frtos osztalék fizetessék.

A *nyersbőrök bevitelét* Magyarországból Olaszországba ezentúl minden nehézség nélkül megengedik.

Budapesten április végén *tenyészmарha-kiállítás* tartatik.

Az *Első magyar sertéshizlalo r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 92.033 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 20 frt. osztalék fizetessék.

A *debreczeni István-malom* évi tiszta nyeresége 117.544 frt., melyből részvényenkint 20⁰/₀-os osztalék fizettetik.

26-án. A márczius 8-ára egybehívott *valuta-enquête* elé a következő 5 kérdőpontot terjesztik: 1. Valutánk rendezése alkalmával, melyik érték vétessék alapul? 2. Az aranyérték elfogadása esetén megengedhető lenne-e ezüst értékpénznek (ezüst couransnak) bizonyos contingentált mennyiségben való forgalomba hozatala s mily összegben? 3. Helyes lenne-e és mily föltételek alatt, hogy érték-pénzre (courans-pénzre) bármikor beváltható, kényszerforgalommal el nem látott, nem kamatozó állami pénztárjegyek bizonyos mennyisége forgalomba hozassék? 4. Minő elvek alapján kellene érvényben levő forintunknak aranyra való átszámításánál eljárunk? 5. Minő pénzegységet kellene választanunk?

A *Duna-gőzhajózási társaság* márczius 1-től kezdve összes állomásain megkezdi az árufelvételt.

27-én. *Agio- és pénztár-egyesület* alakítása tárgyában egybehívott enquête összes tagjai — a tőzsdetanács kiküldöttje kivételével — az egyesület megalakítása ellen nyilatkoztak.

28-án. Az *Egyesült téglá- és cementgyár r. t.* alakuló közgyűlését megtartották, a részvénytőke 1,500.000 frt. A társaság alaki-

tásának alapját a Holtzspach és azelőtt Roon gróf-féle cementgyárak, illetőleg téglágyutók képezték.

29-én. *Árvamegyében* a rossz burgonyatermés következtében inség állott be.

A *Magyar általános takarékpénztár r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 95.533 frt. nyereségből 7 frt. = 7⁰/₁₀-os osztalékot fizet.

A *Schlick-féle vasöntőde és gépgyár r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 144.900 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 14 frt. osztalék fizetessék. Az egész évi árúforgalom értéke 2,232.871 frt. volt.

Az *általános waggonkölszönző r. t.* tiszta nyeresége 221.675 frt. az osztalék részvényenkint 7 frt 20 kr. = 9⁰/₁₀; új számlára iratott 48.531 frt.

A *magyar jég- és viszontbiztosítási r. t.* tiszta nyeresége 66.775 forint, az osztalék részvényenkint 57 frt.

Az *Első magyar mezőgazdasági gépgyár r. t.* tiszta nyeresége 103.402 frt, a mely a még létező 200.632 frt. veszteség fedezésére fordítatik, úgy, hogy a folyó év számlára még 97.229 frt. veszteség iratik elő.

A *Tarnóczy-féle tűzoltó szer- és gépgyár r. t.* közgyűlése helybenhagyta az első félévi működésről szóló igazgatói jelentést és a társaság birtokában levő 100.000 frt. értékű részvények értékesítésére megadta a felhatalmazást.

A *hazai kisiparosok raktárszövetkezetének* közgyűlésén konstatálták e szövetkezetek szomorú állapotát, a szövetkezetnek vagyona egyáltalán nincs és a tagok oly kevés butort szállítanak be, hogy a vevők elmaradnak.

A *nagyváradai mezőgazdasági és iparbank* tiszta nyeresége 13.600 frt.

A *sárospataki kovamalomkőgyár r. t.* tiszta nyeresége 801 frt., melyből 2 frtos osztalék fizettetik.

A *délmagyar kereskedelmi és mezőgazdasági bank* 4.436 frt. tiszta nyereséget ért el az első évben.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Február hónap nyitotta meg a *kereskedelmi szerződések* uralmának korszakát. Természetes azonban, hogy még egyelőre nem lehet az új kereskedelmi politika eredményeiről szólni, miután azok csak hosszabb idő múlva fognak jelentkezni.

A Szerbiával való kereskedelmi szerződési tárgyalások nem fejezhetők be arra az időre, mint azt célba vették, úgy, hogy Szerbiával való kereskedelmünkben még egy bizonyos időre provizorium fog létrejönni, mely az eddigi állapotot tovább is fentartja.

A *valutarendezés* előkészítése egy lépéssel ismét előbbre haladt, miután az enquêtere meghivandó szaktekinélyek megnevezettek és a tájékoztatásukra szolgáló anyaggyűjtemények közzétettek.

Az üzleti élet jellegét visszatükrözi a sok közgyűlés, melyet e hónapban megtartottak és a mely az elmúlt üzleti év eredményeiről nyújt képet. Általában véve az osztalékok a múlt évekhez képest nem csökkentek, de nem is emelkedtek; különös figyelmet érdemel legtöbb hazai intézetünk és iparvállalatunk abbéli politikája, hogy a tartalékalapok gyarapítását és így az egész üzlet szilárdságának előmozdítását fokozott mérvben szem előtt tartják.

Nagyobb pénzügyi műveletszámba csak az »*Adria*« elsőbbségi kötvényeinek kibocsátása jöhetett.

A *hazai takarékpénztárnál* előfordult nagy sikkasztás a nagy pénzintézetek belső kezelési rendszerére nézve bizonyos újításokat látszik szükségessé tenni.

Dr. Mandello Gyula.

IRODALMI SZEMLE.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter huszadik jelentése a közoktatásügy állapotáról. (1889/90—1890/1).

Már Trefort Ágoston miniszter elrendelte, hogy a közoktatásügy állapotáról szóló évi jelentések, melyek kiadását az 1868: XXXVIII. t.-cz. állapította meg, évről-évre csak a főadatokat közöljék és csak három évenként egyszer a részleteket is az egyes iskolákról, illetőleg az egyes tankerületekről. Hivatali utódja, Csáky Albin gróf, ezt az intézkedést olyformán módosította, legalább a népoktatásügyi részre vonatkozólag, hogy a részletes adatok csak minden ötödik évben tétessenek közzé, sőt még azt is elhatározta, hogy bizonyos adatok (tanítók fizetése, iskolák elhelyezése, stb.), melyekben nagyobb változások egy év alatt úgy sem történnek, csak ötödévenként gyűjtessenek össze. A jelen huszadik évi jelentés ily értelemben az első részletes jelentés s ezért különös figyelmünket érdemli meg.

Mint közvetlen elődei, ez a jelentés is három füzetben adatott ki és pedig nem egyszerre, hanem bizonyos időközökben. Az első rész a közoktatásügyi tanács 1890-ki működését s a népoktatásügy 1889/90-ki állapotát ismerteti 289 quart lapon, melyből 134, tehát majdnem fele táblázatokból áll. A második rész a többi tanintézetekről, szaktanfolyamokról s az emberbaráti és közművelődési intézetekről szól 441 quart lapon, nagy részben az 1890/1-ki tanévre vonatkozólag. A harmadik legkisebb (66 quart lapnyi) terjedelmű füzet az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap 1890. évi állapotát ismerteti a nyugdíjazott s segélyezett tanítók s azok családtagjainak névszerinti felsorolásával.

Már maga ez a rövid tartalomjelzés is mutatja a jelentés egyik nagy hiányát, t. i. az egyidejűség mellőzését. Az intézetekről három különböző időből (az 1889/90-ki tanév vége, az 1890-ki polgári év vége s az 1890/1-ki tanév vége) nyerünk adatokat, melyeket ennél fogva egymással összehasonlítani s egyeztetni igen nehéz. Elismerjük azonban, hogy e bajon segíteni a miniszternek jóformán lehetetlen. Nem is említve a tanítói nyugdíj-alapot, melynek pénzügyi jellege miatt az iskolai évvel összeköttetésbe hozása nagy és csaknem teljesen felesleges fáradság volna, méltányosan nem lehet követelni, hogy a ma már majdnem 18.000 népoktatási intézet adatait ép oly gyorsan dolgozzák fel, mint a pár száz magasabb fokú tanintézet adatait s így, ha már két rossz közül kell választanunk, mi is helyesebbnek tartjuk, hogy a különböző tanintézetekről szóló jelentés mielőbb kerüljön nyilvánosságra, bár egyes részei más tanévekre vonatkozzanak is.

Lényegesebb hiánynak tartjuk a feldolgozás módjában azt a körülményt, hogy a miniszteri jelentés az egyes részekben nagyon eltérő elvek szerint jár el. Legnagyobb részletezés van a három egyetemenél, a hol még az egyes előadásokról is közöl adatokat, de másrészt ebben a fejezetben is mellőz több oly fontos mozzanatot, melyre a népiskolák és középiskolák ismertetésénél méltán nagy súlyt fektet, p. az intézetek vagyona és felszerelése adatait. Más fejezetekben, p. az ipari s kereskedelmi iskoláknál s az árvaházaknál nincsenek meg a tanulók nemzetiségi és hitfelekezeti adatai, melyeket másutt megtalálunk s melyek hazánkban jelenleg még nagyon sok tanulságos következtetésre szolgálhatnak alapul. Némely intézetekről, p. a theologiai seminariumokról csak futólagos áttekintést nyerünk, egyes szakiskolák, p. zeneiskolák, rabiskolák, katonai intézetek s különösen a hazánkban olyannyira fontos földmívelési iskolák teljesen hiányzanak a jelentésből. Igaz, hogy ezek nagyobb része nem áll a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt, de ismertetésüknek ez nem lehet akadálya, hiszen részletesen (s ebben az évben az előbbieknél is nagyobb részletességgel) szól a jelentés a különböző ipari iskolákról és árvaházakról, melyek legnagyobb része szintén más minisztérium felügyelete alatt van.

Nagyon távol állunk tehát még jelenleg attól az eszményképtől, hogy a közoktatásügyi miniszter jelentéséből egységes és hű képet nyerjünk közoktatásügyünk valódi állapotáról s még halványabb képet ad a jelentés utolsó fejezetében »közművelődési intézeteinkről«, a hol 23 lapon, melynek majdnem fele a nemzeti muzeumra jut, csak mintegy önkényes válogatást találunk a miniszter felügyelete alatt álló intézetek s bizottságok működéséről, de a melyekben oly fontos tényezők, minő az Akadémia, napi sajtó, egyesületek, említve sincsenek.

Csak egyetlen példát említünk fel, mily nagy hátránya van az egyes részek eme tervszerűtlen feldolgozásának: tanintézeteink vagyoni állapotának ismeretét. A népiskolák és középiskolák adatai e tekintetben igen részletesek és gondosak, de a többi intézeteknél, még a hol a jelentés szerkesztője tudta is az adatot, a mint a szövegből látszik (lásd a II-ik füzet 324., 326. és 339-ik lapjain a jövedelmi források felsorolását), mellőzi azok közlését. Teljesen biztos végösszeget tehát még a legfőbb tényezőkről, a vagyon mennyisége s az évi kiadás, sem nyújthatunk, de tájékoztatásul felsoroljuk a következőket:

	Vagyon forintokban	Évi kiadás forintokban
Népiskolák	51,644.828	15,495.584
Tanítóképzők	?	1,051.432
Kisdedővodák legalább	2,024.396	492.201
Középiskolák	25,954.047	5,158.487
Három egyetem	?	1,037.862
Ipar- s kereskedelmi iskolák	?	834.905
Arvaházak legalább	8,131.348	631.510
Vakok és siketnémák orsz. int.	?	77.480
Tanítók nyugdíjalapja	8,225.104	288.471

Még e kimutatásból is látjuk, hogy *tanintézeteink évi fentartása mintegy 25 millió forintot vesz igénybe s az oktatásügyi intézetek vagyona a 100 millió forintot jóval felülhaladja.* Mily érdekes s roppant

tanuságos volna, ha ezeket az összegeket a miniszteri jelentésből hiányzó iskolák adataival (pedig a Ludovica akadémia s magasabb gazdasági tanintézeteink nem csekély összeggel járulnának e kimutatáshoz) legalább a böngésző szakférfiu e jelentésből időről-időre maga szedhetné össze és tenné összehasonlító tanulmánya tárgyává, ha már a jelentés az összegezéseket egyáltalán kerüli. De mint látjuk, a jelentésből még ily fontos tényezőkre nézve sem nyerhetünk felvilágosításokat s azt sem tudjuk meg, mennyi a három egyetem épületeinek, felszereléseinek s más vagyonának értéke s mennyi a vakok és siketnémák országos intézeteinek alapja, holott tudvalevő dolog, hogy azokat kizárólag ugyanaz a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezeli, ki most e részletes jelentésben természetszerűleg hű képet igyekeznék nyújtani közoktatásügyünk állapotáról.

A jelentés szerkezetének ily szervezeti hibái azonban, melyek — mellesleg megemlítve — összeköttetésben látszanak lenni közoktatásügyi politikánk azon szembeötlő és lényeges hiányával, hogy nem a tanügyi organismust, hanem egyes létező intézetcsoportokat vesz szemügyre a reformoknál is, ezek a szervezeti hibák azonban, mondjuk, nem akadályozzák azt, hogy a jelentés egyes fejezeteire vonatkozó adatok évről-évre gondosabban s öntudatosabban dolgoztassanak fel. Különösen dicsérettel kell kiemelnünk a középiskolákra vonatkozó részt, mely egy évtizeddel ezelőtt még csak adathalmaz volt, most azonban már minden fontosabb kérdést felölelő s valóban tájékoztató tudományos munka, melynek tanuságai kétségkívül nagy hatással voltak arra, hogy középiskoláink a törvény megalkotása óta (1883) meglepő gyorsasággal fejlődnek.

A legelső rövid fejezet, mint említettük, a *közoktatásügyi tanács* 1890-ki működéséről szól. Közoktatásügyünknek ezt a kiváló közegét az 1890. nov. 19-én kelt királyi szabályzat egészen átalakította, de mivel ezen átalakításnak még személyi része is csak 1891-ben fogantatott, a dolog természete szerint a jelen jelentés az új nagyobb szabású tervekről mit sem szól. Működésének zöme a tankönyvbírálat volt, 463 művet bíráltak meg, melyből engedélyezhetőnek találtatott 337. Legjobbnek találtattak a magyar nyelvtani kézikönyvek. Másnemű munkálatai között legfontosabbak javaslat a népiskolai rajzoktatásról, a női kereskedelmi tanfolyamokról s a kereskedelmi középiskolák rendezéséről. Ugyanezen évben vizsgálták meg a középiskolák jelentéseit és az érettségi vizsgák ügyiratait. A tanács évi költsége 7380 frt. volt, tartottak 69 ülést s könyvtára az iskolai értesítőkön kívül 3866 kötetből áll.

A második szakasznak, mely a *népiskolai közoktatásról* szól, a jelen évben is meg van az a szervezeti hibája, hogy — az iskolába járók arányszámának túlságosan nagy fontosságot tulajdonítva — a valóságos népiskolát a felső nép- és polgári iskoláktól a legtöbb rovatban nem különíti el, sőt a tanulók személyi viszonyainak (vallás, nemzetiség, mulasztás, tanulási eredmény, stb.) feltüntetésénél még a középiskolákba járó (32.604) tanköteles is mindenkör számittatik, a dolog természete szerint csak megközelítőleg helyes hypothesisek alapján. Nagy előnye azonban a jelen kimutatásnak az, hogy az összehasonlítás már nem a megelőző évvel történik, mint azelőtt rendszeren, hanem 1887-el, midőn a legutolsó részletes kimutatás megjelent, bár nem halgathatjuk el, hogy az oly fontos összehasonlításnak ezen előnyét is részben megrontja, hogy a harmadik össze-

hasonlított adat sem a 10 év előtti állapot, vagy az 1877-ik év, hanem az 1869-ki adatok, melyek tudvalevőleg még nagy számokban is csaknem teljesen megbízhatlanok.

A szakasz bevezetése, mint rendesen, általános képet nyújt a népoktatásügy terén a lefolyt évben történt nevezetesebb intézkedésről, ide értve a népnevelési célokra tett adományok felsorolását is, melyek örvendetesen 5 elég sűrűen nyomtatott lapot vesznek igénybe s fél milliónál nagyobb összeget részleteznek. A miniszteri intézkedések felsorolásában az adminisztratív s paedagogiai elvi jelentőségűek össze vannak vegyítve. Adminisztratív szempontból legjelentékenyebb intézkedése volt a miniszternek a női kereskedelmi tanfolyamok szervezése, a képezdei segélyző könyvtárak életbeléptetése s az állami tankönyvek és taneszközök, különösen térképek revisioja. A többi intézkedések között sajnálva látjuk, hogy különösen a felekezeti tanítóképezdek felpanaszolt hiányait, melyek között a magyar nyelv s alkotmány hiányos tanítása is előfordul, elegendő szigorral nem igyekezett a kormány pótolni s hogy ezen kívül sok általánosságban mozgó s ezért csekély hatású körrendeletet adott ki s az új intézmények között meghonosította a tanítók nyári póttanfolyamát a rajzból, holott az ily tanfolyamok becsét a tapasztalat már nagyon kétségessé tette. Paedagogiai jelentőségű intézkedései közül az osztatlan népiskolák számára külön tanterv elrendelése nagyon helyes dolog, valamint általában helyeselhető, hogy a felső nép- és polgári iskolákban a rajzot és női kézimunkát egyrészt s másfelől a testgyakorlat és énektanítást különböző elbírálás alá veszi.

A *népiskolai közoktatás főbb tényezőiről* a jelentésben 1887-el összehasonlítva a következő adatokat találjuk:

	1887	1890
Tanköteles gyermek .	2,377.558	2,524.569
Iskolába járók összege	1,929.377 (81.15 ⁰ /o)	2,057.812 (81.51 ⁰ /o)
Iskolák száma	16.538	16.805
Ezek közt állami . . .	783 (4.72 ⁰ /o)	801 (4.77 ⁰ /o)
községi	1.880 (11.37 ⁰ /o)	1.946 (11.58 ⁰ /o)
felekezeti	13.673 (82.68 ⁰ /o)	13.830 (82.30 ⁰ /o)
magán és társulati .	202 (1.23 ⁰ /o)	228 (1.35 ⁰ /o)
elemi iskola	16.301 (98.56 ⁰ /o)	16.559 (98.53 ⁰ /o)
Tantermek száma . . .	24.125	24.965
Egy tanítós iskola . .	12.861	12.932
Tanítók száma	24.148	24.908
Köztük: rendes tanító	21.245 (87.97 ⁰ /o)	21.891 (87.89 ⁰ /o)
tanítónő	3.016 (12.49 ⁰ /o)	3.304 (13.27 ⁰ /o)
magyarul keveset vagy		
épen nem tudó . .	2.228 (9.22 ⁰ /o)	1.954 (7.81 ⁰ /o)
A népiskolák kiadása frt.	14,866.120	15,495.584
Egy rendes tanító átlagos		
fizetése frt.	471.7	482.1
Tanítóképző intézet . .	71	72
ezekben tanár	683	709
növendék	3.943	4.081
köztük nő	1.214 (30.10 ⁰ /o)	1.182 (28.90 ⁰ /o)
Kiadatott oklevél . . .	1.093	1.326

	1887.	1890.
Kisdedóvó intézetek száma	532	703
ezekben nevelők . .	647	829
növendékek	49.051	63.291
Fentartási költségek frt.	390.346	458.141.

Kiegészítésül felemlítjük még, hogy az elemi iskolák általános haladása a szorgalomidő megtartásában, az iskolák felszerelésében s a kilépettek előhaladásában, a mennyire azt számokból megítélni lehet, nem oly nagy, mint a népoktatási törvény meghozatala óta lefolyt két évtizedre tekintettel várni lehetne, de a haladás nagyobb része, főképp a magyar ajkúak által lakott vidékekre esik, míg az oláh és ruthén iskolák nagyon hátraállanak. Az egy tannyelvvel bíró iskolák közül 8994-ben (53³⁰⁰%) magyar a tanítási nyelv s ezenkívül 2824-ben magyar is. A tankötelesek közül a legtöbb iskolába járó a németek után a magyarok között van. 243 községben még most sincs iskola, közel 5000 iskolában nem tanítanak minden tantárgyat s az iskolába járók 15%-a, különösen a leányok, 8 hónapig sem jártak iskolába.

Nem bocsátkozunk azonban a részletekbe, bármily tanuságosak is azok. Csak általánosságban emeljük ki, hogy a haladás csaknem minden tekintetben s különösen nemzeti irányban szemmel látható s hogy a jelentés szóval és táblázatokban lehetőleg részletesen igyekezik a képet kiszínezni. Sajnos, hogy a feldolgozás s kinyomatás elhamarkodása csaknem mindenütt meglátszik, még oly külsőségekben is, mint a címlapon, hol 18^{90/91} van 18^{89/90} helyett. Ily apró hibák fordulnak elő a 45-ik lapon (táblázatok összecserélése), a 69-ik lapon (számok elhibázása) és számos más helyen, sőt hogy egy nagyobb, de szintén csak elstetésből eredő hibát említsünk fel, a tanítóképzőkre vonatkozó táblázatos kimutatatások egészen hiányzanak s több más táblázat nem sorrendben közöltetik.

Nem bocsátkozhatunk az adatok megbírálásába sem. Hogy a tankötelesek száma bizonytalan, azt minden szakértő tudja s már csak azért is megbízhatatlan az iskolába járók arányszámának kimutatása is, melyre a jelentés igen helytelenül nagy súlyt fektet. Jelenleg kissé komikusnak látszik e jelentésben az is, hogy a számítások alapjául mindenkor az 1880-iki népességet veszi. A jelentésből általában most is csak tankerületi összegeket és átlagokat nyerünk, a felső nép- és polgári iskolákon kívül csak az állami elemi iskolákra vonatkozólag vannak adatok egyes intézetekről. Elismerésre méltó azonban, hogy az oktatási nyelv s különösen a tanítók viszonyaira vonatkozólag egy pár új táblázatban érdekes és tanuságos részleteket is kapunk, bár a részletezés még nem eléggé kimerítő, így pl. e jelentésből épen semmi tájékoztatót nem nyerünk az apáczaiskolákról (még a tanítással foglalkozó apáczák számáról sem), holott tudvalevő, hogy ezen intézetek némely vidék középosztályára nézve a nőnevelés szempontjából csaknem domináló hatással vannak.

Kapcsolatban ezzel a fejezettel említjük meg az *országos tanítói nyugdíj- és gyámintézet* főbb adatait, melyek az 1890-ik évre vonatkoznak. Ezen évben már 16.746 tanító (65⁰⁶⁰%) volt az alap tagja, ez év folyamában kiutalványoztatott 4.464 egyénnek 294.986 frt., egyre-egyre tehát csak 66 frt. jutott, mivel az alap fennállása (1875) óta még senki sem szerezhett teljes nyugdíjat. A nyugdíjasok (938) összesen 106.019 forintot kaptak (átlag 112 frt.), részesült még

1.459 özvegy s 2.042 árva gyámolításban. Az alap vagyona 8,225.104 frt. melyből 5,982.178 frt. kellő biztosíték mellett főképp közoktatásügyi intézetek építésére fordítottatott.

A jelentés harmadik terjedelmes szakasza a *középiskolákról* szól, melyek mindegyikét (feltűnően csak a rákospalotai Szabó-féle intézet mellőzésével) egyenkint részletes táblázatok alapján lehet a kimutatásból tanulmányoznunk. Sajnos, hogy e részben az előbbeni állapotokra már nem mindenütt történik hivatkozás s a hol van is, az évszámok nagyon különbözők, bár másrészt itt érdekes utalásokat találunk a külföldi állapotokra. Igen ügyes a bevezető rész, mely mintegy szemlét tart a középiskolai törvény életbeléptetése (1883) óta mutatkozó haladás felett. S ez a haladás nem is csekély. A törvény értelmében eszközölt revisió alapján 24 középiskola megkapta az első s később 12 a második megintést s részben ennek tulajdonítható, hogy azon idő óta 21 iskola nyert államsegélyt, 16 csonka középiskolát kiegészítettek s 70 új építkezés történt 4 millió forintnál nagyobb összeg erejéig, melyet a jelentés — igen helyesen — részletesen is felsorol. Az eredmények közt igen fontos, hogy ma már csak 1282 középiskolai tanuló nem tud magyarul s csak 18 intézetben nem volt a tannyelv magyar is. Jelentékeny hiányokat a jelentés különösen a protestans középiskoláknál észlel. A bevezetés részletei közül felemlítjük az »iskolatársak szövetkezete« című új segélyalapot, a horvát tanulók számára alapított konviktust s a Ferencz József-intézet örvendetes gyarapodását. E fejezet főbb adatai a következők; Volt 92 nyolcz osztályu s 54 más gymnázium, továbbá 21 teljes s 7 nem teljes reáliskola, összesen 183 középiskola, melyből 58 az autonom felekezetek vezetése alatt állott. Ezen iskolákba beiratkozott 45.261 tanuló (7.890 a reáliskolákba), vizsgálatot tett 42.116 (2783-al több mint 1887-ben). Ez utóbbi számból 34.802 a gymnáziumokra s 7.314 a reáliskolákra jutott, mely utóbbiak sokkal gyorsabban népesednek, mint a gymnáziumok. Feltűnő még mindig az első osztályok népessége. Az összes tanulók közül 10.118 járt az első osztályba, a nyolczadikba már csak 2.455. Érettségi vizsgára jelentkezett 2.348, éretté nyilvánított 1.885. A tanárok száma 3.084, köztük 1.687 rendes. Az intézetek csaknem kivétel nélkül saját házukban voltak, melyekben 1.356 osztályterem s mintegy 2.500 más tanításra szolgáló helyiség volt. A tanári könyvtárakban mintegy 1½ millió kötet könyvet őriztek s az ifjúsági könyvtárakban közel 300.000-et. A középiskolák 5,158.487 frtot tevő évi kiadásából személyi kiadásra 2,965.105 forint fordítottatott, taneszközökre 83.120 frt., ösztöndíjakra és segélyekre 406.634 frt. Egy-egy rendes tanár jövedelme átlag 1.396 frt., egy-egy tanuló 117 frtba kerül. Mindezen adatok nagyon különbözőkép oszlanak meg az egyes intézetek között, átlag véve azonban az autonom felekezeti iskolák csaknem mindenben hátrább állanak, még — mint a jelentés számokkal is bizonyítja — a belső vezetés és fegyelem tekintetében is.

A jelentés 4-ik szakasza a *felsőbb tanintézetekről* csak oly beosztással bír, mint régebben, a hittani intézetekről most sincs részletes kimutatás. Legjelentékenyebb mozzanatok a jogi és orvosi szigorlatok új reformja, melyek azonban bővebben nem ismertetnek. Új részlet a veszettség elleni védőoltó intézet részletes s a külföldi hason intézetek főbb adatait is tárgyaló kimutatása (az első évben 701 beteget ápoltak itt) s egy táblázatos kimutatás a hazai jogaka-

démiák legutóbbi 20 év alatti népességéről, mely csaknem állandó fogyást mutat, 187^{1/2}-ben még 1,925 növendék volt ez intézetekben, 189^{0/1}-ben már csak 745. Ezen idő alatt megszűnt a pápai és nagy-szebeni s feloszlátás alá került a győri jogakadémia. A budapesti egyetem túlsúlyát a többi intézetek felett a következő táblázat is mutathatja:

	Tanárok	Hallgatók		Tanulók segélye- zésére fordított összeg frtokban
		I. félév	II. félév	
Budapesti egyetem	188	3.502	3.212	98.730.
Kolozsvári egyetem	62	607	554	56.006.
Budapesti műegyetem	74	657	563	15.190.
Hittani intézetek (53)	291	1881		?
Jogakadémiák (11)	115	745		21.924.

Az egyetemeken a tárgyalt tanév alatt igen jelentékeny változások történtek a személyzetben. A hallgatókra vonatkozólag leg-tanúságosabb a jelentésnek az a szomorú kimutatása, hogy a budapesti egyetemen épen a tanárjelöltek azok, kik a legnagyobb arányban szakítják félbe tanulmányaikat annak befejezése előtt.

Az ötödik szakasz a *szakiskolákat és szaktanfolyamokat* ismerteti 11 fejezetben, de, mint említettük is, nagyon hiányosan s egyes intézetek közül csak válogatva közöl adatokat olyanokról, melyek a miniszterium közvetlen felügyelete alatt állanak, minők a mágocsi állami agyagipar iskola, a budapesti középiskola (a brassói nem), a technológiai iparmúzeum, iparművészeti iskola, országos mintarajz-iskola, mesteriskola, üvegfestő intézet és az országos zene- és szín-művészeti akadémia. Általános képet ad a bábaiskolákról, az ipar-tanműhelyekről, kereskedelmi középiskolákról s végül az iparos s kereskedő ifjak tanfolyamáról. Ezeknek főbb adatait a következő táblázatban összegezzük:

Intézet csoportja	Intézet száma	Tanárok	Tanulók	Fenntartási költség forintokban
Iparos tanulók tanfolyamai	296	1.542	46.288	368.260.
Ipari tanműhelyek	81	213	5.296	100.450.
Kereskedő tanulók tanfolyamai	183	275	4.240	67.726.
Kereskedelmi középiskolák	27	289	2.637	274.729.
Bábaiskolák	6	12	536	5.000.

Megemlítjük, hogy ezen intézetek közül az ipari tanműhelyek látogatottsága apadt némileg az utóbbi évek alatt, a többi jelentékenyen gyarapodott s hogy ezen intézeteken kívül még közel kétezer népoktatási tanintézetben tanítottak egyes házi ipartárgyakat, 2.582-ben női kézimunkát s mintegy 5.000-ben adtak különféle gazdasági útmutatásokat, leginkább a kertészetben. Jelentékeny reformok történtek a rajztanárképzés új szabályzata s a női kereskedelmi tanfolyamok szervezése által. Legjelentékenyebb haladást találunk az egyenkint ismertetett tanintézetek közül a budapesti középipariskolánál, míg a nők számára szervezett festészeti tanfolyam e tanévben utoljára szerepelt önállóan.

A végső szakasz az *emberbaráti és közművelődési intézetek* közül csak válogatva ismertet egyeseket, általános áttekintést csak az árvaházakról nyerünk. 1890-ben 71 ily intézet volt hazánkban (1881-ben csak 62). Ezek közül 34-ben iskola is volt. A tanítók s nevelők száma 91, a növendékeké 2.697 (1.513 fiú és 1.184 leány).

Az intézetek vagyonát a jelentés 8,131.348 frtban mutatja ki s a fentartási költséget 623.510 frtban, mely összegben magánadományok czímen 138.121 s egyleti tagsági czímen csak 20.841 frt. szerepel. Egy-egy árva átlag 231 frtba került. Nagyon ideje volna már, ha ezen jótékony intézetek kezelésére a kormány nagyobb gondot fordítana s egyelőre buzditásként is helyes volna a jelentésben, épen úgy, mint a népiskoláknál és középiskoláknál történt, a nagyobb adományokat egyenkint nyilvánosságra hozni. A többi intézetekre vonatkozólag a következő szemelvényeket közöljük: A siketnémák váczsi intézetében 125 növendék van, kik mind tanulnak valami kézimunkát, a pesti izraelita intézet növendékeinek száma 85, köztük 7 keresztény. Ezek közül volt 6 kisebb siketnéma iskola, melyekben összesen 134 növendéket ápoltak. A vakok intézetében 91 növendék volt, a hülyék intézetében 47, látható, hogy e szerencsétlenekről nálunk még nem godoskodnak úgy, a mint az kulturállamban méltán megkövetelhető. A magyar nemzeti muzeumban most is a régiségtár gyarapodott legjobban, de az eddig elhanyagolt népismeii osztály tárgyainak száma is már közel 5.000, úgy hogy ezen osztály jobb elhelyezéséről gondoskodni kell. Az országos képtárt fényképgyűjtemények kezdik kiegészíteni. Az iparművészeti muzeum új helyiséget nyert s Bubics püspök igen szép (mintegy 600 darab) magyar majolikagyűjteményt ajándékozott számára.

Ezek a jelen jelentés főbb adatai, melyekhez még tömérdek érdekes és tanuságos részlet járul. Valóban óhajtandó volna, ha ez a kulturviszonyaink ismertetésére nézve elsőrangú kutforrásként szolgáló mű minél inkább elterjedne s legalább az ily ötévenként megjelenő részletesebb jelentéseket oly nagy számmal nyomatnák, hogy egy pár száz könyvtárus uton is megszerezhető legyen.

György Aladár.

Az 1892. márczius havára összehívott valuta-enquête irományai. Kiadja a m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest, 1891.

Öt terjedelmes füzetben előttünk fekszenek a magyar pénzügyminiszterium által a valuta-enquête elé terjesztett előmunkálatok, melyeknek feladatuk az összehívott szakembereket a valutaügy állásáról lehető kimerítően tájékozni. Nagyon gazdag anyag van e füzetekben letéve: pénzrendszerünk története, a mint az a vonatkozó törvények és fontosabb rendeletek alakjában jelentkezik, azután a külföldi pénzrendszerek fejlődése és jelen állása, a valuta-kérdések fejlődése az utolsó negyedszázad alatt és végre egyikében a legvaskosabb füzeteknek a valutakérdés minden részletét megvilágító statisztikai adatok összeállítása.

Nem lehet czélunk e helyen ezt a hatalmas anyagot részleteiben, bár vázlatosan is, bemutatni. Csak egyik-másik füzetrel óhajtunk foglalkozni, hogy rámutathassunk az azokból minden mélyebb kutatás nélkül kivonható tanulságokra.

Előre kell bocsátanunk, hogy a nyomtatványok, melyek az enquête tagjainak rendelkezésére bocsáttattak: egyáltalán nem tartalmaznak semmi olyast, mi ezek nézeteit befolyásolni akarná, vagy csak a kormány tervei mellett hangulatot csinálni is hivatta volna. A pénzügyminiszteriumot nyilván az a szándék vezette, hogy tárgyilagos képet nyújtson az annyi elmét foglalkoztatott valutakérdések fejlődéséről és jelen állásáról. Ez a minden bizonynyal csak

helyeselhető czélzat leginkább kitűnik abból a füzetből, mely »A valuta-ügy fejlődése 1867. óta« feliratot visel. Lehetett volna e felirat alatt irányzatosan csoportosítani a történeteket, — mi sem lett volna könnyebb, mint kiszínezni az eseményeket abban az irányban, hogy azok a mi valutarendezésünk elveit már előre is igazolni látszassanak. Mindebből azonban semmit sem lehet észrevenni: ellenkezőleg, a mit kapunk, az a tények egyszerű felsorolása. A füzet ugyanis magában foglalja az 1867. évi párisi érme-értekezlet tanácskozásait s az azt megelőző bécsi szakbizottsági tárgyalások velejét, az 1867—78. közti időben történt valutaszabályozások vázlatos ismertetését, az 1878. és 1881. években tartott párisi nemzetközi érme-értekezletek tárgyalásait s végre a legújabb angol, ugynevezett Gold- and silver-commission végső jelentését, úgy a közös megállapodásokat, mint a két ellentétes párt különvéleményét. Minden bizonyynyal érdekes összeállítás a leghivatottabb szakemberek, illetve szakkörök nézetnyilvánításának, de egyuttal a legpártatlanabb, a mit csak kívánni lehet.

A mint itt a tények, úgy beszélnek egy másik füzetben, mely »A valuta-ügyre vonatkozó statisztikai adatok«-at tartalmazza, a számok. Ha valami, úgy a valutával összefüggő kérdések nem nélkülözhetik a számok világát. S a magyar pénzügyminiszter joggal tehette, hogy maga helyett a számokat beszéltesse.

A füzet mindjárt az egyik legfontosabb mozzanat, a két nemes fém egymáshoz való viszonyának feltűntetésével kezdődik. Látjuk ott az arany- és ezüsttermelés statisztikáját a XV. század végétől kezdve és folytatva egészen 1889-ig bezárólag, összeségében s aztán országok szerint részletezve s megtaláljuk az ezüst árjegyzését a londoni piacon 1851-től 1890-ig. A tanulság e táblázatokból elég nyilvánvaló. Látjuk az ezüst előállításának mesés fokozódását az utolsó évtizedekben, erős megkétszereződését a hetvenes évek első fele óta. Négy millió kilogrammot meghalad immár az évente előállított ezüst; az 1890. év, melyről az amerikai pénzverde igazgatója már beszámolt, szintén vagy 200.000 kilogramm emelkedést mutat a táblázatban utolsó helyen kitüntetett 1889-el szemben. Az aranytermelés ellenben az utolsó 20 év alatt meglehetősen állandó mennyiséget tesz ki és nemcsak nem süllyedt állandóan, mint azt Suess tanár jövendölte, de inkább nem jelentéktelenül felemelkedett az 1883-ban elért legalacsonyabb niveau fölé. Itt tehát állandóság, amott hátráltatannak látszó fokozódása a termelésnek: oly mozzanatok, melyek magokban elég világosan beszélnek a két fő-pénznem jövő sorsáról. Igaz, hogy a nemesfémek ipari fogyasztása s a Keletre való lefolyása oly tényezők, melyek alakulását a legközelebbi multban nem ismerjük oly pontosan, hogy azt komoly statisztika tárgyává tehetnők, a pénzügyminiszterium nyomtatványa nem is közli a vonatkozó becsléseket. De elég az ezüst árhullámzásának legújabb fázisaira utalnunk, hogy a fehér fém kilátásainak fokozatos apadását szemlélhetővé tegyük. Az V. tábla 1890-ig megy. Az 1891. évben s a folyó év első hónapjában következő hullámzásokat látunk a londoni piacon.

Volt egy unczia tiszta ezüst ára pennykben:

		legmagasabb	legalacsonyabb
1891. január	havában	48 $\frac{3}{4}$	46 $\frac{7}{8}$
1891. február	»	46 $\frac{3}{4}$	44 $\frac{1}{2}$

	legmagasabb	legalacsonyabb
1891. márczius havában	45 $\frac{5}{16}$	44 $\frac{5}{8}$
1891. április »	45	43 $\frac{7}{8}$
1891. május »	45 $\frac{1}{8}$	44 $\frac{1}{4}$
1891. június »	46	44 $\frac{1}{4}$
1891. július »	46 $\frac{3}{8}$	45 $\frac{5}{8}$
1891. augusztus »	46 $\frac{1}{8}$	45 $\frac{1}{16}$
1891. szeptember »	45 $\frac{5}{16}$	44 $\frac{3}{4}$
1891. október »	45	44 $\frac{1}{16}$
1891. november »	44 $\frac{1}{16}$	43 $\frac{1}{2}$
1891. december »	44 $\frac{1}{4}$	43 $\frac{1}{2}$
1892. január »	43 $\frac{5}{8}$	41 $\frac{3}{4}$
1892. február »	41 $\frac{13}{16}$	41 $\frac{1}{8}$

Mint látjuk, az amerikai ezüst-törvény által adott lökés már is teljesen ellensúlyozva van s az ezüst a jelen évben már $\frac{1}{2}$ pennnyel alacsonyabban jegyeztetett, mint az eddigi legeslegalacsonyabb állásában, az 1888. május havában.

Azt a bizonyynyal nehéz kérdést, hogy mekkora legyen a monarchiában forgalomba hozandó törvényes fizetési eszközök összmennyisége, statisztikai adatok alapján pontosan megoldani természetesen nem lehet. Itt van helye a multat a jövővel kombináló államférfiúi és szakemberi bölcsesség nyilvánulásának. A statisztikai anyag elég adattal szolgál nemcsak monarchiánk, hanem az egész művelt világ pénzkészletéről, beleértve az u. n. hiteljegyek forgalmát, sőt a pénzforgalmat elkerülhetővé tett intézmények — a giro- és clearing — igénybevételéről is. Ki vannak e mellett pontosan tüntetve valutánk értékviszonyai, melyek tudvalevőleg a mellett tanuskodnak, hogy pénzünk ritkasági árra tett szert s azt már több, mint egy évtizeden át megtartotta. E körülmény annyit jelez, hogy pénzforgalmunknak a valutarendezés után növekednie kell. E növekedés több úton mehet végbe, de alig szenved kétséget, hogy a valutarendezés sikere érdekében az átmeneti időszakban inkább kis pénzszűke, mintsem inflatio kívánatos. A tapasztalat később meg fogja mutatni, hogy mennyiben kell tágitani a korlátokon, melyeket egyébiránt a célirányos bankpolitika, minden valutarendezés emez első sarkkövetelménye, amugy is felettébb rugalmasokká tehet.

Egészen más kérdés az árak alakulása a jelenlegi pénzrendszer mellett. Sajnálattal kell konstatálnunk, hogy e részben az irományok kellő felvilágosítást nem nyújtanak, minek magyarázata egyébiránt egyszerűen árstatisztikánk elhanyagolt állapotában keresendő. A mezőgazdasági termékek legfontosabbjai fel vannak ugyan véve árstatisztikánkban, valamint birunk valamelyes munkabérstatisztikával is: de hogy ezek nem elégségesek, azt szakértők előtt mondanunk is felesleges. Szerettük volna külkereskedelmünk statisztikája segítségével megállapítva látni a fontosabb javak árhullámozását, bár elismerjük, hogy ez a forrás sem a legmegbízhatóbb.

A mi a jövő áralakulást illeti, arra nézve természetesen statisztikai támponttal nem birunk. Bizvást feltehetjük azonban, hogy az átmeneti időt nem számítva, áraink a külföld áraihoz szorosabban hozzá fognak simulni, mint a multban. Az utolsó 5—6 évben a pénz vásárlási képessége a nagy kereskedelmi központokban nem változott jelentékenyen, mint azt a londoni »Economist« index-number-e bizonyítja, mely az 1886-ban elért legalacsonyabb állása fölé 1890.

elején 10⁰/₀-kal felemelkedett ugyan, de már a jelen év elején ismét 5⁰/₀-kal közelebb áll ahhoz, daczára a tavalyi rossz termésnek, a skót nyers-vas ára mesterséges felferésének és a juta megdrágulásának. Valutarendezésünk tehát egészben nyugodt idősakra esik s egyelőre nincs okunk tartani tőle, hogy az átmenetet árrázkódások zavarják meg.

Nem említhetjük fel a füzet mind a 76 táblájának rendeltetését, csak a 64—67 táblára hívjuk még fel a figyelmet. E táblák a magyar államadósságok elhelyezését két — igaz, nem nagyon messze fekvő — időpontban tüntetik fel: 1886-ban és 1890-ben. Megtanuljuk e kimutatásokból, hogy aranykölcsöneink főpiacza Németország, utána Franciaország. 1886-ban 739 millió aranykölcsönünkből 41.4⁰/₀ volt a Németbirodalomban elhelyezve, 29.4⁰/₀ pedig Franciaországban. 1890-ben az utóbbi ország részesülési aránya csak a százalék törtjeivel változott, Németországé ellenben 6⁰/₀-kal emelkedett, úgy, hogy majd fele (47.3⁰/₀) e kölcsöneinknek ott volt forgalomban. Hazánk a két időpontban változatlanul 6.8⁰/₀-át birta aranykötvényeinknek, míg a szomszéd Ausztria része 10⁰/₀-ról 12⁰/₀-ra emelkedett, Angliáé ellenben 11⁰/₀-ról 4⁰/₀-ra szállott alá. Természetesen egészen más papir- és ezüstkölcsönöneink megoszlása; ezeken hazánk úgyis szólván csakis Ausztriával osztozódik, bár nem egyenlő és nem is változatlan arányban. Még 1886-ban mi 45.4⁰/₀-kal szerepeltünk, Ausztria ellenben 51.6⁰/₀-kal. 1890-ben ez arány jelentékenyen rosszabb: reánk csak 35.1⁰/₀¹⁾ jut, Ausztriára ellenben 61.3⁰/₀.¹⁾ A magyarázat e látszólag meglepő jelenségre egyszerű. A négy évi időközre, melyről itt szó van, esik a nagy konverzió, mely leszállította államadóságaink kamatlábat. Az új kamatláb alacsony volt nekünk magyaroknak, ellenben elég magas az osztrákoknak. Így történt, hogy a földtehermentesítési adósság, melyből azelőtt több, mint 70⁰/₀ volt a belföldön, 1890-ben csak 45.4⁰/₀ arányban forgott nálunk, 53.2⁰/₀-a ellenben Ausztriában volt, sőt 1.3⁰/₀ kiment Németországba. Hogy a magyarázat itt keresendő és nem lehet a nemzet tökeerejének csökkenéséről szólni: azt egyéb bizonyítékok nélkül is, tisztán az előtünk fekvő kimutatásokból kiolvashatjuk; csak arra kell utalnunk, hogy az aranykölcsönök felszaporodott állományából most ugyanakkora részzel birunk, mint azelőtt (abszolút számokban 46 millió frttal emelkedett aranykötvény-birtokunk), míg a változatlan kamatlábu 5⁰/₀-os papíráradékból 2⁰/₀-ot hozzászerezünk a 4 év előtti birtokunkhoz, mi abszolút számokban több, mint 40 millió forintnak felel meg.

Szolgálatot tett a magyar pénzügyminiszterium nemcsak az enquête tagjainak, hanem minden szakembernek az által is, hogy úgy a monarchia, mint a külföld nevezetesebb államainak valuta-törvényhozását — a szó legtagabb értelmében — a legujabb időkgig terjedőleg összeállította. Nagyon jó szemléltető alakban vannak szerkesztve a külföldi államok valutaügyét tárgyaló II. füzet végéhez csatolt összehasonlító táblázatok, melyek a külföld arany- és váltópénzeinek, valamint főbb jegybankjai szervezetének feltüntetését czélozzák.

Dr. Ráth Zoltán.

¹⁾ A 67. táblán a százalékszámításnál zavarólag hat a budapest-pécsi vasút részvénykölcsöne, melynek elhelyezése még 1890-re kimutatható nem volt, miután szelvénybeváltás ez évben nem fordult elő. Mi a megfelelő összeget kihagytuk számításainkból, mert az a százalék megállapítást meghamisítaná; innét a csekély eltérés a táblázatban feltüntetett számoktól.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »Revue d'économie politique« ez idei első száma fordításban hozza *Miaskowski A.* beköszöntő beszédét, melyet az a lipcsei egyetem nemzetgazdasági tanszékének elfoglalása alkalmával tartott. A francia fordítás egyidejűleg látott napvilágot a német eredetivel, melyet a lipcsei világhírű Duncker és Humblot cég külön füzetben adott ki »Die Anfänge der National-Oeconomie« cím alatt.

A székfoglaló beszédek a külföldi, különösen pedig a német egyetemeken megannyi programmbeszédek szoktak lenni. A nemzetgazdaság tanszéke meg épen oly természetű, hogy mintegy önként kínálkozik programmbeszédek tartására, hisz a legfontosabb politikai kérdések e tanszak mai kiterjedt határvonalai közé esnek. Kíváncsiak voltunk a jeles német agrárpolitikus beköszöntőjére, melyet a nagynevű szociálpolitikus, Brentano Lujo egykori székéről elmondandó vala. A beszéd azonban, előre megvallhatjuk, nem felelt meg várakozásainknak.

A tárgy maga, melyet *Miaskowski* választott — a nemzetgazdaságtan eredete — meglehetősen közömbös jellegű. A nemzetgazdaságtan első rendszeresebb egészként a merkantilistáknál jelentkezik: a beszéd tehát a merkantilizmus történetével kellett, hogy foglalkozzék. S csakugyan elég bőven, elég hosszú lélekzettel tárgyalja az új kor átalakult államszervezetének szükségletei által megteremtett eme közgazdaságpolitikai iskola irodalmát. Scaruffitól a telivér merkantilistákon át a szónok által ugynevezett szabadelvű és felvilágosodott angol félmerkantilistákig s a német kameralistákig, valamint a többé-kevésbé merkantilista uralkodókig hosszú sorban idézi fel a letűnt korok nevesebb embereit. Ámde hol a tanulság mindebből? Hol a tanulság, melyből okulást merithetünk a jövőre nézve s a mely igazolná szónokunk ama mondását, hogy a közgazdaságtan olyan, mint Janus feje, két arcza van: az egyikkel a multa tekint, a másikkal pedig a jövőre.

Nem vethetjük szemére *Miaskowskinak*, hogy nem akart semmit mondani, a mi vonatkozással van a jelenre, illetőleg a jövőre. Mikor a közgazdaságtan eredetére megy vissza, azt akarja bizonyítani, hogy a gazdasági eszmék két ellentétes rendszere, mint ő nevezi: a gazdagság bölcsészete s a szegénység bölcsészete, egyszerre születtek meg. Nem az ő hibája, hogy a két irány bölcsőjének leírása nem ütött ki valami nagyon arányosan. A gazdagság bölcsészete, mely a nemzet gazdaggá tételét tüzi ki céljául s a mely a szóban forgó korban a merkantilizmus öltönyét viselte: fényesen kiállított bölcsőben nyugvó nagyreményű gyermek, míg a szegénység bölcsészete, mely az alsóbb és számra legerősebb osztályok sorsának átalakítását tekinti feladatául, vézna, erőtlen magzat, melynek szülője mintegy bocsánatot kérendő azért, hogy ily gyermeket mert világra hozni: azt nem is komoly mű, hanem mese, regény alakjába öltözteti: értjük *Morus Utópiáját*, melyet *Miaskowski* idéz. ¹⁾

¹⁾ *Miaskowski* idézi ugyan még *Mercier de la Rivière* szavait is, melyek a munkások sanyarú helyzetére hívják fel a figyelmet, de ez a szóval egyrészt jóval későbbi kor gyermekétől erednek, mint a mely kor a közgazdaságtant létrehozta, másrészt egyáltalán nem foglalnak magokban semmi pozitív eszmét, mely az u. n. szegénység bölcsészetét képviselné. Lásd az idézetet a füzet 54. lapján.

Nem tehetünk tehát róla, de nekünk úgy tetszik, hogy a közgazdaságtan eredetére való visszapillantás nem enged valami termékeny következtetést vonni akár a népek gazdasági életének, akár az erre vonatkozó nézetek jövő alakulását illetőleg. Épen a történelmi iskola híveinek, kik közé szónokunk is tartozik, kellene a legjobban tudni, hogy változnak az idők, változnak nemcsak az életviszonyok, hanem a tudományok feladatkörei is. Az egykor lélegzeni is alig merő gyermek nagyra nőtt, ápolására ma koronás fők, parlamentek, államférfiak és — last, but not the least — egyetemi tanszékek birtokosai sietnek, mialatt a másíknak, az egykori elkényeztetett újszülöttnek bizony néha-néha egy kicsit koplalnia is kell. A közgazdaságtan köre jelentékenyen tágult: a szorosán vett gazdasági kérdések mellett mindegyre jobban előtérbe nyomulnak az u. n. szociális problémák: az emberi társadalom továbbfejlődésének, jövő alakulásának, ha úgy tetszik átalakulásának problémái s az egykori szerény keretekben mozgó közgazdaságtan ma a társadalom életét irányozni, vezetni kívánó szocialpolitikává nőtte ki magát. Hogy e hatalmas térfoglalás jogosult volt-e vagy nem: azt eldönteni nem a mi feladatunk. Elég az ahhoz, hogy a multból a jövőre, a közgazdaságtan első rendszerének tanulmányozásából a jelen és jövő problémáira vonni következtetést, hálátlan kísérletnek kellett, hogy bizonyuljon még a jeles német tudós kezében is: olyannyira változott maga a tudomány köre s a Janus-főnek, melyet az visel, egyik arca egészen más látókörre van szabva, mint a másik.

Miaskowski beszéde végén nem mulasztja el, hogy hallgatóinak figyelmét felhívja a tanszak új problémáira. Kiemeli, hogy az ifjúság eszményei változtak, hogy a kozmopolitizmuszt a hazaszeretet, az elvont bölcsészetet a szegények felemelésére vágyó gyakorlati czélzatok váltották fel az ifjúság lelkében. S mert az ifjúságé a jövő: ez a változás legjobban mutatja azt, hogy a jövő utja egészen más lesz, mint volt a multé. S ha szónokunk megfordította volna beszédét, tán nem azt kereste volna a multban, a mi a jelenhez hasonlít s a mi aránylag kevés, hanem inkább az ellentétet vázolta volna, a mi elég nagy.

dr.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

III 3

Statistikai adatok népünk vándormozgalmához.

Fentebb az értekezések sorában, a legújabb népszámlálás alapján, ismertettük a népesség helyváltoztató vándormozgását; ezúttal a kérdés bővebb megvilágítására még bemutatunk néhány érdekesebb adatot.

Álljon itt mindenekelőtt, az egyes országrészek külön feltüntetésével, a népességnek születési hely és illetőség szerinti tagozata:

	Duna bal- partja	Duna jobb- partja	Duna- Tisza köze	Tisza jobb- partja	Tisza bal- partja	Maros- Tisza szöge	Erdély
Születés szerint:							
Helybeli . .	1,357.890	1,874.962	1,939.955	1,081.583	1,577.175	1,439.628	1,833.094
Azon megyebeli	342.648	605.507	350.212	287.059	311.126	272.408	261.539
Más megyebeli	138.313	228.734	383.290	123.003	167.859	169.583	135.916
Fővárosi . .	4.520	6.114	17.233	2.187	2.164	2.612	1.057
Fiumei . . .	36	293	190	32	66	79	49
Horvát-Szla- vonországi .	424	5.559	7.422	357	568	2.127	586
Oszttrák . .	32.094	28.225	46.907	18.321	7.547	14.959	8.301
Külföldi . .	2.376	2.515	7.993	2.515	1.030	4.776	4.049
Ismeretlen	1.214	2.057	1.904	1.642	2.155	1.424	1.625
Összesen .	1,879.515	2,753.966	2,755.111	1,516.699	2,069.690	1,907.596	2,251.216
Illetőség szerint:							
Helybeli . .	1,577.509	2,341.519	2,293.782	1,319.105	1,864.617	1,755.443	2,094.093
Azon megyebeli	187.950	273.570	156.605	122.621	128.185	83.950	83.859
Más megyebeli	83.704	109.345	250.521	60.903	71.157	59.551	64.647
Fővárosi . .	2.733	3.417	10.407	1.336	1.235	1.389	676
Fiumei . . .	14	46	133	25	66	38	44
Horvát-Szla- vonországi .	291	2.701	3.662	266	423	831	490
Oszttrák . .	24.130	20.662	33.455	10.861	2.552	4.346	4.799
Külföldi . .	1.624	1.566	5.509	740	497	1.423	1.662
Ismeretlen .	1.560	1.140	1.037	842	958	625	946
Összesen .	1,879.515	2,753.966	2,755.111	1,516.699	2,069.690	1,907.596	2,251.216

E folyóirat olvasói bizonyára jól ismerik az országrészeknek ezt a beosztását, melyet *Keleti* használt először s ma már általánosan el van fogadva. Itt csak azt kell megjegyeznünk, hogy a Duna-Tisza közén a más megyebeliek rendkívül nagy számát Budapest főváros okozza.

Viszonyszámokban tüntetve fel a népességnek ezt a megoszlását, a következő még tanulságosabb képet nyerjük:

Születés szerint:

	Duna balpartja	Duna jobbpartja	Duna-Tisza közé s z á z a l é k o k b a n	Tisza jobbpartja	Tisza balpartja	Maros-Tisza szöge	Erdély
helybeli . . .	72·25	68·08	70·41	71·31	76·20	75·46	81·65
azon megye- beli . . .	18·23	21·99	12·71	18·93	15·03	14·28	11·62
más megye- beli . . .	7·36	8·31	13·91	8·11	8·11	8·94	6·04
fővárosi . . .	0·24	0·22	0·63	0·14	0·11	0·13	0·04
fiumei . . .	—	0·01	0·01	—	—	—	—
horvát - szla- vonországi	0·02	0·20	0·27	0·02	0·03	0·11	0·03
osztrák . . .	1·71	1·02	1·70	1·21	0·36	0·77	0·37
külföldi . . .	0·13	0·09	0·29	0·17	0·05	0·24	0·18
ismeretlen . .	0·06	0·08	0·07	0·11	0·11	0·07	0·07

Illetőség szerint:

helybeli . . .	83·93	85·02	83·26	86·97	90·09	92·02	93·02
azon megye- beli . . .	10·00	9·94	5·69	8·08	6·20	4·40	3·73
más megye- beli . . .	4·45	3·97	9·09	4·01	3·44	3·12	2·87
fővárosi . . .	0·15	0·13	0·38	0·09	0·06	0·07	0·03
fiumei . . .	—	—	—	—	—	—	—
horvát-szlavon- országi . . .	0·02	0·09	0·13	0·02	0·02	0·05	0·02
osztrák . . .	1·28	0·75	1·21	0·72	0·12	0·23	0·21
külföldi . . .	0·09	0·06	0·20	0·05	0·02	0·08	0·08
ismeretlen . .	0·08	0·04	0·04	0·06	0·05	0·03	0·04

Népszámlálásunk a más megyebelieket nem születési hely, hanem illetőség szerint bontotta föl az egyes megyékre, valamint az ausztriaiakat és külföldieket sem a születési, hanem az illetőségi hely alapulvételével mutatta ki az egyes osztrák tartományok, illetőleg külállamok szerint s így a további részletezést mi is csak ezen az alapon folytathatjuk.

A Magyarországon tartózkodó osztrák honosok száma 1880-ban és 1890-ben következő volt:

	1880-ban	1890-ben	1890-ben több
1. Alsó-Ausztria	12.590	18.750	6.160
2. Felső-Ausztria	1.406	1.333	(—) 73
3. Salzburg	141	203	62
4. Stájerország	3.598	5.435	1.837
5. Karinthia	697	836	139
6. Krajna	2.439	2.569	130
7. Trieszt és kerülete	263	253	(—) 10
8. Görz és Gradiska	98	264	166
9. Istria	259	213	(—) 46
10. Tirol	679	821	142

	1880-ban	1890-ben	1890-ben több
11. Vorarlberg	25	65	40
12. Csehország	17.115	23.131	6.016
13. Morvaország	15.252	22.050	6.798
14. Szilézia	2.620	4.052	1.432
15. Galiczia	9.726	19.746	10.020
16. Bukovina	674	946	272
17. Dalmácia	180	138	(-) 42
Összesen	67.762	100.805	33.043

Említettük fentebbi értekezésünkben, hogy a honosságnak, főleg az idegenek honosságának bevallása és megállapítása nagyon bizonytalan s hogy az 1880-iki népszámlálás alkalmával az osztrák születésűeknek sokkal kisebb perczentje vétetett osztrák illetőségűnek, mint 1890-ben. Minthogy a különbség nem a változott viszonyokban, hanem kétségkívül a követett eltérő felfogásban és eljárásban leli magyarázatát, világos, hogy az osztrák honosok számának emelkedése a valóságban nem volt olyan nagy, mint a fentebbi számok mutatják. De az mindig kérdés marad, hogy a hiba egyenlő arányban fordult-e elő az egyes osztrák tartományokból való honosoknál, vagy főleg egyes tartományokra szorítkozik; mert az utóbbi esetben az egyes osztrák tartományokból hozzánk szakadt honosok szaporodási aránya egészen más lehet, mint a fentebbi adatok szerint.

A külföldi honosok számát az egyes országok szerint a következő kimutatás tünteti föl:

	1880-ban	1890-ben	1890-ben több
1. Németország:			
Poroszország	1.602	2.464	862
Szászország	436	501	65
Bajorország	1.000	1.205	205
Württemberg	392	378	(-) 14
Más német államok . . .	1.106	984	(-) 122
együtt	4.536	5.532	996
2. Svájc	716	1.013	297
3. Olaszország	2.095	2.416	321
4. Franciaország	335	477	142
5. Nagy-Britannia	286	309	23
6. Oroszország	224	387	163
7. Románia	727	911	184
8. Szerbia	441	637	196
9. Bulgária	197	671	474
	9.557	12.353	2.796

Aránylag a bolgár honosok szaporodtak legerősebben, kiknek száma a lefolyt 10 év alatt több, mint megháromszorozódott. Ezek a főváros környékén, de az ország más részében is mint szorgalmas zöldség-kertészek bámulatos eredményt érnek el s valószínű, hogy az eddigi sikerek újabb rajokat csalogatnak be hozzánk. A Magyarországon tartózkodó bolgár honosok között 605 férfi és csak 66 nő találtatott, mi arra mutat, hogy a téli létszám távolról sem éri föl a nyáron át nálunk foglalkozó bolgárok számát; úgy látszik, hogy

télen csak épen azok maradnak itt, a kik a zöldséges kertek téli gondozására és felügyeletére szükségesek, a többiek ellenben, főleg a nők hazájukba térnek s csak tavasszal jönnek vissza.

Az egyes magyar vármegyék egymás közötti népcseréjét a következő táblázat tünteti fel:

Folyó szám	Ország-rész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek			A más megyében tartó- zkodó megyei illetőségűek				
		1880- ban	1890- ben	1890-ben több (+) kevesebb (—)	1890- ban	1890- ben	1890-ben több (+) kevesebb (—)		
	<i>I. Duna balpartja.</i>								
1	Árva	429	599	+	170	3.822	6.305	+	2.483
2	Bars	4.483	7.179	+	2.696	7.313	13.689	+	6.376
3	Esztergom . . .	3.424	6.134	+	2.710	3.807	7.184	+	3.377
4	Hont	4.627	6.309	+	1.682	6.584	11.454	+	4.870
5	Liptó	1.034	1.930	+	896	5.735	7.636	+	1.901
6	Nógrád	9.495	13.919	+	4.424	8.841	15.840	+	6.999
7	Nyitra	8.707	14.941	+	6.234	17.227	31.143	+	13.916
8	Pozsony	15.011	23.438	+	8.427	10.699	18.080	+	7.381
9	Trencsén	2.604	4.903	+	2.299	9.094	15.018	+	5.924
10	Turóc	1.491	2.987	+	1.496	2.507	4.077	+	1.570
11	Zólyom	2.209	4.098	+	1.889	4.928	7.114	+	2.186
	I. Összesen	53.514	86.437	+	32.923	80.557	137.540	+	56.983
	<i>II. Duna jobb- partja.</i>								
1	Baranya	8.908	14.863	+	5.955	4.951	7.709	+	2.758
2	Fejér	5.900	9.835	+	3.935	14.624	30.185	+	15.561
3	Győr	7.192	9.526	+	2.334	8.511	13.469	+	4.958
4	Komárom	6.356	9.377	+	3.021	9.397	17.040	+	7.643
5	Moson	5.834	7.667	+	1.833	3.172	5.095	+	1.923
6	Somogy	6.887	10.526	+	3.639	7.970	15.110	+	7.140
7	Sopron	5.434	8.610	+	3.176	12.134	17.137	+	5.003
8	Tolna	4.627	7.934	+	3.307	9.652	17.168	+	7.516
9	Vas	7.889	8.912	+	1.023	11.722	21.393	+	9.671
10	Veszprém	6.531	11.435	+	4.904	14.451	25.234	+	10.783
11	Zala	9.287	14.077	+	4.790	8.114	13.871	+	5.757
	II. Összesen	74.845	112.762	+	37.917	104.693	183.411	+	78.713
	<i>III. Duna-Tisza közé.</i>								
1	Bács-Bodrog . .	4.883	8.225	+	3.342	8.913	17.422	+	8.509
2	Csongrád	8.530	11.685	+	3.155	9.659	14.133	+	4.474
3	Heves	6.254	9.547	+	3.293	11.113	21.200	+	10.087
4	Jász-Nagy-K- Szolnok	8.391	12.542	+	4.151	6.266	13.668	+	7.402
5	Pest-Pilis-Solt- Kis-Kun	102.483	218.929	+	116.446	19.706	36.691	+	16.985
	III. Összesen	130.541	260.928	+	130.387	55.657	103.114	+	47.457
	<i>IV. Tisza jobb- partja.</i>								
1	Abauj-Torna . .	10.828	13.725	+	2.897	9.060	13.474	+	4.414
2	Bereg	3.058	4.933	+	1.875	2.874	6.036	+	3.212

Folyó szám	Országgrész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek			A más megyében tartó- zkodó megyei illetőségűek				
		1880- ban	1890- ben	1890-ben több (+) kevesebb (—)	1880- ban	1890- ben	1890-ben több (+) kevesebb (—)		
3	Borsod	7.306	13.032	+	5.726	7.774	13.847	+	5.573
4	Gömör	4.410	5.721	+	1.311	7.353	11.766	+	4.413
5	Sáros	2.044	3.370	+	1.326	9.599	10.463	+	864
6	Szepes	2.944	4.441	+	1.497	11.535	14.641	+	3.106
7	Ung	2.598	3.654	+	1.056	3.527	6.980	+	3.453
8	Zemplén . . .	6.579	13.363	+	6.784	11.355	16.628	+	5.273
	IV. Összesen	39.767	62.239	+	22.472	63.077	93.385	+	30.308
	V. Tisza bal- partja.								
1	Békés	4.512	7.312	+	2.800	9.852	17.165	+	7.313
2	Bihar	9.948	17.703	+	7.755	8.422	13.286	+	4.864
3	Hajdu	7.742	10.654	+	2.912	4.124	9.791	+	5.667
4	Mármaros . .	2.591	3.077	+	486	2.100	4.237	+	2.137
5	Szabolcs . .	10.409	18.442	+	8.033	6.664	11.906	+	5.242
6	Szatmár . . .	5.264	8.906	+	3.642	7.654	14.564	+	6.910
7	Szilágy . . .	2.082	3.518	+	1.436	3.602	6.069	+	2.467
8	Ugocsa	780	2.780	+	2.000	1.306	2.550	+	1.244
	V. Összesen	43.328	72.392	+	29.064	43.724	79.568	+	35.844
	VI. Tisza-Maros szőge.								
1	Arad	7.883	14.862	+	6.979	6.334	12.159	+	5.825
2	Csanád	4.058	8.206	+	4.148	4.492	7.296	+	2.804
3	Krassó-Szörény	6.128	8.180	+	2.052	3.186	5.344	+	2.158
4	Temes	14.293	18.835	+	4.542	7.877	13.259	+	5.382
5	Torontál . . .	6.656	10.857	+	4.201	12.479	18.523	+	6.044
	VI. Összesen	39.018	60.940	+	21.922	34.368	56.581	+	22.213
	VII. Erdély.								
1	Alsó-Fehér . .	3.482	4.647	+	1.165	3.352	5.382	+	2.030
2	Besztercze-Na- szód	2.165	3.239	+	1.124	897	1.468	+	571
3	Brassó	6.279	8.975	+	2.696	1.316	2.114	+	798
4	Csik	550	813	+	263	3.854	6.020	+	2.166
5	Fogarás	1.897	2.708	+	811	1.038	2.168	+	1.130
6	Háromszék . .	755	1.925	+	1.170	3.807	6.114	+	2.307
7	Hunyad	4.037	6.569	+	2.532	1.961	3.275	+	1.314
8	Kis-Küküllő .	1.871	2.719	+	843	2.033	3.165	+	1.132
9	Kolozs	6.776	9.496	+	2.720	3.774	6.387	+	2.613
10	Maros-Torda .	2.879	3.609	+	730	4.044	6.337	+	2.293
11	Nagy-Küküllő	2.439	3.677	+	1.238	2.646	6.560	+	3.914
12	Szeben	2.586	7.412	+	4.826	2.239	3.141	+	902
13	Szolnok-Doboka	2.289	3.704	+	1.415	3.966	5.129	+	1.163
14	Torda-Aranyos	2.928	3.982	+	1.054	2.023	3.329	+	1.306
15	Udvarhely . .	1.415	1.797	+	382	4.330	6.833	+	2.503
	VII. Összesen	42.348	65.322	+	22.974	41.280	67.422	+	26.142

Népszámlálásunk a más megyékben tartózkodó megyei illetőségeket csak vármegyék s nem egyúttal törvényhatósági városok szerint mutatta ki, miért is a fentebbi kimutatásban a törvényhatóságú városok adatai be vannak foglalva ama megye adataival, melynek területén fekszenek. Egyöntetűség kedvéért a helyben tartózkodó más megyebeli illetőségeket sem részleteztük megyék és törvényhatóságú városok szerint; minthogy azonban itt a részletezés lehetséges s a városok nagy felszívó képességüknél fogva épen ebben az irányban nagyon eltérő viszonyokat mutatnak, a 25 törvényhatósági joggal bíró városra nézve külön is kimutatjuk az ott tartózkodott más megyebeliek számát:

	A városban tartózkodó más megyebeli illetőségek száma			1890-ben az összes lélek- szám 0/0-ában
	1880-ban	1890-ben	1890-ben több	
1. Arad	2.112	6.100	3.988	13'93
2. Baja	780	1.157	377	0'57
3. Budapest	83.251	177.623	94.372	36'09
4. Debreczen	5.454	6.590	1.136	10'99
5. Győr	2.820	4.058	1.238	16'78
6. Hódmező-Vásárhely . .	1.546	1.948	402	3'47
7. Kassa	6.466	8.482	2.016	28'43
8. Kecskemét	742	1.355	613	2'52
9. Kolozsvár	4.375	6.012	1.637	17'68
10. Komárom	1.087	1.423	336	10'13
11. Maros-Vásárhely . .	1.492	1.542	50	10'69
12. Nagy-Váradi	3.586	5.226	1.640	13'00
13. Pancsova	1.167	1.282	115	6'75
14. Pécs	3.956	5.063	1.107	14'26
15. Pozsony	7.124	10.917	3.793	19'88
16. Sopron	2.260	3.618	1.358	12'72
17. Selmec és Bélabánya .	1.173	1.264	91	7'99
18. Szabadka	498	1.260	762	1'49
19. Szatmár-Németi . . .	1.506	1.810	304	8'52
20. Szeged	4.913	6.541	1.628	7'22
21. Székes-Fejérvár . . .	1.349	2.275	926	7'70
22. Temesvár	5.648	6.471	823	15'53
23. Ujvidék	414	1.131	717	4'20
24. Versecz	600	755	155	3'32
25. Zombor	392	517	125	1.80
Összesen	144.711	264.420	119.709	19'56

Budapest után legtöbb más megyebeli tartózkodott Pozsonyban, azután Kassán, Debreczenben, Szegeden, Temesvárott, Nagyváradon és Aradon; de csak ha az abszolút számokat tekintjük, mert ha az illető városok összes népességéhez viszonyítjuk, Debreczen és Szeged jóval hátrább következnek. A más megyebeliek száma, szintén az abszolút számot véve, a lefolyt tíz év alatt Budapest után leginkább szaporodott Aradon, csak ezután következik Pozsony.

A mi a más megyékben tartózkodott megyebelieket illeti, azok az illető vármegyék népességének (a városokat is beleértve) következő százalékát tették:

Országgrész,
vármegye

Más megyékben
távol volt
a népességnek
‰-a

I. Duna balpartja:

1. Árva	7·43
2. Bars	8·95
3. Esztergom	9·17
4. Hont	9·31
5. Liptó	9·94
6. Nógrád	7·39
7. Nyitra	7·85
8. Pozsony	5·46
9. Trencsén	5·80
10. Túrócz	8·16
11. Zólyom	6·33
Átlagosan	7·32

II. Duna jobbpartja:

1. Baranya	2·39
2. Fejér	13·57
3. Győr	11·63
4. Komárom	10·69
5. Moson	5·99
6. Somogy	4·62
7. Sopron	6·61
8. Tolna	6·81
9. Vas	5·48
10. Veszprém	11·72
11. Zala	3·42
Átlagosan	6·66

III. Duna-Tisza köze:

1. Bács-Bodrog	2·43
2. Csongrád	5·41
3. Heves	9·07
4. Jász-N.-Kun-Szolnok	4·29
5. Pest-Pilis-Solt-K.-Kun	3·00
Átlagosan	3·74

IV. Tisza jobbpartja:

1. Abauj-Torna	7·49
2. Bereg	3·39
3. Borsod	6·16
4. Gömör	6·73
5. Sáros	6·23

Országgrész,
vármegye

Más megyékben
távol volt
a népességnek
‰-a

6. Szepes	5·51
7. Ung	5·16
8. Zemplén	5·56
Átlagosan	6·16

V. Tisza balpartja:

1. Békés	6·64
2. Bihar	2·57
3. Hajdú	5·13
4. Máramaros	1·58
5. Szabolcs	4·86
6. Szatmár	4·50
7. Szilágy	3·17
8. Ugocsa	3·38
Átlagosan	3·84

VI. Maros-Tisza szöge:

1. Arad	3·54
2. Csanád	5·59
3. Krassó-Szörény	1·31
4. Temes	3·05
5. Torontál	3·13
Átlagosan	2·97

VII. Erdély:

1. Alsó-Fehér	2·79
2. Besztercze-Naszód	1·40
3. Brassó	2·44
4. Csik	5·28
5. Fogaras	2·46
6. Háromszék	4·70
7. Hunyad	1·22
8. Kis-Küküllő	3·13
9. Kolozs	2·84
10. Maros-Torda	3·56
11. Nagy-Küküllő	4·85
12. Szeben	2·11
13. Szolnok-Doboka	2·36
14. Torda-Aranyos	2·21
15. Udvarhely	6·20
Átlagosan	2·99

Az egész ország átlagában 4·76

A Duna jobb partján nincs egyetlen vármegye, hol a más megyékben távollevők aránya az országos átlagot meg ne haladná, a Duna jobb partján is csak három megye marad azon alul, u. m.: Somogy, Zala, Baranya; a Duna-Tisza közén csak Heves és Csongrád

haladja meg, ellenben a Tisza jobb partján csak az egy Bereg marad országos átlagon alul. A Tisza jobb partjának 8 megyéje közül csak Békés, Hajdu és némileg Szabolcs haladja meg; a Maros-Tisza szögében csak egyetlen Csanád, Erdélyben is csak négy megye: Udvarhely, Csik, Nagy-Küküllő és Háromszék, a négy közül tehát három székely megye. Nagy-Küküllőből a más megyékben távollevők magasabb arányát Nagy-Szeben vonzása okozta.

Hogy vármegyéink közül az egymással való népcserében melyek állnak aktíve és melyek passzíve, a következő kimutatás tünteti fel, hol — Budapest kivételével — a törvényhatóságú városok szintén össze vannak foglalva a megyékkel.

Folyó szám	Országgrész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeliék száma a más megyében tartózkodó megyebeliéknél több (+) kevesebb (—) volt		Folyó szám	Országgrész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeliék száma a más megyében tartózkodó megyebeliéknél több (+) kevesebb (—) volt	
		1880-ban	1890-ben			1880-ban	1890-ben
	<i>I. Duna bal-partja.</i>			5	Pest-P.-S.-K.		
1	Árva	— 3.393	— 5.706	6	Kún	+ 8.364	+ 25.808
2	Bars	— 2.830	— 6.510		Budapest . .	+ 74.413	+156.430
3	Esztergom . .	— 383	— 1.050		Összesen	+ 74.884	+157.814
4	Hont	— 1.957	— 5.145		<i>IV. Tisza jobb-partja.</i>		
5	Liptó	— 4.701	— 5.706	1	Abaúj-Torna	+ 1.768	+ 251
6	Nógrád	+ 654	— 1.921	1	Bereg	+ 184	— 1.153
7	Nyitra	— 8.520	— 16.202	3	Borsod	— 468	— 315
8	Pozsony	+ 4.312	+ 5.358	4	Gömör	— 2.943	— 6.045
9	Trencsén . . .	— 6.490	— 10.115	5	Sáros	— 7.555	— 7.093
10	Turóc	— 1.016	— 1.090	6	Szepes	— 8.591	— 10.200
11	Zólyom	— 2.719	— 3.016	7	Ung	— 929	— 3.226
	Összesen	— 27.043	— 51.103	8	Zemplén . . .	— 4.776	— 3.265
					Összesen	— 23.310	— 31.046
	<i>II. Duna jobb-partja.</i>				<i>V. Tisza bal-partja.</i>		
1	Baranya . . .	+ 3.957	+ 7.154	1	Békés	— 5.340	— 9.853
2	Fejér	— 8.724	20.350	2	Bihar	+ 1.526	+ 4.417
3	Győr	— 1.319	— 3.943	3	Hajdu	+ 3.618	+ 863
4	Komárom . . .	— 3.041	— 7.663	4	Máramaros . .	+ 491	— 1.160
5	Moson	+ 2.662	+ 2.572	5	Szabolcs . . .	+ 3.745	+ 6.536
6	Somogy	— 1.083	— 4.584	6	Szatmár . . .	— 2.390	— 5.658
7	Sopron	— 6.700	— 8.527	7	Szilágy	— 1.520	— 2.551
8	Tolna	— 5.025	— 9.234	8	Ugocsa	— 526	+ 230
9	Vas	— 3.833	— 12.481		Összesen	— 396	— 7.176
10	Veszprém . . .	— 7.920	— 13.799		<i>VI. Tisza-Maros szöge.</i>		
11	Zala	+ 1.173	+ 206	1	Arad	+ 1.549	+ 2.703
	Összesen	— 29.853	— 70.649	2	Csanád	— 434	+ 910
	<i>III. Duna-Tisza köze.</i>			3	Krassó-Szörény .	+ 2.942	+ 2.836
1	Bács-Bodrog .	— 4.030	— 9.197	4	Temes	+ 6.416	+ 5.576
2	Csongrád . . .	— 1.129	— 2.448	5	Torontál . . .	— 5.823	— 7.666
3	Heves	— 4.859	— 11.653		Összesen	+ 4.650	+ 4.395
4	Jász-N.-Kún-Szolnok .	+ 2.125	— 1.126				

Folyó szám	Országgrész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeli száma a más megyében tartózkodó megyebeli nél több (+) kevesebb (−) volt		Folyó szám	Országgrész, vármegye	A megyében tartózkodó más megyebeli száma a más megyében tartózkodó megyebeli nél több (+) kevesebb (−) volt	
		1880-ban	1890-ben			1880-ban	1890-ben
	<i>VII. Erdély.</i>			11	N.-Küküllő .	— 207	— 2.888
1	Alsó-Fehér .	+ 130	— 735	12	Szeben . .	+ 347	+ 4.271
2	Besztercze-Naszód .	+ 1.268	+ 1.821	13	Szolnok-Doboka .	— 1.677	— 1.425
3	Brassó . . .	+ 4.963	+ 6.861	14	Torda-Aranyos .	+ 905	+ 653
4	Csik	— 3.304	— 5.207	15	Udvarhely .	— 2.915	— 5.036
5	Fogarás . .	+ 859	+ 540		Összesen	+ 1.068	— 2.100
6	Háromszék .	— 3.052	— 4.189				
7	Hunyad . .	+ 2.076	+ 3.294				
8	Kis-Küküllő .	— 162	— 446				
9	Kolozs . . .	+ 3.002	+ 3.109				
10	Maros-Torda	— 1.165	— 2.728				

Látható a fentebbi adatokból, hogy mily túlnyomó, mily óriási Budapest főváros vonzása a vidéki népességre; érdekesnek látszik ezért a Budapesten tartózkodó más törvényhatósági illetőségűek számát részletesen megyék szerint is kimutatni, annak feltüntetésével, hogy az egyes megyék népességének hány százaléka tartózkodik a fővárosban:

Folyó szám	Országgrész, vármegye	1880-ban	1890-ben		Folyó szám	Országgrész, vármegye	1880-ban	1890-ben	
			szám szerint	az illető megye népességének százalékában				szám szerint	az illető megye népességének százalékában
	<i>I. Duna bal-partja.</i>					<i>II. Duna jobb-partja.</i>			
1	Árva . . .	1.562	3.225	3'80	1	Baranya . .	1.151	2.410	0'76
2	Bars . . .	1.695	3.621	2'37	2	Fejér . . .	8.097	17.456	7'85
3	Esztergom .	1.496	3.323	4'24	3	Győr . . .	2.074	4.810	4'15
4	Hont . . .	2.138	3.902	3'17	4	Komárom .	3.765	7.479	4'69
5	Liptó . . .	3.124	3.868	5'03	5	Moson . . .	665	1.174	1'38
6	Nógrád . .	2.398	5.335	2'49	6	Somogy . .	1.295	3.862	1'18
7	Nyitra . . .	4.425	9.622	2'43	7	Sopron . .	1.650	3.982	1'53
8	Pozsony . .	3.682	7.270	2'19	8	Tolna . . .	2.967	5.634	2'23
9	Trencsén .	2.155	4.061	1'57	9	Vas	1.759	5.316	1'36
10	Túróc . . .	946	1.632	3'26	10	Veszprém .	3.626	9.479	4'40
11	Zólyom . .	1.082	1.785	1'59	11	Zala	1.460	4.049	1'00
	Összesen	24.703	47.644	2'53		Összesen	28.509	65.681	2'38

Folyó szám	Országgrész, vármegye	1850- ban	1890-ben		Folyó szám	Országgrész, vármegye	1850- ban	1890-ben	
			szám szerint	az illető megye népességének százalékában				szám szerint	az illető megye népességének százalékában
III. Duna- Tisza köze.					VI. Tisza- Maros szöge.				
1	Bács-Bodrog	2.726	5.461	0'76	1	Arad . . .	1.050	2.218	0'65
2	Csongrád . .	1.568	3.162	1'21	2	Csanád . .	268	593	0'45
3	Heves . . .	2.389	4.393	1'88	3	Krassó- Szörény	390	1.125	0'28
4	Jász-N.-Kún- Szolnok . .	1.393	3.453	1'08	4	Temes . . .	1.145	2.582	0'59
5	Pest-Pilis-S.- Kis-Kún . .	16.047	42.951	5'86	5	Torontál . .	1.210	2.838	0'48
Összesen		24.073	59.420	2'63	Összesen		4.063	9.356	0'49
IV. Tisza jobb partja.					VII. Erdély.				
1	Abauj-Torna	1.702	2.961	1'64	1	Alsó-Fehér .	185	334	0'17
2	Bereg . .	398	998	0'56	2	Besztercze- Naszód . .	42	162	0'15
3	Borsod . .	1.512	2.864	1'32	3	Brassó . . .	113	337	0'39
4	Gömör . . .	1.099	2.505	1'43	4	Csik	87	238	0'21
5	Sáros . . .	1.374	1.985	1'18	5	Fogaras . .	26	143	0'16
6	Szepes . . .	2.737	4.116	2'52	6	Háromsék .	149	423	0'33
7	Ung	434	1.137	0'84	7	Hunyad . .	118	498	0'19
8	Zemplén . .	1.775	3.286	1.10	8	Kis-Küküllő	48	179	0'18
Összesen		11.031	19.852	1'31	9	Kolozs . .	399	1.401	0'62
V. Tisza bal- partja.					10	Maros-Torda	191	524	0'29
1	Békés . . .	808	1.734	0'67	11	N.-Küküllő .	80	384	0'28
2	Bihar . . .	1.259	2.285	0'44	12	Szeben . .	220	616	0'41
3	Hajdú . . .	607	1.534	0'81	13	Szolnok- Doboka . .	223	434	0'20
4	Máramaros	265	664	0'25	14	Torda- Aranyos . .	58	216	0'14
5	Szabolcs . .	774	1.976	0'78	15	Udvarhely .	67	254	0'23
6	Szatmár . .	948	2.800	0'86	Összesen		2.006	6.143	0'27
7	Szilágy . .	169	593	0'31	Főösszeg		99.298	219.971	1'45
8	Ugocsa . .	83	272	0'36					
Összesen		4.913	11.878	0'57					

Érdekes volna hasonló módon a többi jelentékeny magyarországi város vonzását is bemutatni, szűk terünk azonban ezt nem engedi, hogy azonban mégis némi képet adjunk városaink népfelzívó képességéről a 25 önálló törvényhatóságú város népességét bemutatjuk születési hely és illetőség szerinti megoszlásában:

Törvényhatósági városok	Összes lélekszám	S z ü l e t é s s z e r i n t						
		helybeli	azon megyebeli	más megyé- ből való	a fővárosból való	Horvát-Szla- vonországi	Ausztriából való	külföldi
Kassa	28.834	40·55	16·82	34·85	1·23	0·14	5·89	0·44
Selmecz- és Bélabánya	15.280	63·30	5·49	23·96	0·68	0·08	1·28	0·19
együtt . .	44.164	50·15	12·95	31·08	1·02	0·12	4·29	0·35
Pozsony	52.411	47·46	17·89	19·20	1·28	0·26	12·86	1·06
Komárom	13.076	59·59	19·12	16·40	1·35	0·11	2·91	0·29
Győr	22.795	45·95	21·17	27·63	1·52	0·21	2·95	0·52
együtt . .	88.282	48·86	18·91	20·96	1·35	0·20	8·82	0·80
Sopron	27.213	51·51	23·00	15·88	0·70	0·30	7·91	0·61
Székes-Fejérvár . . .	27.548	62·90	16·85	17·21	1·29	0·12	0·93	0·10
Pécs	34.067	44·74	18·83	26·23	1·07	1·74	6·47	0·74
együtt . .	88.828	52·45	19·49	20·26	1·02	0·80	5·19	0·50
Budapest	492.237	38·84	8·72	43·27	—	0·49	7·44	1·21
Kecskemét	48.493	86·47	7·75	4·81	0·55	0·02	0·27	0·04
Baja	19.485	61·95	20·48	14·72	0·83	0·78	1·01	0·19
Zombor	26.435	74·50	19·11	4·33	0·35	0·97	0·42	0·24
Ujvidék	24.717	55·05	27·54	8·10	0·75	6·15	1·62	0·73
Szabadka	72.737	77·54	15·44	5·51	0·43	0·37	0·48	0·13
Szeged	85.569	79·73	3·99	14·31	0·74	0·17	0·78	0·18
Hódmező-Vásárhely .	55.475	90·67	1·72	7·22	0·11	0·01	0·16	0·02
Debreczen	56.940	62·08	14·09	21·86	0·86	0·06	0·84	0·14
Pancsova	17.948	56·35	22·10	15·56	0·67	2·56	1·31	1·38
együtt . .	407.799	75·45	11·58	10·76	0·57	0·70	0·65	0·22
Versecz	21.859	77·30	10·16	9·66	0·25	0·23	1·64	0·57
Temesvár	39.884	41·89	15·55	34·18	1·17	0·50	5·44	1·11
Arad	42.052	50·05	13·14	32·65	1·24	0·16	2·28	0·39
Nagy-Várad	38.557	42·97	25·82	27·58	0·90	0·12	2·16	0·32
Szatmár-Németi . . .	20.736	60·69	22·18	15·58	0·32	0·09	0·80	0·22
együtt . .	163.088	51·39	17·48	26·57	0·89	0·24	2·75	0·55
Kolozsvár	32.756	46·91	12·63	37·05	0·97	0·06	1·87	0·45
Maros-Vásárhely . .	14.212	53·18	23·44	21·73	0·28	0·02	1·14	0·18
együtt . .	46.968	48·81	15·90	32·41	0·76	0·05	1·65	0·37
összesen . .	1,331.366	53·88	12·46	27·48	0·50	0·49	4·42	0·69

A fumei és az ismeretlen születésűeket csekély számuknál fogva kihagytuk; csak azt említjük meg, hogy Székes-Fejérvárott tartózkodott legtöbb fumei, hol számuk 162-re, az összes népesség 0·53%-ára rúgott.

A fentebbi kimutatásban városainkat bizonyos csoportokba foglaltuk, az első csoportba soroztuk a felvidéki, a másodikba a felső-dunai, a harmadikba a túladunai városokat, a negyedik csoportot maga Budapest képezi, az ötödiket a nagy magyar Alföld városai, a hatodik csoportba az Alföld keleti szélén az Erdély felől ereszkedő megyék lábánál fekvő városokat soroztuk, az utolsóba pedig Erdély két önálló törvényhatósági városát.

Megtartva ezt a csoportosítást, a 25 város népességének illetőség szerinti megoszlását a következő kimutatás tünteti fel:

Törvényhatóságú város	I l l e t ő s é g s z e r i n t						
	helybeli	azon megye- beli	más megye- beli	a fővá- rosból való	Horvát- Szlavon- országi	Ausz- triából való	külföldi
Kassa	49'73	14'28	28'43	0'94	0'12	6'02	0'42
Selmecz- és Bélabánya	89'58	1'64	7'99	0'29	0'03	0'40	0'06
együtt	63'52	9'91	21'34	0'71	0'09	4'08	0'30
Pozsony	43'90	19'09	19'88	0'95	0'23	15'02	0'89
Komárom	73'81	12'89	10'13	0'76	0'04	1'98	0'16
Győr	66'99	13'05	16'78	1'02	0'11	1'67	0'36
együtt	54'28	16'62	17'64	0'93	0'17	9'65	0'65
Sopron	53'46	20'39	12'72	0'58	0'22	7'15	0'44
Székes-Fejérvár	82'78	8'27	7'70	0'56	0'03	0'53	0'08
Pécs	67'11	10'41	14'26	0'60	0'88	6'18	0'46
együtt	69'32	12'80	11'75	0'58	0'41	4'73	0'34
Budapest	48'92	7'92	36'09	—	0'38	5'77	0'90
Kecskemét	93'33	3'70	2'52	0'28	0'01	0'11	0'02
Baja	88'38	10'00	0'67	0'34	0'24	0'33	0'10
Zombor	91'27	6'19	1'89	0'16	0'30	0'13	0'10
Újvidék	77'11	14'19	4'20	0'37	2'81	0'78	0'50
Szabadka	90'72	7'22	1'49	0'24	0'12	0'09	0'04
Szeged	90'03	1'79	7'22	0'42	0'08	0'34	0'07
Hódmező-Vásárhely . . .	96'07	0'94	3'47	0'04	0'00	0'03	0'01
Debreczen	78'19	9'81	10'99	0'58	0'02	0'30	0'07
Pancsova	79'09	11'23	6'75	0'39	1'05	0'72	0'72
együtt	88'22	5'75	5'02	0'32	0'29	0'25	0'11
Versecz	91'27	4'54	3'32	0'13	0'09	0'45	0'19
Temesvár	72'08	8'02	15'53	0'69	0'20	2'70	0'64
Arad	76'85	7'53	13'93	0'57	0'06	0'80	0'22
Nagy-Várad	72'08	13'18	13'00	0'55	0'08	0'91	0'16
Szatmár-Németi	77'96	12'80	8'52	0'21	0'04	0'30	0'11
együtt	76'63	9'26	11'99	0'49	0'10	1'18	0'29
Kolozsvár	74'34	6'39	17'68	0'68	0'03	0'63	0'20
Maros-Vásárhely	73'05	15'60	10'69	0'15	0'02	0'39	0'08
együtt	73'95	9'18	15'56	0'52	0'03	0'56	0'16
Összesen	67'43	8'43	19'56	0'30	0'28	3'48	0'48

Látható ebből, hogy a nem helybeli születésűek egy tekintélyes része megszerzi a községi illetőséget; a helybeli születésűek csak 53'88⁰/₀-át tették a 25 város népességének, ellenben a helybeli illetőségűek 67'43⁰/₀-át. Egyetlen egy város képez kivételt, a határszéli Pozsony, hol a helybeli születésűek a népességnek 47'46, a helybeli illetőségűek ellenben csak 43'90⁰/₀-át képezik; ez az első pillanatra meglepő tűnemény onnan származik, hogy Pozsonyban nagyon sok az ott állandóan tartózkodó, de azért honosságot nem szerzett ausztriai, kiknek Pozsonyban született gyermekei is, követve szülőik honosságát, az osztrák állam kötelékébe tartoznak. Pozsonyban ennél fogva oly csekély a helybeli illetőségűek aránya, hogy Budapest arányán is alul marad, daczára, hogy a főváros roppant felszívó képességénél fogva a más megyebeliek és idegenek roppant tömegeit vonja magához.

Dr. Vargha Gyula.

Die A személyforgalom a magyarországi vízi utakon.

A vasuti verseny egyre fokozódó érvényesülése önként érhetőleg jelentékeny befolyást van hivatva gyakorolni a vízi utak forgalmára, főleg a mióta a vasutak díjtételeiket kezdik mind jobban leszállítani s ezzel elvitatni a vízi utak azon nagy érdemét, mely az olcsóbb szállíthatásban nyilvánul. Mindazáltal nem ok nélkül halljuk hangoztatni, hogy a vasutak mellett istápolásban részesítendők a vízi utak is, s hogy ezek jelentősége a jövőben sem fog megszűnni. Fontos marad nevezetesen a vízi utak szerepe mindenkor az áruforgalom tekintetében, mert nem is szólva arról, hogy az olcsóságot illetőleg a vízi út megtartja fölényét, vannak és lesznek mindig árúk, a melyeket természetük egyenesen az említett közlekedési tényező használatára utal. Másként áll a dolog a személyszállításra nézve. Az utas nemcsak olcsón, hanem gyorsan is kíván kitüzött céljához eljutni. Az utóbbi előnyt a vasut minden körülmények közt tökéletesebben fogja nyújtani neki; a díjtételeknek a vasutakon való leszállításával pedig megszűnik a vizen való utazás másik vonzereje is, főleg a hosszabb tartamú utazásnál, a hol a gőzhajói olcsóbb díjtételekben rejlő megtakarítás könnyen fölemésztetik az ételmezési és egyéb kiadások által.

Az alábbi sorokban megkísértjük vázlatos képét adni a személyforgalom alakulásának a magyarországi belvizeken; nevezetesen feltüntetni azon behatást, melyet a vasutak közbelépése e forgalomra gyakorolt és azon irányt, a melyet a vízi úti személyforgalom a viszonyok változtával magára öltött. E kép megalkotásához a szükséges adatok könnyebben beszerezhetők, mint az ugyancsak a víziutakon teljesített áruforgalomra vonatkozó adatok. Mig ezt a forgalmat számtalan oly magánvállalat is közvetíti, a melyek többé-kevésbé ellenőrizhetetlenek, addig a személyszállítást, mely rendszeresebben és határozott kereten belül bonyolítandó le, mindössze néhány vállalat látja el s ezen fuvarozók korlátolt száma és megállapított szervezete folytán az egész forgalom nagysága és mikénti fejlődése világosan áttekinthető.

Nagyon természetes továbbá, hogy a személyszállítási forgalomba az u. n. átkelési vállalatok forgalma szorosan be nem illeszthető, mert habár ezek is közlekedési tényezők, azt az értéket és jelentőséget, melyen a vizen való tulajdonképeni utazás magában foglal, tulajdonítani nekik nem lehet. Számba jöhet ennél fogva csakis azon személyforgalom, melyet a gőzhajózási vállalatok messzebb utakra, állomásról állomásra közvetítenek.

Vízi utaink a rendszeres személyforgalomnak bőséges tért nyújtanak. Itt van mindenekelőtt leghatalmasabb folyamunk, a Duna, mely egész hosszában ugyszólván akadálytalanul fölhasználható e célra; második főfolyamunk a Tisza, a rajta uralkodó hajózási nehézségek daczára, bár időnként változó hosszban, hajózható részének legalább felényire eddig is módot nyújtott a rendes személyforgalomra; alkalmasnak bizonyult a személyszállításra a Száva is, úgy, hogy mondhatni, hogy a mintegy 5000 kilométernyire hajózható vízi utainkból több, mint 2000 kilométer rendszeres személyszállítási hajójáratokra tényleg fölhasználtatik; fölhasználható volna azonban több, mint 3000 kilométer.

A ténylegesen gyakorolt személyszállítási forgalmat tulajdonképen a Dunagőzhajózási társulat foglalja le az említett hosszban,

mely az 1890-ik évi kimutatás szerint 2041 km. hosszban üzte a személyszállítást. (Dunán: 967 km., Tiszán: 467 km., Száván: 607 km.) E társulatra jut általában az oroszánrész az egész forgalomban, mert kivüle a személyszállítást üzi ugyan még három vállalat, nevezetesen az osztrák-magyar államvasut-társaság, a magyar államvasutak hajózási vállalata és a Balaton tavi gőzhajózási vállalat, de ezek részesedése, a melyről alább tüzetesebben lesz szó, az e vállalatokhoz fűzött különleges céloknál fogva, már magában véve is korlátolt, úgy a járatok hosszát, mint a forgalom terjedelmét illetőleg, a Dunagőzhajózási társulat viszonyaihoz képest pedig elenyésző csekély, ugyannyira, hogy a péld. 1890-ben vízi utainkon szállított összesen 2,659.888 utas közül a Dunagőzhajózási társulatra jutott 2,593.882, a többi vállalatokra pedig csak 66.006 utas.

Vizsgálódásaink főszűlyát tehát a Dunagőzhajózási társulat személyszállítási viszonyaira kell fektetnünk, mint a melyekben valóságos tükrét nyerjük a vízi úti személyforgalomnak hazánkban. Megjegyezzük, hogy az e részben előterjesztendő adatok a társulat által közvetített forgalomnak kizárólag Magyarországra vonatkozó részét ölelik föl s tekintve, hogy eddig csak összesített kimutatásokkal álltunk szemben, ezen, tudomásunk szerint ily részletezésben most első ízben közzétett statisztikai anyag fölötte alkalmas alapot nyújthatna azon arány pontos megállapítására is, a mely az említett társulat forgalmából Magyarországra eső rész forgalmát mutatja. A kérdésnek ezen oldala azonban a jelen ismertetés megvont határán kívül esik.

A Dunagőzhajózási társulat magyarországi személyszállítási forgalmában mindenekelőtt megkülönböztetés teendő a távoli forgalom és a lokális forgalom közt. Mig az előbbi a Dunán a Dévénytől Orsovaig, a Tiszán a Tiszafüredtől, illetve a változó hajózási viszonyokhoz képest Tisza-Abádtól, Szolnoktól, Szegedtől a Tiszacsúcsig, a Száván Sziszecktől Zimonyig terjedő folyamszakaszok forgalmát jelenti, addig az utóbbi azonos azon forgalommal, a melyet a társulat személyhajói Budapest-Margitsziget, Budapest-Buda-Óbuda-Újpest, Budapest-Budafok-Tétény, Budapest-Szt.-Endre, végre Zimony-Belgrád-Pancsova közt közvetítenek.

Kétséget sem szenved, hogy közlekedési szempontból a távoli forgalom jóval fontosabb. Figyelembe véve ennek — az utolsó tíz év alatt — mikénti fejlődését, az alábbi képet nyerjük:

Év	A Dunán		A Tiszán ¹⁾		A Száván	
	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben
1881 .	741.209	64,995.015	32.134	2,426.244	89.447	13,129.697
1882 .	756.565	65,708.426	38.876	4,264.897	91.644	14,871.713
1883 .	788.480	62,316.083	63.786	6,961.496	76.533	13,965.672
1884 .	745.268	55,638.484	56.340	4,666.935	69.994	11,167.159
1885 .	732.795	56,529.315	45.075	3,241.108	71.981	10,817.239
1886 .	717.097	51,598.079	45.865	3,486.020	68.862	10,028.954
1887 .	668.937	49,317.334	42.121	3,176.450	60.057	8,605.389
1888 .	647.885	49,739.629	40.067	3,214.092	54.667	8,441.853
1889 .	640.853	46,866.830	41.999	2,364.182	50.105	6,545.599
1890 .	706.550	56,797.778	32.567	2,033.805	36.023	2,880.879

¹⁾ A Tiszán a személyszállítás változó hosszban gyakoroltatván:

a Szegedtől a Tiszacsúcsig terjedő forgalom mérvét mutatják az 1881. évi adatok;

Szembeszökő mindenekelőtt az a tény, hogy a személyforgalom mind a három hajózási vonalon a nyolczvanas évek derekáig emelkedő irányzatot követ, attól kezdve a hanyatlás általános. A dunai forgalom csökkenésére nézve egyes helyi okokon kívül a budapest-zimonyi és budapest-pécsi vasutvonalak megnyitása kellő magyarázatul szolgál; az 1890. év forgalmának tapasztalt föllendülése összefüggésben áll a társulat által a magyar zónadíjszabás benyomása alatt létesített új, még olcsóbb viteldijakkal. Egyébiránt e rendelkezés hatása még bevárando; annyi bizonyos, hogy a személyszállításnak jobb jövője iránt való kétség kifejezést nyer a társulat üzleti jelentéseiben is. Elég továbbá egy pillantást vetnünk a fenti számcsoportokra, hogy meggyőződünk, mikép vízi úti személyszállításra nézve mily jelentőséget képvisel a Duna, a melynek ebbeli forgalma mellett valóban eltörpül úgy a Tiszán, mint a Száván lebonyolított forgalom. Mig az utóbbi folyón a nyolczvanas évek elején még jóval nagyobb számú utas szállított, mint a Tiszán, addig a következő években egyre csekélyebb lesz az eltérés.

Kizárólagos közlekedési vonalat képez a Duna a lokális forgalomban, a melynek részletes rajzát tárja elénk az alábbi táblázat:

Év	B u d a p e s t -					
	Margitsziget		Buda-Obuda-Újpest		Budafok-Tétény	
	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben
1881 . .	148.840	552.196	980.582	4,365.549	195.612	1,940.426
1882 . .	104.872	389.075	1,107.906	4,932.393	209.327	2,089.932
1883 . .	114.923	426.368	1,102.240	4,907.172	231.334	2,308.785
1884 . .	129.553	480.645	999.720	4,450.753	261.316	2,622.955
1885 . .	189.817	704.217	1,230.582	5,478.550	256.746	2,659.974
1886 . .	92.173	341.958	1,253.354	5,579.929	275.726	2,768.921
1887 . .	125.782	466.651	1,161.565	5,171.287	277.429	2,788.970
1888 . .	117.085	434.382	1,040.794	4,633.612	269.231	2,532.387
1889 . .	149.900	449.700	1,052.550	2,443.824	246.073	2,998.609
1890 . .	187.164	349.553	1,012.581	2,439.631	317.470	3,391.032

Év	Budapest-Szt.-Éndre		Zimony-Belgrád-Pancsova	
	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben	Az utasok száma	A megtett út személykilo-méterekben
1881	71.545	1,592.592	180.212	1,449.208
1882	67.241	1,496.785	200.501	1,644.628
1883	71.549	1,592.681	214.094	1,789.637
1884	74.008	1,647.418	252.905	2,027.916
1885	77.533	1,725.885	196.762	1,704.396
1886	71.132	1,583.398	208.339	1,813.804
1887	68.468	1,524.098	238.537	2,007.147
1888	74.396	1,654.942	189.877	1,692.146
1889	59.929	1,628.765	223.822	1,931.176
1890	56.070	1,559.982	245.507	1,761.830

a Szolnoktól a Tiszacsúcsig terjedő forgalom mérvét mutatják az 1882., 1886., 1887. és 1889. évi adatok;

a Tisza-Abádtól a Tiszacsúcsig terjedő forgalom mérvét mutatják az 1888. évi adatok;

a Tisza-Füredtől a Tiszacsúcsig terjedő forgalom mérvét mutatják az 1883., 1884., 1885. és 1890. évi adatok,

Látnivaló, hogy az itt részletezett személyszállítás túlnyomó része a fővárosi szorosan vett lokális forgalomra esik. A főváros lakosságának és általában helyi kiterjedésének növekedésével e forgalomnak természetesen gyarapodnia kell, habár akár a margitszigeti, akár az újpesti vonal forgalma a fönti tíz évben meglehetősen ingadozásról és nem épen rendszeres emelkedésről tanuskodik. A budafok-tétényi vonalon, jóllehet itt a társulatnak a fővárosból mind sűrűbben kisugárzó vasuti hálózattal kell megküzdenie, inkább növekedő irányzat mutatkozik; ellenben a szt.-endrei vonalon két év óta csökkenés látszik, a mit az e vidékre kiépített helyi érdekű vasutnak lehet betudnunk. A zimony-belgrád-pancsovai vonal fejlődése kétségtelen.

Egészben véve azonban a helyi forgalomnak jelentőségét jobban fogjuk méltányolhatni, ha összesített adatait egybevetjük a távoli forgalom hason adataival.

Év	A távoli forgalomban		A lokális forgalomban		Összesen	
	Az utasok száma	A megtett út személykilométerekben	Az utasok száma	A megtett út személykilométerekben	Az utasok száma	A megtett út személykilométerekben
1881 .	862.790	80,550.956	1,576.791	9,899.972	2,439.581	90,450.928
1882 .	887.085	84,845.036	1,689.847	10,552.813	2,576.932	95,397.849
1883 .	928.799	83,243.251	1,734.140	11,024.643	2,662.939	94,267.894
1884 .	871.602	71,472.578	1,717.502	11,229.688	2,589.104	82,702.266
1885 .	849.851	70,587.662	1,951.440	12,273.021	2,801.291	82,860.683
1886 .	831.824	65,113.052	1,900.724	12,088.011	2,732.548	77,201.063
1887 .	771.115	61,099.174	1,871.781	11,958.154	2,642.896	73,057.328
1888 .	742.619	61,395.573	1,691.333	10,947.468	2,433.952	72,343.041
1889 .	732.957	55,776.611	1,772.274	9,452.074	2,505.231	65,228.685
1890 .	775.140	61,712.462	1,818.742	9,502.028	2,593.882	71,214.490

Nem nehéz folismerni e számcsoportokból azt a tényt, hogy az utasok összes számában mutatkozó csökkenést lényegileg a távoli forgalom idézi elő s hogy az összforgalom mérlegét a helyi forgalom javítja némiképp. Kitűnik ez az öt évi átlagos forgalom összehasonlításából:

A távoli forgalomban volt:

1881—1885. évben átlag 900.025 utas.

1886—1890. » » 770.731 »

A helyi forgalomban volt:

1881—1885. évben átlag 1,733.944 utas.

1886—1890. » » 1,810.970 »

Az összforgalomban volt:

1881—1885. évben átlag 2,613.989 utas.

1886—1890. » » 2,581.701 »

A távoli forgalomban, miként már jeleztük, 1886. óta csökkenés, a helyi forgalomban ellenben emelkedés észlelhető, ez utóbbi azonban nem oly nagy, hogy az összforgalom csökkenő irányzatát megakadályozni képes volna.

E jelenségben egyszersmind útmutatás rejlik azon szerep iránt, melyet az egyre fokozódó vasuti versenynyel szemben a vízi úti személyszállítás a jövőben elfoglalni hivatva van. Abból, hogy a távoli forgalomban nemcsak az utasok száma, hanem az általuk megtett út kilométerikus hossza is fogy, következtethető, hogy az utasok a vízi utat mind csekélyebb távolságra veszik igénybe s ezen tény, valamint a lokális forgalom mikénti alakulása körül szerzett tapaszt-

talatok méltán indokoltta teszik azon föltevést, hogy sikeresen a vízi úti személyszállítás csupán a rövidebb távokra szorítkozó »helyi« forgalom keretén belül lesz fenttartható. E mellett szól egyébként a dolog természete, mert itt az utazás aránylagos rövid tartama, olcsósága, kényelme és kellemes volta folytán az utas szívesen kész a legtöbb esetben a vízi utnak adni előnyt. S ha a vizen közlekedő vállalatok kombinálni fogják a személyszállítást a teherszállítással, ugyanazon járművön, a személyszállítási forgalom jövedelmezőségi szempontból is bizonyára kedvezőbben fog alakulni.

A Dunagőzhajózási társaság mellett a személyszállítással foglalkozó többi vállalatok, melyek a fönti elveknek hódolnak, a maguk tevékenységének határai közt egyre fokozódó sikereket tudnak fölmutatni. E vállalatok névszerint az osztrák-magyar államvasut-társaság, a m. kir. államvasutak hajózási vállalata, ugyszintén a Balaton tavi gőzhajózási vállalat ebbeli fejlődését az utóbbi néhány év adataival világíthatjuk meg; különösen kiemelve a magyar államvasutak vállalatát, a mely egészen más rendeltetéssel léptettetvén életbe, a kezdet daczára a személyszállítást is fölötte eredményesen műveli.

	A szállított személyek száma			Végzett személykilométer			Átlag hány km.-re vitétt egy személy		
	1888.	1889.	1890.	1888.	1889.	1890.	1888.	1889.	1890.
Osztrák-magyar államvasut-társaság hajó-zása	7.690	11.146	15.591	473.069	643.346	926.138	61	58	59
Magyar államvasutak hajó-zása	3.495	10.294	38.124	116.733	336.955	2.763.835	33	33	72
Balaton tavi gőzh. részv.-társaság hajó-zása	—	6.363	12.291	—	94.445	184.365	—	15	15

De bármily progresszív haladás mellett bizonyítsanak is e számok, a személyszállítási összforgalomhoz képest mindenestre csekélyek s így alig módosíthatják azon eredményt, mely szerint az — a távoli forgalomnak fönt kiemelt csökkenése folytán — főleg a nyolczvanas évek közepétől kezdve mégis a hanyatlás képét nyújtja. A magyarországi vízi utakon lebonyolított összes személyszállítási forgalom ugyanis az utolsó tíz éven át ekkép fejlődött:

Év	A szállított személyek száma	Végzett személykilométer
1881.	2,455.717	93,283.532
1882.	2,628.882	98,224.382
1883.	2,709.706	97,047.687
1884.	2,633.111	85,355.637
1885.	2,839.164	85,154.292
1886.	2,793.734	79,393.889
1887.	2,723.024	74,719.435
1888.	2,478.979	74,687.795
1889.	2,533.034	66,303.431
1890.	2,659.888	75,088.824

Öt évi átlagokat véve, az összforgalom a vízi utakon volt:

	utas	személykilométer
az 1881—1885. évben átlag . .	2,653.316	91,813.106
az 1886—1890. » » . .	2,637.732	74,038.674

mely arányban a forgalom csökkenése elég hű kifejezést nyer.

De még szembeszökőbb leend nemcsak e visszaesése, hanem általában elmaradottsága a vízi utakon való személyszállításnak, ha azt a vasutak által ugyanezen időben lebonyolított személyszállítással hasonlítjuk össze. A magyarországi vasutakon a személyforgalom volt:

Év	A szállított személyek száma	Végzett személykilométer
1881.	10,213.333	580,272.865
1882.	10,586.416	602,937.407
1883.	11,676.587	642,016.126
1884.	13,393.038	739,371.210
1885.	14,226.536	798,683.331
1886.	13,488.643	742,680.164
1887.	13,406.092	734,858.439
1888.	14,147.368	744,078.353
1889.	19,036.700	939,909.211
1890.	29,163.456	1.237,016.947

Vagyis kutatva azon arányt, a mely szerint egyrészt a vízi úti közlekedési vállalatok, másrészt pedig a vasutak az összes személyszállítási forgalomban részesedtek, az évtized első és utolsó évének eredményeit véve alapul, látjuk, hogy:

az utasok száma volt összesen

1881. évben

12,669.050

1890. évben

31,823.344

ebből esik:

a vízi utakra	a vasutakra
2,455.717	10,213.333
19 ⁰ / ₀	81 ⁰ / ₀

ebből esik:

a vízi utakra	a vasutakra
2,659.888	29,163.456
8 ⁰ / ₀	92 ⁰ / ₀

a végzett személykilométerek összesen

1881. évben

673,556.397

1890. évben

1.312,105.771

ebből esik:

a vízi utakra	a vasutakra
93,283.532	580,272.865
13 ⁰ / ₀	87 ⁰ / ₀

ebből esik:

a vízi utakra	a vasutakra
75,088.824	1.237,016.947
5 ⁰ / ₀	95 ⁰ / ₀

1881. évben a vízi uti személyforgalom az összes forgalomnak még közel ötöd részét tette, s habár tíz évre rá az ezen közlekedési eszközt igénybe vevő utasok száma éppen az utolsó év kedvezőbb alakulása folytán növekedést mutat is, a vasutakon lebonyolított személyforgalom oly óriási arányban fejlődött, hogy a vízi utak részesedése már tizedrészét sem éri el az összforgalomnak. E mellett ismételtén utalnunk kell arra, hogy a vízi utak összforgalmában benn van a túlnyomó számokkal szereplő helyi forgalom s hogy azon utakra nézve még sokkal hátrányosabban alakul a helyzet, ha, a mint talán helyén lett volna, kizárólag a távoli forgalom adataira fektetjük a számítás alapját.

Dr. Halász Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 26. füzet. 1892. február.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1892. márczius.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évf. 1. füzet, 1892. január hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 6—9. szám.

Fővárosi statisztikai havifüzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XIX. évf. 1891. december hó: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1890-ben. A budapesti házbéradó és házbérjövedelem 1890-ben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 10—19. szám.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 1—8.: Die Wiener Verkehrsanlagen, von K Büchelen. Ein Handels-Museum in Agram. Der XVII. deutsche Handelstag, von H. Gewerbeberichte und Einigungsämter, von V. Mataja. Der Arbeitsvertrag und die socialpolitische Regierungsvorlage. Schafeinfuhr in Frankreich. Die Frage einer Reform der Gewerbeinspection, von H. Hatschek. Russische Arbeiterverhältnisse. Die Arbeiterunfallsversicherung im Jahre 1890, von L. Munk. Löhne, Gewinne und Productionskosten, von V. Mataja. Die Brünner Textilindustrie 1891; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F. II. B. 1. H.: Die Entwicklung der britischen Landwirtschaft unter dem Druck ausländischer Konkurrenz, von Paasche. Die Bedeutung der Gilden für die Entstehung der deutschen Stadtverfassung, von G. v. Below. The American Academy of Political and Social Science, bespr. v. K. Diehl. Die Revision des deutschen Patentrechtes, von C. Gareis; etc.

Statistische Monatsschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVII. Jahrg. XI. u. XII. H.: Die Viehzählung in Oesterreich vom 31. December 1890., von J. v. Roschmann-Hörburg. Der Mortalitäts-Coefficient als Salubritätsziffer, von F. Presl. Die Bewegung der Bevölkerung im Solarjahre 1890., von Schmid; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun XXIX. Jahrg. I. B. 1. H.: Der russische Wechselkurs im letzten Jahrzehnt, von N. S. Das Abzahlungs-Geschäft und die neuesten Vorschläge zur seiner Regelung, von W. Hausmann; etc.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXXIII. année. No. 2: Le dénombrement de 1891, par V. Turquan. Le recrutement de l'armée française en 1890, par T. Loua. Les Caisses d'épargne ordinaire et la Caisse nationale d'épargne, par T. Loua. Les incendies à Paris en 1890, par V. Miquel, etc.

Journal des économistes. 51-e année. Février, 1892.: La participation aux bénéfices. — Examen critique d'une proposition de loi, par M. Block. Les marines marchandes et la protection, par D. Bellet. Deux réformes à introduire dans le régime fiscal des successions, par E. Jamais. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. La compagnie royale des chemins de fer Portugais, par E. Ratoin. Le commerce et l'industrie de la Suisse. Necrologie. Henri Baudrillart, par G. de M. etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome XI. Fasc. 1. et 2.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. 1. vol. No. 5—8. La production et l'avenir de l'or et de l'argent, par P. Leroy-Beaulieu. La situation des chemins de fer français, la fin d'une légende, par G. Michel. Les logements à bon marché à Lyon, par G. Michel. Les services spéciaux du Trésor et l'unité budgétaire, par R. Stourm. Le budget de la Prusse et les chemins de fer de l'État, par A. Raffalovich; etc.

Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople. VIII. année No. 369—371.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 1.: Les nouvelles compagnies de colonisation privilégiées, par P. Cauwès. Les origines de l'Économie politique, par A. de Miaskowski. Effets de la législation sur les fabriques en Angleterre, par Miss V. Jeans. La politique sociale de la Belgique, à propos d'une étude récente, par Ch. Favre. Émile de Laveleye, par E. Mahaim.

Revue des deux mondes. Tome CIX. 1—4. livr. Une évolution économique. Le commerce en grands magasins, par G. Michel. Parnell, ses amis et ses ennemis, par A. Filon. La Papauté, le socialisme et la démocratie. II. L'église, l'intervention de l'État et la législation sociale, par A. Leroy-Beaulieu; etc.

Revue générale d'administration. XV. année. Janvier 1892.: De l'assistance publique relativement à l'enfance (suite et fin), par J. Marie. Étude sur les douanes maritimes de l'empire de Chine (suite et fin), par C. Gauthier; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XII. No. 67. February 1892.

The Contemporary Review. Nr. 314. February 1892.: Colonial Questions. The labour party in New South Wales, by H. Parkes. White and black in Natal, by H. E. Colenso and A. Werner. The unhealthiness of cities, by F. Peek and E. T. Hall; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2527—2530. Mr. Chamberlain on old-age pensions. The Bank of England and the suggested International Monetary Conference. Later phases of the Trust Craze. The Trustees, executors and securities insurance corporation. The Portuguese debt. The financial situation of Servia. Currency questions. The Report of the United states

coinage committee. Companies act 1890. English Railways in the Past Half-year.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1892.

Az 1892. márczius havára összehívott valuta-enquete iromanyai. Kiadja a magyar kir. pénzügyminiszterium. Budapest, 1891.:

A valuta-ügy fejlődése 1867. óta.

A valuta-ügyre vonatkozó törvények és fontosabb rendeletek Ausztriában és Magyarországon.

A nevezetesebb külföldi államok valutaügyének és jegybankrendszerének leírása és az azokra vonatkozó legfontosabb törvények. I. és II. füzet.

A valuta-ügyre vonatkozó statisztikai adatok.

Földes Béla: Az angol egyetemek és a munkásügy, különös tekintettel Toynbee Hallra. Budapest, 1892.

Magyar tengerészeti Évkönyv az 1892. évre. Kiadja a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság. II. évfolyam. Fiume, 1892.

Magyarország árúforgalma Ausztriával és más országokkal. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. VIII. füzet. 1891. augusztus hó. Budapest, 1892.

Anton G. K. Geschichte der preussischen Fabrikgesetzgebung bis zu ihrer Aufnahme durch die Reichsgewerbeordnung. Auf Grund amtlicher Quellen bearbeitet. Leipzig, 1891. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. v. G. Schmoller. Band XI. H. 2.)

Gumplowitz L. Soziologie und Politik. Leipzig, 1892.

Hegel K.: Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. Leipzig, 1891.

Kessler H. F.: Die Ausbreitung der Reblauskrankheit in Deutschland und derer Bekämpfung unter Benutzung von amtlichen Schriftstücken beleuchtet. Berlin, 1892.

Losch H.: Nationale Produktion und nationale Berufsgliederung. Leipzig. 1892.

Röhrich W.: Das Buch von Staat und Gesellschaft. Eine allgemeine Darstellung des sozialen Lebens der Gegenwart. B. I. Leipzig, 1892.

Statistik des deutschen Reichs. Herausgeg. vom k. statistischen Amt. Neue Folge, Band 54.: Waarenverkehr des deutschen Zollgebiets mit dem Auslande im Jahre 1890. Berlin, 1891.

Statistisches Handbuch für den Hamburgischen Staat. Herausgeg. von dem Statistischen Bureau der Steuerdeputation. 4. Ausgabe. Hamburg, 1891.

Waarenverkehr der Schweiz mit dem Auslande. Übersicht der Ein- und Ausfuhr der wichtigsten Waarenartikel. IV. Quartal 1891. Herausg. vom schweizerischen Zolldepartement.

Wörishoffer F.: Die sociale Lage der Fabrikarbeiter in Mannheim und dessen nächster Umgebung. Herausgeg. im Auftrage des grossh. Ministeriums des Innern. Karlsruhe, 1891.

Congrès international des accidents du travail. 2-e session tenue à Berne du 21. au 26. Sept. 1891. Rapports et procès verbaux. Berne, 1891.

de Pascal G.: L'église et la question sociale. Étude sur l'Encyclique »de la condition des ouvriers«. Paris, 1891.

de Wyzewa T.: Le mouvement socialiste en Europe. Les hommes et les idées. Paris, 1892.

Escande-Voltan: Les chemins de fer d'intérêt local en France. Étude comparative faite en vue du projet concernant l'établissement des lignes ariégeoises. Foix, 1891.

Hamélius E.: Philosophie de l'économie politique, avec préface de Th. Funck-Brentano. Paris, 1891.

Marinitsch O.: La bourse théorique et pratique. Paris, 1891.

Milliet E. W.: Les caisses d'épargne en Suisse. Paris, 1891.

Raffalovich A.: Les Socialistes allemands. Paris, 1892.

Weiler J.: L'arbitrage industriel devant la science économique. Morlanwelz, 1891.

Banks L. A.: White slaves; or, the oppression of the worthy poor. Boston, 1892.

Clarke H. W.: A history of tithes. London, 1891.

De Lestrade Combes: Present condition of peasants in the Russian Empire: a paper submitted to the American Academy of political and social science. Philadelphia, 1891.

Fischer J. A.: Railway accounts and finance, an exposition of the principles and practice of railway accounting in all its branches, London, 1891.

Lafargue P.: The evolution of property from savagery to civilization. London, 1891.

Labour statistics. Statistical tables and report on Trade Unions. IV. Report. Years 1889 and 1890. (Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1891.) London, 1891.

Taylor Whately Cooke: The modern factory system. London, 1891.

The foreign commerce of the United States for comparative periods under the old and new tariffs. With appendix. Prepared by the Chief of the Bureau of statistics, Treasury Department. Washington, 1891.

Caire F.: L'economia politica applicata. Torino, 1891.

Marescotti A.: Il socialismo, forza, assiomi e temperamenti suoi: note, con una lettera di Olindo Guerrini. Bologna, 1891.

KNUTH KÁROLY

mérnök és gyáros

BUDAPEST, VII. ker., Szövetség - utca 3. szám alatt.

Vállalkozik **egészségügyi berendezések tervezésére és készítésére.** Jótállás mellett elvállal: **gáz- és vízvezetési berendezéseket, close-tek, csatornázásokat,** bármely rendszerű **központi és helyi-fűtés és szellőztetések.**

Knuth-féle „Regenerator-kályhák“

szivattyúk, vízerőművi gépek, gőz-mosó és főző-konyha, szűrő, fertőtlenítő, szárító- és fürdő-berendezések és gőzfürdők készítését városok, kastélyok, gyárak, bérházak stb. számára. Tervek és költségvetések készséggel készíttetnek. Dúsan felszerelt raktár a legjobb minőségű kőagyagcsövekből.

8-4

Eisenschiml és Wachtl

Budapest, Erzsébet-fér 9. sz.

6-5

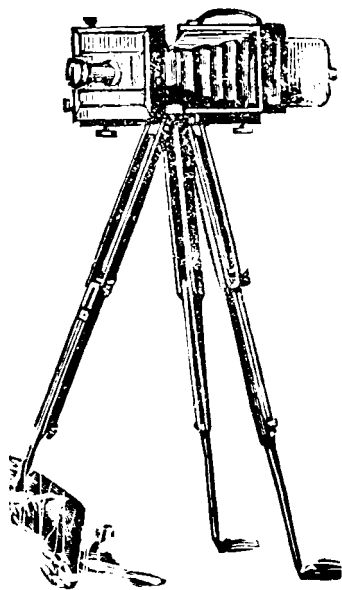
Gyár: Bécsben, VII., Kaiserstrasse 62.

Fényképészeti cikkek

legnagyobb és legdúsabb raktára mindennemű a fényképészethez szükségelt cikkeknek, camerák, passepartous, lithographia és aranszegélyző-gyár.

Objektívek a legkiválóbb cégektől stb. A felülmúlhatlan Herzog-féle szárazlemez főügynöksége és egyedüli képviselője csakis valódi Moro-háttereknek. Laboratoriumokat t. cz. vevőinknek ingyen rendelkezésükre bocsátunk.

Árjegyzéket ingyen és bérmentve küldünk.



SOMOGY VÁRMEGYE

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

*(Felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi
ápríl hó 4-én tartott ülésében.)*

A mai Somogy megye vidéke Szent István királyunk korában tűnik fel először történelmünk lapjain, a mennyiben tudtunkkal e táj képezte országunk azon zugát, mely a mindent meghódító kereszténységnek legszívósabban tudott ellentállni. Ezen vidéknek, a hajdan sokkal nagyobb Balaton messze kiszögellő mocsarai által járhatlanná tett rengetegekben védte Koppány vagy Kupa herczeg az ősi vallás utolsó foszlányait; tanujelét adva azon egészséges konzervativizmusnak, mely szilajság és bizalmatlanság jellegével párosulva, közel egy ezredéven keresztül képezte e lakosságnak jellemző tulajdonságait.

Kupa várának még mai napig is láthatók hatalmas falai, de sajnos, nem fennállva már, csak nagyméretű alapzataikban! Ugyanigy vagyunk a jellemző tulajdonságokkal, megtalálhatjuk őket még ma is — ha keressük, — de többnyire csak alapvonásaikban. Mely alapvonásoknak azonban mai kifejlődése nem mindig üdvös hatású következményeket von maga után. Mert míg népünk konzervativizmusa már csak a földművelés haladásának kerékkötőjeként szerepel, addig szilajsága mai napság csak a választásoknál, bizalmatlansága pedig főleg a föld népének adott jóakarató tanács alkalmával nyilatkozik. No de térjünk a tárgyhoz!

* * *

Somogy megye, melynek mai kiterjedése 6530⁹⁴ □ km. régebben még sokkal nagyobb területet foglalt magában.

A középkorban Horvát-Szlavonország néhány várispánsága is ide tartozott, sőt 1596-ban Rudolf király VII. dekretumának 41. pontja szerint Zala megyével együvé kapcsoltatott, ily alakban élván át az egész török hódoltság sanyarú idejét, míg nem 1716-ban III. Károly I. dekretumának 86-ik pontja ismét önállóságába helyezi vissza Somogy megyét.

De még most is feltalálható az egész vidék viszonyain a rabiga utóhatása, ha összehasonlításokat teszünk a Dunántúl más, a török által hosszabb ideig nem birtokolt területekkel. Mennyivel előbbre van ott a nép közgazdasági fejlettsége! De meg vannak még nyomai a török szokásoknak is, főleg a viseletben, leginkább déli Somogy református lakosságában, a hol a nők fehérben gyászolnak és gyakran fehér kendő vagy fátyollal bekötött szájjal járnak, a mi élénken emlékeztet a török nők viseletére.

A népviselet egyébiránt — elég sajnós — napról-napra jobban veszti nemcsak festői de az ősi szokásokhoz ragaszkodó nemzeti jellegét is. S habár e panaszra azt a vigasztaló választ hallhatjuk, hogy »civilizálódunk«, még mindig kétes, hogy a civilizáció ezen következménye áldásos-e? Mert ne feledjük, hogy a nemzeti ruházatot részben maga a nép szötte, részben a falusi kisipar készítette, és úgy megkészítette, hogy még fiágra is maradt.

A civilizáció öltözéke brünni gyárakban készül és holmi Rothberger-fajta monstre-szabóműhelyek révén mint kész árú jut az úgynevezett vándorló »uriruha-raktárosok« által a somogyi vásárookra. Ott látszólag ugyan nem drágán veszi meg a földmívelő nép, de esztendőre már újjal kénytelen pótolni.

Tán külsőségekben még legkonzervatívabbak a somogyi németek (svábok), kik, bár mindannyian már tudnak magyarul is beszélni, régi népviseletükből még semmit sem engedtek. Megyénk néhány nagyura által a múlt században, nagyrészt Württembergből hozattak be és dohánytermelés czéljából a leghomokosabb irtási talajok környékén telepítettettek le. (Szulok, Barcs, gr. Széchényi Ferencz által, Mike, Somssichok által, Teklafalva, Czynderyek által stb.) Van még ezen kívül néhány német telepes falu, nem dohánytermelő, a baranyai határ mentében, de ezek, úgy látszik, a baranyai és tolnai németekkel együtt vándoroltak be Magyarországba.

A szláv elem a Dráva melletti szlapon határ mentében található, nem könnyen magyarosodó, különben dologtalan, vagyoniilag (a magyar népség javára) pusztuló faj. Egészen más természetű azon néhány a balatoni lápokba telepített horvát ajkú község, mint Buzsák, T.-Szentpál, Varjaskér és Táská, melyek szép, egészséges, munkás és magyarosodó lakókkal bírnak. Különben Somogynak népessége túlnyomólag tiszta magyar és a dunántúli kulturegyesületnek e tekintetben talajt a működésre nem szolgáltat. A legújabb népszámlálás 90% magyar anyanyelvű lakosságot mutat ki.

Az *iskolai viszonyok* is e tekintetben nagy javulást mutatnak, mert míg:

az 1879/80. tanévben volt 354 magyar, 36 magyar-német és 6 tót tannyelvű iskola,

addig az 1889/90. tanévben van 381 magyar, 34 magyar-német és 4 tót tannyelvű iskola,

azaz a magyar tannyelvű iskolák közel 8%-al szaporodtak 10 év alatt.

A néptanítás ügye általában szép haladást mutat. Legalább a tanfelügyelőség kimutatásaiból azt látjuk, hogy a rendes iskolába járók száma míg 1879/80-ben 44 ezer volt, tíz évvel később már tíz ezerrel szaporodott, vagyis 22%-al, a vasárnapi iskolások száma pedig éppen 47%-al. S míg az iskolába nem járó tankötelesek, tíz év előtt az iskolába járóknak 16%-át képezték, ma már csak alig haladják meg a 6%-ot.

Somogy vármegye földrajzi fekvésénél és talajviszonyainál fogva általán *egészségesnek* mondható. Hátrányára szolgál, hogy az északi és keleti szeleknek védtelenül ki van téve; előnyére, hogy aránylag kevés álló — stagnáló — vize van. Epidemikus betegségek csupán a Dráva partján fordulnak elő, minő a malaria és annak következményei. Itt fészkelte meg magát főleg a horvát ajkú, a tisztaságra kevés gondot fordító lakosság körében a szemcsés köthártyalob (trachoma) és — mivel a kezelés körül a kormány és vármegye semmi szigort sem fejt ki — tartja magát évek óta.

Sajnos tünemény, hogy a tüdővész, tüdőgümőkór és az ezekkel rokon mirigy- és csontbántalmak esetei évről-évre szaporodnak nemcsak a városok, hanem a falvak és puszták lakói között is. Okozói és terjesztői ezen bajnak a rossz lakásviszonyok, zsúfolt együttlakás, hiányos táplálkozás, né-

mely káros népszokások, minők pl. a korcsmai tánczmulatságok, melyekben a serdülő, éretlen ifjuság is résztvesz, a dohányzás rossz szokása 12—16 éves gyerkőczöknél stb. stb.

A bujakóros nemi bántalmak statisztikája évről-évre némi javulást mutat. A viszonyok ebben a tekintetben a vármegye északi és keleti vidékein határozottan jobbak, mint a déli részeken. Ez utóbbi helyen, nevezetesen a nagyatádi, csurgói és szigetvári járásokban sok cigány lakik, ezek közt véralkatuknál, erkölceiknél és szegénységüknél fogva nagyobb mértékben el van terjedve a bújakór. A földnépe körében főleg a kiszolgált és hazabocsájtott katonák terjesztik.

Ezen elősorolt bajok, melyek részben a természetadta viszonyok s külső behatásokban találják eredetüket, még nem bizonyítják közegészségi állapotunk rendezetlenségét, de annál inkább nyilvánul ez a járványos bajoknak mód nélkül való elharapódzásában.

A megye 42 egészségügyi járásra van felosztva, melyek közül csak 2 betöltetlen; de azért még a járványos gyermekbetegségek elleni védekezés eredményén sem nagyon látszik meg. Hisz az idén is csak a vörheny- és difteritiszben elhalt gyermekek száma az első félév alatt a megye összlakosságának $\frac{1}{2}\%$ -át képezi. Az annyi, mint 1 egész % egy év alatt.

Nagy szó ez, ha a magyar nép szaporodásáról van szó!

Különben az átlagos gyermekhalandóság az utolsó években valamivel apadóban van. Kivált ott, a hol óvodák vannak, a melyek különben egyesek áldozatkészségéből szépen szaporodnak. Persze, járvány idejében az óvoda épp oly kevésbé előnyös, mint maguk a népiskolák és rendszeren a terjedést már elősegítették, a mielőtt bezárásuk bekövetkezik.

El kell egyébiránt ismernünk, hogy bizony a somogyi népet vajmi nehéz reá birni, hogy orvoshoz folyamodjék, kivált ha a gyermekéről van szó, a melyet ugy sem nagyon sajnál elveszteni. De különben is a fatalizmus, indolencia, babonásság, bizalmatlanság mind megannyi válaszfalat képez az orvos és paraszt közt, melyet áttörni rendszeren csak a végveszélytől való, sokszor kései ijedség szokta.

Népünk ezen jellemvonásának ismerete, s tán egy jó adag bizalmatlanság az általános orvosi tudományban, magyarázhatják csak meg azt, hogy a vármegye 1883-ban a járásorvosok intézményét a megyében megszüntette azon indoko-

lással, hogy a megtakarított 3200 frtot egy 9-ik szolgabírói hivatal felállítására fogja felhasználni. Daczára ennek, ezen hivatal még mai napság sincs felállítva.

No de ezek a multnak mulasztásai és újabban ez irányban is kérlelhetlen szigor pótolja a lazább felfogást, melynek üdvös eredménye a megyei közigazgatás egész vonalán mindinkább észrevehető.

Ezuttal még egy nagyon szomorú jelenségre kell kiterjeszkednem, mely elég sajnós, a megye egy részének jellemzéséhez tartozik és mely tulajdonkép ezen egészségügyi szakasznak függelékét képezi. Ez a megye délnyugati részében oly mélyen elharapódzott *szaporátlanság*. A nagyatádi és szigetvári járásoknak helvét hitvallású községei, számre mintegy 30-an, az 50-es évek óta nemhogy nem szaporodnak lélekszámban, de van köztük olyan is, melynél következetes fogyás észlelhető. Ily községekben nincs család, a melynek több gyermeke volna 1, legfeljebb 2-nél; harmadik csak akkor lát napvilágot ha az első kettő közül egy elhal.

Az anya egészségére oly felette káros hatású gyermekelhajtással »szakértő« öreg asszonyok, ugynevezett kenő asszonyok rendszeresen foglalkoznak és gyilkos manipulációjuk csak a legkritkább esetekben kerül az igazságszolgáltatás kezei közé. A nép pártjukat fogja, őket fel nem jelenti, ellenük nem tanuskodik. Hisz bűntársak és egy célra dolgoznak! De annyira megy e megrögzött felfogásuk, hogy a közülök való oly asszonyt, kinek 2-nél több gyermeke van, kigunyolják, megbélyegzettnek tekintik és megvetésüket éreztetik vele.

Ezen megdöbbentő jelenség, mely a nép között élők előtt már régóta ismeretes, csak a legújabb időben keltette fel a közigazgatás figyelmét, leginkább a mióta az 1890-iki népszámlálás hivatalos számokban is kifejezésre juttatta ez ijesztő stagnatiót.

Az ügy állásáról tán legvilágosabb képet alkotunk magunknak, ha ezen kérdés tanulmányozására a megye által kiküldött bizottság jelentését röviden ismertetem.

»Mi is teljesen egyetértünk az említett járások értekezleteinek ama nézetével, hogy a kedvezőtlen szaporulat okai: a nemzéssel való visszaélés, a termékenyülés erőszakos gátlása és a magzatelhajtás tényeiben állnak.

Egyetértünk továbbá abban is a járási értekezletekkel,

hogy népünknek a természet örök törvényei ellen való eme küzdelmét főleg azon anyagi érdek sugalmazza, hogy az atyai birtok megosztását lehetőleg meggátolja, a család megélhetését könnyítse és csekélyebb számú maradékának minél előnyösebb helyzetet biztosítson.

Vizsgálódásunkat arra is kiterjesztvén, hogy vajjon népünk emez erkölcstelen üzelmei mely időkre vezethetők vissza, s illetőleg mikor vették azok kezdetüket? Azon meggyőződésre jutottunk, hogy az 1850-es évek előtt a szóban forgó községeknek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporátlanság évről-évre, kezdetben lassankint, újabban óriási léptekkel, a mi arra enged következtetni, hogy a bűn a volt urbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg vette eredetét.

Mindenesetre fájdalommal kell konstatálnunk, hogy ezen bűn terjedésénél kevésbé visz szerepet a szükség nyomasztó érzése, mint az erkölcsi érzéknek ugyszólván teljes hiánya; mert minél vagyonosabb a család, annál gyakoribb a szaporátlanság, míg megfordítva a szegények szaporasága ellen panaszkodni kevésbé lehet.

Az emberi művelődés kinövéseit a nép megérti, felfogja és megkedveli a nélkül, hogy a művelődés valódi vívmányai iránt fogékonysággal bírna.

Ily helyzetben nekünk az a véleményünk, hogy a konstatált baj orvoslásának eszközeit három irányban kell keresni; egyik:

a nép erkölcsi érzékének megjavítására való törekvésben; a másik

oly intézkedések szigorú alkalmazásában állana, melyek a bűnök elkövetését megnehezítenék, s a harmadik

gondoskodni oly tényezőkről, melyek anyagi érdek szempontjából is ösztönül szolgálnának más irány előmozdítására.

A nép erkölcsi érzékének megjavítása első sorban — illetve majdnem kizárólag — a vallás szolgáitól és a nép tanítóitól várható. Ők igyekezzenek minden rendelkezésükre álló eszközzel, tanácsaikkal, oktatással, a tisztas családi élet előnyeinek feltüntetésével, a maradékokban való öröm és boldogság megértésére vezetni a nép gondolkozását.

Nagyban elősegítené e részben az egyesek buzgó működ-

dését oly társulás, mely szerint azon községek lelkészei, a mely községekben a szóban forgó bűnök elterjedve vannak, a szigetvári és nagyatádi járásokban *ad hoc lelkészi körökké* alakulnának s évenként legalább egyszer összejövén, egymásnak tüzetes jelentést adnának az év folytában tapasztaltakról, ez irányú működésük eredményéről, közölnék egymással a használt javítási eszközöket s azok hatását, szóval a kérdést folytonosan ébren tartva, a siker elérése céljából nemes versenyt fejtenének ki.

Eljárásukról, évenként tartandó gyűlésükből, jelentős volna teendő a vármegye alispánjához.

II. A bűnök elkövetésének gátlására szolgáló eszközök tekintetében a következőket javasoljuk:

1. A törvényen kívül különvált házastársak együttélésére a közhatóságok a kényszereszközök nyújtásával adjanak az egyháznak segédkezet.

2. A kenő asszonyok a legszigorúbban üldöztessenek.

3. Magzatelhajtási bűnök körüli késedelmes eljárás helyett eszközöltessék ki az igazságügyi kormánytól, hogy ily bűnök feljelentése esetén, azonnal a helyszínén tartassék meg a vizsgálat s az ily ügyek minden fórumon soron kívül intéztessenek el.

4. Gyógyszertárak a nemzés elleni bűnök végrehajtására alkalmas szereket orvosi rendelvénnyel nélkül ki ne szolgáltatassanak.

III. A baj terjedésének mérséklésére s ellenkező irány támasztására javasoljuk:

1-ször. A bába-ügy akként legyen rendezve, hogy csak okleveles bába alkalmaztassék, a ki a község pénztárából kapja tisztességesen kimért összes járandóságát, s így az egyes szülési eseteknél a szülőnőktől külön díjat ne követelhessen; mégis a bába fizetése ne adókulcs szerint legyen kivetve, hanem az élő gyermekek száma alapján fordított arányban fokozatosan úgy, hogy a több gyermekes családfő kevesebb és a kevesebb gyermekkel bíró több százalékkal járuljon hozzá, a gyermekkel nem bíró házaspár az egy gyermekkel bíróra eső összegnek kétszeresét fizesse.

2. Társadalmi uton odahatni, hogy a szülők végrendelkezés, vagy egyéb vagyonátruházás esetén, a köteles osztály-

rész rendelkezése iránti jogukat érvényesítsék s így a vagyon együttmaradását elősegítsék.

3. Egy családból két egyidőben tanuló tanköteles gyermeknél több gyermek után, teljes tandíjmentesség adassék és pedig a gyermekek 6—15 éves koráig.

4. A községben alap teremtenő, ugyanazon adókules szerint, mint a bábára nézve fentebb javasoltuk és ezen alapból jutalmaztassanak azon szülésznők, sőt mások is, kik gyermekhajtás és gyermekölési eseteket feljelentenek, a meny nyiben ezek bebizonyítást is nyernek.

5. A köznép a fényűzés túlzásainak, a keresztelési, lakodalmi és temetési ünnepélyek költséges voltának veszélyeire a lelkészek által minden egyes alkalommal figyelmeztessék. A halotti torok tekintetében fentálló tilalmak kijátszásának meggátlására pedig nagyobb gond fordittassék. Ezen eszközöket mint olyanokat említjük meg, melyek alkalmazása iránt a törvényhatóság saját hatáskörében intézkedhetik s illetőleg lépéseket tehet. Tekintettel azonban azon körülményre, hogy a most még csak egy vidék körén belül pusztító vész ragályos természetűnek látszik s így a vármegye határain túlterjedő fontossággal bír, szükségesnek tartjuk, hogy az országos kormány figyelme a bajra mindenesetre felhivassék, mely alkalommal megfontolandó még az, ha vajjon vármegyénk ne bocsátkozzék-e egyuttal oly tüzetes javaslatok tételébe is, melyek törvényhozási utra tartoznának s így jelesen örökösödési törvényeink megfelelő megváltoztatása; (pl. a leánygyermek egyenlő örökösödési jogának korlátozása) továbbá a katonakötelezettség és hadmentességi díj tekintetében nyújtandó kedvezmények tárgyában olyképen, hogy minden negyedik fiúnak katonamentességét kieszközölné, a mi kétségkívül mélyreható ösztönként szerepelne a szaporúságra.

Ily törvényhozási intézkedések javaslata azonban a mi feladatunk körét meghaladván, azzal zárjuk be tiszteletteljes jelentésünket, vajha javaslatainknak meg lenne az óhajtott sikere !«

Ennyit az ügyben kiküldött bizottság jelentéséből. S most térjünk át a megye külső ismertetésére.

Somogy földrajzi fekvése közgazdaságilag nem mondható kedvezőnek, mert az egyetlen hajózható folyó, a Dráva, csak déli határán huzódik végig.

Hajózható tava, a Balaton, az éjszakin fekszik, az időnként tutajozható Sió pedig, a keleti határán folyik. Vasutai: a déli vasut a Balaton partján fut végig, tehát a megye északi határán, folytatása Zákány-Barcs-Pécs felé a nyugoti és déli határt képezi. Mindezen eddig elmondott *közlekedési vonalak* tehát, csupán e nagy megye szélén fekvő helyeket érintik és így csak a terület kisebb részének tesznek szolgálatot.

Magát a megye közepét csupán egy fő vasuti vonal szeli, a Zákány-Dombovári, mely a székhelyet, Kaposvárt is érinti; de ennek meg az a baja, hogy csaknem egész hosszában a törvényhatósági terület egyetlen jó utja — a Bach-korszakban sok költséggel épült kitünő Klinker-út mellett halad s így annak kiváló közgazdasági hasznát nemcsak csökkenti de azt bizonyos fokig feleslegessé teszi. Különben is ezen jelenleg első rendűvé átalakított állami vonal párhuzamos irányban fut úgy a Drávával, valamint a pécs-barcsi vasuttal, a Balaton partjával és az ezen parton végig haladó déli vasut részlettel is. Vagyis, egy oly területen, mely körülbelül északról délfele ép oly kiterjedéssel bír, mint keletről nyugatnak és utóbbi irányban 3 vasuti fővonal 2 hajózható víz és egy elsőrangú országut halad; míg északról délnek a megyén keresztül, még kevéssel ezelőtt, egyetlen egy megbízható közlekedési vonal sem létezett! Mert hisz azon néhány kilométer kőuton kívül, mely még őseinkről maradt reánk s mely egyrésze még nemzedékünk által fentartatik, több nincs is és csak cseppenként készül megyénkben.

Nem azért, hogy közmunkánk nem volna és azt el nem költenők az utakra, sőt nagy munkával és apparatussal hánnyuk ki minden tavasszal az útmenti árkot, reá dobjuk a sárt — a sárra; a mi aztán száraz időben egész jó utat ad, de nedvesben annál rosszabbat: két árok közzé szorított pocsolyát.

Főleg az agyagos talajon a kő nélkül készült út olyan, mint »a hazugság«, — minél többet akarsz rajta javítani, — annál rosszabbá teszed.

Éppen ezen kőhiányon segíteni volnának első sorban hivatottak a viczinális vasutak, melyek által a járatanabb vidékek közlekedése fedeztetvén, idővel köves utak fejlődhetnének. Egy ily helyi érdekű vasutat már is sikerült az érdekeltségnek kiépíteni Szobb és Barcs között

és remélhető, hogy a különböző más, szinte észak-déli irányú vonalak, melyek egynémelyikére már az engedélyek megadatnak, előbb-utóbb ki fognak épülni.

Nem hagyhatom itt említés nélkül azon aránytalanságot, vagy jobban mondva igazságtalanságot, a mely különösen a zónarendszer behozatala óta sujtja a cs. kir. szab. déli vasut mentében lakó adófizető polgárokat! Mert míg az állami vasutak és azok fenhatósága alatt álló magánvonalak vidékén fekvő helyek lakói és terményei, a zóna előnyei által a régi és a jelenlegi viteldíj közti különbségben egy magas $\frac{1}{2}$ -ra rúgó indirect adóelengedést élveznek; addig a déli vasut mentiek, mint e haza legmostohább gyermekei, még mindig ezen társaság régi magas viteldíjai alatt görnyednek, pedig ezek magasabbak, mint a magy. államvasútnak a zóna előtti tételei, s úgy mondják, czéljuk fedezni a déli vasut azon veszteségeit, melyeket az, néhány osztrák vonalain szenved.

A mondottakat az alábbi kimutatás legjobban illusztrálja:

Távolság kilométerekben	Gyorsárúként szállítva		Mint teherárú
	a m. kir. állam- vasut vonalain	a déli vasuton	
	viteldíj 100 kg.-ként o. é. krajczárban		
1—50	18	56	39 ⁸
51—100	36	112	75 ⁶
101—150	52	171	113 ⁴
151—200	68	227	149 ⁰
201—250	81	282	184 ⁸
251—300	93	338	220 ⁴
301—350	105	394	256 ²
351—400	117	450	291 ⁸

Földtani szempontból a megye nagyjából három részre osztható. Keleti része kisebb-nagyobb lejtőkkel s dombokkal elterülő agyagos talaj, mely helyenként erősebb természetű, helyenként homok vegyületű jó buza s főleg sörárpa termő földet ad. Ennek északi kiterjedése Siófoktól Boglárig tart s onnét egyenesen délnek Kaposvár irányában halad és bekerítve az úgynevezett Zseliczséget, egész a Drávaig nyúl. Minél délebbre megyünk, annál erősebbek a lejtők, míg az úgynevezett Zseliczség már egészen hegyes természetűvé válik,

(a legmagasabb pontja 870 láb) ott a völgyek szűkülnek s csergedező patakokat vezetnek a Kapos vize felé. Somogynak ezen része kétségtelenül a legkiesebb s sok idegent, valamint a »homokhát«-ról való sok alsó-somogyit lepett már meg természeti szépsége, sok erdeje, szép kilátásai s harmatos völgyei által.

A másik rész egy széles, körülbelül 2 mértföld széles sávot képez a Balaton s a Dráva közt. A terep tökéletes lapály, itt-ott egy-egy csermely (itt »Rinya«) által szelve, melynek két partját egy rendesen békarokkás rétecske szegélyezi. Talaja túlnyomóan homok, részben olyan, mely mint futóhomok még nemrég a szél játékát képezte.

Ujabban ezek legnagyobb része megkötetett, ritkábban akác-, legnagyobb részt erdei- s fekete fenyő-ültetvényekkel, melyek nagy- és középbirtokosainknál, örömmel legyen mondva, már annyira elterjednek, hogy az egész tájképet átalakítják, díszítik s annak egy egészen új jelleget kölcsönöznek. De más oldalról nemcsak talajjavítást eszközölnek, hanem egy nagy jövődelem-emelkedésnek vetik meg alapját. Mert míg eddig az a homokbuczka legfeljebb mint rossz juhlegelő adott egy pár hatost, addig a homoki fenyő 30 évi letarolás mellett kat. holdankint s évenként egész 6 forint tiszta jövődelmet hozhat. A beültetlen homokoknak további értékelésére egyébiránt a legujabban felkapott homoki szőlőtermelés van hivatva, s remélhető, hogy nagybirtokosaink nemcsak saját regieiben fognak ültetni, de telepítés alá is adnak belőle. Különben ezen egész ugynevezett »alsó Somogynak« megvan a maga tipikus jellege s ez abban fekszik, hogy bár egészen róna, a szem még sem képes messze ellátni, mint az alföldön, mert a látkört mindenütt fák akasztják meg. Ennek oka nem csupán az, hogy ritka út van, mely fasorral szegélyezve nem volna, de legnagyobb részben oda vezethető vissza, hogy a hajdani »erdőországnak« minden lépten-nyomon megvan a maga eredeti bélyege.

Itt a rét mentében egy-egy ősi tölgyfa áll még, melyet a sok száz éven keresztül kiállt szelek sróf alakjára úgy eltorzítottak, hogy talpfának el nem vitte a kereskedő. Amott a kis berekben (nedves rét) égerfabokrokból lett terebélyes fákat kimélte meg tulajdonosuk. Főleg a községi legelők nedves helyeit lepik el ezek bőven, míg a szárazabb homokokat sokszor hatalmas méretű nyírfák ékesítik.

Vannak még ősi lábas erdők (öreg-erdők) is, melyek a hajdani fabőszégre emlékeztetnek, de itt már többnyire kivágták a szerfának használhatót; nem csak mert pénz kellett, hanem helyes okokból is, mert elszáradt a sudaruk, s most a litványabb nyír, göcsös tölgy s cseren kívül ott más nem látható. Ezeket többnyire marhacsorda járja s a fakopogató harkály s kolomp hangjain kívül néha alig zavarja meg más az erdei csendet. Az ily területeket azonban mind gyakrabban újabb, fiatal erdőültetvények váltják fel, melyek kiterjedése évről-évre nagyobbodik s melyekben a jövő érdekében történt emberi fáradság, az alkotó erő, vigasztalólag hat a szemlélőre. Alig hiszem, hogy lapályon legyen megye, a mely aránylag annyi sikerült erdei kulturát mutathatna fel.

Ezen táj képezi egyszersmind Somogynak rozs- s dohányzónáját, itt terem az ismert szuloki s miki dohány, melyet régi értelemben vett »szűz« karban megkapni, ez idő szerint már oly nehéz, de mégis oly sokaknak sikerül!

A megyének harmadik legkisebb része, annak nyugati csúcsát képezi. Ez megint egészen agyag s pedig kötöttebb az első résznél s terjed Marczalitól délre Barcsig, a melynek vidékén egész a Dráva s Mura összefolyásáig gazdag fekete alluviumba megy át. Ez, valamint az egész Dráva mente képezi a tengerinek fővidékét, főleg nagy mennyiségű cinquantint szállítanak innét polentának Olaszhonba.

Különben a földterület katasztrális holdankint művelési ágak szerint következőkép oszlik meg:

Szántóföld	Kert	Rét	Legelő	Nádas	Szőlő	Erdő	Termék- len terület
564.525	10.526	101.872	120.525	3.278	25.152	246.772	97.503

A szántóföld 48³⁹/₁₀₀-a az egész területnek, melyből a községi jegyzőktől kért kimutatások szerint 41⁰¹/₁₀₀ kisbirtokok, vagyis volt urbéresek, 58⁹⁹/₁₀₀ közép- és nagybirtokok tulajdonát képezi.

Nagy megelégedésemre szolgál, hogy ezen fontos adatokat megszerezhettem s így két csoportban tárgyalhatom a megye gazdasági állapotait. Hisz közgazdasági viszonyokat csakis a helyes társadalmi világításban lehet alaposan megítélni. De sehol sem áll ez annyira, mint éppen Magyarországon, leginkább pedig a Felföldön s Dunántúl. A volt urbéres gazdálkodása egész más szempont alá esik, mint az intelli-

gensebb, közösséget már nem ismerő, közép- és nagybirtokosé. Az Alföldön a vagyonos és gazdagodó tanyarendszerű parasztnál ezen éles határ mindinkább elhalaványodik. De úgy a Felföldön, mint Dunántúl annyira fennáll még, és fenn fog még soká állni az az éles válaszfal, mely két tipikus csoportra osztja a földbirtokosok fenn említett két válfaját, hogy soha sem kapnánk tiszta képet, ha azt egy pillanatra is szem elől tévesztenők.

A *kisbirtokosok (volt urbéresek)* birtoka három részben van kiosztva. Mely szabály alól csupán két község tesz kivételt. Az így kiosztott földeken a három nyomású gazdálkodás üzetik, olyformán, hogy az első évben ugarnak maradt részben, a következő évben őszi gabonaneműek, majd a harmadik évben tavasziak termeltetnek. A gazdálkodás e módja még a hatvanas, sőt az első hetvenes években is a legtöbb községben, igen kevés birtokos kivételével, a legkezdetelegesebb eszközökkel, mint faeke, faborona és sokszor minden trágyázás nélkül, sekély szántással történt.

A hetvenes években azonban, okulva a nagyobb gazdaságok által mutatott példán, okszerűbb földművelésre tértek, melyre egyrészt növekedő közterheink elviselhetése által kényszerítették is, de másrészt az élénk gabonaüzlet mellett uralkodott kitűnő árak által ösztönöztettek. Primitív gazdasági faeszközeiket vassal cserélték ki; figyelmesekké kezdtek lenni a trágya értékére, földjeiket némelyek javítani kezdték, mélyebben és rendszeres időnkint szántottak, tisztább gaboneműek termelésére törekedtek s mind e mellett a hármas vetésforgást megtartották. Ujabban azonban az ugarnak maradt s télen és kora tavasszal némelykor megtrágyázott földjeikbe takarmánynemű növényeket kezdenek vetni; de ez sem történik minden baj nélkül; mert sok községben a közlegelők már feltörvék, s ezeket a közös ugar van hivatva pótolni. Ha azt egyik-másik beveti, hol legeljen a marha?

Innét aztán egy végtelen rendszertelenség származik, mely nagyon gyakran szolgáltat okot az elégedetlenségre a mely a haladásnak korlátul fog szolgálni mindaddig, míg az új mezőrendőri törvény e kérdésnek helyes megoldását szabályozza. Hisz különben nem lehet tagadni, hogy minden conservativismus daczára is, meg ne volna a somogyi parasztnak a gazdasági haladás iránti érzéke, minek tanulságul a következő

kimutatás szolgáljon, mely feltünti, hogy 1885-ben megyém *volt urbéresei* mily gazdasági gépeket birtak:

Faeke	1.349	Cséplőgép-járgány ..	615
Vaseke	19.608	Gőzcséplőgép	23
Faborona	8.823	Szecskavágó	164
Vasborona	7.328	Rétgyalú	42
Irtó-eke	69	Kukoriczamorzsoló ..	75
Mélyítő-eke	7	Trieur	134
Sorvetőgép	12	Fahenger	981
Másféle vetőgép ..	4	Vashenger	13
Gabona aratógép ..	—	Fűkaszálo gép	3
Szénagereblye	43		

Ezen statisztika általam a községi birák ellenjegyzése mellett a jegyzőktől szereztetett be.

Ha e gazdasági eszközök statisztikáját tekintem, az ugyan még sok kívánni valót hagy fenn, de azok előtt, kik Somogy-megye kisbirtokosainak korábbi gazdasági eszközeit ismerték, lényeges előremenetelt mutat, a mennyiben a legnagyobb részt vasekéből, a kisbirtokosok tulajdonában lévő szántóföld 12,1 kat. holdjára 1 eke, majdnem fele részben vasboronából 15,7 holdra 1 darab és a járgányos cséplőgépéből 1 községre 2 darab esik. A különböző szerkezetű rosták pedig, mely kimutatásunkból hiányzanak, általán el vannak terjedve.

Közép, de főleg nagyobb birtokosaink gazdasága, úgy a gazdaságieszközök, mint a gazdálkodási rendszer tekintetében, ha nem is kivétel nélkül és minden tekintetben, de általánosan mondva, a megye gazdasági fejlődési korának színvonalán áll. Tapasztalt *középbirtokos gazdáink* és *nagyobb birtokosaink* képzett és gyakorlott gazdatisztjei, a talaj minőségéhez alkalmazott vetésforgás mellett következő gazdaságieszközökkel dolgoznak:

Faeke	3	Szénagereblye	476
Vaseke	8.891	Cséplőgép járgányok ..	126
Faborona	1.053	Gőzcséplőgép	260
Vasborona	5.051	Szecskavágó	369
Irtó-eke	286	Rétgyalu	229
Mélyítő-eke	213	Kukoriczamorzsoló ..	320
Sorvetőgép	505	Trieur	376
Más féle vetőgép ..	126	Fahenger	1.201
Gabona aratógép ..	38	Vashenger	506
Fűkaszálogép	56		

Vagyis: lévén a közép és nagybirtokosoknak összesen 333.013 kat. holdjuk, esik egy ekére 37 kat. hold, a mi egyenlő 49 magyar holddal. Tehát tökéletesen megfelel azon cynosurának, melyet az utolsó 10 évben megyémben a nagybirtok instrukciójára szokás volt felvenni, t. i. 50 magyar holdra egy pár vonós, — vagyis egy eke. Még ezen felül esik a specialis célú ekékből együtt 666 kat. holdra egy darab. Ez mutatja legjobban a mélyebb szántás és így az intensivebb takarmány-termesztés csekély kifejlődését, — mely eddig a nagyobb birtokoknál is nagyon kevés kivétellel, csupán a belsőségre, vagy az ugynevezett takarmányosra szorul.

A vetőgépek száma együtt 631 drb., szinte kielégítőnek mondható, ha tekintbe vesszük, hogy a »közép és nagybirtokosok« szántóföldjei közt fel vannak véve mind azon kisebb középirtokok is, a melyek egy részénél, (talán tökehiány miatt) sajnálattal kell kimondanom, nem nagyon tapasztalható a haladás s így a vetés is még nagyobbára kézzel történik. És azért mégis átlagban 527 kat. holdra, vagyis circa 700 magyar holdra esik egy vetőgép. — Gabona-arató gépek, részben a nem túlságosnak mondható napszámok, illetőleg arató béreknél fogva, részint a csekély bizalom miatt, melylyel a közönség ezen komplikált gépek iránt viseltetik, — csak nagyon gyéren — s inkább kipróbálás céljából vannak elterjedve. Meggyőződéseim, hogy az itt kimutatott 56 drb közül alig 30—40 százalék van működésben. — A fűkaszálógép, mint viszonyainknak jobban megfelelő, már inkább kezd terjedni, főleg ott, hol uradalmi gépészek, az oly gyakran előforduló javításokat, rögtön és helyben elvégezhetik.

Szeckavágóból és triurból körülbelül ezer kat. hold szántóra esik egy darab; ez ugyan nem sok, de épen ezen gépek szaporítására általában észrevehető lendület indult meg. — A cséplőgépeknél látjuk, hogy a gőz a járgányt már jóval felülmulja. Sőt a gőzcséplők némely vidéken már versenyeznek is egymással, úgy hogy némely gőzgéptulajdonos idegen (vendég) cséplést, már 12-ed vagy 13-ad részért is elfogad.

A királyi építészeti hivatal kimutatásából látjuk, hogy az egész megyében volt 1885-ben gőzkazán működésben 353 darab, 1891-ben pedig 415 darab, a mi 6 év alatt 17 százalék szaporodásnak felel meg.

A munka-eszközökről áttérve magára a *kézimunkára*, mindenekelőtt megjegyzem, hogy a megyénknek aratás-időben szükséges kézimunkát, a megye aránylag gyér népessége kellő mennyiségben nem szolgáltatathatja, s ennél fogva, főleg a megye nyugati s délkeleti határain a szomszéd megyékből előre szerződttetett aratók vannak alkalmazásban.

Az aratókat leginkább Zala, Tolna, Vas, Baranya megyék szolgáltatják. Az arató-munkabér leginkább 10-ik rész, ritkán 11-ik, még ritkábban pénz, avagy szerződésileg kikötött gabonamennyiség. Legtöbb helyen azonban a 10-ik részen felül még kötelesek 1, vagy 2 hold takarmányt kaszálni. A gabona cséplése, vagy részért, mely esetben 3 százaléktól 6 százalékgig változik a munkások díjazása, vagy 40 krtól 1 frt 20 krig fizetett napszamosok közbejöttével történik, mikor is a cséplőgép nagyságától függő munkások száma szerint egy napi cséplés 10—30 frtba kerül. A kaszálás, ha részben történik, a rét jósága szerint $\frac{1}{2}$ résztől $\frac{1}{4}$ részig váltakozik. — Mig a pénzért való munkáért magyar holdanként gyűjtéssel együtt átlag 2—2⁵⁰ frt közt lehet felvenni. A hol a gereblyézést az uradalom teljesíti, ott helyenként 1²⁰—1⁶⁰ frtért is megkapható. Kapás növények munkáltatása 40—60 kr. napszám fizetés mellett, magyar holdanként, tengeri 6—14, répa 8—16, burgonya 8—10 frtba kerül. A munkáltatás közti e nagy különbségeket, részint a napszám-bér ingadozása, részint az időjárás, legnagyobb részben azonban a vidék népességi aránya okozza. Különben legnagyobb részben a kapásnövények még részmmivelés tárgyát képezik. A burgonya feles, mig a répa vidékenkint már harmados, a tengeri meg plane negyedesre is leszállt. A gazdaságokban alkalmazott napszámok értéke felnőtt férfinál az évszak szerint 40 kr. és 1 frt 20 kr. közt váltakozik.

Az elmúlt 24 évnek Somogy megyére vonatkozó terménystatisztikája, melylyel a tisztelt hallgatóságot untatni nem kívánom, arra tanít bennünket, hogy mig az őszi buzával, őszi árpával s rozsossal bevetett területek csupán évenkénti hullámozást mutatnak, de sem feltűnő emelkedés, sem fogyás nem észlelhető, addig a tönkölty termelése szerencsésen lejártta magát. A tavaszi kalászosok, buza, ugy mint rozs emelkedőben vannak, de leginkább az árpa, mely utóbbi főleg a Balaton-melléki árpavidékeken nagyon felkaroltatván, a zab rovására

terjesztetett ki, mert míg az árpa által bevetett terület 9 év alatt 22 ezer hektárról 26 ezerre emelkedett, addig a zab közel 23 ezerről 19 ezerre szállott le. Egyébiránt a zabvetés fogyása nem csak az árpa emelkedésének, hanem azon ténynek is tulajdonítható, hogy az irtásföldek, melyek nálunk az első években kizárólag kukoriczával és zabbal vettetnek, már sajnos, — túl vannak ezen első éveken. Csak a legújabb évek árhanyatlása adott ismét nagyobb lendületet a zabvetésnek, mint oly növénynek, melyet a tengerentúli verseny még eddig alig érintett és a mely ennél fogva még legkevesebb árhullámozást mutatott. Az árpa érdekében még felemlitem, hogy főleg a Balaton mentén már a parasztok is chevalier-árpát vetnek és hogy 9—10 frtos árpa nem tartozik a ritkaságok közé.

A vasutaktól beszerzett adatok nyomán legalább megközelítőleg iparkodtam a megye *gabonakivitelének* átlag mennyiségeit megállapítani és a következő eredményt nyertem. Elszállítatik a megye területéről évente átlagosan

800.000 q. buza 235.000 » árpa,

100.000 » rozs, 50.000 » zab,

a mi az átlagos árak szerint körülbelől 9 millió forint értéket képvisel.

Ha már most azt keressük, hogy mi marad ebből a termelőnek, s felvesszük, hogy a gazdaságok regijeje és a saját fogyasztás az összes állattartásból való jövedelem felül még a tengeri árát és a fenti gabonajövedelem egy negyedét felemészti, marad a 9 millióból 6,750.000 frt. Ezt felosztva a megye szántóföld és rétösszegére, esik egy kat. holdra 10 vagy egy magyar holdra 7 frt 50 kr. Ha pedig a felosztásra a legelőt is bele vesszük, akkor k. holdjára 8, magyar holdjára 6 frtot nyerünk. A mely egységárak meglehetősen meg is közelítik a megye területén divó átlagos földbéreket.

És ez némileg megnyugtat az iránt, hogy a sok oldalról meglehetősen fáradsággal összeszedett adatok legalább nagy átlagokban megközelítik a valóságot. De megnyugtat még egy más összehasonlítás is. Ha ugyanis a vasutak által elszállított mennyiséget, valamint a gabonafélékkel bevetett holdszámra szükséges vetőmagot levonom a termésből, megkapom a fogyasztást. Ezen fogyasztási mennyiséget elosztva

a lakosság számával, egy egészen a valószínűségnek megfelelő eredményt kapok. Ezen számításom szerint esnék fejenkénti fogyasztás:

rozsból 1·80, hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 1·90.

buzából 0·47 hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 0·90.

Rozsból tehát az eredmény majdnem egyezik, a búzá-nál mutatkozó nagy különbséget pedig annak vagyok hajlandó tulajdonítani, hogy népünk jóval több kukoriczát fogyaszt a buza rovására, mint azt a rendes statisztikai becs-lésnél felvenni szokás. A mi annyit tesz, hogy rosszabbul táplálkozik mint a hogy rendesen felteszik róla, — mit egyébiránt az ujonczozási első korosztály haladó fejetlensége is bizonyít.

A megye *állattenyésztésének* alapjául szolgál 101.872 k. hold természetes kaszálón és 120.525 k. hold legelőn kívül az összes mesterséges takarmánytermelésre felhasznált terület, közel 30.000 hold.

A természetes kaszáló kis- és nagyobb birtokosok között következőkép oszlik meg:

Kisbirtokosok tulajdona = 47·61⁰/₀

Közép- és nagybirtokosoké = 52·39⁰/₀

A rétmívelés kisbirtokosainknál a legkezdetlegesebb, a lapályos helyeken fekvő rét-területek okszerű árkolásáról szó sincs, a hol mégis az árkolásnak némi nyomai látszanak, az a legczélszerűtlenebb és a legelhanyagoltabb állapotban van; ennek következménye, hogy egyes vidékek egész évi szénatermését csekélyebb záporok is tönkre teszik. A rétföldek gondozása legfőlebb a vakondturások eltergetése és némely vidékeken igen szórványosan a tavaszszali megboronálásban nyilvánul. A hol pedig a trágyahiány miatt kimerült rét nagyon keveset, avagy semmit nem terem, fölszántják és gabonával, néhol takarmánynyal vetik.

Nagybirtokosaink rétművelése is távol áll a kor kívánalmától, a mennyiben alagsövezést csak újabban kezdenek létesíteni, a réttöntözést pedig, azt lehet mondani, nem ismerik.

A legelőket a kevésbé értékes rónák és a cserjékkel borított dombos helyek képezik. Míg az erdős legelők, sokszor nedves berken vonulnak végig. Az egyes vidékek helyrajzi és

talajviszonyai szerint használhatóság tekintetében nagyon különbözők, általában azonban kedvező időjárás mellett legelő állataink nyáron át kevés istállózást kívánnak, főleg az erdei legelőkön.

Statisztikai adatok szerint a takarmánynyal bevetett terület nagysága 11 év alatt közel megkétszereződött. 1880-ig változatos, de 1882-től fogva fokozatosan emelkedik, mi nemcsak a nagybirtokok rendezésének, hanem azon körülménynek is tulajdonítható, hogy utóbbi időkben kisbirtokosaink is mindjobban kezdenek vetett takarmányt és pedig nem annyira lóhert, luczernát, mint zabos-bükkönyt termelni.

Az utolsó állatszámolás Somogy megyében 122 ezer darab *szarvasmarhát* mutat ki. Ebből 6% színes, ugynevezett csira, mely inkább a nagyobb helységek körül csoportosulva, részint nagyobb tehenészetekben, de itt tiszta törzsfajban található. Az összes létszámban van még 4% bivaly, melyek többnyire a balatonmelléki nagy lápok kihasználására tartatnak. A többi még mind a magyar fehér marhához tartozik s az el nem darabolt közlegelőjű községekben még a parasztbirtokosnál is szép fajtájú példányokban található. Bár sajnos, a hanyatlást tagadni nem lehet. Hisz magából állatstatisztikánk összehasonlításából is kitűnik, hogy 15 év alatt a megye szarvasmarha-állománya 4%-kal fogyott.

Kétségtelenül szomorú tény ez, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy csak az utolsó 5 év alatt Magyarország szarvasmarha-állománya 6.12%-kal növekedett. Ha már most a szarvasmarha apadását a mesterséges takarmányterület (fentebb kimutatott) növekedésével állítjuk szembe, arra a következtetésre jutunk, hogy a mesterséges takarmány szaporodása nem az állatállomány számát emelte, hanem csupán az elkövetett bűnökért tett eleget, azaz a feltört réteket és legelőket volt hivatva helyettesíteni s talán részben az erdőnek befásított legelőket is.

Nézzük most kissé közelebbről a szarvasmarha-állományt, hogy tisztában lehessünk az iránt, miként állunk másokhoz képest:

Egy □-kilométerre esik szarvasmarha:

Angliában	31.3
Németországban	29.2
Ausztriában	28.6

Franciaországban	21·7
Olaszországban	16·1
Somogyban pedig	18·2

Tehát csupán a selyembogár, olajbogyó és narancs hazája az, a mely területarányban nálunknál kevesebb szarvasmarhával bir. És csoda is volna, ha még azt sem volnánk képesek túlszárnyalni.

A népességhez viszonyítva, már máskép áll az arány, mert :

1000 lakosra esik szarvasmarha :

Németországban	355·4
Ausztriában	345·0
Franciaországban	317·0
Angliában	277·0
Olaszországban	170·0
Somogyban pedig	399·0

Itt már legelől állunk. A mi egyébiránt legjobban tanuskodik aránylag gyér népességünk s extenzív közgazdasági viszonyaink mellett. Mert itt még az iparosnak s a szolgának (béres), sőt némely zsellérnek is megvan a maga tehene!

A tehénállomány szerint pedig Somogyban :

esik 1 □ kilométerre 6·8 db., ezer lakosra pedig 145 db.					
míg az egész Magyarországon »	»	6·46 »	»	»	130 »
Dunántúl pedig »	»	8·14 »	»	»	137 »

A miből látható, hogy bár a tehénállomány lakosság arányában a magyar viszonyokhoz képest elég nagy, a területhez viszonyítva mégis a civilizált Dunántúl átlagától messze elmarad, és leginkább karakterizálja a megyének extenzív természetét.

A szarvasmarha-állomány $\frac{2}{3}$ -a van parasztbirtokosok kezén, míg csak $\frac{1}{3}$ képezi nagy- és középbirtok tartozékát, mégis akkora az értékkülönbség az előbbi hátrányára, hogy az $\frac{1}{3}$ értéke alig képvisel kevesebbet, mint a parasztsmarhák összege, s nagyon szomorú, hogy e tekintetben a népies szarvasmarha-tenyésztés emelésére oly kevés történik.

A megye *lóállománya*, mely hajdan büszkeségét képezte, az utolsó félszázad alatt úgy mennyiség, mint minőségre apadt. Hisz az öregebbek szavai szerint ifjúkorukban még a jómódú parasztok is többnyire négy lóval jártak, míg a

mostani generáció ilyet még elképzelni sem tud. Egyébiránt a mennyiség apadása, mely még a hetvenes évek óta is 4⁰/o-ot meghalad, korántsem oly ijesztő jelenség, mint a szarvasmarhánál. A közlegelők feldarabolásában és a fuvarozások csökkenésében leli természetes magyarázatát. Különben még mindig több a ló Somogyban, mint máshol, mert míg itt 7¹/₂ esik egy □-kilóméterre, addig átlagosan Magyarországon csak 6³/₄, körülbelül annyi mint Angliában és Németországban.

A lónál egyébiránt a közgazdasági fontosság nem is a mennyiség, hanem a minőségben keresendő. S e tekintetben a legújabb időben tagadhatlan előmenetel tapasztalható, nem csak a nagy ménesekben, de kivált a népies tenyésztésben. Az állami méntelepek, kiállítások, versenyek és katonai lóversenyesek mégis csak megteszik a kellő hatást és ma már a megye bizonyos vidékein oly szép lóanyagot látunk a földműves kezén, a melyet némely ménes-tulajdonos csakugyan megirigyelhetne. Legnagyobb kárukra szolgál azonban azon rossz szokásuk, hogy a csikót korán veszik használatba. Hogy ez mennyire általános, azt nemcsak a nép közt élő ember a saját tapasztalatából ismeri, de még a statisztikából is kitűnik. Ha ugyanis a volt urbéreszek birtokában lévő ekéket az 1884-iki állatstatisztikával összevetjük, feltűnő, hogy a somogyi volt urbéreszek összes vonóereje, nevezetesen ökrök (teheneket itt nem jármoznak), kanczák, heréltek és mindenfajú 4 éves lovak összege párosával számítva nem szolgáltatnak elég vonós erőt a kimutatott ekékhez. A hiány pedig épen akkora, hogy a kimutatott 3 éves csikók által fedezhető. Nyilvánvaló tehát, hogy ezen 3 éveseket is mind igázzák. Legújabbban mégis tapasztaljuk, hogy a jobb lónevelő polgároknál ez a félszeg módszer jobb belátásnak kezd helyt adni. A jó példa általánossá válása nagy mértékben fog lendíteni népünk lótenyésztésén.

Különben érdekes és jellemző, hogy míg magyar népünk örömmel és szenvedélylyel tenyészt a lovat, addig a németek többnyire csak csikókat vesznek s azokat kihizlalva nagyra növesztve adják tovább, de anyakanczát csak nagyon elvétve lehet náluk találni.

A nagyobb birtokosok ménesei is apadóban voltak az utolsó 30 év alatt, de a legújabb időben nem várt mértékben

szaporodnak. Az idei összeírás mutatja, hogy csakis oly ménes, a melynél legalább 15 anyakancza képezi az alapot, Somogy-megyében 34 van, a melyek anyagját 921 kancza képezi. Ezekből 34 telivér, 142 nehéz munkás (nori, percheron), 749 pedig félvér, részben lipiczai. Ezenkívül még csaknem minden közép- és nagybirtokosnak megvan a maga kis lótenyészet, melyben a körülményekhez képest 4—14 anyakancza után nevel.

Egyébiránt, hogy mennyiségre ez mily kis részét képviseli a megye lótenyésztésének, mutatja azon tény, hogy az összállománynak csak 14%-a van nagy- és középbirtokosok kezében, a többi mind paraszttól.

Nagyon jó intézményt tart fenn, már közel 10 év óta a megyei gazdasági egyesület (sajnos, hogy működése mindezideig ez egyetlen fontosabb sikerben összpontosul) azáltal, hogy Kaposvárott évente lódíjazással egybekötött lóeladásokat rendez, mely célra a nagyobb tenyésztők részvényekre 100 lóra való istállót is építtettek. Ez alkalommal rendesen elég szép számban jelennek meg kivált a bécsi és külföldi vevők és így lehetővé válik az értékesebb lovat is a megye területén értékesíteni. Sajnos, hogy ezen jó alkalmat földmivelő tenyésztőink eléggé ki nem használják. Annál nagyobb áldás reájuk nézve a tavasszal és ősszel megtartott katonai lóbevásárlás, mely a felesleges közvetítő rovására már néhány forintocskát tartott benne a paraszttenyésztőnek úgyis kongó zsebeiben. Csak az a baj, hogy a megrövidített, de annál élelmesebb lókupecz a vásárok előtt, még februárban bejárja a parasztok istállóit és lovaikra mindenféle bajt reá fogván, elhitei velük, hogy: »a katonák majd úgy sem veszik meg«, s így olesón kicsikarván a lovakat, nyomban szép nyereséggel tovább adják a lóavató bizottságoknak. Nagyban lehetne tehát a kis tenyésztőktől egyenesen összevásárolható lovak mennyiségét emelni, ha a lóavató bizottságok csak ezen vásárok *után*, nem pedig *előtt* fordulhatnának a lóliferans árúi felé.

Főleg a megye homokos részén található nagy számú kopár, csak rövid füvekkel benőtt legelői elkerülhetlenné teszik a *juh* tartását. A somogyi égalj, talaj és legelő behatása a gyapjura finomítólag hat, a juhtartó birtokosok túlnyomó része a természet ezen irányát jól felfogva már

évszázadon keresztül a *superelecta merinó*t tenyésztette, melynek faját többen a nagyurak közül még e század elején egyenesen Spanyolországból hozatták be. Később a negretti irány tört utat, míg az utolsó évtizedekben a birtokosok egy része nemesített fésűs, sőt kis részben húsbirkára ment át, bár a nagy többség még mindig a kisebb és finomabb irány mellett látszik maradni. Ezek a gyapjút nagy részben saponariás meleg háti mosással, patyolatfehérre mosva, egyenesen francia posztógyárakba szállítják, (a somogyi finom gyapjúnak legnagyobb része Elbeufbe megy), a honnét mint legfinomabb fekete szövet, mint frakk- és reverenda-kelme tér vissza hozzánk.

Nincs idyllikusabb látvány, mint egy verőfényes májusi napon egy erdővel szegélyezett kies rétvölgynek üde zöldjében látni a megmosott, de még nem nyírt juhokat, melyek csak úgy fénylenek a fehérségtől és dideregve szárítják locskos bundájukat a jótevő nap sugaraiban. Mily szép ez, mily munkából áll, mennyi befektetés és tapasztalat kell ahhoz, hogy oly hibátlan szép mosást állítsunk elő; és mégis, mily hálátlanná válik évről-évre mindinkább! A gyapjúárak fokozatosan hanyatlanak, a finomságoknak magasabb fokát mindinkább gyengébben honorálják a vevők. Sokan már zsirban (mosatlanul) kezdenek nyírni s a magas nyereséggel dolgozó gyapjűmosógyáraknak engedik át a mosás munkáját.

Mért nem állanak össze a gazdák, mért nem csinálnak szövetkezetileg gyapjűmosó-gyárat a megyében? A szállítást megtakarítanák és az eddigi nyereség-kevesebbet egy jó része pedig megtérülne a gyári gyapjűmosás olcsósága által. Annál könnyebben keresztülvihető volna ez, miután a juhállomány-nak 98%-a a nagy- és középbirtokosok kezében van s így csak az intelligens, számítani tudó elemmel volna a szövetkezetnek dolga.

A juhállomány egyébiránt a jövőendő állatfelvételen valószínűleg tetemes fogyást fog mutatni, miután az árdepressió folytán a juhot, melyet most már csak »*malum necessarium*«-nak tekintenek, mindenfelé szarvasmarhával iparkodnak helyettesíteni, a hol csak némikép is megengedik a helyi körülmények.

A *sertés*-tenyésztésnek 26%-a van csak a nagyobb birtokosok kezében, míg a többi mind parasztok és cselédek közt

oszlík meg. Ez a látszólagos aránytalanság onnét ered, hogy a parasztbirtokos és cseléd mindegyike egyenlő arányban tartja a sertést, vagyis jobban mondva, mindegyik annyit tart, a mennyit csak tud, gazdasági tekintetből akár czélszerű az, akár nem, az illető vidéken. Mert zsirra, szalonnára szüksége van, készpénze pedig nincsen, hogy azt a piacon megvegye. A közép- és nagybirtokosok pedig mindinkább felhagynak a sertéstenyésztéssel ott, a hol a vidék nem kiválóan arra való.

Sőt az utolsó évek áringadozásai nagyon sok jobbmodú kisbirtokost is nagymértékben elijesztett a sertéstenyésztéstől, ugyannyira, hogy még a Kaposvár—Zákány közti vasutvonal hosszában évek óta oly virágzó, Sopron és Bécusujhely irányában működő fiatal sertéskivitel is szünőfélben van. A mi annál sajnálatosabb, mert éppen parasztbirtokosok voltak azok, kik ezzel egy nagyon jövedelmező piacot vesztek.

E mellett még elég örvendetes, hogy a barcsi sertéshizláló részvénytársaság a nyomott árak idejében is szépen haladt, sőt fennállása óta legalább vidékén a már is kedvtelenségnek indult sertéstenyésztésnek ismét újabb lendületet kölcsönzött.

Az egyenkint lehetőleg röviden vázolt állatfajtáknak hasznossága és elegendősége iránt csak akkor szerezhethünk magunknak közgazdasági tájékozást, ha azok számát egy képbe foglaljuk össze. Erre a magyar statisztika által legújabbán használt redukálási alapot véve, legyen szabad egy pár számból álló kimutatást felhoznom.

E szerint Somogy megyében:

Állatnemek	Osztó	A paraszt- birtokosok redukált állat	Közép- és nagy- birtokosok állománya
magyar szarvasmarha	1	75.464	34.643
színes	1	4.943	2.930
bivaly	1	345	4.270
ló	1	43.661	7.152
szamár-öszvér	1	409	355
sertés	5	25.289	8.785
juh	10	795	50.933
kecske	15	53	4
összesen		150.959	109.072
kecske és sertés kihagyásával		125.617	100.283
Vagyis esik egy darab redukált			

marhára az illető birtokos - kategoria

szántóföldjéből	1·5 k. hold	3·0 k. h.
kecske és sertés kihagyásával	1·8 » »	3·3 » »
szintügy: természetes kaszáló	0·3 » »	0·5 » »

Ebből kitűnik, hogy az átlagos instrukció nem mondható rossznak; a közép- és nagybirtokosnál sem, de legkevésbé a parasztbirtokosnál, vagyis más szóval a trágya-produkcióra az állat megvolna, csak az arra való gond nincs meg. Hisz nagybirtokosainknál is — sajnos — csak elvétve találunk még rendezett s gondozott trágyatelepet; középbirtokosainknál pedig ez épen a ritkaságok közé tartozik. De mit mondjunk parasztbirtokosainkról, kik nemcsak hogy nem gondozzák, de némelyek még nem is gyűjtik a trágyát, pedig ők épp úgy reá szorulnak, mint a nagyobb birtokosok és kétszer annyi trágyát produkálhatnának jelenlegi marhaállományuk mellett.

De még rosszabb világításban áll előttünk a trágyázás ügye, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány esztendeje nagy lendületet vett a préselt szalma exportja osztrák papirgyárak számára és bár közgazdaságunk szerencséjére több szalma-exportáló ügynök belebukott üzletébe, még mindig ott ólálkodnak a különböző vasuti állomásokon a szalmasajtó gépek. Mind megannyi bitófa, melyre a szalmaeladó kisbirtokos gazdálkodásának jövőjét felakaszthatja! Készakarva mondom kisbirtokos. Mert közép- és nagybirtokosaink közt már nem találkozunk oly elmaradozott, ki eladná szalmáját a trágyához szükséges alom rovására. A kik mégis eladják szalmájukat, helyes számításból teszik azt. Mert részint már műtrágyákat kezdenek alkalmazni, részint pedig következőkép segítenek magukon: A Balaton déli partján ugyanis egy sok ezer holdra terjedő láp huzódik végig, ugyanaz, a melyben a fentemlitett horvátajkú községek fekszenek. Ezen lápnak gyeprétege alatt a terület legnagyobb részén egy fél, egész egy méter vastagságú tőzegtelep fekszik, melynek kiaknázását alig egy-két év óta kezdték meg, mely azonban a legszebb jövőre nyújt kilátást. Jelenleg még csak nyers téglákban használják fűtésre és köbméterje 50 krért kel, csak kevesen kezdik alomul használni, de ezek aztán bátran el is adhatják szalmájukat. A láp mentében való közlekedés hiánya okozza, hogy még mind- eddig a külföldön most már oly magas fokra fejlődött tőzeg-

ipargyáarak még eddig itt nem keletkeztek: De úgy hiszem, nincs messze az idő, midőn részben a balatonmelléki tőzegkorpa (Torfmull) fogja elősegíteni a fővárosi csatornázás kérdésének megoldását.

A földművelés és állattenyésztés után az *erdőgazdaság* az, mely a megye lakosságának megélhetésében fontos szerepet játszik. A mi érthetővé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy azon számtalan erdőpusztítások után, melyeknek az utolsó század tanuja volt, még mindig a megye területének közel $\frac{1}{4}$ része a kataszterben erdő czímen figurál. Tökéletesen ennyi mai nap már nem áll fenn, de Tallián Gyula alispán urnak szives közbenjárása folytán, kinek különben is sokféle adatokért köszönettel tartozom, ez évben létesített összeírása szerint még mindig 219.394 holdra rug a megyének összes erdőterülete.

Ebből kerekén 25% a 40 éven aluli állag, vagyis 54.473 hold. Mely ismét következőkép oszlik meg (öleket elhagyva):

10 éves s azon aluli	18.353 hold
20 » » »	15.766 »
30 » » »	11.343 »
40 » » »	9.011 »

Miből láthatjuk, hogy az erdősitett terület nagysága, bár 30 év alatt megkétszereződött, de még nagyon távol áll attól, hogy a status quo fentartását előidézzé. Vagyis más szóval feltehető, hogy a megyei erdőterület a jövőben továbbra apadni fog, még akkor is, ha megengedjük, hogy az erdősítendő terület tetemesen növekedni fog. Legmagasabb a fiatal erdők százaléka a dombos igali járásban (60%), míg legcsekélyebb a csurgóiban, a hol a 40 éven aluli állag csak 10%-át képezi az összterületnek. Különben nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy az összes erdőterületben sok oly terület is foglaltatik, mely inkább legelőnek használtatik, de mert még vén fákkal van beállítva, az erdők közé soroztatott. Kár, hogy az ilyeneket nem lehet külön kimutatni, azért mindig csak az összerdő-területhez lehet viszonyítani a felujítottat.

Ha itt is külön választjuk a volt urbéresék tulajdonát, melyek természetesen köz-erdőt képeznek a magánosokétól, következő képet kapunk:

Volt urbéresék összes erdőterülete 25.673 hold, melyből a 40 éven aluli, vagyis ujitott rész 4.534 hold, vagyis 18%. A magánosok erdeje 193.721 holdat tesz, melyből ujitott 49.963

hold, vagyis 27% található. Ezen aránytalanság megdöbbentő s a községi erdei viszonyok rendezetlenségére vezetendő vissza. Hisz az erdőtörvény keresztülvitele ugyszólván még alig történt meg, pedig ez egy oly életkérdés a községekre, a melynek komolyságát kicsinyleni nem volna szabad! Van oly járás is, a hol a községi erdőknek 5%-nál sincs több fel-erdősítve!

Némelyek azzal vigasztalják a községi birtokosokat, hogy »se baj! a míg kapunk fát az urasági erdőkből.« Igaz, hogy ehhez még aránylag könnyen jut a paraszt, mert téli favágó munkáját, irtást, hasábolást nem számítja és szerez általa tüzelő anyagot. De a gyermekeire kellene gondolnia, vajjon jut-e majd azoknak is?

Hisz a tűzifa-árak az utolsó évtized alatt hallatlanul mentek felfelé, úgy, hogy a hol még pár év előtt 6 frtéért kelt a kemény hasáb öle, ott ma 9, 10, sőt helyenkint 12 frtot is adnak az erdőben. Ugyanily fordított arányban szálltak le a famunkás bérei. A hol hajdan 80 kr.—1 frt. volt egy hasáb öl vágása s rakása, ott ma 50—60 krért örömmel elvállalják ugyanazt a munkát.

Faipar a megyében alig van kifejlődve. Hacsak a tölgy kéreg-háncsolást nem számítjuk oda, a mely a legutóbbi években kezd magának egy kis tért hódítani. A megye főbb fanevei különben cser s tölgy, helyenkint nagy mértékben gyertyánnal vegyítve. Bükk többnyire csak a Zseliczségben. Hárs az agyagos talajokban gyomként nyomja el szomszédjait, úgy mint homokosabb helyen a rezgő nyár- és nyírfa, mely különben a vén tölgygyel együtt Somogynak tipikus alakja. Tülevelűek, melyek kivált *Pinus Austriaca* s *Sylvestris* a homokon mesterséges nagy állagokat képeznek, 25—30 évnél magasabb korban még nem találhatók.

Épület- és szerszámfának való mindinkább gyérül a megyében, és sok nagyobb birtokos van már, ki a hajdan tölgyfában oly gazdag vidéken, piacszól hozatja azt, mit gazdaságában használni kénytelen. Fenyőgerendát, léczet és deszkát fakereskedők közvetítése által a stájer erdők szolgáltatnak.

E helyen tartom jónak a *vadászatról* is megemlékezni, a mely az utolsó évtized alatt oly haladást mutat fel, hogy méltán sorolható a megye jövedelmi forrásai közé; a mennyiben a terítékre hozott hasznos vad értéke 1887-től 1890-ig

83.915 frtról 133.846 frtra emelkedett. A kép tökéletességének kiegészítésére pedig alább közlöm az 1890. évben terítékre hozott vadak részletes kimutatását.

<i>Hasznos vad:</i>		<i>Kártékony vad:</i>	
Szarvas és szarvassuta	273	Róka	1.054
Dámvad és dámvad-		Vadmacska	216
suta	259	Borz	232
Ózbak és ózsuta . .	1.791	Vidra	114
Vaddisznó	37	Sas	447
Nyul	59.950	Sólyom, karvaly, ká-	
Lapin	2.842	nya stb.	16.064
Fácán	16.393	Kis ragadozó madarak	2.040
Fogoly	64.993	Egyéb kártékony vad	19.763
Fürj	5.420	Osszesen	<u>196.001</u>
Erdei szalonka . .	1.476		
Sárszalonka	132		
Vadkacsa	1.240	Hasznos vad értéke	133.846 frt.
Vadlúd	258		
Egyéb hasznos vad .	1.007		

Hogy mindeddig miért időztem oly soká a mezőgazdaságnál s mindannál, a mi ezzel összefüggésben van, annak okát is legjobban a statisztika világítja meg, mely szerint a megye 326.835 léleknyi lakosságának csaknem 95% foglalkozik gazdálkodás- és általában földműveléssel, míg iparúzással 4.49%, kereskedelemmel pedig éppen csak 0.39%. Ez szolgáljon magyarázatául azon rövidségnek is, melylyel az ipar és kereskedelem felől szólhatok.

A *házi-ipar*, mint már a bevezetésben is említém, mint mindenütt, itt is hanyatlóban van s most már csupán a kender s len szövésére redukálódik. A megyének 308 községe közül már csak 56 község az, melynek lakossága még kender-szövészettel foglalkozik, de a főczél a saját használat, piacra csak az esetleges fonalfőlösleget hordják.

1884. év óta kiadatott: a megye területén képesítéshez kötött iparigazolvány összesen 2.284, megszűnt 74. Iparengedély »B« lastrom szerint 482, megszűnt 32. Egyéb iparoknak »E« lajstrom szerint 489, megszűnt 16. Ezek összegéből levonva a megszűntek összegét, a nyert eredmény körülbelül a lakosság egy százalékát teszi.

Ipartársulat alakult 40, ebből 24 vegyes.

A vizimalmok száma apad a gőzmalmok folytonos szaporodása mellett, mely mozgalomnak az utolsó évek szárazsága csak annál nagyobb lendületet adott. Mai nap már a megye területén működő gőzmalmok száma 82, melyek közül több már műmalom számba is mehet.

Különben gyárakban is nagyon szegény a megye, de ha a valódi ipart űző gyárak fejlődésében van is egy nagyon csekély haladás, addig a gazdaságiakban, kivált az adózási viszonyok folytán hanyatlás állott be. Még a 60-as, 70-es években nagyon tetemes volt a szeszgyárak száma, mai nap az egész megye területén egy gazdasági és egy nagyobb szeszgyár van működésben; az egyetlen kisebb serfőzde pedig, egyéb okokból tavaly szűnt meg.

A megye székvárosa, Kaposvár, az állami vasuti javító műhelyen kívül, csak három téglagyárt és három szódagyárt tud felmutatni, ezenfelül csak Szigetvár s Csurgó azon helyek, melyek ily hasonló czímen a »somogymegyei gyárvárosok« közé sorolhatók. Ugyanezen helyek, valamint a többi járási góczpontok képezik a kézműiparosok és néhány nagyobb gabonakereskedőnek székhelyét, de forgalom tekintetében legalább is egy magasságban áll velük a déli vasut mentén, a Balaton partján fekvő kis boglári állomás, mely több nagyobb export-czégnek központja.

De közgazdasági szempontból mindezekon messze felül emelkedik a megyének egyetlen kikötő városa, Barcstelep, mely az utolsó 25 év alatt egy szerény kis faluból amerikai város módjára, gombaképen cseperedett fel, azt lehet mondani, országos emporiummá. Barcstelep a Dráva folyó partján fekszik és egy közuti hid és egy külön vasuti hid köti össze Szlavoniával, melynek úgyszólván kapuját képezi. Még nagyobb fejlesztő erővel volt reá nézve azon tény, hogy a hajózható Drávának mindeddig még végpontját képezte, tehát az átrakodó-állomást hajóról a vasutra. Ezen felül négy különböző vasutvonalnak végpontja. Itt állnak a budapesti Escomptbanknak a budapestiekhez hasonló raktárai, melyek évente 6 millió frt. biztosítási értéken felül raktározna gabonát, mely részint a vidéken termett, nagyobb részben pedig a Dráván érkezik az Aldunáról és útban van akár a nyugati országhatár, akár a tenger felé. Országunk semmi más városát sem kivéve, Budapest után itt szokott a legnagyobb látható gabonakészlet raktározva lenni,

mert e közraktárokon kívül még több nagyobb exportcég is bir ottan saját rakhelyeket. Itt van a »société à l'importation de chène« francia fűrészgyára és faraktára. A gyár csupán keményfát dolgoz fel deszkának, parkettnek és boritékdeszkának és az ilykép feldolgozott árút Franciaországba szállítja. Állandóan 100 munkásnál többet foglalkoztat, kiknek száma időnként a munkához képest nagyban emelkedik. A nyersfát (eleinte Szlavóniában) most Romániában, Szerbiában és a határörvidéken szerzi be. Raktárában felhalmozott fa értéke állandóan 2—3 millió forint, sőt időnkint jóval nagyobb. A gyár munkavezetői és szakmunkásai többnyire francziák, csak csekély részben magyarok. A bécsi Union-banknak, valamint még 3 más nagy cégnek van még ott nagy dongafa, épületfa-raktára és részben gőzfűrésze. Egy-egynek szállítása évente vagy 600 waggont vehet igénybe.

Ugyanitt van a barcsi sertéshizlaló részvény-társaság, mely 1887-ben 200.000 forint részvénytőkével alakult meg és átlag 10.000 darabot tart egyszerre hízóban a társaság tulajdon telepén. A részvény-társaság nem saját sertéseit hizlalja, hanem egyes gazdákéit és ezek számlájára. A teljesen kihizott árú rendesen a bécsi piacra kerül.

Itt székel a Dráva gőzhajó-társaság igazgatósága, a mely azelőtt Eszéken volt, valamint a Dunagőzhajózási társaság ügynöksége. Az előbbi 1881-ben két gőzhajóval kezdte meg az üzemet; ma öt gőzös és mintegy 35 uszályhajóval rendelkezik; ugyanily számú hajója járja a Drávát a Dunagőzhajó-társaságnak a barcsi kereskedelem érdekében.

Van egy 100.000 forintnyi alaptőkéjű takarékpénztára, mely egyike a legnagyobb forgalmú megyei pénzügyintézeteknek és úgy a helyi kereskedelem pénzsükségletét, valamint a szlavoniai jelzálog- és váltóhitelt fedezi.

A déli vasut állomásai közt Bécs és Trieszt után forgalomra nézve mindjárt Barcs következik. Összes szállítványai évenként megközelítik a négy millió métermázsát, melyből vasuton 1.7 millió, hajón pedig 2.3 millió érkezik.

Direkt és indirekt adója ezen 4.427 lakót számláló helynek évente a 160.000 forintot haladja meg; s emelkedő forgalmára jellemző, hogy 1880-tól 1889-ig távirati forgalma 13.824 darabról 35.788 darabra emelkedett.

Most épül egy téglagyár; egy nagyszabású múmalom

létrehozása már biztosítottnak látszik, posztógyárról beszélnek stb. És így halad ez évről-évre, mintha csak nem is az öreg Európa talaján tenyészne. De csakhamar találkozik, mi erre emlékeztet bennünket. Sokféle érdekelt felek petícionálása és fáradsága még nem bírta kieszközölni, hogy ezen nagyforgalmú hely akár szolgabíróságot, akár járásbíróságot kap hasson. Minden egyes váltóóvatolásért be kell utazni a járás székhelyére, Szigetvárra, a mire egy nap csaknem egészen reá megy. De hiába, így pártolják nálunk felülről a haladást!

Somogymegye *pénzintézetekben* elég gazdag, mert 9 takarékpénztárt és 8 segélyszövetkezetet találunk ottan működésben. Azonkívül mint a takarékoságot elősegítő intézményeket még felemlitek néhány iskola-takarékpénztárt és több rendbeli takarékmagtárt. Utóbbiaknak legnagyobb része a reformált községekben található; céljuk az elért felesleg értékével az eklézsia terheit megkönnyíteni. De vannak — sajnos, még csak nagyon csekély számban — községi takarékmagtárak is, a melyek áldásos hatása abban áll, hogy első sorban a gabonauzsorás kezéből mentik ki a pillanatnyi kenyérszükségben szenvedő szegényt, aztán elősegítik az egész községben a takarékosági eszme haladását és végre akár jótékony, akár községi célokra tőkét teremtenek.

De visszatérve a tulajdonképeni pénzintézetekre: a segélyszövetkezetek alaptőke nélkül heti befizetésekre vannak alakítva, évi forgalmuk egyenkint 20—300 ezer forint közt váltakozik. Alakulásuknál rendszeren a humanitárius cél lebeg szem előtt: a takarékoság és olcsó pénz! Az elsőt el is érik, a másodikat, többnyire önkénytelenül, eltévesztik. Részint azért, mert már céltévesztett alapfeltételekből indulnak ki, osztalékot fizetnek; részint, mert magas kamatszedéssel emelni akarják vagyonukat az adós rovására. A 8 közül csak 3 van, mely osztalékot nem fizet, de még azok sem adnak 6%-nál olcsóbb kamatra, míg az osztalékfizetők közt kettő van olyan is, mely 8%-os kölcsönrel akar szegény tagjain segíteni. És érdekes, hogy ezeknek betétei — ha több évet összehasonlítunk egymással — nem emelkednek, míg azon 3 szövetkezet betéteinek összege, a melyek osztalékot nem fizetnek, évről-évre szaporodik. Ezen különös jelenség magyarázatát csak abban vélem feltalálhatni, hogy az osztalékkereső kis tőke-

pénzes már inkább takarékpénztárba rakja pénzét. Csak a szegény, fillérenként takarékoskodó ember marad hű a segélyszövetkezethez, mely akkor prosperál legjobban, ha eredeti rendeltetésénél marad, nem pedig, ha részvénytársaságot játszik. Sajnos egyébként, hogy a segélyszövetkezetekben rendszeren csak kereskedők és kisiparosok szerepelnek, mint betevők, gazdák csak a kölcsönvevők közt találhatók. Másképp áll ez a takarékpénztáraknál, hol a gazdák a betevők közt is szerepelnek 20—40%-kal, de viszont a kölcsönvevők közt 50 - 90%-ig. A többi százalék mindkét esetben kereskedő, iparos és magánzó között oszlik meg.

A somogymegyei 9 takarékpénztár alaptőkéi egyenkint 20, egész 100 ezer forint közt váltakoznak; évi forgalmuk pedig 1 és 10 millió forint között. Mig a betétek után $4\frac{1}{4}$ — $5\frac{1}{2}$ % kamatot fizetnek, addig adósaiktól 7 és 8%-ot szednek váltóra vagy kötelezvényre. A betétek mind a kilencz takarékpénztárnál évről-évre következetesen növekednek, mit azon adatokból, melyeket az illető igazgatók szívesek voltak rendelkezésemre bocsájtani, számszerint és egyenkint tudnék kimutatni. De itt a rövidség kedvéért nem teszem. Csak megemlítem, hogy az említett nyolcz intézet betéteinek összege:

mig 1886-ban 3,770.000 frt.

addig 1890-ben már 4,843.000 frtra

emelkedett, vagyis öt év alatt 28% emelkedést mutat.

A kölcsönadott összegeknek kimutatását a 9 intézet közül már csak 7 adta rendelkezésemre; ezek összege volt:

1886-ban 1,857.408 frt. 73 kr.,

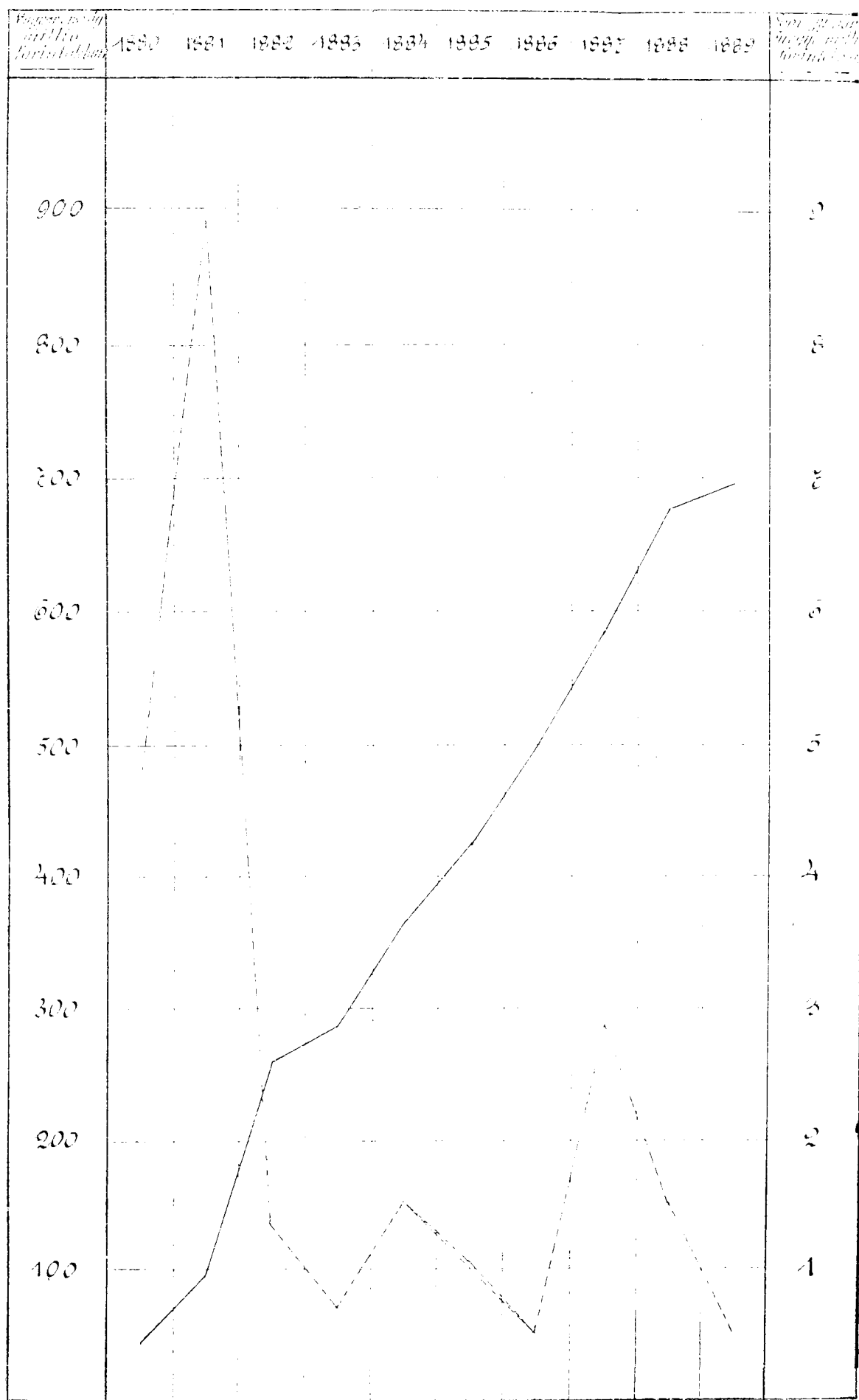
1890-ben 2,852.940 » 08 »

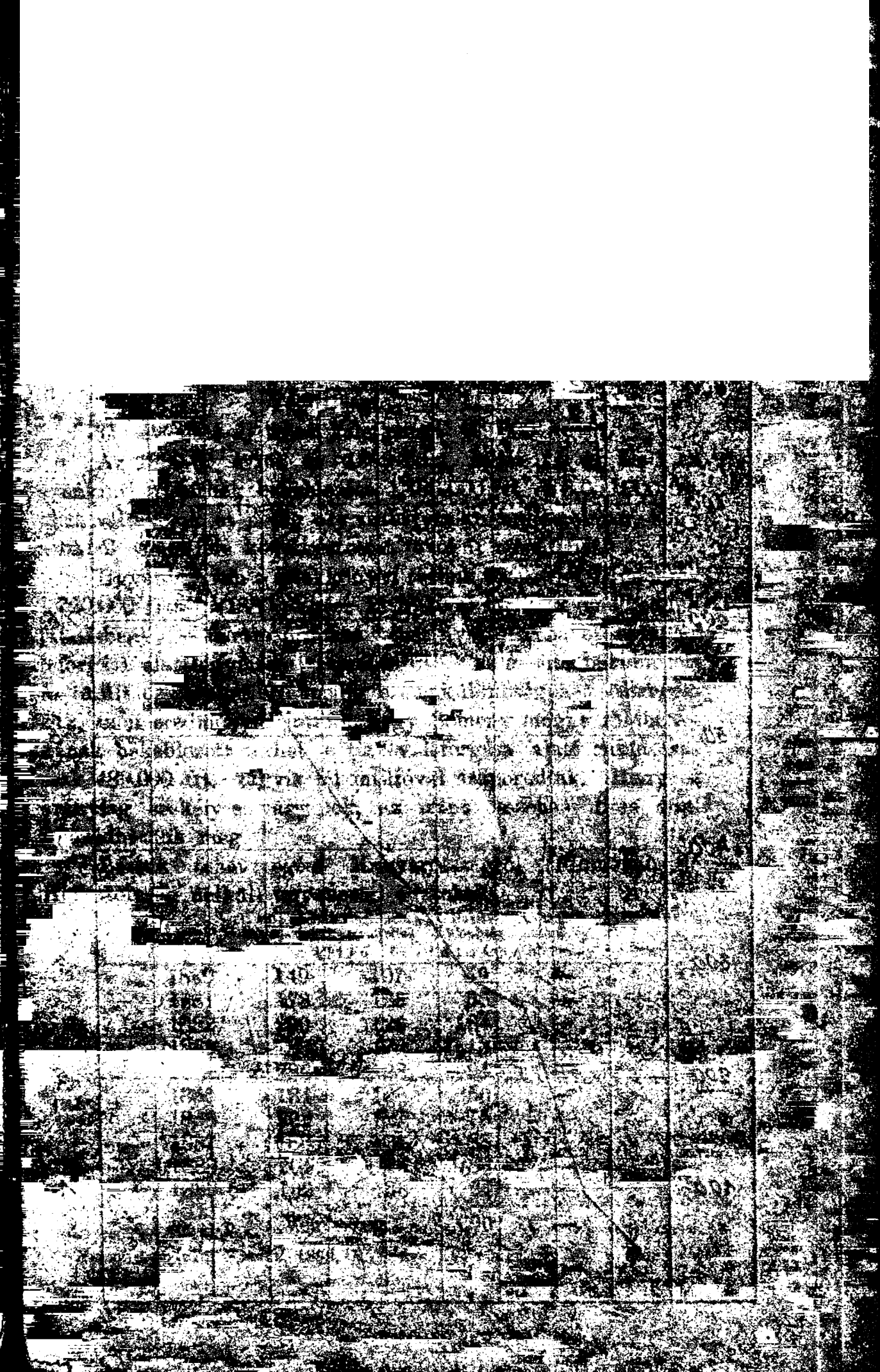
a mi 53% emelkedésnek felel meg.

Tehát a tőkegyűjtés öröndetes haladást mutat; de azért a kölcsönvett összegek kétszeresen lépést tartanak velük, csak az a kérdés, hogy gyümölcsöző forgatásra használatnak-e fel nagyobbrészt, vagy pedig decadence jellegét viselik-e magukon?

De ha már most az adósságcsinálásnál vagyunk, tekintünk kissé a telekkönyvbe s lássuk, hogy azon legutóbbi tíz év alatt, melyről a telekkönyvi adatok már feldolgozva, mennyi új adósság kebleztetett be a somogymegyei földbirtokokra s mennyi töröltetett onnét.

A telekkönyvi terhek hullámlása.





Év	Új terhek bekebleztettek	Régi terhek töröltettek	Passiv különbség	Activ különbség
ezer forintokban				
1880	6.496	1.722	4.774	—
1881	8.050	3.940	4.110	—
1882	3.743	11.280	—	7.537
1883	1.438	2.094	—	656
1884	2.826	2.050	776	—
1885	2.643	3.058	—	415
1886	5.666	6.182	—	516
1887	6.009	3.682	2.327	—
1888	1.521	2.848	—	1.327
1889	2.894	3.941	—	1.047
Végösszeg			11.987	11.498

Tíz év alatt új teher keletkezett 489.000 forint.

Az 1880-ik évtől az 1889-ikig, tehát tíz év alatt az évenkénti új terhek bekeblezése 1,438.000 frt. és 8,050.000 frt. közt váltakozik és pedig oly szabálytalan hullámokban, hogy azokból semmiféle következtetést levonni nem lehet.

Ugyanigy van a telekkönyvi terhek törlésénél is, melyek 1,720.000 frttól. (1880.) egész 11,280.000 forintig emelkednek (1881-ben). De felette érdekes képet nyerünk, ha ezen tíz év leforgása alatt egymással szembeállítjuk az évente bekeblezett és törölt összegeket. Ha pedig ezen különbségeket összegezzük, azon eredményre jutunk, hogy Somogy megye földbirtokának bekeblezett terhei e tíz év leforgása alatt mindössze csak 489.000 frt., vagyis fél millióval szaporodtak. Hogy ez aránylag csekély-e vagy sok, az iránt összehasonlítás által győződhetünk meg.

Lássuk tehát egész Magyarországról (Fiumével, de Horvátország nélkül) ugyanezen adatokat.

Évszám	Új terhek bekebleztettek	Régi terhek töröltettek	Passiv különbség	Activ különbség
millió forintokban				
1880	149	107	42	—
1881	178	123	55	—
1882	290	126	164	—
1883	185	172	13	—
1884	222	128	94	—
1885	184	128	56	—
1886	202	127	75	—
1887	186	101	85	—
1888	204	116	88	—
1889	162	138	24	—
Végösszeg			696	—

Vagyis míg Somogy megyében az új megterheltetést egy nagyon tetemes törlési összeg ellensúlyozza, addig Magyarország derűre-borura évről-évre szaporítja adósságát. E tiz évi földteher-szaporulat a polgári lakosságra fejenként elosztva kitesz

Somogy megyénél	1 frt. 49 krt,
Magyarországnál pedig	46 frt. 40 krt.

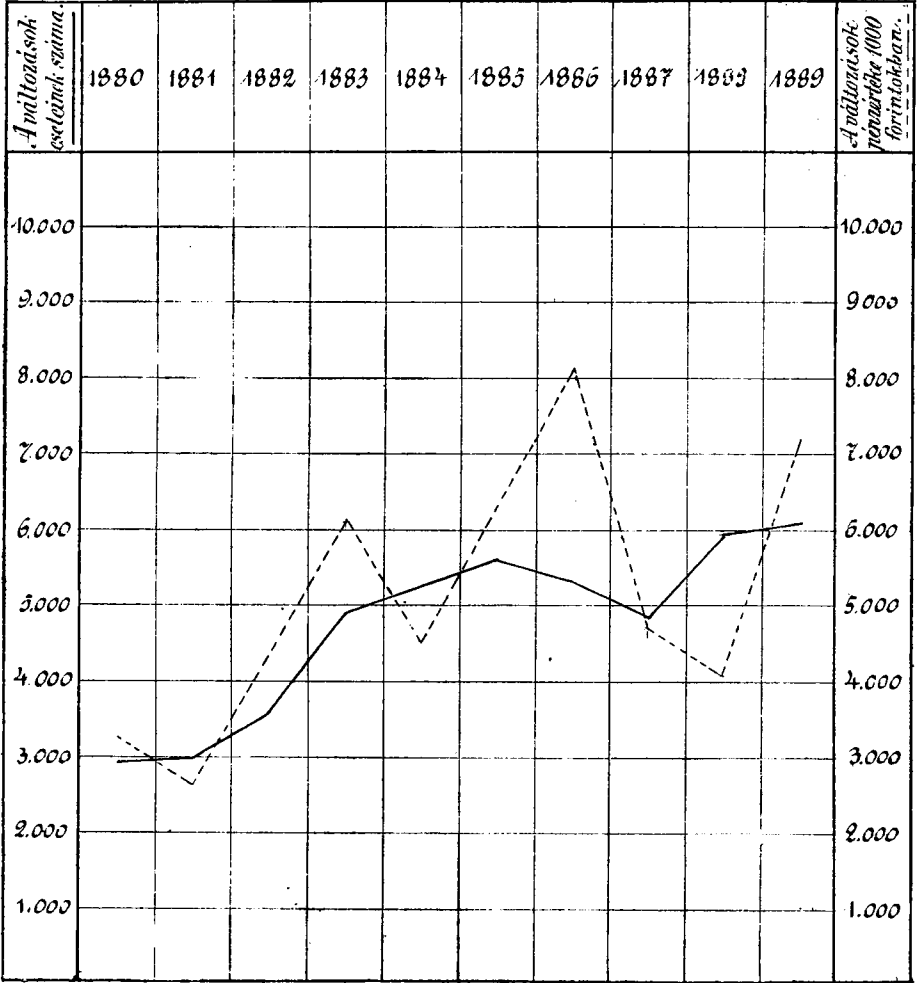
Ha pedig területarányban vesszük, akkor Somogy megyénél egy □-kilométerre esik 74 frt. 84 kr., Magyarországnál pedig 2487 frt. 70 kr. teherszaporulat. De még ha a főváros 10 év alatt megszorodott terheit, melyek kerek 58 milliót tesznek ki, le is vonjuk a 696 millióból, még akkor sem tudom az egy □-kilométerre eső teherszaporulatot kisebbre leszorítani, mint 2284 frtra, vagyis átlag évenként 228 frt. és 40 krra. Ezen összehasonlítás után tehát bátran elmondhatom, hogy Somogy megye telekkönyvi megterheltetése a legenyhébbek közé tartozik.

Kevésbé előnyös képet nyerünk, ha a telekkönyvi forgalmi kimutatásokat a földbirtok állandóságának szempontjából tekintjük, mert a birtokban a változások eseteinek száma habár nem is következetesen, de mégis folytonosan szaporodik, az értéktől azonban ez a tendentia egészen függetlenül mozog.

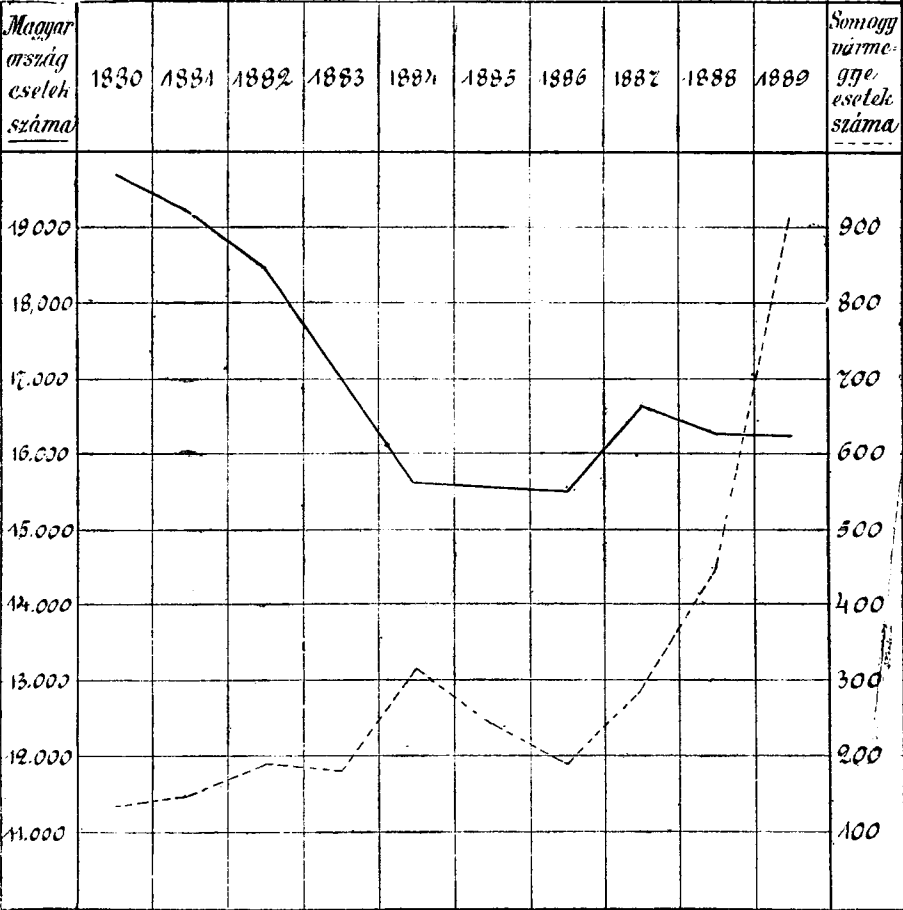
Évek	Változások esetei a birtokban	Azok értéke ezer forintokban
1880	2.948	3.308
1881	2.978	2.639
1882	3.605	4.317
1883	4.895	6.082
1884	5.243	4.489
1885	5.601	6.100
1886	5.324	8.053
1887	4.853	4.713
1888	5.940	4.076
1889	6.078	7.215

Még érdekesebb, de Somogy megyére szomorúbb képet kapunk, ha a birtokváltási esetekből kizárólag a végrehajtás útján való változással foglalkozunk és azoknak pénzértékével.

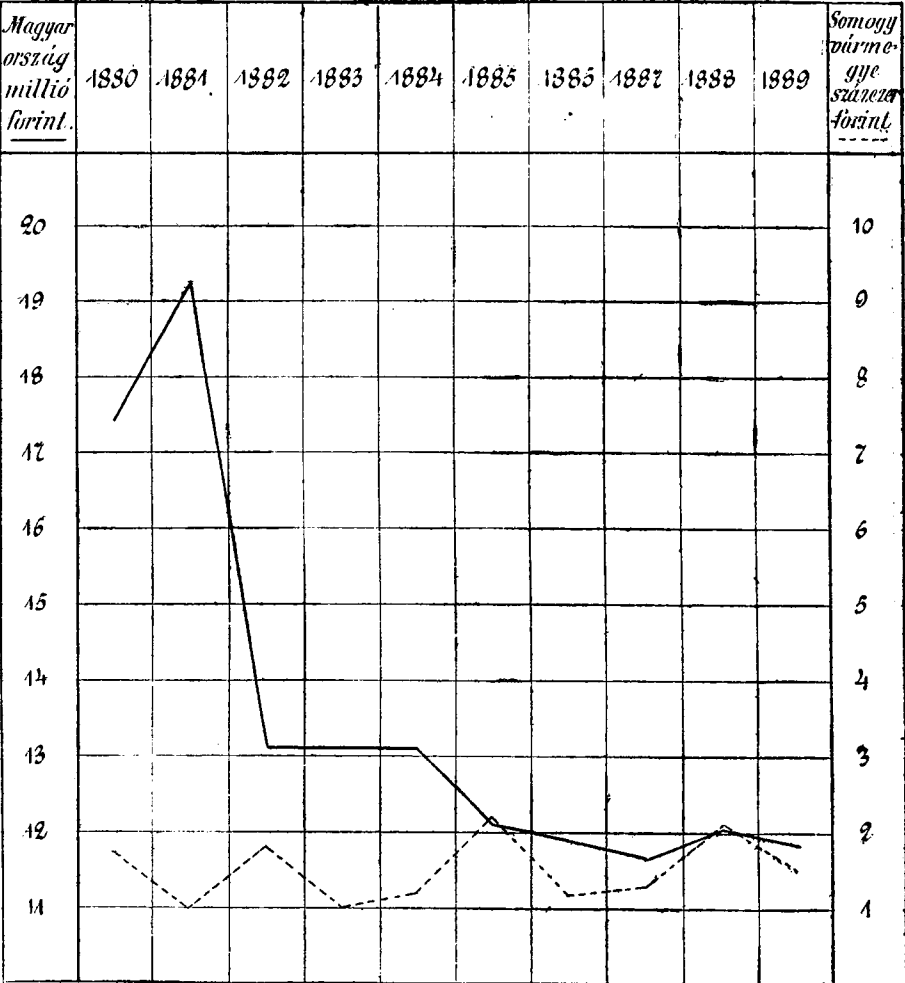
A birtokváltozások száma és pénzértéke.
Somogy vármegyében.



A végrehajtások száma.



A végrehajtások pénzértéke.



A megyében ugyanis történt:

	birtokvégrehajtási eset	ezer forint értékben
1880-ban	136	168
1881-ben	148	96
1882-ben	191	180
1883-ban	183	102
1884-ben	316	124
1885-ben	244	218
1886-ban	198	122
1887-ben	286	128
1888-ban	452	210
1889-ben	915	148

Azt látjuk, hogy a végrehajtási esetek szaporodnak, ugyannyira, hogy az utolsó évben hatszor annyi volt a végrehajtások száma, mint 1880-ban, ez azonban remélhetőleg csak kivételes összeg. Feltűnő, hogy az esetek pénzértéke nem emelkedik párhuzamban az esetek számával, miből azt a következtetést kell levonnunk, hogy még e kimutatás első időszakában értékesebb birtokok képezték a végrehajtás tárgyát, most inkább az értéktelen birtokokat, más szóval szegény embert éri az executió.

Összehasonlítva evvel Magyarország idevágó adatait, a számok irányzatában az előbbi képpel éppen ellentétes arányt találunk; mert míg Somogyban a kimutatott 10 év alatt az executiók szaporodnak, addig Magyarországon ugyanazon idő alatt tetemesen megapad.

Megnyugtatót Somogy megyére csak abban találhatunk, ha e 10 évi átlagösszeget a lakosságra osztjuk el, mert így Magyarországon 947 lakosra esik egy végrehajtás, míg Somogyban csak 1068 lakosra.

Miután megyém lakosságának vagyoni viszonyait a rendelkezésemre álló csekély adatok nyomán általánosságban volt szerencsém bemutatni, még tárgyam befejezése előtt hasonló irányban tartom szükségesnek kiterjeszkedni a nép azon osztályára, mely nézetem szerint egy agricol államnak éppen alapzatát képezi, mely mihelyt roskadozik, az épület maga is enyészetnek indult. Ezen osztálynak van nálunk egy kiválóan magyar elnevezése, mely a társadalmi határt történelmi fejlődésünk alapján még mai nap is élesen megvonja s ez a »vult urbéres«

kifejezés. Megjegyzem, hogy ezt tekintet nélkül használok az egyénre és nem azt keresem, hogy a mai tulajdonos őse volt-e urbéres, hanem hogy az a birtok, mely valaha urbéresé volt, újabban mily irányban fejlődött társadalmi szempontból tekintve.

Vagyis a volt urbéres birtokok ma milyen gazda kezén vannak, — mennyire lettek azok felaprózva? Vizsgálódásaim alapjául, hivatalos adatok hiányában egy oly statisztikai összeírás szolgál, melyet megyémben a jegyzők közbejárásával állítottam össze, s mely azon telekösszeírásból indul ki, mely a commassatio idejében készítettén, még minden község okmánytárában feltalálható s kimutatja, hogy azon időben (Somogy megyében 1861. év körül) mennyi egész, $\frac{3}{4}$, fél, $\frac{1}{4}$ telkes gazda és hány zsellér volt?

Ezen összeírást szembesítem azzal, melyet ugyanazon községi előjáróságok számomra 1883-ban készítettek, összeírván az akkori pontos állapotot hasonló birtokkategoriak alapján. Mert hisz a régi teleksystema szerinti osztályozása a parasztbirtokosnak még mai napság is divik! Volt pedig:

	egész telkes vagy azon felül	$\frac{3}{4}$ telkes	$\frac{1}{2}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telken aluli és zsellér
1861. körül	830	849	7133	9982	5939
1883-ban	797	963	4504	11.886	11.777

Mindenekelőtt feltűnő, hogy nagymérvű elaprózás csak a féltelkes kategóriánál mutatkozik. A féltelkes ugyanis azon legalsó osztálya megyénkben a kisbirtokosnak, mely még képes kizárólag birtoka után megélni, családját fentartani és nevelni és egyszersmind a reá kirótt nehéz terheket viselni anélkül, hogy absolute mellékkeresetre szorulna. A mi azon alul van többé kevésbé reá van szorulva a napszám általi kenyérkeresetre. De a féltelkesnek csak egy pár rossz év, vagy kissé hanyagabb gazdálkodás kell és hamar megkezdődik a vagyoni roskadozás.

Másképp áll az egész és háromnegyed telkes, míg egy-résről házasság által igyekszik vagyoniasságát fentartani, olyformán, hogy fiával ismét gazdag leányt vétet el, még ha azt az ötödik faluban kellene keresnie; más oldalról több helyen még fennáll az ősi jogokhoz való ragaszkodás alapján azon régi szokás, hogy az atya életében szerződésileg vagy végrendelet útján adja át fiának, egynek vagy legfőljebb

Somogy vármegye

volt úrbéri birtokosainak szaporodása és fogyása százalékokban.



kettőnek a birtokot, míg a leányoknak olyankor »moring« gyanánt a szokott »rugott borju, tulipános láda és 40 frt jár«. Sokszor még a fiuk is az elsőszülött javára a köteles rész-nél kevesebbre szorítkoznak. Más helyen ismét úgy akasztják meg az elaprózást, hogy a testvérek, a mig csak tehetik, nem osztozkodnak meg és sokszor megtörténik, hogy egy osztatlan telken 3 házas testvér együtt gazdálkodik. De legnagyobb részben az imént említett mesterséges szaporátlanság okozza a vagyon együttmaradását.

Ugy hiszem nem lehet tagadni a fentebbi összehasonlító kimutatás tanuságos voltát, de még érdekesebb képet nyernénk, ha tudnók azt is, hogy *milyen fajta gazda* az a mai tulajdonosa a régi urbéri birtoknak? Kérdőíveim fogalmazásánál e kérdésre is tekintettel lévén, oly felosztását állapítottam meg a telektulajdonosoknak, mely tán meglepő és önkényesnek látszik, de a mely legalább megyém viszonyaira, tapasztalásom szerint legtöbb felvilágosítással szolgál.

Más-más socialis elemet képvisel ugyanis a megyében: a magyar nyelvű katolikus; a magyar nyelvű református és lutheránus és az urbéri telkeket vásárló izraelita, mást ismét a kolonizált német és a szláv nyelvű népség. Felette érdekes tehát tudnunk, hogy a telkek elaprózásával párhuzamosan mikép oszlottak meg azok a népesség ezen különböző társadalmi tulajdonságokkal bíró kategóriái között.

Minő gazda kezében	1861. körül hány gazda volt					1888-ban hány gazda van				
	egész telkes s azon felül	3/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér	egész telkes s azon felül	3/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér
Magyar katolikus .	537	399	2985	4961	3244	403	418	1950	5592	6583
Magyar protestans .	233	367	3244	4099	1318	274	433	2024	5032	2828
Német	24	59	597	438	1056	48	78	374	648	1302
Szláv, (szerb, tót, horvát)	20	19	288	465	233	11	22	110	530	899
Zsidó	16	5	19	19	88	61	12	46	84	165
Összesen .	830	849	7133	9982	5939	797	963	4504	11886	11777

Első sorban feltűnik, hogy »a magyar protestáns« (megyénkben tulnyomólag kálvinista) arisztokracziája az egész és háromnegyed telkes nemcsak hogy nem apad, de a magyar

katholikus rovására feltűnően szaporodik. Ennek főoka a fent tárgyalt csekély szaporaság kérdésében fekszik, mely által a büszke református a maga agrár politikáját csinálja. Feltűnik továbbá, hogy a német elem gyarapodik és pedig annyira, hogy a 61-iki status quohoz képest az egész telkesek 100 százalékkal, a háromnegyed telkesek körülbelől 30 százalékkal gyarapodtak. A féltelkesek azonban itt is legalább 30 százalékkal fogytak, a szegények, azaz egynegyed telkesek és azon alóliak jókora mértékben szaporodtak.

A fennebbi gyarapodások okait itt valóban tisztán a szorgalom és takarékoszágnak javára kell írni, mely főleg a dohánytermelésnek ugyszólván monopolizálásában jut legjobban kifejezésre. Ezen systemával mindeddig oly jól gazdálkodtak, hogy az apa többnyire öregebb fiának hagyta egész birtokát, míg a többiek számára a szomszéd községekben szerzett birtokcskát. Sajnos, hogy ezen kitűnő elem vagyonosodásában is beállott már a lassabbodás, hogy ne mondjuk megállapodás, mi főleg két oknak tudható be: 1. A trágya magas értékének, melyet most már a magyar szomszéd sem ad el. 2. Annak, hogy legújabbán a kincstár a dohánybeváltási árakat leszállította.

Épen az ellenkező áll a szlávokról, a kik határozottan dologkerülők és renyhék, 1861 óta még az egész telkesek száma is 55 százalékkal fogyott. Legjobban jellemzi őket, hogy némelyik községükben minden szabályrendelet és szigor daczára is még a magánlegeltetés divik. A zsidó gazdák az egyetlen »gazdakategória«, mely minden »birtokkategorióban« szaporodott kivétel nélkül.

És pedig az 1876-iki status quoval hasonlítva össze:

a zsidó egész telkesek körülbelől 275 százalékkal

» $\frac{3}{4}$ » » 140 »

» $\frac{1}{2}$ » » 140 »

» $\frac{1}{4}$ » » 300 »

és a zsidó zsellérek » 280 »

Megjegyzendő ezen nagy gyarapodás magyarázatára, hogy az 1867-iki időkben, bár a törvény ellenére is, már voltak izraelita birtokosok, de mégis elenyészően kevesen a többi gazdakategóriához. A legnagyobb baj nálunk csak az, hogy nagyrészüket a birtokot nem tartja meg, hanem azt tovább és tovább adván, egészségtelen spekuláció tárgyává teszi.

De térjünk vissza az általános összesítésére az előbbi tabellának, tekintet nélkül a birtokos minőségére. És kérdezzük, hogy vajjon az eldarabolásnak oly mértéke baj-e általában? Társadalmilag a szegénység mindig kalamitás, azt senki sem fogja tagadni. De vajjon közgazdaságilag hátrányosabb-e ezen 1883-iki állapot az 1861-ikinél? Általánosságban sokat irtak már ezen kérdés felett pro és contra. De itt nem véleményekről, hanem objectiv tényekről van szó! Maradjunk tehát e konkrét esetről.

A kérdés eldöntésére a marhatenyésztés tárgyalásánál felhozott hivatalos adatokat veszem segítségül.

Ott az mondatott, hogy az 1884-iki felvétel parasztbirtokosok kezén 80.752 darab szarvasmarhát talált. Vessük már most ezen létszámot össze az 1883-ban általam felvett parasztbirtokosokkal.

A parasztbirtokosok szarvasmarha-állománya megközelítőleg a következőkép lehet elosztva a kisbirtokosok közt:

1883-iki saját felvételem szerint volt a megyében:

797 egész telkes és azon felül		
tarthat átlag 7 darab szarvasmarhát	=	5.579 darab
963 $\frac{3}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 5 darab	»	= 4.815 »
4.504 $\frac{2}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 4 darab	»	= 18.016 »
11.886 $\frac{1}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 2 darab	»	= 23.772 »
11.777 zsellér és $\frac{1}{4}$ telkesnél kisebb		
tarthat átlag 0,5 darab	»	= 5.888 »
Mindössze		58.070 darab.

Megjegyzendő, hogy: 1. a borjut is mint egész darab marhát számítottam, 2. hogy jól tudom, hogy sok zsellérnek nincs marhája, de a kinek van, annak borja is van, másrészt meg ide kellett beosztanom a szőlőlakóknak marháit, ennél fogva minden másodikra vettem egyet. Fennebbi számhoz hozzá kell most adnom a sok béres és cseléd marháját, melyek a hivatalos marhafelvételnél szintén ebben a kategóriában vannak. Miután pedig conventiós cselédekről felvétel nem létezik, azt hiszem, nem állunk messze a valóságtól, ha hozzávetőlegesen felvesszük, hogy a nagybirtokos és középirtokos

szántóföldjének körülbelül minden 30 kat. holdjára egy conventiós cseléd esik. Lévén pedig nagy- és középbirtokosoknak együtt 333.013 katasztrális holdja, esnék

11.101 conventiós cseléd per 2 drb. szarvasmarha = 22.202
 A fentebbi szarvasmarha összegéhez adva, lesz = 80.452.

A mely szám alig tér el a hivatalos marhafelvételtől.

Már most feltéve, hogy ez áll, kísértsük meg, mily eredményt nyerünk, ha ugyanazon alapon eszközölt szarvasmarha felosztást az 1861-ben fennálló birtokviszonyokra alkalmazzuk:

1861.			
Egész telkes	830 à 7 drb.	szarvasmarha	= 5.810
³ / ₄ »	849 » 5 »	»	= 4.245
² / ₄ »	7.133 » 4 »	»	= 28.532
¹ / ₄ »	9.982 » 2 »	»	= 19.964
Zsellér »	5.939 » 0,5 »	»	= 2.969
<hr/>			<hr/>
24.733			61.520

Tehát 1861-ben 3.450 darabbal több volt.

Vagyis míg 1861-ben egy családra átlag 2,48 drb. marha esett, addig 1882-ben már csak 1,94 drb. jut. Ez mutatja legjobban, hogy az eldarabolás igenis volt hatással a marhaállomány fogyására, miután pedig ezen apadás kétségtelenül közgazdasági baj, tehát az eldarabolás már csupán ezen szempontból is ítélve, valódi közgazdasági kalamitásnak mondható. Még illusztrálja ezen állapotot az is, hogy míg 1870-ben a kecskelétszám 756 drb. volt, addig 1884-ben 879-re emelkedett. A lapályban pedig a kecske szaporodása nem jó jel!

És ezuttal meg is van egyszersmind fejtve a szarvasmarhalétszámnak azon eddig indokolatlan apadása, mely az 1885-iki állatszámolás összehasonlításából eredő, 5.215 drb. fogyást tüntette elő. De miután egyrészt a telkek eldarabolása csupán 1883-ig van kitüntetve, azóta pedig az eldarabolás minden valószínűség szerint nagyobb mérvben haladt; miután továbbá a megyében senki sem kétkedik a felett, hogy az utolsó két évtizedben a nagybirtokosok marhája nagy mértékben szaporított; kétségtelenül következik, hogy a parasztbirtokosokra esik nem csupán a statisztikailag kitüntetett 5.215 drb. szarvasmarha-létszám apadása, de még azon meg nem határozható összeg is, a mennyivel 1870-től 1885-ig terjedő 15 év alatt a nagybirtokos szarvasmarha-állománya szaporított.

Ezen utóbbi adatokat oly fontosaknak tartom, hogy nagyon ajánlanám, ha *azoknak felvétele az egész országra kiterjesztetnék*. Tudtommal már egyszer ez meg is történt s az adatok be is folytak, de bizonyos okoknál fogva örökre elítélve, feldolgozatlanul hevernek. Pedig éppen a commasatio idejébeli adatok folytán, kevés országnak van módjában ily becses összehasonlító összeírást ily könnyű szerrel létesíthetni.

A kép, mely elénk tárul s a jelen állapotok fejlődésébe beletekintünk enged, minden gondolkozó nemzetgazda és politikus előtt elég értékesnek fog látszani azon csekély statisztikai többkiadással szemben, melyet ezen adatoknak soron kívüli feldolgozása esetleg okozhatna.

Ezekben iparkodtam minden hiábavaló frázis és beszéd nélkül lehetőleg dióhéjba szorítva, a magy. tud. Akadémia megtisztelő kívánságához képest Somogy megye közgazdasági monographiáját csekély erőmhöz képest előadni. Ha kissé sok szám felvonulása által szárazabbá is vált tárgyalásom, kegyeskedjenek azt azon feltett törekvésemnek tulajdonítani, hogy őrizkedni kívántam, a mennyire emberi gyarlóságunk megengedi, minden subjectiv felfogástól. Iparkodtam minden kimondott véleményemet számok alapján deducálni, a következőképpen csak ott vontam le, hol a számok logikája arra késztetett.

Főtörekvésem nem a szép kép, de a hű kép volt, melyet ha némikép elérnem sikerült, s ez által a tud. Akadémia által kitűzött nemes célnak bármily csekély szolgálatot tehettem, fáradságom bő kárpótlásra talál.

IFB. SZÉCHÉNYI IMRE GRÓF.

AZ 1892-IKI KÖLTSÉGVETÉS.

A »Nemzetgazdasági Szemle« olvasója talán megbocsátja e sorok írójának azon kísérletét, hogy egy oly száraz, prózai és mindenekfelett divatból kiment tárgyhoz kösse le legalább néhány perczre figyelmét, minő a magyar államháztartás s annak az utolsó költségvetésben és zárszámadásban nyilvánuló egy évi fejlődése. A kísérlet — elismerem — nehéz, s nem minden aggodalom nélkül fogok hozzá. Hiszen, kinek volna kedve a mindennapi élet száraz részleteivel törődni, ki ne átallaná a takarékos és józan gazda szűk látkörű szemüvegét feltenni most, midőn a magas politika legmagasabb problémái vagy legalább is lehangzatosabb jelszavai képezik a magyar politikus mindennapi eledelét.

De azért mégis, vagy talán épen ezért kérnem kell a nyájas olvasót, szálljunk le egy pillanatra, csak egy pillapatra a jövő politika legmagasabb csúcsáról a jelen politikának azon alant fekvő régióiba, hol a porszemet porszemre hordva, téglát téglára rakva, nehéz és kitartó munkában izzadva kell a mai nemzedéknek a jövő fejlődés, a jövő nagyság alapjait leraknia. Mentől inkább át vagyunk hatva a magyar nemzet világtörténelmi nagy hivatásának érzetétől, mentől erősebben él bennünk a meggyőződés, hogy nagy feladatokat kell nemzetünknek megoldania, mentől magasabb célokat tűzünk magunk elé, annál gondosabb és féltékenyebb éberséggel, annál erősebb akarattal kell azon eszközök előteremtésén és gyarapításán dolgoznunk, melyek minden állami és nemzeti actio nélkülözhetetlen alapfeltételei.

A pénzügyi szempontoknak döntőknek kell lenniök közéletünkben ma is, s ha valóban gyakorlati magyar politikát akarunk követni, e kettős szempontot ne hagyjuk figyelmen kívül soha: óvakodjunk, a legszigorúbb, a legkérlelhetlenebb takarékossgal, minden nélkülözhető kiadástól, óvakodjunk attól,

hogy erőnket kisebb czélok elérésére fecséreljük el és másfelől szerezzük meg és gyarapítsuk azon anyagi eszközöket, melyek az előttünk álló nagy reformok végrehajtására és arra szükségesek, hogy a magyar állam, mint az osztrák-magyar monarchia egyenjogú factora fenntarthassa azon nagyhatalmi állását Európában, melynek sértetlen megőrzése létkérdés reánk nézve ma inkább, mint valaha.

Ha e szempontokból vesszük a folyó évi költségvetést bírálat alá, azon első perczre megdöbbentő jelenséggel találkozunk, hogy az összes kiadások 26,371.000, a bevételek 26,345.000 frttal nőnek, s a mérleg 26.000 frtal romlik. A rendes kezelés pedig a kiadásoknál 25,564.000, a bevételeknél 26,038.000 emelkedése a mérlegnél 474.000 frt javulást mutat.

Ez emelkedésnek azonban legnagyobb része két új törvényhozási intézkedésnek, az osztrák-magyar államvasut átvételének s a Horvát-Szlavonországgal fennálló pénzügyi kiegyezést módosító 1891. XXVII. t.-czikknek következménye.

Az osztrák-magyar államvasut átvétele folytán felmerült új kiadások:

1. Az elvállalt évi járulék	9,913.000 frt.
2. A vasutvonal üzleti kiadásai	7,700.000 frt.
Összesen	17,613.000 frttal,

míg a bevételeknél a vasut üzleti bevételei czímén 18,550.000 frt. vétett ugyan fel, miután azonban a kereseti adó, jövedelmi pótdadó s némely közlekedési vállalat által fizetendő fővárosi pótdadó czímén mintegy 1,400.000 forint kevesebbet mutatkozik, a bevételek tiszta emelkedése 17,150.000 frt.

Az 1891. XXVII. t.-czikk következtében pedig emelkednek a kiadások:

1. Horvát-Szlavonországek beligazgatási szükségleténél	669.000 frt.
2. a horvát-szlavon földtehermentesítési alap szükségletével	352.000 »
összesen	1,021.000 frttal,

míg a bevételeknél a horvát-szlavon földtehermentesítési pótléknak mintegy 1,400.000 frtot kitevő évi összege szerepel, az egyenes adók előirányzatába beolvasztva.

E két új tényező együttes hatásaként tehát

a kiadásoknál 18,634.000 frt.
a bevételeknél 18,550,000 » emelkedés,
a mérlegnél 84.000 frt. romlás mu-
tatkozik, mit a rendes kezelés főösszegeiből levonva, az
államháztartásunk régi faktorai a kiadásoknál 6,870.000 frt.
a bevételeknél 7,488.000 »
emelkedést, vagyis a mérlegnél 618.000 frt.
javulást eredményeznek.

A kiadásoknál mutatózó 6,870.000 frt. voltaképeni
emelkedés beható vizsgálatánál a Nemzetgazdasági Szemle
olvasói előtt talán már nem ismeretlen csoportosítást alkal-
mazva azt látjuk, hogy az államadósságnál (az osztrák-magyar
államvasut évjáradékát levonva) 1,217.000 frt. apadás
a közös és honvédelmi rendes ki-
adásoknál 2,064.000 frt. emelkedés
az üzemi és gazdasági kiadásoknál 3,837.000 » »
a szorosan vett belkormányzati
kiadásoknál 2,192.000 frt. emelkedés
mutatkozik.

I.

Az államadósságok összes kiadása, beleértve a vasuti
adósságot és kamatgaranciát is, de az osztrák-magyar állam-
vasut évi járulékanak levonásával:

	1891-ben	1892-ben	1892-ben kevesebb
	131,651.000	130,434.000	1,217.000
ugyan e címek bevétele	4,491.000	3,811.000	680.000
netto szükséglet	127,160.000	126,623.000	537.000

Leglényegesebb változás a most már végleg letörlesztett
szőlődézsmaváltságnál mutatkozik, melynek kiadásainál 918.000,
bevételeinél 457.000 frt. apadást észlelünk. Apad még a
vasuti kamatgarancia szükséglete 354.000 frttal, míg az ital-
mérési jog megváltásánál 233.000 frt. emelkedés van felvéve.
A többi változások egészen jelentéktelenek.

II.

A rendes közös szükséglet 1,082.000 forint emelkedést
mutat, mely összeg azonban a közös hadsereg többszükség-
letét csak részben tünteti fel. Ez összeghez hozzáadandó
ugyanis 408.000, mint a f. évben megszűnt Lloyd-szubven-

ezióknak reánk eső összege. Ennek betudásával 1,490.000 frttal emelkedett a közös hadsereg rendes szükséglete, mihez a honvédelmi miniszterium rendes szükségletének 982.000 frtnyi emelkedését hozzáadva, a katonai rendes kiadások összes emelkedése 2,472.000 forint.

Igaz, hogy az átmeneti kiadásoknál 1,360.000 frt. megtakarítás mutatkozik s összes kezelésünkben a katonai kiadások tiszta emelkedése 1,112.000 frtra száll alá, azonban ideiglenes kiadásoknál elért megtakarítások az állandó kiadások növekedéseért kárpótlást nem nyújthatnak s a katonai kiadásoknál évek óta mutatkozó emelkedő irányzat az idén is jelentékeny mértékben érvényesül.

És ez, fájdalom, sem ma, sem a közel jövőben nem is lehet másképen.

Mindaddig, míg a nemzetközi helyzet bizonytalansága s az összes többi nagyhatalmak fegyverkezése tekintetében gyökeres javulás nem áll be mindaddig, míg egymást érik a költséges katonai találmányok, saját létérdekünk parancsolja, hogy meghozzuk a védképességünk érdekében nélkülözhetlen áldozatokat s a jövőre vonatkozó számításainkból a katonai terheknek lehetőleg mérsékelt, de folytonos emelkedését ki nem hagyhatjuk.

III.

Az üzemek s ezekkel rokon természetű államgazdasági ágak, beleértve a dohány, só, lottójövedéket is, de az osztrák-magyar államvasut bevételeinek s kiadásainak levonásával a következő eredményt tüntetik elő; szemben az 1891. évi költségvetés megfelelő tételeivel:

	kiadás	bevétel	mérleg
	1.000 forintokban		
kereskedelmi miniszteriumnál	+ 2.641	+ 3.280	+ 639
földmívelési »	+ 438	+ 587	+ 149
pénzügyminiszteriumnál:			
1. szorosan vett üzemek	+ 521	+ 451	— 70
2. jövedékek	+ 237	+ 1.332	+ 1.095
összesen	3.837	5.650	1.813

Ha e bevételi többletből a jövedékeknél mutatkozó 1.095 frtot, mely voltaképen adó természetével bir, levonjuk, a szorosan vett üzemeknél 718.0000 forint szaporulat mutatkozik.

A pénzügyminiszterium üzemeinél általában véve válto-

zatlan tételeket találunk. A kincstári bányászat kiemelkedett ugyan azon vigasztalan helyzetéből, melyben évenként millióba került az államnak, de 1889 óta úgy az 1890-iki zárszámadás, mint a múlt évi negyedévi kimutatások határozott visszaesést tanusítanak, úgy hogy teljesen igazolva van azon óvatosság, melyet a bányák előirányzatában észlelhetünk és nem alaptalan az aggodalom, hogy különösen a vasipar conjunkturáinak rosszabbra fordultával üzeinknek e nagy értéket képviselő része az adófizető közönségtől újabb áldozatokat kívánhat, az állami jószágok jövedelménél mutatkozó 70.000 frt. apadás azok fokozatos eladásának természetes következménye.

A földművelési tárczánál úgy az állami erdők, mint a méneshirtokok fölöslege magasabbra irányoztatott elő. Az erdőknél mutatkozó emelkedést az elért tényleges eredmények, kivált a múlt évi ideiglenes kimutatások fényes eredménye teljesen igazolni látszanak, a méneshirtokoknál ellenben ismét nem nyomhatjuk el az aggályt, hogy azok előirányzásánál ma is még bizonyos fokú optimismussal találkozunk. Szemben a most előirányzott 681.000 frt. felesleggel azt látjuk ugyanis, hogy a zárszámadásokból és a múlt évi negyedévi kimutatásokból kitűnő tényleges felesleg

1887-ben	289.000
1888-ban	549.000
1889-ben	210.000
1890-ben	237.000
1891-ben mintegy	450.000* forintra rugott.

Igaz, hogy az itt valószínűen bekövetkezendő pár száz-ezer forintnyi kevesebbet nem von le semmit egy oly budget realitásából, mely a leglényegesebb bevételi ágaknál a lehető legpessimistább szigorral van összeállítva, de valóban óhajtandó azon magyar gazdaközönség érdekében, melynek figyelme mind nagyobb mérvben fordul a méneshirtokok s kivált mezőhegyes gazdálkodása felé, hogy már az előirányzatokból is lehetőleg hű és megbízható képet nyerjen annak pénzügyi eredményei felől.

* A negyedévi kimutatások a lótenyészintézeteket egy tételben mutatják ki, miért is nem constatálható, hogy a kimutatott 218.000 forint javulás legalább részben nem a ménesek és méntelepek javára irandó-e.

A kereskedelmi tárczánál a posta és távirda fokozatos és rendszeres fejlődésének megfelelően annak fölöslege 163.000 frttal, az államvasutak régi hálózatáé 460.000 frttal emeltetett.

Tekintve az államvasutak nagy fontosságát nemcsak közgazdasági, de pénzügyi szempontból is és tekintettel arra is, hogy legújabbán divattá vált némely körökben mindent mi az államvasutakkal függ össze, pessimisticus és tendentiósus bírálat tárgyává tenni, talán nem lesz érdektelen azok előirányzatát bővebben vennünk szemügyre.

A régi hálózat bevételei 51,200.000 frt.

kiadásai 32,140.000 »

üzleti feleslege 19,060.000 frttal

irányoztatott elő.

Evvel szemben az 1890-iki zárszámadás:

51,541.000 frt. bevételt

28,470.000 » kiadást

23,071.000 frt. fölösleget

tüntet elő, vagyis a bevételek 341.000 frttal kevesebbre, a kiadások 3,670.000 frttal többre, a fölösleg 4,011.000 frttal kevesebbre van előirányozva.

Ez előirányzat realitását, úgy hisszük, maguk ezen számok kellőleg igazolják, s nem ingathatják azt meg az 1891. évről megjelent ideiglenes kimutatásoknak némileg kedvezőtlen eredményei sem.

Az állami bevételek és kiadásokról közzétett negyedévi kimutatások a vasutakat illetőleg csak az ideiglenes leszámolások alapján készülhetnek, s azok a további okoskodásra valóban bizonytalan alapot szolgáltatnak, mi azonban jelen célunkra annál nyugodtabban használhatjuk azokat, mert állandóan ismétlődő jelenség, hogy a végleges leszámolások eredménye az ideiglenes adatoknál kedvezőbb s így mostani számításainkat a végleges eredmények csak kedvező irányban módosíthatják.

Az államvasutak bevételei 1891-ben .. 51,467.000 frt.

kiadásai 30,792.000 frtra

rugtak, vagyis üzleti fölöslegül 20,675.000 frt.

jelentkezik, mi csaknem kizárólag a kiadások szaporodásának tulajdonítandó. Itt mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a kiadások nem lévén részletezve, nem tűnik ki, mi fordítta-

tott azokból az anyagszereknek, vagyis az államvasut forgó tőkéjének gyarapítására, pedig ha figyelembe vesszük, hogy a forgó tőke a növekvő forgalom igényeihez képest évről-évre szaporítottatott s 1887-től 1890-ig összesen 5,400.000 frttal emelkedett, valószínűnek kell tartanunk, hogy az 1891-iki nagyobb kiadásnak jelentékeny része is ezen célra használtatott fel.

De ha ettől egészen eltekintünk is, teljes megnyugvással constatálhatjuk, hogy a tavalyi ideiglenes eredmény 1,611.000 frttal mulja felül a f. évi előirányzatot.

Pedig a tavalyi év sok tekintetben kritikus átmeneti esztendő volt. Akkor lépett életbe az új árúdíjszabás, tetemes reductiókat honosítva meg az egész vonalon, radikálisokat egyes igen fontos relatiókban. Az emelkedő forgalom nem üthette azonnal helyre a leszállítás okozta pénzügyi veszteséget s az árúforgalom bevételeinél tényleges csökkenés mutatkozott, melyet a személyforgalom folytonos emelkedésének kellett kiegyenlitenie.

Az új díjszabás által okozott — meggyőződéseim szerint csak ideiglenes — visszaesés a tavalyi eredményekben teljes mértékben érvényesült s a folyó évben nemcsak a személyforgalom tovább is várható s már ez év első hónapjaiban is észlelhető emelkedése, de az árúforgalomnak az olcsó szállítás által előidézett növekedése is mint bevételi többlet fog jelentkezni. Alig lehetünk tehát kétségben az iránt, hogy az államvasutak bevételeinél az idén ismét emelkedés lesz tapasztalható.

Ez emelkedést azonban, ha nem is egészen, de nagy részben a kiadások emelkedésének kell felemésztienie. Azon átmeneti időszak, melyben 3—4 millióval emelkedett az államvasutak fölöslege évenként, most már befejezettnek tekinthető, ma még mindig emelkedő bevételeinket első sorban arra kell felhasználnunk, hogy az oly meglepő arányokat öltött forgalom rendes és kifogástalan ellátására képesek maradjunk s az egyensúlyt az államvasutakra váró óriás feladatok s a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erők közt helyreállítsuk.

A mily hiba lett volna a kiadások emelésén kezdeni, mielőtt azok szükségét a forgalom emelkedése tényleg igazolta s a szükséges fedezetet előteremtette volna, époly kevéssé volna szabad ezzel késnünk ma, midőn az államvasutnak ugy személyzete, mint egész berendezése csak a legnagyobb megerőltetéssel tudja annak igényeit kielégíteni.

Egy oly alapigazság ez, melyet nem téveszthet senki sem szem elől, ki az államvasutak ügyével komolyan foglalkozik, de legkevésbé tévesztett szemei elől közlekedési ügyeinknek felelős vezetője. Kifejezésre jut ez ugy az 1891., mint az 1892. évi költségvetésben.

Az államvasutaknak összes kiadásai

	1891-ben	1892-ben	összesen
	ezer forintokban		
emelkednek ugyanis.. .. .	1.980	2 140	4.120
ebből esik vonal-szaporulatra..	487	153	640
a forgalom emelkedésére.. .. .	1.493	1.987	3.480

költségvetésünk beruházási rovata pedig a növekvő forgalom kielégítésére szükséges építkezések és forgalmi eszköz-beszerezések körüli folytonos tevékenységről tesz tanubizonyságot.

És valóban mi sem különösebb, mint hogy akkor, midőn a kiadások ezen emelkedése az államvasutak pénzügyi eredményeiben is kifejezésre jut, épen azok kovácsolnak vádat belőle, kik előbb azért huzták volt meg a vészharangot, mert az üzem pontos kielégítésére a személyzet munkaerejének kimelésére és a pályatest fentartására szükséges kiadások szerintök meg nem történtek.

Kereskedelmi ministerünk csak a szolid és okszerű politika által követelt helyes egymásutánt valósítja meg akkor, midőn előbb azon óriás forgalom létesítéséről gondoskodott, mely nemcsak közgazdasági föllendülésünknek, de pénzügyeink rendezésének is egyik jelentékeny factora s aztán a beállott jövedelemszaporulat egy részének felhasználásával valósítja meg azon beruházásokat, melyek a forgalom állandó ellátására szükségesek.

Most már ezen második feladat áll előtérben; teljes végrehajtása évek munkája lesz s ez idő alatt aligha remélhetjük az államvasutak más czélokra felhasználható jövedelmének oly mérvű emelkedését, minőt a közelmúltban tapasztalánk.

De hát vajjon nem lett volna-e elég fényes eredmény az is, ha a személy- és árú-díjszabás radikális reformját, a forgalomnak ebből folyó meghatványozódását megvalósítani és megemészteni sikerült úgy, hogy az egyenes költséget, áldozatot ne igényeljen, ha sikerült volna közgazdaságunkat mostani vasuti politikánk áldásaiban részesítenünk az adózó közönség minden újabb megterheltetése nélkül? Bizonyára

nagy érdemnek, nagy diadalnak tekintette volna ezt is minden elfogulatlan bíráló.

Pedig nemcsak ezt tette az államvasuti politika, hanem lényegesen hozzájárult a pénzügyi egyensúlyunk helyreállításához is.

Legjobban kitűnik ez, ha államháztartásunknak államadósságainkra, vasuti kamatgarantiára s az államvasutakra vonatkozó rovatait hasonlítjuk össze, mert hiszen az államosítási akció e három helyen együtt éreztette hatását.

Volt a zárszámadások szerint:

	1875-ben ezer forintban	1890-ben ezer forintban
Az államadósságok netto szükséglete	70.645	124.667
Vasuti kamatgarantia	15.361	1.029
Összesen . .	86.006	125.696
Államvasutaksgépgyártisztajövedelme	1.511	24.823
Marad államadóssági teher	84.495	100.873,

vagyis államadósságaink kamatterhének 54 millió forintnyi emelkedéséből 37·6 millió forintra a vasutak államosítása nyújt fedezetet s csak 16·4 millió forint esik az adózó közönség terhére.

Oly eredmény ez, melyre méltán büszkék lehetnek mindazok, kik ez államosítási politikát kedvezményezték és keresztülvitték s a legelemibb igazságérzet ellen vét, ki megtagadja az elismerést azon férfitől, ki ezen politikát erélyes és biztos kézzel vezette diadalra.

IV.

A szorosan vett beligazgatási kiadások s a megfelelő címeknél előforduló bevételek szemben az 1891. évi előiránnyal, a következő változást tüntetik elő:

	kiad.	bev. ezer forintban	netto szükséglet
A belügyminiszteriumnál . .	178	9	169
Pénzügy- » . .	385	—	385
Kereskedelmi » . .	141	149	— 8
Földmívelési » . .	363	186	177
Közüktatási » . .	313	80	233
Igazságügy » . .	473	6	467
Nyugdíjak	405	—	405
Egyéb címek	— 66	—	— 66
Összesen . .	2.192	430	1.762

A mi már most az egyes tárczák többszükségletét illeti, a belügyminiszteriumé főleg a közbiztonsági kiadások emelkedésére vezethető vissza. A csendőrségnél tervezett s valóban nélkülözhetetlen létszámszaporítás s amerikai arányokban emelkedő fővárosunknak rendőri kiadásai együtt 145.000 frt. többletet eredményeznek, a közegészségügyi kiadásoknál is 20.000 frt. többszükséglet mutatkozik.

A pénzügyminiszteriumnál mutatkozó növekedés közjövödelmeink s főleg a közvetett adók emelkedésével áll egyenes összefüggésben. A központi igazgatás (főleg a számvevőség) pénzügyigazgatás, adóhivatalok és pénzügyőrségek czímeinél mutatkozó 261.000 frt. emelkedés a kezelt közjövödelmek növekedésének s a pontosabb és helyesebb pénzügyi administratio iránti jogosult kíváncsolomnak egyszerű következménye. Ezenkívül a fogyasztási adóknál előforduló adóleszámitolás 33.000 frt. s a vegyes kiadások tétele 46.000 frt. többkiadást igényel. Amaz fogyasztási adóink természetes fejlődésének, ez főleg annak tulajdonítandó, hogy az eladott állami javak utáni kegyuri terhek ezen rovatra vitettek át. Egyéb czímek többszükséglete végeredményében 40.000 frt.

A földművelési tárcza nettoszükségletének emelkedéséből 104.000 frt. a vízépítészetre esik; a gazdasági szakoktatás 37.000 frtot igényel, a többi 36.000 frt megoszlik majdnem valamennyi többi tétel között.

A kereskedelmi minisztérium egyes czímeinél előforduló többkiadásokat az államépítészeti hivataloknál felvett megyei hozzájárulások nemcsak kiegyenlítik, de végeredményében a mérleg 8000 frttal javul. Jelentékenyebb változás az 1891-iki előirányzattal szemben csak az ipari és kereskedelmi czéloknál mutatkozik, mely cím nettoszükséglete 27.000 frttal emelkedik.

A közoktatási tárcza többszükségletének legnagyobb része, 201.000 frt. a tanintézetekre esik. Ebből a kisdédová s 45.000 frtot, a népiskolák (17 új állami népiskola felállítása s 11 meglevő fejlesztése) 46.000 frtot, a középiskolák (2 gymnasium s 3 reáliskola fejlesztése) 41.000 frtot, felekezeti középiskolák segélyezése 17.000 frtot igényel. A többi meglevő intézeteink szükségletének természetszerű fejlődéséből következik:

Az igazságügyi tárcza 467.000 frtnyi költségtöbbletéből a rendszeres reformmunkálat számlájára esik 1. a táblák s főügyészségek decentralisatiójának a f. évben teljes mérvben

érvényesülő pénzügyi hatása	109.000	frt.,
2. 1891 : XVII. t.-cikk pénzügyi hatása	73.000	»
3. telekkönyvek szaporítása s betétek szer-		
kesztése	89.000	»
összesen	271.000	frt.,

a többi 196.000 frt. az ügyek szaporodása által szükségessé vált személyzetszaporításnak tulajdonítandó.

A nyugdíjaknál mutatkozó 405.000 frt. többkiadás csak részben képezend valódi szaporulatot, részben a reálisabb előirányzási mód következménye. E czímnél még mindig — bár évről-évre csökkenő mérvben — túlhaladja a tényleges kiadás az előirányzatot s 1890-ben is 308.000 frt. túlkiadás mutatkozik. A nyugdíjak évenkénti emelkedése azonban most már határozottan csökkenő irányzatot követ; a tényleges emelkedés:

1887-ről 88-ra 365.000

1888-ról 89-re 346.000

1889-ről 90-re 279.000 forint, 1892. évi előirányzat pedig az 1890-iki tényleges eredményt 471.000 frttal múlja felül, miért is bizton állithatjuk, hogy végre itt is csak egészen jelentéktelen, vagy éppen semmi túlkiadással sem fogunk szemben állani.

Végeredményében örömmel konstatálhatjuk, hogy nagyobb takarékoság jellemzi ezen költségvetést, mint közvetlen elődeit. A szorosán vett állami igazgatási nettoszükségletnél:

1890-ben 1,633.000

1891-ben 1,793.000

1892-ben 1,762.000 frt. emelkedést mutattunk ki a Szemle lapjain; az utolsó pár év meglepően fényes pénzügyi eredménye sem tántorította tehát el kormányunkat az önmegtagadó takarékoság azon ösvényéről, mely oly gyorsan és biztosan vezetett a pénzügyi kibontakozás felé.

És valóban a pénzügyi egyensúly fentartásának ez képezi előfeltételét ma is. Igaz, hogy állami kiadásaink emelkedése az üzemek és jövedékek több-bevételében találta fedezetét, de a katonai kiadások s beruházások némi mérsékelt emelése teljesen felemésztik az egyéb bevételeknél előirányzott többleteket, úgy, hogy költségvetésünk végleges mérlege némi csekély rosszabbodást mutat. Ha most figyelembe vesszük, hogy az üzemek fölöslegének jelentékenyebb emelkedésére a közel jövőben nem számithatunk, hogy ellenben úgy a bel-

igazgatási, mint a hadügyi kiadások terén további emelkedésre lehetünk elkészülve, s végül ha meggondoljuk, hogy az igazságügyi s főleg a közigazgatási reform teljes kiépítése évenkénti 7—8 millió forint többletet veendő igénybe, úgy nem minden aggály nélkül tekinthetünk a jövőbe.

Szerencsére, mint az elmúlt két évben, most is a zárszámadás eredményeiben találhatunk megnyugvást. Az 1890-iki zárszámadás eredménye valóban messze felülmúlt minden várakozást s a legszigorubb számítással is 15 millió tényleges jövedelmi felesleget mutatki. Az 1891-ki eredmény a negyedévi kimutatások után ítélve még jelentékenyen kedvezőbb leendő s épen legfontosabb jövedelmi forrásaink azok, melyek évről-évre jelentékeny emelkedést mutatnak. A pénzügyministerium főbevételi forrásainak előirányzatát az 1890-iki zárszámadási eredmény 15, a múlt évi negyedévi kimutatásokból kitűnő eredmény még többel mulja felül s ha csak egészen rendkívüli csapások nem érik hazánkat, a f. évre is egy igen jelentékeny többletre számíthatunk.

A legvérmesebb reményeket is felülmuló fényes eredmények ezek, de nem szabad, hogy megrészegetsenek bennünket. Ne feledjük el, hogy az utolsó 5 évből négyben határozottan kielégítő termés volt, hogy az italmérési adó végleges rendezésekor s a kilátásba helyezett adóreform végrehajtásánál — legalább átmenetileg — néhány millió forint évi veszteségre lehetünk elkészülve, hogy előttünk állanak fejlődő államéletünk napról-napra fokozódó elodázhatlan szükségletei s végül hogy a nagy reformtervek megvalósítására milliókat kell előteremtenünk.

Mindezekre meg van a fedezet, a kérdés csak az, meg bírjuk-e azt ezen nagy czélok számára őrizni, képesek leszünk-e a pénzügyi bajok gondtelt napjaiban inaugurált takarékosági politikát egész következetességgel végrehajtani.

Sorsunk saját kezünkben van. A magyar nemzet és kormány belátásától és önuralmától függ, be fogja-e a megkezdett nagy művet fejezhetni, képes lesz-e a magyar állam épületét a nehezen helyreállított pénzügyi egyensúly kockáztatása nélkül kiépíteni. Lelki erőt, önmegtagadást és áldozatkészséget kívánó, de nemes feladat ez, méltó arra, hogy komoly államférfiak egész ambícióját, egész hazaszere-tét felköltse.

TISZA ISTVÁN.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Márczius.

1-én. A budapesti nagykereskedők és nagyiparosok testülete megtartotta évi közgyűlését. A testület az elmúlt évben foglalkozott az 1891: XIV. t.-cikk folytán a budapesti kereskedelmi betegsegélyző egyesület reorganizációjával, továbbá a vasárnapi munkaszünet szervezésével.

Szegeden az ipari testületek, kamarák és szövetkezetek értekezletet tartottak és kimondták, hogy az *anyagbeszerzési* és az *eladási raktárszövetkezeteknek* az egész országban való beszerzését kívánatosnak tartják.

Az *újpesti kereskedelmi és iparbank* részvénytőkéjét 50.000 frtról 100.000 frtra emelte.

2-án. A *fümei hitelbank* igazgatósága a közgyűlésnek részvényenkint 6 frt. = $7\frac{1}{2}\%$ -os osztalék kifizetését fogja javasolni.

Az *arad-temesvári vasut* felmondott *elsőbbségi kötvényeit* márczius 1-től a budapesti állampénztárnál és a magyar ált. hitelbanknál visszaváltják.

3-án. Az 1891. évben fogantatosított *cégbejegyzések* statisztikájából kitűnik, hogy összesen 27 takarékpénztárt alapítottak összesen 1,048.000 frt. alaptőkével és 40 ipari vállalatot, mely közül 34-nek összes részvénytőkéje 15,196.500 frt., egynek 300.000 frank; 5 szövetkezeti alapon keletkezett előre meg nem határozott tőkével.

4-én. A *budapesti kereskedelmi és iparbank r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 31.689 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 6 frt. = 6% -os osztalék fizetessék, a tartalékalapba 20.000 frtot utalnak. Az összforgalom $17\frac{1}{2}$ millió frtot tett.

5-én. A *magyar általános hitelbank* igazgatósági ülése helyben hagyta az 1891. évi mérleget, a mely 1,460.927 frt. tiszta haszonnal zárul s a közgyűlésnek azt fogja javasolni, hogy részvényenkint 19 frt. = $9\frac{1}{2}\%$ -os osztalék fizetessék, új számlára pedig 59.204 frt. irassék. Ez eredménybe a konzorciális üzletek, melyek 1891. december 31-ig lebonyolítottak, be lettek foglalva, ellenben az Árpád-malom eladásából származott haszon nem. Az elmúlt év üzleti eredménye számszerint ugyan jóval magasabb az előző évekenél, miután azonban időközben a részvénytőke 14 millió frtra emeltetett, a részvényesek számára kevésbé előnyös. Az év annyiban meddőnek mondható, mert alig volt kibocsátási üzlet és a kassa-oderbergi vasut elsőbbségi kötvényein és a fővárosi kölcsönön kívül más pénzüzetek lebonyolítást nem nyertek. Így le nem számítottattak: a trieszti és brünni kölcsön, a horvát földtehermentesítési kötvények konverziója, a földhitelintézet zálogleveleinek kibocsátása, stb. A brassói cellulóze-gyárnál 250.000 frt. leírása vált szükségessé és ebből

60.000 frt. a hitelbank központi osztályát érte. Továbbá a malmokból való bevétel 100.000 frttal csökkent, miután az egyik malmot forgalmon kívül kellett helyezni; a malom útszabályozási tekintetéből eladásra került és az ebből eredményezett 300.000 frt. nyereség a jövő évi számlára maradt.

A magyar kir. országos vízmű- és földjavítási hivatal a földművelésügyi miniszter elé terjesztette a vízjelzési szolgálat tervezetét. A budapesti központba a vízállások mindennap sürgőnyileg fognak beérkezni.

A magyar kir. postatakarékpénztár forgalma február hóban a következő volt: betéttett 615.600 frt., kivétetett 469.438 frt.; a check-forgalomban betéttett 13,395.758 frt., visszavétetett 13,733.091 forint.

Az észak-magyar köszénbánya r. t. az esztergomi földbirtokosokkal szerződést kötött, melynek értelmében a tulajdonosok azon esetre, ha földjükön köszén találtatnék, 1200 négyszögölenként 600 frtot és a szénnek mm.-ja után $1\frac{1}{2}$ krt kapnak. Allítólag 200 földbirtokos kötötte meg a szerződést, mások azonban tartózkodnak, mert Dorogon és Tokodon többet fizetnek, mint $1\frac{1}{2}$ krt.

A salgótarjáni köszénbánya r. t. közgyűlése elé terjeztett adatok szerint a múlt 1891. évben 7,129.768 mm. szén termeltetett (1890-el szemben + 523.276 mm.), eladatott 7,097.294 mm. (+ 519.386 mm.). A tiszta nyereség, 654.445 frt., ebből 14.445 frtnak új számlára irását, részvényenkint 25 frt. osztalék kifizetését és részvényenkint 20 frtnak visszafizetését határozta el a közgyűlés.

6-án. A magyar és az osztrák pénzügyminiszterek Bécsben értekezletet tartottak, melyen Enyedi osztálytanácsos és br. Mensi miniszteri titkár, továbbá Kautz és Zimmermann bankalkormányzók voltak jelen. A két pénzügyminiszter az éremtörvény szövegezése iránt, az új pénzegységnek nyers- és finom-súlyát illetőleg, a folyó és váltópénz darabozása iránt megegyezésre jutott. Annyi bizonyos, hogy váltópénznek ezüstöt és rezet fognak használni és nem nickelt, mely a műveletlen közönség félrevezetésére annyira alkalmas.

A tőzsdei tanács teljes ülése a giro- és pénztáregyesület alapításának kérdését egyelőre elnapolta.

A Herkules-fürdő villanyos világítására vonatkozólag megtartották az ajánlati tárgyalást. Három ajánlat érkezett be, melyek közül a legolcsóbb »Ganz és társá«-tól ered.

Az idén Bécsben tartják meg a gyári biztosítás megosztásában részesedő biztosító társulatoknak évi gyűlését a Foncière pesti biztosító intézet elnöklete mellett.

A budapesti bankegyesület r. t. közgyűlése elhatározta, hogy a 286.507 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 10 frt. = 10%-os osztalék fizetessék, 45.311 frt. pedig új számlára irassék.

Kereskedelmi miniszteri rendelet jelent meg, mely szabályozza a Magyarország—Málta és Tunis közötti csomagpostai szolgálatot.

A román kormány a száj- és körömfájás miatt az állatok és takarmányoknak Magyarországból való bevitelét megtiltotta.

7-én. A pesti hazai takarékpénztár rendkívüli közgyűlése elfogadta, csekély módosításokkal az alapszabályok megváltoztatását és a 12 igazgatósági, 5 felügyelő bizottsági és 9 választmányi tagot megválasztotta.

A zóna-tarifa eredményei február hóban a következők: 539.000

utassal és 8.400 darab podgyászszal nagyobb a forgalom, mint a múlt év hasonló időszakában; a bevétel pedig az utasok után 222.300 frttal, a podgyások után pedig 7.000 frttal emelkedett (megjegyzendő, hogy ebbe be vannak foglalva az osztrák-magyar államvasut magyarországi vonalai is).

Az *első magyar betüöntőde r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 3.540 frt. tiszta nyereség új számlára irassék.

A *magyar aszfalt r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 83.130 frt. tiszta nyereségből részvényenként 10 frt. = 10%-os osztalék fizetessék; 30.000 frtot a tartalékalapba utalt s elhatározta, hogy 1.250 darab új részvény a 100 frt. 150 firtos árfolyammal bocsáttassék ki; ezek elhelyezése biztosítva van, miután a magyar ipar- és kereskedelmi bank azokat átveszi.

A *magyar gummiárú-gyár r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 17.660 frt. tiszta nyereségből 4%-os osztalékot fizet részvényenként.

A *kereskedelmi takaré- és hitelszövetkezet* közgyűlése elhatározta, hogy a 6.887 frt. tiszta nyereségből részjegyenként 3 frt. 50 kr. = 7%-os osztalékot ad.

8-án. A *budapesti közúti vaspálya-társaság* mérlege 215.657 frt. tiszta nyereséget mutat, a melyből részvényenként 20 firtos osztalékot fizetnek.

Az *arad-temesvári vasut r. t.* rendkívüli közgyűlését egybe fogják hívni, hogy a felszámolást kimondják.

Nyitrán április 10—11-én *tenyészmарha-kiállítás* lesz.

9-én. *Dara-, árpa- és köleshántoló gyárat* fognak Budapesten 800.000 frt. alaptőkével alapítani.

Az új *világposta-szerződést* becikkelyezés végett a képviselőház elé fogják terjeszteni; 45 állam vesz benne részt. Különösen fontos, hogy Ausztrália is hozzátartozik; jelenleg 96 millió négyszögkilométer területen 946 millió lakosra terjed ki.

Az Osztrák-Magyar monarchia és Szerbia között *ideiglenes kereskedelmi szerződés* jött létre. A kormány felhatalmaztatik, hogy Szerbiához való viszonyunkat legkésőbb 1893. június 30-ig ideiglenesen szabályozza.

Az *Esztergom melletti szénkutatások* igen előnyös eredményeket mutatnak fel.

10-én. A *pesti magyar kereskedelmi bank igazgatósági gyűlése* javasolni fogja a közgyűlésnek, hogy az 1,751.093 frt. tiszta nyereségből részvényenként 53 frt. = 11%-os osztalékot fizessenek, 302.939 forint a rendkívüli tartalékalapba tétessék. Ezen és más utalások által az intézet tartalékalapja 2,600.000 frtra, a részvénytőke 32¹/₂%-ára emelkedik. Javasolni fogják továbbá, hogy a részvénytőke 8 millióról 10 millió frtra emeltessék, melyre a régi részvények birtokosai az opció jogát a napi árfolyamon jóval alól gyakorolhassák. Az üzleti eredmény főként a bank- és jelzálog-osztályból ered, a pénzüzlet-műveleteknél csak a fővárosi kölcsön és a máramarosi elsőbbségi kötvények üzlete jött tekintetbe.

A kereskedelmi miniszter a *vasárnap munkaszünetet* új rendelettel szabályozza, a mely az első rendelet hátrányait igyekszik enyhíteni. A zárási időt 20.000-nél több lakossal bíró városokban 10 órától 12 órára tette; bizonyos üzletek, pl. dohányárudák, szeszes italokat kimérő üzletek egész nap nyitva vannak és a vásárok iránt is világos, czélszerű intézkedések történtek.

Az *angol-osztrák bank* mérlege 1,438.575 frt. tiszta nyereséget mutat, a melyből az igazgatóság 100.000 frtnak a tartalékalapba helyezését, 90.338 frtnak új számlára irását és részvényenkint 8 frt. osztalék kifizetését fogja javasolni a közgyűlésnek.

Budapest környékén *Haggenmacher Henrik* egy konzorciummal szövetkezve nagy sörgyárat akar építeni, melynek évi termelése 500.000 hl. lesz.

A *szőlőtulajdonosokat megillető állami kedvezmények* tekintetében a pénzügyminiszter a bejelentési határidőt f. évi aug. 1-ig meghosszabbította, miután a szőlődézsmanak megváltása iránti igényeket eddigelé sokan elkéstek bejelenteni.

Az *osztrák-magyar bank* jegyforgalma márczius 7-én a következő volt: 398,033.000 frt. (— 4,437.000 frt.); érczkészlet 246,294.000 frt. (— 184.000 frt.); a váltótárca állása 131,156.000 frt. (— 2,617.000 frt.), lombard 2,516.600 frt. (— 110.000), a bankjegytartalék 17,646.000 frt. (+ 5,464.000 frt.).

14-én. Az »*Erzsélet*« gőzmalom r. t. közgyűlése elhatározta, hogy a 229.382 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 35 frt. = $17\frac{1}{2}\%$ -os osztalékot fizet, 50.000 frtot pedig a tartalékalapba helyez, a mi által ez 500.000 frtra emelkedik; 21.882 frt. új számlára vitetik át.

Kereskedelmi köreink annak idején abbeli óhajukat fejezték ki, hogy *Svájcba való kivételünk* emelése céljából a konzuláris jelentési szolgálat ne csak Zürichre, hanem egyéb helyekre vonatkozólag is kiterjesztessék. Kereskedelmi miniszterünk megkeresése folytán a zürichi konzulátusból főkonzulátus lett, a többi konzulátusok pedig, mint központ alá, ez alá rendeltettek.

Az *osztrák-magyar bank* vezértanácsának ülésén jelentés tétetett arról, hogy a magyarországi dotációból 10 millió frt. visszafizettetett.

12-én. A *Hungária téglagyár r. t.* alakuló közgyűlését megtartották; az alaptőke 300.000 frt.

A *pesti hengermalom r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 36.851 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 5% -os osztalék fizetessék.

13-án. Az *osztrák-magyar bank* az *Adria magyar tengeri hajózási r. t. elsőlségi lőtvényeit* azon papírok közé vette fel, melyekre a bank főintézeteinél és fiókjainál az árfolyam 75% -áig lehet kölcsönt adni.

A *bolgár kormány* által 5 millió frank ezüstpénz szállítására kiírt ajánlatot a magyar ipar- és kereskedelmi bank szerezte meg.

14-én. A *pesti malnárok és sütők gőzmalom r. t.* közgyűlése elfogadta az igazgatóság azon javaslatát, hogy a 118.658 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 25 frt. = $12\frac{1}{2}\%$ -os osztalék fizetessék.

15-én. Február hóban *Fiume* Trieszten át *Brazília kikötőibe* 9.770 barrel lisztet szállítottak (1891. február hóban 18.310 barrel); ebből magyar eredetű 6.255 barrel (1891. hasonló időszakában 13.725 barrel).

A *rizsárak emelkedése* folytán az ország összes gyárai a rizskeményítő árát tetemesen felemelték.

A pénzügyminiszter a pénzügyigazgatóságok egy részét ama kérdés tanulmányozásával bízta meg, hogy vajjon a *kizárólagos italmérési jog* megszüntetése esetében hogy lehetne az italmérési adót

legjobban értékesíteni. Az igazgatóságok jelentésöket a hónap végeig fogják beterjeszteni; az eddig rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy főleg kis községekben körülbelül oly nagyságú jövedelem várható az italmérési adó után, mint jelenleg a kizárólagos italmérési jog bérbeadása mellett. Míg egyéb helyeken esetleg csak az eddigi jövedelem 60—70%-át lehet számítani. Az ország 12.500 községe közül jelenleg csak 4.500-ban van alkalmazásban az italmérési adó, a többiben pedig a kizárólagos italmérési jog gyakorlását találjuk.

16-án. A pénzügyminisztereknek az osztrák-magyar bank vezető személyiségeivel való értekezései egyelőre minden hivatalos jelleget nélkülöznek, miután a bank vezető egyéniségei még megbízást nem nyertek. Szóba jött, hogy a bank aranykészletéből eredő ágiónyereséget, mely a valuta-rendezésnél be fog következni, a monarchia két állama a maga számára vindikálja. A magyarországi alkormányzói állásra Hieronymi Károly van kiszemelve.

Az osztrák és magyar államvasutak január hóban összesen 21,294.379 frtot vettek be (1891. januárral szemben + 855.330 frt.), ebből Magyarországra 6,019.077 frt. esik (1891. januárral szemben + 524.368 frt.); a tulajdonképi államvasutaknál Ausztriában 4,865.577 forint a bevétel (— 54.120 frt.); Magyarországon 4,619.100 forint (+ 245.637 frt.). Az átlagos km.-kinti bevétel Ausztriában 1.724 frt. (km.-int + 0.30%), Magyarországon 6.900 frt. (km.-kint + 4.40%).

17-én. A Ganz és társa vasöntőde és gépgyár r. t. közgyűlése helybenhagyta az igazgatóság összes javaslatait és így a kifizetésre jutó osztalék 80 frt., a tiszta nyereség 919.585 frt., a tartalékalapba 319.676 frt. jut, hogy a tartalékalap a részvénytőke magasságát elérje, az osztalék-tartalékalapba pedig 100.000 frt. utaltatik; a múlt évi 124.476 frt. nyereség-előírás, valamint az idei 22.342 frt. nyereség-előírás a jövő évi számlára vitetnek.

A magyar fémárú- és lámpagyár r. t. közgyűlése elhatározta, hogy 2.393 frt. tiszta nyereség új számlára irassék.

Az egyesült téglá- és cementgyári r. t. részvényeinek jegyzését a tőzsdetanács elrendelte.

Magyarország gabona- és liszt kivitele február hóban a következő volt: búza 250.048 mm. (1891: 529.208 mm.), rozs 101.296 mm. (1891: 136.776 mm.), árpa 226.067 mm. (1891: 222.886), zab 59.525 mm., tengeri 438.502 mm. (1891: 75.250 mm.), bab 34.506 mm., liszt 355.818 mm. (1891: 437.832 mm.).

1891-ben összesen 65 hitelszövetkezeti cég jegyeztetett be.

18-án. A budapest-szentlőrinci téglagyár részvénytársaság közgyűlése elhatározta, hogy a 19.218 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 6%-os osztalék fizetessék; a gyártás 8½ hónap alatt 4 millió téglá volt.

A budapest-szentlőrinci h. é. vaspálya-társaság közgyűlése elhatározta, hogy a 18.992 frt. tiszta nyereségből 6 frt. osztalék, 1 frt. szuperdividenda fizetessék részvényenkint.

19-én. Az első magyar általános biztosító r. t. választmánya ülést tartott és elhatározta, hogy az igazgatóság ajánlatára a közgyűlés elé azon javaslatot fogja terjeszteni, hogy részvényenkint 166 frt. = 16%-os osztalék fizetessék. A társaság tartalékalapja a múlt évben 20,449.993 forintot tett és ez évben 21,829.291 forintra emelkedett.

A magyar leszámítoló és pénzváltó-bank mérlege 952.983 forint

tiszta nyereséget mutat; a bizomány- és váltóüzlet 227.670 frtot; a deviza-üzlet 37.351, a konzorcziális üzlet 127.360 frtot, a közraktárak 96.172 frtot eredményeztek.

Pozsony és Sopron között h. é. vasut építését tervezik.

A *Pannónia magyar visszbiztosító intézet* megtartotta közgyűlését s elfogadta az igazgatóság javaslatát, mely szerint 162.581 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 75 forint = 25% osztalék fizetessék.

20-án. Az *első budapesti gőzmalom r. t.* közgyűlése elfogadta az igazgatóság javaslatát, hogy a 379.846 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 100 frtos osztalék fizetessék, 11.395 frt. a tartalék-alapba, 100.000 frt. a nyereség-tartalékalapba utaltassék és 17.622 frt. új számlára irassék.

A *Neuhold-féle vasuti szerelvény és villamos gépgyár r. t.* igazgatósága a közgyűlésnek a 11.590 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 4 frt. osztalék kifizetését fogja javasolni.

Az *első magyar üveggyár r. t.* igazgatósága a közgyűlésnek részvényenkint 30 frt. = 6%-os osztalék fizetését fogja javasolni.

A földművelésügyi miniszteriumba érkezett jelentések alapján a vetések márczius 6—19. között általában jól állnak, kivéve a repcét.

21-én. A *pesti hazai takarékpénztár* igazgatósága az ügyek ideiglenes vezetésével Rakovszky István igazgatósági tagot bízta meg.

A magyar ipar- és kereskedelmi bank által kezdeményezett *magyar takarékpénztárak központi jelzálog-intézete* ügyében nagy bizottság tiszteltette a pénzügyminiszternél, bemutatta a jelzálogbank alapszabályait és a szervezés tervét s a miniszter pártfogását kérte. A 2 millió frt. alaptőke jegyzése már biztosítva van; a miniszter megígérte pártfogását, továbbá az illeték- és bélyegmentességet.

A *magyar földhitelintézet* megtartotta rendes közgyűlését; az elmúlt évben 548 kérvény érkezett be 7,787.200 frt. kölcsönért; engedélyezettett 467 kölcsön 7,393.100 frt. értékben. Az 1891. december 31-én kinnlevő jelzálogkövetelések összesen a törlesztések levonása után 95,493.651 frtot tettek, melyek a 33,586.000 forint mellékértékkel együtt 263,545.404 frt. értékű ingatlanokkal voltak biztosítva. Az elmúlt évben a vízszabályozási társaságoknak új kölcsönt nem engedélyeztek. Ki nem sorsolt jelzáloglevél december 31-én 106,597.380 frt. értékben volt forgalomban. A tiszta nyereség 293.108 frt., mely a tartalékalapba utaltatott. A tiszta nyereségek az intézet fennállása óta összesen 8,178.853 frtot tesznek.

A *kisbirtokosok országos földhitelintézete* megtartotta közgyűlését. Az intézet az elmúlt évben 778 félnek 5%-os záloglevelekben 1,212.850 frtot kölcsönt és 333 félnek 4¹/₂%-os záloglevelekben 809.750 frt., összesen 1.111 félnek 2,022.600 frt. kölcsönt engedélyezett, ezzel szemben 1890-ben 1.624 félnek 2,314.000 forintot adtak kölcsön. A tiszta nyereség 116.512 frt., ebből az alapítók 5%-os osztalékot kapnak és 67.360 frtot a tartalékalapba utalnak.

A *Hungaria dara-, árpa- és köleshántoló r. t.* alakuló közgyűlését megtartották; a részvénytőke 800.000 frt., ennek 30%-a az általános hitelbanknál befizettetett.

A pénzügyminiszter elrendelte, hogy a *dohánytőzsdék vasárnap és Szent-István napján* d. u. 4 óráig bezárhatók, de d. u. 4 órától esti 9 óráig kötelesek nyitva tartani, vagy arról gondoskodni, hogy a fogjasztó közönség dohányárúkat, bélégeket és váltóürlapokat

ugyanazon épületben, a melyben a tőzsde van, könnyen hozzáférhető helyen kaphasson.

22-én. A *leszámitoló és pénzváltóbank* különös tekintettel a bekövetkező valutarendezésre, arra törekszik, hogy kisebb kereskedő- és iparos-köreinkben meghonosítsa a check- és giró-üzletet.

23-án. Az *első magyar sörfőző r. t.* Kőbányán gép- és egyéb berendezéseit annyira megváltoztatta, hogy termelési képességét a kétszeresre emelte.

Az Osztrák-Magyar monarchia és Szerbia közötti *kereskedelmi szerződési tárgyalások* megkezdődtek és valószínű, hogy az új vám-tarifának első olvasását a legközelebbi ülésen befejezhetik, mire az állategészségügyi egyezmény tárgyalására térnek át, a mely azonban — mint állítják — nagyobb nehézségekkel fog járni, mint a vámszerződés tárgyalása.

A *magyar ipar- és kereskedelmi bank* megtartotta közgyűlését, a jelentés 1½ évi működésről számol be. A társaság kisebb-nagyobb mérvben a következő iparvállalatok alakításában vett részt: Danubius hajó- és gépgyár, magyar gummiárúgyár, kolozsvári fakereskedő társaság, székely szövő r. t., szepes vászon- és igyapjúfehéritő társaság, a besztercebányai első magyar posztó- és gyapjúárú r. t. A tiszta nyereség 537.878 ft., ebből részvényenkint 8 ft. osztalék fizettetik ki, 42.897 ft. tartalékalapba utaltatik, 41.408 ft. új számlára iratlik, a váltóleszámitolás majdnem 48 millió ftot tett.

24-én. Az *osztrák-magyar bank* új kormányzója Kautz Gyula átvette a bank vezetését.

A *köszén és téglaegető r. t.* mérlege 208.805 ft. tiszta nyereséget mutat.

Az *első magyar cipőgyár r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 9.321 ft. tiszta nyereségből részvényenkint 50%-os osztalékot fizet.

A *magyar építő- és műlakatos r. t. mérlegéből* kitűnik, hogy a tiszta nyereség 3.981 ft.

Az *alsó-ausztriai helytartóság* hatályon kívül helyezte azon rendelkezéseket, melyek Horvátország, Szlavonia, Moson, Sopron, Vas, Zala és Somogy megyékből az *állatok bevitelét* megtiltották.

25-én. A *pesti magyar kereskedelmi bank* megtartotta közgyűlését s elfogadta az igazgatóság javaslatát, továbbá a bank alakításának 50-ik évfordulója alkalmából 100.000 ftot jótékony célra fordított.

A *magyar faipar-, fournier- és palatáblagyár r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy a 11.762 ft. tiszta nyereségből részvényenkint 4 ft. osztalék fizetessék.

26-án. A *Gschwindt-féle szeszgyár* rendes közgyűlése elfogadta az igazgatóság javaslatát, mely szerint a 94.432 ft. tiszta nyereségből részvényenkint 24 ft. = 12% osztalék fizetessék.

A *szesztermelés Magyarországon* 1892. február hóban és az 1891 szeptember 1-től 1892. február 29-ig terjedő időszakban a következő volt: Február hóban a fogyasztási adónak alávetett szeszfőzdekben 10,730.361 hl.^o, a termelési adónak alávetett főzdekben 97.915 hl.^o Az egész időszakban 55,684 032 hl.^o, illetőleg 2,403.286 hl.^o Február hóban a fogyasztási adó 2,113.906 ft., a termelési adó 34.270 ft. volt, az egész időszakban a fogyasztási adó 14,180.730 ft., a termelési adó 841.150 ft. volt.

27-én. A *pesti hazai első takarékpénztár* üzletvezető igazgatója-

nak az osztrák-magyar bank pesti főintézetének előljárója, Hevesi Ödön választatott meg.

A magyar leszámítoló és pénzváltóbank a *fővárosi közraktárakban* a raktárbért a tengeri számára 1892. április 1-től aug. 15-éig 0,6 krral szállította le mm.-kint és hetenkint.

Németország tudvalevőleg *juhkivitelünket betiltotta*, még pedig azon okból, mert Ausztrián át orosz juhokat is szállítottak Németországba, pedig ezek bevitele meg volt tiltva. Miután kereskedelmi miniszterünk kieszközölte, hogy Ausztria is tiltsa meg az orosz juhbevitt — mint a hogy az Magyarországon be van tiltva — a *német piac ismét megnyílt* juhaink számára.

A *budapesti árú- és értéktőzsde* megtartotta közgyűlését; a jelentésből kitűnik, hogy a kibocsátások és alapítások az elmúlt évben igen csekély összegre rúgtak. Az állam egyáltalán nem vette igénybe a pénzpiacot, jelzáloglevél összesen 28 millió frt. értékben bocsátatott ki, h. é. vasut-részvények 8,200.000 frt. értékben, bankrészvény 1.700.000 frt., takarékpénztári részvény 950.000 frt., iparvállalat Budapesten 4,600.000 frt., vidéken 5,400.000 frt. értékben. A különböző társaságok tőkéiket 8,6 millió frttal felemelték. A tőzsdebíróság 2.264 ügyben vétetett igénybe.

Az *első magyar általános biztosító intézet* megtartotta rendes közgyűlését. A jelentésből kitűnik, hogy a tüzbiztosítás kedvezően alakult; a bevétel 4,842.525 frt. volt s a nyereség 521.332 frt.; rosszul alakult a jégbiztosítás; bevétel volt 1,978.209 frt., veszteség 442.800 frt., a szállítási biztosításnál a veszteség 7.900 frt. Az életbiztosítási üzletben az új megszerzések 11,061.457 forintot tesznek, ellenben visszafizettetett 6.735,687; az év végével összesen 67,073.679 frt. értékű életbiztosítás volt érvényben; az életbiztosítási díjtartalék-alapot 15½ millióról 16,7 millió frtra emelték, a nyereségtartalék-alapot 2,416.139 frtről 2,496.295 frtra emelték. A mérlegből kitűnik, hogy a tiszta nyereség 802.426 frt., ebből 135.483 frt. a nyereség-jogosított életbiztosítottak javára, 80.155 frt. a tőketartalék-alapba, 48.000 frt. az igazgatóságnak, 32.000 frt. mint jutalék a hivatalnokok számára utaltatik, részvényenkint 166 frt. osztalék fizettetik.

28-án. Az *Athenaeum kiadó és könyvnyomda r. t.* közgyűlése elhatározta, hogy az 56.406 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 20 frt. = 20% osztalék fizetessék. A közgyűlésen szóba hozták, hogy az intézet most kevésbé jövedelmező, mint ezelőtt, azonban a többség az igazgatóságnak bizalmat szavazott.

Az *első erdélyi vaspálya r. t.* közgyűlése elé terjesztett jelentésből kitűnik, hogy az elmúlt évben 41.000 frt. értékben 205 darab részvényt sorsoltak ki úgy, hogy jelenleg 68.610 darab részvény 13,722.000 frt. értékben van forgalomban.

A *Budapesten létező gőzmalmok* (részvénytársaságok) általános mérlegéből kitűnik, hogy 1891. december 31-én az aktívák majdnem 30 millió frtot tettek; az összes részvénytőke 8,440.660 frt., a tartalék-alap 2,532.173 frt., a törlesztési alap 2,541.840 frt., váltók 12,752.558 forint értékben vannak forgalomban, a kimutatott tiszta nyereség 1,843.588 frt.

29-én. A *fiumei hitelbank r. t.* közgyűlésén az üzlet terjeszkedését konstatálták. Ez évben az összes forgalom 145 millió frtot tett a múlt évi 125 millió frttal szemben; a tiszta nyereség 118.609 frt.,

melyből részvényenkint 6 frt. osztalék fizettetik, 9.625 frt. a tartalékalapba utaltatik, 15.488 frt. új számlára iratik.

Az »Adria« magyar tengeri hajózási r. t. közgyűlése elfogadta az igazgatóság javaslatát s a 206.165 frt. tiszta nyereségből részvényenkint 10 frt. osztalék fizettetik; 52.892 frt. a tartalékalapba jut, 11.896 frt. új számlára iratott. A tartalékalap összesen 1,250.000 forintra emelkedett.

30-án. A magyar jelzálog-hitelbanki közgyűlése elé terjesztett jelentésből kitűnik, hogy a kölcsönért 16.710.450 frt. értékben beérkezett kérvényekre 10,063.900 frt. engedélyeztetett. Az intézet fennállása óta 51,448.100 frt. kölcsönt engedélyeztek. Az ennek folytán kibocsátott 47,725.600 frt. értékű jelzáloglevelekből 1891. december 31-én 35,701.700 frt. értékű volt forgalomban; községi kölcsön 1891-ben 6,118.779 frt. volt. A tiszta nyereség 1,416.497 frt., ebből 143.574 frt. a tartalékalapba, 71.787 frt. az ágió-tartalékba utaltatik, részvényenkint 37 frank, interim-jegyenként 18½ frank fizettetik ki.

A csont-, liszt-, enyv- és műtrágyagyár r. t. közgyűlése elé terjesztett mérleg 47.402 frt. veszteséget mutat, ennél fogva 60.000 frttal leszállítják a részvénytőkét, úgy hogy részvényenkint 50 frtot lebélyegeznek.

A magyar építési vállalatok r. t. mérlege 116.153 frt. veszteséget mutat.

A nyugati pályaudvar melletti raktárak a tengeri raktár-díját 0.6 krra leszállították.

A magyar leszámítoló és pénzváltóbank közgyűlése elfogadta az igazgatóság összes javaslatait; e szerint a 952.983 frt. tiszta nyereségből 100.000 frtot a tartalékalapba utalnak, a mi által ez 550.000 forintra emelkedik s részvényenkint 7 forint = 7% osztalékot fizetnek.

31-én. Fiume városa a pesti magyar kereskedelmi banknál 50 év alatt törlesztendő 600.000 frtnyi kölcsönt vett fel.

Az ipartanács ülése foglalkozott az országos ipari szakoktatás szabályzatával.

A Dunagőzhajózási r. t. a gabonaszállítások után újabb díjleszállítást engedélyez.

A szegedi szeszgyár és szeszfinomító r. t. közgyűlése elhatározta, hogy az elmúlt év 20.316 frtnyi tiszta nyereségét részben a tartalékalapba utalják, részben új számlára írják.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az elmúlt hóban megtartották a valuta-enquétokat. Örvendetes jelenség, hogy a magyar szakbizottság meghívott tagjai általában egyetértő nézeteknek adtak kifejezést. A szakbizottság egyhangúlag az aranyvaluta mellett nyilatkozott és majdnem kivétel nélkül forintrendszerünk megtartását (1 frt. vagy ½ frt.) javasolta. Az értékeláció megállapítása iránti nyilatkozatok nem voltak egészen határozottak: úgy a tényleges értékviszony fentartása, mint átlagszámítások útján való meghatározások, mint különböző »korrekturák« jöttek szóba. Az ezüstpénznek folyóértékkel való felruházását csak az enquétetagok egy része kívánta és ezek közül is némelyek ezt

csak ideiglenes rendszabálynak tekintik. Az államjegyek kibocsátása vagy ki nem bocsátása iránt megoszlottak a nézetek. Az államjegyek *mellett* nyilatkozók is azonban nagyobbára csak igen *kis összeg* erejéig kívánják, hogy államjegyek kibocsátassanak.

Az elmúlt hó a legalkalmasabb arra, hogy a magyar ipar és kereskedelem helyzetét, alakulását megítélhessük. E hóban tartja meg a legtöbb bankintézet és ipari vállalat közgyűlését, melyben a mérlegek köztudomásra jutnak és az osztalékok megállapíttatnak.

Általában mondhatjuk, hogy az idei év nem kedvezőtlenebb az elmúlt évnél, bár azt teljesen el nem érte. Pénzintézeteink kivétel nélkül rendkívül virágzó állapotban vannak, magas osztalékot fizetnek; a jelzálog- és takarékpénztári üzlet kitűnő. Leggyengébb még mindig iparunk fejlődése. Ha az elmúlt évben történt sok alapítást közelebbről szemügyre vesszük, kitűnik ugyanis, hogy azok tulajdonképpen nem is *ipari alapítások*, hanem legtöbb esetben egyesek meglevő vállalatait egyik-másik társaság vett át, vagy alakította át részvénytársasággá. E tényrt örvendetesnek *nem* tarthatjuk, mert mi az egyéni iparvállalatot sokkal többre becsüljük, mint a részvénytársaságit, mert a mi iparunk a fejlődés kezdetén lévén, megizmosodása, felvirágzása nagy mértékben az egyéni felügyelettől, vigyázattól és gondosságtól függ. Régibb virágzó ipari vállalataink közül a malom- és vasipar most is virágzó. A többi, nagyobbbrészt kisebb iparvállalatok csaknem kivétel nélkül veszteséggel zárulnak.

Hogy egész röviden és kritikailag ítéljük meg a helyzetet, látszólag történt ugyan fejlődés, de ez valóban minimális. És épen az a különbség, mely virágzó iparaink és az ipar többi elhanyagolt ága között van, mutat arra, hogy ott, a hol haladtunk, ez azért történt, mert technikai találmányok felhasználtattak és továbbfejlesztettek. Épen ezért, ha ipart akarunk teremteni, első sorban úgy a vállalkozók, mint a munkások technikai képzése legyen a legfőbb cél, mely előttünk lebegjen.

Dr. Mandello Gyula.

IRODALMI SZEMLE.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest 1892.

E folyóirat olvasóinak méltán feltűnhetik, hogy a közgazdasági irodalom legújabb termékeit ismertető szemle míg csak elvétve emlékezik meg egy-egy oly közgazdasági szakmunkáról, melyet a hazai írók magán munkássága hozott létre, addig egész sorát ismer-teti a szakbavágó hivatalos kiadványoknak. Ez a feltűnő körülmény az olvasóra könnyen azt a benyomást teheti, hogy hazánkban a köz-gazdasági irodalom is államosítva van s a hivatalos tevékenység teljesen absorbeálja a magán munkásságot.

Ez azonban hamis látszat. Egészen más okok teszik meddővé közgazdasági irodalmunkat. Különösen két ok, az egyik korunk rettentő molochja, a politika, a mely a nemzet sok jeles fiának leg-jobb tehetségét emészti fel, a másik a sajtó óriási térfoglalása, mond-hatnám, túltengése, mely míg egyrészt az egész irodalmat magába igyekszik olvasztani, másrészt a nagyközönséget elvonja a köny-vek olvasásától. Ily körülmények közt leginkább csak a hivatalos munkák számára marad tér, melyeknél nem kell mérlegelni, hogy van-e elég olvasóközönségük s akad-e elég vevőjük vagy sem.

A különböző tárczák ministereinek jelentéseit őszinte örömmel üdvözljük, nemcsak parlamentáris szempontból bírnak ezek nagy jelentőséggel, az által, hogy úgy a törvényhozó testület, valamint a polgárok összesége előtt őszintén, leplezetlenül feltárják a kormány tevékenységét és a kormányhatóságok működésének eredményét, hanem azért is, mert korunk gazdasági és közművelődési történeté-nek elsőrendű kútforrásait képezik.

Az a nagy — a függeléken kívül 810 lapra terjedő — jelen-tés, melyet gróf Bethlen András a földművelésügyi ministerium 1890. évi működéséről épen most terjesztett a törvényhozás elé, méltán sorakozik azok mellé a nagy jelentések mellé, melyekben a kereskedelemügyi, valamint a közoktatásügyi minister évről-évre számot adnak működésükről s a milyen a múlt évben a honvédelmi ministerium működéséről is megjelent.

Az előttünk fekvő jelentés a földművelési ministerium nagy tevékenységéről tanuskodik s bár megfelelő anyagi eszközök nem igen álltak rendelkezésre, meglátszik a mezőgazdasági viszonyok sok aprólékos részletére kiterjedő gond és figyelem s a kezdeményezés ott, a hol a magán vagy a társadalmi tevékenységtől sikert remélni nem lehet. A földművelésügyi minister sokszor mentegetőzve említi fel az állami közvetlen beavatkozást. Kétségtelen, hogy az volna a legkívánatosabb, ha egész gazdaközönségünk (még a kisbirtokosok

s) felfogná és gyakorolná az öntevékenység nagy elvét s a mi ezt kiegészíti, a társulást. De népünkben nagyon is sok van a keleti fatalismusból, rá kell vezetni, sőt rá kell kényszeríteni, hogy saját javán munkáljon. Ily körülmények között tág tere nyílik az állam tevékenységének, különösen ott, hol egy nagy országos csapás le- küzdéséről van szó, a milyen például a phylloxera-vész. Itt bármennyit tesz az állam, nem tehet annyit, hogy bárki is hatáskörének túllépésével vádolhatná.

A jelentés a bevezetésen kívül a következő főbb fejezetekre oszlik: 1. mezőgazdaság, 2. gyümölcsészet és erdészet, 3. borászat, 4. állattenyésztés, 5. országos lótenyésztés, 6. kincstári birtokok, 7. erdészet, 8. vízügyek és 9. szakoktatás.

A bevezetés a földtani és talajviszonyoknak, valamint az éghajlati és meteorologiai viszonyoknak érdekes ismertetését adja. Nagyon helyes volt hazánk természeti viszonyainak előrebocsátott leírásával mintegy alapját vetni meg a későbbi fejezeteknek. A földtani viszonyok leírása tömör és velős s az ország talajviszonyait is érdekesen ismerteti a rövid, futólagos vázlat. Az éghajlati viszonyokat — igen helyesen — a vegetációra való tekintettel tárgyalja a jelentés; kár azonban, hogy figyelmetlenségből származó botlások is fordulnak benne elő, például a 28. lapon ezt olvassuk: »Április hó közepén a rozs a felvidéken teljes virágzásban van, az Alföldön már a szőlő virágzik javában s a repcét aratják« — itt két hónappal csúszott el az illető fejezet írójának tolla. A csapadékmennyiségről szóló fejezetben is kissé felületes az az állítás, hogy Késmárk vidékén 500 m. méternél is kevesebb a csapadék. Késmárk évi átlagos csapadéka Sonklar szerint 577, Schenzl szerint 596 milliméter; igaz, hogy a meteorologiai intézet évkönyvei szerint volt egy év (1882), midőn Késmárk csapadékja csak 496 millimétert tett, de voltak viszont évek, midőn 639, sőt 667 milliméterre rúgott. Általános jellemzésnél egyetlen kivételes év adatát nem vehetjük irányadónak, sőt még 2—3 év sem lehetne irányadó, hanem a megfigyelt évek hosszú sorozata.

A »Mezőgazdaságunk« című fejezet némi történeti visszapillantással kezdődik, azután áttér a termelési ágakat, birtokviszonyokat és a mezőgazdasági termelést ismertető statisztikai adatokra. Nincs miért hosszasan időznünk ezeknél, nagyrészt ismert adatok, melyeket azonban a dolog természete szerint a jelentésből kihagyni nem lehetett.

Sajnos, hogy ágrárstatisztikánk mindeddig nagyon mostoha elbánásban részesült, pedig enélkül nagyobb szabású agrarpolitika alig képzelhető. Érezni látszik ezt a jelentés s az agrar-statisztikának fontos ágait helyezi kilátásba. »Célul tűztem ki — ugymond — a korlátolt forgalmú birtokok statisztikájának, a birtok-megosztási statisztikának és az állatösszeírásnak mielőbbi elkészítését«.

Néhol a jelentés a meglevő statisztikai adatokat sem tárgyalja elég kritikával, például a szesztermelésnél egyszerűen közli az 1879/80. termelési évtől kezdve az adóstatisztikában foglalt termelési adatokat, noha tudva van, hogy szesztermelésünk, kivált egyik-másik adóztási csoportban többszörösen felülmúlta az adótörvény fictiója alapján kiszámított mennyiséget. Szerettük volna, ha a jelentés a mezőgazdasági szesztermelést nagyobb figyelemre méltatja; mert azt, hogy a szesztermelés általános helyzetét s a túltermelés meggátlására irányuló

intézkedéseket vázolván, a mezőgazdasági szesztermelésről csak a következő pár semmit mondó sorral emlékezik meg: »Fontos intézkedéseket tettek továbbá az idézett törvények a mezőgazdasági szeszgyártás előmozdítása érdekében is«, távolról sem tartjuk elégségesnek.

Azt is sajnálnunk kell, hogy a mezőgazdasággal szorosan kapcsolatos ügyek körül sok elkerüli a jelentés figyelmét. A mezőgazdasági hitel (kivéve a talajjavítási hitelt) s a kisbirtokosok érdekében alakult hitelszövetkezetek állása egy szóval sem említetik. Így vagyunk a biztosítási ügygyel is, mely akár mint jég-, akár mint tűzkár-biztosítás a legszorosabban összefügg a mezőgazdasággal.

A forgalmi viszonyok czimű fejezet a tarifaügyek állásának rövid ismertetése után bő statisztikai adatokkal mezőgazdasági terményeink külforgalmát tárgyalja, megérintve a vámügyek állását is.

Sok érdekeset találunk abban a fejezetben, mely a mezőgazdaság különböző ágainak emelésére történt intézkedésekről ad számot. Nagyon helyes a ministeriumnak a tőzegtételek felkutatására és kihasználására irányzott törekvése. Vajha a megvalósulás se késné soká, mert mezőgazdaságunk virágzása jóformán a helyes trágyakezelésen fordul meg, már pedig ismeretes dolog, hogy a tőzeg egyike a legjobb nitrogén-kötő anyagoknak s a trágyának tőzeggel való kezelése roppant összegre menő értékvesztéstől óvna meg a magyar mezőgazdaságot. A vetőmagvak helyes megválasztására s új fajták kipróbálására nézve is czélszerű kezdeményezésről értesülünk; de különösen szerencsés gondolatnak tartjuk a minister azon tervét, hogy az ország különböző vidékein a legszakavatottabb és teljes helyismerettel bíró gazdákból bizottságok szerveztessenek, melyek egy teljesen okszerű üzemtervet dolgozzanak ki saját vidékük számára s keressenek az egyes községekben olyan kis gazdát, ki gazdaságának ezen üzemterv szerinti kezelésére vállalkoznék és arra képes is volna. A minister az ilyen kis gazdát a helyes üzemterv kivitelében segíeyezné, hogy a hasznos példaadás mielőbb érvényesülhessen.

A minister a kéveköti aratógépek gyártását és használatát is előmozdítani igyekszik. Részünkről az aratógépekért egyáltalán nem lelkesedünk s socialis szempontból igen nagy bajnak tartanók, ha annyira tökéletesednének, hogy a nagy- és középbirtokokon általános elterjedést nyernének. Földműves napszámos népünk főjövedelmi forrását a pár heti aratás képezi, s ha ettől elesnék, a munkás-kérdés még élesebb alakban merülne fel, mint a lezajlott alföldi munkásmozgalmak alkalmával. A régi időben a paraszt fizette a tizedet, most az úr fizeti a parasztnak, de ez utóbbi föltétlenül jogos és méltányos, mert a munkás arczának veritékével jut a maga tizedéhez, mely egyúttal nem engedi megszakadni a kapcsolatot a föld és a munkásnép között.

Örömmel olvastuk a jelentésből, hogy a mezőrendőri törvényjavaslat végre-valahára a végleges szövegezés stadiumába jutott. E törvény égető szükségét képez s az elvesztegetett idő, ha nem is helyreépíthetetlen mulasztás, de kétségkívül igen nagy kárral jár. Egy czélszerű mezőrendőri törvény különösen a kisbirtokos osztályra nézve életkérdés, főleg ott, ahol a nem kellőleg tagosított s

apró parcellákban szétszórva fekvő kis birtokon még mindig a háromnyomású gazdálkodás folyik. A mezőrendőri törvény igen nehéz és fontos kérdést old meg, ha intézkedései által lehetővé teszi az ily kisbirtokokon is az okszerű elvek szerint folytatott gazdálkodást.

Ismerteti a jelentés a közgazdasági előadói intézmény siralmas történetét, mely nagy remények közt szerveztetett s végelgyengülésben látszik kimulni; a közigazgatási reformjavaslat csakugyan e helyett a meg nem felelő organum helyett a helyi közigazgatási szervezetben egy rendes szaktisztviselő alkalmazását contemplálta.

A »Gyümölcsészet és kertészet« című fejezet nagyon pesszimiztikus hangon szólal meg. Azt mondja, hogy a lefolyt két évtized alatt úgy kormányi, mint társadalmi uton nagyon kevés történt s a gyümölcsészet és kertészet — eltekintve a magyar Alföld industrialis (?) városától, például Kecskemétől, Nagy-Köröstől, Halastól, — továbbá egy-két erdélyrészi és nyugoti felsőmagyarországi földbirtokostól, az ország többi óriási nagy területén a gyümölcsészet és kertészet, a hetvenes évek elejéhez viszonyítva, határozottan hanyatlott. Nem mernők aláírni ezt a kemény ítéletet. A gyümölcstárlatok haladásról tanuskodnak s több helytt a haszonkertészet is nagy arányokat öltött, nem is említve a bolgárkertészek működését, mely páratlannak mondható. A jelentés szerint a gyümölcs- és konyhakerészet, mely Németországban 95 millió márka, Franciaországban pedig 162 millió frank jövedelmet hozott, nálunk ugyancsak 1889-ben csak 2½ millió forint jövedelmet mutatott fel.

Nem tudjuk, honnan vétetett ez az adat, de hogy a valóságot meg sem közelíti, az kétséget sem szenved; hiszen csak külföldre a nevezett évben diót, mogyorót, friss és szárított gyümölcsöt, friss főzeléket és hagymát 4½ millió forint értékűt vittünk ki, nem számítva természetesen szőlőkivitelünket, de sőt az aszalt szilvát és szilvaizt sem, a melyből pedig nettokivitelünk körülbelül 3 millió ftrra rugott.

Hogy annyi nem történt, a mennyinek történnie kellett volna, kétségtelen, talán nem álltak alkalmas erők a kormány rendelkezésére, vagy inkább a kormány nem a leghelyesebben választotta meg embereit. Ott van Bereczky Máté, a magyar pomologia apostola, mit nem tehetett volna ő, ha a kormány kellő teret ad működésének s gyümölcstermesztésünk érdekében felhasználja nagy tehetségét és apostoli buzgóságát. Általában azt látjuk, hogy egy-egy alkalmas szakerő megválasztása óriás lendületet adhat az ügynek. Ezt tapasztaljuk a lótenyésztésnél, erdészetünknel s bár ezeknél sokkal kisebb fontosságú, a selyemtenyésztésnél is.

Sajnos, hogy gazdasági termelésünknek egyik legfontosabb ága, a szőlőművelés a lét és nem lét harczát küzdi. Németország vas-erélylyel meg tudta védeni szőlőművelését e rettentő csapástól, Franciaország kezdi kiheverni a bajt, Olaszországon sem vett erőt, nálunk ellenben a végromlás szélén áll a szőlőművelés. Vádoljuk népünk indolenciáját, sajnos, a vádban van igazság, de illetékes szakemberek a különböző védekezési módokkal szemben annyi habozást tanusítottak, annyi kételyt hintettek el, hogy nem csoda, ha a bizalmatlankodó közönség összedugott kézzel nézte az iszonyú pusztulást. Ezt elismeri a jelentés is, mely egyuttal a phylloxera pusztításairól érdekes adatokat közöl. Ezek szerint Magyarországon 4.660

község határában van szőlőművelés s 1890 végén a phylloxera jelenléte már 1.726 község határában, vagyis a szőlőműveléssel foglalkozó községek 38⁰/₀-ában konstataáltatott. A mondott év végével tehát szőlőterületünknek legalább egyharmadrésze elpusztult s a vésznek legkitünőbb borvidégeink áldozatul estek. Érdekeselek a pénzügyi közegek által az adózás szempontjából 1890 végéig gyűjtött adatok, ezek szerint:

1. Az elpusztult és újra beültetett szőlők területe	265 kat. hold.
2. Az elpusztult és parlagon hagyott szőlőké	25.942 » »
3. A részben elpusztult és adóleírásban részesült szőlőké	200.125 » »
4. Az elpusztult s más művelési ág szerint használt szőlőké	34.274 » »
5. Az immunis homoktalajokon létesített szőlőké	970 » »

Adókedvezményben csak azok a szőlőterületek részesülnek, melyeket birtokosuk bejelent s minthogy e bejelentés igen sok esetben elmarad, a fentebbi számok erősen alatta maradnak a valóságnak.

A jelentés részletesen szól a phylloxera ellen való védekezésről, ismerteti a hazai szénkéneggyártást s a szénkénegezés előmozdítására tett intézkedéseket. A szénkénege hazánkban egész 1890-ig csak Zalatnán gyártatott s előállítási költsége 1889 közepéig 19 frt volt métermázsánként s a szállítási költség hozzászámításával a ménesi szénkénegraktárban 22, a budafokiban 24 frtéért árusítottatott el. Ez tulságos nagy ár volt s bár az előállítási költséget csak 18 frtra sikerült leszállítani, az állam a szénkéneget mégis 1889. okt. 1-től 15 frtéért bocsátja a szőlőbirtokosok rendelkezésére, úgy, hogy az előállítási költségből 3 frtot s az egész szállítási költséget a földművelési ministerium viseli. 1890-ben Turó-Zsolnán állítottatott egy második szénkéneggyár s a két gyárban 1890-ben 1.589 mmázsa szénkénege állítottatott elő s azon kívül 1.227 métermázsát külföldről kellett beszerezni. A minister a szénkéneggel való védekezést az által is igyekszik előmozdítani, hogy a szénkénegraktárak számát jelentékenyen szaporítja, 1890-ben az ország különböző részében 11 volt. Az évenként kiszolgáltattott szénkénegmennyiség következőleg emelkedett:

1886-ban . .	115 ⁴³ métermázsa	1889-ben .	1.199 ⁴³ métermázsa
1887-ben . .	598 ⁵⁴ »	1890-ben .	2.739 ³³ »
1888-ban . .	611 ⁰⁷ »	5 év alatt	
		összesen .	5.263 ⁸⁰ métermázsa

A jelentés szerint a szénkéneggel kezelt szőlők területe körülbelül ugyanannyi magyar holdra (1.200 négyszögöles hold) tehető, a hány métermázsa volt az évenként felhasznált szénkénege. E szerint a szénkéneggel védett szőlők területe még 1890-ben sem rugott 3 ezer magyar holdra, míg Franciaországban 58 ezer hektár, vagyis 134 ezer magyar holdra rug a szénkéneggel fentartott szőlők területe.

A minister az amerikai szőlőfajtákkal való védekezést is igyekszik előmozdítani. A szükséges vesszők részint Franciaországból hozatnak be — 1891-ben a behozatal a *black-rot* miatt felfüggesztetett — részint állami telepeken termeltetnek. 1884-től 1890-ig

több, mint 12 millió darab amerikai vessző hozatott be s részint az importált, részint az állami telepeken termelt vesszőkből több mint 10 millió darab adatott ki a szőlőbirtokosok számára. A 12 állami telep kiterjedése 215 kat. hold, miből 123 hold van amerikai vesszőkkel beültetve; az 1890. évi vesszőtermés 3,831.710 darabra rugott, mely számból 913.370 darab gyökeres vessző volt.

Az állami telepeken kívül — ugymond a jelentés — ma már szép számmal vannak hazánkban községek, gazdasági és borászati egyesületek és szövetkezetek által létesített közérdekű amerikai szőlőtelepek is, melyekről az utóbbi években szintén jelentékeny vesszőmennyiség került részint eladásra, részint pedig az illető egyesületi vagy szövetkezeti tagok közt való ingyenes kiosztásra. A közérdekű amerikai szőlőtelepeket a minister ingyenes vesszők adományozásával támogatja s 161 közcélú amerikai szőlőtelepnek az 1890-iki vesszőtermésből 1891. tavaszán 540.400 darab gyökeres és 1,086.000 darab sima amerikai vesszőt adományozott. 1891. tavaszán 588 községben, vagyis a phylloxera-zár alá helyezett községek 33,8%-ában voltak amerikai ültetvények. Nagyon helyes eljárás, hogy az amerikai szőlőültetvényeknek a talajhoz, fekvéshez való alkalmazkodásra nézve adatok gyűjtenek.

Bár a szénkéneggel és amerikai vesszők ültetésével való védekezésnek nagy fontossága van, kétségtelen, hogy szőlőművelésük súlypontja a homoki művelésre ment át. Fontos missiót tölt be a kecskeméti Miklós-telep, mely az okszerű homoki szőlőtelepítésre mintául, a homoki termelésre legalkalmasabb fajok tenyésztésére kísérleti állomásul s egyszersmind anyatelepül szolgál. A homoki szőlők terjedelméről és ültetéséről a földm. ministerium a törvényhatóságok útján adatokat gyűjtött. Ez adatok szerint az 1880. előtt szőlővel beültetett homokterület 88.455 kat. holdat, az 1880-tól 1889-ig beültetett 19.302 holdat, az 1890. évi ültetés 9.938 holdat, az 1891. évi ültetés pedig 6.414 holdat tett. Az utóbbi év hanyatlása a megelőzőhöz képest valószínűleg a peronospora föllépésében leli magyarázatát, mely sokakat visszariasztott a szőlőültetéstől. Félni lehet, hogy a folyó évben ez a káros hatás még érezhetőbb lesz, annál inkább, mert a peronospora a múlt nyáron a vesszőtermés nagy részét is tönkretette.

A jelentésben le van írva a műborgyártás ügyében készült törvényjavaslatok siralmas sorsa is. Hogy egy czélyszerű törvény megalkotása nem könnyű feladat, az kétségtelen, de az is kétségtelen, hogy a jelenlegi rendezetlen állapot sem a termelőkre, sem a fogyasztókra nem előnyös, már pedig itt csak ennek a két érdekkörnek a kielégítéséről lehet szó, mert a közvetítő osztálynak a másik kettőhöz kell alkalmazkodnia s ez alkalmazkodás mellett szerezni meg jogos nyereségét. Különös, hogy a legutóbb kötött olasz vámszerződés, mely az olasz borok olcsó behozatalát némileg lehetővé tette, mekkora riadalmat okozott még a gazdakörökben is, pedig az olasz borok behozatala míg a fogyasztókra előny volna, a termelőkre nézve sem járna akkora kárral, mint a szabadjárá eresztett műborgyártás.

Sok hasznos intézkedés történt a lefolyt másfél évtized alatt a szarvasmarhatenyésztés emelésére. A különböző fajokra a tenyészkörletek megállapítása, a bikahiány pótlása, magántenyészetek támogatása, a községeknek megfelelő apaállatokkal való ellátása, a

vármegyékben az állattenyésztési alapok szervezése stb. mind oly intézkedés, mely kétségkívül mihamarabb éreztetni fogja jó hatását. A kis parasztbirtokoknál azonban a szarvasmarhatenyésztés igazi föllendülését ismét csak a mezőrendőri törvény helyes intézkedéseitől várhatjuk. A volt urbéreses közlegelőinek elhanyagolt állapota s a rendszertelen legeltetés igen nagy akadálya a szarvasmarhatenyésztés fejlődésének. Szarvasmarhák, lovak, sertések, sőt néhol még a ludak falkái is együtt és egyszerre járnak az egész legelőt, a fűnek alig van ideje a földből kibújni, már is torzsokig lecsipik, lelegelik. A ménes ott jár a gulya előtt s a szarvasmarha a ló után mit sem talál, csak számártóvíst, kutyatejet, szerbtóvíst s a többi kártékony gyomok nagy sokaságát, melyhez a jószág nem nyúl s melyek magvat hullatva, háborítlanul szaporodnak s borítják el a legelőt.

Hanyatló juhtenyésztésünknek részint a húsjuhok szaporításával, részint a juhtej jobb értékesítése által igyekezik a földmívelésügyi minster lendületet adni; szintugy méltánylandó az alkalmas vidékeken a hussertések meghonosítására irányuló törekvése is. Kétségkívül állattenyésztésünk helyes irányban való feljelentésének hathatós tényezői az állam által létesített pepinériák, melyekre — különösen marhatenyésztésünket illetőleg — a minster jövőre még nagyobb súlyt szándékozik fektetni.

Az állattenyésztéssel szorosan összefügg az állategészségügy. Még csak másfél évtizeddel is ezelőtt egészen rendezetlenek voltak a viszonyok, az aldunai tartományokból behurczolt keleti marhavész milliókra rugó károkat okozott a magyar mezőgazdaságnak. Az 1874: XX. törv.-czikktől számíthatjuk a viszonyok jobbra fordulását, e törvény, valamint az ezt kiegészítő 1880: XXVI. s még inkább az 1888: VII. t.-cikk állategészségügyünket egészen helyes alapokra fektette s ma már e tekintetben is sokkal közelebb állunk a művelt Nyugot-hoz, mint Kelet elmaradt országához. Azonban az állategészségügy terén is még sok a tenni való, a ragadós száj- és körömfájás megmutatta, hogy mennyire el tud terjedni s mennyire be tudja magát fészkelni egy-egy járvány, s a sertésorbáncz évről-évre megújuló nagy pusztításai is erről tanuskodnak. Érdekeselek azok az oltási kísérletek, melyeket az állami állatorvosok a lépfene és a sertésorbáncz ellen folytatnak; tanúságos adatokat találunk erről a jelentésben, a nélkül, hogy az oltás kérdését tisztázottnak lehetne tekinteni.

A mezőgazdasági mellékfoglalkozások közt elsőrendű fontosságú a selyemtenyésztés, mely különösen azokon a vidékeken, a hol a szőlőmívelést a phylloxera elpusztította, valódi gazdasági missiót tölt be. A selyemtenyésztés az alatt a 12 év alatt, mióta az ügy élére egy minden tekintetben hivatott s nagy buzgóságú kormánybiztos állíttatott, bámulatos fejlődést vett. 1890-ben a selyemtenyésztést már 1.942 községben 66.525 család üzte; több, mint 1 millió kilogramm selyemgubó állíttatott elő ez évben s a kifizetett beváltási ár meghaladta az 1 millió frtot.

Rövidebb fejezetek ismertetik a méhészetet, a rovar-tani, a vegy-kísérleti, a növénytermelési kísérleti állomás, a vetőmagvizsgáló állomások és a kir. földtani intézet évi működését; ellenben terjedelmesebb fejezet tárgyalja az országos *lőtenyésztés* ügyét. Ismertetve vannak ebben a fejezetben azok az elvek, melyek kormányunknak a lőtenyésztésre nézve kezdettől fogva zsinórmértékül szolgáltak s melyek oly bámulatos eredményt hoztak létre. Jellemezve látjuk az

egyes állami méneseket, az ott megállapított tenyésztési irányokat. A ménetelek ismertetése pedig meggyőzi az olvasót, hogy ezen fontos ügy kezelése mekkora körültekintéssel, tapintattal és szakértelemmel történik. Mint a lótenyésztésre befolyást gyakorló tényezőkről megemlékezik a jelentés a lóversenyekről, lótenyésztési jutalomdíjosztásokról, a katonai lóvásárlásokról és a lótenyésztési alapról is. A ménesbirtokok, bár első sorban arra hivatvák, hogy az állami méneseket takarmánynyal ellássák, mégis e mellett valódi mintagazdaságok, s hazánkban az intensív művelésnek legjelesebb példáit szolgáltatják.

Az 1889: VIII. törv.-czikk alapján a földművelési miniszterium alá helyezett kincstári birtokokról is megemlékezik a jelentés. Nagy reményeket fűztünk ehhez az áthelyezéshez, mert azt hittük, hogy államjavainknak legalább megmaradt foszlányai fognak valódi rendeltetésükre, a nemzetiségi szempontból annyira fontos telepítésekre fordíthatni. Sajnos e tekintetben még mindig kevés történik s nem is remélhetünk sikert, ha az állam nagyobb anyagi áldozatokra nem szánja el magát. Fényes tanúságul szolgálhatnának a múlt századi alvidéki telepítések; az áldozattal most sem volna szabad fukarkodni. Az is helyrehozhatatlan hiba volna, ha a kormány túlságos liberalismus által vezéreltetve, a telepítések legfőbb, sőt egyedüli céljául nem a magyar nemzetiség megerősítését tűzné ki.

Kiváló része a miniszteri jelentésnek az erdészeti jelentés. Találó vonásokkal tömören vázolja erdészetünk történetét a század kezdetétől fogva. Megváltozott gazdasági viszonyaink az ötvenes évek elején erdészetünkre végzetes változást hoztak. Megkezdődtek az esztelen erdőpusztítások s hazánk erdőállománya rohamos hanyatlásnak indult. Már maga a tagosítás sokfelé, kivált a közbirtokossági községekben nagy erdőpusztítással járt, mert a korábbi birtokos azon a területen, mely esetleg nem neki, hanem birtokos társának jutott, kiméretlenül letaroltatta az erdőt. Terhüktől a birtokosok — pedig mikor nem volt terhe a magyar birtokosnak — erdőik árán igyekeztek megszabadulni s potom áron vesztegették el becses faállományukat, a nélkül, hogy a letarolt hegyoldalak beerdősítésére gondoltak volna, sőt még a vágásokra a marhát is rábocsátották, megakadályozva ezzel, hogy az erdő maga-magától felujuljon. Az állam és a nagybirtokosok erdeiben okszerűbb volt ugyan az erdőgazdálkodás, de itt is történt sok hiba, sok mulasztás, oly annyira, hogy — a mint a jelentésben olvassuk — midőn az állami erdők kezelését 1881-ben a földművelési miniszterium átvette, nem kevesebb, mint 100.000 kat. holdnyi, többé-kevésbé elvadult régi vágásterület várt a kincstári erdőkben beerdősítésre. Ennek a rendszertelen s a hazai erdészetre végzetes állapotnak az 1879. évi XXXI. törv.-czikk vetett végett. Ez az erdőtörvény egyike a legjelesebb és legszerencsésebb törvényhozási alkotásoknak. A jelentés részletesen foglalkozik vele, éles vonásokkal jelölve meg a törvény intenitióját, s részletesen tárgyalván a törvény végrehajtásának egész menetét. A szakavatóságnak, ügybuzgóságnak s erős adminisztratív tehetségnek fényes példáját mutatják ezek a lapok.

A vízügyeknek egy kézben való összpontosítása kétségkívül szintén áldásos leendő úgy az árvédelem, mint különösen a vízhasznosítás szempontjából. Ismerteti a jelentés a vízügyek újabb tervezetét; a vízszabályozások helyes keresztülvitele szempontjából annyira fontos

vizrajzi tanulmányokat s a folyamszabályozás és ármentesítés jelenlegi állapotát. Sajnos, hogy a talajjavítások ügyében bizonyos stagnatio állt be.

A tulajdonképeni jelentést a gazdasági szakoktatás ecsetelése zárja be, melyben ismét külön fejezetet képez, az erdészeti, a mezőgazdasági és a borászati szakoktatás, a vándortanítók- és az állatorvosi akadémiáról szóló rész.

A jelentéshez öt függelék van csatolva, u. m. 1. az országban létező szakegyletek, 2. a különféle műtrágyák alkalmazásával elért, eredmények, 3. a riczinus termelés, 4. a tordai és kolozsi telepek, 5. az állatok és állati termékek forgalma. A 3-dik függelék (riczinus termelés) inkább kuriózumképen foglal helyet, ellenben a többi 4 függelék fontos dolgokkal foglalkozik. Legérdekesebb volna a műtrágyákkal tett kísérletek eredményének feltüntetése, csak hogy az adatok közlése kissé felületesen történt, mert egyáltalán nincs megmondva, hogy a műtrágya milyen talajon alkalmaztatott, sőt gyakran az sincs, hogy milyen növény alá. Érdekesebbek az állami intézeteknél történt kísérletekről közölt adatok.

Terünk nem engedi, hogy a nagyérdékű jelentést e helyen hosszasan ismertessük, egyes fejezeteivel azonban lesz alkalmunk külön is foglalkozni.

y. —

Nemzetközi közgazdasági congressus Antwerpenben 1892. év augusztus havában.

Most, a midőn az 1891. deczember havában megkötött kereskedelmi szerződés által Közép-Európa hat államában a kereskedelem-politikában a védelmi irány továbbfejlesztése legalább a legközelebbi 12 évre meg van akadályozva, a szabad kereskedés hívei ismét abba a helyzetbe jutottak, hogy elveik védelmezése helyett azoknak diadalmas keresztülvitelére gondolhatnak. A védelmi helyzetből a támadásra térhetnek át, még pedig annál biztosabban, mert Európa hat tekintélyes államában, Ausztriában, Magyarországon, Németországon, Olaszországban, Svájcban és Belgiumban nem kell tartaniok a reactiótól, minthogy a megkötött kereskedelmi szerződések ezt az irányt 12 évre lehetetlenné tették. Igen korszerű tehát az a mozgalom, mely Antwerpenben a szabad kereskedők ligájára vezetett és mely a folyó év augusztus havára Antwerpenbe nemzetközi közgazdasági congressust hív össze. Miután minden mozgalom, a melynek célja a szabadkereskedés elveinek terjesztése és gyakorlati keresztülvitele, épen reánk, magyarokra nézve különös érdeklődéssel bír, indokoltá teszi, hogy ezen congressus iránt nagyobb figyelemmel legyünk. Ezért e congressus kezdeményezését, fejlesztését és működését meg fogjuk ismertetni.

Ezuttal a congressus szervező bizottságának felhívását a következőkben közöljük:

»Az 1860/1-iki vámreform után a nemzetközi összeköttetések azelőtt nem ismert lendületet vettek, a közvagyonosodás nagymérvű haladást tett, az általános jólét mindenütt nagy mértékben gyarapodott.

A szabadkereskedésnek ezen iránya könnyebbé tette a harcot a nyomorral, azon csapással, mely ellen a művelt népek már egy évszázad óta közgazdasági rendszerükkel küzdenek.

Huszonöt évvel ezelőtt az volt az általános vélemény, hogy a polgári egyenlőség, a munkaszabadság és a kereskedelem szabad volta az érdekek összhangzatát biztosíthatja és a világnak az igazság uralmát megadja. Azonban ezen társadalmi állapot támadóit fölemelték fejüket; sikerült nekik egyes országokban szövetségeket alakítani, melyek törvényeket szabtak.

Tizenöt év óta több államban elfogadták azt a rendszert, mely a munkát korlátozza és a vámsorompókat felemeli.

Hasznos volt-e ez a reactio? Lehetővé tett-e oly haladást, mint az 1860/1-ben inaugurált rendszer?

A szabadság üdvös versenyt létesített. Daczára némi kellemetlenségeknek, megbecsülhetetlen előnyöket nyújtott. Kell-e hangsúlyozni a reformot, kell-e határozottan a civilisatio által kijelölt cél felé törekednünk, kell-e fentartani a közgazdasági rendszert a tudomány előmenetelének niveauján? Vagy igazuk van-e a kormányoknak, mikor a nagy munkálatoknak, a földszorosok átvágásának, a vasutak létesítésének, a távirói vonalak szaporodásának, a hajózás javulásának nagy következményeit neutralisálni akarják?

Soha sem vettetett fel a kérdés oly tisztán, mint napjainkban. A reactio tizenöt éve eredményeket szolgáltat. Az eddig alkalmazott rendszerek következményeit tapasztalati adatokkal lehet igazolni. Es ezen kérdés tisztába hozatala végett egy nemzetközi közgazdasági congressus fog ez év augusztus havában Antwerpenben összegyűlni.

A congressus minden irány számára nyílik meg. Közgazdák és socialisták, iparosok és kereskedők, munkaadók és munkások hivatalosak ugyanazon munkánál közreműködni, ugyanezt a programot tanulmányozni és mindegyik ismeretei és tapasztalatai alapján szolgáltathatja azokat az elemeket, melyek a vámügyi törvényhozás és a munka szabályozásának problémáit megoldhatják.

Hogy a tanácskozás szabadsága biztosítsék és hogy a materiális világ problémáinak felvilágosítására oly szükséges ellenmondás ösztönt nyerjen: a congressus nem fog határozatokat hozni. Hivatása program-kérdéseinek tanulmányozása. A rendszeresen alakult testületekre bizza azt, hogy vizsgálódásait és tanácskozásait értékesítsék.

Bármilyen nagy legyen is az elvállalt feladat, meg vagyunk győződve arról, hogy az antwerpeni nemzetközi congressus hasznos és komoly munkát végez. Hogy célunkat elérjük, fölhívunk közreműködésre mindenkit, kit programunk érdekel.

Tájékoztatásul közöljük a congressus szabályzatát:

1. §. A nemzetközi közgazdasági congressus 1892. augusztus 8-án Antwerpenben nyílik meg és ülését a királyi Athenaeumban tartja. A congressus hat napig tart.

2. §. A congressus valóságos tagjai azok, kik ebbeli szándékukat július 10. előtt a szervező bizottságnak bejelentik és husz frankot a bizottság pénztárosának (M. Charles Colson, rue Louise 32. à Anvers) megküldenek. A congressus tagjai a congressus közleményeire igényt tarthatnak.

3. §. A congressus tagjai névre szóló jegyet kapnak, mely azonnali elvétel terhe alatt másnak nem engedhető át.

4. §. A congressus két osztályra oszlik:

1-ső osztály: vámügyi törvényhozás;

2-ik osztály: munkaszabályozási törvényhozás.

5. §. A programban következő kérdések foglaltatnak:

1. osztály. Vámügyi törvényhozás. Kereskedelmi szerződések:

Minő eredményeket szültek a főbb államokban a különböző rendszerek a termelőre, a fogyasztóra és munkásokra nézve?

Lehet-e már a Mac Kinley billeg eredményeit méltatni? Ha igen, melyek voltak következményei?

Mi lesz az új francia vámtarifák következménye? A) Franciaországnak más államokkal való viszonyaiban; B) a köztársaság kivételre dolgozó iparágai tekintetében; C) ezen ország belső jóléte és munkásainak jóléte tekintetében.

Mik voltak a Németországban 1878. évben inaugurált reactió következményei és mik lesznek az új kereskedelmi szerződések által kezdeményezett evolúció hatásai?

Mi egy jó vámügyi törvényhozásnak alapja?

Legyenek-e értékvámok vagy specifikus vámok?

Mi legyen ezen vámok maximuma és milyen legyen fokozatuk?

Kell-e tekintettel lenni az átmenetre és mikép?

Czélyszerű-e több vámtarifa, különbözeti vámok?

Hasznosak-e a kereskedelmi szerződések, legalább ideiglenesen?

Kell-e tartalmazniok a legnagyobb kedvezés záradékát?

2-ik osztály. A munka szabályozása és pedig különösen:

A) a munkaidő meghatározása;

B) a munkadíj minimuma;

C) a szakmáymunka.

Miként lehetne jó nemzetközi munka-statisztikát létrehozni?

Megjelölendők a munkaórák korlátozására vonatkozó törvényes határozatok.

Mikép hatnak azok és mily eredményt mutatnak?

Micsoda eredményt mutatnak föl a köz- és állami munkákról megállapított munkaórák és munkadíjak?

Czélyszerű-e a felnőtt nők munkáját szabályozni?

Érdekében áll-e a munkásosztálynak, hogy a munka hivatalosan szabályoztassék?

Lehetséges-e ez a szabályozás?

Ha lehetséges, lehet-e máskép, mint nemzetközi úton?

Lehet-e nemzetközi egyetértést, kellő sanctióval elérni?

Terjedjen ki a nemzetközi egyetértés minden iparágra, avagy lehet-e fokozatonként egyes speciális iparágakat figyelembe venni?

Lehet-e szabályozni a szakmáymunkát?

Minő befolyást gyakorol a vámügyi törvényhozás a munkabérre?

A bizottság az ezen kérdésekre vonatkozó előterjesztéseket június 15-ike előtt kéri. Kiváló súlyt fektet a bizottság arra, hogy a szerzők a különböző országokban alkalmazott rendszerek következményeire nézve nyújtsanak tájékoztatást.

Az osztályok délelőtt üléseznek és mindegyikük külön tárgyalja kérdéseit. Az első részletesen tanulmányozza minden ország vámügyi törvényhozását és a jólétre való hatásait; a második kiválóan iparügyi monografiákkal foglalkozik.

A délutáni teljes ülésekben az általános, mindkét osztályt érdeklő elvek tárgyalatnak.

A megjelölt kérdéseken kívül a programm még kiegészíthető azon kérdésekkel, melyeket a congressus tagjai június 1-je előtt javaslatba hoznak és a szervező bizottság által tanácskozásra elfogadtatnak.

6. §. A szervező bizottság elnöksége megnyitja a congressust. A congressus maga választja tisztikarát, mely működésben marad a congressus befejeztéig és minden ülés napirendjét megállapítja.

7. §. Az osztályok maguk választják tisztikaraikat, melyek a tárgyalás vezetésére és az osztályülések rendjének felügyeletére ugyanazon jogot gyakorolják, mint a congressus tisztikara teljes ülésekben.

8. §. A tárgyalás alapját lehetőleg a benyújtott jelentések vagy az első felszólaló előterjesztése képezi.

A szónokok beszélhetnek franczia, holland, angol és német nyelven. Fordító tolmácsok a congressus szolgálatára állanak.

9. §. Csak a congressus tagjai vagy a kormányok kiküldöttjei terjeszthetnek elő jelentéseket és vehetnek részt a tárgyalásokban.

10. §. A Nemzetközi Közgazdasági Congressushoz intézendő minden közlemény így czimezendő: *Congrès économique international Boulevard Léopold 120. Anvers.*

Ezen szabályzatot egy nagy, száz tagnál számosabb bizottság elfogadta. A bizottságban Belgium számos előkelő és a közpályán ismeretes férfi működik. A bizottság élén áll: Elnöke *Straus Louis*, nagykereskedő, tiszteletbeli consul; alelnökök *Cocquiel Cl.*, az antwerpeni felső kereskedelmi iskolánál a nemzetgazdaságtan tanára, a szabadkereskedők nemzeti ligájának elnöke; *Couvreux Agoston*, a belga képviselőház volt elnöke; *Lepersonne H.*, a vulot-lamberti üvegyár vezérigazgatója, az ipar- és kereskedelmi országos tanács előadója.

A szervező bizottság gondoskodott arról, hogy a különböző többi országok is kellő módon résztvegyenek a megindult előkészületeknél, s az okból már is összeköttetésben áll egyes irányadó szakférfiakkal.

Franciaország részéről: *Jules Simon*, a francia akadémia tagja, az államtudományok állandó titkára, volt minister, senator; *Léon Say*, a francia akadémia tagja, volt minister, képviselő; *Frederic Passy*, volt képviselő, az Institut tagja; *Auguste Burdeau*, a képviselőház alelnöke; *Léon Donnat*, Páris képviselőtestületének volt tagja.

Németország részéről: *Max Broemel*, képviselő.

Nagy-Británia részéről: *Sir Albert, Zayr Rouit*, parlamenti tag, az egyesült királyság kereskedelmi kamráinak elnöke és a londoni kereskedelmi kamara elnöke.

Ausztriában: a közgazdasági társaság.

Oroszországban: *Raffalovich Arthur*, tevékenyek a congressus érdekében.

Magyarország számára a szervező bizottság *Matlekovits Sándort* kérte föl egy öt tagú bizottság alakítására, melynek hivatása leendő nálunk is kellő részvétet felébreszteni. A magyar bizottság tagjai: *Matlekovits Sándoron* kívül: *gróf Desseuffy Aurél*, *Wahrman Mór*, *Helfy Ignác* és *Jekelfalussy József*.

Azt hisszük, hogy a congressusnak kivált kereskedelem-politikai része oly érdekekkel bír, hogy Magyarország részvétele kívánatos és indokolt.

Walras Léon, a matematikai nemzetgazdaságtan előharczósa.

Két rövid röpiratot kellett egy pár hét előtt ismertetnem, melyek szerzője Walras Léon, a lausannei nemzetgazda és egyetemi tanár. Midőn ezt egy német hirlap irodalmi rovata számára tettem, eszembe jutott, mily feltűnő tény, hogy magyar nemzetgazdasági szaklapokban e kiváló író méltatását egyáltalában nem lehet találni. Nem szolgál erre magyarázatul sem az a körülmény, hogy Walras matematikai alapon konstruálja a nemzetgazdaságtant, sem az, hogy francia nyelven ír; hiszen más külföldi, úgy angol, mint francia nyelven irt matematikai és nemzetgazdasági művek megbíráásával nem szoktunk késni a modern magyar szakirodalmunkban. — Pedig Walras Léon se nem új, sem a mi közönségünknek csak most bemutatandó nemzetgazda és matematikus. Már szerzőnk atyja is ugyanazon a pályán aratott sikert és dicsőséget, 1831-ben és 1849-ben kiadott két műve által. (*Walras A. A. De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur.* (A gazdaság természetéről és az érték eredetéről.) 1831. *Théorie de la richesse sociale ou Résumé des principes fondamentaux de l'Économie politique* 1849. (A társadalmi gazdaság elmélete vagy a nemzetgazdaság alapelveinek összefoglalása); *Walras Léon* maga pedig 1860. óta, évek hosszú során át nagyobb műveket és rövid tartalomdús cikkeket irt és bocsátott közre, egy néhányat Say Léonnal közösen, a többit egyedül maga. Ezek közt egynéhány már több kiadásban közkezen forog, két nagyobb műve pedig még toll alatt van.

Olyan termékeny író, a ki sehol mások nyomán nem dolgozik hanem saját rendszerét folytonosan javítja és terjeszti, Magyarországon is érdeme szerint megbírálni kellemes kötelességemnek tartom és szándékozom a következő sorokban műveit felsorolni és azoknak matematikai főtartalmát és sarkalatos eszméit röviden jelezni, mellőzvé a tisztán nemzetgazdasági vagy bölcsészeti tételeket.

Walras önálló műveinek chronologiai sorozata a következő:

L'Économie politique et la Justice, examen critique et réfutation des doctrines économiques de M. P. J. Proudhon, précédées d'une Introduction à l'étude de la question sociale 1860. (A nemzetgazdaság és az igazságszolgáltatás; Proudhon P. J. ur gazdaságtanainak kritikai vizsgálása és megczáfólása, melyet megelőz egy bevezetés a társadalmi kérdés tanulmányozásába 1860.)]

Théorie critique de l'impôt, précédée de Souvenirs du Congrès de Lausanne 1861. (Az adó kritikai története, megelőzve a lausannei kongressusról való visszaemlékezés által 1861.)

De l'impôt dans le Canton de Vaud. Mémoire 1861. (Emlékirat a Wallisi Kanton adójáról 1861.)

Les associations populaires de consommation de production et de crédit. Leçons publiques faites à Paris en Janvier et Février 1865. (A fogyasztás, a termelés s a hitelezés céljából alakított népszerű szövetkezetek. Párisban 1865-ben januárban és februárban tartott nyilvános előadások.)

Recherche de l'idéal social. Leçons publiques faites à Paris. Première Série. (1867—1868) *Théorie générale de la société*. (A társadalmi eszmény tanulmányozása. Párisban tartott nyilvános előadások első sorozata 1867/68. A társadalom általános elmélete.)

Éléments d'économie politique pure ou Théorie de la richesse sociale. 1874—1877. (Az elméleti nemzetgazdaságtan elemei vagy a társadalmi gazdaság elmélete 1874—1877.)

Théorie mathématique de la Richesse sociale 1883. (A társadalmi gazdaság matematikai elmélete 1883.)

Théorie de la Monnaie 1886. (A pénz elmélete 1886.)

Éléments d'Économie politique pure. 2-de Edition 1889. (Az elméleti nemzetgazdaságtan elemei. 2-dik kiadás 1889.)

Say Léonnal közösen írta a *Les Obligations populaires* (A népszerű kötelezvények) című művet, melynek első részét »A népszerű hitelről és annak eszközeiről« Say Léon szerkesztette, míg annak második része »Des opérations de la Caisse d'escompte des associations populaires« (A népszerű szövetkezések leszámítoló pénztára miveleteiről) Walrasnak tollából ered.

Le Travail, organe international des intérêts de la classe laborieuse, *Revue du mouvement coopératif* 1866/67 u. 1867/68. (A munka, a munkásosztály érdekeinek nemzetközi közege. A kooperatív-mozgalom szemléjének két évfolyama.)

Készülőben van Walras két önálló munkája:

Éléments d'Économie politique appliquée ou Théorie de la production agricole, industrielle et commerciale de la richesse. (Az alkalmazott nemzetgazdaságtan elemei vagy a javak földművelési, ipari és kereskedelmi termelésének elmélete.)

Éléments d'Économie sociale ou Théorie de la répartition de la richesse par la propriété et l'impôt (A társadalmi gazdaságtan elemei vagy elmélet a javaknak a tulajdon és az adó közvetítésével való megosztásáról.)

Számos kisebb közlemények és előadások megjelentek a *Revue d'Économie politique*, a *Mémoires de la Société des Ingénieurs civils*, a *Journal des Économistes*, a *Comptes-rendus de l'Académie*-ban és más francia és olasz folyóiratban.

Walras matematikai tanainak lényegét a következőkben találjuk:

Az elméleti (nem alkalmazott, ugynevezett *tiszta*) nemzetgazdaságtan lényege az *ármeghatározás* elméletében rejlik és pedig a tökéletesen szabad verseny uralma alatt. Mindazon anyagi vagy szellemi dolgok, melyek azért, mert hasznosak, de *ritkák*, azaz korlátolt mennyiségben léteznek, ármeghatározásra alkalmasak, együttvéve képezik a társadalmi vagyont. Ennek folytán a *tiszta* nemzetgazdaságtan egyszermind a társadalmi vagyont elmélete.

A társadalmi vagyont alkotó dolgok közt meg kell különböztetnünk: a *tőkéket* (többszöri szolgálatot tevő dolgok) és a *jövedelmeket* (fungibilis, csak egyszer szolgálatot tevő dolgok).

A *Tőkékhöz* tartoznak a földek, személyi tehetségek és a szűkebb értelemben vett tőkéek;

a *Jövedelmekhez* tartoznak a fogyasztási cikkek és elemek (mind a ketten anyagi természetűek) azon kívül pedig anyag nélküli *szolgálatok* (a tőke egymásutáni többszörös használata).

A tőkéek szolgálatai kétfélék: Közvetlen hasznót hajtók, a melyek a fogyasztási tárgyak mellé sorozhatók és *fogyasztható szolgálatoknak* nevezhetők, — és közvetett hasznót hajtók, a melyek az elemek mellé sorozhatók és *termelő szolgálatoknak* nevezhetők.

Ezen osztályozás folytán: a *csere elmélete* a fogyasztási tárgyak

és a fogyasztható szolgálatok ármeghatározását, a *termelés elmélete* az elemek és a termelő szolgálatok ármeghatározását, a *tőkésítés elmélete* a tőkék ármeghatározását viszi végbe és pedig Walras szerint a következő módon :

I. *Csere*. Képzeljünk egy vásárt csupán fogyasztási tárgyak és fogyasztható szolgálatok számára; minden ára fizetési eszköz gyanánt elfogadott tárgyban kiáltatik ki, erre aztán bekövetkezik ezen ár mellett a *Kínálat* és *Kereslet*; a szerint a mint amaz vagy emez nagyobb, *árleszállítási* vagy *árfelemelési* áramlat áll elő; és ez mind addig tart, a míg a kínálat és a kereslet egyenlők lesznek. A létrejött árak aztán *egyensúlyárak*. Ezekre határozó befolyást gyakorol *a felek szükséglete kiegyenlítésének maximuma, mely pedig akkor létesül, ha az utolsó kiegyenlített szükségletek aránya egyenlő az egyensúlyárral*.

II. *Termelés*. Most a fogyasztási tárgyakat, mint *terményeket* vesszünk fontolóra. Ezek vagy termelő szolgálatok egymásközi társulásából, vagy termelő szolgálatoknak elemekre való alkalmazásából eredtek. És itt *földbirtokosokon, munkásokon és tőkésembereken* kívül kik szolgálatokat eladnak és fogyasztható szolgálatokat, valamint fogyasztási tárgyakat vesznek) még *vállalkozók* is léteznek (termények eladói és termelő szolgálatok és elemek vevői), kik azáltal akarnak nyerni, hogy a termelő szolgálatokat termékenyekké változtatják át, azaz oly elemekké, melyeket *egymásnak* eladnak, és oly fogyasztási tárgyakká, melyeket a földbirtokosoknak, munkásoknak és fogyasztó tőkés embereknek adnak el, a kiktől ők termelő szolgálatokat vettek.

Jobb áttekintés végett osszszuk ezen vásárt két külön vásárra: a szolgálatok és a termények vásárára.

A *szolgálatok vásárán* csak a földbirtokosok, munkások és tőkés emberek részéről kínálatnak szolgálatok, kerestetnek ugyanazok részéről fogyasztható szolgálatok, és a vállalkozók részéről termelő szolgálatok.

A *termények vásárán* kínálatnak termények, de csak a vállalkozók részéről, kerestetnek elemek a vállalkozók részéről, fogyasztási tárgyak a földbirtokosok, munkások és tőkés emberek részéről; *mind a két vásáron* a földbirtokosok, munkások és fogyasztó tőkés emberek véletlenül kikiáltott árak mellett szolgálatokat kínálnak és keresnek fogyasztható szolgálatokat és fogyasztási tárgyakat, úgy, hogy maguk számára a legnagyobb hasznot szerezzenek; a vállalkozók terményeket kínálnak és termelő szolgálatokat és elemeket keresnek. A termelést fokozzák, hogyha a termények eladási árai magasabbak a termelő szolgálatokban kifejtett előállítási költségeknél; a termelést leszállítják, hogyha a termények termelőszolgálatokban kifejtett előállítási költségei magasabbak az eladási áraknál. Mint a két vásáron az áremelési vagy árleszállítási áramlat a szerint lép előtérbe, a mint a kereslet, vagy a kínálat a túlnyomó. Az egyensúlyárak akkor létesülnek, ha a kereslet és kínálat egyenlő és azon kívül minden termény eladási ára a termelő szolgálatok előállítási árával egyenlő.

III. *Tőkésítés*. Tegyük fel egyrészt *takarékos* földbirtokosokat, munkásokat és tőkésembereket és másrészt *új tőkéket termelő* vállalkozókat. Ez annyit tesz, hogy amazok nem követelnek az általuk kínált szolgálatok összértékeért fogyasztható szolgálatokat

és fogyasztási tárgyakat, hanem részben új tőkéket; emezek pedig nemcsak elemeket és fogyasztási tárgyakat gyártanak, hanem új tőkéket is. A takarítások és az új tőkék közti csere az új tőkék vásárán történik és pedig a csere és a termelés előre bocsátott elméletéhez képest, az emelés és leszállítás mechanizmusa szerint fogyasztható vagy termelő szolgálatok árai arányában. Az által a jövedelem bizonyos kamatlába és minden új tőke bizonyos eladási ára jön létre, mely egyenlő a szolgálat árának a jövedelem kamatlábához való arányával. Az új tőkék vállalkozói a termelésüket fel-emelik vagy leszállítják (úgy mint a termények vállalkozói) a szerint, a mint az eladási ár nagyobb, vagy kisebb az előállítási árnál.

IV. Pénzelmélet. Ha ismerjük a kamatlábat, nemcsak az új tőkék ára van tudva, hanem egyszersmind a régi már létező földek, személyi tehetségek és szűkebb értelemben vett tőkék ára is, ezen régi tőkék szolgálatainak árait (bérletet, fizetést, tőkekamatot) egyszerszerűen ezen kamatlábbal osztván. Tehát az egész társadalmi gazdaság árait fizetési számokban ismerjük és a pénzelmélet által csak még tapasztalnunk kell, mi lesz ezekből az árakból, hogy ha ezen fizetési szám egyszersmind készpénz is?

Ez az egész elmélet nem egyéb, mint *mathematika*. Az egész a csere elméletén alapszik, mely két tényben foglalható össze, mely tények az egyensúly állapotában találhatók meg. Minden cserélő a haszon maximumát éri el és fennáll a minden cserélő által minden áruból kínált és keresett mennyiség egyenlősége. Csak a matematika tanít bennünket, *mi a feltétele ezen haszon maximumának*. És pedig ezt úgy viszi véghez, hogy *minden cserélőre minden fogyasztási tárgyért vagy fogyasztható szolgálatért egy oly görbe egyenletét alkalmazza, mely az utolsó kielégített szükséglet intenzitását (a ritkaságot), mint a fogyasztott mennyiséggel fogyó függvényt fejezi ki és azt bebizonyítja, hogy a cserélő akkor kapja meg a szükséglet-kielégítésnek lehető legmagasabb összegét, ha a kikiáltott árak mellett árúkat olyan mennyiségben követel és kínál, hogy azok ritkasága a csere után az árúkkal aránylagos*.

És csak a matematika képes arra megtanítani, mely oknál fogva és mily módon érjük el nemcsak a cserénél, hanem a termelésnél és tőkésítésnél is az egyensúlyárakat az által, hogy azon szolgálatok, termények és új tőkék árait, a melyek kereslete a kínálatot felülmúlja, felemeljük és fordítva leszállítjuk azok árait, ha a kínálat túlnyomó. Ezt az által tanítja, hogy első sorban *a ritkaság függvényeit* fejezi ki — olyan függvényeket, melyek a szolgálatok kínálatát és a szolgálatok, termények és új tőkék keresletét kifejezik, tekintetbe véve *a szükségletek kielégítésének maximumát* — és másodszor *egyenleteket állít fel, melyek ezen szolgálatok, termények és új tőkék kínálata és kereslete egyenlőségét képviselik*. Aztán pedig azt is bebizonyítja, hogy ezen feladatok *határozottak* (az egyenletek száma elegendő az ismeretlenek meghatározására) és hogy a *vásári-árak felemelésének és leszállításának mechanizmusa* a vállalkozóknak nyereséggel járó vállalatokhoz való hozzájárulásával és veszteséggel járó vállalatoktól elfordulásával — nem egyéb, mint ezen egyenletek *tapogató általi feloldása*.

Ez a Walras-féle elmélet tartalma. Szerző nem vindikálja magának az elsőbbséget a csereelméletre nézve, hanem ez elméletnek a termelésre, tőkére és pénzre való kiterjesztett egyetemes alkalmazása

már aztán az ő érdeme. A termelésre vonatkozó elméletet jelezte Jevons is művének második kiadásában; ha a »*final degree of utility*« (a hasznosság végfoka) a termények árát meghatározza, kell, hogy általa a termelő szolgálatok ára is meghatározható legyen és meghatározottassék (t. i. a bér, a fizetés, a kamat), minthogy a szabad konkurrenzia uralma alatt a termények ára és azoknak termelőszolgálatokban kifejtett előállítási költségei az egyenlőség felé törekednek. Jevons minden kétséget kizáró módon azt mondja, hogy a Ricardo-Mill-féle nézetek ellenében a termények árát az őket termelő szolgálatokból kell levezetni, nem pedig fordítva. Mindez tehát a *ritkaságtan*on alapszik, melynek zseniális teremetői Jevons, Walras, Menger, Wieser.

Jelen perczben a valutarendezés alkalmából talán érdekes Walrasnak *pénzelméletét* is megemlíteni. A szerző négy rendszert tanulmányoz úgy közgazdaságilag, mint matematikailag, t. i. *az ezüstöt, mint egyedüli fémét, a kétfős valutát, a szabályozó váltópénz rendszerét, az aranyat, mint egyedüli fémét*. Az elméletet röviden így lehet jellemezni: Az egyik közbeneső rendszerből kiindulva kell magát a körülmények által vezettetni, vagy az ezüst-monometallismus vagy az arany-monometallismus féle és a két fém közti törvényes arány változásával vagy e nélkül, visszatérni a végső rendszerektől a *közbenesőkhöz*. A *váltópénz* szaporítása, vagy forgalomból kihuzása legyen a szabályozó elem. Walras ezt »*billon régulateur*«-nak (szabályozó váltópénznek) nevezi. A rendszert nézete szerint akkor kell kezdeményezni, ha az árak lejjebb szállnak, tehát a váltópénz szaporításával válság idejében. A szaporítást vagy kevesbedést épen fordított arányban kell véghez vinni, a szerint, a mint az utolsó *apály színvonala* az utolsóelőttinek színvonala *alá* süllyedett, vagy *felül* emelkedett; és pedig csak akkor kell a „szabályozó váltópénz“-zel dolgozni, hogyha az árleszállítás, vagy az árfelemelés *további* folytatását várjuk. Kétes esetekben pedig várjuk be az apály után a dagályt vagy fordítva.

Ezzel bevégeztük ismertetésünket. Reméljük, hogy sikerült a szerzőt a magyar közönségnek illően bemutatni, ámbár matematikát annak symbolumai nélkül magyarázni nem könnyű feladat.

Dr. Mandello Károly.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Mayr Gy. által alapított »*Allgemeines statistisches Archiv*« második évfolyama, melyből legközelebb jelent meg a terjedelmes első félkötet, számos nagyérdekű tanulmány közt hozza *Becker Károlynak*, a német birodalmi statisztikai hivatal érdemes igazgatójának a berlini államtudományi társulat előtt felolvasott értekezését, melynek címe: »*Die Jahresschwankungen in der Häufigkeit verschiedener bevölkerungs- und moralstatistischer Erscheinungen.*«

A statisztika a szó modern értelmében tudvalevőleg egyik — és mindjárt hozzátehetjük — a legsajátlagosabb kutatási eszköze, módszere annak a tudománykörnek, mely a társadalom életjelenségeivel foglalkozik. De, hogy ez az eszköz rendeltetésének meg-

feleljen, kell, hogy hozzá tudjon simulni az emberi cselekvés véghetetlen változatosságához, hogy közéje tudjon férközni a társadalmi jelenségek szerfelett bonyolult és összekuszált szálainak. Ezt a célt nem lehet megközelíteni a nélkül, hogy azokat az óriás számokat, melyekkel a statisztika még nem oly rég dolgozott, elemeikre ne bontsuk, szét ne szedjük annyi részre, a mennyi csak szükséges, hogy az emberi tettek egyes rugóit, legyenek azok anyagiak vagy szellemiek, különválasztva figyelhessük meg sajátyszerű működésükben. Ebben a szétbontásban, annak célirányos kivitelében fekszik nézetünk szerint a modern statisztika művészetének súlypontja.

Becker jelen tanulmányában szintén ezt a művészetet gyakorolja, mikor néhány, statisztikai elbánást engedő társadalmi jelenséget tesz kutatása tárgyává. A lakásváltoztatások, a kivándorlás, a népmozgalom, a bűncselekmények néhány fontos válfaja s az öngyilkosságok képezik az anyagot, melyen belül értekezünk a törvényszerűséget kimutatni igyekszik olykép, hogy az észleleteket az év tizenkét hónapja szerint szétosztja. Az alapgondolat egyszerűen az, hogy az évszakok befolyással vannak az emberi cselekvésre, egyrészt közvetlenül az égalj révén, a különböző hőmérsékletnek az emberi szervezetre gyakorolt behatása folytán, másrészt az által, hogy a kereseti alkalmak egyenlőtlen megoszlására vezetnek; továbbá, hogy bizonyos társadalmi szokások, vallási szabályok vagy ép jogintézmények az év egyes részeiben különös befolyást gyakorolnak az emberek cselekvésére. Lesz alkalmunk az érintetteket kissé bővebben kifejteni.

Az első jelenség, melylyel Becker foglalkozik, a lakás- és cselédváltozások megoszlása az egyes hónapok közt Berlin városában. Sajnálunk kell, hogy két különböző számcsoport keveredik itt össze: az egyik a közönséges lakáscserék, a másik a cselédek változtatásának kontingense. A forrás, a rendőrségi kimutatások, ugylátszik, nem engedték meg értekezőnek, hogy különválassza a különválasztandókat. Így csak annyit tudunk meg, hogy Berlin minden második lakosára esik egy ily változás, illetve bejelentés; hogy ebből mennyi esik a cselédekre, a népesség ezen legmozgalmasabb elemére, azt megmondani nem tudjuk. Az év egyes részeit tekintve, az 570.000 bejelentésből a legtöbb októberre esik: 114.000, aztán jó április hó: 100.000, míg a legalacsonyabb számot december mutatja: 29.000-rel, mellette áll február hó 30.000-el. Tekintve már most, hogy a lakbérnegyed Berlinben az év első, negyedik, hetedik és tizedik hónapjára esik s e határidők közt semmi jogi természetű különbség nincs: nyilvánvaló, hogy a költözködési hajlam nem oszlik meg egyenlően a négy időpont közt, hanem leginkább áprilisban és októberben, a tavaszi és őszi évadban szeretnek lakást cserélni az emberek: sem a tél, sem a nyár nem kedvelt e célra. Az évszakos megoszlás ugyanezt mutatja: a tavaszra esik 174.000, az ősze 191.000, a télre ellenben csak 96.000 s a nyárra 110.000 bejelentés. A magyarázat annyira egyszerű, hogy nem szükséges vele foglalkozni; ismert indokok erősségének számszerű kifejezése legfelebb az, mit itt új ismeret gyanánt kapunk. Csak egy pontra kívánunk kitérni: az őszi számok magasabb voltára, szemben a tavasziakkal. E jelenséget értekező nem magyarázza, pedig az minden bizonynyal felhívja érdeklődésünket. A magyarázat lehetne az, hogy az emberek a tél zord napjaira szorgosabban megkeresik a megfelelő lakást,

mint tavasz idején, mikor a közelgő szép napok reményében nem tűnnek fel oly fontosaknak a lakás esetleges hiányai. Ha jó volt a lakása télre, akkor megteszi a nyáron át is — de nem viszont. Ámde e magyarázat mellett helyt foglalhat más, tisztán mennyiség-tani megokolás is. Rohamosan fejlődő városokban a lakosság hónapról-hónapra nő, mennyivel inkább nő tavasztól ősziig.¹⁾ Ősszel vonul be a nyáron mezőgazdasági munkánál elfoglalt cselédség is s általában az ősz az, mely a nagy városba vonzza az embereket. Nem tudjuk, a lakók és cselédek eltávozásai a városból ugyanoly pontosan jelentetnek-e be, mint az érkezések, — ha nem, a mi valószínű, — úgy kézzelfogható magyarázatot kapnánk az eltérésre. Mindezt természetesen csak a statisztikai anyag további elemzése deríthetné ki, a mit sajnálattal kell nélkülöznünk.

A másik jelenség, melyet értekező feltár, a tengeren túlra irányuló kivándorlás. Itt a hullámlás némileg hasonlít az előbb látotthoz, de már a tavaszi maximum erősebb és pedig aránytalanul erősebb az ősziénél. Az átlagos kivándorlást, mely egy-egy óra esik, 100-nak véve, január 26, február 52, március 132, április 207, május 173, június 105, július 80, augusztus 93, szeptember 105, október 126, november 73 és december 28 kivándorlás jut. A tavaszra esik az összes kivándorlások erős fele (51·20%), az ősz nem sokkal haladja meg a nyarat (30·40%, szemben 27·80%-kal), míg a tél három hónapja alatt egészen lepad a kivándorlók száma. A magyarázatot az időjárás kedvező, illetve kedvezőtlen volta mellett a kereseti alkalmakban találja értekező, utalva arra, hogy a tavasszal utazók a nyáron át emelkedő munkáskeresletre számítanak az új világban; a nyár honn is foglalkoztatja a munkáskezeket, innét az apadás s az azt követő emelkedés, mely a nyári munka megszűntével jelentkezik. Ámde egy tényezőt nem említett értekezőnk, pedig talán annak hatása magyarázná meg legjobban a tavaszi nagy maximumot: s ez a kitavaszkodással járó megpezsztülése az emberi életerőnek és életkedvnek, mely — kapcsolatban az épen kiállott tél nyomorúságainak friss emlékével — utnak indítja a vándort, kit hiába hiteget az otthon beállott szebb évszak és munkaszaporodás.

A tengerentúli kivándorlás megbeszélése után áttér Becker a házasságkötések megoszlására az egyes hónapok szerint. Nem akarunk itt Németország számaival tüzetesen foglalkozni, de megérintjük azokat a tényeket, melyeket Becker az esketések időszakosságáról adott nemzetközi összehasonlításában felemlít. Egy általános jelenséggel találkozunk itt: a nyári minimummal, mely Európaszerte mutatkozik az esketések országos számainál. Sajátságos eltérések vannak ellenben a téli hónapokban, melyek a vallási szabályokkal függenek össze: értjük az adventi és nagybőjti tilalmak következményeit. Három országcsoporthoz különböztet meg értekezőnk ebből a szempontból: két csoportot a túlnyomóan katolikus, egyet a protestáns országok alkotnak. Az első csoporthoz tartozik a kontinens

¹⁾ Berlin városa az itt szóban forgó 10 év alatt 259.520 lélekkel gyarapodott, egy félévre tehát 12.976 főnyi szaporodás esnék, teljesen egyenlő menetet feltételezve. E szerint a kulcs szerint az áprilisi költözködési szám vagy hetedfélezerrel alacsonyabb lenne — ceteris paribus — mint az októberi.

nyugati és déli része: Belgium, Németalföld, Németbirodalom, Franciaország, Spanyol-, Olasz- és Görögország. Itt a tilalnak szerepe jelentékeny, bár, a mi elég sajátságos, a tisztán katolikus Olasz- és Spanyolország mutatják a legkisebb hajlandóságot az advent és böjt tekintetbe vételére. A második csoportban, melyhez a keleti részek, monarchiánk, Oroszország és Románia tartoznak: rendkívül magasra rúg a farsangi és az október-novemberi esketések száma, míg a tilalmi időszakok természetesen megfelelő erős apadást mutatnak. A harmadik csoport, az északi protestáns országoké, melyhez a skandináv államok, Dánia, Finnország és Skócia sorozandók, egészen eltérő alakulást mutat: a tilalmi időszakoknak nyoma veszett s a maximumok december és június körül csoportosulnak.

Bonyolódottabb és rejtettebb a születések megoszlásának magyarázata. Nevezetesen a fogantatások deczemberi másodlagos maximuma az, mely gondot okoz értekezőnknek, míg a tavaszi főmaximum magyarázata nála is a rendes fiziologiai. A deczemberi felszökés, mely a németországi számokban valóban nagyon feltűnő, vissza volna vezethető az esketések novemberi maximumára, ha a törvénytelen születéseknek is nem mutatkoznék ugyanez a felszökés, mely itt még meredekebb hajlást idéz elő (lásd az 52. lapon foglalt ábrák 2-át), mint a törvényes születéseknél. Értekezőnk a karácsonyi vigságokkal magyarázza e jelenséget, mi mellett szólana az is, hogy a skandináv államokban e maximum nagyon kiemelkedik, a kontinens déli és nyugati országaiban ellenben jelentékenyen ellapul. Ez a magyarázat azonban még megerősítésre szorul — csak az említjük fel, hogy nálunk Magyarországon három óra — novemberből januárig terjed ki e maximum¹⁾ s így inkább a téli munkaszünet hatását vagyunk hajlandók benne látni, mint bizonyos ünnepeikét.

A törvénytelen fogamzások elosztása még kifejezettebb hullámzást mutat, mint a törvényeseké; a deczemberi hirtelen felszökéstől eltekintve, az előbbieknél csak egy maximum és minimum van: májusban, illetve novemberben. Az előbbi hónapra 31⁰/₀-kal több fogamzás esik, mint az utóbbira.

Nagyon jellemző az, mit Becker a halálozások megoszlásáról mond. Ha az egész Németbirodalom halálozási statisztikáját vesszük, úgy, bár évről-évre jelentékenyebb eltérések vannak, a főmaximum mégis állandóan az év első öt havára, többnyire márcziusra esik s a nyár végefelé van a másodmaximum, míg a nyár és az ősz eleje mutatják a legkedvezőbb számokat. Ámde e hullámvonal több, ellentétes mozgású görbe eredményeképp áll elő. Becker feltűnteti ezeket olyképp, hogy a különböző korosztályok halálozási számait állítja elénk. Anyaga ugyan korlátolt, de elégséges arra, hogy a legtanulságosabb eredményekre vezessen. Azokban a kisebb német államokban, melyekről ez adatok szólnak,²⁾ a csecsemőkor, a gyermekkor, aztán a 20—40 közti évek s végül az aggkor más-más halálozási viszonyokat mutatnak az év egyes részeiben. A csecsemőkre legveszélyesebb a nyár, legkedvezőbb a tél. Az első éven túl megfordul a helyzet s az 1—2 és 2—5 év közötti gyermekek

¹⁾ Lásd Láng Lajos és Jekelfalussy József »Magyarország népességi statisztikáját« a 372. l.

²⁾ Hessen, Oldenburg és Lübeck, csecsemőknél Baden is.

erős halálozást mutatnak a tél és tavasz folyamán, a maximummal márcziusban, míg a minimum az augusztustól—októberig terjedő időszakra esik. A hullámvonal aztán a kor növekedtével egyre lapul, mindinkább közeledik az egyenes vonalhoz: az emberi szervezet erejének teljében a legjobban daczol az időjárás viszontagságaival. A 30. életéven túl ismét változatosabbá válik a vonal, az emelkedések és bemélyedések határozottabbakká tesznek s az aggkor körülbelül ott áll, hol az 1—5 éves gyermekek: a tél és tavasz egyaránt fenyegeti a zsenge és a hanyatló szervezetet, míg a nyár és az ősz a legkiméletesebb irányok. S mivel a hőmérséklet változásának hatása természetesen nem azonnal, hanem némi idő múlva érezteti magát a halálozások lajstromában: azt mondhatjuk, hogy a hideg káros, a meleg kedvező hatással van az emberi szervezetre. Egyedüli kivételt e szabály alul a csecsemőkorban találtunk. Nem tudjuk, elegendő-e ez ellentét kimagyarázására a gondosabb ápolás, jobb védelem a hideg ellen, melyben az újszülött részesül — Becker beéri a magyarázattal; a halálokok statisztikája azonban tüzetesebb felvilágosítással szolgálhatna. Tudjuk azt, hogy az emésztés bajai a nyári hónapok sajátjai, már pedig e bajok épen a kisdedekre végzetesek, aztán a nyárra eső elválasztás magában is veszélyes természetét még növeli a kellőleg nem gondozott kisdéd mohó étvágya, melylyel a nyár adományait, gyümölcsét stb. élvezi. Meglepő azonban az a rendkívüli nagy csecsemőhalálozás, melyet a nyár a német fővárosban, Berlinben magával hoz. Ott júliusban vagy háromszorannyi 1 éven aluli gyermek hal el, mint a tél és tavasz hónapjaiban. Még az 1—2 éves gyermekeknél is maximum mutatkozik a nyár közepén, míg a vidéken e korév már a hideg évszakban tünteti fel a legkedvezőtlenebb halálozási arányt. A kis gyermekek nagy halandósága a nyári hónapokban megváltoztatja Berlin átlagos halálozási görbáját: minimum az ősz végére és a télre, a maximum a nyárra esik és pedig olyképp, hogy a júliusi halálozási arány, mely a legmagasabb, egész 80%-kal haladja meg a deczemberit, mint legalacsonyabbat. Bizonyynal óriási eltérés, mely felhívja a figyelmet a nagy városok egészségügyi bajaira.

Áttér ezután értekezünk az öngyilkosságok megoszlására hónapok szerint. Öt német állam és 14 év számbavételével 87.439 öngyilkossági esetet kap, melyek megoszlását vizsgálat alá veszi. Az eredmény a rég ismert: az, hogy a nyár eleje, a leghosszabb napok évadja, a junius mutatja a maximumot, míg a minimum a legrövidebb napokra, deczemberre esik. Az eltérés elég nagy, mert a maximum 80%-kal haladja meg a minimumot. Mindezen tekintetekben nagy a megegyezés Európa azon államaiban, melyekre értekezünk figyelmét kiterjeszti: Olasz- és Franciaországban, Dániában s a skandináv államokban. A szélsőségek hónapját illetőleg csak a skandináv államok térnek el a többiektől; ezekben ugyanis a legtöbb öngyilkosság deczember helyett januárra esik; míg a maximum intenzitása, Franciaországot kivéve, a többi országokban valamivel nagyobb, mint a Németbirodalomban. Ez a nagy egyöntetűség valóban meglepő s a jelenség kielégítő magyarázata még hiányzik; az a hozzávetés, melylyel értekezünk végez, hogy t. i. a napok növekedésében látszik valami inger lenni, mely az öngyilkosság elhatározására vagy véghezvitelére hajt: nem magyarázat.

Talán a legérdekesebb — bár a morálstatisztikus előtt kevés

ujat tartalmazó — része az értekezésnek az, mely a bűncselekmények néhány válfajának elkövetését részletezi hónapok szerint. E részletezésnél kiderül, hogy egész sora a büntetteknek és vétségeknek hasonló hullámzást követ, mint az öngyilkosságok: t. i. nyáron éri el maximumát és télen minimumát. Mindezen cselekmények a személyek elleni merényletekhez tartoznak. A szemérem elleni bűncselekmények két neme (erőszakos nemi közösülés és szemérmert sértő cselekmény nyilvános elkövetése), a testi sértések mindhárom faja, a kényszerítés (Nöthigung) és veszélyes fenyegetés, a becsületsértés, a hivatalnokok ellen elkövetett erőszak és fenyegetés, valamint végül a magánlaksértés hullámvonalai meg-egyeznek abban, hogy a legmagasabb pontjuk a nyárra, a legalacsonyabb a tél elejére, december vagy január havára esik s e szerint egészben hasonlóak az öngyilkosságok görbéjéhez. Ámde e hasonlatosság nem egyenlő, hanem a fentebb említett sorrendben csökkenő. Legszabályosabb a szemérem elleni bűncselekmények vonala; itt az eltérés a minimum és maximum közt több, mint 100%, s a maximum júliusra, illetve júniusra esik. A többi felsorolt cselekmények maximuma egykép augusztusra esik, de kisebb feldudorodás észlelhető február hóban, mint a farsangi vigságok és kicsapongások idején.

Egészen más a vagyon elleni bűncselekmények megoszlása. Értekező a csalást, a lopást s az orgazdaságot említi. Ezek novembertől februárig az átlagon felül állanak, ellenben az áprilistól szeptemberig terjedő nyári félévben azon alul maradnak. Többnyire májusban és júniusban is mutatkozik némi kis emelkedés a nyári völgy közepett.

Értekezőnk felveti e jelenségek magyarázatának kérdéseit, de meglehetősen sovány az, a mit e részben feleletül felhoz. Az említett vagyon elleni bűncselekményeknél még önkényt kínálkozik a magyarázat, hogy télen a szükség, a büntett eme rugója, jobban szorítja az embert, mint nyáron s hogy az alkalom is kedvezőbb, mert az éjek hosszúak.

Nehezebb már a személy elleni bűncselekmények nyári maximumát megmagyarázni. Értekezőnk, bizonyos kétkedéssel bár és nem minden misztikus színezet nélkül, a delelő nap állásának emelkedésében látja azt az izgatató, érzékiséget fokozó hatást, mely az embereket a törvény áthágására vezeti. Ez a magyarázat nem új és összhangban van azzal a Ferri által felállított tétellel, hogy a személy elleni cselekmények a rendesnél melegebb évszakokban szaporodnak. S ez a magyarázat ki is elégíthet a szemérem elleni bűncselekményeknél, melyek maximuma nem sokkal késik a fogantatások maximuma után. De már nehezebb e magyarázatot alkalmazni a többi felhozott személy elleni bűncselekménynél, melyek augusztus hóban érik el a maximumot. Kérdés, miért mutatkozik ez az erőfölöslegből eredő izgatottság ép augusztusban, mikor már a hőség kimeríti az embert s a mezei munkák — az aratás Németországban többnyire erre a hóra esik — sem alkalmasok arra, hogy fokozzák a felesleges izomerőt. Talán közelebb járnánk az igazsághoz, ha az »alkalom csinálja a bűnöst« tételére nyúlunk vissza. A tavaszi és nyári hónapok hozzák ki az embereket a csendes családi fészekből, a tüzhely mellől a mezőre, az utcára s ép az aratás ideje sorakoz-

tatja a legsűrűbben egymás mellé a mezőgazdaság munkásait. Talán e sűrűbb érintkezés alkalmas arra, hogy a bűntettek szaporodásáért reáháritsuk a felelősséget. Bizonyosabbat csak akkor mondhatnánk, ha kutatásainkat kiterjeszthetnők a bűncselekmények elkövetőinek foglalkozására és lakhelyére. Ha így megtudnók azt, hogy kik azok, kik nyáron magasra duzzasztják az egyes bűncselekmények hullámvonalát: akkor meg volna adva a mód, nyomára jönni az indító oknak. Itt is áll az, mit bevezetésül mondtunk: a statisztika adattömege célirányos szétbontás nélkül társadalmi törvények felismerésére nem vezet el. S ez a szétbontás az, a mi nincs egész tökélyre vive Beckernek különben elég tanulságos és gondolkozásra ösztönző tanulmányában.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A legújabb népszámlálások eredményei a külföldön.

III 3

Az 1890/91 években, mint az új évtized kezdőpontján, a legtöbb kulturállamban végrehajtott népszámlálások eredményei immár előttünk fekszenek. E nagyszabású műveletek tanulságai közül a legérdekesebbek tulajdonkép azok, melyek a népelet bonyolódottabb, rejtettebb jelenségeire vetnek fényt s a statisztika finomabb fegyvereinek használatát tételezik fel. Ezuttal azonban csak a nyersebb részét az anyagnak, csak a népszám mozgásának tényeit akarjuk röviden bemutatni. E tények közvetlen fontosságuk mellett, melylyel az államok hatalmi állásának alakulására bírnak, mintegy bevezetést is képeznek a népszámlálások által felderített társadalmi jelenségek szövevényes lánczolatába.

Szemlénket a távol Nyugaton kezdve, először is az északamerikai Egyesült Államok legújabb népszámlálásának eredményét említjük meg. Tekintve a nagy köztársaság fejlődésének ismert óriási arányait, adjuk az eddigi népszámlálások eredményeinek összeállítását az évi átlagos gyarapodás százalékos kimutatásával:

Év	Lakosság	Gyarapodás
1790	3,929.214	—
1800	5,308.483	3·50%
1810	7,239.881	3·64 »
1820	9,633.822	3·31 »
1830	12,866.020	3·31 »
1840	17,069.453	3·26 »
1850	23,191.876	3·58 »
1860	31,443.321	3·55 »
1870	38,558.371	2·26 »
1880	50,155.783	3·01 »
1890	62,622.250	2·49 »

Az utolsó évtized, mint látjuk, távolról sem volt oly kedvező az Unió népességének szaporodására, mint a megelőző tíz év, ugyanarra, hogy nem nagy a különbség a nyolczvanas évek s a szomorú emlékü hatvanas évek, a polgárháború korának szaporodási aránya közt. E körülmény annyival inkább meglepte magokat az amerikaiakat, mert a lefolyt évtizedben a bevándorlás emelkedőben volt. A viszonylagos hanyatlás okát keresve, Porter R. P., az Egyesült Államok népszámlálásának főfelügyelője, jelentésében annak a nézetének ad kifejezést, hogy a hanyatlás tulajdonkép csak látszólagos, miután a megelőző évtized gyarapodása nem volt oly nagy, mint e számok mutatják. Szerinte ugyanis az 1870. évi népszámlálás adatai a valóságon alul maradtak, mivel a déli államokban hiányos

volt a számlálás. Így tehát a hetvenes évek gyarapodása kelletnél magasabbnak látszik s a nagy hanyatlás a legutóbbi évtizedben csak papíron van meg. Hiányozván a születések és halálozások állandó statisztikája, az Egyesült-Államok belső népmozgalmát számszerűleg meg nem határozhatjuk. A bevándorlásra vonatkozó hivatalos adatok¹⁾ azonban arra a következtetésre vezetnek bennünket, hogy a születések és halálozások különbözetéből eredő népszaporodás lassúbb volt az utolsó évtizedben, mint előbb. Mert a bevándorlók száma 1870/80-ról 1880/90-re 2,434.422 fővel emelkedett, míg a népesség szaporodási többlete az utóbbi évtizedben csak 869.055 lélek: e két szám egybevetése a számlálás hibáján túl belső ok közreműködését sejteti velünk.

Az Oczeánon innét Nagy-Británia népesedési viszonyaival kezdjük szemlénket. A három rész, melyből az Egyesült Királyság össze van téve, más-más fejlődést mutat, de előre jelezhetjük, hogy a csalódás a legújabb népszámlálás eredménye felett itt nem volt csekélyebb, mint a tengerentúli köztársaságban. Angliában Walessel 1891. április 5-én 703.350 lélekkel kevesebbet találtak, mint a megnyit az 1871/81. szaporodási arány alapul vétele mellett hivatalosan vártak. A jelen század egyes tizedeiben a következő számok mutatják az évi gyarapodást százalékokban:

1801—1811 . . .	1'43	1851—1861 . . .	1'19
1811—1821 . . .	1'81	1861—1871 . . .	1'32
1821—1831 . . .	1'58	1871—1880 . . .	1'44
1831—1841 . . .	1'45	1880—1890 . . .	1'16
1841—1851 . . .	1'26		

Itt tehát az utolsó évtized mutatja az egész században a legalacsonyabb arányt. A magyarázat egyrészt a kivándorlás növekedésében, másrészt a születési arányszám súlyedésében keresendő. E folyóirat f. é. januári számában²⁾ utaltunk ez utóbbi jelenségre; itt legyen elég annyit jelezni, hogy a születések száma 1000 főre 1876. óta 36'3-ról 30'3-ra ment alá.

Skócziában szintén lassudott a népszaporodás a legutolsó tíz év alatt, de igazán megdöbbentő Írország népességének fokozatos csökkenése, mely tudvalevőleg a negyvenes évek óta folyik és az utolsó évtizedben ismét nagyobb arányokat öltött. Volt ugyanis 1841 óta a népesség, illetve annak változása:

1841 . .	8,196.597 + 5'5%	1871 . .	5,412.377 — 6'7%
1851 . .	6,574.278 — 19'8 »	1881 . .	5,174.836 — 4'4 »
1861 . .	5,798.967 — 11'3 »	1891 . .	4,706.162 — 9'1 »

Az Egyesült Királyság népessége a szigetek nélkül 1891-ben 37,740.283 lelket (szigetekkel 37,888.153 l.) tett, melyből Írországra 12'5% esik, míg 1841-ben nem kevesebb, mint 29'1% esett volt a zöld szigetre.

Németalföldön az 1889 végén tartott népszámlálás 4,511.415 lakost talált, a növekedés az utolsó évtizedben majd kerek félmillió — 498.722 lélek —, vagyis átlag évi 1'24%, majdnem pontosan ugyanakkora, mint az előző tíz év alatt (1'21%). A kedvező eredmény a

¹⁾ Ld. Statistical Abstract of the United States. Thirteenth Number. Washington, 1891. 219. l.

²⁾ Ld. a jelzett füzetben a »Külföldi közigazgatási folyóiratok szemlélését« a 69. lapon.

belső népmozgalom kielégítő menetének tulajdonítandó: a halálozások arányszáma, mely a negyvenes évektől kezdődő statisztikai adataink szerint egyre csökkenőben van, a legutóbbi tíz év alatt szokatlan mérvben javult: 2·45⁰/o-ról 2·13⁰/o-ra. Viszont ellenben a születések számaránya ép az utolsó évtizedben mutat nem jelentéktelen csökkenést: 3·63⁰/o-ról 3·45⁰/o-ra, míg az előző évtizedekben emelkedés volt tapasztalható. Ha tehát a fordulat tartós lesz: a szaporodás jelen aránya a jövőre nem lesz fenttartható.

Folytatva utunkat észak felé, Dániára akadunk, melynek népessége az 1890. február 1. tartott népszámlálás eredménye szerint 2,185.159 lélekre rúg. A gyarapodás itt évi átlagban 0·98⁰/o volt, egészen olyan, mint az előző évtizedben, míg az 1860–70. évi időközben a megfelelő szám 1·04, az előző két évtizedben 1·11. A változás — mint látjuk — nem jelentékeny, az irányzat lassankint csökkenő.

Nem olyan nagy a gyarapodás Norvégiában, hol az 1891. évi január 1-én tartott népszámlálás előzetes eredménye 1,999.176 lélek, tehát az utolsó 15 év folyamán az évi átlagos gyarapodás 0·63⁰/o. A népszaporodás menete itt egészen 1865-ig nagyon gyors volt, azóta azonban meglassudott, úgy, hogy az utolsó 15 évben feleakkora sem volt a gyarapodás, mint 1855–65 között (1·35⁰/o).

A még hátralévő skandináv államban, Svédországban, melynek népét az 1890. évi népszámlálás 4,784.675 főnek találta, az utolsó évtized erős csökkenést mutat a szaporodási arányszámban, a meny-nyiben az évi emelkedés átlagban 0·47⁰/o, míg az előző évtizedben 0·91⁰/o volt, sőt a század közepén az 1⁰/o-ot is meghaladta.

Közelebbről érdekel bennünk a Rajna által elválasztott két nagy nemzet, a német és a francia. Ismeretes tény, hogy Franciaország népszaporodása nagyon lassu, míg ellenben a Németbirodalomé a leggyorsabbak közé tartozik. A legutolsó népszámlálások csak még élesebb világításba helyezték az ellentétet a két ország közt. Nem lesz tán érdektelen a két ország népesedésének menetét a régebbi népszámlálások fonalán visszafelé követni. A mai területre vonatkoztatva, a számok a következők:

Év ¹⁾	Németország népesség	évi gyara- podás ‰	Franciaország népesség	évi gyara- podás ‰	100 né- metre esett francia
1820/21	26,291.606	1·43	29,871.176	0·87	114
1825/26	28,111.269	1·34	31,129.507	0·81	111
1830/31	29,518.125	0·98	31,787.900	0·41	108
1835/36	30,935.648	0·94	32,759.829	0·59	106
1840/41	32,785.150	0·39	33,406.864	0·39	102
1845/46	34,396.055	1·16	34,546.975	0·66	100
1850/51	35,395.496	0·57	34,901.938	0·20	98
1855/56	36,111.644	0·40	35,174.124	0·15	97
1860/61	37,745.187	0·88	35,844.902	0·37	95
1865/66	39,653.544	0·99	36,495.489	0·36	92
1870/72	40,816.249	0·58	36,102.921	0·18	88
1875/76	42,727.360	0·92	36,905.788	0·54	86
1880/81	45,234.061	1·14	37,672.048	0·41	83
1885/86	46,855.704	0·70	38,218.903	0·29	82
1890/91	49,421.064	1·07	38,343.192	0·07	78

¹⁾ Az elől álló év a németországi, az utól álló a franciaországi népszámlálás éve.

E számokhoz nem kell kommentár, hogy a két állam hatalmi állásának eltolódását egész jelentőségében észrevegyük. Franciaország, mely nagy Napoleonnak elég katonát adott arra, hogy egész Európát megverhesse, két-gyermekrendszere folytán hovatovább összezsugorodik keleti szomszédja és vetélytársa mellett. Pedig e számok nem tüntetik fel egész valóságában a nép belső szaporodása közt létező különbséget a két államban: mert, míg Németországból a kivándorlók olyik évben a százezret meghaladó számban kelnek utra az Oczeánon át: addig Franciaország tényleges népességében egyre nagyobb számot tesz a külföldi elem.¹⁾

Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy az utolsó évtizedben hazánk népességének gyarapodása meghaladta Ausztriáét; míg ugyanis nálunk az évi szaporodás átlag 1.09 volt, addig Ausztriában csak 0.76. Ha az 1850. évig visszamegyünk, úgy a monarchia két államának népesedését meglehetősen egyformának találjuk: hazánkra ugyanis átlag 0.71, Ausztriára 0.79/0 évi szaporodás esik. Ausztria gyarapodása azonban nagyon egyenletes, míg ellenben hazánk — mint tudjuk — a szomorú emlékü hetvenes években majdnem teljes megállapodást mutatott népszámában.

Ezek volnának a meztelen tények, melyeket a legújabb népszámlálások kiderítettek. Áttekintésünk nem terjedt ki valamennyi országra, melyből megbízható adataink vannak a népszámról, de kiterjednek a kulturnépek leghatalmasabbjaira. E népek, ha az egyes, csekély számú kivételektől eltekintünk, az utolsó évtizedben a szaporodás határozott lassubbodását mutatják s utaltunk oly jelekre, melyek ez irány további uralmát helyezik kilátásba. Franciaország sorsa előreláthatólag még jó hosszú időre kivételes fog ugyan maradni: de az ott észlelhető viszonyok mintegy távoli előképeit alkotják a civilizáció s népesedés menete közt létező összefüggésnek. És hovatovább igazoltta válik azok nézete, kik Malthus tanát nem találják elfogadhatónak, mikor a civilizáltabb népekről van szó.

¹⁾ Vd. össze dr. Vargha Gyula tanulmányát e folyóirat 1889. évi folyama 242. s k. l.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítká. 27. füzet. 1892. márczius.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1892. április.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évf. 2. és 3. füzet, 1892. február és márczius hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. III. évf. 10—14. szám.

Fővárosi statisztikai havifüzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XX. évf. 1892. január hó: A budapesti személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1891-ben. A budapesti vízvezeték 1891. évben. Tűzesetek statisztikája az 1889-ik évről; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XVII. évf. 20—24. szám.

Allgemeines Statistisches Archiv. Hrg. von Dr. Georg v. Mayr. II. Jahrg. I. Hbb. Tübingen, 1892. Statistik u. Selbstverwaltung, von Dr. E. Mischler. Die Jahresschwankungen in der Häufigkeit verschiedener bevölkerungs- und moralstatistischer Erscheinungen, von Dr. K. Becker. Die Statistik der Zwangsversteigerungen landwirthschaftlicher Anwesen, von Dr. Arthur Cohen. Die elektrische Zählmaschine u. ihre Anwendung etc. von Dr. Heinrich Rauchberg. Ueber Sammlung u. Verwerthung des durch die Arbeiterversicherung gebotenen socialstatistischen Materials, von Dr. Georg von Mayr. Russlands Bedeutung für den Weltgetreidemarkt, von Dr. Oscar Mertens. Die Statistik der deutschen Arbeiterversicherung, von Dr. R. van der Borgh. Weiteres über die Ergebnisse neuester Volkszählungen, von Dr. Georg von Mayr; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 9—13. Frankreich und die Vertragsstaaten, von Dr. E. Schwiedland. Die kön. Commission zur Untersuchung der Arbeiterfrage in England, von John Rae. Unsere Eisenindustrie und der Handelsvertrag mit Deutschland. Erkrankungsgefahr der Arbeiter. Zur Valuta-Enquête Der Ausbau des Wasserstrassennetzes in Deutschland, von Dr. Joh. B. Meyer. Zur Frage der Organisation des landwirthschaftlichen Credits in Deutschland und Oesterreich.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F. II. B. 2. H.: Landgemeinden und Gutsbezirke in den östlichen Provinzen Preussens,

von E. Loening. Die Silberfrage in den Vereinigten Staaten Nordamerikas, von S. M. Lindsay. Novelle zum preussischen Armengesetz, von E. Loening; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun XXIX. Jahrg. I. B. 1. H.: Der russische Wechselkurs im letzten Jahrzehnt, von N. S. Das Abzahlungs-Geschäft und die neuesten Vorschläge zu seiner Regelung, von W. Hausmann (III); etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. 1. vol. No. 9—12.: La situation des pays à finances avariées et les mesures de liquidation, par P. Leroy-Beaulieu. Les différents modes de rémunération des ouvriers. L'assurance contre la vieillesse et l'invalidité en Allemagne, par A. Raffalovich. Les finances italiennes et le degré de richesse de l'Italie; etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome XI. Fasc. 3.

Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople. VIII. année No. 371—378.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 2.: A propos des traités de commerce entre l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie et l'Italie, par D. A. Pecz. Effets de la législation sur les fabriques en Angleterre (suite et fin), par V. Jeans. La monnaie mesure de valeur, par Ch. Menger; etc.

Revue des deux mondes. Tome CX. 1—2. livr.

Revue générale d'administration. XV. année. Février 1892.: L'assainissement de Paris de 1835 à 1891, par G. Jourdan; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XII. No. 67—68. Prussian mining and metallurgical industries. Hours of labour and rates of wages in Russia. The cost of living in pig-iron-producing countries. Labourers, accident insurance in Austria; etc.

The Contemporary Review. Nr. 315. Social problems at the Antipodes, by General Booth; etc.

The Economic Journal. Ed. by F. Y. Edgeworth. Vol. II. March 1892.: The relativity of economic doctrine, by W. Cunningham. Notes on a recent economic treatise, by L. L. Price. Geometrical methods of treating exchange-value, monopoly and rent, by H. Cunynghame. The origin of the law of diminishing returns, 1813—15, by E. Cannan. Trust in the United States, by J. Jenks. Influence of opinion on markets, by A. Ellis; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2531—2534. The small holdings bill. The international level of money. The mistake of the miners. The ethics of reckless financing. Bi-Metallists and the proposed International Monetary Conference. Mr. Goschen on his financial administration; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Az ipari szakoktatás. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara véleményes jelentése a nm. kereskedelemügyi k. minister urhoz. Pozsony, 1892.

Magyar statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1892. XVIII. évf. 1888. II. füzet: Közegészségügy. XIX. évf. 1889. V. füzet. Kereskedelmi forgalom 1889-ben.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter ur rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. n. kir. statisztikai hivatal. IX. füzet. 1891. szeptember hó. Budapest, 1892.

Pólya J.: A pesti magyar kereskedelmi bank keletkezésének és ötven éves fennállásának története. 1841—1892. Budapest, 1892.

Höhne C.: Die gesetzliche Regelung der Raten- und Abzahlungsgeschäfte. Berlin, 1891.

Jahrbuch für Bremische Statistik. Herausgeg. vom Bureau für Br. Statistik, Jahrgang 1891. 1. Heft: Zur Statistik des Schiffs- und Waarenverkehrs im Jahre 1891. Bremen, 1892.

Karsai A.: Das deutsche Tabaksteuer-Gesetz vom 16 Juli 1879. Budapest.

Käppler H.: Arbeitsverhältnisse der Müller Deutschlands. Nach statistischen Quellen bearbeitet. Altenburg. 1891.

Knapp G. F.: Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit. Vier Vorträge. Leipzig, 1891.

Mittheilungen des Statistischen Amtes der Stadt München. XII. Band. 1. u. 2. Heft. München, 1892.

Philippi F.: Die ältesten Osnabrücker Gildeurkunden (bis 1500), mit einem Anhang über das Ratssilber in Osnabrück. Osnabrück, 1891.

Plehn C. C.: Das Kreditwesen der Staaten und Städte der nord-amerikanischen Union in seiner historischen Entwicklung. Jena, 1891.

Preussische Statistik. Herausgeg. vom k. statistischen Bureau in Berlin. Heft 115. Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischen Staate für das Jahr 1890. Berlin, 1891.

Prochownik B.: Das angebliche Recht auf Arbeit. Eine historisch-kritische Untersuchung. Berlin, 1891.

von Proskowitz M.: Der internationale landwirthschaftliche Kongress in Haag, 7. bis 14. Sept. 1891. Wien, 1891.

de Nordling W.: Le repos hebdomadaire et le personnel des chemins de fer. Rapport sommaire. Paris, 1891.

Naville E.: La condition sociale des femmes. Étude de sociologie. Lausanne, 1891.

Statistique du Royaume de Serbie. Tome I. Première partie. Ministère du Commerce, de l'Agriculture et de l'Industrie. Belgrade, 1892.

Mulhall M. G.: The dictionary of statistics. London, 1892.

Phipson C. B.: The redemption of labor, or, free labor upon free land. Vol. II. London. 1892.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New Series, No. 16. Dec. 1891.: The Census enumeration in Prussia, by C. C. Plehn. A plea for the average, by G. K. Holmes; etc.

Rogers J. E.: The industrial and commercial history of England. (Lectures delivered to the University of Oxford, Worcester College 1888—1839.) Edited by his son A. G. L. Rogers. London, 1892.

Salmon J.: 'Ten years' growth of the city of London, 1881—1891. Report, Local government and taxation committee of the corporation with the results of the day-census, 1891. London, 1891.

Yearbook of commerce for 1892. A statistical volume of reference compiled under the authority of the London Chamber of commerce, and edited by K. B. Murray. London, 1892.

Bollettino di legislazione e statistica doganale e commerciale. Anno IX. Gennaio-febbraio 1892. Roma 1892.

Poma V.: La nuova legge sul credito agrario nei suoi principi e nei suoi risultati. Palermo, 1891.

Statistica del commercio speciale di importazione e di esportazione dal 1^o gennaio al 29 febbraio 1892. Ministero delle finanze, direzione generale delle gabelle. Roma 1892.

Fornovi J.: La cuestión social y las manifestaciones obreras. Madrid, 1891.

RAIFFEISEN-FÉLE HITELSZÖVETKEZETEK MAGYARORSZÁGON.

— *Első közlemény.* —

I.

Hogy a szövetkezeti működésnek kiindulási pontja és alapja a hitelszövetkezet: az nagyon helyesen ismertetett fel nálunk Magyarországon is. A dolog úgy áll, hogy akár termelési, akár fogyasztási, még inkább, ha beszerzési célra létesítetik a szövetkezet: az első nehézség a szükséges tőke hiánya. Bármily kevés is az összeg, a mely kivántatik, mégis aránytalanul magas az a fedezethez képest és teljesen haszontalan dolog az elérendő eredmények nagyságával bátorítani azt, a ki az első lépést sem tudja megtenni. A nervus rerum gerendarum ismét csak a pénz, s igen helyesen ennek beszerzése tétetik első sorban a rendszer központjává.

Hazánkban még ezenkívül az ismert tőkeszegénység is oda utal. A tőkeszegénység természetesen relativ értelemben értendő. Hiszen mindnyájan ismerjük azt a valóban megdöbbentő gyorsaságot, a mely hazánkban épen a tőkeképzés, a vagyonosodás terén általában észlelhető s ma objektive véve tőkeszegénységről Magyarországon alig lehet beszélni. Csak hogy e tőkék egyenlőtlen elosztása is köztudomású. Ujabb időkben a nemzeti bank helyes politikája mind a fiókok, mind a mellékhelyek szervezése folytán jelentékenyen közelebb hozta a parasztbirtokoshoz a közvetett hitelt s így a felesleges közvetítők számát ezen a téren is jótékonyan megapasztotta, hanem még mindig sok a teendő. A tőkék felszívására a postatakarékpénztárak intézménye teljesíti a funkciót, de a tőkék kiosztása még mindig aránytalanul drága. Drága még ott is, a hol részvénytársasági formában megvannak a vidéki pénzintézetek, a melyek csakugyan végana-
lizisben javították az annakelőtte tűrhetetlen helyzetet, még

drágább ott, a hol ilyenek nincsenek s csak egyes uzsorásokra van szorítva a szegény, önmagával tehetetlen lakosság.

Ez az igazi ázsiai állapot s nem a közigazgatás. Persze itt is előállott az államosítás panacaeája, egyelőre csak a theoriában. Reméljük, hogy örökre ott is marad. Románia kísérlete legalább nem igen bátorító arra, hogy az állam e téren maga a szükséges bátorítás és támogatáson túl menjen.

Hanem az tény, hogy itt is, és mindenütt, a hol a kérdés megoldásával komolyan foglalkoznak, ez okok miatt kiindulási pont gyanánt a hitelszövetkezeteket lehetett helyesen tekinteni. A hitelszövetkezet megalakulása után egészen átváltozik a helyzet. Egyrészt a kezelés gyakorlatába teljesen be van vezetve a közönség, más oldalról van egy központ, a hol minden hiányt, szükségletet és más oldalról minden számba vehető erőt ismernek s végül megvan a pénzmennyiség is, a mely a kezdetre szükséges. Ugy, hogy ha valaki komolyan hozzá akar látni azon nagy előnyök teljes gyümölcsöztetéséhez, a melyeket a szövetkezeti forma rejt magában, nemcsak leghelyesebben, de szükségszerűleg is a hitelszövetkezeteknél kell kezdenie dolgát. A hol a hitelszövetkezet virágzik, ott könnyen megy minden más szövetkezet, a mire meg van a kellő talaj; de hitelszövetkezet nélkül nagyon nehéz minden más szövetkezeti működés, mert minden üzlet ruganyos természetű hitelt kíván, a mely csakis saját alapján közélről megbírálnak ellenőrzés mellett folyósítható; sőt még ha esetleg ama feltétel meg is van, a szövetkezeti formának oly annyira tipikus alakja a hitelszövetkezet, hogy annak tapasztalatai szolgáltatják helyesen csak a kiindulási pontot a többi szövetkezet helyes kezelésére.

Ez alapigazság ignorálása oka a szövetkezeti ügy stagnálásának Magyarországon. Egy kissé ázsiai állapotban vagyunk e tekintetben a XIX. század végén.

De hát először distingválunk kell hitelszövetkezet és hitelszövetkezet közt.

És bizonyos vezérelvek kell, hogy vezessenek bennünket a hitelszövetkezeteknek nemcsak fölállításánál, hanem elbírálásánál is.

E vezérelvek egyike az, a mely ellen legtöbbször vétenek, különösen azok, a kik véteni akarnak és vétkes indulattal élnek vissza a közönség tudatlanságával.

Minden szövetkezet közt az első sorban a hitelszövetkezet az, a hol feltétlen és elengedhetlen szükség, hogy a tagok egymást teljesen ismerjék. Egy fogyasztási vagy termelési szövetkezetnél másként áll a dolog. Ott a termelés vagy fogyasztás szól a termelő vagy fogyasztó helyett. Egy tejszövetkezetnél a beadott tej beszél, egy trágyabeszerzésnél a fogyasztott műtrágya-mennyiség szól. Mind a kettő egészen objektíve, könnyen ellenőrizhető módon. Itt mindegy A. vagy B. személyisége, ha A. vagy B. termelvénye vagy az általa fogyasztott áru átvétele jó. A személyiség másod- vagy harmad-sorban jó.

Ezen állapot át nem vihető a hitelszövetkezetre. Ott a belépő vagy kölcsönt kérő személye a fődolog. Igazi személyes hitel. Igaz, hogy némely szövetkezetek ezzel szemben a kézi vagy jelzálogkölcsönökre is kiterjeszkednek, azonban ez nem tartozik szoros keretébe a hitelszövetkezetnek, a mely nem akar sem zálogházakkal, sem jelzálogbankokkal versenyezni s legfeljebb csak annyiban vehet be ilyeneket üzletkörébe, a mennyiben, mint helyben levő intézet, tagjai mindennemű hiteligényeiről akar gondoskodni.

Mily aberratio tehát a hitelszövetkezet elvétől az, mikor szövetkeznek kölcsönös hitelnyitásra olyan emberek, kik egymásnak hírét sem ismerték azelőtt! Hogy ily hitelszövetkezet nem valódi hitelszövetkezet, hanem némelyekre nézve szédelgés, másokra nézve — ugyan előre láthatott, de előre még sem látott — megcsalattatás: az a dolog természetében fekszik. Hiszékeny ember mindig lesz, valószínűleg csaló is: és így nem lesz természetellenes, ha a szédelgés ezen formája is hosszú ideig fen fog maradni.

Ezen hitelszövetkezeteknél természetesen annyival nagyobb volt a veszteség, mennél nagyobb volt a bizalom. És ha bűnügyi tárgyalásoknál csak a nagyobb összegű csalások szerepelnek is, mint azon panaszos felek képviselői, kiknél az elvesztett összeg nagysága megérdemelte a pereskedés fáradsalmait: a közgazdaság szempontjából ép oly súlyos veszteség azon 1—3—5 forintok elvesztése is, a miről ezerek panaszkodhattak, mert éppen ezen csekély összegek vették el a nagyközönség kedvét a hitelszövetkezettől, legalább azokét, a kiknek a kása már megégette a szájokat.

Orvoslás a társadalomban található. A mint a részvény-

társasági formákat gyakran egyéni célokra használta ki a spekuláció s a legképtelenebb dolgokra is képes volt óriási tőkéket gyűjteni: ép úgy valószínűleg jövőben is lesz visszaélő a hitelszövetkezeti formával. Tulipán is lesz, déli tenger is lesz: Law is lesz: de azért nehezen fognak megint ugyanezen alapokon indulni el a nagy üzérkedések. S a mint az okos előrelátását megakadályozza a formák szabad megtartása mellett is a veszteséget: ép úgy az orvosság a rossz hitelszövetkezetre a jó hitelszövetkezet, a szédelgésre a szoliditás, a csalásra az őszinteség.

És ez a szempont vezetett nálunk is a központokra.

De még egy másik is. A mi közönségünk előtt ismeretlen a szövetkezeti elv, ellenben nagyon is ismeretes a részvénytársasági. A mi közönségünk előtt sokkal nagyobb kamatláb van, semmint befektetett tőkéje csekély, vagy éppen semmi kamatozásával megérje. A mellett a tőke ritkább és becsesebb. Éppen szorgalmasabb, igyekvőbb gazdáinknál természetesen meg van e nízus pénzeik gyümölcsöztetésére, hiszen köztudomású, hogy minden uzsora között legveszedelmesebb volt a parasztuzsora és e nízus érezteti magát, mihelyt alkalom van rá. Ha megvakarják az orosz, mondta Napoleon, kilátszik mindjárt alóla a kozák. Nem is lehet rossz néven venni az igyekvő paraszttól, hogy teljesen szabadjára hagyva, előbb-utóbb érvényesül benne a kamat terén is a kapzsiság. Mert hiszen takarékos igyekvés és kapzsiság közt csakis az az erkölcsi je ne sais quoi? képezi a határvonalat, a melyet a valódi keresztyén-szellem műveltsége ad meg.

E központ hiánya okozta az eddigi szórványos szervezeteknek bukását. Vagy elbuktak életképtelenség miatt, mert nem tudtak gondoskodni tagjaik hiteléről, vagy elbuktak tulságos élelmesség miatt, átváltozván részvénytársasággá.

Mindkét hiány ellen csakis feladata színvonalán álló központ adhat segítséget. Központ, mely hitelt, utasítást, pénzt ad, de cserébe a vezérelvek fentartását követeli, a mely megküzd egyrészt a tőkeszegénységgel, másrészt a kapitalisztikus hajlamokkal.

Ennélfogva — figyelmen kívül hagyva a szédelgés céljából alapított vagy szervezetöknél fogva arra haladó hitelszövetkezeteket — csupán a két organizált hitelszövetkezet képét akarom bemutatni. A nem organizált egyletek Schultze-

Delitzsch elvein vannak alapítva: főalap bennök a megtakarítás, kizárólag városainkban vannak, nagyobbára pénzügyileg fényes eredményeket értek el, katasztrófa előttem legalább ismeretlen ilyenmő intézetnél.

A másik, az organizált csoport mindketteje Raiffeisen elvei szerint vezettetik.

II.

Magyarországon két csoportban vannak a Raiffeisen-féle hitelszövetkezetek.

Elvileg szorosabban ragaszkodnak Raiffeisen elveihez a *szálszföldiek*.

Dr. Wolff Károly alapította ezeket, volt országos képviselő, jelenleg a nagyszebeni takarékpénztár igazgatója. A »takaré- és előlegegylet mint szövetkezet« (Spar- und Vorschussverein, als Genossenschaft) szorosán alkalmazkodik legtöbb pontjában a Raiffeisen theoriájához. Kimondatik az alapszabályokban, hogy szoros határok közt levő tagjai lehetnek csak az egyesületnek, kimondatik különösen az 5. §. c) pontjában, hogy a tagok az egyesület kötelelességeiért egyetemleges szavatosságot vállalnak, a mi ugy értetik, hogy esetleges hiány esetén a hiányzó összeg az egyleti tagokra egyenlő mérvben vettetik ki s mindenki köteles a reá eső részt fizetni, ha pedig egyesek vagyona erre nem elégséges, akkor az így előálló hiány a fizetéképes tagokra osztatik szét ismét egyenlő arányban. Így tehát az egylet kötelelességeiért szavatol első sorban az egyleti tőke (a tartalékalap), másod sorban az egylet további vagyona, harmad sorban a tagok üzletrészei s végül a tagok többi egész vagyona.

Egyezik Raiffeisen elveivel annak kimondása is, hogy kétféle kölcsön adatik, rövidebb lejáratú, legalább egy hónapi, legfeljebb egy évi időtartamra, a melyet az adós meghosszabbithat, legfeljebb azonban két évi tartamra; és hosszabb lejáratú, a mely legfeljebb tíz évre adatik, a melyen túl meghosszabbításnak nincs helye. A kölcsön adása kötelezvénny vagy váltó, a biztosíték két kezes, kézi vagy jelzálog.

Abban is egyezik Raiffeisen elveivel, hogy a tiszta nyereséget legalább 20%-ában a tartalékalap javára rendeli fordíttatni, a 37. §., a mely tartalékalap az egylet vagyona marad s az egylet feloszlása esetén a helybeli evang. egyház-

község tulajdonába megy át, vagy más helyben létező közhasznú szövetkezet vagy intézetnek adandó; sőt annyiban tovább megy, hogy a tiszta jövedelemnek még fennmaradó részét sem adja oda osztalékkul a tagoknak, hanem más közhasznú gazdasági célokra rendeli fordíttatni, pl. mezőgazdasági egyletek fogyasztási egyletek alakítására, mezőgazdasági eszközök, tápanyagok, vetőmagvak, eladási, termelési, stb. szövetkezetekre, állatbiztosítási, tej, vinczellérszövetkezetekre, kölcsönös tűzbiztosításra, földvásárlási, házi ipar támogatási, stb. szövetkezetekre, a melyek pusztán gazdasági természetűek lehetnek és a hitelszövetkezettől különállólág igazgatandók.

Az is egyezik a Raiffeisen-féle elvekkel, hogy a 22. §. a közgyűlés hatáskörébe tartozónak mondja ki az egész üzleti tőke (ez alatt értetnek a takarékbetétek is) meghatározását, az egyes takarékbetétek minimális és maximális magasságát, ugyszintén a kamatlábat úgy a kölcsönöknél, mint a betéteknél, kikötötvén, hogy a kölcsönök után 8^o/o-nál több nem szedhetik s a betétek után 6^o/o-nál több nem fizettetik.

Végül az alapszabályváltoztatásoknál csak az a lényeges eltérés van a Raiffeisen-féle elvektől és gyakorlattól, hogy a legfontosabb pontokra nézve is nem az összes tagok szavazata, hanem kétharmad szavazata elegendő az alapszabályváltoztatásra. 39. §.

Vannak azonban lényeges eltérések is.

Ilyen mindjárt az, hogy a szövetkezet — igaz, hogy 1^o/o provízió mellett — nem tagoknak is adhat kölcsönt. Ezen eltérésnek indokát valóban alig lehet megérteni s annál kevésbbé, mert ezen eltérés által hazai törvényeink szerint a szövetkezetnek szövetkezeti jellege is határozottan alterálva van. De meg szükség sincs reá, hiszen a szövetkezet nyílt természete szerint minden tisztességes ember jogosítva van belépni s azon kis differenzia, hogy a belépő tagnak az úgy is alacsonyra szabott üzletrészt be kell fizetnie, valóban nem méltó ok arra, hogy a vezérelvvel szemben ily indokolatlan eltérésnek nyitassék kapu.

Nem kevésbé veszedelmes és Raiffeisen egész szellemével homlokegyenest ellenkező azon elv, mely a 23. §. a) pontjában nyer kifejezést. Itt ugyanis a közgyűlés határozata alá tartozónak mondatik ki a pénztárnok fizetése, »mint szintén az igazgatóság, különösen az igazgatósági elnök jutalmazása. Az

igazgatóság tagjainak jutalmazása — így szól az alapszabály — rendszeren csak jelenléti jegyekben áll, kivéve az elnököt, jegyzőt és pénztárost». Igaz, hogy a rendes gyakorlattól eltérve, Wolff alapszabályai szerint az igazgatóság öt tagból áll csak: elnök, elnökhelyettes, két tanácsos és a pénztárosból, mindezek dacára azonban az elv oly annyira merev és oly annyira szükséges, hogy az egyletek ügye kis regie-vel, az önzés minden látszata nélkül vezettessék, mikép ezen elvtől büntetlen — nézetem szerint — lehetetlen eltérni.

Nem kell azonban illuziókban ringatnunk magunkat az iránt, hogy ezen pont tényleg egyik nehézsége a Raiffeisen-féle elvek alapján szervezett hitelszövetkezetek elterjedésének hazánkban. Talán nem tévedünk, ha állítani merjük, hogy az a valódi humánus emberszeretet, a mely szükséges az ily szövetkezetek létesítéséhez, a társadalom kevés rétegében honos nálunk s mindenesetre ritkább, mint péld. Németországban. »Higgye meg nekem — ismételte többször előttem Raiffeisen — hogy valaki valóban tudjon ne csak lelkesedni, hanem kitartóan dolgozni is e szövetkezetekért: annak igazán hívó lélekkel, a túlvilágra függesztett szemekkel kell birnia». Mindenesetre azonban az önérdék látszatának is ki kell kerülnie s a presenz-márkás rendszer egyáltalában nem alkalmas a tagok önzetlenségét, mely az osztalékról való lemondásban nyilvánul, fokozni.

Mindenesetre dr. Wolff jelentékeny szolgálatot tett ezen önzetlen tevékenysége által a szövetkezeti ügynek is, honfitársainak is. Négy évi sikeres működés áll már háta mögött. Beszámoló beszédei, melyeket mint szövetkezeti ügyvivő — Verbandsanwalt — tartott szövetkezeti nagygyűlései (Vereintag) előtt, valóban a humánus gondolkozás melegétől vannak áthatva. És ezen szeretetet nemcsak működésével, hanem mint a nagyszebeni takarékpénztár igazgatója, kalácscsal is gyakorolja. Ezen takarékpénztár látja el a most már 13 egyletet aránylag olcsó pénzzel, a mely egyleteknél a befizetések is fokozatosan szaporodnak, mint szintén a takarékbetétek is. Az üzletrészek legmagasabbja 50 forint (egy helyütt), legalacsonyabbja (három helyütt) 10 forint, átlaga 19 forint volt; a tényleges befizetés mintegy $\frac{2}{3}$ -ad rész. A kölcsönöknek több, mint fele, saját üzletrész és betéttel fedeztetett; és dr. Wolff az elért eredménynyel így számol be: »Azon községekben, a

hol a mi falusi előleg-egyleteink fennállanak, gyökeresen véget vetettünk az uzsorának. Az adott előlegek által sok, a paraszt gazdákon rágódó uzsoraadósság tisztázott le, sok elzálogosított telek váltott vissza vagy szereztetett helyette más, a marhaállomány szaporodott vagy legalább fentartatott. Ezen községekben csak annak sajnálatát hallottam emlegetni, hogy miért nem hoztuk be a Raiffeisen-féle egyleteket legalább 20 évvel előbb, mert akkor sok, időközben teljesen tönkrement paraszt birtokot is meglehetett volna menteni».

A tiszta nyereség csekély volta mellett is a legtöbb királyföldi egylet jól berendezte magát, sőt megkezdődött már a kiterjeszkedés is pincze-egyletek felállítása által, a melyek természetesen a hitelszövetkezetekben találják főtámaszukat, sőt egy helyütt alakult mezőgazdasági gépek beszerzésére is szövetkezet (Veresmarton). Szóval teljes vitorlával haladnak ezen derék egyletek a maguk elé kitüzött uton. Isten áldása kíséri működésüket.

Hazai viszonyainkat talán semmi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy e derék egyletek működéséről, mi, kik a hitelszövetkezetek ügyével úgy a bel-, mint a külföldön a legrészletesebben foglalkoztunk, csak alkalmilag, Raiffeisen központi irodájában, Neuwiedben vettünk tudomást. Egyrésről a nemzetiségi szerencsétlen állapotok, melyek mindeütt gyanakvást idéznek fel ott is, a hol az teljesen alapítván, másrésről az, hogy hazánkat nagyon rosszul ismerjük, szolgál e tény magyarázatául. És még egy harmadik: a mi egyleteink zajtalan, csendes működése, a mely, mint a meleg májusi eső, vihar és villám nélkül csendesen permetezik, de mindenfelé áldást, boldogságot terjeszt.

III.

Nagyobb szabású kísérlet ennél a *pestmegyei hitelszövetkezetek* ügye.

Ezen intézetek élén egy különálló pénzügyintézet: a megyei hitelszövetkezet áll. Ezen intézet 1000 darab 100 forintos, 4⁰/₀-ot jövedelmező alapítványból áll, melyhez a megye 40.000 forintot kontribuíált, a többit pedig egyesek. Az egyesek helyét lassankint a megyében létesülő falusi szövetkezetek foglalják le a 12. §. értelmében s ezen átvétel fokozatosan halad: az alapítványok egész összege visszafizettetik, a tartalék alapnak

50.000 forintot túlhaladása esetén. E központi intézet célja a falusi szövetkezetek támogatása és vezetése. Vezetésébe a megye 3 igazgatót és 2 felügyelőt küld ki. A falusi hitelszövetkezeteknek engedélyezhető hitelt minden egyes szövetkezetre nézve az igazgatóság állapítja meg s e szövetkezetek (38. §.) tartoznak a törvény által követelt kimutatásokat és okmányokat minden késedelem nélkül a központhoz is betérjeszteni és tartoznak ezenkívül a körükben előforduló minden nevezetesebb anyagi vagy erkölcsi változást vagy eseményt, különösen minden esetben a folyó számla nyitást haladéktalanul bejelenteni.

A hitelszövetkezet jogosult az érintett községi szövetkezetek igazgatósági és közgyűlésein magát képviseltetni s ott felszólalási s indítványozási joggal élni. Ily képviselés esetében az illető kiküldött a gyűlés jegyzőkönyvét esetleg megjegyzései kíséretében aláírni tartozik.

Ezen szövetkezetek összes működése a hitelszövetkezet ellenőrzése alatt áll és a hitelszövetkezeti kiküldött úgy a szövetkezeti könyvekből és iratokból, mint a szövetkezet közzegeitől bármikor beszerezheti a szükséges felvilágosításokat és adatokat.

39. §. A hitelszövetkezet működése körében áll a községi hitelszövetkezetek létesítésénél közreműködni és megalkotásukat erkölcsileg és anyagilag támogatni.

E hitelszövetkezet fentartja magának a jogot, hogy a vele hitelviszonyban levő községi szövetkezetek keretében bármikor értekezleteket vagy közgyűléseket hívhat össze, akár anyagi, akár erkölcsi célból is, ezeken magát képviselteti.

40. §. Az igazgatóság minden egyes, vele hitelviszonyban álló (34. §. 1.) községi szövetkezetről törzslapot vezet, mely a szövetkezetre vonatkozó információkat, a tagjaiban beállott változásokat, valamint összes működésére vonatkozó lényeges statisztikai adatokat tartalmazza.

41. §. A hitelszövetkezettel hitelviszonyba lépő községi szövetkezet (34. §. 1.) 5 frtnyi belépési díjat fizet a »tartalék-alap« javára.

42. §. A községi hitelszövetkezetek évi nyereségének 10%-ból és egyéb alapszabály szerint odautalt jövedelemből alkotott kölcsönös biztosító alap a megyei hitelszövetkezet

által kezeltetik, s azon veszteségek fedezésére fordíttatik, melyek a hitelszövetkezeteket valamely községi hitelszövetkezettel az alapszabályok értelmében létesült hitelviszonyból kifolyólag érik, a mennyiben ezen veszteség az illető községi szövetkezet évi nyeresménye, tartalékalapja által és a kétszeres szavatosság alapján beszédett póthelfizetésekből fedezhető nem volna.

Az alapítványok természetesen nem nyereszkes befektetések, s ennyiben teljesen egyezik a Raiffeisen-féle szervezettel, eltér azonban annyiban, hogy itt nem részvénytársulati szervezés, hanem szövetkezeti alap fogadtatott el.

A központ szervezése indokolt is volt és meg is felelt teljesen a célnak. A falusi szövetkezetek terjedésére és vezetésére a lehető legjótékonyabb hatást gyakorolta és gyakorolja. Első sorban a jótékonytságot gyakorolta azzal, hogy alakulásaikat elősegítette, számvitelüket ellenőrizi, részökre hitelt nyit.

Hogy a hitel beszerzése, kivált a kezdet nehézségeiben, nem volt könnyű, az magától értetődik. Az intézetnek összes társadalmi befolyását latba kellett vetni, hogy az első hitelek megszerzeze. Az első magyar általános biztosító társaság volt az első, mely megértve a szövetkezeti eszme nagy fontosságát és horderejét, istápoló módon támogatta a központi intézetet 400.000 forintnyi hitellel, majd a kormány közbelépése folytán az országos központi takarékpénztár 500.000 forinttal. Ehhez járult a betét-állomány mintegy 140.000 forinttal, később a nemzeti bank és az iparbank visszleszámitolási hitele. Ugy, hogy tekintetbe véve azon tényt is, mikép Pest vármegye közönsége elhatározta az újabban bevont árva-pénzeknek a megyei intézetnél való fruktifikáltatását, ez idő szerint a megyei intézet hitele biztosítotttnak mondható s e hitel alapján képes feladatát teljesíteni is, t. i. a megye területén a már létező szövetkezeteket hitellel ellátni, sőt — óvatosan bár — lassankint új intézetek alapítása által a hitelszövetkezeti eszmét nagyobb körökbe is bevinni.

Bár elméleti szempontból egy-két szakaszát mind a megyei, mind a falusi hitelszövetkezeteknek jogosan lehetne bírálat tárgyává tenni: a gyakorlat fényesen bizonyít mellette. 4 évi működés alatt folyvást fejlődött, erősödött; teljesen képes volt ellátni a szükségletet s életképes szövetke-

zeteket létesíteni, azokat az utolsó mérleg szerint több, mint $\frac{3}{4}$ millió forintnyi pénzzel ellátni s ugyanannyira kivenni az uzsora kezéből a fegyvert.

A falusi hitelszövetkezetek alkotásánál sem tartottuk szorosan magunkat Raiffeisen elveihez, ámbar készségesen ismerjük el azoknak kipróbált jóságú voltát.

Alapja ezeknek is a humanizmus, a tevőleges felebaráti szeretet: a szolgálat ezekben is ingyenes, a tartalékalap felhasználhatatlan, az adósoktól fizetett kamatnál nem lehet magasabb az üzletrészek után fizetett osztalék s bár több üzletrész szerzése meg van engedve, de az erre való ingernek útját vágja azon tény, hogy a 28. §. szerint a tagok, tekintet nélkül üzletrészeik számára, csak egy-egy szavazatot gyakorolnak. A legnagyobb eltérést azonban a korlátlan szavatosság elvétől való eltérés gyakorolja. A gyakori visszaélések folytán megfélemlített közvéleményre való tekintettel, mint minimummal, megelégedtünk a jegyzett üzletrész kétszeresével; igyekeztünk azonban, a hol lehet, ezen hányadot felemelni, sok helyen sikerrel s már itt-ott a korlátlan szavatosság elve is elfogadott. Ez elv elfogadása ellen különben sincs oly aktív nehézség, mihelyt a Raiffeisen és közelebb a királyföldi egyletek mintájára — a mint az nálunk is: 29 §. f) pontjában ki van kötve — a közgyűlés jogkörébe tartozik a felveendő kölcsönök, elfogadható betétek és bármi alakban a szövetkezet által elvállalható összes terhek maximumának megállapítása.

Nyugodtan haladunk tehát ez irányban. A korlátlan szavatosság elve alapján fogják kifejteni szövetkezeteink azt a teljes morális értéket, a mely utoljára is főérdemük. Viszont azonban az emberek teljes ismerete nélkül kissé kockázatos dolognak tartanánk még ma is — négy évi tapasztalat után — egyenesen így kezdeni a dolgot, eltekintve attól, hogy a korlátlan szavatosságtól való bármennyire indokolatlan félelem is teljesen lehetetlenné tenné ilyennemű intézeteknek megbízható alapokon való szervezését.

Különösen ki kell emelnünk, hogy a pénzhiányon kívül, a mely természetes az alakulás alkalmával, a nyereszkesedés az, a melylyel küzdenünk kell leggyakrabban, s e megküzdés csakis a központ útján lehetséges, a hol minden törekvést már kezdetben láthatunk. A pénzhiány régiebb szövetkezeteinknél kezd eltűnni, némelyik egyáltalában nem veszi már

igénybe a központnál hitelét, többnek már betétjei is vannak felesleges pénzeiből s lassankint ezek száma lesz túlnyomó. De viszont aztán ezeket kell évről-évre, vizsgálatról-vizsgálatra erélyesen figyelmeztetni, hogy alakulásunk célja humanisztikus és nem nyereszkes, hogy nyílt szövetkezet vagyunk, nem nyereségre dolgozunk. És teljesen át vagyunk hatva azon meggyőződéstől, hogy a mint kezdő szövetkezeteinket nem volnánk képesek ellátni hitellel, úgy megerősödött szövetkezeteinket sem tudnók a nyereszkeskedéstől visszatartani a központ nélkül. Ezen praktikus példa igazolja tehát a központ feltétlenül szükséges voltát.

Máskülönben szövetkezeteink működése háborítlan. A jóságos Isten tudja, mennyi könnyezpet sikerült letörölni aggódo gazdák szeméből, hány uzsorás kamatot visszafizetni, a jólét és a remény hány fecskéjét visszacsalogatni a szomorú nád-fedél alá. És ő fogja számbavenni azt a sok munkát és fáradságot, mit gr. Károlyi Sándor elnök és Hajós József igazgató ezen emberbaráti, praktikus hazafias nemes cél szolgálatában feláldoztak, a hol a siker nem taps, de letörölt könny és az elismerés távolról, hangtalanul a megkönnyebbülés egy-egy sóhaja.

Erősebb szövetkezeteinknek már kezd szűk is lenni a hitelszövetkezeti keret. A központ maga buzdítja erre a falusi szövetkezeteket. S van is e buzdításnak sikere. Közös eladás, közös beszerzésre Gödöllő, Dabas, Solton vannak sikeres példáink s reméljük, hogy szövetkezeteink itt, a már megmunkált talajon, széles mezőt találnak működésükre. Egyáltalán az együttérzés, együvé tartozás nemes gondolata napról-napra éled a tagok között s a szövetkezetek közgyűlése — mert az alapítványok fokozatos átvételével hovatovább azzá válik a pestmegyei szövetkezetek közgyűlése — valóságos ünnepe a józan magyar kisbirtokos testvéries érzelmeinek.

GYÖRGY ENDRE.

A NEMZETKÖZI ARBITRAGE-FORGALOM.

I.

A kereskedelmi összeköttetést folytató országok közt újabb időben a gazdasági érintkezés legkiválóbb kapcsa gyanánt az arbitrage-forgalom szolgál, mely szálaival az összes világpiacokra kinyulván, fölötte alkalmas arra, hogy az áraknak a külesemények mérlegelése által előidézett ingadozásait nivellirozza. Erőteljesebb kihatással bírható gazdasági vagy politikai események, az arbitrage-forgalom útján ezen szálak összekötő pontjain kívül is — tehát a kisebb forgalommal bíró városokra is kiterjedőleg — éreztetik lüktetésüket, hatásuk ennélfogva többé-kevésbé általános. És mivel az árak folytonos változásai a modern gazdasági életben nagy szerepet játszanak, érdekessé válik az arbitrage-forgalom lényének elemzése.

Az arbitrage-forgalom megköveteli a közlekedési eszközök magas technikai fejlettségét. A posta, távirda és telefon folytonos igénybevételére van utalva és szolgálatába veszi az újabbkori közlekedési vívmányok összes tényezőit. A gyorsaság az arbitrage-forgalomnak legfontosabb technikai kelléke. A távirdák bevételei háromnegyed része a kereskedelmi forgalomnak arbitrage-al foglalkozó részéből ered és e körülmény onnan magyarázható, hogy az üzérkedési törekvések az arbitrage-nál épen oda irányulnak, hogy az illető minél előbb ismerje a különféle eseményeket és ennek behatása alatt képződő azon árakat, melyek még számára fölényt biztosítanak és ily módon azon helyzetbe jusson, hogy a chanceok kihasználásából anyagi előnyt vonhasson.

Az arbitrage-forgalom tehát a közlekedési eszközöket oly tökélyre emelt jelen század szüleménye. Kezdetben e forgalom tárgyait árúk képezték. Még ma is tapasztalható hazánkban, hogy oly vidékeken, hol vasutak csak gyéren vannak,

megjelennek kereskedők és a nyers terményeket összevásárolják oly árakon, melyek a városi árakhoz képest nekik elegendő nyereséget biztosítanak. Ez is tulajdonképen arbitrage. Mert e kereskedők számításaikba vonják a különféle költségeket és gyakori esetben már előre eladják a városban az árút azon tudatban, hogy a vidéki összevásárlások által olcsóbban jutnak ezek birtokába és ez által a fáradozásaikért járó anyagi előny sem fog kimaradni. Az egyszerű kereskedelmi tevékenység gyakorlása ilyképen az arbitrage elveire vezethető vissza. Csakhogy az áruforgalmat jellemző nehézség, mely az árúk átvételéből és továbbításából származik, az arbitrage-forgalmat nem fejleszthette s ennek tökéletesítése csupán az értékpapir-arbitrage életbeléptetésével kezdődött.

Az értékpapir-arbitrage, melylyel e sorokban foglalkozni szándékozunk, leggyakrabban nemzetközi jelleggel bír. Tárgyát oly értékpapírok képezhetik, melyek határidőre köttnék, melyeket tehát a vétel után nem kell azonnal átvenni, de eladás esetén sem kell azonnal szállítani. Ily kellekkel bírnak első sorban a járadékok, államadósságok. Azon körülmény folytán, hogy az újabb időben a különféle államok kölcsönei rendszerint gazdagabb államokból vétettek fel, érthetővé válik, hogy a nagy államok tőzsdéin a kisebb államok kölcsönei forgalom tárgyát, tehát az arbitrage tárgyát is képezik. Az egyes államok gazdasági, politikai és pénzügyi eseményei hű kifejezésre jutnak az idegen országban forgalomban lévő kötvények árfolyamaiban. De nemcsak államadóssági címletek találnak idegen országban elhelyezésre, hanem nagy szereppel bírnak e tekintetben a nagy bank-, vasut- és iparvállalatok részvényei is. A modern banktechnika az emissziókat mindig azon országba fogja terelni, hol a legelőnyösebb feltételek érhetők el.

Mint első pillanatra látható, a nemzetközi értékpapir-arbitrage-nak elegendő anyag áll rendelkezésére és az áru-arbitrage-nál sokkal nagyobb keretben művelhető. Épen ezért gazdasági kihatása is jelentékeny; befolyásolja a kereskedelmi mérleg alakulását, a mennyiben az értékpapir-kivitel és behozatal az ő kezei között megy végbe; kihat a pénz értékének ingadozására és a külföldi váltóárfolyamok hullámlására, sőt politikai és gazdasági szélsőségek mellett egyedül az arbitrage működése szabályozza az árfolyamokat.

Különösen nagyfontosságú az arbitrage oly országokban, melyek rendezetlen valutával bírnak, a mennyiben itt már nemcsak az árúk és értékpapírok árait szabályozza, hanem az érczfedezettel nem bíró pénznem ingadozása is közvetlen működésének van alárendelve. Azon értékpapírok, melyek az arbitrage-forgalomban részt vesznek, annyira folytonos kontaktusban vannak az illető ország pénznemével, hogy lehetetlen az értékpapír és valuta közötti áringadozási okokat külön választani. Másrészt éppen ezen körülmény által ezen értékpapírok jellege már némileg megszűnt egyedül a kamatozási tekintetek jelentőségével bírni és sokkal közelebb jön a pénz, mint fizetési eszköz tulajdonságaihoz, a mennyiben szerepe kiterjed külföldi követelések törlesztésére vagy külföldi tartozások lebonyolítására is. A nemzetközi arbitrage-forgalom tárgyát képező értékpapírok ugyanis az üzérkedési törekvések tekintetbe vétele mellett gyakran egy országnak fizetés teljesítése fejében küldetnek be, míg máskor egyes országok tartozásaikat értékpapír kiküldése által fedezik. Így például valószínű, hogy Ausztria-Magyarország jó aratás esetén a kivitt gabonájáért értékpapírokat fog fizetés gyanánt kapni, más szóval egy jó aratás által az ország anyagi ereje emelkedik és mindinkább vissza fognak özenleni a künn lévő értékpapírjaink. Vagy pedig, ha sok ipari cikket hozatunk be a külföldről, úgy mindenesetre értékpapírok is fognak az országból kiözönlenni.

Ezen értékpapír be- vagy kivitelének közvetítő szerepét az arbitrage végzi el és így bizonyos symptomatikus eseményeknél, az arbitrage tudatában lévén az ő reá váró feladatoknak, az árfolyamokra már eleve képes lesz a helyes irányú befolyást gyakorolni. És e ponton lép az arbitrage a pénzügyi politikával, sőt tisztán az egyes államok nemzeti politikájával is érintkezésbe. Nem egyszer volt újabb időben tapasztalható, hogy egyes államok közötti gazdasági harczok az értékpapírok fegyvereivel vivattak ki, míg másrészt látható volt az is, hogy politikai szövetségek megkötése egy ország államadósságainak lelkesedéssel való elfogadásával pecsételtettek meg. Természetes, hogy mindeme actiók technikai részének elvégzése az arbitrage kezeinek feladata. Még emlékezetes az orosz értékek hanyatlása Berlinben Bismarck inicziatív politikája folytán és az ugyanezen értékek

iránti lelkesedés a Szajna mellett a politikai szövetség megkötése után.

II.

Az arbitrage-forgalomra értékpapírokon kívül váltók és arany- és ezüstpénznemek is fölhasználtatnak, az áralakulás különféleségeiből eredhető nyereségek kiaknázására. Minthogy azonban a legnagyobb forgalom az értékpapírokkal érhető el, a nemzetközi arbitrage alatt leginkább az értékpapir-arbitrage értendő. E tekintetben szóba jöhetnek oly értékpapírok, melyek:

1. több világpiaczon, de legalább kettőn hivatalosan jegyeztetnek és ennél fogva a forgalom tárgyát képezik;
2. határidőre vehetők és eladhatók.

Miután ezen feltételek azt is magukban foglalják, hogy ezen papírnemekből nagy mennyiség vagy darabszám legyen kibocsátva, tehát mint említők, kiválóan az államadósságok és a nagy alaptőkével bíró bank-, vasut- vagy iparvállalatok részvényei lesznek az arbitrage-ra alkalmasak. Kis összeg vagy darabszám igen megkönnyitené a syndikátusok és ringek mesterséges áralakulásainak elfajulásait és ezért a kisebb, habár elsőrendű vállalatok részvényei a részvényes szempontjából és érdekéből lehetőleg a belföldön helyeztessenek el.

Sokkal kisebb forgalmat mutat a nemzetközi váltó-arbitrage, különösen hazánkban, hol részint nem élvezhetjük eddigelé a rendezett valuta áldásos hatásait, részint pedig az általános kereskedelem fejletlensége a váltók iránti bizalmat még nem bírta oly tökélyre vinni, mint például Angliában vagy Franciaországban. Ezen körülményekhez még hozzájárul, hogy, mint jeleztük, az értékpapir arbitrage-forgalom útján sok nemzetközi követelés és tartozás kerül kiegyenlítésre és így a váltók száma és szükségessége természetesen apadni fog. Azon felül kétségen kívül álló kereskedők váltója valamely idegen országra drágább, mint ugyanazon államra intézett másodrangú kereskedőé.

Az arany és ezüst pénznemek arbitrage-forgalma is erősen hanyatlott az utóbbi évtizedben. E pénznemek szállítása ugyanis sok költséggel és nehézséggel van egybekötve; most már világszerte látjuk a pénzforgalmat annyira megkönnyítő »clearing house«-okat, a melyek útján a készpénz-

forgalom mindinkább csökken és a check-rendszer hatása különösen az aranyérczet mindinkább a letétbankok pénztáraiba tereli. Végre a legtöbb állam rendezett valutával rendelkezik és ez által a valuta ingadozása oly kis keretekben mozog, hogy a valuta-arbitrage-al járó költségek behozatala is gyakran kétséges. Különben hazánkban a valutarendezési művelet keresztülvitele, illetőleg az aranykölcsön felvétele a valuta-arbitrage-forgalmat és fogalmát csak most fogja napirendre hozni és így e kérdés nálunk kétségtelenül nagyobb aktualitással bír. Bankjaink feladata lesz az arbitrage útján a tényleges aranydarabokat az országba behozni.

Az arbitrage-forgalomnál szem előtt tartandók a vele járó tetemes költségek, mint: sürgönydíjak, tőzsdeadó, jutalék, szállítási díj, bélyeg, biztosítási díj, stb., melyek csökkentik a »marge« kihasználásából kivonható hasznot. »Marge« azon különbözet, mely az arbitrage-forgalomból két piacz bizonyos árainak azonnali felhasználása által, a költségek tekintetbe vétele mellett, mint haszon jelentkezik. A »marge« különösen a tőzsdeforgalom megnyitásakor és zártakor jelentkezik határozottabban, a szerint, amint egyes események az illető piacz összvéleménye által alkotott árfolyamokban még nem vagy már is kifejezésre jöttek. A marge gyors felismerése és ügyes kihasználása képezi az arbitrage tevékenységét.

E tevékenység az arbitrage keresztülvitele tekintetében több formában történik. Mindenekelőtt feltételezendő, hogy két vagy három tőzsdepiacz arbitrage-bankjai szoros üzleti összeköttetést folytassanak, illetőleg az arbitrage-forgalomban szükséges »avance pouvoir«-ral legyenek felruházva. Az avance pouvoir üzleti szokás szerint azon jog, mely szerint az arbitrage-forgalmat folytató és egymással összeköttetésben levő bankok szabad kézzel rendelkeznek, azaz az arbitrage megkezdéséhez szükséges inicziatív-jogot saját józan felfogásuk szerint gyakorolhatják. Ezen inicziatív-jog, azaz »avance pouvoir« nyilvánul:

1. az előbbeni vételben;
2. az előbbeni eladásban;
3. a fordulásban (Tournirung);
4. az irányzat becslések által adott utasításokban.

Az arbitrage-üzlet ekképeni megkezdése után a másik

piaczon lévő arbitrage-összeköttetés teendője — lehetőleg gépiesen — már ki van szabva; ez áll:

1. az utóeladásban;
2. az utóvételben;
3. a fordulásból következő teendőkben;
4. a becslések-, illetőleg utasításokból kifolyó műveletekben és oly országokban, melyek nem birnak rendezett valutával, tehát eddigelé Ausztria-Magyarországban is:

1. a külföldi vétel által tartozandó külföldi pénznem beszerzésében;

2. a külföldi eladás által beszerzett külföldi pénznem eladásában.

Rendezett valutával bíró országokban e feladatok csak annyiban szenvednek változást, hogy itt a tartozás, illetőleg a követelés mikénti átutalásáról kell gondoskodni.

Ezen pontok körül forog a gyakorlati arbitrage-forgalom üzleti része, melyet a következőkben példával kívánunk illusztrálni.

Feltéve, hogy a berlini tőzsdepiacz már huzamosabb időn át lanyha irányzatot követ, csak természetes, hogy ennek folytán az ottani árfolyamok az itteni paritáson alul fognak jegyeztetni. Paritás (Parität) alatt értjük, midőn valamely értékpapir külföldi idegen pénznemben jegyzett árfolyama egy másik országban jegyzett ugyanazon értékpapir árfolyamával teljesen összeesik, azaz legkisebb »marge«-t sem nyújt. Ha tehát valamely tőzsdei helyzetre nézve talán kedvezőtlen esemény, mint például az orosz búzakiviteli tilalom, nyilvánosságra jut Berlinben, úgy berlini arbitrageur-ünk alkalomszerűnek fogja látni, hogy az ottani, az esemény behatása alatt képződött alacsony árfolyam mellett 100 osztrák hitelrészvény birtokába jusson, mely árfolyam mindenesetre alacsonyabb lesz az e pillanatban létező budapesti vagy bécsi árfolyamnál, mely piacokon e kedvezőtlen gazdasági esemény még nem ösmeretes. A vételt és az indító okot a berlini arbitrageur, ki most az »avance pourvoir«-ját igénybe vette, néhány szóval megsürgönyzi budapesti arbitrage-összeköttetésének és ennek figyelme és törekvése most oda fog irányulni, hogy az itt létező még most magasabb árfolyam mellett e vett 100 darab osztrák hitelrészvény a marge kihasználásá-

val eladassék. Megfordítva ugyanigy történik. Ha a berlini arbitrageur látni fogja, hogy kedvező események és irányzat mellett ott részvényeket a budapesti paritáson feül eladhat, ugy ezt cselekedni fogja és ennek megtörténte után ismét távirati értesítést küld Budapestre, a midőn a fedezési vétel itt történik.

Az első pillanatra ugy tűnik, mintha majdnem bizonyosra volna vehető az egyes arbitrage-műveletből származó nyereség, pedig ez nem áll, mert a marge gyakran oly csekély, hogy az arbitrage-műveletekkel kapcsolatos sokoldalú költségeket is alig képes fedezni, sőt gyakran veszteségekkel is végződhetik. És ez könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a berlini és budapesti vagy bécsi piacz között számtalan arbitrage működik egy és ugyanazon időben, mi által az ottani magas árfolyamokon való eladás többek által történvén, nálunk ismét több arbitrage-bank alacsony árfolyamok mellett vásárlásokat eszközölni igyekszik. A verseny okozza tehát, hogy több párhuzamosan és egyoldalúan lebonyolításra váró üzletnél rendszerint azé a pálma, a ki legelőször kapja meg a külföldi sürgönyt, illetőleg a ki leghamarabb tudja meg a külföldi híreket és árfolyamokat. A folytonos arbitrage-vételek — melyek a tőzsdei közönségnek leginkább imponálnak — az árfolyamot gyorsan felhajtják, sőt valószínűvé válik, hogy a tömeges arbitrage-vásárlások, melyekhez tapasztalatszerűleg más véleményvételek is csatlakoznak, a budapesti árfolyamot a berlini paritás fölé fogják emelni. És e pillanat alkalmassá teszi ismét a fordulást (Tournirung), azaz czélszerűnek fog tűnni, hogy a budapesti arbitrageur a kedvező események daczára üres eladást (avance-eladást) eszközöljön, mert valószínű, hogy Berlinben a darabokat azonnal vissza fogja vehetni olcsóbb áron, annyival is inkább, mintán az ottani arbitrage-összeköttetések az emelkedett árfolyamokat avance-eladásokra fogják felhasználni akarni és Berlinben az eladók táborának pillanatnyi többsége folytán az árfolyamokra nyomást fog gyakoroltatni.

E helyütt közbevetőleg megjegyezzük, hogy a szolid alappal bíró arbitrage-üzlet az azonnali lebonyolítást követeli meg, még azon esetben is, ha veszteséggel végződnek az üzlet.

Az előbbi példa megfordítva ugyanazon eljárást teszi szükségessé, azaz ha a berlini arbitrageur kedvezőtlen beha-

tású események folytán nyomott árfolyamon hitelrészvényeket előre vesz, a budapesti arbitrageur pedig azokat emelkedett árfolyamokon eladja, sőt a tömeges csatlakozó eladások által az itteni árfolyam a berlini paritás alá süllyednék, úgy ismét czélszerű lesz a fordulás és a budapesti elővétel, annyival is inkább, miután a kedvezőtlen események daczára Berlinben a sok inicziatív vétel folytán pillanatnyilag kereslet fog beállani. Az arbitrage-forgalom finom és érzékeny szálainak ezen folytonos rezgése okozza azt, hogy még egy határozott és egyöntetű emelkedő vagy süllyedő árfolyam-irányzatnál is az arbitrage-forgalomban résztvevő üzérkedési értékek folytonos árhullámozásoknak vannak alávetve; az árfolyamalakulások az arbitrage-forgalom befolyása következtében folyton ingadozóak. E sajátoszerű tünetény teljesen elvész oly értékpapiroknál, melyek az arbitrage-nak anyagul nem szolgálhatnak; az emelkedés vagy süllyedés ezeknél sokkal egyöntetűbb.

Az arbitrage ez árfolyamkiegyenlítő tulajdonsága közgazdasági szempontból csakis előnyösnek tekinthető. Oly csatorna teremtetik meg általa, melyen naponta az értékpapírok egész halmaza folyik ki vagy be egy országból; oly üzérkedés, melynek jótékony hatása különösen nagy horderejű politikai bonyodalmak közepette tűnik szembe.

Midőn például 1885-ben az afgán kérdés kedvezőtlen alakulása folytán Anglia az orosz kötvények nagy állományától szabadulni akart, az akkori pesszimiztikus felfogás kétségkívül nagyobb árnyatlást okozott volna ez értékekben, ha az arbitrage működése nem lép közbe és segédkezet nyújtva, azokat Németország számára fel nem veszi. Azon mozgalmas napokban a londoni tőzsde és a német piacok árfolyamjegyzései közt 1—2% különbség mutatkozott, míg rendes időkben e különbségek $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}\%$ -ot képviselnek. Ily időkben tehát az arbitrage-forgalom feladata arra terjed ki, hogy a gyenge felvételi erővel bíró tőzsdék papírjait a lehető legjobb dispozióval bíró tőzsdék parquetjaira terelje; az árfolyam-nivellirozás tehát karöltve jár a gazdasági viszonyok lehető kiegyenlítésével is.

Az arbitrage-forgalom folytatása által meggyült pozíció kérdése (a függő kötések állása) szintén nagyfontosságú ugy magára az arbitrage-forgalomra, mint a tőzsde technikai okok folytán alakulandó irányzatra nézve. Ha Berlinben a napon-

kint budapesti számlára vett részvények épp oly mennyiségben el is adatnának, úgy a kötések folyton le lennének bonyolítva és a kötési határidő lejártával sem átvenni, sem pedig szállítani nem kellene. De épen az egyöntetű irányzatoknál tapasztalható, hogy a kötések száma a határidő lejártáig egy bizonyos irányban meggyül, azaz a folytonosan alacsonyabb ár Berlinben például lehetővé tette, hogy ott folyton vételeket teljesíthettünk, míg ugyanazon mennyiséget itt eladtuk; ez esetben Berlinben a hó végén a darabokat tényleg át kellene venni, míg itt azokat tényleg szállítani kellene vagy pedig megfordítva.

Eltekintve ennek költséges voltától és azon nagy fáradtságtól, mely e műveletekkel járna, nem is lenne gyakran üzletileg czélszerű, hogy az átvételt, illetőleg a szállítást tényleg teljesítsük. Mert a berlini vételeink az ottani üzérkedési vagy birtokos osztályban birják ellenkapcsaikat és így ugyanazon mennyiség, melyeket berlini arbitrageurünk vásárolt, általuk adatott el. E szerint tehát a hó végén ezeknek épen úgy kellene a szállítást teljesítenie, mint a mi berlini megbízónknak az átvételt. Miután pedig az eladások utólag rendszerint üres eladások (Contremine-Abgaben) gyanánt mutatkoznak és az illetők a darabok birtokában vagy nem is voltak, vagy csak később akarják megszerezni azokat, úgy a lebonyolítás a hó végén kompenzáció (kiegyenlítés) útján fog történni, a midőn a pénzviszonyok vagy a pozíciók minőségének tömege fogja eldönteni, hogy kölcsöndíj (deport) vagy ellátási díj (report) fizettség-e. Kölcsöndíjat fog az eladó fizetni a darabok kölcsönzéséért, míg ellátási díjat fizet a vevő azért, mert darabjait helyette más valaki veszi át.

A kompenzáció lényegében vétel- és eladásban áll. Az, ki a darabokat vette és a hó végén azokat köteles lenne átvenni, egy, a tőzsdetanács által egy-két nappal előbb meghatározott u. n. felszámolási árfolyamon (Liquidations-Cours) azon eladónak fogja átengedni, ki a darabokat a hó folyama alatt eladta és most a darabokat köteles lenne szállítani.

Igy szabadul a vevő meg a darabjaitól és így jön az eladó a darabok birtokába, tulajdonképen tehát a kötések egy bizonyos meghatározott árfolyamra lesznek szabályozva.

Hogy az ily lebonyolítás lényegileg csakugyan vétel és

eladásnak tekintetik, bizonyítja a német törvényhozás azon intézkedése, mely szerint a hosszabbítási ügyletek épen úgy megadóztatás alá kerülnek, mint a rendes vételi vagy eladási kötések. Csakis azon mennyiség fogja a tényleges szállítás illetőleg az átvétel tárgyát képezhetni, mely az összes kötések teljes kiegyenlítése után még fenmarad. És épen az lesz egy piacz üzérkedése irányzatának, azaz pozíciójának ismertető jele, hogy az ultimókötés-kiegyenlitések miképen alakulnak. Ha tehát Berlinben az ottani üzerek folytonos eladásai a baisse-pozíciót nagyobbították, úgy Budapesten a tőzsde folytonos vásárlásai által az üzérkedési osztályban a hausse-kötések száma gyarapodott. A míg Berlinben az eladók lesznek kényszerítve a darabokat fedezés céljából keresni, addig ide haza a haussiers-k igyekezete lesz a vásárolt hitelrészvények számára elhelyezést találni. A darabok kereslete fokozza a kölcsöndíj (deport) emelkedését, melyet a haussier élvez, a pénz kereslete, pedig mely a darabok elhelyezésére van szánva, azaz a darabok kínálata az ellátási díj (report) emelkedését vonja maga után. E mellett más tényezők is szerepet játszanak, mint a pénzviszonyok, kamatláb, stb. a report és deport alakulásánál.

A budapesti, arbitrage-al foglalkozó bankintézetnek tehát a berlini meggyült hausse-kötései az ottani baisse-kötések birtokosai által kiegyenlítés céljából keresve lesznek, azaz a deport fog mindinkább emelkedni, mely az itteni arbitrage-bank javára fog szolgálni. Míg idehaza a baisse-kötések, melyekkel a bank rendelkezni fog, a haussier-k által fognak kerestetni, tehát a report fog emelkedni, mely ismét a bank előnyére lesz. A pozíció kérdésére vonatkozó elv tehát abban foglalható össze, hogy az arbitrage-bankok függő kötéseit lehetőleg oly tőzsdékre tereljék, a hol azokat a legelőnyösebben lehessen meghosszabbítani. A bankok nyeresége az arbitrage-forgalomból jórészt a hosszabbítással járó előnyök ügyes felhasználásából is ered.

Korántsem szabad azonban hinni, hogy az ily egyirányú pozíciók most a végletekig megnőhetnek. Az egyöntetű tőzsdei irányzatok rendszerint csak rövid időn át tartanak, azonfelül külbefolyások és tőzsde- s üzérkedés-technikai okok a pozíció fordulás kérdését nagyban fogják támogatni. Ha egy tőzsdepiacznak egy irányban folytatott tevékenysége huza-

mosabb időn át tartana, valamint egy másik tőzsdepiacznak ez arbitrage-működési ellenkapcsa, ez esetben egyéb mérvadó külesemények hiányában, mint minden harcban, úgy ez üzérkedési harcsmódban is az erősebb győzne. A vagyoniilag gyengébb tőzsdepiacz ekkor az erősebbnek engedni volna kénytelen s a pozíciójainak lebonyolítására szükséges darabok beszerzésénél, illetőleg a pozícióját képező darabok eladásánál az erősebb tőzsdepiacz kénye-kedvére lenne utalva.

Az üzérkedés természetében fekszik, hogy a nagy egyoldalú kötések összehalmozása nyugtalanságot és félénkséget szül és mindinkább az üzérkedési állapot ideiglenes vagy részbeni megszüntetésére ösztönöz. Fontos politikai, gazdasági vagy pénzügyi események a meggyült pozíciók áthárítását fogják maguk után vonni és ily események perczében látható legvilágosabban az arbitrage működésének jótékony hatása. A rohamos árfolyamemelkedések és árfolyamhanyatlásoknak gátul szolgál az ellenpozíció ellentétes irányú működése és az események hatását nagyban mérsékli ez által. Ily esetekben bizonyul be azon tény is, hogy az arbitrage-forgalomban résztvevő értékpapírok mintegy biztosítva vannak nagyobb árfolyamesés ellen s hogy ezen értékpapírok a legveszélyesebb és legnyugtalanabb politikai napokban is vevőkre találhatnak.

A harcot, mely a körül forog, hogy a pozíciót állásból kiszorítsa s melyhez az ellenségnek fegyverül szolgál a külesemények súlya, az arbitrage közvetítése mindaddig folytatja, míg az egyik tőzsdepiacz célját elérte, a mi után, mint a harc végén, rövid időre békekötés az eredmény. Azaz más szóval, ha sikerül a berlini baisse-pozíciónak a budapesti hausse-pozíciót megfélénkíteni és mindinkább eladásokra kényszeríteni úgy a budapesti arbitrageur fog olcsóbban, azaz berlini paritás alatt vásárolhatni, míg Berlinben a vett részvényeket emelkedettebb árfolyammal eladhatjuk. E folyamat lehetségessé teszi a fordulást (Tournirung), azaz pozícióink megszüntetését, illetőleg részbeni kiegyenlítését.

Ezek után már tisztán láthatók az arbitrage-forgalomnak fény- és árnyoldalai. Fényoldalai, hogy nemesak fáradozik az áraknak a közgazdaság szempontjából oly előnyös gyors kiegyenlítésén, hanem ezzel kapcsolatban a tőzsdei kötések egyoldalúságának veszélyességét is mérsékli az ellenpozíció

megteremtése által, vagyis az üzérkedés szövevényes gépezetében oly tényező, mely két szenvedélyes erő összetalálkozásában kiegyenlítőleg hat.

Árnyoldalai ellenben első sorban az üzérkedési törekvések élesztése; azon hatás, mely a tőzsdei helyzetnek pillanatnyi kiaknázásában nyilvánul; továbbá megteremtése egy külön üzéri osztálynak, mely bizonyos időkben az árfolyamokat kénye-kedve szerint »csinálja«, az álhírek terjesztésének elősegítése és lehetségessé tétele a mesterséges árfolyamalakulásoknak, ringek, syndikátusok felkarolása által, végre a nagy pozíciók kikutatása útján a sikeres támadások intézhetése a gyengébb piacok ellen.

De az arbitrage hatása, mint már fennebb említve volt, kiterjed a többi értékpapírokra is, melyek az arbitrage-forgalomban részt nem vesznek. Minden eseményszámba menő jelenség ugyanis először is a vezérszereppel bíró papírookban jut kifejezésre, miért is ezek a tőzsdei légkör barométerjét képezik. Ezen barométer állása szerint szabályozódik a többi értékpapír árfolyama is és ennél fogva magyarázatot nyer azon első pillanatra különösnek tűnő jelenség, mely szerint bizonyos gazdasági vagy pénzügyi események lüktetésüket oly térre is átviszik, a hol az esemény és hatása közt semmiféle összefüggés nem látszik. Így Argentínia vagy Chile államok pénzügyi zavarai a magyar bankrészvénnyek árfolyamaira, az angol szénbánya munkások strike-ja a magyar vas- és szénrészvénnyekre éreztetik hatásukat. Ez azonban onnan magyarázható, hogy a londoni tőzsde, mely ezen értékekben erősen érdekelve van, az argentiniai vagy más, az események által érintett értéket nem tudván eladni, gyakran oly papírok eladását eszközli, melyre még jó áron vevő találkozik. Így aztán ellanyhulhat a magyar aranyjáradék s ez ellanyhulás az arbitrage-forgalom útján a papír szülőföldjén is érezhető, szükségszerűen az itteni üzérkedést más papírookban is lebonyolításra ösztönöztet. Ugyanigy fog az ellenkező hatás érvényesülni, mely esetben például Amerika pénzügyeinek javulása vagy az orosz értékek emelkedése az osztrák-magyar papírvaluta vagy lokális jellegű értékpapírjaink árfolyama javulásának lehet okozója. Az arbitrage ténykedése által válik tehát érthetővé, hogy bármely ország politikai, gazdasági vagy pénzügyi helyzetében beállott kedvező vagy kedvezőtlen

fordulat, a világ mindazon tőzsdepiacznán többé-kevésbé visszatükröződik, a hová az arbitrage érzékeny számai elnyulnak.

III.

Az arbitrage-forgalom vezetésében legnagyobb szereppel az utóbbi évtizedekben nagy hatalomra vergődött, részvénytársasági formával bíró u. n. középbankok bírnak, melyek túlnyomó számban különösen Németországban találhatók és melyek tulajdonképpen nem is egyebek arbitrage-bankoknál. Az arbitrage-üzlet általuk a rendes banküzlet keretébe vétetett fel s valamint a többi üzletágak, mint például váltóleszámitolás, jelzálog- és lombard-kölcsönök nyújtása a hitel-üzlet jótékony hatását, úgy az arbitrage-üzlet az értékpapírforgalom terjesztését czélozzák. Azon kívül nagyban üzik Németországban az arbitraget a nálunk eddigelé ismeretlen és sok millióval rendelkező nagy magánbankcégek is. Az arbitrage-műveletek igen nagy tőkét vesznek igénybe és noha első pillanatra csak sablonszerű műveleteknek látszanak, mindazonáltal tagadhatlan, hogy az ezzel foglalkozó egyéneknek kiváló üzleti tulajdonságokkal kell felruházva lenniök. Éles megfigyelési képesség, üzleti routine, gyors felfogás; rövid elhatározás és feltűnő jártasság az események megítélésében oly tulajdonságok, melyeket az arbitrage ügyes és haszonnal járó folytatása okvetlenül megkíván.

A nagy tőke és szakképzettség követelményei érthetőkké teszik, hogy miért játszanak épen a bankok oly nagy szerepet az arbitrage terén, oly annyira, hogy egyes külföldi bankok arbitrage-műveletei a legmértvadóbb tőzsdei körök és üzérkedés által irányul vétetnek és az ily bankok arbitrage-működése az árfolyamokra is visszahat. Ezen arbitrage-bankok nem mindig az árfolyam-marge-ből törekednek hasznót huzni, mint gyakran az események chanceaiból, melyeknek meg tudására tekintélyes összeköttetések és biztos források fölött rendelkeznek.

A bankcégek által egymás között folytatott arbitrage-forgalomból eredő haszon rendszerint — vannak kivételek is — a meta-üzletnek tekintetik, azaz az üzlet közös számlára folytattatik. És ez szükségesnek és az üzlet fejlődésére nézve egészségesnek is bizonyult, a mennyiben ez által az »avance

pouvoir«-ból származó és bizalmat involváló jog gyakorlása kevésbé játszható ki és a közös érdekek óvása kellőleg biztosítja annak a jognak opportunus használatát, mely a vélemények és hírek kellő megfontolása és igaz becslése alapján az árfolyamváltozást szülő okok és események sürgőnszerű közlésében áll.

Igaz ugyan, hogy az értékpapir-arbitrage megkövetelné, hogy csak már meglévő árfolyamok alapján operáltassék, de az utóbbi években a verseny folytán az azt folytató osztály már tovább ment, a mennyiben már pusztán az eseményeket is az arbitrage műveletei alapjául veszi. És itt önként felmerül azon kérdés, vajjon a bankok arbitrage-üzlete minek minősítendő, rendes banküzletnek, azaz értékpapir-üzletnek, vagy pedig üzérkedésnek? Formailag véve az arbitrage a bank értékpapir-üzletkörébe vág, a mennyiben az ebből eredő haszon vagy veszteség is a zárszámadásokban az értékpapir-számlán fog szerepelni. A bank éppen azon elv szerint jár el, mint minden más üzletnél, alacsonyabb áron vesz, magasabb áron elad. Azon felül az a körülmény, hogy az arbitrage körül mint közvetítő is eljár, ezt még inkább a rendes értékpapir-üzlet körébe tartozónak minősíti, mert ily módon jutalék felszámítása mellett a banknak valamely ügyfele megbízásából is történhetik.

Tényleg az arbitrage tulajdonképen oly rövid idő alatt lebonyolításra váró üzlet, melynél az érdekeltek csak perczekig vannak az engagement miképeni lebonyolításának bizonytalanságában, ámde ez nem változtat annak üzérkedési lényegén. A különbség csak abban rejlik, hogy a valódi üzérkedés a lebonyolítási határidőt előre egyáltalában nem határozhatja meg, míg az arbitrage forgalomnál megköveteltetik a gyors lebonyolítás. Mert ha üzérkedésnek minősítettik azon értékpapírvétel vagy eladás, mely nyereségi célzattal akképen köttetik, hogy az átvétel illetőleg szállítás egy későbbi időben történhetik, sőt ekkor is hosszabbitható, úgy az arbitrage is üzérkedés, mert mindezen feltételek tulajdonságai mellett vitetik végbe. Legfeljebb csak azon esetben lehetne az arbitrage-tól az üzérkedési jelzöt megvonni, ha az üzérkedés forgalmi köre a rendelkezésre álló tőke mennyisége alapján lenne meghatározandó. Az üzérkedés fogalmának ily meghatározása mellett az arbitrage nem mondható üzérkedésnek,

mivel az arbitrage-al foglalkozó részvénybankok az általuk arbitrage útján vett, illetőleg eladott értékpapirokat, a rendelkezésükre álló tőkéből átvehetnék, illetőleg a papirokat szállíthatnák is; de a nagy üzéri osztály által folytatott arbitrage e feltételeknek alig volna képes eleget tenni.

Különösen ki fog ríni az arbitragenak üzérkedési színezete akkor, ha az utóbbi éveknek rohamosan tért hódító kinövéseit vesszük szemügyre. Ez újabb irány azonban egyelőre csak a külföldi, nagy és jól szervezett hálózattal bíró arbitrage forgalomban kezd jelentkezni és a hazai bankjaink által folytatott arbitrage-nál ily eszközökről szó sem lehet, valamint a hangulatkeltés jelensége is teljesen hiányzik. Hazánkban az arbitrage nemcsak a legsolidabb alapon nyugszik, hanem állítható, hogy bankjaink arbitrageja mindig szívesen és készséggel teljesítette az odairányuló törekvést, hogy a vagyonosodás emelkedéséhez képest hazai járadékaink és kötvényeink lehetőleg a szülőföldre visszahozassanak és ide köttessenek.

A magyar értékek visszaterelése előnyös gazdasági jelenség, emeli az ország lakosságának gazdasági erejét és önérzetét és hozzájárul a hazafias érzelmek istápolásához. De arbitrage-forgalommal bíró bankjainknál, a künn lévő értékpapirjainknak hazahozására fordított üdvös működésükkel párhuzamosan halad az üzleti érdekek lelkiismeretes óvása is. Az arbitrage-kötések gyors lebonyolítása által bankjaink oda céloznak, hogy műveleteikben az üzérkedés kóros tüneteinek minél csekélyebb tért engedjenek.

Végül rámutatni kívánunk azon szerep fontosságára, mely hazánk küszöbön álló nagy pénzügyi reformja alkalmából az arbitrage-ra vár. A ki a valuta-enquête-k szakértői által tartott beszédeket figyelemmel kísérte, észrevehette, hogy a »gyakorlati« szakférfiak az arany beszerzését a continentalis jegybankok aggályai daczára nem tartják oly nehezen kivihtőnek és ez arany mennyiség beszerzését az arbitrage-forgalom lejtős útján vélik keresztülvihetni. Annyi bizonyos, a szükséges arany mennyiségek beszerzése, akár egy nagy aranykölcsön, akár aranyvásárlások alakjában fog eszközöltetni, a valuta arbitrage-forgalmán nagyot fog lendíteni. De nemcsak a valutarendezés keresztülvitele ideje alatt, hanem ennek megtörténte után is a valuta arbitrage fontos és kimagasló

szerepet fog játszani állami pénzügyi és gazdasági életünkben. A megszilárdult államhitel egyrészt, a külföldi pénznek kisebb ingadozása másrészt mindenütt bizalmat fognak kelteni, a kereskedelmünk és iparunk felpézsdüléséhez szükséges külföldi arany mennyiség könnyen fog beözönlenni és remélhetőleg áldásos hatással, egy újabb gazdasági korszak felvirágzásának útját fogja előttünk megnyitni.

HEGEDÜS DEZSŐ.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Április.

1-én. Hármas jelölés az *Osztrák-magyar bank magyar alkormányzói állásának* betöltésére és pedig 1. Hieronymi Károly, 2. Madarassy Pál, 3. Andreánszky István báró.

A kereskedelemügyi miniszter a *Magyarország és Konstantinápoly—Saloniki között Zimonyon át fennálló csomagposta-szolgálatot kiterjeszti az utánvételi szolgálatra is.*

2-án. Visszállítási kedvezmények a *debreczeni közraktárak* javára.

3-án. Az *északmagyarországi egy. köszénbánya r. t.* közléteszi mérlegét. Az 1891. évi tiszta nyereség (a múlt évi átvittel együtt) 150.208 frt. Nyolcz forint (= 8%-nyi) osztalék indítványoztatik.

A *mezőgazdasági egyletek szövetkezetének* közgyűlése. Határozat a mezőgazdasági érdekképviselőnek *községi, megyei és országos* fokozatban való szervezése iránt.

4-én. A *Pannonia viszontbiztosító r. t.* rendkívüli közgyűlése. Alapszabály-módosítás (kockázat megszorítása, a mandátum tartamának meghosszabbítása).

5-én. A *budapesti közuti vaspálya r. t.* közgyűlése megszavazza a 20 frtnyi osztalékot.

A *budapesti helyi érdekű vasut r. t.* közgyűlése megszavazza a 3 frt. 30 krnyi osztalékot az elsőbbségi részvények számára.

A *belga-osztrák-magyar vasutkötelék árúdíj-szabása* tonnánként hat frankkal mérsékelteketik, a *fiume-angolországi* vonalakkal való versenyzés érdekében.

6-án. A *magyar-franczia biztosító-intézet* tiszta jövedelme 114.322 forint, mely összeg tartalékokra és átvitelre (28.930 frt.) fordittatik.

Az *egyesült magyar üveggyár r. t.* hét százalékos osztalékot (11 frt. részvényenként) fizet és 10.225 frtot a jövő év számlájára visz át.

Az *italmérési jövedék értékesítéséről* szóló törvényjavaslat kidolgoztatott. A kizárólagosság bor és sör tekintetében megszüntetetik, a szesznél továbbra is megtartatik ott, a hol másnemű értékesítés vagy lehetetlen, vagy tetemes hátránnyal járna.

8-án. A *magyar gép- és kazánfelszerelési gyár r. t.* egyelőre megalakul és elhatározza egy dohány-utczai gyár megvásárlását.

Az *alsó-ausztriai helytartóság a szarvasmarha-bevitelt Budapestről a st.-marxi közvágóhidra azonnali levágás céljából történő közvetlen bevitelre szorítja*; a m. kir. földművelési miniszter megkeresi az osztrák belügyminisztert ez intézkedés visszavonása végett.

9-én. A *tőzsde fegyelmi határozatai* ezentúl a tőzsdeteremben kifüggesztendők lesznek.

A *Svájcba* irányuló tojás-, déli gyümölcs- és lőszőr-kivitelnél ezentúl *származási bizonyítvány* gyanánt elégséges lesz a községi hatóság, a feladó vámhivatal vagy valamely konzul bizonyítványa, a svájci diplomáciai vagy konzuli hatóságok láttamozása nélkül.

Marhakiállítás rendezése a *Hortobágyon*, a földművelési miniszter pártfogása alatt; ugyanezen miniszter kútakat furat a Hortobágyon, hogy a vízhiányon segítsen.

10-én. A *Foncière pesti biztosító-intézet igazgatósága* 5 forintnyi *osztalékot* indítványoz kifizetni.

Az *orsz. iparegyesület* is bizottságot küld ki a *szabadalmi törvényhozás reformja* ügyében, Matlekovics elnöklété alatt.

A földművelésügyi miniszter rendeletet bocsát ki, mely szerint *iparigazolványra cséplőgépek használatánál akkor sincs szükség, ha a cséplés iparszerűleg mások számára üzetik.*

11-én. *Élő juhok* szállítása *Belgiumon* át engedélyeztetik.

A *Drasche-féle kőszénbánya és téglagyár r. t.* közgyűlése elfogadja a mérleget és megszavaz 100.000 frtnyi hozzájárulást az *esztergom-almás-füzitői h. é. vasúthoz* törzsrésvények ellenében, melyek a mérlegben csak 20.000 frttal vannak felvéve. Leírások 157.913 frt.; tiszta nyereség 208.806 frt., osztalék 170.000 forint (20 frt. részvényenkint).

A *Neuhold-féle vasutfelszerelési és villamos gépgyár r. t.* közgyűlése 8 havi üzlet után 11.591 frt. tiszta nyereséget mutat fel és 4 frt. (= 8%) osztalékot ad.

Az *esztergomi városi kölcsön* (700.000 forint) az esztergomi takarékpénztárral megkötetik, miután ez ajánlatát a budapesti pénzintézetek kedvezőbb ajánlataihoz módosította.

A *nyitrai mezőgazdasági egyesület Érsekujvártt* május 1. és 2-án nemzetközi *lókiállítást* rendez.

12-én. A déli vasut tárgyalásai a helyi díjszabás reformja, illetőleg az ugynevezett *reformdíjszabás* behozatala iránt.

A *csillaghegyi kőfaragó és láballani cementgyár r. t.* tiszta nyeresége 10.526 frt., osztalék 4 forint a forgalomban létező 1.573 részvény után.

A *Szerbiával folytatott kereskedelmi szerződési* tárgyalások végtére az állategészségügyi egyezmény iránti megállapodásra vezettek.

13-án. A *fiumei rizshántoló és rizskeményítő gyár r. t.* igazgatósága hetven forintnyi osztalékot (14%) indítványoz.

A *magyar 5%-os papíráradék* címletei április 15-től kezdve csak új szelvényivekkel ellátva szállíthatók.

14-én. A *földművelésügyi miniszter* felhívást intéz az Árva, Turóc, Zólyom, Trencsén, Liptó és Szepes vármegyében és a Tisza folyó területének felső részében kopárrá lett erdőterületeket eladni kész birtokosokhoz, ajánlattételre szólítván őket fel.

A *nagy valuta-tanácskozások* kezdete Bécsben.

A *soroksári népbank és takarékpénztár* 500.000 forint részvénytőkével megalakul.

15-én. Az *italmérési jövedék értékesítésének* módosítása tárgyában a pénzügyminiszter e hó 20-ára értekezletet hívott össze.

16-án. Az *alsó-ausztriai helytartóság* a marhabeviteli tilalmat megszünteti.

Az osztrák-magyar vasuti kötelékhez tartozó igazgatók értekezlete Pozsonyban. A legközelebbi értekezletet Poprádfelkán júniusban tartják.

A kassa-oderbergi vasut 500 szénkocsit rendel (200-at Ganznál, 125-öt Aradon, 175-öt Ringhoffiernél Prágában).

Az I. magyar üveggyár r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 11.614 frt., osztalék $6\frac{1}{2}$ (9.000 frt.).

17-én. A magyar épület- és mulakatos r. t. közgyűlése. A mezei vasutak gyárának és egy mentőkészülékről szóló szabadalomnak megvétele helybenhagyatik. A részvénytőke 500 darab új részvény kibocsátása által emeltetik.

19-én. A Romániába való marhabeviteli tilalom megszüntettetik.

A kassa-oderbergi vasut 1891-ik évi üzleti eredménye a következő: Bevétel 6.344 millió frt. kiadás 2.955 millió frt., tehát fölösleg 3.389 millió frt. (1890-nel szemben + 0.051 millió frt.)

22-én. Az egyetemes postaszervezés a képviselőháznál benyújtott.

A magyar fonó- és szövőgyár r. t. összes vesztesége 44.095 frt. Sok megyében hó és fagy uralkodik.

A valuta-tárgyalásokon az éremegyezmény egészen letárgyalatott. A magyar $5\frac{1}{2}$ -os államcímletek (451 millió frt. ö-szörtékben) konvertálás alá kerülnek. A bankszabályzat módosítása az arany zálogba vétele és az aranykészletből származó haszon külön elkönnyvelése iránt. Az értékarány magában a mostani törvényben állapítatik meg; koronaérték.

23--24-én. A valuta-tárgyalások befejezése. Az osztrák-magyar banknak. aranykészletéből származó haszna az új reláció szerint megközelítőleg 14.8 millió forintot tesz. A Rothschild-csoport a konverzió keresztülvitelével bizatik meg. A négy százalékos kamatozás az új címletekre nézve elvileg elfogadtatik. Az északkeleti vasut részvényéből 17 millió frt. július elsejére mondatott fel (197 forint készpénz 200 forintnyi kötvényért). A bécsi bankkegyesülettel az 1870-iki magyar díjkölcsön iránt kötött szerződés módosítása oly értelemben, hogy a budapesti új hidak költségei abból fedezhetők legyenek. A terv szerint az osztrák-magyar bank minden kilogramm színaranyért 3.280 koronát adna, a veretési költségek levonásával. Az ágió-nyereség a tartalékalapra lenne fordítandó. Egy május hó 15-ikére összehívandó rendkívüli közgyűlés fogja az alapszabályok módosítását eszközölni. Ezüstrudakra már kölcsön nem adatik. A konverzió még a nyári hónapok előtt fog keresztülvitetni.

24-én. A Pallas nyomda r. t. közgyűlése elfogadja a 15 frtos osztalékot ($7\frac{1}{2}\%$).

25-én. A fiumei rizshántoló és rizskeményítő gyár r. t. közgyűlése elfogadja a mérleget és az osztalékot, mely utóbbi május elsején jut kifizetésre (70 forint = $14\frac{1}{2}\%$).

A magyar kir. államvasutak üzletvezetőségeinek új beosztása.

26-án. A »Lloyd« viszontbiztosító társaság a 17.547 forintnyi veszteséget a tartalékalapból fedezte.

27-én. A magyar leszámítoló és pénzváltó bank a helyi érdekű vasutak elsőbbségi részvényeit fogja megszerezni és azok ellenében hosszú lejáratú törleszthető kötvényeket fog kibocsátani.

Az osztrák-magyar bank új magyar alkormányzója, Madarassy, az esküt letette.

A képviselőházban törvényjavaslatot terjesztett be a pénzügy-miniszter az 1891. évi közös kiadások póthitelének fedezése iránt.

28-án. A pécs-barcsi vasutnál az ügykezelés április 30-ikán a magyar államvasutak igazgatóságára megy át; a külszolgálatot a zágrábi üzletvezetőség, esetleg a pécsi forgalmi főnökség vezeti.

A szarvasmarha-bevitel könnyebbitései a magyar kir. földművelésügyi miniszter rendelete folytán.

A fővasutak bevételei az első negyedben 17·313 millió frt., a helyi érdekű vasutaké 1·505 millió frt., összesen 18·818 millió frt. (+ 0·244).

A baromfi-kiállítás és a 9-ik tenyészmarhavásár Budapesten megnyitattik.

A magyar, osztrák, szerb, bulgáriai és török vasutak tárgyalásai Konstantinápolyban a keleti forgalom tárgyában.

29-én. A földművelésügyi miniszter rendeletet bocsát ki, mely magában foglalja azon feltételeket, melyek alatt oly megyékben, a hol *tüdőlob* uralkodik, a *tüdőlobmentes* községekből származó szarvasmarha forgalomba hozható.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A fontos gazdasági események ezen hónapban több közgyűlésben értekezleti határozatokban, az italmérési jövedék értékesítésének reformjára vonatkozó kormányintézkedésekben, kül- és belföldi könnyebbitésekben a szarvasmarha-forgalmat illetőleg, a Szerbiával való kereskedelmi szerződésre vonatkozó tárgyalások folytatásában és a nagyszabású valuta-tárgyalásokban jelentkeznek, mely utóbbiak szabatosság és gyorsaság tekintetében páratlan lefolyásúak voltak.

Ezen, Ausztria-Magyarország pénzügyi történetében egyedül álló valutaszabályozási tárgyalások, melyek a két kormány, azután ezek és az Osztrák-magyar bank, valamint a Rothschild-csoport közt folytak, eredménye a következőkben foglalható össze:

A kormányok a törvényhozások elébe öt törvényjavaslatot fognak terjeszteni:

1. Az *arany (korona)-érték behozatala* iránt az értékreláció azonnali megállapítása mellett.

2. A két állam közti *érem-egyezmény* becikkelyezése iránt.

3. A régi *aranyforintnak vámfizetéseknél való beszámítása* iránt (ezen három javaslat Ausztriában és Magyarországon teljesen egybehangzó lesz).

4. Meghatalmazás az *arany beszerzése* és az 5⁰/₀-os *állam-czímletek konverziója* iránt (nem egybehangzó).

5. A *bankszabályzat egynémely cikkének módosítása*. (Ezüst-rudakra adandó kölcsönök megszüntetése; vert ezüstérmekre adandó kölcsönök meghagyása, aranyrudak és aranyérmekre adandó kölcsönök behozása).

Az *államjegyek beváltásáról* későbbben fognak törvényjavaslatot benyújtatni.

Az *arany koronák* (20 és 10 korona) veretését már júniusban fogják megkezdeni; ezüst váltópénz 10, 20, 50 és 100 filléres dara-

bokban fog veretni (egy fillér = $\frac{1}{100}$ korona). A *konverzió* állítólag májusban és júniusban fog foganatba vétetni. A megállapított *reláció* szerint az osztrák-magyar bank aranykészletéből, mely ágió nélkül 79 millió forintot tesz, 14·8 millió frt. nyeresmény fog származni, mely külön elkönyvelendő és a tartalékalapra lesz fordítandó. Az *aranybeszerzés* legfőlebb *három* évre osztandó el és a készpénzfizetések 1896. január elsején kezdődnének. A konverzióból származó haszon e művelet költségének fedezésére fordítandó. A reláció iránti állítások nem egészen vágnak össze. Az egyik szerint a korona 0·3049 gramm színaranyat fog tartalmazni; ez megfelelne 1·050213 franknak (tehát két korona = 2·100426 franknak). Ez esetben egy font aranyból 1633·22 darab korona lenne verendő. Ezzel nincs összhangzásban azon hír, hogy az osztrák-magyar bank egy font arany ellenében a veretési költségek levonásával 1640 darab koronát lesz köteles adni, minthogy ezen költségek annyira nem rúghatnak (a reláció az első esetben 18·14 : 1, a másodikban 18·22 : 1, a korona súlya 0·3049, illetőleg 0·30619 gramm lenne). Rövid idő múlva azonban a korona szabatos színarany súlya az említett törvényjavaslatok elsejében hivatalosan tudomásra fog hozatni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

*Politikai Szemle. Havi folyóirat. Szerkeszti Dárdai Sándor, I. évfolyam
1. füzet. Budapest, az Athenaeum kiadása.*

Hazai viszonyaink között csak a legőszintébb öröm hangján üdvözölhetünk minden oly irodalmi törekvést, melynek célja államunk és társadalmunk függő kérdéseit — s ezeknek száma tudvalevőleg nem kicsiny — beható és szakszerű megbeszélés tárgyává tenni. Mert igaz ugyan, hogy nincs nálunk hiány emberekben, kik politikai kérdésekkel foglalkoznak. Nemzetünk viszontagságos történelme vagy talán fajunk képességeinek és hajlamainak sajátos alkotása a magyarázat: annyi tény, hogy politizáló nép vagyunk. Ebből azonban még nem következik az, hogy előmenetelünk e téren arányban van a politizáló polgártársaink számával. Eszünkbe jut Hobbes egy régi mondása, melylyel az államtudományokat az országúthoz hasonlította, melyen sokan futnak, de a mely épen azért fűvet nem terem. Nálunk is bevált az, hogy minél több a lábnyom, annál természetlenebb a föld s ha itt-ott egy növény kihajt, könnyen megeshetik, hogy abban közelebbi szemlélésre a pártszellem mérges hajtását kell felismernünk.

Az új irodalmi vállalat legelső füzetéhez irt előszavában a szerkesztő a következő szavakkal írja körül a megoldandó feladatot: »oly folyóiratot létesíteni, mely a hatalmi aspirációk által vezérelt politikai pártküzdelmekről menten, a jog- és államtudományi elmélet magaslatán állva, vegyen részt a hazai közélet átalakításában.« Az előszó maga is nehéznek mondja e feladat megvalósítását, utalva egyrészt a nagyközönség hiányára, másrészt a szakerőknek pártcélokra történő lefoglaltatására. Hogy az utóbbinál maradjunk: valóban bajos elképzelni, honnét kerüljön elő a pártcélok szolgáltatában nem álló független szaktudomány? A hol azt első sorban keresnünk kellene, a legfelsőbb tanintézeteken: ott többnyire mély hallgatást találunk, legyen bár ennek oka lélekölő túlságos elfoglaltság vagy elkedvetlenedés. S egyébiránt is a szám, mely itt tekintetbe jöhet: maroknyi kevés és a tudományos élet megteremtésére még ott sem elég, a hol a jobban művelt jogi szakok különleges feladatairól van szó, nem hogy az általában úgynevezett államtudományok terén valamit kezdhetnénk vele, mely részben elég a legközelebb lefolyt valuta-ankétunkra utalni. S hol van a többi független elem? Nyugalomba vonult, de irodalmilag tevékeny államférfiakra nálunk újjal mutatnak, magasabb vagy épen szakszerű műveltséggel bíró jogászaink, kereskedőink, iparosaink és nagybirtokosaink vagy nem érnek rá vagy nem szeretnek tollat forgatni. Ily körül-

mények közt valóban elismerésre méltó bátorság kell ahhoz, útnak indítani egy új irodalmi vállalatot a jelzett magas czéllal!

Az első s egyetlen füzet, mely eddig napvilágot látott, tagadhatlanul gazdag és érdekes tartalommal bír. Bennünket e helyen csak a közgazdasági tárgyú czikkek érdekelvén, csakis ezekre kell szoritkozunk. Ide tartoznak, a füzet sorrendjét követve: »Közgazdasági politikánk irányáról« Matlekovits Sándortól, »A valuta-reform« Fekete Ignácztól, azután »A borhamisításról szóló német birodalmi törvény tárgyalása« (a törvényjavaslat szövegével) s végül az apró közlések néhány pontja. Megannyi aktuális gyakorlati kérdéseket érintő czikkek, melyek közül azonban nagyobb igényekkel csak az első, a »Közgazdasági politikánk irányáról« című értekezés lép fel, melyre ezuttal röviden kitérni szándékozunk.

Értekező a cikk kezdetén visszapillantást vet arra a nagy átalakulásra, melyen a közgazdaság »elmélete«, mint ő mondja — a »közgazdasági politikáról táplált nézetek«, mint mi mondanók — átmentek. Majd vizsgálja az okokat, melyek a tényleges fordulatot, az államok közgazdasági politikájában világsszerte érezhetőleg beállott irányváltoztatást elősegítették és épen nem érdektelen áttekintést nyújt hazai viszonyaink alakulásáról a szabadságért lelkesülő hatvanas évektől egészen az állami gyámkodásért esengő nyolczvanas évekig. Végül pedig a példák egész sora után arra a következtetésre jut, hogy — saját szavait idézzük — a magyar állam immár megtette kötelezettségét a hátramaradt nemzet gyámolításában s már elérkeztünk ahhoz a ponthoz, midőn az állami befolyás nem kedvező, hanem ellenkező hatásokat szül, eljutottunk ahhoz a ponthoz, midőn az egyéni tevékenység a teljes szabadságot (!), a függetlenséget, a be nem avatkozást követeli (!). Itt az idő, hogy fékezzük az egyéni fejlődés érdekében az állami beavatkozást és szabad folyást engedjünk közgazdaságunk alakulására a magán tevékenységnek.

Értekezőnk e szavai, mint látjuk, erélyes »hands off« kiáltások a mai magyar állammal — Matlekovits tiltakozásai után nem akarjuk mondani, hogy mai kormányunkkal — szemben. Nem a mi feladatunk a felhozottak igazságát minden egyes pontban megvizsgálás tárgyává tenni: csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy értekező idézett szavaival nézetünk szerint tulló a célon, melyet elérni akar. Legjobban igazolja ez állításunkat értekező maga, mikor nyomban azután, hogy az egyéni tevékenység szabadjára hagyását, a hirhedt »laissez aller« elveit proklamálta: egész sorát a közgazdasági törvényeknek követeli, melyek közül csak példázgatólag említi a mezőrendőri törvényt, az állattenyésztési és szavatossági törvényt, a tagosítás könnyebb eszközlésére szolgáló törvényt, a posta, távirda, vasuti törvényeket. Nos, nekünk úgy tetszik, hogy e törvényeknek nem a »laissez faire« lenne a foglalatja. S azt hisszük, talán értekező is belenyugodnék abba, hogy a magyar állam ezentúl is gyámolítsa a gazdasági életet, hiszen e téren nemcsak a nemzeti termelés fokozása, többoldaluvá tétele, hanem a társadalmi béke jövőjének előrelátó biztosítása is az államra háramló feladat. A mi tulajdonkép bántani látszik értekezőt, az nem az állami befolyás, hanem annak kiszámíthatlansága, mint ő mondja, szeszélyessége. Készséggel megengedjük, hogy a mennyiben itt baj van, az lehetőleg orvoslandó s a jogállam követelményei felfelé is megvalósítandók. Csakhogy nem az elv, hanem annak alkalmazása szüli a nehézségeket s épen

a szabadelvű nemzetgazdáknak nem szabad megfeledezni arról az igazságról, hogy a megkötött kéz kevesebb rosszat, de — kevesebb jót is képes cselekedni.

x. y.

Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez. Írta Asbóth János. Budapest, 1892.

Ez érdekes munka a »Nemzetgazdasági Szemlé«-nek elég pontosan körülhatárolt terét csak alig érinti. A 30—40 kisebb-nagyobb tanulmány közül, melyet a több, mint 600 lapra terjedő vaskos kötet magában foglal, nincs egyetlen, szorosabb értelemben vett közgazdasági dolgozat s alig egypár, mely túlnyomólag közgazdasági kérdések körül forogna.

Asbóth János széles irodalmi látkörű s művelt izlésű író; hajlama és tanulmányai az essay-irodalom felé vonják, ezt műveli előszeretettel s — hozzátehetjük — nem közönséges tehetséggel. Köte-téből az olvasó sok élvezetet és sok tanuságot merithet; ez utóbbit azonban csak az, a ki elég készséggel és kritikával olvassa, mert a ki föltétlenül rábizza magát e szellemdús író vezetésére, nem egyszerű fogja hamis világításban látni az egyéneket és eseményeket. Asbóthban túlságosan erős a szubjektív elem, ez elfogulttá, egyoldalúvá teszi; elismerjük, hogy ez sincs minden haszon nélkül, mert néha épen az erős egyéni rokonszenvtől lelkesítve, pompásan kidomborítja az egyes pártok vagy egyének jó tulajdonságait, érde-meit, mint ezt konservatív sympathiái a régi és újabb konservatív párttal és államférfiakkal tétetik. Nagyobb baj, hogy nem egyszer csillogó chablonokat alkot magának s ezekbe igyekszik belekényszeríteni a való élet alakjait és eseményeit. Ilyen a »Három korszak« című tanulmánya, melyben Széchenyit és Vörösmartyt, Kossuthot és Petőfit, Deák Ferenczet és Arany Jánost, mint szorosan összeforrt szellemrokonokat s egy-egy korszaknak tipikus képviselőit tünteti fel. Ha jól emlékszünk, a kritika már kimutatta, hogy mily gyenge alapon áll ez az első tekintetre tetszetős s mindenesetre igen szellemes összehasonlítás s hogy az illető költők és államférfiak működési iránya és szelleme közt mily nagy eltérések, sőt ellentétek tátongnak. E folyóirat kerete nem engedi, hogy akár ezzel, akár a többi nem közgazdasági tanulmánnyal behatóbban foglalkozzunk, általában csak azt jegyezzük meg, kár, hogy szerző minden egyes tanulmánya alá oda nem tette az évszámot. A kötet 25 év irodalmi munkásságát foglalja magában, többnyire aktuális dolgokról szól, legtöbbször a közvetlen impresszió alatt, de van, a hol sem a dátum nincs kitéve, sem maga a tárgy nem jelöli meg az időt; pedig sok dolgot más színben látunk csak 10—15 év múlva is s kétségkívül nem egy dologról Asbóth is másképen írna ma, mint 10—15 évvel ezelőtt. A tanulmányok keletkezési idejének megjelölésével mintegy a távlatot adta volna meg, a honnan műveit leghelyesebben lehetne élvezni és megítélni.

A tanulmányok közül még leginkább érinti a közgazdasági tudomány határait a legelső, »A magyar birtokos-osztály hanyatlása« című; igaz, e tanulmány jó részét is a magyar nemesség régi közjogi állásának fejtegetése foglalja el, de a hol ez osztály hanyatlásának okait kutatja, ott már egészen átesap tudomány-szakunkba. Ismeretes

az a nagy gazdasági válság, melyen a birtokos-osztály az urbériség eltörlése s annak következményei folytán átment, Asbóth szépen, világosan írja le ezt s különösen érdekes az a fejtegetése, melyben kimutatja, hogy az urbéri kárpótlás miért volt oly meddő a föld-birtokos-osztályra: »Az egyszerű falusi nemes ember azt mondta magának, hogy földjeim egy részéről, vagyis inkább az ez után nékem járó köteles munkáról lemondtam és tőkét kaptam. De annak fölismerése, hogy ez a tőke más alakban épen csak ugyanazon földeknek, ugyanazon munkaerőnek összege és hogy ehhez képest részben mint beruházási tőkét a megmaradt földeken kell immobili- zálni, másfelől pedig, mint forgó tőkét, ismét munkaerővé kell tenni, — ennek fölismerése világos a nemzetgazda előtt, de az egyszerű falusi nemes ember előtt csak akkor vált világossá, mikor a tőke nagy része már elpusztult.« Ily érdekes és találó elemzésével találkozunk annak a hatásnak, melyet a megváltozott viszonyok a magyar föld-birtokos-osztályra gyakoroltak. Azonban Asbóth egyik jellemvonása, az egyoldalú felfogás, ebben az értekezésében is nyilvánul. A hanyatlás összes okait a külső viszonyok kényszerítő hatalmában keresi s véli feltalálni, nem látszik észrevenni, hogy belső okok, ez osztálynak tagadhatatlan degenerációja, szintén hozzájárultak a sajnálatos eredmény előidézéséhez. A történetíró, a nemzetgazda, az államférfi ne csak a mentséget csillogtassa, mutassa ki a nemzet — szerintünk is — egyik legfontosabb osztályának, a középbirtokos-osztálynak hibáit is, hogy okulást merithessen belőle. »A magyar haza — úgy mond Széchenyi — soha nem volt derék, sőt kitűnő férfiak hijával. Egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szükölködött; olyakéban t. i., kik tartózkodás nélkül a nemzet szemére lobbantják az igaz szót.« Szerző a magyar közép-nemességnek is sok igaz szót lobbant-hatott volna szemére.

Szerettük volna, ha szerző kissé még tovább megy fejtegetésében s azt is tanulmány tárgyává tette volna, hogy azok, kik mint új elem, az anyagilag elbukottak helyébe lépnek, miként asszimilálódnak s miként töltik be a megritkult sorokat. Mert ha ezek az új birtokosai a magyar középbirtoknak a régi magyar nemesség lángoló hazaszeretetét, közügyek iránti buzgalmát tovább ápolják, akkor a válság nem nemzeti, sőt még nem is társadalmi, hanem csak egyéni leend. Családok leszálltak, családok emelkedtek; így volt a multban is. Természeti törvény ez, nem lehet rajta változtatni; baj ugyan, ha a változás gyors és tömeges, de mindaddig nem veszélyes, míg a nemzeti hagyományok ereje összeolvasztani, egygyé forrasztani képes a régi és új elemeket.

—y.

A Pesti magyar kereskedelmi bank keletkezésének és ötven éves fennállásának története. 1841—1892. Irta dr. Pólya Jakab. Budapest, 1892.

Emlékiratoknak — tartalmazzák bár egyes ember vagy társaságok, intézmények élettörténetét — szükségkép kettős tárgyuk van: az egyik a szereplő alany maga, cselekedeteivel és szenvedéseivel, jó és balsorsával; a másik a környezet, az emberek és idők. Bármennyire összefolyjon is e két tárgy, bármily nehéz legyen is annak megállapítása adott esetben, hogy egy-egy lap melyik osztályba legyen sorolandó: a figyelmes észlelő meg képes itélni azt, hogy

minő súlyt fektetett az író az egyik és másik oldalra s hogy megvan-e tartva az az arány, a mely mellett az emlékiratból a lehető legtöbb tanulságot, a lehető legtöbb okulást merithetünk.

A Pesti magyar kereskedelmi bank előttünk fekvő emlékirata, mely az intézet ötven éves fennállása alkalmából az igazgatóság megbízásából készült, már kettős előszavában jelzi a kettős tárgyat, melyre most rámutattunk. Az első előszó (aláírás nélkül) utal arra, hogy a legrégibb magyar bank sorsa elválaszthatlanul összefügg Magyarország sorsával; szerző pedig bevezető soraiban hangsúlyozza, hogy terve volt a bank történetével kapcsolatban előadni hazánk gazdasági viszonyainak fejlődését és bevallja azt, hogy hajlama, előszeretete az ötven év első felének gazdaságtörténete felé vonzották. S csakugyan úgy találjuk, hogy a terjedelmes munkálatban előkelő hely jut a korrajznak, a hazai általános gazdasági helyzet, nevezetesen pedig a kereskedelmi és hitelviszonyok ecsetelésének. Különösen a régibb évek, a század első fele, a szabadságharcz és az azt közvetlenül követett idők emlékének időz szerzőnk hosszasan. E mellett háttérbe szorul az intézet szorosán banktechnikai működéséről való beszámolás, nevezetesen az újabb időkben követett üzleti eljárás, szabályok és elvek leírása. E hiányt a szakemberek szempontjából sajnálnunk kell — bár megengedjük, hogy a nagyobb közönséget e részletek valami különös mérvben nem érdekelnék.

Vizsont azonban szerencsésnek kell találnunk szerzőnek azon eljárását, hogy épen a régibb évek történetére s ebben a hazai gazdasági viszonyoknak általános rajzára helyezett nagyobb súlyt. Jól esik visszaemlékezni a nemzeti ébredés éveire és minden részletet, melyet e korról feljegyezve találunk, ereiklyeként kell őriznünk s a veszendőbe menéstől megóvnunk. Szerzőnk nagy gondot fordított e részletek összegyűjtésére és — írói egyéniségében rejlő előnyénél fogva — értett ahhoz, hogy érdekes és teljes — sőt néha terjedős — képet adjon a tőlünk távol eső s azért szinte idegenszerű viszonyokról. A krónikás hűségével írja le Pólya a történeteket; visszamegy a dolgok elejére (néhol nagyon is messze, pl. az Osztrák nemzeti bank keletkezésének előadásánál, mi elmaradhatott volna) s még az egyes szereplő egyéniségek jellemvonásaira is gondot fordít. Általános történelmi szempontból is nagy érdekléssel bír a magyar kormány által kibocsátott bankjegyek viszontagságos élete, melyet szerző egész részletességgel ír le, egy erős fejezetet szentelve annak. De a sorrend érdekében menjünk vissza a könyv elejére, hogy röviden bár, de ragaszkodva a szerző által nyújtott fonálhoz, vázoljuk az emlékirat tartalmát.

Milyen volt a helyzet az időtájt, mikor a magyar kereskedők a nagyérdemű Ullmann Mór indítványára nagy lelkesedéssel elhatározták, hogy létrehozzák az »Első magyar kereskedelmi bankot« — ez az első kérdés, melyre szerzőnk említettük modorában a feleletet megadja. Szinte magunk előtt látjuk a pesti sokadalmak képét, mikor az egész város egy nagy vásár volt; olvassuk a pesti kereskedők és iparosok jegyzékét, — még vallásukról is kapunk felvilágosítást, — betekintünk az 1831-ben megnyitott első magyar tőzsde csarnokába, szellőztetve látjuk igazságszolgáltatásunk rejtekeit; hallunk egy »Pest városi bank« tervéről s a »Komáromi biztosító-társaság« létezéséről. Következik a bank alakulásának leírása, vagyis az 1830—1841. évek története. Szinte nehezünkre esik e tizenegy éves vajadás

gyötrelmeit átolvasni — szerzőnk azonban igyekszik magát azzal megnyugtanni, hogy a kormányban nem hiányzott a jó akarat és szó sem volt aprólékos akadémuskodásokról s magára a bankra is előnyösebb, hogy működésének megkezdése oly időpontra esett, melyben a hiteljogot már kellőleg kiépítve találta s nem volt többé szükség kivételes bíróságra és eljárásra. Mindez némileg enyhíti ugyan a hosszú vajadás emlékét, de nem szünteti meg ama benyomást, hogy a magyar közgazdaság felülről vajmi késedelmes támogatásban részesült. Szinte meglep e mellett az Osztrák nemzeti bank igazgatóságának abbeli kijelentése, hogy a magyar bankot, ha létesül és teljes biztosságot lesz képes nyújtani, tőkájével is kész támogatni; meglep, mondjuk, oly időben, mikor ugyanaz a bank megtagadja a leszámítolást oly váltóktól, melyeken két bécsi házön kívül harmadikul egy magyar kereskedő aláírása szerepel. Következik a könyvben a bank első szervezetének leírása, mely alkalommal szerzőnk párhuzamot von az Osztrák nemzeti bank és hazai intézetünk szervezete és üzletköre között, mely párhuzamot indokol az a tény, hogy a Magyar kereskedelmi bank alapítói mintául a Nemzeti bankot vették. Jellemző az, hogy hazai intézetünk a leszámítolási kamatlábat állósította, ügyrendében kimondván, hogy a 6^o/o-os kamatláb állandóan irányadó és módosításnak csak lefelé van helye. Fontos eltérés még az, hogy bankunk nemcsak aranyra, ezüstre és belföldi állampapírra, hanem honi termékekre és iparczikkre is nyújt előlegeket.

Am az 1841. okt. 14-én aláírt szabadalomlevél még nem jelenti a bank működésének megkezdését, még kevésbé a végleges megalakulást. A harmadik fejezetben olvassuk azoknak a nehézségeknek és küzdelmeknek leírását, melyekkel a bank szervezkedése járt. Egyenetlenségek az ideiglenes igazgatóság keblében, szabálytalanságok miatt emelt panaszok kívülről, meg-megtorlódo pénzkeszlet és üzleti hiányok: ezek jellemzik az intézet létének első évét. Végre 1843. június 8-án megtörténik a végleges megalakulás, megszűnnek a belső egyenetlenségek, de viszont megkezdődik a küzdelem a bank alapszabályainak és ügyrendjének módosítása iránt. A küzdelem az osztrák pénzügyminiszterrel folyt, ez lévén hivatva a módosítások engedélyezésére s a kicsinyes akadémuskodás, melyet részéről észlelünk, ismét egy jellemző vonás a bécsi körök féltékenységére. Mindezen viszontagságok egészen részletesen vannak feltüntetve a fejezetben, mely már a negyvennyolczadiki események előhangjával zárul. Az intézet fejlődése ez időszakban, daczára a csak részben elhárított akadályoknak, nagyon kedvező; a bank teljes hitelt élvezett, alaptőkéjét 1 millió p. frtra emelte, némi tartaléktőkére is tett szert; a betétek összege évi 4-8 millió p. frtig emelkedett s a mi az ország szempontjából fontos: a bank egy csomó ipari s egyéb vállalattal lépett üzleti összeköttetésbe és növelte a takarékosági hajlamot uri osztályaink körében.

A következő fejezet, mely »A magyar jegykibocsátó bank« czímet visel, az 1848/49-iki eseményekkel foglalkozik. Messze vezetne e nehéz korszak történelmének bármely vázlatos előadása is. Magára az emlékiratra utalunk tehát, hol az a szerep, melyet bankunk, mint a magyar állam bankára vitt, apróra elő van adva.

A következő fejezet a banknak a szabadságharcz ideje alatt keletkezett magánügyleteiből felmerült bajait és azok többé-kevésbé

szerencsés orvoslását adja elő. A bank helyzete az 1848/49. mérleg szerint fölöttébb kényes volt. S mikor a magyar pénzjegyeket be kellett szolgáltatnia, a pénztárban nem maradt egyéb, mint 20.000 forint pp. Ez összeggel szemben vagy 100.000 frt. esedékessé váló követelés állott. A bank küldöttséget meneszt gr. Zichy Ferencz országos főbiztoshoz 200.000 p. frt. kölcsön nyújtása iránt. A küldöttség üres kézzel tér vissza s a segélykérés hire is rossz vért szül. A fizetési zavaroktól a véletlen szerencse, Pest város kölcsöne mentette meg a bankot. A bizalom megszilárdul, a béke helyreáll, Krausz báró kölcsönrel is támogatja a bankot. Ámde ismét új veszély fenyeget, mely az intézet fennállását látszik kérdésessé tenni. A bécsi pénz- és hitelügyi szaktanácskozmány elhatározza, hogy a Nemzeti bank a monarchia minden fontosabb helyén fiókot állítson fel s a pesti fiók felállítása már küszöbön áll. Havas, a Magyar kereskedelmi bank elnöke, annyira megretten e versenytől, hogy a Nemzeti bankkal folytatott alkudozásaiban már intézetünk felszámolásába egyezik bele s a felosztás módját és feltételeit 7 pontban megállapítják. Szerencsére sem az igazgatóság, sem a közgyűlés nem fogadja el az eszmét, mely a dicstelen és kora véget jelentené. Nem érdektelenek a közgyűlésen felhozott érvek, melyek intézetünk fennállásának szükségét, szemben a Nemzeti bank fiókjával is, indokolják. Bécs és Pest ellentétes érdekei s a politikai szempontok jutnak kifejezésre ez érvekben.

A következő lapok szintén nagyon jellemzők hazai hitelügyünk helyzetére s különösen a Nemzeti bank magatartása, mely merevebb volt az osztrák kormányénál, talál kellő megvilágításra. Intézetünk legyőzi az akadályokat s az új Osztrák hitelintézettel bocsátkozik alkudozásokba, melyek tán ez intézet pesti fiókjának átvételét s így bankunk jelentékeny megerősödését vonták volna maguk után, ha az osztrák pénzügyminiszter reforintervei nem zavarják a dolgok folyamát.

A hatvanas évekkel belépünk a hozzánk közelebb eső s így ismertebb események korszakába. Az akadályok és nehézségek még egy darabig tartanak, de csakhamar beáll a lázas tevékenység kora; hazánk visszanyeri az önrendelkezési jogot s a nemzet rohamléptekkel akarja utólni a külföldet, mely mögött annyi viszontagság és balsors miatt messze elmaradt. Következnek aztán a válságos évek, melyeken Pólya aránylag gyorsan átesik, hogy »A haladás új korszaka« cím alatt ugyancsak rövid lélekzettel a bank újjászervezését s aztán az azt követett fejlődést adja elő. A fejezetet a Magyar kereskedelmi bank üzetének a nagyobb fővárosi pénzintézetekével való összehasonlítása és az ötven éves multra való rövid visszatekintés zárja be.

A következő fejezetekben a főbb üzleti ágak fejlődése van feltüntetve, külön-külön a váltóleszámitolás, az előleg-, a betét- és a jelzálogüzlet. Kiegészítik e fejezeteket a mellékletek, melyek az üzletágak statisztikai képét állítják elénk.

Meg kell még említenünk, hogy a mellékletek közt kiváló érdekűek az 1—5. és a 25. számuk, melyek egyrészt a régi idők tőkéseiről adnak lajstromot, másrészt a történelmi nevezetességű 48/49-es emlékeket mutatják be.

Az ily nagyobb szabású emlékiratokban szegény közgazdasági irodalmunk köszönettel tartozik a művet létrehozott igazgatóságnak

és az írónak, ki a különben nem hálátlan feladatot, mely reá bízott, sikeresen megoldotta.

Dr. Ráth Zoltán.

Nemzetgazdasági írók tára. IV. kötet. Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól, írta Smith Ádám, fordították Enyedi Lukács és Pólya Jakab; bevezetéssel Kautz Gyula által. Második és harmadik könyv. Budapest, 1892. (Ára 1 frt. 50 kr.)

Abból az irodalmi vállalatból, melynek nagy jelentőségét e folyóirat hasábjain csak nem rég (XV. évf. 190. s. k. l.) méltattuk, immár a IV. kötet fekszik előttünk, mely folytatását hozza a közgazdaságtan nagy mestere, Smith Ádám világhírű művének, adva abból a második és harmadik kötetet. E kötetek elseje tudvalevőleg a tőke tanával foglalkozik és felöleli Smithnek a pénzről és hitelről vallott nézeteit, a papírpénz és jegybankok kérdéseit s így reánk már ez okból is aktuális érdekekkel bír. A harmadik kötet egy adag gazdaságtörténet, tárgya lévén, a mint a nagynevű szerző körülírta: a gazdagodás különböző előhaladása a különböző nemzeteknél. Ugy a mezőgazdaság szervezete, mint a kereskedelem és ipar fejlődése elő van adva e lapokon s az a gazdaságpolitikai irány, melynek apostola Smith, előcsillan ugyszólván minden egyes lapon.

Nincs szükség arra, hogy a magyar fordításban most először megjelenő alapvető munkát ajánljuk. Nemcsak a szakembernek, de minden művelt egyénnek tájékozva kell lenni azokról a tanokról, melyeket a nagy skót tudós hirdetett. S a ki tudományunk csarnokába először akar betekinteni, az nem választhat alkalmasabb vezérfonalat, mint e könyvet, mely könnyen érthető és minden fárasztó elvonástól ment irmodorával a lehető legkisebb fáradsággal megközelíthetőkké teszi a társadalom anyagi életének törvényeit.

Hozzátehetjük, hogy a fordítás, melyet a címlapon megnevezett szakembereink végeztek, hű és világos; a kiállítás pedig, melyet a kockázatot viselő Pallas nyomda- és könyvkiadó-vállalat gondozott, kifogástalan.

á.— á.—

Az V. nemzetközi belhajózási kongresszus Párisban. 1892.

A f. é. július hó 21—30. napjain Párisban tartandó ötödik nemzetközi belhajózási kongresszus szervező bizottsága már szétküldte a gyűlés szervezetét, munkarendjét és munkatervét tartalmazó előkészítő irományokat. Ezek tartalmát a következőkben kívánjuk röviden ismertetni.

A kongresszus a francia köztársaság elnökének, Carnotnak védnöksége alatt áll; tiszteletbeli elnökei a négy francia közgazdasági szakminiszter, védnöki bizottsága nagyszámú francia és külföldi kitünőségéből van összetéve; hazánk, valamint Ausztria nincsenek képviselve. Magyarország egyébiránt a szervező bizottságban sem szerepel, míg Ausztria két taggal vesz benne részt. Az utoljára említett bizottság feladata volt a munkaterv és a kirándulások rendjének megállapítása és az ő dolga lesz a jelentés elkészítése. A kongresszus tagjai az államok kiküldöttei, azután a kereskedelmi kamrák, hajózási vállalatok, vasuti és egyéb szállítási társaságok, valamint a tudományos

és műszaki vagy ipartársulatok képviselői s végre mindazok, a kik ilyenekül a szervező bizottság titkárságánál beiratkoznak. Az ülések kétfélék lesznek, u. m. teljes és osztályülések; a tagok maguk választják az osztályt, melybe belépni kívánnak. A négy osztály tanácskozási tárgyai a következők: az első osztályé a hajózható utak építése és fentartása, a másodiké azok műszaki kihasználása, a harmadiké a kereskedelmi kihasználás és gazdasági kérdések, a negyediké a folyók azon részének ügye, mely a tenger behatása alatt áll. Az osztályok tárgyalásai az előkészítő jelentések eredményeinek rövid összegezésével kezdődnek és az osztály véleményét a teljes ülésben képviselni hivatott előadó kijelölésével végződnek. Meg van szabva, hogy egy-egy tag az üléseken 15 percnél tovább nem beszélhet s kétszernél többször egy tárgyhöz csak a gyűlés beleegyezésével szólhat.

A kongresszus elé összesen tiz kérdés terjesztetett; mindegyik kérdésre vonatkozólag egész sora a szakembereknek fog előkészítő jelentést készíteni. E jelentések a tagoknak már az ülések megkezdése előtt szét fognak küldetni. A tiz kérdés tárgyai a következők: 1. A csatornák partjainak megerősítése. 2. A csatornák táplálása. 3. A csatornák vízfelszívásának meggátlása. 4. A vizek tartók. 5. A közlekedés elzárása csatornákon és csatornázott folyókon. 6. Vontatás a csatornákon, a csatornázott és a szabad folyókon. 7. Adók vagy vámok a hajózható vizeken. 8. A belvizi kikötők kezelése. 9. A hajózható vizek és a vasutak szerepe egymáshoz viszonyítva a szállítás terén. 10. A folyóknak javítása a tenger behatása alatt álló részeiben, odaértve a torkolatot. E tiz kérdés megoldását, mint jeleztük, elő fogják készíteni a szakemberek véleményei. A véleményezők közt Európa majd minden állama képviselve van, sőt az Európán kívüli földrészek közül Amerika (Egyesült-Államok) és Afrika (Egyiptom) is. Hazánkat a 9. kérdés megoldásánál Halász S. műegyetemi magántanár és a 10. kérdésnél Gonda Béla műszaki tanácsos fogják jelentéseikkel képviselni.

A kongresszus kiállítással és kirándulásokkal lesz egybekötve. A kirándulások elseje a Franciaország északi részén fekvő csatornák felé irányul, gyülekezés július 18-án Lille-ben, visszatérés Párisba július 20-án. A második nagyobb kirándulás az ülések befejezte után fog megtörténni, a szemle tárgyai az ország közepén levő csatornák s a Saône- és Rhône-szabályozási műveletek. E kirándulás 4 napon át fog tartani. Az ülések folyama alatt is lesznek apróbb kirándulások a Szajnán, a Marne folyón és a párisi városi csatornákon.

A tagsági díj, mely azonban nem foglalja magában a kirándulások költségeit, 25 frank; a részvételi nyilatkozatok a titkársághoz (Secrétariat général du V-ème Congrès international de navigation intérieure, Bourse de Commerce, rue de Louvre, Paris) intézendők.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Az árúforgalom a magyarországi vízi utakon.¹⁾

c

Ismereteseek általában azon körülmények, a melyek a vízi utak jelentőségét Magyarországon az árúforgalom tekintetében, részben kedvezőtlenül, részben pedig kedvezően befolyásolják. Kedvezőtlen jelenségekkül tekinthetők folyamrendszerünknek egyoldalúsága s árúforgalmunkéval merőn ellentétes iránya, a gyakran föllépő vízhiány, egyes főbb folyóinknak szabályozatlansága; s a legújabb időkig a nemzetközi átmeneti forgalomra annyira alkalmas Dunának épen a határon (Gönyő és Pozsony közt, illetve a Vaskapunál) mutatkozó akadályai, a hajózhatás szempontjából. Másrészt azonban a jelentékenynek mondható folyamhálózat, a mely az ország összes folyamvidékeit oly elsőrangú víziúttal minő a Duna, hozza csaknem kivétel nélkül kapcsolatba; az ország mezőgazdasági és nyerstermelési jellege, a mely az első sorban a víziútra utalt árúk óriási tömegét foglalja magában, megannyi nyomos momentum, a melyek vízi utainknak rendkívüli fontosságát érthetővé teszik és mindenkor biztosítják.

Rége, midőn vasutak egyáltalában nem, vagy csak szórva-nyosan léteztek és a közforgalom a különben meglehetősen elhanyagolt utak mellett kiválóan a víziutakra szorítkozott, ezeknek szerepe természetesen domináló volt. Különösen előmozdította ezt a gőzhajózás erősbulése és a kereskedelem szervezkedése. Abban az arányban, a melyben a folyamparti vidékek, nevezetesen a Duna, Tisza és a Maros mentén, kezdenek eladásra termelni, fejlődik a közvetítő kereskedelem s az ország azon pontjai emelkednek élénk forgalmu városokká, a melyekben ezen kereskedelem mint megannyi csomópontokban központosul, ilyenek: Arad, Szeged, Titel, Zimony, Eszék, Pest, Győr, stb. S mialatt a keleti irányba igyekvő forgalmat egyrészt az evezős hajókkal és járművekkel közvetített fa, kő, tégl, stb. szállítás absorbeálja, a mely az ezen árúkbán szegény alvidékre tódul, másrészt pedig a gőzhajózás által közvetített kereskedelmi árúk tömege foglalja le, a melyek nagy része csak átmenetkép, az aldunai tartományokba veszi útját — addig a nyugoti irányban haladó árúforgalom, a melynek szolgál az ország két mesterséges víziútja is, megkönnyítve a Dunára való jutását a Tisza- és Maros-menti termé-

¹⁾ Jelen tanulmány egyik részletét, s pedig a statisztikai anyagot felölelő részét, képezi azon előadásnak, a melyet szerző a f. évi július havában Párisban összeülő ötödik belhajózási congresszusra, a nemzetközi végrehajtó bizottság megbízásából kidolgozott. Ugyanezen előadásnak a személyforgalomra vonatkozó részét a »Nemzetgazdasági Szemle« f. évi márcziusi számában volt alkalmunk közölni. *A szerkesztő.*

nyeknek — egy rendszeresen szervezett kereskedelem erőteljes támogatása által egyre kiterjedtebben jelenik meg és emelkedik fontosságban.

Sajátságos mindenesetre, hogy az áruforgalom alakulásában az ország fővárosa, jóllehet annak irányába beleesik, nem veszi ki mindjárt azt az osztályrészt, a mely hivatásánál és helyzeténél fogva megilletné. Az osztrák tartományokhoz közelebb eső Győr képezi a végállomást, a mely felé a vízi közforgalomnak tulnyomó alkatelemét magában foglaló gabonaforgalom törekszik. Így evezős hajókon 1857-ben az akkori Pestre 1·5 millió, Győrbe 4·8 millió; 1858-ban Pestre 1·2 millió, Győrbe 6·4 millió; 1859-ben Pestre 1·3 millió, feljebb 4·2 millió; 1862-ben Pestre 1·5 millió, Győrbe 5·6 millió mérő gabona szállittatik; gőzösökkel pedig 1858-ban Pestre 433.741, feljebb 480.356; 1859-ben Pestre 719.141, feljebb 3,840.599 mérő gabona.

De csakhamar átalakul és egyszersmind jelentékenyen kibővül a kép, a vasuti hálózat létesítése és kiterjesztése folytán. A vasutaknak a maguk sajátos rendeltetésük betöltésén kívül föladatául jut, hogy az ország folyamrendszerének természetes alakulásából eredő hiányokat korrigálják, és segítsenek azon a hátrányon, a mely jelentkezik abban, hogy az országnak és fővárosnak, az ország tengerpartjával és egyetlen számottevő tengeri kikötőjével közvetlen vízi összeköttetése nincs; továbbá, hogy új kiviteli irányok megnyitását tegyék lehetővé. A magyar kormány vasutpolitikájában erélyesen érvényre emeli az egyre gyarapodó hálózatnak a fővárosban való központosítását, a mely kétségtelenül hozzájárul ahhoz, hogy Budapest az amerikai városok módjára fejlődjék ki és egy csapással a világ- városok sorába emelkedjék. A népesség rohamos szaporodása és az óriási arányokban megindult építkezés, továbbá a kereskedelemnek és gyáriparnak egyre növekvő erősbulése természetesen maga után vonta az élelmiszerek, építési és tüzelő anyagok nagy tömegekben ide toldulását, a nyers anyagok és félgyártmányok fölhalmozódását részben kereskedelmi, részben földolgozási célokból; a fogyasztással karöltve jár a termelés nagysága a legkülönbélebb irányban. Mindez kellő világításba helyezi az ország politikai és gazdasági központja igényeinek kielégítésében a vasutak, de egyszersmind víziutak szerepét, mert hisz magában véve az a körülmény, hogy Budapest a Duna partjain terül el, döntő kihatással volt és lesz mindenkor a víziutak jelentőségére Magyarországon.

A fővárosban központosulván ily módon a vasutak és víziutak közvetítette forgalom, indokolt néhány adattal megvilágítani azon méreteket, melyeket az említett közlekedési tényezők közreműködésével az áruforgalom feltüntet.

Visszamenve a hetvenes évek derekáig, a midőn már Pest Budával egyesítettvén, az egységes főváros ereje kellő mértékben érvényre jut, a vasutak és a gőzhajózás által ellátott forgalom évről évre ekkép fejlődött:

Év	Erkezett	Elszállított	Összesen
	t o n n á k b a n	t o n n á k b a n	
1876	1,454.958	744.593	2,199.551
1877	1,539.011	797.919	2,336.930
1878	1,492.360	844.316	2,336.676
1879	1,580.549	845.685	2,426.234
1880	1,566.238	806.419	2,372.657

Év	Érkezett	Elszállított	Összesen
		t o n n á k b a n	
1881	1,787.718	871.352	2,659.070
1882	2,049.803	1,040.373	3,090.176
1883	2,513.571	1,096.108	3,609.679
1884	2,369.890	1,222.709	3,592.599
1885	2,321.964	1,332.794	3,654.758
1886	2,289.928	1,112.386	3,402.314
1887	2,263.802	1,155.211	3,419.013
1888	2,655.379	1,304.273	3,959.652
1889	2,249.575	1,206.472	3,456.047
1890	2,425.022	1,334.512	3,759.534

Vagy öt évi átlagokat véve alapul, az összes áruforgalom kitett az

1876—1880-diki időszakban évente átlag	2,334.409	tonnát
1881—1885-diki	»	»
1886—1890-diki	»	»

A főváros áruforgalma tehát határozott és következetes emelkedésről tanuskodik; különös lendület mutatkozik a nyolczvanas évek elejétől számított öt évi cyklusban, a mikor többek közt a Duna két partját összekötő vasuti hid, a közraktárak és elevatorok létesítésének hatása már nyilvánul. Az összes áruforgalomban továbbá az érkezett árúk átlag 64⁰/₀, az elszállított árúk pedig 36⁰/₀-al szerepelnek; az érkezett árúk túlsúlya könnyen kimagyarázható, ha tudjuk, hogy a forgalom legnagyobb részét az u. n. fogyasztási cikkek, (gabonaneműek, tüzelőanyagok, élelmi cikkek, stb.) nyújtják, a melyek belfogyasztási célból hozatnak be a fővárosba, míg az elszállított árúknak inkább a főváros közvetítő kereskedelme jut kifejezésre.

Ha már most vizsgáljuk azt, hogy ezen áruforgalom legyőzésében mily szerep jut a vízi utakra vagy helyesebben a dunai forgalomra, úgy tapasztaljuk, hogy a részletezett árumennyiségből évről évre érkezett és elszállított a Dunán:

Év	Érkezett tonna	Az összes érkezett árúk %-a	Elszállított tonna	Az összes elszállított árúk %-a	Összesen tonna	Az összes áruforgalom %-a
1876	300.062	20	184.880	24	484.942	22
1877	281.988	18	183.768	23	465.756	19
1878	288.798	19	208.069	24	496.867	21
1879	302.134	19	190.660	22	492.794	20
1880	343.402	22	179.699	22	523.101	22
1881	349.857	20	194.697	22	544.554	20
1882	347.649	17	231.733	22	579.382	19
1883	326.302	13	211.003	20	537.305	15
1884	358.023	15	190.296	16	548.319	15
1885	400.271	17	215.911	16	616.182	17
1886	347.033	15	228.842	20	575.875	17
1887	375.487	16	240.578	20	616.065	18
1888	421.523	16	292.686	22	714.209	19
1889	443.824	20	255.392	20	699.216	20
1890	518.828	21	306.384	23	825.212	22

Vagy ezuttal is öt évi átlagokat tekintve, a fővárosi összes áruforgalomból esik:

	a vasutakra	a viziutakra
az 1876—1880-iki időszakban	79 ⁰ / ₀	21 ⁰ / ₀
az 1881—1885-iki »	83 ⁰ / ₀	17 ⁰ / ₀
az 1886—1890-iki »	81 ⁰ / ₀	19 ⁰ / ₀

mely arány, tekintve a vasutak ez időszakokra eső jelentékeny gyarapodását, épenséggel nem bizonyít a viziutak túlságos háttérbe szorítása mellett.

A viziuti áruforgalmat az érkezés és elszállítás tekintetében viszonyítva az összforgalomhoz, kitűnik továbbá, hogy

	az összes érkezett árúk közül	az összes elszállított árúk közül
az 1876—1880. időszakban érkezett vizen	20 ⁰ / ₀	elszállított vizen 23 ⁰ / ₀
az 1881—1885. » » »	16 ⁰ / ₀	» » 19 ⁰ / ₀
az 1886—1890. » » »	17 ⁰ / ₀	» » 21 ⁰ / ₀

Meg kell jegyeznünk, hogy a vizen szállított fönti mennyiségek nem meritik ki teljesen azon árúkat, a melyek szintén a Dunán érkeztek vagy szállítottak a fővárosi forgalomban. Számba veendő nevezetesen az evezős magánhajók közvetítette forgalom, melyre nézve a fővárosi statisztikai hivatalnak, sajnos, csupán az érkezésre szorítókozó nyilvántartása nyomán néhány adatot ime ideiglatunk.

Ez úton a főbb árucikkekkel jutott a fővárosba:

	Gabona	Kőszén	Szer- és épületfa	Építő- anyag	Gyümölcs	Vegyes	Bor	Tüzelőfa
		t	o	n	n	a	hektoliter	köbméter
1876-ban:	106.639	26.135	13.393	5.375	3.456	3.150	43.170	161.594
1890-ben:	282.879	45.938	13.907	11.530	1.061	11.228	17.507	104.465

Jellemzők ez adatok nemcsak megoszlási és fejlődési arányuknál, hanem azon oknál fogva is, mert egyszersmind az árucikkek minősége iránt adnak felvilágosítást, a melyek a viziutat keresik föl. A gabona és kőszén szállítmányok óriási túlsúlya elvitázhatatlan a minthogy tény, hogy a Dunagőzhajózási társulatnál is ezen tömegárúk az érkezett teherszállítmányok 60—65⁰/₀-át teszik.

Áttérve ezek után magára az országos forgalomra, kétségtelen, hogy annak megállapítása a viziutakat illetőleg általában nagy nehézségekbe ütközik. A viziutakon a forgalom nem mint a vasutaknál, állomásról állomásra és egy fuvarozó által bonyolítottatik le; azok megannyi szabad közlekedési utat képviselnek, a melyen a fuvarosok nagy számával állunk szemben, úgy hogy a lebonyolított forgalom nagysága tekintetében a viziutak szinte ellenőrizhetetlenek. Különösen nehéz a csak megközelítő megállapítás Magyarországon. Mesterséges viziutaink, a csatornák, viszonylag alárendelt szerepet játszanak, s az itt kifejlődő forgalom, a mely ezen viziutaknál megállapítható, sőt a csatorna fentartási érdekénél fogva megállapítandó, aránylag csekély részét képezi az összforgalomnak. Azok a tekintetek továbbá, a melyek másutt, akár a vámkezelési, akár pedig folyamrendőri szempontból az elvonuló árúk mennyiségének és minőségének pontos meghatározására befolyanak, nálunk nem igen érvényesülhetnek; végre az árúk a folyamrendszer sajátossága folytán a Dunán halmozódván össze túlnyomólag, azon utban, melyet a mellékfolyókról a főfolyamon vagy megfordítva tesznek, többször jöhetnek számításba, a melynek szabatosága ekképen zavartatik. Az adatok számszerű közlésében tehát el kell tekintenünk épp úgy a tisztán lokális forgalomtól, a melyet főleg vásárok alkalmával kisebb járművek közvetítenek, szállításuk tárgyát különösen élelmi szerek képezvén, valamint a kizárólag evezős hajók ellátta forgalomtól, mely

tulnyomón a voluminosus, tűzifa, nyers kő, téglá, stb. czikkeket öleli föl és szemlélődésünket irányítanunk kell a rendszeresebb áttekintést nyújtó gőzhajózás viselte forgalomra, mint a mely összehasonlíthatlanul fontosabb is nemcsak kiterjedtségénél, hanem minőségénél fogva, mert hisz praegnansul magában foglalja a tulajdonképi kereskedelmi árúforgalom alkatelemeit.

S e tekintetben irányadó mindenesetre a Dunagőzhajózási társaság; e hatalmas közlekedési vállalat, melynek súlypontja Magyarországra esik s itt is mondhatni a vizen közlekedő vállalatok forgalmának túlnyomó részét köti le a maga számára.

Ha a nevezett társaságnak tisztán Magyarországon az utolsó évtized alatt mutatkozó tevékenységét megfigyelés tárgyává tesszük, tapasztaljuk, hogy az általa közvetített árúforgalom mennyisége volt tonnákban:

Év	A Dunán	A Tiszán	A Száván	A Dráván	Összesen ¹⁾
1881 . .	1,342.159	168.954	218.792	65.040	1,465.902
1882 . .	1,125.945	117.580	183.527	47.592	1,235.696
1883 . .	1,291.499	171.037	234.862	48.340	1,447.888
1884 . .	1,263.237	133.907	198.046	39.936	1,410.053
1885 . .	1,350.788	209.729	251.097	54.224	1,532.302
1886 . .	1,303.771	212.036	270.225	61.889	1,496.708
1887 . .	1,348.272	214.605	214.231	59.889	1,486.418
1888 . .	1,525.558	271.113	218.570	66.654	1,659.230
1889 . .	1,610.863	255.738	216.706	81.060	1,740.111
1890 . .	1,771.099	210.774	162.564	103.319	1,862.525

Az összforgalom csekély ingadozás mellett határozott növekedésről tanuskodik, úgy hogy az utolsó évi összforgalom 27⁰/₀-al nagyobb, mint volt az 1881. évi. A Duna imponáló fölényét szemben a mellékfolyóin mutatkozó eredményekkel, eléggé megvilágítják a közölt számcsoporthoz; mégis kiemelendő, hogy az összforgalomból a Dunára jut átlag 80⁰/₀, egyenlőn a Tiszára és Szárára 8—9⁰/₀ és a Drárára 4⁰/₀.

A mennyiség után nem kevésbé tanulságos ismerni a szállított áruk minőségét, a melyre nézve a társaság kimutatásaihoz képest a széntől eltekintve megkülönböztetjük a kereskedelmi árukat és a gabonanemeket. Ezen szempontból a forgalom az utolsó tíz évben következőképen oszlott meg:

Év	A D u n á n		A T i s z á n	
	kereskedelmi árúk	gabona- nemek t o n n á k b a n	kereskedelmi árúk	gabona- nemek
1881 . . .	593.922	368.834	71.407	43.708
1882 . . .	673.253	507.184	73.972	91.881
1883 . . .	623.047	504.617	73.404	94.869
1884 . . .	648.061	441.607	52.015	78.952
1885 . . .	625.932	602.168	78.736	127.898
1886 . . .	724.713	453.710	76.007	133.666
1887 . . .	735.255	518.748	69.789	143.117
1888 . . .	743.479	673.712	68.430	201.412
1889 . . .	829.623	641.325	110.703	143.905
1890 . . .	832.991	789.971	67.539	142.250

¹⁾ Az összforgalom adatai nem egyeznek az egyes vonalak összforgalmával, miután az »összesen« számokban az árumennyiségek, ha két vagy több vonalon is kell átmenniök, csak egyszer vétetnek számba, ellenben benfoglaltatnak minden azon egyes vonal összforgalmában, melyet érintettek.

Év	A Száván		A Dráván		Összesen	
	kereskedelmi árúk	gabona- nemek	kereskedelmi árúk	gabona- nemek	kereskedelmi árúk	gabona- nemek
			t o n n á k b a n			
1881 . . .	148.571	25.739	41.016	6.575	687.812	376.820
1882 . . .	155.617	54.168	54.454	10.585	776.839	518.200
1883 . . .	173.376	50.563	30.432	17.907	743.133	529.982
1884 . . .	150.680	37.698	33.319	6.617	770.237	456.381
1885 . . .	190.394	48.730	36.098	18.125	778.413	619.085
1886 . . .	211.074	46.030	32.328	28.755	885.793	472.229
1887 . . .	168.391	35.509	37.939	21.929	848.489	533.552
1888 . . .	164.209	46.102	34.908	31.745	850.707	692.842
1889 . . .	161.978	40.837	47.458	33.602	928.401	658.563
1890 . . .	119.483	36.867	60.867	42.452	853.175	800.741

Kitűnik a közlöttekől, mily döntő szerepet játszik a magyarországi áruforgalomban s nevezetesen a víziutakon a gabona, melynek mennyisége az egyes évek aratási és kiviteli viszonyaihoz képest változik ugyan, de évről évre erős arányban marad a kereskedelmi árúk mennyiségéhez, sőt az utolsó évben csaknem eléri ezt. Tény továbbá, hogy a víziuton szállított gabona mennyiség — a vasuti verseny daczára — a vázolt évtizedben emelkedő irányzatot követ; elég csak arra utalnunk, hogy a gyarapodás 1890-ben az 1881-iki mennyiséghez képest 112^o/. Az egyes víziutaknak szerepe a szállított árúk minőségét illetőleg szintén világosan ötlük szembe. Mig a Dunán, a folyam nagy szabásának megfelelően, a kereskedelmi árúk és gabonanemek jóformán egyensúlyozzák egymást, addig a Tiszán a folyamvidék termelési viszonyaihoz képest, túlnyomó a gabona forgalom; a Száva és Dráva viszont a kereskedelmi árúknak szolgálnak kiválón. S ha ezenfelül a forgalom irányát és a szállított árúk minőségét kombináljuk az egyes folyamokon lebonyolított forgalom nagyságával, úgy az utóbbi eredményre jutunk. A Dunán a víz ellenében levő forgalom sokkal nagyobb, mint a víz mentén való forgalom (pl. 1890-ben 1,284.103 t., contra 486.996 t.); e mellett az előbbi irányban a gabonanemek túlnyomók a kereskedelmi árúk fölött (1890-ben 778.045 t. gabona, 437.296 t. kereskedelmi árú); vízmenti irányban pedig megfordítva áll a viszony (1890-ben 395.695 t. kereskedelmi árú, 11.926 t. gabona). A Tiszán ellenben, a mely az árúk zömét a Dunára viszi, ennek megfelelően a forgalom is nagyobb a vízmenti irányban (pl. 1890-ben 165.870 t. lefelé, 44.904 t. fölfelé) s valamint a jelzett irányban a gabona jóval túlhaladja a kereskedelmi árúkat (1890-ben 140.849 t. gabona, 25.021 t. kereskedelmi árú) épp úgy a vízellenes irányban a kereskedelmi árúk képezik a többséget (1890-ben 42.518 t. kereskedelmi árú, 1.401 t. gabona). Végre a Dráva és Száva az árúk mozgalma tekintetében csaknem egyforma viszonyokat tüntetnek föl; az árúk mozgalma túlnyomón vízellenes; és a kereskedelmi árúk játszá a főszerepet, a mint ez az illető vidékek forgalmi és gazdasági viszonyaiból természetszerűen foly.

Számba véve már most a Dunagőzhajózási társaságon kívül, a melynek áruforgalmában egyébiránt a magyar víziuti áru-forgalom hű képe tükröződik vissza, a többi gőzhajózási vállalatok közvetítette forgalmat is, s pedig úgy tonnamennyiség, valamint az ez által megtett kilometrikus hossz szerint, az utóbbi tíz évről a következő figyelemreméltó adatok tárulnak eléünk:

Év	A szállított árúk	
	tonnái	tonna kilométerei
1881	1,865.992	678,470.685
1882	2,130.388	790,857.681
1883	2,183.481	885,736.553
1884	2,104.250	745,218.220
1885	2,290.572	867,875.476
1886	2,176.682	780,784.229
1887	2,191.185	847,801.534
1888	2,522.782	907,339.376
1889	2,534.897	993,607.503
1890	2,839.572	1.002,180.777

A viziuti áruforgalom tehát az idők során egyre növekedőben van; úgyannyira, hogy a vázolt tíz év alatt az első és utolsó év arányait tekintve, az emelkedés a tonnamennyiséget illetőleg 52^o/_o, a tonnakilométereket illetőleg pedig 48^o/_o.

Hiányos volna azonban a viziforgalom képe mindenestre, ha az ország egyetlen, nagyobb forgalmi és kereskedelmi jelentőséggel bíró csatorna hálózata, a Tiszát a Dunával összekötő Ferencz-csatorna részesedése nem nyerne külön kiemelést.

A csatornán közlekedett:

Év	H a j ó		T u t a j		A rakomány összes súlya tonnákban
	üresen	rakodtan	üresen	rakodtan	
1881 . . .	1.270	2.808	128	1.242	306.526
1882 . . .	1.792	3.016	158	1.158	336.667
1883 . . .	1.473	2.901	110	1.177	377.186
1884 . . .	1.612	3.094	160	1.170	379.333
1885 . . .	1.254	2.687	314	831	373.817
1886 . . .	780	1.894	258	637	270.438
1887 . . .	906	1.908	204	719	283.266
1888 . . .	914	1.719	235	788	272.855
1889 . . .	925	1.800	290	1.040	266.758

A forgalom itt is túlnyomón a Dunára halad gabonaneműekkel, a mely cikkeknek szállítására befolyó körülmények változandósága érthetővé teszi az egyes évek ingadozásait. Ez ok méltánylása mellett mégis lehetetlen az utóbbi évek eredményeihez képest némi visszaesést a csatorna forgalmában nem konstatálnunk. E visszaesés tényleg meg is van, s a vasuti versenyen kívül visszavezethető főleg arra, hogy gabonás szállító hajók az utóbbi időkben nagy dimensiókban, illetve nagyobb hordképességgel építtetnek, melynek folytán a csatorna méretei azok térfogatának már többé nem igen felelnek meg.

Helyén levőnek tartjuk kitérni itt általában vizi járműveink méreteinek illetve hordképességének kérdésére annál is inkább, mert a megváltozott helyzettel szemben csak nem rég a földművelésügyi miniszteriumban egy szakértekezlet tartatott, mely szükségesnek látta megállapítani a csatornaméretek típusát, összhangzásba hozandó azokat a járművek méreteivel.

A gőzvonatást igénybe vevő hajóink rendes méretei a következő határok közt mozognak: hossz 32'0—65'0 méter, szélesség 6'0—9'60 méter, oldalmagasság 1'42—2'80 méter, legnagyobb merülés 1'40—1'90 méter. Egyébként a hajóállomány és a hordképesség fejlődését illetőleg adataink ezek: 1870. év végén gabona és kereskedelmi áru valamint építési anyag és tűzifa szállítására alkalmas

1905 hazai usza, összesen 84.832 tonna hordképességgel volt forgalomban; ezek közül mindössze 71 drb volt olyan, melynek hordképessége a 300 tonnát meghaladta. E 71 hajó összesen 25.602 tonna hordképességgel birt; a 300 tonnát meghaladó hajók ekként az összes hajóállománynak (905) alig 8^o/o-át, s az összes hordképességnek 30^o/o-át tették ki. — Ellenben az 1890. év végén konstataált állomány szerint a fent jelelt osztályba tartozó uszák száma volt 1.048, ezek összes hordképessége pedig 208.431 tonna. Az említett uszák közül 248 drb volt olyan, melynek hordképessége meghaladta a 300 tonnát, az összes hordképesség pedig 108.030 tonnára rugott, úgy hogy a fentebb 1870. évre kimutatott arány most ez: 28^o/o és 52^o/o. A felsorolt számadatokból, a melyekbe a Dunagőzhajózási társaság hajóállománya befoglalva nincs, egyszersmind kitűnik, hogy míg az összes hajóállomány 1890. végéig, az 1870. évi állománnyal szemben darabszám szerint csupán 16^o/o szaporulatot mutat, ugyanakkor a hordképesség 246^o/o-al gyarapodott. Szembetűnően nyilvánul tehát a hajóépítés terén a lehetőleg minél nagyobb hordképességre való törekvés, a melynek azonban részben a folyami-viszonyok, részben a hajózás technikája természetes határokat szab, s úgy látszik, hogy e végső határ a Közép-Dunára és mellékfolyóira nézve a 600 tonnánál van elérve; — a minthogy tényleg 600 tonnát meghaladó hordképességű hajó mindössze 4 drb van Magyarországon.

E kitérés után fölvéve ismét az előadás fonalát, a viziuti árúforgalom mérvei még inkább megvilágíthatók a vasuti hason forgalommal való összehasonlítás által. Elismert tény, hogy a vasutak létesítése világszerte óriási lendületet adott az árúk mozgalmának. Így volt ez Magyarországon is kezdettől fogva.

1849-ben az országnak 178 km. vasutja volt, mely hosszon ez évben 29.695 tonna árú szállított. A rá következő harmadik évben (1852) a vasutak hossza tett 356 kmt., tehát kétszer akkora lett, ellenben az árúforgalom 264.572 tonnára rugott, tehát majdnem meg-tizszeresedett. Ez időtől fogva a vasúthálózat kilométrikus kiterjedése és az árúforgalom nagysága közt a fejlődés megtartja aránytalanságát. Az 1879-ben vagyis 30 év leteltével mutatkozó 7.054 kilométernyi hosszú pályán összesen már 12,535.136 tonnára menő árú-mennyiséget szállítottak a magyarországi vasutak, más szóval míg a vasutak kilométrikus hossza harmincz év alatt az eredeti (1849-iki) hosszának közel negyvenszeresére nőtt, addig a szállított tonnák mennyisége az eredeti mennyiségnek több mint négyszázszorosára emelkedett.

Rendszeresebben ábrázolandó a vasuti árúforgalom fejlődését, elegendő ez utolsó évtized idevágó eredményeit részletezni, annál is inkább, mert ezen időszak adatai alapul szolgálnak a vízi utakra nézve fentebb ismertetett adatokkal való összehasonlításra:

Év	A vasutak hossza kilométerekben	A szállított (gyors- és teher) árúk tonnái	tonna kilométerei
1881 . . .	7.203	13,861.818	1,621.593.755
1882 . . .	7.772	15,837.240	1,968.644.654
1883 . . .	8.319	16,741.625	2,178.695.385
1884 . . .	8.706	18,699.470	2,191.668.686
1885 . . .	9.020	19,272.299	2,362.526.880
1886 . . .	9.353	18,920.181	2,267.938.981

Év	A vasutak hossza kilométerekben	A szállított (gyors és teher) árúk tonnái	tonna kilométerei
1887 . . .	10.132	19,749.618	2,408.525.180
1888 . . .	10.399	19,862.125	2,547.947.468
1889 . . .	10.875	19,307.419	2,512.394.477
1890 . . .	11.250	21,286.320	2,797.132.372

Nagyon csekély ingadozással az árúforgalom folytonos növekedését mutatják e számok, bizonyítván azt is, hogy a tíz év alatti emelkedés a tonnamentységet illetőleg 53⁰%, a tonnakilométereket illetőleg pedig 72⁰%.

Fölvethető ezek után az a kérdés, miképen alakul a viziutakon közvetített árúforgalom a vasutak által lebonyolított árúforgalomhoz, mely kérdésnek kapcsán nevezetesen eldöntendő az, vajjon egy bizonyos időszakban a két közlekedési tényező közt mily arány állott fenn, vajjon módosult-e ez az idők folyamán és miképen.

Láttuk az előzőkből, hogy az utolsó évtizedben a viziutakon lebonyolított árúforgalom nőtt s pedig a mennyiséget illetőleg 52⁰%-kal, az árúk által befutott utat illetőleg 48⁰%-al. Ugyanekkor a vasutakon lebonyolított árúforgalom nőtt a mennyiséget illetőleg 53⁰%-kal, az árúk által befutott utat illetőleg pedig 72⁰%-kal.

A forgalom növekedésének arányát tekintve tehát a viziutak nem igen maradtak el a vasutak mögött, sőt a szállított tonnák mennyiségének növekedését illetőleg azokkal egészen lépést tartottak.

S ha most kutatjuk a részesedés azon arányát, a melyet a két közlekedési tényező által közvetített összforgalomban egyrészt a viziutak, másrészt a vasutak képviselnek, s ha ez arányt tíz évi vagyis az 1881. és 1890. évi eredmények szembeállításával is figyelembe vesszük, úgy kitűnik, hogy

1881-ben az összes árúforgalom mennyiségéből, 15,727.810 tonna esik		1890-ben az összes árúforgalom mennyiségéből, 24,125.892 tonna esik	
a viziutakra	a vasutakra	a viziutakra	a vasutakra
1,865.992 t.	13,861.818 t.	2,839.572. t.	21,286.320 t.
11·8 ⁰ %	88·2 ⁰ %	11·7 ⁰ %	88·3 ⁰ %
az árúk által megtett összes útból 2,300.064.440 tonnakilométer, esik		az árúk által megtett összes útból 3,799.313.149 tonnakilométer, esik	
a viziutakra	a vasutakra	a viziutakra	a vasutakra
678,470.685	1,621.593.755	1,002.180.777	2,797.132.372
29 ⁰ %	71 ⁰ %	26 ⁰ %	74 ⁰ %

Nyilvánvaló ezek alapján, hogy a részesedés azon aránya, a mely az összes árúforgalomból a vizi utakra esik, daczára a vizi-szállításra nézve kedvezőknek nem mondható viszonyoknak, daczára a vasutak által a hálózat fejlődése és tarifális intézkedések folytán egyre növekedő mérvben kifejezésre jutó versenynak, a legutóbbi tíz év alatt alig változott. Ez azonban a viziuti árúforgalom csupán viszonylag kedvező növekedésének folyamánya, mert az abszolút eredményt keresve, a fönti szám adatok kétségtelenül bizonyítják azt is, hogy Magyarország árúforgalmának közvetítésében mennyire alárendelt szerepet játszanak a vasutakkal szemben a vizi utak, s hogy mennyire nem képviselik ez utóbbiak azt a jelentőséget, a mely őket az ország egyrészt gazdasági és termelési, másrészt pedig vízrajzi viszonyainál fogva jogosan megilletné.

Dr. Halász Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 28. füzet. 1892. április.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. május: A vasuti személyszállítás reformja (I.), Heltai Ferencztől. A földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése, Pólya Jakabtól; stb.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évf. 1892. április hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. III. évf. 15—18. szám.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XVII. évf. 25—34. szám.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti S. és Kosutány T. X. évf. 1—5. sz.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgegeben von G. Hirth und M. Seydel. XXV. Jahrgang. Nr. 2—4.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 14—17. Ueber den Stand der Bodenreformbewegung in Deutschland, von K. Schneider. Zur Cartellbewegung in den Vereinigten Staaten. Elektrische Ausstellung in Moskau. Die deutsche Commission für Arbeiterstatistik, von G. von Mayr. Von der Weltausstellung in Chicago, von v. Palitscheck. Centralverband der Industriellen in Oesterreich; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XVI. Jahrg. 2. H.: Die russisch-preussischen Handelsbeziehungen 1814—1833, von A. Zimmermann. Die Organisation des Berliner Vieh- und Fleischmarktes, von Levy von Halle. Der brandenburgische Staatshaushalt in der zweiten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts, von Kurt Breysig (Schluss). Die Entwicklung des Handels zwischen Europa und China. Akademische Antrittsvorlesung, von K. Rathgen. Die neuen Handelsverträge, insbesondere Deutschlands, von W. Sombart; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Dritte Folge. III. B. 3. H.: Wert, Kosten und Grenznutzen, von E. Böhm-Bawerk. Statistik,

der Krankenversicherung der Arbeiter im Deutschen Reiche für das Jahr 1889, von A. Wirminghaus. Zur Arbeiterwohnungsfrage, von Flesch.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVIII. Jahrg. 1—3. H.: Die überseeische österreichische Auswanderung, insbesondere in den Jahren 1889 und 1890, von F. Probst. Der internationale Austausch der durch die Volkszählungen gewonnenen Individualdaten über die Staatsfremden. Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Oesterreichs im Jahre 1891, von Bratassević. Arbeitsstatistik, von K. Th. v. Inama-Sternegg. Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1891, von J. Pizzala; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgeg. von A. Schäffle. XLVIII. Jahrg. 2. H.: Der ökonomische Wert der Güter, von A. Voigt. Die Reform der Personentarife in Oesterreich und Ungarn, von v. Weichs. Die australisch-nordamerikanische Landgesetzgebung. II. Art., von G. Ruhland. Zur wissenschaftlichen Orientirung über die neueste Handelspolitik. Mit besonderer Rücksicht auf die Pflichten des Grundeigenthums in den Schutzzollfragen. II. Art.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Organ der Gesellschaft österreichischer Volkswirte. Herausg. von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. I. Band. I. H.: Unsere Aufgaben, von E. Böhm-Bawerk. Socialreform in Oesterreich, von J. M. Baernreither. Die Progressivsteuer, von E. Sax. Grossbetrieb und Produktivgenossenschaften, von F. v. Wieser. Die Entstehung der Hausindustrie, mit Rücksicht auf Oesterreich, von E. Schwiedland; etc.

Journal des économistes. 51-e année. Avril, 1892.: La concurrence entre les compagnies d'assurances sur la vie américaines et les compagnies françaises, par E. Rochetin. L'impôt sur les transactions de bourse en Autriche, par A. Raffalovich. Le monde de finance au XVII-e siècle, par C. Jannet.

Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople. VIII. année No. 379—382.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. 1. vol. No. 13—18. Leurs Majestés les syndicats; le droit et le droit pénal, par P. Leroy-Beaulieu. Les formalités vexatoires des impôts indirects, par R. Stourm. Le socialisme d'état et les finances publiques, par A. Raffalovich. Les finances françaises: les crédits supplémentaires; le projet de budget de 1893., par P. Leroy Beaulieu. L'industrie houillère en Allemagne: grèves, salaires, associations, par Ch. Gomel. De la réforme de l'impôt sur les boissons et de la réforme des octrois, par P. Leroy-Beaulieu. Les patentes en France depuis un demi-siècle et la législation, qui les régit, par G. Michel.

La spéculation et les opérations à terme sur marchandises, par C. Jannet; etc.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 3.: Étude sur l'enseignement de l'Économie politique dans les Universités d'Allemagne et d'Autriche, par H. Saint-Marc. Les projets de loi français et italien concernant l'arbitrage et les conseils de prud' hommes, par V. Mataja. Le socialisme comme problème moral et national, par L. Gronlund. Assistance

privée et socialisme d'État. La mendicité et l'assistance par le travail en Allemagne, par E. Fuster. La vie des ouvriers de fabriques dans le Grand Duché de Bade, par H. Herkner; etc.

Revue de législation des mines et statistique des houillères en France et en Belgique. Dir. E. Delecroix. 9-e année. Janvier-Février 1892: Des rapports du propriétaire de la surface avec le concessionnaire de la mine, par E. Delecroix. Les délégués mineurs aux mines royales de Saarbrück, par Grüner; etc.

Revue des deux mondes. Tome CX. 3-4.: La fortune mobilière dans l'histoire. I. Le pouvoir de l'argent, par d'Avenel; etc.

Revue générale d'administration. XV. année. Mars, 1892.: L'individu et l'Administration, par E. Campagnole; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LV. Part. I. March 1892. The present depression in agriculture as shown in the accounts of an Oxford College, 1876—1890, by L. L. Price. The agricultural depression and its effects on a leading London Hospital, by J. C. Steele. Prices of commodities in 1891, by A. Sauerbeck. Pauperisme in 1890.; etc.

The Contemporary Review. Nr. 316. April 1892: The endowment of old age, by J. Frome Wilkinson; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2535—2538. The miners' eight hours' bill. The quarter's capital applications. The budget outlook. The decline in the prices of commodities. The right to prohibit immigration. Silver in the United States. The exigencies of the Russian treasury. The budget. The new Continental treaties and British trade; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VI. No. 3. April 1892.: University Settlements, by E. Cummings. The fundamental error of »Kapital und Kapitalzins«, by Fr. B. Hawley. The bank of Venice, by Ch. F. Dunbar. Professor Loria's theory of profit, by C. A. Conigliani. The »Overproduction« fallacy, by U. H. Crocker; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A balesetek elleni biztosításról. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara véleményes jelentése a kereskedelemügyi kir. ministerhez.

A debreczeni m. kir. gazdasági tanintézet évkönyve az 1891. évről. Szerk. Domokos K. igazgató. Debreczen, 1892.

A pécsi kereskedelmi és iparkamarának jelentése a kerületét képező Baranya-, Somogy- és Tolnamegyének, továbbá Pécs sz. kir. városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1891. évben. Pécs, 1892.

Évi jelentés a szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület közgazdasági viszonyairól. Kiadja a szegedi kereskedelmi és iparkamara. Szeged, 1892.

Gróf Szapáry Gyula m. kir. belügyminiszter jelentése a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségügyi viszonyaira vonatkozólag az 1887-ik évre. Budapest, 1892.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. X. füzet. 1891. október hó.

Behringer: Ueber den Einfluss wirtschaftlicher Massregeln auf Zuwachsverhältnisse und Rentabilität der Waldwirtschaft. Von der staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität München mit dem Preise gekrönte forstliche Studie. Berlin, 1891.

Bericht über die Ergebnisse des Betriebes der preussischen Staatseisenbahnen im Betriebsjahre 1890/91. Berlin, 1892.

Frank P. J.: Gegenwart und Zukunft der Siebenbürger Sachsen. Studie. Hermannstadt, 1892.

Haun J.: Bauer und Gutsherr in Kursachsen: Schilderung der landw. Wirthschaft und Verfassung im 16., 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1892.

Dr. Mandello K.: Wirksamkeit des kön. ung. Handelsministers im Jahre 1890. Berlin 1892.

Oesterreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien, 1892.

XXVIII. B. 4. H.: Statistik der Unterricht-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1889/1890.

XXIX. B. 1. H.: Bericht über die Erhebung der Handelswerthe und Haupt-Ergebnisse des auswärtigen Handels im Jahre 1890, in Vergleichung mit den Vorjahren.

Schiff W.: Zur Frage der Organisation des landwirtschaftlichen Kredites in Deutschland und Oesterreich. (Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge.) Herausg. von A. von Miaskowski. Leipzig, 1892.

Schrader Th., Jakoby K., Wolters K. J. W., Rüdiger O. und Ehrenberg R.: Hamburg vor zweihundert Jahren. Hamburg, 1892.

Soetbeer A.: Litteraturnachweis über Geld- und Münzwesen, insbesondere über den Währungsstreit, 1871—1891. Mit geschichtlichen und statistischen Erläuterungen. Berlin, 1892.

Tolle K. A.: Die Lage der Berg- und Hüttenarbeiter im Oberharze unter Berücksichtigung der geschichtlichen Entwicklung der gesamten Bergarbeiterverhältnisse und des Knappschaftswesens in Deutschland. Berlin, 1892.

v. Fürth E.: Die Einkommensteuer in Oesterreich und ihre Reform. Leipzig, 1892. (Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge, herausg. von A. v. Miaskowski. B. I. H. 2.)

v. Waldkirch O.: Die Staatsaufsicht über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz nach dem Bundesgesetze vom 25. Juni 1885. Zürich, 1892.

Bayard E.: La caisse d'épargne et de prévoyances de Paris. Origine, histoire, législation 1818—1890. Paris, 1892.

Coré F.: L'agriculture en France et en Algérie. Sceaux, 1891.

Espinas A.: Histoire des doctrines économiques. Paris, 1891.

Francotte H.: Les populations primitives de la Grèce. Paris, 1891.

Royer A.: La question sociale à travers les âges et les prévoyants de l'avenir. Paris, 1891.

Typaldo—Bassia A.: Condition juridique et économique de l'ouvrier romain. I. p. Paris, 1891.

Villard A.: Le socialisme modern: son dernier état. Paris, 1892.

Bastable C. F.: The commerce of nations. London, 1892.

Eardley-Wilmot S.: The development of navies during the last half-century. London, 1892.

Friendly societies, industrial and provident societies, and trade unions. Reports of the Chief Registrar of friendly societies, for the year ending 31. December 1890. London, 1891.

Godard J. G.: Poverty, its genesis and exodus. An inquiry into causes and the method of their removal. London, 1891.

Gunton G.: Principles of social economics, inductively considered and practically applied with criticisms on current theories. New-York and London, 1891.

Kirkman M. M.: Railway rates and government control: economic questions surrounding these subjects. New-York, 1892.

Lambert J. M.: Two thousand years of gild life; or, an outline of the history and development of the gild system from early times. With special reference to its application to trade and industry; together with a full account of the gilds and trading companies of Kingston-upon-Hull from the XIV-th to the XVIII-th century. Hull, 1892.

Loch C. S.: Old age pensions and pauperisme: an inquiry as to the bearing of the statistics of pauperisme, quoted by J. Chamberlain and others in support of the scheme for national pensions. London, 1892.

Marshall A.: Elements of economics of industry, being the first volume of Elements of economics. London, 1892.

Rogers J. E. Th.: The industrial and commercial supremacy of England. London, 1892.

Schloss D. F.: Methods of industrial remuneration. London, 1892.

White A.: The destitute alien in Great Britain; a series of papers dealing with the subject of foreign pauper immigration. London, 1892.

Bruni E.: La riscossione delle imposte dirette. Milano, 1892.

Molinari T.: La cooperazione di consumo nella sua lotta presente e nel suo avvenire. Roma, 1891.



KELETI KÁROLY EMLÉKEZETE

1833—1892.

A veszteség még sokkal újabb, a seb szivünkön még sokkal jobban sajog, semhogy nyugodtan méltatni tudnók irodalmi működését és hatását annak a férfinak, ki bár egy sikerekben gazdag életpálya alkonyán, tisztelet- és szeretettől környezve hunyt el, mégis oly korán vált meg tőlünk s oly nagy, oly nehezen betölthető űrt hagyott maga után.

Ötvenkilencz év nem teljes mértéke az emberi életnek, még a szellemi élet intensív, teremtmény korának sem végső határa; hány nagy szellem szórta azon túl is pazaron sugarait s az ő szelleme erős volt, mint a milyen aczélos a test, melyben ez a fényes lélek lakott. De az erős test megtört idő előtt s kialudt az a fényes szellem is, mely a hazai tudományosságnak még annyi szolgálatot tehetett volna.

Keleti neve szorosan össze van forrva hazánkban a statisztikával, mint a hogy tényleg a modern statisztikai tudománynak megalapítója ő volt Magyarországon. Irodalmi pályafutását nem ezen a téren kezdte ugyan, mert közgazdasági és publicisztikai működésével vonta először magára az avatott-

tak figyelmét; de mindaz csak előkészület volt, az alapot vetette meg vele későbbi nagy arányú működése számára s különböző irányban folytatott beható tanulmányaival azt a sokoldalúságot szerezte meg, mely az igazi statisztikusnak oly nélkülözhetetlen kelléke.

Tulajdonképeni hivatását és pályáját akkor találta meg, midőn 1867-ben az alkotmány helyreállításával s a magyar felelős ministerium megalkulásával a földművelés, ipar- és kereskedelemügyi ministerium kebelében szervezett statisztikai osztály vezetésével bízott meg.

A fiatal hivatalra és főnökére csakhamar nagy feladat megoldása várt: az 1869. évi népszámlálás végrehajtása és feldolgozása. Keleti már itt kimutatta ugy erős administratív tehetségét, mint nagy tudományos készségét. Hazánk a modern államélet és administráció terén akkor még nagyon is ujoncz volt s bár alkotmányos és politikai érzék tekintetében erősen fölülmultuk osztrák szomszédainkat, gyakorlati, kormányzati ügyesség tekintetében nagyon alatta állottunk az évszázados bürokratikus multtal bíró Ausztriának. Az első népszámlálás azonban, melyet az önrendelkezését visszanyert Magyarország végrehajtott, nemcsak az osztrák absolut uralom alatt eszközölt népszámlálásokat multa erősen fölül, hanem méltán sorakozott jelesség tekintetében a nyugoti művelt nemzetek az időbeli népszámlálásai mellé.

A siker érdeme Keletié, kinek éles és művelt elméje nemcsak az újabb tudományos vivmányok befogadására volt szerfözlött alkalmas, hanem az átvett eszmék assimilálására s a hazai viszonyokhoz idomitására is.

A népszámlálás sikere, melyhez egy fényes irodalmi siker, a »Hazánk és Népe« című munkának

megjelenése járult, Keleti Károly nevét egyszerre országhirűvé tette s ő szilárdnak érezvén lába alatt a talajt, azonnal hozzáfogott kedvencz eszméjének, a külön statisztikai hivatal létesítésének kiviteléhez s megnyervén eszméjének akkori ministerét, Szlávay József ő excellenciáját, Ő Felségének 1871. évi április hó 18-án kelt legfelső elhatározásával a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium statisztikai osztályából megalkottatott a szakteendőire nézve *önálló*, szolgálati és fegyelmi tekintetben azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumnak alárendelt országos m. kir. statisztikai hivatal.

Sokan Keletinek ezt a tettét, valamint későbbi magatartását is az egyéni nagyravágyás, sőt hiuság rovására írták fel és még a hivatal tagjai közül is sokan, nem fogván fel mesterük nemes intenczióját, magukban kárhoztatták őt, hogy egy nagy hivatalnoki statusból egy kis személyzetű hivatal zsákutczájába vezette őket és az előléptetés reményét annyira devalválta. Az tény, hogy e változás miatt a hivatalnak sok jóra való tagja szenvedett hátramaradást s nem egy komoly tehetség messze elmaradt más hálásabb téren haladó kortársai mögött. Keleti azonban, bármily jó és melegen érző szive volt, nem tekintett az egyéni érdekekre, mert egy sokkal nagyobb cél lebegett szeme előtt. Ő a statisztikai hivatalnak közgazdasági, társadalmi és állami életünkben egy igen fontos missiót tulajdonított; azt akarta, hogy a mily függetlenül örködik az állami számvevőszék az állami háztartás helyes és törvényszerű vitele fölött, oly függetlenül kell az orsz. statisztikai hivatalnak tükröt tartani összes hazai állapotaink elé és mint a nemzet és a kormány

elő lelkiismeretének a meghamisíthatatlan, minden tendenciától, rokon- és ellenszenvtől ment tiszta valóságot kell hirdetnie. S minthogy Keleti a tudományt tartotta legmagasabbra s ebben látta azt az erkölcsi erőt, mely a függetlenségnek legfőbb garanciája, szóval és tettel mindig azt vallotta, hogy az orsz. statisztikai hivatal tudományos intézet; félt, hogy ha a statisztikai hivatal a ministeriumnak szak- vagy ügyosztálya marad, a tudomány elsorvad a bürokratizmus békójában.

És elmondhatjuk, hogy az orsz. statisztikai hivatal a lefolyt negyedszázad alatt soha sem szolgált más érdekeket, mint a haza érdekét s ezt is mindig az igazság által. Soha sem igyekezett mesterségesen elleplezni közgazdaságunk vagy közállapotaink árnyoldalait, mert másként hogy okult volna belőle a nemzet, hogy okultak volna a nemzet sorsának intézői! És mégis mennyit tett Keleti Károly munkássága, hogy a magyar nemzetben az önbizalom, a jövőjében vetett hit megszilárduljon. Azokban a lelkes szavakban, melyekkel Láng Lajos a m. tud. Akadémia nevében bucsuzott el a boldogulttól, mesteri kézzel kiszinezve láttuk Keleti Károlynak ezt a hatását, mely sokkal fontosabb semhogy e rövid vázlatos sorokban is mellőzhetnők.

Ellenségeink (most is van elég, de akkor, midőn a magyar államot eltemetve hitték, sőt még akkor is, midőn a magyar állam létét gyorsan elpattanó buboréknak képzelték, még több volt) széltére azt hirdették, hogy a magyar kivesző faj, mint az állat- és növényvilágnak egy-egy őskori fajtája, melynek napjai meg vannak számlálva, mert meggyöngült nála a propagatív erő; sőt rég ki is veszett volna, ha más életképesebb népelemek be-

olvasztása által nem frissítette volna fel vértelen ereit. Keleti Károly visszamenve egész 1865-ig, hivatalosan összegyűjtötte és feldolgoztatta Magyarország népmozgalmi adatait és a részrehajlatlan, tárgyilagos adatokból bebizonyította, hogy a magyar faj szaporátlanságáról terjesztett tan roszakaratú koholmány; mert a magyarság, kivált a vegyületlen tiszai magyarság propagatív ereje oly nagy, minővel egyetlen európai nép sem dicsekszik s bár a nagy halálozás, melyet különösen a gyermekekkel való nem törődés okoz, nem engedi teljesen érvényre jutni a rendkívül sok-születést a tényleges népszaporodásban, a magyarság még a tényleges szaporodás tekintetében is meghaladja a hazában lakó többi nemzetiségeket és ha tekintetbe vesszük azt a beolvasztó erőt, melyet nemzetünktől még ellenségeink sem tagadtak meg, teljes bizalommal tekinthetünk a magyar nemzet jövője elé.

S ezeket a nagy, ma már közkeletű igazságokat, melyek oly nagy mértékben fokozták a nemzet önbizalmát, az a férfiú mondta ki először, kinek családja egészen új, idegen galy volt a nemzet fáján. Keleti édesatyja Szászországból szakadt hozzánk és íme, a fiu már oly igaz magyar volt, mintha ősei a honalapító Árpáddal jöttek volna be. Örülünk fajunk és nemzetünk belső szaporodásának, erre a külső, az assimilálás útján nyert szaporodásra ellenben büszkék vagyunk, mert a magyar nemzeti génusz ellenállhatatlan erejéről tanuskodik.

Keletit épen erős magyarsága miatt külföldi chauvinisták soha sem szüntek meg rágalmazni, de neve az egész hazában tisztelt és becsült volt, sőt a külföld elfogulatlan tudósai előtt is oly becsben állt, minőre alig-alig tudnánk más példát felhozni.

Keleti előkelő szerepet vitt a nemzetközi statisztikai kongresszusokon, melyek működésétől a statisztikai tudomány aranykorának felvirradását várta. Az akkor mindenható vaskanczellár hatalmi szava azonban szárnyát szegte a sok reménynyel indult és nem kevés sikert mutatott kongresszusoknak, a budapesti volt az utolsó, melyre Keleti egy monumentális szakmunkát is készített, Magyarország szőlészeti és borászati statisztikáját.

Keleti irodalmi működése oly nagy, hogy azt még vázlatosan sem mutathatjuk be ezuttal, elég, ha néhány csúcspontját jelöljük meg. Teljes érettségre jutott tehetsége fényes pályafutásának kezdetét egy kimagasló munka, a »Hazánk és népe« jelöli s talán soha könyv saját magunk megismerésére többet nem tett, mint ez. A magyar tud. Akadémia a nagy jutalommal tüntette ki, a legszebb koszorúval, melyet magyar író nyerhet.

Mellőzzük ezuttal Keletinek az Akadémiában és orsz. statisztikai hivatalban, e két helyen, hol egyaránt otthon érezte magát, kifejtett termékeny irodalmi működését; egy másik kimagasló munkájára térünk át, a párisi világkiállítás alkalmából Magyarország közgazdasági állapotairól írt művére. Ő maga ezt tartotta legjelesebb művének és méltán; ebben nemcsak a tudós, hanem az éleslátású és nagy feladatok megoldására termett államférfi szólt, ki Magyarország gazdasági felvirágoztatásának egész programját kifejté, melyet a jövő fényesen igazolt.

De bár egy ízben nagyon közel állt hozzá, hogy eszméinek megvalósítását az activ kormányzat terén is megkísérthesse, a sors ezt megtagadta tőle. De ő nem csüggedt, hű munkása maradt a tudománynak s közvetett hatásával munkált közgazdasági állapo-

tunk felvirágoztatásán. Utolsó nagyobb szabású munkája Magyarország élelmezési statisztikája volt, nagy ambícióval és sok szeretettel dolgozott ezen a munkán és úgy tekintett folyvást rá, mint az apa kedvencz gyermekére szokott. Ezt a munkáját szinte a magyar tud. Akadémia koszoruzta meg az idei nagy jutalommal, de sajnos, a koszorú csaknem a koporsóra érkezett.

Ki mondhatná, hogy Keleti pályája csonka, első és utolsó nagy munkáját egyaránt legtekintélyesebb tudományos intézetünk koszorúja érte s a kettő között mekkora munkásság fekszik. Azonban én mégis úgy érzem, hogy ez a sikerekben gazdag írói pálya nincs egészen befejezve. Halála előtt alig néhány héttel elhatározta, hogy az Akadémia által kitűzött nagy Semsey-díjra meg fogja írni Magyarország közgazdaságát. Ez lett volna méltó pendant-ja a »Hazánk és népé«-nek. Mennyi tanulságot nyújtott volna ebben a nemzetnek az a férfiú, ki a lefolyt negyedszázad alatt a közgazdasági élet minden érverését megfigyelte. De a végzet másképp akarta, a változhatatlanba bele kell nyugodnunk és midőn egy gyöngeszibruságot szentelünk emlékezetének, vigasztaljon bennünket a tudat, hogy ő a miénk volt s a mit tett, gondolt, jövőre is a miénk fog maradni.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

BÉKÉS VÁRMEGYE

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

Az országnak alig van vidéke, melynek kellő felfogásához és jelen viszonyainak megértéséhez, multjának és fejlődésének ismerete nélkülözhetetlenebb volna, mint az alföld néhány megyéje között talán első sorban éppen Békéséhez. Czélszerűnek tartom azért mindenekelőtt néhány történeti adat felsorolásával megadni azt a kulcsot, melyet birván, az ottani állapotokat mindenki természetesenek, de egyuttal igen érdekeseknek, sőt sok tekintetben bámulatosaknak fogja találni és képesebb lesz azok alakulásának jelentőségét méltányolni.

Békés, mint vármegye, már az első koronás király idejében létezett. Lakosai több, mint öt századon át tiszta magyarok voltak, mit a helynevek és a megmaradt történeti adatok egyaránt bizonyítanak. Jeles történetirók, köztük Szabó Károly, ebből azt a következtetést vonják le, hogy a honfoglaló magyarság az előbbi lakosokat úgy kipusztította vagy felnyomta e vidékről a hegyekbe, hogy azok közül még hirmondó sem maradt. Mintegy 130 régi község nevét ismerjük, melyek az újabb korban vagy ismét felvirágzottak, vagy határaik ma pusztákat és dülőket képeznek, de nevökön a később jött idegen ajkú gyarmatosok sem tudtak változtatni. Békésmegyében a magyarok a vezérek korában, midőn területe erdőséggel, réttel, mocsarak- és nádasokkal volt borítva, a Kőrös mentén fekvő vidékeket foglalták el, mert marhatenyésszéssel foglalkozván, mindenekelőtt az itatókat keresték. Hogy ez így volt, bizonyítják a régi okmányok, melyek például Doboz községet, mint azon időben a királyi sertéshizlalók lakhelyét említik. A községek akkor természetesen nem nagy terjedelemmel és népességgel bírtak, mert hiszen egy-egy

valamire való pusztán kettőnek, sőt háromnak létezését is meg lehet állapítani. Egész sora ismeretes a magyar birtokos-családoknak, kik ott élénk társadalmi és közéletet folytattak s ezek közül nem egy tett szolgálatot az országnak is. Gyula várának 1566-ban hetven napi ostrom után történt bevétele azonban 132 évre török uralmat hozott e megyébe, mely az alatt úgy elpusztult, hogy midőn 1695. január 9-én a török várórség Gyuláról elvonulni volt kénytelen s vele együtt az egész megye ismét felszabadult, csupán hét nyomorult községe maradt, t. i. Gyula, Békés, Csaba, Gerla, Doboz, Vári és Ványa, melyek lakosai voltakép nomád életet folytattak és föld alatti kunyhókban, ugynevezett putrikban laktak, melyek nagyon hasonlítottak a vadállatok oduihoz. A királyi kincstár ekkor Békés vármegyére, mint uratlan birtokra, reá tette kezét, de husz évig teljesen parlagon hagyta, mert nem tudott vele mit kezdeni. Ez idő alatt a királyi kamara egy tisztviselőjét küldte le, a ki azután azt jelentette, hogy a békésmegyei lakosság többnyire rablókból és tolvajokból áll s a vadállatok ott úgy elszaporodtak, hogy Gyuláról Szolnokra menve, a kondorosi pusztán egy egész falka vaddisznó támadta meg. Husz évi ily csendélet után az 1715. évi XCII. törvényczikk mondta ki, hogy Békés vármegye újból létezik. Első főispánja, ki nem lakott annak területén, egy bécsi német báró lett, de a kiben volt erély és a ki egyszer le is jöven, a rend elemeit kezdte itt meghonosítani. Így például 1717-ben hivatalos összeírást rendelt el, mely által kitünt, hogy akkor 11 községben, t. i. az imént említett heten kívül még Szeghalmon, Füzesgyarmaton, Öcsödön és Ladányban összesen 573 család, az egész megye területén pedig 294 darab ló, 938 drb. ökör, 1041 drb. tehén, 401 drb. sertés, 455 drb. juh találtatott és a lakosság tulajdonában levő összes gabona, állatok, továbbá az épületek, szóval az egész vagyon becsértéke 46.520 frtot tett. Ki tudja, meddig maradt volna Békés vármegye ezen állapotban, ha ez időtájt Haruckern János György linczi születésű, nem pék, mint a közhiedelem tévesen tartja, hanem cs. kir. élelmezési biztos és udvari kamarai tanácsos nem szorgalmazza, hogy a kincstárral szemben fennálló követeléseire végre egyenlítettessenek már ki. Folyamodványában előadta, hogy ő az udvart már 30 év óta hiven szolgálja, jelen hivatalát 18 év óta viseli, 27 hadjáratban vett

részt és az élelmezési főbiztos távollétében, mint annak helyettese, már szintén gyakran működött. Felhossa kérvényében, hogy midőn egy alkalommal 23 élelmezési biztos ellen hűtlen kezelés miatt vizsgálat és kereset indított, egyedül ő találtatott közülök ártatlannak, azért nemcsak hivatalában hagyatott meg, hanem 1698-ban tanácsossá neveztetett ki s mint ilyen, az aradi vár erősítésének munkálatait vezette. Az olasz hadjárat alatt ismét mint élelmezési biztos szerepelt és hivatkozva Savoyai Jenő fővezérre, állítja, hogy ekkor legalább egy millió forint hasznot hajtott a kincstárnak. Összes követelése 24.000 frt. volt, ennek fejében kérte magának és örököseinek tulajdonul a budai hévizi malmot a mellette levő kis kerttel s a hozzá tartozó uri jogokkal együtt átadatni, ha pedig ez bármi oknál fogva nem volna lehetséges, az esetben a szegedi királyi kamarai prefekturához tartozó békésmegyei fiskális jószágokat kívánta.

E kérelem véleményadás végett kiadatott a királyi kamarának, mely oda nyilatkozott, hogy az akkor viselt háború miatt a malmot a kincstár nem nélkülözheti, azért az élelmezési biztos inkább a békésmegyei jószágokkal elégíttessék ki. A szegedi prefektura a nevezett birtokok becsűjére szólíttatván fel, azok értékét jövedelmöknek négy százalékkal lett tőkésítése után 39.299 forintra tette, mely összeget azonban Haruckern nem fizette ki, mivel neki az 1723. évi május 3-án kiadott adománylevél értelmében 24.000 forintos követelésének a vételárba történt betudása mellett csak 13.000 forintot kellett letennie.

E birtokokhoz azonban, hogy értékesíthetők legyenek, politikai hatalom is kellett, azért némi szorgalmazás után Haruckern 1732-ben Békés vármegye főispánjává neveztetett ki. Az új főispán, egyszersmind e roppant terjedelmű birtokok ura, azok benépesítését tartotta első feladatának. E végből felhívást intézett Magyarország lakosaihoz, melyben a települni kívánóknak földet és vallásuk szabad gyakorlását biztosította. Nemcsak a szomszéd megyékből nagyszámú helvét, hanem főleg a felföldről sok ágostai hitvallású evangélikus jelentkezett, a kik ez időtájt vallási üldöztetésnek voltak kitéve. A telepítésnél egyik főszempontnak tekintetett, hogy a felekezeti és nemzetiségi surlódások kikerülése végett minden községben csupán egy vallású és egy nyelvű jobbágyok

telepítettessenék. Így például Csabának és Szarvasnak csupa ágostai hitvallású evangélikus tót, Békésnek, Gyomának, Ladánynak, Öcsödnek, Füzesgyarmatnak, Szeghalomnak, Tarcának, Ványának, mely azonban ma Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyéhez tartozik és Vésztőnek csupa református, Orosházának ágostai hitvallású magyar, a már Arad vármegyében fekvő Eleknek pedig csupa római katolikus német lakosai voltak. Az új földesúr a jövevényeket mindenféle kedvezményekben részesítette. Nemcsak az uri jogok élvezetében hagyta meg őket, hanem azoknak, a kik nem voltak képesek az országos adót fizetni, gyakran ő nyújtott előleget. Megesett, hogy ha szántóföldeiket árvíz pusztította el, ekkor saját allodiális földjeit engedte át nekik jutányos haszonbér mellett. Ily kedvező bánásmód mellett folyton erősödtek és gyarapodtak az új gyarmatok és ha gyakran érték is úgy a múlt, mint a jelen században kisebb-nagyobb csapások azokat, kivétel nélkül mind felvirágoztak és ma együtt az ország egyik legvagyonosabb, leghaladóbb és leghazafiasabb vármegyéjét képezik. Fejlődésének alapját kitűnő búzatermő talaja, szorgalmas, értelmes és erőteljes szapora népessége képezik. Szerencséje volt, hogy újjáalakulásának első évtizedei alatt, sőt később is folyton emberszerető földesurai voltak, mert Haruckern utódai, annak egyetlen 1775-ben meghalt Ferencz nevű fia elhunytá után és vele a férfiág kihaltával a leányági örökösök, a Wenckheim, Károlyi, Sztáray, Apponyi és a többi családok nem váltak hűtlenekké a nagy telepítő bölcs hagyományaihoz. Ezen kívül szerencséje az, hogy csatatért soha sem képezett és így az ország fejlődésének minden visszaesés nélkül lehetett részese. Nagy csapások is érték azonban, mert a pestis, kolera, szárazság és árvizek rendkívüli károkat tettek a lakosságban és annak vagyonosodását koronkint megakasztották, de ennek tényezőit általában nem gyengíthették meg, úgy, hogy Békés egészben véve méltán tartatik hazánk egyik legáldottabb megyéjének.

E vármegye területe nem túlságos nagy, mert az országénak 3.558 négyszögkilométerrel csak 1.23⁰/₀-át teszi. Összesen 28 községe van, melyek határa tehát átlag 122.69 négyszögkilométert tesz, holott egy község területe az országban csak 21.8 négyszögkilométer, sőt a Tisza balparti megyékben sem több, mint 30 négyszögkilométer. Látszik ebből,

hogy a lakosság Békés vármegyében mily nagy községekben lakik. A legutolsó népszámlálás adatai szerint lakosainak száma 258.386, a kik 42.483 házban laknak, a szaporulat az utóbbi tíz év alatt 28.629 lelket és 3.941 házat foglal magában. Legnépesebb mezővárosa Békés-Csaba 34.243 lélekkel, azután következik Békés 25.087, Szarvas 24.393, Orosháza 19.956, a megyei székhely Gyula 19.991, Mező-Berény 12.469, Gyoma 10.867 és Endrőd 10.898 lakossal. A többi községek ennél kevesebb lélekszámmal bírnak, de Tót-Komlós népe szintén megközelíti a 10.000 lelket; 5.000-en felüli lélekszámmal bírnak még nagyság szerinti sorrendben Szeghalom (8.952 l.), Öcsöd (7.875 l.), Füzesgyarmat (7.829 l.), Vésztő (7.577 l.), Körös-Ladány (7.122 l.), Szent-András (6.735 l.) és Körös-Tarcsa (5.396 l.), Doboz pedig e számot megközelíti. Legkisebb községe Békésmegyének Szabad-Szent-Tornya, 1.683 lakossal. Ennek megfelelőleg e megyében a törvény által ugynevezett kisközség egyáltalában nincs is, de törvényhatósági joggal felruházott vagy szab. kir. város sem található. A régi nagyközségek már meglehetősen telülve vannak. Mutatja ezt az, hogy a népesség legnagyobb arányú szaporodása éppen a legkisebb új községekben észlelhető. A husz százalékon felüli gyarapodás az egy Füzes-Gyarmat kivételével csupán ezekben volt meg, két községben meghaladta az 50, háromban a 30 és ugyancsak háromban a 20%-ot.

A viszonylagos népesség Békésben az országos átlagnál jóval nagyobb. E tekintetben nyolczadik vármegyéje az országnak.

Nemzetiségre nézve a lakosság túlnyomólag magyar, mert annak 73·06%-a az, 22·01% tót, 2·36% német, 2·33 oláh, a többi csekély töredék egyéb hazai nyelvű. Magyarosság tekintetében Békés tizennyolczadik, tótosság tekintetében pedig a tizenhetedik vármegyéje az országnak.

Vallásfelekezeti tekintetben e vármegye túlnyomólag protestáns, mert az ágostaiak 35·73, a helvét hitvallású evangélikusok 35·35, tehát együtt 71·08%-át képezik a lakosságnak. A római katolikusok számaránya 22·78, a görög-keletieké 2·89, az izraelitáké 2·78%; a többi felekezetek alig jöhetnek tekintetbe. A békésmegyei nép általában egészséges, erős testalkatú és ugy vérmérséklet, valamint jellem tekintetében megegyezik az alföldi nép azon nemzetiségével, melyhez tar-

tozik. A több, mint 150 éves együttlakás következtében tótok és németek meglehetősen hozzásimultak a magyarokhoz, a kiknek viseletét, szokásait, életmódját nagyon sokban elsajátították, de világnézetben és gondolkozás tekintetében azoktól még különböznek. A magyarok között is különbség van az egyes vidékek szerint. Gyulán, hol a többséget képezik és túlnyomólag reformátusok, rendesen takarékos, de egyébként igen közepszerű emberek; Orosházán, hol lutheránusok, észre, vállalkozási szellemre nézve kitűnők, de házsártos és gyakran fékezhetetlen elemnek bizonyultak; Békésen szelid, csendes nép lakik, mely az árvizektől sokat szenvedett, de a szabályozások befejezése és főleg a száraz esztendő bekövetkezése óta kissé már anyagilag megint összeszedte magát. Az árvizek elleni védelem okozta, hogy e derék magyar város 80%-os községi póttadóval van megróva és ha vasszorgalmú és takarékos lakossággal nem dicsekednék, már rég tönkre ment volna, míg most küzdelemmel és lassan ugyan, de tényleg mégis halad előre. Az újkigyósiak gróf Wenckheim Krisztina urnő volt telepítvényesei, kik igen jutányosan vették 2.000 holdnyi határukat és azon kívül 4.000 holdat kapván méltányos haszonbérbe, megvannak, de még sokáig kell adósságaikat törleszteniök. Azelőtt igen garázda, haszontalan nép voltak, míg csak egy derék lelkeszőknek nem sikerült őket teljesen megszeliíteni, úgy, hogy ma valóban igyekvő, jó emberek, csak a fényüzést szeretik túlságosan, különösen a ruházatban. A gyomaiak meglehetősen veszekedő, verekedő természetűek. Csorváson a magyar lakosok a gyulaiak jellemét tüntetik fel, a kiknek gyarmatosai. Szt.-Andráson és Öcsődön kissé vad természetűek, a legtöbb megbotránkoztató istenkáromlás is innen pereltetik be. Gyula-Váriban rovott emberek laknak, kik könnyen megkéselik a velök kikötőt. Mező-Berényben alattomosak és boszúállók. Bánfalván igen jó munkások. A sárréti nép, a mely közt a legtöbb őslakó-ivadék található, igen jó és békés emberekből áll. A tótok szintén meglehetősen szelid lelkületűek megyeszerte. Békés-Csabán a gazdaosztály tisztességes, józan és takarékos. Duhajkodás vagy veszekedés vajmi ritkán fordul elő. Az öreg gazdák legnagyobb fényüzése az, ha otthon jól megreggelizvén vagy ebédelvén, elmennek a »Fiume« nevű szálloda kávéházába s ott megisznak egy-két fekete kávé, melybe sós »kiflit« mártogatnak, mi-

közben megvitatják a maguk, mások és a város bajait. A fiatal nemzedék az ily mindennapos összejövetelekből azonban ki van zárva. A mérséklet ezen szabálya alól kivételt képeznek a lakodalmak, hol azután van minden, sült vagy főtt burgonya, csöröge fánk, fonott kalács, paprikás és hozzá bicskanyitogató savanyú kerti bor és gabonapálinka bőven. Az ily mulatság azonban két-három napig is eltart és eszik-iszik ottan boldog-boldogtalan. A halotti torok csak családi körben vannak még divatban. A disznótorok, lakodalmak és egyéb családi ünnepélyek főleg novembertől a tavaszi munkaidő bekövetkeztéig tartatnak. Családi élete egészen patriarchális. A családfő megnősíti fiait, a kik azután mint házasok is az apai udvarban maradnak és együtt folytatják vele a gazdálkodást. A vagyon a gyermekek közt csak az apa halála után osztatik meg. A szarvasi nép erkölcsiség tekintetében dicséretet érdemel, mit főleg annak lehet tulajdonítani, hogy egyházi hatóságai a legrégibb idő óta valóságos hadjáratot folytattak az e nemű botlások ellen. A kisebbszerű lopások itt is megesnek, de utonállás, rablás, gyilkosság szerfelett ritkán fordulnak elő nála, sőt maga a nép lázad fel az ilyenek ellen. Hanem a babonáságból eredő csalások és ígézések újabban sem egészen ismeretlenek. A szarvasi nép is igyekvő és jelleme hasonlít a csabai népéhez. A kondorosiak az ő gyarmatosaik, kiknek magaviselete és szorgalma szintén kifogástalan. A komlói tótok faji jellegüket a legtisztábban őrizték meg. Igen vallásosak, lopás kevés, gyilkosság épen nem fordul elő közöttük. Az isteni tiszteletet, különösen télen, szorgalmasan látogatják, míg nyáron a mezei munka idején távol maradnak attól. A közerkölcsiség általában nem rossz lábon áll e helyen, de az aratások a két nem érintkezésére nem ritkán veszélyesek s ennek tulajdonítható, hogy a törvénytelen gyermekek száma elég nagy közöttük. A mezőberényi tótok vagyonszerzés és munka tekintetében versenyeznek az ottani németekkel és magyarokkal. E versenyben elsők a németek, azután a tótok következnek és végül jönnek a magyarok. A megyében németek még Gyulán és Gyomán vannak. Jó és törekvő, de az újabb időben egyáltalán nem vezethető népnek mutatkoznak. Oláhok az aradmegyei határon fekvő Kétegyházán találhatók, hol a lakosság zömét képezik, továbbá Gyulán, hol nagy kisebbségben vannak. Mindkét

helyen csendes, békeszerető emberek, de anyagilag legkevésbé jól állanak, mert a vallásos bűjtjeikkel összefüggő rossz táplálkozás folytán gyengék és a pálinkaivást kedvelik. A békés-csabai görögkeleti oláhok már régebben eltótosodtak. Az egész megyében legtöbb bűnfenyítő per Gyomárról és Öcsödről kerül ki, hol magyarok laknak.

A békésmegyei nép eléggé hajlandó házasságot kötni és a házasságban élők valamivel számosabbak itt, mint átlag akár a szorosabb értelemben vett Magyarországon, akár Szt.-István birodalmának területén. Születési aránya 51—52, a mi az ország 44—45-ös arányával szemben elég kedvező. A gyermekhalálozás némely években valamivel jobb, de másokban sokkal rosszabb az országos átlagnál. Ugyanez áll a halálesetekre általában is, melyek a nép jólétét tekintve elég számosak.

A békésmegyei nép túlnyomólag földműveléssel foglalkozik, az iparos- és kereskedő-osztály általában számra nézve elég jelentékeny ugyan, de tisztán iparukból aránylag kevesen bírnak megélni. A jobbmódúak földet vesznek vagy bérelnek, a szegényebbek pedig nyáron a nagy munkaidő alatt napszámba mennek.

Békés vármegye csupa síkság, melyen csak itt-ott emelkedik ki egy-egy halom vagy vonul végig néhány figyelemre méltó völgyület. A domborzati viszonyokat legjobban feltűnteti, ha az államvaspályák ottani vonalán fekvő egyes pontok magasságát hasonlítjuk össze. A sínek például a megye keleti szélén, Kétegyházán 22⁸¹, Mező-Berényben, annak közepe táján 89⁰⁶, a megye nyugati szélén, Gyomán 87¹⁸ méter magasságban rakvák le a tenger színe felett. Az esés a Tisza felé tehát rendkívül csekély. A halmok száma a Berettyó és a Kőrösök vidékén 300-ra tehető. Azok természete iránt nincsenek a szakértők tisztában. Némelyek e halmokat geologiai emlékeknek tartják, melyeknél több réteg világosan megkülönböztethető, mások szerint emberek rakták régente, midőn az egész vidék még mocsarakkal volt tele és pedig azért, hogy rajtok lakjanak. Ismét mások őrhalmoknak mondják, melyeken a csatározások alkalmával jelt adtak és mintegy tábori távirdezőszolgálatot rendeztek be. Az tény, hogy nem egy vidéken egymás közötti távolságuk tekintetében bizonyos szabályosságot lehet észlelni. Vannak olyanok is,

kik temetkezési helyeknek vitatják, habár a bennök talált leletek nem valami gyakoriak. A nagyobb és kisebb völgyületek mindmegannyi csatornái voltak a Kőrös folyónak, mely azokon keresztül vizével gyakran az egész tájékat elborította. Ennek következtében a területet nagyrészt folyton sás, nád és szittyó lepte el. Csak még néhány évtizeddel is ezelőtt Gyula, Csaba és Békés között majdnem összefüggő rét terült el, melyen a közlekedést tavasszal csupán ladikok, ugynevezett lélekvesztők segélyével lehetett fentartani. Az említett völgyületek legnevezetesebbike a Hajdú-völgy, mely Elektől kiindulva, Kétegyháza, Kigyós, Gerendás felé vonul, Csorvásnál elágazik, ágai azután a Száraz-érrel egyesülnek, mely Arad felett a Marosból kiszabadulván, Tót-Komlós és Orosházának tart s Ujvároson túl a vásárhelyi pusztákon enyészik el. Gerendáson gróf Apponyi Albert birtokán e völgyületben egy tó van, mely soha sem szárad ki s mely úgy látszik a folyók közül különösen a Marossal van valami összeköttetésben, mert víz-állása a Marosénak rendszerint megfelel.

Az előtt sokkal több volt itt az erdőség, mint ma, midőn néhány pontot kivéve, melyek közt első sorban Gerlát kell említeni, hol azt a Wenckheim grófok mint vadast őrizték meg az enyészettől, valóságos erdőt alig találhatni e vármegyében. Azonban a több, mint másfél század óta folyton művelés alatt álló szántóföldeken, főleg az árkok mentén, még most is sokszor kibujik a tövises cserje, mint a hajdani őserdők maradványa. Azon térséget, hol a múlt század első felében a halak, rákok, pióczák, vízi madarak és óriási mennyiségű békák laktak, ma virágzó helységek és csinos tanyák lepik el. A vizek lecsapolása és a föld rendszeres művelése azonban nemcsak a növényzetet és állatvilágot, hanem az éghajlatot is megváltoztatta, mert ma Békés vármegyében sokkal melegebb van, mint régi feljegyzések szerint az előtt volt. A mocsárlázak, melyeket pedig e vármegyében főleg tavasszal alig lehetett az előtt kikerülni, megszűntek, de helyöket más betegségek, névszerint a tüdőbajok foglalták el.

Békés vármegye talajának főképletét homok- és agyagrétegek képezik. A negyedkori lerakódás felett, mely helylyelközzel ősemlősök csontvázait rejtí magában, homok, sárga agyag és televény található. A legalsó réteg homokból áll, melynek szemei aprók, rendesen egyneműek, csak a csillám

fordul elő abban vékony, de nagyobb terjedelmű és ezüst-fehérségű pikkelyekben. A homokréteg vastagsága tetemes, néhol a felületre is felkerül, másutt ellenben alantabb fekszik s ekkor agyag vagy fekete föld borítja. Anyagára nézve a homok csak kivételesen tiszta quarcz, hanem gyakran keverve van más anyagokkal, miért a vakolásra alkalmas homok e vidéken vajmi ritka, kavicsot pedig a folyók medrében sem találtak.

A békésmegyei földnek termőereje a televényben rejlik, melyet a víz könnyen járhat át, de azután huzamosabb ideig marad benne. Főleg az évelő növények számára rendkívüli tápanyag rejlik benne. A békési búza kitűnő minőségét, aczélosságát és páratlan súlyát jórészt e tápanyagnak kell tulajdonítani, melyet czélszerűtlen termelés útján azonban ki lehet élni, annak gondos trágyázása tehát szintén szükséges. A televény egyik válfaja a szikes föld, mely némely vidékeken nagyobb mennyiségben fordul elő és könnyen észrevehető kisebb-nagyobb foltokat képez. Van oly szík, melyet bizonyos czélszerű kezelés mellett használni is lehet, míg a vak szík merőben hasznavehetetlen. A szikes földek nagyobb terjedelemben Szeghalom, Kőrös-Ladány, Vésztő, Szarvas, Szent-András, Öcsöd, Békés-Gyula, Csaba és Kétegyháza határában találhatók.

A föld ára és hasznobére nagyon különböző a megye egyes vidékein. De lehet mondani, hogy kataszteri holdankint számítva 125—150 forintot a legelhagyottabb vidéken és a még használható, de legrosszabb minőségű földekért is megadnak. A jobb földek ára 250—500 forintra tehető. A hasznobér a félreesőbb helyeken 8—12 forint, a főbb vonalakon és nagyobb községek határában pedig az 16—22 frtra is felmegy.

Az éghajlat nagy hajlandósággal bír a végletekre. A hideg teleket a legforróbb nyár, a nagyon hűvös napokat pedig rekkenő hőség szokta követni. Ezen erdőtlen síkságon a szélsőségek egymást érik. A tél hidege 3—6 fok közt ingadozik Reaumur szerint, de kivételesen 10, sőt 17 fokra is leszáll. Tartóssága azonban ritkán van. A sokak által, különösen a vasutak behozatala előtt, de most is — mert Békés vármegyének kőutai alig vannak — annyira óhajtott szánút nem szokott tartós lenni. De azért a dülő téli fergetegek néha oly mértékben fordulnak elő, hogy közcsapás jellegével bírnak.

Tavasza e vidéken alig van. A télből legtöbbnyire beleugrik az időjárás a nyár kellő közepébe. Gyakran április havában még fűtenek s néhány nap múlva már tikkasztó a hőség.

A nyár hosszú és nagyon meleg szokott lenni. Juliusban és augusztusban a hőmérő néha huzamosabb ideig mintegy megáll a 28—30 foknál. Voltak évek, midőn az ily meleg negyven napon át szakadatlanul tartott. A nagy hőség végét viharok jelzik. Az üde és nedves nyár Békés vármegyében ritkaság, ellenben az olyan állapot, midőn a megrepedezett és szárazságtól kemény földet nem lehet szántani, gyakran fordul elő. A nyárnak egyik csapása a rettenetes por, mely az utakon és főleg az utcázakon, különösen, ha estefelé a község csordája azon átvonult, órákig nem tud leszállani. Ilyenkor az ott tartózkodás gyötrelmekkel van összekötve.

Mint az Alföldön általában, legszebb és legkellemesebb évszak itt is az őszi. Rendesen tartós, állandó jellegű és észrevétlenül szokott az ismét nagyon változó télbe átmenni.

Szelei azok, melyek az Alföldön rendszerint uralkodnak: az észak- és délnyugatiak. A nyugati szelek szokták az esőt hozni. A déli és keleti szelek ritkábbak. Eső aránylag kevés és nagyon egyenlőtlenül van elosztva. Legtöbb becsot tulajdonítanak a gazdák a téli nedvesség mellett a májusi esőnek, április havát ellenben csak hűvösnek szeretik. A száraz évek, midőn az aszály mindent vagy nagyon sokat elpusztított a termésből, 1768 óta a múlt században tíz, e században is már hat jegyeztetett fel, melyek közül legnevesebb az 1863. évi, midőn a legjobb földek ára az inség folytán lement 50 frtra; az állatállomány igen nagy része a rendkívüli takarmányhiány folytán elpusztult és az emberek, ha tönkre nem mentek, több évre tetemesen eladósodtak. Nagy csapását képezik e vidéknek a kései fagyok és a gabonában, főleg a búzában jelentkező rozsda. Mindkettő a végletekre hajló éghajlat következménye.

Békés vármegyét a Fekete-, Fehér-, Sebes-, Kettős- és Hármaskörösök, továbbá a Berettyó szelik át vagy pedig részben annak határvonalát képezik. A felsorolt folyók e vármegyében levő szakaszainak hossza összesen 189⁶/₁₀ kilométer, melyből esik a Fekete-Körösre 24⁵/₁₀, a Fehér-Körösre 9⁷/₁₀, a Kettős-Körösre 37⁵/₁₀, a Sebes-Körösre 18⁰/₁₀, a Berettyóra 17⁰/₁₀,

az egyesült Berettyó és Sebes-Körösre 15⁴. A Fekete- és Fehér-Körös folyók Gyula városától lefelé 4 kilométer távolságban egyesülnek egymással és ettől a ponttól Kettős-Körös név alatt ösmeretes, Tarcsa községe alatt felveszik a már Szeghalom és Körös-Ladány között egyesült Sebes-Körös és Berettyó folyók vizeit. Innen Hármaskörös elnevezéssel folytatják útjukat. E folyók kiszámíthatlan károkat csináltak folyton. Azelőtt az egész megye az ő birodalmuk volt. Az általuk alkotott mocsarak mérges kigőzölgése különféle nyavalyát hozott az emberekre és a mezőgazdaság rendes vitelét, de még a községekben való nyugalmas tartózkodást is lehetlenné tette.

Ezért folyók szabályozásának kérdése már e század elején, 1820-ban, fölvetetett, a mennyiben a helytartótanács rendelete folytán ez évben kezdetett meg a folyók rendszerének térképezése és a vízrajzi adatok gyűjtése. Hanem a szabályozás maga 1820-tól 1840-ig a vármegye területén alig haladt előre, 1840-től 1844-ig azonban a Kettős- és Hármaskörös békésmegyei részén több átvágás létesített, de oly kis mértékben, hogy azok a megye felső részének súlyos helyzetén nem segítettek.

1844-től 1852. évig a szabályozás szünetelt és csak miután 1855. évben az egységes szabályozási tervet elkészült és jóváhagyatott, vette az ismét kezdetét és haladt a helyi bajok orvoslásának figyelembe vételével kielégítő sikerrel előre. A szabályozási munkálatok feletti felügyeletet az akkor Nagy-Váradon székelő helytartósági vízépítészeti osztály gyakorolta.

A békési folyók igen nagy kanyarokkal bírván, helyes volt a felülről nagy sebességgel jövő vizeknek gyorsabb levezetése czéljából több átvágást csinálni, a minő 1856-tól kezdve 1870-ig bezárólag összesen 103 tényleg eszközöltetett is.

A Fehér-Körös a régibb időkben Gyula városán, a Fekete-Körös Doboz községén folyt és mindkettő Békésen haladt keresztül, sőt e város beltelkei között egyesült. Nem csoda tehát, ha árvizeik a nevezett városokat a legnagyobb veszedelemmel fenyegették. E baj elhárítása érdekében az említett két folyó deltájában Gyula-Varsándtól Békésig egy 24 kilométer hosszú csatorna ásatott.

Ugyanezen időszakban a Sebes-Körös Sárrétjén át ásott egy 35 kilométer hosszú csatorna és miután ez egy majdnem 30.000 kat. hold nagyságú, állandóan vízzel borított mély fekvésű nádason vezetett át, ez uton abból a legjobb minőségű szántóföld keletkezett. Egy nagy nádist képezett a Berettyó Sárrétje is. E terület egyes helyek kivételével most már szintén leginkább szántófölddé alakult át.

Az előbb említett átvágások és csatornák leginkább közmunka-erővel ásattak és így 1861 végeig összesen 7,349.127 m³ föld emeltetett ki. Az átvágások ma már teljesen ki vannak képződve, a Fekete-Körösön két, a Sebes-Körösön hat átvágás kivételével. A fekete-körösiiek a jövő évben jönnek munka alá. A Kettős- és Hármaskörös átvágásai közül a víz önereje által 4 átvágás képeztetett ki az anyameder méretében, míg a többi az anyag keménysége és a lefolyó víz kiesése miatt nem képződött ki s így a kitűzött cél sem értett el.

Miután pedig az árvizek a létesített átvágások dacára a kellő gyorsasággal nem folytak le, sőt az állandó és hosszantartó duzzadás miatt különösen Békés és Gyoma városok veszélyeztetve voltak, míg a ki nem képződött alsó átvágásoknak mesterséges uton való kiszélesítése és mélyítése nem határozottatott el.

Ezen munkákat az állam által hajtatik végre és 1881-től a legnagyobb erővel még ma is folyamatban van. A szabályozás, szélesítés és mélyítés költségei eddig megközelítik az 5 milliót.

Az átvágásoknak az anyameder méretében való kiképzésével egyidejűleg építtetnek szabványos távolságban a védőtöltések is a régi anyamedrek elzárásával. E munka következtében a Gyoma és Endrőd községek beltelkeit alámosással fenyegető árhullám onnan eltávolított, de a vizek gyors lefolyása is eléretett és úgy Békésnél, valamint Gyománál az eddig észlelt duzzadások teljesen megszűntek.

Jelenleg ezen munkákat Öcsöd előtt van folyamatban. A jövő évben pedig a Sebes-Körös 3 kilométer hosszú folyamszakasza fog rendeztetni, mert az Körös-Ladány községének egy egész utcáját elmosással fenyegeti.

Békés vármegye területén a Kettős- és Hármaskörös mentén még 6 átvágást kell szélesíteni és mélyíteni, továbbá

több partleásást eszközölni, hogy a szabályozás befejezettnek legyen mondható. E munka 5—6 év alatt befejeztetik.

A vármegyében a folyók mentén levő töltéseket az 1852-től 1862-ig alakult társulatok építették. A vármegyében öt ilyen társulat működik:

1. Az alsó fehér-körösi ármentesítő társulat, melynek felügyelete alatt áll és tulajdonát képezi 57⁵/₁₀ kilométer töltés.

2. A hosszúfoki ármentesítő társulat töltésrendszerének hossza a folyó mentén 72⁰/₁₀ km., a csatornák mentén 79⁰/₁₀ km.

3. A körös-tisza-marosi ármentesítő és belvizlevezető társulat Békés vármegyei töltése 84⁰/₁₀ km.

4. A sebes-körösi ármentesítő és belvizszabályozó társulat töltésrendszere 41⁰/₁₀ km.

5. A berettyó-körösi vízszabályozó és ármentesítő társulat keretébe tartozó

a) Berettyó-osztálynak van 26⁰/₁₀ km.;

b) az ivánfenéki osztálynak van 56⁰/₁₀ km. töltése.

A Békés vármegye területén levő védtöltések összes hossza tehát 415⁵/₁₀ km.-t tesz.

A töltések az eddig észlelt legmagasabb víz felett vannak már építve, még némi építkezést csak a Berettyó-osztály töltésrendszere igényel.

A társulati költségeket nem lehet könnyedén megállapítani, miután azok nem vármegyei területenkint állítvák össze, pedig a nevezett társulatoknak tovább folyó töltései más vármegyékben is vannak.

Ezenkívül a legtöbb folyó mellett fekvő város körgáttal biztosította az árvízveszély ellen magát, a mi roppant kiadásokat rótt rájuk. Szóval azon termékeny területet, melylyel a vármegye dicsekedhetik, nem kapja a lakosság ingyen, hanem azt nagy munkával kellett elhódítani és folytonos áldozatokkal kell védelmeznie az elemektől, melyek szintén igényt tartanak rá.

A Kettős- és Hármaskörös, melynek szabályozott vonala a 240 kilométer szabályozatlannal szemben 137 kilométer hosszú, tutajokkal és dereglyékkel, sőt kisebb gőzhajókkal is egész hosszában hajózható. A Fehér-Körös erre kevésbé alkalmas, mivel nyáron át igen csekély víz van benne, de lóval vontatott dereglyék közlekedhetnek rajta. A Fekete-Körös az Arad vármegyében fekvő vadászi hidtól a Kettős-Körösig

mintegy 40 kilométer hosszban lóval vontatott dereglyék általi hajózásra teljesen alkalmas. A Sebes-Körös tutajozásra, a Berettyó egyedül csolnakon folytatott közlekedésre használható. A hajóforgalom az egyes évek vizállásai szerint szerfelett különböző, néha azonban figyelemreméltó.

Igy például 1887-ben a Hármaskörösön 62 hajó, 6 csavargőzös 47.000 métermázsa búzát, 3.800 métermázsa kőszemet, sok rakomány tüzi fát, homokot, téglát és nádat, stb. szállított.

A halászat a szabályozások és hajózás folytán sokat szenvedett, de különösen a Hármaskörösben pontyok, harcsák még mindig megglehetős mennyiségben találhatók. Azelőtt főleg Szarvason a halászat nagyobb fontossággal bírt.

Békés vármegye termőterülete 600.378 kataszt. holdat tesz, ennek legnagyobb része szántó, t. i. 424.956, legelő 102.731, rét 48.581, erdő 9.632, szőlő 6.673, nádas 5.724 és kert 1.811 hold. A termőterületnek tehát jóval több mint kétharmada szántóföld. Ez megadja a mértéket arra, hogy az itteni mezőgazdaság jellegét megállapítsuk. A főszólag gabonaművek termelésére van fektetve és ez természetes is, hiszen alig terem valahol nemcsak az országban, hanem általában a világon különb búza a békésinél. Annak sikértartalma és súlya, mely például 1890-ben is felment 85 kilogrammra hektoliterenkint, oly nagy, hogy kár lenne, ha az kellő mennyiségben nem állíttatnék elő mindenütt, a hol a talaj arra való. A hiba csak abban rejlik, hogy eddig sok oly helyen is erőszakolták a búzatermelést, a hol több haszonnal mást termelhettek volna helyette.

A rozstermelés nem jelentékeny; több gond fordíttatik az árpára és tengerire, mely mint kapásnövény, a búzát termő földön is szükséges. A zab főleg helybeli szükségletre állíttatik elő. A dohány igen fontos cikk és a gazdának rendszerint szép hasznót biztosít. Ennek termelése tekintetében nagy haladás észlelhető e vármegyében. A repce ritkán sikerül, de ha beüt, nagyon jól fizet. A len ritkán, a kender már nagyobb mennyiségben, de főleg szintén csak a házi vagy a helybeli fogyasztás céljaira állíttatik elő. Nem sokkal nagyobb a gond a hüvelyesekre, habár e részben egyes helyeken újabban több törekvés tapasztalható. Ugyanez mondható a takarmánymagvak, különösen a lóheremag ter-

melésére, a mely most már innen nagyobb mennyiségben jut a forgalomba.

A legelők a tagosítások következtében egyre fogynak.

Ezek helyét a luczernások pótolják. Most már szintén nagyobb területet szánnak neki, különösen az uradalnakban és közép gazdaságokban.

Az erdőgazdaság e vármegyében nem jelentékeny, mert az őserdőkől vajmi kevés maradt meg. Erre azonban most kellő gond fordítottatik. A fennebb kimutatott erdőterületből 7.333 holdon tölgyfák vannak. Legtöbb, 2.957 hold erdeje van egy pár hitbizományi jószágnak, ilyen a gyula-vári-i uradalom, továbbá Békés, Gyula, Doboz, Vári községeknek, hol az erdők összesen 1.324 holdat tesznek. Ezek rendes üzemterv szerint kezeltetnek, míg Szeghalom, Körös-Ladány, Vésztő és Doboz községek néhány holdon külön álló erdőinek a nyilvántartási törzskönyvből való törlését a földművelési miniszterium újabban megengedte.

A kertészet sokkal több figyelmet érdemelne, mint a mennyit neki a közönség szentelni hajlandó. A gazdasági egylet annak haladását különben nemcsak kertészeti szakosztálya, hanem több faiskolája által is lehetőleg előmozdítani igyekszik.

A szőlőszet a kertekben dívik, a hol a phylloxera azonban már szintén befészkelte magát és eddig annak jelenléte 13 községben van megállapítva. A gazdasági egylet a homoki borok termelésén kívül a csemegeszőlők előállításának felkarolására inti a termelőket, miután azzal névszerint Békés-Csabán egyesek figyelemreméltó sikert értek el.

Békés vármegye kataszteri tiszta jövedelme rendkívül magasra van megállapítva. Különösen áll ez a szántóföldekre vonatkozólag, melyek 8 frt. 45 kr. után fizetnek földadót és e részben azt csak Bács-Bodrog vármegye haladja túl a maga 9 frt. 12 krnyi tiszta jövedelmével. Nincs is több 8 forintos vármegyénk e részben és a harmadiknak felvett Csanád vármegye majd egy forinttal kevesebb, t. i. 7 frt. 52 kr. után fizeti földadóját, míg a szomszédos Arad csak 4 frt. 91 kr. után adózik. És miután Békés vármegye termőterületének 70.78⁰/₁₀₀-a szántóföld, az ország legeslegjobb adófizető területei közé tartozik és pedig annál inkább, mert aránylag nemcsak sokat, hanem általában igen pontosan is fizet.

Ezek után áttérek az egyes főbb termelési ágak rövid jellemzésére. Mindenekelőtt a nagy-, közép- és kisbirtokosok termeléséről s az ezekkel kapcsolatos dolgokról, azután az állattenyésztésről, az iparról, kereskedelemről, forgalomról, a közigazgatással együtt a közegészségügyről és végül a közmívelődési állapotokról fogok szólni.

A nagybirtokos osztály Békés vármegyében kizárólag Haruckern jogán élvezi földjének tulajdonát. A legtöbb birtokos család vérszerinti utóda a telepítő földesurnak. Egyik leányát báró Wenckheim József, egyik unokáját gróf Károlyi Antal vette el. A ma élő nagybirtokosok leányágon legnagyobbbrészt tőlük származnak. A Wenckheim-család e század elején két ágra, a grófirra és a báróira oszlott. Mind a két ág tagjai ma is igen terjedelmes és legnagyobbbrészt házilag észszerűen, az alföldi viszonyok által megengedett belterjességgel kezelik gazdaságaikat. Névszerint kell felemlítenem gróf Wenckheim Frigyeset, a ki 13.573 k. hold területű kigyósi uradalnában a kor színvonalán álló váltógazdaságot folytat. Ezen nagy uradalomban több mint 7.000 kataszteri holdon házilag gazdálkodnak. Annak 50%-a szántóföld, melynek 16%-a mesterséges takarmánynyal van bevetve. A szántóföldnek 10—12%-a évenként trágyáztatik. Hogy az állattenyésztés mily kiterjedten üzetik, mutatja a nagy jószágállomány. Van ugyanis az uradalomnak 1.000 különböző szarvasmarhája, 250 drb. lova, 2.000 drb. sertése és 2.000 db. birkája. Ezen uradalommal áll kapcsolatban a Csanád vármegyei apáczai határban egy közel 1.000 holdas pusztá, melynek túlnyomó nagy része szántóföld. Sámson határában van a szőlősi uradalom 5.348 kataszteri holdnyi szántóterülettel, melynek több mint fele majorsági kezelés alatt van. Gróf Wenckheim Frigyesnek legnagyobb uradalma e vármegyében a békési, közel 20.000 kataszteri hold területtel, melynek szintén több mint fele majorságilag kezeltetik. Mindezen birtokok legnagyobbbrészt kitűnő termőtalajjal bírnak.

A bérlők gazdálkodására szintén kellő gond van; a feles földek hármassal forgóban, de ugar nélkül, műveltetnek.

A többi Wenckheim grófok és bárók szintén igen nagy és értékes birtokai az említett két helyen kívül Gyula, Csorvás, Ladány, Mező-Berény és Vésztő határában vannak. Kiemelem ezenkívül a báró Wenckheim Béla örökét képező fási

uradalmat Kőrös-Ladány mellett, melynek jelenleg Hoyos-Wenckheim Fülöp gróf a tulajdonosa. Területe 3.766 kataszt. hold, melyből 1.688 kat. hold szántó, a többi legelő, erdő és kaszáló. A vetésforgó a hármás rendszeren alapuló váltógazdaság fekete ugar nélkül, melynek a szükséges trágyát 2.700 db. birka, 172 db. szarvasmarha és 100 db. ló szolgáltatja. A gróf Károlyi család Szarvas, Orosháza, és Komlós környékén szintén nagyon kiterjedt gazdaságokkal bir, melyeket kevés kivétellel jó felszerelés mellett számos majorban igen szakértő gazdatisztek kezelnek. A gróf Károlyi család Békés vármegyében birja a szénási pusztát Szarvas és Orosháza közt, melynek területe 16.000, a sámsoni oldal 15.000, a kakasszéki pusztá 3.000. Gróf Almásy Kálmán kétegyházi és gyulavárii uradalmi szintén házi kezelés alatt állanak, melyek közül különösen az utóbbin intenzív gazdaságot folytatnak. Terjedelme 11.215 hold, legnagyobb része szántó, 2.814 hold erdő, a többi rét, legelő és nádas. Az erdő faterméke részben mint tűzifa értékesítettik, részben pedig a gazdaságban levő fűrészgép által szerszám- és épületfának dolgoztatik fel. Egy nagyobb szabású körkemencze is állandóan üzemben tartatik s kitűnő épületteglát, cserepot, továbbá járdakövet állít elő. Majorjai rendkívül csinosak, állattenyésztése mintaszerű, gazdasági iparvállalatai nagy pontossággal vezetettek. Van 6 kilométer hosszú gazdasági lóvasútja. A kezelés pedig általában olyan, hogy a békésmegyei gazdasági egyesület, mely azt 1888-ban megsemmisítette, jelentésében a legnagyobb dicséréssel emlékezik meg róla. Ugyaníly intenzív gazdálkodás folyik még több nagy uradalomban, melyek közül először legyen báró Wodianer Albert gyomai uradalmát felemlítenem, hol gőzekével dolgoznak és abban mesterséges réttöntözés is van berendezve. Jól gazdálkodnak a gróf Apponyi Albert 3.500 kataszteri holdat tevő gerendási gyönyörű birtokán, valamint a Geiszt testvérek csakói uradalmában. Lehetetlen elősorolni azon birtokokat, melyek az Apponyi, Bolza, Trautmannsdorf, Blankenstein, Inkey, Königswarter, stb. családok kezeiben vannak és a melyek, a mennyiben házilag kezeltetnek, szintén a jó gazdálkodás képét nyújtják a szemlélőnek. A nagybirtok, mely igen erős kezekben van, jelentékeny részét képezi ugyan a Békés vármegyében a termőterületnek, de az koránt sincs túlsúlyban a községi lakosok bir-

tokaival szemben, hanem ellenkezőleg, ez a túlnyomó és ez bir azon irányzattal, hogy mindig több és több területet von a maga körébe. Mielőtt azonban a kisbirtokosokról szólnék, meg kell még a középbirtokos osztályról is emlékeznem, melynek tagjai kistrészen a régi nemesség, nagyobb részben pedig a polgári osztály szülötteiből állanak, kik vagy maguk, vagy szüleik szorgalma és takarékosága útján jutottak vagyonukhoz. Ez osztály valamennyi közt a leggyengébb, a mit annál inkább kell sajnálni, mert a vármegyei közéletben résztvenni s a közügynek a nép előtt vezérkedve, szolgálatokat tenni leginkább az lenne hivatva. De erre nem annyira száma, mint értelmiségének alacsony foka következtében ez osztály nem képes. Egyes művelt családok, melyeknek 500—1.000 holdjuk van, léteznek minden község határában, de velök szemben túlnyomó a paraszt középbirtokosok száma. És ez azután meg is látszik Békés vármegyének közéletében. Ettől a fővárosban vagy másutt lakó nagybirtokosság és a paraszt gazdák nagy része távol tartja magát.

Az utóbbiak csak a vagyonszerzésnek élnek és az embert a szerint becsülik, a mint sok, kevés vagy semmi földje sincsen. Az uri középbirtokosok jól gazdálkodnak és a kor színvonalán igyekeznek maradni, míg a paraszt középbirtokosok gazdálkodása nagyon külterjes. Legnagyobb részt a régi háromnyomásos rendszert követik és csak kevesen folytatják az okszerűbb váltógazdálkodást.

Bizonyos tekintetben az uri középbirtokosokkal tehetők egy sorba az értelmes osztályhoz tartozó bérlők is. E két elem az uradalmaik gazdatiszttségével képezi a megyei gazdasági intelligenciát, mely a gazdasági együletben van szövetkezve, annak működő tagjai főleg közülök kerülnek ki és mint ilyenek nemcsak a maguk érdekeit szolgálják, hanem a gazdasági fejlődés előmozdítása által különben is elismerésre méltó érdemet szereznek maguknak. A békésmegyei gazdasági egyület köztudomásulag egyike az ország legtevékenyebb és leghasznosabban működő hasonczélú társulatainak. Már 1861-ben létesült és habár Gyulán alakult meg, alapszabályaiban kimondatott, hogy székhelye Békés-Csaba lesz, mely központibb fekvéssel bir és ott a gazdaság előmozdítása iránt is a legtöbb érdeklődés mutatkozik a vármegyében. Ez egyület bölcsőjénél oly férfiak állottak, mint Trefort Ágoston,

báró Wenckheim Béla és László és báró Eötvös József, ki mint Békés vármegyei szenttornyai birtokos a nála megszokott nemes hévvel támogatta az annak alakítására irányuló mozgalmat. Elnöke 1869-ig báró Wenckheim Béla volt, kit László öccse követett. Azután Beliczey István foglalta el és tölti be most is az elnöki széket. Mind e férfiak valóban benső odaadással láttak szép küldetésükhöz.

Nem is lehet kiszámítani a hasznot, melyet a vezetésük alatt álló egyesület már eddig is tett a mezőgazdaságnak, mert annak minden ágát kellő figyelemben részesíti és minden érdekét felkarolja. Ott van mindenütt s kiállítások, versenyek, pályázatok, szemlék, előadások, hasznos, népszerű röpiratok terjesztése által gyakorlatilag folyton oktatja a gazdaközönség minden rétegét, továbbá mindenféle közvetítések által is segítségére van. Csak az egyesület néhány évkönyvét kell átlapozni, hogy valóban mintaszerű eljárásáról meggyőződünk. Legújabbban azon fáradozik, hogy a cukorrépatermelést honosítsa meg Békés vármegyében. Ez már meg is kezdetett részben a mezőhegyesi, részben a hatvani cukorgyárak részére. E cikk, úgy látszik, hivatva van úgy a belterjesebb gazdálkodást előmozdítani, valamint a munkás viszonyokat kedvező irányba terelni és az állattenyésztésnek lendületet adni.

Ugyancsak ez egyesület buzgó terjesztője a nép között a biztosítás eszméjének, melyért különben az első magyar biztosító társaságtól szép összegre menő jutalékot is kap, de ezt a legtöbb gazdasági egyesület szintén élvezi s annyi még sem tesz e részben, mint a Békés vármegyei. Ennek, de különben a nép helyes érzékének is lehet tulajdonítani, hogy az a tűz és kevésbé a jég ellen biztosít. Békés vármegyében minden hazai és néhány osztrák biztosító társaság is jó üzleteket csinál, de egy iránt sincs oly bizalom, mint az első magyar iránt.

A birtokosság nagy zömét a kisebb gazdák képezik. A paraszt birtokon általában a háromnyomású rendszer, de ugar nélkül alkalmaztatik. Búza után kukorica, árpa és zab következnek. Felszerelésök rendszerükhöz képest elég jó. Sok községben a paraszt gazdák kevés kivétellel gőzzel csépelnek, soros géppel vetnek, sőt itt-ott kéveköti aratógépet is használnak. Igavonó állatuk leginkább a ló s csak a nagyobb gazdáknál lehet ökröt is látni. Egész nyáron a tanyán laknak, csupán télire költöznek be a család öregei.

De ünnep és vasárnapokon bemennek a városba és a hol a nép vallásos, például Békés-Csabán, az idősebbek majdnem az egész napot templomban töltik. Az ifjabb nép mulatozik, de délután öt órakor már levette az ünnepi díszet, hosszú kocsisorokban vonulnak ki a tanyákra és egész héten át szorgalmasan dolgoznak.

Szarvason kettős vasekéket, szecs kavágókat és sorvotókat egyesek is vesznek, nagyobb gépek, mint gőzeséplők beszerzésére pedig társulnak. Léteznek azonban vidékek, a hol ez nem így van. Nem is szólva az oláhlakta Kétegyházáról, hol a nép értelmiség dolgában nagyon hátra maradt, de magyar vidékeken sincs még a parasztság mindenütt ennyire. Így például Gyomán, hol egyébiránt a lakosság nem is sok földdel bír, mert a határ felét nagybirtokok foglalják el, a parasztgazdaságok felszerelése csakis a legnélkülözhetetlenebbre terjed ki. Szántóeke, az aratási munkálatokhoz szükséges eszközök, mint kasza, villa, gereblye, néhány igavonó állat, parasztszekér: ez az egész felszerelés. A szalma- és tengeriszár levelei takarmánynak, a kóro és az izéknek mondott takarmányhulladék tüzelőnek használtatik. E nép vergődésben tölti életét, nincs eladósodva ugyan, de nem is vagyonosodik. Másutt, mint Bánfalván, a magyarok közt is megvolna a gazdasági értelem és törekvés, de nincs földjük és a szomszédban nem is kaphatnak, mert a nagybirtok ott igen szilárd tulajdont képez. Ennek következménye, hogy községi pótdójuk 82⁰/₀. Részben ily jelenségek okozták az orosházi munkásmozgalmat is. Erről egyébiránt külön volt szerencsém előadást tartani, miért is minden arra vonatkozó dolgot itt mellőzhetni vélek.

A Sárreéten a birtokviszonyok jobbak és a nép eléggé gyarapszik is, mióta az áradások nem sanyargatják, de gazdasági ismeret dolgában nem halad, hanem mindenik annál marad, mit az apjától tanult. De e részben is mutatkozik újabban bizonyos haladás. A magyar nép is szorgalmasabb most, mint régebben volt, midőn a nagyon megbízhatatlan szeszélyes időjárás arra a hiedelemre vitte, hogy nem ő, hanem az idő a gazda s a termés jó májusi esők mellett, melyek aranyat érnek, bő lesz az ő közreműködése nélkül is, míg ha az időjárás rossz, bármit csináljon, nem lesz semmi termése. Ma már, ha nem is úgy, mint kellene, a békésmegyei paraszt

is megbecsüli a trágyát, utána lát a dolgának és szívesen okul, ha van rá alkalma. Nagy fontossága van azért a gazdasági egyesület azon törekvésének, mely egy földmives iskola felállítására irányul. Békés-Csaba legújabbán 305 hold földet ajánlott fel e célra, a vármegye pedig az épületek és az intézet felállításának költségeire pótdót akar kivetni és csak némi segélyt kér az államtól. De valóban itt is az ideje, hogy e részben történjék valami Békés vármegyében, hol a népnek sem mire sincs annyi szüksége, mint a szakértelem és értelmiségre általában. E megye meglehetősen merevséggel vidékekre oszlik, melyek idegenül állanak egymással szemben, azért gondolom, hogy egy ily intézet e gazdag megyében talán nagyon is kevés.

Igazán csodálni lehet, hogy a hol Thessedik Sámuel száz évvel ezelőtt működött, a hol ő nagy áldozatok árán gyakorlati gazdasági iskolát létesített és tartott fenn ott a gazdasági szakértelem fejlesztésével, száz év múlva is csak a kezdet kezdetén vannak. Ez a bámulatos munkásságu evangélikus pap ugyanis, a ki tudományát Németországban szerzte, eleinte a saját költségén, később az ottani egyház támogatásával egy oly gazdasági és ipariskolát teremtett Szarvason, melyet százával látogattak a hallgatók. Ezen működéseért nemcsak II. József császár, hanem I. Ferencz király elismerését is kivívta magának. Korának felfogását jóval túlhaladva oktatótt abban eleinte ő maga, később pedig kitűnő tanárokat szerzett intézete számára. De az irigység és tudatlanság megbuktatta ez intézetet, melynek ideje akkor még Magyarországon nem érkezett el. Thessedik páratlan gazdasági gyakorlati érzékét és műveltségét részben nyomtatásban megjelent, részben kéziratban maradt, de elveszett 135 különféle gazdasági tárgyú és leginkább németül irt műve bizonyítja. Hazánk közművelődésének történetében e férfiú mindig kiváló alak fog maradni és csak azon lehet csodálkozni, hogy tevékenységének és szellemének több hatása nem volt sem megyéjében, sem az országban. Most azonban ez a szellem az értelmiség körében általános, de kívánandó, hogy az gyakorlatilag is érvényesüljön mindenütt, a hol erre az anyagi előfeltételek megvannak. Mily hasznos dolog lenne az, ha Békés vármegyének minden főbb vidékén okulhatnának a különben magukra maradt kis gazdák, a kik tanyáikat nagyon csinosan

és tisztán rendezik be, de például már a helyes trágyakezelés ismeretével nem bírnak és az állattenyésztés dolgában is hátrább vannak, mint szabad volna e vidéken.

Mert az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást Békésben. A lóval tudnak a kisgazdák is bántani. Ezt főleg az állami ménnek kedvező befolyásának kell tulajdonítani, a milyen tavaly 45 drb. volt elhelyezve e törvényhatóság területén. A szarvasmarha-tenyésztésnél, mely egyes uradalmakban kitűnő, a népnél minden határozottabb irány hiányzik. A legelők felosztatván, nincs is meg a jó tenyésztéshez szükséges takarmány, melyet mesterségesen szintén nem termelnek eléggé. Csak ott mutatkozik előmenetel, a hol kivételkép a közlegelő megmaradt, vagy pedig oly helyeken, mint Szarvason, hol a gróf Károlyi és Batthyányi-féle birtokokból a lakosok több mint két millió forint értékű vetetek és az így kapott legelőket nem osztották fel. Oly általános e baj az egész vármegyében, sőt az egész Alföldön, hogy valóban gondoskodni kellene valamely módról, mely alkalmas lenne arra, hogy az általa orvosoltassék.

Az apaállatok kiosztása a gazdasági egylet által a kormány támogatásával csak akkor segíthetne rajta, ha a kisgazdák a megfelelő marhatartás főelőfeltételével is, a takarmánytermeléssel, eléggé törődnének. Erre azonban biztatni kell a népet és megadni például a folyók mentén a rétöntözés behozatalával a módot arra, hogy a jó tanácsot követhessék is. A sertés, de főleg a juhtenyésztés szintén hanyatlott, úgy, hogy ma már a legtöbb helyen alig jöhet számba. A baromfitenyésztés is nagyobb mértékben volna folytatható, habár néhány év óta az iránt Csabán és Orosházán, honnan főleg ludkivitel van, több figyelmet tanusítanak iránta. A gazdasági egylet nagyon buzgólkodik, hogy e figyelmet élénkitse.

A *méhészet*, tekintve a megye virányának alkalmas voltát, szintén el van hanyagolva, daczára, hogy meglehetősen tevékeny, okszerű méhészeti egylet létezik itt. Tavaly 1.035 mozgószerkezetű kaptár és 1.683 közönséges köpű összesen 3.300 családdal találtatott e megyében és az eladott méhtermékek összes értéke megközelítette az 5.000 frtot. A *selyemtenyésztés* nem űzetik, pedig ott, a hol a munkás nép meg van torlódva, vagy a hol más munkára nem alkalmas emberek nagyobb számmal vannak, ha nem is fényes,

de nem megvetendő és folyton fejleszthető keresetet nyújtana a lakosságnak, mert hiszen a selyem világczikk.

Az 1884. évi összeírás szerint volt a megyében 44.293 drb. ló, 52.825 drb. szarvasmarha, 180.929 drb. juh, 108.802 drb. sertés. Az 1870. évi összeírás óta a lovaknál és a szarvasmarháknál a létszámban csökkenés mutatkozik, míg a juhok és sertések állítólag szaporodtak volna. De az iránt, hogy az 1870. évi felvétel pontos volt-e, alapos kételyek vannak; én azért semmi következtetést sem akarok belőlük vonni.

Az állategészségügyi viszonyok az utóbbi időben kedvezőtlenül alakultak. A járványok és ragályos bajok gyakrabban merülnek fel. A nagyobb községek birnak állatorvossal, de a megyének csak egy van s az sem lakik a megye székhelyén. E részben a tervezett nagyobb reform e megyének szintén javára válnék.

Az uradalmakban az állattenyésztés viszonyai természetesen mind másként alakulnak. Egyes nagybirtokosok, minő például gróf Wenckheim Frigyes és gróf Almássy Kálmán, szarvasmarháikkal és sertéseikkel, a Geiszt testvérek juhaikkal a bel- és külföldi kiállításokon egyaránt feltűnést keltenek és kitüntetést nyernek. A megye azonban általában véve ellentéte a régi megyének, mely főleg állattenyésztésből élt, míg most a magtermelés aránytalanul túlnyomó.

Ipar tekintetben Békés vármegye soha sem tartozott az ország kiválóbb vidékei közé. Némi kivételt képezett e részben Gyula városa, hol állítólag a törökök által történt bevétele előtt is volt néhány jobb kézműves-, sőt csizmadia-czéh is létezett, továbbá egy gyulai aranyművesről is tétetik említés ez időben. De az 1717. évi általam már említett összeírás Gyula kivételével az egész vármegyében csak öt iparost tüntetett ki, kereskedő pedig a szerint egy sem találtatott. A csabai evangélikus egyház 1745-ben építtetvén valamit, deszkáért Pestre, ásóért, lécszegekért és más vasneműekért Gyöngyösre, ablakokért Szegedre volt kénytelen küldeni. Hét évvel később a vármegye különféle sérelmeit terjesztette az országgyűlés elé, melyekben elpanaszolja, hogy ott kézműves és kereskedő nincsen és hogy a népnek, ha a legszükségesebb ruhaneműit és gazdasági eszközeit akarja beszerezni, Szolnokra vagy Aradra kell fáradnia.

Sőt 1775-ben e vármegye az utolsó Haruckernnek el-

hunyta után halotti tort rendezvén Gyulán, annyira nem kapott semmit, hogy fűszereket, citromot, kávéát Aradról kellett hozatnia. Ily viszonyok birták rá Thessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkészt, hogy Szarvason gazdasági intézetével kapcsolatos ipari tanintézetet is létesítsen 1780. táján, melyben a gazdasági finomabb termények feldolgozására oktatta a népet. Később három tanár lévén iskolájában, azok a polgári építészetet, a természet-, vegy- és kézműtant is előadták. Azonban mindez korai dolog volt Békés vármegyében, miért is az említett intézet csakhamar megszűnt. Több mint egy század mult el azóta és még jó idő fog eltűnni megint, míg az iránt szélesebb körökben valódi érzék fog mutatkozni e vármegyében.

Ma iparos van itt elég, de a viszonyok olyanok, hogy a mesterség csak keveset képes közülök önmagában is fenn tartani. A finomabb iparczikkék máshonnan, a nagyobb városokból és túlnyomólag a közvetítő kereskedelem útján Ausztriából szereztetnek be. A paraszt nép szükségleteinek fedezésére pedig annyian vállalkoznak, hogy az iparosok alig férnek a szűk téren egymástól. A folyó évben a kamara útján történt felvétel szerint kamarai illetéket fizető, tehát tényleg működő iparos a vármegyében 4.403 volt. Legtöbb volt az orosházi járásban, 935 és legkevesebb a gyulaiban, 118, megjegyzendő azonban, hogy Gyula rendezett tanácsú város lévén, iparosai nem itt lettek kimutatva. Iparosság tekintetében a városok így következnek egymás után: Orosháza, Gyula, Csaba, Szarvas, Békés, Mező-Berény, Gyoma, Tót-Komlós, Szeghalom, Füzesgyarmat. Látjuk innen is, hogy a sárréti községek a legtisztább földmívelő lakossággal bírnak. Kereskedelmi haladottság tekintetében legelől ismét Orosháza áll, mely még ma is falu, azután kedvező fekvésénél fogva Csaba következik, Gyula, mely a harmadik helyet foglalja el, nagyon sokára jön erre, míg a 8.900 lakossal bíró Szeghalmon már csak 25 kereskedő lakik. Ipari és kereskedő segédmunkás, a minő az idei felvétel szerint 5.358 létezik a vármegyében, néhány gyára folytán legtöbb van Gyula városának, erre a csabai, orosházi, szarvasi, békési járások következnek, a Sárrét és a vele szomszédos gyomai járás e tekintetben is utolsónak maradnak.

Ily ki nem elégítő helyzetökben a kisiparosok termé-

szetesen folyton elégedetlenek, tele vannak panaszszal az ipar-szabadság, a vásárolás és sok minden ellen, a mi bajaiknak pedig nem kutforrása. Most már az 1884. évi ipartörvény sem jó nekik, annak is reactionárius irányu módosítását sürgetik. A piacoknak idegen iparosok által történő látogatása is szálla a szemökben. Szerintük, ha már behozatott a képesítés, legyen az komoly s ne lehessen azt folyton bárkinek kijátszani; az ipartestületeket lassankint a legtöbbben czéhekké szeretnék kifejleszteni. Állandó panasz, hogy a vásárok nincsenek rendezve. Maguk felhozzák, hogy a vásárolás nem fizeti ki magát és mégis annyira járnak a szomszéd községek vásárraira, hogy állítólag e miatt a helybeliek nem tudnak megélni. A hadsereg és honvédség bőrneműinek szállítására vállalkoztak és e tekintetben bizonyos mérvű jóakarat mellett szállitányaik tényleg beváltak, de az mindenestre sajnos dolog és a fejlődés szervi hibájának következménye, hogy egy-egy gazdag vidék iparosai annyira esengnek a voltaképes inséges munka természetével bíró katonai szállítások után. Azt hiszem, az iparosztálynak az, a ki meggyőzné, hogy nem itt, hanem a polgári szükséglet fedezésének visszahódításában főleg szövetkezés és kitartó munka, a szakértelem fejlesztése és üzleti mozgékony-ság útján kell boldogulásuk terét keresni, nagyobb szolgálatot tenne, mintha a helyzet téves felfogásán alapuló előitéleteiket és elfogultságukat legyezgeti. Azonban azt is el kell ismerni, hogy sem az általános, sem a helyi viszonyok nem kedvezők az ipar fejlődésére az Alföldön és különösen Békés vármegyében, hol a munkaerőnek más irányban, különösen a jobb évek alatt, sokkal jutalmazóbb kereset kínálkozik. Azt hiszem, hogy azon törekvés, mely a felmerült munkásmozgalmak gyógyszerként az ipar meghonosítását is alkalmazni kívánja, a mint most és a legközelebbi jövőben állanak és alakulandnak a termelési tényezők, czélt érni alig fog.

Ipartestületek vannak Békésen, Csabán, Mező-Berényben, Orosházán, Szarvason és Tót-Komlóson. Ezek közül legtöbb taggal a csabai és a szarvasi bir. Azok közül az orosházinál van a legtöbb segéd és tanoncz belajstromozva, legvagyonosabb pedig a békési. Általában rendesen kezeltetnek és sok szolgálatot tesznek a helybeli iparososztálynak, melylyel a a kereskedelemügyi miniszter a kamarák útján az ő közvetítésök mellett érintkezik.

Gyáripari vállalat igen kevés van Békés vármegyében, mert ha a szikviz- és eczetgyáraktól, továbbá a vámra őrlő gőzmalmoktól, a milyen minden községben most már feles számmal létezik, továbbá néhány téglagyártól eltekintünk, akkor az egész gyáripar egy pár nagyobb gőzfűrészből, néhány készletre és kivitelre is dolgozó műmalomból, egy gyufagyárból és egy gazdasági szeszgyárból áll. A műmalmok közül ki kell emelnem az »Első csabait«, mely még az ötvenes évek közepén létesült. A gyufagyár Gyulán van és a technika mai színvonalán áll, de nagy küzdelmet folytat az idegen versenynyel. A gazdasági szeszgyárat a gyomai uradalom tartja. Meg kell még említenem, hogy a gyulai központi fogházban a fegyenczeket nagyobb mértékben foglalkoztatják kosárfonással.

A házi ipar egyes vidékeken a magyarok és tótok között egyaránt, régebben meglehetősen el volt terjedve s azok különösen a fonást, szövést és fehérítést nagyban folytatták. A nép asszonyai a család fehérneműszükségletét képesek voltak fedezni. Ma ez lassan kimegy a divatból, hanem az olcsó pamutszöveteket vásárolják. Az újabb időben Békés-Csabán létesült egy szövőiskola, mely azonban oly szép és drága árúkat készít, hogy azt inkább ipari, mint házi ipari jellegűnek kell tekinteni. A békésmegyei gazdasági egylet mostanság a szalmafonást kívánja a nép között meghonosítani és a végből tanműhely felállítását szorgalmazza. Kíváncsinos, hogy ez létesüljön, mert a nép a téli időszak nagyrésze alatt sok helyen nem ritkán munka nélkül van.

A kereskedelemnek különösen a gabonaforgalmat közvetítő ága bir fontossággal és e tekintetben főpiacznak Békés-Csabát kell elismerni, mely a vármegyét átszelő vasutvonalak keresztezési pontján fekszik. Egyébiránt most már minden nagyobb határral és vasuti állomással bíró helység oly piac, a honnan a kivitt gabona egyenesen szállittatik a külföldre. A kereskedelemnek egy másik fontos ága a pénzüzet, mely csaknem kizárólag a hitelintézetek kezében van. Az első ilyen intézet Békés vármegyében Gyulán alakult. Eszméjét báró Wenckheim László pendítette meg, ki annak első elnöke is volt 1878-ig. Azután gyorsan keletkeztek, különösen a hetvenes évek elején, a takarékpénztárak, népbankok és szövetkezetek az egész vármegyében, úgy, hogy ma Orosházán van három, Gyulán kettő, Szarvason, Tót-Komlóson, Gyomán,

Szeghalmon, Mezőberényben, Szent-Andráson egy-egy takarékpénztár, Békésen és Orosházán egy-egy népbank, Kőrös-Tarcsán és Bánfalván egy-egy hitelszövetkezet.

Békés-Csabán volt egy népbank, mely 1869-ben alakult, de a múlt évben oly szerencsétlenül bukott meg, hogy passivái 75.000 forintnyi tőkájének tizszeresét teszik. Sokkal nagyobb feltűnést keltett e bukás, semhogy annak részleteire e dolgozatnak az anyaghoz képest különben is igen szűk keretében ki kellene térnem. Csak annyit említsek fel, hogy miután felette sok visszaélést hozott napfényre és sok szegény ember is pénzét vesztette, nemcsak az ország közvéleménye, de a csabai nép legalsóbb osztályai is rendkívül megbotránkoztak rajta, minek nem kis része volt a csabai munkászendülésben.

Az 1889. évben ez intézeteknél összesen 7365 betevő volt, kiknek legnagyobb részét a 100—500 forintosok képezték, ilyen 2381 volt. Azután a 10—15 forintosok következtek (1145), erre jöttek a 10 forintnál kevesebbet betevők, mire az 50—100 forintosokra került a sor. Tízezer forintnál nagyobb összeget 87 egyén tett be. Látható ebből, hogy a közepes jólét még túlnyomó e megyében a szegénységgel és a gazdasággal szemben. A takarékpénztárak és bankok alaptőkéje 906.000, a tartalék álladéka 387.165, együtt tehát 1,293.165 frtot tett, melylyel szemben 6,823.145 forint betét állott. A rendelkezések alatt álló tőkéből 2,163.894 frtot jelzálogi kölcsönökbe tettek az intézetek, a többi előlegekben, folyó számlán és értékpapirokban helyezték el. A betétekért 4—6⁰/₀-ot adtak a felmondási idő szerint, a népbankok általában nyolcz, a takarékpénztárak az előlegekért szintén nyolcz, a váltókért 6¹/₂—8, a jelzálogkölcsönökért 6—8⁰/₀-ot vettek. De a rendelkezésekre álló feljegyzésekből a nagyobb kamat túlnyomónak látszik.

Az általam széles körben tett kérdésekre általában az a válasz érkezett, hogy uzsoráról alig lehet szó Békés vármegyében, mert a pénzüintézetek kevés kivétellel, jól szolgálják ki a közönséget. Békés vármegye — mellékesen jegyzem meg — az aradi kereskedelmi és iparkamara egész kerületével — az aradi bankfiókhoz van beosztva.

A vásárok nem annyira az iparczikkék, mint az állatok forgalma szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak e megyében. Csaknem minden mezővárosnak látogatott orszá-

gos vásárai vannak, de valamennyit felülmúlja e tekintetben Gyula, mely vásáraitól nevezetesebb, mint bármiről. A felhajtott és eladott jószágok száma néha valóban óriási. Különösen sok sertés jelenik meg, főleg a téli vásáron, hova kevesebb 40—50.000-nél nem is szokott küldetni, de van év, midőn 60.000-et is összehajtanak a téli vásárra. Érdekesek még az orosházi heti piaczok, melyek ott a hiányzó országos vásárokat bőven pótolják.

Közlekedés dolgában Békés vármegye igen sokáig felette elhanyagolt állapotban volt. Nyáron az emberek csak járhattak az utakon, melyek valaha sárból sárra halmozottak, de a mint a nedvesebb évszakok beálltak, az utazást mindennek inkább lehetett mondani, mint élvezetnek. A négyes fogatok tartása akkor igazán nem volt fényűzés, hanem szükség és gyakran még azokkal sem lehetett, különösen teherrel, haladni, mert az utak, főleg a folyókhoz közelebb eső helyeken huzamosan merőben járhatatlanok voltak. De nem csak az utak voltak rosszak, hanem a községek és városok utczáin is alig lehetett ilyenkor járni. A kocsiforgalom nagy kátyukat idézett elő. Én magam is jól emlékszem, hogy gyermek koromban Csabán a katolikus templom szomszédságában egy ily kátyuba tévedt tehenet farkánál fogva, segítséggel kellett kiszabadítani. Azóta sok változott és javult e részben. A városok a pallókat, melyek csak főbb utcáikon voltak a kitérhetés végett párosak, téglajárdákkal váltották fel, a községben levő utakat pedig — faragatlan kövekkel, az igaz, de még is — kövezték. Az országutaknak teknő formára alakítása mellett töltéseket is csináltak, a minek azelőtt hire sem volt, míg ma, ha nem is sok, de legalább 28 kilométer kőútja van e vármegyének. Az utakat itt különben a vasutak vannak hivatva pótolni és ezekkel Békés vármegye bőven van ellátva. Az első vasutat 1858-ban kapta, midőn a tiszavidéki vasutat kiépítették. Azután az alföldi vasut létesült, főleg Trefort Ágoston buzgólkodása folytán az újabb alkotmányos korszaknak mindjárt első éveiben. Később Szarvas város kamatbiztosítása mellett a tiszavidéki vaspálya építette ki a mezőtúr-szarvasi szárnyvonalat. Békés városa és gróf Wenckheim Frigyes létesítették a földvár-békési szárnyvonalat és legújabban, 1891. évi június hó 29-én nyílt meg a békésmegyei helyi érdekű vasutak hálózata, mely Gyomárról kiin-

dulva a Sárretet köti össze az államvaspálya vonalával. Magánvasut most csak a földvár-békési és a helyi érdekű. Az előbbinek tulajdonosa kétharmad részben Békés városa, egy harmad részben gr. Wenckheim Frigyes. A 48 kilométer hosszú békésmegyei helyi érdekű vasutak létesítését a megye mozdította elő, annak céljaira az útdó-alap terhére tíz év alatt fizetendő 400.000 frtot szavazván meg. Az összes érdekeltség az 1,600.000 frtra rugó építési tőkéhez 561.000 frttal járult. A vaspálya az eddig félreeső és e miatt sok tekintetben elmaradt Sárretnek haladását előmozdítani van hivatva.

Mindezen vasutak élénk forgalommal dicsekedhetnek. Személyforgalom tekintetében nagy szerepet játszik Csaba, hol az államvaspályának minden délben négy vonata érkezik és indul. Tavaly például az átmeneti forgalomtól eltekintve, csak a csabai jegykiadást és beszedést számítva, ott 332,000 ember jött és ment. Feladatott ez állomáson 267.000 mmázsa gabona és 61.000 métermázsa liszt. Most szóban forog, hogy Szarvasról Orosházán keresztül épüljön egy helyi érdekű vasut, melynek vonalán a közigazgatási bejárás már meg is tartatott. Célja az utjába eső termékeny vidék közlekedési érdekeit szolgálni.

Közigazgatási tekintetben Békés vármegye érdekes és az ország más vidékein észlelhetőktől sokban elütő viszonyokat tüntet fel. Mindenek felett figyelmet érdemel, hogy ma nincsen annak nehézkedési pontja, minélfogva ott a központosításnak még nyomával sem találkozhatunk. A székhely Gyula rendezett tanácsú város, a megyének keleti szélén van. Onnan alig egy fél órát haladva Bihar-, három negyed órát menve Aradmegyében van az ember. E város nem emelkedik semmi tekintetben a többiek felé, a mi által központon kívüli fekvésének hátrányait ellensúlyozhatná. Ennek tulajdonítható, hogy a megye itt valóban földrajzi és hivatalos fogalom csupán. Az országnak alig van része, hol oly kevésbé lenne kifejlődve, mint itt, az összetartozásnak érzete. Mindenik vidék magának él és mindenik voltaképp magát kormányozza. A megyei központi hatóságnak természetesen meg van a maga külön hatásköre és kimagasló állása, de a szolgabíróságok csupán közigazgatási postahivatalok és mintegy követségei a megyei kormánynak, de intézkedni valójuk alig van, mert mindent elvégez a község. Sajnos azonban, a községek minden nagy-

ságuk mellett is csak paraszt községek, melyekben a városi élet fejlesztése iránt kevés az érzék. Némelyiknek négy jegyzője van, kik egymás közt a munkát felosztják, a közigazgatási teendőket az vállalván magára, a kiben legtöbb az önállóság, a ki tekintélyt tud gyakorolni és a ki ezen uton a parasztbiróban jelentkező voltakép beszámíthatatlan főnök mellett viszi a szót és intézi a község ügyeit.

E megyének hét járása és egy rendezett tanácsú városa van, ugyanannyi főszolgabirósággal, de járásbiróság csak hat helyen létezik, mert a külön szolgabirósági székhelyet képző Gyoma igazságszolgáltatás tekintetében a csabai járásbirósághoz tartozik. Törvényszéke, pénzügyigazgatósága, államépítészeti hivatala, folyammérnöksége mind Gyulán vannak, hol a megye is székházzal bir, melyet az újabb időben alakítottak át. A közigazgatás általam említett jellege hozta magával, hogy néhány évvel ezelőtt a székhelynek Csabára leendő áttétele iránt komoly mozgalom indult meg, mely azonban egyelőre nem ért célzt. Hanem ugylátszik, itt is áll, hogy a leányzó nem halt meg, csak alszik, mert meg van a hajlam, hogy azt alkalom adtán ismét kezdeményezzék. Én itt e kérdésben természetesen nem kívánok állást foglalni, de a helyzet és viszonyok jellemzése végett egyet-mást kénytelen vagyok mégis felhozni. A székhelynek Gyulán leendő hagyása mellett szól az, hogy e város volt eddig a megye közmívelődésének ha nem is köz-, de a legtöbb esetben kiindulási pontja. Azóta a vidék sok tekintetben túlszárnyalta, de éppen azért nagy csapás lenne e városra, ha a központi hivatalokat is elvesztené, melyek itt ha nem is fényes, de megfelelő helyiségekkel birnak. Ezenkívül a közlekedés mai könnyűsége és olcsósága mellett az a fél óra, melylyel tovább kell a máshonnan jövőknek utazni, mintha Csabán maradnának, alig jön tekintetbe. Csaba mellett harczol azonban központi fekvése mellett az a nagy érdek, hogy miután Gyulából eddig sem lehetett, tehát valószínűleg a jövőben sem lehet nagyobb jelentőségű megyei központot teremteni, a mire pedig, ha a közmívelődést emelni kívánják, mindenütt szükség van. Csaba ellenben igen sok arra valóssággal rendelkezik e részben, de éppen a mozgató erő, mely haladásra ösztönözné, hiányzik nála. A székhelynek oda leendő áttétele által ez a cél valószínűleg elérhető lenne. E mellett kívánatos volna Csabán a lakosságot mostani definiálhatlan állapotából

kiemelni. E város lakosai annyira már nem bírják a tót nyelvet, hogy azzal, ha volna is irodalma, tovább fejleszthetnék értelmiségüket, magyarul pedig beszélnek ugyan, de nem tudnak eléggé, hogy olvasmány útján képezhetnék magukat. Így azután abban a szerencsétlen helyzetben vannak, hogy minden vagyonosságuk daczára sem művelődhetnek, a mi nem csak durva életmódjukon látszik meg, hanem egészségi viszonyaikban is megboszulja magát, mert azt nem tanulták még meg, hogy miként kell helyesen élni. Szóval e népre most már áldás lenne, hogy miután félig kivetkezett tótságából, egészen csatlakoznék a magyarsághoz s a magyar nemzeti közösség minden jótéteményét élvezni képes legyen. E tekintetben hatalmas lökést adna e városnak megyei székhelylyé tétele. A vagyonos Csaba a szükséges helyiségeket felépíthetné, Gyulát pedig katonasággal és más megyei jellegű intézmények odavitelével s ipara fejlesztésével lehetne kárpótolni, a mi mellett azután alig is lenne nagyobb vesztesége.

A mezővárosokra vonatkozó közigazgatási reformnak kilátásba helyezett módon leendő keresztül vitele, úgy tudniillik, hogy azok a rendezett tanácsú városokénál egyszerűbb, de a nagyközséginél mégis fejlettebb fokú szervezettel láttatnának el, sehol sem birna a haladásra oly jótékony hatással, mint Békés vármegyében, melynek 28 községe közül legalább tiz teljesen képes lenne annak költségeit elviselni.

A közigazgatás menete különben a mennyire a mai szervezet mellett lehetséges, tűrhető. Az árvapénzek kezelése tekintetében mindazáltal, mint a tavaly szerzett tapasztalatok mutatják, bizony még sok a kívánni való. Más irányban is vannak bajok, a mint azt az idei munkásmozgalmak kitüntették. A vármegye külső tisztviselői eddigi kényelmes állásukban, a tapintatosságban, a lélek-éberségében és a leleményességben nem igen gyakorolhatták magukat. Járási orvosa a megyének egy sincs, a mi az egészségügyi felügyeletet illusoriussá teszi. Szóval bizonyos pangás és álmoság észlelhető a közigazgatási szervezet működésében. A megyei gyűlések hangulata sem felel meg annak a szellemnek, mely a lakosság körében kívánatos és lehetséges volna ha kissé élénkebb vérkeringés frissitené fel a különben egészséges szervezetet. Ennek egyébiránt főokát a vagyonos és értelmileg fejlett középosztály aránytalan gyengeségében már megjelöltem.

A közigazgatás terén azonban elismerés illeti a vármegyét buzgó törekvéseért, melylyel a kőutak kiépítését újabban felkarolja. Tavaly például a berény-tarcsai kőútból kiépült két kilométer, a gyula-gyulavarsándi kongó téglaut munkái szerződésileg biztosítottak, a gyulai macadam-útra ezreket adtak ki, a törvényhatósági földutak a szükséghez képest javítottak és domborítottak. Nem kicsinylendők azon nehézségek, melyekkel a meglevő kőutak építése járt ott, a hol hozzávaló anyag éppenséggel nincs és a hol mostanáig e részben egyáltalán semmi sem történt.

Állandó gondoskodás tárgyát képezi a szegényügy fejlesztése. Koldus alig van e vármegyében, mert szegényeiről más-ként gondoskodik. Csabán, Békésen, Gyulán, Szarvason, Füzes-Gyarmaton és Vésztőn, hol a Wenckheim családnak ezenkívül külön nagy szegény alapítványa van, különféle elnevezés alatt községi szegényházak léteznek, Ócsodön és Endrődön erre most gyűjtik az alapot. Gyomán id. báró Wodianer Albertné tart fenn egy szegények házat, hol 10—14 egyén részesítettik állandó ellátásban. Gyulán gr. Wenckheim Frigyesné alapított egy nagyon szép árvaházat. Dologház a vármegye területén még nincs. A vármegye újabban egy százalékos pótdót vet ki közmívelődési célokra, melyek egy részét oly tanítóknak adja jutalomképen, a kik a magyar nyelv tanítása körül magukat kitüntették. Hasonló gondoskodást érdemelnek a közegészségi viszonyok, melyek azonban sok kívánni valót engednek, habár éppen tavaly e tekintetben bizonyos javulás volt észlelhető, mert a körülbelül egy színvonalon maradt születésekkel szemben 555 halálessettel volt kevesebb, mint a megelőző évben. De viszont a népszámlálási adatokból éppen a legközvetlenebbül illetékes egyének azt következtetik, hogy a nagy halálozási arány és főleg a tulságos gyermek halandóság képezi okát annak, hogy a vármegye jóléte daczára a népszaporodás csak 12·21⁰/o-ot tett tíz év alatt. Itt azonban némi tévedés van, mert hiszen az kétségtelen, hogy Békés vármegyéből a szomszédos csanád- és aradmegyei kincstári telepítvényes községekbe kivándorlás volt folyamatban és hogy különösen Csanád vármegye majdnem 20⁰/o-os nép szaporodása részben annak is tulajdonítható. Hanem ennek számbavétele mellett is kétségtelenül igaz, hogy a gyermekek gondozása rossz, hogy ezek halandósága szerfelett nagy. Ezt nem a

szegénységnek, nem is főleg a rossz lelkiségnek, hanem kiválóképen a nép tudatlanságának kell felróni. A felnőttek közt aggasztó módon terjednek a tüdőbajok, melyek mellett még a bélhurut pusztít nagyobb mértékben. Tavaly körülbelül fele részben 2300 egyént ragadtak el e betegségek az élők sorából. Békés vármegyének van az újabb időben egy sajátos betegsége, melyet kezdenek nevééről hívni s ez a járványos agy és gerinczagyhártyalob, meningi tis, mely a belé esett betegeknek rendesen felét viszi el. Utóbántalmai is vannak és felmerülése esetén nagy megdöbbenést és aggodalmat szokott keltetni. A hatóságnak e kóralak felmerülése alkalmával a legnagyobb éberséget kell kifejtteni, hogy jelentkezése esetén annak tovaterjedését megakadályozza. Remélhető azonban, hogy úgy a gyermekek, mint a felnőttek egészsége érdekében a közműveltség haladásával folyton több fog történni. Erre a biztos reményre feljogosíthat bennünket a múlt és jelen képeinek egy pillanatig tartó összehasonlítása is.

A helytartótanács például 1747-ben azt a kérdést intézte a megyéhez, hogy hány orvos van területén, mire az volt a válasz, hogy Gyulán három sebész, Csabán és Békésen csak egy-egy van, kik azonban legfeljebb az érvágáshoz értenek. Tizenhét év múlva, 1764-ben, a helytartótanács felhívta a vármegyét, hogy gondoskodjék vármegyei orvosok rendszerezéséről, mire azt a feleletet kapta, hogy a vármegye tizenhat év óta tart egy sebészt, de az is alig képes megélni, mert szolgálatait a kevés számú úron és néhány gyulai németen kívül más nem veszi igénybe, kéri azért a helytartótanácsot, hogy ezen felesleges kiadással ne kívánja a szegény adózó népet terhelni. Azonban e furcsa kérelem nem vétetvén figyelembe 1770-ben az első megyei orvosi állást egy bécsi egyénnel kellett betölteni és az első gyógyszerár e megyében Gyulán ugyanakkor nyílt meg. A múlt évben az egészségügyi személyzet Békésben a következő volt: működött annak területén 55 orvos, 13 sebész, 17 állatorvos, 175 okleveles szülésznő és 29 gyógyszerár. A megyében 4 községi orvost tartott Csaba, 3-at Szarvas, kettőt tartott nyolcz, egyet egyet tizenkilencz község. Megjegyzendő, hogy ezek közül 13 községet nem is lehetett volna orvos tartásra kötelezni, de lakosságuk érdekében azt önként megtették. Még egy nagyon biztató jelenséget kell e tekintetben felhoznom. A

hivatalos jelentés szerint B.-Csabán a kertek és tanyák lakói oly nőket alkalmaztak a szüléseknél, kik erre a törvény értelmében jogosítva nem voltak. Az okleveles szülésznők az előjáróság felhívására a megajánlott díjazásért nem akarván kitelepedni, nem maradt más hátra, mint az említett szülésznőket tanfolyam hallgatására kényszeríteni. A hat hétig tartott tanfolyam után azok, a kik legalább a mulhatlanul szükséges elemi ismereteket megszerezték maguknak, a megyei főorvos jelenlétében vizsgára bocsáttatván, eskü mellett a község külterületére szóló szabadalomlevéllel láttattak el. Ime egy példája annak, hogy a viszonyokhoz alkalmazkodva, miként kell a közegészség érdekében, ha már a jót nem lehet, legalább a lehetséges jobbat megtenni. Egyes vidékeken, például Gyomán azért gyengül a nép, mivel a lányok igen korán mennek férjhez. Tizennyolcz éven túl a leány ritkán marad pártában, ha nincs is kellőleg kifejlődve. Azt, hogy itt az újabb nemzedék csenevész, sokan e körülménynek tulajdonítják. Gyulán a vármegyének és néhány helyen, mint például Csabán, Szarvason, a községnek magának van kórháza.

A nép azonban a hatóságok minden igyekezete daczára, megnehezíti az egészségi viszonyok javulását, mert orvoshoz egyáltalában nem, vagy már csak akkor fordul, midőn a betegség nagyon előre haladt. A gyermekgondozás szempontjából baj az, hogy a nép szegényebb része kiskorában a gyermeket tehernek tekinti s ha oly korban hal el, midőn még sertés-pásztorságra sem lehetett használni, szerencsének tartja. Itt a lelkimíveltség hiányán nevelés által kellene segíteni. A hét éven aluli gyermekek gyógyításának elhanyagolása sok száz esetben ismeretes, de a járási főszolgabiráknak azok egy harmada sem jelentetik be. Javulás várható e tekintetben a kisdédóvóktól, melyekről most már törvény intézkedik.

A közigazgatási tisztviselők Békésmegyében jobban vannak fizetve, mint másutt, mert kevés különbséggel ugyanazon javadalmazást élvezik, mint a bírák és a bírósági alkalmazottak.

A törvénykezésre vonatkozólag csak azt említem még fel, hogy az államügyészség kezelése alatt levő gyulai központi fogházban, melyet én is megtekintettem, mintaszerű rend és tisztaság uralkodik. A vármegye területén 5 közjegyző és 59 ügyvéd működik, kik közül tizennégy lakik a törvény-

szék helyén. Békésmegye a nagyváradi királyi ítélőtábla kerületéhez tartozik.

Áttérek most Békésmegye közmívelődési viszonyainak ecsetelésére, melyeket kissé behatóbban kívánok elemezni, mert ha valami, éppen azok kellő jellemzése adhat életet a halomra gyűjtött hivatalos statisztikai adatoknak. És miután azon vidéknek, melyhez engem annyi emlék fűz, összes állapotait előszere-tettel tanulmányoztam, nem tudom megtagadni magamtól, hogy az ismeretek azon kincses bányájából, melyet a békésmegyei régészeti és közmívelődéstörténeti társulat működési területére vonatkozólag feltárt, a jelen alkalommal én is kissé bővebben meritek. A fent tisztelt társulatnak, mely 1875 óta száz taggal áll fenn és évenként a megyének más-más helyén tartja közgyűléseit, midőn az illető vidék távolabb és közelebb multjának emlékeit eleveníti fel, felette becses évkönyvei sok oly dolgot tartalmaznak, melyek nemcsak a megyei hanem az ország mívelt közönségének érdeklődésére is érdemesek.

A mint e munkálatomat kezdtem, úgy is akarom azt befejezni ; a közmívelődés fejlődésének vázolása útján akarom annak mai képét bemutatni. Miután Gyuláról a török kiűzetett, a királyi kamarai számtartó vette át a török hódoltság alatt megmaradt hét nyomorult község felettes hatóságát, mely a megyének újabban lett becikkelyezésével Löwenburg főispán kezeibe került. Ezen osztrák hivatalnok megyéjét ugyan 16 év alatt két napra csak egyszer látogatta meg, de azért fegyelmet tudott tartani a más megyékből nagy ügygyel-bajjal összeszedegedett megyei tisztikarban. Ezeket Bécsből kénye-kedve szerint erősítette meg vagy csapta el. Így tett 1723-ban a főjegyzővel, 1728-ban pedig az alispánnal. Jellemző, hogy ez időtájt az alispán fizetése 200 frt., a jegyzőé 76, a szolgabíróé 60, az esküdté 50, a megyei orvosé pedig 30 frt. volt, ellenben a hóhér 54 és fél frt. fizetést kapott, majdnem két annyit, mint az orvos. Valószínűleg, mivel sokkal több dolga lehetett, a közerkölcsiség nem igen magas fokon állván akkor a megyében.

Ezért a hatóság minden falu mellé egy akasztófát állíttatott fel, annyi volt a rablás. Két oknak kell ez állapotot tulajdonítani. Egyrészt iskolák, melyek a szellemi és erkölcsi művelődést terjesztették volna, vagy nem léteztek, vagy csak igen kezdetleges állapotban. Másrészt Békés vármegye akkor

valóságos asylum volt, hova a máshonnan elkergetett csöcselék menekült és itt, hogy az adózók száma velök is szaporodjék, szívesen befogadták őket. Azután a megyei kormányzat élén állók sem voltak jobbak a Deákné vásznánál, mert visszaélések minden nap fordultak elő és például a főjegyző az iratokkal, melyek nélkül a pénztári álladékok sem lehetett megállapítani, megszökött és más megyékből éveken át daczolt felettes hatóságával. A megyei gyűlés csupán csak a tisztviseleők közül állván, elképzelhető, hogy milyen lehetett itt a közélet. A gazdasági élet sem volt különb. Hogyan is fejlődhetett volna valami ott, hol az elemek még féktelenül uralkodtak. Az árvíz minden akadály nélkül elpusztított mindent, ha szeszélye úgy hozta magával. Néha ugyan megkímélte a vetéseket, de hogy a terményeket értékesíteni lehessen, Debreczenbe vagy Nagy-Váradra kellett vinni. Éles világot vet ez állapotra azon adat, mely szerint 1767-ben a helytartótanács azon kérdésére, mi ára van a gabonának, a megyei hatóság azt felelte, hogy nem lehet megállapítani, mivel Békés vármegyében hetivásárok nincsenek és csak hozzávetőleg mondhatni, hogy a tiszta buza 2 frt. 40 krt., az árpa 68 krt., a zab 52 krt., a köles pedig 94 krt. ér köblönként. Az is előfordult, hogy a helytartótanács a nép vagy katonák élelmezésére szükséges gabonának kivitelét e vármegyéből eltiltotta. A jobbágy a tulajdonát nem képezett földet hanyagul mívelte, kétharmadába kalászos növényeket vetett, egyharmadát pedig szénatermelés céljából parlagon hagyta. Kukoriczát a kerített tanyái udvarban igen keveset termeltek. A házi szükségletet meghaladó mennyiséget vermekbe temették el, vagy boglyákba szórták, hol a nedvesség sokszor elrontotta, és mindenféle rágicsáló állatok rendszerint jól megdézsmálták. Csak akkor lehetett a felesleget kellőleg értékesíteni, ha az ország más vidékein mostoha évek járván, onnan vevők érkeztek, kik a különben eladhatatlan buzátinséges áron vették meg. A burgonya, repcze, lóhere és dohány ismeretlen czikkek voltak. A közteher viselése tekintetében a jobbágyság szintén igen sanyarú helyzetben sinlődött. A hol több földesura volt a községnek, mindenik saját színével jegyeztette meg jobbágyainak házáat, hogy a hajdú tudhassa, hol kell kopogtatni azok ablakán. A mely jobbágy az urbéri szolgálattal hátralékban maradt, az ellen a végrehajtás gyakran igen ember-

telen módon intéztetett. Például télviz időben sok helyen az ajtókat és ablakokat szedték le s míg a szolgálat teljesítve nem lőn, nem adták vissza. Az ellenszegülő jobbágyon gyakran ennél is egyszerűbb módon, mogyorófacsaléval szolgáltatták az igazságot. A paraszt önérzet és akarat nélküli teherhordó állat volt s csak bensejében dúlt a keserv, mely azonban egyes esetekben, például a Peró-féle parasztlázadás alkalmával hevesebben is kitört.

Végtelen puszták terültek el akkor e vidéken, mint az alföld más nem mocsaras részein, melyeket főleg legelőkül használtak. A siri csendet, mely a pusztákon uralkodott, csak a ménesek, gulyák és nyájak zivaja zavarta meg. Ezek mögött a délibáb játszott és a távolban tavat, azontúl pedig néhol egy tornyot és egy pár fát tüntetett fel. Egyedüli távolról jött látogatói e tájnak a kárpáti sasok voltak, melyek azonban bő lakomáik elköltése után a mily némán jöttek, oly némán távoztak el ismét.

A Kőrösök mentét mocsarakkal vegyes rétek borították, hol a gólyák, gémek, szalonkák, vadludak és ruczák, sőt a sirályok légiói keltek hangversenyre az át nem hatolható nádasokban. A cserjés, bokros helyeken csak a vezér kanok kolompja jelölte az irányt, melyben a sertés nyájak legelésztek. Sem árok, sem fa nem jelölte a tulajdon határát. A lovak mentek, a merre ösztönük hajtotta, nem volt ember, kinek kárt tehettek volna, és nem volt, a kitől félteni lehetett volna azokat. Ha a gazdának nagy sokára eszébe jutott lovainak sorsa, hallgatódzott, hogy mely irányban szól a vezérlő kolompja. Ha így sem tudott meg semmit, felmászott az őrfára, melyet egy leásott faoszlop képezett s onnan nézett szét, míg szemei a távolban a ménesre akadtak. Ekkor nyergesére pattanván, utána vágatott és a tanyára terelte azt. A szarvasmarhatenyésztés szintén vadgulyákban történt. Nagyobb fontosságot tulajdonítottak a juhtenyésztésnek, mely a gazdákat hussal, tejjel és ennek termékeivel, bőrrel és gyapjával látta el. Az adót a gyapjú árából fedezték, úgy hogy az egy helyre hordatván, a községi előjáróság által megmértetett és együttesen adatott el. Miután az adó a gyapjú árából ki lett fizetve, a maradékot az illető termelő megkapta. Ily gazdálkodás mellett természetes, hogy a lakosságnak a pásztorok igen nevezetes részét képezték. Az ipar nagyon ma sem fejlődött

Békés vármegyében, de annak multjához roppant haladást tanusít. Hogy az ipar milyen nehezen tudott itt meggyökerezni, mutatja, hogy 1726-ban a helytartótanács azt kérdezvén, mily kézműveseket kellene a vármegyébe telepíteni, ez azt felelte, hogy legfeljebb szűrszabókat, mivel a famunka minden nemét a lakosság maga állítja elő; a kovácmunkát pedig a cigányok végezik. Az ablakokra nem kellett vasalás, mert nem lévén szándék azokat valaha kinyitni, egyszerűen befalaztattak. Még ennek a századnak kezdetén is az első néhány évtized alatt a jobb butordarabokat felvidéki tótok, mint saját készítményeiket, megrendelésre szállították le. Sziggyártóra sem volt szükség, mert a hám kenderből, a gyepelő kötelekből készült. A timárt pótolta a trágyadomb, melybe az állatok nyers bőre bizonyos időre betemettetett és ott hagyták, míg a szőre lehámlott és maga a bőr megpuhult. A szűcsök a nyugalomba lépett juhászokból kerültek ki. Kőműves és ács minden családban került. Mesterségüket a szomszédok és rokonok házai építésénél tanulták, hol sziveségből, mit azonban félig-meddig kötelességüknek tartottak, segédkezni szoktak. A nép igényeinek csekély voltán kívül nagy hátrányára volt az is, hogy a vármegye készítményeinek árát büntetés terhe alatt limitálta.

A kereskedés községenként egy vagy két boltra szorított, melyben kovát, taplót, galandot, a fűszerek közül szent-János kenyeret, a gyarmatárúk közül sárga és fekete czukrot, a gyártmányok közül tűt, drótot, kapcsot, a kézművek közül veres cserép pipákat árultak. A kereskedelem kizárólag néhány görög boltos kezében volt. A mult század közepe táján egész Békésmegyében nem lakott több tizenhatnál. Elgondolható, minő kereskedők lehettek azok. Hiszen még 1831-ben is, kifogván a megyeházán a pecsétviasz, az alispán lovas embert volt kénytelen Váradra meneszteni, hogy a sürgős hivatalos leveleket zárva lehessen elküldeni. De azért a megye a boltos görögöket a közterhektől lehetőleg kimélte és támogatta őket a beköltözni kívánó zsidók ellenében. Azért zsidó csak egy volt, Váriban, az is szeszfőzéssel foglalkozott. A megye a helytartótanács unszolására csak annyit engedett meg, hogy nyersbőröket vásárolhassanak, de egyebet semmit.

Bármennyi kifogást tettem is Békés vármegye gazdasági, ipari és kereskedelmi életének hibái és hiányai ellen,

ezen háttérrel szemben méltányosan mást nem tehetek, mint hogy a felett bámulatomnak adjak kifejezést, hogy sok részben alig félszázad alatt ez a vármegye gazdaságilag hova emelkedett. Még nagyobb lenne a különbség múlt és jelen között, ha az oktatás ügyére vonatkozólag hasonló adataink volnának. E részben, fájdalom, a kutatások eredményei még nem kielégítőek. De az alkotmányos korszak alatti fejlődés is nagyon biztató. A tankötelesek a lakosságnak husz évvel ezelőtt 19, ma 19 és fél százalékat képezik, akkor ezeknek csak 49.75% járt iskolába, ma már 73.5%; a tanítók száma akkor 202 volt, ma a vármegyében 328 tanító működik, az összes népiskolák fentartásának költsége 119.778 frtot tett, ma 236.345 forintot. Daczára ezen költségemelkedésnek, ma mégis az egyik fő baj az, hogy az iskolák túlnépesek, pedig a tankötelesek közül még mindig 13.381 nem jár iskolába. a mi azoknak 26.5%-át képezi. Ennek különben az a magyarázata, hogy a lakosságnak a tanyákon való szétszórtsága miatt az ott lévő ismétlő tankötelesek iskoláztatása majdnem legyőzhetetlen akadályokba ütközik, mert a 12 évnél ifjabb tankötelesek közül 91.25, az annál idősebbek közül pedig csak 37.39% jár iskolába, holott 13 éven felüli tanköteles husz évvel ezelőtt ismétlő iskolát egy sem látogatott. Nincs tehát ok a türelmetlenségre, mert ily mérvű haladással a jövőben is meglehet elégedni. A kimutatott 36.739 iskolába járó közül népiskolát 29.882, ismétlő iskolát, ide értve az iparos és kereskedőtanulókat is, 6034, polgári iskolát 235, magán iskolát 93, végre középiskolát 471 növendék látogatott. A nőnevelés természetesen itt sincs úgy felkarolva, mint kívánatos lenne, de az nyomatékkaal kiemelendő, hogy tavaly ismétlő iskolába 2604, polgári iskolába 114 és magániskolába 93 leány járt, a kik a közönséges népiskolai oktatásnál mindenestre jobb és magasabb rendű oktatásban részesültek. A tanulók felvételénél nemzetiségi tekintetben kevés különbséggel ugyanazon számarányokat kapjuk, melyeket a népszámlálás adatai tüntetnek fel. A tanítási nyelv szerint tisztán magyar 164, magyar és más nyelvű 39, egészen más nyelvű csak 22 iskola volt. Felekezeti jelleggel 159, községivel 58, egyesületivel 4, magán jelleggel 4 népiskola birt. A tanítók egy románnak kivételével, a ki e miatt el is mozdított állásától, mind tudtak magyarul.

Iparos tanulók iskolája hét van a vármegyében, melyek

közül a csabaiban az építő iparos tanulók számára külön téli tanfolyam is rendeztetett be. Ezen iskolákba 1529 tanuló, 237-tel több járt, mint a megelőző 1889. évben. Kisdedóvó intézet 14 van, melyekbe 1665 gyermek járt; egy intézet fentartása 650 frtba került.

Középiskola három létezik a megye területén Szarvason, Békésen és Csabán. A szarvasi fő, a két utóbbi közül az egyik hatosztályú, a másik algymnasium. A szarvasi ág. hitv. ev. iskola 1803-tól 1824-ig Mező-Berényben állott fenn, hova az esperesség a földesasszony özv. báró Wenckheim Ferenczné által, ki protestáns nő volt, támogatva azért vitte ez intézetet, mert ott a tanulók mindjárt három nyelvet sajátíthatnak el. Igen sok a közéletben szerepelt egyén került ki e gymnásiumból, mely azonban a szarvasi földesurak, a gróf Bolza család, részéről 305 hold földnek felajánlása folytán e célra 1834-ben Szarvasra vitetett át és azon emeletes épületben helyeztetett el, melyet a szarvasi egyház Tessedik Sámuelnek e század elején megszűnt gyakorlati gazdasági és ipari tanintézete számára emelt. Hiába igyekezett a berényi érdekeltség hasonló ajánlatokkal azt megtartani, már késő volt. Ezen intézetben 1889-ben 11 rendes, 3 rendkívüli tanár vezetése alatt 405 tanuló volt, kiknek fele más vallásfelekezethez tartozott, de a kik közül csak 16 nem vallotta magát magyarnak. B.-Csabán 1857-ben alakult egy ágostai hitvallású algymnasium, mely eleinte magán intézet volt, később az ottani egyház vette át és ma már abban hat tanár több mint száz tanulót oktat, kik közül 10 tótnak, kettő németnek, a többi magyarnak vallotta magát. Békésen 1861-ben alakult egy hat osztályú helvét hitvallású gymnasium, melyben 9 tanár közel száz tanulót tanít, a kik csaknem mind magyarok, de a fele sem reformatus, mert ezeknél a zsidók és római katolikusok többen vannak.

Ezen tanintézetek tanárai a két protestáns hitfelekezet és a római katolikusok lelkeszeivel együtt állanak legnagyobb részt a közmívelődési mozgalmak élén. Közülök kerülnek ki főleg a megye irodalmi emberei, kiknek köszönhetjük például azt is, hogy Békés vármegye multját és népének jellemét most már munkáik olvasása útján is megismerhetjük.

Az egyházak fejlődése szintén hatalmas volt az újabb időben. Mig azelőtt csak két katolikus plébánia állott fenn

e megyében, egy Gyulán és egy Endrődön, a többi egyház mind protestáns vagy görögkeleti volt, ma még a legerősebb protestáns községekben is rendkívül jól javadalmazott katólikus parochiák vannak. Különben az evangélikus lelkészek sem panaszkodhatnak, mert ellátásuk kartársaik közt legjobb az egész országban. A különféle felekezetek békében élnek egymással és azok lelkészei vállvetve igyekeznek előmozdítani a nép javát és művelődését. Kénytelen vagyok azonban constataálni, hogy a megye nem magyar ajkú lakosai közül a katólikusoknál az állam nyelvének tökéletesebb ismerete jobban terjed, mint az ágostai hitvallású tótok körében. Ennek oka részben az, hogy ezeknél a vallásos szertartás a nép anya nyelvén tartatván, az ahhoz jobban alkalmazkodik, mint a hol az anyanyelv csak a profán életnek közege.

Egy előkelő állású evangélikus paptól egy időben kérdeztem, hogy Csaba magyarosodik-e, mire válasza az volt: »Igen, de azért tót marad!« És a dolog valóban így is áll. A csabai tót megtanulja a magyar nyelvet, mert szüksége van reá, de családi életében csak kivételesen használja. Tót nemzetiségi öntudata általában már nem igen van, tágabb értelemben véve magyarnak is tartja magát és ha a tősgyökeres magyarokkal áll szemben, nem tótnak, de bizonyos büszkeséggel csabainak vallja magát, hanem egészen magyarra nem lett és ha magyarosodása úgy halad, mint eddig, nem is lesz. Pedig ismételve mondóm, hogy ez szerencsétlenség reá nézve, mert most már tulajdonképen semmiféle nagyobb culturális közösséghez sem tartozik, minek szellemi hátramaradásával, mely sokszor életébe is kerül, megadja az árát. Sok tekintetben ugyanez áll Szarvasról és Tót-Komlósról is, ellenben a mezőberényi tót jobban magyarosodik. Itt különben a németek is úgy bírják az állam nyelvét, hogy sokszor kilétök iránt tévedésbe ejtik az embert. A tótok rendkívül vallásos emberek lévén, papjaik oda vihetnék őket, a hová akarnák, vagy helyesebben a hova a népnek érdekében is kellene vinni őket. Daczára azonban annak, hogy a 24% tót nyelvi tekintetben csak külsőleg magyarosodik, néhány tót papnak és tanítónak egyáltalában nem sikerült e megyében nemzetiségi kérdést csinálni, mert annak lehetősége, hála istennek, már teljesen megszűnt. Hogy ez nem lehetséges, arra a véletlen is szerencsésen működött közre az

által, hogy Orosháza a magyar lutheranusokkal éppen a tót-ság közepébe telepítettetett. Ha ez nincs, akkor Csaba, M.-Berény, Szarvas és Tót-Komlós, továbbá a hajdan szintén tót Endrőd is oly összefüggő szláv területet képeztek volna, melynek jelentőségét most utólag nem is lehet kellőleg mérlegelni. Így azonban a magyar elem oly éket képezett ott, mely mind széljelebb választotta a homogén idegen elemet, sőt azt magához vonzotta, mert az például tény, hogy a b.-csabai tót jobban szereti az orosházi magyart, mint szarvasi vagy berényi tót hit sorsosát. Ennek magyarázatát már más alkalommal volt szerencsém megadni.

A közmívelődés jelen állapotának feltüntetése végett szólanom kell a békésmegyei nép lakási és élelmezési viszonyairól is. Régenté annak kezdetleges gazdálkodása maga után vonta életmódjának egyszerűségét is s ennek megfelelőleg gyermekies volt kedélye és mulatsága is. Lakása eleinte föld alatti putrikból állott, azután jöttek a vertfalu, majd a vályogból és végül a téglából épült házak, melyek teteje a sok nádasok közt alig lehetett más, mint azok terméke. Később sem a zsindely, mely drága volt, hanem a cserép következett. Ma is a lakóházak ily anyagú épületekből állanak vegyesen. Érdekes, hogy sok helyen az utcák valósággal kanyarognak, minek oka az, hogy a házak elhelyezésére a partosabb helyeket keresték s a házsorok is így épültek. A békésmegyei városok kinézése azonban nagyot javult az újabb időben. A főbb helyeken az utcán kövezet és téglajárda van. A középületek igen nagyok és szépek. A vendéglők rendszeren emeletes házak és azokban tűrhető ellátást kap az utas. Az utcák sok helyen szabályozvák és fasorral vannak beültetve. Békés-Csabán a közbirtokosság egy nagy és szép színházat emelt, mely mellett vigadó is van. A színészet azonban itt is, mint másutt a megyében, csak vándor madár.

Rendszeren nagy és — sok helyen — emeletes épület a városháza is. A templomok a népes városokban, ha nem is nagy izléssel, de nagy méretekkel épültek. Az értelmiséghez tartozó birtokosok nem kastélyokban, hanem kényelmes, de polgári izléssel épült és egészen modern berendezéssel bíró házakban laknak. Ilyenek a paplakok és egyes vagyonosabb polgárok házai is. A főurak kevés kivétellel nem a városokban laknak.

Gyulán a régi vár helyén, melynek még fennálló tégladüledékei annak parkjában állanak s részben a cselédség lakásául szolgálnak, a gróf Wenckheim-család egyik ága bir szép barokk-stylben épült kastélylyal, Szarvason pedig a gróf Bolzák. A nagybirtokok azonban egy-egy csinosabb urilakkal vannak díszítve. Legnagyobbobbszerű ezek közül a gróf Wenckheim Frigyes kigyósi kastélya, melyet Ybl tervezett és a mely az ő nevéhez méltó is. Fejedelmi kényelemmel és fénynyel van berendezve. Azt hiszem, az egész országban ritkitja párját s a fővárosnak is díszére válnék.

A nép lakásának berendezése különböző. A magyar helységekben a csín tisztasággal és egyszerűséggel párosulva általános. A jobb módúak újabb alaku, sokszor fényezett butorokat használnak, míg a szegényebbeknél csak a legszükségesebb házi butorok vannak meg, hanem az utca felől egy tiszta szobája, a hova az idegent vezeti, a legszegényebbnek is van. Sok helyen azonban a nép annyira patriarchalis viszonyok közt él, hogy az apa megházasítván fiát, ez tőle nem válik el, a minek azután sokszor az a rossz következménye is van, hogy mint például Vésztőn és más sárréti helyeken néha egy szobában két, három család is lakik. A lakás viszonyokban javulás a legutóbbi népszámlálás adatai szerint is alig észlelhető, mivel e vármegyében az utolsó tíz év alatt a házak csak a népesség arányában szaporodtak. A tótok között Csabán néhány jobb módutól eltekintve, a lakások berendezése nagyon kezdetleges. Egy tornyos nyoszolya, melyben nem hál senki, egy tulipános láda, egy pár pad, egy kékre festett fenyőfa asztal, s végre egy vaczok, a hol a gyermekek hálnak, mert a család felnőtt tagja az istállóban s az ugynevezett hátulso szobában szoktak meghuzódni, hol a berendezés még tökéletlenebb, mert csak a suba vagy bunda képezi az ágyneműt: ez a butorzat. A nagyobb gazdák azonban kezdik már a nagy ablakos házakat is építeni. Szarvason csinosabb a parasztlakok berendezése, mert az értelmiséggel való érintkezés ott sűrűbb, minek hatása meg volt a nép életmódjára is. Komlóson is lassankint magyarosabb szokások lettek divatosak. Ott különben e század elején, valamint Szarvason a mult században a nép viselet egészen a felvidéki tótokéhoz hasonlított és lassankint alakult át most már csaknem olyanná, mint a minő a környéken levő magyaroké, kikkel együtt a

kékelit mind gyakrabban viselik. Csabán a nép viseletével szintén közel áll a magyarokéhoz. A gazdaleányok különösen kedvelik a selymet, melyből pruszlít, rokolyát, kendőt viselnek s lábaikat magas sarku finom czipő fedi.

A népszokásokban sok eredetiség van. A komlói tótok egyszerűbbek, s a dinom-dánomot kevésbé kedvelik, de bizony a csabai és szarvasi tót, valamint a magyarság szívesen mulat minden családi ünnepély alkalmával. Ez a szokás még azon időből maradt, midőn a természet adományai bőven voltak és nem lehetett azokat másként értékesíteni. Az előtt az iszákosság jobban volt elterjedve, mint most, midőn a népet általában józannak lehet mondani. A nép főtápláléka a főzelék és a tészta; húst főleg addig eszik, míg az általa leölt sertés húsból tart. Sok helyen ezt megfűstölve elteszik és a nyári munkaidő alatt fogyasztják, a mi egészen észszerű dolog, mert legerősebb táplálékra akkor van legnagyobb szükségük. A magyarok több helyen a szárnyas házi állatok húsat is élvezik, míg másutt csak arra szorítkoznak, a mit az előbb mondtam. A fehérnyét némileg pótolja náluk ez esetben a jó buzakenyér s táplálja őket a szalonna, melyet sütve és nyersen nagyobb mennyiségben fogyasztanak. Az ivó víz általában rossz e megyében, sok helyen, például Orosházán csaknem ihatatlan, azért egypár mezőváros artézi kutat furatott magának. Az első volt a csabai, mely öt évig készült, de most már meg van és vize jó. Gyógyvize a megyének csak egy létezik, az Orosháza melletti Gyopáros tóban, mely szikes területen fekszik és görvélyes bajok ellen javaltatik. A nagyobb városok mulató helyekül város ligetekről is gondoskodtak, melyek közül kiemelendő a csabai és a gyulai. Az utóbbiban szép épület is van tánczteremmel. Ez épület egy nagy fülkéjébe van illesztve br. Wenckheim Béla mellszobra.

Méltán őrzik Békés vármegyében e férfiúnak emlékét, mert az ő egyénisége ott csak ugyan nagy és üdvös átalakulást idézett elő. Régente annak alkotmányos és nemzeti érzése vajmi fejletlen volt. A mult században ez a vármegye nem volt más, mint a központi hatalomnak eszköze és rendeleteinek öntudat nélküli végrehajtója. Latin nyelven tanácskozott, levelezett és vezette jegyzőkönyveit s ha magyar átiratokat kapott pl. gr. Károlyi Sándortól, vagy a tiszta magyar vármegyéktől, azokra is latin nyelven válaszolt. Még e század

első harmadában szintén a legconservativebb és legszolgaiabb szellemű vármegyék közé tartozott. Az akkori nem épen alkotmányos szellemű kormány parancsai ellen soha sem volt észrevétele. A harminczas évek közepe táján azonban néhány év alatt a leglelkesebb törvényhatósággá nőtte ki magát. Ekkor az ifju báró Wenckheim Béla, ki Pozsonyban és Pesten a legnagyobb magyarnak bensőbb társaságához tartozott, tűzte ki a haladó szabadelvűség zászlóját és köréje csoportosultak az uj nemzedék legjobbjai. Az ő vezérlete és befolyása alatt állott Békés vármegye közéleté egész a függetlenségi harczig és azon túl is, a mennyiben létezett, a hatvanas évekig. Ez idő alatt a békési értelmiség folyton a pezsgő és haladni vágyó társadalomnak nyújtotta képét. De a hatvanas évek alatt kiesett a vezérlet az ő és elvtársainak kezéből s a fennállott határozati, majd később a függetlenségi és negyvennyolczas párt kerekedett felül, úgy hogy ma e vármegye politikai tekintetben túlnyomólag annak területéhez tartozik. E tekintetben nincs nagy különbség a nemzetiségek között, mert a gyulai német ép úgy érez, mint az orosházi magyar, vagy a szarvasi tót.

E tárgygyal kapcsolatban fel kell azt is említenem, hogy e vármegyének minden egyes nagyobb városában van most politikai heti, vagy hetenkint többször megjelenő magyar lap és nyomda, mely azt előállítja és a helybeli közönség e közlönyöket figyelemmel és érdekléllyel olvassa. Vannak a magyar városoknak olvasó és népkörei is, melyek ha nem is bevallottan, de tényleg hasonló politikai színezettel bírnak. Ezen kívül az értelmiség számára mindenütt léteznek casinók s a jótékony és közhasznú egyletek egész serege működik. Minden városban van legalább 10—12 ily egylet vagy társulat. E városok általában igyekeznek maguknak mindent megszerezni, s teljesen kielégíteni közönségük mindenféle igényeit. Így azután ugyyszólván apró paraszt republikákká alakulnak, hol egy egy kicsiny patricius osztály is létezik, de ez inkább gyengül, mint erősödik. Ezért van az, hogy Békés vármegye népe az értelmiségnek ugyyszólván minden vezetését nélkülözvén, a tiszta demokracziának folyton hullámozó tüneteivel köti le a szemlélő figyelmét.

Ime ez Békés vármegye. Csekély ingatag multból fejlődött erőssé és erős a remény, hogy a jelenkor szilárdabb alapján minden irányban folyton tisztuló nézetekkel fog haladni nagy és szép jövője felé.

DR. GAÁL JENŐ.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Május.

1-én. Az *ezüstkészleteknek* a két pénzügyminiszter által elrendelt felvétele azt bizonyítja, hogy az eddigi becslések túl magasak voltak. Nem harmincz millió forint, hanem mindössze csak 13·9 millió forint ezüst találtatott a monarchiában és pedig Ausztriában 11 millió forint, Magyarországon 2·9 millió forint.

A *bács-bodrogmegyei helyi érdekű vasut* a zónadíj szabás következtében sokkal jobb eredményt ért el, mint 1890-ben. A tiszta üzleti többlet 80.000 forintot tesz. Tervezik a vonalnak meghosszabbítását, valamint a torontáli helyi érdekű vasuttal leendő összekötését is.

A »Foncière« *pesti biztosító intézet részvényeinek adásvevése* a tőzsdén május 2-dikától fogva kamat nélkül történik.

Május elseje az egész országban rendháborítás nélkül mult el; a tüntetések nagyobb kihágások nélkül folytak le és sok helyen egészen elmaradtak.

4-én. Az *osztrák-magyar bank főtanácsa* a két pénzügyminiszter jegyzékeit, melyek azon kívánságot tartalmazzák, hogy az aranyrudak és aranyérmekre való előlegezés az alapszabályokba felvétessék, tudomásul veszi és azt a közgyűlésnek elfogadásra fogja ajánlani. Továbbá elfogadja azt, hogy az aranykészleten mutakozó ágio nyereség külön könyvelendő és egyelőre a tartalék javára fordítandó.

5-én. A földművelési miniszter rendeletet bocsát ki a *tüdőlob* tárgyában, tekintettel az osztrák földművelésügyi miniszter kiviteli engedélyére.

6-án. A *salgó-tarjáni kőszénbánya r. t.* igazgatósága a közgyűlés által hozott és a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék által jóváhagyott határozat következtében a részvényenkinti 20 forintnyi visszafizetést június elsején fogja teljesíteni.

7-én. Berlinben a *magyar kukorica* számára fennálló *kivételes díj szabásnak* az 1892. évi decemberig leendő meghosszabbítását sürgetik, az amerikai kukoricaüzletnél mutakozó surlódások következtében.

8-án. A szász kir. miniszterium az Ausztria-Magyarországból származó *élő juhok átvitelét* bizonyos feltételek teljesítése mellett megengedi.

Az *érsekújvári* 10-dik nemzetközi *lövésár* eredménye jobb volt a mult évinél. 1893-ban megint május hó első hétfőjén és az azt megelőző vasárnapon fog ezen vásár tartatni.

9-én. *Baross Gábor m. kir. kereskedelmi miniszter halála.* Országos gyász.

A *kassa-oderbergi vasut* 1891. évi üzleteredményei: az osztrák vonal bevételei 2,223.972 frt., kiadásai 1,104.685 frt., a többlet 1,119.287 frt.; a magyar vonal bevételei 4,120.548 frt., kiadásai 1,850.468 frt., a többlet 2,270.080 frt.; összes bevétel: 6,344.520 frt., összes kiadás: 2,955.153 frt., többlet: 3,389.367 frt.; a magyar vonal többlete az előirányzatnál 283.670 forinttal kedvezőbb.

11-én. A »*Lloyd*« *visszbiztosító társulat* közgyűlése (17.547 frtnyi veszteség) megadja a felmentvényt és újra választja az eddigi igazgatóságot.

12-én. A két pénzügyminiszter véglegesen megállapította a *valutarendezés*, valamint a *konverzió-művelet* egész sorrendjét.

Bethlen földművelési miniszter megkeresése folytán a hadügy-miniszter elrendelte, hogy a *hadsereg gabonával való ellátására* vonatkozó bizottsági tárgyalásokhoz gazdák és kereskedők is hívasanak meg.

Dr. Wekerle pénzügyminiszter ö Felsége által ideiglenesen a *kereskedelmi miniszterium* teendőivel bízatik meg. (A költségvetés letárgyalása előtt nem szándékoznak a kereskedelmi tárczát betölteni.)

13-án. Az *állami pénztár kimutatása* az első évnegyedről megjelent. Bevétel 93,476.279 frt. (mult évnél több 6,413.372 frt.), kiadás 117,015.404 frt. (mult évnél több 13,063.346 frt.). Eredmény 6.64 millióval kedvezőlenebb. A bevétel emelkedése, minthogy állampapírok eladásából 1,093.000 frttal kevesebb folyt be, tulajdonkép 7.5 millió forint. A kiadás szaporodása onnan ered, hogy az Osztrák-magyar államvasut évi járadékából 4.924 millió forintot fizettek meg, mely két évnegyedet terhel, azonkívül több dohányt váltottak be.

14-én. A *pénzügyminiszter a valutarendezésre vonatkozó öt törvényjavaslatot a képviselőház elé terjeszti.* I. A *koronaérték megállapításáról.* II. A *magyar kormány és az osztrák kormány közt az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződés.* III. Az *aranyforintra szóló kötelezettségek koronaértékben való teljesítéséről.* IV. Az *osztrák-magyar bank alapszabályai 87. §-ának kiegészítéséről.* V. *Néhány államadósság beváltásáról és a koronaérték behozatalára szükséges arany beszerzéséről.*

15-én. A budapesti kereskedelmi- és iparkamara köztudomásra hozza a származási bizonyítványok körül a *Spanyolországba* irányuló bevitelnél követendő eljárást.

16-án. Munkásmozgalom a *gyári betegsegélyző pénztárakba* belépés ellen.

A *szatmár-nagybányai helyi érdekű vasut közgyűlése.* Bevétel 163.049 frt., kiadás 90.519 frt., fölösleg 72.530 frt. Az igazgatóság javaslatát, mely szerint az elsőbbségi részvények után 6⁰/₀-os kamat fizetendő, elfogadják.

18-án. Az *Osztrák-magyar államvasut* közgyűlésének be fogják jelenteni, hogy a magyarországi bányauizlet számára Budapesten önálló igazgatóságot álltanak.

A földművelésügyi miniszter *országos gazdasági tanácsot* alkot, melynek célja a mezőgazdasági törvényjavaslatok felett véleményt adni.

19-én. *Lefkovits és Káro* budapesti selyemkereskedő czég fizetéseképtelensége 200.000 frt. teherrel.

20-án. A *kőbányai téglagyár r. t.* tiszta nyeresége 107.463 frt. (leírások 43.000 frt.), az osztalék 35 frt. minden részvény után (21⁷/₈%), összesen 73.500 frt. és 20.000 frt. osztaléktartalék.

Az *osztrák-magyar államvasut* az eladott magyar vonalait az évi járadék alapján 166·7 millió forinttal könyveli el (eddig 155·6 millió forinttal voltak fölvéve a cselekvő állapotba).

A *Berettyó-szabályozási társulat* műszaki dolgozatait bevégezte; az eredmény nagyon kedvező. Az eddig legnagyobb mértékben terhelt községek ezentúl az eddiginek csak felét fizetik.

21-én. A *budapesti bankegylet* r. t. június 4-dikére rendkívüli közgyűlést hívott össze a társulati tőkének 2 millió frtról 3 millió frtra leendő emelése tárgyában.

22-én. A *magyar kereskedelmi* r. t. közgyűlését megtartotta. 11.174 frt. tiszta nyereség van, ezen összeg új számlára vitetik át.

Élő juhok átvitele Németországon át Franciaországba és Belgiumba megengedtetik.

Sertések kivitele Kőbányáról Bodenbachon, Tetschenen, Zittaun és Vatersreuthenen át Németország számos városaiba és vásáraiba megengedtetik.

A *vetések állása* május 18-án: búza középén alul 9·96⁰/₀, közép-szerű 65·90⁰/₀, középén felül 24·14²/₀; rozs középén alul 50·74⁰/₀, közép-szerű 46·05⁰/₀, középén felül 3·21⁰/₀; árpa középén alul 11·83⁰/₀, közép-szerű 72·38⁰/₀, középén felül 15·79⁰/₀; zab középén alul 11·71⁰/₀, közép-szerű 75·48⁰/₀, középén felül 12·81⁰/₀.

23-án. A *belvárosi takarékpénztár* alapítása biztosítva van. Az egy millió frt. tőke túljegyeztetett, úgy, hogy leszállítása az aláírott összegeknek szükségessé vált. Az alakuló gyűlést nemsokára meg fogják tartani.

24-én. Az *osztrák-magyar bank közgyűlése* elfogadja a valuta-rendezés alkalmából hozzá intézett pénzügyminiszteri kívánságnak az *alapszabályok* 87. §-ának módosítása tárgyában.

Amerika meghívókat küld szét a világ kereskedelmi államaihoz egy *nemzetközi érme-konferenciára*.

25-én. A *pécs-barcsi vasut* bevétele 569.254 frt., kiadása 256.105 frt., fölöslege 313.149 frt. (mult esztendőben 325.755 frt., az idén tehát 3·87⁰/₀-al kevesebb).

A *legtöbb kedvezményt igénybe venni jogosult államok* lajstroma az új kereskedelmi szerződések következtében a következőleg alakult: Belgium, Bulgária, Dánia, Egyiptom, Északamerika, Franciaország, Görögország, Liberia, Nagybritannia és annak gyarmatai, Németalföld és gyarmatai, Németország, Svájc, Svéd- és Norvégország, Szerbia, Törökország (a görög hajókon bevitt görög termények és iparcikkért). A tengeren érkező és Trieszten vagy Fiumén át bevitt árukra vonatkozó határozatok érvényben maradnak.

A *budapesti hajóforgalom* érdekében a budapesti kereskedelmi és iparkamara által egybehitt enquete megkezdte tárgyalásait.

27-én. Az ország sok részén a *köd* kárt okoz a vetésekben.

28-án. *Monorvidéki hitelbank* megalakulása 100.000 forint tőkével (50⁰/₀ befizetés).

Az *osztrák egyleti tallérokra* vonatkozólag Németországgal kötött *egyezményt* a pénzügyminiszter a képviselőház elé terjeszti, ambar nálunk törvényhozási intézkedés ez irányban felesleges (mivel törvényeink ezen tallérokra nem említik). Indokolja azt azzal, hogy nálunk törvényes fizetési eszközt képeznek ezen tallérok és a valuta-rendezésben is szerepelnek s az Ausztriával kötött érme-egyezményben, mint pénzveretésre szolgáló anyag számíttatnak.

29-én. A *szesztermelésről és szeszadóról* szóló végleges elszámolás az 1891. évi szeptember végeig terjedőleg megjelent. A fogyasztási adónak alávetett szeszgyárakban termeltetett 5,913.609 hektoliterfok, a termelési adónak alávetett szeszgyárakban 754.092 hektoliterfok.

31-én. A szerb kormány az *állategészségügyi rendeletek* szigorú betartására az ország minden prefekturáját figyelmezteti.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az 1892. év május 14-ke pénzügyeink történetének egyik legfényesebb lapjára lesz feljegyezve, mert ezen a napon nyújtotta be dr. Wekerle pénzügyminiszter előterjesztéseit a képviselőházhoz értékviszonyaink szabályozásáról: öt törvényjavaslatot, melyek korszakalkotók és mélyen belevágnak pénzgazdaságunknak minden ágazatába. Arany fog a papir és ezüst helyébe lépni; pénzszerződést kötünk Ausztriával, a mely a rendezett pénzállapot helyreállításának költségmegosztását meghatározza; az új pénz, az aranykorona, a többi aranyértékkel bíró országok aranypénzével szemben megmásíthatlan viszonyba hozatik; alacsonyabb kamatláb elérhetése céljából nagyszámú államadóssági címleteknek visszafizetése rendeltetik el — és intézkedés történik, hogy ezen műveletekben az osztrák-magyar bank is résztvehessen. Egy kilogramm szinaranyból 3.280 darab aranykoronát vernek, 20 és 10 koronás darabokban, 10% rézvegyítéssel, úgy, hogy a viszony a francia és az angol pénzhez változatlanul állandósíttatik. Ezzel belépünk a világforgalomba mint jogosult, fizetésképes és egyenértékű versenyzők s az ugynevezett osztrák-magyar »papírsziget« meg fog szűnni. Az állam régebbi *aranykötelezettségeit* is minden *károsítás nélkül* fogja teljesíteni, mert hogy az általa *teljesítendő fizetések belső értéke semmi változást se szenvedjen*, 42 aranyforint fejében 100 aranykoronát fog fizetni az új értékben. Ez teljesen megfelelő, mert a régi aranyforint $2\frac{1}{2}$ frankkal volt egyenlő, az új korona pedig 1.05 frankkal, úgy, hogy a fizetés mindkét esetben (42 aranyforint fejében 100 korona) 105 franknak felel meg. A konverzió művelete szintén teljesen helyesen van tervezve, mert *a mennyiben a bevonandó kötvények és részvények tulajdonosai* a mérsékelt kamatozással kibocsátandó új címleteket elfogadni nem volnának hajlandók, követeléseik teljes névértékét készpénzben megkapják. A pénzügyminiszter az egész műveletre nézve a képviselő- s a főrendiház tagjaiból kiküldött országos bizottság ellenőrzése alatt fog állani és a törvény már előre meghatározza, hogy az új kölcsönből származó netaláni feleslegek csupán pénzverési, illetve valutaszabályozási célokra fordíthatók. Az egész munkálat nagyszabású, az egész eljárás az új kor szellemétől áthatott, úgy poli-

tikai, mint pénzügyi szempontból okos és nagyjelentőségű. Pénzügyeink történetében valóban *arany* lap illeti meg ezt a munkálatot.

A május hó azonban *sötét* lappal is szaporította országunk közgazdasági történetét. Május 9-én halt meg *Baross*, a szilárd jellemű reformátor közlekedésünk, iparunk és kereskedelmünk terén, alkotó buzgalmának közepette, mielőtt nagyszabású eszméit teljesen megvalósíthatta volna. Számos téren fogjuk őt nélkülözni, *több* hazafinak vállvetett tevékenysége is alig fogja őt pótolhatni. Nagy feladatok várnak utódjára s a remények, a melyeket Baross működéséhez fűztünk, oly nagyok, hogy még sokáig fogjuk hallhatni: Igen, ha Baross élne, mindez sokkal jobban sikerült volna! — A vasuti beruházásokra, a helyi érdekű vasutak ügyeire, a kereskedelmi bankra, a hazai ipar kifejlesztésére, a tarifaügyre emlékeztetünk csak, mint oly feladatokra, a melyek megvalósításuk közepette azon hajthatatlan, szigorú, tetterős férfiú nélkül valószínűleg más szempontból fognak tekintetni, mint hogy azokat kezdeményezőjük tekintette. Tisztelet az ő működésének, béke hamvainak!

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A valuta-törvényjavaslatok.

2 1150

Még alig mult el két hónap azóta, hogy a valutakérdés tárgyában összehívott enquête befejezte munkálkodását, és már a törvényhozás elé terjesztette a pénzügyminister a valutareformra vonatkozó törvényjavaslatokat. Öt javaslatot tett le a minister a ház asztalára, melyek együtt egy organikus egésznek képeznek. E javaslatok nem tartalmazzák ugyan még az összes intézkedéseket, melyek az egész nagy munkát, a valutaváltozást és a valutarendezést együttesen kiteszik, a mint a minister maga mondja, »csak kezdő lépések kívánnak lenni egy meghatározott irányban, tudniillik az aranyvaluta felé és a valuta teljes rendezése felé, a melynek befejezését a készfizetések felvétele fogja jelenteni; de teljesen elégségesek e lépések arra, hogy a művelet azonnal folyamatba vétessék és annak befejezésére a kellő alap előkészítettessék« és teljesen elégségesek arra, hogy képet alkothassunk magunknak az egész mű koncepciójáról, a végrehajtás módszeréről és arról, hogy az egész alkotás, a végleges állapot beállta után némely, noha tagadhatatlanul lényeges momentumtól eltekintve, mily alakban fog megjelenni.

Az I. törvényjavaslat, a mely a koronaérték megállapításáról szól, azon kijelentés mellett, hogy az eddigi ausztriai érték helyébe az arany érték lép, a melynek számítási egysége a korona, tartalmazza az egész új érmerendszert, továbbá az eddigi pénzrendszerrel az újra való átmenet által igényelt intézkedések közül azokat, a melyek már most voltak megtehetőek, és előre jelzi ezen intézkedések közül azokat, a melyek a jövőben lesznek csak megteendőek.

A II. javaslat — a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről — folyománya az 1867. évi XII. törvenyzikknek, a mely szerint »nem csak kívánatos, de szükséges is, hogy mind a pénzrendszer, mind a pénzláb a vámszövetséghez tartozó két államban egyenlő legyen«, minek folytán »ha a pénzrendszer és pénzláb tekintetében megállapított intézkedések megváltoztatása vagy új pénzrendszernek és pénzlábnak megállapítása utóbb szükségesnek vagy czélszerűnek mutatkoznék, ez a két ministerium kölcsönös egyetértésével és a két országgyűlés helybenhagyásával fog történni.«

Az 1867. évi XII. törvenyzikk ezen rendelkezése alapján előállott annak a szüksége, hogy most, midőn a monarchia két állama érme és pénzrendszerét megváltoztatni óhajtja, azonkívül, hogy tulajdonképeni valutatörvényét meghozza, még a monarchia másik államával szerződést is kössön, a mely a két állam érme és pénzrendszere alap-

rendelkezéseinek egyenlőségét biztosítja, mindegyik állam valutájának a másik állam területén teljes forgalomképességet biztosít, továbbá az átmenet miveletének egyöntetűségét mindkét államban megállapítja, és végül az eddigi érme és pénzrendszer liquidatióját szabályozza.

Igy jöttek létre a két kormány között megállapodások, a melyek alapján mindegyik kormány saját törvényhozása elé a II. javaslatban foglalt szerződési tervezetet terjeszti, a melynek megkötésére és becikkelyezésére a törvényhozás határozatát kikéri.

A III. javaslat — az aranyforintra szóló kötelezettségeknek koronaértékbeli aranyérmékben való teljesítéséről — nem tartalmaz egyebet, mint hogy megállapítja az eddigi aranyforintra szóló kötelmek értékét az új, behozandó értékben.

A IV. javaslat — az osztrák-magyar bank alapszabályai 87. cikkének kiegészítése tárgyában — az osztrák-magyar bank alapszabályainak azt a módosítását tartalmazza, a mely első sorban és okvetlenül volt az aranyérték behozatalára irányuló törekvéssel kapcsolatosan megteendő.

Végül az V. javaslat — némely államadósság beváltására s a koronaérték behozatalára szükséges arany megszerzéséről — kiegészíti az előző törvényjavaslatokban található intézkedéseket oly irányban, hogy a még fennálló 50% államadósságok conversiojára szóló felhatalmazással kapcsolatosan módot nyújt az aranyérték behozatalára, illetőleg a közös függő államadósságból minket terhelő résznek fedezésére szükséges aranyat beszerezni.

Visszatérve az I. javaslathoz, a koronaérték megállapításáról az annak 1. szakaszában tett és már fentebb idézett kijelentésben, hogy az ausztriai érték helyébe az aranyérték lép, azon cél találja kifejezését, a mely felé valutareformunk törekszik.

Hogy az aranyvaluta a maga tisztaságában megvalósuljon és így a javaslat 1. §-ában tett kijelentés teljes fogamatot nyerjen, annak feltételét az képezné, hogy az új rendszer ne ismerjen más pénzforgalmi eszközt, mint aranyat és oly pénzjegyeket, melyek utalványt képeznek aranyra, tehát váltópénzt, aranyra szóló bankjegyet és esetleg aranyért bármikor beváltható államjegyet.

Ez irányban a javaslat intézkedik mindenekelőtt aranypénzek veretéséről, az aranypénzeket azonnal törvényes fizetési eszközzé teszi, megengedi az aranynak veretését magánosok számára is, és általában megtaláljuk ugy ezen, mint az ezzel kapcsolatos többi javaslatokban mindazon intézkedéseket, melyek az arany szabad befolyásának utat nyitnak.

Ugyanebben az irányban képez intézkedést azon rendelkezés is, a mely szerint az eddigi ezüstértékpénz, tehát az ezüstforintosok további veretése törvényesen beszünttetetik, illetőleg azon ezüst készletekre szorittatik, a melyek a pénzügyi kormányzatnak máris birtokában vagy tulajdonában vannak.

Ugyanebben az irányban intézkedik továbbá a javaslat ezüst és egyéb váltópénz veretéséről, megszabja azon maximális összeget, a melynek erejéig ily váltópénz az egyes fizetéseknél törvényes fizetési eszközül használható, és gondoskodik annak a módjáról és eszközéről, miképen szerezhető ily váltópénz ellenében kívánatra bármikor aranypénz a felváltópénztáraknál.

Már a tiszta aranyvalutának fentebb adott jellemzéséből következik, hogy ennek az értékrendszernek teljes megvalósítása

magával hozná az ezüstforintosoknak forgalmukból való kiküszöbölését, illetőleg megfosztását az értékpénz jellegétől, a mely jelleg abban a két tulajdonságban áll, hogy az értékpénz tekintet nélkül a fizetés összegére, korlátlanul törvényes fizetési eszközt képez, és hogy az állam ezeket a pénzeket épen mert azokat valóságos, és nem mást helyettesítő pénzforgalmi eszköznek tekinti, nem is váltja be az értékrendszer tulajdonképeni alapját képező fémből vert érmékkel.

Ebben az irányban a javaslat csak azt az átmenet idejére szükséges rendelkezést tartalmazza, a mely szerint az ezüstforintos egyelőre meghatározott értékarányban a koronaérték számítási egységéhez mint értékpénz továbbra is törvényes forgalomban marad. A javaslat egy másik szakaszában, a melyben a valutareform végrehajtására szükséges és a jövőben teendő törvényes intézkedések vannak felsorolva, ezek közt megtaláljuk az ezüstértékpénz kérdésének rendezését is, és ezzel ez a kérdés azok sorába van utalva, a melyek ez alkalommal még nem fejtettek meg, de a melyek a jövőben okvetlenül megfejtendők. A jövőben tehát, akkor, a midőn a törvényhozás az ezüstértékpénz kérdése felett fog dönteni, fog eldölni az is, vajjon valutánk a tiszta aranyvaluták közé lesz-e sorolandó, vagy pedig azok közé, a melyekben az értékrendszer tulajdonképeni alapját képező arany vagy aranyat helyettesítő pénzforgalmi eszközök mellett, egy bizonyos mennyiségű ezüstértékpénz is van forgalomban, tehát azon értékrendszerek közé, a melyeket a sánta aranyvaluta nevével szokták megjelölni.

Az indokolás e tekintetben kifejti, hogy a cél, a mely felé törekszünk, a tiszta aranyvaluta, hogy azonban az ezüst nyílt piacon való értékesítésének nehézsége, a forgalom igénye kellő mennyiségű forgalmi eszközök iránt az átmenet alatt, az időközben szerzendő tapasztalatok eredményeinek bevárása, mindannyi indokot képeznek, hogy az ezüstértékpénz kérdésének megfejtése a reformmü egy későbbi stádiumára halasztassék.

A törvényjavaslat az új aranyérték számítási egységeül a koronát jelöli meg és a koronát 100 fillérre osztja. A számítási egységnek, a koronának 10-szerese és 20-szorosa veretendő mint az új érték aranyértékpénze, még pedig egy kilogramm $\frac{9}{10}$ finomságú aranyból 147 $\frac{6}{10}$ huszkoronás, illetőleg 295 $\frac{2}{10}$ tizkoronás veretendő, egy kilogramm ily ötvözetű aranyra tehát 2952 korona esik.

A korona-pénzláb ezen meghatározása a javaslat azon további rendelkezésével együttesen, a mely utóbbi szerint két korona egyenlőnek számítandó egy ausztriai értékű forinttal, fejti meg az átmenet alapjául veendő értékarálynak az ausztriai érték és az arany között, az ugynevezett relácziónak, annyit vitatott kérdését.

Mint hogy egy kilogramm $\frac{9}{10}$ finomságú aranyból 3100 frankot és ugyancsak egy kilogramm $\frac{9}{10}$ finomságú aranyból 2952 koronát vernek, ebből a $3100 : 2952$ arányból az következik, hogy egy korona egyenlő 1 $\frac{05}{100}$ frankkal, vagyis a nálunk kereskedelmi érmeként vert 8 forintos egységét képező ugynevezett aranyforint 42 századrészevel, tehát 42 aranykrajczárral; a korona pedig egyenlőnek lévén megállapítva egy fél ausztriai értékű forinttal, az ausztriai értékű forint egyenlő 84 ugynevezett aranykrajczárral, a mi kereken 119 $\frac{0}{100}$ -os aranyágiónak felel meg.

Az indokolás bőven fejti ki, hogy minő indokok vezettek a forint aranyértékének ezen megállapításához. Kifejti mindenekelőtt,

hogy értékrendszerünk törvényes alapja az ezüst, a melyre nézve nálunk semmiféle értékarány sincs az aranyhoz megállapítva, eddigi értékegységünk pedig a törvény szerint semmi más, mint $\frac{1}{45}$ font finom ezüst. Mit sem változtatott ezen azon körülmény, hogy 1879-ben az ezüst szabad veretését beszüntettük. Ez az intézkedés nem foglalt magában valutaváltoztatást, nem állandósította pénzünk akkori értékét, és mint pusztán adminisztratív intézkedés, a melynek egyedüli célja az volt, hogy valutánk ne legyen kitéve az ezüstpiacz minden esélyének, ugyancsak adminisztratív uton bármikor visszavonható, nem pedig oly természetű, a mely a jövőt megkötné. E szerint szorosan vett jogi szempontból nem volnánk kötelesek a reláció megállapításánál mai forintunkért többet adni, mint a mennyit egy font finom ezüst $\frac{1}{45}$ része aranyban ér.

De tekintettel arra, hogy valutánk értéke az alapját képező ezüst értékét azóta messze felülhaladta, hogy ezen magasabb értékében számtalan jogügylet tartalmát képezi, és tekintettel a reláció magas közgazdasági fontosságára, indokoltnak mutatkozik, hogy eltérjünk ezen szoros jogi állásponttól és valutánk *vásárlási erejében* keressük a kriteriumot a reláció megállapítására.

Pénzünk vásárlási erejének megállapításánál azonban a belföldi árakban nem találunk elegendő támpontokat és így kénytelenek vagyunk annak külföldi becsléséhez nyulni, úgy, a mint azt a váltóárfolyamokban, illetőleg a vert pénzek árfolyamában már aranyban kifejezve megtaláljuk.

Miután azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy valutánk külföldi becslése, a váltóárfolyam, csak huzamosabb idő múlva és az árúk természete szerint nem egyenlően hat vissza valutánk belföldi értékére, és a váltóárfolyam-ingadozások a belgazdaságot annak szélesebb körében csak akkor érintik, ha bizonyos megszabott átlagos magasságon huzamosb időn át jóval túl vagy jóval alul állanak, hogy továbbá valutánk külföldi becslésére sokszor mesterséges tényezők folynak be, indokoltnak mutatkozott, hogy pénzünk vásárlási erejének megállapításánál ne egy bizonyos meghatározott nap árfolyamait vegyük alapul, hanem ezt az értékmegállapítást az árfolyamok egy hosszabb időre terjedő átlagában keressük.

De e mellett nem volt szabad közgazdaságunk megzavarásának veszélye nélkül attól az árfolyamtól, a mely az átmenetidejében tényleg uralkodott, sem teljesen eltekinteni, és végül azt sem volt szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az átszámítás a régi értékről az újra egész számokban, törtek nélkül történjék.

Igy a 119⁰/₀ aranyágiónak megfelelő árfolyam mutatkozott olyannak, a mely mindezen követelményeknek megfelel.

Ezen az alapon jutott a törvényjavaslat ahhoz az értékmegállapításhoz, a mely szerint egy ausztriai értékű forint egyenlő 84 úgynevezett aranykrajczárral, a mely értéknek a fele, tehát 42 aranykrajczár korona elnevezés alatt új pénzrendszerünk számítási egységét képezi.

Kénytelenek voltunk számítási egységünk választásánál egy, más pénzrendszerek egységétől eltérő, új egységhez folyamodni, ugyanabból az okból, a melyből Németország valutareformjánál nem a frankot fogadta el, hanem megteremtette a márkarendszert, azért ugyanis, mert forintunk aranyban kifejezett egyenértékének lelkiismeretes megállapítása mellett lehetetlen lett volna egy már fenn-

álló pénzrendszerhez csatlakoznunk, a nélkül, hogy a forgalmat a nem egészen sima átszámítás óriási hátrányával sujtjuk, míg a koronának, mint a forint teljes egyenértéke felének elfogadása az átszámítás nehézségeit a képzelhető minimumra redukálja és e mellett a forgalomnak megszerzi a kis pénzegység előnyeit.

Már említettük, hogy a törvényjavaslat a 10 koronást és a 20 koronást jelöli meg mint azon érméket, a melyek új pénzrendszerünk értékérméiként tényleg veretendők lesznek. Ezen intézkedésnek alapját azon tapasztalatok képezik, a melyeket aranyértékkel bíró államok eddig az aranyérmék czélszerű darabolása tekintetében tettek, a mely tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az értékre ezen két alapérmének legközelebb eső aranyérmék felelnek meg leginkább a fogalom igényeinek és a technika kívánalmainak.

Már ezen törvényjavaslat intézkedik arról is, hogy koronaértékbeli aranypénzek magánosok számára is legyenek verethetők és megállapítja egyuttal a maximális határát annak a veredőjnek, a melyet a kir. pénzverde ilyféle veretésekért szedni jogosítva lesz. Alig látszik szükségesnek bővebben magyarázni a nagy jelentőségét annak, hogy az aranyveretés a magánosok számára biztosíttassék és e veretés költsége szabályozást nyerjen. Elég lesz reá mutatni arra, hogy a valuta internacionális jellege csak akkor érvényesülhet, az izolált valuta veszélyeinek eleje véve csak akkor van, ha a forgalom valutáját nemcsak exportálhatja oly célból, hogy azzal fix értékarányban külföldön törvényes fizetési eszközt szerezhessen, hanem a valutájának alapját képező fémért fix értékarányban bármikor belföldön törvényes fizetési eszközöket is szerezhethet, vagy röviden, ha az aranyat nemcsak kiviheti, de be is hozhatja oly célból, hogy abból pénzt veretessen.

Az aranyvaluta nemzetközi jellege fokozott fontosságot kölcsönöz annak, hogy az arany értékpenzek valódi belértéke a névértéknek valósággal megfeleljen, a forgalom tehát megkíméltesse oly érméktől, a melyek a hosszas használat folytán szabályszerű súlyukból tetemesen vesztek. Ezért a törvényjavaslat nem elégszik meg azzal, hogy megállapítja az aranyértékpenzek részére az ugynevezett forgalmi súlyt, tehát azon minimális súlyt, a melylyel az érméknek bírniok kell, hogy bárki által elfogadandó törvényes fizetési eszközt képezzenek, hanem meghonosítja azt az intézkedést is, a mely a külföldi modernebb valutarendszerekben el van fogadva, hogy ugyanis az állam kötelességévé van téve azoknak az érméknek, a melyek a rendes forgalom folytán a forgalmi súlya alá csökkentek, bevonatása névértékük szerint, és azoknak átveretése.

Aranyérméken kívül a törvényjavaslat szerint mint váltópénzek veretnek ezüstből egy koronások és ötven filléresek, nikelből husz filléresek és tiz filléresek, bronzból két filléresek és egy filléresek.

Az ezüstérmék $\frac{835}{1000}$ finomságban veretendők, még pedig 200 korona egy kilogramm ily ötvözetű ezüstből. E szerint 68 penys ezüstárt véve alapul, a mely a $15\frac{1}{2}:1$ arálynak felel meg az arany és ezüst között, arany- és ezüstpénzeink értékaránya az $1:13.69$ lesz.

Nikelpénz 250 db. huszfilléres, illetőleg 333 db. tizfilléres veretik egy kgr. tiszta nikelből, bronzpénz pedig 600 fillér veretik egy kg. bronzból, a mely $95\frac{0}{100}$ -ban rézből, $4\frac{0}{100}$ -ban ónból és $1\frac{0}{100}$ -ban horganyból áll.

Ezüstérme egyelőre a magyar korona országaiban 60 millió

korona, nikelpénz 18 millió korona, bronzpénz 7½ millió korona veretendő.

A váltópénz jellege továbbá megkívánja azt, hogy meg legyen törvény útján határozva azon maximális összeg, a melyben váltópénz törvényes fizetési eszközt képez és e tekintetben a javasolt törvény azt rendeli, hogy a magánforgalomban koronaértékbeli ezüstpénz ötven koronáig, nikel pénz tíz koronáig és bronz pénz egy koronáig fogadandó el köteleesen; állampénztáraknál az ezüst korlátlanul, nikel és bronz pedig tíz koronáig lesz fizetésül elfogadandó. Együttal biztosítja a törvényjavaslat a váltópénznek beválthatóságát érték-pénzéért, és e tekintetben közelebbi módok megállapítását a rendeleti utra bizza.

Megemlítjük még, hogy mint az aranypénzeknél, úgy a váltópénzeknél is az elhasznált érmék bevonatása után gondoskodik az állam arról, hogy ezek az érmék forgalomképes állapotban maradjanak.

Mindezek az eddig felsorolt intézkedések együttevén az új koronaérték érmerendszerét állapítják meg, ugyszólván egy új érmetörvény rendelkezéseit tartalmazzák.

Ezek az intézkedések kívül a koronaérték megállapításáról szóló törvény tartalmazza az intézkedések egy sorozatát, a melyek az átmenetet az új értékre, az értékváltoztatást szabályozzák.

A legfontosabb ezen rendelkezések közül kétségkívül az, a mely az átmenet alapját képező értékarányt állapítja meg az eddigi és az új pénzegység között. Amint már említettük az ausztriai értékű forint egyenlőnek számítandó két koronával. Azt is említettük, hogy ez az értékmegállapítás az új érték alapját képező pénzlábbal kombinálva adja meg az értékarányt eddigi valutánk és új valutánk féme, az arany között.

Ez az értékmegállapítás az átmenetnek előre megfejtendő kérdését képezte, de rajta kívül még az intézkedések egy egész sorozatára volt szükség, a mely intézkedések a valóságos végrehajtási tevékenységet szabályozzák.

A tényleges végrehajtásnak mindenekelőtt lényegileg abból kell állania, hogy az új érték pénzei forgalomba hozatnak és a régi érték pénzei a forgalomból kivonatnak.

Az aranyat illetőleg már említettük, hogy a pénzverde nyitva áll a magánveretések számára, a mennyiben az állam számára eszközözlendő veretések által nincs elfoglalva.

Ez utóbbiak, az állam számlájára eszközözlendő veretések első sorban mindenesetre arra fognak szolgálni, hogy azt az aranyat tegyék forgalomképesé, a mely az államjegyekből a Magyarországra eső rész bevonatására fog beszereztetni. Így az állam által beszerzett arany forgalomba hozatala, az annak helyét a jelenben kitöltő államjegyek bevonatása, és mint betetőzése az egész műveletnek, a bank készfizetésének felvétele mint a reformációnak leglényegesebb momentuma mutatkozik.

Ámde éppen az arany beszerzésének egyrészt fontossága, másrészt kényes természete hozza azt magával, hogy a törvényjavaslat a valutarendezési műveletnek ezt az oldalát nem szabályozza annak részleteiben. A javaslat arra szorítkozik e tekintetben, hogy az ausztriai értékű papírpénzjegyeknek addig, a míg forgalmon kívül nem helyeztetnek, teljes törvényes forgalmat biztosít, abban az érték-

arányban, a mely szerint 1 forint egyenlő 2 koronával, és az államjegyek bevonatását, a papírpénzforgalom rendezését, valamint a készfizetések felvételét azon ügyek közé sorolja, a melyek a jövőben külön törvényes intézkedésekkel lesznek szabályozandók.

Részletesebb rendelkezéseket tartalmaz a törvényjavaslat a váltópénz kicserélésére vonatkozólag. Világosan elrendeltetik, hogy az új nikelváltópénz csak az eddigi ezüstváltópénz, a 20 és 10 krajczárosok bevonása, az új bronzváltópénz csak az eddigi rézváltópénz, a 4, 1 és $\frac{1}{2}$ krajczárosok bevonása mellett bocsátható forgalomba. Az egyes ausztriai értékű váltópénz-kategóriák bevonatására a határidők rendeleti uton szabandók meg.

A törvény életbe lépte után tehát egy idő fog bekövetkezni, a mely alatt a koronaértékbeli pénzek fokonként forgalomba jönnek és az ausztriai értékű pénzek lassankint a forgalomból kivonatnak. Ez alatt az átmeneti idő alatt a számítás mindkét értékben eszközölhető, jogügyletek mindkét értékben köthetők. Erre az időre ugy a koronaértékbeli, mint az ausztriai értékű pénzek törvényes forgalma teljesen biztosítva van, olyképen, hogy ausztriai értékre szóló kötelezettségek koronaértékbeli pénzekben is, és a koronaértékre szóló kötelezettségek ausztriai értékű pénzekben is teljesíthetők, még pedig úgy, hogy azok a pénzek, a melyek minden összegben törvényes fizetési eszközt képeztek eddig vagy képeznek az új törvény értelmében, minden összegben törvényes fizetési eszközt képeznek, azok pedig, a melyek a váltópénz jellegével birtak eddig, vagy birnak az új törvény értelmében, az ez irányban felállított törvényes korlátokon belül teljesíthetők a pénz szerepét.

Akkor, a mikor a forgalom már telítve lesz koronaértékbeli pénzekkel, fog elkövetkezni annak az ideje is, hogy a koronaértékben való közkötelező számítás be legyen hozható. Ezt a rendelkezést a törvényjavaslat külön törvényes intézkedésnek tartja fenn, a melylyel kapcsolatosan az általános érmeforgalom viszonyai és az új értéknek a jogviszonyokra való alkalmazása iránt is fog intézkedés történni. Mint már említve volt, a jövőben hozandó törvények fognak továbbá intézkedni az egyelőre forgalomban meghagyott ausztriai értékű ezüstforintosokról, az államjegyek bevonásáról és a papírpénzforgalom rendezéséről, végül pedig a készfizetések felvételéről, a mely intézkedések a maguk összességében annak a nagy reformmunkálatnak teljes keresztülvitelét fogják jelenteni, a melynek megindítását a jelen törvényjavaslatok célozzák.

A koronaérték megállapításáról szóló törvényjavaslat tehát magában foglalja mindazon intézkedéseket, melyek Magyarország új érmerendszerét szabályozzák, azon intézkedések egy részét, melyeket a régi pénzrendszerrel az újra való átmenet igényel és jelzi ezen utóbbi intézkedések azon további sorozatát, a melyek a jövőben lesznek megteendőek.

De az 1867. évi XII. t.-cz. 66-ik §-ának már előbb idézett rendelkezése, továbbá azon körülmény, a mely szerint Ausztriával eddig közös pénzrendszerünk volt és végül az, hogy az átmenet mindkét államban egy eddig közös pénzrendszerrel egy új, mindkét államban egyenlő pénzrendszerre közös egyetértéssel végrehajtandó akcióval létesítendő, szükségessé tették magyar érmetörvényünk szerves kiegészítését azon törvényesen becikkelyezett szerződéssel, melyet a II. törvényjavaslat tartalmaz, és a melyben felvételtek a

szerződésszerű megállapodások arra nézve, hogy a pénz- és érmerendszer a két államban egyenlő legyen, hogy ezen egyenlő alapon szervezett pénzrendszerek mindkét területen egyenlőűek legyenek, hogy az átmenet a két államban egyöntetűen történjék és végül azok az intézkedések, a melyek az eddigi valuta liquidációjával járó terhek megoszlását a két állam között szabályozzák.

E szerződés jelentősége tehát a jövőre nézve semmi más, mint a kiegyezési törvényeink intencziójának megfelelőleg két egymástól független állam pénz- és érmeügyi egyezménye, a mely a két állam érme- és pénzrendszere önállóságának épségben tartása mellett a két államban egyenlő alapon szabályozott pénz- és érmerendszere számára a szerződésben meghatározott időre a két területen egyenjogú forgalomképességet biztosít, visszaszállván a szerződési határidő lejártával a két államban ismét pénz- és érmeügyét illetőleg önrendelkezési joga, úgy, és azon feltételek mellett, a melyeket az 1867. évi XII. t.-cz. megállapít.

Alig tartjuk szükségesnek felsorolni azokat az intézkedéseket, melyek érmeügyi jellegűek, ezekkel csak nagyjából ismételnők azokat, a miket e tekintetben már az első törvényjavaslatnál elmondtunk.

Ezek az érmeügyi intézkedések, a melyek a két állam érmeügyét egyenlő alapon fektetik, előfeltételét képezik azoknak a további intézkedéseknek, a melyekben épen a szerződéses viszony intencziója legpraegnansabbul jön kifejezésre, a melyek a két állam által vert érméknek, tekintet nélkül arra, hogy melyik állam verdejéből kerültek ki, teljes egyenjogúságot biztosítanak mindkét állam forgalmában, a melyek teljesen egyenlő szabályokat állapítanak meg mindkét állam érméivel szemben úgy a fizetési erő tekintetében, a melylyel ezek az érmék úgy állampénztáraknál, mint a magánforgalomban bírnak, a beváltás tekintetében állampénztáraknál, valamint az egyes érmék forgalomképessége és a velük való elbírás tekintetében, ha azok forgalomképességüket elvesztették. Talán magától értetődik az, hogy azért az államban felelőssége a veretét hordó érme épségben tartása iránt teljesen meg van óva; a forgalomképességet elvesztett érmék a kibocsátó államhoz visszaszállíttatnak és a kibocsátó állam köteles azok átveretéséről gondoskodni.

A váltópénz tekintetében ebben a törvényjavaslatban találjuk meg az egyes váltópénz-kategóriák kontingensét az egész monarchia számára megállapítva, holott a koronaérték megállapításáról szóló törvényjavaslat természetének megfelelőleg csak a Magyarországra eső összegeket említi fel.

A váltópénz természete hozza magával, hogy az ne bocsáttassék ki nagyobb összegben, mint a melyben arra a forgalomnak szüksége van. Ha ennek folytán már oly államokban is, a melyek nem állanak más országokkal érmeszerződési viszonyban, szükséges, hogy a váltópénz kibocsátásában bizonyos elvek uralkodjanak, a melyek a váltópénz kibocsátását az állam jól felfogott érdekében korlátozzák, akkor annál szükségesebb a pozitív megállapodás oly államok érmerendszerében, a mely államok valutaszerződési viszonyba lépnek.

A törvényjavaslat a monarchiában veretendő ezüstpénz mennyiségét egyelőre 200 millió koronában, a veretendő nikelerémék összegét 60 millió koronában és a veretendő bronzérmék mennyiségét 26 millió koronában állapítja meg. A javasolt törvénytörvény megmutat reá azokra az alapokra, a melyeken ezek a kontingens-megállapí-

tások legalább a nikél- és bronzérméket illetőleg történtek. A bronzérmék ugyanis csak az eddigi rézváltópénz, a nikélérmék pedig az eddigi ezüstváltópénz bevonása ellenében bocsáthatók ki. Az eddigi váltópénz bevonása által támadó ür kitöltése, valamint a bevonandó kisczimletű államjegyek helyett a forgalomban valószínűleg előállandó szükséglet voltak azok a tényezők, a melyek alapján a váltópénz-kibocsátások összegei megállapítottak.

A megállapított kontingens a 30 és 70 arányban oszlik meg a két állam között. A kibocsátásnak és avval a kibocsátással járó haszonnak ez a megosztási kulcsa megfelel az eddigi gyakorlatnak, a mely ezt az arányt alkalmazta az alkotmányos korszak óta mindig, a hol a pénzforgalmi eszközök révén előálló hasznok és károk megosztásáról volt szó, és összefügg az eddigi valuta liquidációjából előálló terhek megosztásával, a melyre alább még visszatérünk.

A szerződés intézkedéseinek egy másik sorozata, mint már jelezve volt, abban találja meg az indokát, hogy az átmenet az új értékre a két államban egyöntetű terv szerint, egyöntetű intézkedésekkel eszközözlendő.

Ez irányban a javasolt törvényben azokat az intézkedéseket, a melyeket a koronaértékről szóló törvényjavaslatban találtunk a váltópénzek becserélése tekintetében, a mindkét értékrendszerhez tartozó pénzek forgalomképessége tekintetében az átmeneti idő alatt, a szerződésben mint mind a két államot kötelező rendelkezéseket találjuk meg, a melyeknek végrehajtása ott, a hol az konkrét intézkedéseket tételez fel, a két állam kormányának előzetes megegyezését igényli.

A valutareform további, előre jelzett lépései is, a melyek további törvényes intézkedéseket tételeznek fel, ugymint a koronaértékben való közkötelező számítás behozatala s ezzel kapcsolatosan az általános érmeforgalom rendezése valamint a forgalomban maradt ausztriai értékű ezüstértékpénz kérdésének rendezése egyezményileg megállapítandó elvek szerint fognak történni. A koronaértéknek a jogviszonyokra való alkalmazása tekintetében pedig a két kormány egymással érintkezésbe fog lépni. A papírpénzforgalom rendezése és a készfizetések felvételére nézve szükséges törvényes előterjesztések, a melyek a reformmű zárkövét fogják jelenteni, szintén a két kormánynak megegyezését tételezik fel.

Végül ebben a törvényjavaslatban nyer megoldást az eddigi valuta liquidációjával járó tehernek, az ausztriai értékű ércpénz és az államjegyek bevonásából előálló veszteségnek megosztása is.

Az ausztriai értékű ércpénz közül a váltópénz bevonása már annak eredeti értékenaluliságánál fogva teherrel jár, az eddigi ezüstértékpénz bevonása pedig, ha reá kerül a sor, a jelenlegi ezüstárak mellett azért volna veszteséggel összekötve, mert az ezüstárnak a 70-es évek óta beállt tetemes csökkenése folytán az ezen érméknek a papírpénzzel egyenlő forgalmi értéke és ezüsttartalmuk piaczi ára között tetemes különbség mutatkozik.

Az eddigi ércpénz kibocsátásánál, illetőleg veretésénél, az 1867 óta kivert váltópénz kivételével, a mely a monarchia két állama által a 30:70 arány szerint bocsátatott ki, a két állam semmiféle előre megállapított értékarányhoz sem tartotta magát. Már azért sem, mert ily arány megállapítása, legalább az értékpénznél, addig a mig

az ezüstveretés szabad volt, ki is volt zárva épen az ezüst 2 forintosok, 1 forintosok és $\frac{1}{4}$ forintosok értékpénz jellege által.

De a veretés aránya nem is szolgálhatott az ezüstértékpénz bevonásával járó teher megosztási kulcsának alapjául, — így szól az indokolás szószerint, — mert az ezüstértékpénz veretése nem az egyik vagy másik fél előnyére, hanem a forgalom érdekében történt és a szabad ezüstveretés idejében igen nagy részben tényleg magánosok számlájára eszközöltetett, de ezenkívül úgy a kiveret ezüstértékpénz, mint váltópénz mindkét állam forgalmának szolgált. Így egyéb biztos és megtámadhatlan alap hiányában mindkét fél jól felfogott érdekében fekvőnek látszik, ugyanazt a kulcsot alkalmazni az ércpénz bevonásánál is, a mely az államjegyek bevonására is alkalmaztatott és a mely a mívelettel járó előnyök, jelesül a váltópénz kibocsátásánál járó haszon felosztására is megállapított, a 30:70 arányszámot, a mely különben is eddig minden a pénzrendszer és érmeügy terén felmerült haszon és veszteség megállapításánál alkalmazásba vétetett.

Az államjegyek bevonásánál a törvényjavaslat szövege mindenekelőtt megállapítja azt, a mi tényleg eldöntve ugyan már az 1867. évi XV. törvénycikkkel volt, de ily világosan kifejezve törvényeinkben eddig még nem jelent meg, hogy ugyanis a függő államadósságot képező államjegyekből csak 312 millió forint terheli Magyarországot is, míg a sóbányautalványok helyett forgalomban levő államjegyek kizárólag Ausztria által rendezendők. A 312 millió bevonása tekintetében az 1868. évi XLVI. törvénycikk, a mely a függő államadósság ellenőrzéséről szól, fontos analógiákat állapított meg. E törvény ugyanis az államjegyek készítése, az ezekre való felügyelet, az elhasznált jegyek megsemmisítése, a forgalmon kívül helyezett jegyek beváltása és az ezen míveletek által igényelt költségek díjazása tekintetében, valamint az államjegyek bevonásából előálló haszon felosztására a 30:70 kulcsszámot alkalmazza. Noha, — így szól az indokolás, — magáról az adósságról ez a 30:70 arányszám az 1867. XLVI. törvénycikkben kimondva nincs, az államjegyek beváltásának terhe tekintetében is ebben a kulcsszámban állapodtunk meg, mert az egyéb terheknek és előnyöknek e megosztási kulcsa oly praejudiciumot alkot, hogy itt, a hol az alkudozások terére kellett lépni, egy reánk nézve kedvezőbb kulcsnak érvényesítése egyértelmű lett volna az egész ügy elodázásával.

Az érme és pénzrendszerre vonatkozó szerződés hatálya 1910 végeig van megállapítva. Ha a szerződés ezen határidőre felmondatnék és megszűnnék, a két állam saját veretű váltópénzeit aranyértékpénzek ellenében magához váltani köteles. De a szerződés felbontása esetén is mindkét részlől a szerződés szerint vert érmék még legalább két évig a szerződés határozmányainak megfelelőleg mindkét államban elfogadandók.

Mint III. javaslat csatlakozik a két előzőhöz a törvényjavaslat az aranyforintra szóló kötelezettségeknek koronaértékbeli aranyérmekben való teljesítéséről.

Az 1869. évi XII. törvénycikk alapján vert ugynevezett négy- és nyolczforintosról és az ausztriai veretű hasonló érmékről van itt szó, a melyek a monarchia területén törvényes fizetési eszközt ugyan nem képeznek, a melyek azonban a magánforgalomban is, de különösen az államadósságoknál és a vámfizetéseknél nagy szerepet játszanak.

Állami aranyadósságaink címletei aranyforintokra is szólnak, a vámfizetésekre nézve pedig a vámtarifa-törvény azt állapítja meg, hogy a tarifátételek aranyforintokban vagy azok egyenértékében teljesítendők.

Minthogy a koronaérték megállapításáról szóló törvény valamint az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződés is a négy és nyolczforintosok veretését beszünteti, gondoskodni kellett arról, hogy az aranyforintokra szóló kötelek a magánforgalomban, valamint az állam részéről és az állammal szemben fennálló szolgáltatások oly érmékben is teljesíthetők legyenek, a melyek belértékükön a ritkaságból folyó felpénz nélkül, bármikor megszerezhetők. Ezért állapítja meg a szóban forgó törvényjavaslat azt, hogy ezek a kötelezettségek az adós választása szerint koronaértékbeli aranyérmékben is teljesíthetők, még pedig olyképen, hogy 42 aranyforint 100 koronával számíttatik egyenlőnek. Ez az értékarány megfelel az aranyforint és a korona aranytartalma értékarányának és e szerint e megállapítás a szolgáltatások belértékén mit sem változtat. Oly esetekben, a hol a szolgáltatás alternative van aranyforintokban és más valutában megállapítva, az ilyen kötelezettségek alternatív természetén e rendelkezés önérthetőleg mit sem változtat.

A IV. törvényjavaslat az osztrák-magyar bank alapszabályai 87. cikkének kiegészítéséről szól.

A valutarendezés műveletének folyamában természetesen jegybankunk organisatiója is összhangba lesz hozandó az új pénzforgalmi állapotokkal. A jegybanknak reorganisatiója azonban igazán aktuálisnak csak a készfizetések felvételének küszöbén fog válni és így a jelenben csak arra szorítkozunk, hogy a legsürgősebb, a már most életbevágó fontossággal bíró módosítást tegyünk meg a bank szervezetén, úgy, hogy e szervezet ne csak ellentétbe ne álljon a megindult munkával, hanem annak elsőrendű tényezőjévé is váljék.

A bank alapszabályainak 87. cikke, a melynek kiegészítéséről itt szó van, azt rendeli, hogy a bank köteles törvényes, tehát ausztriai értékű ezüstpénzt vagy ezüstrudakat, 45 forintot bankjegyekben számítva egy font finom ezüstért, bécsi és budapesti főintézeténél kívánatra mindenkor beváltani.

A jegybanknak eme kötelessége, hogy ugyanis törvényes ércpénzt és a valuta alapját képező fémet mindig köteles bankjegyeiért becserélni, még pedig a pénzt teljes értékében, a rudakat pedig csak valamely megállapított összegű verdedij levonásával, minden ércvalutájú országban igen nagy jelentőséggel bír. A pénzek beváltása a bank által egyik biztosítékát képezi ezek értékének a forgalomban, és a valutafém vásárlási kötelezettséggel együtt azt eredményezi, hogy a valutafémért bármikor az illető országban fizetési eszköz legyen szerezhető, míg másrészt eszköze annak, hogy a bank oly fémmennyiség felett rendelkezze, a melyből a forgalomban levő bankjegyek beszolgáltatása ellenében a kereskedelem által megkívánt érc meg legyen szerezhető. Így a bank, mint a valuta alapját képező ércgyűjtőhelye, abban a helyzetben van, hogy az illető ország gazdasága forgalmi eszközeinek regulatora lehessen, a külkereskedelem által megkívánt ércet a szükséglet szerint felvehesse és kiszolgáltathassa, és az által, hogy lehetségessé teszi vagy legalább megkönnyíti azt, hogy szükség esetén a külkereskedelem fizetéseit ércben nyerhesse és teljesíthesse, főtenyezőjévé válik a váltóárfolyamok és így köz-

vetve az értékmérő bizonyos állandóságának. Eddigi értékünk alapja az ezüst lévén, jegybankunknak a pénz és ércvásárlásra vonatkozó kötelezettsége is ezüstre szól. Megjegyzendő, hogy míg e kötelezettség az ausztriai értékű ércpénzzel szemben csorbitatlanul fennált, addig a kötelezettség az ezüstrudak vásárlása tekintetében ez idő szerint fel van függesztve a bankalapszabályok egy további rendelkezése által, a mely szerint e kötelezettség megszűnik, ha az ezüstforintosok szabad veretése szünetel, a mely feltétele az ezüstvásárlási kötelezettségnek 1879 óta tényleg hiányzik.

A koronaérték megállapításával és az aranyvaluta behozatalára irányuló művelet megindításával szükségképen gondoskodni kellett már most, elejétől fogva, arról, hogy a koronaérték szerint kivereendő értékpenzekre, a melyek azonnal törvényes fizetési eszközt képeznek, szintén kiterjesztessék a bank vásárlási kötelezettsége, és gondoskodni kellett arról, hogy az arany szabad bejövétele ne csak lehetővé tétessék, hanem a mennyire csak lehetséges, meg is könnyítessék. Azért javasoltatik a bankalapszabályok 87-ik cikkének az a kiegészítése, a mely szerint a bank köteles törvényes aranyérmeket névértéküknek, s aranyrudakat a koronaértékbeli törvényes pénzlábnak megfelelően bankjegyek ellenében bécsi és budapesti főintézteinél kívánatra mindenkor beváltani. A bank az aranyrudak vásárlásánál más költségeket nem számíthat fel, mint a kémleltetés és válattatás költségeit, ha ezen műveleteket szükségeseknek tartja, továbbá a kormányok által megállapított és közzétett verdedijakat.

E kiegészítés mellett az alapszabályok 87-ik cikkének eddigi rendelkezései, a melyek a bank vásárlási kötelezettségére vonatkoznak az ezüstértékpénz és az ezüstrudakkal szemben, épségben maradhattak, mert egyelőre az ezüstértékpénz forgalma is fentartatik, a bank ezüstrud-vásárlási kötelezettsége pedig az ezüstveretésnek — ha a jelen törvények életbe lépnek — immár törvényes beszüntetése által van felfüggesztve, másrészt pedig a bank kötelező nyilatkozatot tett az irányban is, hogy az ezüstvásárlás *jogával* sem fog élni.

Végül a javaslatok utolsójához, az V. törvényjavaslathoz érkezünk, a mely némely adósság beváltásáról és a koronaérték behozatalára szükséges arany beszerzéséről szól.

A javaslat szerint a konverzióba bevonatnak az 50/0 magyar papíráradék, a maradvány- és irtványföld-váltság, az első erdélyi, a duna-drávai, az alföld-fiumei, a budapest-pécsi, az első magyar gácsországi, a magyar nyugoti és a magyar északkeleti államosított vasutak részvényei, továbbá a magyar északkeleti vasut 1869. évi és 1871. évi 50/0 ezüst-, valamint 60/0 és 50/0-os arany-elsőbbiségei, a magyar nyugati vasut I. és II. kibocsátású 50/0 ezüst-elsőbbiségei és az 1876. évi vasuti beruházási kölcsön.

Ezeknek az adósságoknak konvertálása kapcsán óhajtja a pénzügyminister a valutarendezésre, első sorban tehát az államjegyek bevonására szükséges aranyat beszerezni. Nem volna itt helyén a tervezett konverzió finansziális oldalával foglalkozni, a valuta-reform szempontjából csak az összefüggés érdekes, a mely e konverzió és az aranybeszerzés közt létezik.

Államadósságaink árfolyamai ugyanis arra hagynak következtetni, hogy sikerülni fog a konverziót olyképen hajtani végre, hogy a konvertálandó adósságok beváltására kibocsátott új adósságok évi szükséglete annyival lesz csekélyebb a bevonandó régi adósságok

kamatozási és törlesztési szükségleténél, hogy a két szükséglet közti különbség elegendő annak az adósságnak a kamatoztatására, a mely a valutarendezésre szükséges arany beszerzése céljából lesz kibocsátandó.

Igy országunk pusztán államhitelének növekvése folytán abban a kedvező helyzetben van, hogy a valutarendezés költségeit fedezhesse és ebből a célból egy nagyobb kölcsönt emittálhasson, a nélkül, hogy költségvetésében az adósságai után reá súlyosodó terhet szaporítania kellene.

Az ezen művelet keresztülvitele után megmaradó aranykészlet, valamint a már előre beszerzett 45 millió aranyforint, a mely a pénztári készletekből e célból ki lesz hasítandó, egy a főrendi- és a képviselőházból alakítandó bizottság ellenőrzése alá helyezettetik, a mely bizottságnak feladata lesz a felett örködni, hogy ezek az aranykészletek valutarendezési célokra fordíttassanak.

Dr. gróf Wickenburg Márk.

Dr. Mandello Karl: Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1891. Budapest, 1892.

Ez az évről-évre megjelenő nagybecsű gyűjtemény, melyet Mandello Károly előnyösen ismert publicistánk szerkeszt, nem ismeretlen e folyóirat olvasói előtt. Megelégedhetünk tehát ezuttal azzal a rövid kijelentéssel, hogy a jelen évfolyam — mert szabad e kitételrel élnünk — szerkesztésében és összetételében nem változott. Első helyen áll a szerkesztő átnézete, mely kiterjeszkedik a gazdasági élet és gazdasági igazgatás minden fontosabb ágára s a bevezető sorokban jellemzését adja a lefolyt évnek. Ez a jellemzés, az egész év eredményeit mintegy egyetlen góczpontba egybefoglaló kép elég kedvezően van tartva: mert Mandello szerint bár 1891-ben a gazdasági haladás menete nem is volt oly ugrásszerű, mint az előző évben, a kész eredmények a közepes éveket felülmulják s az elvi diadalok, melyeket a pénzügyi, forgalom- és kereskedelempolitikai téren felmutathatunk, a szabad mozgás és akadálytalan fejlődés oly biztosítékait nyújtják, melyekkel eddig sohasem dicsekedhettünk s melyekről jeles szakemberünk csak a legmagasabb lelkesültség hangján bír szólni.

Az általános rész után következik a tőzsdéről szóló szakasz Deutsch A. tollából, a kereskedelmi és hitelügyi törvényhozás Németh Pétertől, a mezőgazdaság helyzete Márai Izidortól, a közlekedésügy Storchtól. Mandello maga ír az osztrák-magyar bankról, adva annak működéséről kimerítő statisztikát; azután egy csomó szakember ismerteti az egyes kereskedelmi és iparágak helyzetét a lefolyt évben. Két nagy táblázat és végtelen sok számadat teszi statisztikai szempontból is forrásművé ezt a könyvet, mely egy darab közgazdaságunk történetéből. Mandello nagy szolgálatot tesz hazai gazdasági életünknek az által, hogy azt ily tüzetességgel és alapossággal mutatja be évről-évre nemcsak önmagunknak, hanem egyuttal a művelt külföldnek is.

á.— á.—

Keynes J. N.: The scope and method of Political Economy. (A közgazdaságtan feladata és módszere.) London, 1891. 8-vo. VII. + 359.

Ismét egy vaskos kötet, melynek egyéb célja sincs, mint jellemezni a közgazdaság tudományát, megállapítani annak határait és horderejét és megválasztani az eszközöket, melyekkel az céljához eljuthat. Tehát egy kötet bevezetés, előkészítés, felszerelés és semmi eredmény, semmi kész igazság, semmi új tantétel!

Valóban nem csoda, ha a laikus közönség vagy más szakmák emberei bizonyos kicsinyléssel néznek tudományunkra, mely, mint ez a példa is mutatja, még mindig az alapok lerakásával van elfoglalva. A mellett a zűrzavar mellett, mely az alapfogalmak felállítása körül a szakirodalomban észlelhető, a mellett a tekintélyt nem ismerő ostrom mellett, melyben a hirdetett tantételek jó része a legkülönbözőbb oldalról részesül: még csak a nem rég új életre ébredt módszertani vitára volt szükség, hogy elröppenjen a különben is annyi érdek és annyi szenvedélynek útjában álló épület szilárdságába vetett hit utolsó szikrája is és beálljon az az állapot, hol az u. n. praktikusok szuverén lenézéssel tekintenek az elméletre, melyet nem tanulmányozni, hanem lehetőleg mellőzni lesz a jelszó.

Alig kell mondanunk, hogy ennek a bizalmatlanságnak meg van a maga jogos alapja. Mert be kell ismerni, hogy abban a versenyben, melyet az egyes tanszakok egymás közt folytatnak, a társadalmi tudományok jelentékenyen elmaradtak a természettudományok mögött. Ez utóbbiakat már századokkal ezelőtt lábra állította verulami Baco szelleme: az előbbieket, élükön a közgazdaságtannal, még csak most vannak azon a fokon, hogy a biztos járást elsajátítsák.

Ámde, hogy igazságosak legyünk, a jelzett hátramaradásból még nem következik az, hogy a társadalmi tudományok eddigi művelői tehetség vagy szorgalom tekintetében mögötte állanak az előnyben levő természettudósoknak. Ugyanazon eszközök mellett kevesebbet lehet elérni, ha a feladat bonyolult, mint akkor, ha az egyszerű. Ám a társadalmi élet jelenségei összetettebbek, mint a tisztán anyagi világé; s míg a természet birodalma nyitott könyv, addig az emberi lélek megannyi titkos rugók rejtekhelye, az emberi cselekvés egy jó részében zárt ajtók mögött megy végbe s a csillagász modern eszközeivel tán jobban elemeire képes bontani a legtávolibb égi testek állományát, mint a nemzetgazda a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok mérlegének némely tételét.

S még egy más okunk is van megnyugodni a közgazdaságtan által elért fejlődésben s ez az a körülmény, hogy a módszer kérdésének felvetése és tárgyalása már magában is az előrehaladottság bizonyos fokának jele. Mert tudjuk azt, hogy ismereteink első gyűjtésénél, a tudományok alkotásának kezdetleges fázisaiban a kutatókat egyáltalában nem nyugtalanítja a módszer kérdése. Mikor már annyira haladt a dolog, hogy a kutató számot ad magának az eszközökről, melyekkel célját megközelítheti, mikor időt vesz magának arra, hogy ez eszközök mivoltáról és helyes alkalmazásáról gondolkodjék: akkor már elérte a tudomány az öntudatos haladás, az önbirálat és ellenőrzés stádiumát. A közgazdaságtan immár eljutott ehhez a fejlődési fokhoz s minden jel arra mutat, hogy nemsokára meg is fogja azt haladni, a mennyiben a módszertani viták, a mint Keynes könyve is mutatja, végre befejezésökhöz közelednek.

Ha visszatekintünk e viták történetére, úgy azt látjuk, hogy

mindkét fél tovább ment a harcz hevében, mint a mint tulajdonkép akart. Sem az angol, sem a német iskola — hogy a bevett elnevezéseket megtartsuk — nem elégedett meg azzal, hogy a maga módszerének érvényt szerezzen, hanem túlbuzgóságában kétségbe vonta a másik módszer használhatóságát. Így aztán a tudomány olyanforma helyzetbe jutott, mint a minő volna annak a gyermeknek helyzete, kinek egyik ápolója csak a jobb — a másik csak a bal láb használatát engedné meg. Hogy mennyire fonák eljárás, azt a tények logikája is bebizonyította: mert, ha forgatjuk a két iskola híveinek műveit, látjuk azokban, hogy a láb, melynek használatát eltiltották, bizony csak érinti a földet és segítségére van a másiknak: a deduktív írók munkáiban elő-előtör az inductió s viszont, a történelmi iskola nem tud el lenni a megvetett deductió nélkül. Itt is ismétlődött az az eset, mely nem ritka a vélemények küzdelmeiben: hogy a különbség az ellentétes áramlatok mélységeiben kisebb, mint a hogy az a felszínen látszik.

Keynes könyve már most, hogy röviden jelezzük annak álláspontját: kiegyenlíteni és kibékíteni igyekszik az ellentéteket az által, hogy a »*suum cuique*« elvét követve, mindegyik iránynak megadja a maga igazát, de egyuttal kijelöli számára a határokat, melyeken belül uralkodni hivatott. E munkában valóban elismerésre méltó körütekintést és pártatlanságot tanusít s kihívja bámulatunkat az iránt az aggódo óvatosság iránt, melyet a félreértések és pontatlanságok kikerülése végett kifejt. S habár maga a szellem, mely szerzőnket áthatja, nem új, mert ugy Angliában, mint a Kontinensen elsőrangú nevek ápolták azt: az az odaadó gondosság, melylyel Keynes minden vitás vagy legalább homályos és így félremagyarázást engedő pontot megvilágít: azt hisszük, eddig még senki által utól nem éretett.

Hogy egészen röviden adjuk a mű tartalomjegyzékét, melyet különben az említettek után szinte felesleges összeállítanunk: tudományunk jellegével, feladatával és a többi tudományokhoz való viszonyával foglalkozik a II., III. és IV. fejezet, melyek címei a következők: (II) a közgazdaságtan viszonya az erkölchöz és a gyakorlatához, (III) a közgazdaságtan jellege és meghatározása, mint positiv tudományé, (IV) a közgazdaságtan viszonya az általános társadalomtanhoz. A módszer kérdésével foglalkozik a VI—X. fejezet. A VI. fejezet a közönséges inductív, a VII. a deductív, a VIII. az u. n. mennyiségtani, a IX. az u. n. történelmi, a X. pedig a statisztikai módszer jelentőségét, hasznát és alkalmazhatósága határait adja elő. Az I. fejezet már felirata szerint bevezeteskép jelentkezik: szerzőnk e fejezetben az ellentétes nézeteket előre körvonalozza és néhány szóval jelzi álláspontját. A még nem említett V. fejezet »A fogalom-meghatározások a közgazdaságtanban« czim alatt tudományunk egyik kényes és szinte kellemetlenné vált feladata körül forog; hangsúlyozza a meghatározások tudományos becsét, eltérve Sidgwick és Rogers Th. felfogásától; tárgyalja a mindennapi élet fogalmainak belejátszását a tudományos meghatározásokba, mi tudvalevőleg egyik oka az óriási zürzavarnak e téren; majd a meghatározások kellékeivel s a fogalmak ugynevezett viszonylagosságával foglalkozik. Ez a fejezet, mint látnivaló, nem tartozik ugyan szorosan abba a körbe, melyet szerző magának kijelölt, de oly közel áll ahhoz, hogy a kitérés teljesen igazolt.

Keynes a tudományunk természetét tárgyaló részben helyes tapintattal választotta meg a kiindulási pontot, mikor a különböző jellegű feladatok között, melyekkel a közgazdasági irodalom foglalkozik, élesen megvonja az elválasztó vonalat. Az újabb angol irodalomban régóta polgárjogot nyert elkülönítése a tudománynak a mesterségtől (science-art) a kontinensen még tudvalevőleg nincs általán elfogadva, bár a két kör szétválasztása nélkül a félreértések és félremagyarázások soha meg nem fognak szünni. Részünkről szeretnők az elméleti és gyakorlati tan kifejezésekkel megjelölni a szóban forgó különbséget; sajnos azonban, hogy az elmélet szó jelentése is ingadozik az irodalomban, úgy, hogy helyette sokan a tiszta elmélet kitételével élnek, a minek nem sok értelme van, mert hát mi a nem tiszta elmélet? Gyakorlati tan? Akkor abból bármely »tiszta« után sem lesz elmélet, vagyis tudomány a szó angol értelmében. Vagy elméleti és gyakorlati tan vegyest? De akkor meg a tiszta elméletnél felesleges pleonazmus a »tiszta« jelző. Bizonyos annyi, hogy itt a szilárd műkifejezés hiánya nagyon is érezteti magát.

Szerzünk a gazdasági jelenségek törvényeit megállapító tudomány s a cselekvés utirányait megjelölő mesterség közé összekötő kapcsul a közgazdasági etikát, mint az általános etikának egyik részét, szurja bele. Tagadhatatlanul helyes álláspont, mely teljessé teszi azt a logikai folyamatot, a mely az egyszerű elméleti igazságtól az államférfiúnak irányt szabó gyakorlati tanhoz vezet. Csak egy példát. Hogy a modern kötetlen gazdasági szervezet mellett mindig van egy sereg ember, illetve család, mely valamely okból önmagát fentartani képes nem lévén, az elpusztulásnak van kitéve: ez elméleti igazság. Hogy az emberi társadalom ne hagyja éhen halni tagjait: ez az etika egyik tétele. E két állításból következik most már a harmadik: hogy az államnak, mint a szervezett társadalomnak, gondoskodnia kell a szegények segélyezéséről — a mennyiben a magánótékonyság a cél elérésére nem elégséges. Ez az utolsó tétel a gyakorlati közgazdaságtan tétele. Ám e tétel csak akkor következik az elsőből, ha a második, közvetítő tételt elfogadjuk; ha azt nem írjuk alá, akkor a gyakorlati közgazdaságtanban taníthatjuk azt, hogy a szegénységélyezéshez az államnak semmi köze; taníthatjuk, ha mindjárt az első — elméleti — igazságot valljuk is. S a példát változtathatjuk tetszés szerint ezerféleképp: a közbeeső tétel szükséges volta s az okoskodás három láncszeme egyenlően kiviláglik minden példából. Nagyon sok haszontalan perpatvar és magyarázgatás vált volna feleslegessé irodalmunkban, ha a három logikai láncszemet egymástól megkülönböztették volna s nem feledkeztek volna meg arról, hogy mindegyik láncszem más jellegű és természetű ismeretkörhöz tartozik. S a közgazdaságtan etikai jellege felett folyt vitákra sem lett volna szükség, ha ezen beosztás segélyével jókor megállapítottatott volna a viszony az egymáshoz oly közel álló körök között.

Az elméleten, vagy, a mint Keynes nevezi, a pozitív tudományon belül ismét két kört különböztet meg szerzünk éles szeme: egy tartalmilag szegényebbet, de időben és térben nagyobb, hogy ne mondjuk, határtalan kiterjedésű, s egy tartalomra gazdagabb, de érvényessége tekintetében szűkebb korlátok közé szorult közgazdasági tudományt. Az előbbi az abstract, abszolút, az utóbbi a concret,

relatív, amaz a hipotetikus, emez a reális közgazdaságtan. A Senior, Mill, Cairnes és Bagehot »economic man«-e, ez a képzelt ember, a kinek semmi más rugó nem irányozza tetteit, mint a »desire of possessing wealth«, a vagyonszerzési vágy: ez az ember az, a kire az abstract közgazdaságtan szabta a maga öltönyét. Nem csoda, ha az öltözet nem állott jól minden kor és minden föld gyermekein, s az a nagy gondolkozó is, ki ezt a tudományt híres meghatározásában a legnagyobb szabotossággal körvonalozta: Mill, mikor 18 év múlva arra került a sor, hogy könyvet írjon róla, átlépett a saját maga által vont korlátokon. A concret közgazdaságtan a fogható, a valódi embert tekinti úgy, a hogy a kor és a nép gyermekekép jelentkezik: jobban hozzásimul az élethez, de ki van téve annak, hogy elavuljon, érvényét veszítse, a mint az idők változnak. Hogy a kétféle tudomány tulajdonkép egy és az osztályozásnál csak az irányadó, hogy a kidolgozás mikép történik: azt alig kell mondanunk. A határvonal egyébiránt ingatag, természetszerűleg elmosódó és nézetünk szerint a tudomány fejlődésétől kell várnunk azt, hogy a relativ közgazdaságtan úgy jelentkezzék, mint egy fejezet az abszolút közgazdaságtanból.

Keynes foglalkozik és pedig tapintatosan foglalkozik mindazon fogalmakkal, melyek itt, a küszöbön, megoldásra várnak. Terünk nem engedi, hogy bár csak felsoroljuk is az adott meghatározásokat. Finoman különböztet szerzőnk a »feltételes (hypotetikus) tantétel« kifejezés különböző értelmei, meg az »alkalmazott közgazdaságtan« kitétel eltérő jelentései közt. Teljes és elég rövid a közgazdaságtan fogalom-meghatározása, ellenben a javak fogalma abban a hibában szenved, hogy a nem gazdasági javakat nem zárja ki kellőleg.

Említettük volt, hogy szerzőnk szól tudományunknak a többi tanszakokhoz való viszonyáról. A fizika, a lélektan, a politika s aztán a szociológia azok, melyekkel a határkérdések felett vitatkozni lehet. Itt megelégszünk azzal, hogy a szerzőnknek a szociológiáról vallott nézetét ismertessük. A szociológia, szerinte, nem elég kész arra, hogy a közgazdaságtan művelői egyszerűen beleolvaszszák tanaikat abba az óriás tömegbe, a melyet a társadalom életjelenségei összefoglalva képeznek s a melynek egy darabja a gazdasági élet. Ha tehát elvileg alá van is rendelve tudományunk a szociológiának, épugy, mint a rész az egésznek: tényleg meg kell tartani önállóságát mindaddig, míg a többi rész, melyből a szociológia alakul, meg nem szilárdul és össze nem forr. Ez az önállóság azonban nem jelentheti azt, hogy a közgazdaságtanban teljesen eltekintsünk a társadalmi élet egyéb oldalaitól, hanem, nézetünk szerint legalább, annyit tesz, hogy a hol kell, magunk csináljunk szociológiát: természetesen azzal az óvatossággal, a mely a járatlan utakon haladóhoz illik.

Hátra volna még, hogy Keynes módszertani álláspontját közelebbről körvonalozzuk. De túllépni az ismertetések számára szabott határokat, ha ezt a részt, mely a könyvnek felét foglalja el és a tárgy természeténél fogva lépten nyomon polemikus: még oly röviden is átfutni akarnók. Azok után egyébiránt, a miket fentebb mondtunk, nincs is szükség e rész különös jellemzésére. Itt nyilatkozik meg a maga teljességében szerzőnk körültekintő, szinte az aprólékossáig menő gondossága, melylyel igazságot akar szolgáltatni mindenkinek, hogy egy vélemény se maradjon kellő méltatás s a hol lehet, elismerés nélkül. A mit szerzőnk a tudományunk körébe

eső kísérletekről mond, felujtva a régi megkülönböztetést *experimenta lucifera* és *e. fructifera* közt ép úgy, mint az *inductio* törvényeinek rövid, de jó kifejtése, vagy akár az, a mit a deductiv iskola kiindulási pontjáról, alapfeltevéseiről, vagy a történelem szerepéről az elméletben ír, megkülönböztetve a történelmet, mint az elméleti tételek bizonyítékát, mint azok bíráját és mint azok forrását: nem csak érdekesen és finoman, de meggyőzően is van előadva. Aránylag új és épen ezért különös érdeklődéssel bír az, mit szerző az u. n. matematikai és statisztikai módszerekről ír. E módszerek csak az újabb, — mondhatjuk, legújabb időben alkalmaztatnak öntudatosan: fontos kérdés tehát, hogy mit lehet tőlük várni. Előre kell jeleznünk, hogy szerzőnk teljes tudatában van annak, hogy mindkét módszer használása különös képzettséget kíván s egyuttal megnehezíti a nagy közönség számára az író okoskodásának követését; bizonyos kizárólagosságát a tudománynak, bizonyos monopolszerű művelést hoz magával. Fokozottab mérvben áll mindez a matematikai, mintsem a statisztikai módszerre, bár ez utóbbinak művelése, a mai kívánalmakhoz képest, szintén feltételezi a felsőbb mennyiség-tan némi ismeretét. Ez a körülmény nincs hátrány nélkül: de szerencsére meg van adva a mód, átültetni a számok nyelvét a betűk nyelvére; s a mint esztelenség volna eldobni és bottal helyettesíteni a puskát azért, mert ennek kezeléséhez nem mindenki ért, úgy nincs okunk kárhoz-tató ítéletet mondani a társadalomtudományok finomabb eszközei felett, melyek kipróbálása még különben most van folyamatban.

Midőn még statisztikusainkat a könyv utolsó szakaszára, mely »a statisztikának közgazdasági vizsgálódásokra való használata közben szükséges elővigyázatokról« szól, figyelmeztetnénk: elbucsuzunk a műtől, melyet minden gondolkozni szerető élvezettel és tanulsággal fog forgatni.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

Az »*Economic Journal*« f. é. márczius számát (II. köt. 5. sz.) Cunningham W. tanárnak a londoni King's College tanszékén tartott beköszöntő beszéde nyitja meg. Az értekezés címe »*The relativity of economic doctrine*« (a közgazdasági tantételek viszonylagossága).

A tárgy, mint a czimből látható, egyáltalán nem új. A német történelmi iskolának egyik sokat emlegetett jelszavával van dolgunk s ha egy-egy új tanár az angol főiskolákon azzal az ünnepélyes hitvallással lép hallgatói elé, hogy e tant alapvető igazságnak kívánja tekintetni: úgy ez csak annyit jelent, hogy az angol szaktudomány már levetkőzte azt az alakját, melyben olyan volt, mint valami kétes szilárdságú alapkövekre rakott merész szabású épület, mely messziről nagyon tetszetős ugyan, de a bentartózkodásra nem elég biztos. A régi tanok revisiójának szüksége általános meggyőződéssé vált már a Csatornán túl is és Cunningham csak erőteljes kifejezője e közvéleménynek, mikor az u. n. német iskola példáját követve, teljes hangnyomattal hívja fel a figyelmet a közgazdaságtan tételeinek idő- és térbeli határoltságára.

Hogy tudományunk igazságainak eme viszonylagosságát feltüntesse, két irányban indul meg értekezünk; nem ugyan azért, hogy

messze menő következtetésekhez vezessen, hanem azért, hogy megfoghatóvá tegye tételének jelentőségét. Először a közgazdaságtan tudományos jellegével és módszerével foglalkozik. Főlemlíti, hogy tudományunkat a fizikával volt szokás párhuzamba helyezni, holott ez oly igazságokat hirdet, melyek érvényesek azon egész időre, mely alatt ember lakik a földtekén, míg ellenben a közgazdaságtan leg-egyszerűbb tételei sem olyanok, hogy alkalmazhatóságuk alól tér- vagy időbeli kivételek ne volnának. Például felhossa, hogy vannak törzsek, melyek a csere fogalmával nem látszanak birni. Azután az ember hajlamai, szokásai folyton változnak, a gazdasági tevékenység más-más viszonyba jut az emberi élet egyéb oldalaival, a cselekvés rugói módosulnak: következésképp tantételeink érvényessége nem lehet olyan, mint a természettan tantételeié és míg a hajós egészen szigorúan követheti a csillagász utmutatásait, addig az államférfiúnak nagyon tág teret kell hagyni a szabad mozgásra a társadalmi rendszabályok alkalmazásánál.

Az ellentét a példában, melyet itt értekezünk szemünk elé állít, találó és nagyon éles kifejezése látszik lenni a két tudománykör jellegében létező különbségnek. A hajós biztosan támaszkodhatik ephemeridáira; — az államférfiut a közgazdasági katechismus még oly alapos tudása sem menti fel az aggály alól, hogy rendszabályai balul üthetnek ki. Ám a példában egy fontos körülményre nem volt tekintettel szerzőnk, a mely körülmény számbavétele jelentékenyen letompitotta volna az ellentét életét. A hajós és az államférfiu helyzete ugyanis példánkban tulajdonképp össze nem hasonlítható: amaz előtt egyszerű feladat áll egy ismeretlennel, emez előtt összetett feladat több ismeretlennel. A hajósnak csak azt kell megállapítania, hogy a tenger melyik pontján áll; az irányt, mely felé haladnia kell, megmutatja a delejtű, ha még úgy beborul is az ég. Nem így az államférfiúnak. Neki nem elég azt tudni, miben áll a kérdéses rendszabály gazdasági hatása: neki minden képzelhető politikai és társadalmi következményt számba kell vennie. A példabeli hajóst és államférfiut csak akkor helyeznők ugyanegy alapra, ha az előbbi feladatát kibővitenők olyképp, hogy neki az égtájon kívül, mely felé célpontja, a kikötő, fekszik, tekintettel kell lennie a tengeri áramokra s a levegő forgatagaira. Ám ez esetben nem elég már a csillagász utmutatása, hanem szükség van a tengeri áramok s a meteorologia tanainak ismeretére is. S ha ezen egyenlő alapra állítva a hajós biztosabban halad célja felé, mint az államférfiu, úgy ez — eltekintve attól, hogy ez utóbbinál a célpont maga is kérdés tárgya lehet — a két tanszak, a természettan s a társadalomtan különböző fejlettségéből, de nem különböző jellegéből magyarázható.

Általában azt hiszszük, hogy akkor, mikor szakembereink a természettan és a társadalomtudományok közt létező különbséget emlegetik, nagyon könnyen tévedést keltenek. A viszonylagosság, helyesen értelmezve, nem kizárólagos ismertető jele a társadalomra vonatkozó igazságoknak. Amerika benszült vörösbőrűje más ember, mint a bevándorolt európai, ámde pl. az eocén korszak földje is más volt, mint a mai. És a mint a természettudós megmosolyogná azt, ki örökké egyformának hinné az égitestek kéréget vagy akár belsejét, úgy a társadalom vizsgálója is kell, hogy kishitű és rövidlátó áltudós-nak bélyegezze meg azt, ki nem mer arra a gondolatra emelkedni, hogy az emberi léleknek is meg vannak a maga kivételt nem tűrő

törvényei, melyek szerint az — minden alakulás és átváltozáson keresztül, akár az égitestek beláthatatlan tömkelege — él és mozog.

Ezen kitérés, illetve óvás után térjünk vissza értekezőnk eszmemenetéhez. Miután a viszonylagosságot tudományunk jellegéből — kétségkívül helyesen — levezette és a klasszikus közgazdaságtan épületével szemben teljes joggal érvényesítette, bár a helyes mérven, nézetünk szerint, tulment: futólagos pillantást vet a különböző korok változó felfogására, melyet azok egy-két alapkérdés felől tápláltak. A felfogás változása, Cunningham szerint, a viszonyok változásában gyökerezik s újabb bizonyíték tantételeink viszonylagossága tekintetében. E futólagos visszapillantás nagyon szellemes és vonzó. Megmagyarázva látjuk a terménygazdaság fokán álló középkor ellen-szenvét a kereskedő iránt, ki nyer, a nélkül, hogy maga dolgoznék és sokszor potom áron vesz, hogy drágán adjon el. Aztán az államhatalom céljait mindenek fölé helyező merkantilizmus eszmemenetének elemzését kapjuk. Nem egészen találó Smith bölcsészeteinek felfogása értekezőnkénél, de nagyon szellemes a gazdasági szabadság diadalának levezetése a tapasztalat által adott tanulságokból. Azután, bár csak inkább sejtetve, ügyes kézzel érinti értekezőnk a legújabb fordulat tényét, az újabb feladatokat, melyek a változott viszonyokkal megváltozott nézeteket találnak magok előtt. E feladatok nem mindig vadonatújak: a régi problémák csak alakot cserélnek s a régi felfogások, melyek e problémák hasonmásainak korát jellemezték, kisebb-nagyobb részben visszatérnek: lásd a közgazdasági gyakorlati elvek viszonyát az etikához és a politikai kérdésekhez. A ki a sorok közt tud olvasni, az egész szoros szellemi kapcsolatot pillanthat meg értekezőnk s a német szociálpolitikusok között.

Cunningham értekezése lényegében semmi újat nem hoz ugyan, de meggyőző és világos alakban állítja a fiatal hallgatóság elé azokat az alaptanokat, melyeken mindenkinek keresztül kell hatolnia, ha elfogulatlanul és elbizakodás nélkül akar járni a tudomány csarnokaiban.

A Revue d'économie politique f. é. januári és februári száma hozza Miss Victorine Jeans tanulmányát a »Gyári törvényhozás hatásáról Angliában«. A Cobden-klub pályadíját elnyert dolgozat ma, midőn a törvényhozás ezen ágának továbbfejlesztése nálunk is napirenden áll s a vonatkozó javaslat már a képviselőház asztalán fekszik, reánk nézve is közvetlen érdekekkel bír.

Az angol irónő nem elméleti, hanem tisztán gyakorlati alapon indul, mikor az angol munkásvédelem eredményét kutatja. Tényekre és tapasztalatokra hivatkozik és pedig első sorban a fonó-szövő iparban tett tapasztalatokra, ez az iparág lévén az, a mely az angol gyári törvényhozásnak egészen 1864-ig ugyyszólván kizárólagos tárgya volt. A tények tudvalevőleg a következők. Az angol textil-ipar, dacára az erős korlátozásnak, mely a gyermekek és nők s közvetve a felnőtt férfimunkások munkaidejét is megrövidítette s megannyi költség egészségügyi óvrendszabály keresztülvitelét követelte meg: nemcsak nem vesztett, hanem nagy mérvben megizmosodott, legszembe-szököbben ép abban az időben, mikor a korlátok a legszűkebbre vonattak.

Am a »post hoc, ergo propter hoc« logikájánál állana meg az, ki az angol fonó-szövőipar haladását a munkásvédő törvényekre akarná visszavezetni. Szerzőnk nem esik ebbe a hibába, sőt, úgy látszik,

mintha hajlandó volna a rohamos haladást egészen más természetű oknak, a kereskedelmi szabadság rendszerének tulajdonítani. Tüzetesebb vizsgálatra van tehát szükség, hogy megtudjuk, miben állott a munkásvédelem hatása az angol gyárakra.

Jeans a kérdés gyökerére óhajt menni, mikor a munkásvédelem hatását a termelés egyes tényezői szerint különíti el. Hogyan hatott a gyári munka megrendszabályozása a munkásra? Azt hitték annak idején, hogy a rövidebb munkaidő szükségkép csökkenti a munkaeredményt. De már 1847-ben jelezte Shaftesbury lord, a híres tízórás bill benyújtója, hogy az egyes gyárakban tett kísérletek szerint a termelés a munkaidő megszorítása dacára nem csökkent, hanem inkább emelkedett. Az egyszeri gyáros megkérdezte egyik munkását, hogy hogyan bírnak ők 10 óra alatt ugyanannyit vagy többet is dolgozni, mint azelőtt 11 óra alatt. »Azért, ugymond ez, mert jobban kipihenhetjük magunk éjjel és jobb kedvvel dolgozunk, meg a délutánok nem oly hosszúak«. Az emberi munkaerő hasonlít a földhöz annyiban, hogy mikép ez, bizonyos ponton túl fokozott kihasználásnál csökkenő eredményt hoz létre. A gyári munka Angliában a szabályozás előtt ezen ponton túl volt feszítve: innét, hogy a szabályozás a munkaeredményre inkább jól, mint rosszul hatott. ¹⁾

De a munkásvédelem hatása a gyárakra nem merül ki a munka befolyásolásában. Első pillanatra tán meglepőnek látszik, ha azt mondjuk, hogy a munkásvédelem talán még nagyobb változást idézett elő a tőke állapotában, mint a munkáéban. De a magyarázat egyszerű. A szükség a felfedezések anyja, mondja a franczia példabeszéd s a gyárosok is úgy segítettek magukon, hogy tőkélyesítették gépeiket, vagy épen új eszközöket és új eljárást alkalmaztak. A gyorsabban forgó szövőszékek, melyekből többet bíztak egy munkás felügyeletére, mint előzőleg, természetesen nagyobb eredményt bírtak felmutatni, mint a régiek. Igaz, hogy a motorok minden gyorsítása maga után vonta a munkás erejének nagyobbfokú megfeszítését is. Az eredmény, a termelés erős fokozása, nem maradhatott el.

De egy másik, szociális szempontból nagyfontosságú következmény is vele járt a gyári törvényhozás teremtetten: helyzettől s ez az, mire szerzőnk teljes joggal nagy súlyt helyez. A munkásvédelem nyomást gyakorolt a gyárakra, elvette tőlük az olcsó munkaerőt és véget vetett a túlfeszített munkának. A gyáripar ettől kezdve a munkások élite-jére volt szorítva s kénytelen volt a technika minden eszközét hasznára fordítani. S ez a kényszerhelyzet nemcsak nem hozta maga után a gyárak romlását, hanem növelte azok természet-szerű fölényét a kézműipar felett. A gyári törvényhozás az által, hogy munkabíróbb emberekre és tökéletesebb gépekre utalta a gyárost: csak gyorsította azt a folyamatot, mely a nagyipar győzelmére s a kisipar fokozatos megsemmisülésére vezet. S ha az angol nagyipar győzelmét otthon és a nemzetközi forgalomban gyorsabbá és fényesebbé tette az állami megrendszabályozás: ugyanazon idő alatt kiéle-sítette azokat a bajokat, melyek egy egész társadalmi osztály, a kisiparosok, lejebbszállásával jártak.

Szerzőnk külön-külön foglalkozik a munkásvédelemnek a mun-

¹⁾ Utalunk itt Raa J. a »Contemporary Review« 1891. okt. számában »The balance sheet of short hours« cím alatt megjelent s e folyóirat 1891. novemberi számában a 962. lapon ismertetett tanulmányára.

kások számára, a munkabérre, a vállalkozói nyereségre s a kivitelre gyakorolt hatásával. E hatások másodlagosak, folynak a már jelzett elsődleges eredményből. Csak egyik pontra akarunk kitérni. A munkások száma a gyáripár fejlődésével nemcsak átmenetileg, de tartósan is süllyedhet. Ha a gépek oly tökélyre vitetnek, hogy a kézi erőt bizonyos nagyobb mérvben feleslegessé teszik, úgy e felesleget a fogyasztás kiterjedése, mely a termelés olcsóbbodásával járni szokott, nem köti le, illetve nem veszi igénybe később sem. A statisztikának volna feladata a végeredményt általában s az egyes megrendszabályozott iparnemekre külön-külön kideríteni és kimutatni, hogy minő változáson ment át a munkásokra irányuló kereslet a termelés fokozódásával. Sajnos, hogy néhány számtól eltekintve, szerzőnk nem képes összeállítani az anyagot, mely a feleletet megadná erre a nagyon fontos kérdésre: de nem tudjuk, sikerülne-e az összeállítás a leglelkiesmeretesebb kutatónak is. Így csak a jelekből és nem a számokból ítélni lehetünk. A gyárak fejlődése a folyton szaporodó népesség arra való elemeit nem kötötte le: a felesleg elfolyt és pedig azon iparágak felé, a melyek még nagyipari jelleget nem öltöttek vagy éppen oly foglalkozások felé, melyek csak a kézi erőt igénylik, minden kiképzés nélkül (unskilled labour). Ezek a foglalkozások fogadták magokba a gyermekeket, nőket s általában a gyenge elemeket is, melyek a szabályozott iparágakból kiszorultak. Ugyanide szálltak alá a gyárakkal való versenyben elbukott kisiparosok is. A társadalmi bajok azért ma ezeken a tereken mutatkoznak: elég utalnunk a sweating-systemre, melylyel most foglalkozik az angol parlament bizottsága s a dock-munkások helyzetére.

A gyakorlati közgazda ezekből a tényekből azt a következtetést vonja le, hogy a munkásvédelem kiterjesztendő a lehető legszélesebb határokig, hogy ne maradjon foglalkozás, mely a munkaerőnek kizsákmányolását megengedje. Ezt a következtetést megteszi szerzőnk is. Igaz, hogy ezzel nem szűnik meg a kérdés jogosultsága: mi történjék a munkából kiszorultakkal? Különösen jogosult e kérdés szemben azzal a ténnyel, hogy a gyári üzem minden téren előrenyomul és feleslegessé teszi a munkáskezek egy részét. Ámde itt már a népesedési kérdéssel összefüggő bonyolult problémákhoz érünk, melyek nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz. Elég az ahhoz, hogy a munkásvédelem, minden képzelhető indokolt kiterjesztése dacára sem elég magában arra, hogy a munkáskérdést megoldja; — mivel természetesen nem kívánjuk kisebbiteni annak nézetünk szerint is óriási horderejét.

Dr. Ráth Zoltán.

Válasz a »Budapesti Szemle« egy érdekes cikkirójának.

Pisztóry Mór úr jónak látta a köztem és Körösi József úr közt folyt irodalmi polemiát — post festa — bemutatni a »Budapesti Szemle« olvasóinak. Eszem ágában sincs, hogy itt erre a vitára, melyet teljesen befejezettnek tekintek, s melynek eredményéről az illetékes körök rég megalkották magoknak a véleményét, Pistóry úr kedveért visszatérjek. Egy körülmény készlet mégis a felszólalásra s ez az, hogy Pistóry úr ebben az u. n. bemutatóban a vita bírójául tolja fel magát s így szükségkép fel kell merülnie a kérdésnek, hogy a fogadatlan prókátor illetékes birói forumul tekinthető-e? Ez a kérdés nem annyira a szakemberekre bir érdekléssel — kik bizo-

nyára tisztában vannak Pisztóry valódi értékével — hanem a nagy művelt közönségre, melynek szemébe könnyen port hinthet a fellépés biztossága, a censored pálcza erélyes kezelése és a »Budapesti Szemle« tekintélye. Hogy Pisztóry úr hivatottságát kellőleg méltathassam: öszintén kerestem Pisztóry úr nem csekély számú szellemi termékei közt olyat, mely neki legalább némi jogczimul szolgálhatna erre a magas szerepre. Sajnálatomra azonban ilyet nem találtam. »Az osztrák-magyar monarchia statisztikája« című vaskos kötetben, melynek második (1884. évi) kiadásához irt előszavában szerző kijelenti, hogy: »most már bővebb és tudományosabban kifejtett bevezetést irtam a statisztika elméletéről« egyáltalában hiányzik a statisztikának tudományos felfogása és a statisztikai módszer logikai sajátosságának tudományos méltatásáról ott szó sincs. Hogy milyen böcs dolgot ír össze Pisztóry ebben az általa »tudományosabbnak« nevezett bevezetésében: arra nézve izleltetöül szolgáljon a statisztika fogalmának megállapítása a 39—40. lapon. Szerző így ír: »a statisztika: 1. nem *szorosan* vett államtudomány, hanem oly társadalmi *tudomány*, mely végső összetartó kapcsának az államot tekinti, de ezen belül a népélet állapotát és fejlődését kutatja.« Először is a statisztika nemcsak »nem szorosan vett,« hanem nem is tág értelemben vett államtudomány a Pisztóry értelmében; azután olyan *tudomány*, melyet az állam tartana össze, mint a Pisztóry statisztikáját, nem létezik, mert semmiféle tudomány nem tartatik össze az állam által. Még a statisztika tárgyát, t. i. Pisztóry szerint a népéletet, sem tartja össze az állam *végső* kapocsként, mert akkor szerzőnk nem írhatott volna az *Osztrák-magyar monarchia* statisztikájáról, hacsak a monarchiát *egy* államnak nem tekinti. Az állam a *nemzet*, de nem *nép* életét tarthatja össze.

»2. A statisztikának, folytatja Pisztóry, mint *tudománynak*, az induktív kutatás rendszerére alapított *önálló* módszere van, melynek segítségével a tényeket úgy állítja össze, a mint azok egy bizonyos meghatározott időpontban az állam vagy az államok körén belül tényleg léteznek. E módszer a tömegészlelés módszere, melynek alapján a statisztika *biztos* tényekre alapítja ismereteit« stb. Először is az a tudomány, mely csak a létező tényeket állítja egybe: *nem tudomány*, hanem leírás. A tudomány ott kezdődik, hol a tények állandó összefüggése derített ki, ha még oly teljesen összeállítjuk is az egy időpontban észlelhető tényeket, abból tudomány soha nem lesz, mert akkor egy fénykép, mely egy tájat vagy menetet megörökít, tudományos mű lenne. Másodszor az *önálló módszer* kitétel rossz akkor, ha az által a statisztikai módszer kizárólag csak a Pisztóry-féle népélet-statisztikának foglaltatik le, mintha a klimatológia vagy a természetrajz statisztikája nem ugyan ezzel a módszerrel dolgoznék; rossz akkor, ha az önállóság alatt a függetlenség értetik, mert akkor minden módszer önálló. Harmadszor furcsán hangzik a *biztos* tények hangsúlyozása a statisztika forrásai gyanánt, mintha bizony a természettan stb. *bizonytalan* tényekre alapítaná állításait.

»3. A földerített tényeket, írja nyomban utána Pisztóry, leginkább számok által oly módon fejezi ki a statisztika, hogy azokból az állami és társadalmi népélet egész fejlődését *okszerűleg* meg lehessen érteni.« — Tehát lehet a jelenségeket *okszerűleg* és *okszerűtlenül* megérteni? mert ha van Pisztóry szerint okszerű megértés, akkor kell lenni okszerűtlen megértésnek is. De hát talán a tolla botlott szerzőnknek és a mondatot úgy akarta érteni, hogy a . . . népélet fejlődésének okait meg lehessen érteni? A la bonne heure: tehát

Pisztóry szerint a statisztika olyan *tudomány*, a melynek sajátos kifejezési módja van, a melynek segélyével arra képesít, hogy mások — a kik t. i. megértik e kifejezési módot — belőle tudományt vezethetnek le.

Elég ebből a »tudományosabb« bevezetésből ennyi. Pistóry úr bizonynyal jobban teszi vala, ha a saját ajtaja előtt seper. De ha már mégis kezébe vette a tollat, akkor vigyázott volna arra, hogy az hova ragadja s ne irt volna oly képtelenséget, mint a mostani bemutatóban a Budapesti Szemle 493. l. 2. bekezdésében. Itt ugyanis így szól Pistóry: »Ha azt mondjuk, hogy hazánkban 1000 ember közül egy évben 30 hal meg, akkor ez . . . 2) időbeli fictió, mert az évi halandóság hónapok vagy évszakok szerint változó, *talán nincs egy hét sem, melyben épen 30 hal meg.*« — Pistóry csak nem hiszi talán, hogy egy hétben átlag 1000 közül 30 hal meg hazánkban? Pedig a mondatban az van, hogy ha nem is minden héten, vagy egy hétben sem épen pontosan 30, de átlag igenis 30 ember hal meg hetenkint ezerből. Számítsa csak ki P. úr, hogy ha egy hétben 30 ember hal meg 1000 közül, mekkora lesz az egész év halandósága? 1000 emberre 1564; tehát még az év vége előtt kihalna az egész ország. Szerencse, hogy ez is csak oly fictió, mint Pistóry úr »bevezetésének« tudományossága.

Jekelfalussy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Oroszország 1891. évi termése.

II. 7. c

Oroszország mult évi rossz termése nemcsak azért fontos, mert a nagy czári birodalom roppant területein oly inséget idézett elő, minőről a világforgalom mai bámulatos fejlettsége és könnyüése mellett álmodni sem lehetett; hanem azért is, mert a gabonaárakban valóságos forradalmat csinált s a legmélyebb fokra süllyedt árakat a mult nyáron hirtelen oly magasságra szöktette, minőre egy teljes évtized óta nem volt példa. A magas árak, igaz, tavasz felé tetemesen aláhanyatlottak s épen megfordítottja történt, mint a mit várni lehetett; mert ha csakugyan az 1891. évi gyenge aratás idézte elő az árak váratlan emelkedését, mi természetesebb, mint hogy tavasz felé, midőn a különben sem megfelelő készletek fogytán voltak, az áraknak még inkább emelkedniök kellett volna. Ez azonban nem történt s vagy a mult nyáron becsülték nagyon is kevésre a termést s a rendelkezésre álló készleteket, a minek szükségkép reactiót kellett előidézni, vagy pedig a gabonaárak újabb alakulására fiktív tényezők is közrehatottak.

Korunk közgazdasági történetének alig van érdekesebb lapja, mint az, mely az utóbbi évtized alatt a gabonaárak alakulásának, illetőleg a nagy árdepressziónak valódi okait ki fogja mutatni, már eddig több hozzávetés, hypothezis merült föl, de a kérdés koránt sincs még tisztázva s a különböző tényezők összehatásának helyes méltatását eddig talán senkinek sem sikerült megközelíteni. Lehet, hogy bizonyos távolabbi történeti álláspontra van szükség, honnan az események egyetemességét jobban át lehet tekinteni s ma még vagy egyik, vagy másik tényezőt becsüljük túl s hajlandók vagyunk egyiknek vagy másiknak túlságos hatást tulajdonítani.

Az áralakulásra ható tényezők közül egyik legfontosabb maga a termés nagysága és pedig nemcsak egyes országé, hanem valamennyi államé és földrésze együttesen s midőn az összehasonlító terméss adatokat összeállítani igyekszünk, egyuttal szolgálatot teszünk azoknak, kik a gabonaárak alakulásának törvényeit kutatják.

Természetesen legelső sorban azoknak az államoknak a termelése jön tekintetbe, melyek a világpiacra legtöbb gabonát szállítanak. Ezek egyike s ránk nézve legfontosabbika Oroszország. E folyóirat hasábjain már a mult évben jelent meg egy értekezés, mely Oroszország gabonatermelését ismertette. Ezuttal az 1891. évi orosz aratás főbb eredményeit akarjuk bemutatni az immár közzétett hivatalos adatok alapján, mi talán annál érdekesebb leend, mert a mult

évi oroszországi termésről sokáig nagyon bizonytalan, sőt ellenmondó hírek voltak forgalomban.

Az európai Oroszország 50 kormányzóságának (tehát Lengyelország és Finnország nélkül) 1891. évi termése, összehasonlítva a megelőző évekkel, a fontosabb terményekből a következő volt:

	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben
	m i l l i ó h e k t o l i t e r				
Őszi búza	34·86	39·03	14·72	27·82	20·90
Tavaszi búza	63·40	65·23	48·21	47·27	38·72
együtt	98·26	104·26	62·93	75·09	59·62
Rozs	262·39	239·15	194·47	237·44	175·93
Zab	218·02	191·84	172·53	190·71	151·19
Árpa	59·18	55·64	40·77	57·53	49·49
Tönköly	3·08	3·21	3·61	3·89	2·20
Tengeri	4·58	7·39	4·02	8·54	10·38
Borsó	6·79	7·59	5·35	5·42	4·39
Tatárka	21·99	22·36	22·83	16·30	14·75
Köles	18·50	19·31	11·78	18·93	12·67
Burgonya	113·13	103·15	106·86	116·67	101·74

Ez összehasonlító kimutatás nyilvánvalóvá teszi, hogy mennyire silány volt az 1891. évi orosz aratás, nemcsak a jótermésű 1887. és 1888. évhez, hanem a középtermésű 1890. s gyenge termésű 1889. évi terméshez képest is. A tavaszi búza, rozs, zab, tönköly, borsó, tatárka rendkívül rossz aratást adott, csak a tengeritermés volt jó s az árpatermés kielégítő.

Mig a tulajdonképeni Oroszországban általában véve nagyon rossz termés volt, Orosz-Lengyelországban, ha nem ütött is ki fényesen az aratás, de az 1889. évit jelentékenyen meghaladta, a mint a következő rövid kimutatás is igazolja:

	1888-ban	Orosz-Lengyelország termése		1891-ben
		1889-ben	1890-ben	
		e z e r h e k t o l i t e r		
Őszi búza	4.977	3.486	4.364	4.388
Tavaszi búza	90	58	93	83
együtt	5.067	3.544	4.457	4.471
Rozs	16.884	13.222	16.028	14.518
Zab	12.252	7.664	12.688	11.460
Árpa	4.088	2.744	4.324	3.919
Borsó	1.355	823	1.862	1.358
Tatárka	1.164	1.219	1.101	1.092
Köles	342	348	375	324
Burgonya	55.326	56.772	61.563	43.264

Csak burgonyából volt rossz termés, mely bár a nép élelmezésében nagyon fontos tényező, Lengyelország termése mégis tűrhető középtermésnek mondható.

Különben a tulajdonképeni Oroszország egész területét sem sujtotta az inség. Egyes vidékeken tűrhető termés volt, máshol azonban oly silány, hogy a föld még a vetőmagot sem adta meg. A két főkenyérterményről, a rozsról és búzáról közöljük kormányzóságok szerint a hektáronkénti átlagtermést; de hogy némi mértéket adjunk az összehasonlításra, néhány évről ide jegyezzük az oroszországi átlagterméseket:

	1887-ben	Termett átlagosan egy hektáron			
	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	
Rozs	10'03	9'14	7'43	9'08	6'72
Őszi búza	12'77	14'29	5'39	10'19	7'66
Tavaszi búza	7'07	7'28	5'38	5'28	4'32

Szükségesnek tartjuk még megemlíteni, hogy az átlagos vetőmag-szükséglet hektáronként a hivatalos adatok szerint rozból 1'56 hl., őszi búzából 1'71 hl., tavaszi búzából 1'44 hektoliter.

Oroszország különböző vidékein és kormányzóságaiban a hektáronkénti átlagos termés 1891-ben következőleg alakult:

Ország rész és kormányzóság	Átlagos termés hektáronként		
	rozs	őszi buza	tavaszi buza
	h e k t o l i t e r		
I. Közép-Oroszország.			
1. Kurszk	6'48	3'20	3'49
2. Orel	6'56	4'10	1'13
3. Tula	5'68	4'32	—
4. Rjazan	4'72	1'36	4'18
5. Tambow	4'56	1'59	3'32
6. Voronézs	2'17	1'34	1'75
II. A Volga közép vidéke.			
7. Szimbirszk	4'07	—	4'64
8. Szaratow	5'47	2'95	3'74
9. Penza	3'93	1'73	—
10. Kazán	3'47	—	3'63
11. Nizsni-Novgorod	5'17	1'73	5'58
III. A Volga alsó vidéke.			
12. Szamara	4'22	0'15	2'15
13. Orenburg	3'84	—	3'05
14. Asztrakán	3'20	—	3'86
IV. Új-Oroszország			
15. Bessarábia	14'73	10'59	4'14
16. Kherson	5'98	4'62	3'86
17. Taurisz	4'14	9'13	3'93
18. Jékaterinoszlow	6'75	3'22	5'91
19. A Don melléke	5'95	7'00	5'35
V. Délnyugoti régió.			
20. Podolia	9'15	9'17	5'22
21. Kiew	10'57	6'85	5'04
22. Wolhynia	8'82	11'39	5'35
VI. Kis-Oroszország.			
23. Kharkow	6'87	3'57	3'91
24. Csernigow	7'35	9'61	8'44
25. Poltava	8'88	5'75	9'80

Ország-rész és kormányzóság	Átlagos termés hektáronként		
	rozs	őszibúza	tavaszi búza
	h e k t o l i t e r		
<i>VII. Moszkvai iparvidék.</i>			
26. Vladimir	9'15	—	6'02
27. Moszkva	9'90	—	—
28. Kaluga	8'11	14'63	—
29. Tver	10'01	—	—
30. Jaroszláv	13'39	0'61	13'06
31. Kostroma	10'66	—	7'42
<i>VIII. Fehér Oroszország.</i>			
32. Mohilew	6'43	—	11'64
33. Minszk	6'64	11'35	8'65
34. Vitebszk	7'07	14'50	8'40
35. Szmolenszk	9'69	—	11'34
<i>IX. Uralmenti vidék.</i>			
36. Viaska	5'39	—	5'08
37. Ufa	6'20	—	7'27
38. Perm	9'03	—	2'63
<i>X. Szélső éjszak.</i>			
39. Vologda	11'28	—	7'42
40. Archangel	6'75	—	—
<i>XI. Tavak körüli vidék.</i>			
41. Olonecz	8'46	—	—
42. Novgorod	9'59	—	5'77
43. Szent-Pétervár	11'39	—	—
44. Pszkow	10'20	—	—
<i>XII. Litvánia.</i>			
45. Vilna	7'42	11'16	6'94
46. Kovno	9'82	11'34	13'58
47. Grodno	7'29	8'55	8'44
<i>XIII. Balti tartományok.</i>			
48. Livonia	16'09	16'32	12'85
49. Kurland	13'66	11'39	3'32
50. Esztland	13'66	7'67	—

A rossz termés Oroszországnak éppen legtermékenyebb részét, az ugynevezett feketeföldet sújtotta leginkább. Különösen rosszul ütött ki az aratás Közép-Oroszországban és a Volga mellékén, ellenben a moszkvai iparvidéken és a nyugoti tartományokban elég tűrhető volt, sőt néhol, például Livóniában kitűnően sikerült.

Az orosz termés ilyenén megoszlásának természetesen hatással kellett lenni Oroszország kiviteli képességére. A nyugoti részben tetemes fölösleg, a keleti kormányzóságokban tetemes hiány mutat-

kozott, ugyde a nyugoti tartományok szivesebben vitték gabonájukat a rendes nyugoteurópai piacokra, mint Oroszország belsejébe, melynek inséges népe meg sem tudta azt fizetni. Bizonyára ez szolgált indokul a kiviteli tilalom elrendelésére, mely azonban nem gátolta meg, hogy már előzőleg roppant sok orosz gabona ne áradjon a nyugot-európai, különösen a német piacokra.

A varsói francia konsul a francia földművelési ministerium Bulletin-jében, a Journal du Ministère des Finances című orosz hivatalos lap közleményei alapján a következőleg ismerteti az oroszországi múlt évi termés hatását:

»Az 1891. évi termésnek elégtelensége különösen érezhető, mert nagy részben a termésnek a birodalom különböző vidékei között való egyenlőtlen eloszlásából ered, és főleg mivel a rossz termés azon tartományokban következett be, a melyek rendszerint fontos szerepet játszanak a gabonatermelésben. Tényleg a Volga középső és alsó folyása mentén levő vidékek azok, melyeket leginkább sújtott a rossz termés; míg ellenben az Észak, az Észak-Nyugot és a Vistula iparúzó tartományaiban az 1891. termés általában megütötte a középezt, de sőt a Kis-Oroszország, a Dél-Nyugot, Uj-Oroszország és a balti tenger vidéke óriási gabonatermő felületén a termés, igen ritka kivétellel, ez évben kielégítőbb volt, mint 1890-ben.

Mindeme tartományokban, a gabonaneműek tiszta hozadéka, a vetőmag leszámításával, átlagban 430 kl.-ot tett ki fejenként a mindkét nembeli lakosságot számítva, a mi, a helyi fogyasztás szükségletének kielégítése után, tekintélyes felesleget képvisel, a mely a gabonakiviteli tilalom következtében, lefolyást fog találni a birodalom belső részeibe és közre fog hatni azon vidékek ellátására, melyeknek a rossz termés következményeitől kellett szenvedniök.

Végül, összehasonlítva a legutóbbi termés eredményeit, a gabonaneműeknek az utóbbi 6 évben történt felhasználásával a pénzügyministerium közlönye azon következtetésre jut, hogy a birodalomban létező gabonamennyiség bőven elegendő a fogyasztás szükségleteire a legközelebbi aratásig, ennek végső határidejéül július 1-ét véve számításba, mely időben az aratás kezdődik. A hivatalos közlöny számításai szerint a gabonafelesleg, mely fölött a jelen pillanatban rendelkeznek, a rendes fölösleg átlagát meghaladná, mely mindez évig a fogyasztásnak fenn vala tartva. Ime a bizonyítékok, melyeket felhoz s melyekért a felelősség az idézett orosz hivatalos lapot terheli.

A gabonaneműek főbb nemeiből (buza, rozs, zab, árpa és tengeri), valamint a burgonyából a rendes fölösleg átlaga, a mint az a 8 utolsó év számaiból levezethető, a tiz hónapnyi időszakra nem egészen 22.413,568.000 kg.-ot tesz ki. Vagyis, 1891-re a legcsekélyebb emelkedést véve föl, ugyane gabonaneműeknek a fogyasztásra szánt fölöslege 24.148,978.000 kg.-ra volna tehető. A folyó év javára eső különbözet tehát 1.735,408.000 kg. volna.

A buzából, árpából és tengeriből meglevő mennyiség körülbelül 10 hónapra elégséges a fogyasztás szükségleteire. Ugyanigy áll a dolog a zabbal és a burgonyával. Csakis a rozs mutat hiányt az utolsó évek állagához képest, a mennyiben 9.458,976.000 kilogrammot tett ki.

A vetés, a külföldre való kivitel (352,000.000 kg.) és a szeszfőzés szükségleteinek betudásával, a tulajdonképeni fogyasztás szá-

mára 8.074,880.000 kg. maradna, vagyis egy 1.368,000.000 kg.-nyi hiány, mely a buza, árpa és kukorica fölöslegéből volna pótlendő.

A pénzügyministerium közlönye megjegyzi e jelentése végén, hogy a közölt statisztikai adatok nem foglalják magukban a Kaukázsiában aratott gabonamennyiségeket, hol pedig a termés rendkívül bőséges volt. Ugy, hogy az 1891. év mezőgazdasági idényének végleges eredménye igen valószínűen jobb, mint sem remélhető volt, midőn csak a tulajdonképeni Oroszország 60 kormányzóságára vonatkozó adatokat vettük figyelembe.

Bármily fontos tényező is azonban Oroszország, mint egyik legnagyobb gabonatermelő ország, a világpiaczon, Oroszország termése kizárólag még sem irányadó az árak alakulására; ha tehát némi anyagot akarunk nyújtani e folyóirat olvasóinak, hogy az összefüggést szemügyre vehessék a mult évi termés és az árak alakulása közt, Oroszország termése mellett közölnünk kell a világ termését is. Különösen a két főkenyérterményre, a búzára és rozsrá nézve volna szükséges ez az összehasonlító kimutatás, de a mult aratás óta sokkal kevesebb idő folyt le, hogysen az egész világ terméséről biztos adataink lehetnének. Különösen a rozstermesre nézve vagyunk még homályban, a búzáról, e legfőbb kenyérterményről az északamerikai kormány mezőgazdasági osztálya már a folyó évi márczius hóban közzétett egy kimutatást, mely nagyjából az egész föld kerekiségére kiterjed. E kimutatás némi helyesbítésekkel a következő:

Európa:

1.	Ausztria	14,500.000	hektoliter
2.	Magyarország	48,800.000	»
3.	Belgium	5,000.000	»
4.	Bulgária	14,088.087	»
5.	Dánia	1,307.142	»
6.	Franciaország	81,889.070	»
7.	Németbirodalom	44,495.000	»
8.	Nagy-Británia és Írország:		
	Nagy-Británia	26,189.051	»
	Írország	920.633	»
	együtt	27,109.684	hektoliter
9.	Görögország	2,000.000	»
10.	Olaszország	44,687.900	»
11.	Németalföld	1,307.142	»
12.	Portugália	2,904.760	»
13.	Románia	18,704.382	»
14.	Oroszország:		
	Európai Oroszország	59,625.300	»
	Lengyelország	4,471.000	»
	együtt	64,096.300	hektoliter
15.	Szerbia	2,800.000	»
16.	Spanyolország	25,145.000	»
17.	Svédország	1,604.000	»
18.	Norvégia	145.238	»
19.	Svájc	1,422.701	»
20.	Törökország	11,619.041	»
	Európa összesen	413,625.447	hektoliter.

Amerika :

21.	Egyesült-Államok	215,346.560	»
22.	Canada:		
	Ontario	11,831.098	»
	Manitoba	8,420.754	»
	együtt	20,251.852	hektoliter
23.	Argentina	11,640.288	»
24.	Chili	5,000.000	»
	Amerika összesen	252,238.700	hektoliter.

Ázsia :

25.	Kelet-India	87,913.002	»
26.	Kis-Azsia	13,050.000	»
27.	Kaukázus	26,042.842	»
28.	Perzsia	7,261.900	»
29.	Szýria	4,350.000	»
	Ázsia összesen	138,617.744	hektoliter.

Afrika :

30.	Algír	7,500.000	»
31.	Fokföld	1,452.380	»
32.	Egyiptom	1,350.000	»
33.	Tunisz	1,500.000	»
	Afrika összesen	11,802.380	»
34.	Ausztrália	12,923.861	»
	Mindössze	829,208.132	hektoliter.

A világ 1890. évi búzatermését egy hasonló kimutatás 774·17 millió hektoliterrel tüntette fel; e szerint az 1891. évi termés 55·04 millió hektoliterrel még meg is haladná a megelőző évit. Ez azonban nem egészen áll, mert a fentebbi kimutatásban számos oly ország is fordul elő, mely a korábbi évi hasonló kimutatásokból hiányzott. Ezeket leszámítva, csak 14·43 millió hektoliterrel volt nagyobb a világ búzatermése 1891-ben, mint 1890-ben. De ez is meglepő eredmény, mert hiszen az 1890. év épen nem tartozott a mostoha évek közé s magasan fölötte állt az 1889. évi általános gyenge termésnek.

Európában 1891-ben csak két országban (igaz, hogy a két legfontosabb búzatermelő országban) volt rossz az aratás, Franciaországban és Oroszországban; ezt a hiányt azonban helyreütötte Északamerika példátlanul fényes aratása s így tisztán csak a termés nagysága nem indokolja a tetemes áremelkedést. Ez idő szerint azonban még nagyon óvatosan kell bánni a következtetésekkel; lehet, hogy a fentebbi többnyire becslési adatokat a végleges hivatalos adatok módosítani fogják, (mint a hogy Németország búzatermése első tekintetre is túlságos nagynak látszik) bár kétségtelen, hogy az árak alakulására az előleges becslések is jelentékeny hatással vannak.

x. y.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthár. 29. füzet. 1892. május.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. június: A vasuti személydijszabás reformja (II), Heltai Ferencztől, stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. III. évf. 19—22. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 225. sz. 1892. február hó: Élveszültek statisztikája az 1891. évről. Halvaszültek és elvetélések statisztikája az 1891. évről. Gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén 1891. évben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XVII. évf. 35—42. szám.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti S. és Kosutány T. X. évf. 6. sz.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. III. évf. 2—5. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgegeben von G. Hirth und M. Seydel. XXV. Jahrgang. 5—6. H.

Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. V. B. 1. H.: Der wirtschaftliche Fortschritt, die Voraussetzung der socialen Reform, von G. v. Schulze-Gaevernitz. Die staatlich unterstützte Auswanderung im Grossherzogthum Baden, von E. v. Philippovich. Studien zur Frage des Zündholzmonopols, von F. Schuler. Der Farmerbund (Farmers' Alliance) in den Vereinigten Staaten, von E. P. Cheyney. Die Errichtung einer Kommission für Arbeiterstatistik, von H. Braun. Die neuen socialpolitischen Vorlagen der österreichischen Regierung, von F. Schmid; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 18—20. Die Reform der directen Steuern in Oesterreich, von E. Mischler. Die Hebung des Exports durch die Consuln Arbeitsordnungen in Deutschland, von W. Stieda. Weltausstellung in Antwerpen 1894. Oesterreichisch-ungarisches Jutecartell; etc.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausg. von G. Schanz. VIII. Jahrg. 2. Band: Die Verwaltung der öffentlichen

Gelder in Elsass-Lothringen, von K. von Lumm. Ueber Tabaksurrogate und deren steuerliche Behandlung im Deutschen Reich, von F. Graf. Die Reform der directen Staatsbesteuerung in Preussen im Jahre 1891, von A. Wagner. Die Schulden des Deutschen Reiches bis 1891, von C. Sattler. Deutsche Städte von 10.000 und mehr Einwohner, deren jährliches Budget und Schulden, von F. Schäfer; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Dritte Folge. III. B. 4. H.: Agra: statistische Untersuchungen. VII. Der Grossgrundbesitz in Westpreussen, von J. Conrad. Die Valutaregulierung in Oesterreich-Ungarn, von C. Menger. Zur neuesten Litteratur über die Verstaatlichung des Grund und Bodens, von K. Diehl. Litteratur zur Währungsfrage, von R. Zuckerkandl; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgegeben von K. Braun. XXIX. Jahrg. II. B. 1. Hälfte: Die Durchschnittsprofite auf Grundlage des Marx'schen Wertgesetzes. II., von J. Lehr; etc.

Zeitschrift des kön. Bayerischen Statistischen Bureau. Red. von C. Rasp. XXIII. Jahrg. 1891. No. 4: Die Hauptergebnisse der Unterrichtsstatistik im Königreich Bayern für das Jahr 1889/90, von Krieg. Zur Statistik der landwirtschaftlichen Vereine in Bayern, von Krieg. Definitive Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Dez. 1890 in Bayern; etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXVII. Jahrg. 4. Quartal-Heft: Gross- und Kleinbetriebe der schweizerischen Fabrikindustrie 1888, von H. Wegmann. Die kantonalen Brandversicherungsanstalten im Jahre 1890; etc.

Journal de la Société de Statistique de Paris. XXXIII année. No. 3.: M. de Laveleye, notice nécrologique, par Th. Ducrocq. La machine électrique à recensement, par E. Cheysson. Le recensement de 1891., par E. Levasseur. La population de la Grande-Bretagne, par D. Bellet. La Russie économique, par A. Raffalovich; etc. — No. 4: L'avenir de la richesse agricole en France. Les conditions de son développement, par A. Coste. Le commerce de la France, par T. Loua; etc.

Journal des économistes. 51-e année. Mai, 1892.: Esquisse d'un cours de commerce, par Courcelle Seneuil. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. Le crédit agricole et populaire, par E. Cohen. Les tarifs par zones des chemins de fer de l'État en Hongrie, par D. Korda. Le paupérisme anglais en 1890, d'après le bulletin de la société de statistique de Manchester, par F. Castelot. Dans les mines de soufre de la Sicile, par J. W. M.; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. 1. vol. No. 19—21. Les manifestations et les revendications socialistes et le prochain avenir, par P. Leroy-Beaulieu. La production fruitière de la France, par G. Michel. Les institutions populaires lyonnaises; etc., par E. Brelay. Les conseils municipaux et la progression énorme des dépenses communales, par P. Leroy-Beaulieu. Les retraites dans les sociétés de secours mutuels et la baisse du taux de l'intérêt, par Hubert-Valleroux. Des causes de la stagnation de la population en France et du ralentissement de son accroissement dans les autres pays. La réforme des caisses d'épargne, par P. Leroy-Beaulieu. Les fédérations syndicales et leur influence sur les ouvriers, par G. Michel; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8^e année. No. 383—386.

Revue d'économie politique. 6^e année. Nr. 4.: Essai historique sur la législation industrielle de la France, par M. Sauzet. Le socialisme contemporain, par F. Villey. Étude sur l'enseignement de l'économie politique dans les universités d'Allemagne et d'Autriche, par H. St. Marc. L'enquête de la commission du travail en Angleterre, par J. Rae; etc.

Revue de législation des mines et statistique des houillères en France et en Belgique. Dir. E. Delecroix. 9^e année. Mars-Avril 1892: Les agents de change ont-ils le droit de négocier en bourse les actions de sociétés minières, par E. Delecroix; etc.

Revue des deux mondes. Tome CXI. livr. 1—2.: L'élevage des chevaux de luxe, par F. Musany. État social et politique de l'Australasie Britannique. Un homme d'état Australien: Sir Henry Parkes et la fédération des colonies Australasiennes, par E. Marin la Meslée.

Revue générale d'administration. XV. année. Avril 1892.: L'assainissement de Paris de 1835 à 1891 (suite et fin), par G. Jourdan. Description d'une machine électrique à dénombrer, par Ch. Uzé; etc.

The Contemporary Review. Nr. 317. May, 1892: Bismarck, by Poultney Bigelow. The protectionists of New South Wales, by H. Parkes. The teaching of London: I. A scheme for technical instruction. II. A popular university, by H. Llewellyn Smith and the Editor; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2539—2542. The imperial revenue and the rates. The proposed international silver-conference. Two per cent and the stock markets. Manchester Bi-metallists. The latest rumour from Germany. The small holdings bill in committee. Dogmatism on the eight hours question; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A debreczeni kereskedelmi és iparkamara jelentése a kerületét képező Hajdú, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyének, továbbá Debreczen és Szatmár városnak közgazdasági viszonyairól az 1891. évben. Debreczen, 1892.

A kereskedelmi szerződések és a legnagyobb kedvezés elmélete. Irta Schraut M. Fenálló szerződéseinkre való tekintettel átdolgozta ifj. Emich Gusztáv. Budapest, 1892.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891. évben. Marosvásárhely, 1892.

Hegedűs D.: A nemzetközi arbitrage-forgalom. (Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemle 1892. májusi számából.) Budapest, 1892.

Magyar statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal.

XIX. évf. 1889. X. füzet. Állami pénzügy 1889-ben.

XX. évf. 1890. IV. füzet. A bánya- és kohóipar 1890-ben.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. XI. füzet. 1891. november hó.

Hampke Th.: Der Befähigungsnachweis im Handwerk. Jena, 1892.

Hausmann S.: Die Grundentlastung in Bayern. Wirtschaftsgeschichtlicher Versuch. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg in Elsass, herausgeg. von G. F. Knapp. Heft 10.) Strassburg. 1892.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. Supplement. Heft XIX. Zustand und Fortschritte der deutschen Lebensversicherungs-Anstalten im Jahre 1890. Jena, 1891.

Dr. Karl Mandello: Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1891.

Oesterreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien, 1892.

XXX. B. 3. H.: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1888.

XXXI. B. 1. H.: Der österreichische Staatshaushalt in den Jahren 1887 und 1888.

Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom k. Statistischen Amt. Neue Folge. Band 44. Stand und Bewegung der Bevölkerung des Deutschen Reichs und fremder Staaten in den Jahren 1841 bis 1886. Berlin, 1892.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1890. VIII. Jahrg. (Mittheilungen des statistischen Departements des Wiener Magistrates.) Wien, 1892.

Taeglichsbeck O.: Die Wohnungsverhältnisse der Berg- und Salinenarbeiter im Oberbergamtsbezirke Halle. Berlin, 1892.

Württembergische Jahrbücher für Statistik und Landeskunde. Herausg. von dem k. statistischen Landesamt. Jahrgang 1890 und 1891. I. B. 1. H.

Bergeron L.: Oeuvres sur les assurances. Paris, 1892.

Bourdeau J.: Le socialisme allemand et le nihilisme russe. Paris, 1892.

François G.: Essai sur le commerce et son organisation en France et en Angleterre. Paris, 1892.

Maurice F.: L'agriculture et la question sociale. La France agricole et agraire. Paris, 1891.

Agricultural Returns of Great Britain with abstract return for the United Kingdom, British Possessions and foreign countries. 1891. London, 1891.

Annual Report and statements of the Chief of the Bureau of statistics on the foreign commerce and navigation, immigration and tonnage of the United States for the year ending June 30, 1891. Washington, 1892.

Fifty-third annual Report of the Registrar-general of birth, deaths and marriages in England. 1890. London, 1891.

Patrick R. W.: Mediaeval Scotland. Glasgow, 1892.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New Series, No. 17. 1892. March: Statistics of crime in Massachusetts, by F. G. Pettigrove. Development of statistics of religions, by M. Fournier de Flaix. Net profits of manufacturing industries in the State of Massachusetts, by F. B. Hawley. Classification of Trade statistics, by F. C. Hicks. Proposed statistical legislation, by R. P. Falkner; etc.

Statistical Abstract for the principal and other foreign countries in each year from 1879 to 1888—89. XVII. number. London, 1891.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1877 to 1890. XXXVIII-th number. London, 1891.

Teegan Th. H.: Technical, industrial and commercial education in France. London, 1891.

Wilkinson J. F.: Pensions and pauperisme. With notes by T. E. Young. London, 1892.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Serie II. Vol. IX. N. 1—19.

Cognetti de Martiis: Il socialismo negli Stati Uniti d'America. Torino, 1891.

Il IV. to Congresso dei cooperatori Italiani. Torino, 1890. Resoconto sommario per cura del Comitato della federazione della società cooperative Italiane. Milano, 1891.

Notizie e studi sulla agricoltura. Produzione e commercio del vino in Italia e all' estero. Roma, 1892.

Ohlsen C.: Il congresso internazionale agrario e forestale a Vienna nel 1890: relazione fatta alla società agraria di Lombardia. Milano, 1891.

Vrba R.: Povaha mdoerniho kapitalu. Praze, 1892.

A BIZTOSITÁSI VÁLLALATOK.¹⁾

— *Első közlemény.* —

BEVEZETÉS.

Mind több és több oldalról sürgetik kereskedelmi törvényünknek a biztosítási ügyre vonatkozó intézkedései megváltoztatását. A reformkivánalmak nem szorítkoznak egyedül a biztosítási vállalatok szervezetét és az állami felügyeletet szabályozó rendelkezésekre, hanem kiterjednek a biztosítási szerződést megállapító intézkedésekre is.

Biztosítási törvényünket legelőször is a Lajtán túl támadták meg. A támadás törvényünknek közigazgatási intézkedései ellen irányult. Ausztriában a biztosítási vállalatok keletkezése engedélytől függ, melynél természetesen a szükségesség kérdését is föl lehet vetni. Kereskedelmi törvényünk pedig szakított az engedélyezési rendszerrel. Különösen ezt nem szerették az osztrák biztosítási körök, tekintettel az 1878: XII. t.-cikk 8. §-ára, mely is akképen rendelkezik, hogy »az egyik állam területén létező biztosító társaságok, melyek működésüket fióktelepek felállítása által jövőre a másik állam területére kiterjesztendik, tartoznak ezen fióktelepek bejegyzése előtt mindazon föltételeknek is megfelelni, melyekre a hazai törvények a belföldi biztosító társaságokat a biztosítási üzlet megkezdhetése végett különösen kötelezik. A mennyiben valamely alap tényleges befizetésének igazolásáról van szó; »a társaság főszékhelyén történt befizetés igazolása elégséges«. A magyar biztosító társaság Ausztriában tehát külön engedély nélkül működhetik s csak az egyéb különös föltételeknek tartozik megfelelni. Mint szükséges reformot, főleg az engedélyezést ajánlották.

¹⁾ A m. tud. Akadémia által a Dóra-díjjal jutalmazott pályamű.

Nálunk is az első támadást biztosítási törvényünknek egy közigazgatási intézkedése ellen intézték. Nem tetszett, hogy törvényünk a biztosítási szövetkezetektől éppen oly nagy biztosítási alapot követel, mint a részvényes vállalatoktól. Mondták, hogy kereskedelmi törvényünknek ez az intézkedése akadályozza meg a biztosítási szövetkezetek keletkezését. Követelték a sérelmesnek állított intézkedés törlését vagy legalább oly értelmű módosítását, mely megkönnyíti a biztosítási szövetkezetek keletkezését.

Később ugyanazok a körök, melyek a biztosítási szövetkezetek előnyét és szükségét hirdették, egyenesen a magánbiztosítást támadták meg. Követelték már nemcsak, mint a hetvenes évek elején az épületek tűzbiztosításának, hanem általában az egész mezőgazdasági, nevezetesen a gazdasági termények és felszerelések tűzbiztosításának, nemkülönben a jég- és állatbiztosításnak államosítását. E követelések koránt sem nyugodtak azokon az elméleti alapokon, melyeknek Németországban az államszociálizmus, különösen Wagner adott kifejezést. Nem nézve az állatbiztosítást, mely eddigelé nálunk meg nem gyökeredzhetett, a követelés főleg azon sarkalt, hogy a magánbiztosítók nagy díjat szednek és a károkat rosszul állapítják meg.

Az utóbbi éveknek szaporodott tűzkárai, a melyeket főleg a túlbiztosításnak és a mozgó ügynöki intézménynek rótták fel, egyrészt tápot nyújtottak az állambiztosítási követeléseknek, másrészt pedig alkalmat adtak oly rendőri intézkedések követelésére, melyeknek éle némileg a biztosítási vállalatok ellen irányult. Az állami biztosítást kapcsolatba hozták a tűzoltói intézmény fejlesztésével. Mások csak azt követelték, hogy a magánbiztosítók járuljanak hozzá a tűzoltói intézmény fenntartásához, illetőleg fejlesztéséhez. A mozgó ügynökök, illetőleg a vállalatok megrendszabályozása tárgyában még a földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszteriumban készült törvényjavaslat; ezt szaktanácskozmány is tárgyalta, de törvényhozás elé nem került. A javaslatban a kereskedelmi törvénynek egy a biztosítási szerződésre, nevezetesen a több éves tűzbiztosítások díjrészleteinek perelhetőségére vonatkozó intézkedés is előfordult. Ezzel folyamatba jött a kereskedelmi törvénynek a biztosítási szerződésre vonatkozó rendelkezéseinek megbeszélése.

Sokkal élénkebben beszélték meg azonban biztosítási törvényünknek főleg közigazgatási intézkedéseit, midőn egyik nagy biztosítási vállalatunk: a »Magyar-Franczia«, mely magának hazánkban a biztosítás fejlesztése körül határozott érdemeket szerzett, fizetési zavarokba került, melyekből csak nagy áldozatok árán szabadult ki. Ezen, rövid idő alatt hatalmasná vált társaság esetleges bukása kétségtelenül érzékenyen sértett volna számos és nagy érdekeket. De ez az intézet élő példa gyanánt is szolgált, hogy hatalmas biztosító vállalat is belesodortathatik a bukás örvényébe s nemcsak afféle apró kis vállalatok, melyek közt még a »Haza« és »Tisza« valának a legjelentékenyebbek, enyészhetnek el. Önként kellett a kérdésnek fölmerülnie, hogy törvényünk kellőleg gondoskodik-e a biztosítottak érdekeinek ily esetben való megóvásáról.

Bíróságainknak egyes ítéletei a figyelmet kereskedelmi törvényünknek szerződéses részére terelték. Az ítéletek tették csak a biztosító intézeteket figyelmessé a kereskedelmi törvénynek a biztosítási szerződést szabályozó rendelkezéseire. S e rendelkezések közt tényleg sok olyan van, mely érzékenyen sújtja közvetlenül ugyan a biztosító intézetek, közvetve azonban a biztosítottak érdekeit és hátrányára van a biztosítási eszme terjedésének. Kereskedelmi törvényünknek vannak oly rendelkezései, melyek határozottan megkötik a biztosító társaságok kezeit, a mennyiben hiábavalókká, pusztá, haszontalan áldozatokká teszik a biztosítás terjedése érdekében tett költségeiket, engedményeiket. Vannak ismét mások, melyek ugyan megvédeni akarnák a biztosító intézeteket a felek visszaélései ellen, de a gyakorlatban szerencsétlen szövegezésök miatt nem alkalmaztatnak. A kötvényekben foglalt egyes intézkedéseket, melyeknek korántsem az a céljuk, hogy a biztosítottakat elüssék jogos követeléseiktől, hanem csak a visszaéléseket akarják megakadályozni, a bíróságok — bátran kimondjuk, a viszonyok félreértéséből — semmiseknek és hatálytalanoknak jelentik ki. Figyelmen kívül hagyva itt a rendőri és a büntető eljárásnál mutatkozó hiányokat, melyek túlmennek a kereskedelmi törvény keretén, tény az, hogy a biztosított felek számos, az intézeteket érzékenyen sújtó visszaélései ellenében az intézetek tehetetlenül állanak szemben. S a törvény az, mely az intézeteket a legsürgősebb reformok meghozatalában is akadályozza. Csak azt említjük meg, hogy

az intézetek a tűzbiztosítási feltételeket a Németországban és Ausztriában már életbe léptetett, a biztosított feleknek sok tekintetben előnyös reformok szellemében akarták megváltoztatni. Dolgoztattak is ki tervezeteket. Tanácskoztak többször és hosszasan. Végre minden a régiben maradt. Kiindultak ugyanis abból, hogy arra nézve már vannak számbeli adatok és tapasztalatok, hogy miként alakul a tűzüzlet a mai viszonyok közt és miként fogják föl a bíróságok a mostani feltételeket, de senki előre meg nem mondhatja azt, hogy minő eredménynyel fognak járni az új feltételek és hogyan fogják azokat a bíróságok alkalmazni. S talán belejátszott ebbe az a kétségtelen tény, hogy még is indokolatlannak látszik, hogy akkor lépjenek a törvényen is túlmenő engedményekkel a közönség elé, midőn a visszaélések mind nagyobb mérveket öltenek s azt sehogy sem lehet előre megállapítani, hogy az engedmények nem fognák-e a visszaéléseket csak még inkább előmozdítani.

Különben az utóbbi időkben a közönség panaszai is élesebben nyilvánultak, főleg a kármegállapításokat mondják a biztosítottakra nézve sérelmeseknek. Felmerül a panasz különösen akkor, ha a biztosított összeg és a kártérítési összeg közt lényeges a különbség; mi mindig előfordul ott, hol a biztosítottak vagyonukat túlértékesítették, holott a társaságok csak a tényleges értéket térítik meg. A leghangosabbak természetesen azok panaszai, kik a túlbiztosítást szándékosan eszközölték s számításaikban csalódtak.

A legtöbb és leghangosabb a panasz a mezőgazdasági, nevezetesen tűz- és jégbiztosításnál. Ezen a téren fordul is elő a legtöbb visszaélés. Egyes kívánalmak ezen a téren addig mennek, hogy a biztosító intézetek minden igazolás nélkül fizessék meg a tűzkárokat, fizessék ki egyszerűen a biztosított összegeket, ha csak az ellenkezőt nem tudják beigazolni. Az ingók, de különösen a termények tűzbiztosításánál a kármegállapítás tényleg sok nehézséggel jár s fordul is elő mindkét részen visszaélés. Megtörténik, hogy a biztosító intézet közege a kárt a tényleges mérven alul állapítja meg. Az esetek túlnyomó részében azonban a biztosítók huzzák a rövidebbet főleg azért, mert éppen ennél a biztosításnál fordul elő a leggyakrabban a túlbiztosítás s természetesen a véletlennek kezére játszott szándékosság. Hogy azok a jó emberek rettenetesen

haragszanak és lármáznak, kiknek a szándékos véletlen éppen nem hozta meg a célzott nyereséget, vagy csak csekély hasznót hajtott, ez nagyon természetes. S a szakavatott kárbecslő már az első pillanattól fogva tisztában szokott lenni, hogy véletlennel vagy szándékossággal van-e dolga, mert egy kis kutatás, nyomozás csakhamar kideríti, hogy egy csaknem hasznavehetetlen kazal esett a lángok martalékává. Hogy ily esetekben szigorú s igyekszik a kárt mérsékelni, az nagyon természetes. De még reális károknál sem éppen ritkaság a követelések túlhajtása. A jégbiztosítás köztudomás szerint nem fényes, sőt káros üzlet. S ezzé nem annyira a jégverések, mint a felek teljesen alaptalan s többnyire túlszigázott igényei teszik. Jégverésnek szeretnének betudni minden a termésben esett kárt. Nem ritka eset, hogy felek 40—50%-os kárt jelentenek s semmi, de semmi kárjuk sincs, hanem azért mégis kiprészelnek 1—2%-ot. Az sem tartozik a ritkaságok közé, hogy felek a jégidény alatt nem egyszer, hanem csaknem hetenkint jelentenek be kárt, holott terményeiken a jégkárnak még csak nyoma sincs. Vannak oly tisztességes biztosító felek, kik aratás idején jelentik be meg nem történt jégkárukat, hogy kipréseljék legalább díjaiknak visszafizetését. S hogy azok, kik alaptalan igényeiket nem érvényesíthették, panaszkodnak, nem csodálkozhatunk. Az elégtelenség szításában különben a kedves versenynek is van része, mely a jégkár-megállapításokat üzletszerzési eszköznek tekinti s a tisztelt kárbecslő úr, hogy mutassa, mennyivel előzékenyebb az ő társasága, mint a másik, néhány százalékkal nagyobb jégkárt állapít meg, föltéve, hogy ezzel intézetének nem okoz nagyon sok kiadást, ellenben a másik intézetnek ott nagy az üzlete. E panaszok rendesen az állambiztosítás követelésével végződnek. Más tekintetben a peres eljárás gyorsítása végett a tőzsde-bírószági eljárásnak megfelelő választott bírósági eljárást követelnek. Magát komolynak hirdető jogi szaklapban azon javaslat mellett, hogy az állam határozza el a kényszerbiztosítást, az is javasoltatott, hogy az állam kössön szerződést a biztosítókkal a díjakat és a kármegállapításoknál követendő eljárást illetőleg.

Csak vázolni és ecsetelni akartuk a biztosítási ügy terén az utolsó években fölmerült eszmemozgalmat és javaslatokat. Nem fogunk azonban mindannyira kitérni. Munkánk kerete,

a magunk elé tűzött föladat ezt kizárja. Részünkről csakis kereskedelmi törvényünknek a biztosító vállalatok szervezetére s az állami felügyeletre vonatkozó intézkedéseit szándékozunk megbeszélés és javaslattétel tárgyává tenni.

Ezt a keretet csak annyiban lépjük túl, a mennyiben szólni fogunk az állambiztosításról is, mégis főleg tekintettel a tűz- és a mezőgazdasági biztosításra. Ezt a kérdést főleg azért nem mellőzhetjük, mert ha azt találnók, hogy az állambiztosítás általában előnyösebb a magánbiztosításnál, tulajdonképpen azzal az indítvánnyal fog kelleni előállnunk, hogy kereskedelmi törvényünknek a biztosításra vonatkozó intézkedései egyáltalán mellőztessenek, esetleg csak egyes, különösen megjelölt biztosítási ágakra korlátoztassanak, melyek az állambiztosítást vagy nem igénylik vagy határozottan kizárják.

Az állambiztosítás ugyanis szabályozását nem a kereskedelmi törvényben, hanem külön törvényben nyerheti. Az állambiztosítás ugyanis nem szerződésen, hanem közjogi és közigazgatási intézkedéseken alapulhat s éppen azért a kereskedelmi törvényben helyet sem foglalhat.

A BIZTOSÍTÁSNAK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FELADATA.

A biztosítási eszme az egyéniségen alapuló társadalmi és gazdasági rendszerben gyökeredzik. Ezzel él és virágzik, de enyészik is el. A rideg közösségen nyugvó társadalmi és gazdasági rendszerben, melyben az egyén semmi, a közösség minden, a biztosításra semmi szükség sincs. A kommunisztikus társadalomban a közösség gondoskodik úgy az egésznek, mint minden egyesnek anyagi és szellemi szükségleteiről. Az egyest semmi esetben sem érheti különös anyagi hátrány, nem láthat oly szükséglet vagy nélkülözést, melyet nem az összesség szenved. Az egyesnek anyagi helyzete a közösségben élőknek anyagi helyzetével mindenekben egyenlő és azonos, hiszen az egyeseknek semmi vagyonuk sincs vagy ha igen, az legfeljebb fogyasztási és élvezeti javakra szorítkozik.

Be kell látnunk az elmondottak igazságát, ha ismerjük a feladatot, melyet a biztosításnak teljesítenie kell. A biztosításnak csakis az a feladata, hogy kárpótlást nyújtson az

egyeseeknek azokért az anyagi hátrányokért, melyeket véletlen, el nem hárítható esemény, többnyire elemi csapás, baleset vagy idő előtt bekövetkezett haláleset által szenvedtek.

A biztosítás mindig csak *egyeseeknek*, de soha sem az összeségnek ad kárpótlást. Az összeségtől csak elveszi a kárpótlás nyújtására szükséges javakat. Már ebből is kétségtelen, hogy csak téves felfogás tulajdoníthatja a biztosításnak, hogy szaporítja és kipótolja a nemzeti javakat. Ezt, legalább közvetlenül nem teszi, nem is teheti. Azok a javak és tőkék, melyeket elemi csapások elpusztítanak, azok a munkaerők, miket idő előtt való elhalálozás vagy baleset megsemmisít, illetőleg megcsorbit, a nemzetgazdaságra nézve örökre és helyrehozhatlanul vesznek el. Nincs az az emberi hatalom, mely elpusztult javakat, a megsemmisített vagy megcsorbult munkaerőket újra helyre tudná állítani. A termelés, az élet betölti a támadt űrt, de ebben a biztosításnak semmi közvetlen része sincs.

Kétségtelen, hogy a biztosítás nem nemzetgazdasági, már t. i. kommunisztikus értelemben vett nemzetgazdasági, hanem kiválóan magángazdasági intézmény. Ez a jelleg adja meg egész gazdasági fontosságát és kiváló társadalmi horderejét.

Feladata, hogy az egyeseket ért sorscsapás és balszerencse esetén az illetőket támogassa és különösen megóvja az anyagi sülyedéstől, melyet többnyire nyomon követ az erkölcsi elsatnyulás. Gyökérszálaival belenyul a jótékonyságba, az emberbaráti szeretetbe, de ettől mégis lényegesen különbözik. Az emberbaráti szeretetből folyó jótékonyság könyöradományt nyújt, a biztosítás szerződéses kötelezettséget teljesít. Biztosítás esetén a károsultnak nem kell kérnie, könyörögnie, hanem követelhet. A segély, melyben az egyes a biztosítás által részesül s a melylyel szenvedett anyagi veszteségét helyre-pótolhatja, őt le nem alázhatja, senkinek le nem kötelezi, tehát függetlenségét teljesen érintetlenül hagyja.

Midőn a biztosítás feladata végzésében az egyeseket megóvja az anyagi sülyedéstől, mai társadalmi rendünknek tesz kiváló szolgálatokat. Midőn megakadályozza a proletáriátus terjedését és szaporodását oly embertömegekkel, kiket sorscsapás vagy balvégzet megfosztott kicsiny hajlékuktól, csekély ingó vagyonuktól, keresetképességöktől vagy kenyér-adójuktól, előmozdítja mai társadalmunk fentartását.

Ha azonban ezen túlmenve, némelyek a biztosításban csodaszert keresnek, mely behegeszti társadalmunknak minden vérző sebét és megteremti a társadalmi békét, az ekként gondolkozókról bátran elmondhatjuk, hogy az ábrándok világában élnek. A társadalmi kérdést általában csodaszerekkel nem lehet megoldani. A megoldásra az intézkedések egész összefüggő lánczolata szükséges. Az intézkedések részletezése már nem tartozik jelen feladatunk körébe. Csak a túlzásnak nem vagyunk barátai s ez ellen akartunk figyelmeztetni. Ennek a kötelességnek pedig az előrebocsátott megjegyzéssel eleget tettünk.

Mondottuk, hogy a biztosítás nem szaporítja a nemzeti javakat. Hozzá tettük, hogy ezt közvetlenül nem teszi, mert önmaga tényleg javakat elő nem állít. Nem jövünk tehát ellenmondásba, ha itt hangsúlyozzuk, hogy közvetve igenis befoly a nemzeti javak szaporodására, új tőkék alakulására, s éppen ebben rejlik kiváló gazdasági fontossága. Az elemi biztosítás határozottan emeli a vállalkozási szellemet, fokozza a termelést, mert a legvészesebb elemi csapások is a vállalkozó vagyont teljesen érintetlenül hagyják, mert megsemmisített vagyona megtérül. Az életbiztosítás előmozdítja a takarékoskosságot, új tőkék képződését nemcsak az által, hogy felébreszti a családról való gondoskodás szükségének érzetét, hanem az által is, hogy a megkezdett takarékoskosság folytatására kényszerít.

Ezzel azonban eljutottunk a biztosításnak magas, erkölcsi oldalához is, mely az önmagáról és a családról való gondoskodásban jelentkezik. Kétségtelenül már magasabb erkölcsi felfogás lakozik abban az emberben, ki nemcsak mára gondol, hanem a jövőről sem feledkezik meg. Ezt az erkölcsi életet pedig határozottan fejleszti és fokozza a biztosítás, különösen ha az önkéntességen alapszik. Az erkölcsi érzet fejlesztésére való befolyás a leghatványozottabban az életbiztosításban, a családról való gondoskodás intézményében jelentkezik. S az életbiztosítást a takarékpénztár fölé éppen az emeli, hogy a családi érzetnek folytonos gyakorlására kényszerít, a meny nyiben a takarékpénztárba tett összeget onnan tetszés szerint bármikor ki lehet venni, holott a biztosítás megszüntetése mindig anyagi hátrányokkal jár. A biztosított még azt az összeget sem kaphatja vissza, melyet tényleg befizetett.

A biztosításnak, mint láttuk, tehát három nagy feladata van: társadalmi, gazdasági és erkölcsi. S a biztosítás tényleg csak akkor felel meg céljának, ha teljesíti is ezt a három feladatot.

A BIZTOSÍTÁS FOGALMA.

»Azon ügylet, — mond kereskedelmi törvényünknek 463. §-a — melynél fogva valaki ellenérték (díj) kikötése mellett arra kötelezi magát, hogy bizonyos személynek az ezt valamely meghatározott esemény következtében érő vagyoni hátrányt megtéríti, kárbiztosítási ügyletnek tekintetik.« A 498. §. pedig mondja: »Életbiztosításnak azon ügylet tekintetik, mely által valaki ellenérték (díj) kikötése mellett, bizonyos összeg fizetésére kötelezi magát olyképen, hogy a fizetési kötelezettség valamely személy élettartamától vagy egészségétől vagy testi épségétől tétetik függővé.«

Nem bocsátkozunk e helyütt annak a fejtegetésébe, hogy a törvénynek fogalom meghatározásai jogi szempontból helyesek-e vagy sem. Azt sem kérdezzük, hogy az ember egészségének és testi épségének biztosítása, tehát a betegség és baleset biztosítás hogyan kerül az életbiztosításhoz. Itt csak arra fektetjük a súlyt, hogy a jogi meghatározás szerint a biztosítás esete fennforog, mihelyt erre vonatkozó szerződés jött létre.

De a szerződés még nem biztosítás közgazdasági értelemben. A szerződés csakis pusztán ígéret, mely csak akkor lesz valódi biztosítássá, ha az ígéretet tevő, vagyis a biztosító szavát minden esetben és körülmények között be is *vált-hatja*. Szavának azonban csak abban az esetben lehet ura, ha oly sok biztosítási szerződést kötött, hogy emberi tapasztalat és számítás szerint, a szerződések közül azok, melyek reá nézve kedvezően, vagyis kár nélkül végződnek, felülhaladják azokat, melyek reá nézve kedvezőtlenül, vagyis kárral folynak le. Más szavakkal e gondolatot akképen is fejezhetjük ki, hogy biztosítás közgazdasági értelemben, vagyis a biztosító által elvállalt kárpótlási kötelezettség *teljesíthetése* csak abban az esetben forog fenn, ha oly sok biztosítási szerződést kötött, hogy az ezekből egy bizonyos időszak, mondjuk egy év alatt befolyt díjak *meghaladják* az ugyanazon időszak,

tehát egy év alatt emberi tapasztalat és számítás szerint előforduló károkat és a mindenkori igazgatási költségeket.

Súlyt fektetünk arra, hogy a díjbevételeknek okvetlenül meg kell haladnia a kárfizetéseket és az igazgatási költségeket s nem elégséges, hogy a bevétel éppen fődözzön a kiadásokat. Nemcsak a rendes viszonyokra, a kedvező és kedvezőtlen éveknek folytonos váltakozására szabad tekintettel lenni, hanem figyelembe kell venni a rendkívül kedvezőtlen éveket is. A biztosító, ki ígéretét minden esetben és körülmények közt be akarja váltani, a föltétlenül szükségesnél valamivel nagyobb díjakat fog s tartozik is szedni. Ezeket természetesen nem is szabad fölhasználnia, hanem tartalékba kell helyeznie, hogy a rendkívüli év, esetleg évek ne találják készületlenül.

Ebből önként folyik, hogy a biztosítási üzletnek — kivéve a különösen kedvezőtlen éveket — rendszeren, még pedig évről-évre kell fölöslegeket eredményeznie. Ha ezt nem teszi, ott már hiba van, mely előbb vagy utóbb magát megboszulja és maga után vonja az illető biztosító fizetéseképtelenségét.

A biztosításnak itt körülírt fogalmából önként folyik, hogy a biztosítást tulajdonkép nem a biztosítási ígéretet tevő fél teljesíti, hanem nyújtják azt maguk a biztosított felek. A biztosítás főn vagy főn nem forgása tehát nem annyira a biztosító tőkéjétől, mint inkább biztosítottjai számától s természetesen attól is függ, hogy mennyire tett eleget a biztosítási technika követelményeinek.

Maradjunk e helyütt a biztosítottak számánál, minthogy ez a tény elhatározó a biztosítási vállalat minőségét illetőleg. Nem nézve az államot, mely kényszert gyakorolhat, hanem csak a magánvállalatra való tekintettel, melynek össze kell toborzania a biztosított feleket, kétségtelen, hogy megfelelő számu biztosított feleket csak oly magánvállalatnak sikerülhet összegyűjtenie, mely maga iránt bizalmat ébreszthet. S ebben nemcsak a tőke, hanem a vállalat véges vagy állandó volta is visz szerepet. A magán cégek, a közkereseti és betéti társaságok éppen végességöknél fogva nem lehetnek biztosítók s tényleg mint biztosítók — a szállítmánybiztosítás kivételével — sehol elő sem fordulnak. Biztosító vállalatok csak részvénytársaságok és szövetkezetek lehetnek, mert ezekben megvan az állandóság jellege.

A BIZTOSÍTÁS ALAPTÖRVÉNYEI.

A biztosítás nem mesterség, hanem tudomány. Tudományyá azok az alaptörvények teszik, melyeken nyugszik és a melyeknek szem elől tévesztése a biztosítási szerződést pusztá igéretté teszi. Ezek az alaptörvények igen egyszerűek, könnyen megérthetők, de gyakorlati alkalmazásuk, különösen némely biztosítási ágánál általában széleskörű, különösen műszaki és mennyiségtani ismereteket föltételez. Ezeket az alaptörvényeket a biztosítás technikai törvényeinek is mondhatjuk, mert tényleg a biztosítás technikájából folynak s ebben gyökeredzenek.

A biztosítás első alaptörvénye, hogy az elvállalt kockázatok meg legyenek oszolva, vagyis a biztosított események, illetőleg tárgyak bizonyos korlátolt szűk helyen vagy központon össze ne tömörüljenek, hanem minél szélesebb és tágabb körökben és vidékeken legyenek szétszórva.

Ez az alaptörvény határozza meg a biztosítható eseményeket, de egyszersmind döntő szerepet gyakorol az alakjukra nézve különben megfelelő vállalatok megbízhatóságának megítélésénél, valamint irányozza minden biztosító vállalat egész ügyvitelét.

Biztosítás tárgyát nem képezhetik az oly események, határozottabban szólva elemi csapások, melyek általában csak egyes vidékeket sújtanak, vagy a melyek ha nagyobb területeken lépnek is föl, rendesen tömeges károkat okoznak és különösen akkor nem, ha ezek igen gyakoriak. A biztosításnak ugyanis csak akkor van értelme, ha az érte fizetett ellenérték vagy díj az előállható kárnál jelentékenyen kisebb. Már pedig a csak egyes vidékeket sújtó vagy pedig gyakori és tömeges károkat okozó elemi csapások ellen való biztosításnál jelentékenyen nagy díjakat kell szedni, hogy a biztosítás pusztá igéretté ne váljék, mert a díjnak arányban kell állania a várható károkkal. Biztosítani csak oly elemi csapások ellen lehet, melyek ugyan mindenütt előfordulnak, de nem kell szükségképen előfordulniok, melyek tömeges károkat is okozhatnak, de nem kell szükségképen okozniok, a melyek e szerint többnyire és rendesen csak szórványosan fordulnak elő és kisebb mérvű károkat okoznak.

Ebből folyik az, hogy az elemi károk közül főleg tűz

és jég ellen biztosítanak, de nem árvíz, fagy, aszály, stb. ellen. Ezzel áll szoros összefüggésben az, hogy a tűzbiztosítás aránylag kisebb kockázattal jár, mint a jégbiztosítás és hogy a tűzbiztosítás aránylag olcsóbb a jégbiztosításnál. Itt csak arra a körülményre akarunk figyelmeztetni, hogy tűz ellen nemcsak mindenfelé, hanem a kevésbé tűzveszélyes tárgyakat is biztosítják, míg jég ellen már inkább a jégesőknek gyakrabban kitett vidékeken biztosítanak és főleg az oly terményeket biztosítják, melyek inkább és hosszasabban vannak a jégkároknak kitéve.

Ebből a törvényből folyik továbbá, a mire különben már utaltunk, hogy biztosítást közgazdasági értelemben egyáltalán nem nyújthatnak az oly biztosítási vállalatok, melyek csak kis területre szorítkoznak. Ilyenek az apró tűzbiztosító szövetkezetek, városi vagy megyei tűzbiztosító intézetek, melyek csak addig állanak fenn, sőt ha eléggé óvatosak és előrelátók, boldogulnak is, míg őket nagyobb veszély nem éri. A nagyobb veszéllyel szemben már tehetetlenek. S épen itt van a baj, hogy akkor mondják föl a szolgálatot, mikor rájuk tulajdonképen a legnagyobb szükség van, mikor a romboló elem a legnagyobb mérvben pusztított és sujtott nemcsak egyeseket, hanem számosakat. Igazán megfoghatlan, hogy nálunk épen napjainkban izgatnak ily törpe biztosító intézetek mellett, hajtogatva és emlegetve az olcsó díjakat, melyekre csakugyan ráillik a közmondás: Olcsó húsnak híg a leve.

Mondottuk azt is, hogy ezen alaptörvénynek kell a biztosításra különben teljesen alkalmas vállalatoknak egész ügyvitelét irányoznia. Ezeknek üzletvitelüket úgy kell berendezniök, hogy tömeges károkat ne szenvedhessenek. Régebben ez annyira ment, hogy p. o. a tűzbiztosító intézetek ügynökeiknek lelkére kötötték, hogy vigyázzanak arra, hogy biztosításra csak egymástól távol eső épületeket és tárgyakat fogadjanak el. Ezen kívül megállapították azt a legmagasabb összeget, melyet biztosításra egy község vagy város területén általában elfogadnak s mihelyt a mérték betelt, további biztosítást semmi szín alatt sem fogadtak el.

A kockázatnak ezen most említett szigorú megosztásához ma jóformán egy intézet sem ragaszkodik, sőt a legtöbb teljesen megfelelkezik a régi szabályról s nemcsak hogy ki

nem tér a tömeges biztosítás elől, hanem éppen nem a saját hasznára, még keresve keresi. A kockázatok megosztása különben ma is előtérben áll, csak az eljárás más. A föltétlenül szükséges megosztást egyrészt a viszonbiztosítás nagyobb mérvű felhasználása, másrészt az üzletnek minél szélesebb és távolabb vidékekre való kiterjesztése által eszközlik. Ebből folyik azután, hogy az igazi biztosító intézet, mely feladata színvonalán áll, nem szorítkozhatik saját hazájának területére, hanem működését okvetlenül ki kell terjesztenie a külföldre. A biztosító intézet nem lehet nemzeti, hanem szükségképen nemzetközinek kell lennie s minél inkább felel meg ennek a követelménynek, annál nagyobb biztosítékot nyújt, mert annál inkább létesítheti az egyensúlyt a bevételek és kiadások közt.

A biztosításnak másik nagy alaptörvénye, hogy a díj arányban álljon a kockázat minőségével és nagyságával. Más szóval, hogy a biztosítás senkire a szükségesnél nagyobb terhet ne rójjon. E követelést, ez kétséget sem szenved, a biztosításnak *magángazdasági* természete teszi és azon magángazdasági elvnek folyománya, hogy a termelési költségek a lehető legkisebb mérvre szállitassanak le.

Megvan ennek az elvnek természetesen a maga nevelő hatása és közvetve természetesen közgazdasági jelentősége is, mely különösen a tűz- és baleset biztosításnál mutatkozik. Az olcsóbb díj elnyerhetése mindenkit kényszerít arra, hogy a kárveszélyt minél kisebb mérvre szállítsa le. Előmozdítja tehát mindazoknak az intézkedéseknek megtételét, melyet »megelőzés« szóval jelölünk. Már pedig az kétségtelen, hogy a közgazdaságra annál előnyösebb, minél kisebb mérvre száll le a megsemmisített tőke és munkaerő.

Különben a díjnak arányosságát a bevétel és kiadás közt való egyensúly is megköveteli. A biztosítási eszme — figyelmen kívül hagyva a kényszert — abban az arányban terjed és hódít, a mely mérvben a biztosítás megszerezhetése könnyebbítettik, vagyis a díj olcsóbb lesz. A díj kisebbedése pedig nagy részben éppen a biztosítási eszmének minél szélesebb és nagyobb rétegekben való elterjedésétől és különösen attól is függ, hogy a biztosítást azok is igénybe vegyék, kiknek erre kevésbé van szükségük. Ezeket az elemeket pedig a biztosításnak csakis igazán mérsékelt díjak mellett lehet megnyerni.

A törvénynek foganatossítása tehát okvetlenül föltételezi a kockázatok osztályozását, lehető egyénitását. Sőt a biztosítás a tőkély legmagasabb fokára akkor fogna fölemelkedni, ha a kockázatokat még pedig a biztosítás minden ágában teljesen egyenithetné és így tényleg elérhetné azt, hogy minden egyes a biztosítás elnyerése végett épen csak a föltétlenül szükséges áldozatra kényszerítettessék. Láthatjuk ebből, hogy a biztosításnál mily kényes és nagy feladat a *díjnak* helyes megszabása vagyis annak oly mérvben való megállapítása, hogy az sem az egyéni érdekeknek, sem magának a biztosításnak, a vele elérni szándékolt célnak sérelmére ne legyen.

Még aránylag a legkönnyebb, de egyszersmind a legbiztosabb a díjmegállapítás az életbiztosításnál, mert ennél kérlelhetlen számok szólnak, melyektől sem jobbra sem balra eltérni nem szabad. Ennél a biztosítási ágnál az egyes különböző módokatoknak megfelelő díj megszabására teljesen elégtelen a routine, itt határozott tudományra és pedig széleskörű matematikai tudományra van szükség.

Nehezebb a díj megállapítás az elemi és a baleset-biztosításnál. Matematikai alapokon nyugszik ugyan a díj megállapítás ezeknél is, de a számításokra fölhasznált anyag sokkal korlátozottabb, sem hogy biztos alapul szolgálhatna, de más tekintetben sem oly hasznavehető mint az életbiztosításnál a halandósági vagy élettartami táblázat, mely bizton megjelöli a kockázat mérvét.

Az embereknek átlagos élettartama, mert hiszen az életbiztosításnál erről van szó s ez adja meg a kockázat minőségét és mérvét, nem szenved oly gyors változást, mint p. o. a tűz vagy baleset veszélye. Az emberek átlagos élettartama az általános jólét gyarapodásával, a közegészségügyi szolgálat javulásával kétségtelenül emelkedik, az említett tényezők hanyatlásával ellenben csökken, de az élettartamnak sem emelkedése sem hanyatlása nem ölthet különös nagy arányokat. Egészen másképen áll a dolog a tiszta kár, különösen a tűz és baleset biztosításnál. Ezeknél a veszély vagyis a biztosítási kockázat hirtelen igen nagy változást szenvedhet a szerint a mint az, mit megelőzésnek és mentésnek nevezünk, javul vagy rosszabbodik. Minden tény, a mely a kárveszélyt növeli, nagyobbítja a kockázatot, ellenben minden tény, a

mely a kárveszélyt csökkenti, leszállítja a kockázatot. S ezen a kockázat minőségét és mérvét változtató ténykörülmények mátol holnapra állhatnak elő.

Nem pusztá káprázat, hanem valóság az, mit az imént mondtunk. Gondoljunk p. o. arra az esetre, hogy a községnek ma még csak egy becsületes, bő vizü kutja sincs, annál kevésbé van tűzfecskendezője vagy épen szervezett tűzoltó egylete. Holnapra elkészülhet a kút, megérkezhetik a tűzfecskendő. melyet szervezett tűzoltó egylet vesz át. A községben nincs külön szérüs kert, az udvarokba hordják össze a szénát, szalmát, az udvarokon végzik a cséplést. Jövőre mindezt megtiltják. A községben minden felügyelet nélkül duhajkodnak az apró gyermekek, holnap megnyílik a kisdudóvó. Mikor a községi leírás készült, abban még csupa szalmafedelű házak voltak, melyek helyébe fokozatosan zsindely, sőt cserép fedelű épületeket emeltek. E változásokat csak példaképen hoztuk föl s velők koránt sem merítettük ki az összes előállhatott változásokat, melyeknek nyomai még nem mutatkoznak a régi statisztikai adatokban, hanem csak az újakban fognak előfordulni.

De a változott viszonyok a díj megszabásánál rögtönös tekintetbe vételt igényelnek. Nem lehet addig várakozni, míg szerzett tapasztalatok, egészen biztos statisztikai adatok alapján meglehet állapítani a díjtételt. Nem lehet várni azért, mert ha a viszonyok javultak, a biztosítást kereső fél nem fizeti meg a régi díjtételt. Ha pedig a viszonyok kedvezőtlenebbé lettek, nem szabad addig várni, míg azok éreztetik befolyásukat.

Épen ezért különösen a tűzbiztosításnál a statisztikai tapasztalatokon kívül a díj megállapításhoz még nagyarányú üzleti jártasság is kívántatik. A tűzbiztosításnál különösen azért, mert ennél a díj megállapításra nemcsak a tűzveszély minőségéből folyó u. n. tárgyi, hanem tisztán a biztosított egyéniségével és körülményeivel kapcsolatos, de azért a tűzveszélyt befolyásoló u. n. személyes okok is befolyanak.

A díjnak helyes megállapításától vagyis azoknak akként való megszabásától, hogy azok az elvállalt kockázat minőségével és nagyságával arányban álljanak, függ — s erre akartuk a fősúlyt fektetni — jó részben a biztosító fizetés képessége. S azért már kezdettől fogva a fizetéseképtelenség

bélyegét hordják magukon az oly biztosító intézetek, melyek kockázataikat vagy általában nem, vagy nem megfelelőleg osztályozzák s ehhez képest minden kockázatra ugyanazt a díjt vagy a kockázatoknak meg nem felelő díjat alkalmaznak.

S ezzel kapcsolatban már itt is kiemelhetjük, hogy kényszerbiztosításnál az ugyanazonos vagy csak kisebb arányban eltérő díj alkalmazása a magánérdekre sérelmes és akadályozólag hat a kárveszély leszállítása tekintetében.

A KÁRBIZTOSÍTÁS ÉS AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS.

Kereskedelmi törvényünk három nagy biztosítási ágat különböztet meg, u. m. kárbiztosítást, életbiztosítást és viszonbiztosítást.

A viszonbiztosítás nem külön biztosítási ág, hanem csakis segédeszköz arra, hogy általa a kockázatok megoszlása létesíttessék. A viszonbiztosítást nem teszi külön önálló biztosítási ággá az a tény, hogy vannak intézetek, melyek csakis viszonbiztosítással foglalkoznak épen azért, mert a viszonbiztosítás gyakorlása nem szorítkozik az ilyen intézetekre, hanem folytatják, sőt saját érdekekben kell is folytatniok a közvetlen biztosítóknak is. A közvetlen biztosítók a viszonbiztosítás igénybe vétele által megosztják elvállalt biztosításaikat s csökkentik kockázataikat, a viszonbiztosítás gyakorlása által pedig kiterjesztik üzletöket és működési területöket s így közvetve szerzik meg biztosításaik megoszlását. Különben a viszonbiztosító intézetek nem egyes felekkel, hanem mindig csakis biztosító intézetekkel kötnek szerződéseket, átvállalva kockázataik egy részének viselését.

Figyelmen kívül hagyva tehát a viszonbiztosítást, kereskedelmi törvényünk két nagy biztosítási ágat u. m.: kárbiztosítást és életbiztosítást különböztet meg. A biztosításnak ezt a felosztását helyesnek kell elismernünk, mert teljesen megfelel a biztosítási üzlet természetének. Kereskedelmi törvényünk csak abban követett el hibát, hogy a betegség és a baleset biztosítást az életbiztosításhoz sorolta valószínűleg abból az indokból, mert ezeknél a biztosítási nemeknél szintén emberekről van szó. De ha a betegség és a baleset biztosítás természetét nézzük, úgy azokat semmi tekintetben sem vonhatjuk az életbiztosítás, hanem igenis a kárbiztosítás fogalma

alá, melynek egyéb neveitől csak annyiban különböznek, hogy míg ugy a betegség mint a baleset biztosításnál a biztosított összeg egyszersmind az esetleges kárösszeget jelenti, addig a többiekénél a biztosított összeg és az esetleges kárösszeg nem szükségkép azonos, mert a kárösszeget a biztosított tárgy értéke irányozza és dönti el. Erre a különbségre természetesen tekintettel kell lenni a szerződés szabályozásánál.

A biztosításnak kár és életbiztosítási ágra való felosztását azért is helyesnek kell tartanunk, mert a biztosítási irodalomban rendszeren használt osztályozás: elemi, baleset és életbiztosítás nem öleli fel az összes biztosítási ágakat és nem is meríti ki az összes eseményeket, melyek ellen biztosítanak. Így a szállitmány biztosítást rendszeren az elemi biztosításhoz sorolják. De ennek csak egyes ágazatai képeznek elemi események ellen nyújtott biztosítást, míg más ágazatai mint p. o. a vasuti szállitmányok, az értékküldemények biztosítása nemcsak az elemi, hanem a másnemű események által okozott károk megtérítésére is irányul. A jelzett osztályok egyikébe sem sorolható az állat, az üveg, a hitel, a házbér és az általában a jövedelem, az óvadék, stb. biztosítás, holott mindezek igen is megférnek a kárbiztosítás fogalma alatt.

Helyes végre ez az osztályozás azért is, mert a törvény végre nem részletezheti az összes biztosítási ágakat s csak jellegöket állapíthatja meg. S e jelleg az, mely megköveteli, hogy különbséget tegyünk a kár és az életbiztosítás közt.

Minden biztosítás végcélja a kárpótlás. Az életbiztosításnak, mint biztosításnak, sincs más feladata, de az életbiztosítást a tiszta kárbiztosítástól azért kell megkülönböztetni, mert a biztosító nemcsak kárpótlást nyújt, sőt egyéni szempontból kiindulva, számos esetben ilyent nem is ad, hanem többnyire még a biztosított által reá bízott vagyont is kezel.

Az életbiztosításnak, de csakis azon nemének, melyet egyedül tekinthetünk valódi életbiztosításnak t. i. a halálesetre való biztosításnak, legyen ez már akár egyszerűen halálesetre, akár vegyes t. i. halál vagy bizonyos kor megélése esetére szóló biztosítás, tagadhatlanul kettős jellege van. Megvan benne a biztosítási elem, vagyis a kárpótlási kötelezettség, de a takarékosági elem is, azonban nem tisztán, hanem kényszerrel párosulva. Előtérben azonban mindig a biztosítási elem áll.

De ez a kettős elem, mint már is említettük, nem fordul elő minden életbiztosítási nemnél. Így az életjáradék biztosításnál, különösen pedig a közvetlenül kezdődő életjáradék biztosításnál semmi tekintetben sincs meg a takarékosági elem, mert ennél a biztosított nemcsak hogy vagyont nem gyűjt, hanem ellenkezőleg azt elfogyasztja. A rövid időre szóló halálesetre való biztosításnál, melynél a biztosító a biztosított összeget csak abban az esetben köteles megfizetni, ha a biztosított a szerződésben kikötött időn belül halna el, szintén nem fordul elő semmiféle takarékoság s így a biztosítóra vagyonkezelést sem bízunk, miért is ez az életbiztosítási módozat tiszta kárbiztosítás. Viszont az a biztosítási módozat, melyet különben takarékpénztári biztosításnak is mondanak, melynél a biztosító csakis azt fizeti meg, mit az illető tényleg megtakarított, jóformán teljesen hiányzik a biztosítási elem.

Vannak azonban, kik az életbiztosítástól megtagadnak minden biztosítási jelleget és azt takarékpénztári szerződésnek nevezik. Kiindulnak abból, hogy a biztosított magát egy bizonyos összeg megtakarítására kötelezi és számos biztosított illetőleg kedvezményezett még azt az összeget sem kapja meg, mit a biztosítottak tényleg megtakarítottak. Más szóval az életbiztosítás nagy részénél a kár ki van zárva.

Ez a fölfogás azonban téves, mert a biztosítás alapeszméjéből folyik, hogy a biztosítottak nagy részének nem szabad kárt szenvedniök. Miként a tűz vagy jégbiztosításnál a kárpótlás azoknak a díjfizetéseiből kerül ki, kik kárt nem szenvedtek, úgy az életbiztosításnál az idő előtt elhunytakat azok kárpótolják, kik az átlagos kort túlélték s ennél fogva a kelletténél többet fizettek be. S ha nem mondhatjuk, hogy azok kik tűz vagy jégkárt nem szenvedtek, nem is voltak biztosítva, úgy nem állíthatjuk azon életbiztosítottakról sem, kik a biztosítónál, a kamatok kamatját hozzászámítva, többet fizettek be, mint a mennyit önmaguk, illetőleg a kedvezményezettek tőle kifizetve kapnak, hogy nem voltak biztosítva. Tisztában kell ugyanis lennünk az életbiztosítási kockázat és az életbiztosítás által nyújtott kárpótlás minőségével. A biztosítás tárgya vagyis a biztosítási kockázat mindig valamely bizonytalan kétes esemény. Kétségtelen tehát, hogy a haláleset mint ilyen nem képezheti a biztosítás tárgyát, mert ez

okvetlenül bekövetkezik; s csak bekövetkezésének *időpontja* kétes. S épen a halálesetnek kétes időpontja alkotja az életbiztosítási kockázatot. S ez a biztosítás épen az által válik lehetségessé, hogy egyesek az átlagos kor előtt halnak el, mások pedig azt túlélnek.

Ha ismerjük az életbiztosítási kockázat minőségét, könnyen megállapíthatjuk az ennél nyújtott kárpótlást is, mely nem egyéb, mint a szándékolt, de az idő előtt való elhalálozás folytán be nem fejezett megtakarítás közt fenforgó különbözet. A nyugdíj biztosításnál is különbözet, de már másnemű különbözet alkotja a kárpótlást. A kárpótlás tárgya ennél az az összeg, a mennyivel a biztosított esetleg többet fogyasztott el, mint a mennyit a rendelkezésére álló tőke a kamatok kamatának hozzászámításával szolgáltat.

Ezeknek tekintetbe vételével a különbséget a kárbiztosítás és az életbiztosítás közt könnyen meg lehet állapítani. A kárbiztosításnál a kockázat egy minden tekintetben kétes esemény, vagyis ennél még az is bizonytalan, hogy a kérdéses esemény tűz, jég, stb. általában be fog-e következni s ha bekövetkezik, kétes az, hogy hol, mikor és minő mérvben fog előállni. Ellenben az életbiztosításnál magának az eseménynek, a halálesetnek bekövetkezése minden kétségen felül áll s csakis bekövetkeztének időpontja kétes.

A kárbiztosításnál megtérítik az illető esemény által okozott már előre megállapított vagy még csak megállapítandó kárt. Ellenben az életbiztosításnál megtérítik az esemény bekövetkeztekor mutatkozó különbözetet. Míg a kárbiztosításnál a *díj* tisztán csak a kárpótlási kötelezettség fejében fizetett ellenérték vagyis kockázati díj, addig az életbiztosításnál, természetesen figyelmen kívül hagyva a rövid időre szóló biztosítást, a fizetett díjnak csak egy része képez kockázati díjat, más része pedig a megtakarításra rendelt tőke.

A kárbiztosításnál tehát egészen föl lehet használni az egy bizonyos időszak alatt ugyanarra az időszakra befolyt díjakat a felmerült károk és költségek fedezetére, míg az életbiztosításnál a díjnak csak egy részét szabad a jelzett célokra fölhasználni, más részét t. i. a takarékösszeget pedig a biztosított javára félre kell tenni és a kamatok kamatjával össze kell gyűjteni. Ebből folyik a díjtartalékok alkotásának

különböző módja és különböző jogi hatálya. A kárbiztosításnál a díjtartalékot azok a díjösszegek képezik, melyek a számítási időn túl előre fizettettek. Az életbiztosításnál a díjtartalékot azok a díjösszegek alkotják, melyeket takarékösszegeknek mondottunk és a melyeket a számításszerű kamatok kamatjával össze kell gyűjteni.

Míg a kárbiztosításnál csakis a díjak jöhetnek tekintetbe, addig az életbiztosításnál szerepet visz a díjtartalék kamatoztatása vagyis a kamatláb.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy míg a kárbiztosítás rendesen rövid időre, többnyire egy-egy évre szól, addig az életbiztosítás egy egész élettartamot ölel fel. A kárbiztosítást rövid lejáratúnak, az életbiztosítást hosszú lejáratúnak kell tekintenünk.

Már említettük, hogy a kárbiztosításnál a díjmegállapítás csak részben, az életbiztosítás ellenben teljesen matematikai alapokon nyukszik.

Ezeket az eltéréseket és különbségeket nem mellőzhetjük annak a kérdésnek eldöntésénél sem, mely egyedül foglalkoztat bennünket. Figyelembe kell azokat vennünk a biztosító vállalatok szervezeténél és az állami felügyelet szabályozásánál.

ÁLLAM- ÉS MAGÁNBIZTOSÍTÁS.

Az állambiztosítás a *kényszer*, a magánbiztosítás az *önkéntesség* elvén sarkal. Ezen, az alapelvben rejlő ellentét különbözteti meg és választja el élesen egymástól a két biztosítási rendszert, nem pedig a biztosítást gyakorló személy minősége. A kifejezés állam és magánbiztosítás szorosán véve nem is helyes.

Az állam- vagy kényszerbiztosítást ugyanis nem kell szükségképen az államnak gyakorolnia, gyakorolhatják ezt állami hatóságok vagy kényszerszövetkezetek is. A jelleg, a kiindulási alap és az eljárási elvek ugyanazonosak.

Viszont a magánbiztosítást, nem nézve a szállítmány biztosítást, melyet Angliában magáncégek is folytatnak, épen a magáncégek, sőt közkereseti és betéti társaságok sem gyakorolják s nem is gyakorolhatnák. De az önkéntesség elvén nyugvó biztosítási rendszer gyakorlása koránt sincs kizárólag részvénytársaságokra és az önkéntesség elvén nyugvó

szövetkezetekre korlátozva. Gyakorolhatja, sőt tényleg gyakorolja maga az állam is, valamint folytatják állami hatóságok, városok, megyék, stb. Így, hogy egyebet ne említsünk, az állam gyakorolja az önkéntesség elvén alapuló életbiztosítást Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Szászországban és végre Dániában. A négy első államban az eredmény csekély, annál meglepőbb sikereket mutathat föl a dán állami intézet, mely hason állami intézmény felállításánál és berendezésénél mintául szolgálhat.

Ha mégis megmaradunk az állam- és magánbiztosítás-féle kifejezések mellett, ezt csak azért tesszük, mert általános elfogadottak. De ezeket részünkről, ha csak az ellenkezőt világosan ki nem jelentjük, mindig a tulajdonképen helyesebb kényszer és önkéntes biztosítás elnevezések helyett használjuk.

Csak röviden kívánjuk a két rendszer közt létező különbségeket jellemezni.

A magánbiztosításnál a biztosítás eszközlését vagy nem eszközlését az érdekeltek belátására és tetszésére bizzák. Az állam vagy hatóság a nem biztosítás okát nem kutatja, azzal mit sem törődik. A biztosítás elhanyagolásának indoka azonban különböző forrásokra vezethető vissza, melyek nem eshetnek egyformán a mérleg serpenyőjébe. Az egyik azért nem biztosít, mert fölöslegesnek tartja, a másik azért, mert az önbiztosítást gyakorolja, a harmadik mert a biztosítás nem áll tehetségében, a negyedik mert az öngondoskodás szükségét egyáltalán nem érzi. Különbözik az, a ki biztosítani akar, ajánlatot tesz egy biztosító intézetnek, melyben előadja a biztosítandó eseményt, személyt vagy tárgyat, tárgynál az értéket, személynél az összeget. A biztosító intézet az ajánlatot vagy elfogadja, vagy visszautasítja. Elfogadás esetén az ajánlat alapján a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket megállapító szerződést állít ki. Vitás esetekben a bíróság dönt. A biztosítás, mint ezekből is látjuk, a magánbiztosításnál a felek közt létrejött szerződés, melynek megkötésénél tulajdonképi alku tárgya a biztosításért fizetendő díj, mert az ajánlat tartamának valóságát különösen a kárbiztosításoknál a biztosító sem nem keresi, sem nem kutatja. A szerződő felek közül az, a ki a biztosítást nyújtja, a biztosítással üzletszerűleg foglalkozik s ezt üzletnél egyébnek nem is tekinti.

Ennek teljes ellentéte az állambiztosítás. Az érdekeltek

minden hozzájárulásuk és akaratuk nélkül biztosíttatnak. Az önbiztosítást tehát kizárja. A hatóság természetesen nem várja be az érdekeltek jelentkezését, hanem összeírja a biztosítandó személyeket vagy tárgyakat. Tárgyak biztosítása esetén hivatalosan megállapítja azok becsértékét. Személyek biztosításánál a biztosítási összeget már a törvény, rendelet, vagy szabályrendelet állapítja meg. A biztosítás ellenértéke nem alku tárgya, hanem az általános érvénnyel megszabott ellenértéket az érdekeltekre egyszerűen kivetik. A biztosítás ellenértéke tulajdonképpen nem is díj, hanem az állami különös szolgálatért beszédett illeték. A kármegállapítások és kárfizetések közigazgatásilag történnek és a netaláni sérelmes eljárás nem polgári per, hanem közigazgatási panasz tárgya.

Mai társadalmi és gazdasági rendünknek egyik sarkalatos elve az egyéni szabadság, illetőleg a szabad szerződési jog. Ennek megfelel a magánbiztosítás, de már homlokegyenest ellenkezik vele az állambiztosítás. De ezen az alapon az állambiztosítást minden esetben és viszonyok közt még sem lehet megtámadni. A szabadság okvetlenül megkövetel bizonyos fokú érettséget. Hol az érettségnek még azon legalacsonyabb foka sincs meg, mely az embereket az öngondoskodásra készíti, hol a nagy többség még a saját hajlékát is védetlenül engedi át az elemek pusztításainak, hol az emberekben még az érettségnek az a foka sincs meg, hogy előállható betegség esetére magukról gondoskodjanak, stb., ott kétségtelenül helye van a kényszer gyakorlásának. S különösen helye van az állambiztosításnak abban az esetben, midőn a társadalom még öntudatra nem ébredt és önmaga nem gondoskodik biztosító intézetek létesítéséről. A szabadság vagy kényszer alkalmazása tulajdonképpen nem elvi, hanem célszerűségi kérdés, melyet minden állam saját viszonyainak, népessége érettségi fokának mérlegelésével dönt el. Pusztán szabadsági rajongásból nagy érdekeket feláldozni és megengedni, hogy a népesség jelentékeny része jusson tudatlanságból és éretlenségből inségre, sem nem szabad, sem nem lehet.

Ott, hol a kényszer gyakorlásának szüksége fenforog s a kényszerbiztosítást tényleg érvénybe léptetik, ott a biztosítást az államnak, illetőleg állami szervezetnek kell gyakorolnia s nem szabad azt akár egy, akár több szabadalmazott magánvállalatra bízni.

Míg az állam kezén a biztosítás egyszerű jótékonyági intézménynyé válhatik, a mennyiben lemond minden nyereségről és tényleg csakis annyi illetéket szed be, a mennyire szüksége van, addig a magánvállalat kezén, legyen az részvény vagy szövetkezeti vállalat, a biztosítás üzlet s ebben a szellemben kezelik is. De ennél az érvenél sokkal fontosabb, sőt döntő az a körülmény, hogy ha az állam kimondja a kényszert s kijelenti, hogy mindenki köteles az általa engedélyezett vagy elismert vállalatok valamelyikénél biztosítani, már ezen kijelentésénél fogva szavatosságot vállal azért, hogy az általa kikényszerített szerződések céljukat is fogják érni, vagyis hogy a biztosított kár esetén okvetlenül megkapja kárát. Már pedig az állam nem szavatolhat oly üzlet mindenkori fizetőképességeért, melyet nem önmaga kezel vagy a melynek vitelére legalább is nagymérvű befolyást nem gyakorol. Ha pedig ezt teszi, nem sokkal helyesebb és czélszerűbb-e, hogyha a biztosítást önmaga saját közegei által gyakorolja? S ezt annál inkább kell tennie, mert semmi esetben sem kerülheti ki, hogy a közigazgatási közegek, különösen a díj-behajtásoknál, a biztosító intézetek által nagy mérvben igénybe ne vétessenek. A kényszer-biztosításnak csak úgy van értelme, ha a kártérítési kötelezettség a díjfizetés teljesítésétől független. Már pedig ebben az esetben a biztosító intézet kénytelen minden, bármi csekély díjat is esetleg kényszer útján behajtani. A kényszerbehajtást hosszadalmas és a mi fő, rendkívül költséges bírói eljárásra nem lehet bízni, mert ez fogná a szegény embereket kis kunyhóiktól megfosztani. Költségkimélés tekintetéből alkalmazni kellene tehát a közigazgatási végrehajtási eljárást. S hol van megadva a biztosítók arra nézve, hogy ezek a szabadalmazott vállalatok nem fogják-e állásukat esetleg indokolatlan nagy díjak szedésére, általában díjemelésekre fölhasználni s hogy nem fog-e megszűnni a díj alku tárgya lenni már az emberekben élő kényelemszeretet folytán is, hiszen kényszer esetén az üzlet magától jön. Bizonyos tekintetben kénytelenek is lesznek a díjak emelésére, mert kényszer esetén elutasítási jogot nem gyakorolhatnak, vagy ha ezt gyakorolhatják, a kényszernek semmi értelme és foganatja sincs. S ha a biztosítás nyereséget eredményez, határozottan indokoltabb, hogy ez az államé

legyen, mint hogy azt, különösen hazánkat tartva szem előtt, gazdag részvényesek rakják zsebre.

Szükség törvényt bont. Hol a szükség szól a kényszerbiztosítás mellett, ott elesik az előnyök és hátrányok vizsgálata. A szükség az egyedül mérvadó és döntő érv s csak legfőlebb az eshetik a mérleg serpenyőjébe, hogy a kényszerbiztosítást nem akadályozzák-e legyőzhetlen technikai nehézségek.

Midőn az állam és magánbiztosítást mérlegeljük, a föltétlen szükség kérdésének el kell esnie. Föl kell tételeznünk, hogy léteznek magánbiztosító intézetek és hogy a népességnek legalább nagyobb része igénybe veszi a biztosítást. Ezt a föltevést habár nem is minden biztosítási nemet, de az épületek tűzbiztosítását illetőleg hazánkban is fenforgónak tart-hatjuk. Az épületek nincsenek biztosítva egyes elhagyatott szegény vidékeken. A jobb vidékeken a nép csak a cserepes házakat nem biztosítja, mert fölöslegesnek tartja. Statisztikai adatokra természetesen nem lehet e tekintetben hivatkoznunk, mert nincsenek, hanem a tapasztalat, a mennyiben természetesen egyéni tapasztalat nyom valamit a latba, a mondottakat igazolja. Hiányos statisztikánk és a tapasztalat is minden esetben igazolja azt, hogy a biztosítás folytonosan tért hódít.

Az állami biztosításnak kétségbevonhatlan hátránya, hogy az emberekben megsemmisíti az öngondoskodás szükségének érzetét, nemcsak abban a részben, hogy a mindenható állam nélkülök gondoskodik róluk, hanem azért is, mert díjszabásai nem simulnak az adott egyéni, személyi és tárgyi viszonyokhoz, egyszóval nem egyénitlenek és az állami biztosítás szervezeténél fogva nem is egyénithetnek, különösen a személyes viszonyokat, melyek a kockázat mérlegelésére határozottan befolylnak, semmi tekintetbe sem vehetik. A magánbiztosítás, különösen pedig a részvénybiztosítás folytonosan az adott viszonyokhoz simul s már díjszabásai által is a kockázatok folytonos mérséklésére hat. Épen az alacsonyabb díjtételek engedélyezése által kényszeríti az embereket p. o. a tűzbiztosításoknál a jobb és czélszerűbb építkezésekre, oly intézkedések és berendezések eszközzésére, melyek a tűzveszélyt leszállítják. Példának okáért gyáraknál bizonyos intézkedések és berendezések létezése vagy hiánya 20—25%-nyi díjkülönbözetet okoz s e különbözet gyári raktáraknál a díj-

nak egész 60⁰/_o-áig terjedhet. A gyárak természetesen az alacsonyabb díjtétel elnyerhetése végett foganatosítják is az illető intézkedéseket és berendezéseket, melyek tetemesen apasztják a károkat. A károk apasztása pedig határozott nemzetgazdasági előny.

A hatósági nehézkes szervezet nemcsak a díjnak az adott viszonyokhoz való folytonos simulását, az egyénítést akadályozza meg, hanem megnehezíti és bonyolítja a kárfelvételeket és kifizetéseket, míg mindezek a magánbiztosításnál az esetek túlnyomó többségében simán és gyorsan folynak le éppen azért, mert az intézkedési jog nincs hosszadalmas eljáráshoz, mit a hatóságoknál tapasztalunk, kötve. Különösen például tömeges tűzkárnál láthatjuk, hogy a kár megtörténtét nyomon követi a kármegállapítás és kifizetés. Az ily tömeges, nagy arányokat öltött károk is egy-két hét alatt teljesen lebonyolíttatnak. Pedig ily károknál sokszor nem ezrekről, hanem esetleg százezrekről is van szó, melyeket az intézetek kiküldöttjei minden halogatás nélkül a kárhelyen véglegesen elintéznek. Egyáltalán hasonlíthatlanul egyszerűbb a magánbiztosítók kezelése az állami vagy hatósági kezelésnél. Míg hatóságoknál a legegyszerűbb ügy is egy rakás kézen forog meg s a valamivel bonyodalmasabb ügy elintézése, esetleg egyszerű pénzutalványozás heteket, sőt hónapokat vesz igénybe, addig a biztosító intézeteknél még az igen bonyodalmasnak látszó kárügyek is a féllel való személyes érintkezés mellett igen rövid idő alatt szoktak elintéztetni. Az intézeteknél minden vezető hivatalnoknak megvan a maga hatásköre, melyen belől véglegesen intézkedik s végez is s legfeljebb csak a fontosabb elvi ügyeket beszéli meg az intézkedés megtétele előtt a főnökkel, illetőleg a főnök az igazgatóval.

Habár némileg az ismétlés hibájába is esünk, szabadjon bár röviden is, de mégis valamivel részletesebben vázolnunk az eljárást, melyet az államnak p. o. a tűzbiztosításnál kellene követnie. Az eljárást ismerve, könnyebben mérlegelhetjük az igazgatási költségeket s inkább vonhatunk párhuzamot az állam és a magánbiztosítás költségei közt, másrészt pedig könnyebben ítéelhetjük meg, hogy magára vállalhatja-e az állam a mezőgazdasági biztosítást vagy sem.

Az állam időközönként, rendesen legalább is minden ötödik évben összeírhatja és megbecsülteti a biztosítandó tár-

gyakat, melyek az e célra szolgáló kataszterben tartatnak nyilván. A kataszterben jegyeztetnek be a történt változások, különösen új biztosítási tárgyaknak keletkezése, illetőleg biztosított tárgyaknak megszűnése. Az új biztosítási tárgyakat az érdekeltek maguk, illetőleg községekben az előjáróság, városokban a tanács tartozik bejelenteni és a bejelentéssel egyidejűleg szabályszerű becsűvel megállapíttatik biztosítási értékek. Évenként, mondjuk: a központban megállapítják az egyes kocszázati osztályokra eső illetékszázalékot, a megyei fiókok végzik az egyéni kivetést és közlik azokat egyelőre megsemlélés és a felszólamlási jog gyakorlása, majdan behajtás végett a községekkel, városokkal. A károkat hatósági kiküldött vagy kiküldöttek intézik el. A kármegállapításnál mérvadó az előleges becsű. A kármegállapítás ellen a felek részéről felmerülő panaszokat közigazgatási úton intézik el. De a fölöttes hatóságnak is joga van a károk felülvizsgálására, természetesen a kárnak a kiküldött vagy kiküldöttek által megállapított összegtől eltérő összegben való megállapítására.

Nem kell hosszasan indokolnunk, hogy állami biztosítás esetén a jelzett eljárást kellend követni. Az összeírás már csak azért is szükséges, hogy biztosítandó tárgy ki ne maradjon. Az előleges becsű és a becsűnek időközönként, legalább is minden öt évben való megújítása azért szükséges, hogy a kármegállapítás lehetőleg egyszerűsítették, lehetőleg csak a kár mérvének, illetőleg a kár összegének megállapítására korlátoltassék, vagyis ennél csak arról lehessen szó, hogy részletes vagy teljes kár esete forog-e fenn és ehhez képest az értékcsökkenés és avulás s a még használható égési maradványok levonásával állapíttassék meg a fizetendő kárösszeg. Nem látszik az állam méltóságával összeegyeztethetőnek, hogy a kár történetkor állapíttassék meg a biztosított tárgynak a tűz napján való értéke egyrészt azért, mert ez alkalmat ad levonásokra s vitákra, alkudozásokra vagy panaszokra és másrészt, mert az állam aránytalan illetékekkel az egyeseket nem terhelheti. Az időközönként s a becsülésnek legalább is minden öt évben való fogatosítása azért szükséges még épületeknél is, mert az építkezési költség folytonosan változik, mert emelkedik vagy leszáll az anyagok ára és a napszám. Az építkezési költség változásának figyelmen kívül hagyása

esetén a kárt vagy alacsonyan vagy magasan térítenék meg. Az első esetben a felek károsodnának, a másik esetben az állam húzná a rövidebbet.

Megjegyezzük, hogy az eljárás ecsetelésénél a svájci állami és a német hatósági épület-biztosító intézeteket tartottuk szem előtt, melyek körülbelől a fentebb vázolt eljárást követik. Ujabb időben azonban ezek az intézetek épen a gyakori tüzesetek által indittatva, nem szorítkoznak pusztán a károsodás arányának, az égési maradványok értékének és az avulásnak megállapítására, hanem az előleges becsű mellőzésével szintűgy mint a magánbiztosítók megállapítják az épületnek a tűz napján való értékét s ezen az alapon számítják ki a kárt. Ez a tapasztalati tény még inkább indokolja, hogy az általános becsléseket minél rövidebb időközökben kell s pedig kiküldött szakértők által foganatosíttatni, mely becsléseknél természetesen a községi előljáróságnak, illetőleg a városi tanács kiküldöttjeinek közbe kellene járulniok. Az általános becsléseken kívül még szükséges külön felülvizsgálatokat tartani. Tanácsolja ezt az eljárást az a körülmény, hogy a becslésnél tévedések fordulhattak elő.

Az eljárás ismerete mellett könnyebben alkothatunk magunknak véleményt arról, hogy az állami biztosítás, tekintettel az igazgatási költségekre, olcsóbb volna-e a mai magánbiztosításnál s remélhető állami biztosítás esetén a díjak leszállítása. Csak az adókivetésekre és beszedésekre kell tekintettel lennünk s az eligazodás igen könnyű.

Nálunk sem az egyik, sem a másik vélemény mellett nem lehet adatokat felhozni. Nálunk különösen a tűzbiztosítás terén, nem nézve a vasutakat, kizárólag részvénytársaságok működnek. Németországban és a Svájcban, hol vegyest működnek állami, részvény- és szövetkezeti biztosítók, már keríngenek ily adatok s különösen az állami biztosítók dicsekednek azzal, hogy ők épen mert igazgatási költségeik kisebbek, olcsóbban biztosítanak.

Ezekre igen helyesen jegyzi meg a svájci biztosítási hivatal 1886. évi jelentésében, hogy összehasonlíthatlan adatokra támaszkodnak. Az állami és hatósági biztosító intézetek rendelkezésére állanak a közigazgatási közegek, továbbá nem fizetnek sem illetéket, sem adót s még portomentességet is élveznek. A becslésért és a díj beszedéséért járó külön ille-

tékek nem folynak be a központba, tehát tekinteten kívül is hagyatnak. A svájczai tűzbiztosítóknál minden épületért 2–3 franknyi becslési díjat kell fizetni. A behajtási illetéket nem tudjuk. Németországban nem ismerjük a becslési illetéket, hanem tudjuk, hogy a beszédési illeték a díjnak $3\frac{1}{2}\%$ -a, melyet a felek külön tartoznak megfizetni. A felek által fizetendő díjat e tételekkel is ki kell egészíteni. Ugy a díj, mint az igazgatási költségek megítélésénél az sem maradhat figyelmen kívül, hogy az állami és a hatósági biztosítók túlnyomólag épületeket, lakházakat és gazdasági épületeket, ellenben a magánbiztosítók túlnyomólag ingóságokat és gyárakat biztosítanak. Azok a német hatósági intézetek, melyek az ingó biztosítással is foglalkoznak, már tetemesebb igazgatási költséget mutatnak ki, mint azok, melyek kizárólag csakis az épületek biztosítására szorítkoznak.

Saját díjtételeinknek a német és svájczai díjtételekkel való összehasonlításánál — ezt mellékesen akarjuk megjegyezni — nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy úgy a Svájcban, mint Németországban az épületek teljes értékét, míg nálunk többnyire csak az eléghető részeket biztosítják. Nálunk a gyárakat szorítják a teljes érték biztosítására. Szilárdan épített lakházaknál és gazdasági épületeknél a teljes érték biztosítása esetén nálunk a rendes díjnak 40–50%-át szokták elengedni.

Midőn a magánbiztosítók költségeinek nagyságát emlegetik, leginkább az ügynököknek fizetett jutalékokra hivatkoznak. Ezen a czímen a biztosítók számláin tényleg tetemes összegek számoltatnak el. De köztudomású tény, hogy a jutalékoknak igen jelentékeny részét maguk a biztosított felek élvezik, tehát tulajdonképen nem jutalékok, hanem díjengedmények s ha mégis a jutalékok közt számíttatnak el, ennek egyedüli oka a viszonbiztosítás, melynek át kell engedni az egész megfelelő díjat s a mely a szerzési és igazgatási költségeket százalékokban téríti meg. Az általánosan követett eljárási mód mellett a viszonbiztosító valamivel nagyobb összeget térít meg, másrészt a viszonbiztosítóval való összekötetés, különösen az általa fizetett szerzési és igazgatási költség előnyös vagy hátrányos volta egyszerűbben és könnyebben állapítható meg.

Kétségtelennek tarthatjuk, hogy az állambiztosítás nem

hozná meg az igazgatási költségek leszállítását s így a díjak mérséklését sem eredményezné s különösen akkor nem, ha nem mondana le a biztosításból eredő mai bevételeiről, sőt valószínű, hogy mai bevételeinek fentartása esetén a díjak határozottan emelkednének.

Természetesen nem hozná meg a nagyobb, vagy mondjuk szebben, vagyis kevésbé sértő kifejezéssel, a méltányosabb kármegállapításokat sem. Nem akarjuk fölemlíteni, hogy a magántársaságokat a verseny, a bírói eljárás kényszeríti a károknak méltányos megállapítására, holott az állambiztosításnál ezek a kényszerítő körülmények egyike sem forog fenn. Súlyt fektetünk arra, hogy ha az állam szigorú, előleges becsű által nem biztosítaná magát a túlzott követelések ellen, vagy pedig előleges becsű hiányában a kártérítést nem szorítaná a tényleges kárra s általában a kármegállapításokat illetőleg lazán és könnyelműen járna el, a nyereségvágy támasztotta tüzek, melyeknél azonban nem kell valami különös nagy nyereségre gondolni, eddigelé ismeretlen arányokat öltenének. Nem csak a jól bebiztosított rozoga, dülő félben levő épületeket, a rosszul fizető kazlakat szokták nálunk felgyújtani, hanem a felvidéken, különösen egyes községekben az épületeket pusztán napszám nyerése végett is felgyújtják. Nem biztosítják itt, legalább feltűnőleg nem, az értéken túl az épületeket, de a biztosítás nemcsak az anyagot, hanem az építéshez szükséges munkát is megtéríti. A munkaalkalom szerzése elég indok a gazdáknak arra, hogy épületeiket felgyujtsák.

Ezzel kapcsolatban megemlíthetjük, hogy az állambiztosítás kénytelen volna a díjakat emelni. A magánbiztosítás az efféle hirhedt vidékeket és községeket lehetőleg kerüli. Az állambiztosítás ezt nem teheti. Másrészt a magánbiztosítók elutasítják vagy megszüntetik az oly egyének tűzbiztosításait, kikről tudják vagy később megtudják, hogy náluk gyakran fölszáll vagy könnyen fölszállhat a vörös kakas. Kizárja a biztosításból nemcsak azokat az egyéneket, kiket a gyújtogatás gyanúja terhel, hanem azokat is, kik rosszul bánnak cselédeikkel, fenhéjazók, veszekedő természetűek, vagyoni romlásnak néznek elébe, szomszédaikkal vagy a községbeliekkel czivakodnak, ellenségeskednek, stb. Az állam ezt sem teheti s a biztosítás megtagadásával még arra sem kényszer-

ritheti a gazdákat, hogy cselédekkel jól bánjanak, a mit pedig a magánbiztosítás megtesz. Már pedig a károk emelkedése föltétlenül maga után vonja a biztosítási díj vagy illeték emelését.

Igaz, hogy erre azzal az érveléssel válaszolnak, hogy állam-biztosítás esetén a tűzkárok keletkezésének vizsgálatánál, a bűnösök kiderítésénél és megbüntetésénél szigorúbban fog eljárni rendőrség és bíróság. Ezt az érvelést, azt hiszszük, bátran vissza lehet utasítani, mely, ha alapos és elfogadható volna, sajnos viszonyokra mutatna. Mi sem a rendőrségről, sem a bíróságról föl nem tételezhetjük, hogy az állam érdekében szigorúbban járna el, mint akkor, midőn egyenes állami érdek fenn nem forog. Mert a biztosító-intézetek megkárosítása végelemezésben nem ezeket, hanem az állampolgárokat sújtja, kiknek a biztosítás elnyeréseért nagyobb díjakat kell fizetniök, mert a biztosító a díj megállapításánál nem lehet s nincs is tekintettel a tűz keletkezésének okára, hanem csakis a tűz által okozott és általa megtérítendő károkra.

Tovább mehetünk s kijelenthetjük, hogy éppen a mezőgazdasági biztosítást, ide értve a gazdasági termények és föl-szerelések tűzbiztosítását és a jégbiztosítást zárják ki technikai okok az állambiztosításból. A jelzett biztosításokra a szabályos, a vitákat lehetőleg kikerülő eljárást lehetetlen alkalmazni. Nem nézzük azt, hogy e biztosításoknál a hivatalos összeírást és becslést minden évben kellene teljesíteni s hogy ez igen is költséges vállalkozás volna, mert egy egész hadsereget kellene mozgósítani, figyelmen kívül hagyjuk azt is, hogy az eljárás még korántsem eredményezné, hogy eltitkolások ne történjenek, tekinteten kívül hagyjuk, hogy az összeírás és becslés még az év folyamában is folyton kiigazításokra szorul; itt egyedül csakis arra fektetünk súlyt, hogy az előleges becslési eljárás a kármegállapításokat illetőleg mégis csak jóformán hiábavaló munka lenne s a legjobb esetben csakis a túlbiztosításokat akadályozná meg, föltéve, hogy az összeíró és becselő közegek munkájukat a kellő lelkiismerettel és szigorral végzik. A kármegállapításnál az előleges becsünek nemcsak azért volna kevés haszna, mert az ingóságok és a termések érték és mennyiség tekintetében szüntelen változnak, hanem főleg azért, mert az elintézendő kérdések súlypontja egész máshol fekszik. Tűzkárnál az első

és főkérdés az, hogy mily minőségű, mennyiségű és értékű ingókat pusztított el az elem? Ezt ki kell nyomozni, e tekintetben az illető birtokos pusztá bemondásának vakon hinni nem szabad. S hogy az elégettnék állított ingók megvoltak a becslés idejében, még korántsem igazolja, hogy megvoltak a tűzkár idejében is.

Még nagyobb nehézséggel jár a jégkár megállapítása, mert itt a felmerülő kérdések következők: 1. mennyi lett volna a termés általában, 2. érte-e jégverés a vetéseket és ha igen, okozott-e általában kárt s ha igen, 3. mily mérvben károsította meg a vetéseket.

Szükségtelen fejtegetnünk, de még csak mondanunk is, hogy mindezekre a kérdésekre az előleges becslő semminemű támpontot sem nyújt. A mit itt mégis meg akarnánk említeni, az abban áll, hogy a terméseket a jéghez egészen hason károk érhetik és már nagy szakavatottság kívántatik a jégkárnak a más hason károktól való megkülönböztetéséhez és különös szakértelem, de lelkiismeretesség is a jégkár arányának megállapításához, különösen ha hason külső nyomokat hagyó károkkal vegyesen fordul elő. Pereskedésre, vitatkozásra tehát van bő alkalom, úgy hogy az állam magánál a jégbecslésnél is, hacsak egészen önkényesen nem akarna eljárni, de másrészt a pajtáskodás szülte megkárosításoknak és túlzott becsléseknek magát kitenni nem akarná, kénytelen volna egészen úgy eljárni, mint ma a biztosító-intézetek teszik.

Vitatlanul hagyjuk azt, hogy állambiztosítás esetén nem szaporodnának-e a békésen el nem intézhető és szakértői becsűre szoruló jégkárok arra való tekintettel, mert nincs meg a verseny, mely a biztosító-intézeteket kényszeríti, hogy lehetőleg kielégítsék a felek igényeit. Érintetlenül hagyjuk azt is, hogy ma a biztosító-intézetek a rosszhiszemű, czivakodó feleket, kik jégkárt jelentenek, habár csak erősebb záporosó verte meg vetéseiket s a jégnek még csak hirehamva sem volt, a biztosításból való kizárás által igyekeznek a nyakukról lerázni, a mit az állam természetesen nem tehetne s már ezzel is korlátozzák a békétlenkedő lármázók csoportját s a vitás jégkárokat. Súlyt csakis arra fektetünk, hogy az államnak sem méltóságával, sem tekintélyével nem fér össze, hogy káros felekkel oda álljon alkudozni, veszekedni és czivakodni, pedig ezt a mezőgazdasági biztosításnál föltét-

lenül meg kellene tennie. Ezt csak azok tagadhatják, kik abban a képzelődésben élnek, hogy az állammal szemben a felek semminemű alaptalan és túlzott igényekkel sem fognak előállani.

Az alkudozásokat és perlekedéseket bizzuk a felekre. Az államnak pedig tartsuk fenn a jogot, hogy megfelelő törvények és törvénykezési eljárás által tegyen igazságot a felek közt. Ne tegyük azonban magát az államot is pörös féllé, már csak azért sem, hogy ne adjunk újabb alkalmat a kormány ellen való pártoskodási vádakra. A kormány ezeket nem fogná kikerülni. Előállana a rágalom, ha X. kormány-pártinál a kármegállapítás simán folyna le, míg Y. ellenzékinél a kárfelügyelő a legjobb akarat és szándék mellett sem tudna boldogulni. S különösen a pártoskodás vádja nem fogna elmaradni, ha megtörténnék, pedig ez nagyon gyakran megeshetik, hogy X-nek a jégkárért néhány százalékkal többet állapítottak meg, mint tőszomszédja Y-nak.

Nem szabad a biztosítást összezavarni a szállítási és közlekedési vállalatokkal. Ezek kezelése bizonyos meghatározott elvek, szabályok szerint történik s minden szolgáltatnak megvan a maga szabott, változhatlan díja. A biztosításban már egyáltalán nincs meg a kezelésnek ez az egyszerűsége s különösen nincs meg a tűzbiztosításnál. Megszabott, határozott díjakat, melyektől semmi körülmények közt és senki javára eltérni nem lehet, tulajdonképen csak az életbiztosítás ismer. Díjszabás tekintetében vele némileg azonos a baleset- és a jégbiztosítás. A tűzkárbiztosítás szorosan véve fix díjakat nem ismer. Vannak ugyan általánosan megállapított díjtételek, melyek alul azonban annyi már a díjszabásban engedett és az illető intézkedési joggal ellátott közeg bölcs belátása szerint engedélyezhető kivétel, hogy az általános szorosan véve semmi. S a ma megállapított díjtételek esetleg már holnap nem igazak, mert megszűnt alkalmazásuk lehetősége, akár mert alacsonyaknak, akár mert magasaknak bizonyultak. De hát végre a tűzbiztosítási díjakat is meg lehetne általános érvénynyel állapítani, habár számos egyéni érdek és azon közérdek sérelmére, mely a károk lehető leszállításában nyilvánkozik.

Magát az üzletvitelt, különösen a károk megállapítását, az ennél követendő eljárást még szabályozni lehet, az épületeket,

a jégbiztosítást, de semmi esetben sem az ingókat illetőleg. Ennél is ki lehet ugyan mondani bizonyos általános elveket, de nincs arra eset, hogy az ingó károk megállapítása körül követendő egész eljárást minden részleteiben meg lehessen állapítani. Az ingó károk rendezésénél bizonyos önállóságot már azért is meg kell adni az illető kárfelügyelőnek, mert minden egyes esetben a valószínű kár megállapítása végett, — mert ingó károknál s erről nem szabad megfélekednünk, a legtöbb esetben nem teljes bizonyosságról, hanem csak valószínűségről van szó — más és más eszközökhöz, bizonyítási módokhoz és kutatási eljárásokhoz kell folyamodni. Rendkívüli jártasság és ügyesség kívántatik ahhoz, hogy midőn a kárrendező egy rakás hamunál egyebet semmit, de semmit sem lát, a rászedetést kikerülje és a kárfölvételt úgy végezze, hogy magát a kárt mindenki tisztán lássa maga előtt. Akárhányszor megtörténik, hogy nemcsak a felek maguk túlozzák kárukat, hanem egy rakás tanú is erősíti állításukat s a végeredmény mégis igazolja, hogy a nagyításoknak fele sem igaz s a káros fél a megállapított kárösszeget meghunyászkodva szépen elfogadja. Van eset, midőn a kutatás és keresés a káros fél részén való igazsággal homlokegyenest ellenkező állításokat is hoz felszínre, melyeknek valótlanúsága a gondolkozó szakértő előtt rögtön bizonyossá lesz. Fordul elő eset, midőn a feleknek egyszerű tévedése bonyolítja a kárrendezést és csak rendkívüli türelemmel lehet a fél fejéből a tévedést kivenni. Nehogy egyoldalúsággal vádoltassuk, rögtön megjegyezzük azt is, hogy a kárrendezők is követnek el tévedéseket és hibákat a felek, de igen gyakran az intézetek hátrányára is. A felek hátrányára elkövetett ily tévedéseket könnyen lehet helyrehozni, mert rendesen kézen fekszenek s nem kell őket hosszasan keresni, s különösen azért, mert a felek nem fogadják el a kármegállapítást. De az intézet hátrányára elkövetett eljárási tévedéseket és hibákat már bajos kiigazítani. Néha nem érdemes miattuk fáradni és költekezni, néha pedig már bajos az anyagot kiegészíteni s az igazságot kideríteni.

Különben nem a károknak miként való rendezéséről akartunk szólni, hanem csak azt a tételt akartuk igazolni, hogy a kárrendezési eljárást úgy szabályozni, hogy a kárrendezőnek magát egyszerűen az utasításokhoz kelljen tar-

tania, teljes lehetetlen. Még tovább is mehetünk és mondhatjuk azt is, hogy ingó tűzkároknál a kárfölvétel és kármegállapítás ellenőrzése is bajos és a kárfelügyelő kármegállapításában akaratlanul is meg kell nyugodni. A kárrendező, különösen az ingó károk rendezőjének állása bizonyos tekintetben határozottan bizalmi állás, s erre tényleg már csak kipróbált egyének alkalmazhatók.

Eszünk ágában sincs azt mondani, hogy az államnak nem sikerülne ily egyéneket megnyernie. De hogy hajlandó lesz-e bennök oly mérvben megbizni, mint azt a magánbiztosítók teszik, az más kérdés. De nemcsak a kárrendezőről, hanem általában az egész berendezésről van szó, mely a főhivatalnokok, különösen pedig az igazgatók részére határozott önállást és rendelkezési jogot követel, mert itt bizony sok esetben nem lehet tanácskozni, föl és leírni, hanem rögtön kell határozni, intézkedni és cselekedni.

Végezzünk itt a magánbiztosítók ellen fölhozott panaszokkal, hogy a károkat saját érdekekben, hogy nyereségeiket szaporítsák, nem állapítják meg a tényleges mérvben, hanem ezen jóval alul. A jégbiztosítás eredményei köztudomásuak. Mindenki tudja, hogy ennél az üzletágnál a biztosító intézetek csaknem évről-évre nagy összegeket veszítenek, tehát sem nagy díjakat nem szedhetnek, sem a tényleges károkból nagy levonásokat nem eszközölhetnek. Ha ezt az érvelést meg is lehet támadni, minden kétségen felül áll az, hogy ezen az üzleten meg nem gazdagodhatnak. Az »Első magyar általános biztosító társaság« jégüzletét állítólagos szövetkezeti alapra fektette. Tény az, hogy a biztosított feleknek oda ígérte az egész üzleti nyereséget, azzal az utólagos kijelentéssel, hogy a veszteséget maga viseli. Az eredmény mégis az, hogy a »szövetség« tagjai közül számosan panaszkodnak, hogy káraikat rosszul állapították meg, továbbá hogy a szövetségnek eddigelé nemcsak hogy nyeresége nem, hanem igenis tetemes vesztesége volt. Pedig a jégszövetség alapításának egyik célja épen abban állott, hogy a károkat simábban lehessen elintézni, a feleket pedig visszatartani az alaptalan és túlzott igényektől.

Midőn nálunk a biztosítás rendkívül nyereséges voltáról beszélnek, rendszeren az »Első Magyar«-t nézik, mely hazánkban bizonyos tekintetben szabadalmazott állást foglal el.

Figyelmen kívül hagyják azonban azt a számos hazai intézetet, mely elbukott, s figyelmen kívül hagyják az újabban keletkezett, ma is működő, szintén magyar intézeteket, a »Foncière«-t és a »Magyar Francziá«-t, melyek egyike sem juttatott busás osztalékokat részvényeseinek, hanem épen ellenkezőleg mindegyike a részvényesekre tetemes veszteséget háritott. Az igazságos mérték pedig nem ez vagy amaz intézet jövedelme, mely csak a véletlennek vagy az előre való gondoskodásnak is lehet eredménye, hanem az összes intézetek állapota és jövedelme.

De tartsuk magunkat az »Első Magyar«-hoz. Ennek rendkívül jól folyt dolga egészen a legutóbbi évekig. Pártolták és pártfogolták mindenfelé és minden irányban, úgy, hogy hazánkban, különösen a magyar vidékeken, melyek egyszersmind a tűzüzletre az aránylag olcsó díjak ellenére a legjobb vidékek, határozottan domináló állást foglalt el. A hetvenes évek végén megindult verseny kezdte lassankint elfoglalt állásából kiszorítani s kényszerítette nemcsak arra, hogy díjait tetemesen mérsékelje, hanem üzletét terjeszsze és tágítsa az oly vidékeken, hol ugyan már nagyok a díjak, de folytonosan ég. Üzleti nyereségei az utolsó években tetemesen hanyatlottak. Fizetett ugyan még nagy osztalékokat, de nem a tűzüzletből, hanem főleg a tőkék kamataiból. A legutolsó 1890-ik évben osztalékot tulajdonkép csak a szabályos vagyonkezelés hátrányára fizetett. Nyereségnek tudta be nemcsak az 1890-ik évben, hanem az előbbi években is elért árfolyamemelkedéseket s ennek 180.000 frtot tevő részét osztotta ki a részvényesek közt, úgy hogy a közel 19 millió forintot tevő értékpapirjainak esetleges árfolyam hanyatlására semmi külön tartalékja nincs, holott az 1889. évi mérleg 330.000 frt. ily külön tartalékot mutat ki.

Szabadjon azonban az »Első Magyar« *tűzüzletére* vonatkozólag bemutatnunk az utolsó 11 évnek nyereségadatait s ezeket összehasonlítani a díjbevétellel, mely alatt értjük a díjbevételt a törlések levonásával, de a viszonzbiztosítási díjak leszámítása nélkül.

	Díjbevéte l	Nyereség (+) Veszteség (—) általában	A díjbevétel százaléka
1880.	3,334.358	— 218.140	6.5
1881.	4,419.266	+ 1,113.040	25.2

	D i j b e v é t e l	Nyereség (+) Veszteség (—) általában	A díjbevétel százaléka
1882.	3,753.731	+ 431.026	11·5
1883.	3,464.251	+ 462.400	13·3
1884.	3,485.519	+ 255.594	7·3
1885.	3,670.642	+ 215.349	5·9
1886.	3,529.742	+ 212.728	6·0
1887.	4,053.236	+ 141.181	3·5
1888.	3,857.289	+ 212.393	5·5
1889.	3,810.695	+ 56.920	1·5
1890.	4,365.665	— 170.360	3·9
Átlag	3,794.945	+ 246.557	6·5

Mielőtt a közlött adatokból levonjuk a végkövetkeztetést, előre kell bocsátanunk azt, hogy mi a nyereség és veszteség-kimutatásban nem tartottuk magunkat szorosan az említett intézet kimutatásaihoz, hanem azt a díjtartaléknak úgy a bevételeknél mint a kiadásoknál való figyelmen kívül hagyásával önállóan számítottuk. Ennek kell tulajdonítani az 1881. évi rendkívüli nyereséget, melyet korántsem a tűzbiztosítási üzlet eredményezett, hanem az abban az évben az »Első Magyar« által alapított bécsi biztosítóval való transactió, mely rendkívüli díjbevételeket hozott, melyek ellenében azonban nagyobb mérvben kellett a díjtartalékot emelni, mi tényleg meg is történt. Az összeget, mivel föltétlenül kellett a díjtartalékot emelni, le kellett volna számítani a nyereségből, de megfelelő adat hiányában, ezt nem tehattük. Önkényesen pedig nem akartunk eljárni. A helyes eljárás és ítélethozatal tulajdonképen az 1881-ik év kihagyását követelné. De még azt a rendkívüli évet is beleértve, a tűzbiztosítási üzlet tiszta nyereségként a díjaknak 6·5%-át eredményezte. Ezt az átlagos nyereséget azonban a legutóbbi 6 év egyike sem hozta meg. A legmagasabb nyereség százalék ezen hat év alatt 6%, de leszállt 1·5%-ra is, sőt 1890-ben veszteséggel is végződött, mely az évi díjbevétel 3·9%-ával egyenlő.

Köztudomásu, hogy nálunk összeházasították a jégbiztosítást a tűzbiztosítással. Nem lesz talán érdektelen, hogy ha e két üzletág együttes eredményét nézzük, kapcsolatban az »Első Magyar« által fizetett osztalékokkal. Elég lesz, ha

1884-ig visszamegyünk, midőn a tűzüzet nyeresége határozottan leszálni kezdett.

Nyereség (+) vagy veszteség (—).				
	A tűzüzetnél frt.	A jégüzletnél frt.	Összesen frt.	Osztalék frt.
1884.	+ 255.594	+ 283.858	+ 539.452	660.000
1885.	+ 215.349	— 40.816	+ 174.533	498.000
1886.	+ 212.728	+ 18.798	+ 231.526	600.000
1887.	+ 141.181	+ 24.794	+ 165.975	450.000
1888.	+ 212.393	— 66.537	+ 145.856	456.000
1889.	+ 56.920	— 41.571	+ 15.349	480.000
1890.	— 170.360	— 364.602	— 534.962	180.000

A most közölt adatokból kétségtelen, hogy azokat a nagy osztalékokat nem fizethette az üzleti s különösen az elemi biztosítási üzletek adta nyereségéből. Fizette az utolsó időkben azokból a nagy tőkékből, miket akkor, midőn a biztosítási üzlet még fényes eredményekkel járt, bölcs előrelátással és gondossággal gyűjtött. Ne feledjük azt, hogy a részvényeseknek 1884. január 1-én a biztosítási üzletbe részvény és nyereségtartalék tőkében 4,562.000 frtjuk volt befektetve. Ez 5⁰/₆-os kamatláb mellett már is 228.100 frtot eredményez. S az »Első Magyar« azóta sem szűnt meg a nyereség tartalékot jelentékenyen szaporítani. Ez a tőkéje az 1890-dik év elején volt 2,378.633 frt., végén pedig 2,416.140 frt.

Hogy főleg a tőkék kamatjövödelme s az évközben eladott értékpapírok nyeresége eredményezte az osztalékokat, az kitűnik, ha összehasonlítjuk az intézet biztosíték-alapjait az 1880. és 1890-ik évek végén.

	Biztosítéki alapok.	
	1880.	1890.
Részvénytőke	3,000.000	3,000.000
Tartaléktőke	1,122.069	2.416.140
Díjtartalék a tűz- és szállitmány- biztosítási ágban	1,298.762	1,786.191
Életbiztosítási díjtartalék . . .	7,228.750	15,524.213
Összesen . . .	12,649.581	22,726.544

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy az életbiztosítási díjtartalék nem az intézet vagyona, hanem adóssága, melyet 4⁰/₀-al köteles kamatoztatni, tehát csak az ennél

nagyobb kamatjövedelmet tekintheti nyereségnek. Ha a kamatláb viszonyokat tekintjük, az 1880. évi még nem is egész fele annyi életbiztosítási díjtartalék kezelése jelentékenyen nagyobb jövedelmet biztosított, mint az 1890. évi kétszerte nagyobb díjtartalék. Akkoron a díjtartalékot még átlag $5\frac{1}{4} - 5\frac{1}{2}\%$ -al lehetett elhelyezni, ma csak $4\frac{1}{4} - 4\frac{1}{2}\%$ -al. A kisebb tőke aránylag nagyobb jövedelmet hozott, mint ma a nagy tőke. Mert $5\frac{1}{4}\%$ -os kamatozás mellett az 1880-dik évi biztosítéki alapok hoztak 374.952 frtnyi, az 1890. évi biztosítéki alapok pedig a kedvezőbb $4\frac{1}{2}\%$ értékesítést véve számítási alapul, 401.726 frtot, tehát csak 26.774 frttal többet, habár ott a kedvezőtlenebb kamatlábat, itt pedig a kedvezőbbet vettük, holott tulajdonképen megfordítva kellett volna eljárunk s ha ezt teszszük, kétségtelenül az ellenkező eredmény jött volna ki, t. i. az, hogy 1880. évi kisebb tőke nagyobb kamatjövedelmet biztosított az 1890. évi jelentékenyen nagyobb tőkénél.

Kétségtelen ezekből, hogy a nagy osztalékok aranjuezi szép napjai jóformán lejártak, nemesak az »Első Magyar«-nál, hanem az összes hasonragú és állású intézeteknél is. Az üzlet épen úgy mint a tőkék jövedelme folyton csökken, természetes, hogy vele együtt apad a részvény osztalék is.

Mit itt hazai intézetünkről elmondottunk, az világszerte minden intézetről áll. A régi nagy intézetek, melyek eléggé óvatosak voltak és nagy tőkéket gyűjtöttek, még fizetnek aránylag nagy osztalékokat. Az újabban keletkezett intézetek, ha általában fizetnek osztalékot, mert ez sem történik mindig, az a részvénytőke kamatjövedelmét vagy általában fölül nem múlja vagy csak igen csekély összeggel haladja meg. S az ok mindenütt ugyanaz. A verseny kényszeríti az intézeteket a díjak leszállítására, a kamatjövedelem pedig hanyatlík.

Bocsánatot kell kérnünk, hogy e kérdésnél oly hosszasan időztünk. Csakhogy ezt illetőleg annyi a téves nézet nemcsak lent, hanem fönt is, hogy nem ártott ezzel behatóbban foglalkoznunk.

Rendesen hiszik s állítják, kivált nálunk, hogy az állam a biztosításból majd nem akar nyereséget húzni. Gróf Dessewffy Aurél mondja egy helyütt, hogy a pénzügyministerek az adót onnan veszik, a hol van s nem sokat fontolgatják az elmélet által felállított igazságossági elveket. Wagner a biz-

tosítás államosítását egyenesen azért követeli, hogy azokat a jövedelmeket (?), miket a biztosítók húznak, az állam a maga részére lefoglalja. Bizony, ha az államnak pénzre van szüksége, nem sokat fog gondolkozni és meríteni fog a kész alapból.

Mondják ugyan, hogy ha az állam nyereséget is fogna húzni, ezt a tűzoltói intézmény fejlesztésére és támogatására, esetleg a jobb, t. i. a szilárd építkezés előmozdítására fogná fölhasználni s így a megelőzés által egyenesen a károk kevesbedésére és kisebbedésére fogna hatni. Az előny annál szembezőköbb, mivel a magánvállalatok mit sem tesznek a tűzoltói intézmény és a jobb építkezés előmozdítására.

Tisztában van azzal mindenki, hogy a jobb építkezés és a tűzoltói intézmény helyi érdek s mindig csakis az illető város, illetőleg község előnyére van. Föltéve, hogy az állam a nyereséget tényleg a jelzett czélokra használná föl, a helyi érdekeket, esetleg csak magánérdekeket támogatná. Nem nézve azt, hogy vajjon ez képezhet-e állami feladatot, bizonyos, hogy a nyereség fölosztására nézve semminemű igazságos kulcs nem létezik s az eljárás csak folyto os panaszokra és fölszólalásokra adna alkalmat. Ha az állam e tekintetben mint pusztá jótékonyági intézmény akarna eljárni, első sorban is a legszegényebb vidékeket kellene tűzoltói szerekkel ellátnia és itt kellene működnie tűzoltó egyletek és testületek alakításán. Ebben az esetben panaszkodni fognának a jobb és gazdagabb vidékek, leginkább azok, melyeknek a legfejlettebb és ennél fogva legköltségesebb is tűzoltói intézményök. S ezen a vidékeken a panaszok annál élesebbek lennének, mert nemcsak valószínű, hanem bizonyos is, hogy az állam a díjakat nem fogná abban a mérvben leszállítani, a mely arányban a tűzoltói intézmény fejlődött és a kárveszély leszállt. Megfordítva, ha az állam a már fejlett tűzoltói intézményeket támogatná és tenné ezt esetleg a legigazságosabb módon, hogy minden egyes községnek visszajuttatná a jelzett czélra a nála elért hasznót, a panaszok és az éles megtámadások a legrosszabb és a legelhanyagoltabb vidéken volnának hallhatók. Viszont ez az eljárás még különösen akkor nem volna igazságos, ha az állam csakis az épületek tűzbiztosítására szorítkoznék, holott a tűzoltói intézmény az állam által nem biztosított ingókat is védi. Ebben az esetben a

polgárok egyik osztálya adóztatnék meg a többi osztályok előnyére.

Mi a magánbiztosítókat illeti, határozottan nem áll az, hogy azok a tűzoltói intézmény és a jobb építkezés érdekében mit sem tesznek. Közvetlenül ugyan csak kevésé segítik fentartani a tűzoltóságot, mert csak alkalomadtán juttatnak annak jutalmazásokat és segélyeket. Közvetlenül tényleg nem támogatják a jobb építkezést. De közvetve igen is nagy mérvben segítik elő mind a kettőt, a mennyiben a díjakat abban a mérvben szállítják le, a mely arányban a kárveszély csökken. Budapest fővárosában, hol a mentés a legfejlettebb, a legcsekélyebb díjakat fizetik. A közönséges épületek (lakházak) és ingóságok biztosítási díja itt 1.000 frt után 30—80 kr., a szerint, a mint épületeknél a teljes érték vagy csak az eléghető rész van biztosítva, továbbá a szerint, a mint a tűzveszély nagyobb vagy kisebb, valamint a szerint, hogy a mentés lehetősége közelebb vagy távolabb esik. De ezek a díjak csak egy évre szólnak. Több éves biztosításoknál a díj tetemesen csökken. Például 6 éves biztosításnál vagy 15% díjleengedést vagy egy ingyen évet adnak, 10 évi biztosításnál vagy a díj 20%-át engedik el vagy 2 ingyen évet adnak. Ki a díjat 4 évre előre megfizeti, egy ingyen évben részesül. Két ingyen évet kap az, vagyis hét évre biztosittatik az, ki a díjat öt évre fizeti meg előre. Az utóbbi két eljárási mód nyer mindinkább alkalmazást a jelzálogintézetek befolyása alatt, melyek nem akarnak évről-évre arról gondoskodni, hogy vajjon a díj megfizettetett-e és így érvényben fentartott-e a biztosítás. Aránytalanul nagyobbak már a díjak Szegeden, Aradon, Szabadkán, Pozsonyban, stb., hol a mentés már nem oly hatályos, mint Budapesten és az építkezésnek is megvannak a maga hiányai.

A megelőzés és a biztosítás egymást kölcsönösen kiegészítik. Minél hatályosabb a megelőzés, minél szigorúbb és alkalmasabb tűzrendőri intézkedések akadályozzák a tűz keletkezését, minél gyorsabban és erélyesebben működik a mentés és korlátozza az elem pusztítását, aránylag annál kevesebb a károsodás s aránylag annál kevesebb összeget kell a károk megtérítésére fordítani. De ha a megelőzés és a biztosítás egymást kölcsönösen ki is egészítik, a két feladatot azért nem lehet egymással összezavarni. A megelőzés legtöbb viszonylatában

tulajdonképpen helyi feladat és azt a helyi viszonyoknak megfelelőleg kell is szabályozni, míg a biztosítás semmi esetben sem lehet helyi feladat. A megelőzés és mentés a közigazgatás körébe tartozik, a biztosítás vagyis a kártérítés nyújtása mindig egyéni érdek s leghelyesebben magánjogi szerződéssel szabályoztatik.

Még kevésbé szól az állambiztosítás mellett azon, Wagner által hangoztatott érv, hogy e módon kikerülhetők a biztosító intézetnek közigazgatási szempontból való szabályozása. Bármily nehéz is azt a határvonalat eltalálni, mely épen úgy távol esik az állami túlzott beavatkozástól, mely az állami felelősséget és szavatosságot vonná maga után, mint a biztosító intézetnek teljes szabadságától, mely esetleg a felek megkárosításával járna, azt a határvonalat gondos körütekintéssel és kellő figyelemmel és jóakarattal még is el lehet találni. Ezzel az érveléssel azonban mindent lehetne és kellene államosítani. A termelés és fogyasztás összhangja nemcsak kívánatos, hanem megzavarása határozottan káros. Miután pedig nehéz, sőt teljes lehetetlen törvényileg szabályozni a termelés és fogyasztás egyöntetűségét, tehát meg kell szüntetni a mai magángazdaságokat és végezze az állam a termelést és gondoskodik arról, hogy a termelés és a fogyasztás közt disharmonia ne legyen.

Ugyancsak Wagner azért ajánlja és követeli a biztosítás államosítását, hogy így bizonyos kiegyenlítetttség létesíttessék az egyes osztályok és vidékek közt. Hogy az osztályalakulás történeti fejlemény s a legtöbb esetben nem az illető érdeme, hogy gazdag s nem az illető hibája, hogy szegény s hogy nem az illető akaratától függ, hogy ezen vagy azon a vidéken lakják, mindezt készségesen megengedjük. De ha egész következetességgel akarunk eljárni, végre oda kellene jutnunk, hogy Alföldünket át kellene engednünk a felvidéki tótoknak. A gazdag családokat, kik vagyonukat és állásukat a hűbériségnek köszönhették, szegényekké kell tennünk. Sőt tovább mehetünk s azt mondhatjuk, hogy mindazokat az embereket, kikkel a természet mostohán bánt el, kevesebb észbeli tehetséggel és kevesebb testi erővel látott el, mint a többieket, kellene emelni, a tehetségesebbeket és a legerősebbeket kellene elnyomni, általában az államnak a mai világrend helyett egy egészen új megfordított világrendet kellene létesíteni.

Maradjunk azonban tárgyunk mellett s ne kutassuk az új szocialistikus világrendet, mely mindent föl akarna forgatni. Kétségtelenül hátrányban van felvidékünk a tűzdíjak tekintetében, de ismét előnyben van a jégbiztosítási díjakat illetőleg. A szőlősgazda határozottan nagyobb jégbiztosítási díjat fizet, mint a gabonát termelő gazda. Mégis nagy kérdés, hogy elcserélné-e szőlőjét a szántófölddel, már t. i. területet területtel. Egyes vidékeket jobban járja a jég mint más vidékeket, de azoknak a jégvidékeknek még más természeti előnyeik vannak. E példák is eléggé igazolják, hogy kiegyenlítetttség létesítése csakis zürzavart okoz s sokkal jobb azt az egyes gazdaságokra, az egyéni belátásra és törekvésre bízunk, mint az állami mindenhatóságnak és gondoskodásnak fentartanunk. Az állam az emberek közt kiegyenlítetttséget csakis úgy létesíthet ha megsemmisíti az egyéneket.¹⁾

Bizonyosan maga Wagner sem akarna ily messzire menni. Hiszen ajánlja a koczkázatok osztályozását, csak hogy nem abban a mérvben, mint azt a magánbiztosítás eszközli, hanem a vagyonos osztályok, az előnyösebb helyzetben levők hátrányára. Tulajdonképen azt követeli, hogy mindezek áldozatok hozására, tehát bizonyos tekintetben jótékonyság gyakorlására kényszeríttessenek. A jótékonyságot tiszteljük és becsüljük, míg az nemes szívből ered s magán viseli az önkéntességet, de a kikényszerített jótékonyságnak nincs semmi erkölcsi értéke. Gazdasági hátránya pedig határozottan van, mert az embereket kevésbé vagy épen nem ösztönzi a gazdasági haladásra vagy tárgyunknál maradvá oly intézkedések megtételére, melyek a károk mennyiségét és összegét leszállítanák.

S mi abban semmi igazságot sem látunk, ha a biztosítási terhet a gyengébbek vállairól leveszszük és az erősebbek vállaira rakjuk. Már pedig ide törekszik az állami biztosítás.

¹⁾ Hogy nem túlozunk, ide írjuk Wagner érvelését: Ein ganz strenges Classificationssystem baut auf diesen Unterschieden, wie auf Natur gegebenen Thatsachen weiter, erhält und indirekt verstärkt sie dadurch noch, während es eben *historisch gegeben* dem einzelnen *nicht* unbedingt zum Verdienst oder zur Schuld zu setzende Unterschiede sind, welche durch eine billige Abweichung vom Classificationssystem einer gewissen *Ausgleichung* entgegen geführt werden. So wird mitunter sogar eine gerechte *Sühne* in einer solchen Politik liegen. (Tübinger Zeitschrift 1881. 149. 1.)

Hazánkban különösen az állami biztosítás ellen szól még a mai közigazgatási rendszer, mely kizárja, hogy az állam föltétlenül igénybe vehesse a közigazgatási tisztviselőket és hivatalnokokat. Éppen erre való tekintettel nálunk különösen még ez idő szerint állami biztosításról szó sem lehet.

MAGÁNBIZTOSÍTÁSI VÁLLALATOK.

Már föntebb előadtuk, hogy biztosítási vállalat a kellő bizalom hiányánál fogva nem lehet magánczég, közkereseti vagy betéti társaság. Kifejtettük már azt is, hogy magánbiztosító vállalatként működhetik maga az állam, de hogy rendesen részvénytársaság vagy szövetkezet szokott működni.

Némelyek megkülönböztetnek még vegyes alakú biztosítási vállalatot is, mely sem nem részvénytársaság, sem nem szövetkezet. Ily vegyes alakú társaságok például szolgálhatnak különösen az amerikai biztosítók. Az ily társaságok jellemző vonása, hogy van részvénytőkéjük, mely azonban csakis meghatározott, rendesen az országos kamatlábnak megfelelő kamatban részesül s hogy a vállalat nyeresége a tagokat, más szóval a biztosított feleket illeti meg.

A biztosítottaknak a nyereségben való részesítése egymagában nem állapíthatja meg a vegyes alakot azért, mert a részvénytársaságok is szokták biztosítottjaikat az üzlet adta nyereségben részesíteni. Előfordul ez különösen az életbiztosításnál és a jégbiztosításnál.

Marad tehát az állítólagos vegyes biztosító vállalatoknak az a másik jellege, hogy a vállalati tőkét részvényjegyzés által szerzik be, mely azonban, mint említettük, csakis meghatározott kamatban részesül. De erre nézve tekintetbe kell venni azt, hogy itt tulajdonképen oly korlátolt szövetkezettel van dolgunk, melynek tagjai csakis a kölcsönösen megállapított díjakat kötelesek megfizetni, de azon túl semminemű más kötelezettséggel vagy szavatossággal nem tartoznak. Nem kötelesek tehát pótdíjakat fizetni, valamint nem tartoznak a biztosított, illetőleg a kárösszegeből semminemű levonásokat sem tőrní. A vegyes alakú vállalatok tehát voltaképen korlátolt szövetkezetek, melyeknek már az üzlet megkezdésekor bizonyos meghatározott biztosítási alapjuk van, vagyis oly alapjuk, minőt törvényünk is minden biztosítási vállalatnál

megkövetel s a mely nem nézve a netalán már gyűjtött nyereségtartalékokat, egyedül szolgál a vállalatnak a bevételeket netalán meghaladó kiadásai, illetőleg veszteségei fedezetére.

Különben az elnevezés mellékes. Nevezzük a most jelzett alakú vállalatokat korlátolt szövetkezeteknek vagy vegyes alakuaknak, tény az, hogy ezek kieszelésére az a körülmény szolgált indító okul, hogy az emberek nem hajlandók pótdíjak fizetésére vagy a biztosított illetőleg kárösszegekből való bizonytalan levonások türésére most, hogy a részvénytársaságoknál szabott díjakat élvezhetnek s a teljes biztosított, illetőleg kárösszegek kifizetésére számithatnak.

Máskülönben a szövetkezetek régi formájukban, midőn a tagoktól inkább csak előleget kértek, a fizetendő járulékokat pedig csak később, midőn már tudták az évi szükségletet, állapították meg s szedték be, ma meg sem állhatnak, már csak a viszonbiztosítás miatt sem, mely a pótdíjakat kizárja. A szövetkezetek, ha a viszonbiztosítás előnyeiben részesülni akarnak, szintén kénytelenek előre megállapított, szabott díjakat követelni. S ha józanul járnak el, nemcsak oly magasakat, mint a részvényvállalatok, hanem valamivel magasabbakat fognak követelni, főleg az első években, míg eléggé bő tartalékokat gyűjtöttek.

S itt lesz helyén figyelmeztetnünk arra, hogy szorosan véve a részvényvállalat sem egyéb, mint a biztosítottak szövetkezete. Csak szem előtt kell tartanunk azt, a mit már fentebb kiemeltünk, hogy a biztosítást tényleg nem a biztosítási vállalat mint ilyen, hanem minden körülmények közt maguk a biztosítottak nyújtják. A részvénytőke tulajdonkép csak arra nézve szolgál biztosítékul, hogy a vállalat elegendő számú biztosított felet fog összegyűjteni.

Ha a vállalati tőke elég nagy arra, hogy az emberekben bizalmat ébreszsen, a részvénytársaság elvállalt kötelezettségét teljesitheti is s aránylag már rövid idő alatt gyűjtheti össze a vállalat fenállását biztosító tagokat. S láthatjuk is, hogy a biztosítás terén aránylag nagyobb hódításokat tesznek a részvényes vállalatok, mint a szövetkezetek.

Nálunk a szövetkezeti vállalkozás daczára annak, hogy a biztosítás eszméje éppen ily alakra utal, nem tudott érvényre jutni. Az ok közel fekszik s azt a fentebbiekben tu-

lajdonképen már meg is mondtuk. Az emberek nem hajlandók pótdíjak fizetésére vagy a biztosított, illetőleg kárösszegekből való levonások türéseire. Másrészt a szövetkezet különösen kezdetben aránylag csekély biztos tőke fölött rendelkezik s így esetleges kedvezőtlen évben nem is nyújt kellő fedezetet. Más szövetkezeti alakot és eljárást tartva szem előtt, az emberek nem hajlandók, hogy a szövetkezet érdekében áldozatokat hozzanak, nagyobb díjakat fizessenek, hogy megfelelő biztosítéki alapot lehessen alkotni s ezenkívül még a biztosítási alap létesítéséhez is hozzájáruljanak.

Az u. n. vegyes társaságokat nálunk nem ismerték. Nagy köszönet nincs is bennök. Az alap, mit összegyűjtenek, rendszerint csekély. S ha le is mondanak az osztalékról, rendszeren fentartják maguknak a vállalat igazgatását s ezen a czímen biztosítanak maguknak aránytalanul nagy jövedelmeket. Vállalkozásukban merészek, mert a kockázott tőke aránylag csekély s a részvényesek a tőkéért bő kárpótlást nyernek a maguknak biztosított nagy jövedelmekben. Üzleteiket óriás mérvben szaporítják, de ez a szaporítás óriás költségekbe is kerül s aránytalanul nagyobbak, mint akár a szövetkezeti, akár a részvényvállalatnál. Az üzlet növelése érdekében rendszeren még szemkápráztató, beválthatlan ígéretekkel tesznek. Bekövetkezik ugyan a kijózanodás, de rendszerint már több-kevesebb áldozat után.

Különben a biztosítási szövetkezeti vállalatban koránt sincs meg az a magasabb erkölcsiség, mely a szövetkezeti eszmében foglaltatik s a mint az a hitel, fogyasztási és termelő szövetkezetekben rendszeren érvényesül. Tudjuk, hogy ezekben is az erkölcsi jelleg abban a mérvben emelkedik s domborodik ki jobban, a mely mérvben előtérbe lép a helyhez kötöttség, a tagoknak egymással való ismeretsége és szoros barátsága. A biztosítási vállalatnál a helyhez kötöttség ki van zárva, kis területre, sőt egy országra sem szorítkozhatik. A kölcsönösségi érzet éppen azért, mert a tagok idegenekként állanak egymással szemben, el is vesz.

S tényleg látjuk, hogy a szövetkezeti biztosítási vállalatok a felek gyűjtésében éppen úgy járnak el, mint a részvényes vállalatok, sőt állítják, hogy némelyek a részvényes vállalatnál is nagyobb szerzési jutalékot fizetnek, éppen azért, mert nem kell a részvényesek érdekeivel törődniök. Az ame-

rikai kölcsönösek például ezt határozottan megteszik s ropant üzletöket részben éppen ezeknek az aránytalan ügynöki jutalékoknak köszönhetik. Másrészt a szövetkezetek a kármegállapításoknál ugyanazoknak a vesződségeknek, bajoknak és szemrehányásoknak vannak kitéve, mint a részényvállalatok.

Kétségtelen az s e helyütt csakis ennek megállapítására szoritkozunk, hogy e különböző vállalkozási alakoknak nincs valami kiemelkedő előnyük s csak mint versenyvállalatok jöhetnek kérdésbe. A különböző alakú vállalatok együttes létezése csak annyiban előnyös és kívánatos, a mennyiben a versenyt fentartja, az összebeszéléseket megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi.

DR. PÓLYA JAKAB.

A LEGNAGYOBB KEDVEZÉS ÉS A KÜLÖM- BÖZETI VÁMOK.¹⁾

A kereskedelmi politika alakulása a legközelebbi jövőben nem látszik olyannak, hogy a szabadkereskedelmi irány egészen függetlenül önállóan, csak az egyes államok saját tevékenységéből, a szomszéd államok, vagy a kereskedelmi forgalomban közvetlenül érdekelt államok intézkedéseinek figyelemre méltatása nélkül, fejlődhessék. Az önálló kereskedelmi politika és a vámügyekben való autonóm intézkedési jog, fájdalom, oly sok chance-szal bir, melyek a kereskedelmi szabadság és szabadelvű elhatározás ellen szólnak; és alig valószínű, hogy az újabb kor fejlődésének minden mozzanata által indokoltnak mutakozó szabadkereskedelmi irány nemzetközi egyezmények nélkül, jelesül vám- és kereskedelmi szerződések nélkül biztosítható volna.

Erős meggyőződésünk, hogy az a reactio, mely 1878. óta az irányadó államok kereskedelmi politikájában érvényre jutott; — a mely még a középeurópai államok 1891. évi december havában kötött újabb kereskedelmi szerződéseiben is dominál; — hogy azok a tévedések, melyeket Franciaország kettős vámtarifája által és Spanyolország, Portugália, Románia legujabb tilalmi rendszerükben, végre az Észak-amerikai Egyesült-Államok Mac-Kinley billjeivel érvényre juttatni óhajtanak: egészséges fordulatot és okos átalakulást, mind a nemzetközi forgalom, mind a hazai termelés érdekében csak kölcsönös engedmények mellett, tehát csak nemzetközi uton veendő és hogy ennél fogva a legközelebbi jövőnek jelszava: a *kereskedelmi szerződések kötése*.

Az okok, melyek bennünk azt a meggyőződést érlelték, hogy a reactio a kereskedelmi politikában legalább a

¹⁾ Az antwerpeni közgazd. nemzetközi congressus elé terjesztett szakvélemény.

legközelebbi jövőt illetőleg nem nemzeti, hanem kiválóan nemzetközi elhatározás útján lesz leküzdendő és hogy ennél fogva a kereskedelmi politika legközelebbi jövője a szerződéses politikában keresendő, az utolsó 25 év fejlődési történetéből merithetők. Négy hatalmas tényező egyesült ebben az időben szövetséggé és csak ezen szövetségnek sikerülhetett az, hogy a kereskedelmi szabadságnak egyidőben oly hatásos és áldásos aerája, mely a korszakot alkotó 1860. évi angol-francia szerződés óta Európában uralkodott, megbukott és a védvamos reactio uralomra jutott. *A pénzügyek, az iparvédelem, az agrár követelések és a saját nemzetiségnek önérzetes hangoztatása*, ez az a négy szövetséges, mely a szabadkereskedés rendszerét diadalmasan megbuktatta és tekintet nélkül a világforgalom megzavarásának káros következményeire, a vámvédelmet, sőt a tilalmi rendszert föntartja.

Hasztalanul terjesztették volna elé a kormányok parlamentjüknek az újabb politikai viszonyok, kivált a hadsereg újjáalakítása és az európai hatalmak ellenséges érzületei következtében óriási összegekre emelkedő állami szükségleteknek részbeni fedezésére az ugynevezett *pénzügyi vámok* emelését soha sem érték volna el, ha egy és ugyanazon időben az iparosok és az agráriusok saját érdekükben is vámfölemeléseket nem kívántak volna! És az iparosok hasztalanul festették volna legkiáltóbb színekkel állítólagos nyomorult helyzetüket, az egyszer már félretett *védelmi rendszer* nem jött volna ismét alkalmazásba, ha az iparosok meg nem kötik a szövetséget az agráriusokkal és ha a kormány élén álló államférfiak nem látták volna czélszerűnek ezt a szövetséget pénzügyi okokból az államjövedelmek szaporítására is kikapni. Hogy pedig ennek az egyoldalú üzleti és gazdasági érdeknek és törekvésnek ne hiányozzék a magasabb politika nymbusa, a *nemzetiségi elv* is szolgálatba soroztatott. A kereskedelmi politikai reactiot úgy tüntették föl, mint a nemzeti önállóság kifolyását. Azt hangoztatták: a nemzet maga határoz saját ügyei fölül; a nemzet nem mondhat le egy oly nagy jövedelmi ágról, milyen a vámjövedelem, más állammal való szerződés útján nem szabad magát ezen állam kegyelmére ily fontos ügyekben bíznia. A nemzet nem bocsáthatja a hazai munkát, sem az ipar, sem a mezőgazdaság terén a külföld versenyének korlátlanul áldozatul. A nemzet joga, de köteles-

sége is, oly intézkedéseket tenni, melyek által a hazai munka, a hazai fogyasztás számára termeljen és így a kölcsönös érdekek a kölcsönös támogatás által érvényre jussanak. Csak akkor, ha a nemzet saját hazai termelését biztosítva látja, fejlődhetik a nemzet ereje kellőképen. Minthogy pedig a vámpolitika a hazai munka fejlesztésére hatalmas rugót képez, nem szabad a kereskedelmi politikában nyújtott rendelkezési jogot kereskedelmi szerződések által korlátozni és ennél fogva a nemzetnek vámügyekben való autonómiáját mindenesetre fönnt kell tartani.

Mindaddig a míg a vámügyi autonomia intact létezik, az állami pénzügyek, az ipar és az agrárérdekek mindig új és új védőkre fognak akadni, a kik az ország közgazdasági érdekeit magas vámok által, a belföldi piacnak a külföldi versenytől való elzárkózottsága által, sőt teljes tilalmi rendszer alkalmazása által fogják egyedül biztosíthatóknak látni; a közgazdasági reactio tehát alig lesz már az említett tényezők kölcsönös érdekközössége folytán az autonom törvényhozás útján megtűrhető. Már az élet természetes menete; már az embereknek azon ösztönszerű hajlandósága, melynél fogva magukat esetleges támadások ellen hasonló fegyverekkel védeni szeretik, megnehezíti azt, hogy a védvámrendszerből önállóan és függetlenül kibontakozzunk. Több ország nagyon óhajtana a szabadkereskedés lobogója alatt haladni, de ha látja és tapasztalja, hogy saját terményei és iparcikkei a szomszéd állam határain magas vámok következtében megakadnak s ha már most vagy elveszteni kénytelenek rég megszokott piacukat, vagy csak veszteséggel adhatnak túl árucikkeiken; akkor önkéntelenül fölébred az eszme, hogy ennek a rossz szomszédnak életét is valamikép meg kellene keseríteni, az ő árucikkeinek szokott behozatalát meg kellene nehezíteni, az ő forgalmát is lehetőleg zsibbasztani.

Magyarországban nem volt és nincs elvi védvamos; nálunk szabadkereskedés volt minden államférfinak s minden politikai pártnak a jelszava: a magyar kormány és a magyar törvényhozás soha sem adta volna beleegyezését a vámügyi reactiohoz abban a mértékben, a miként az az 1882. és még inkább az 1887-ik vámtarifa tételeiben nyilatkozik, ha Németország és Franciaország Magyarország mezőgazdasági czikkeit prohibítív intézkedéseivel kivitelükben meg nem bénítja. A

Svájcznak soha sem jutott volna eszébe szabadelvű vámtarifáját és rendszerét elhagyni és a forgalomban a szabadságról, mely összes viszonyaiban éltető elemkép szerepel, lemondani, ha ezen szabad állam valamennyi szomszédja a svájci árukat óriási vámokkal nem sújtja s ekkép a svájci kereskedést meg nem rontja. A boszú érzete, valamint a védekezés szükséges volta a nemzetek életében is nagyon fontos indító okot képeznek. Amiképen az egyes ember is existenciáját biztosítani törekszik, így cselekszik maga a nemzet is; a nemzet életében is ugyanazok a pszichológiai mozzanatok jelentkeznek, melyeket egyes érdekelteknél tapasztalhatunk.

Európa államai, Oroszország és Nagy-Británia kivételével, már aránylag kis területük és aránylag kis abszolút lakosságuknál fogva is, arra vannak utalva, hogy terményeik nagy részét a szomszéd államok piacza'n hozzák forgalomba: és ép azért kényszerítvék arra törekedni, hogy a szomszéd államok terményeik bevitelét ne tegyék lehetetlenné. Nagy-Británia hatalmas gyarmatbirtokai s még inkább szigetfekvése következtében könnyen maradhat meg a szabadkereskedés elvei mellett; a védvamos államok velleitásai kereskedésének legfőlebb egy-egy pillanatra árthatnak és csak rövid időre tehetnek kárt; mert nagyszerű hajórajával s még inkább tevékeny üzletvilágával csakhamar talál, talán távoli vidékeken újabb és biztos kelendősegre. A lefolyt 25 év közgazdasági reactiója ép az oknál fogva Nagy-Britanniát érintetlenül hagyta. A vámrendszer ott legkevésbé sem változott és a közvélemény vagy a parlament soha sem lelkesült retorziók vagy másféle vámpolitikai rendszabályokért; és a védvamos törekvések ott visszhangra nem akadtak. Nagy-Británia elég erős egymagában arra, hogy a többi európai hatalmak segítségével szabadelvű vámrendszerét föntarthassa és hogy kereskedelmi szerződések nélkül is gazdaságilag haladhasson. — Ugyanez áll, csak hogy védvamos irányban, Oroszországról. Ezen ország intézkedései, az a törekvés, hogy magát gazdasági tekintetben is a többi világtól elzárja és hogy gazdaságilag is autocrat uralkodjék és parancsolhasson: részben okozói voltak annak, hogy a többi európai államokban a gazdasági reactio gyorsabban ért meg. De az orosz közgazdaság belső viszonyainak fejlődése ezen elzárkózó törekvések folytán keveset szenvedett. Oroszország egymagában oly nagy,

Oroszország sajátmagában annyi piacczal bir, hogy másfelé nem kell kelendősegi alkalmakat keresnie. Oroszország még oly nagyon gazdag földbirtokban, még oly extensiv mezőgazdaságot űzhet, hogy a külföldi piacok még magas vámok mellett is kénytelenek fölfogadni mezőgazdasági terményeit és Oroszország még a magas vámok daczára is nyereséggel tudja terményeit értékesíteni. Ez az ország jövőre is még autonom rendezheti vámügyeit; ennek az országnak nincs föltétlen szüksége kereskedelmi szerződésekre; ez az ország a kereskedelmi politika alakulásait bátran átengedheti más országoknak.

De nincs ez úgy a többi középeurópai államokban. Hová vigye Németország vasát, vasárút, pamutárut, ha a többi európai állam ezeket a czikkeket tilalom alá veti? — Hová vigye Magyarország gabonáját, lisztjét, állatjait, ha a többi európai államok beviteleiket tilalmi vámokkal akadályozzák? — az illető ország saját fogyasztása a fölösleges terményeket nem igen fogadhatja föl; — új országokat, talán tengerentúli piacokat, rövid idő alatt nem lehet meghódítani; — legközelebbi szomszédainktól függünk, kénytelenek vagyunk, legközelebbi szomszédainkkal a vámpolitika tekintetében egyezségekre jutni. *Vámügyekben le kell mondanunk az autonomiáról és a további fejlődésre nézve a szerződési politikát kell alapul venni; kell ismét kereskedelmi szerződéseket kötni, hogy így a forgalmi viszonyok számára a legközelebbi jövőre nézve biztos stabilitás jöjjön létre.*

Az első — habár kissé bátortalan és kétkedő lépés ez irányban az 1891. deczember havában létrejött kereskedelmi szerződésekben megtörtént. Németország, az Osztrák-Magyar monarchia, Olaszország, Svájc és Belgium kölcsönösen lemondottak a vámügyi autonomiáról és a kereskedelmi szerződésekben 12 évre megkötötték magukat. Az irány már ezen compact kezdetnél fogva is a legközelebbi jövőre nézve mérvadó lesz és ezért indokolt, ha a szerződéses politika egyes viszonyai behatóbban tárgyalatnak és ha egyáltalában a kereskedelmi szerződések fontosabb határozatai mélyebben megvizsgáltatnak.

* * *

A kereskedelmi szerződések összes pontozatai között a nemzetközi forgalom, kivált azonban a szabad kereskedés

elvére nézve talán egy sem oly fontos, mint az, melyet a *legnagyobb kedvezés záradéka* alatt ismerünk. A legnagyobb kedvezés joga, vagy a legnagyobb kedvezésben részesülő nemzet joga (Meistbegünstigungsrecht, clause de la nation a plus favorisée) abban áll, hogy szerződő államok egymásnak kölcsönösen azokat a kedvezéseket és vámtarif-engedményeket minden újabb engedmény vagy előny nélkül biztosítják, melyeket egy harmadik nemzetnek most vagy a szerződés tartama alatt biztosítanak vagy engednek. A legnagyobb kedvezés záradéka alapján a szerződő állam azzal a határozott biztonsággal bír, hogy forgalma azon állammal, melylyel talán épen kölcsönös engedmények folytán kereskedelmi szerződést kötött, a szerződés időtartama alatt soha sem jöhet kedvezőtlenebb viszonyok közé, mint versenyzőinek kereskedése. Nem szabad árúinkat magasabb vámokkal, terhesebb vagy más adókkal sújtani, ha ugyanazok más származású árúkra is nem alkalmaztatnak egyaránt. A versenyviszonyok egyenlősége minden esetre biztosítva van a szerződő állam részére.

A legnagyobb kedvezés joga tényleg a III. Napoleon és Cobden által inaugurált szerződéses kereskedelmi politikának azon éltető eleme volt, a mely a szerződéses nemzetek gyűrűjét mindinkább kitágította, azon országok lánczát, melyek a szerződéses politikához csatlakoztak, mindinkább megnagyobította és Európában a szabad kereskedelem elvét érvényre emelte. És ha az 1878. óta beállt vámpolitikai reactio fejlődését közelebbről vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a prohibitiv-rendszer felé tartó irány első támadásai épen a legnagyobb kedvezés joga ellen voltak irányozva és hogy a kereskedelmi szerződéseknek ezen igen fontos záradéka a leghevesebb kifakadásoknak volt tárgya. *A legnagyobb kedvezés záradékának elesével azonban a vámpolitika szerződéses szabályozása lehetetlen.*

Felette nagy jelentőségű mozzanatot képez a legnagyobb kedvezés joga ellen való küzdelemben az a kereskedelempolitikai megállapodás, melyet a Franciaország és a Német-birodalom közt 1871. május 10-én *Frankfurtban létrejött békekötés 11. cikke tartalmaz.* A politikai, nemzeti és kereskedelempolitikai szempontokból oly emlékezetes német-francia háború megszüntette az 1862. márczius 29-én kötött francziaporosz kereskedelmi szerződést is. A német államférfiak egyik főadata volt a békekötés alkalmával a kereskedelmi viszonyok

kölcsönös szabályozásáról is gondoskodni. A miként Bismarck maga 1871. május 12-én tartott beszédjében mondja: »Nem czélszerű nagy nemzetek nemzetközi forgalmában egy kereskedelmi szerződést a háború által kivivott föltétellé emelni, a mely egy nagy nemzet souverainitására és törvényhozásának korlátozására nehezednék. Ez okból nem is követeltem azt, és alig hiszem, hogy egy ily módozat gyakorlati lett volna. Különösen attól tartottam, hogy egy ily eljárás a nemzeti érzületnek oly erős megsértése volna, mely később a békét nagyon is korán veszélyeztethetné. Ez okból arra szorítkoztam, hogy a jövőben a legnagyobb kedvezés alapján bánjunk egymással. Az volt a kívánság, hogy a legnagyobb kedvezés ne vétessék egész átalánosságban, nehogy egyes államokkal, melyek a francia köztársasághoz igen közel viszonyban állanak és melyek kicsiny voltuknál fogva vagy kereskedelmi összeköttetéseiknél fogva kisebb jelentőséggel bírnak, példaképpen említem föl Monacot három hajójával, vagy Tuniszt, kereskedelmi szerződések kötése lehetetlenné válják. — Megállapodtunk tehát abban, hogy azok a nemzetek, melyekkel egyenlő kedvezésben fogunk részesíttetni, a következők legyenek: Angolország, Belgium, Németalföld, Svájc, Ausztria-Magyarország és Oroszország.«

Ha Bismarck abban a nézetben volt, hogy messzemenő kereskedelempolitikai megállapodások Franciaország nemzeti érzületét bántathatnák, úgy bizonyára a népszellem physionomiáját biztosan és élesen ismerte föl. De Franciaország, legalább agitáló pártemberei a frankfurti békekötésnek egyetlen egy pontját sem tekintették sértőbbnek és károsabbnak, mint éppen ezt a 11. cikket, azt az intézkedést, a mely örökidőkre Németországnak a legnagyobb kedvezést biztosítja. A gyűlölt Németországnak meg kell hogy adja Franciaország valamennyi vámkedvezményeit, melyeket más nemzetek csak drága engedmények és Franciaország exportja számára nyújtott nagy előnyök árán szereztek és vásároltak meg, megadja pedig egészen ingyen és csak azért, mert Németország abban a szerencsétlen háboruban győztesnek maradt; minden más nemzetre, minden más ország kereskedelmi politikájára bir Franciaország, fogyasztásának hatalmával, nagy befolyással: csak Németország legyen az a kiváltságolt ország, mely csendesen nézi, hogy törekszenek a többi államok

Franciaország kegye után; mert ezen Németország a frankfurti szerződés 11. czikke alapján a vámkedvezmények érett gyümölcsét minden fáradozás nélkül élvezheti! És oly nagy volt a gyűlölet, mely Németországnak ezen örökre biztosított legnagyobb kedvezési joga folytán a francia kedélyekben uralkodott, hogy végre általánossá vált a meggyőződés, mely szerint nem szükséges vagy legalább nem nélkülözhetlenül szükséges alkatrészét képezi a kereskedelmi szerződéseknek a legnagyobb kedvezés joga. Az vált általános nézetté, hogy *minden országgal külön kell tárgyalni, hogy minden nemzetnek a nyújtott előnyök fejében külön kedvezményeket kell adni*; hogy egy szóval a kereskedelmi politika terén is árút árúért, kedvezményt kedvezményért, adni és venni kell. Ingyen azonban egy ország sem kapna vagy élvezhetne kedvezéseket és könnyebbitéseket. A különböző államokkal tehát különböző alapokon kellene tárgyalni és az elért kedvezmények és engedmények szerint különböző módokon kellene az egyes országokkal szemben eljárni; minden ország külön-külön kedvezményeket kapna, de ezekért viszont megfelelő ellenszolgáltatásokat kellene adnia: de ingyen vámpolitikai téren semmi előny nem adatnék.

Ezt a Franciaországban inkább theoriában kifejtett kereskedelmi politikát Románia az 1883—1886. években gyakorlatilag is akarta alkalmazni. Sikerült is Romániának Svájc czal 1886. ^{május 26.}_{június 7.} kereskedelmi szerződést kötni, a melyben a legnagyobb kedvezés csak korlátozottan foglaltatott. Ezen *korlátolt legnagyobb kedvezés* iránt egy félhivatalos román röpirat (Étude sur les négociations commerciales de la Romaine avec l'Autriche-Hongrie et la Suisse, Bukarest 1886.) következőleg nyilatkozik: »A legnagyobb kedvezés záradéka akkor lehet előnyös, ha a kereskedelmi szabadság általában alkalmazást nyer, mert akkor elv gyanánt szolgál az, hogy minden árúnak, különbség nélkül, bármely országból jöjjön is, szabad bebocsáttatás nyújtatik. Abban a pillanatban azonban, a midőn más népek példája által, kényszerítve vagyunk bizonyos fejlődő iparágak számára védelmet nyújtani, melyek különben a nélkül nem fejlődhetnének, akkor már nem lehet közönyös az, hogy minden országnak egyenlő előny nyújtatik-e vagy sem. Ellenkezőleg ekkor érdekünkben fekszik, hogy szabadon és függetlenül minden országgal

külön tárgyalhassunk; lehetséges, hogy hajlandók leszünk bizonyos előnyök fejében engedményeket nyújtani, melyeket mindazáltal más nemzetnek nem adhatunk; csak ily föltétel mellett alkalmazható a kereskedelem főelve, a »do ut des« akadály nélkül. Ha azonban a legnagyobb kedvezés záradéka által korlátozva vagyunk, legtöbb esetben kényszerítettünk egyes nemzettől bizonyos előnyöket megtagadni, egyszerűen abban a félelemben, hogy ezeket az előnyöket más harmadik nemzetnek is meg kell adni, és ezen megtagadás következtében bizonyos engedmények elvesznek, melyeket különben ellenszolgáltatás fejében meglehetett volna szerezni.»

Az említett szerződésben Románia tényleg a Svájcznak a legnagyobb kedvezést korlátozva adta meg; a mennyiben az árúknak egy egész sorozatát megnevezte, melyekre nézve a legnagyobb kedvezés nem vehető igénybe.

Romániának ez a föllépése mindazáltal nem talált utánzásra és a kereskedelmi politika történetében elszigetelt maradt. Nem találkozott állam, a mely a »korlátolt legnagyobb kedvezést« szerződési tárgyalásainál alapul vette volna, sőt maga Románia is csakhamar belátta, hogy ezen az uton a kereskedelmi politika célhoz nem vezet.

A legnagyobb kedvezés joga ellen folytatott harc sokára végét lelte azon még tovább menő mozgalomban, mely *egyáltalában a kereskedelmi szerződések célszerűségét tagadta*. Az a felfogás kezdett érvényre jutni, hogy a nemzetnek nem szabad lemondania vámjainak önálló meghatározásáról és bármely időben független szabályozásáról. Ezen nézet szerint: Az újabb kor közgazdasági fejlődése mulhatlanul megköveteli, hogy az állam, hogy a törvényhozás a vámok segítségével is az egyes termelési ágak támogatásához járuljon; ha a nemzet kereskedelmi szerződések által ezen szabad elhatározási jogában korlátozva van, akkor nehéz, főkép válságos pillanatokban, hathatós eszközökkel föllépni és a közgazdaság minden eshetőségnek ótalom nélkül teljesen és menthetlenül ki van téve. Nem szabad tehát, hogy a nemzet vámpolitikai téren önálló elhatározási jogáról lemondjon. *A vámpolitika autonómiája (semmilyen kereskedelmi szerződések vagy legalább nem vámtételeket megszabó kereskedelmi szerződések)* legyen tehát ezentúl a mérvadó irány és ez a nézet uralkodott tényleg 1878. óta majdnem mindenütt. Mert ha

egyes államok elvétve kötöttek is vám- és kereskedelmi szerződéseket, ez oly óvatossággal és körültekintéssel történt és egyuttal azzal a szándékkal, hogy a szerződések az illető ország vámpolitikai rendszerében inkább kivételt, mint szabályt képezzenek.

* * *

De ez az autonomia, a vámügyekben való ez a függetlenség is csakhamar felismerte a *legnagyobb kedvezés szükségét voltát és nélkülözhetetlenségét*. Természetesen jó lett volna a vámtarifákat függetlenül és önállóan megállapítani és az autonomia elvét imádók szívesen megengedték volna, hogy más nemzetek is ép ily szabadon járjanak el saját vámtételeik megállapításánál: ámde a forgalmi viszonyok, a világverseny elemei meg nem tűrik azt sohasem, hogy a vámtörvényhozás autonomiája által a *különböző árúk származásuk szerint különböző módon kezeltesse*nek. Minden ország biztosan meghatározhatja egészen függetlenül vámtarifáját; de addig az önálló és független elhatározás joga nem mehet, hogy egyik ország árúit nagyobb kedvezésekben részesítse, mint a másik országból származókat. Mivel mindazáltal a kereskedelmi szerződéseket is perhorreskálták, az a kérdés támadt, *miképen lehet jövőben a legnagyobb kedvezés jogát szerződések nélkül is biztosítani*. Az autonomia e részben alkalmas eszközt vélt található az u. n. *harczi vámokban*, melyeket majdnem minden újabb vámtarifatörvény tartalmaz.

Már az *osztrák-magyar* vámtarifáról szóló 1878-iki törvényben találunk egy intézkedést, mely a legnagyobb kedvezés megtagadása esetére óvást emel. Ezen törvény III-ik cikkében ugyanis azt mondja: »a mely árúk oly államokból jönnek, hol az osztrák-magyar hajók vagy az Osztrák-Magyar monarchiából érkező árúk más államokéinál kedvezőtlenebb bánásmódban részesülnek, a bevitelnél a vámtarifában megállapított vámon felül még ennek 10 százalékát és ha a tarifa szerint vámmentesek, az árú kereskedelmi értékétől rendeleti úton megállapítandó 5 százaléknyi specífus vámot fizetnek.« Ausztria-Magyarország abban a nézetben volt, hogy ezzel a fenyegetéssel is már árúinak egyenlő bánásmódját biztosítja és hogy ekkép forgalmi viszonyainak korlátozása ellen elegendőképen intézkedik.

Ez a példa csakhamar más országokban utánzásra talált;

sőt más államok még erélyesebb harczyi vámokat foglaltak újabb vámtörvényeikbe; az 1879. július 15-iki *német* vámtörvény 6. §-ában például mondja: »árúk, melyek oly államokból származnak, a hol német hajók vagy német árúk kedvezőtlenebb bánásmódban részesülnek, mint más államéi, a mennyiben szerződési intézkedésekkel nem ellenkezik, a tarifaszerű beviteli vámon felül még 50 százalék erejéig terhelhetők.«

Az 1884. évi *svájci* vámtarifatörvény ez esetre, valamint arra az esetre is, ha idegen állam a svájci terményeket tetemesen magasabb beviteli vámmal terheli, mint azt Svájc teszi, azt a föntartást tartalmazza, hogy a vámtétel kétszereséig is felemelhető.

És így fokozódik a harczivám a törvényhozás minden újabb fázisában magasabbra és magasabbra. Már az 1882. évi *osztrák-magyar* vámtörvény szerint kedvezőtlenebb bánásmód esetére »a vámtarifában megállapított vámon felül még ennek 30 százalékát tevő pótlék és ha az árúk a tarifa szerint vámentesek, azoknak kereskedelmi értéke szerint rendeleti úton megállapítandó 15 százaléknyi specifikus vám volna alkalmazandó; de ehhez a határozathoz azután a kormány olyanmű felhatalmazása van fűzve, mely esetleges retorzióknál a kormánynak majdnem teljesen önkényes intézkedést biztosít. A törvény szerint ugyanis »a kormány felhatalmaztatik, hogy ezen intézkedés alól rendeleti úton kivételt engedhessen és pedig akár oly módon, hogy az intézkedés csak az árúk egyes osztályaira alkalmaztassék, akár oly alakban, hogy az árúk egyes nemei az említett százalékokat meghaladó vagy azoknál csekélyebb vámpótlék, illetőleg vám alá vettessenek.«

Egészen ezt az eszmét tartalmazza, csak hogy concisebb módon az új *francia* vámtarifatörvény 8. cikke: »le gouvernement est autorisé à appliquer des surtaxes ou le régime de la prohibition à tout ou partie des marchandises originaires des pays qui appliquent ou appliqueraient des surtaxes ou le régime de la prohibition à des marchandises françaises.«

A nemzetközi forgalom autonom szabályozásának koronáját és tetőpontját képezi a legújabb *amerikai* törvényhozás, a *Mac Kinley*-féle billenben. Az északamerikai Egyesült-Államok törvényhozása fentartja annak lehetőségét, hogy más, főképp amerikai államokkal kereskedelmi szerződéseket kössön és

hogy ily államok számára külön kedvezéseket adhasson és az efféle szerződések számára a »kölcsonösségi szerződés« nevét alkalmazza; de egyúttal megköveteli a többi államoktól, hogy irányában a legnagyobb kedvezés jogát alkalmazzák. A Mac Kinley vámtarifa bill 3. szakaszában a köztársaság elnökének hatalmat ad arra, hogy (a szakaszban részletesen felsorolt) fontos árukra nézve a kölcsönös előnyös vámkezelést biztosíthassa; míg a kivitelre szánt hús megvizsgálásáról, stb. intézkedő 1890. augusztus havában kelt törvény felhatalmazta az elnököt az esetre, ha arról szerez magának meggyőződést, hogy egy más állam részéről az egyesült államok valamely terménye igazolatlan kedvezőtlenebb bánásmódban részesítenék, hogy ezen illető állam árúczikkeinek bevitelét az Egyesült Államokba korlátozza vagy egészen eltiltsa.

A vámtörvényhozásban tehát az autonomia a saját ország számára a teljes független intézkedési jogot követelte, de a többi államok részéről a legnagyobb kedvezés jogát igényelte. Azt hitte, hogy ez utóbbi helyzetet kedvezőtlenebb bánásmódnak kilátásba helyezése által, szóval fenyegetés útján elérheti. Ezen nézet érvényesítésénél legtöbb állam abban a hiszemben volt, hogy a cél a pusztá fenyegetéssel is el lesz érve, hogy minden ország már csak a magasabb vámok alkalmazásának lehetősége következtében arra fog törekedni, ne-hogy ellene a kilátásba helyezett magasabb vámok tényleg alkalmazásba jöjjenek.

Az utolsó évek története, fájdalom, ezt a föltevést nem igazolta. Ugynevezett *vámháborúk* ismételten előfordultak. Így a többiek közt kitört a vámháború az Osztrák-Magyar monarchia és Románia közt és ez a háborús állapot 1886-tól kezdve tartott szünet nélkül 1891-ig és gátul szolgált a kölcsönös forgalomra nézve. Ott van a vámháború Franciaország és Olaszország közt, mely a két állam közt fennálló kereskedelmi szerződés megszüntetése után 1888. márczius 1-én kezdődött és 1890. január 1-vel abbanhagyatott. *Az alkalmazásba vett harczy vámok mindkét esetben tulajdonképi céljukat, kedvező kereskedelmi viszonyoknak kiereszkolását el nem érték.* Ausztria-Magyarország Románia irányában a vámháború megszüntetése után az általános vámtarifát alkalmazza, ezt az országot tehát nem tekinti a legnagyobb kedvezésre érdemesnek; Románia pedig az 1891. ^{junius 25}/_{julius 7}-iki tarifátörvényével általában

elfogadta azt az elvet, hogy kedvezésben nem részesít egy nemzetet sem, hanem egy és ugyanazt a vámtarifát fogja alkalmazni valamennyi nemzet áruí ellenében; és ha ez a tarifa általában véve nagyon is védelmi jellegű és első sorban az osztrák, de még inkább a magyar érdekek ellen volt irányozva, Románia még sem szolgáltatott ürügyet arra, hogy ellene továbbra is a harczvámok alkalmaztassanak; Románia most egyszerűen minden nemzetet egyenlően rossz bánásmódban részeltet. Az osztrák-magyar-román vámháború, célját Romániával szemben tehát csak annyiban érte el, hogy ez az ország most egészen a vámautonomia elszigeteltségébe visszavonult és a szerződéses politikát egyáltalában nem engedi alkalmaztatni. Mily anyagi veszteségek voltak eltűrendők mindkét részről, az ezúttal nem képezi vizsgálatunk tárgyát. Az említett vámháború egyáltalában rosszúl volt vezetve. Háborúnak, retorziónak csak akkor van jelentősége, ha gyorsan eléri azt a célt, a melyért meg lettek kezdve, illetőleg el lettek rendelve. Évekig tartó háború, retorziók, melyekre nem figyelnek vagy nem hederitenek, rendszerint annak ártanak inkább, a ki sujtani akarna, mint tulajdonképen annak, a kit sujtanak. Ha a retorziók mindjárt alkalmaztatásuk első idejében nem érnek célt: akkor azok éppen erőtlenek és vagy sujtóbbakká változtatandók vagy egyszerűen hatályon kívül helyezendők. Kereskedelempolitikai tekintetben sincs észszerűtlenebb, mint egy örökös háború. Ezért nagyon is helyesen történt a francia-olasz vámháború alkalmával, hogy közel két évi tartama után és azon meggyőződést szerezve, hogy a vámháború Franciaországot kereskedelmi szerződés megkötésére nem bírja, a harcz meg lett szüntetve és a retorziók hatályon kívül helyezve.

A kifejtettek eléggé igazolják, hogy mennyire terjedt el és mennyire szerzett magának érvényt az a nézet, mely szerint a mostani forgalmi viszonyok közt, a forgalmi intézetek fejlődésének jelenlegi állapotában és a legnagyobb versenykifejlesztés lehetőségénél, minden nemzet az autonóm kereskedelmi politika czélszerűségének elismerése esetén is a legnagyobb kedvezés jogának érvényre juttatását szükségesnek látja s annak valószínűsítéséért minden eszközzel küzdeni kénytelen. A tapasztalás azonban egyuttal igazolja azt is, hogy az autonóm vámpolitikának rendszere a legnagyobb ked-

vezés igényének érvényesítésére biztos eszközöket nem szolgáltat és hogy ennél fogva egyes más államoknak kedvezőbb bánásmódban részesítése a saját termelés kárára igen könnyen bekövetkezhető és el nem hárítható.

* * *

A mint már értekezésünk kezdetén megjegyeztük, azt hiszszük, hogy a kereskedelmi szabadság irányzata a legközelebbi jövőben a szerződéses politika fejlesztésében, tehát kereskedelmi szerződések kötése által fog magának érvényt szerezhetni s így a legnagyobb kedvezés kérdését a kereskedelmi szerződések formájában kell tüzetesen megbeszélni, különösen tisztába kell jönni az iránt, *mikép rendezze be magát éppen egy, a kereskedelmi szabadság mellett küzdő ország.*

Voltak országok és ide tartoztak Európa legtöbb államai, melyek a szabadkereskedés korszakában vámtarifájukat, dacára azon számos mérsékléseknek és leszállításoknak, melyek a kereskedelmi szerződések következtében beállottak, minden változás nélkül föntartották. Ezt a régi vámtarifát *általános vámtarifának* nevezték el, megkülönböztetésül a szerződéses nemzetek számára biztosított *szerződéses vámtételektől*. Mint-hogy azonban majdnem minden — legalább az illető országgal élénkebb forgalomban álló — ország a szerződéses vámokat élvezte: az általános vámtarifa tulajdonképen érvényen kívül állt és azon csekély érdeknél fogva, melyet a forgalom ezen általános vámtételek iránt mutatott s melynél fogva a tételek alkalmazásba alig jöttek, a törvényhozás magával az általános vámtarifával nem igen törődött. Azon idő általános vámtarifái tehát a technikai viszonyok óriási fejlődésére éppen abban az időben semmiféle tekintettel sem voltak, midőn a közgazdasági élet összes ágai teljes átalakuláson mentek keresztül. Ezek az általános vámtarifák megmaradtak teljes merevségükben és abban az alakban, melyet egészen más körülmények közt nyertek. Igen természetes volt tehát az, hogy a kereskedelmi szerződések végének közeledtével az érdekelt kereskedők ép úgy, mint a kezelésnél alkalmazott vámhivatalnokok az általános vámtarifáknak ismétli érvényrejutását is lehetetlenségnek tekintették és életbe léptetésüket anachronizmusnak mondták. Mindenütt tehát át kellett dolgozni az újabb viszonyoknak megfelelően a régi vámtarifákat és új általános vámtarifák készültek. Nem az

autonom vámpolitika utáni törekvés, az az egyedüli körülmény, hogy a szerződési vámpolitika egész idejében a törvényhozás nem követte a kereskedelmi viszonyok fejlődését és hogy az általános vámtarifa egyáltalában nem jött alkalmazásba és csakis papiroson létezett, követelte a vámtörvényhozás reformját.

Ezen országok csoportja mellett csak igen kevés ország volt — jelesen ilyen Németország — amely ugyanabban a mértékben, a mint más államokkal kötött szerződéseiben vámkedvezményeket engedett, egy időben általános vámtarifáját is leszállította és módosította és így minden országgal szemben különbség nélkül, akár volt szerződéses viszonyban, akár nem, akár volt neki biztosítva a legnagyobb kedvezés, akár nem, ugyanazokat a vámtételeket alkalmazta. Itt, tehát Németországban (az 1879. évi vámreformig) *mindig csak egy-séges vámtarifa volt* alkalmazásban; itt nem ismertek az árúk származása szerint külömbözeti eljárást; itt nem ismertek tehát legnagyobb kedvezést, mert minden ország egyenlő bánásmódban részesült.

Tárgyunk kiegészítéseiként felemlítjük még azt is, hogy némely országban az általános vámtarifára és a szerződések által valamennyi szerződéses nemzetnek nyújtott, a legnagyobb kedvezés jogát élvező ország ellenében alkalmazott szerződéses vámtételeken kívül, a közvetlenül határos szomszéd államok részére *még külön előnyök* adattak, a melyeket a legnagyobb kedvezés alapján más harmadik nemzet igénybe nem vehetett. Így az osztrák-magyar vámpolitikában például ismételve találkozunk kedvezményekkel, melyek csak egy országnak voltak biztosítva. Már a német vámegyesülettel 1853. évben kötött, valamint az 1865. évben létrejött szerződésben az árúknak egész sorozata, még pedig nagy jelentőségű árúk — mint valamennyi gabonaféle, az állatok — Németország szabad forgalmából teljesen vámmentesekké tétettek; holott ezek az árúk más államokból érkezve, vámok alá estek. Az ugynevezett kikészítési eljárás (Appreturverkehr), azaz nyers szöveteknek kivitele és festett vagy színnyomatos árúknak behozatala vámmentesen, csak Németország irányában volt lekötve és más állam a legnagyobb kedvezés joga alapján ezt a kedvezményt igénybe nem vehette. De még a legújabb időben is Szerbia és Olaszország bizonyos különleges áruczikkék

számára a határszomszédos forgalom czímén külön kedvezményeket nyert, melyeket más országok nem vehettek igénybe, habár azért a legnagyobb kedvezés viszonyában álltak is. Újabb időben a francia kereskedelmi politikában is akadunk példákra, melyek rendkívüli kedvezményeket tartalmaznak, a mennyiben a francia árúknak Tunisba vitele sokkal nagyobb előnyökben részesül, illetőleg mérsékeltebb vámokat fizet, mint más származású árúk.

Végül fölemlítjük még a vámháború esetleges viszonyait is és így azt látjuk, hogy az utóbbi időben érvényben lehetett egy s ugyanazon államban: 1. az általános vámtarifa, 2. a szerződéses vámtételek, melyek a legnagyobb kedvezésben részesülő valamennyi nemzet javára szolgáltak, 3. a szerződésileg csak egyes határos szomszéd államnak vagy részben gyarmatviszonyban levő tartományoknak nyújtott külön kedvezmények, 4. a vámpolitikai bonyodalmak következtében alkalmazott harci vámok. A teljesség kedvéért legyenek még fölemlítve a »Surtaxes du pavillon«, minthogy azonban ezek első sorban hajózási érdekre vonatkoznak és ezeket az érdekeket akarják előmozdítani, nem soroljuk őket a vámpolitikai jelentőséges módozatok közé.

Miután a legnagyobb kedvezés záradékának történeti fejlődését és a különböző vámtarifák viszonyait figyelemmel kísértük a különböző tarifarendszerek czélszerűsége vagy szükségessége iránt is tüzetesebben nyilatkozhatunk. *Hasznos és czélszerű-e, hogy csak egy egységes, azaz egyetlen egy vámtarifa legyen érvényes, s hogy ezen vámtarifa tételei a származásra való tekintet nélkül minden ország áruira egyenlőkép alkalmaztassanak? avagy jobb-e egy általános tarifával birni és a szerződések által kikötött vámkedvezményeket és vámmenlességeket azon országokból származott árúkra nézve alkalmazni, melyek a legnagyobb kedvezésre joggal birnak, vagyis különbszeti vámeljárást alkalmazni?*

Ezen kérdés taglalásánál találkozunk a különbszeti vámrendszer legújabb alakjával, mely a *francia kormány kezdeményezése* következtében a legújabb 1892. január 11-iki francia vámtörvény által meg lett honosítva és abban áll, hogy a vámtörvény egyidejűleg *az általános vámtarifa mellett minimalis vámtételeket állapít meg*, melyek oly árúknál alkalmaztatnak, melyek a francia árukat kedvezően kezelő országokból

származnak, vagy a mint mi mondani szoktuk, a legnagyobb kedvezésben részesülő nemzetek árúi irányában.

A különbözeti vámtarifa rendszerének ezen legújabb formája Franciaországban azon ingadozásból keletkezett, mely az utolsó vámpolitikai campagneban az által fejlődött, mert az elhatározás nehéz volt arra nézve, vajjon kössön-e Franciaország vám- és kereskedelmi szerződéseket a legközelebbi jövőben, avagy autonom vámpolitikát tartson-e fenn tekintet nélkül a többi államok magatartására?! a francia kormány maga a vámtarifához mellékelt indokolásban azt mondja, hogy nem volna észszerű »a priori« a szerződéses politikát elkárhoztatni, mert ekkor Franciaország könnyen egészen elszigetelt helyzetbe jöhetne és represzáliákra adna okot, melyek egyszerűen viszonzásul szolgálnak azon rendszabályokkal szemben, melyeket Franciaország kezdeményezne. Ha a közgazdasági helyzetben beállt változás és vele kapcsolatban a közvélemény iránya az eddigi vámpolitika módosítását igényelné is, a kormány mégis nem tartotta észszerűnek, hogy hirtelen az egyik sarktól a másikhoz térjen át. A kormány azt hiszi, hogy az eddig követett vámpolitika ellen irányozott panaszokat kielégítheti a nélkül, hogy az általa nyújtott előnyöket elejtse. A combinatio, a mely ezen viszonyoknak legjobban megfelelne, abban áll, hogy egyidejűleg két vámtarifa lenne érvényben; az általános tarifa, a mely bármikor a viszonyok szerint módosítható lenne és egy minimális vámtarifa, a mely azon engedmények legszélsőbb határát tartalmazná, melyeket az iparosság nyújthatna, nem hogy az idegen verseny által tönkre tétessék, hanem hogy vele hátrány nélkül a harczot felvehesse és mégis továbbra főnállhasson. Az általános vámtarifa akkor jönne alkalmazásba, ha nemzetközileg más megállapodás nem létesülne; ez okból nem is jelentene kivételes intézkedéseket, melyek egyes államok ellen irányozva volnának. A minimális tarifa tételei oly államok áruira alkalmaztatnának, melyek a francia áruknak megfelelő előnyöket nyujtanának, nevezetesen melyek francia terményekre nem vetnek magasabb vámokat, mint más nemzetek terményeire. De egymagában ez a föltétel még nem volna elegendő: ezek a vámok sem lehetnek oly magasak, hogy a francia czikkek behozatalát megnehezítsék és a francia kivitelt gátolják. A francia kormány ezen az alapon tár-

gyalásokat megindíthatónak s esetleg a szerződéses politikát fentarthatónak véli.

A kettős vámtarifának ezen rendszere látszólag azzal az előnnyel bírna, hogy a törvényhozó testületek autonóm és az ország belső gazdasági viszonyaira kellő tekintettel egy és mindenkorra meghatározhatja azokat a vámtételeket is, melyek szerződések alapján más országok számára lekötethők. Bizonyos tekintetben tehát a belföldi termelés számára stabilitást biztosít és lehetetlenné tesz bizonyos meglepetéseket, melyek egyes szerződésck megkötésénél egyes termelési ágakat érinteni szoktak. Kivált alkotmányos szempontból ennek a rendszernek a szerződések által esetről-esetre adott vámkedvezményekkel szemben azért volna nagy előnye, mert minden parlament s főképp a képviselőház, melynek többsége a kormánynak bizalmat szokott nyújtani, nagyon nehezen bírálhat vagy vethet el egy nemzetközi actust, a milyen egy vám- és kereskedelmi szerződés; mert ily alkalmakkor a kormány bizonyos tekintetben már is lekötötte magát és a kormányt támogató többség saját kormányának nemzetközi nehézségeket nem akar szerezni, még kevésbé akarhatja, hogy ily okokból a kormány bukják. A minimál vámok rendszerével a törvényhozás és egy alkotmányos kormány soha sem jöhet ily kényes helyzetbe; a kormánynak itt elő van írva az útja, melyet a szerződések tárgyalásánál követnie kell és ezen az uton nem keletkezhethet meglepetés vagy parlamenti nehézség.

Ámde ezek az előnyök, ha általában előnyöskül tekinthetők, eltűnnek azon hátrányok mellett, melyeket a kettős vámtarifa rendszere magával hoz. Vámszerződések csak azért szoktak megkötetni, hogy a kereskedelmi forgalom kölcsönösen támogattassék és kivált vámmentességek és vámmérséklések által a forgalmat éleszszerk. Minden szerződési tárgyalásnak természete az engedmények kölcsönös kicserélésében gyökerezik és ha a szerződni akaró felek közül az egyik nem nyújthat engedményeket, vagy ilyeneket nyújtani nem szabad, akkor nem könnyű a másik fél részéről concessiókat kapni. A kettős tarifa rendszere szerint a minimális vámtételek azon állam javára esnek, melyek a franczia árúkat a legnagyobb kedvezésben részesítik. Minden további ellenszolgáltatás nélkül meg van állapítva az előnyös helyzetnek ára.

Minek folyjon itt még vámengedményekért külön tárgyalás. A francia kormány nem megy, de nem is szabad mennie a tarifa minimális tételein túl és a törvény értelmében amugy is minden ország a legnagyobb kedvezés ellenében megnyeri a minimális vámtételeket. Hiányzik tehát a vámszerződéshez a legkisebb ok vagy inger is. Ezen rendszer alapján a francia export a saját érdekében semmit sem tehet és kénytelen arra várni, hogy talán más nemzetek vámkedvezményeket érnek el, hogy ezeket azután a legnagyobb kedvezés joga alapján, tehát mint derivált jogot, hasonlóképp élvezhesse. Ehhez járul még — a rendszerben ugyan nem fekvő — az a körülmény, hogy a francia minimál tarifa igen magas tételeket tartalmaz és hogy igen sok árú — még pedig a többiek közt valamennyi agrárcikk, például gabna, állat stb. — a minimal tarifában nem is foglaltatnak s így még vámszerződések által sem biztosíthatók; mivel a kormánynak nem szabad azokat a vámtételeket bármely magasságban megkötni, melyek a minimális tarifában nincsenek befoglalva.

A kettős tarifarendszer, melynél a minimalis vámtételek képezik a határt, melyen alul a kormány szerződések tárgyalásánál nem mehet, vámpolitikai tekintetben sokkal kisebb vonzerővel bír, semhogy vele a közgazdaság javára előnyöket lehetne megszerezni, és csak annyit ér, mintha kettős tarifa helyett csak egy egységes tarifa, a minimális vámtételekkel, léteznék. A kettős tarifa magában foglalja azt a szándokot, hogy vámszerződések nem köttetnek, hanem hogy a vámpolitika autonom fog tovább folytattatni és csakis a legnagyobb kedvezés joga biztosítandó más országoknál.

A francia törvényhozás kettős vámtarifájú rendszerével vámpolitikai hatására nézve majdnem egészen egyenlő az egységes vámtarifa rendszere, ha azzal a szándékkal egyesül, hogy vámszerződések ne köttessenek. A legújabb vámtarifa, melyet *Románia* 1891. évben életbe léptetett, e részben eléggő példakép szolgálhat. *Románia* legújabb kereskedelmi politikájának megállapításakor irányul tűzte ki azt, hogy tekintet nélkül más államokra, vámjait saját maga autonom megállapíthassa, valamennyi állammal szemben egyenlő bánásmódot alkalmazzon, de egyuttal abban a reményben is élt, hogy a többi országok *Romániával* szemben is a legkedvezőbb bánásmódot fogják alkalmazásba venni. Ismételten em-

litettük, hogy a vámpolitikának autonom alakulása elszigetelt közgazdaság számára való és hogy számot nem vet a többi országok nemzetközi összetartózkodásával s különösen a kereskedelmi és forgalmi viszonyok nemzetközi jellegével. Az utolsó évek kereskedelempolitikai viszonyai akkép alakultak, hogy a vámok mérséklése és a vámtarifák stabilitása más-képen alig lesz elérhető, mint vámszerződések által. Egy autonom tervezett és ennél fogva kereskedelmi szerződések által változhatatlannak tartott vámtarifa a kereskedelmi politika fejlődésére semmi esetre kedvező nem lehet.

Végre fejtegetésünk körébe kell vonni azt az állapotot is, melyben a törvényhozás a vámtarifát megállapítja ugyan, de előre nem szab magának korlátokat és a kormányt nem kötelezte arra, hogy más államokkal szerződési tárgyalásokba ne bocsátkozzék, hanem ellenkezőleg abból a szándékból indul ki, hogy a hazai termelés számára a külföldön a lehető legkedvezőbb helyzetet biztosítsa, esetleg a vámtarifa tételeinek leszállítása útján is. A vámtarifát itt nem tekintik »noli me tangere« gyanánt; itt nem uralkodik az a nézet, hogy az egyszer megállapított vámtarifátételek bármely módosítása a hazai termelésnek árt. Ellenkezőleg az a köznézet, hogy a vámtételek már is oly nagyságban határozottak meg, hogy leszállításuk lehető legyen, ha más nemzetekkel folytatandó tárgyalásoknál ellenengedmények eléretnek és hogy a kereskedelempolitikai viszonyok az alkudozást vámtételekkel föltétlenül szükségessé teszik. Itt most lassankint a külömbözeti vámeljárás fejlődik ki. Az általános vámtarifa mellett, szerződéses vámtételek alkalmaztatnak és az árúk származásuk szerint külömbözően vámoztatnak; leszállított vámtételekkel, ha szerződéses államból érkeznek — az általános vámtételekkel, ha nem szerződéses országokból jönnek.

A külömbözeti vámkezelésnek minden esetre vannak hiányai; névszerint a *származás meghatározására* és megállapítására vonatkozó rendszabályok gyakran a kedvezésben részesülő államok számára is igen terhesek; az alakszerűségek, melyek a határvámhivataloknál a származás megállapítása céljából követeltetnek, ismételten okot szolgáltatnak erős reclamációkra és a kereskedést sok tekintetben terhelik. Ámde jóakarattal, főkép a vámpolitika szabadelvű iránya esetén a származásnak megállapítása nem oly nehéz, hogy általa a

kereskedés szabad menetében túlságosan akadályoztassék. Az Északamerikai Egyesült-Államok hirhedt Mac Kinley Administration Billjében megmutatták, mily egészen hiábavaló chicánokkal terhelheti az állam a behozatalt, ha éppen a védvamos velleitásokat még közigazgatási rendszabályokkal és főkép pontos származási okiratok előmutatásával szigorítani akarjuk. Franciaország a legujabbidőben azon ürügy alatt, hogy Olaszországgal szemben a vámháborút egész erélylyel keresztül vigye, az osztrák-magyar kereskedést származási igazolványokkal óriási módon károsította. Ha azonban meggondoljuk, hogy a világforgalom most tulajdonképen leginkább vasutak és hajók (leginkább tengeri hajók) segélyével közvetítettik, hogy továbbá ezen forgalom berendezései, már a gyors expedálás szempontjából is és a legolcsóbb szállítási díjak alkalmazása okából, valamint az egységes kezelés céljából akkép vannak szabályozva, hogy minden határvámhivatal az árut kísérő okiratokból (és a hajópapirosokból) egész pontossággal meg tudja állapítani az áru származási helyét, úgy a származási igazolványokkal folytatott chicánok egyszerűen következménye egy kereskedelmi politikának, a mely épen minden tekintetben és minden eszközzel az idegen árúk behozatalát meg akarja nehezíteni.

Vannak bizonyosan esetek, melyekben ok van származási igazolványok követelésére és melyekben a legnagyobb kedvezés rendszere alkalmazásukat követeli. Ide tartoznak különösen azok az esetek, melyekben az árúnak nemzetiesítése az átviteli országban könnyen és nehézség nélkül megtörténik. Például: Németország Ausztria-Magyarország számára leszállította gabonavámját; Oroszországgal és Rumániával nem áll szerződéses viszonyban; az ezen két országból érkező gabonaküldemények tehát a magasabb vámokat fizetik. Ha a gabona az osztrák-magyar monarchiában vámmentes volna, az orosz vagy rumán gabona az elküldő egyszerű utalása által a vasuti szállításnál vámkezelésre kerülhet és ezen vámkezelés után — miután az áru vámmentes (lényeges) költség nélkül az osztrák-magyar vámterületen nemzeti áruvá változik, az az a további forgalomban úgy tekintetik, mint ha Ausztria-Magyarország terménye volna; Németország határán megérkezve a német határvámhivatalnok ezt az árut nem kezelhetné már most mint Ausztria-Magyarországon átjövő átviteli árut

vagy különösen, mint orosz vagy rumán gabonát, hanem csak mint osztrák vagy mint magyar árút; és az orosz vagy rumán gabona ily módon Németországba az Ausztria-Magyarország számára lekötött kedvező vámokkal volna bevihető. Ily esetekben tehát a származási igazolványok követelése teljesen indokolt. De maradjunk az adott példánál és alkalmazzuk rája a tényleges viszonyokat, a miként azok az 1891 decz. 6. kötött szerződés és a fennálló vámtarifák szerint mutatkoznak. Németország általános váma a búzánál 5 márk; szerződésileg Ausztria-Magyarország javára 3 $\frac{1}{2}$ márk kötöttetett le. Az orosz vagy rumán buza tehát 5 márk, a magyar buza csak 3 $\frac{1}{2}$ márk vámot fizet, vagyis ez utóbbi 1 $\frac{1}{2}$ márk előnyben részesül. Miképen juthat tehát az orosz buza ehhez a kedvezményhez. Vámkezelés útján magyar búzává kell alakulnia, azaz az osztrák-magyar vámterületen jellegét, nemzetiségét el kell veszítenie és osztrák vagy magyar nemzetiségűvé kell átalakulnia; egy szóval mint beviteli árú kezelés alá kell jönnie és az osztrák-magyar vámterületen a szabad forgalomba kell kerülnie; el kell veszítenie átviteli árú jellegét, az osztrák-magyar vámterületben mint beviteli árúnak kell jelentkeznie és azután ha mindjárt ugyanabban a perczen Németországba kivitelre kerülhet. De ennél az átnemzetiesítésnél meg kell fizetni az osztrák-magyar vámtarifa szerinti búzavámot, vagyis 3 márkot (1 $\frac{1}{2}$ frt.). Már most megfizetve az említett 3 márkot, az orosz vagy rumán buza a német határon ugy tekintetik, mintha magyar származású buza volna s mint ilyen a leszállított 3 $\frac{1}{2}$ márk vám alá esik, s így összesen 6 $\frac{1}{2}$ márk vámot fizetne, holott ha direct mint orosz vagy rumán buza került volna a német határhoz csak 5 márk lett volna a vám. Nem érdemes tehát a buza nemzetiesítését az osztrák-magyar vámterületen megszerezni és így a búzától származási igazolványokat sem kell az osztrák vagy magyar árútól követelni.

Egy kormány, mely igazán szabadkereskedelmi intentiókkal bír, a forgalmi berendezések folytán is már abban a helyzetben van, hogy a legnagyobb kedvezést a származási igazolványok faggató alkalmazása nélkül nyújthatja és a szövetséges szerződéses államok vámpolitikájának érett megfontolása után a származási igazolványok követelését majdnem semmire szállíthatja.

Az árúk különbözeti vámkezelése, még pedig származásuk szerint a szerződések alapján vagy a legnagyobb kedvezés jogán — vagy az általános vámtarifa szerint, hathatós eszköz a szabadkereskedelmi vámpolitika terjesztésére nézve; mert anyagi érdeket nyújt mindazon nemzeteknek, melyek a legnagyobb kedvezést még nem nyerték el, hogy a szerződéses politikára törekedjenek, hogy a hazai közvéleményt a szerződéses vámpolitika számára lelkesítsék és egyáltalában, hogy arra törekedjenek, miszerint az ország az autonom vámpolitika elszigeteltségéből a szerződéses politika közösségébe térjen át. Mindaddig, míg valószínű kilátás mutatkozik arra, hogy más államok a szerződéses vámpolitika eszméjének megnyerhetők: a különbözeti vámtarifa rendszerét ajánlatosnak és czélszerűnek találjuk. De ha egy kormány arra a meggyőződésre jut, hogy a különbözeti vámeljárás által az említett czélok többé el nem érhetők; ha néhány év elteltével bizonyosnak látszik, hogy a szerződéses politikát ellenző országok a különbözeti kedvezőtlenebb bánásmód daczára is az autonom és prohibitív vámpolitika mellett megmaradnak; egy szóval ha a különbözeti vámrendszer nem tud a szabadkereskedés számára új tagokat meghódítani: — akkor a saját ország közgazdaságának előnyös fejlődése szempontjából megérkezett az idő, melyben a legnagyobb kedvezés a vámterületen általánossá teendő, és melyben az általános vámtarifa vámtételei helyébe a szerződéses vámok léptetendők. Mi ennél fogva a *különbözeti vámokat szükséges kiviteli rendszabályoknak tekintjük a szabadkereskedelmi vámpolitika előmozdítása czéljából és a nemzetközi gazdasági élet megszilárdítására*; s éppen mert kivételes rendszabályoknak tekintjük, bizonyos idő lejártával az egysegés vámtarifa által megszüntetendők, hogy a forgalom ekkép akadály nélkül fejlődjék és a nemzetgazdaság a világ gazdaság előnyeiben részesülhessen.

Összefoglalva a mondottakat, a következő eredményekre jutunk:

1. Különbözeti vámok abban az értelemben, a miként azokat a legújabb francia törvényhozás állapította meg, vagyis hogy az általános vámtarifa mellett egyszersmindkorra minimális vámok rendeltetnek el, melyek a legnagyobb kedvezésben részesülő nemzetek számára érvényesek, a szabadkereskedelmi vámpolitika előmozdítására nem czélszerűek.

2. Vám- és kereskedelmi szerződések a jelenlegi viszonyok között a vámpolitika alakulására a legközelebb jövőben alkalmas eszközül szolgálnak és a szerződéses vámpolitika ennél fogva csakis ajánlható.

3. A legnagyobb kedvezés záradéka a szerződéses vámpolitikának hathatós előmozdítója és így a szabadkereskedés szempontjából is felelősen fontos; e záradéknak nem szabad hiányoznia semmiféle vámszerződésben.

4. Különbözeti vámok, mint a szerződéses vámpolitika következményei mindaddig kívánatosak, míg kilátás van arra, hogy ekkép harmadik nemzetek szerződések megkötésére birhatók.

5. Különbözeti vámok azonban csak bizonyos időig és mint átmeneti rendszabályok alkalmazandók, helyükbe a szerződéses vámok által mérsékelt általános vámtarifa, mint egységes vámtarifa lépjen.

DR. MATLEKOVITS SÁNDOR.

A HITFELEKEZETI VISZONYOK HAZÁNKBAN.

A népszámlálások alkalmával kideríteni szokott népességi viszonyok közül alig van egy is, melyet oly pontosan meg lehetne állapítani, mint a hitfelekezeti viszonyt; félremagyarázásnak s az egyéni felfogás önkényének itt alig van tere, de ép oly kevésbé van tere újabb népszámlálások alkalmával, új felfogás alkalmazásának is.

Innen van az, hogy a hitfelekezeti adatok rendkívül alkalmasok az összehasonlításra, csak is a területi beosztás sokszoros változása emel kisebb-nagyobb akadályt. Sajnos azonban, hogy ez az akadály épen a régibb adatokkal való összehasonlításnál nyilatkozik legerősebben, pedig a hitfelekezeti arány alakulásának megértéséhez a legrégibb és legújabb adatok összevetése nyújtja a legjobb kulcsot. Mai nap-ság tömeges áttérések többé már nem fordulnak elő, mindenik egyház — legalább számbavehetőleg — csak saját belső szaporodása által fejlődik s minthogy a belső szaporodás ugyanegy országnak nagyban és egészben ugyanazon viszonyok közt élő népénél egészen ellentétes nem lehet: rövid idő alatt, a minő a két egymást követő népszámlálást elválasztó évtized, a számarányban feltűnő változás nem történhetik; míg ellenben hosszabb idő alatt az egyes hitfelekezetek hiveinek kisebb-nagyobb szaporasága már nagyon is érezhetőleg érvényesül a hitfelekezetek számarányának alakulásában.

Összehasonlításunkban az 1850. évi népszámlálásig mehetünk vissza, de itt is csak a főösszegre, a magyar korona országainak összegére kell szorítkoznunk; az abszolút hatalom által széttagolt Magyarországból — hiányozván a községenkénti részletezés — a mostani közjogi és politikai állapotnak megfelelő beosztást nem tudjuk előállítani.

A különböző felekezetek hiveinek abszolút száma a magyar korona országaiban, 1850. óta következőleg alakult; megjegyezvén, hogy az összehasonlítás annyiban nem tökéletes, hogy a két első népszámlálás a *honos*, a három utóbbi pedig a *tényleges* népességet vette alapul.

	1850-ben	1857-ben	1869-ben	1880-ban	1890-ben
Római kath. . .	6,259.898	6,535.704	7,502.000	7,849.692	8,820.770
Görög kath. . .	1,365.000	1,381.084	1,587.535	1,497.263	1,667.980
Örmény kath. . .	—	5.991	5.104	3.223	2.702
Görög keleti . .	2,359.117	2,445.638	2,579.048	2,434.890	2,632.808
Örmény keleti . .	—	1.030	605	—	29
Ágostai evang. .	1,008.030	1,008.540	1,109.154	1,122.849	1,204.040
Református . .	1,784.705	1,828.043	2,024.332	2,031.803	2,225.126
Unitárius . . .	46.278	49.039	54.438	55.792	61.645
Zsidó	368.525	412.702	552.133	638.314	725.222
Egyéb	—	97	2.928	8.271	9.581
Összesen . .	13,667.868	15,417.327	15,642.102	17,349.393	

A két örmény szektát az 1850-ki népszámlálás nem mutatta ki külön, valószínűleg az örmény-katholikusokat a görög katolikusok, az örmény keletieket pedig a görög keletiek közé foglalta; az örmény keletiek külön feltüntetését az 1880-iki népszámlálás is mellőzte, úgy látszik, joggal tehetette, mert ebből a kihalt felekezetből az 1890-ki népszámlálás már csak 29-et talált. Négy évtized alatt a római katolikusok száma több mint $2\frac{1}{2}$ millióval, a reformátusoké 440 ezerrel, a zsidóké 357 ezerrel, a görög katolikusoké 293 ezerrel, a görög keletieké 273 ezerrel, az ágostaiaké 196 ezerrel, az unitáriusoké pedig 15 ezerrel növekedett. A zsidók abszolút szaporodása tehát, a görög keletiek szaporodását is messze túlszárnyalta, a kik pedig 1850-ben több mint hatszorosan multák felül a zsidók létszámát.

Az egyes felekezetek évi átlagos szaporodása ugy az egyes népszámlálások közt, mint az egész négy évtized alatt a következő volt:

	1851—1857	1858—1869	1870—1880	1881—1890	1851—1890
Róm. katolikus . .	0.63 ⁰ / ₀	1.23 ⁰ / ₀	0.42 ⁰ / ₀	1.24 ⁰ / ₀	0.95 ⁰ / ₀
Görög kath.	0.23 »	1.25 »	(—)0.55 »	1.14 »	0.55 »
Görög keleti	0.53 »	0.45 »	(—)0.51 »	0.81 »	0.29 »
Ágostai hitv.	0.01 »	0.83 »	0.19 »	0.73 »	0.49 »
Református	0.35 »	0.89 »	0.03 »	0.95 »	0.57 »
Unitárius	0.85 »	0.92 »	0.22 »	1.05 »	0.75 »
Zsidó	1.71 »	2.81 »	1.42 »	1.36 »	1.87 »

Valamennyi hitfelekezet közül (nem számítva a zsidókat, kiknek ugy szaporodása, mint összes népesedési viszonya merőben eltér a többi felekezetétől) nemcsak legerősebben, hanem legeggyenletesebben is a római katolikusok szaporodtak; még a hetvenes években is, midőn a kolera pusztítása egy egész évtizedre kiható sebeket ütött hazánk népességén, tűrhető szaporodást értek el. A fentebbi adatok azonban az egész Magyarbirodalomra, tehát Horvát-Szlavonországra is vonatkoznak; a túlnyomólag róm. katolikus népességű társországekban pedig ugy a legutóbbi, mint a megelőző évtized alkalmával jóval erősebb volt a szaporodás, mint az anyaországban; hogy ez a körülmény mennyire hatott a római katolikusok kedvező szaporodására, azt csak ugy tudjuk meg, ha külön tekintjük az anyaország és társországnak adatait. Említettük, hogy ez az elkülönítés 1850-től kezdve nem lehetséges, az 1857. évi adatoknál azonban már keresztül vezethetjük ezt a csoportosítást.

A fontosabb hitfelekezetek száma a *magyar anyaországban*, valamint szaporodásuk az egyes népszámlálások közt fekvő idő alatt a következő volt:

	L é l e k s z á m			
	1857-ben	1869-ben	1880-ban	1890-ben
Róm. kath. . . .	5,414.708	6,197.582	6,482.595	7,239.212
Görög kath. . . .	1,374.754	1,578.039	1,486.598	1,655.600
Görög keleti . . .	2,023.416	2,067.227	1,937.105	2,064.715
Ágostai	1,002.943	1,096.143	1,107.515	1,180.489
Református . . .	1,822.953	2,017.380	2,023.257	2,212.663
Unitárius	49.006	54.345	55.787	61.617
Zsidó	407.798	543.156	634.737	707.472

Évi átlagos szaporodás százalékokban
1857—1869. 1870—1880. 1881—1890. 1857—1890

Római kath. . . .	1·21	0·42	1·17	0·93
Görög kath. . . .	1·23	(—)0·53	1·14	0·62
Görög keleti . . .	0·18	(—)0·57	0·66	0·08
Ágostai	0·77	0·09	0·66	0·51
Református . . .	0·89	0·03	0·94	0·62
Unitárius	0·91	0·24	1·05	0·73
Zsidó	2·75	1·38	1·32	1·85

A *római katolikusok* szaporodása magában az anyaországban is minden más keresztyén felekezet szaporodásánál jóval kedvezőbb s csak az 1857—69. időszakban értek el némileg jobb eredményt a *görög katolikusok*. Ez utóbbi felekezet két évcziklusban nagyon erősen szaporodott, csak a

kolerás évek vetették vissza, mert a mint alább látni fogjuk, a kolera az országnak épen abban a részében pusztított legerősebben, a hol a görög katolikusok tekintélyes százalékát képezik az összes népességnek. A hetvenes évek a *görög keletieket* még jobban visszavetették, de ezek szaporodása különben is általában a leggyengébb s még a legutóbbi évtized alatt is, a midőn kiválólag kedvező eredményt értek el, az *ágostai hitvallásuakkal* álltak egy színvonalon, mely utóbbi hitfelekezet szaporodása általában nagyon mérsékeltnek mondható. Valamivel kedvezőbb a *reformátusok* szaporodása s ezeknél még az 1857—69-ki időszakkal hasonlítva össze a legutolsó évtizedet, sem látunk hanyatlást, csak az 1870—80. évek szaporodása volt nagyon kedvezőtlen, mi szintén annak tulajdonítható, hogy a kolera rendkívüli hevességgel pusztított azokon a vidékeken, a hol a reformátusok nagy tömegei laknak; ezekre a részletekre azonban alább fogunk kitérni, a hol egyuttal kimutatjuk a reformátusok szaporaságának vidékenként előforduló roppant egyenlőtlenségét is. A kis *unitárius* felekezet szaporodása általában elég kedvező, a kolerás években szintén csekély volt ugyan, de még sem szállt le annyira, mint a legtöbb más hitfelekezeté. A *zsidó* hitfelekezetűek nagy szaporodása általánosan ismeretes; két ok működik ennek előidézésére, egyik a rendkívül mérsékelt halálozás s ennek megfelelőleg a nagyon kedvező természetes szaporodás, a másik pedig az állandó erős bevándorlás a lengyel tartományokból. A fentebbi adatok azonban egy igen érdekes tüneményt tolmácsolnak, azt t. i., hogy a zsidók évi átlagos szaporodása évtizedről évtizedre csökken; 1857—69-ki időszakban még jóval több mint kétszeresét tette a legerősebben fejlődő keresztény felekezet szaporodásának, az utóbbi évtizedben ellenben csak alig haladta meg a római katolikusok szaporodását. Háromféle okra lehet visszavezetni ezt a feltűnő körülményt, vagy megcsökkent a zsidóság természetes szaporodása, vagy a galicziai bevándorlás mérséklődött (ha nem is absolute, hanem a zsidók létszámához képest), vagy pedig a zsidók erős kiszivárgása indult meg. Ez utóbbit tartjuk a legvalószínűbbnek és pedig a kivándorlás két irányban történhetett s tényleg történt is; Amerikába a felvidékről s Ausztriába részint az ország nyugoti részéből, részint Budapesten át az ország többi részéből is.

Horvát-Szlavonországokban a hitfelekezeti viszonyok 1857 óta következőleg alakultak:

	L é l e k s z á m			
	1857-ben	1869-ben	1880-ban	1890-ben
Római kath.	1,107.619	1,286.749	1,346.485	1,553.075
Görög kath.	6.326	9.515	10.640	12.367
Görög keleti	422.175	511.802	497.746	567.443
Ágostai	5.585	12.970	15.241	23.326
Református	5.088	6.941	8.443	12.365
Zsidó	4.850	9.876	13.488	17.261

	É v i á t l a g o s s z a p o r o d á s s z á z a l é k o k b a n			
	1857—1869	1870—1880	1881—1890	1857—1890
Róm. kath.	1·35	0·42	1·53	1·09
Görög. kath. . . .	4·20	1·07	1·62	2·37
Görög keleti . . .	1·77	(—) 0·26	1·39	0·98
Ágostai	11·02	1·59	5·61	6·24
Református	3·03	1·97	4·65	3·17
Zsidó	8·64	3·32	2·80	5·10

Itt a népesedésnek egészen eltérő irányát látjuk, mint az anyaországban, a római katolikusoknál csak egyetlen felekezet, a görög keleti mutat gyengébb szaporodást. De két évtizedben még ez utóbbinak a szaporodása is nagyon kedvező. Legnagyobb szaporodást ellenben — a zsidókat sem véve ki — az ágostaiak mutatnak fel, kik az anyaországban az utolsóelőtti helyen álltak; rendkívül kedvező még a zsidók és reformátusok szaporodása, valamint a görög katolikusoké. A két protestáns és a zsidók létszámának meglepő növekedését az anyaországból szakadatlanul tartó erős bevándorlásnak tulajdoníthatjuk.

Az egyes hitfelekezetek eltérő szaporodási aránya maga után vonja a számarány megváltozását is. Az egész Magyar birodalomban a hitfelekezetek számaránya 1850-ben és negyven évvel később következő volt:

	1850-ben	1890-ben
Római katolikus	47·46	50·84
Görög katolikus	10·35	9·61
Görög keleti	17·88	15·17
Ágostai hitvallású	7·64	6·94
Református	13·53	12·83

	1850-ben	1890-ben
Unitárius	0 ³⁵	0 ³⁶
Zsidó	2 ⁷⁹	4 ¹⁸
Egyéb	—	0 ⁰⁷

A római katolikusok arányszáma több mint 3 perczenttel javult s ma már elérték az abszolút többséget; tetemesen emelkedett a zsidók arányszáma, az unitáriusoké pedig némi javuló irányzattal, mondhatni változatlan maradt; a többi hitfelekezeteké ellenben tetemesen csökkent és pedig a görög keletieké 2⁷¹, a görög katolikusoké 0⁷⁴, a reformátusoké 0⁷⁰, az ágostaiaké szintén 0⁷⁰ ⁰/₀-kal. Minél kisebb számú valamely hitfelekezet, ugyanaz a százalékos arány annál súlyosabban esik mérlegbe s így a görög keletiek után legerősebb volt az ágostai hitvallásuak és a görög katolikusok, legmérsékeltebb ellenben a reformátusok hanyatlása.

A magyar anyaországot külön véve, az egyes hitfelekezetek százalékos aránya a négy utolsó népszámlálás alkalmával következő volt:

	1857-ben	1869-ben	1880-ban	1890-ben
	az összes népesség százalékában			
Róm. kath.	44 ⁷⁴	45 ⁶³	47 ²²	47 ⁸⁴
Görög kath.	11 ³⁶	11 ⁶⁵	10 ⁸³	10 ⁹⁴
Görög keleti	16 ⁷²	15 ²⁵	14 ¹¹	13 ⁶⁴
Ágostai	8 ²⁹	8 ⁰⁸	8 ⁰⁷	7 ⁸⁰
Református	15 ⁰⁶	14 ⁸³	14 ⁷⁴	14 ⁶²
Unitárius	0 ⁴⁰	0 ⁴⁰	0 ⁴⁰	0 ⁴¹
Zsidó	3 ³⁷	4 ⁰⁰	4 ⁵⁵	4 ⁶⁷
Egyéb	0 ⁰⁶	0 ⁰⁶	0 ⁰⁸	0 ⁰⁸

Itt is, bár az összehasonlítás csak 30 évre terjed, nagyon jelentékeny eltolódását látjuk a hitfelekezeti arányszámoknak. A görög keletiek 1857-ben még 1⁶⁶ ⁰/₀-kal álltak előbbre a reformátusoknál, 1890-ben ellenben már 1³⁰ ⁰/₀-kal álltak hátrább, pedig a reformátusok százalékos aránya is 0⁴⁴ ⁰/₀-kal esett vissza, a visszaesés az ágostai hitvallásuaknál 0⁴⁹ ⁰/₀-ot, a görög katolikusoknál pedig 0⁴² ⁰/₀-ot tett; a zsidók ellenben 1³⁰ ⁰/₀-kal mentek előre. De ez a térfoglalás sem volt egyenletes, 1857-től 69-ig 0⁶³, 1869-től 1880-ig 0⁵⁵, 1880-tól 1890-ig csak 0¹² ⁰/₀-ot tett, a mi teljesen összevág a fentebb kimutatott adatokkal, melyek szerint a zsidók szaporodási aránya évtizedről évtizedre mérsékeltebb lett. A

római katolikusok harmincz év alatt több mint 3 %₀-kal mentek előre; feltűnő, hogy legerősebben épen az 1869—80-ki időszakban, midőn szaporodásuk legmérsékeltebb volt. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy ugyanekkor a görög katolikusok és görög keletiek erősen megfogytak s a két protestáns egyház is jóformán stagnált.

Nemzetek, egyházak életében 30—40 év rövid idő, s ha már ez alatt is ily figyelemreméltón módosult a hitfelekezetek számaránya, mily átalakulásra számithatunk évszázadok alatt! Mert azok az irányzatok, melyeket a hitfelekezetek eltérő szaporodása tekintetében kimutattunk, állandóknak mutatkoznak. Hazánk népessége hitfelekezeti tekintetben sokkal széttagoltabb ugyan, semmint azt hihetnők, hogy bár hosszabb idő múlva a római katolikusokkal szemben a többi hitfelekezetek összesége törpe minoritássá süllyed; az azonban, az eddigi tapasztalatok alapján, kétségtelennek látszik, hogy a római katolikus hitfelekezet mind erősebb számbeli túlnyomóságra fog vergődni és a mint az egész Magyarbirodalomban negyven év alatt elérte az abszolút többséget: egy másik negyven év, sőt még rövidebb idő alatt, az anyaországban is el fogja azt érni.

Fiume hitfelekezeti viszonyai a népesség nagy egyöntetősége folytán nem birnak érdekkal, *Horvát-Szlavonországot* azonban külön is szemügyre kell vennünk:

	1857-ben	1869-ben	1880-ban	1890-ben
	az összes népesség százalékában			
Római katolikusok .	71 ³⁸	70 ⁰⁰	71 ¹⁵	71 ⁰³
Görök katolikusok .	0 ⁴¹	0 ⁵²	0 ⁵⁶	0 ⁵⁷
Görög keletiek	27 ²¹	27 ⁸⁴	26 ³⁰	25 ⁹³
Ágostaiak	0 ³⁶	0 ⁷¹	0 ⁸¹	1 ⁰⁹
Reformátusok	0 ³³	0 ³⁸	0 ⁴⁵	0 ⁵⁶
Unitáriusok	0 ⁰⁰	0 ⁰⁰	0 ⁰⁰	0 ⁰⁰
Zsidók	0 ³¹	0 ⁵⁴	0 ⁷¹	0 ⁷⁹
Egyéb hitfelekezetűek	0 ⁰⁰	0 ⁰⁰	0 ⁰²	0 ⁰⁷

Itt már a római katolikus hitfelekezet némileg vesztett túlnyomóságából, különösen 1857-től 1869-ig, a következő évtizedekben azonban, különösen a görög keletiek kedvezőtlen szaporodása folytán, ismét erősebben tért foglalt, a nélkül azonban, hogy még 1890-ben is elérte volna az 1857. évi arányszámot. Állandóan és pedig erős progressiókban ha-

ladnak előre a kisebb felekezetek, különösen az ágostaiak, s hitfelekezeti tekintetben a társországok népessége évről-évre jobban vesztí egyöntetű jellegét.

A hitfelekezetek számarányának változása úgy az anyaországban, mint a társországokban oly tekintélyes, hogy méltán kutathatjuk az okokat, melyek azt előidézték. Nagyobb változás hitfelekezeti tekintetben, a népesség ki- és beszivárgása folytán nem igen állhatott elő, mert igaz, hogy az Ausztriából, különösen Cseh- és Morvaországból hozzánk betelepülők nagy része római kátholikus, de a tőlünk Ausztriába költözők nagy része szintén ennek a felekezetnek hívei közül kerül ki. Az Amerikába való kivándorlás — mely azonban inkább csak a legutóbbi évtized alatt éreztette hatását — már inkább hat módosítólag, a mennyiben a felvidéki ágostai hitvallású népesség közül aránylag legtöbb költözik ki. A Romániába irányuló kivándorlás leginkább a görög keletieket apasztja, mert túlnyomólag Brassó, Fogaras, Szeben, stb. megyék oláh ajkú népessége, főleg férfinépessége megy ki Romániába; a székely kivándorlás, mely Háromszék megyéből legerősebb, egyaránt érinti a római kátholikus és református egyházakat.

A galicziai bevándorlás, különösen a korábbi évtizedekben roppantul emelte a zsidóság számát, de már az utóbbi évtized alatt, a mint fentebb említettük, ezt némileg ellensúlyozó kivándorlás is folyik; mindazáltal kétségtelen, hogy a zsidó hitfelekezetűek számának rendkívüli emelkedését az utóbbi negyven év alatt első sorban a bevándorlás rovására írhatjuk.

A keresztény hitfelekezetek számarányára azonban döntő hatással a természetes szaporodás különbözősége volt. Nagyon érdekes volna, ha a születésre és halálozásra vonatkozó adatokat hitfelekezetek szerint részletezve birnók, legalább is az 1850-iki népszámlálás időpontjától. Sajnos azonban, hogy hitfelekezetek szerint ez adatok csakis 1851-ben részleteztettek, újabban pedig csak 1880 óta s így nem kísérhetjük nyomon azt a változást, mely a születési és halálozási arányszám tekintetében az egyes hitfelekezeteknél beállt. Még az 1851. évi adatok sem egészen alkalmasak az összehasonlításra, mert csak a feldarabolt Magyarország egyes részeire vonatkoznak s a jelenlegi közjogi és politikai beosztásra nem vihetők vissza. Tájékoztatásul azonban ezeket az adatokat is bemutatjuk:

Ezer lélekre esett 1851-ben
születés halálozás

	Magyar- ország	Erdély	Határ- őrvidék	Magyar- ország	Erdély	Határ- őrvidék
Római kath.	52	39	44	38	31	43
Görög kath.	35	37	32	24	27	37
Görög keleti	45	36	46	30	25	41
Ágostai	42	36	68	31	30	47
Református	41	38	41	31	26	44
Unitárius ..	—	31	—	—	23	—
Zsidó	30	34	34	14	10	32

Megjegyzendő hogy a határőrvidék az egész volt határ-őrvidéket, a magyart és horvát-szlavont egyaránt magában foglalja. A magyar aranyországban 1880 óta az egyes hitfelekezetek születési arányszáma következőleg alakult:

É v	Római	Görög	Görög	Ágostai	Helvét	Unitá-	Zsidó	Az összes népes-ség
	katholikus		keleti	evangelikus		rius		
1000 lélekre esik születés								
1880	46·29	39·11	42·37	39·40	39·64	38·16	35·47	42·86
1881	46·41	43·39	42·39	39·06	39·12	37·37	35·90	43·30
1882	47·49	45·55	41·95	40·49	39·87	37·38	36·31	44·22
1883	47·84	46·23	45·03	40·11	41·34	39·63	36·28	45·09
1884	48·80	47·68	45·20	40·63	42·05	38·17	36·90	45·90
1885	47·54	52·95	44·15	39·44	41·21	39·59	36·27	44·85
1886	48·20	48·04	44·66	40·33	41·88	37·25	37·06	45·53
1887	46·41	47·85	43·06	38·23	40·50	37·74	36·44	44·04
1888	45·60	48·35	41·93	37·94	40·41	38·27	37·07	43·69
1889	45·84	47·61	41·48	37·92	40·81	37·23	36·83	43·57
1890	42·40	43·92	37·88	35·34	37·92	33·40	34·51	40·29

Ha az 1851. évi adatokat összehasonlítjuk az újabbakkal, feltűnő változást csak három irányban látunk, t. i. hogy a görög katolikusok, unitáriusok és zsidók születési arányszáma az utóbbi évtizedben hasonlíthatatlanul magasabb, mint volt az ötvenes évek kezdetén. Ebből azonban bajos következtetést vonni, mert az az egy korábbi év nem szolgáltathat biztos alapot az összehasonlításra; lehet, hogy véletlen körülmény, lehet, hogy az adatok hiányossága okozta a feltűnően alacsony arányszámot, bár a görög katolikusoknál még az 1880-iki arányszám is arra mutat, hogy korábban csakugyan gyéresebb volt a születés. Érdekesebb azonban az utóbbi évtized adatai; az évtized közepéig a legtöbb hitfelekezet arányszáma emelkedett, azóta csaknem valamennyi csökkent. Az 1890. év rendkívül ked-

vezőtlen volt minden hitfelekezetre nézve s minthogy a házasságkötések is csökkenőben vannak, valószínű, hogy nincs messze az idő, hogy Magyarország születési aránya is leszáll arra a színvonalra, melyen a nyugoti országokban (ha nem is az abnormis viszonyokat mutató Franciaországot veszsük) jelenleg áll. A születési arányszám csökkenése azonban nemcsak nálunk észlelhető, hanem a többi európai országokban is, s kétségtelenül a gazdasági és szociális viszonyokkal áll összefüggésben.

A születések nagysága mellett fontos tényező a szaporaságra nézve a halálozás nagysága is, mely 1880 óta a következőleg alakult:

É v	Római	Görög	Görög	Ágostai	Helvét	Unitá-	Zsidó	Az
	katholikus		keleti	evangelikus		rius		összes népes- ség
1000 lélekre esik halálozás								
1880	39·88	42·62	36·98	33·78	37·20	25·74	19·59	37·87
1881	37·06	39·35	34·12	32·17	33·99	27·34	19·43	35·17
1882	36·98	40·44	35·75	33·05	34·40	33·91	18·41	36·17
1883	34·42	33·10	33·44	30·32	29·69	24·48	17·17	32·25
1884	33·30	32·00	30·74	28·66	29·30	23·28	16·80	31·01
1885	33·92	33·89	32·89	31·90	31·47	27·95	18·00	32·24
1886	34·29	32·12	32·80	29·81	30·95	25·96	18·39	32·19
1887	36·25	35·64	35·25	31·93	32·46	31·90	19·34	34·30
1888	33·76	33·26	33·43	30·28	30·72	24·37	19·13	32·18
1889	30·59	31·91	31·97	27·18	28·85	23·96	17·81	29·69
1890	33·51	34·02	34·64	28·98	30·41	24·61	18·74	32·14

A halálozás nagysága sokkal ingadozóbb, mint a születése, sokkal inkább alá van vetve a külső körülményeknek; egészben véve azonban azt tapasztaljuk, hogy a mely felekezeteknél nagy a születés, a halálozás is állandóan magas, mérsékeltebb születéssel pedig mérsékeltebb halálozás jár. Ez főleg a gyermekhalálozás következménye, a mely halandósági viszonyainkat oly kedvezőtlené teszi.

A születések és halálozások összevetéséből kiderül a tényleges szaporodás, a melyet azonban a ki- és bevándorlás szintén módosíthat. Mellőzzük itt a természetes szaporodás külön feltüntetését s a tényleges szaporodás részleteire térünk át.

Az egyes hitfelekezetek szaporodási aránya országrészek és megyék szerint nagyon változó. Alább a statisztikai érte-
sitőben közöljük az egyes megyék adatait, itt csak az országrészek feltüntetésére szorítkozunk.

	Római kath.	Görög kath.	Görög keletiek	Ágos- taiak	Refor- mátusok	Unitá- riusok	Zsidók
Duna balpartja:	szaporodása százalékokban						
1869—80-ig	1.75	—	—	-1.94	6.17	—	5.51
1881—90-ig	8.45	—	—	4.36	4.70	—	1.01
1869—90-ig	10.31	—	—	2.30	11.17	—	6.53
Duna jobbpartja:							
1869—80-ig	7.29	—	-7.16	5.97	2.09	—	8.68
1881—90-ig	8.79	—	5.06	5.13	1.46	—	2.42
1869—90-ig	16.72	—	-2.46	11.41	3.60	—	11.30
Duna-Tisza köze:							
1869—80-ig	9.12	20.42	-2.19	11.62	6.73	—	35.00
1881—90-ig	18.45	32.98	7.44	18.14	12.07	—	30.50
1869—90-ig	29.26	60.14	5.09	31.87	19.61	—	76.17
Tisza jobbpartja:							
1869—80-ig	-2.27	-5.89	—	-7.30	-4.83	—	6.89
1881—90-ig	5.52	8.60	—	-3.23	6.96	—	1.03
1869—90-ig	3.13	2.21	—	-10.29	1.80	—	7.99
Tisza balpartja:							
1869—80-ig	1.94	-7.95	-16.64	7.33	-3.07	—	18.16
1881—90-ig	17.22	13.34	14.07	12.05	11.52	—	19.73
1869—90-ig	19.50	4.33	-4.90	20.27	8.10	—	41.50
Tisza-Maros szöge:							
1869—80-ig	2.67	1.63	-5.91	5.80	11.34	—	12.20
1881—90-ig	15.95	13.23	6.34	18.25	20.84	—	10.46
1869—90-ig	19.15	15.08	0.06	25.11	34.54	—	23.94
Erdély:							
1869—80-ig	-0.38	-5.16	-4.63	-4.06	-0.43	2.85	19.29
1881—90-ig	7.96	10.62	4.82	4.61	10.68	7.66	30.52
1869—90-ig	7.54	4.92	-0.04	0.37	10.21	10.73	55.71

A *Duna balpartján* valamennyi hitfelekezet szaporodása mérsékelt volt, nemcsak a kedvezőtlen hetvenes, hanem a nyolczvanas években is, bár az utóbbi évtizedben a római katolikusok szaporodása kielégítőnek mondható s egyes megyékben: Nógrádban, Turóczban és Zólyomban a 10%-ot is meghaladta. Általában nagyon kedvezőtlen az ágostaiak szaporodása; még az utóbbi évtizedben is csak az egy Bars megyében érték el tekintélyes növekedési arányt; minthogy azonban itt az ágostaiak 20%-át sem teszik az összes népességnek,

figyelembe ez sem igen vehető. A lefolyt 21 év alatt a római katolikusok száma csak Liptó megyében hanyatlott, az ágostaiaké ellenben Nógrád, Hont, Liptó és Árva megyében, az utóbbiban közel 9^o/_o-al. A reformátusok a két évtized alatt csak Nógrádban fogytak s minthogy a legtöbb megyében létszámuk 1869—80-ig is emelkedett, két évtizedes szaporodásuk valamennyi felekezetét meghaladja. Feltűnő, hogy szaporodásuk az utóbbi évtized alatt több megyében — s általában is — kedvezőtlenebb volt, mint a hetvenes években. A zsidók szaporodása ebben az országrészben nagyon mérsékelt volt, az utóbbi évtizedben alig rúgott többre 1^o/_o-nál; egyes megyékben, mint Esztergom és Zólyom megyében rohamosan szaporodtak ugyan, de létszámuk számos megyében határozott visszaesést mutat. 21 év alatt Nyitra megyében, hol pedig számuk az összes népességnek közel 7^o/_o-ára rúg, 0^o₉₄/_o-kal, Trencsénben 7^o₄₄, Árvában 8^o₇₂, Liptóban 8^o₈₃/_o-kal megfogytak.

A Duna jobbpartján a római katolikusok szépen szaporodtak; Zala, Vas, Somogy és Tolna megyék állnak legelől, míg ellenben Moson, Veszprém és Győr megyékben szaporodásuk csak mérsékelt volt. A görög keletiek megfogytak, de ezek száma a Duna jobb partján egészen jelentéktelen. Az ágostaiak szaporodása mérsékelt volt s a mi különösen feltűnő, az utóbbi évtizedben gyengébb, mint 1869—80-ban; ezt különben az okozza, hogy számuk két megyében, Komáromban és Mosonban az utóbbi évtized alatt megfogyott. A reformátusok szaporodása ez országrészben nemcsak igen gyenge, hanem hanyatló irányt is mutat. Egyike ez a legérdekesebb népesedési kérdéseknek s alább kissé behatóbban foglalkozunk vele. A zsidók szaporodása sem mondható kedvezőnek, különösen az 1881—90-iki ciklusban; ez évtizedben számuk csak Baranyában növekedett nagyobb arányokban (17^o₄₅/_o-kal), ellenben Mosonban 1^o₀₂, Vasban 1^o₂₇, Somogyban 3^o₇₀, Veszprémben pedig 9^o₅₆/_o-kal megfogyott. Ugy itt, mint a Duna balpartján imént felsorolt megyékben a fogyás okát nem a természetes szaporodás csökkenésében, hanem az elköltözésben, kivándorlásban kell keresnünk.

A Duna-Tisza közén egy hatalmas tényező, a főváros vonzóereje hat módosítólag a népesedési viszonyok alakulására. Emeli ez valamennyi hitfelekezet szaporodási arányát s

különösen a zsidóknál és a görög katolikusoknál nyilatkozik legerősebben. A Duna-Tisza közén is leggyengébb a görög keletiek szaporodása. A fővároson kívül még Bács megyében értek el az utóbbi évtized alatt tisztességes növekedést, de már Pest megyében évtizedről-évtizedre fogynak s 21 év alatt több mint 10⁰/₀-kal csökkentek. Az ágostaiak szaporodása ez országrészben még a római katolikusokét is meghaladja; a reformátusoké csak Budapesten volt rendkívül nagy (21 év alatt 211 %), nagyobb még mint a zsidóké, bár ezeké is hihetetlen magas perczentet képvisel (146⁰/₀). A zsidók száma két évtized alatt Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében is 57·56⁰/₀-kal növekedett. Pest megyében azonban (Budapesten kívül) csak 18·07⁰/₀-kal.

A *Tisza jobbpartján* valamennyi hitfelekezet szaporodása kedvezőtlen volt. A hetvenes években a kolera, a nyolczvanas években pedig a nagy arányokat öltött kivándorlás nagyon megrontotta itt a népesedési viszonyokat; mindazáltal Beregben és Borsodban 1881—90-ben a római katolikusok s az előbbiben a többi felekezetek, az utóbbiban pedig az ágostaiak is erősen szaporodtak. Az ágostaiak daczára ennek, az egész országrészben 21 év alatt 10·29⁰/₀-kal fogytak, úgy látszik a kivándorlás ezt a felekezetet támadta meg leginkább; Szepes megyében az utóbbi évtized alatt az ágostaiak 12·62⁰/₀-kal, Sárosban 3·22, Gömörben 1·03⁰/₀-kal fogytak. Nagyon erős a zsidók kivándorlása is, oly annyira, hogy bár e felekezet Borsodban, de különösen Beregben jelentékenyen szaporodott s a beszivárgás Galicziából, a mint a honossági adatokból látjuk, igen nagy, mégis az egész országrészben tíz év alatt nem szaporodott többel 1·03⁰/₀-nál, vagyis évenként 0·10⁰/₀-nál. Számuk több megyében rohamosan apad, Sárosban 7·17, Abauj-Tornában 6·97, Ungban 5·02, Zemplénben pedig 3·92⁰/₀-al; tehát mind oly megyékben, honnan erős a kivándorlás, mi világosan arra mutat, hogy az Amerikába kivándorlók közt zsidók nagy számmal fordulnak elő. A reformátusok is csak mérsékelt szaporodást mutatnak fel a legutóbbi évtizedben s miután a megelőző évtizedben fogytak, 21 évi szaporodásuk alig szám-bavehető csekélységre apad. Az 1873. évi kolera a református vidékeken nagy hevességgel pusztított, úgy, hogy létszámuk 1869-től 1880-ig Abauj-Tornában 10·09, Beregben 8·18, Zemplén megyében pedig 7·63⁰/₀-kal fogyott.

Sokkal kedvezőbb a zsidók szaporodása a *Tisza balpartján*. A legmagasabb növekedési százalékot itt (1869—80-ig 27·26, 1881—90-ig 34·69, az egész 21 éves időszak alatt 71·41⁰/₀-ot) Mármaros megyében érték el, mi ellentmond annak a föltevésnek, hogy a zsidók szaporodása ott, a hol már a népesség telítve van velük, meglássudik. Rendkívül nagy a zsidók szaporodása Hajdu, Békés és Ugoesa megyében is, csak az egy Szabolcsban volt mérsékeltebb. A zsidók után ebben az országrészben az ágostaiak szaporodása volt legkedvezőbb, kik azonban csak két megyében, Békésben és Szabolcsban fordulnak elő jelentékenyebb számmal. A római katolikusok, kik a Tisza balpartján hasonlóképen a kisebb felekezetek közé tartoznak, szintén kedvező arányban növekedtek, ezeknél az 1869—81. időszaki kedvezőtlen szaporodást bőven kipótolta az utóbbi évtized rendkívül fényes eredménye, mely még a legkedvezőtlenebb megyében, Szatmárban is jóval meghaladta a 10⁰/₀-ot, míg Biharban 23·27, Hajduban 20·99, Szabolcsban 18·57 s Szilágyban 18·02⁰/₀-ra rugott. A görög katolikusok szaporodása 21 év alatt mérsékelt volt, mert e felekezet oly nagy veszteségeket szenvedett a kolera pusztításától az 1869—80. időszakban, hogy azt a következő évtized kielégítő, sőt Biharban és Szabolcsban fényes eredménye is csak részben tudta helyrepótolni. A görög keletiek növekedési aránya 1881—90-ig még nagyobb, mint a görög katolikusoké, de korántsem elég, hogy az 1873. évi kolera által ütött rést teljesen betöltsé. Biharban a görög keletiek, hol pedig legnagyobb tömegük lakik, 1869—80-ig 17·60⁰/₀-kal megfogytak s 1890-ki létszámuk 5·59⁰/₀-kal volt kisebb az 1869. évi létszámnál. Az 1873. évi kolera a reformátusokat szintén súlyosan meglátogatta a Tisza balparti megyék legnagyobb részében, Szilágyban 10·80, Ugoesában 8·26, Szabolcsban 5·91, Biharban 5·60, Szatmárban 4·97⁰/₀-kal megfogytak, a két évtized eredménye azonban csak Szilágynál záródik némi csökkenéssel. Szilágyban a reformátusok szaporodása az utóbbi évtized alatt nem volt jobb, mint a görög katolikusoké s határozottan gyengébb a görög keletiekénél.

A *Tisza-Maros szögében* azzal az érdekes tüneménynyel találkozunk, hogy a reformátusok, kik többnyire a gyengébb szaporodású felekezetek sorába tartoznak, itt a legelső helyet

foglalják el. Nem szabad azonban feledni, hogy ebben az országrészben az összes népességnek csak 3·43%-kát teszik s a különösen kedvező népesedési viszonyokkal bíró Csanád megyében fordulnak elő legnagyobb arányban; de növeli számukat a beszivárgás és település is Békés és Csongrád megyéből. A reformátusok után a másik protestans felekezet, az ágostaiak következnek, ezek szaporodásáról ugyanezt mondhatjuk; kedvező a zsidók és római katolikusok szaporodása is, sőt a görög katolikusoké is, mely utóbbi felekezet azonban itt egészen jelentéktelen; ellenben a görög-keletiek, kik a Tisza-Maros szögében a népességnek közel 50%-át képezik, két évtized alatt jóformán semmit sem szaporodtak, mert az utóbbi évtized mérsékelt növekedése csak arra való volt, hogy a megelőző évtized fogyását helyrephatólja. A görög keletiek csak az egy Csanád megyében növekedtek erősen, de még ott is gyengébben, mint a többi keresztyén felekezetek. A zsidók szaporodása ebben az országrészben, kivéve Krassó-Szörény megyét, nem volt erős.

Nagyon érdekes *Erdélyben* is az egyes hitfelekezetek eltérő szaporodási aránya. Itt a zsidó vallásúak, kik eddigelé csak mérsékelt számmal fordulnak elő, tettek roppant előmenetelt. Két évtized alatt Torda-Aranyos megyében 129·61, Besztercze-Naszódban 88·02, Kolozs megyében 69·66, Hunyadban 51·16, Maros-Tordában 47·28, Szolnok-Dobokában 39·71%-kal növekedtek. Ez természetesen csak erős beszivárgás és eredetileg csekély létszám mellett lehetséges. Hasonló nagy szaporodást itt ott a reformátusoknál is látunk, természetesen csakis ott, a hol eddigelé csekélyebb számmal fordulnak elő s a hol a számbavehető áttelepülés a szaporodási százaléknak már roppant emelkedését idézi elő. Így például a reformátusok a két évtized alatt Fogaras megyében 84·72, Szeben megyében 69·08, Brassó megyében 66·46, Besztercze-Naszódban 30·84%-kal szaporodtak; de ugyancsak a reformátusok szaporodása egyes megyékben, u. m. Udvarhelyben, Szolnok-Dobokában és Háromszékben igen-igen gyenge volt. Egyenletesebb az unitáriusoké, bár az egyes megyék közt ezeknél is nagy eltéréseket látunk. Sokkal nagyobbak az eltérések a római katolikusoknál, kik míg Alsó-Fehérben 7·75, Szeben megyében 5·65%-kal megfogytak s Háromszékben is csak 1·04% szaporodást értek el husz év alatt, addig Hunyadban 40·20,

Besztercze-Naszódban 37.95 s Fogarasban 24.36% -kal növekedtek. Az egész országrészben a két évtized alatt a római katolikusok, népnövekedés tekintetében, meghaladták ugyan a görög katolikusokat, de ha a legutóbbi évtizedet külön tekintjük, azok mögött maradtak. A görög katolikusok szaporodása az 1880—90-iki évtizedben általában elég kedvező volt, a zsidókat és reformátusokat kivéve, nagyobb minden más felekezetnél; a megelőző évtized nagy veszteségei miatt azonban husz év alatt mégis csak mérsékelt maradt. A görög keletiek és ágostaiak a legutóbbi évtized alatt is csak mérsékelt szaporodást mutattak, az előbbieket helyre sem tudták egészen pótolni a megelőző évtized csökkenését, az ágostaiak csak alig s husz év eredményeképp még mindig fogyást mutatnak a következő megyékben: Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szolnok-Doboka és Udvarhely megyében, tehát nemcsak azokban a megyékben, a hol szórványosan laknak, hanem két fő tömörülési helyükön is.

A különböző hitfelekezeteknek az egyes megyékben nagyon is eltérő növekedése hozza magával, hogy némely megyében a *hitfelekezetek egymás közötti aránya* sokkal erősebben megváltozott, mint az országos átlagban.

A *Duna balpartján* a római katolikusok az 1869. és 1890. évi adatokat hasonlítva össze, két megyében, Barsban és Esztergomban némi csekély visszaesést mutatnak, mindkettőben a zsidók javára; a többi kilencz megyében azonban még nagyobb tért foglaltak, különösen Turóc és Nógrád megyében (ott 38.72% -ról 41.72% -ra, itt 68.55% -ról 70.67% -ra emelkedtek). Térfoglalásuk különösen az ágostai hitvallásuk rovására történt, kiknek arányszáma csak Trencsén megyében javult némileg s Barsban (hol különben számuk igen csekély) változatlan maradt, a többi megyékben erősen leszállt. Turócban 57.25% -ról 53.67% -ra, Nógrádban 25.31% -ról 23.13% -ra, Zólyomban 36.19% -ról 33.86% -ra, Hontban 23.51% -ról 21.86% -ra hanyatlottak. A reformátusoknál is azokban a megyékben, a hol nagyobb számmal laknak, némi kis visszaesés látszik, minthogy azonban ott, hol előbb alig fordultak elő, mint pl. Trencsénben, Turócban, Zólyomban számuk erősen növekedett, az egész országrészben az utóbbi két évtized alatt némileg kedvezőbb arányszámot értek el. A zsidók arányszáma

több megyében, névszerint Liptóban, Árvában, Trencsénben, Nyitrában és Pozsonyban, tehát az egész északnyugoti félkörben hanyatlott, a többi megyében emelkedett, legerősebben Zólyomban, 1.08% -ról 2.16% -ra, mi arányszámuk megkétszereződését jelenti.

A *Duna jobb partján* a római katolikusok számaránya csak az egyetlen Győr megyében hanyatlott, de itt is csak jelentéktelenül, 74.96% -ról 74.91% -ra; ellenben Baranyában 72.29% -ról 74.60% -ra, Veszprémben 60.93% -ról 63.18% -ra, Somogyban 67.99% -ról 70.00% -ra emelkedtek a lefolyt két évtized alatt. Az ágostaiak az egy Veszprém megye kivételével, mindenütt tért vesztek, legerősebben Vas megyében, hol 21.35% -ról 20.54% -ra szálltak le. A zsidók számaránya Moson, Somogy, Vas és Veszprém megyékben csökkent s némileg hátramaradt az egész országrészben is; legerősebb azonban a reformátusok visszaesése, kiknek arányszáma husz esztendő alatt 13.38% -ról 12.14% -ra szállt le. Hanyatlásuk a legtöbb megyében nagyon jelentékeny, Baranyában 16.53% -ról 14.02% -ra, Somogyban 22.47% -ról 20.45% -ra, Tolnában 17.64% -ról 15.97% -ra, Veszprémben 22.51% -ról 21.09% -ra, Fehér megyében 28.14% -ról 26.44% -ra estek. Régóta észlelhető ez az irányzat; a reformátusok 1857-ben Baranyában még 17.02 , Tolnában 18.08 , Veszprémben 23.96 , Somogyban pedig 24.09% -át tették a népességnek; mily roppant visszaesés 33 év alatt! Baranyában és Tolnában ez a visszaesés évtizedről évtizedre nagyobb arányokat ölt, a reformátusok számaránya ugyanis csökkent:

	1857—1869. (12 év alatt)	1870—1880. (11 év alatt)	1881—1890. (10 év alatt)
Baranyában	0.49% -kal	0.82% -kal	1.69% -kal
Tolnában	0.44% -kal	0.81% -kal	0.86% -kal

Ez a hanyatlás a nép között erősen lábrakapott s mindinkább terjedő két, sőt egy gyermekrendszernek következménye, mely köztudomású tény a születési arányszámnak alacsony voltában s állandó csökkenésében a leghatározottabban nyilatkozik. Sajnos, hogy e nemű adataink csak 1876-ig, vagyis csak másfél évtizedre terjednek, de azok így is kétségbevonhatatlanul igazolják a kárhozatos bűn elharapózását.

É v	1000 lélekre esik születés							
	Baranya megyében		Somogy megyében		Tolna megyében		Veszprém megyében	
	a római katho- likusok- nál	a refor- mátu- soknál	a római katho- likusok- nál	a refor- mátu- soknál	a római katho- likusok- nál	a refor- mátu- soknál	a római katho- likusok- nál	a refor- mátu- soknál
1876	46·31	31·06	51·36	33·84	46·18	37·42	49·40	39·60
1877	46·15	26·64	47·48	35·86	48·02	36·03	47·74	38·05
1878	42·31	24·44	47·29	32·96	47·21	33·97	46·91	38·36
1879	44·07	25·46	49·56	36·17	49·54	35·27	50·07	38·18
1880	44·65	26·09	45·74	33·04	49·22	36·38	47·60	39·69
1881	42·45	23·43	45·08	30·31	45·66	33·29	45·38	35·57
1882	42·62	23·62	48·85	32·25	46·84	33·14	48·40	36·08
1883	43·62	22·67	47·40	32·71	46·33	34·38	48·20	36·66
1884	44·76	23·16	49·93	33·70	48·92	35·47	48·94	37·36
1885	42·91	22·71	47·93	32·24	47·01	32·96	47·86	38·18
1886	44·11	23·08	49·68	32·83	48·29	32·56	51·04	34·97
1887	43·56	23·12	47·81	30·58	45·37	32·35	46·45	34·36
1888	43·59	21·30	46·72	29·44	45·57	30·96	44·57	32·08
1889	44·05	21·52	48·70	30·22	47·05	32·05	47·78	33·36
1890	39·54	20·45	44·14	26·75	41·84	27·59	42·89	31·39

Daczára, hogy hazánkban általában oly kedvező a születési arány, mint Oroszországot és Szerbiát kivéve, sehol egész Európában; Baranyában mégis az utóbbi években a reformátusoknál oly gyér volt a születés, minőre nincs példa egész Európában. Még Franciaországban is kedvezőbb a születési arány, hol pedig a rendkívül csekély születést máris országos szerencsétlenségnek tekintik.

Mind a négy vármegyében a reformátusok születési aránya a leghatározottabban hanyatló irányt mutat. A baj, ugy látszik, még nem érte el tetőpontját, a kóros állapotnak még nagyobb elfajulását várhatjuk, ha csak a politikai s részben az egyházi hatóságok alkalmas ellenszert nem találnak a kárhozatos bűn megszüntetésére. Tartani lehet tőle, hogy a rossz példa nem marad követők nélkül s a római katolikus népet is megmételyezi. A fentebbi adatokból még ezt nem állíthatjuk ugyan határozottan, mert a római katolikusoknál a születések nagysága inkább hullámszik, semmint állandóan csökkenne, 1890-ben azonban már a csökkenés ennél a felekezetnél is rendkívül nagy; lehet, hogy ez csak a véletlen műve, de az is lehet, hogy némileg már a rossz példa átkos hatása is nyilatkozik.

A Duna-Tisza közén Bács, Csongrád és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében a római katolikusok tért hódítottak, Heves-

ben és Pestben ellenben egy kevésbé tért vesztek. Figyelemre méltó, hogy a görög-keletiek, még Bács megyében is, hol pedig szaporodásuk legkedvezőbb, a két évtized alatt 20.41% -ról 18.33% -ra szálltak le. Legerősebb a Duna-Tisza közén a zsidók térfoglalása, kiknek arányszáma Pest megyében (Budapestet is oda számítva) 7.51% -ról 10.53% -ra emelkedett. Ellenben a reformátusok itt is, mindenütt tért vesztek s számarányuk Pest megyében (daczára, hogy a fővárosban roppantul szaporodtak) 19.17% -ról 16.81% -ra, Csongrád megyében 24.40% -ról 22.11% -ra, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében pedig 41.66% -ról 39.07% -ra szállt le. Ennek szintén az aránytalanul csekélyebb születés az oka. Csongrád megyében 1889-ben 1000 lélekre átlagosan a római katolikusoknál 48.01% , a reformátusoknál csak 32.88% , Jász-Nagy-Kun-Szolnokban a római katolikusoknál csak 51.16% , a reformátusoknál csak 39.26% születés esett.

A *Tisza jobbpartján* a lefolyt két évtized alatt a római katolikusok néhány megyében szintén jelentékeny hódítást tettek; Abauj-Tornában 55.90% -ról 57.27% -ra, Borsodban 47.25% -ról 50.47% -ra, Gömörben 39.79% -ról 41.18% -ra, Szepesben 63.47% -ról 65.13% -ra emelkedtek. A görög-katolikusok számaránya ez ország részben nagy változást nem igen szenvedett, erősebben csak Sáros megyében hanyatlott; ellenben az ágostaiak Szepesben 20.46% -ról 17.71% -ra, Gömörben 37.62% -ról 34.03% -ra szálltak le. Nagyon jelentékeny a reformátusok térvesztése is Borsodban és Beregben (ott 38.29% -ról 35.53% -ra, itt 29.13% -ról 27.33% -ra), a zsidók Beregben 11.03% -ról 13.57% -ra emelkedtek, ellenben Sárosban és Zemplénben kissé hanyatlottak.

A római katolikusok a *Tisza balpartján*, hol számuk általában csekély, nagyon szép előmenetelt tettek, különösen Szabolcsban (23.91% -ról 26.59% -ra), Békésben 21.63% -ról 22.78% -ra) és Hajdu megyében (9.72% -ról 11.41% -ra); a görög-katolikusok ellenben, kivéve Ugocsát, hanyatlottak, legerősebben Máramarosban, hol számarányuk 77.19% -ról 72.33% -ra szállt le, továbbá Szilágyban (60.60% -ról 58.18% -ra) és Szatmárban (44.45% -ról 42.78% -ra). A görög-katolikusok visszaesését Máramarosban a zsidóság rendkívüli térfoglalása idézte elő, kik 11.93% -ról 16.80% -ra emelkedtek, de arányszámuk a felsorolt többi megyében is jelentékenyen növekedett, Máramaros után legjobban Ugocsában 9.91% -ról 12.48% -ra. A zsidóság legerősebb tér-

foglalását tehát az ország északkeleti sarkában, egy összefüggő területen észleljük, Máramarosban, Beregben és Ugocsában. A reformátusok a Tisza balpartjának is valamennyi megyéjében tért vesztek, kivéve Szilágyot és még inkább Bihart, mely utóbbiban a görög-keletiek erős csökkenése folytán ($39.64^0/0$ -ról $36.28^0/0$ -ra) $39.11^0/0$ -ról $40.46^0/0$ -ra emelkedtek. Hátramaradásuk legérzékenyebb Hajdú megyében ($79.98^0/0$ -ról $77.05^0/0$ -ra) és Szabolcsban $41.13^0/0$ -ról $39.37^0/0$ -ra. Pedig ezekben a megyékben a reformátusok születési aránya is nagyon kedvező, bár koránsem olyan, mint a római- és görög-katholikusoké, 1889-ben ugyanis 1000 lélekre átlagosan Hajdú megyében a római katolikusoknál 49.28 , a görög katolikusoknál 56.64 , a reformátusoknál ellenben 44.10 születés esett; Szabolcsban a római katolikusoknál 60.50 , a görög katolikusoknál 62.13 , míg a reformátusoknál 54.89 születés.

A római katolikus hitfekezet egyetlen országrészben sem tett oly nagy hódítást, mint a *Tisza-Maros szögében*, hol $33.95^0/0$ -ról $36.20^0/0$ -ra emelkedett. Arányszámuk Temes megyében $37.81^0/0$ -ról $42.35^0/0$ -ra, Arad megyében $23.33^0/0$ -ról $26.50^0/0$ -ra, Krassó-Szörényben $15.26^0/0$ -ról $18.11^0/0$ -ra, Csanádban $48.56^0/0$ -ról $50.54^0/0$ -ra, Torontálban pedig $44.81^0/0$ -ról $46.69^0/0$ -ra szökött. Ez tisztán a görög-keletiek rovására esik, kik az egész országrészben két évtized alatt $57.49^0/0$ -ról $52.88^0/0$ -ra szálltak le, Krassó-Szörényben $79.31^0/0$ -ról $75.07^0/0$ -ra, Temesben $53.71^0/0$ -ról $49.14^0/0$ -ra, Aradban $63.77^0/0$ -ról $58.78^0/0$ -ra, Torontálban $49.27^0/0$ -ról $45.88^0/0$ -ra. Nagyon tekintélyes ebben az országrészben a két protestáns felekezet térfoglalása.

Sokkal mérsékeltebb a római katolikusok haladása *Erdélyben*. Arányszámuk, az egész országrészt tekintve, itt is javult ugyan, de csak nagyon kevés s számos megyében, névszerint Alsó-Fehérben, Csikban, Háromszékben, Szebenben visszaesést mutatnak. Terjeszkedésük legjelentékenyebb Brassóban és Hunyadban, az előbbiben két évtized alatt $10.24^0/0$ -ról $11.34^0/0$ -ra, az utóbbiban $4.19^0/0$ -ról $5.65^0/0$ -ra emelkedtek. A görög katolikusok számos megyében tért hódítottak, de többnyire a görög keletiek rovására, a római katolikusok rovására csak két megyében, Csikban és részben Alsó-Fehérben. A görög keletiek aránya csak az egy Háromszékben emelkedett, a többi megyénél csökkenést és pedig nehánynál igen érzékeny hanyatlást mutat, számarányuk például Brassó megyében

39·36⁰/₀-ról 36·39⁰/₀-ra, Hunyadban 73·81⁰/₀-ról 70·93⁰/₀-ra, Szeben megyében pedig 61·74⁰/₀-ról 59·41⁰/₀-ra szállt le. Az ágostaiak arányszáma is többnyire apadt, legérzékenyebben Besztercze-Naszódban 24·77⁰/₀-ról 21·54⁰/₀-ra, Brassó megyében 47·11⁰/₀-ról 45·08⁰/₀-ra. Sokkal kedvezőbb viszonyokat mutatnak a reformátusok, ezeknél csak Szolnok-Doboka, Háromszék és Udvarhely megyében látunk visszaesést, ellenben Torda-Aranyosban 12·78⁰/₀-ról 14·95⁰/₀-ra, Kis-Küküllőben 15·98⁰/₀-ról 17·79⁰/₀-ra, Kolozsban 21·40⁰/₀-ról 22·74⁰/₀-ra, Brassóban 2·51⁰/₀-ról 4·02⁰/₀-ra emelkedtek. Emelkedik Erdélyben az unitáriusok és a zsidók számaránya is. Láttuk fentebb, hogy az utóbbi hitfeletkezet mily nagy mértékben szaporodott Erdélyben a lefolyt két évtized alatt, minthogy azonban ott csak csekély számmal fordulnak elő, százalékos arányuk szintoly nagy mértékben nem emelkedhetett.

Régóta észlelt tünemény, hogy az egyes városokban és községekben a népesség hitfelekezeti egyöntetősége mindinkább csökken, az uralkodó felekezet lassanként elveszti kizárólagos jellegét s a kisebb — először gyakran csak szórvánnyosan jelentkező — felekezetek mind nagyobb tért foglalnak. Ez annak az élénk közlekedésnek természetes következménye, melyet a haladó cultura s ezzel karöltve a városok és egyéb vidéki központok felszívó ereje idézett elő. Sem terünk, sem időnk, hogy ezt az átalakulást a nagyobb helységekre, vagy akár csak a rendezett tanácsú városokra is nyomon követhetnők, ezuttal csak a törvényhatóságú városokra kell szorítkoznunk, itt is csak az 1870. és 1890. évi adatokat állithatva szembe, mert az 1857-ik évi kimutatásokban több város népességének hitfelekezetek szerinti részletezése nincs meg.

A város neve	Római kath.		Görög kath.		Görög keleti		Ágostai		Refor- mátus		Zsidó	
	a népesség százalékában											
	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890
Arad	51·42	51·84	1·77	2·45	25·09	22·00	2·27	2·90	8·05	9·29	11·34	11·40
Baja thv. . . .	82·23	83·90	—	—	2·94	1·45	—	—	1·62	1·59	12·05	11·98
Budapest	72·34	64·24	0·23	0·56	0·68	0·45	5·29	5·69	4·81	7·73	16·58	21·00
Debreczen	12·77	15·33	0·90	1·81	0·18	0·10	1·22	1·59	80·76	74·13	4·16	7·02
Győr	71·01	69·31	—	—	—	—	15·41	14·08	4·82	5·27	8·63	11·08
Hódmező-Vásárhely thv. . . .	23·52	25·00	—	—	0·99	0·68	2·45	4·10	69·62	66·19	2·65	2·84
Kassa	72·44	70·21	6·53	6·66	—	—	7·16	7·26	3·79	4·29	10·02	11·45
Kecskemét thv. . .	65·83	68·52	—	—	—	—	1·56	1·35	28·56	26·21	3·67	3·69

A város neve	Római kath.		Görög kath.		Görög keleti		Ágostai		Refor- mátus		Zsidó	
	a népesség százalékban											
	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890	1870	1890
Kolozsvár . . .	37.41	34.34	13.39	10.01	1.23	1.49	4.34	4.37	35.53	38.53	11.40	7.37
Komárom . . .	54.61	53.61	—	—	—	—	3.22	2.70	29.72	23.76	12.09	14.72
Maros-Vásárhely .	29.59	28.16	5.02	5.22	—	—	2.07	2.75	54.14	52.98	6.10	7.20
Nagy-Várad thv.	33.78	30.94	7.28	6.45	5.07	5.80	1.80	1.76	29.35	28.22	22.43	26.23
Pancsova thv. .	32.73	38.13	—	—	57.31	44.34	7.12	9.31	1.30	3.60	1.14	3.96
Pécs	90.66	86.23	—	—	—	—	1.42	2.37	0.72	1.81	6.80	9.17
Pozsony	74.59	74.45	—	—	—	—	15.12	14.02	0.38	1.00	9.78	10.29
Selmecz- és Béla- bánya	31.48	82.17	—	—	—	—	17.36	15.10	0.48	0.35	0.61	2.18
Sopron	60.15	62.76	—	—	—	—	35.61	30.46	0.14	0.85	4.04	5.77
Szatádka	92.65	91.54	—	—	4.34	3.41	—	—	0.12	0.91	2.36	3.49
Szatmár-Németi .	21.03	19.04	18.07	17.43	—	—	—	—	52.99	46.45	7.39	16.53
Szeged	93.13	91.04	—	—	0.69	0.66	—	0.55	0.59	1.84	5.17	5.41
Székes-Fejérvár .	83.26	80.33	—	—	—	—	—	—	5.85	7.64	8.80	10.09
Temesvár	64.03	68.16	0.40	1.53	17.03	12.19	3.47	2.81	1.95	2.81	12.36	12.21
Ujvidék	34.96	38.76	—	—	42.54	36.04	7.08	9.87	9.02	7.80	5.05	6.10
Versecz thv. . .	55.15	57.74	—	—	40.91	37.84	—	—	—	—	2.73	3.18
Zombor	51.22	52.58	—	—	45.79	42.65	—	—	0.08	1.49	1.72	2.44

A 25 törvényhatóságú város közül 17-ben a római katolikusok a népességnek abszolút többségét képezik. E 17 város közül igaz, hogy csak kilenczben csökkent a római katolikusok számaránya, de nem szabad figyelmen kívül hagyni a római katolikusoknak, a zsidókat kivéve, valamennyi hitfelekezetet messze túlszárnyaló szaporodását. Daczára ennek az erős szaporodásnak, a római katolikusok a nagyobb forgalmi csomópontot képező városokban többé-kevésbé vesztek túlnyomóságukból, mint első sorban Budapesten, azután Pécsen, Kassán, Székes-Fejérvárott, stb., hogy egyik legerősebb vidéki központon, Temesvárott, számarányuk még növekedett, az onnan van, hogy a fogyó görög keletiekkel állnak szemben, ugyanezt mondhatjuk Aradról. A görög-keletiek Pancsován 20 évvel ezelőtt még abszolút többséget képeztek, 1890-ben kerekszám 13%-kal estek hátrább. Ép úgy hanyatlottak a többi városokban is, hol tekintélyesebb számban laknak, névszerint Aradon, Ujvidéken, Verseczen, Zomborban s általában elmondhatjuk, hogy a két görög vallás hívei nem igen alkalmasak rá, hogy a városi elemet szaporítsák. Az ágostaiak csak az egy Sopronban képezik a népesség tekintélyes részét, de számarányuk itt is 35.61-ről 30.46%-ra hanyatlott. A reformátusok is a kálvinista városokban: Debreczenben, Hódmező-Vásárhelytt, Maros-Vásárhelytt és Szat-

már-Németiben erősen tért vesztenek, ellenben több városban, hol korábban alig fordultak elő, újabban számbavehető töredékévé váltak a népességnek. A zsidók számaránya csak Baján, Kolozsvárott és Temesvárott csökkent, máshol mindenütt emelkedett. Foglalkozásuk hozza magával, hogy előszeretettel tömörülnek a nagyobb forgalmú helyeken, az ipar és kereskedés góczpontjain.

Kimutattuk, a mennyire a régi adatok fogyatékosága engedte, a különböző hitfelekezetek hivei számának és számarányának változását. Adataink kétségtelenül igazolják, hogy hazánk népességében a zsidók után a római katolikusok szaporodnak legerősebben, része lehet ebben annak a körülménynek is, hogy a római katolikusok Magyarországnak épen nyugoti felében tömörülnek leginkább, mely előrehaladottabb culturája mellett nincs kitéve oly erősen a különböző pusztító járványok dühének, mint az ország keleti fele, hol az 1872/73. évi kolera is a leghevesebben pusztított; de a mellett kétségtelen, hogy a szaporodásra a valláserkölcsei érzületnek s talán még inkább a nép gondolkozásmódjában nyilatkozó socialis felfogás különbözőségének is lényeges befolyása van, a mint azt a vidékenkint divó egy gyermek rendszerre nézve többen bebizonyították. Ez lassítja meg sokfelé a két protestans felekezet hiveinek szaporodását; míg ellenben a görög katolikusok hátramaradását jóformán csak a kolera pusztításának tulajdoníthatjuk; normalis viszonyok közt ez utóbbiak szaporasága versenyez a római katolikusokéval s ha az egészségügyi viszonyok javulása kizárja az 1873-hoz hasonló járványos baj dülését, számarányuk gyorsan fog növekedni s a két katolikus egyház mindinkább háttérbe szorítja a többi keresztyén felekezeteket.

DR. VARGHA GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Junius.

1-én. A *budapesti nagykereskedők és nagyiparosok testületének* rendkívüli közgyűlésén elhatározta a budapesti kereskedelmi beteg-ápolási egyesületnek *betegsegélyezési pénztárrá leendő átváltoztatását*. A pénztár alapszabályainak kidolgozását az elnökségre bízta.

A *bleibergi bányaegyesület* a bányapályát *villamos pályává alakítja át* és a Ganz és társa vasöntöde és gépgyár részvény-társulatot bízta meg a kivittel.

3-án. A horvát bánnal a *horvát-szlavon orsz. jelzálogbank* tárgyában folytatott tárgyalások eredményre vezettek; a magyar jelzálogbank és a magyar leszámítoló bank a bécsi Unió-bankkal egyesülve, az új intézetet június közepén megalakítják. A tőke 3 millió forint, 30.000 darab 100 forintos részvényben.

4-én. Az *italmérési váltság-kötvények beváltási helyéül* a pesti magyar kereskedelmi bankot és a magyar ipar- és kereskedelmi bankot jelöli ki a pénzügyminiszter.

A »*Danubius*« magyar hajó- és gépgyár r. t. első rendes közgyűlését megtartották. Tiszta nyereség 9.758 frt., melyből 6.757 frt. tartalékalapra fordítatik, 3.000 frt. új számlára vitetik át.

A tőzsdetanácsnál folyamodványt nyújtottak be a *gabonatőzsde üzleti óráinak megszorítása végett*. Viszont az eddigi órák fentartását sok czég és ügynök kérelmezi.

A magyar játékkártyagyár közgyűlése 9% = 18 frt. osztalék fizetését elhatározta; nyershaszon 30.957 frt., tiszta nyereség 9.043 frt., osztalék 9.000 frt. (részvénytőke 100.000 frt.).

5-én. A *pesti Lloyd-társulat* elhatározta, hogy 5%-os házkölcsön-kötvényeit december elsején visszafizeti (511.000 frt.). Helyette 4½%-os kölcsönt fognak al parin kibocsátani. Az érték- és árútőzsde hozzájárulása szükséges.

A *kassa-oderbergi vasut közgyűlése* e hó 9-én tartatik meg. A bevételek 634 millió forintba ruagnak (+ 023 millió), a kiadások 296 millió forintba. A kamatozás és az amortizáció a magyar államgaranciát 306.968 frttal venné igénybe, hanem az osztrák vonalon a fölösleg 285.390 forintot tesz ki, úgy, hogy csak 21.578 forint szükségeltetik a magyar kincstár részéről.

A *budapesti bankegyesület r. t. rendkívüli közgyűlése* elhatározta a részvénytőke emelését két millióról három millióra, és pedig 10.000 darab 100 forintos új részvény kibocsátása által (kibocsátási ár 115 frt., [15 frt. a tartalékalapra fordítandó]); két régi részvény birtoka egy új részvényre jogosit.

A vetések állása június 1-jén volt:

búza (5,365.861 kat. hold) 7·23⁰/₀ középen alul; 58·67⁰/₀ középzerü; 34·10⁰/₀ középen felül;

rozs (2,139.681 kat. hold) 39·80⁰/₀ középen alul; 54·40⁰/₀ közép-szerü; 5·80⁰/₀ középen felül;

árpa (1,851.068 kat. hold) 15·22⁰/₀ középen alul; 71·38⁰/₀ közép-szerü; 13·40⁰/₀ középen felül;

zab (1,784.694 kat. hold) 12·72⁰/₀ középen alul; 71·05⁰/₀ közép-szerü; 16·23⁰/₀ középen felül.

6-án. *Ferencz József királylyá koronázása 25 éves jubileumát 1867—1892-ig Budapesten és az egész országban nagy lelkesedéssel ülik meg.*

7-én. Enquête-tárgyalások a budapesti hajóforgalom érdekében. Két javaslat a *Csepelsziget és Lágymányos melletti Dunaág* felhasználása iránt.

8-án. Medárd-napi vásár. Terményekben közép-szerü, kézműárúkban középen alul. Gyapjában kevés forgalom, bőr és zsiradék jó.

A magyar jelzáloghitelbank 4⁰/₀-os és 4¹/₂⁰/₀-os kötvényeit a honvédelmi miniszter a honvédtisztek óvadékaul elfogadja.

A belvárosi takarékpénztár alakuló közgyűlését néhány nap mulva tartják. 30⁰/₀ befizetése az iparbanknál vagy a budapesti bankegylet-nél június 9-én történhet.

A magyar-osztrák vasutigazgatóságok tarifa-bizottmányának értekezletén az osztályozást 26 tételnél megváltoztatták.

Fejér vármegye főispánja, báró Fiáth Miklós felhívást intézett a megye nagybirtokosaihoz és főrendjeihez egy *Székes-Fejérváron felállítandó gőzmalom tárgyában.*

A spanyol vámemelések következtében az »Adria« gőzösnek a kereskedelemügyi miniszter megengedi, hogy június 25-dike helyett már 15-dikén Barcelonába és Valencziába utazzon.

9-én. A kassa-oderbergi vasut közgyűlése, dr. Falk Miksát elnöknek, dr. Loesch Edét alelnöknek újra megválasztják.

10-én. Győr-sopron-ebenfurti vasut közgyűlése. Egy forint fölül-osztalék minden részvény után.

A somogy-szob-barcsi helyi érdekű vasut közgyűlése. A szelvény 1·75 forinttal váltatik be.

A mátrai helyi érdekű vasut közgyűlése. Az elsőbbségi kötvények szelvénye 2·75 forinttal váltatik be (23.807 darab van forgalomban).

11-én. A belvárosi takarékpénztár részvényeit túljegyezték.

A Ferencz-csatorna r. t. közgyűlése. Az elsőbbségi kötvények után 1¹/₂⁰/₀ fizettetik.

A nagyikinda-nagybecskereki vasut közgyűlése. 34 darab elsőbbségi kötvény beváltatik, a múlt évben kisorsolt 30 darab után 6⁰/₀-os kamatot fizetnek és a még forgalomban lévő 10.701 darab elsőbbségi kötvény 4¹/₂ forintjával darabonként fizettetik.

12-én. A bihari helyi érdekű vasut közgyűlése. A bevétel a zónatarifa behozatala következtében 48⁰/₀-al emelkedett. A tiszta nyereségből az elsőbbségi részvény kamatoztatására részvényenként 7·50 forint (3·75⁰/₀) fordított. A Bihar vármegye által fizetett járulékot (400.000 frt.) tartalékalapra szánták, mi az alapszabályok változtatásával jár.

Az állami bevételek a múlt évihez képest az első öt hónapban 1¹/₂ millió forinttal kedvezőbbek. A dohányjövedék a múlt évi tény-

leges eredménynél 2 millió forinttal magasabb bevételt mutat, az italmérési jövedéknél szintén jelentékeny emelkedés állt be.

13-án. Wertheimer József bórkereskedő fizetéseit megszüntette. Tartozás 70.000 frt. árúért és 30.000 frt. pénzben.

14-én. Az *olasz borvám leszállítása* következtében nálunk is a kereskedelmi szerződésben előirt leszállítás áll be. Nagyobb hátrányok elhárítása végett tudomásra hozatik, hogy ezen leszállítás *három hónap múlva* fog hatályba lépni. A bevételnél előirt óvintézkedéseket (fuxin tilalma, száraz alkatrészek aránya, vinirozási tilalom, származási bizonyítvány) közrebocsátják.

Nacsevics bolgár pénzügyminiszter megtekintette a *hortobágyi állatkiállítást* és Magyarországnak a filippopoli kiállításnál való részvételéről a földművelésügyi miniszterrel értekezett.

15-én. Dr. Wekerle, mint a kereskedelemügyi miniszter teendőivel megbízott miniszter, a *szomszédforgalomban 80 kilométer távolságra engedélyezett külön kedvezmények megszüntetését* augusztus elsejére helyezi kilátásba.

Az italmérési jog bérlőinek küldöttségét a pénzügyminiszter fogadja és a mostani bérlők kedvezményezését kilátásba helyezi.

Az *Osztrák-magyar tanknál kormánybiztosul* báró Andreánszky István min. tanácsos és ennek helyetteséül dr. Popovics Sándor osztálytanácsos neveztetett ki.

16-án. A pénzügyminiszter a képviselőházzal közli úgy a *czukoradó*, mint a *szeszadó eredményeit*; a nagyipar jelentőségéről nyilatkozik és a sörgyártásnak emelését, az osztrák pénzügyminiszterrel egyetértőleg nyújtandó söradó-könnyebbitéseket kilátásba helyezi.

A *magyar turfa- és műtrágyagyár r. t.* alakuló közgyűlése; részvénytőke 200.000 forint.

Máramarosi sópálya r. t. rendes közgyűlése. Tiszta nyereség 98.856 forint. A forgalomban levő elsőbbségi részvényekre 4¹/₂% osztalék jut.

17-én. A *magyar államvasutak üzleteredményei* a zónatarifa behozatala óta hónapról-hónapra emelkedést mutatnak.

A kereskedelmi miniszteriumban a német, osztrák és magyar vasutak képviselői Lukács Béla államtitkár elnöklete alatt *nagy értekezletet* tartottak, főleg a *robbanó-anyagok szállítására vonatkozó szabályok módosítása* tárgyában.

18-án. Az *arad-temesvári vasut* 1891. évi eredménye: bevétel 391.691 frt., kiadás 232.855 frt., tehát fölösleg 158.836 frt. (előírányozva volt 128.255 frt.).

A *galicziai molnárok gyülekezete* a liszt typirozását a magyar malmokéval hasonlóan állapítja meg és Lembergben egy gabona- és liszt-tőzsde föllállítását határozza el.

A *nemzetközi villamos-társulat Bécsben* az 1891. évi április 30-dikáról 1892. évi április 30-dikáig terjedő üzletév mérlegét közzéteszi és a július 2-dikán tartandó közgyűlésnek a szelvények 10 forinttal való beváltását fogja javaslatba hozni (5%).

19-én. A magyar ipar- és kereskedelmi bank közbenjárása által létrehozott *magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja* tárgyában minden előmunkálat befejezve lévén, ezen bank alakulása e hó 24-én fog végbe menni. Eddig 27 vidéki takarékpénztár vesz részt és fog egy-egy tagot az igazgatóságba beválasztani.

Magyar kender- és lenipar r. t. Pótválasztások ugy az igazgatóságba, mint a felügyelő bizottságba.

A vetések állása június 15-én:

búza (5,365.861 kat. hold) 5·35⁰/₀ középen alul; 64·14⁰/₀ közép-szerű; 30·47⁰/₀ középen felül;

rozs (2,138.681 kat. hold) 32·8⁰/₀ középen alul; 59·3⁰/₀ közép-szerű; 7·9⁰/₀ középen felül;

árpa (1,851.008 kat. hold) 17·09⁰/₀ középen alul; 69·44⁰/₀ közép-szerű; 12·63⁰/₀ középen felül;

zab (1,784.694 kat. hold) 10·05⁰/₀ középen alul; 72·33⁰/₀ közép-szerű; 17·62⁰/₀ középen felül.

A búza és a rozs az ország némely részében a rozsdától szenvedett.

A külügyminisztérium közlése szerint Kőbányáról származó sertések ezentúl nemcsak Bodenbachon át, hanem *Dzieditz*en át is bevihetők Szászországba.

A honvédelmi miniszter a kisiparosok részére 50.000 darab könnyű bakancs szállítását tartotta fenn. Az írásbeli ajánlatot az ipartestület útján az illetékes kereskedelmi és iparkamaránál július 14-éig kell benyújtani.

20-án. A magyar cukoripar r. t. igazgatósága veszteségek folytán a részvénytőke névleges értékének leszállítását fogja javaslatba hozni és ennek kapcsán elsőbbségi részvények kibocsátása által a tőkének három millió forinttal leendő emelését szándékozik javaslatba hozni.

Belvárosi takarékpénztár alakuló közgyűlése. 10.000 darab részvény 100 forintjával, melyekre 30⁰/₀ befizettetett.

A budapest-lajosmizsei helyi érdekű vasut közgyűlése. Az elsőbbségi részvények szelvénye 3½ forinttal váltatik be.

Egy hadsereg-biztosító intézet alakulása van tervben azon célból, hogy a szolgálati idő alatt egy bizonyos járadékot kapjon a szolgálatra kötelezett egyén. A királyt a védnökség elvállalására fel fogják kérni.

21-én. A győri gőzhajózási r. t. tőkéjét lebélyegzés által redukálni és elsőbbségi részvények kibocsátása által felemelni akarja. Az ügylet élén a magyar ipar- és kereskedelmi bank áll és siker esetén a társulat székhelyét Budapestre teszik át.

A pécs-barcsi vasut a kereskedelmi minisztériummal tárgyalásokat kezdett üzletszerződés kötése tárgyában.

22-én. Az osztrák kormány kiküldöttei Budapestre érkeztek a szabadalmi ügy szabályozása tárgyában megejtendő tárgyalások végett. Egyelőre az elvi álláspont tisztázásáról van szó.

A cseh gabonakereskedők központi egylete néhány tarifális határozat ellen az osztrák kereskedelmi miniszterhez folyamodott, különösen a magyar liszt szabad raktározása ellen intézve támadást.

23-án. A magyar jelzálog-hitelintézet 4⁰/₀-os jelzáloglevelei a napokban Rothschild M. A. és fiai cég által a majna-frankfurti tőzsdén bevezetettek és jó keletnek örvendenek.

A szerb vámtárgyalások nagyon lassan haladnak és a vámszerződés kérdése csak július 15-dike táján lesz megoldható.

24-én. A földmívelésügyi miniszter által összehívott értekezlet a mezőgazdaságra és mezőrendőrségre vonatkozó törvényjavaslatot tárgyalás

alá vette. E törvényjavaslat 14 szakaszból áll és 129 cikket tartalmaz.

Az osztrák-magyar államvasut elsőbbségi szelvényeinek állítólag tervezett megadóztatása ellen a berlini »Diskontogesellschaft« tiltakozó nyilatkozatot tesz közzé.

A bács-bodrogi helyi érdekű vasut r. t. közgyűlése. Az elsőbbségi részvények (26.407 darab) szelvénye 3 forintjával váltatik be.

A Budapest-Bécs távbeszélő intézmény ellen fölhozott nehezteléseket a pénzügyminiszter megvizsgáltatta és a szabályzatnak módosítását nem találta szükségesnek. Az igazgatóságot a miniszter kötelezte, hogy kétes esetekben a tőzsdetanáccsal egyetértőleg járjanak el.

25-én. A magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja megalakult. A magyar iparbankon kívül a Mád-Csanádi, Bajai, Besztercebányai, Békési, Gyulai, Czeglédi, Hevesi, Érsekújvári, Hódmező-Vásárhelyi, Sopronyi, Kapuvári, Kolozsvári, N.-Kanizsai, N.-Váradi, Orosházai, Pápai, Selmeczi, Szeged-Csongrádi, Tiszavidéki, Székesfejérvári, Váczi, Veszprémi, Esztergomi, Komáromi és Miskolczi takarékpénztár irt alá és fizettette be az alakulásra szükséges két millió tőkére. Az igazgatóságba és felügyelő bizottságba választottak ezen intézeteket képviselő egyéneket, Tisza Istvánt elnöknek választották és az iparbank részéről Posch Gyulát az igazgatóságba kiküldötték, Flittner Károlyt (Besztercebánya) és dr. Groisz Gusztávot (Kolozsvár) alelnököknek választották meg. — Az intézet magánosokkal jelzálogüzleteket közvetlenül nem fog kötni, főcélja a vidéki intézetektől jelzálogköveteléseket átvenni és azok alapján egységes, kisorsolando és kamatozó jelzálogleveleket kibocsátani.

Az országos mezőgazdasági tanács a mezőgazdasági és a mezőrendőri törvényjavaslat feletti tanácskozásait folytatta és kimondta, hogy a javaslatnak a mezőrendőrségre vonatkozó része olyan sürgős, hogy a közigazgatási reform előtt kellene azt életbe léptetni.

Szerbiában külföldi biztosító-intézetekre vonatkozó szigorú törvényt hoztak.

A pénzügyminiszter, mint a kereskedelmi miniszterium teendőivel megbízott miniszter, a *Budapesten 1895-ben tartandó magyar országos kiállítás tárgyában bizottságot* fog összehívni, a teendő előkészületek felett való tanácskozás céljából. Előzőleg a bizottság azzal a kérdéssel fog foglalkozni, vajjon nem volna-e célszerűbb egyelőre a kiállítás rendezésétől eltekinteni és az egész erre szánt összeget közvetlenül az ipar támogatására fordítani.

26-án. A szabadalmi ügy rendezésére kiküldött osztrák és magyar tagokból álló bizottság két ülésében annyi elvi nehézség merült fel, hogy a kormányoktól új utasításokat kell kérni.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara ö Felsége koronázása 25. évfordulója alkalmából pályadíjat tűzött ki egy oly műre, mely Magyarország ipari intézményeinek keletkezését, szervezését, fejlődését és gyakorlati tevékenységét leírja.

28-án. Az országos iparegyesület évi közgyűlése után magánértekezletet tartottak, melyen az iparosok nagy száma az 1895-ik évi országos kiállítás mellett nyilatkozott.

Magyar helyi érdekű vasut r. t. alakításával foglalkozik a pesti kereskedelmi bank. Célja a magyar állami vasutak igazgatósága által kezelt helyi érdekű vasutak elsőbbségi kötvényeit megvásárolni és

azokra előleget adni, ezek helyett pedig egységes kötvényeket bocsátani ki.

A magyar czukoripar r. t. rendkívüli közgyűlésén a 2.6 millió frt. veszteség leírása elhatározott és pedig a részvények visszavásárlása és lebélyegzése és 3 millió forintnyi elsőbbségi részvények kibocsátása útján. Az eddigi részvényeket előjog illeti meg az új kibocsátás átvételére. A magyar általános hitelbank syndikátust alakított a netalán át nem vett elsőbbségi részvények átvételére.

Romániával kötendő kereskedelmi szerződés felett tanácskoznak a legtöbb kedvezményezési záradék alkalmazása alapján.

Svájcban a határvásárokon élénk marhakereskedés folyik osztrák-magyar bevitt ökrök és bikákkal.

A valutarendezési főjavaslatokat Ausztriában kevés módosítással a képviselőház valuta-bizottságában hosszabb vita után elfogadták.

29-én. A budapesti villamos városi vasut r. t. első közgyűlése, melyen a társaság alapszabályainak módosítása és kiegészítése, a kereskedelemügyi miniszter által helybenhagyva, bemutatattik. Mérleget nem terjesztenek be, minthogy a vállalatnak a társaság saját igazgatásába való átvétele csak most történik meg s az első üzleti év a módosított alapszabályok értelmében, az 1892. év végén jár le.

Az eperjes-bártfai helyi érdekű vasut r. t. alakuló közgyűlése. 620.000 frt. törzsvésztőke jegyeztetett, melyből 300.000 frt. tényleg befizettetett. A közgyűlés jóváhagyta a szerződést, mely szerint a 43 km-ternyi pálya kiépítése 1,420.000 frtba fog kerülni; Schwarz Ármin, az építési vállalkozó 1,066.700 frt. névértékben elsőbbségi részvényeket vesz át.

Nagy-Váradon egy nagyobb szabású marhatrágya-gyár r. t. alakult, a mely az ottani szeszgyári marhahizlaldák összes trágyáját megvásárolja, megőrli s vegyi hozzátétellel szagtalanítva, por alakban szállítja.

A kisujszállítás-déaványa-gyomai helyi érdekű vasut r. t. közgyűlése; tiszta nyereség 27.668 frt., az elsőbbségi részvények tulajdonosainak 2 frt. 40 kr. osztalék fizettetik, a többi 2 frt. 60 kr. mint tartozás a jövő évi számlára vitetik át.

A békésvármegyei h. é. vasut r. t. is közgyűlését tartotta; tiszta nyereség 14.038 frt., elsőbbségi részvények után 1.1% kamat fizetnek. A zónatarifa engedélyezését fogják kérelmezni.

A sellypi czukorgyár r. t. lefolyt második üzletéve kedvezőbb a megelőzőnél. Összes tiszta nyereség 14.084 frt., a mely az alakulási év veszteségének részbeni fedezésére fordítatik.

Dr. Mandello Károly.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

III, 3

Adatok hazánk hitfelekezeti viszonyainak megvilágításához.

Fentebb, az értekezések sorában, ismertettük a hazai hitfelekezetek létszámának fejlődését, alakulását; ezúttal a főbb adatokat az egyes vármegyék szerint részletezve mutatjuk be. A *hitfelekezetek létszáma 1890-ben* következő volt:

Folyó szám	Országgrész és vármegye	Az összes jelenlevő polgári népesség	Római katolikus	Görög keleti	Ágostai evangélikus	Helvét	Unitárius	Zsidó	Egyéb vallásu
	I. Magyar-ország :								
	a) Duna bal-partja.								
1	Árva . . .	84.820	74.892	5	2	7.153	26	—	2.742
2	Bars . . .	152.910	127.761	20	6	3.030	16.920	14	5.157
3	Esztergom . .	78.378	65.677	17	20	588	9.135	1	2.939
4	Hont . . .	123.023	84.983	61	58	26.892	7.813	15	3.199
5	Liptó . . .	76.850	40.149	16	5	33.408	52	1	3.137
6	Nógrád . . .	214.444	151.541	128	61	49.590	3.669	10	9.439
7	Nyitra . . .	396.559	307.168	40	22	54.703	7.339	12	27.244
8	Pozsony . . .	331.370	277.921	53	54	24.360	7.619	24	21.304
9	Trencsén . .	258.769	224.259	63	139	21.546	295	3	12.403
10	Turóc . . .	49.979	20.853	12	2	26.834	62	2	2.214
11	Zólyom . . .	112.413	71.637	62	16	38.067	202	3	2.422
	Összesen	1,879.515	1,446.841	477	385	286.171	53.132	85	92.260
	b) Duna jobb-partja.								
1	Baranya . . .	322.285	240.423	210	13	3.889	13.740	45.170	20
2	Fejér . . .	222.455	148.164	19	843	5.929	58.813	279	8.388
3	Győr . . .	115.787	86.732	35	34	15.166	7.684	1	6.132
4	Komárom . .	159.504	100.882	17	28	4.840	46.269	10	7.457
5	Moson . . .	85.050	73.843	7	6	8.770	97	6	2.320
6	Somogy . . .	326.835	231.081	40	31	16.754	66.835	86	12.002
7	Sopron . . .	259.602	218.415	28	21	31.715	366	13	9.043
8	Tolna . . .	252.098	167.599	71	1.071	33.210	40.272	18	9.510
9	Vas . . .	390.371	289.309	9	23	80.192	11.470	25	9.335
10	Veszprém . .	215.280	136.019	14	3	23.542	45.399	72	10.220
11	Zala . . .	404.699	369.665	27	24	8.135	11.926	6	14.820
	Összesen	2,553.966	2,062.132	477	15.473	241.993	334.301	536	98.016

Folyó szám	Országgrész és vármegye	Az összes jelenlevő polgári népesség	Római	Görög	Görög keleti	Ágostai	Helvét	Unitárius	Zsidó	Egyéb vallású
			katholikus			evangelikus				
c) Duna-Tisza köze.										
1	Bács-Bodrog	716.488	461.027	9.983	131.303	64.810	27.934	37	19.115	2.279
2	Csongrád . .	261.340	188.312	401	1.303	4.239	57.785	347	8.510	443
3	Heves	233.785	203.963	145	59	906	17.799	10	10.873	31
4	Jász-N.-Kun-Szolnok . .	318.475	180.538	266	242	2.908	124.437	26	10.005	53
5	Pest-Pilis-Solt-K.-Kun	1.224.724	799.968	3.337	5.929	78.163	205.812	525	128.898	2.092
	Összesen	2.754.812	1.833.808	14.132	138.836	151.026	433.766	945	177.401	4.898
d) Tisza jobb-partja.										
1	Abauj-Torna	179.884	103.018	17.538	90	6.630	40.051	6	12.550	1
2	Bereg	179.455	16.367	88.575	380	722	49.048	4	24.358	1
3	Borsod	216.794	109.412	10.986	98	5.373	77.038	5	13.880	2
4	Gömör	174.810	73.197	4.019	55	59.486	33.479	2	4.572	—
5	Sáros	163.021	89.805	51.855	6	14.267	260	6	11.822	—
6	Szepes	163.291	106.346	21.397	9	28.923	481	5	6.095	35
7	Ung	135.247	28.836	72.190	47	516	18.056	1	15.599	2
8	Zemplén . . .	299.197	110.982	92.220	37	6.780	58.671	10	30.491	6
	Összesen	1.516.699	637.963	358.780	722	122.697	277.084	39	119.367	47
e) Tisza bal-partja.										
1	Békés	258.386	58.867	513	7.477	92.327	91.339	216	7.189	458
2	Bihar	516.704	45.864	45.975	187.444	1.920	209.075	142	25.968	316
3	Hajdu	190.978	21.795	10.999	173	1.093	147.141	16	9.749	7
4	Máramaros . .	268.281	20.879	194.040	124	392	7.763	4	45.073	6
5	Szabolcs . . .	244.945	65.119	46.597	119	15.490	96.435	6	21.178	1
6	Szatmár . . .	323.768	53.506	138.505	1.932	970	105.965	35	22.849	6
7	Szilágy	191.167	10.955	111.211	8.337	620	51.512	59	8.435	38
8	Ugocsa	75.461	6.201	47.651	8	458	11.722	3	9.414	4
	Összesen	2.069.690	283.186	595.491	205.614	113.275	720.952	481	149.855	836
f) Tisza-Maros szöge.										
1	Arad	343.597	91.045	13.140	201.984	7.495	20.787	54	8.924	168
2	Csanád	130.575	65.991	4.362	15.994	16.298	24.751	24	3.000	155
3	Krassó-Szörény .	407.635	73.817	18.949	306.023	2.040	3.053	22	3.713	18
4	Temes	434.529	183.579	12.336	213.529	9.888	6.230	105	8.640	222
5	Torontál	591.260	276.042	3.886	271.265	20.848	10.543	39	7.148	1.489
	Összesen	1.907.596	690.474	52.673	1.008.795	56.569	65.364	244	31.425	2.052

Folyó szám	Ország-rész és vármegye	Az összes jelenlevő polgári népesség	Római	Görög	Görög keleti	Ágos-tai	Helvét	Uni-tárius	Zsidó	Egyéb vallásu
			katholikus			evangelikus				
g) Erdély.										
1	Alsó-Fehér .	193.072	8.943	74.132	80.353	5.813	19.472	1.046	3.280	33
2	Besztercze-Naszód .	104.737	3.337	58.878	12.960	22.556	2.588	44	4.349	25
3	Brassó . . .	86.777	9.837	561	31.579	39.905	3.489	521	868	17
4	Csik	114.110	93.415	18.532	65	150	465	44	706	733
5	Fogarás . .	88.217	2.466	23.142	56.943	2.625	1.801	373	866	1
6	Háromszék .	130.008	43.224	2.404	22.529	297	55.869	4.985	698	2
7	Hunyad . .	267.895	15.121	50.520	190.018	2.202	7.351	206	2.470	7
8	Kis-Küküllő	101.045	4.806	35.781	18.073	18.174	17.979	4.483	1.418	331
9	Kolozs . .	225.199	19.972	103.681	33.281	7.700	51.213	2.515	6.727	110
10	Maros-Torda	177.860	22.207	40.235	26.787	5.826	71.840	7.212	3.735	18
11	N.-Küküllő .	135.312	3.856	15.582	46.209	59.501	6.796	2.546	803	19
12	Szeben . .	148.738	6.414	12.550	88.365	39.065	1.586	115	639	4
13	Szolnok-Doboka .	217.550	8.670	133.804	34.426	1.941	27.283	173	9.890	1.363
14	Torda-Aranyos .	150.564	5.253	62.023	49.131	226	22.506	9.480	1.931	14
15	Udvarhely .	110.132	37.287	1.745	4.171	2.777	37.826	25.544	768	14
	Összesen	2.251.216	284.808	633.570	694.890	208.758	321.064	59.287	39.148	2.691
	I. Magyar-ország .	15.133.494	7.239.212	1.655.600	2.064.715	1.180.489	2.212.663	61.617	707.472	11.726
	II. Fiume város és kerülete	29.494	28.483	13	145	225	98	1	489	40
	III. Horvát-Szlavon-ország.									
1	Belovár-Kőrös . .	266.210	221.100	66	41.798	394	838	3	1.995	16
2	Lika-Krbava	190.978	93.313	—	97.649	5	2	—	7	2
3	Modrus-Fiume . .	220.629	148.774	19	71.441	93	34	5	258	5
4	Pozsega . .	202.836	142.790	124	53.508	2.352	2.097	—	1.928	37
5	Szerém . .	347.022	156.133	4.072	159.344	18.171	5.114	8	3.759	371
6	Varasd . .	253.066	254.165	20	2.154	96	31	—	1.585	15
7	Verőcze . .	216.417	165.342	256	40.403	1.759	4.126	11	4.465	55
8	Zágráb . .	484.252	371.408	7.810	101.146	456	123	—	3.264	45
	Összesen	2.186.410	1.553.075	12.367	567.443	23.326	12.365	27	17.261	546
	I. Magyarország	15.133.494	7.239.212	1.655.600	2.064.715	1.180.489	2.212.663	61.617	707.472	11.726
	II. Fiume város és kerülete .	29.494	28.483	13	145	225	98	1	489	40
	III. Horvát-Szlavonország .	2.186.410	1.553.075	12.367	567.443	23.326	12.365	27	17.261	546
	A magyar korona-országi összesen	17.349.398	8.820.770	1.667.980	2.632.303	1.204.040	2.225.126	61.645	725.222	12.312

E táblázatban a törvényhatóságú városokat is összefoglaltuk az illető megyék népességével; a városokban külön, a főbb hitfelekezetek 1890. évi létszámát a következő kimutatás tünteti fel:

Város	Összes jelenlevő polgári népesség	Római kath.	Görög kath.	Görög keleti	Ágostai	Református	Zsidó
1. Arad . . .	42.052	21.799	1.030	9.251	1.221	3.909	4.795
2. Baja . . .	19.485	16.348	13	282	162	311	2.334
3. Budapest .	491.938	316.057	2.752	2.218	28.018	37.895	103.317
4. Debreczen .	56.940	8.725	1.029	58	905	42.208	3.999
5. Győr . . .	22.795	15.799	29	28	3.211	1.201	2.525
6. H.-M.-Vásárhely . . .	55.475	13.872	58	379	2.277	36.721	1.574
7. Kassa . . .	28.884	20.280	1.925	32	2.099	1.239	3.306
8. Kecskemét .	48.493	33.231	30	58	654	12.727	1.789
9. Kolozsvár .	32.756	11.248	3.279	489	1.432	12.621	2.414
10. Komárom .	13.076	7.010	5	20	353	3.761	1.925
11. Maros-Vásárhely . . .	14.212	4.002	741	172	391	7.530	1.024
12. Nagy-Várada .	38.557	12.030	2.488	2.237	679	10.880	10.115
13. Pancsova .	17.948	6.844	72	7.959	1.672	657	711
14. Pécs . . .	34.067	29.377	58	73	809	617	3.124
15. Pozsony . .	52.411	39.020	39	41	7.347	525	5.396
16. Selmecz- és Bélabánya .	15.280	12.556	16	4	2.308	53	334
17. Sopron . .	27.213	17.082	14	12	8.289	234	1.571
18. Szabadba .	72.737	66.635	143	2.480	249	665	2.540
19. Szatmár-Németi .	20.736	3.948	3.614	10	99	9.632	3.427
20. Szeged . .	85.569	77.901	232	566	470	1.579	4.731
21. Székesfejérvár .	27.548	22.130	8	135	384	2.105	2.779
22. Temesvár .	39.884	27.187	612	4.863	1.122	1.121	4.870
23. Ujvidék . .	24.717	9.581	299	8.908	2.440	1.928	1.507
24. Versecz . .	21.859	12.622	17	8.271	169	80	695
25. Zombor . .	26.435	13.900	14	11.274	187	394	644

Térszűke miatt nem közölhetjük a hitfelekezetek abszolút számát az 1869. és 1880-ik népszámlálás adatai szerint, némileg az fölösleges is, mert alább, hol a százalékos szaporodást és a hitfelekezetek számarányának változását kimutatjuk, egyuttal szemléltethetővé tesszük a fejlődést, vagy esetleg visszaesést is. Minthogy azonban az abszolút növekedés ép oly érdekes, mint a százalékos, bemutatjuk megyék szerint az egyes hitfelekezetek tömegesebb szaporodását.

A római katolikusok növekedése 1869-től 1890-ig azon megyékben, hol 21 éves szaporodásuk meghaladta a 10 ezeret, következő volt:

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye	242.475	(ebből Budapest)	132.871)	11. Torontál vármegye	31.215
2. Bács-Bodrog vármegye	77.322			12. Temes »	27.678
3. Zala vármegye	67.552			13. Sopron »	25.006
4. Vas »	47.147			14. Tolna »	24.463
5. Jász - Nagy - Kun-Szolnok vármegye	38.473			15. Fejér »	20.856
6. Csongrád »	36.840			16. Csanád »	20.021
7. Somogy »	35.577			17. Heves »	19.967
8. Baranya »	34.030			18. Borsod »	18.195
9. Pozsony »	33.154			19. Krassó-Szörény »	16.127
10. Nyitra »	32.674			20. Arad »	15.912
				21. Nógrád »	15.640
				22. Komárom »	13.803
				23. Szabolcs »	12.799
				24. Békés »	12.792

A görög katolikusok szaporodása 21 év alatt a következő négy megyében haladta meg az 5.000 lelket:

1. Máramaros vármegye	23.832	3. Bereg vármegye . .	7.156
2. Kolozs »	7.560	4. Besztercze-Naszód vm.	6.583

A görög keletiek növekedése daczára, hogy a mint a fentebbi kimutatásból is látható, számos megyében roppant nagy tömegekben laknak, csak a következő két megyében rúgott többre 5 ezernél:

1. Bács-Bodrog vármegye	6.714	2. Krassó-Szörény vármegye	6.182
-------------------------	-------	----------------------------	-------

Ez azoknak a súlyos veszteségeknek tulajdonítható, melyeket a görög keletiek a kolerás években szenvedtek s melyeket helyre-
 ütni a legutóbbi évtized kedvezőbb szaporodása sem minden megyében volt képes, úgy, hogy például Biharban 1890-ben 11.096 lélekkel, Temes megyében 7.938, Arad megyében 3.439, Nagy-Küküllőben 2.454 lélekkel kevesebb görög keleti hitfelekezetű találtatott, mint az 1869-ik népszámlálás alkalmával.

A görög keletieknél még az ágostai evangélikusok is kedvezőbb eredményt mutatnak, ennél a hitfelekezethöz, daczára, hogy nagyobb tömegben csak kevés megyében laknak, 5 megyében meghaladta a 21 évi szaporodás az 5.000-et:

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye	22.095	3. Bács-Bodrog vármegye	11.604
(ebből Budapest)	14.117)	4. Vas »	9.386
2. Békés vármegye	16.560	5. Csanád »	5.011

De az ágostaiaknak is voltak súlyos veszteségeik, 21 év alatt Szepes megyében 6.887, Gömörben 5.755, Sárosban 1.668, Liptóban 1.473, Nagy-Küküllőben 1.273 lélekkel megfogytak.

A *reformátusok* szaporodása 21 év alatt 11 megyében haladta meg az 5 ezeret, u. m.:

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye . . . 43.594 (ebből Budapest . . . 25.710)	5. Békés vármegye . . 12.916
2. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye 16.712	6. Kolozs » . . . 7.499
3. Hajdú vármegye . . 14.638	7. Csanád » . . . 6.880
4. Bihar » . . . 13.189	8. Szabolcs » . . . 6.439
	9. Szatmár » . . . 5.405
	10. Maros-Torda vármegye 5.287
	11. Csongrád » . . . 5.266

A *zsidók*, Budapest kivételével, nagyobb tömegekben sehol sem laknak, még Máramaros megyében is, hol pedig úgy abszolút, mint relativ számuk a legnagyobb s az utóbbi két évtized alatt roppant szaporodást értek el, számuk nem több 45 ezer léleknél. E hitfelekezetnél tehát két évtized alatt már a 2.000 lelken felüli szaporodás is tekintélyes s a következő megyékben fordult elő:

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye . . . 65.313 (ebből Budapest . . . 61.379)	9. Szabolcs vármegye . . 3.066
2. Máramaros vármegye 18.778	10. Szolnok - Doboka vármegye 2.811
3. Bihar » . . . 7.033	11. Kolozs vármegye . . . 2.762
4. Bereg » . . . 6.794	12. Ugocsa » . . . 2.726
5. Szatmár » . . . 4.740	13. Békés » . . . 2.376
6. Bács-Bodrog » . . . 3.985	14. Baranya » . . . 2.276
7. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye 3.655	15. Heves » . . . 2.098
8. Hajdú vármegye . . . 3.530	16. Besztercze-Naszód vármegye 2.036
	17. Pozsony vármegye . . 2.002

A főbb hitfelekezetek abszolút szaporodása a hét országrészben a következő volt:

	Róm. kath.	Görög kath.	Görög kel.	Agostai	Reform.	Zsidó
1. Duna balpartja .	135.216	283	41	6.435	5.337	5.693
2. Duna jobbpartja	295.350	124	(—) 390	24.778	11.623	9.955
3. Duna-Tisza köze	415.077	5.307	6.721	36.501	71.110	76.701
4. Tisza jobbpartja	19.355	7.757	496 (—)	14.081	4.893	8.833
5. Tisza balpartja	46.205	24.731	(—) 10.590	19.093	54.027	43.935
6. Maros-Tisza szöge	110.953	6.903	586	11.353	16.780	6.069
7. Erdély	19.981	29.703	(—) 258	760	30.394	14.006

A görög keletiek 21 év alatt, tulajdonképen csak a Duna-Tisza közén szaporodtak, mi a bácsmegyei szerbek elég kedvező szaporodásának róható fel; az oláhság tömegei, vagy egy állapotban maradtak (Maros-Tisza szögén), vagy pedig megfogytak (Tisza bal partján és Erdélyben).

A különböző hitfelekezetek *százalékos szaporodását* a három legutóbbi népszámlálás közt a következő táblázat mutatja:

Folyó szám	Ország-rész és vármegye	Római katolikusok			Görög katolikusok			Görög keletiek		
		s z a p o r o d á s a								
		1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig
	I. Magyarország.									
	a) Duna balpartja.									
1	Árva	0'14	4'88	4'74	—	—	—	—	—	—
2	Bars	2'77	8'01	11'00	—	—	—	—	—	—
3	Esztergom . . .	8'00	8'12	16'77	—	—	—	—	—	—
4	Hont	0'12	7'51	7'38	—	—	—	—	—	—
5	Liptó	5'59	4'22	1'80	—	—	—	—	—	—
6	Nógrád	2'90	14'84	11'51	—	—	—	—	—	—
7	Nyitra	2'62	9'05	11'90	—	—	—	—	—	—
8	Pozsony	5'60	7'51	13'54	—	—	—	—	—	—
9	Trencsén	1'45	6'11	4'56	—	—	—	—	—	—
10	Turóc	4'88	13'25	18'77	—	—	—	—	—	—
11	Zólyom	4'11	11'78	16'38	—	—	—	—	—	—
	Összesen . . .	1'71	8'45	10'31	—	—	—	—	—	—
	b) Duna jobbpartja.									
1	Baranya	3'88	12'13	16'49	—	—	—	7'19	6'69	1'05
2	Fejér	7'80	8'05	16'38	—	—	—	—	—	—
3	Győr	5'37	5'96	11'65	—	—	—	—	—	—
4	Komárom	7'63	7'63	15'85	—	—	—	—	—	—
5	Moson	7'63	0'94	6'61	—	—	—	—	—	—
6	Somogy	8'69	8'74	18'20	—	—	—	—	—	—
7	Sopron	7'11	5'38	12'93	—	—	—	—	—	—
8	Tolna	7'01	9'42	17'09	—	—	—	0'52	7'35	7'83
9	Vas	9'17	9'44	19'47	—	—	—	—	—	—
10	Veszprém	5'07	5'48	10'83	—	—	—	—	—	—
11	Zala	8'43	12'84	22'36	—	—	—	—	—	—
	Összesen . . .	7'29	8'79	16'72	—	—	—	7'16	5'06	2'46
	c) Duna-Tisza köze.									
1	Bács-Bodrog . .	6'07	13'27	20'15	9'47	16'73	27'79	2'09	7'64	5'39
2	Csongrád	5'86	17'43	24'32	—	—	—	1'71	2'84	1'09
3	Heves	1'64	12'57	10'85	—	—	—	—	—	—
4	Jász-Nagy-K.-Szolnok . . .	8'58	17'03	27'08	—	—	—	—	—	—
5	Pest-Pilis-Solt-K.-Kun . . .	15'74	23'97	43'49	116'25	116'13	367'31	4'80	4'55	0'47
	Budapest	32'15	30'08	71'89	—	117'20	—	1'96	18'45	21'33
	Vármegye	7'67	20'29	29'55	—	—	—	7'80	2'52	10'19
	Összesen . . .	9'12	18'45	29'26	20'42	32'98	60'14	2'19	7'41	5'09
	d) Tisza jobbpartja.									
1	Abauj-Torna . .	3'11	1'43	1'72	9'65	3'23	6'73	—	—	—
2	Bereg	0'36	23'56	23'95	6'56	16'42	8'79	—	—	—
3	Borsod	1'74	17'90	19'95	5'63	7'94	1'86	—	—	—
4	Gömör	0'33	6'43	6'07	6'65	9'75	2'45	—	—	—
5	Sáros	5'28	1'10	4'24	1'30	0'96	0'35	—	—	—
6	Szepes	0'27	4'03	4'29	2'33	4'93	7'14	—	—	—
7	Ung	4'64	4'99	0'12	5'54	10'84	4'70	—	—	—
8	Zemplén	5'25	9'81	4'04	8'27	9'20	0'17	—	—	—
	Összesen . . .	2'27	5'52	3'13	5'89	8'60	2'21	—	—	—

Ágostaiak			Reformátusok			Unitáriusok			Zsidók		
s z á z a l é k o k b a n											
1870— 90-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig
7.36	1.64	8.88	—	—	—	—	—	—	2.20	6.54	8.72
1.00	10.60	11.77	7.89	2.60	10.70	—	—	—	20.61	4.67	26.24
—	—	—	5.12	8.88	14.46	—	—	—	2.77	37.34	33.53
3.14	1.87	1.33	5.92	3.28	9.40	—	—	—	24.27	10.01	36.71
6.15	2.06	4.22	—	—	—	—	—	—	2.67	6.33	8.83
6.74	5.95	1.19	3.50	2.46	1.13	—	—	—	8.03	4.75	13.16
1.88	4.66	6.63	3.16	10.06	13.54	—	—	—	2.12	3.00	0.94
1.77	3.80	5.64	8.80	0.16	8.63	—	—	—	8.32	1.90	10.37
0.37	5.84	5.45	—	—	—	—	—	—	3.90	3.68	7.44
2.62	6.15	3.37	—	—	—	—	—	—	20.29	1.19	21.77
2.07	4.94	7.11	—	—	—	—	—	—	82.18	24.72	127.20
1.94	4.36	2.30	6.17	4.70	11.17	—	—	—	5.51	1.01	6.58
6.30	12.67	19.85	2.31	2.02	4.29	—	—	—	14.89	17.45	34.95
5.20	3.85	9.26	4.18	2.23	6.50	—	—	—	11.21	3.01	14.56
5.70	5.33	11.34	2.57	7.78	10.55	—	—	—	12.60	1.78	14.60
10.07	6.40	3.02	5.15	1.83	7.08	—	—	—	15.42	2.15	17.90
8.49	2.26	6.03	—	—	—	—	—	—	3.70	1.47	2.20
1.60	4.28	6.15	2.67	0.73	3.42	—	—	—	8.40	3.70	4.64
3.54	6.21	9.98	—	—	—	—	—	—	7.71	8.81	17.20
6.91	5.34	12.62	1.44	1.95	3.42	—	—	—	14.43	4.09	19.11
7.46	5.39	13.26	5.94	8.14	14.56	—	—	—	8.70	1.27	7.32
5.15	2.42	7.69	0.32	0.43	0.11	—	—	—	1.53	9.56	10.94
4.20	12.22	16.93	1.50	6.23	7.83	—	—	—	6.09	7.98	14.55
5.97	5.13	11.41	2.09	1.46	3.60	—	—	—	8.68	2.42	11.30
7.58	13.25	21.81	1.68	15.31	17.24	—	—	—	13.29	11.52	26.34
25.04	30.99	63.79	5.56	4.23	10.03	—	—	—	7.20	15.72	24.05
—	—	—	1.77	6.85	8.74	—	—	—	24.54	0.50	23.91
7.68	32.06	42.20	5.08	9.93	15.51	—	—	—	31.01	20.27	57.56
14.35	21.72	39.41	9.45	15.92	26.87	—	—	—	45.02	39.79	102.72
44.16	39.87	101.55	82.37	70.54	210.99	—	—	—	69.07	45.76	146.35
4.76	13.57	18.92	3.53	8.10	11.92	—	—	—	1.47	19.94	18.17
11.62	18.14	31.87	6.73	12.07	19.61	—	—	—	35.00	30.50	76.17
10.49	4.06	6.00	10.09	2.03	8.27	—	—	—	3.09	6.97	9.85
—	—	—	8.18	15.01	5.60	—	—	—	17.87	17.65	38.68
9.00	19.30	10.62	0.76	5.00	4.85	—	—	—	5.35	8.44	14.24
7.82	1.08	8.82	0.42	4.41	—	—	—	—	30.32	5.83	37.91
7.49	3.22	10.47	—	—	4.20	—	—	—	4.78	7.17	11.60
7.56	12.62	19.23	—	—	—	—	—	—	24.50	2.60	27.72
—	—	—	1.08	4.74	3.32	—	—	—	14.30	5.02	8.66
14.05	5.64	9.21	7.68	9.04	0.67	—	—	—	2.10	3.92	1.90
7.30	3.23	10.29	4.83	6.96	1.80	—	—	—	6.89	1.03	7.99

Folyó szám	Országgrész és vármegye	Római katolikusok Görög katolikusok Görög keletiek									
		s z a p o r o d á s a									
		1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	
e) Tisza balpartja.											
1	Békés	10'34	14'81	27'76	—	—	—	—	3'96	4'59	0'44
2	Bihar	— 6'63	23'27	15'10	— 14'99	17'42	— 0'18	— 17'63	14'62	— 5'59	
3	Hajdu	11'92	20'99	35'41	1'38	10'14	11'66	—	—	—	
4	Máramaros . . .	5'16	16'16	22'15	— 0'82	14'95	14'00	—	—	—	
5	Szabolcs	4'97	18'57	24'46	— 9'62	16'99	5'74	—	—	—	
6	Szatmár	— 3'98	11'58	7'14	— 8'47	10'20	0'88	— 15'07	10'27	— 4'17	
7	Szilágy	— 8'35	18'02	8'16	— 16'06	11'50	— 6'41	— 10'40	17'06	— 4'88	
8	Ugocsa	— 1'57	14'96	13'18	— 5'06	13'97	8'21	—	—	—	
	Összesen	1'94	17'22	19'50	— 7'95	13'34	4'33	— 16'64	14'07	— 4'90	
f) Tisza-Maros szöge.											
1	Arad	0'23	20'90	21'18	— 6'62	18'60	10'76	— 9'09	8'15	— 1'67	
2	Csanád	16'67	23'04	43'70	— 8'26	5'54	— 3'17	11'81	16'92	30'73	
3	Krassó-Szörény .	9'71	16'62	27'95	12'74	14'16	28'71	— 2'10	4'25	2'06	
4	Temes	2'84	14'51	17'75	— 10'39	9'87	— 1'56	— 8'24	5'08	— 3'58	
5	Torontál	— 0'97	13'85	12'75	61'96	11'70	80'91	— 6'62	7'90	0'75	
	Összesen	2'67	15'95	19'15	— 1'63	13'23	15'08	— 5'91	6'34	0'06	
g) Erdély.											
1	Alsó-Féher . . .	— 11'79	4'58	— 7'75	— 6'35	11'12	4'06	— 5'07	5'50	0'15	
2	Besztercze-Na- szód	9'30	26'21	37'95	0'53	12'00	12'59	— 5'51	3'23	— 2'45	
3	Brassó	— 0'13	15'24	15'09	—	—	—	— 5'84	2'03	— 3'93	
4	Csik	3'37	1'95	5'39	4'37	6'22	10'68	—	—	—	
5	Fogarás	10'61	12'41	24'36	— 5'90	1'56	— 4'44	— 2'90	3'72	0'72	
6	Háromszék . . .	— 3'07	4'23	1'04	— 15'43	22'53	3'62	2'65	5'58	8'37	
7	Hunyad	10'18	27'25	40'20	3'42	4'42	7'93	— 6'47	6'92	0'00	
8	Kis-Küküllő . . .	— 6'17	20'18	12'76	— 9'01	6'75	— 2'87	— 14'94	8'70	— 7'55	
9	Kolozs	2'42	10'86	13'46	— 6'09	14'86	7'87	— 10'20	14'33	2'67	
10	Maros-Torda . . .	— 4'68	14'69	8'83	— 6'45	12'91	5'62	— 4'15	10'91	6'31	
11	Nagy-Küküllő . .	7'46	1'34	8'89	— 7'19	4'51	— 3'00	— 5'25	0'22	— 5'04	
12	Szeben	— 31'16	37'05	— 5'65	— 7'18	15'64	7'33	— 0'79	— 2'42	— 1'64	
13	Szolnok-Doboka .	— 5'38	15'25	9'04	— 9'02	12'29	2'16	— 7'01	9'12	1'47	
14	Torda-Aranyos . .	— 4'23	19'66	14'59	— 3'80	10'42	6'22	— 0'00	4'42	4'43	
15	Udvarhely	0'61	6'38	7'04	— 3'18	— 13'18	— 10'42	— 12'47	1'21	— 11'41	
	Összesen	— 0'38	7'96	7'54	— 5'16	10'62	4'92	— 4'63	4'82	— 0'04	
I. Magyar-ország											
	II. Fiume város és kerülete . . .	4'60	11'67	16'87	— 5'79	11'37	4'91	— 6'29	6'59	— 0'12	
III. Horvát-Szlavonország											
	A magyar korona országai összesen	4'63	12'37	17'53	— 5'69	11'40	5'06	— 5'59	8'09	2'05	

Ágostaiak			Reformátusok			Unitáriusok			Zsidók		
s z á z a l é k o k b a n											
1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig	1870— 80-ig	1880— 90-ig	1870— 90-ig
9'26	11'53	21'86	4'73	11'21	16'47	—	—	—	29'96	14'93	49'36
2'84	26'15	29'73	5'60	13'06	6'73	—	—	—	12'00	22'45	37'14
—	—	—	2'45	8'39	11'05	—	—	—	35'77	15'45	56'76
—	—	—	2'49	14'33	17'53	—	—	—	27'26	34'69	71'41
0'99	10'21	9'11	5'91	13'89	7'15	—	—	—	11'08	5'26	16'60
—	—	—	4'97	10'61	5'37	—	—	—	14'81	9'32	26'17
—	—	—	10'80	11'57	0'48	—	—	—	2'89	21'47	24'98
—	—	—	8'26	14'41	4'95	—	—	—	17'42	20'15	40'76
7'33	12'05	20'27	3'07	11'52	8'10	—	—	—	18'16	19'73	41'50
2'75	45'51	49'51	0'63	18'65	17'84	—	—	—	14'54	11'30	27'49
13'58	27'13	44'40	21'46	14'03	38'50	—	—	—	10'53	3'91	14'85
2'74	6'38	9'50	28'83	84'14	137'22	—	—	—	25'72	14'39	43'80
3'33	6'36	2'82	4'04	22'18	27'12	—	—	—	1'69	13'28	15'20
7'00	11'74	19'57	17'61	29'98	52'91	—	—	—	17'84	7'13	26'25
5'80	18'25	25'11	11'34	20'84	34'54	—	—	—	12'20	10'46	23'94
3'15	2'48	5'56	4'16	15'67	10'86	0'22	14'07	14'32	0'97	16'89	18'03
7'25	1'93	5'46	5'51	24'01	30'84	—	—	—	28'10	46'78	88'02
0'16	1'27	1'44	53'86	8'19	66'46	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0'69	7'19	6'44	36'92	34'91	84'72	—	—	—	—	—	—
—	—	—	0'33	2'42	2'08	6'82	0'87	5'88	—	—	—
3'33	22'40	18'32	5'73	11'92	18'34	—	—	—	22'15	23'74	51'16
5'25	8'22	2'54	1'89	14'51	12'35	1'33	12'98	14'48	0'08	13'80	13'71
8'78	4'34	4'83	1'86	15'02	17'15	1'31	20'74	22'32	20'61	40'67	69'66
10'81	4'18	7'08	3'05	11'34	7'94	0'42	11'80	11'33	18'26	24'54	47'28
3'04	0'98	2'09	8'89	12'85	22'89	12'97	14'63	29'50	—	—	—
5'91	15'61	8'81	18'34	42'88	69'08	—	—	—	—	—	—
14'38	9'41	6'32	8'90	12'26	2'27	—	—	—	6'92	30'32	39'71
—	—	—	6'56	19'83	27'70	1'21	5'44	4'16	61'12	42'51	129'61
3'41	1'09	2'36	1'05	3'54	2'45	2'67	4'47	7'26	—	—	—
4'06	4'61	0'37	0'43	10'68	10'21	2'85	7'66	10'73	19'29	30'52	55'71
1'08	6'59	7'74	0'29	9'36	9'68	2'65	10'45	13'38	15'23	13'24	30'49
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17'51	56'07	83'39	21'64	46'45	78'14	—	—	—	36'57	27'97	74'78
1'23	7'27	8'60	0'37	9'51	9'97	2'49	10'49	13'24	15'61	13'62	31'35

A különböző hitfelekezetek számarányának

Folyó szám	Országgrész és vármegye	Római katholikusok			Görög katholikusok			Görög keletiek		
		a z ö s s z e s								
		1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben
I. Magyarország:										
a) Duna balpartja.										
1	Árva	86·81	87·46	88·30	—	—	0·01	—	—	0·00
2	Bars	83·90	82·90	83·56	0·00	0·00	0·01	0·00	0·00	0·00
3	Esztergom	83·92	84·17	83·80	0·01	0·13	0·02	0·05	0·20	0·03
4	Hont	68·26	68·10	69·08	0·03	0·04	0·05	0·01	0·04	0·05
5	Liptó	51·58	51·64	52·24	0·01	0·01	0·02	0·00	0·00	0·01
6	Nógrád	68·55	68·84	70·67	0·03	0·11	0·06	0·03	0·03	0·03
7	Nyitra	76·28	76·37	77·46	0·00	0·01	0·01	0·02	0·03	0·01
8	Pozsony	83·18	83·16	83·87	0·01	0·01	0·01	0·02	0·02	0·02
9	Trencsén	86·26	86·30	86·66	0·01	0·02	0·03	0·04	0·03	0·05
10	Turóc	38·72	40·09	41·72	0·00	0·00	0·03	0·00	0·02	0·01
11	Zólyom	62·67	62·52	63·73	0·02	0·02	0·06	0·00	0·00	0·01
	Összesen . . .	75·98	76·14	76·98	0·01	0·03	0·03	0·02	0·03	0·02
b) Duna jobbpartja.										
1	Baranya	72·29	73·08	74·60	0·08	0·10	0·07	4·74	4·28	4·15
2	Fejér	64·88	65·47	66·60	0·00	0·01	0·01	0·47	0·39	0·38
3	Győr	74·96	74·76	74·91	0·01	0·02	0·03	0·02	0·02	0·03
4	Komárom	61·60	61·79	63·25	0·00	—	0·01	0·04	0·02	0·02
5	Moson	86·75	86·72	86·82	0·01	0·01	0·01	0·00	0·01	0·01
6	Somogy	67·99	69·12	70·00	0·02	—	0·01	0·04	0·02	0·01
7	Sopron	84·07	84·33	84·13	0·00	—	0·01	0·01	0·02	0·01
8	Tolna	64·84	65·28	66·48	0·01	0·01	0·03	0·53	0·49	0·43
9	Vas	73·01	73·32	74·11	0·00	—	0·00	0·00	—	0·01
10	Veszprém	60·93	61·86	63·18	0·00	—	0·01	0·01	—	0·00
11	Zala	90·66	91·00	91·34	0·00	—	0·01	0·01	0·01	0·01
	Összesen . . .	73·27	73·84	74·88	0·01	0·02	0·02	0·66	0·57	0·56
c) Duna-Tisza köze.										
1	Bács-Bodrog	62·96	63·79	64·34	1·28	1·34	1·39	20·44	19·12	18·33
2	Csongrád	70·38	70·20	72·06	0·05	0·10	0·15	0·60	0·55	0·50
3	Heves	87·64	86·31	87·24	0·03	0·04	0·04	0·03	0·04	0·03
4	Jász-Nagy-K.-Szolnok	54·95	55·40	56·69	0·05	0·07	0·08	0·08	0·08	0·08
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	65·86	65·30	65·32	0·09	0·15	0·27	0·70	0·57	0·48
	Összesen . . .	66·31	66·06	66·57	0·41	0·45	0·51	6·17	5·51	5·04
d) Tisza jobbpartja.										
1	Abauj-Torna	55·90	56·87	57·27	10·03	9·52	9·75	0·01	0·15	0·05
2	Bereg	8·28	8·64	9·12	51·06	49·60	49·36	0·01	0·03	0·21
3	Borsod	47·25	47·88	50·47	5·59	5·25	5·07	0·05	0·11	0·05
4	Gömör	39·79	40·68	41·18	2·26	2·17	2·30	0·01	0·04	0·03
5	Sáros	53·50	52·87	53·45	29·69	30·57	30·86	0·00	0·05	0·00
6	Szepes	63·47	64·10	65·13	13·16	13·02	13·10	0·00	0·04	0·01
7	Ung	22·15	21·68	21·32	53·03	51·40	53·38	0·02	0·01	0·04
8	Zemplén	36·08	36·41	37·09	31·14	30·43	30·82	0·01	0·03	0·01
	Összesen . . .	41·53	41·98	42·06	23·57	22·94	23·66	0·02	0·06	0·05

változását e következő táblázat tünteti fel:

Ágostai evangelikusok			Reformá- tusok			Unitáriusok			Zsidók			Egyéb hit- felekezetűek		
n é p e s s é g s z á z a l é k á b a n														
1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben
9.53	8.91	8.43	0.01	0.03	0.03	—	—	—	3.65	3.60	3.23	—	—	—
1.98	1.92	1.98	11.14	11.56	11.07	—	—	0.01	2.98	3.46	3.37	0.00	0.16	0.00
0.83	0.87	0.75	11.91	11.63	11.65	—	0.03	0.00	3.28	2.97	3.75	—	—	—
23.51	22.74	21.86	6.16	6.52	6.35	0.00	0.00	0.01	2.02	2.51	2.60	0.01	0.05	0.00
44.00	43.79	43.47	0.03	0.06	0.07	0.02	0.00	0.00	4.34	4.18	4.08	0.02	0.02	0.11
25.31	24.42	23.13	1.87	1.87	1.71	—	—	—	4.21	4.70	4.40	0.00	0.03	0.00
14.26	14.17	13.79	1.80	1.81	1.85	0.00	0.00	0.00	7.64	7.61	6.87	0.00	0.00	0.01
7.84	7.55	7.35	2.38	2.45	2.30	0.00	0.00	0.01	6.56	6.73	6.43	0.01	0.08	0.01
8.22	8.31	8.33	0.05	0.06	0.11	—	—	—	5.42	5.28	4.82	0.00	0.00	0.00
57.25	55.04	53.67	0.02	0.07	0.13	—	—	0.01	4.01	4.76	4.43	—	0.02	0.00
36.19	35.39	33.86	0.04	0.17	0.18	—	—	—	1.08	1.90	2.16	0.00	0.00	0.00
16.20	15.65	15.22	2.77	2.90	2.83	0.00	0.00	0.00	5.02	5.21	4.91	0.00	0.04	0.01
4.02	4.15	4.26	16.53	15.71	14.02	—	—	0.01	2.28	2.55	2.72	0.06	0.13	0.17
2.77	2.73	2.66	23.14	27.47	26.44	0.00	—	0.13	3.73	3.89	3.77	0.01	0.04	0.01
13.14	13.15	13.10	6.71	6.51	6.64	—	—	—	5.16	5.50	5.29	0.00	0.04	0.00
3.32	3.41	3.03	30.57	29.95	29.01	—	—	0.01	4.47	4.82	4.67	0.00	0.01	0.00
10.36	10.44	10.31	0.04	0.07	0.11	—	—	0.01	2.84	2.74	2.73	0.00	0.01	0.00
5.49	5.22	5.13	22.47	21.58	20.45	—	—	0.03	3.99	4.05	3.67	0.00	0.01	0.00
12.54	12.15	12.22	0.03	0.11	0.14	—	—	0.01	3.35	3.38	3.48	0.00	0.01	0.00
13.36	13.44	13.17	17.64	16.83	15.97	0.00	—	0.01	3.62	3.90	3.77	0.00	0.05	0.14
21.35	21.10	20.54	3.02	2.94	2.94	0.00	—	0.01	2.62	2.62	2.39	0.00	0.02	0.00
10.85	11.03	10.94	22.51	21.68	21.09	0.00	—	0.03	5.70	5.42	4.75	0.00	0.01	0.00
2.09	2.02	2.01	3.32	3.12	2.95	—	—	0.00	3.88	3.81	3.66	0.04	0.04	0.02
9.01	8.97	8.78	13.38	12.83	12.14	0.00	0.00	0.02	3.65	3.73	3.56	0.02	0.04	0.04
8.73	8.97	9.05	3.91	3.80	3.90	0.02	0.00	0.00	2.48	2.69	2.67	0.18	0.29	0.32
1.20	1.42	1.62	24.40	24.27	22.11	—	0.02	0.13	3.19	3.22	3.26	0.18	0.22	0.17
0.30	0.45	0.39	7.80	7.93	7.61	0.00	0.01	0.01	4.18	5.21	4.65	0.02	0.01	0.01
0.79	0.79	0.91	41.66	40.65	39.07	0.00	0.00	0.01	2.46	2.99	3.14	0.01	0.02	0.02
6.62	6.49	6.38	19.17	17.96	16.81	0.01	0.01	0.04	7.51	9.33	10.53	0.04	0.19	0.17
5.35	5.46	5.48	16.95	16.52	15.75	0.01	0.01	0.03	4.71	5.80	6.44	0.09	0.19	0.18
3.34	3.87	3.69	23.28	21.98	22.26	0.00	0.00	0.00	7.42	7.56	6.98	0.02	0.05	0.00
0.50	0.42	0.41	29.13	27.81	27.33	0.00	0.00	0.00	11.02	13.50	13.57	—	0.00	0.00
2.52	2.28	2.48	38.29	37.85	35.53	0.00	0.00	0.00	6.29	6.60	6.40	0.01	0.03	0.00
37.62	35.57	34.03	18.41	18.97	19.15	0.00	0.00	0.00	1.91	2.55	2.62	0.00	0.02	0.00
9.09	8.77	8.49	0.09	0.16	0.16	0.00	0.00	0.00	7.63	7.58	7.04	—	0.00	0.00
20.46	19.15	17.71	0.17	0.24	0.30	0.00	0.00	0.00	2.73	3.43	3.73	0.01	0.02	0.02
0.32	0.33	0.38	13.44	13.61	13.35	0.00	0.01	0.00	11.04	12.96	11.53	0.00	0.00	0.00
2.53	2.31	2.27	19.72	19.39	19.61	0.00	0.00	0.01	10.52	11.43	10.19	0.00	0.00	0.00
9.18	8.81	8.09	18.27	17.99	18.27	0.00	0.00	0.00	7.42	8.20	7.87	0.01	0.02	0.00

Folyó szám	Országgrész és vármegye	Római katholikusok			Görög katholikusok			Görög keletiek		
		a z ö s s z e s								
		1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1-80- ban	1890- ben
	<i>e) Tisza balpartja.</i>									
1	Békés	21'63	22'13	22'78	0'19	0'16	0'20	3'50	3'11	2'90
2	Bihar	7'95	8'31	8'87	9'19	8'74	8'90	39'64	36'52	36'28
3	Hajdu	9'72	10'39	11'41	5'96	5'76	5'76	0'07	0'16	0'09
4	Mármaros	7'75	7'90	7'78	77'19	74'22	72'33	—	0'02	0'05
5	Szabolcs	23'91	25'66	26'59	20'14	18'61	19'02	0'04	0'16	0'05
6	Szatmár	16'17	16'36	16'52	44'45	42'88	42'78	0'65	0'60	0'60
7	Szilágy	5'16	5'46	5'73	60'60	58'67	58'18	4'05	4'19	4'36
8	Ugocsa	8'12	8'25	8'22	65'24	63'95	63'15	0'06	0'01	0'01
	Összesen .	12'53	13'27	13'68	30'18	28'86	28'77	11'43	9'90	9'94
	<i>f) Tisza-Maros szöge.</i>									
1	Arad	23'33	24'80	26'50	3'68	3'64	3'82	63'77	61'44	58'78
2	Csanád	48'56	49'20	50'54	4'76	3'79	3'34	12'93	12'55	12'25
3	Krassó-Szörény	15'26	16'61	18'11	3'89	4'36	4'65	79'31	77'19	75'07
4	Temes	37'81	40'38	42'25	3'04	2'83	2'84	53'71	51'18	49'14
5	Torontál	44'81	45'66	46'69	0'39	0'66	0'66	49'27	47'35	45'88
	Összesen .	33'05	34'57	36'20	2'61	2'70	2'76	57'49	55'11	52'88
	<i>g) Erdély.</i>									
1	Alsó-Fehér	5'14	4'80	4'63	37'75	37'48	38'40	42'52	42'78	41'62
2	Besztercze-Naszód	2'51	2'78	3'19	54'28	55'33	56'22	13'79	13'21	12'37
3	Brassó	10'24	10'21	11'34	0'17	0'43	0'65	39'36	37'00	36'39
4	Csik	82'62	82'59	81'86	15'62	15'76	16'24	0'06	0'03	0'06
5	Fogaras	2'28	2'60	2'80	27'85	26'94	26'23	65'03	64'90	64'55
6	Háromszék	33'98	33'10	33'25	1'84	1'57	1'85	16'51	17'03	17'33
7	Hunyad	4'19	4'78	5'65	18'17	19'47	18'86	73'81	71'53	70'93
8	Kis-Küküllő	4'25	4'34	4'76	36'78	36'35	35'41	19'53	18'03	17'89
9	Kolozs	8'62	9'18	8'87	47'06	45'98	46'04	15'87	14'83	14'78
10	Maros-Torda	12'32	12'23	12'49	23'00	22'41	22'62	15'21	15'19	15'06
11	Nagy-Küküllő	2'58	2'87	2'85	11'71	11'23	11'52	35'47	34'74	34'15
12	Szeben	4'67	3'31	4'31	8'04	7'66	8'44	61'74	63'94	59'41
13	Szolnok-Doboka	3'78	3'88	3'95	62'19	61'52	61'50	16'11	16'29	15'82
14	Torda-Aranyos	3'33	3'20	3'49	42'36	40'99	41'19	34'13	34'34	32'63
15	Udvarhely	33'03	33'22	33'86	1'85	1'90	1'58	4'46	3'91	3'79
	Összesen .	12'30	12'66	12'65	25'05	27'48	28'14	32'29	31'81	30'87
	I. Magyarország	45'70	47'22	47'84	11'64	10'83	10'94	15'24	14'11	13'64
	II. Fiume város és kerülete	98'80	93'24	96'57	0'17	0'14	0'05	0'10	0'19	0'49
	III. Horvát-Szlavon- ország	70'00	71'15	71'05	0'52	0'56	0'57	27'84	26'30	25'93
	A magyar korona országai összesen .	48'66	50'18	50'84	10'30	9'57	9'61	16'73	15'56	15'17

Nagy kár, hogy Horvát-Szlavonországokban ezt az összehasonlítást nem tehetjük meg megyék szerint, főleg a Szlavonmegyékre nézve volna az érdekes, hol az anyaországból szakadatlan tartó kivándorlás meglehetősen

Ágostai evangelikusok			Reformátusok			Unitáriusok			Zsidók			Egyéb hitfelekezetűek		
n é p e s s é g s z á z a l é k á b a n														
1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben	1869- ben	1880- ban	1890- ben
35.58	36.03	35.73	36.82	35.75	35.35	0.01	0.00	0.08	2.26	2.72	2.78	0.01	0.10	0.18
0.30	0.34	0.37	39.11	41.29	40.46	0.01	0.04	0.03	3.78	4.73	5.03	0.02	0.03	0.06
0.52	0.47	0.58	79.98	78.32	77.05	0.00	0.00	0.01	3.75	4.87	5.10	—	0.03	0.00
0.12	0.12	0.15	3.01	2.99	2.89	0.00	0.00	0.00	11.93	14.71	16.80	0.00	0.04	0.00
6.49	6.57	6.32	41.13	39.57	39.37	0.00	0.00	0.00	8.28	9.40	8.65	0.01	0.03	0.00
0.30	0.30	0.30	32.55	32.69	32.73	0.01	0.00	0.01	5.86	7.13	7.06	0.01	0.04	0.00
0.31	0.40	0.32	26.40	27.16	26.95	0.03	0.02	0.03	3.44	4.08	4.41	0.01	0.02	0.02
0.12	0.11	0.61	16.55	15.67	15.53	—	0.01	0.00	9.91	11.99	12.48	—	0.01	0.00
4.98	5.55	5.47	35.26	35.50	34.84	0.01	0.01	0.02	5.60	6.37	7.24	0.01	0.04	0.04
1.56	1.69	2.18	5.47	5.76	6.05	0.01	0.01	0.02	2.17	2.63	2.60	0.01	0.03	0.05
11.92	11.76	12.48	18.88	19.91	18.95	0.03	0.02	0.02	2.76	2.65	2.30	0.16	0.12	0.12
0.49	0.50	0.50	0.34	0.44	0.75	0.01	0.01	0.01	0.68	0.85	0.91	0.02	0.01	0.00
2.33	2.34	2.28	1.19	1.29	1.43	0.06	0.01	0.02	1.82	1.92	1.99	0.04	0.05	0.05
3.19	3.50	3.52	1.26	1.53	1.78	0.01	0.01	0.01	1.04	1.26	1.21	0.03	0.03	0.25
2.58	2.78	2.96	2.77	3.14	3.43	0.02	0.01	0.01	1.45	1.65	1.65	0.03	0.04	0.11
3.26	3.35	3.01	9.31	9.46	10.08	0.48	0.51	0.54	1.47	1.58	1.70	0.07	0.04	0.02
24.77	23.29	21.54	2.05	2.19	2.47	0.07	0.03	0.04	2.40	3.12	4.15	0.13	0.05	0.02
47.11	47.10	45.98	2.51	3.85	4.02	0.20	0.55	0.60	0.34	0.81	1.00	0.07	0.05	0.02
0.17	0.20	0.13	0.14	0.29	0.41	0.03	0.02	0.04	0.28	0.48	0.62	1.08	0.63	0.64
2.84	2.90	2.98	1.12	1.58	2.04	0.13	0.20	0.42	0.74	0.80	0.98	0.01	0.08	0.00
0.20	0.33	0.23	43.48	43.54	42.97	3.74	4.01	3.83	0.24	0.39	0.54	0.01	0.03	0.00
0.72	0.73	0.82	2.41	2.64	2.74	0.02	0.04	0.08	0.63	0.81	0.92	0.05	0.00	0.00
17.69	18.21	17.98	15.98	17.03	17.79	3.91	4.31	4.44	1.24	1.35	1.40	0.62	0.38	0.33
3.96	3.76	3.42	21.40	22.68	22.74	1.01	1.06	1.12	1.94	2.44	2.98	0.14	0.07	0.05
3.79	3.52	3.28	40.18	40.58	40.39	3.91	4.06	4.05	1.53	1.89	2.10	0.06	0.12	0.01
44.30	44.40	43.97	4.03	4.52	5.02	1.43	1.67	1.88	0.43	0.54	0.59	0.05	0.03	0.02
24.67	23.85	26.26	0.64	0.79	1.07	0.04	0.03	0.08	0.19	0.41	0.43	0.01	0.01	0.00
0.98	0.92	0.89	12.67	12.55	12.54	0.05	0.06	0.08	3.36	3.92	4.55	0.86	0.86	0.63
0.15	0.14	0.15	12.78	13.71	14.95	6.60	6.56	6.30	0.61	0.98	1.28	0.04	0.08	0.01
2.70	2.60	2.52	35.01	34.62	34.35	22.58	23.17	23.19	0.34	0.55	0.70	0.03	0.03	0.01
9.66	9.58	9.27	13.83	14.22	14.57	2.49	2.64	2.64	1.17	1.44	1.74	0.21	0.17	0.12
8.08	8.07	7.80	14.88	14.74	14.62	0.40	0.40	0.41	4.00	4.55	4.67	0.06	0.08	0.08
0.23	0.44	0.76	0.06	0.49	0.33	—	0.00	0.00	0.40	0.43	1.66	—	0.07	0.14
0.71	0.80	1.09	0.38	0.45	0.56	0.00	0.00	0.00	0.54	0.71	0.79	0.01	0.03	0.03
7.19	7.18	6.94	13.13	12.99	12.83	0.35	0.37	0.36	3.58	4.08	4.18	0.06	0.07	0.07

átalakította a népesedési viszonyokat; az 1886. évi új politikai beosztás miatt azonban meg kell elégednünk az országos arányszámok szembeállítással.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 30. füzet. 1892. június.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszt Gyulai Pál. 1892. július.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert: XXXI. évf. 1892. május és június hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 23—26. szám.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 43—47. szám.

Politikai Szemle. Szerk. Dárdai S. I. évf. 3. füzet: A gyári felügyelőkről, Matlekovits Sándortól. Az állami italmérési jövedék módosításáról, Leipziger Vilmostól; stb.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgegeben von G. Hirth und M. Seydel. XXV. Jahrgang, Nr. 7: Das deutsche Arbeiterrecht, von C. Bornhak.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 21—25: Die Valutavorlagen, von V. Mataja. Die österreichische Gewerbeinspection im Jahre 1891, von H. Hatschek. Die Fabriksinspection Badens, Bayerns und Württembergs im Jahre 1891, von H. Herkner. Die Cartellgesetzgebung in den Vereinigten Staaten von Amerika, von E. Kempin. Die Ausstellung des Budapester Handels-Museums. Jahresbericht des k. k. österreichischen Handels-Museums, 1891. von F. Coronini; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. III. Band. 5. H.: Die Valuta-Regulirung in Oesterreich-Ungarn (Fortsetzung), von C. Menger. Stadtrecht und Landrecht, von W. Varges. Studien zur preussischen Einkommensteuer. Untersuchungen über das geltende Recht und seine Fortbildung, von J. Jastrow. Die Entwicklung des Reichs-versicherungsamtes, von L. Fuld; etc.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXXIII. année. No. 5.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8^e année. No. 387—390.

Revue des deux mondes. Tome CXI. 3—4. livr.: La fortune mobilière dans l'histoire. II. Les monnaies et le taux de l'intérêt, par G. d'Avenel. Le projet de réforme des caisses d'épargne, par A. Moireau; etc.

Revue générale d'administration. XV. année. Mai, 1892.: Les secours à domicile dans la ville de Paris. Historique et réformes, par A. des Cilleuls: etc.

The Contemporary Review. Nr. 318. June, 1892: Forms of home rule: a reply, by G. Pitt-Lewis; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2543—2546. Lord Salisbury's advocacy of tariff wars. Our mercantile marine. Ten years of life insurance. The Mint in 1891. The post-office and the telephone system. The Scotch pig-iron warrant-market; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A besztercebányai kereskedelmi és iparkamarának jelentése a kerületét képező Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád és Zólyom vármegyék, továbbá Selmecz-Bélabánya törvényhatósági joggal felruházott sz. k. városnak közgazdasági viszonyairól az 1891. évben. Besztercebányán, 1892.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1891. évben. Kolozsvárt, 1892.

Auswärtiger Handel des Deutschen Zollgebiets im Jahre 1891. Herausgeg. vom k. Statistischen Amt. 1. Theil. Darstellung nach Waarengattungen. 1. H.: Generalhandel, Gesamt-Eigenhandel und Special-Handel; Durchfuhr-Niederlage-Verkehr. Berlin, 1892.

Gothein E.: Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes und der angrenzenden Landschaften. Herausgeg. von der badischen historischen Kommission. Band I. (Städte- und Gewerbe-geschichte.) Strassburg, 1892.

Dr. Hirschler Albert.: Gold, Silber und der internationale Bimetallismus. Budapest, 1892.

Oechelhaeuser W.: Erinnerungen aus den Jahren 1843 bis 1850. Berlin, 1892.

Schweizerische Statistik. 84. Lief.: Die Ergebnisse der Eidgenössischen Volkszählung vom 1. December 1888, I. B.: Zahl der Häuser, der Haushaltungen, der Gesamtbevölkerung, letztere unterschieden nach dem Heimatsverhältnisse, dem Geburtsort, nach der Confession und der Muttersprache. Bern, 1892.

Uspensky G. J. und Terpigoriev A. N.: Ver lumpung der Bauern und des Adels in Russland, bearbeitet von H. von Samson-Himmelstjerna. Leipzig, 1892.

Annuaire de l'enseignement commercial et industriel, publié sous la direction de G. Paulet. Paris, 1892.

Annuaire statistique de la Belgique. XXII. année, 1891. Ministère de l'Intérieur et de l'Instruction publique. Bruxelles, 1892.

Courcelle-Seneuil I. G.: La société moderne. Études morales et politiques. Paris, 1892.

Lefort J.: La condition de la propriété dans le nord de la France. Le droit de marché. Paris, 1892.

Liesse A.: Leçons d'économie politique, professées à l'école spéciale d'architecture. Avec une préface de Courcelle-Seneuil. Paris, 1892.

Vandervelde E.: Les associations professionnelles d'artisans et ouvriers en Belgique. Bruxelles, 1892.

Aveling E.: The students' Marx, an introduction to the study o. Karl Marx, capital. London, 1892.

Crosbie G. V.: Observations on the emancipation of industry. London, 1892.

Howell E. J.: Mexico: its progress and commercial possibilities. London, 1892.

Hyndman H. M.: Commercial crises of the nineteenth century. London, 1892.

Report of the Secretary of Agriculture. 1891. Washington, 1892.

dalla Volta R.: La riduzione delle ore di lavoro e i suoi effetti economici. Firenze, 1891.

de Marinis E.: La società greca sino all'epoca delle guerre persiane, studiata dal punto di vista della sociologia nella proprietà, nella famiglia, nelle istituzioni sacerdotali e nella città. Napoli, 1891.

A BIZTOSÍTÁSI VÁLLALATOK.¹

— Második és befejező közlemény. —

KERESKEDELMI TÖRVÉNYÜNKNEK A BIZTOSÍTÁSI VÁLLALATOKRA VONATKOZÓ INTÉZKEDÉSEI.

Kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokat érdeklő intézkedéseit korántsem meritik ki a 453—462. §§-ok, melyeket rendszerint szoktak bírálat tárgyává tenni. A kereskedelmi törvénynek említett szakaszai csak azokat a különös feltételeket foglalják magokban, melyeknek a biztosító vállalatok tartoznak eleget tenni.

Ezeket a különös föltételeket kiegészítik az említett törvénynek a kereskedelmi vállalatokra általában vonatkozó intézkedései. Ha megfelelőleg akarunk eljárni, ezeket szintén vizsgálat és bírálat tárgyává kell tennünk, különösen abból a szempontból, hogy azok megfelelnek-e a biztosítási eszme és érdekek követelményeinek.

Vizsgálatunk azonban éppen az általános intézkedéseket illetőleg nem terjedhet ki minden egyes részletre, hanem csakis azokra, melyeket nem tartunk a biztosítási eszmével összeegyeztethetőknek. Éppen ebből kiindulva, fölöslegesnek tartjuk azt is, hogy a kereskedelmi vállalatokra általában s köztük a biztosítási vállalatokra különösen vonatkozó általános intézkedéseket itt részletezve előrebocsássuk.

Általánosságban csak azt akarjuk kiemelni, hogy törvényünk a vállalatok keletkezését, működését és megszűnését törvényben megszabott korlátokon belül az érdekeltek szabad akaratára bizza. A vállalatokra a törvény főleg egy kötelezettséget: a nyilvánosságot rója. S az állam nevében a bíróságok csakis azt ellenőrzik, hogy a vállalatok keletkezése,

¹ Első közleményt lásd a »Nemzetg. Szemle« mult havi számában.

működése, megszűnése megfelel-e a törvény követelményeinek és hogy eleget tesznek-e a törvényben a nyilvánosságra nézve megállapított kötelezettségeiknek.

Az állami felügyelet különben tisztán formai. Az anyagi felügyeletet maguk a részesek gyakorolják s végzik főleg a felügyelő bizottság által, melynek feladata az ügymenetet, az üzletkezelést, számadást ellenőrizni, s az ellenőrzést magán- és büntetőjogi felelősség terhe alatt híven végeznie.

I. Engedélyezés. Nyilvánosság. Felügyelet és ellenőrzés.

Szabad és lehetséges-e a biztosítási vállalatok keletkezését, nem nézve az anyagi korlátokat és föltételeket, melyeket törvényünk is szab, hanem csak egész általánosságban szólva, tisztán az érdekeltek akaratára bízni? Továbbá a biztosítási vállalatokkal szemben elégedő-e a nyilvánossági kötelezettség s az az alaki felügyelet, melyet törvényünk előir? Ezeket a kérdéseket kell első sorban vizsgálat tárgyává tenni.

A föltett kérdéseket természetesen általánosságban vizsgáljuk s így általánosságban is kell megoldanunk, tekintet nélkül azokra a különös anyagi föltételekre, melyeknek a biztosítási vállalatok megfelelni tartoznak.

Mi az első kérdést illeti, erre nézetünk szerint csakis azt lehet válaszolni, hogy a vállalatok keletkezésére az állam be nem folyhat. Nem bocsátkozhatik ugyanis annak a kérdésnek feszegetésébe, hogy az alapítani szándékoló vállalatra van-e vagy nincs-e szükség. Szintúgy nem bocsátkozhatik annak a vizsgálatába, hogy az alapítók érdemelnek-e bizalmat vagy sem. A szükség éppen úgy, mint a személyes bizalom kérdését teljesen a közönség ítéletére kell s lehet is bízni.

Az engedélyezési rendszernek éppen az volt egyik főhiánya, hogy főleg ezekkel a kérdésekkel bibelődött s nem egyedül az anyagi biztosítékokat tekintette, sőt ezeket számos esetben el is hanyagolta. S természetes, hogy az engedélyezési rendszer sem a tényleges szükségét, sem a bizalomképességet illetőleg semmiféle biztosítékot nem nyújtott, már az az eljárása miatt sem, hogy az engedélyezésnél majd túlmereven, majd nagyon is lanyhán járt el. Sokszor megtagadta a legszükségesebb vállalatok engedélyezését. Sokszor még az áramlattal úszva, az engedélyeket halomszámra osztogatta. Engedélyezett oly vállalatokat is, melyek magukon hordták az

enyészet, az életképtelenség bélyegét. De ezeket a vállalatokat maguk az alapítók sem akarták komolyan. Csak az engedélyt akarták jó drágán értékesíteni. Vagy eladták jó drágán vagy maguk használták föl a nagyközönség ámitására és kizsákmányolására, mely annál könnyebben ment lépre, mert kormány-engedélylyel állott szemben s abban az álhiedelemben volt, hogy ott fönn mindent jól meghánytak-vetettek.

Különösen a hetvenes évek elején nyílt nálunk bő alkalom az engedélyezési rendszernek káros kinövéseit tapasztalnunk, mikor az embereket alapítási láz gyötörte s derűre-borúra osztogatták is az engedélyeket. A törvényhozás bölcsen cselekedett, midőn szakított a semmi biztosítékot sem nyújtó engedélyezési rendszerrel, mely a kormányra még is felelősséget hárít.

Még is a legtöbb törvényhozás, mely szakított az engedélyezési rendszerrel, a biztosítási, különösen pedig az életbiztosítási vállalatokkal szemben azt fentartotta. Az engedélyezést az ily államokban szakértő bizottság gyakorolja. S igazán dicséretes hatását lehet tapasztalni a Svájcban, hol a felügyelő hatóság az engedély kérelmeket tisztán, tárgyilagos indokokból vizsgálja s semmi tekintettel sincs sem a szükség, sem az engedélyt kérők személyére. Az engedélyezési rendszer ott már csirájában megölt több oly biztosítási vállalatot, mely megfelelt ugyan az anyagi követelményeknek, de ellenkezett a biztosítás erkölcsi érdekeivel és végeredményben mégis csak a közönséget ámitotta volna, megkárosítva a biztosítottak nagy részét kevesek előnyére.

Szaktestület kezében az engedélyezésnek kétségtelenül megvan a maga jó oldala. De itt az a kérdés merül föl, hogy a szaktestület nem él-e vissza hatalmával és másrészt nem tévedhet-e? Az engedélyezési rendszernél nincsen helye a független, a pártok fölött álló birói eljárásnak, mely gátat vethetne a visszaéléseknek vagy helyrehozhatná a netaláni tévedéseket. Másrészt az engedélyezés mégis a szabadság látszatát viseli magán. De nem nézve ezt, kétségtelen, hogy megeshetik az, hogy a legbehatóbb s legkomolyabb vizsgálat ellenére is a vállalat nem felel meg céljának. S miért tennők akár az államot, akár a kormányt akármely vállalat sikertelenségéért felelőssé, különösen éppen a biztosítási vállalatok tekintetében, melyeknél a siker egyrészt a közönség bizalmától, másrészt a szakavatott kezeléstől függ.

Midőn részünkről az engedélyezési rendszert, még az életbiztosítási vállalatokat illetőleg is helytelennek tartjuk, viszont elégtelennek kell kijelentenünk azt a nyilvánossági rendszert, azt az állami felügyeletet és ellenőrzést, melyet törvényünk követel.

A kárbiztosítási és viszonbiztosítási vállalatoknál a nyilvánossági kötelezettség teljesen elegendő. A viszonbiztosítási vállalatokkal általában csak biztosítási vállalatok állanak összeköttetésben, melyek az ellenőrzés gyakorlására határozottan képesek. A bárbiztosítási vállalatokat illetőleg pedig nem forognak fenn oly különös indokok, melyek a szabályos nyilvánosságon kívül még más szigorúbb felügyeletet és ellenőrzést is igényelnének. Számadásaikat, ha tiszták és világosak, éppen oly könnyen meg lehet érteni és bírálni, mint bármely más vállalat számadásait. Díjtételeiket pedig, melyek fennállásukra határozott befolyást gyakorolnak, sem előre megállapítani, sem az üzletbe való folytonos betekintés és beavatkozás nélkül ellenőrizni nem lehet. A különös szigor még azért sincs indokolva, mert e vállalatok biztosított feleire csak csekély kár háramolhatik, a mennyiben csakis a rövid időre, többnyire az egy évre előre fizetett díjaikat veszthetik el, de értékeiket azonnal biztosíthatják más társaságnál. A rövidet legfőlebb csak azon károsult felek húzhatják, kiknek kára még ki nem fizettetett vagy a kik a kárt a fizetéseképtelenség beállta idejében szenvedték. Aránylag csak kevesen károsodhatnak p. o. tűz, baleset, stb. károknál, mert úgy a törvény, mint a biztosítási kötvények értelmében az e nemű károk megállapításuktól számított 15 nap alatt fizetendők ki. A tűzkárt a törvény értelmében 15 nap alatt kell megállapítani. A baleset okozta kár megállapítása egyes esetekben, különösen akkor, midőn a munkaképtelenség fokát nem lehet azonnal megállapítani, hosszabb időre kihúzódhatik. A jégkárosultak helyzete némileg terhesebb, a mennyiben a kár kifizetését nem a kár megtörténtétől számítják, hanem a termés értékesíthetésének idejére teszik. De a károsult felek nem veszthetik el egész követelésöket, hanem esetleg csak egy részét, különösen akkor nem, ha szigorú törvények gondoskodnak a kellő biztosítási alap nyújtásáról s arról is, hogy a számadások áltételeket ne tartalmazhassanak s végre arról,

hogy úgy az igazgatóság, mint a felügyelő bizottság teljesítse törvényes kötelezettségeit.

Egészen más szempont alá esik az életbiztosítás. Ennek a zárszámadásait és mérlegét még a szakértő sem képes megbirálni, ha nem ismeri magát az anyagot. Áll ez különösen a díjtartalékról, melynek kellő és megfelelő mérvben való alakításától függ az életbiztosítási vállalat fenállása. Ez a díjtartalék milliókkal való emelkedést mutathat fel még akkor is, midőn a vállalat már lejtőn áll, mely le a mélységbe, az örök enyészethez visz. S itt már nem egyeseknek csekély, alig számba vehető összegekkel való megkárosításáról, hanem egész tömegekről, érzékeny veszteségekről van szó, melyeket már aggkorba jutott vagy elbetegesedett emberek, kiskorú árvák szenvednek. A biztosított felek nem köthetnek rögtön új életbiztosítást. Számosakat már általában nem biztosít más intézet. S azokat, a kiket el is fogadnak, semmi esetben sem fogadják el a régi föltételek, a régi díjak mellett. Mindezek eléggé indokolják, hogy a pusztá nyilvánosságra s az igazgatóság és a felügyelő bizottság jó akaratára ne bizzuk az életbiztosított felek érdekeit. Ne bizzuk egyrészt azért, mert a felek a nyilvánosságnak semmi hasznát sem veszik, mivel a nyilvánosságra hozott adatokat meg nem bírálhatják, miután erre nézve széleskörű matematikai ismeret szükséges. De másrészt a matematikai tudomány is csak akkor ér valamit, ha egyszersmind a bírálathoz szükséges megfelelő és kellő anyag is rendelkezésre áll.

De valljuk be s mondjuk meg őszintén, hogy az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai maguk sem értik a számadatokat. Az igazgatóságot és a felügyelő bizottságot nem szakemberekből, hanem befolyásos egyénekből állítják össze. S éppen azért, mert az egészhez mit sem értenek, vakon is fogadják el azt a díjtartaléktételt, melyet nekik az intézet matematikusa, illetőleg vezérigazgatója előterjeszt. Az igazgatósági és felügyelő bizottsági tagoknak működését határozottan megkönnyitené, hogy ha szaktestület vizsgálná meg a számadatokat. Szabadulnának oly felelősség, esetleg anyagi és erkölcsi szavatosság terhe alól, melynek a kellő szakértelem hiányában egyáltalán eleget nem tehetnek.

A bírósági ellenőrzésről nincs mit szólnunk. A bíróságok tagjai bizonyosan igen jó jogászok, de a magasabb mathema-

tikát nem értik. Ezért az anyagi ellenőrzést, melyre különben jogosítva lennének, nem is gyakorolhatják.

Mindebből következik, hogy az életbiztosítási vállalatokat keletkezésök első idejétől fogva fennállásuk egész tartama alatt szigorú állami felügyelet és ellenőrzés alatt kell tartani. Ennek gyakorlása végett szakbizottságot, úgynevezett biztosítási tanácsot kellend szervezni.

A szakbizottság nézetünk szerint nem intézkedő, hanem csak véleményező és indítványozó testület volna, tulajdonképpen csak a felekben és a bíróságokban hiányzó szakértelmet pótolná. Fővonásokban működési köre kiterjedne arra, hogy véleményt mondjon az életbiztosítási vállalat bejegyzése előtt, véleményt nyilvánítson a vállalat által beterjesztett számadásokról és előterjesztésekről. Indítványozhatná a vállalat fölmozdítását, a vállalat ellen való számadási és pénztári vizsgálat elrendelését. Az intézkedési jog azonban mindig a bíróságot illetné meg.

Megengedjük, hogy az általunk ajánlt eljárás szokatlan, mert tényleg nem vág össze a manapság divó rendszerek egyikével sem. De nézetünk szerint határozottan megfelel annak a követelménynek, hogy az életbiztosítási vállalatok szigorú felügyelet alatt tartassanak a nélkül azonban, hogy az állam ügyeikbe beavatkozzék s érték magára bárminemű felelősséget is vállaljon. Másrészt biztosítva van a pártatlan intézkedés, mert az érdekelt vállalatnak jogában állana a szakbizottság véleménye és indítványa ellenében szakértők kihallgatását kérni, érveit és véleményét megczáfolni s így a bíróság contradictorius eljárás alapján határozna. Ki lenne tehát zárva minden hatósági, esetleg csak tévedésből származó önkény vagy mondjuk egyoldalú intézkedés.

Különben a szakbizottság működése és eljárása véleményünk szerint szigorúbb felelősség alá esnék, mint a rendes hivatalnoki működés. A szakbizottság tagjainak nemcsak kötelességszegése, hanem már egyszerű mulasztása is, a köteles felügyelet elhanyagolása súlyos beszámítás alá eső vétséget képezne, mely nem egyszerű fegyelmi eljárás, hanem a kereskedelmi törvényben megszabott büntetési, esetleg határozott büntető eljárás alá esnék. A szakbizottság, ugyanis a saját hatáskörében mint felügyelő bizottság járna el.

Mellékesnek tartjuk azt, hogy a szakbizottságot az igaz-

ságügyi, a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértőleg vagy csak a kereskedelemügyi miniszter nevezi-e ki. Az első eljárást helyesebbnek tartanók azért, mivel a bizottság még is mint a bíróságok rendelkezésére álló szaktestület működne.

A szakbizottságnak az állam által viselt költségeit, ezt mellékesen jegyezzük meg, mindenütt a biztosítási vállalatok járulmányai fedezik. Az amerikai törvények külön díjakat állapítanak meg a superintendentnek — így nevezik a biztosítási hatóság elnökét — minden eljárásáért. A díjazási rendszernek nem vagyunk pártolói, különösen nem az amerikai díjazási rendszernek, hanem még is egy díjat lehetne megállapítani, t. i. külön a törvényben vagy rendeletben határozottan megállapított díjat kellene fizetni a bejegyzés kérésakor bemutatott okmányok átvizsgálásáért, mert itt nem fenálló vállalatról van szó, hanem olyanról, melyről még kétes, hogy be fog-e jegyeztetni. Természetes, hogy a díjnak az államkincstárba kellene befolynia.

Végre nem akarjuk említetlenül hagyni, hogy a szakbizottságot az a kötelezettség terhelné, hogy működéséről évenként nyilvános számadást, valamint a felügyelete alá tartozó biztosító vállalatok állapotáról évenként jelentést tartoznék tenni, főleg tekintettel a közönség tájékoztatására. A minta megvan a svájci biztosítási hivatal jelentésében.

II. Biztosítási vállalatok.

Kereskedelmi törvényünk, nem nézve az utóbbi időkben félreértésekre alkalmat adott 461. §-t, nem intézkedik kellő határozottsággal a biztosítás gyakorlására jogosított vállalatok minőségéről. Nem mondja azt sehol, hogy a biztosítást mint belföldi vállalat csakis részvénytársaság vagy szövetkezet gyakorolhatja. Megtörténhetnék tehát, habár ez némileg a kereskedelmi törvény szelleme ellen volna is, hogy magáncég is elnyerhetné a biztosítás gyakorlására a jogosultságot, föltéve, hogy eleget tesz a törvényben a biztosítási vállalatokat illetőleg megszabott különös föltételeknek.

Törvényünknek ezt a hiányát okvetlenül pótolni kell s határozottan meg kell állapítani, hogy a biztosítási üzlet gyakorlására csakis részvénytársaság és szövetkezeti vállalatok jogosultak.

Egyébként tényleg úgy áll a dolog, hogy nálunk mint belföldi vállalatok kizárólag csakis részvénytársaságok működnek. A nálunk működő külföldi vállalatok pedig részint részvénytársaságok, részint szövetkezetek.

Dolgozatunk bevezető részében kiemeltük, hogy a biztosítás gyakorlására hivatottaknak csakis a most említett alakú vállalatokat tekinthetjük. Éppen ezért, midőn a biztosítási vállalatokra vonatkozó általános vagyis a többi kereskedelmi vállalatokkal közös intézkedésekről szólunk, mindig csakis a részvényes és szövetkezeti vállalatokra vonatkozó rendelkezésekre vagyunk tekintettel.

III. Biztosítási alap.

Ha törvényünk nem intézkedik is a biztosítási vállalatok minőségéről vagyis nem szabja meg azok alakját, megállapítja azokat az anyagi föltételeket, melyeknek teljesítése nélkül a biztosítási vállalatot be nem lehet jegyezni, a mely nélkül pedig a vállalat működését meg nem kezdheti, egyszóval jogi személyiséget nem nyerhet.

A kereskedelmi törvény 453. §-a ugyanis azt mondja, hogy »minden biztosítási vállalat köteles a cégbejegyzésre illetékes törvényszéknél a biztosítási ügyletek minden ágára nézve, melylyel foglalkozni szándékozik, külön-külön, legalább százezer forintnyi tényleg befizetett biztosítási alapot kimutatni.«

Ez a törvényes rendelkezés kifogás alá eshetik egyrészt azért, mert megengedi az egymástól kockázat tekintetében lényegesen különböző biztosítási ágak együttes gyakorlását, de másrészt a biztosítási alapra vonatkozó rendelkezése miatt is.

Nézzük első sorban a biztosítási alapot, melyet a törvény, mint láttuk, a biztosítási ügyletek minden ágára nézve külön-külön 100.000 frtban állapít meg. Biztosítási törvényünk három biztosítási ágot különböztet meg, nevezetesen kárbiztosítást, életbiztosítást és viszonzbiztosítást. E szerint tehát az oly vállalat, mely az összes biztosítási ágakat gyakorolja, csakis 300.000 frtnyi biztosítási alapot tartozik kimutatni.

Vajjon a törvény által követelt alap megfelel-e a biztosítási eszme követelményeinek? Ez a lényeges és fő kérdés.

Tény az, hogy a 100.000 frtnyi alap elegendő arra, hogy megakadályozza a biztosítási eszmével homlokegyenest ellenkező apró, kis, helyhez kötött tűz és életbiztosítási szövetkezetek keletkezését és működését, mert az ily vállalatoknak a követelt biztosítási alap is sok. Ennyiben a törvény rendelkezése a célnak megfelel.

De a biztosítási alap követelésének nem lehet tisztán csak az a célja, hogy a biztosítás gyakorlásából kizárassanak az arra teljesen alkalmatlan vállalatok, hanem főleg abban kell állania, hogy a vállalatok fen- és megállhatásukra nézve már emberi számítás szerint megfelelő anyagi biztosítékot nyújtson. Eddig a határvonalig a biztosítási alap követelése jogosult. Ha ezen túlmegy, már teljesen indokolatlan.

Törvényünk két irányban téves. Bizonyos tekintetben túllépi a kellő határvonalat. Más részben azonban határozotlan a jelzett határvonal mögött marad és az általa követelt alap a vállalat megállhatására nézve semminemű biztosítékot sem nyújt. Tévedése onnan ered, hogy tekinteten kívül hagyja a biztosítás nemcsak egyes ágainak, hanem egyes nemeinek különböző veszélyességét. Pedig a különböző biztosítási nemek veszélyességi foka mérvadó a föltétlenül szükséges biztosítási alap megállapításánál.

Láttuk, hogy a leginkább gyakorolt biztosítási nemek, nevezetesen a tűz-, jég-, szállitmány-, üveg-, élet- és balesetbiztosítás közt a legkevésbé veszélyes az életbiztosítás, mint-hogy ez határozott matematikai alapokon nyugszik, a legveszélyesebb pedig a jégkárbiztosítás, melyet nálunk a biztosítók többnyire csak mint a tűzbiztosítás miatt szükséges rosszat gyakorolnak. Más szempontból kiindulva, vagyis tekintettel az üzlet csekélységére, a legkevesebb kockázattal az üvegbiztosítás jár, melyet különben a biztosítók nálunk rendesen csakis mint a tűzüzlet mellékágát folytatnak.

Ha a biztosítási nemek különböző veszélyességi fokából indulunk ki, már világosan áll előttünk, hogy az egyenlő mérték, melylyel törvényünk mér, egyáltalán nem lehet helyes. Túlzottan sok például az üvegbiztosításnál. Határozotlan kevés akár a jég-, akár a tűzbiztosításnál. Az egyszázezer forintot egyetlen egy jég- vagy tűzkáreset is teljesen fölemésztheti.

De a százezer forint azért sem kellő biztosíték, mert

teljesen fölemésztheti az alapítási és a szervezési költség. Egyetlen egy vállalat sem igényel annyi alapítási és szervezési költséget, mint a biztosítási vállalat. De e tekintetben is akadunk különbségekre az egyes biztosítási nemek szerint. Az életbiztosítási vállalatnak nincs szüksége oly nagy ügynöki hálózatra, mint p. o. a tűz- és jégbiztosítási vállalatnak. Az utóbbi nemű vállalatoknak saját érdekekben minden csak valamire való községben kell ügynököt felállítaniok. Az életbiztosítási vállalatok már eleget tettek feladatuknak, ha a nagyobb községekben állítanak ügynököt. Az üvegbiztosítási vállalatnak csakis a városokra kell szorítkoznia, mert falun nincs biztosítási anyaga. Körülbelül ugyanez áll a szállítmánybiztosítási vállalatról.

Már rámutattunk arra, hogy a most megbeszélte törvényszakasznak az az intézkedése is helytelen, mely megengedi, hogy egy vállalat gyakorolhassa az összes biztosítási ágakat, gyakorolhassa a kárbiztosítást éppen úgy mint az életbiztosítást, nem említve a viszonbiztosítást, melyről már előadtuk, hogy sajátlag nem önálló biztosítási ág, habár annak önálló gyakorlása u. n. viszonbiztosítók által nincs is kizárva.

Az amerikai államok törvényei még a biztosítási nemek együttes gyakorlását sem engedik meg. De ez határozott túlzás s egyáltalában nem kell ily messze mennünk. Elég ha megtiltjuk az életbiztosításnak és a kárbiztosításnak együttes gyakorolhatását, megtiltjuk ezt úgy a közvetlen, mint a közvetett biztosítóknak. Az életbiztosítási vállalatnak csakis életbiztosítással szabad foglalkoznia, távol kell állania minden különös és előre mégis csak kiszámíthatatlan kockázattal járó vállalatától éppen azért, mert üzlete idegen vagyron kezelésével jár és mert ezt a vagyont az illető jogosultaknak csak évek multán tartozik kiadni.

Fölösleges itt arra hivatkoznunk, hogy mi az életbiztosításhoz nem számítjuk a betegség- és a baleset-biztosítást. Az életbiztosítónak még ezeket a biztosítási nemeket sem szabad gyakorolnia.

Az itt kérdéses törvényt tehát okvetlenül és oda kell módosítani, hogy jövőre nem szabad a kárbiztosítást az életbiztosítással együtt folytatni. A már fennálló intézetek pedig kötelesek a két biztosítási ágat egymástól elkülöníteni s e szerint külön kezelni és a közzétéendő számadásaikban külön

is kimutatni a két biztosítási ág mindegyikét megillető vagyonrészeket.

Mi a biztosítási alapot illeti, mely nélkül a biztosítási vállalat be nem jegyeztethetik s működését meg sem kezdeheti, nézetünk szerint az életbiztosításnál a 100.000 frtnyi alap is teljesen elég, mert ennél olyan, a vállalatot már az első időkben érhető rendkívüli veszteségekről, melyeket ez az alap nem fedezhetne, egyáltalán tartani nem lehet. Már a kárbiztosításnál, különösen veszélyesebb nemeire való tekintettel a 100.000 frt. határozottan csekély, a kevésbé veszélyeseknél természetesen nagyon is sok.

Bizonyos nehézséggel okvetlenül jár az, hogy a törvényhozás részletezze a biztosítási nemeket s megállapítsa a minden egyes nemet illetőleg leteendő biztosítási alapot. A nehézség főleg abban áll, hogy a kárbiztosítás folytonosan újabb és újabb kárveszélyeket von be üzlete körébe, melyek nagyságát a tapasztalat még ki nem mutatta. Másrészt az sincs kizárva, hogy a kárbiztosítás még oly veszélyekre is ki fog terjedni, melyeket éppen nagyságuk és rendkívüliségöknél fogva ma a biztosításra teljesen alkalmatlanoknak tartunk. Így p. o. Németországban egyes intézetek a jégbiztosítással együtt biztosítják a vihar okozta károkat is, melyek nálunk a biztosításból ki vannak zárva, habár tényleg igen gyakran megtérítettnek. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy valamely biztosítási nem veszélyessége is változhatik. Így p. o. a belföldi vizeken való szállítmányok biztosítása hazánkban még az ötvenes, hatvanas években is sokkal kockázatosabb vállalat volt, mint napjainkban. A törvényt pedig igen bajos folytonosan javítgatni és módosítani.

Két eljárást lehetne követni. A törvény egyszerűen szorítkozhatnék arra, hogy kijelenti, hogy a kárbiztosító vállalatok kötelesek az általuk gyakorlandó biztosítási nemek mindegyikére nézve külön-külön biztosítási alapot letenni és a kereskedelmi miniszterre bizná a minden egyes biztosítási nemre nézve leteendő alapnak rendelettel való meghatározását, ki e tekintetben a biztosítási tanács véleményéhez volna kötve. Tehetné azt is, hogy az ismertebb biztosítási nemek folytathatására szükséges alapot önmaga határozza meg, s csak az egyéb biztosításokra nézve jogositja fel a minisztert a leteendő alapnak rendelettel való megállapítására. A rende-

letet ugyanis könnyebben lehet változtatni. Nem helyeselnének azonban azt, hogy a biztosítási alap meghatározása, habár csak kivételesen is, a felmerülő esetek szerint történhessék. Az ily esetről esetre való megállapítás tulajdonképpen már engedélyezés.

Ha a törvényhozás általában bele bocsátkozik az alap meghatározásába, a kárbiztosítóktól minden egyes veszélyesebb nemre nézve 200.000 frtnyi, de ha üzlete csakis egyre szorítkozik, legalább is 300.000 frtnyi alapot kell követelni.

Törvényünk megelégszik a biztosítási alap befizetésének igazolásával. E szerint tehát az alap nem egyedül az elvállalt kockázatoknak külön fedezetére szolgál, hanem azt esetleg fel lehet használni szervezési költségekre. A biztosítási alapnak csak úgy van értelme, ha az kizárólag csakis az elvállalt kockázatok fedezetére szolgál s éppen azért azt óvadékképes értékpapirokban a bíróság kezeihez is kell letenni, mint ezt p. o. az angol törvény az életbiztosítási vállalatoknál megköveteli. A biztosítási vállalat természetesen működését nagyobb tőkével tartoznák megkezdeni, mint a mennyit a biztosítási alap tesz. Külön tőkével kellene bírnia az alapítási és szervezési költségek fedezetére, de ennek nagyságát és létezését a törvény nem keresi, az állam számon nem kéri. Ez az illető érdekeltek magánügye.

Fölmerül itt azonban az a kérdés, hogy egyforma biztosítási alapot tartoznak-e letenni a részvényes és a szövetkezeti vállalatok?

Törvényünk mindkét alakú vállalatnál különbség nélkül egyforma biztosítási alapot követel. Más külföldi törvények a biztosítási alap nagyságát különbözőképpen állapítják meg a részvényes és a szövetkezeti vállalatokat illetőleg. Így az osztrák biztosítási szabályzat, mely részvényes vállalatoknál a biztosítási alapot szabály szerint minden egyes biztosítási nemet illetőleg 100.000 frtban, de az egy vállalat által kimutatandó alapot legalább is 300.000 frtban határozza meg, a szövetkezeti vállalatoknál a biztosítási alap nagyságát nem állapítja meg, hanem az üzlet valószínű nagyságától teszi függővé s csak a kölcsönös életbiztosítóktól követel legalább is 20.000 frtnyi tényleg befizetett alapot.

Az Egyesült-Államokban, melyeknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó törvényei igazán szigorúak, csak végre-

hajtásuk áll gyenge lábon, a mérvadó New-York és Massachusetts államok törvényei szintén tesznek különbséget a részvényes és a szövetkezeti vállalatok közt, de nem minden biztosítási nemet illetőleg. Így New-York államban a New-York városában és a King grófságban székelő tűzbiztosítási részvényes vállalatoktól 200.000 dollárnyi tőkét, a szövetkezeti vállalatoktól pedig 200.000 dollárnyi díjjal megkötött legalább is 400 biztosítást követelnek azzal, hogy díjösszegeből legalább is 40.000 dollár fizetessék be. Az élesbiztosítónak egyformán 100.000 dollárnyi biztosítási alapjuknak kell lennie. A massachusettsi törvény különbséget tesz részvényes vállalat, kölcsönös és u. n. vegyes biztosító intézet közt. A részvényes vállalatoknál, melyek nemcsak a befizetett tőkével, hanem külön vagyonukkal is szavatolnak, nem állapít meg biztosítási alapot. A kölcsönösökre nézve a biztosítási díj minimumát határozza meg. A vegyesektől pedig már határozott tőke-biztosítékot követel.

Már az említett különböző törvényekből is világos, hogy a fölvetett kérdés megoldásánál a szövetkezeti vállalatok minősége közt különbséget kell tennünk. Tekintetbe jön tulajdonképpen a kölcsönös biztosítók szavatosságának minősége és mérve.

Az u. n. vegyes biztosító vagy helyesebben szavatosságuk tekintetében bizonyos tőkeösszegre korlátolt szövetkezeti vállalatoktól ugyanoly nagy biztosítási alapot kell követelni, melyet a törvény vagy rendelet a részvényes vállalatoktól igényel, mert végeredményben csakis a tőke szavatol, nem pedig a tagok. Éppen ezért az üzleti működés megkezdését is csak az alap letételétől kell függővé tenni, nem pedig egyszersmind a már megkötött üzletek díjmennyiségétől.

Más tekintet alá esnek a szoros értelemben vett kölcsönösök, melyeknél a tagok a károk megtérítésére illetőleg a biztosított összegek megfizetésére nézve egyetemleges kötelezettséget vállalnak. Ez az egyetemleges kötelezettség lehet korlátolt vagy korlátlan. A korlátolt szavatosság terjedhet a díjak bizonyos többszörös összegére vagy pedig állhat abban, hogy a tagok csakis meghatározott díjak fizetését kötelezik, de előre kijelentik, hogy a károkból illetőleg a biztosított összegekből való megfelelő levonást tűrni fogják, vagyis beleegyeznek abba, hogy a károk, illetőleg biztosított össze-

gek csak az üzleti viszonyok engedte arányban téríttessenek meg, illetőleg fizetessenek ki. Az ily természetű vállalatoktól nézetünk szerint csakis annak kimutatását kell és lehet követelni, hogy a biztosítási alapnak megfelelő évi díjak bevételeire okvetlenül számíthatnak s hogy az alapnak megfelelő első évi díj már tényleg be is fizettetett. Külön biztosíték letétele épen azért felesleges, mert már is megfelelő üzletök van, mely biztosítja fennállásukat.

De nem hallgatjuk el, hogy nézetünk szerint nem szabad a biztosítás, különösen pedig az életbiztosítás gyakorlását megengedni a tisztán csak a megállapított évi díjak befizetésére korlátolt kölcsönös biztosító szövetkezeteknek. Ezek már kezdettől fogva nem bizonyulnak életképeseknek, mert nem igen ébreszthetnek bizalmat különösen azért, mert az igazgatóság esetleges könnyelműségének semmi korlátja sincs, különösen nézve azokat a nehézségeket, melyekkel ily vállalatoknál az igazgatóság és a felügyelő bizottság ujjaalakítása jár. A verseny érdekében oly díjakat szabhatnak, melyek mellett egyáltalán meg nem állhatnak. Kellő állami felügyelet mellett az életbiztosításnál nem szedhetnek ugyan a szükségesnél alacsonyabb díjakat, igen de a díjnak megfelelő biztosítási anyag kiválasztásában járhatnak el könnyelműen és hanyagul. Mikorra a felügyelő hatóság a kimutatásokból a hanyagságra és könnyelműségekre rájön, azok már gyógyíthatlan sebeket üthettek s a biztosított összegeknek aránylagos leszállítását okvetlenül foganatosítani kell.

Nem mulaszthatjuk el itt megemlíteni azt, hogy midőn a kölcsönösöknél a biztosítási alap letételének mellőzését indítványoztuk, ez az indítvány koránt sem vonatkozhatik a szorosabb értelemben vett külföldi biztosító vállalatokra, vagyis az oly vállalatokra, melyeknek székhelye oly országban van, melylyel a végrehajtások kölcsönös foganatosítását illetőleg nincs nemzetközi szerződésünk. Ezeknél a biztosíték letételének más az értelme. Az illető biztosító fenállásához esetleg semmi kétség sem fér, csak az kérdéses, hogy hazánkban fog-e megfelelő üzleteket csinálni, melyek őt a bennmaradásra készítetik. A biztosíték ezeknél inkább arra szolgál, hogy az illető felek ne legyenek kénytelenek külföldön perlekedni.

Kapcsolatban kell még felhoznunk, hogy a kereskedelmi

törvény 226. §-a valamint a 242. §-a, mely a szövetkezeteket a tagok névjegyzékének bemutatására, illetőleg a be- és kilépett tagok évnegyedenként való bejelentésére kötelezi, ily általánosságban a biztosítási vállalatokra alkalmazást nem nyerhet. A korlátolt szavatosságú vállalatoknál a névjegyzék bemutatásának, de különösen a be- és kilépések bejelentésének semmi értelme sincs. A tagok kötelezettsége a megállapított évi díj befizetésén túl úgy sem terjed. A tőke-biztosíték, mit az u. n. vegyes társaságok nyújtanak, már a bejegyzés megtörténte előtt nyújtatott. A tagok névjegyzékének bemutatása, a ki- és belépések bejelentése csakis a szemes ügynökök üzelmeinek szolgálhat kedves anyagul. Megtudják a biztosított felek címét s szabadon működhetnek az elhalázzáson.

Itt lesz helyén azonban kiemelnünk azt is, hogy az angol törvény a sikerrel működő életbiztosítási intézeteknek, vagyis azoknak, melyeknek díjtartaléka a biztosítéki alapot már meghaladja, a biztosítéki alapot ismét kiszolgáltatja. Az angol törvény elejét akarja venni a pusztá alapítási viselkedésségből létesített vállalatoknak, a biztosítéki alap letétele által meggyőződést akar szerezni a komoly szándékról és életképességről, de mielőtt mindkettőnek jelét adták, a biztosítéki alapot visszaadja annál is inkább, mert ez a többi fedezet mellett már csak másod vagy harmadrendű. Ezt az elvet törvényünknek is kellend alkalmazni, különösen a belöldi és ezekkel a fennálló nemzetközi szerződéses viszony folyton hason elbánás alá eső külföldi társaságokkal szemben.

IV. A kereskedelmi törvény 454—56 §-ai. A vállalatok tőkési és elhelyezése. Díjtartalékok és egyéb tartaléktőkék.

Kereskedelmi törvényünk a 454. §-ban a biztosító vállalatokra azt a további kötelezettséget rója, hogy a cégbejegyzés alkalmával bejelenteni tartoznak azokat az elveket, melyek szerint a befizetett alaptőke s a díjtartalék elhelyeztetik. Az életbiztosítási vállalatokat a 455. §-ban még azzal a kötelezettséggel is terheli, hogy bejelentsék a díjtartalék kiszámításának elveit, az ennél alkalmazott halandósági, illetőleg élettartami táblázatok bemutatásával és a számításnál alapul vett kamatláb megjelölésével. Ezek az adatok közzé nem tételnek ugyan, de a törvényszéknél azokat mindenki betekinthesi és másolatban kiveheti. Folytatólag a

456. §. megállapítja azokat az értékeket, melyekbe az életbiztosítási díjtartalékot el lehet helyezni, nevezetesen pedig 1. jelzálogi kölcsönökbe, a fekvőségnek nem terhelt fele értéke erejéig, 2. állampapírokba és állami kamatbiztosítást élvező vállalatok elsőbbségi kötvényeibe, 3. a budapesti tőzsdén jegyzett záloglevelekbe, 4. a vállalat életbiztosítási kötvényeire és a 2. és 3. pont alatt érintett értékpapírokra adott kölcsönökbe.

Ezekből az intézkedésekből kétségtelen, hogy a kereskedelmi törvényünk csakis az alaptőkére (részvénytőke, biztosítási alap) és a díjtartalékra fektet súlyt, továbbá hogy csak az életbiztosítási díjtartalék elhelyezési módozatait szabja meg.

Már eleget tettek-e az illető vállalatok a biztosság követelményeinek, ha az alaptőkén kívül még díjtartalékot is alakítanak? Ez az első kérdés, mely a fenti intézkedésekkel szemben fölmerül. S erre a kérdésre határozottan nemmel válaszolhatunk, mert a kétnemű üzleti tőke által még koránt-sines gondoskodva a rendkívüli időkről és a viszonybiztosítók netáni fizetéseképtelensége vagy fizetés megtagadása esetére. Az alaptőke, illetőleg a biztosítási alap a rendkívüli időkre szól ugyan, de inkább csak az első időkben származható rendkívüli károk, semmint a későbbieknek fedezetére szolgál. Feltétlenül szükséges, hogy a biztosítási vállalat már a rendes, főleg pedig a kedvező években gyűjtsön tartalékokat a rendkívüli időkre, valamint a viszonybiztosítóknál szenvedhető veszteségekre. Ezt az utóbbi tartalékalapot különösen az életbiztosítási vállalatok tartoznak alakítani, melyek a viszonybiztosítókkal évek hosszú sorára terjedő szerződéseket kötnek. Mellőzhetik azonban a kárbiztosítók. E tartalékokhoz még hozzájárul a kártartalék, melyek a számadási év alatt bejelentett, de ki nem fizetett károk fedezetére szolgál.

A második felmerült kérdés az említett különböző tartalékok alakítására vonatkozik. A biztosítottak érdekeire való tekintettel különösen fontos a díj- és a kártartalék, kevesebb jelentőséggel bír a nyereség- és a viszonybiztosítási tartalék.

Végezzünk a tartalékok alakításának módozataival jelentőségük szerint. A viszonybiztosítási tartalék alakítására nézve elég kimondani azt, hogy a tovább adott életbiztosítások fedezetére aránylagos tartalékot kell alakítani. A nyereség-

tartalékot csakis az évi üzleti nyereségből lehet, de kell is gyűjteni. Nézetünk szerint a törvény már akkor megfelelőleg intézkedik, ha kimondja, hogy mindaddig, míg a nyereségtartalék a biztosítási alap nagyságát el nem érte, erre a célra a nyereségnek legalább is 10%-át kell fordítani. A mint azonban a tartalék ezt a mérvet elérte, ahhoz a nyereségnek legalább is 5%-át kell csatolni.

Mi a kártartalékot illeti, mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy ennek alakításánál kétféle kárról van szó, nevezetesen peres és nem peres károkról. A peres károk alatt azonban korántsem egyedül a már tényleg beperesített, hanem azokat a károkat is értjük, melyek bejelentettek, de bármi ok miatt az intézet részéről el nem ismertettek. Hogy a nem peres károkat megállapított összegökben kell a kártartalékba helyezni, kétségtelen. Már nem oly könnyű az eligazodás a peres károkat illetőleg, melyek egy részénél nemcsak az összeg, hanem maga a kártérítési kötelezettség is kétes, sőt többnyire bizonyos, hogy fen nem áll, más részénél pedig csakis a kárösszeg kétes. Azt hisszük azonban, hogy e tekintetben becslésnek és mérlegelésnek helyt adni nem lehet. Meg kell követelni, hogy a peres károk bejelentett, illetőleg követelt teljes tőkeösszegökben, kiegészítve a törvényes kamatokkal helyeztessenek tartalékba. Ez az eljárás némileg fel fogja ugyan duzzasztani a kártartalékokat, viszont azzal az eredménynyel jár, hogy ezen tartalék alakításánál súlyos büntetőjogi következmények nélkül nem lehet visszaéléseket elkövetni, a vállalat igazi helyzetét elpalástolni s esetleg valamely kártérítést pusztán csak azért megtagadni, hogy azt ne kellessék kifizetni, a kártartalékba pedig általában nem vagy a valódinál sokkal kisebb összegben lehessen helyezni.

Legfontosabb azonban a díjtartalék alakítása. A biztosítási vállalat, különösen pedig az életbiztosítási vállalat fenállása a helyes díj felszámításától és a díjtartalék megfelelő alakításától függ. A legkisebb már akár szándékos vagy szándék ellenes hiba vagy tévedés, melyet életbiztosítási vállalat akár a díj megállapításánál, akár a tartalék alakításánál elkövet, a vállalat előbbi vagy későbbi bukását vonja maga után.

De egyelőre maradjunk a kereskedelmi törvénynek azon kétségtelenül helyes megkülönböztetése mellett, melyet a kár-

biztosítási és az életbiztosítási díjtartalék közt tesz. Kereskedelmi törvényünk csak azt a hibát követi el, hogy míg a biztosítási vállalatokat a kárbiztosítási díjtartalék alakítását illetőleg tulajdonkép semmire sem kötelezi, addig az életbiztosítási tartalék alakítását lényegileg tetszésökre bizza.

A kárbiztosítási díjtartalék alakul a számadási éven túl rövidebb vagy hosszabb időre előre kifizetett díjakból s szolgál a számadási év alatt elvállalt, de csak a következő számadási évben, esetleg azonban még csak későbbi években lejáró kockázatok fedezetére. Az életbiztosítási díjtartalék pedig a kamatos kamatok hozzászámításával az évek folyamán adja magát a biztosított összeget. Míg a kárbiztosításnál a számadási év lejártakor a kockáztatott összeg tulajdonkép változatlan maradt, csakis a kockázati időtartam kisebbedett, addig az életbiztosításnál csaknem az ellenkező tételt állíthatjuk fel, vagyis mondhatjuk, hogy a díjtartalék növekedése folytán kisebbedett a kockáztatott összeg, ellenben a kockázati időtartam bizonytalansága változatlan maradt. Következik ebből, hogy míg a számadási év végén a kárbiztosítási díjtartaléknak a még hátralevő kockázati időtartammal kell arányban állania, az életbiztosítási díjtartaléknak meg kell felelnie a biztosított összegek akkori időben való értékének.

Ha a jelzetteket szem előtt tartjuk, könnyen igazodhatunk el, úgy a kereskedelmi törvény intézkedéseinek értékét és helyességét, mint a jövőben követendő eljárást illetőleg.

Még előre bocsátjuk azt, hogy a kereskedelmi törvény 459. §-a megkülönböztet biztosítási díjtartalékot és a számadási éven túl befizetett díjakat. Ennek a megkülönböztetésnek azonban különösen a kárbiztosításnál, melyről első sorban szólunk, nincsen gyakorlati értelme. A kárbiztosításnál minden a számadási éven túl előre fizetett díj, értve ez alatt a költségmentes nettodíjat, tartalékba helyezendő. Ily díjelőlegezés, nem nézve a jégbiztosítást, mely határozott időszakra szól, továbbá a szállítmány-biztosítást, mely túlnyomó részben rövid lejáratú, s a melynél éppen ezért ritkán fordul elő, a számadási éven túlra szóló díj, minden egyes kárbiztosítási ügyben fordul elő, mert ezeknél csak ritka esetben esik össze a biztosítás kezdete és vége a számadási év kezdetével és végével. S éppen ebben a viszonyban is rejlik a kárbiztosítási díjtartalék megállapításának nehézsége.

Elvileg, mint már jeleztük, ugyanis úgy áll a dolog, hogy minden a számadási éven túlra fizetett netto díjat, értve ezalatt az ügynöki jutalék, bélyeg- és illeték — de nem az igazgatási költség — levonásával fenmaradt díjat tartalékba kell helyezni. Foganatositása föltételezi, hogy minden egyes biztosításra nézve külön-külön számíttassék ki a még hátralékos időtartam és állapíttassék meg a tartalékba átvendő díjhányad. Alig hiszszük, hogy ezt a rendkívüli munkát csak egy biztosító intézet is végezné, vagy bár végezhetné is, különösen a tűz-, baleset s hason biztosításoknál melyeknél ezrekre, esetleg százezrekre mennek az apró kis biztosítások.

De a díjtartalék megállapítását a biztosító intézeteknek változó tetszésére és akaratára még sem lehet bízni, mint teszi ezt a kereskedelmi törvény. Világosan meg kell mondani a törvényben, hogy a kárbiztosítási vállalat köteles a számadási éven túlra előre befizetett díjakat a díjtartalékba helyezni. Ez alól az általános elv alól kivéve vannak a tűz, betegség, baleset, állat, üveg s hason vállalatok, melyeknek szabadságában áll a díjtartalékot átalányösszegben is meghatározni. Ha ezt a módozatot választják, a díjtartalékba helyezendő átalányösszeg a törlések és a viszonbiztosítási díjak levonásával fenmaradó évi díjbevételnek egy harmadánál kisebb semmi esetben sem lehet. Továbbá megállapítandó volna az, hogy ezek a vállalatok az egyszer megállapított díjtartalékot semmi szin és ürügy alatt le nem szállíthatják, hanem a megállapított mérven minden esetben fentartani kötelesek. Szükséges ez az intézkedés főleg azért, hogy eleje vétessék annak, hogy a díjtartalék különböző számítása által akár a veszteség kisebbíttessék, akár a nyereség szaporíttassék s ekként az intézet valódi helyzete elpalástoltassék.

De sokkal több és különös súlyt kell fektetni az életbiztosítási díjtartalék alakítására. E tekintetben a kereskedelmi törvény nem nézve azt, hogy a nyilvánossági követelményeknek sem tesz teljesen eleget, hármas irányban téved. Első tévedése abban van, hogy a díjtartalék kiszámításának megállapítását, az ennek alapul szolgáló halandósági, illetőleg elélési táblázat kiválasztását s a kamatláb meghatározását egészen a vállalatok tetszésére hagyja. Továbbá nem gondoskodik, s ebben rejlik a törvény második hibája, arról az eset-

ről, midőn a kiszámítási alapok változása folytán a díjtartalék elégtelennek bizonyul. Végre csakis a díjtartalékra fektet súlyt, nem pedig egyszersmind a helyes és megfelelő díj-szabásra, a biztosítási feltételekre, az anyag megválasztásánál követendő eljárásra és szabályokra, melyek pedig éppen oly döntők a vállalat biztosságára, mint maga a díjtartalék.

Hallottunk véleményt, mely a díjtartalék-kiszámítás elveinek, helyesebben módozatainak megállapítását a törvényre akarja bízni. E vélemény részletezve és helyesebben formulázva tulajdonképen azt czélozza, hogy a törvény határozza meg az alapokat, vagyis a halandósági, illetőleg élettartami táblázatot, a kamatlábat, melyeken a díjtartalék kiszámításának nyugodnia kell, továbbá mondja meg, hogy ezeknek az alapoknak felhasználásával hogyan és mi módon számíttassék ki a díjtartalék, vagyis a biztosított tőkéknél azoknak idő szerint való értéke (Zeitwerth), továbbá a netto díj tőke-értéke, a mely két érték különbözete adja a biztosított tőkék díjtartalékát.

Az angol és az amerikai törvények, habár nem is az általunk feltételezett terjedelemben, belebocsátkoznak a díjtartalék kiszámításának megállapításába. Az amerikai törvények ugyanis kötelezőleg állapítják meg a kiszámítási alapokat, az angol törvény pedig azokat csak arra az esetre állapítja meg, ha más alapok nem használtatnának. Már abba, hogy ezeken az alapokon hogyan ejtessék meg a számítás, egyik törvény se bocsátkozik, mert ez a matematikus dolga, ki ezt a matematika szigorú szabályai szerint tartozik végezni.

De a jelzett törvények intézkedéseit sem helyeselhetjük s pedig azért nem, mert egyrészt maguk a számítási alapok, nevezetesen a halandósági, illetőleg élettartami táblázat és a kamatláb köztudomás szerint folytonos változásoknak van kitéve, és másrészt, mert az is megeshetik, hogy a halandósági táblázat nem felel meg a biztosított anyagnak.

Nézetünk szerint a törvény csak azt az elvet mondhatja ki, hogy az életbiztosítási vállalat köteles elvállalt kötelezettségeit teljesen fedező díjtartalékról gondoskodni. A biztosítási tanácsnak lesz azután a feladata, hogy megbírálja, vajjon a vállalat megfelelhet-e, illetőleg tényleg megfelelt-e ennek a kötelezettségének.

Ha semmi másért, de ezen bírálat gyakorlása végett föl-

tétlenül szükséges a biztosítási tanács szervezése. Ez a szakbizottság működése a díjtartalékot illetőleg nem szorítkozhatik egyedül arra, hogy véleményt mondjon a cégbejegyzés kérésekor betérjesztett számadási alapok helyességéről, továbbá arról, hogy a jóváhagyott számadási alapoknak megfelelőleg alkottatott-e a díjtartalék, hanem szükségképen ki kell terjeszkednie arra a kérdésre is, hogy vajjon az eredeti számadási alapokon ugyan egészen helyesen alkotott díjtartalék fedezi-e a vállalat kötelezettségeit, nézve az általános viszonyokban előállott változásokat s az illető vállalat különös viszonyait.

Mert a számadási alapok igen helyesek lehetnek a vállalat működésének megkezdésekor, sőt évek múltán is, de már bizonyos időponttól fogva többé nem felelnek meg céljuknak, mert vagy a halandósági vagy a kamatviszonyok lettek kedvezőtlenebbek, sőt megeshetett az, hogy mind a két viszony nál állott elő kedvezőtlenebb fordulat. S ha ez tényleg bekövetkezett, a régi alapokon gyűjtött tartalék egyáltalán nem fedezi többé az elvállalt kötelezettségeket.

Másrészt a vállalat kötelezettségeinek teljesíthetése, sőt a megfelelő díjtartalék alakíthatása is attól függ, hogy a díjtáblázatok legyenek helyesek. Ha a díjtáblázatok alakításánál nincsenek kellő tekintettel a díj azon részére, melyet kockázati és igazgatási díjnak mondunk, a vállalat rövidebb, hosszabb idő múlva szintugy elbukik, mint ha díjtartalékjai nem megfelelők.

De magukban véve helyesek lehetnek a számítási alapok, a díjtáblázatok s a vállalat fennállhatása még is kétes. A biztosítási feltételekben, a biztosítási anyag kiválasztásában fordulhatnak elő oly momentumok, melyek azok alkalmazhatását, helyességét kizárják.

Kétségtelen tehát, hogy midőn a kereskedelmi törvény az életbiztosítási vállalatoknál egyedül a díjtartalék alakítására fektet súlyt s a régebbi biztosításokat illetőleg csakis a díjtartalék csökkentését tiltja, de — előállható szükség esetén — nem parancsolja meg a díjtartaléknak megfelelő emelését, egészen téves nyomon járt. Az életbiztosítási vállalatoknak, midőn cégek bejegyzését kérik, nemcsak a díjtartalék-kiszámítási alapokat, hanem a díjtáblázatokat, biztosítási feltételeket, ajánlati íveket, orvosi látleteket, az anyag kivá-

lasztásánál követendő szabályokat, szóval minden irományt és okmányt, melyekből az egész üzletvitel és az elvállalandó koczkázatok minősége és nagysága megítélhető, szintén be kell mutatniok s ezektől az alapoktól a biztosítási tanács megkérdezése és a bíróság jóváhagyása előtt semmi szín alatt sem szabad eltérniök. Sőt kötelességökben áll, ha idők folytán mindezek az alapok vagy azoknak egyes részei helyteleneknek bizonyulnának, azokat megjavítaniok, a díjakat fölemelniök, az anyag kiválasztását, a feltételeket, stb. szigorítaniok.

Szükséges továbbá, hogy a bíróságnak minden évben ne csak a zárszámadásokat és mérlegeket terjeszszék be, hanem mindazokat a segédadatokat is, melyek szükségesek arra, hogy a számadatok helyességét és az üzlet minőségét meg lehessen ítélni. Szükségesek részletes kimutatások az egyes életbiztosítási módozatokról, az egyes módozatok szerint biztosított személyek életkoráról, a részökre biztosított összegekről, az alkalmazott díjtételekről, illetőleg az általuk fizetendő évi brutto díjakról, továbbá az előfordult halálesetekről, az elhunytak neméről, koráról, a halál okáról, stb. A beszolgáltatandó segédadatok minőségét, melyeknek valóságaért az igazgatóság magán- és büntetőjogi felelősséggel tartozik, a biztosítási tanács véleménye alapján a kereskedelmi miniszter rendeletben állapítja meg. Megállapításukba a törvény nem bocsátkozhatik, egyrészt mert a törvénynek nem feladata a túlzott részletezés és mert a bekövetelendő segédadatok minősége idő folytán változhatik.

Fölösleges is mondanunk, hogy mindezen a bejegyzés előtt és később a vállalat fennállása alatt a bíróságnál beterjesztett irományok és okmányok szabályszerű átvizsgálás, továbbá indokolt véleményezés és indítványtétel végett a biztosítási tanácshoz tétetnek át, s a bíróság a kapott vélemény alapján határoz. A határozat ellen a vállalat előterjesztéssel élhet, a mely esetben a bíróság mind a tanácsot, mind a vállalatot kihallgatja s ezen az alapon hozza meg a tulajdonképi döntő határozatot.

Szóvá kell még tennünk az üzleti tőke, különösen pedig a tartaléktőkék elhelyezését. Mint láttuk, a kereskedelmi törvény csakis az életbiztosítási díjtartalék elhelyezésének módozatát állapítja meg, a többi tőkék elhelyezési módozatainak

előleges megállapítását a vállalatokra bizza. A megkülönböztetést, mit a kereskedelmi törvény tesz, elvileg csakis helyeselnünk lehet. Az életbiztosítási díjtartalékot határozottan szigorúbb elvek szerint kell kezelni, mint az üzleti tőkének többi alkatrészeit s míg az utóbbiakra nézve megelégedhetünk a viszonylagos biztossággal, az előbbinél a föltétlen biztosságot kell követelnünk ugy a tőkére, mint a jövedelemre nézve.

Szóljunk első sorban az életbiztosítási díjtartalék kizárásával, az egyéb üzleti tőkék elhelyezéséről. Kétségtelen az, hogy a biztosítási vállalatnak semminemű különös kockázattal járó üzletekbe bocsátkoznia nem szabad. Még az oly vállalatokba, illetőleg értékekbe sem fektetheti tőkéit, melyeknek fennállhatása ugyan nem, de már jövedelmezősége igen is kétes. Továbbá a biztosítási vállalatnak éppen az itt tekintetbe vett tőkéket nem szabad nehezen vagy csak nagy veszteségek árán értékesíthető vállalatokba vagy értékekbe befektetnie, hanem éppen ezeket kell minden pillanatban folyóvá tehető állapotban tartania. Különösen áll ez a kártartalékról, és a kárbiztosítási díjtartalékokról, melyeknek igénybevétele ugy mondhatnók minden perczben előállhat. Könnyen merülhet föl itt az a kérdés, hogy szabad-e ezeknek a tőkéknek elhelyezését egészen a vállalatok kényére bízni s nem kell-e ezekre nézve is mint ezt p. o. az amerikai törvények teszik, az elhelyezési módozatokat megállapítani. Azt hisszük azonban, hogy e tekintetben elfogadhatjuk a kereskedelmi törvény álláspontját azzal a szigoritással, hogy ezeknek a tőkéknek földbirtokba vagy bérjövédelmet nem szolgáltató épületekbe, iparos vállalatokba, illetőleg ezek részvényeibe való elhelyezése föltétlenül ki legyen zárva.

Az életbiztosítási díjtartalék elhelyezését illetőleg, már több kérdés merül fel. Minden esetben bizonyos az, hogy elhelyezésének megválasztását egyáltalán nem lehet a vállalatok tetszésére bízni. Az elhelyezési módozatokat magának a törvénynek még pedig igazán szigorúan kell megállapítania. A kereskedelmi törvénynek álláspontja kifogás alá nem eshetik. Más kérdés, hogy helyesen alkalmazza-e az elvet.

Törvényünk az elhelyezési módozatokból kizárja a bérjövédelmet szolgáltató házakat és a földbirtokot. S teszi ezt ugyanakkor, midőn megengedi a jelzálogkölcönöket, melyek

engedélyezése által juthatnak a biztosító vállalatok abba a kényszerhelyzetbe, hogy meg kell szerezniök a javukra terhelt ingatlant, ha csak nem akarják a kölcsönösszeget elveszteni. A megvett ingatlanon igyekezniök kell minél előbb túladni, mert különben törvénysértést követhetnek el. Ezek a nehézségek az intézeteknek a jelzálogkölcsönzést is jóformán lehetetlenné teszik. Az életbiztosítási díjtartalék éppen nem igényli, hogy könnyen folyósítható értékekben helyeztessék el, mert a kötelezettségek, melyeknek fedezetére szolgál, általában hosszú lejáratúak s mert az nemcsak hogy nem apadhat, hanem ellenkezőleg a vállalat fejlődésével szükségképen folytonosan növekszik. Szükségképen folyton szaporodik biztosítottjainak úgy száma, mint biztosított tőkéje, továbbá az azok által gyűjtött az a tőke, mely tulajdonkép maga a díjtartalék, melynek koruk haladásával együtt kell növekednie.

Nem forog fenn tehát semminemű indok arra, hogy az életbiztosítási díjtartalék egy részét különösen bérjövedelmet szolgáltató házakba ne szabadjon elhelyezni. De az osztrák rendszabálylyal ellentétben okvetlenül meg kell követelni, hogy ezek a házak teljesen tehermentesek legyenek, illetőleg a szerzés után azonnal minden tehertől mentesíttessenek, mert nem látszik a helyes üzleti kezeléssel összeegyeztethetőnek az, hogy az intézet maga esetleg nagyobb kamatot fizessen, mint a mennyivel kamatoztatnia kell a díjtartalékot. Az ily szerzésnek azt a további feltételt kell szabni, hogy csak az oly épületeket szerezheti meg, melyek legalább is a díjtartalék kiszámításánál alapul szolgáló kamatlábnak megfelelő jövedelmet hoznak, továbbá kötelesek úgy ezen jövedelemnek, valamint az adó, illetőleg értéktörlesztés biztosítására vagy az épületek szerzési értékéből évenként megfelelő, legalább is 1%-nyi leírást teljesíteniök, vagy pedig ezek fedezetére külön u. n. ingatlan tartalékot alkotniök, melyet azonban nem szabad a díjtartalék fedezeti összegébe beszámítaniök, habár ennek kiegészítő részét is teszi. A vállalat továbbá köteles az épületet jó karban tartani, tűzkár ellen biztosítani, az épület után járó közterheket pontosan kifizetni. Az efféle intézkedések szükségesek a végett, hogy ne lehessen épületeket pusztá szemfényvesztésből, de a vállalat biztosságának rovására szerezni. A paloták csábíthatnak ugyan feleket, de

a biztosító intézetnek ha megállani akar, jövedelmező beruházásokra van szüksége. A minimális jövedelmet, mit beruházásaiból el kell érnie, az a kamatláb szabja meg, melylyel neki a tartalékot kamatoztatnia kell.

A földbirtok szerzése ellen általános nemzetgazdasági érdeken kívül még kezelési érdekek is szólnak. Miután azonban a vállalat éppen jelzálogkölcsön által juthat abba a helyzetbe, hogy földbirtokot kell szereznie, meg kell mondani, hogy az így szerzett birtokot öt éven belül ismét el kell adnia, föltéve, hogy az eladást az általános gazdasági viszonyok nem teszik lehetetlenné. Ily esetekben a tovább eladásra nézve az illetékes bíróság a biztosítási tanács meghallgatása mellett öt évet meg nem haladó halasztást engedélyezhet, föltéve, hogy ez iránt idején megkerestetett.

Mig a törvény a most jelzett irányban túlszigorúan jár el, más tekintetben nem eléggé óvatos. Mondhatjuk ezt mindjárt jelzálogkölcsönöknél. A 456. §. 1. pontját okvetlenül helyettesíteni kellene a záloglevelek biztosításáról szóló 1876. XXXVI. t.-cz. 13. §-ában foglalt intézkedésekkel, vagyis míg mezőgazdasági birtokra és bérjövedelmet szolgáltató épületekre a fele, erdő és szőlőbirtokra csak egy harmad érték erejéig, iparos telepekre és bányákra jelzálogkölcsönt általában nem lehetne adni.

Szintűgy az értékpapirokra adott kölcsönöknél határozottan ki kellene mondani, hogy azok értékének legfőlebb 80%-a erejéig szabad kölcsönt adni. Viszont azonban az értékpapírok sorozatát ki lehetne terjeszteni. A sorozatba be lehetne venni a kormány által engedélyezett városi és községi kölcsönöket, a pénzintézetek által kibocsátott községi kötvényeket, talajjavítási zálogleveleket.

Habár részünkről a jelzett kiegészítésekkel teljesen megfelelőnek tartjuk is a kereskedelmi törvénynek ide vágó rendelkezéseit, még sem szabad figyelmen kívül hagynunk a hírlapokban felmerült, az olasz kereskedelmi törvény 145. §-ának meghonosítását követelő javaslatot. A most idézett törvényszakasz ugyanis rendeli: »Ugy a bel- mint a külföldi életbiztosítási és a tontina-társaságok s pedig a belföldiek a biztosításokért befizetett összegeknek $\frac{1}{4}$ részét, a külföldiek pedig fele részét, valamint az ezek után befolyó kamatokat állami értékekbe kötelesek elhelyezni és ezeket az értékeket

kötelesek a letéti- és kölcsönpénztárnál letenni. Az elhelyezés és a fokozatos visszavétel módozatait és határidejét királyi rendelet fogja megállapítani».

Indítványozták e törvényes rendelkezésnek nálunk való életbeléptetését azért, mert általa emelkednék az állam hitele és mert a feleknek is kétségtelen biztosítékot nyujtana. Az utóbbira kell a súlyt fektetnünk. S éppen erre vonatkozólag mondhatjuk, hogy a törvénynek az az intézkedése, hogy a díjbevétel egy harmada, illetőleg fele s ennek mindenkor kamatai helyeztessenek letétbe, bizonyos irányban túllépi a szükséges határt, míg más irányban a czélt egyáltalán nem biztosítja. Az életbiztosítási szerződéseknek fedezetet a díjtartalék nyújt. A tartalékba helyezendő és a kamatos kamatokkal összegyűjtendő díjhányad a biztosított életkora és a biztosítási módozat szerint változik. A díj egyharmada, illetőleg fele sok esetben meghaladja, de többnyire nem fedezi a díjtartalék által megkövetelt díjhányadot. Másrészt azonban nem látszik czélszerűnek s ajánlatosnak az, hogy a biztosító intézet fennállása s ezzel együtt a biztosítottak érdeke egészen az állam hitelére alapittassék. Az az eshetőség éppen nincs kizárva, hogy az állampapírok mélyen a bevásárlási értékek alá esnek s hosszú ideig ezen az alacsony árfolyamon maradnak, nem szólva arról, hogy teljesen el is veszthetik értékeket. Könnyen előállhat tehát az az eredmény, hogy a teljesen az állam hitelére alapított intézetek irányában a bizalom csökkenne s nemcsak hogy új biztosítások nem köttetnének, hanem a régi biztosítások is törültetnének. Az az intézet, melynél a biztosítási állag nem gyarapodik folytonosan, már is hanyatlik s halad a vég felé. Még nagyobb a baj annál az intézetnél, melynek biztosítási állaga hanyatlik, mert biztosra vehetjük, hogy ennél a biztosítást éppen az egészséges biztosítottak szüntették meg s hogy a biztosítási anyag rosszabb lett. Rendben lehet a díjtartalék, de már nem elég a díjnak az a része, mely a koczkázatra esik. A francia takarékpénztárak történetét kell csak szemünk előtt tartanunk, hogy ezt az egyoldalú az állam hitelén nyugvó beruházást előnyösnek ne tartsuk. A francia takarékpénztárak történetéből tudjuk, hogy a betevők azokat már akkor is megrohanják, midőn még csak tartani lehet külső vagy belső bonyodalmaktól. Megtennék ezt a biztosítottak is. S a

biztosítási vállalatok, hogy eleget tehessenek a kötvények visszaváltására vonatkozólag elvállalt kötelezettségeiknek, az állampapírokat lennének kénytelenek a piacra dobni. A tömeges eladások még inkább lenyomnák árukat. Békés időkben kétségtelenül nagy előny, ha a milliókat tevő díjtartalékokat mind állami értékekbe kellene beruházni, de éppen háborús időkben, midőn az államnak a legtöbb hitelre van szüksége, csak zavarokat okozna, megnehezítené az államadóssági címletek értékesítését, holott föltehető, hogy ha az intézetek a díjtartalékot különböző értékekbe helyezhetik el, éppen a háborús időket, az államadósságok értékének hanyatlását használnák fel államadóssági címleteknek nagyobb arányú vásárlására, hogy maguknak nagyobb kamatjövedelmet biztosítsanak.

Részünkről az olasz kereskedelmi törvénynek most jelzett intézkedését, melyre vonatkozólag a végrehajtási rendelet is kiadatott, de a mely tudomásunk szerint mindeddig tényleg nem foganatosított, minden tekintetben célttévesztettnek kell tartanunk, mert a felek biztonságára való tekintettel nem bizonyos díjhányadnak, hanem a díjtartaléknak letételét kellett volna követelnie. Ennek a rendelkezésnek még lett volna értelme s foganatosíthatta volna akár akképen, hogy a biztosító intézetek kötelesek lettek volna a vállalatot terhelő egész tartalékot minden év végén letenni, illetőleg kiegészíteni, vagy a minden egyes biztosításra eső díjtartalékot, illetőleg a tartalékhoz csatolandó díjhányadot negyedévenként letenni. Az utóbbi módzat sok kezelési nehézséggel jár s a mennyiben jó formán szakadatlan letételt és kivételt tenne szükségessé. A felek biztossága meg attól függne, hogy a számadatok, melyek alapján a letét és kivétel eszközöltetett, helyes-e.

A díjtartaléknak számszerű helyességére és a kellő értékekben való elhelyezésére és meglétére kell a fősúlyt fektetni. Az valóban közönyös, hogy maga a biztosítási vállalat vagy az állam biztokában vannak-e a díjtartalék értékei. Súly fektetendő arra is, hogy a díjtartalék értékei teljesen külön kezeltessenek s az évi zárszámadásokban külön és nemeik szerint részletezve mutattassanak ki. Feltétlenül szükséges, hogy határozott és világos törvény nyilatkozzék arról, hogy az életbiztosítási díjtartalék a biztosítottak összeségének tulajdonát képezi s az ide tartozó értékekre sem a vállalat

hitelezői, sem egyes biztosított felek semminemű, akár szerződéses, akár végrehajtási zálogjogot nem szerezhhetnek s a vállalat által el nem zálogosíthatók, illetőleg meg nem terhelhetők. Az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai e tilalom áthágásáért egyetemlegesen, még pedig nemcsak magánjogilag, hanem büntetőjogilag is felelőssé teendők.

Éppen a díjtartalék értékpapirjaira való tekintettel a kereskedelmi törvény 199. §. 2. pontja némi kiegészítésekre szorul. E szakasz szerint az értékpapírok a mérlegben abban az értékben vehetők fel, melylyel az év utolsó napján birtak. Felvehetők tehát névértékükön felül is. De az értékpapírok felhasználhatnak üzérkedésekre és ágio speculatiókra, mit szintén nem lehet a szolid kezeléssel összeegyeztetni már azért sem, mert ilyesmi mindig a díjtartalék hátrányára történik. Névleg meg van ugyan a díjtartalék, de sokkal nagyobb arányú érték- és kamatváltozásnak van kitéve, mint volna abban az esetben, ha értékpapirjait a nyereség kedvéért nem változtatnák folytonosan. Ezért szükséges lesz különösen a határozott lejáráthoz kötött vagy a mindenkor felmondható és névértékükön vagy bizonyos meghatározott összegben beváltás alá eső értékpapírokat illetőleg kimondani, hogy azok név- illetőleg beváltási értékükön felül a mérlegben semmi esetre sem vehetők fel. Továbbá kimondandó lesz az, hogy az értékesítések vagy árfolyam-emelkedések, illetőleg az ily értékek beváltása által előállott nyereségek a vállalat által föl nem használtathatnak, hanem külön árfolyam-biztosítéki tartalékba helyezendők, a mely tartalék a díjtartalék kiegészítő részét képezi, megjegyezve azt is, hogy a készpénz nyereséget tényleg is értékpapírokba kell elhelyezni s az e nemű értékpapírokat külön kell kimutatni. Ezt az intézkedést főleg a válságos időkre való tekintettel kell megtenni. Ilyen időkben az értékpapírok árfolyama mindig le szokott szállani, a midőn a milliókat tevő, többnyire értékpapírokból álló díjtartalék összege milliókkal is csökkenhet. Ez lehet átmeneti, de lehet állandó baj is. Minden esetben elejét kell venni. De az árfolyam-csökkenésen kívül tekintettel kell lenni az árfolyam-emelkedésekre is, mely rendesen előáll, ha a kamatláb csökken. A kamatláb csökkenése esetleg még inkább veszélyezteti a biztosítottak érdekeit. Ennek a hátránynak is némileg elejét veszi a külön tartalék, mi a mellett még azt

a jó szolgálatot is teszi, hogy a kamatláb hanyatlása folytán szükségessé váló díjreformot valamint a díjtartalékok emelését könnyebbiti.

Még egy kérdést kell felvetnünk. Ha közönyösnek tartjuk is, hogy a díjtartalék a vállalat vagy az állam birtokában van-e, nem szükséges-e az, hogy a bíróság meggyőződést szerezzen magának arról, hogy az illető részletesen kimutatott értékek tényleg megvannak-e? Azt hisszük, hogy az efféle vizsgálat nem csak hogy nem szükséges, hanem célszerűtlen is volna, mert a felösség terhét az igazgatóság és a felügyelő bizottság, illetőleg külföldi vállalatoknál a képviselőség vállalról a bíróság vállaira rakná. A kimutatott vagyonrészek meglétéért az illetők felelősek s pedig magán- s büntető-jogilag s ha a kimutatásokban oly vagyonrészeket vesznek fel, melyeknek meglétéről nem győződtek meg, tulajdonkép hamis kimutatást, hamis mérleget készítettek.

Természetesen ez a megjegyzésünk csak rendes időkre szól, midőn aggodalom és panasz föl nem merül. Ha ilyenek fordulnának elő, ha általában kételyek forognának fenn a vállalat rendes és szabályszerű kezelésére s különösen fizetési-képességére nézve, igen is szükséges lesz, hogy a bíróság ebben az irányban is tartson vizsgálatot és szerezzen magának határozott meggyőződést.

A külföldi társaságok tekintetében még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ezek a díjtartalékot a belföldön kötelesek tartani, mert ez üzleti tőkéjüknek kiegészítő részét képezi. A hiba az, hogy nincs egészen határozottan kimondva, hogy a biztosítási alapot nem szabad a díjtartalékba beszámítani s hogy a külföldi társaságok a biztosítási alapon kívül még a díjtartalékot is a belföldön a törvény által megkövetelt értékekben kötelesek tartani.

Viszont azonban, hogy belföldi társaságainknak külföldi működését ne gátoljuk, sőt megkönnyítsük, ki kellend mondani, hogy díjtartalékjaiknak azt a részét, mely a külföldi biztosításokra esik, a külföldi törvény által megkövetelt értékekben is elhelyezhetik.

V. Mérlegek és kimutatások.

Ha súlyt fektetünk a nyilvánosságra, s ezt határozottan meg kell tennünk, nem elég az, hogy általában jövedelmi

és vagyonmérlegek készüljenek és tétessenek közzé, hanem szükséges, hogy azok egyforma elvek, bizonyos határozott séma szerint készítettessenek, mert csakis így válik az intézet működése, helyzete, vagyoni állapota összehasonlíthatóvá. Szükséges továbbá, hogy ezek a mérlegek ne csak hívek, a valóságnak megfelelők, hanem világosak és átlátszók is legyenek, hogy azokat a nagyközönség is megérthesse és azokból az intézet vagyoni helyzetét, már annyira a mennyire megítélhesse.

Kereskedelmi törvényünk az intézeteket csakis jövedelmi és vagyonmérleg készítésére és közzétételére kötelezi. Már előbbi fejtegetéseinkből kitűnik, hogy mi ezeken kívül az életbiztosításoknál még azt is megköveteljük, hogy külön kimutassák a díjtartaléknak összegét, azokat a számadatokat, melyeken a díjtartalék alapul, továbbá egész részletességgel a díjtartalékot fedező értékeket, megjelölve, a mennyiben ilyene van, az e tartalékot kiegészítő ingatlan és árfolyam tartalék összegét, valamint szintén részletesen ezeknek esetleges külön fedezetét.

A jövedelmi mérleget illetőleg mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ennek összeállításánál el kell választani az üzletet a vagyontól, külön kell tehát kimutatni az üzleti bevételeket és kiadásokat és az ebből eredő jövedelmet vagy veszteséget s ismét külön a vagyonkezelésből folyó jövedelmeket és veszteségeket s az ebből származott nyereséget vagy veszteséget. Az életbiztosítási társaságok, illetőleg a régi, életbiztosítással is foglalkozó vállalatok elkülöníteni tartoznak a díjtartalék jövedelmét és veszteségét az egyéb vagyon jövedelmétől és veszteségétől. Részletezni tartoznak a díjtartalék jövedelmét, különösen kamat, értékesítésből eredő és árfolyam-nyereség szerint. Kötelesek erre már csak azért, mert míg a kamat- és bérjövedelemnek azt a részét, mely a számítási alapul szolgáló kamatláb szerint, a díjtartalék kamatoztatására szükséges, a tartalékhoz kötelesek csatolni s az ezt meghaladó részt saját céljaikra használhatják föl, addig az értékesítésekből és árfolyamnyereségekből eredő jövedelmet, illetőleg veszteséget a vonatkozó külön tartalékba kell utalniok.

Az üzleti bevételek közé mindenekelőtt fölvenni tartoznak a múlt évről áthozott díj- és kártartalékokat, minden

levonás és változtatás nélkül. E kötelességre a kereskedelmi törvény nem figyelmezteti a biztosítási vállalatokat, pedig ez igen is szükséges, hogy e tekintetben semminemű mesterkedések elő ne fordulhassanak.

Mellőzi törvényünk a viszombiztosítók által fizetett jutalékoknak a bevételek közé való fölvételét, sőt megengedi, hogy a vállalatok a kifizetett kárösszegeket a viszontbiztosítók által megtérített résznek levonásával vehessék föl a mérlegbe. Különösen az utóbbi engedmény határozottan helytelen s a hűség rovására történik. A biztosító intézet, különösen pedig a kárbiztosító intézet biztossága lényegileg attól függ, hogy mennyiben igyekszik magát túlzott nagy károk ellen viszombiztosítás által fedezni. Ezt igen könnyű ellenőrizni, ha a viszombiztosítás a mérlegben teljes és hű kifejezésre jut a viszombiztosításért kifizetett díjak és a viszombiztosítás által megtérített károk által. Igaz, hogy ezt az arányt ma is ki lehet számítani, a mennyiben a biztosítók külön kárkimutatásokat közölnek, melyekben minden levonás nélkül tüntetik ki az általuk kifizetett kárösszegeket. De ez számadási műveletet föltételez, holott a hűség azt követeli, hogy a mérleg adjon e tekintetben felvilágosítást.

A viszombiztosítás hű kitüntetését azért kell főleg megkövetelni, mert tény az, hogy a biztosítási vállalat biztossága a koczkázatok megoszlásától s különösen attól függ, hogy túlzottan nagy koczkázatokat magára ne vállaljon. Az amerikai törvények erre való tekintettel megállapítják az elvállalható egyes koczkázatok maximumát. De ezt a módozatot nem helyeselhetjük azért, mert e kötelességteljesítést az üzletbe való folytonos beavatkozás nélkül egyáltalán lehetetlen ellenőrizni, de meg azért sem, mert a viszombiztosítás helyes igénybevétele esetén az efféle korlátozásnak semmi értelme sincs, mert nem az a kérdés, hogy milyen nagy koczkázatokot vállal el a biztosító, hanem hogy a nagy koczkázatokból mennyit tart meg a maga számlájára. A nyilvánosság alapkövetelményének felel tehát meg, ha a viszombiztosítás hatása és befolyása az üzletre magában a nyilvánosságra hozandó mérlegben jut tiszta és világos kifejezésre.

Egyáltalán nem helyeselhetjük, hogy a részvényes biztosítási vállalatok a vagyommérlegben felvehessenek és kimutathassanak csak papíron meglevő vagyont. Már pedig ezt

határozottan megengedi a kereskedelmi törvénynek 459-ik, a vagyonmérlegről intézkedő szakasza, midőn rendeli, hogy a követelések közé felveendő a részvény- vagy alaptőkének még be nem fizetett része, a tartozások közé pedig a névleges részvény- vagy alaptőke. Ezen csak papiron meglevő részvény- vagy alaptőke nemcsak hogy indokolatlan bizalmat kelt, hanem gyakran, sőt mondhatjuk rendesen a vállalat vezérferfiait is el szokta szédíteni és oly üzletekre és olynemű terjeszkedésekre birni, mikre magukat aligha szánják el, ha a valódi helyzetet tartják szemeik előtt. A biztosítási vállalat egyáltalán nem igényel milliókra menő alaptőkét s ha a kezdetben a nagy alaptőke előny, a mennyiben szemet szúr, később, midőn a vállalat fejlődik s megerősödik s ennek folytán a különböző tőkék fölszaporodnak, inkább teher, mert csak szaporítja az értékesítési gondokat. A tervezők korántsem a tőke szükségét, hanem csak a szemfényvesztést nézik s roppant összegben állapítják meg az alaptőkét, melyre aránylag csak keveset fizettetnek be, hogy már a működés megkezdésekor hirdethessék a sok milliót, melynek szükség esetén valótlagos befizetésére nézve jóformán semminemű biztosíték sincs. Kereskedelmi törvényünk a részvényeseket részvényeik névértéke erejéig, sőt még a részvényaláírókat is az általuk aláírt részvények névértékének fele összegéig szavatossággal terheli ugyan, de kérdés, hogy a részvényeseken és az aláírókon együttesen megvehető-e akár csak az 50^o/o is. Sőt a mennyiben a részvényaláírók oly állam polgárai, melylyel a birói ítéletek végrehajtására nézve viszonyosság fönn nem áll, már kezdettől fogva biztos, hogy még ezt sem lehet behajtani. A vagyonmérlegbe, minden szemfényvesztés kikerülése végett, tehát csakis a tényleg befizetett alaptőkét szabadna fölvenni.

Kifogás alá esik a kereskedelmi törvény 460. §-a, mely az életbiztosításoknál megengedi a szerzési költségeknek 15 évre való fölosztását. Törvényünk ezzel a Zillmer-féle módszert szentesíti. Meglehet, hogy ez a módszer a tartalékszámításra nem hátrányos. Nem vagyunk matematikusok s ezért határozott véleményt sem mondhatunk. Azt tudjuk, hogy előmozdítja az aránytalan szerzési költségeket s a mi ennél még hátrányosabb, fokozza a czéltalanul megkötött biztosításokat. Az ügynöki jutalékok czime alatt fölszámított

összegek tekintélyes részét tulajdonképen maguk a felek kapják meg, kiknek ekként az első évben lényegesen kisebb díjat kell fizetniök. Ez az első évi díj igen gyakran csábitja a feleket oly összegű biztosítások kötésére, melyek korántsem felelnek meg anyagi viszonyaiknak. Győzték volna a kisebb összegű biztosítás díjainak fizetését, de erejüket meghaladja a nagyobb fizetés. A biztosítás tehát már második, harmadik évében törültek. De nem éppen ritka eset, hogy csakis a díjleengedés ösztönöz egyes élelmes ügynökök által felbízott feleket, hogy minden évben más társasággal kössék meg életbiztosítási szerződéseket. Massachusetts állam megtiltotta a biztosított feleknek ügynöki díjban vagy bármi más czímű díjengedményben való részesítését. Czéltalan intézkedés, mely az elharapódzott bajt meg nem szüntetheti, mert hiszen az engedményeket a nagy ügynöki jutalékokban részesített ügynökök s nem maga a vállalat nyújtja. Sokkal biztosabb gyógyszer, ha a törvény megtiltja az oly számvitelt, mely lehetővé teszi a nagy jutalékok adását s az életbiztosításnál határozottan megköveteli, hogy az azt terhelő összes szerzési költségek a biztosítás első évében törlesztessenek. Ha ezen a módon jár el, elesik a vagyonmérlegekből az »előlegezett szerzési költség« czímű követelés, melyet csak mesterséges számadás sorozhat a követelések közé. S annyi inkább helyén valónak találjuk az efféle tétel kiküszöbölését, mert annak összeállításánál is lehet mesterkedni, tekintettel arra, hogy az annak alapul szolgáló biztosítási átlag folytonosan hullámzik, részint új szerzés, részint pedig biztosítások megszűnése folytán.

Különösen az életbiztosítási vállalatoknál minden tekintet nélkül arra, hogy azok belföldiek vagy külföldiek-e, súlyt kell fektetnünk arra, hogy általános mérlegeket és kimutatásokat és különös, a belföldi üzletet feltüntető mérlegeket és kimutatásokat készítsenek, mutassanak be és tegyenek közzé. Nem csak az a különös érdek indit bennünket erre a követelésre, hogy megismerjük a hazai biztosítási ügy állapotát és fejlődését, hanem az a tény, hogy a számadati alapok, különösen pedig az elhalálozási, illetőleg élettartami táblázat s ezzel kapcsolatban a díjtartalék, díjtáblázatok helyességét és megfelelő voltát a hazai viszonyokból kell megítélni. A halálozási és élettartami viszonyok, mint tudjuk, nem minden országban azonosak. Másrészt a biztosítási anyag minő-

sége nemcsak a kiválasztástól, hanem attól is függ, hogy minő osztályok s minő vagyoni állású s korú egyének veszik igénybe az életbiztosítást. A biztosítási anyagnak ugyyszólva külön és önálló halálozási és élettartami táblázata van. Ezt pedig mellőzni nem szabad. Okvetlenül oda kell tehát hatnunk és törekednünk, hogy mielőbb a saját viszonyainknak megfelelő halálozási, illetőleg élettartami táblázatra tegyünk szert. Ez nemcsak közérdek, hanem a biztosító intézetek érdeke is.

A mérlegek és kimutatások a fennálló törvény értelmében 8 nappal a közgyűlés előtt közzéteendők, valamint a közgyűlés által való jóváhagyás után a törvényszéknek eredeti példányban bemutatandók. Ezen kívül szokás a mérlegeket jóformán minden lapban közzétenni és a közgyűléshez intézett jelentéseket a vonatkozó mérlegekkel és kimutatásokkal együtt ezer meg ezer példányokban küldik meg a vállalatok biztosított és nem biztosított feleknek. E tekintetben a nyilvánosság követelményeinek az intézetek önként is bőven megfelelnek s semmi szükség sincs valamely törvényes intézkedésre, ha csak óvatossági szempontból nem. Ennek a követelménynek felelnek csak meg az angol és az amerikai törvények, melyek a biztosítókat kötelezik arra, hogy bizonyos díj ellenében kötelesek a biztosított feleknek az utolsó évi számadásokat másolatban kiadni.

Mire azonban már súlyt kell fektetnünk, az az, hogy az illetékes törvényszéknek kötelességévé kell tenni, hogy a bemutatott jelentéseket, mérlegeket és kimutatásokat hivatalból vizsgálja meg, hogy azok megfelelnek-e a törvényes követelményeknek, továbbá, hogy a kimutatott beruházások a törvény és az alapszabály rendelkezéseinek megfelelőleg eszközöltettek-e s ha e tekintetben hiányt tapasztal, azonnal rendelje el a könyvek, az irományok és a pénztáraknak szakértők közbenjöttével leendő megvizsgálását. Ezen vizsgálat elrendelésére akkor is köteles, ha a mérlegek közzététele és nála való bemutatása körül hiányt, illetőleg mulasztást észlel.

Továbbá köteles a különös állami felügyelet alatt álló életbiztosítási vállalatoktól beérkezett két eredeti példányban bemutatandó jelentések, mérlegek és kimutatások egyik példányát átvizsgálás és esetleges indítványtétel végett a biztosítási tanácshoz áttenni. A biztosítási tanács köteles az illető

mérlegeket és kimutatásokat nemcsak törvényes, hanem számtani helyesség tekintetében is záros határidő alatt megvizsgálni, különösen pedig megvizsgálni azt, hogy a díjtartalék helyesen alkottatott-e a számítási alapok szerint, továbbá, hogy általában megfelel-e az illető vállalat fennálló kötelezettségeinek. Jelentését, melyben különösen számszerű vizsgálatának eredményeit részletesen indokolva előterjeszteni, a nettaláni hiányokat és az ezekre alapított indítványait előadni tartozik, a törvényszékhez adja be. Ha indítványok tétettek, a törvényszék azonnal köteles a felek meghallgatására egy rövid, legfőlebb 8 napra terjedő határnapot kitűzni s erre úgy a vállalatot az illető jelentés közlésével, valamint a biztosítási tanácsot is megidézni s a felek meghallgatása után azonnal a szükséges határozatokat meghozni.

Szükségesnek tartjuk azt, hogy a bíróság akár hivatalból, akár a biztosítási tanács indítványa folytán rendelt is el vizsgálatot, a vizsgálat elrendelésének indokait, valamint magának a vizsgálatnak eredményét úgy az illető vállalat, mint a közönség érdekében azonnal közzétegye, hogy álhírek szárnyra ne kelhessenek, melyek úgy a vállalat, mint a biztosított felek érdekeit sérthetik. Szükséges ez még azért is, hogy az érdekelt felek megóvhassák jogaikat és érdekeiket.

Ha a törvényhozás ekképen intézkedik, a zárszámadásoknak a törvényszéknél való bemutatása nem lesz többé pusztá alakiség, melyen a bíróság egyszerűen átsiklik, hanem komoly cselekvény. A számadások és közgyűlési határozatok nem kerülnek többé egyszerűen a poros akták közé, hanem behatóan megvizsgálatnak úgy törvényesség, mint helyesség szempontjából. Határozottan ki lesz zárva az, hogy nyilvánvalólag törvényellenes és helytelen mérlegek és zárszámadások mutattassanak be a bíróságnak, mert az effélék rögtön maguk után vonnák a törvényes következményeket.

VI. A vállalatok szervezetének és az állami felügyelet és ellenőrzésnek szabályozása.

Eddigi vizsgálatainkban többnyire a kereskedelmi törvénynek kifejezetten a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedései keretén belül maradtunk. Kezd ez a keret szűknek bizonyulni. Érezzük is, hogy javaslatainkban, melyeket

rögtön a birálatokhoz csatoltunk, itt-ott hézag van s nem emelkednek ki tömör, kerek egészszé.

Pótolnunk kell a hiányt, s hogy ezt tehessük, vissza kell térnünk oda, a honnan kiindultunk. Szem előtt kell tartanunk a részvényes és szövetkezeti vállalatoknak általános szervezetét megállapító intézkedéseket.

A vállalat ügyeit intézik a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelő-bizottság. Részvénytársaságoknál a közgyűlés túlkapásai ellen biztosítékot nyújt a minden egyes részvényes tagot megillető panaszjog, továbbá az alaptőkének egy tized-részét képviselő részvényest vagy részvényeseket megillető vizsgálatkérési jog. Szövetkezeteknél óvszerül és biztosítékkul szolgál a kilépés. Eddigi fejtegetéseink szerint az életbiztosítási vállalatoknál még hozzájárulna az ellenőrzés, melyet a cégbejegyzési hatóság a biztosítási tanács közreműködésével gyakorolna.

Nézetünk szerint a vállalat szervezete a mai alapokon nyugodnék. Az igazgatóság és a felügyelő bizottság magánjogi és büntetőjogi szavatosságát súlyosbitani kellene ugyan, de ezt nemcsak a biztosítási vállalatok, hanem a többi vállalatok miatt is meg kell tenni. A gondatlanság, hanyagság, melyet különösen vidéki pénzüzetek kezelésénél tapasztaltunk, erősen inti a törvényhozást arra, hogy úgy a kereskedelmi, mint a büntető törvény határozatait szigorítsa akképen, hogy a kezelésben az illető vezérférfiak által elkövetett legkisebb mulasztás se maradjon súlyos megtorlás nélkül. Ne vágyjanak az illetők állásokra, melyeknek akár idő, akár arra való képesség hiányából eleget nem tehetnek. S ne tekintsék az ily állásokat egyszerű sinecuráknak, vagy ha tetszett nekik megbizni a vezérigazgató becsületességébe és szakértelmébe, viseljék is gondatlanságuk következményeit s bűnhődjenek érte súlyosan. Mi a feladatukat elhanyagolt igazgatókat és felügyelő bizottsági tagokat csaknem éppen oly bűnösöknek tartjuk, mint magát a sikkasztó vezérigazgatót és pénztárnokot. A köteleességteljesítésnek mulasztás által való megszegése éppen oly bűnös, mint a tevőleges cselekvény.

Kijelentettük már, hogy mi az igazgatóság és felügyelő bizottság szavatosságából mitsem akarunk levonni. Ez tovább is teljes épségben fenmarad. Különösen szavatolnak az üzletvitelért, a mérlegekért, a beterjesztett adatok valóságaért és

helyességeért, valamint a kimutatott vagyon és vagyonrészek megléteért, általában a törvények, alapszabályok, szabályzatok pontos megtartásáért. Akármikor tűnnék ki a bemutatott mérlegek, a beterjesztett adatok valótlanúsága, különösen pedig a meglevőnek állított vagyon hiánya, vagy a díjtartalék és az ezt kiegészítő tartalékok elzálogosítása, vagy másnemű megterhelése az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai tekintet nélkül arra, hogy hivatalban vannak-e még vagy sem, együtt és egyetemleg tartoznának minden vagyonukkal a felmerült károkért szavatolni s ezenkívül súlyos büntetéssel volnának sújtandók. Ezt a büntetést még akkor sem szabadna kikerülniök, hogy ha cselekvényök vagy mulasztásuk által semminemű kár sem okoztatott.

Az ellenőrzést törvényes szempontból a bíróság gyakorolná, melyet egyszersmind megillet a határozathozatali jog. Alapjában e tekintetben a viszony a mai maradna. Az anyagi ellenőrzést a biztosítási tanács segítségével gyakorolná. A tanács tulajdonképen a biztosított feleket képviselné, ezek érdekében működnek. Nem bocsátkozik sem könyv, sem iromány, sem pénztárvizsgálatokba. Az efféléket csak kérheti, ha alapos gyanúja van arra nézve, hogy az elébe terjesztett adatok nem felelnek meg a valóságnak. Vizsgálata lényegileg csakis arra szorítkozik, hogy a törvényeknek és az alapszabályoknak megfelelőleg állítottak-e össze a jövedelmi és a vagyoni mérlegek, számszerűleg helyes-e és az adott általános és különös viszonyok közt megfelelő-e a kimutatott díjtartalék, a törvénynek és az alapszabályoknak, megfelel-e a vagyonnak, illetőleg a vagyonrészeknek kimutatott beruházása. Vizsgálata teljesítésénél korlátolva van a törvény szerint bemutatandó segédadatokra s csakis ennyiben szavatol az általa jóváhagyott számadások valódiságáért. Jóváhagyása által távolról sem igazolja az adatoknak tényleges, hanem csak alaki valódiságát. A bíróilag elrendelt könyv-, iromány- vagy pénztárvizsgálatnál azonban egyik tagja által közreműködik, ki tartozik a vizsgálat egész folyamata alatt jelen lenni, annak miként való teljesítésére befolyni, mely jog különben magát a vállalat képviselőjét is megilleti. Magát a vizsgálatot mindig az e célból kinevezett, megesketett szakértők természetesen a bíróság felügyelete alatt és titoktartás kötelezettsége alatt teljesítik.

A részvényesnek, illetőleg részvényeseknek biztosított panasz, illetőleg vizsgálatkérési jog teljes épségben tovább is fennmarad. S ezeket a jogokat föltétlenül meg kellene adni a biztosítási szövetkezet, különösen pedig az életbiztosítási szövetkezet tagjainak is. A vizsgálatkérési jogot azonban a tagok bizonyos meghatározott számától, p. o. 100-tól kellene függővé tenni. A kilépés a közgyűlés jogsérelmei, vagy az igazgatóság és felügyelő bizottság helytelen vagyongazdálkodása ellen éppen nem megfelelő jogorvoslat, mert ez által a tag csak önmagát károsítja. A biztosított tag kilépése korántsem járhat azzal, hogy visszakaphassa befizetéseit és meneküljön a későbbi kötelezettségektől. Kilépése által legfőleg csak azt érheti el, hogy a reá legkedvezőbb esetben a részére összegyűjtött tartaléktőkéket kaphatja vissza. De az egész tartaléknak részére való kiszolgáltatása is helytelen intézkedés volna, a mennyiben ez a többi tagokra sérelmes. A teljes tartaléknak kiszolgáltatása könnyen előmozdithatja a gyakori és tömeges kilépéseket, melyek a biztosítási anyag jóságát rontják.

Indítványozták több oldalról, hogy a biztosított felek jogaik megóvása s az ellenőrzés gyakorlása végett magukat a részvényes vállalatoknál képviseltethessék. Figyelmen kívül hagyva azokat a nehézségeket, melyekkel oly képviselet alkotása jár, mely tényleg a biztosítottak többsége választásából eredettnak tekintethetné s a mely nehézségek már önmagukban véve lerontják az eszme életrevalóságát, bizonyos az, hogy ez a képviselet éppen mert hiányoznék benne a szakképzettség, az ellenőrzés gyakorlására éppen oly képtelen volna, mint napjainkban a felügyelő bizottság és egyáltalán nem tenné fölöslegessé az önálló szakbizottság által való ellenőrzést. Az eredmény csak az volna, hogy a vállalat jó vagy balsorsáért a felelősség, esetleg a szavatosság a biztosítottakat terhelné. Ezt a célt pedig korántsem helyeselhettük. Minden vállalatért azoknak kell szavatolniok, kik azt életre hívták.

De ha nem engedhetünk is befolyást a biztosítottaknak az üzlet kezelésére, viszont nem lehet tőlük megtagadni azt a jogot, hogy érdekeiket megvédhessék. A részvényes biztosító vállalatok is lényegileg szövetkezetek s a vállalat fennállásában és helyes kezelésében a biztosítottaknak határozot-

tan több érdeke van, mint maguknak a részvényeseknek. Ha a biztosítottak érdekei képviselőjére és megóvására az állam külön szakbizottságot szervezett is, koránt sincs kizárva a biztosítottak érdekeinek elhanyagolása. A szakbizottság tévedhet, vagy nem jár el egészen erélyesen. Szintugy a bíróság részéről való tévedés vagy mulasztás sincs kizárva.

Nézetünk szerint tehát, de kizárólag csakis az életbiztosító vállalatoknál minden biztosított félnek meg kellene adni a jogot arra, hogy a vállalat ellen vizsgálatot kérhessen. De e jogot szigorú korlátokkal kellene körülsáncolni, nehogy visszaéléssé fajuljon. A vizsgálatot nem szabadna afféle egyszerű kérelemre s pusztán a vizsgálati költségeknek előleges letétele mellett elrendelni, hanem szükséges, hogy a kérelem határozott tényekkel indokoltassék, továbbá, hogy a panaszos fél az illető állítások valóságáért a teljes magán és büntetőjogi szavatosságot viselje. Ha bebizonyulna a felhozott s a vizsgálat elrendelésére máskülönben elegendő támpontot nyújtó adatok valótlansága, a panaszost mint alaptalanul vádaskodót kellene megbüntetni, azonkívül pedig a bíróság által a viszonyok mérlegelése alapján megállapítandó kárpótlással kellene sújtani. E kötelezettség teljesíthetésének igazolására tartoznék külön legalább is 10.000 frtnyi óvadékot letenni, mely azonban még korántsem jelenti a kárpótlás teljes mérvét, sőt inkább annak minimalis összegét. A vizsgálatnak tényleges foganatosítása előtt természetesen meg kellene hallgatni úgy a vállalatot, mint a biztosítási tanácsot.

Szükségtelen bőven indokolnunk, hogy miért kell ezt a panaszjogot csakis az életbiztosításnál a biztosítottaknak megadni s nem egyszersmind a kárbiztosított feleknek. Elég, ha e tekintetben az érdekek különbözőségére utalunk s különösen csak azt emeljük ki, hogy az életbiztosításnál a vállalat a biztosított vagyonát kezeli és e tekintetben a biztosított megbizottjának tekintendő, a kárbiztosításnál a biztosítottnak semminemű vagyona sincs a vállalatnál.

VII. A vállalatok feloszlása.

Különösen fontosak a biztosítási érdekek szempontjából kereskedelmi törvényünknek a vállalat föloszlására vonatkozó általános határozatai, melyek alá a biztosítási vállalatok is tartoznak.

Kifogás alá esnek mindenekelőtt a kereskedelmi törvénynek 187. és 209. §-ai. Az első akképen rendelkezik, hogy a közgyűlés a vállalat fentartását elhatározhatja még abban az esetben is, midőn az alaptőke felé elveszett s megteheti ezt, a nélkül, hogy köteleességében állana az elvesztett alaptőke pótlásáról intézkedni. A második az alaptőke leszállításáról intézkedik s ezt a törvénytörvény engedyétől teszi függővé.

Az alaptőke leszállításának nem vagyunk határozott ellenesei. De ezt csak abban az esetben és abban a mérvben szabad a biztosítási tanácsnak előleges meghallgatás után megengedni, a mely mérvben a nyereség-tartalék az alaptőke egyszeres összegét meghaladja. A mérlegek szerint a társaság fedezheti ugyan a mérlegkészítés pillanatában elvállalt kötelezettségeit, de a tőke leszállítása bizalmatlanságot ébreszthet, mely nemcsak a felek tömeges elpártolását vonhatja maga után, hanem csökkentheti, sőt teljesen meg is szüntetheti az új biztosítások kötését. Ez a körülmény teszi kétséssé, különösen életbiztosítási vállalatnál a kötelezettségeknek a lejáratkor való teljesíthetését. Ez az aggodalom fenn nem foroghat akkor, midőn kétségtelen, hogy az alaptőke leszállítása csak azért történik, mivel ez tulajdonképen csak fölösleges teher.

Ezekből a most kifejtett indokokból nem helyeselhetjük a 187. §-nak intézkedését sem. Sőt határozottan azt kell követelnünk, hogy midőn az igazgatóság az üzlet folyásából látja, hogy kénytelen lesz az alaptőkéhez nyulni, rögtön köteles a mérlegeket elkészíteni, közgyűlést összehívni, mely a vállalat fentartását csak abban az esetben határozhatja el, hogyha megfelelő intézkedéseket tesz a hiányzó alaptőkének legfőlebb három hó alatt való pótlására. Ily intézkedés hiányában, vagy ha a pótlás három hó alatt be nem következett, a vállalat felszámolását kell elhatározni, illetőleg mulasztás esetén a bíróság köteles ezt hivatalból elrendelni.

Hivatalból rendelendő el a felszámolás — s a most felsorolandók a különös felügyelet alatt álló életbiztosítási vállalatokra vonatkoznak — abban az esetben is, ha a vállalat a díjtartalék kiegészítésére, a díjak emelésére, a biztosítási feltételek, a fölvételi módozatok módosítására vonatkozó javaslatokat a kitűzött határidő alatt be nem terjeszti, illetőleg a már megállapítottakat a kitűzött határidő alatt nem fogantositja.

Hivatalból rendelendő el a felszámolás, ha a foganatosított birói vizsgálat a vagyon és üzletkezelésnél szabálytalanságokat vagy rendellenességeket derít ki s a közgyűlés új képviselőség által nem gondoskodik arról, hogy többé elő ne forduljanak, illetőleg még akkor is, ha a közgyűlés az igazgatóság ellen a kellő lépéseket meg nem teszi. Különben ilyen esetekben a bíróság a kártérítési jogok biztosítása végett hivatalból tartozik az igazgatóság és a felügyelő bizottság összes vagyonára a zárt elrendelni s a fenytő eljárás megindítása végett az illetékes fenytő bíróságot megkeresni. Alatta értetődik, hogy ily esetben a bíróságnak gondoskodnia kell a vállalat vagyonának, különösen a díjtartalék és kiegészítő részeinek biztosításáról.

Javaslataink túlmereveknek és túlszigorúaknak fognak látszani. De ez a szigor nemcsak a biztosítottak, hanem magának a vállalatnak is érdekében áll. Minél szigorúbbak a törvények, minél kevésbé engednek kibuvókat, annál nagyobb a közönségnek a vállalatok iránt való bizalma s annál inkább lehet arra számítaniok, hogy nemcsak boldogulni, hanem fölvirágozni is fognak, föltéve, hogy szükségnek tesznek eleget.

Nem mulaszthatjuk el azonban megjegyezni, hogy az életbiztosítási vállalat felszámolása koránt sem állhat abban, hogy nem szabad neki új üzleteket kötni, hanem csak a régieket kell lebonyolítani, hanem lényegileg abban kell hogy álljon, hogy vagy egy más biztosítási vállalatra ruházza át üzletét, vagy pedig minden félnek kiszolgáltatja az őt számszerűleg megillető díjtartalékot, fenmaradván azoknak a feleknek, kik ezen túlmenő igényeket érvényesíthetnek, a vállalat külön vagyona ellen való követelési joguk.

A kötött üzleteknek szerződészerű lebonyolítása annyit jelent, hogy a vállalat előbb-utóbb fizetéseképtelenné lesz és csődbe kerül, éppen azért, mert a jobb anyag fogná biztosítási szerződéseit megszüntetni. Előnyben részesülnének azok, kiknek szerződése előbb járt le azoknak a megkárosításával, kiknek szerződése csak később vált esedékessé.

Szükséges lesz tehát a törvényben világosan megmondani, hogy az életbiztosító intézet felszámolása, illetőleg csődbe jutása esetén a felek mindegyikének csakis az őt, a felszámolás, illetőleg a csődbejutás napján megillető díjtartalékhoz és ennek a kifizetéseig járó számítászerű kamatjához van

joga. Ennél nagyobb összeget csak azok a felek igényelhetnek, kik más társaságnál való biztosításra teljesen alkalmatlanná váltak vagy a felszámolás, illetőleg a csődbejutás napjától számított 30 napon belül elhaltak. Alatta értetődik, hogy a teljes összeg kifizetését kérhetik azok a felek is, kiknek biztosítási szerződése már lejárt; de ezek igényeinek biztosítása végett a díjtartalékból is csak annyit szabad igénybe venni, a mennyi abból a már lejárt szerződésekre esik, többi, tulajdonképeni kártérítési igényöket az egyéb vagyonból kell kielégíteni.

A biztosítási állag teljes átruházását már akár egyesülés, akár u. n. viszonzbiztosítási szerződés által csakis a biztosítási tanács meghallgatása után a bíróság jóváhagyásával lehet eszközölni. Ennek előmozdítására ki lehetne mondani azt, hogy a biztosítottak ilyen esetekben a biztosítástól vissza nem léphetnek s visszalépés esetén csakis a szerződésben, illetőleg a törvényben külön biztosított jogokat vehetik igénybe. E jogok lényegileg abban állanak, hogy az a fél, ki a biztosításnak 3 évi fennállása után szünteti meg a további fizetést, aránylagos összeg erejéig marad biztosítva, föltéve hogy biztosítását előleg nem terheli. E pontozat részletezése és indokolása már a szerződéses jog körébe tartozik. Nem foglalkozunk tehát vele tovább, hanem rátérünk előbbi javaslatunkra. Erre nézve természetesen föl kell tételoznünk, hogy a bíróság az üzlet átruházását csakis az átvevő és átadó vállalat vagyoni helyzetének kellő és alapos megvizsgálása után fogja megengedni s e szerint a biztosított felek érdekei kellőleg meg lesznek óva. Ennél többet nem követelhetnek. A nagyobb követelés csakis biztosított társaik rovására történhetnék.

A biztosítások átruházását előmozdítani lehetne esetleg az által is, hogy a felszámolás elhatározása, illetőleg bejegyzése még nem tekintetnék a társaság föloszlása napjának, hanem ez egy későbbi 3 havi időponttól számíttatnék. Szükséges az ily haladék a végett, hogy a vállalat ez alatt az átruházást eszközölhesse. Mert ha ez meg nem eshetik, ha máskülönben fizetéképes is a vállalat, részint a felszámolás következményeinek előállása, részint a vagyon értékesítésének nehézsége miatt kénytelen lesz csődöt mondani, a mi koránt sem áll a biztosítottak összeségének érdekében.

Nem mulaszthatjuk el azonban megjegyezni, hogy csőd esetén a díjtartalékot és a kiegészítő tartalékokat nem szabad a csődeljárásba bevonni. Ezt az illető jogosultak közt díjtartalékuk erejéig esetleg arányában lehetőleg mielőbb föl kell osztani. A díjtartalékot és kiegészítő részeit tevő értékek ismertek. Ismertek továbbá a díjtartaléokra jogosultak. Szintugy tudva van az őket megillető díjtartalékösszeg. Nem forog tehát fenn semmi akadály arra nézve, hogy a követelésre jogosult egyének és követeléseikről, az ezekre netán nyert előlegekről részletes kimutatás készíttessék s ez a biztosítási tanács szakszerű megvizsgálása alá terjesztessék s ezen alapon a kifizetések elhatározottassanak és megindíttassanak. Nincs arra semmi szükség, hogy a felek bejelentési s hosszadalmas csődeljárásai költségekkel terheltessenek, miután itt határozott és világos követelésekről van szó, melyek mennyiségét a társaság könyvei és irományai igazolják. Másrészt azonban az összes biztosítottaknak érdekében áll, hogy az őket a díjtartalékból megillető vagyonrészt mielőbb megkapják, hogy ennek birtokában esetleg újabb biztosítást köthessenek. Természetes, hogy az egyéb, a díjtartalékot meghaladó követelések már szabályszerű csődeljárás alá esnek, annyival is inkább, mert nemcsak fedezetők, hanem a legtöbbre nézve mennyiségök is kétes.

VIII. A külföldi vállalatok.

A biztosítási vállalat már feladatánál fogva nemzetközi, nem szorítkozhatik bizonyos területre, hanem igyekezni fog azon s kell is, hogy működését minél nagyobb és kiterjedtebb területre kiterjessze. S nem forog fenn semmi indok sem arra, hogy a külföldi vállalatok működése korlátoztassék vagy más föltételeknek vettessék alá, mint a belföldieké. Természetes, hogy a működés megengedése két előfeltételtől függ. Az egyiket az állam szuverénitása követeli meg s ez a viszonyosság. A második föltétel, hogy a külföldi társaság belföldi működésére nézve magát mindenekben a fennálló hazai törvényeknek és a hazai bíróságoknak tartozik alávetni. Ebből a helyes szempontból indul ki kereskedelmi törvényünk is.

Nincs is senki, ki ellenezné a jó hírnevű, szilárd alapon nyugvó külföldi társaságoknak hazánkban való működését, sőt ezt határozott nyereségnek mondhatjuk. Nem fog-

lalhatjuk el azonban ugyanezt az álláspontot a nagy garra, roppant, soha be nem váltott s be nem váltható ígéretekkel fellépő társaságokkal szemben, melyeknek fennállása is kétes. Mert azok a számos milliók, ezt ismételve kell hangsúlyoznunk, nem bizonyítanak semmit. A vállalat vagyona, biztosítási állaga évről-évre milliókkal emelkedhetik, de azért mégis már az örvény szélén áll, mely le a feneketlen mélységbe visz. S ez az örvény annál jobban közeledik, minél inkább szaporodnak a milliók, melyeket nem képes megfelelőleg kamatoztatni, melyeknek jelentékeny részét 1—2%-os jövedelmet hozó palotákba helyez el ugyanakkor, midőn a tartalékot 4%-al köteles kamatoztatni. Közel áll, hogy a palotáknál előálló kamatvesztéseket tőzsde-üzérkedésekkel és nem egészen biztos, de ideig-óraig jól kamatozó értékekben és beruházásokban helyezze el. Ezek a vállalatok ideig-óraig azért tarthatják magukat a fölszínen, mert óriás nyereségeket helyeznek kilátásba és e nyereség fejében aránytalan nagy díjakat szednek s e fölös díjakból igyekeznek díjtartalékaikat a fölszínen, a szükséges mérven tartani. Mert valljuk be őszintén, hogy a közönség, mely magát akár belföldi, akár külföldi vállalatnál, legyen az európai vagy amerikai, nyereségrésztetéssel biztosítja, nem cselekszik józanul. Mert a dolog tulajdonképpen úgy áll, hogy a biztosításnak megvan a maga ára, a nyereségnek is megvan a maga külön, még pedig jó drága ára, mert ennek fejében határozottan többet fizet be, mint a mennyit tényleg kikap.

A nyereséggel való biztosítást azonban szeretik a biztosító társaságok. Megszabadulnak a díjemelésektől, melyekre különben kénytelenek lennének, nézve a mindinkább rosszabbodó kamatviszonyokat. Nem vagyunk barátai a nyereséggel való biztosításnak, mely lényegében csak köpönyeg a díjemelés eltakarására s részünkről semmi ellenvetést sem tennénk az ellen, ha a nyereséggel való biztosítást minden formájában eltiltanák. De határozott erkölcstelenség s a biztosítás erkölcsi céljával kifejezetten ellenkezik akár a tontina, akár a fél tontina vagy nyereséghalmozási biztosítás, melynél számosak vesztenek néhány szerencsés előnyére, kik különben a nyereséget jó drágán fizetik meg. Szintugy erkölcstelen a nyereségnek kisorsolása. Az efféléket határozottan el kell tiltani. Ha a nyereségbiztosítást egészen eltiltani nem akarjuk, akkor

ki kell mondani, hogy csakis oly nyereségbiztosításokat szabad kötni, a melyeknél a biztosítás negyedik évétől kezdve a nyereség a biztosítottak közt évenként felosztatik.

Lényegében ez nem közigazgatási intézkedés, hanem a biztosítás-szerződés körébe vág. De az ily intézkedéssel elejét vennők a sokat ígérő, de keveset vagy éppen semmit sem teljesítő, sőt magát a tulajdonképi biztosítási czélt is veszélyeztető vállalatok letelepedésének. Egynémely különben is gyenge lábon álló vállalat ily tilalom után s különösen ha még hozzájárul a szigorú felügyelet s ellenőrzés, rögtön föl is szedné sátorfáját s megszűnne közönségünket nagyszavú ígéretekkal boldogítani.

De azt hiszszük, hogy törvényünk a viszonyosság és a hazai törvénynek való alárendelésen némileg túl is mehetne s különbséget tehetne az oly országból eredő vállalatok közt, melyek bíróságaink ítéletét végrehajtják és az oly országból jövő vállalatok közt, melyek bíróságaink ítéletét általában nem, vagy csak bizonyos föltételek mellett hajtják végre.

Az első nemű vállalatok mindenkben ugyanabban a bánásmódban részesíttetnének, mint a hazaiak. A második neműek ellen az eljárásnak határozottan szigorúbbnak kellene lennie. A szigornak különösen arra kellene kiterjednie, hogy a hazánkban kötött biztosításokat fedező díjtartalék s az ezt kiegészítő tartalékok az országból ki ne vitethessenek. Ezeket már igen is kötelezni kell és lehet arra, hogy az ezekhez a tartalékokhoz tartozó értékeket a bíróság kezeihez az állami pénztárnál tegyék le, valamint arra is, hogy az ide tartozó ingatlanokra bejegyeztessék, hogy azokat a cégbejegyzésre illetékes, határozottan megnevezett törvényszék jóváhagyása nélkül nem szabad elidegeníteni. A bekebelezett követelésekre nézve pedig évenként a mérlegek beterjesztésekor igazolni tartoznának, hogy azok tényleg is fennállanak.

Czégöket pedig nemcsak valamely fél kérésére, hanem azonnal és hivatalból kellene törölni, mihelyt a bíróságnak bármely törvényszegés jut tudomására s különösen minden oly esetben, midőn a belföldi üzlet kötelezettségei, bele nem értve a biztosítási alapot, bármi tekintetben nincsenek fedezve, ha a kellő fedezet a bíróságnál 8 nap alatt le nem tétetnék.

A mennyiben az ily külföldi vállalat belföldi cégének törlése, illetőleg belföldi működésének megszüntetése hatá-

roztatnék el, vagyona, könyvei és irományai rögtön zár alá helyezendők s egyuttal ellene a könyv- és pénztárvizsgálat elrendelendő s egyszersmind felhivandó arra is, hogy kötelezettségeit záros határidő alatt fedezze s a kellő fedezetet igazolja, különben ellene a csődeljárás hivatalból fog elrendeltetni.

Különös gondot tartoznék a biztosítási tanács az ily vállalatok általános mérlegeinek vizsgálatára is fordítani s ha ott hiányt tapasztal, habár a belföldi üzletnél teljes fedezetet lát is, erre a törvényszék figyelmét föl kell hívnia s egyszersmind javaslatba hoznia azt az összeget, melylyel a biztosítási alap okvetlenül kiegészítendő lenne, hogy a vállalatot érhető válság esetén a belföldi biztosítottak minden körülmények közt teljesen fedezve legyenek.

Mert az ily vállalatokkal szemben arra kell gondot fordítani, hogy a biztosítottaknak ne kellessék külföldre menniök s ott költséges pereket folytatniok, mert az itteni ítéleteknek a külföldön semmi hasznát se veszik. Szükséges tehát, hogy a vállalatnak a belföldön elvállalt kötelezettségei a belföldön levő vagyonnal teljesen biztosítva legyenek.

Nemcsak a belföldön szabályszerűen, hanem az éppen szabályellenesen, minden cégbejegyzés nélkül, egyszerűen csak ügynökök által működő külföldi vállalatokra, beleértve az osztrákokat is, tekintettel kell lennünk. Azt természetesen nem lehet betiltani, hogy a hazai polgár akár a belföldön is külföldi biztosítási vállalattal szerződésre lépjen. De hogy külföldi vállalat, legyen az bár osztrák is, a belföldön szabályszerű képviseltetés nélkül, ügynököket tartson, vagy üzletek szerzése céljából hazánkban utaztathasson, azt megtiltni vagy legalább különös biztosíték nélkül megengedni semmi esetben sem szabad. Ha megtiltja a törvény az ily külföldi társaság részére való ügynökösködést, büntető rendszabályról is kell gondoskodnia. Ha pedig megengedi, akkor gondoskodnia kell arról, hogy az ily ügynök nagyobb biztosítékot tartozzék letenni, székhelyének illetékes bíróságánál, mely a közvetítésével kötött ügyletek fedezetére szolgálna. E tekintetben sürgős intézkedésre van szükség nemcsak a felek, hanem a kincstár édeke miatt is, mely ily uton adóktól és illetékektől esik el.

Tanulmányunk végére jutottunk. Javaslataink helyességéről és célszerűségéről a nézetek eltérők lehetnek. Mások enyhébb, mások ismét szigorúbb intézkedéseket követelhetnek. De azt hisszük, hogy minden szakértőnek velünk egyetérteni kell abban, hogy törvényünk rendelkezései tarthatatlanok, tág teret nyitnak mindenféle visszaéléseknek, satnya vállalatok keletkezésének és letelepedésének, külsőleg fényesnek látszó, de belsőleg már ingadozó és csaknem tarthatlan vállalatok működésének. Mi a biztosítási eszmének minél szélesebb körökben való elterjedését óhajtjuk. Ezért akarjuk azt is, hogy vállalataink szigorú alapokon és szigorú elveken nyugodjanak s ha inog alattuk a talaj, ne késsenek azt megszilárdítani. Mert éppen a baj gyökere itt van, hogy minél fényesebbnek látszó vállalat bukik el, annál mélyebb sebeket üt az a biztosítási eszme terjedésének. S gyakran történik, hogy éppen az ily vállalatok álszeméremből, pusztá versenysisi vágyból nem gondolnak idején üzletök megszilárdításán, hanem megmaradnak a régi téves uton, mely a sötétségbe visz. Ezek a gondolatok vezéreltek bennünket. Ezek mondták tollba javaslatainkat, melyek megbírálását a szakértő közönségre bizzuk.

DR. PÓLYA JAKAB.

CSANÁD VÁRMEGYE

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— *Első közlemény.* —

Csanád vármegye osztozik az Alföld azon szerencsétlenségében, hogy phönixként hamvaiból kellett ismét feltámadnia, reá nézve tehát ugyanaz áll, a mi Békés megyére, hogy t. i. jelen állapotát, fejlődési fokainak figyelmen kívül hagyásával alig lehet méltatni; szükségesnek tartom ezért néhány vonással vázolni Csanád megye történeti alakulását. E vármegye szintén egyike a legrégibbeknek. Nevét mindjárt a honalapítás első századában élt Csanád vezértől, Doboka fiától nyerte, kiről, mint annak első várispánjáról, a Csanád nemzetségről pedig, mint azontúl még századokon át hatalmas birtokos családról szó van az ország minden részeibe szétosztott okmányokban, melyek a megye multjára vonatkoznak. Ezek az okiratok kellőleg még nincsenek áttanulmányozva, de belőlük már eddig is megállapított, hogy Csanád megye a mohácsi vész előtt egyike volt az ország legelőkelőbb, legvagyonosabb és legnagyobb megyéinek. Határai a Tisza vizétől az aradi hegységig és a Kőrös folyótól az Aldunáig terjedtek. Nagyon népes megye soha sem volt, habár területén 129 virágzó község létezett, melyek azonban legnagyobb részt oly kicsinyek voltak, hogy például Makó határán nyolcznak létezését lehet a multban megállapítani. E területek marosmenti vidékeit becses tölgyesek fedték, míg a sikságon erdő nem igen volt található. A vízmelléki községek szűkebb, a beljebb fekvők pedig jelentékenyen nagyobb határral bírtak. A mai nagyobb városok és sok pusztá neve is meg volt a multban, de másoknak ma helyét sem lehet megállapítani. A kereszténység első századában püspökségéről lőn nevezetes, mely 1035-ben alapított, midőn az a később szentté avatott és Budán a fellázadt

pogány magyarok áldozatává lett Gellérttel töltetett be. A tizenharmadik században erősen kezdett a megye népesedni. Később nagy csapások érték nemcsak a tatár pusztítás, hanem a Dózsa-féle parasztlázadás által is, melynek következtében itt, hol az legjobban dult, 40—60.000 ember pusztult el. A megyei hatóságnak, valamint a püspökségnek székhelye ez idő tájt Csanád vára volt, hol állítólag az országnak azon időtájt legnagyobb székesegyháza állott fenn.

E váron kívül még csak egy erőssége létezett, Nagylak és egy kastélya, mely alatt néhány sánczból és toronyból álló váracsot értettek: Makó. De természetes védelmi támpontjai, melyek pedig azon időben oly nagy fontossággal bírtak, nem lévén, a török betörésének sokkal előbb lett áldozata mint a szomszédos, de Gyulától erősebb védelmet nyerő Békés megye. Midőn a török Csálya és Nagylak várait bevette, Csanád vára is csakhamar és pedig Fráter György ügyetlen fondorkodása következtében minden kardcsapás nélkül esett kezei közé. Egy vagy két év múlva úgy látszik ismét visszaesett a magyarok kezeibe, de azok sokáig itt nem tarthatták magukat s mondhatni, hogy már 1551-ben egész Csanád megye török hatalom alá került. Igaz, hogy a hazájokhoz ragaszkodó magyarok még akkor is fizetgették az adót, Gyulára menekült tisztviselőiknek, de miután 1566-ban az is elesett, a virágzó csanádmegyei községek egymás után semmisültek meg. A törökök úgy felperzseltek és kizsákmányoltak itt mindent, hogy midőn 1699-ben kénytelenek voltak Csanád megyéből is eltakarodni, annak területén más, mint pusztaság, néhány elhamvadt falu omladéka, egy pár magában álló és dűledező templom nem volt látható. Csak Makón, mely azelőtt is a legnépesebb és legvagyonosabb községe volt e vidéknek, laktak még emberek. Az a jómódú birtokosság, melynek tagjai százával éltek e tájon, magyar jobbágyaival együtt teljesen elpusztult. A megye érdekeit tehát nem képviselhette és nem óvhatta meg senki, határait nem ismerte a helytartó tanács sem, így történt, hogy területének nagy részét a szomszéd törvényhatóságok ragadták magukhoz, mi ellen a kormánynak sem volt semmi kifogása. A török hódoltság megszűnte után nagyobbbrészt az ipeki patriarcha vezérlete alatt bevándorolt ráczokból határőrség állíttatott fel a Maros mentén. Ilyen határőr községekké lettek Nagylak,

Sajtény, Apátfalva és Csanád, míg Földeák, Makó, Battonya és Torna a megyei hatóság alá helyezettek. A település azután lassanként megkezdődött, de felette lassan folyt. A birtokok mind a kincstár kezében levén, a magyar községeket az telepítette a magyar megyékből, az oláh lakosok Csanádra, Sajtényba, Nagylakra, Battonyára és Tornyára nagyobb részt aradmegyei községekből kerültek, később azonban lassanként nagyrészt elvándoroltak innen, Nagylakról a rácok Oroszországba vándoroltak ki, hol Odessza közelében hasonló nevű telepet létesítettek, melyen eloroszosodva jelenleg is laknak. A tótok ugyszólván ezek helyét voltak hivatva elfoglalni, mert Nagylak tót lakossága voltaképp csak 1802 óta kezdett megtelepedni Gömör, Nógrád, Zólyom, Liptó, Árva, de leginkább Békés megye Tót-Komlós, B.-Csaba, Szarvas és Mező-Berény községeiből. Ez a lakosság azután itt úgy szaporodott, hogy 1841-ben a nagylaki evangélikusok már rajt eresztettek, Tót-Bánhegyes kincstári telepítvényes községet szállván meg. A magyar települőknek még a múlt században mindenféle kedvezményeket adtak, névszerint szabadosoknak jelentették ki őket s mint ilyenek, negyven évig nem tartoztak adót fizetni. A püspökség, mely a hódoltság alatt csak mint in partibus infidelium adományoztatott, szintén visszaállíttatott. Az első püspök 1710-ben gróf Nádasdy László lett, a ki eleinte Szegeden lakott és ott is akart maradni, azért ő maga kérte, hogy püspöki lakul a katonai élelmező ház engedtessék át neki. Sőt 1719-ben egy királyi kancelláriai rendelet is érkezett le, mely Szegedet tűzte ki püspöki székhelynek. De miután a Maroson túli püspöki javak átadását várta tőle, mit azonban nem kapott meg, elfogadta az egyszerű residentiát is javak nélkül Temesvárott, hova 1724-ben nagy pompával vonult be. Utóda báró Frankstein Albert, német ember levén, szivesebben tartózkodott az akkor túlnyomólag német-rác városban és 1740—1744 közt kieszközölte, hogy a püspöki székhely állandóan Temesvár legyen. Így esett el Csanád megye a püspökségtől, mely nevét viseli és a melynek terjedelmes jószágai is itt vannak.

A megyei törvényhatóságnak élete csupa vergődés volt a múlt században. Közgyűléseit majd Makón, majd Battonyán, majd Szegeden tartotta. Értelmisége oly szegénynek bizonyult, hogy saját működő hivatalnokai nem is voltak, hanem

eleinte csak a csendbiztos huzott a megyétől rendes fizetést, a többi tiszttviselőket pedig kölcsön kérte Csongrád és Arad megyéktől, a kik kénytelenek voltak még jegyzőkönyveit is megírni. Már 1729-ben Edelspacher Ignác személyében volt követe és az 1741-iki országgyűlésen eleinte egy, később két követ által szintén részt vett. Történetileg nagyon jellemző az első követi utasítás, melyet a megye akkor adott. Azt kívánta ugyanis az országgyűlésen elhatároztatni, hogy Csanád megye régi határai állíttassanak vissza; régi községei kebeleztessenek ismét területébe, a katonai határőrség intézménye szűnjék meg és miután az 1739. évnek rendkívül erős tele, továbbá a dögvész nagyon megviselte a megyét, katonai elszállásolással és átvonulással ne sanyargassák. Csanád megye ekkor oly szegény volt, hogy a második követének a nagybirtoku családot alapított Marczibányi Lőrincz csongrádmegyei jegyző fizetésének megbírhataása végett a megyében levő pusztai árendások megadóztatását kellett kérelmeznie. Gróf Nádasdy László püspök sem tudott néhány évvel azelőtt a török ellen tovább folytatandó háború költségeire 450 frtnál többet aláírni. Különben Csanád vármegyének újabbkori törvényhatósági élete soha sem haladt valami biztos utakon. Már 1736-ban báró Frankstein Albert csanádi püspök azt kérelmezte a kormánytól, hogy Arad megyéhez csatoltassék. II. József alatt 1786-ban Csongrád és Békés megyével tényleg egyesítettett is, de a fejedelem uralkodása után ismét visszanyerte külön állását. Az abszolút korszak alatt szintén egyesítve volt Békéssel. Ily tapasztalatok után folyton féltvén önállóságát, Csanád megye területének gyarapítására folyton törekedett. Tót-Komlós birtokáért például a nádori bíróságnál perlekedett, mely 1840-ben azt csakugyan neki ítélte oda, de ez az ítélet csak 1850-ben hajtatott végre. Hanem a mint Békés és Csanád megye ismét elváltak, Tót-Komlós újból oda, a hova kívánczozott, Békéshez lőn csatolva, mert forgalmi érdekei és összeköttetései ez utóbbi megyére utalták.

Ezek előrebecsátása után nézzük, hogy ily kedvezőtlen viszonyok között mivé fejlődött mégis Csanád megye. Csanád megye ma egyike az ország legkisebb megyéinek, mert terület tekintetében hatvanhárom megye között az ötvenkilencedik helyet foglalja el és 1618²⁰ □-kilométer terjedelemmel

a szorosabb értelemben vett Magyarországnak 0·58 százalékát teszi. Területének legnagyobb része 276.990 kataszteri hold termő, a miből ismét a legnagyobb rész 234.883 hold szántóföld, a többi művelési ágak területe következő: 23.494 hold legelő, 9.442 hold rét, 3.994 hold erdő, 3.373 hold kert, 1.307 hold szőlő, 497 hold nádas. A szántóföld a termő területnek csaknem 85%-át képezi, oly arány ez, mely az egész országban páratlanul áll, mert az utána következő Bács-Bodrogon csak 75, Torontálban 72 és Békésben 70% esik a szántóföldre. És ha e mellett felemlitem, hogy átlagos kataszteri tiszta jövedelem tekintetében a negyedik megye az országban, mert csak Torontál, Békés és az intenzív gazdasággal bíró Sopron előzik meg, mindenki láthatja, hogy e kis megye területének termő erejében mily roppant érték rejlik.

De nem csupán talaja, hanem népe is előkelő tényezőjét képezi a megye gazdaságának. Az 1890. évi népszámlálás adatai szerint Csanád megyének 130.575 lakosa volt, kiknek 72·93%-a magyar, 12·05%-a tót, 10·48%-a oláh, 2·95%-a szerb, 1·08%-a német volt, a többi nemzetiségek alig jöhetnek tekintetbe. Viszonylagos népessége, hazai viszonyainkhoz képest igen nagy, mivel egy □-kilométerre 80·69 lélek esett, míg az országban átlag csak 54·11 és e tekintetben Csanád megyét csupán Győr, és (ha Budapestet is számba vesszük) Pestmegye előzik meg, az országnak 60 megyéje pedig utána következik. E mellett a csanádmegyei lakosság rendkívül szaporodik is, a mint ezt a legújabb népszámlálás adatai minden kétséget kizáró módon bizonyítják. Ezek szerint jelenleg Csanád megye népessége 130.575-et, tehát 21.564-gyel, vagyis majdnem 20%-al, szabatosan 19·78%-kal tett többet, mint tíz évvel ezelőtt, tehát a szaporodás csaknem kétszer oly nagy volt, mint átlag az országban, hol az utolsó évtizedben 10·23%-nyi gyarapodás mutatkozott. A nép szaporodása a rendezett tanácsú megyei székhelyet képező Makóval együtt négy járása közül épen ott volt legnagyobb, a hol az imént a munkás-mozgalmakat lehetett észlelni, t. i. a battonyai járásban, mert itt 28, a kovácsháziban pedig 27%-ot tett, de elég jelentékeny volt a nagylakiban és a központiban is 20·8, illetve 19%-kal, míg Makó városának gyarapodása 8·6%-nál nem ment többre. Érdekes továbbá az is, hogy a szaporodás a kisebb telepítvényes községek mellett épen a munkás-zendülés fészkeiben

Battonyán mutatkozik a legnagyobbnak. Lelén a gyarapodás 62, Református-Kovácsházán 49, Tót-Bánhegyesen 47, Tót-Kovácsházán 42, Magyar-Bánhegyesen, Kunágotán és Mattencloít-Dombegyházán 32 százalékot tett, de ezek mind 5000 léleknél kevesebbel bíró községek, ellenben Battonya lakossága eddig is jóval meghaladta a 9000 lelket és most az 12.018-ra, vagyis 30⁰/₀-kal emelkedett. Ezen erős népszaporodás következtében Csanád megye népsűrűség tekintetében ismét előrehaladt az ország többi megyéi között és így bármily meglepő is, tény, hogy a külterjesen gazdálkodó Alföld ezen része a legnagyobb viszonylagos népességű megyék közé tartozik. Ily sűrű népesség és oly külterjes gazdálkodás, mint a minőt Csanád megyében általában folytatnak, párosulva az ott létező latifundiumokkal, sok tekintetben magyarázatául szolgálhatnak a mezőgazdasági munkás-mozgalomnak.

Hitfelekezet szerint 1890-ben a csanádmegyei népességből 50·54⁰/₀ római és 3·34⁰/₀ görög katolikus, 31·44⁰/₀ protestáns, kik közül 18·96⁰/₀ református és 12·48⁰/₀ ágostai hitvallású volt, 12·25⁰/₀ görög keleti, 2·30⁰/₀ pedig zsidó, a többi hitfelekezet nem igen jöhet számba. A magyarok római katolikusok és reformátusok, habár Makón és másutt is van egy kevés magyar lutheránus is, a kiknek a zöme különben a tótok közül kerül ki, a görög katolikusok mind oláhok, a görög keletiek pedig főleg oláhok, de jelentékeny száma szerb hívő és néhány száz elmagyarosodott román is van közöttük. A lakosság általában erős, egészséges. Ezer lélekre átlagosan 11 házasságkötés esik, tehát jóval több az országos átlagnál; a születések száma pedig ezer lélekre 58—60-ra tehető, a mi az országos átlaggal (45 per mille) szemben felette kedvező. A halálozási arányszám 36 az ország 32 arányszámával szemben, a mi kedvezőtlen ugyan, de a halálozások és születések összevetéséből kijövő eredmény körülbelül kétszerese az országosnak, a mi nagyjából megfelel a népszámlálás által megállapított szaporodásnak, de nem egészen; a különbözetet a telepes községekbe máshonnan, főleg Békés megye községeiből irányuló bevándorlás teszi. A kedvezőtlen halálozási aránynak főoka a rendkívüli gyermekhalandóságban rejlik. Így például 1889-ben habár ez az év a kedvezők közé tartozik 1000 születésre a magyar állam területén

átlag esett 348 gyermek-halálozás 5 éven alul, míg Csanád megyében 367. E nélkül a népesedés még sokkal nagyobb lett volna.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen e nép jellemével kissé behatóbban foglalkozni. A csanádmegyei magyarok az egyes vidékek, sőt ugyanazon vidéken észlelt különböző viszonyok szerint közelebbről tekintve, nagyon elütők egymástól. Más a makói népnek, más a battonyainak, más a volt urbéresnek és az újabb telepesnek, ezek között pedig a kincstáriaknak, vagy a magán uradalmak területére települt gyarmatosoknak jelleme; habár annak sok vonása elárulja is a családi hasonlatosságot. A makói például rendkívül munkás, szorgalmas és takarékos nép. A magyar lelkületnek tulnyomólag erényeivel bir; ha követelnek tőle, daczos és goromba, de ha szépen kérik, áldozatokra is kész. Iskolákra például készséggel hoz áldozatot. Jó szívről tanuskodik, hogy a szegedi árviz alkalmával tárt karokkal fogadta a menekülőket és óriási mennyiségű élelmiszert adakozott. A férfiak kitűnő munkások s ilyenekül lévén ismereteseek, messze vidékre elviszik őket. Nejeik és leányaik otthon mint hagymakertészek művelik a veteményföldeket. Ezen kívül a makói magyar ember oly ritka üzleti szellemmel is bir, kertészeti terményeit gyakran nagyobb mennyiségben Angliába is elszállítja, itthon pedig kitűnő zöldségeit, melyekről nevezetes és aprójószágait élelmes módon tudja forgalomba hozni. A hatósági rendeletnek, ha az törvényes, engedelmeskedik, de az önkényt nem tűri. A papságnak kevés befolyása van reá. Az ünnepeket nyugodt hangulattal üli meg. Ilyenkor szeret látogatásokat tenni. Lakomái bőven el vannak látva ételekkel, de nem iszákos és bort például csak addig fogyaszt, míg a saját termése tart; a pálinkaivás mind szűkebb körre szorul Makón. Erkölciség tekintetében annyiban kifogás alá esik, hogy igen sok a vadházasság és különösen a reformátusok között nagy az elvált házaspárok száma. Ellenben nagyon elleni büntettek ritkán fordulnak elő, lopás aránylag csekély számmal történik. A nép testalkatát az erős középtermet jellemzi. Többnyire barnák, a test arányos fejlődésével. Közepes táplálkozás mellett kitartó munkára képesek. Makó hadjutalékával sohasem maradt hátralékban. A nép értelmiségének bizonyítéka, hogy az onnét sorozott katonákból kitűnő altisztek válnak. Elég vallásos, a nélkül, hogy bigott vagy rajongó lenne, de

hazáját a rajongásig szereti és azért minden áldozatra kész. Szóval e nép sok jó és kevés rossz tulajdonai mellett méltó lakosa ez áldott földnek s a fejlődésnek biztos zálogával bir. Makónak a legutóbbi népszámlálás alkalmával 32.663 lakosa volt. Szintén igen jó magyar nép lakik Cs.-Palotán és Apátfalván is. Az előbbi község lakosai kissé fényűzők, míg az utóbbinak népe maga a takarékoság és szorgalom megtestesülve. De oly vállalkozási és üzleti szellem nincs bennök, mint a makóiakban. Nem mondható el ez a dicséret a battonyai magyarokról, a kik ezen 12.018 lelket számláló mezőváros lakosságának mintegy hattizedét képezik. Ők, habár köztük, különösen a földes gazdák között, szintén van több jóra való ember, általában a magyar jellemnek inkább rosszabb vonásait hordják magukon. Ennek folytán a nagy mértékben szaporodó battonyai magyarság nem is halad sem vagyoniilag, sem erkölcsileg. Nincs ugyan annyi terük a vagyonosodásra, mint a makóiaknak, de a mi van, azt sem használják fel kellőleg. A proletariatus egyre nagyobb lesz; az iszákosság folyvást terjed, habár ünnep- és vasárnapokon templomai zsúfolva vannak.

Ezen volt úrbéres községeken kívül a magyarság a telepítvényes községekben is túlnyomó. A kincstári telepések alapján véve nem rossz nép. Munkabírók és elég munkások, kivált a nyári szorgos dolog idején rendkívül nehéz és sok munkát végeznek, de a telet általában tétlenül töltik. Erkölcsük kissé laza, nyugodt viszonyok között békés természetűek ugyan, de könnyen felizgathatók és a benyomásoknak könnyen engedvén, általában nem következetesek. Testalkatuk közepszerű s nem fejlődik úgy, mint kellene, ennek oka az, hogy fiatal korukban nem ápoltatnak eléggé s a korán kezdett mezei munka folytán elcsenevésznek. E nép megélhetési viszonyai nem kedvezők, mert a kincstárral szemben, de egyébként is nagyon el van adósodva, a minek okát nemcsak az képezi, hogy a föld vételára és a közterhek súlyosan nehezülnek rá, hanem az is, hogy könnyelmű. A házas zsellérek kevésbé vannak eladósodva, de a napszámosoknál előfordul, hogy hárman összeállva, ha semmiök sincs is, 150 frtot kapnak hitelbe. A magántelepítvények magyarságának jelleme általában valamivel jobb. Dombegyházán a nők kissé gyengék, de a férfiak elég erősek, a nép vallásos, de papját, elől-

járóit nem szereti, ünnepnapon délelőtt a templomba megy, délután a korcsmába, de mióta az italmérési jog bérlője a hitelt megszüntette, csak akkor iszik, ha pénze van. Kevermesen, mely báró Sina-féle telepítvény volt, a nép nagyon értelmes, becsületes, önérzetes, kötelessége teljesítésében pontos, de nem mindig őszinte. A munkában szorgalmas, ügyes és kitartó, de nem eléggé előrelátó, számító és takarékos, s mert bizalmatlan, kevés nála a vállalkozási szellem és a társulási kedv, különben erkölce jó, nagyobb büntetettekre nincs benne hajlam; természete békés, engedékeny és türelmes, a nélkül, hogy szolgálékú volna. Testalkata elég erős és formás, családi és társas élete csendes s a kevermesi, bár örömet találkozik szomszédaival és barátaival egy kis eszmecserére, a korcsmát az ifjuság és egyesek kivételével a nagy többség kerüli, a módos kisebb része inkább a kávéházat keresi fel ünnepnapokon egy-egy órára. Csak egy pár iszákos van a községben, kik azonban a pálinka drágaságával ritkulnak. Habár előjáróinak és papjainak jelenleg nincs rá nagy befolyása, különben ez az értelmes nép nagyon tisztességtudó. Az oláhok nagyobb mennyiségben Nagylakon, Sajtényban, Csanádon és Tornyan laknak, a tótok legnagyobb számmal szintén Nagylakon fordulnak elő, de a telepítvényes községekben is vannak. Ezen két nemzetiségnek éles megfigyelő tehetségre és hasznos tapasztalatokra valló jellemzését bírom Szeberényi Andor nagylaki ág. hitv. lelkész barátomtól és volt képviselőtársamtól, a ki kérésemre szíves volt azt összeállítani. Ő ugyan csak a nagylakiakat írja le, de a mit mond, egészben a megye többi tót és román lakosaira is áll; a hol eltérések vannak, azt röviden megjegyzem. A tót nép eléggé értelmes, gazdasági ismereteit kizárólag tapasztalatok útján gyűjti, mert az elméleti ismeretek iránt érzékkel és hajlammal nem bír. Igen munkás, de mindenki iránt bizalmatlan, a hatalommal szemben pedig meghunyászkodó. A románok kissé dologtalanok, de a tótok példája hatott rájuk; a nagylaki oláhok, kik vegyesen laknak a tótokkal, a 12.800 lakosból 6.847 tóttal szemben 4.269 lelket számlálnak. A magyar, szerb és német ajkúakkal vegyesen lakó oláhok sokkal munkásabbak, mint a hol vegyületlenül laknak, de ravaszok, nem megbízhatók és elbizakodottak. A két nemzetiség (tót és oláh) többnyire farkasszemmet néz egymással és ritkán értenek egyet-

Házasság vagy vállalatok útján nem vegyülnek, minden kérdést tót vagy oláh szempontból fognak fel, a birtokszerzésben versenyeznek és oda törekszenek, hogy a tótok oláh, ezek pedig tót földet csiphessenek el. Az erkölcsök hanyatlását nagyon előmozdítják az országos képviselőválasztások és ez a hanyatlás, fájdalom, aggasztó mértékben észlelhető. A nép igen babonás, kivált az asszonyok. Hisznek a kuruzslóknak, felkeresik a javasasszonyokat és félnek a megigézés-től. Szeretik, kivált ruhában, a fényűzést, selyemkendőkre százakat költ nemcsak a jómódu paraszt neje, hanem a nap-számosé is. Ruha után nem is lehet a gazdát a bérestől s a gazdaasszonyt a szolgától megkülönböztetni. A szolga, ha nőstül, sokszor két évi bérét is elkölti a lakodalomra. Pénzre szeretnek kártyázni a lebujsokban úgy, mint a kávéházakban, de a kis lottó, hiába tettek vele háromszor is kísérletet, nem tudott meghonosodni és üzlethiány miatt be kellett gyűjtő-helyét záratni. A tót népnél nemzetiségi öntudat és aspiráció nincs, de anyanyelvéhez családja körében és a vallásos szer-tartásoknál nagyon ragaszkodik. Van egy háromszáz év óta használatban levő énekes könyve, melyet többre becsül a bibliánál. Annak ezernél többre menő énekét ismeri és körül-belül kétszáz dallamát tudja. Ezekkel üdvözi ő a hajnalt, ezekkel fekszik nyugvó helyére és ezek foglalatját nevezi per eminentiam »könyv«-nek. Minden férfi beszél három nyelvet: tótul, magyarul és oláhlul, a mire a csak egy nyelvet beszélő magyarral szemben büszke és ezzel nem épen hízogó módon dicsekszik is, vele szemben arra is sokat tart, hogy nem oly lármás és házsártos, mint a magyar. Nemzetiségi öntudatról, politikai aspirációkkal kapcsolatban, nála azonban szó sem lehet. Nem politizál, nem törődik a világ folyásával, csak jó termése legyen és jó legyen a termények ára. Ennek ellen-téte az oláhság, mely egyházat, községet, hazát nem ismer, csak román ügyet. Elöljárói választásánál is főleg nem az alkotmányra, hanem a románságra van tekintettel. Kész hamisan esküdni más nemzetiségűvel szemben, oláh társa javára. Jogokat követel, akár méltányosan teheti azt, akár nem. Önző, elbizakodott, türelmetlen, sőt kegyetlen nem oláhokkal szemben. Egymás között czivakodók, verekedők, de ha oláh kérdéstről van szó, az egymást halálra gyűlölők is szövetségre lépnek. Ezen jellemvonások ily élesen az általam

ismert battonyai és tornyai oláhok között kevésbé észlelhetők és a velök lakó magyarság iránt én több simulékonyságot tapasztaltam náluk. A tótok vallásosak és sokat adnak papjuk és előljáróik szavára. Az utóbbi időben ez irányban visszaesés mutatkozik, valamint az ünnepek szentül tartásában is. Az iszákosság azonban nem terjed közöttük. Az oláhok vallásossága itt az ünnepeknek dőzsölés általi megülésében nyilvánul és e részben jó példával maga a papság jár elől. A vasárnapot alig ünneplik meg s a templomokat nem látogatják. Ugy a tótok, mint az oláhok különben erős emberek, a mit ez utóbbiak később még szóba hozandó rossz táplálkozása mellett valóban csodálni lehet.

Igy néz ki Csanád megye népe általában. Egészben véve tehát annak becsét, gazdasági tekintetben, minden hibái mellett is elvitatni nem lehet. Mielőtt a termelés egyes ágainak jellemzésére térnék, beszélni kívánok még annak két más fontos feltételeiről, a talaj minőségéről kapcsolatban a vizrajzi viszonyokkal és az éghajlatról. Csanád megyének területe oly sík, mint a tekeasztal, csak egyes halmok, melyek természetére nézve ugyanaz áll, a mit a békésmegyeiekre felhoztam, szakítják meg azt. Nevezetesen ezek között a battonyai határban lévő Czikóhalom, melynél sok irányban futnak össze a közlekedés utai, ott több község határai érintkeznek és annak nevét az útbaigazítások alkalmával beszéd közben is gyakran hallhatni. A talaj maga a legtermékenyebbek egyike az országban. Általában képletére nézve hasonlít a békésmegyeihez. A búzát ép oly jól megtermi, mint amaz. Az egyes vidékek szerint, sőt ezek határán belül is azonban nagyon különböző. Így Makónál kilencz tized részben kitünő fekete föld, ez ismét felerészben kötött mocsaras fekete, a Maros közelében pedig egy kevés iszap vegyülettel bir, de egyes, csupán legelőnek használható szikes részei is vannak. Nagylaknál többnyire fekete szik, melyben a búza kitünően megterem; szeme kicsiny, vörös és sima, de aczélos és súlyos. A tengeri is bőven és jó minőségben terem. A battonyai határ homokkal mérsékelten kevert fekete agyag. Kevermesen a talaj minősége fekete homokos elsőrendű televény. Tornyán a jobb szántóföld szárazon barna, nedvesen sötétbarna, kedvező kötöttségű homokos homag, a kevésbé jó föld világos szürke, nedvesen világos barna. Hogy mily

különbség van itt az egyes dűllők közt, mutatja, hogy első osztályú szántóföld itt nem levén, a legjobb másodosztályúnak tiszta kataszteri jövedelme 12 forinttal, a nyolczadik osztályúé pedig öt krajczárral van megállapítva. A kovácsházi járásban rendszerint jó fekete televényföld van, itt-ott csekély homokos vegyülettel. Csaknem minden idevaló haszonnövény termesztésére alkalmas és igen könnyen munkálható. Ezt különben az egész megyére szabályul lehet felállítani. Egyes foltok vannak ugyan, hol a szék kiüti magát, de azok kicsinyek és a megye nagyobb részében, a nagylaki határt kivéve felette ritkák. E szék ugyanazon minőséggel bír, mint a békési, de ezzel együtt nagyon különbözik a Szeged és Dorozsma mellettitől. Szabó József szerint csak a név és a felület színe közös. A békés-csanádi vakszék anyaga finom csillámból és kovarészekből áll, a Szeged vidékié pedig seperhető széksó. A békés-csanádi szék a legtömörebb, legsűrűbb talajnem, melyen a víz át nem hat s felületes mázolásához is tetemes eső szükséges, a Szeged vidékié a leglazább homoktalaj, melynek hézagain át könnyű útja van a víznek. Amaz a legfinomabb iszapolás eredménye, ez pedig kovának és nátron tartalmú ásványok elmálásából származó termék durva halmazata; amaz székes, vagy szikes, emez széksós vagy sziksós föld. Vizrajzi tekintetben nevezetes e megyében a Száraz-ér, melyet már az ősmagyar időben is így hívtak, mert szárazság idején az év nagy részében nem volt benne víz, de néha két méter mély is szokott lenni. A Száraz-ér a Marosból veszi eredetét. Aradtól a Maros keletre fekvő első kanyarulatánál szakad ki a Holt-Maros, mely Pecskánál az anyamederbe ismét visszatér. Ebből jön ki a Száraz-ér és Tornyán, Battonyán, Mező-Kovácsházán áthalad, Tót-Komlós és Sámson mellett vonulva tovább. Ezen érnek szabályozásával már régen foglalkoztak, de komolyabban annak előkészítéséhez csak 1872-ben kezdtek látni, mivel ez idő tájt a vad vizek Arad, Csanád és Csongrád megyében roppant károkat tettek. Eleinte arról is beszéltek, hogy a szabályozandó Száraz-ér hajózási célokra szintén alkalmassá tétessék, de még mint vízlevezető csatornának létesítéséhez sem tudták a kezdeményezők és a kormány megbízottai megnyerni az érdekeltséget. Tíz év múlva kormánybiztos neveztetett ki e célból, de csak utódának, Návay Imre csanádmegyei volt főjegyző-

nek sikerült a szabályozó társulatot, Baross Gábor akkori közlekedési miniszter erélye által támogatva, létrehozni. Ez a nevezett évben meg is kezdte működését és elfogadta a kir. kulturmérnökség által elkészített azon tervet, mely szerint az Arad felől jövő száraz-éri vizek még az említett város határában az ér medréből kiemeltetvén, Pécska felett a Marosba vezettessenek, a Száraz-ér azontúl összegyűlő vizei azután Sámson alatt emeltessenek ki annak medréből és Apátfalva alatt nyílt csatornán ömlesztessenek a Marosba. Úgy a felső, mint az alsó csatornának 1889 végéig készen kellett lenni. Az összes munkálatok keresztülvitelének költségei 800.000 forintra vannak számítva. Sokan nincsenek e munkálatokkal megelégedve, pedig az idei nagy belvizek két hónapig szakadatlanul dolgot adtak a csatornáknak s mintegy 40.000 hold területet valószínűleg már eddig is annyi kártól mentettek meg, mint a mennyibe az egész munkálat került.

Csanád megyének egyetlen folyója a Maros, mely annak keletről nyugatig déli természetes határát képezi. Hajdan alsó szakaszán több ágra szakadt, melyek közül az anyamedren kívül legnevezetesebb az Aranka volt, azonban kiömlésénél még e század elején elzáratott és ma csak egy völgy jelzi régi medrét. Gátak a Maros mellett egyes helyeken már emberemlékezet óta voltak. A mostani csanádmegyei és a velök szemben levő töltések 1825.-1830. közt jöttek létre, nagyrészt közerővel építetvén ki. E töltések azután folyton javíttattak, erősítették és magasbítottak már 1860, de leginkább 1879 óta. A társulati töltések a csanádi oldalon az apátfalva-makói határnál kezdődnek és megszakítás nélkül a Tiszáig terjednek s a körös—tisz—marosi ármentesítő társulat tulajdonát képezvén, az árvízvédelmi költségek igen súlyosan nehezedenek e vidékre. Apátfalváig részint községi gátak vannak, részint pedig a Maros partja oly magas, hogy annak árvizei ellen a védekezést eddig fölöslegesnek tartották.

A szabályozásokról már II. József idejében volt szó, a harminczas években ismét előtérbe lépett, de már ekkor élénk ellenzésre talált azon eszme, hogy a Maros Szeged alatt vezettessék a Tiszába, mert a város kereskedelmének károsításától tartott ez által. A negyvenes évek elején Vásárhelyi Pál vezetése alatt itt is, mint a Tiszán és más mellékfolyóin

kitűnő hely- és vízrajzi felvételek történtek. Egy országos bizottság, melyet 1842-ben József nádor alakított, a Dunán és Tiszán kívül a Marost is szabályozandónak véleményezte, mert annak a belföldi közlekedés szempontjából fontosságot tulajdonított. Ily előzmények után ásatott 1845-től 1872-ig a Maroson 33 átmetszés; melyek a folyó hosszát 88 kilométerrel megrövidítették s árvizeinek is gyorsabb lefolyást biztosítottak. Ezen közmunkaerővel készített átmetszések általában anyamederré fejlődtek ki, néhány azonban, de még Arad megyében túlszélessé válván, elfajult. Az 1872. évtől fogva újabb átmetszés nem létesült, mert az a vélemény vált uralkodóvá, hogy minden fontosabb teendő e részben már végre lett hajtva. Az 1879. évi szegedi katasztrófa után a kormány által meghívott külföldi szakértők, véleményökben a Marosra is kiterjeszkedtek, azt mondván, hogy miután annak árvizei korábban futnak le, mint a tiszai árvizek, a nagyobb kanyarok átvágása Szeged biztonsága szempontjából nem aggályos, ellenben a helyi körülmények szerint az esetleg kívánatos lehet. Ennek figyelembe vétele mellett újabban átmetszések csak ott terveztetnek, a hol ez a helyi körülmények által indokolva van. A Maros medre az állam költségén tartatik rendben s eddig évenként rendszeren 30.000 forintba kerül.

A kormány jelenleg a Marosnak rendszeresebb szabályozását tervezi és az erre vonatkozó tervek most vannak készülóban. Öntözésre a Maros vize igen nagy előnnyel lenne felhasználható, nemcsak, mert annak állása mértékadó az egész vidékre nézve, hanem mivel kitűnő iszapos tartalommal is bír és e tekintetben alig különbözik a Nilus ismert áldásos vizétől. Minden tulzástól ment tehát azon állítás, hogy a Maros vidéke van hivatva Magyarország mezőgazdaságában azt a helyet elfoglalni, melylyel Olaszországban Lombardia bír. Az aradi gazdasági egylet felfogván az öntözés megmérhetetlen horderejét, e vidéken az arad-csanádi öntöző csatorna terveinek elkészítését a királyi kulturmérnökség által kezdeményezte. E tervet múlt évi szeptember hó 26-án mutatta be Mezöhegyesen a kulturmérnökség főnöke, Kvassay Jenő miniszteri tanácsos és az azokat elkészített Thomka Emil főmérnök az arad- és csanádmegyei birtokosság száz tagot meghaladó nagygyűlésének. Ez az érdekeltség nagy

választmányát rögtön meg is alakította és elhatározta, hogy mindent el fog követni a nagy horderejű és korszakot alkotni hivatott terv megvalósítására. A tervet Arad vármegye leírása alkalmával fogom részletesebben ismertetni. A Maros vizéből táplálkozik a mezőhegyesi élővizcsatorna is, melyről később fogok szólni.

Csanád megye éghajlata legnagyobb részt olyan, mint a minővel az Alföld és különösen Békés megye bir. Általános jellege szárazföldi. Télen csikorgó hideg, nyáron tikkasztó meleg és rekkenő hőség van. Az átmenet a felette bizonytalan télből a meleg nyárba, csaknem a tavasz közvetítése nélkül történik, az ősz ellenben szabály szerint hosszú és nagyon szép. Az időjárásnak hajlandósága a végletekre, a tartósság hiánya általában, kései tavaszi fagyok s a nyári változó hőmérsék mellett a gabona rozsdája általán ismert dolgok hazánkban, még az olyanok előtt is, a kik soha sem laktak az Alföldön. A csapadékok mennyisége szintén bizonytalan, a közép fokú mennyiség áldást, a nagyobb árvizet és főleg vadvizet hoz a Marosmentének felső részéből, a kisebb pedig gyakran igen nagy és inséggel járó aszályokat vont maga után. Ez ismét a levezető és öntöző csatornák létesítésének roppant fontosságát bizonyítja. Orkánszerű viharok télen és nyáron gyakran fordulnak elő e vidéken, melyek néha roppant pusztításokat visznek véghez. A jégesők nem ritkák s kivételesen éjjel is jelentkeznek. A biztosítás az ezek által okozott károk ellen sokkal kevésbé van felkarolva, mint a tűzkárok ellen.

A csanádmegyei nyerstermelő nép túlnyomó többsége kizárólag földműveléssel foglalkozik, de van itt egy kevés erdő, kertészet, szőlőgazdaság is. Az erdők legnagyobb része a kincstár kezében van, az egyes községek is birnak a Maros mentén erdővel, például Makó, de azok oly karban vannak, hogy tovább fentartásuk nem találtatott érdemesnek. A kertészetnek legtöbb művelője van Makón, a hol a répa, petrezselyem és általában a zöldség-termelés általános. Különösen a hagymát termesztik és azt a külföldre is nagy mértékben szállítják. Oly mennyiségben és kitűnő minőségben tudják ezt termelni, hogy nem ritkán évenként 1500 kocsirakományt küldenek el belőle az ország és a világ minden részeibe. Ugyancsak a makóiak foglalkoznak leginkább a szőlőszettel

is. Boruk eddig sok termett, de oly gyenge volt, hogy eltartani nem lehetett, azért a termést, mint csemegeeszőlőt, mely messze szállítható, igyekeztek eladni és igen ügyesen akkor tudták azt értékesíteni néha Berlinben is, midőn máshonnan már nem lehetett kapni. Ez az értelmesség és szorgalom alapja az idevaló nép nem közönséges jólétének. Van azután Csanád megyében egy ritka gyümölcsstelep Mező-Kovácsbázán, mely ma csak $3\frac{1}{2}$ hold nagyságú ugyan, de úgy van berendezve, hogy ritkítja párját az országban. Tulajdonosa Bereczky Máté ismert kitűnő gyümölcsészünk, a ki itt szerzett tapasztalatait négy vaskos kötetbe rakta le és e munkájával sok tekintetben, mint úttörő, gazdasági irodalmunk terén is rendkívüli érdemeket szerzett magának. Mint magántanító eleinte egy kincstári haszonbéres birtokon kezdett gyümölcsészkedni; ekkor a művelt nyugat minden szaktekintélyével levelezést kezdett. Közel ezerkétszáz gyümölcsfajnak jó és rossz tulajdonait maga pontos feljegyzések útján állapította meg és 1865 óta közel 125.000 szál oltóvesszőt adott ki kertjéből az ország minden részébe. A hetvenes évek közepe óta több faiskola keletkezett hazánkban, a melyekben az ő útmutatása szerint az általa jóknak talált gyümölcsfajokat sok ezer példányban művelik és terjesztik. Több, mint egy negyedszázadig kellett kitartóan és behatóan munkálkodni, míg az eredményt elérhette. Most, midőn a gyümölcsstelepet magában foglalt haszonbéres birtokot a kincstár eladta, sok utánjárás mellett sikerült telepét más 20 hold földdel együtt örökáron megvenni, de egy holdat azelőtti nagyobb területéből mégis elhasítottak és azt más részlethez csatolták. Mindenesetre jellemző, hogy egy ily becses telepet, melynek általában közszempontból is fontossága van, ily módon csonkítottak meg és valószínű, hogy elpusztítják az egész nagy értékű gyümölcsöst is és csinálnak belőle szántóföldet, ha az a férfiú, a ki életét a gyümölcsészet ügyének szentelte, nélkülözések közt összekuporgatott fillérein nem lett volna képes azt magához váltani, hogy öreg napjait hasonló önzetlenséggel, mint a többieket, annak az ügynek szentelhesse ott, a melynek eddig élt. Remény van, hogy három év leforgása alatt 67 éves kora daczára is minden gyümölcsfaját sajátkezűleg helyezi át fiatal csemetékre. Az idén egy harmadát így át is oltotta már. »Ha azután készen leszek — írja nekem — az

egész gyűjtemény átoltásával, megyék innét oda, a hol gyümölcsfajaimnak — az én kedves gyermekeimnek — velem együtt helyet adnak». Mindenesetre szép, kíváncsú és hasznos dolog lenne, ha Bereczky Máté telepét az ő nevével jelölve, akár a megye vagy gazdasági egyesület, akár az állam fentartaná a jövőben is.

Csanád megyében a birtokviszonyok úgy alakultak, hogy a nagy-, közép- és kisbirtok is eléggé képviselve van jelenleg ottan. Már az újabb települések óta folyton a kincstár birt e megyében túlsúlylyal, a mely mellett csak a püspökség és később néhány nagy adomány élvezője szerepelt még, mint nagybirtokos. Ilyenek voltak a Marczibányiak, kik Tornyt, az Edelspacherek, kik Dombegyházát és a Kállayak, kik Kaszapert s a Návayak, kik Földeákat birták. Az említett családok közül ma csak a legutóbb nevezett és kis részben a Kállayak szerepelnek. Azoknak ma csak örököseik vagy jogutódai vannak meg, de már nem mint uradalom, hanem csak mint szép középbirtokok tulajdonosai. Jelenleg uradalommal a kincstáron kívül a csanádi püspökség bir Lelén és Kopáncson, Makó mellett, ennek területe mintegy 16.000 kataszteri hold s nagyobb fele a Tiszaszabályozás által lön mentesítve. Leginkább házilag kezelik, kisebb része 200—600 holdas részletekre van osztva. Mintauradalomnak egyáltalán nem mondható, de marhaállománya az ország legkitünőbb gulyái közt foglal helyet. Rendkívül jól fejlődött, tetszetős külsejű ökrei úgy nagyságuk, mint arányos testalkatuk és tiszta honi jellegüknél fogva a legjobb minőségűeknek mondhatók. A juhászat közönséges hazai birkákkal nagyobb mértékben üzetik. Nem nagy, de kitünő fajú hazai sertésállomány használtatik itt a tenyésztésre. A bérlők kezén levő területek kevés kivétellel silányul munkáltatnak meg, mert ott rablógazdaságot folytatnak, a mi e gazdag talajon talán még hosszabb ideig is menni fog. Az uradalomnak néhány száz hold puhafa erdeje is van, de azt rendszeresen nem kezelik.

A Návay-család meglehetősen megoszolva, Földeák határában mintegy 10.000, Blaskovics István pedig N.-Királyhegyesen 8000 holdat bir. A kevermesi uradalom jelenleg Ypsilanti hercegné, született Sina Ilona bárónő tulajdona és ott 7.663 holdon jól gazdálkodnak.

A legnagyobb birtokos e megyében a kincstár volt és pedig egész a legujabb ideig két minőségben is. Birtokainak nagy része, közel 100.000 hold részint 500—200 holdas közép nagyságú bérletek útján kezeltetett, részint pedig a telepítvényes községeknek volt haszonbérte adva. Azonkívül a magyar állam tulajdonát képezi még a megye gyöngye, de a melyre az ország is büszke lehet: Mezőhegyes. Mint legfontosabbal mindenekelőtt ezzel kívánok foglalkozni és pedig úgy, hogy annak történeti fejlődését röviden vázolja, mai állapotát lehető hűséggel kívánom bemutatni.

Mezőhegyesnek ménesbirtokká alakítását II. József határozta el 1783-ban, midőn Csekonics József kőszegi születésű másodosztályú százados, a ki gróf Hoditz tábornok és pótlovazási felügyelő által a pótlovazási teendőkben való részvétellel bízván meg, az idézett évben részletes tervet dolgozott ki az iránt, hogy ezek miként lennének a leghelyesebben elintézhetőek. E munkálat az akkor éppen Budán volt császár elé terjesztetvén, tetszését annyira megnyerte, hogy Csekonicsot felrendelte Bécsbe és dolgozatát egy kiváló szakértőkből álló bizottságnak azon meghagyással adta ki, hogy a benne foglalt javaslatokat vizsgálja meg és tegyen azokról neki jelentést. A munkálatot letárgyalván, a bizottság szükségesnek mondotta ki, hogy azon nagy összegeknek megtakarítása végett, melyek évenként innen jó ménlovakért a külföldre vándorolnak, kiváló apalovakból és kanczákból a magyar alföldön, hol mellékesen a lótenyésztést is előmozdithatja, pepinière-ménés állittassék fel. Az uralkodó ezen eszmét magáévá tévén, elrendelte, hogy az halasztást nem tűrő erellyel valósittassék meg. Elrendelte nevezetesen, hogy az eredetileg 500 db. anyakanczára tervezett ménés alakítása végett a bukovinai pótlovazási parancsnokság telepén elhelyezett, jobbára moldvai és cserkesz eredetű kanczák Magyarországra hozassanak át, a hadsereg lóállományából a legszebb 150 vértés kancza a létesítendő ménésintézetnek átengedtesse s az országban mindazon lovak, melyek alkalmasoknak találtnak, ugyanazon célra vásároltassanak össze. Az anyagról gondoskodva lévén, helyet kellett számára keresni. A magyar udvari kamara tehát megbizta Lovászt, aradi adminisztrátort, hogy több törzstiszttel együtt az alkalmas területet jelöljék ki. A kiküldött bizottság választása Mező-

hegyesre esett, mert az ország azon tájának, hol a lótenyésztést emelni kívánták, éppen központja, fekvése pedig magasabb és szárazabb, továbbá kitünő mezősége volt, a mely két tulajdonságáért hajdan nevét is kapta. Alig volt a terület kijelölve, azonnal hozzáfogtak elhatárolásához és az épületek felállításához. Az építkezések vezetésével és a ménes elhelyezésével felsőbb helyről Csekonics József kapitányt bízták meg és egyuttal további javaslatainak megtételére is felhivatott ez alkalommal. A tetterős, fiatal és becsvágyó kapitány nagy buzgalommal, szakértelemmel, fáradságot nem kimélve látott feladata megoldásához, úgy hogy 1801-ben a legtöbb szükséges nagy épület elkészülhetett. Azután tovább folyt a munka, mely közben maga az uralkodó is Cherzonba utazván, a helyszínen lepte meg Csekonicsot s Mezőhegyesen szemlét tartván, mindent helyeselt és jóváhagyott. Elismerésül Csekonicsot rangban emelte s magyar ménes és pótlóvazási parancsnoknak nevezte ki. Messze vezetne, ha most a tovább történekről, a tenyésztési irány alakulásairól és az intézet további fejlődéséről akarnék beszélni. Itt csak annyit említek még fel, hogy Csekonics József feladata magaslatán álló kiváló szakértőnek bizonyult, a kinek ismeretei műveiben, ügyessége és törekvése pedig két nagyszerű uradalomban maradtak fenn, a mezőhegyesiben, melyre egyéniségének bélyegét nyomta és a zombolyaiban, melynek területét hosszas, sikerdús szolgáltatásainak jutalmául kapta. Csekonics különben Mezőhegyest 21 éven át, 1806-ig vezette. Kortársai tapasztalt, élénk eszű, bámulatos megfigyelő képességgel bíró, tevékeny és vállalkozó szellemű egyénnek írják le, a ki nagy műve iránt később is folytonos érdeklődéssel viseltetett és még láthatta, hogy az mily lendületet vőn és mily általános bámulat tárgya lett a belföldön és az itt megjelent külföldiek előtt is. Azután a következő vezetők alatt annyira fejlődött a lótenyésztés Mezőhegyesen, hogy feljegyzések szerint a lóállomány 1810-ben 13.907 darabot tett. Azóta e létszám alább szállott, de Mezőhegyes az állattenyésztést és a gazdaság minden ágát felkarolta és ma oly mintagazdaság, melyhez fogható nemcsak az országban és a monarchia területén, de egyáltalában nem sok létezik. Azt hiszem, rosszul fognám fel e munkálat rendeltetését, ha Csanádmegyének ezen főnevezetességével csak futólag foglalkoznám. Azért minden felesleges szó és szám

elkerülésével s a lehető tömörséggel ismertetni kívánom azt, mint azon uradalmat, mely nemcsak a megyei, de a hazai mezőgazdaságnak is ez idő szerint legmagasabb színvonalát jelzi.

A földmívelésügyi miniszterium közvetlen vezetése és felügyelete alatt álló mezőhegyesi állami ménesbirtoknak rendeltetése első sorban az országos lónevelés érdekében alapított állami ménesnek fentartása és ellátása, továbbá a szintén országos tenyésztési érdekekben tartott törzsgulya és sertésnyáj tenyésztése és végül hogy a gazdaközönségnek a mezőgazdaság és állattenyésztés terén mintául szolgáljon. A ménesnek kezelése a katonailag szervezett ménesparancsnokság által teljesítettik. Ehhez csupán a ménesben való tenyésztést illető ügyek tartoznak.

A ménesbirtok gazdasági ügyeit a polgári szervezettől bíró igazgatóság kezeli, mely megfelelő tisztikarral rendelkezik. Az igazgatóság gondoskodik a ménesnek szükséges takarmány, szalma és legelők előállításáról; kezeli a szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztést és egyáltalán a földmívelés és a mezőgazdasági ipar körébe vágó összes ügyeket.

Mezőhegyes tengerfölkötti magassága 104 méter, alakja sokszöget képez, egy tagban fekszik, egészen róna, az 1889. évben az uradalom céljaira készített élőviz-csatornán kívül folyó és álló vízzel nem bír.

A birtok talaja homokos és televény tartalmú agyag-talaj 0,75—1 m. mély feltalajjal, az altalaj márgás agyag. A termőrétegben 40—45% agyag, 40—45% homok és 10—15% szerves atkotórész foglaltatik. Mély művelésre nagyon alkalmas földjén a legtöbb kulturnövény jól diszlik. Az éghajlatra és időjárási viszonyokra nézve az intézeti észlelő állomáson 1873. év óta gyűjtetnek adatok. Jótékony befolyással bírnak a hely éghajlati viszonyaira a birtokon kisebb-nagyobb parcellákban szétszórt erdők és védő ültetvények, melyek a gyakori erős és kártevő szelek erejét némileg megtörik.

A birtokot az arad-budapesti régi országút és a makó-battonyai megyei út szelik át, melyek a vasut megnyilta óta jelentőségükből sokat veszítettek. A szomszédos községekbe hat út vezet, melyeknek hosszúsága a birtok területén közel 38, a központból az egyes kerületekbe sugárszerűen szétágazó 8 fasoros út hosszúsága pedig 61,1 kilométer.

Az arad-csanádi egyesült vasutak másodrendű vágányai a birtokot három irányban metszik. Ezen vasut a birtok területén egy fő és három kitérő állomással bir. A főállomás Aradtól 51, Szegedtől 70 kilométer távolságra fekszik. A főállomástól a központban levő nagy magtárhoz, szeszgyárhoz és szérűskerti magtárhoz, a kamarási és peregi kitérőktől pedig az ezen kerületekben levő nagy magtárakhoz és rostáló szinekhez rendes nyomtávolsággal bíró külön vágányok vannak lefektetve. Ezek az uradalom tulajdonát képezik.

Az uradalmi szállitmányok czukorrépa, gabona, trágya, téglá fuvarozásának megkönnyítésére 1889. évben állandó mezei vasut létesítettett, melynek hossza 33·8 kilométer, de legközelebb 40 kilométerre fog kiegészítettetni. E vasut négy irányba ágazik el. Forgalmi eszközökkel bőven el van látva, mert 5 lokomotivon kívül 170 kocsival bir, melyek akként készítvék, hogy az egyes földtáblákra nehézség nélkül kitolhatók s egyáltalán könnyen kezelhetők. E végből a sinekhez külön e célra konstruált kuszó-váltók segítségével szállitható vasut csatoltatik: ennek hosszúsága 4—5 méteres sinpárokban ez idő szerint közel 6 kilométer. Egy kilométer mezei vasut felépitménynyel és forgalmi eszközökkel együtt mintegy 7500 frtba került. Az eddigi számítások szerint egy métermázsá czukorrépa felrakása, beszállítása s megfelelő mennyiségű répaszelet kiszállítása a lerakással együtt átlag mintegy 4 krba kerül. A birtoknak külön postája és távirdája van. A szolgálati érintkezés könnyítésére szolgál a telefonhálózat, melynek centruma az igazgatósági hivatalban van. Innen ágazik el 16 irányban 24 mellékállomásra. Az egész vonal hossza 37·5, az egész vezetéké pedig 49·1 kilométer; költsége kilométerenkint mintegy 85 frt. Vasárnapokon népes hetipiaczok tartatnak Mező-hegyesen, melyek az intézeti feleknek, továbbá a vidék népének élelmi és egyéb cikkekben felmerülő szükségleteit fedezik. Ezen piac azokban az uradalmi termékek árára befolyással nem bir, minthogy a szemes termékek és gyapjú többnyire Budapesten és Aradon, a hizó állatok és állati termékek pedig az illető nagyobb piacokon adatnak el. Az uradalom beszerző piacai ökrökre többnyire Erdély, épületanyagokra Arad, Szeged, Budapest, szénre Petrozsény, mészre Berzova.

A ménésintézetben levő tisztek és tisztviselők közt társas érintkezés fentartása céljából már régibb idő óta egy

casinó-egylet áll fenn, melynek helyiségei az 1885. évben épült központi nagy és szép szállodában vannak. A gazdaságban alkalmazva van ez idő szerint 22 gazda, 21 öregbéres, 12 csósz, 88 kocsis, 659 béres, 13 kondás, 35 gulyás és tehenes, 24 juhász, 40 polgári, 84 különböző mesterséggel bíró katonai iparos, összesen tehát 998 szegődményes és gazdasági katonai osztályhoz beosztott katonai iparos. A cselédség ingyen gyógyításban, gyermekeik ingyen iskoláztatásban részesülnek, s úgy ezek, mint az összes munkások baleset ellen biztosítvák. Minden család külön lakószobával és kamrával minden négy család közös konyhával bír. Az állandó cselédségen kívül a mezői sürgős munkák beálltával a szükséghez mért számban hónapos béreseket fogadtatnak, az évszak szerint 12—20 forint havibér mellett. Dohánykertészül jelenleg 130 hold dohányra 42 család van alkalmazva; ezek a dohány összes munkáiért ingyen lakásban, a dohány beváltási árának 50⁰/₀-ában és csekély termékjárandóságban részesülnek. Nyári munkások, ez idő szerint 2400 férfi, nő és munkabíró suhancz, a felvidéki megyékből, leginkább Barsból, Nyitrából és Trencsénből a hat nyári hónapra fogadtatnak, kik részint napszámban, részint szakmányban végzik az egyes időszaki munkákat. Élelmezésben, napszámban (a férfiak 40 kr., a nők 30 krt kapnak) és szakmánymunka esetén az illető munkának megfelelő szakmánydíjazásban részesülnek. Minden költséget számítva egy nyári férfi munkás munkája naponként átlag 75 krajczárba kerül. A nyári munkások szerződése óta a vidékről szakmányosok csupán aratásra fogadtatnak, átlag 5¹/₂ forint, holdankinti bérért. A cséplést a nyári munkások végzik; részül az általuk aratott és behordott gabonából 10⁵/₀-ot, idegen szakmányosok által aratott gabona csépléseért 2⁵/₀-ot kapnak. A napszámosok a nyári munkásokból kerülnek ki. A téli és tavaszi szükségletet a cselédség családtagjai fedezik, a kik az időszaki napszám fizetése mellett évnegyedenkint 12 nap leszolgálására kötelezve vannak. Téli és tavaszi napszámtételek: a férfiaknál 40—60 kr., a nőknél 30—40 kr.

A mezőhegyesi élőviz-csatorna Aradnál a Marosból kiindulva Battonyaig, illetve a ménesbirtok határáig nagyobb részt az ezen célra mélyített Száraz-ér medrében, innen a birtokon át egész Nagylakig egy külön kiásott csatornameder-

ben halad, a hol újra a Marosba torkollik. Egész hossza mintegy 90 km., a miből 70 km. a bevezetésre, 20 km. pedig az elvezetésre esik. A csatorna összes földmunkálatai 800.000 m³-t tettek. A csatorna élővize a cukorgyár mellett kiásott, mintegy 200.000 hl. tartására alkalmas gyűjtő medenczébe és innen a gyárba vezettetik. A csatorna akként van készítve, hogy a vizerő keskeny dereglyékkel teher-, főleg cukorrépa-szállítására is alkalmas. A csatorna vizállásának magassága 1.4 m. A csatorna építési költségei kisajátításokkal együtt mintegy 400.000 forintba rúgtak; az évi fentartás költségei pedig mintegy 10.000 frtra vannak előirányozva.

A birtoknak több, mint 3 □ mérföldnyi vagy szabatosabban 30.069 kataszteri holdnyi területe kilencz gazdasági kerületre van beosztva. Ezen kerületekből nyolcz egészen házi gazdasági kezelés alatt áll; a mező-kovácsközi 2148 holdas kerületből azonban, melyet csak 1889-ben engedett át a pénzügyi kincstár, 1396 hold tavaly még bérbe volt adva, 751 hold ellenben 1890. év őszén házi kezelés alá vétetett.

Minden gazdasági kerület ismét több kisebb majorra oszlik. Minden kerület élén egy intéző áll s lehetőség szerint minden majorban, az illető intézőnek alárendelve egy segéd-tiszt vagy gyakornok, kisebb majorokban egy béresgazda van alkalmazva.

A ménesbirtok központjában van elhelyezve az igazgatóság a hozzátartozó hivatalokkal, a ménesparancsnokság, több iskola, templom, tiszt lakok, kaszárnyák, vendégfogadók, posta, táviró, gépműhelyek, gőzmalom, katonai ötőház, ember- és állatkórház, lóistállók, cukorgyár, szeszgyár, stb. Hogy a kulturágak szerinti felosztás, vetés-forgás, trágyázás, a kereskedelmi növények és a fűvetések kezelése igen észszerűen történik, szükségtelen külön kifejtteni. A művelési költségre vonatkozólag csak azt jegyzem meg, hogy a kettős ló- és ökörfogatok, szegődmények, nyári munkások, napszám- és szakmány-munkák értékéből, valamint a gőzekék költségeiből esett 1888-ban a művelés alatt álló terület egy holdjára (az erdők elhagyásával) 18 frt. 79 kr., az eke alatt álló terület egy holdjára pedig 25 frt. 15 kr.

A mezőhegyesi élőviz-csatorna létesítése által elegendő viz állván az uradalom rendelkezésére, ennek és a cukor-

gyár trágyázó hatású vizének felhasználásával a birtoknak nyugati részén mélyebben fekvő mintegy 2000 hold földnek öntözése terveztetik. A mezőhegyesi külső terület legmélyebben fekvő pontjain két halastó is terveztetik.

Az uradalom tulajdonában levő három gőzeke-főlszerelés a tescheni főhercegi uradalom gépgyárából szereztetett be. Egy holdnak átlagos szántása, törlesztést, kamatozást és javítást is számítva, 1889-ben 10·26 frtba került.

Az uradalmi erdőbirtok a sarjadék erdő-üzésmód szerint kezeltetik.

A fasoros utakra és majorok körül levő ültetményekre kiváló gond fordittatik. Ujabban egyes fasoros utak és csapások az uradalmi iskolakertekből gyümölcsfákkal ültettetnek ki.

Eltekintve a méneparancsnokság kezelése alatt álló országos érdekű ménesbeli lótenyésztéstől, a ménesbirtok gazdaságában a következő állattenyésztési ágak üzetnek: *a)* gazdasági lótenyésztés, igás kanczákkal; *b)* gulyabeli marhatenyésztés, magyar-erdélyi szarvasmarha fajtával; *c)* tejelő marhatenyésztés, kuhlandi szarvasmarha fajtával; *d)* sertés-tenyésztés, fehér kondorszőrű mangaliczával és *e)* juhtenyésztés, fésűs gyapjas magyar tájfajtával. Az állattenyésztési ágak mellett, eltekintve az igás jószágától, haszon-marhául hizó ökör, sertés és birka tartatik.

Az 1889. évi vagyonmérleg szerint a birtok igás-, tenyész- és haszonállatainak összes értéke, a ménes-lóállományt bele nem számítva, 711.028 forintot, egy hold művelés alatti területre tehát 28 frt. 72 krt tett. A gazdasági állatállomány 1878. jan. 1-je óta 97%-al szaporodott. Magyar erdélyi fajtájú törzsgulyákkal a tenyésztés 1860. óta üzetik. E tenyésztés célja az országos szarvasmarhatenyésztéshez való alkalmas anyag előállítása. Az állomány 1890-ben összesen 750 darab volt.

A kuhlandi tehenészet 1879-ben Morvaországból importált tenyészanyaggal alapított, később eredeti berni és simmenthali bikákkal frisítettett. Az országos tenyésztésre szükséges apaállatok nevelésén kívül a tisztii személyzet és cselédség tejszükségletének előállítására szolgál. Állománya 1890-ben összesen 318 darab volt.

A sertés-tenyésztés 1865-ben alapított. Állománya a

mondott évben 6157 darabot tett. A sertésenyésztés haszonvétele tenyészállat eladásából, a süldőknek eladásából és a kimustrált öregeknek felhizlalásából áll.

Juhtenyésztés alapított 1881-ben a silányabb takarmánynemek és legelők és a tarlók értékesítésére. Eleinte a gazdasági üzemben alárendelt szerepet játszott. Ujabban a nyáj kiegyenlítésére nagyobb gond fordítottatik s e célból az elmúlt években jobb nyájakból többször vásároltattak törzskosok. A husjuhtenyésztési irány is megkíséreltett s keresztezésre Angliából importáltattak kosok. A juhállomány 1899-ben összesen 12.065 darab volt.

A gyapju mosatlanul adatik el: tiszta értékesülés az 1882—1889. évek átlagában 29 frt. 89 kr. (1 q. 53 frt. 39 kr.) Az anyabirkák tejhaszna darabonként 1 frt. 30 krért adatik bérbe.

A hizlalás az igás állományból és kuhlandi tehenészetből kisorolt, továbbá ezen célra vett szarvasmarhával kisorolt öreg és fiatal sertésekkel, végül kisorolt ürökkel és számfölötti anyákkal üzetik.

Hizó szarvasmarha a cukorgyártól visszkapott répaszelet értékesítésére évenként 700—800 darab állittatik fel.

Hizó sertés a kisorolás mértékéhez képest évenként 4—500 darab állittatik fel. A hizott sertések helyben öletnek le. Vevő a szalonnát az uradalomnak cselédilletményül visszaadni tartozik; a húst pedig a vevők (többsnyire kecskeméti és szegedi hentesek) szalámigyártás céljából Budapestre szállítják.

Hizó birkából az évi beállítás 1400—1600 darab.

Az igás jószágnek létszáma az őszi munkák idejére 2000 darabban van megállapítva: ennek $\frac{3}{10}$ része évenként a répa-hordás befejezte után hizlalóba soroltatik; a hiány tavasszal erdélyi vásárokon pótoltatik. A gazdasági iparágak közül a szeszgyártás, gabonaörlés és kenyérsütés házi kezelésben, a cukorgyártás pedig vállalkozó által üzetik.

Czukorrépából való szeszgyártásra fel van állitva a központban egy szeszfinomítóval és szeszraktárral kapcsolatos nagyobb gyár, a fecskési, kamarási és peregi belső és külső kerületben pedig egy-egy kisebb gazdasági szeszgyár. Egy-egy gyári épület 7—8000 frtba, a berendezés 18—20.000 forintba került. Ujabban e gyárak részben az adórendszer

megváltoztatása és a szesz árának rohamos csökkenése miatt, részben azon okból nem működtek, mert a termelt répa a cukorgyár által foglaltatott le. Most azonban ismét forgalomba fognak helyezettetni. A gőzmalom kizárólag a ménesbirtok lisztszükségletének fedezésére áll fenn. A méneskari katonák és mezeti munkások kenyérszükségletének előállítására sütőház tartatik fenn, melynek munkaeredménye évenként 260—300.000 adag kenyér. A répaszeszgyártás céljaira termesztett cukorrépa évenként fokozódó cukortartalma, másrészt a cukoradónak a termelőre nézve kedvező megoldása szolgáltatott indító okot arra, hogy a cukorgyártás a ménesbirtokon meghonosíttassék. A gyár felállítása és üzemben tartása iránt 20 évi időre Stummer Károly céggel kötött szerződés. A gyár mintegy napi 8000 q. cukorrépa-mennyiségnek feldolgozására van tervezve; ezen mennyiségből 6000 q. uradalmi. 2000 q. pedig esetleg idegen termelésből szállítatik. A gyár a birtok központján, a vasúti állomás közelében 1889-ben épült fel s az 1889/90. évi kampagneban már dolgozott. A répáért 100 kg.-kint az első tíz év alatt 70 krt, a második tíz év alatt 75 krt fizet az uradalomnak. A szemet, mésziszap s minden trágyázó anyag az uradalomé. E mellett a répa cukortartalma és a nyers cukor ára után bizonyos prémium fizettetik, ha a cukortartalom, illetve a nyers cukor ára bizonyos tételt meghalad.

A gyárat a bérlő saját költségén állította fel és rendezte be, oly feltétellel, hogy összes épületek azonnal az uradalom tulajdonát képezik, a berendezés pedig 20 évi szerződési idő letelte után az uradalom által becsáron átvehető. A gyár az élőviz-csatorna vizének használatáért évenként 6000 frtot fizet. Az első év végén a cukorgyár leégett, de újból felépítettén, most már ismét működik és a magyar mezőgazdasági ipar-részvénytársaság tulajdonába ment át.

A ménesbirtokon ez időszerint összesen 489 különféle épület van és azokban az ideai népszámlálás szerint 5379 lélek lélek lakott. Külön kiemelendő a gazdasági épületek közül a peregi, elevátorral összekapcsolt hatemeletes új magtár, melynek építési költsége 42.000 frtra, az elevator berendezési költsége 13.000 frtra rúgtak. A magtárhoz kapcsolt toronyba 12 fatartó (caisson) van alkalmazva. Elhelyezhető a padlásokon 19.200 q., a tartókban 7800 q., együtt 27.000 q. tehát,

egy q. elhelyezése mintegy 2⁰⁴ frt. épületköltséget igényelt, a minél kevesebbe a közönséges magtár sem kerül. Az elevátor-berendezést a tescheni főhercegi uradalom ustroni gépgyáráról beszerzett nyolcz lóerejű uti lokomotiv tartja forgásban. E nagybecsű állami birtoknak alapleltári és üzleti tőkéje 1889-ben meghaladta a nyolcz millió forintot, holdankint 287 frt. 96 krajczárt, jövedelmezősége pedig 16 frt. 25 krt tett.

Meg kell jegyeznem, hogy a ki Mezőhegyest a nagy munka idején megtekinti és látja, hogy ott minő élet, minő forgalom és e mellett minő rend uralkodik, ha látja, hogy a jó idő felhasználása végett számos cséplőgép villanyfény mellett éjjel is dolgozik, az nem valamely mezőgazdaságban, hanem egy óriási ipari telepen képzei magát.

A mezőhegyesi nagybecsű lóállomány 1890 végén 1800 darabból állt.

A kincstár azonban Csanádmegyében nemcsak mint a most leírt mezőhegyesi uradalom tulajdonosa, hanem azonkívül mintegy 100.000 holddal volt nagybirtokos. Ezen birtokok egy része be lőn dohányosokkal telepítve, erről tehát leghelyesebb lesz a kisbirtok viszonyainak előadása alkalmával beszélni, a másik része pedig kisebb-nagyobb, sőt e század elején igen nagy bérletek útján kezeltetett. E kincstári birtokok a török kiűzése után kerültek az állam kezébe, később azok eladományoztattak. Ily adományt kapott néhány nagy család, mint a modenai herceg, az Edelspacher, Marczibányi, Fekete családok.

Ezek legnagyobb részt kihaltak. Utódaik ma előkelő középirtokosok e vidéken, a modenai herceg uradalmait még a mult század közepén, a gróf Fekete-féle kovácsházi uradalmat magszakadás czímén 1835-ben kapta vissza a kincstár, melynek prefecturája Aradon volt. Mindezen birtokok területén korábban legnagyobb részt örmény bérlők voltak, a kik Gyergyó-Szt-Miklós, Szamosujvár és Erzsébetvárosból származtak. Bérleteiket majd rövidebb, majd hosszabb időre kapták a kincstártól és azokon alig termeltek szemet, hanem gazdag legelőin, melyek olyanok voltak a több százados pihenés után, mint az ősgyepek, melyeket ekevas soha sem ért, szarvasmarhát hizlaltak és azt lábon hajtották fel eladás czéljából Bécsbe. Az erdélyi vásáron szedték össze a sovány marhát s azt szintén örmény, úgynevezett gondvise-

lők felügyelete alatt hajtatták a csanádi és aradi pusztákra, hol göbölyt alakítván belőlük, rendesen hizlalták. Szántásvetés akkor e vidéken csak elvétve volt, a mennyi tudniillik a ház szükségére kellett, melybe a göbölyösök kenyérre valója is beleértendő. E földet néhány évi szántás után begyepesedni engedték, hogy ismét legelő legyen. Így azután minden trágyázás nélkül is folyton marha járván rajta, ismét visszanyerte ősi termő erejét. Sok bérlő azonban még a kenyérsütéssel sem akarván vesződni, a göbölyösök ellátását kiadta pécskai sütőknek, kik azok szükségletét minden harmadik napon szállították ki a pusztára. A növendék és hizó marhák árokkal kerített fedetlen karámokban voltak. Ezek hordható jászolhoz voltak kötve, míg amazok soha sem láttak sem fedelet, sem jászolt. Gyakrabban nagy hófergetegek fordultak elő, ilyenkor, nehogy a hizómarhák megfuljanak, a hófuvatagban szabadon bocsájtattak, hogy menjenek, a merre ösztönük viszi őket. Mikor a zivatarnak vége volt, a szénakazlak mellé és más enyhhelyekre menekült jószágot összeszedték és ismét beterelték a karámba. Hogy kár esett az ily marhaállományban, az bizonyos, de akkor másképp itt nem hizlalták őket, daczára azon leczkének, melyet 1816/17-diki zivataros télen kaptak, midőn e pusztaságon több ezer szarvasmarha és ló fagyott meg. Minden épületnél fontosabbnak tartották a jó kutakat, melyek körül nád- vagy szalmakunyhók készültek és ezek képezték azon kornak külmajorjait, míg a belső a néhány alacsony hosszú ronda épületekből álló »hodály« volt. Én gyermek koromban ezt a gazdálkodást, hanem már természetesen utolsó vonaglásában, még közelről láttam.

Hogy e birtokokon kissé jobb gazdálkodás is honosodjék meg, a kincstár azokat Hengelmüller Mihály alsó-ausztriai loosdorfi nagybirtokosnak és Ritter József nevű társának 1820-ban előbb négy, azután folytatólag nyolcz, tehát összesen tizenkét évre bérbe adta. Tizenegy nagy pusztáját az aradmutinai uradalomnak, mint akkor hivatalosan nevezték, tudniillik Apácztát, Bánhegyest, Bodzást, Bassarágát, Dombiratost, Földvárt, Nagy-Kamarást, Kunágotát, Kupát, Meggyest és Sziondát, melyek területe $93.299^{762}/_{1100}$ holdat tett, évi 95.000 frtért kapták haszonbérbe, tehát holdankint egy forintnál valamivel drágábban. A szerződésbe foglalt haszonbéri feltételek meglehetősen szigorúak voltak, de azokat nem

igen tartották meg, a mit mutat az is, hogy midőn Hengelmüller 1824-ben több, mint 133.000 forintnyi bérhátralékkal adósa volt a kincstárnak, újabban kétszer annyi időre megkapta a roppant pusztákat és a hátralék letörlesztésére a legnagyobb könnyítések biztosítottak számára. Hengelmüller azután hozzá is látott a beruházásokhoz, százezreket fektetett épületekbe, igavonó jószág és haszonállatokba, de kénytelen volt tapasztalni, hogy kiadásai és bevételei közt nincs semmi helyes arány.

Azon puszták haszonbére még csak tíz évvel is azelőtt 20—35 kr. volt holdankint, ő pedig egy forint $1\frac{1}{2}$ krajczárt fizetett. Termelt ő mindenféléből eleget, de nem lévén képes azt értékesíteni, csakhamar kénytelenítve volt 1828-ban a szerződés felbontását kérni a kincstártól, mibe ez nem volt hajlandó beleegyezni, hanem zár alá vette Hengelmüller felszerelését, mire abban a zárlat ideje alatt igen nagy kár esett. Ekkor a bérlő 1831-ben beperelte a kincstárt. A per eltartott 1837-ig, midőn a jogerős ítélet értelmében az időközben meghalt Hengelmüller Mihály özvegyének nemcsak a már akkor 518.000 forintra rugott bérhátralékot kellett elengedni, hanem még 475.000 frtot fizetni is. Így gazdálkodtak akkor az állam javain roppant kárára a mezőgazdaság fejlődésének, mert az kétségtelen, hogy Hengelmüller nagyon szép kulturát kívánt e pusztaságon meghonosítani és a munkaerő szaporítása érdekében például Apácza magyar községét, mely most 3630 lakossal bír, szintén ő telepítette.

A kincstár egész a legujabb időig e javakat főleg azért kezelte oly rosszul, mert sohasem tudták az intézők, hogy mit fognak vele csinálni. Majd elakarták adni, majd meg úgy leköltötték jelzálognak, hogy arról szó sem lehetett. Ez ingadozás azt eredményezte, hogy a kezelési rendszer folyton változott. Ehhez járult, hogy a hűtlen hivatalnokok oda lenn és Bécsben össze-játszottak a bérlőkkel a kincstár megkárosítására. Erre a legjobb alkalmat az építkezések és az ugynevezett relaxaták voltak. Ez utóbbiak alatt a különféle okok és ürügyek alapján kért és kapott haszonbér-elengedéseket kell érteni, melyekből természetesen része volt mindenkinek. Sok bérlő ez úton nagyon is boldogult a régibb időben, midőn az is előfordult, hogy megvettek valamely rossz, vizenyős területet a kincstártól és azt ugyanazok segélyével, a kik a relaxatákat ki-

eszközölték, becserélték a kincstár legkitünőbb földeivel. Nagyobb bérletekre, a milyenek alakjában el is adattak, a pécskai kincstári uradalom 1855-ben osztatott fel. A következő évben azt a nemzeti bank vette át és alatta kezdődött meg az építkezés, mely 1867-ben fejeztetett be. Tíz év alatt az 1868. évi beszámolás szerint lakóházakba és gazdasági épületekbe állítólag 1½ millió forintot fektettek be a bérlők, kiknek ez részint a haszonbérbe tudatott be, részint tényleg kifizettetett. Később kitűnt, hogy botrányos és szemérmetlen dolgok történtek az említett tíz év alatt az épületek átvétele alkalmával, de azokon az alkotmányos kormány már nem segíthetett, kongó téglá helyett vályogból, mész helyett sárral építettek.

A beruházás építkezések útján egyes pontokon 21, másokon 35, de a legtöbbnél 40—45 forintot tett ki holdankint. Daczára annak, hogy ezen épületek csak néhány évtized óta állanak, már tíz évvel ezelőtt soknak roskatag és veszélyes voltát állapították meg.

A magyar kormány 1870-ben husz éves bérleteket léptetvén életbe, új szerződési feltételek állapittattak meg. A gazdálkodás szemlátomást javult is e bérleteken, melyek közül nem egy bármely uradalom drága majorjaival versenyzett. Azután megint az eladás eszméje merülvén fel a bérletek csak hat évre adattak ki. Ezen állapotban érte a birtokot a törvényhozás azon elhatározása, hogy az eladassék. Első sorban a nem túl magas becsáron a birtokkal a hátralékban nem levő bérlőket kínálták meg, azután pedig a községeknek, de legnagyobb részt magánvásárlóknak adták el azt. Most a kincstárnak tehát nagyobb birtoka Csanádmegyében nincs, hanem annak helyén sok új középirtokos és néhány község gazdálkodik, továbbá a telepítvényesek kaptak egy-egy darab földet, melylyel határukat kiegészítették.

Ez az átmenet volt egyik oka az idén kitört munkászendülésnek is, mert általa néhány ezer ember keresete és megélhetése vált bizonytalanná.

DR. GAÁL JENŐ.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Julius.

1-én. A vetések állásából — a középen felüli, közepszerű és középen alóli minőségű vetések arányából — a következő termés-mennyiség remélhető: 53·6 millió hektoliter buza, 16·9 millió rozs, 20·9 millió hektoliter zab, 18·32 millió hektoliter árpa. (Az 1891. évi tényleges eredmény volt 49·18 millió hektoliter buza, 15·44 millió hektol. rozs, 19·3 millió hekt. árpa, 21·67 millió hekt. zab.)

Wekerle pénzügyminiszter Bécsben az osztrák pénzügyminiszterrel a valuta törvényjavaslatokon az osztrák képviselőházban ejtett módosítások felett tárgyal.

2-án. A p. m. kereskedelmi bank részéről a berettyó-kőrös szabályozási társulattal 4·18 millió forintnyi kölcsön tárgyában alkudozások folynak korábbi kölcsönök convertálása czéljából. A pénzügyi és a földmívelési miniszterek jóváhagyták ezen kölcsön felvételét.

Az o. m. államvasút-társulat magyar bánya és kohó igazgatóságára tökéletesen berendezkedvén, megkezdte működését s július 1-én az igazgatósági pénztárt is megnyitották.

A barcs-pakrácsi v. r. t. közgyűlése: Üzletfelesleg 201.791 frt. és 98.208 frt. a déli vasút hozzájárulása. Ebből 297.170 frt. az elsőbbségi kötvények szelvényeinek beváltására fordított.

3-án. Augusztus 15-dikétől kezdve a m. államvasutak helyi árú-ájszabásában a szomszédforgalomban a tarifákat emelik.

Dunaföldváron kerületi takarékszövetkezet és hitelbank alakult 100.000 frt. tőkével. (100 részvény à 100 frt).

6-án. Az 1895-ben tartandó országos kiállítás tárgyában értekezleteket tartanak. Az orsz. iparegyesület a kiállítás mellett nyilatkozik.

8-án. A Párisban tartandó nemzetközi belviz-hajózási kongressusra a keresk. miniszter Gonda Béla műszaki tanácsost és Kenessey Kálmán hajózási főfelügyelőt küldte ki.

A m. államvasutak igazgatósága a budapesti ált. waggonkölcsönző r. t. és a nemzetközi waggonkölcsönző r. társulattól 1212 darab fedett és 545 darab nyitott kocsit 8 hónapra, a brüsszeli waggonkölcsönző társulattól pedig 310 darab fedett kocsit 5 hónapra bérbevett.

Pozsony megyében oly víz és jégkárak fordultak elő, melyeket hivatalosan 340.000 forintra becsültek. A tényleges kárt azonban fél millió forintra teszik, minthogy a hivatalos becslés holdankint csak 30 százalékot vett fel kárnak, holott tényleg magasabb kárak fordultak elő.

9-én. *A szepesi len- és pamutfehérítő r. t.*, mely mult esztendőben a m. iparbank által újjáalakított, 1891-ben csak csekély veszteséggel dolgozott és most alkalmasint hasznot fog hajtani. A keresk. minisztertől segélyt kap mindaddig, míg a részvénytőke (80.000 frt.) 6 százaléknyi tiszta nyereséget nem hoz.

10-én. *A m. államvasutak személyforgalma* júniusban is emelkedett (569.000 személytöbblet a mult évi júniusi forgalomhoz képest). Az első évnegyed végleges leszámolása 1³ millió frt. több bevételt mutat.

Az idei gabonakivitel tárgyában valamint az előző években, értekezletet hitt össze a m. államvasutak igazgatósága és pedig e hó 14-dikére.

A »Hungaria« árpa- és köleshántoló r. t. ipartelepe október végén üzletképes lesz.

11-én. *A Rothschild-csoport konferenciákat tart a magyar kölcsönök konverziója* és az arany beszerzési kölcsön tárgyában. Wekerle pénzügyminiszter kívánalmával szemben — néhány budapesti és bécsi pénzintézet részesítése tárgyában — a csoport részéről ellenvetések tétettek.

12-én. *A horvát országos mintapincze*, mely a horvát kormány részéről támogatatik, a horvát borok kivitelképességének emelése tárgyában lépéseket tesz.

A fiumei vízvezetékeknél szükségelt vezetéksövek szállítása (körülbelül 200.000 forintnyi értékben) a krompach-hernádi vasmű társulatnak adatott át (az angol, francia és belga verseny daczára).

13-án. A m. hitelbank egyesült gőzmalmai félévi mérlege 65.000 frt. tiszta nyereséggel záródott.

14-én. *A pénzügyminiszter által a csoportnak bizalmasan általadott kölcsöntervezet egy bécsi lap által közrebocsáttatott*, daczára annak, hogy a titoktartás kikötötett. A főfeltételek: 60%-nyi részesedése a m. államkincstárnak, hogyha a kibocsátási árfolyam magasabb az átvételi árfolyamnál; a csoport 200 mill. koronát vesz át, ha csupán egységes 4%-os járadék-kölcsön bocsáttatik ki. Ha pedig vasuti kölcsön is, akkor 140 millió koronát a 4%-os járadék-kölcsönből és 80 millió koronát az új 4%-os vasuti kölcsönből. Továbbá 10 millió forintot a konverzió céljaira szánt kibocsátásból és 20 mill. aranyjárdékat az aranybeszerzésre szánt kibocsátásból. Ha azonban a szabad kicserélések után kevesebb maradna, a csoport csak ezen maradandó összegre tarthatna igényt. Az aranybeszerzésre szánt kötvények csak külföldön helyezendők el. A csoport választhat csupán 4%-os egységes koronakölcsön és kapcsolatosan evvel kibocsátandó, 70 év alatt beváltandó vasuti kölcsön közt.

Nyitrán tenyészállat-kiállítás tartatik vásárral egybekötve.

A kénsav és vegyészeti ipar r. t. ezentúl *»Hungária«* mártárgya kénsav és vegyészeti ipar r. t. czég alatt fog működni.

A gabona-kiviteli értekezlet a teherkocsik állományát tudomásul veszi; a buzaaratás várható eredményét 35 és 38 millió métermázsára becsli és csak déli Németország és Svájcba tartja lehetőnek a kivitelt, Francia és Angolországba nem, mivel az amerikai és orosz verseny valószínűleg nagyon érezhető lesz. Árpa-kivitel alig várható, mivel a jobb minőségű árpa kevés. A lisztkivitel csak a díj-

szabás leszállítása által Fiumén át lenne lehetséges, mire nézve az államvasutak igazgatósága még a malomegylet véleményét fogja kérni.

15-én. *A m. északkeleti vasut közgyűlése:* Wekerle pénzügyminiszter leiratát a részvények felmondása és 197 forinttal való beváltása tárgyában tudomásul veszik. A pénzügyminiszter a felmondási naptól fogva a beváltási napig — legkésőbbben deczember 31-dikéig — a részvényeseknek a részvénytőke 50/0-át kiutaltványozni késznek nyilatkozott. Ezt köszönettel tudomásul veszi a közgyűlés és a társulat felosztatását mondja ki, az igazgatóságot megbízáván ennek keresztülvitelével.

16-án. A kereskedelmi miniszter a fővárosnak tudtára adta, hogy a *budapesti elektromos városi pálya r. t. módosított alapszabályai* a keresk. czéglajstromba bejegyeztettek, minek következtében a Siemens és Halske városi pályavállalat engedélyeinek átengedését helyben hagyta.

A déli vasút tarifa-reformja tárgyában a miniszter felhívást intézett a társulathoz.

Lukács Béla magyar kereskedelmi miniszterré neveztetik ki.

17-én. Bécsből jelentik, hogy a *Rothschild-csoport a kölcsön-tárgyalásokat* elnapoltaknak tekinti. A magyar aranyérmek veretését folytatják, mire a m. pénzügyminiszternek 45 millió frt. arany, az osztrák pénzügyminiszternek 30 millió frt. aranykészlet áll rendelkezésére; ez utóbbi a pénzkészleteiből még tetemes aranyösszegeket vásárolhatna. A tárgyalások az osztr.-magyar bankkal csak őszkor kezdődnek újra.

A kereskedelmi miniszter kérdést intézett a budapesti keresk. és iparkamarához *az országos kiállítás tárgyában*. Az érdekelteket a kamara e hó 19-én tartandó értekezletre meghívta.

Az Adria tengeri hajózási r. t., tekintettel a nagyobb borvitelre az olasz kikötők és Fiume közti járatok szaporításáról gondoskodott.

Az eszéki keresk. kamara a horvát jelzálogbanknak Eszéken felállítandó fiókja tárgyában küldöttséget küld a horvát bánhoz.

Az országgyűlés elnapolása.

19-én. *Az országos kiállításról* tartott nagy értekezleten az érdekeltek a kiállítást ipari szempontból sem szükségesnek, sem czélszerűnek nem tartják, de a milleniumi ünnepély alkalmából egy országos kiállítás rendezését mégis mellőzhetetlennek vélik. A döntés ennek következtében a kormány elhatározásától függ. Az érdekelt ipari körök a nemzeti ünnepély fényének emelésére áldozatoktól sem riadnának vissza.

A valuta és konverzió kölcsönügyletről a csoport és a magyar pénzügyminiszter közt felmerült nézeteltérések kiegyenlítését kölcsönös engedmények útján reménylik. A keresztülvitelt őszre halasztották.

A p. m. kereskedelmi bank Brassé várossal 1.18 millió forintnyi kölcsönügyletet kötött.

A m. helyi érdekű vasutak r. t. megalakult 4 millió frt. tőkével 500/0-os befizetéssel. A r. társulat igazgatósága új helyi érdekű vasutak építése és 4 1/20/0-os kötvények kibocsátásával (3 millió frt. értékben) foglalkozik. A társulat elnöke Lánczy Leó, igazgatók: Lánczy, Gajári, Gerhard, Ugron, Erlanger, Weisz Fülöp, Péter

Gyula; felügyelő bizottság: Szokoly Gyula, Püspöky, Fellner, Schön Vilmos; helyettes Kónyi Emil.

A »Ruda 12 apostol aranybánya« Erdélyben az utolsó évben 654³² kilogr. aranyt állított elő (770⁴⁹ kil. mult évben).

20-án. A budapesti bankegylet r. t. félévi mérlege két millió forintnyi tőke, valamint az új tőkére történt 203.180 forintnyi befizetés után 45.312 frt. tiszta haszonnal záratott le, mi 15²⁰/o kamatozásnak felel meg.

Félhivatalos jelentés, hogy az új m. keresk. miniszter a közlekedési politikában rendszerváltoztatást nem céloz.

21-én. A magyar és osztrák vasutak öt hónapi bevétele tesz Magyarországon 33³³² millió forintot (+ 1.180 mill. for. az 1891. évi bevétellel szemben), Ausztriában pedig 78⁸⁹ millió forintot (— 4.786 mill. frt. az 1891. évi bevétellel szemben).

22-én. A budapesti szerb főkonzul a kőbányai — becslés szerint — sertéskereskedésre vonatkozólag figyelmeztetést intézett a szerb kereskedőkhöz. Ez ellen a kőbányai tőzsdeszokványokra utaltak, melyek szerint a sertéskereskedés mázsálás szerint történik.

A szegedi ipartestület az országos kiállítás megtartása ellen nyilatkozott.

A faipar r. t. (Popper Lipót) megalakult 32 mill. frt. befizetett részvénytőkével. Székhelye Budapest. Célja erdészeti üzletek nagyban való kiaknázása. Elnöke Bujanovits Sándor, alelnöke Wahrmann József. Az üzlet augusztus elsején veszi kezdetét. A társulat megvette a podhrágyi Popper bárók wygodai erdészeti uradalmát.

23-án. Az első m. áll. biztosító társulat életbiztosítási üzletét Poroszországra is kiterjeszti. A »Nord. Allg. Ztg.« a társulat nagy tartalékalapjára és kiterjedt tevékenységére utal.

24-én. Wekerle pénzügyminiszter a konverzióról Pallavicini örgróffal és Széll Kálmán, a m. jelzálogbank elnökével értekezett. Ezen értekezlet folytán az ügyletnek elhalasztását határozták el.

25-én. A czeni cukorgyár r. t. 180 forintnyi osztalék kifizetését határozta (22¹²⁰/o).

26-án. A déli vasut kamarai illetékéből Budapestre 40⁰/o, Győrre 50⁰/o, Sopronyra 27⁰/o, Pécsre 20⁰/o és Zágrábra 8⁰/o esik a vonalok hossza arányában, de az összes kamarai illeték megállapítása egységesen a budapesti kulcs szerint történik.

A petrosény-livazeny-lupényi h. é. vasut elsőbbségi kötvényei, valamint az urikány-zsilvölgyi m. kőszénbánya r. t. részvényei jegyzését a budapesti tőzsdén megengedték.

27-én. A Hungaria műtrágya-kénsav és vegyészeti ipar r. t. harmadik gyár építését határozta el Zsolnán, a hol az építéshez hozzá is fogtak. A Hungária igazgatójává a »m. mezőgazdák szövetkezete« eddigi igazgatóját, Benes Józsefet nevezték ki.

28-án. A déli vasut a m. keresk. miniszter által javasolt árúdijszabást elfogadja.

29-én. A fővárosi bankegylet r. t. félévi mérlege 400.000 frt. tőke után 20.088 frt. tiszta hasznot mutat. (10⁰/o pro rata temporis.)

30-án. A kereskedelemügyi miniszter kiküldte Scholmaschi kikötőkapitányt a hazai tengeri hajózás tanulmányozására.

31-én. Az 1893. évi állami költségvetés tervezete már elkészült s a minisztertanács szeptember hó 10-én fogja tárgyalását megkezdni.

A Popper Lipót-féle faipari részvénytársaság forgalmi igazgatójává Leitner Gyula Ottót, a Ganz vasöntöde r. t. eddigi forgalmi felügyelőjét nevezték ki.

Az 1891-ik évi mezőgazdasági termelés összes értéke az országos statisztikai hivatal összeállítása szerint 1.039.7 millió frtra rúgott. A fontosabb termények a következő eredményeket tüntetik fel:

	Bevetett terület kat. holdakban	Termés méter- mázsában	Átlag termés holdankint mét. m.	Érték millió frt.	Átlag érték méterm. frt
Búza	5.235.166	37,780.954	7.21	338.4	8.96
Rozs és két- szeres . .	2,059.608	10,958.363	5.33	84.3	7.60
Árpa . . .	1,812.900	12,118.419	6.68	72.9	6.01
Zab	1,749.753	9,858.339	5.63	52.5	5.31
Kukoricza .	3,496.531	37,919.716	10.84	186.4	4.92
Repcze . . .	84.473	387.283	4.59	5.3	13.73
Burgonya .	750.009	20,659.261	27.55	38.9	1.88
Dohány . .	74.550	665.856	8.93	12.3	18.44

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Az arany-valuta behozatala Németországon. A magy. tud. Akadémia Lévay alapjából megjutalmazott pályamű. Írta Pisztory Mór. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1891. évi 67. kötetéből. Budapest 1891. 110. l.

A magy. tud. Akadémia pályakérdések kitűzésével sorban tanulmányoztatta a német, az amerikai és az olasz újabb valuta-törvényhozást. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy az Akadémia e tanulmányokat nem pusztán azért végeztette, hogy megismertesse az illető törvényeket, keletkezésöket, az azokra vonatkozó főbb irodalmi termékeket, továbbá, hogy levonnassanak a valutát illető általános következtetések, hanem főleg azért, hogy az illető törvényhozásokból merithető tanúságok hasznosittassanak zavaros valuta-viszonyainkból való kibontakozásnál. A tanulmányoknak tehát nem pusztán elméleti, hanem igenis gyakorlati célnak kellett szolgálniuk, irányt kellett mutatniuk kormánynak és az érdeklődő közönségnek, de legkivált a törvényhozásnak.

Megfelel-e a jelen munka a vázolt feladatnak, különösen vizsgálta és fejtegette-e mindazokat a részleteket, melyeket saját valutánk rendbehozatalánál okvetlenül figyelembe kellett venni, ebből a szempontból kell a bírálatot gyakorolnunk. Annál inkább alkalmazhatjuk pedig ezt a magasabb mértéket, mert hiszen a munkát egyetemi tanár írta, kiről fel kell tételezni, hogy van benne tudományos felfogás és képes a kérdéseket elemeikre szétbontani. Hiszen az egyetemi tanárnak nem az a feladata, hogy beverje hallgatóiba az illető tudományszakot, hanem megtanítsa azokat a szabályos és rendszeres kutatásra és az önálló gondolkozásra. Ezt a célt pedig a tanár csak úgy érheti el, ha maga is tud gondolkozni vagyis tudja a kérdéseket elemeikre szétbontani, a lényegest a lényegteltől megkülönböztetni.

S ha a jelen munkát a most körülírt feladatkört nézve vizsgáljuk, határozottan gyengének, sőt céltévesztettnek mondhatjuk. Hosszan foglalkozik oly témákkal, melyekkel röviden is lehetett volna végezni, ellenben nem tárgyalja vagy csak mellékesen érinti éppen azokat a kérdéseket, melyek a valutaviszonyok rendezésénél éppen oly fontosak, sőt sok tekintetben még fontosabbak mint a valuta maga vagyis a fém, a melyből a közkötelező általános fizetési eszközül szolgáló pénzt vagy röviden folyó pénzt verik.

A munka tartalmának rövid ismertetése mindenkit meg kell arról győznie, hogy bírálatunkban általában nem voltunk szigorúak.

A bevezetésben téjékoztat nyújt a valuta-kérdés jelen állásáról, majd áttér a régi német pénzviszonyok vázolására. Hosszabban foglalkozik az 1857. évi pénzegyezménnyel, különösen pedig az ezt megelőzőt német irodalommal. Előadja az aranyvaluta érdekében Németországban kifejtett társadalmi és irodalmi mozgalmat. Ismerteti az 1871. és az 1873. évi törvények tárgyalásánál kifejtett vitát, majd részletes kivonatban közli az 1873. évi törvényt. Mindezek az ismertetések a dolgozatnak több mint felét veszik igénybe. A VI. fejezetben a valuta törvények végrehajtásával és következményeivel, lényegileg az árhanyatlással foglalkozik. A VII. s utolsó fejezetben az aranyvaluta elleni áramlattal foglalkozik s egy csomó német író idéz, kik mind az aranyvaluta ellen a bimetallismus mellett küzdöttek. Ezek ellenében Bambergert lépteti sorompóba.

Nem egész 4 oldalon vonja le a hosszas, sok idézettel spékelt tanulmányból a következtetéseket. Felveti mindenekelőtt a kérdést, hogy Németország helyesen cselekedett-e, hogy az ezüst valutáról az arany valutára tért át. De ezt a kérdést azzal üti el, hogy erre a válasz a szerint változik, a mint valaki az arany vagy a bimetalistikus valuta mellett foglal állást. Helyette azonban felhozza, hogy Németország már 1855-ben áttérhetett volna az aranyvalutára, ha elfogadja vala Ausztria indítványát s ekkor olcsóbban vihette volna keresztül a reformot. Megtámadja az átmenetre nézve megállapított $15\frac{1}{2}$ -es arányt, még pedig azért, mert később az arany és ezüst közt való értékarány 17, sőt 20-szoros vala. Kiemeli, hogy annyiban dicséretes a német pénzreform, mert egységes pénzt teremtett s végre hogy »a német pénzrendszer nagyszerű épülete ma is betetőzetlenül, mint egy nagy kérdőjel áll előttünk«.

Ha szerző tudományosan jár el, tanulmányában a fősúlyt nem arra fekteti, hogy mit mond ez vagy az az író, hanem fejtegeti mindazokat a részleteket, melyek a pénzviszonyok szabályozásánál fontosak.

Tagadhatlan, hogy a pénzviszonyok szabályozásánál különös súlyt kell fektetni a valuta megválasztására. De nem ez az egyedül fontos. Világos ez rögtön, ha szem előtt tartjuk, hogy minden pénzrendszerben a valutapénzen kívül még szerepel a váltó- és az aprópénz. Már a pénzrendszeren kívül esnek ugyan, de azzal szoros összefüggésben állanak az u. n.: pénzhelyettesítők, különösen a bankjegyek, melyek a nagy forgalom tulajdonképi fizetési eszközei. A valutakérdéseket okvetlenül a bankjegy kibocsátással kell együtt tárgyalni, mert csak így jutunk el a forgalmi eszközökhöz és ezek kölcsönhatásához. Különös súlyt kell fektetni arra az arányra is, melyben a váltó- és aprópénzek kiverhetők, továbbá a határvonalra, melyben ezeknek fizetési erő tulajdonittatik, az anyagra, melyből veretnek. Fontos a pénz- és a bankjegy darabolási kérdés. A német valuta szabályozásánál különös kiemelkednek a Reichscassenscheine.

A német valuta-törvények végrehajtásánál különösen kiemelkedő tünet, hogy az aranypénzek sokkal előbb hozattak forgalomba semmint az ezüstpénzek, melyeket helyettesíteniök kellett volna. Mi volt ez eljárásnak gazdasági eredménye. E kérdés tanulmányozása és kifejtése határozottan szükségesebb és fontosabb lett volna a különböző bimetalistikus és monometalistikus vitáknál. Hogy a többi általunk felvetett kérdések még kiválóbb fontossággal bírnak, nem is kell említenünk.

Tény az, hogy a dolgozat semmit, de semmit sem nyújt abból, a mi valutaviszonyainkat nézve tulajdonképen szükséges és hasznos lett volna. A munkának gyakorlati haszna csekély, hogy ne mondjuk semmi. — A munka egyetlen nagy érdeme a széles körű olvasottság. Ha ez önmagában véve érdem és a vele járó sok hosszú idézet és fordítás a munkának tudományos színvonalat köcsönöz, akkor a jelen munka a tudományosok közé tartozik. De nézetünk szerint valamely munkát nem az idézetek, hanem az alapos munkás-ság, önálló gondolkozás és érvelés teszi tudományossá s ha erre a magaslatra emelkedünk, a munkában ugyan semmi tudományosság nincs, mert abban az önálló gondolkozásnak és felfogásnak nyomai alig találhatók. Az egész mű compilatio, innen-onnan összeszedve, hogy az ívszám megteljék.

S a munkának ebből a természetéből is folynak az ellenmondások, melyek a dolgozatban nem éppen ritkák. Nagyszerű épületnek nevezi a német valuta-reformot s nem csak egész fejezetet szentel e reform ostromának, hanem azt itt-ott maga is erősen támadja. Hogyan lehet nagyszerű az oly épület, mely annyira és oly mérvben kihívja a szerző szerint természetesen teljesen jogosult kritikát. De itt nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy szerző előadja ugyan, hogy miért áll az épület még ma is betetőzetlenül, de egy szóval sem bocsátkozik annak a kérdésnek tárgyalásába, hogy a nagymennyiségű ezüst pénz okozott-e forgalmi zavarokat vagy sem, s ha nem, miért nem? Pedig ez a kérdés éppen valuta-reformunkat nézve igen is érdekes és tanulságos lett volna. Természetes, hogy e kérdés taglalásánál már mélyen be kellett volna menni a forgalom által kiegyenlítési és fizetési eszközökben támasztott igényekre.

Apróbb kis hibáknak feszegetésébe, minők p. o. hogy az egyik oldalon azt mondja, hogy 1880. év végén szüntettetett meg az ezüst pénzek bevonása, míg a másik oldalon hivatkozik Bismarck beszédére, mely szerint ez 1879. május 16-án, tehát még az 1879. év első felében történt. Vagy később előadja, hogy a mint a német ezüst piacra került rögtön észrevehető volt annak nagy hatása, majd azt hozza fel, hogy nem kizárólag a német valuta reform létesítette az ezüst ár hanyatlását, majd ezt az árhanyatlást Soetbeer nyomán, kit e helyütt azonban nem idéz, nem az ezüst világ termelésének, hanem inkább az indiai kormány váltóknak tulajdonítja. S e helyütt esik meg a szerzőn, hogy oly adatokra, t. i. az ezüst termelési adatokra hivatkozik, melyeket fel sem hoz s állítja, hogy az ezüst termelés 1882 óta csökkent (68 l.), holott a világ ezüst termelésének nagy arányú emelkedése egyáltalán meg nem szűnt. Ily apró hibának akarjuk tulajdonítani, hogy Angolország Erzsébet királynő óta 1817-ig erősen ragaszkodott ezüst valutájához, mely szerint egy angol pénzverdei fontból 62 shilling veretett. Ha csak a Nemzetgazdasági Szemle 1889-ik évfolyamában megjelent rövid vázlatot az angol valuta-reformokról olvassa, nem állít ilyesmit. Abból ugyanis olvashatta volna, hogy már a mult században korlátoltatott az ezüst pénzek fizetési ereje és szüntettetett meg az ezüst folyó pénzek veretése. S így csak apró hibául rójuk fel, hogy arról nincs tudomása, hogy az angol valuta reformnak ugyanazt a nagy gazdasági hátrányt, t. i. az árhanyatlást róják fel, melyet a német valuta-reformnak.

Mire azonban különös súlyt akarunk fektetni az egy oly tétel, melyet elhallgatnánk, ha német agrárius mondotta volna, de melyet

nem hallgatunk el, midőn tudós egyetemi tanár állítja fel. — Emlegettük, hogy szerző felhossa, hogy a német valuta-reformban az aranynak az ezüsthöz való értékviszonya $15\frac{1}{2}$ -ben, tehát az addig nemcsak a francia pénzrendszerben, hanem mondhatni a világ piaczon is csaknem egy egész századig fenállott értékviszonyban állapította meg. Ezt a megállapítást bűnül rója fel, mert az arany az ezüstnek csakhamar 17-szeres, sőt később 20-szoros értékét tette. Megróvható-e a törvényhozás olyas valamiért, mi csak később állt elő, melyet nem kellett szükségképen előre látnia. A törvényhozásnak csak a tényleges viszonyokból kell kiindulnia, de jós tehetséggel nem kell birtania. Hibát követett volna-e el a törvényhozás akkor, ha megfordítva történik s az ezüsttermelés helyett az aranytermelés öltött volna nagy arányokat. Különbözik nem ezt vesszük a tudós tanár úrtól rossz néven, hanem azt a kijelentését, hogy mert a régi kötelezettségeket az ezüsthöz viszonyítva okvetlenül értékesebb aranyba kellett teljesíteni, az adósok határozottan károsodtak. Fel-tétlenül igaz-e ez a tétel vagy sem? Az adós a régi pénzben el-vállalt kötelezettségeket pénzzel teljesíti ugyan, de tényleg még sem pénzzel, hanem azzal a munkával, azzal az áruval, melylyel a telje-sítéshez szükséges pénzt beszerezte. Pusztán azért, mert az ezüst, melyen régi kötelezettsége alapult, értéktelenebbé lett, az adós még egyáltalán nem károsodott. Károsodott, ha általában károsodott az áruk áranyatlása által, melyet az ezüst áranyatlásának csak akkor lehetett volna felróni, ha az áranyatlást kizárólag az ezüst árának csökkenése okozta volna. De ezt senki sem merte állítani.

S itt akarnók még különösen kiemelni, hogy a törvényhozás és a végrehajtó hatalom csak azért kezeskedik, hogy bizonyos pénz-darabban bizonyos mennyiségű fém van, de az illető fém mennyiség vásárlási képességét, vagyis ezen alapuló értékét nem szavatolja. A törvényhozás egész korrekt járt el, midőn a régi ezüst pénzt oly aranypénzzel helyettesítette, mely a helyettesítés idejében egyenértékű vala. Az egyenértékű későbbi megzavarása épen oly kevésbé lobbantatható a törvényhozás szemére, mint a pénzül kivert fém vásárlási képességének későbbi emelkedése vagy hanyatlása.

Még furcsább azonban az az állítása, hogy a fogyasztási árak vagy más szóval a kisforgalom árai azért nem hanyatlottak, mert ezeknél a fizetési eszköz az ezüst, jobban mondva az ezüst váltópénz, továbbá az aprópénz. Tudtunkkal a fogyasztási árak is hanyatlottak, habár korántsem — s ez a dolog természetéből folyik — abban a mérvben, melyben a termelési vagy vételárak, illetőleg a nagyforgalom árai csökkentek. De erre nem fektetünk súlyt, hanem igen is arra, hogy sem a váltó, sem az aprópénzt sehol sem verik ki teljes értékben. Értékek vagy vásárlási képességek nem a saját anyaguktól, hanem a valutapénztől függ, melyre becséreltetnek, az ezüst váltópénzeknek vásárlási képessége teljesen azonos az arany-pénzzel, melyre bármikor fel lehet cserélni.

Különbözik a francia és a német nagy forgalmi árak szintügy hanyatlottak, mint az angol árak, habár nem is abban a mérvben. Azt hisszük, hogy ezek a különbségek nem a valutaviszonyok különbségében, vagyis abban, hogy az első két államban a béna valuta, az utóbbiban a tiszta arany valuta van érvényekben, hanem kereskedelmi viszonyaik, különösen árubeszerzési forrásaik különbségében rejlik.

Azt hiszszük, hogy a felhozottak untig és bőven elegendők arra, hogy bennünket a munka értékéről tájékoztassanak. De elegendő azon ítéletünk igazolására is, hogy a munka nélkülöz minden tudományos felfogást, mely tulajdonképen nem áll egyébből, mint hogy a dolgok mélyébe behatoljunk, az egyes kérdéseket elemeire szét bonczoljuk, majdan pedig ismét egy összefüggő egészsze alkossuk s ezáltal a megértést elősegítsük.

x. y.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A Revue d'économie politique f. é. áprilisi száma közli Villey E. »Le socialisme contemporain« (a mai szocializmus) cím alatt két tudományos társaságban, a genti »Société libérale pour l'étude des questions et oeuvres sociales« s a lüttichi »Cercle d'études sociales« körében tartott felolvasását, mely nemcsak tárgyánál, hanem írójának szellemes és éles bírálói tehetségénél fogva is magára vonja a figyelmet.

Értekező, miután néhány bevezető sorban jelezte, hogy a szocializmus eszméi rohamosan terjednek s hogy maga az eszme francia eredetű ugyan, de dajkaságban Németországon volt s ott valóban jó sorsban részesült: két irányban veszi vizsgálat alá a mai szocialisztikus mozgalmakat. Először keresi azok lélektani okait, azután keresi azt, hogy mi jó van azokban, mit lehet belőlök elfogadni.

A szocializmus lélektani okai gyanánt értekezőnk három jelenséget hoz fel, mint olyanokat, melyek napjaink jellemző vonásait képezik s egyuttal melegágyul szolgálnak a szocialisztikus áramlatoknak. Az első: az állam túlbecsülése; az a hit, hogy az állam a gondviselés szerepét játszani hivatott felsőbb lény. A másik: az államok alkotmányának demokratikus irányban való fejlődése, mi népszerűvé tette azt a felfogást, a mely szerint az államhatalomnak nincsen határa. A harmadik: a parancsoló szükség-szülte vágy a szegényebb osztályok sorsán javítani. A két első eszmeirányt aztán a következő sorokban egyenesen sophismának jellegzi Villey, míg a harmadik helyen jelzett fejleményről elismeri, hogy az általános szükségesen alapul, tehát teljes létjoggal bír.

A mint látjuk, a két első pont tulajdonkép a politikába vág. Hogy az állam mi és mire képes, azt eldönteni nem a közgazdaságtan feladata. Ámde teljesen igaza van értekezőnknek abban, hogy e kérdések a legszorosabban összefüggenek tudományunk problémáival s a gyakorlati közgazdaságtan sarkpontja, a mely körül az egész tan forog, az állam személye. Sőt tovább kell mennünk: meg kell engednünk értekezőnek azt is, hogy a szocializmus a szó azon legtágabb értelmében, a melyben ő azt érti, az állam erejére van építve, a mint a szavak is mutatják: szocializmus ellentéte levén az individualizmusnak (ez ellentét kifejezésére használta volt azt először Leroux), ellentét, melyben a társaság uralma van hangsúlyozva az egyes felett; ám a társaság képviselője az állam, mint szervezett társadalom. Igaz tehát, hogy a szocializmus létjoga csak akkor van megállapítva, illetve, a mennyiben itt tulajdonkép mindig csak többkevesebről lehet szó, e létjog csak addig terjed, ha és a meddig az állam hivatottsága a társadalmi élet szabályozására bebizonyított. S mert a szélső liberálisták eszményét képező tiszta jogállam is

szükségkép szabályozza a társadalmi életet: nem játék a szavakkal, ha azt mondjuk, hogy az ily állam is szükségkép magával hoz nagy adag szocializmust. A gyakorlati kérdés tehát esetünkben tulajdonkép úgy volna felteendő: képes és hivatott-e az állam túlmenni az együttélés feltételeit előíró jog megállapításának feladatain s egyenesen kikényszeríteni bizonyos cselekvést abból a célból, hogy a vagyonmegosztás az alsóbb osztályok javára a jelenleginél kedvezőbben alakuljon?

Villey az államnál nem a képességet, hanem a hivatottságot veszi tagadásba. Mint szabadelvű nemzetgazda, következetesen támadja az állami ugynevezett gondviselés létezését. Azon szellemes és lényegében helyes kritika után, melylyel az államot organizmuszhoz hasonlító elmélet ellen fordul, hangsúlyozza, hogy az állam nem valami felsőbb értelem, hanem csak felsőbb hatalom, hogy e hatalom tulajdonkép a kormánynál van és a személytelen állam nem egyéb, mint ez a kormány, mely vagy egy ember (*l'état c'est moi*, XIV. Lajos szerint) vagy egy párt. Első esetben despotia, második esetben a többség uralma; Mill szerint az utóbbi még veszélyesebb, mert az elnyomott itt nem talál támogatásra vagy legalább részvételre a másik versenyző hatalomnál. A legdemokratikusabb államban sem lehet azt mondani, hogy az állam a nép, csak egy szempillantást kell vetni a parlamentáris kormányformával bíró államokra, hogy meggyőződünk az ellenkezőről.

Értekezünk e szavaiban sok, sajnos, nagyon is sok keserű igazság rejlik. Tény az, hogy azok a ragyogó eszményképek, melyeket például a német kathedraszocialisták, Schmollerrel élükön, az államnak a közgazdasági életbe való avatkozásáról s annak jó hatásairól festenek, a valóságban, a mai államok körében nagyon sokat veszítenek ragyogásukból. Sokat, de nem mindent. S éppen abban rejlik a vigasztaló, hogy az állami élet fejlődése, tökéletesbülése magával hozza a nehezebb feladatok megoldásának lehetőségét, míg bizonyos könnyebb feladatokat már most is elbir az állam, a nélkül, hogy az értekező által oly sokat emlegetett rabszolga-helyzetet teremtené meg alattvalói számára. Az állam nem a bölcsek uralma, mint Plato kívánta volt, hanem hogy úgy mondjuk, testünkből való test, vérünkből való vér. Ámde éppen e körülményben rejlik az állam és nevezetesen a demokratikus állam ereje. Ha az állam nem képvisel is valami magasabb gondviselést, annyit meg kell engednie értekezünknek, hogy az általánosan érzett szükség által hajtatik. S miután éppen Villey jelezte volt, hogy a szegényebb osztályok sorsának javítása ilyen általánosan érzett szükség (3. pont), akkor az állam — mint e cél elérésére szolgáló eszközök megtalálója és alkalmazója — minden felsőbb eredet vagy különös értelem és hatalom nélkül, egyszerűen a közvélemény szolgájakép cselekszik és legkevésbé érheti a vád, hogy rabszolgákká teszi alattvalóit, mikor a szocializmusz virágát, a hogy Villey nevezi, a társadalom, az emberiség szolidaritásának érzetét ápolja, ha mindjárt kényszerintézmények útján teszi is ezt, mert hisz, mindig értekezünk szavaival élve, parancsoló szükség-szülte vágnak engedelmeskedik.

Értekezünk tehát nem egészen igazságos a mai — elismerjük, eléggé tökéletlen — állam iránt. S ez igazságtalanságot nem teszi jóvá az a nyíltan vallott álláspontja sem, mely szerint az állam közbeléphet ugyan a szegény osztályok sorsának javítására, de csak

kettős feltétel alatt: hogy teljesen tisztelje a szabadságot és hogy ne semmisítse meg az egyéni kezdeményezést és erélyt. Mint látjuk, két oly feltétel, melyek nincsenek összhangban; a második sokkal kevesebbet foglal magában, mint az első. A szabadság teljes tisztelése: ez mindenesetre a legmesszebb menő kíváncsi, a mit az állammal szemben támasztani lehet. Ez annyit tesz, mint hogy az állam ne parancsoljon reá polgárait, hogy tegyenek vagy ne tegyenek valamit, hanem csak tanítsa, bátorítsa őket arra, hogy valamit tegyenek s óvja őket attól, hogy más valamit tegyenek. A cikk végén egyenesen kifejti Villey, hogyan képzei az állam ezen óvatos beavatkozását. A békéltető bizottságok felállítása, a munkásifuság oktatásának biztosítása, a munkások szövetkezésének előmozdítása, a munkások elhelyezésének ingyenes közvetítése, az önszegély sikeres eseteinek jutalmazása: minden erő ápolása — esetleg az állam erszényének bőkezű megnyitásával — ez értekező programja. Nagyon helyes és szép program, tagadhatlanul. De nem bírjuk átlátni, miért képez szolgásgát az, ha az állam tovább megy ennél és nem csak tanácsol, hanem parancsol. Értekezőnk világosan kijelenti, hogy a kötelező munkásbiztosítás a munkás szolgálata (de l'assurance obligatoire, je ne dirai qu'un mot, c'est la servitude de l'ouvrier!). Miért? Mert az állam elrendeli, hogy a munkás bére egy részét a munkaképtelenség napjaira félretegye. Ez szerinte szolgáltság: mert talán a munkás a napi szükséglete kielégítését csorbitja meg, talán megakadályozza a munkást abban, hogy megtakarított filléreire hajlékot vagy egy kis földet vegyen magának. Eltekintve attól, hogy az az egész levonás aligha oly jelentős, hogy komoly akadályt képezzen a munkás szükséglet-kielégítéseivel vagy egyéb irányú tökegyűjtésével szemben: egy kérdéssel szeretnénk értekezőnek felelni. A mai állam elrendeli egész általánosságban, hogy a gyermek bizonyos korban az elemi ismereteket elsajátítsa: behozza a kötelező elemi oktatást. Nem áll-e itt is, hogy az állam megakadályozza a szülőt, hogy gyermeke munkáját kihasználja; nem parancsol-e rá a gyermekre, hogy bizonyos időn át az iskola padjain s ne a mezőn a libák mellett üljön, vagy a gyárban a gép mellett álljon. Itt tehát ép oly joggal beszélhetnénk általános szolgáltságról, mint amott a munkásosztály szolgáltságról. S ha mégis, tán Villey is azt fogja mondani, hogy itt nincs szolgáltság, mert a szülők saját érdekében rejlik azt tenni, a mit az állam parancsol: akkor már elesett az érv, mert hisz a munkásbiztosításnál is áll az, hogy a munkások érdeke a fillérek félrerakása a rossz napokra. A különbség a két eset közt csak az, hogy az előbbiben már megszoktuk a kényszert, míg az utóbbiban új az s az új dologtól jobban idegenkedünk, mint a régitől; a régít már nem is érezzük kényszernek, míg az újnál nagyon is tudatunkban van annak nyomása.

Villey fejtegetéseinek az a része, melyben a munkásosztály erejének, szervezkedési képességének s általa ugynevezett társadalmi függetlenségének emelkedéséről szól: nemcsak érdekes, hanem elvitathatlanul igaz is, csak hogy egészben azt a benyomást kelti fel bennünk, hogy a munkásosztály mai ereje nem az államszocializmusnak, ennek a naponta a falra festett ördögnek, hanem a munkások tapasztalatszülte okulásának következménye. S ha az a szervezkedés, mely szemeink előtt folyik, csakugyan képes lesz lenyulni a nagy munkásosztály legalsóbb rétegéig: akkor a szociális kérdés

mai alakjában le fog tűnni a napirendről: addig azonban, tehát előreláthatólag még jó sokáig, lesz mit tennie a mai államnak.

Ugyanezen számban foglalkozik Rae John, az angol munkásviszonyok egyik alapos ismerője, »L'enquête de la commission du travail en Angleterre« (a munkaügyi bizottság ankét-je Angliában) czim alatt azokkal a főbb jelenségekkel, melyeket az 1891. ápril havában kiküldött angol királyi bizottság a munkások helyzetét illetőleg eleddig kiderített. Tudva van, hogy e bizottság feladata Nagy-Britannia egész területén vizsgálat alá vonni a munkaadók és munkások közti viszonyt, különösen pedig kideríteni a köztük oly gyakran felmerülő ellentétek, viszályok okait és jelentést tenni arról, hogy a törvényhozás közbeléphet-e a tapasztalt bajok orvoslása végett?

Az előkelő államférfiakból és szakemberekből összetett bizottság, melyben úgy a munkaadók, mint a munkásegyletek képviselői jelentékeny súlylyal birnak, három osztályban foglalkozik a feltett kérdéssel; mindegyik osztály más-más munkaágakat tesz tanulmánya tárgyává. Eddig a bizottság már több mint 200 szakembert hallgatott ki. E kihallgatások főbb eredményeit közli Rae s mi e helyen csak egyet-mást hozhatunk fel a különben eléggé összevont ismeretéből.

Az első osztály eddig ugyyszólván kizárólag csak a bányászokkal foglalkozott. A munkások ezen fontos csoportja Nagy-Britanniában, csupán Skócia kivételével, már régibb idők óta erős szervezettel bír és bámulatos az az összhang, melylyel valamennyi pártálláshoz tartozó szakértő hangsúlyozta e szervezkedés jó hatását a munkás és tőkés közti viszályok kiegyenlítésére. Az utolsó harmincz év alatt a vitás kérdések eldöntése mindinkább a bányatulajdonosok és a munkásegyletek képviselőiből összetett bíróságokra ment át. Vannak vidékek s éppen a főbányaterületeken, hol e bíróságok állandók. A »joint committee« a munkások és munkaadó között kiűtött helyi érdekű viszályokban dönt, míg az egész kerületre kiterjedő hatású viták a külön bizottság elé tartoznak. A határozatoknak a két fél rendesen engedelmeskedik. A cleveland-i vashányákban 19 év óta működik egy joint committee s ez idő alatt a strike mindig el volt kerülhető, kivéve egy esetben, mikor is egy, a munkaadók egyletéhez nem tartozó bányatulajdonossal szemben kellett alkalmazni ezt a végső rendszabályt.

Jellemző az, hogy a munkabér megállapítása, ez a mindkét félre nézve oly életbevágó mozzanat, több vidéken szintén ily vegyes bizottságokra bízott. Így pl. a dél-shaffordshire-i szénbányákban 24 tagból álló, felerészben a munkaadók, másik felerészben a munkások által kiküldött bizottság állapítja meg a munkabért és pedig olykép, hogy irányadóul a szén közepes eladási ára szolgál, mit 12 cég könyveiből határoznak meg és pedig úgy, hogy 6 céget a munkaadók, más 6-ot a munkások jelölnek ki.

Érdekes és szinte meglepő, hogy az u. u. »sliding scale«, az árakhoz önműködőleg simuló bérfokozat divatját mulja. A munkások ugyanis azt tartják, hogy a szerződéses árak szállításoknál sokszor hónapokkal előbb megállapíttatnak s nem emelkednek a napi eladási árral; mikor pedig az árak súlyedésnek indulnak, nincs meg az ellensúlyul szolgáló előny, mert magas árak mellett sokkal kevesebb szállítási szerződés köttetik, mint alacsonyak mellett. Ezért más,

rugalmasabb mérték után vágnak s e mérték megtalálása a vegyes bizottságok kezébe van letéve.

A kellőleg szervezkedett bányászoknak kevés panaszuk és kívánni valójuk volt, nem így a szervezkedni nem bíró ayrshire-i és lanarkshire-i skót bányamunkásoknak. Ezek a vállalkozók nyomása alatt képtelenek együletet alakítani s a hol alakítottak, ott a tagok száma csekély és apadóban van. A munkások félnek, hogy a bányatulajdonos elbocsátja őket, ha belépnek az együletbe. A nyomás rajtok oly erős, hogy a bányatörvény (mining-act) által adott kedvezményeket sem merik érvényesíteni. Képviselőjük azt hiszi, hogy a bajok orvosolhatók volnának, ha a szervezkedés keresztülvitetnék s egyuttal a bányafelügyelők száma szaporíttatnék. Jellemző, hogy ugyanezen szakember azt kívánja, hogy a bányák államosíttassanak, azok igazgatása a grófság tanácsára ruháztassék, stb. Ismét egy példa arra, hogy a szocializmusz ott talál jó talajra, hol a munkás helyzete nyomott: más vidékekről ilyes kívánalmak nem hangzottak.

Az első osztály által kiderített tényekkel nagyon sok tekintetben egyeznek azok, melyek a bizottság harmadik osztálya előtt kerültek napfényre. Ez az osztály eddigelé főleg csak a pamut- és gyapjuiparral foglalkozott. Itt is meglepő egyöntetűséggel hangsúlyozzák a szakértők, hogy a munkás és munkaadó közti viszony lényegesen javult azóta, hogy mindkét fél szervezkedett. Az északi grófságok szövömmunkásainak egylete 1884. óta 23 strike ügyében döntött, de ezek közül csak kettő irányult a munkaadók egyletéhez tartozó vállalkozó ellen s e két eset közül is az egyikben az illető vállalkozó nem vetette volt magát alá egylete határozatának. Mind-ezen strike-ek indító oka az volt, hogy a gyárosok nem voltak hajlandók megadni azt a bért, melyet a két fél egylete közös meg-egyezőssel megállapított. A pamutipar munkásai nemcsak nem panaszkodnak valami komolyabb viszály miatt, hanem készséggel elismerik, hogy munkabérök oly magas, a milyen csak a külföldi verseny mellett lehet. Már több volt a panasz egyes munkák egészségtelensége miatt. A gyapotfonók utaltak arra, hogy nagyon sok köztük a mellbajos, mely körülményt a műhelyek túl magas hőmérsékletére vezették vissza. A fésülők panaszkodtak, hogy 90—100 Fahrenheit-fokos (32—38° Cels.) légkörben dolgoznak, mit azonban egy vállalkozó kétségbe vont, azt állítván, hogy műhelyében a hőmérsék 70 fokot (21 C.) soha meg nem halad. A 8 órai munkaidőt illetőleg mindkét fél egyetért arra nézve, hogy a pamutiparban a munkaidő további megrövidítése a német és ind verseny folytán nem vihető keresztül. A gyapjuiparban, melynek szervezkedése hátrább áll, több a panasz s a 8 órai munkaidő törvényes behozata mellett is több hang emelkedett; ugyanez áll a bányaipar azon munkásaira, kiknek munkaideje a 8 óránál jelentékenyen magasabb; míg ott, hol a munkaidő 7 vagy 7½ óra, mint a northumberlandi és durhami kerületekben, természetesen nincs értelme ily kívánsalomnak.

A már említett két osztályétól meglehetősen élesen elüt az a kép, melyről a második osztály vonta le a leplet. Ez az osztály a dockmunkások s a tengerészek helyzetével foglalkozott. Itt a szervezkedés még a kivételt képezi vagy legeslegujabb keletű s a viszony munkás és munkaadó közt hasonlít a hadviselő felekéhez. Azért itt találunk a legtöbb kívánsalomra a törvényhozás közbelépését illetőleg. A dockmunkások helyzete ugyan javult az 1889. évi nagy

strike után, de a munkáskezek túlbősége még sajátos kivánságokat érlel meg; ilyenek a 60 éven felüliek kizárása a munkából állami segélyezéssel egybekapcsolva, községi műhelyek a vidéki városokban. stb. Hatalmas egyesületet képez a legújabbban alakult Shipping federation, mely 2000 taggal az angol kereskedelmi hajóraj tulajdonosainak zömét egyesíti, úgy, hogy az itt szövetkezett hajótulajdonosok az angol hajók összes tonnatartalmának $\frac{7}{8}$ -át képviselik és 200.000 egyént foglalkoztatnak. A tengerészek egylete, mely máris nagy szolgálatokat tett a tengerészek ügyének, minden kikötőben menhelyet létesít, már eddig is havi 1 fonttal emelte a tengerészek bérét. képviseli a kárvallott tengerészek kártérítési igényeit, stb. Az egyesület egy csomó jelentékeny törvényhozási reformot kíván, melyeket itt részletezni nem kívánunk; Rae azonban jelzi, hogy a vonatkozó reformjavaslatok már elkészültek s a parlament elé fognak kerülni.

A tanulságok, melyeket az angol bizottság már eddig nyújtott, eléggé érdekesek és nem jelentéktelen mérvben gazdagítják az angol munkásvilág beléletére vonatkozó ismereteinket: másrésről pedig nem szükség külön kiemelnünk, hogy az angol állam nem csupán megismerni, hanem orvosolni is komolyan igyekszik a létező viszásságokat.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A hivatalos statisztikai évkönyvek.

III.

A mint a statisztikai hivatalok munkássága egyre kiterjedtebbé vált s a gazdasági, kulturális és államélet köréből mindig több és több érdekes adatot hozott nyilvánosságra: akként terjedt a statisztikai adatok használata is. Többé ezek az adatok nem szolgálnak kizárólag az állami adminisztráczió, vagy egyes szaktudósok céljaira, hanem közkinccsé váltak, melyhez úgy az egyesek, mint a magán vállalatok nagyon gyakran fordulnak utbaigazítás, tájékoztató szerzés végett.

A statisztikai hivatalok működésének hasznosságát azonban nemcsak az szabja meg, hogy mennyi és minő adatot gyűjtenek össze, hanem az is, hogy miként tudják a nagy közönség rendelkezésére bocsátani, közkeletűvé tenni. A formától nagyon sok függ: vannak statisztikai kiadványok, melyeket alig használ valaki, de vannak olyanok is, melyek közkezen forognak. Fontos közérdek fűződik hozzá, hogy a statisztikai ismeretek minél általánosabban elterjedjenek, mert a tényleges viszonyok helyes ismerete nagyon sok tévedéstől, balvéleménytől óvja meg az egész társadalmat s még a politikai érettséget is hathatósan előmozdítja. De nemcsak a nagy közönség, hanem még a közéletnek magasabb szakismerettel bíró férfiai is sokkal inkább használják az ügyesen szerkesztett s könnyen kezelhető statisztikai munkákat, mint azokat, melyekben csak némi fáradság után nyerik meg a kívánt felvilágosítást s a nagy fölíránsok helyett szivesebben fordulnak a kisebb kézikönyvekhez, melyekben tömören összefoglalva és rendszeresen csoportosítva mindent együtt találhatnak.

A statisztikai hivatalok, szemmel tartva a mindennapi élet igényeit, újabban munkásságuk főbb eredményét s a rendelkezésre álló egyéb statisztikai anyagot egy ily évenként megjelenő kézikönyvben foglalják össze. Ezek felett, a hivatalos évkönyvek felett kívánok ezúttal rövid szemlét tartani.

Nem terjeszkedem ki valamennyi statisztikai évkönyvre, ez már a nagy szám miatt sem volna lehetséges; mert nemcsak a legtöbb államnak, hanem a legtöbb fővárosnak, sőt nagyobb városnak is van ilyen évkönyve. Elég lesz itt a jelesebb s egy vagy más szempontból reánk nézve tanuságosabb külföldi évkönyvre szorítkozni. Mellőzöm még az országos magyar királyi statisztikai hivatal évkönyvét is, mely csak névleg az, valóságban a statisztika különböző ágairól füzetekben kiadott táblás közlemény-sorozat, mint a milyen volt az osztrák Jahrbuch is, ezelőtt egy jó évtizeddel.

Az évkönyvek, melyekről szólni kívánok (mindenütt a kezeim közt levő legújabb évfolyamot idézve) a következők:

1. *Oesterreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Zehnter Jahrgang 1891. Wien 1892.* — 297 lap.

2. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Dreizehnter Jahrgang 1892. Berlin 1892.* — 213 lap.

3. *Statistisches Handbuch für den Preussischen Staat Band I. Berlin 1888.* — 587 lap.

4. *Annuario statistico italiano 1889—1890. Roma 1891.* — 1.034 lap.

5. *Annuaire statistique de la France. Quatorzième Année 1891. Paris. 1891.* — 535 lap.

6. *Annuaire statistique de la Belgique. Vingt-deuxième Année 1891. Bruxelles 1891.* — 367 lap.

Első tekintetre is felötlük az egyes államok évkönyveinek eltérő terjedelme, melyet alapul véve következőleg sorakoznak:

1. Németbirodalmi évkönyv	213 lap.
2. Osztrák »	297 »
3. Belga »	367 »
4. Franczia »	535 »
5. Porosz »	587 »
6. Olasz »	1.034 »

Ha a két véglet között kellene választanunk, inkább a német-birodalmi évkönyv alakját választanók, mint az olaszt, melyet nehézkes formája miatt kényelmetlenül lehet kezelni. Az olasz terjedelmét különben a szétszórva előforduló jelentékeny szöveg is bővíti, melyről alább külön fogunk szólni, s az is figyelembe veendő, hogy az olasz évkönyv két évről szól. Nagyon terjedelmes a porosz évkönyv is, ezt azonban az évkönyv név joggal alig illeti meg, mert nem évenként, hanem hosszabb időközökben tétetik közé. Első évfolyama 1863-ban jelent meg, a második 1867-ben, a harmadik 1869-ben, a negyedik 1876-ban, az ötödik 1883, a fentebb idézett, melylyel új folyam nyílik meg, 1888-ban látott napvilágot.

Már itt hangsúlyoznunk kell, hogy a mely évkönyv nem jelenik meg pontosan minden évben, az nem felel meg feladatának. Hogy az évnek mely szakában jelenjék meg, az függ a fontosabb adatok beszolgáltatási idejétől és feldolgozásától; általános szabályt felállítani nem lehet. Részünkről az őszt tartjuk a megjelenésre legalkalmasabb időnek, nemcsak azért, mert akkorra már a megelőző év fontosabb adatai feldolgozhatók, hanem azért is, mert a megélénkülő társadalmi és közélet ekkor legjobb hasznát veszi a frissen megjelent legújabb adatoknak.

Az évkönyvek egyik főkélléke a tömörség; arra kell törekedni, hogy minél kisebb helyen minél több adatot szorítsunk össze. Az előttünk fekvő külföldi évkönyvek e tekintetben alig hagynak fenn kívánni valót. Nem szabad azonban feledni, hogy valameennyi csak egy nyelvű, viszont mi, mint kis nemzet, két nyelven vagyunk kénytelenek szerkeszteni hivatalos évkönyvünket s a két nyelvű szöveg a sorokat, kivált a rovatfejeket szétoljja, szétterpeszti s megakadályozza a gazdaságos beosztást. Oly nehézség ez, melylyel nagyon nehéz megküzdeni; teljesen tömör évkönyveket két nyelven

szerkeszteni jóformán nem is lehet s részünkről legcélszerűbbnek tartanók, ha a magyar statisztikai évkönyv csak egy nyelven jelenék meg s minthogy a művelt európai nemzetek közösségéből nem zárhatjuk ki magunkat, évkönyvünk bizonyos számú példányát, tisztán francia nyelven kellene nyomatni. Nagy nehézséggel ez nem járna, a magyar szövegű példányok kinyomatása után, a nyomdában a magyar szöveget egyszerűen francia szöveggel kellene kicserélni, a kiszedett táblázatok és számjegyek változatlanul maradván.

Tartalomra nézve az évkönyvek, fővonásokban meglehetősen megegyeznek egymással; mert valamennyi a közgazdasági, társadalmi és állami élet összes köreire kiterjeszkedő adatokkal kíván szolgálni a közönségnek. Eltérések azonban tartalom tekintetében is fordulnak elő, a szerint, a mint a statisztika egyes ágait némely országokban művelik, a másokban nem.

Jelentékenyebbek a különbségek az anyag beosztása szerint. Valamennyi a terület- és népességből indul ki, mint minden állam két legfőbb alaptényezőjéből, de már a népesség után némelyek közvetlenül a közgazdasági statisztikára, az őstermelésre, iparra és így tovább, térnek át, míg ellenben mások a népesség szellemi és erkölcsi életére, társadalmi és állami tevékenységére ugornak. Az előbbi eljárást követi nagyjából a német és a porosz évkönyv, az utóbbit pedig a francia, belga, olasz és osztrák. Mind a két eljárás mellett lehet érveket hozni fel, de talán mégis helyesebb, ha a népesség ismertetése után annak mindjárt gazdasági tevékenysége következik, kezdve a legkezdetlegesebb fokon, a földművelésen s végezve a legfejlettebben, a hitelviszonyokon s csak azután térünk át a társadalmi és az állami élet nyilvánulásaira.

Ezt a sorrendet követjük, midőn rövidre vont, futólagos szemlét tartunk az évkönyvek részletes tartalma felett.

Említettük, hogy valamennyi évkönyv a területtel kezdődik, az olasz évkönyv azonban e tekintetben is kivétel, mert ott a sort a *klimatologiai viszonyok* részletes ismertetése nyitja meg. A klimatologiai viszonyokra az olaszon kívül még csak a porosz évkönyv terjeszkedik ki, tehát csak a két legnagyobb terjedelmű s nem is évenként megjelenő évkönyvben jut azok számára hely. A hőmérséki viszonyok, főleg a mezőgazdasági termelés szempontjából tagadhatatlanul igen fontosak s az évkönyv csak nyer az ide vágó adatok közlésével; de mégis kérdés, hogy a helylyel való gazdálkodás megengedi-e ezeknek az adatoknak közlését. Kevés megfigyelő állomásra szorítkozva az ország klimatologiai viszonyainak áttekintését nem nyerjük, ha pedig sok megfigyelő állomás adatait közöljük, az évkönyv terjedelmét lényegesen növeljük, a mitől pedig tartózkodnunk kell.

Az évkönyv terjedelméről lévén szó, már itt föl kell vetnünk egy ezzel összefüggő fontos kérdést, t. i. hogy azok az adatok, melyek a területhez viszonyíthatók, milyen területi részletezéssel közzétessenek. A francia évkönyv a departement-okat (összesen 86 van) veszi területi egységül, sőt kivételesen (például a terület, összes népesség és népsűrűség kimutatásánál) egészen az arrondissement-okig megy le. A porosz évkönyvben a 14 tartomány s itt ott a 36 kormánykerület szolgál területegységül; az osztrák évkönyvben a birodalmi tanácsban képviselt 14 királyság és ország; a németbirodalmi évkönyvben az egyes német államok (Porosz-

ország tartományok szerint is részletezve); a belga évkönyvben a 9 tartomány; az olasz évkönyvben a 69 olasz provincia. Saját évkönyvünkben a magyar állam három alkatrésze (anyaország, Fiume, Horvát-Szlavonország) szerinti részletezés nagyon sovány volna s még abban a hibában is szenvedne, hogy egymástól nagyságra rendkívül eltérő részek állnának egymással szemben. Sokkal kívánatosabb volna a megyék szerinti részletezés, csak hogy ez a munka nagy terjedelmét involválja s így csak az országrészek szerinti csoportosítás maradna, de itt meg viszont az a baj, hogy ez tisztán tudományos szempontból felállított önkényes csoportosítás s törvényes alapra egyáltalán nem támaszkodik. A helyes út körülbelül úgy találnánk meg, ha mindazon adatokat, melyek a területtel szoros kapcsolatban állnak (minő például a népességi és aratási statisztika) megyék szerint részleteznők, a többi adatok közlésénél ellenben megelégednénk az ország három fő alkatrésze szerinti részletezéssel.

Az *állónépesség*, minthogy nem képezi az évenkénti adatgyűjtés tárgyát, ugyanazon évkönyv különböző évfolyamaiban is eltérő terjedelemmel közöltetik, közvetlenül a népszámlálás után részletesen, később azonban, elkerülendő az ugyanazon adatok folytonos ismétlését, lehetőleg röviden összevonva. A belső *népesezési mozgalmat* legsoványabban tárgyalja az osztrák és a németbirodalmi évkönyv, amaz 5, emez 2 lapon végezve vele, míg a belga évkönyv, bár szintén a kisebb terjedelműek közé tartozik, 18 lapot szentel e kérdésnek, még ha nem számítjuk is a halálokok szerinti részletezést, melyet az osztrák évkönyv a közegészségügy fejezete alatt tárgyal. Különösen érdekes a belga évkönyvnek ebben a fejezetében az a táblázata, mely a halottakat a kor és családi állapot együttes kombinációjával mutatja ki s minthogy a népszámlálás feltünteteti a népességnek családi állapot és korcsoportok szerinti tagozatát, ki lehet számítani, hogy az egyes korcsoportokon belül a nőtlenek, házások vagy özvegyek halandósága nagyobb-e? Ugyanezt az érdekes táblát feltaláljuk a francia évkönyvben is, azonban a házasságra lépők korát egymással kombinálva, egyik sem mutatja ki. A népmozgalmi rész, ha nem is terjedelemre, de tartalomra nézve elég sovány az olasz évkönyvben is, legbecesebb benne egy életkor szerinti halandósági tábla. Meg van a halandósági tábla a porosz évkönyvben is, mely a népesezési mozgalmat hasonlíthatatlanul a leggazdagabban tárgyalja. Érdekes, hogy nemcsak a vegyes házasságokat közli, hanem a vegyes házasságokból született gyermekeket is, a szerint, hogy mily hitfelekezetek vegyülnek a házasságban. Szintén érdekes kis tábla, mely az 1875-től 1885-ig születetteknek elhalálozási rendjét mutatja évről-évre, de még érdekesebb az a táblázat, mely a 15 éven felül elhaltakat hivatás, foglalkozás és társadalmi állás, a 15 éven alul elhaltakat pedig szülők foglalkozása és társadalmi állása szerint mutatja ki.

A népességnek a születések és halálozások által okozott természetes változásán kívül nagy fontossággal bírnak a *ki- és bevándorlások*, kivált az előbbi, mely Európának olyan országaiban is lábrakapott, melyek korábban az újvilág vonzókörén kívül állónak látszottak. Az általunk tárgyalt évkönyvek közül nincs is már egy sem, mely a népességnek erre a figyelemre méltó mozgalmára ki nem terjeszkednék. Az osztrák évkönyv merőben külföldi forrásokra

és a consuli jelentésekre támaszkodik : mi sem tehetnénk egyebet. mert kivándorlók gyűlhelyeiül szolgáló nagy tengeri kikötőink nincsenek s a fennálló tiltó rendszer mellett, a bejelentést nem várhatjuk.

A közegészségügy szintén rokon a népesedési mozgalommal, a kettő között az összekötő kapcsolatot a halálokok képezik, melyeket joggal bármelyikhez lehet számítani, mint a hogy csakugyan néhol a népesedési mozgalomba, másutt a közegészségügy fejezetébe vannak foglalva. A közegészségügybe viszont belejátszik a köz- és magán jótékonyosság, a mennyiben a kórházak, lelenczházak, siketnémák, vakok intézete stb. többnyire ide soroztatnak, holott az állam és társadalom humanitárius tevékenységének kifolyásai. A francia évkönyv mindezeket az intézményeket közsegély (assistance publique) név alatt külön fejezetben tárgyalja.

A népesség után szerintünk leghelyesebben az *őstermelés* következik. A mezőgazdasági termelésnél legnagyobb szükség van rá, hogy a termésadatok a területtel kapcsolatosan tüntetessenek fel, itt csakugyan nem elég a nagyobb területek, országrészek, provinciák szerinti részletezés, sokkal helyesebb kisebb terület egységeket venni fel, mint például a francia évkönyv is teszi, departement-ok szerint mutatva ki úgy a bevetett területet, mint a termés mennyiségét. A francia kimutatás különben is mintaszerű, kivált a búzánál, melynél nemcsak a bevetett területet és a termés abszolút mennyiségét látjuk kimutatva úgy hektoliterekben, mint métermázsákban, hanem a hektáronkénti átlagos termés is ki van mutatva mennyiség és súly szerint, azonkívül egy hektoliter és egy métermázsza buza átlagos értéke és egy hektoliter átlagos súlya is közölve van. Látjuk az évkönyvekben a törekvést az állatokon kívül az állati termékek kimutatására is, mely azonban sok nehézségbe ütközik. Ép oly nehéz a kísérlet a gyümölcstermés kimutatásánál is, de a hol oly fontos a gyümölcstermelés, mint Franciaországban, ez sem igen maradhatott el egészen. A mezőgazdasági statisztikának kiegészítő részét képezi a jégkárok statisztikája is, de idevágó adatokat csak egy pár évkönyvben találunk. Érdekesen egészíti ki a mezőgazdasági adatokat a porosz, osztrák és belga évkönyvben a mezőgazdasági termények árkimutatása ; ugyan csak ezekben megtaláljuk a földterületnek művelési ágak szerinti megoszlását, de teljes agrar statisztikát egyik sem nyújt s mind-egyikben hiányzanak oly adatok, melyek a mezőgazdaság helyes megítéléséhez nagyon is szükségesek volnának. Még legteljesebbek a porosz évkönyv adatai, melyben különösen a mezőgazdasági üzemekről közölt adatok felette becses részei az agrar statisztikának.

A *bányászatot* az osztrák, német és porosz évkönyv külön tárgyalja, a másik három ellenben az *iparhoz* sorozza. Valamennyiben azonban a bányászati adatok a legteljesebbek ; a mi természetes is, mert az iparnak ez az ága, mint félig az őstermeléssel rokon, leginkább alkalmas a statisztikai feltüntetésre. Az iparstatisztika személyi része nagy virtuóztatással összeállítható, de egy ország ipari termelésének hű és teljes képét eddig még semmiféle statisztika sem nyújtotta. Az előttünk fekvő évkönyvekben is sok az érdekes, de többnyire csak töredékes adat. Az osztrák évkönyv a munkás-biztosításnak és a munkás-betegség-ügyének szentel nagyobb részt. Az ipari termelést csak a fogyasztási adó alá eső czikkekről,

sörrel, szeszrel s a monopoliumot képező dohánygyártásról mutatja ki. Az ipari védjegyekről, mértékhiteljesítésről és fémjelzésről szóló adatok egészítik ki az ipar fejezetét. A németbirodalmi évkönyv sem nyújt többet, körülbelül ugyanezt az anyagot öleli fel, avval a különbséggel, hogy a munkás-biztosítást a kötet végén külön fejezetben tárgyalja, a czukortermelésnek pedig mennyiségét is kimutatja, holott az osztrák évkönyv csak az üzleti készülékekkel ismerteti meg s a feldolgozott répa mennyiségről ad számot. A porosz évkönyv csak az iparvállalatok és az iparos népesség számát adja, az 1882. évi számlálás alapján, ezenkívül csak a gőzkazánokról és gőzgépekről közöl kimutatást. Nagyon becses a francia évkönyvben a gőzerőnek az iparban való alkalmazása; ki van mutatva különböző iparágak szerint, nemcsak a kazánok és gőzgépek száma, hanem a gőzgépek lóereje is, kiegészítésül közölve találjuk még a vasutak- és gőzhajóknál alkalmazott gőzgépek számát és lóerejét is. A szövő ipar munkaeszközeiről is nagyon érdekes a kis összeállítás, valamint socialis szempontból az ipari strike-okról közölt adatok. Az olasz évkönyv az ipar állapotát az árúforgalmi statisztika adataival igyekszik megvilágítani; jobb híján mi is többször követtük ezt az eljárást. A belga évkönyv ipari fejezetéből nincs mit különösen kiemelnünk, legfőlebb az ipari választott bíróság működéséről közölt adatokat, melyek socialis szempontból érdekesek.

A *külkereskedelmi forgalmat* valamennyi évkönyv, a porosz kivételével, lehető részletességgel tárgyalja, a *közlekedési eszközökről* szóló fejezetek is meglehetősen terjedelmesek. Az évkönyvek mindezen fejezetekben hosszú adatgyűjtés eredményére és felette bő anyagra támaszkodnak, melyből tetszés szerint lehet válogatni. Még legmostohább elbánásban a közutak részesülnek, de ezekről is a francia évkönyv mintaszerű kimutatásokat közöl, a belhajózásról is ebben találunk legbecsesebb s legkimerítőbb adatokat.

A *pénz- és hitelügyet* több kevesebb részletezéssel, szintén mindenik évkönyv felöleli, a börze működésére, nevezetesen a váltó-árfolyamokra a porosz, osztrák és olasz évkönyv terjeszkedik ki, a takarékpénztárakat és hitelszövetkezeteket pedig több évkönyv nem itt, hanem a jótékonyosság fejezetében tárgyalja. A *biztosítás ügyet*, mely a pénzügyektől épen alkalmas átmenetet képez a gazdasági önszegélyhez, csak a porosz és francia évkönyv öleli fel, az utóbbi nem is hivatalos, hanem magán adatgyűjtésre támaszkodván. A statisztikának ez az elhanyagolt ága nagyon megérdemlené, hogy a hivatalos statisztika több figyelmet fordítson rá. Természetes összefüggéssel csatlakozik a biztosítás ügyhöz a károk statisztikája, bár az elemi károk nagy része tulajdonképen a mezőgazdasággal függ össze. A francia évkönyv kimutatja departement-ok szerint a tűz, jég, fagy, árvíz, phylloxera okozta károkat, valamint az állatok elhullása folytán szenvedett károkat.

Azokat az adatokat, melyek a *jótékonyosság és közsegély* fogalma alá tartoznak, többé-kevésbé mindenik évkönyvben feltaláljuk ugyan, de nem egyformán csoportosítva s többnyire szétszórva. Az osztrák évkönyv a humanitárius intézeteket a közegészségügygel foglalja egy fejezetbe, a munkásbiztosítást és betegsegélyzést ellenben az ipar fejezete alatt tárgyalja. A német birodalmi évkönyv a jótékonyosság egyéb ágára nem terjeszkedik ki, hacsak a kórházakat ilyeneknek nem vesszük, melyek az orvosi szolgálat és állategészségügy

fejezetében szerepelnek. A porosz évkönyv egy igen gazdag fejezetet szentel e tárgynak: »Wirtschaftliche Fürsorge und sociale Selbsthilfe« cím alatt, itt tárgyalja a községi és magán takarékpénztárakat, a vasuti segélypénztárakat, a bányatársuladákat, betegsegélyző pénztárakat, a nyilvános szegényápolás ügyét, a jótékonyági intézetek közül az árvaházakat, a munkásgyarmatokat. A belga évkönyv »Épargne et bienfaisance« cím alatt körülbelül ugyanezt a kört öleli fel, csak hogy a népbankokat és zálogházakat is fölveszi s kimutatja a jótékony intézetek számára tett adományokat is. A francia évkönyv külön csoportban tárgyalja azokat az intézeteket, melyekben a közsegély s azokat, melyekben a jövőről való gondoskodás jut kifejezésre. Az előbbibe tartoznak a jótékonyági hivatalok, kórházak, gyermekmenhelyek és tébolydák; az utóbbiba pedig a zálogházak, nyugdíjpénztárak, takarékpénztárak, közintézeteknek tett alapítványok, kölcsönös segélyegyletek, biztosító pénztárak halál-estekre és baleset ellen. A jótékony intézetek részletes kimutatását találjuk az olasz évkönyvben is; 34 típusát sorolja fel az ilyenmű intézeteknek, kimutatva mindenik csoportnál a bevételeket, az illető jótékony célra tett kiadásokat és a jótékony hagyományokat. Kimutatva látjuk továbbá, és pedig az egyes tartományok szerint a provinciák költségvetésébe fölvetett jótékony kiadásokat. Ezek részint kötelezők, részint facultativok, az előbbiekhöz tartozik a vagyontalan elmebetegek és a kitett gyermekek eltartása.

A közjótékonyosság, de még inkább a *közüktatásügy* már átmenet az állam tevékenységi körébe. A közüktatásügy csak a német birodalmi évkönyvben nem fordul elő, a többiben elég tág tér jut számára. A kimutatások mindenütt a tanintézeteknek az illető országban fennálló tagozatához simulnak, kiterjeszkedve a tanítók, tanárok és tanulók számára, itt-ott az elért eredményre és az iskolák fenntartási költségére is. A francia évkönyv ugyanebben a fejezetben tárgyalja a szépművészeteket és pedig a párizsi színházak s egyéb látványosságok nézőhelyeinek számát és bevételeit, továbbá a képzőművészeti kiállításokat, az olasz évkönyv pedig a könyvtárak statisztikáját. Az időszaki sajtóról az osztrák, olasz és belga évkönyv emlékszik meg, az utóbbi a könyvtárakra és képzőművészeti kiállításokra is kiterjeszkedik; de azért általában az évkönyvek a nemzetek szellemi életéről és munkásságáról jóval többet nyújthatnának, mint a mennyit tényleg nyújtanak. A társadalmi tevékenység sincs eléggé kidomborítva s még az egyletekről is csupán az osztrák évkönyv nyújt egy sovány kimutatást. Az *egyházi és isteni tiszteletről* — mely az osztrák, német és olasz évkönyvben elő sem fordul — legrészletesebben emlékszik meg a porosz évkönyv; azonban az meg sok olyan adatot ide foglal, mely tulajdonképen a népességi részbe tartoznék.

Egészen állami functiót képez az *igazságszolgáltatás*; a polgári jogszolgáltatásnak rendesen szűkebb tér jut, mint a büntető igazságszolgáltatásnak és a börtönügynek. E két utóbbi eléggé művelt ága a statisztikának, mi talán onnan is magyarázható, hogy az már a morálstatisztikának szolgáltatja anyagát s így a statisztikusok részéről általában nagyobb figyelemben részesült. Ép oly előszeretettel tárgyalják az évkönyvek az *állami pénzügyet* is s egyik-másik a *községi pénzügyekre* is kiterjeszkedik, mint a porosz, belga és olasz, mely utóbbi még a tartományi pénzügyről is igen érdekes számokat

közöl. A *véderőre* vonatkozólag csak a porosz évkönyv nem közöl adatokat, a német birodalmi évkönyv is szűkmarkú e tekintetben; legrészletesebb itt is az olasz, mely a véderő különböző alkatrészeinek nemcsak béke-, hanem hadi állományát is kimutatja s a sorozásról, valamint a katonák testalkatáról is tanúságos adatokat nyújt. Az olasz évkönyvben úgy itt, mint általában sok fejezetnél nagyon becsesek a fejezet végén a rövid összehasonlítások a korábbi évek adataival. Megtudjuk ebből például, hogy az olasz véderő anyakönyvi létszáma 1871-ben még csak 536 039 volt, 1876-ban már 1,028.203, 1883-ban 2,091.358, 1890-ben pedig 2,817 523 volt. Mily óriás emelkedés ez 20 esztendő alatt. A rendes hadsereg létszáma ugyancsak 1871-től 1890-ig 536.039-ről 843.081-re emelkedett, a tényleges szolgálatban levő rendes csapatoké pedig 169.980-ról 248.354-re. A porosz évkönyv a *törvényhozó testület* tagjainak kimerítő statisztikáját is közli, csoportosítja őket kor, hitfelekezet, foglalkozás s politikai pártállás szerint. Kétségtelen, hogy ezek az adatok is birnak bizonyos érdekekkel; fontosabbnak tartjuk azonban ennél a választások statisztikáját. Megtaláljuk ezt a francia és olasz évkönyvben, tehát abból a két országból, a hol az alkotmányos élet hullámai magasra szoktak csapkodni.

E nagyon is vázlatos szemlében csak érinteni akartuk a külföldi évkönyvek gazdag tartalmát. Sok tanulságot merithetünk belőlük, részint arra nézve, mit hogy kell, részint pedig mit hogy nem kell csinálni. Arra kell különösen törekednünk, hogy a rendelkezésünkre álló adatokat lehetőleg szervesen csoportosítsuk s az egyes részek közt megtartsuk a helyes arányt, így fog a munka valóban instructív hatást gyakorolni.

Az évkönyvek kezelhetőségét nagy mértékben előmozdítja a helyesen szerkesztett index, vagy tartalomjegyzék. Az osztrák évkönyvben a munka végére van állítva egy elég kimerítő, elég jó tartalommutató, melynek különös érdemét az képezi, hogy minden fejezet tartalmának végén megtalálható azon tárgyak jegyzéke, melyek a korábbi évfolyamokban fordultak elő. A francia évkönyv legelől egy általános tartalommutatót közöl nemcsak a 24 főfejezetről, de adja az egész anyagnak részletes analytikus tábláját is, a munka végéhez pedig kimerítő betűrendes tárgymutatót csatol. A belga évkönyv elején egy módszeres, a végén pedig egy szintoly részletes betűrendes tárgymutató igazítja útba a keresőt. A porosz évkönyv épen így jár el, a német birodalminál ellenben hiányzik a betűrendes tárgymutató. Legkevésbé helyeselhetjük az olasz évkönyv-nél követett eljárást, hol csak a főfejezetekről van egy módszeres tárgymutató; a betűrendes tárgymutató ellenben a helyett, hogy az illető lapszámra utalna, utal arra a főfejezetre, mely alatt az illető tárgy előfordul. Oly roppant munkánál, a minő az olasz évkönyv, valóban a legszerencsétlenebb eljárás.

Némileg az évkönyvek kezelhetőségével függ össze az a kérdés is, hogy az adatok magyarázó szövegtől kísérvé vagy bevezetve jelenjenek-e meg, vagy tisztán csak táblázatokba foglalva. Az előbbi eljárást csakis az olasz évkönyv követi, a többi mind kizárólag táblás kimutatást ad, legfőlebb egy-egy nélkülözhetetlen jegyzet véve föl. A magyarázó szöveg kétségkívül előnyére válik a munkának s a nagyközönség sokszor igen jó hasznát veszi, de a tömörség

rovására megy, a mi pedig elsőrendű szempont az évkönyvek szerkesztésénél.

Még egyet kell megemlítenünk. Az évkönyvek nem forrásmunkák, a bennök foglalt anyag többnyire csak kivonat más részletesebb közleményekből. Kivánatos tehát, hogy a ki részletesebb adatokat keres, tudja, hová forduljon. Szükséges ezért, hogy az évkönyv a használt forrásoknak részletes kimutatását adja. Ezt meg is teszi valamennyi évkönyv, az osztrák, porosz és német minden alfejezet vagy tárgy elején, a belga szintén ott, de csak jegyzet alakban, az olasz a főfejezetek előtt közli a források jegyzékét, a francia évkönyv ellenben az egész munkára nézve mindjárt a mű elején, a fő tartalomjegyzék után. Részünkről ez utóbbit tartjuk leghelyesebb eljárásnak, mert ez jár legkevesebb keresgetéssel, a mi pedig szintén egyik fontos kelléke egy jól szerkesztett évkönyvnek.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszt Szily Kálmán főtítkár. 31. füzet. 1892. július.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. augusztus.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerk. Bedő Albert: XXXI. évf. 1892. július hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 27—30. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. 226—229 sz. 1892. márczius—június hó.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 48—61. szám.

Politikai Szemle. Szerk. Dárdai S. I. évf. 4. füzet: Az új porosz községi rendtartás dr. Kmetty Károlytól stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik Userháti S. és Kosutány T. X. évf.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István III. évf. 6—7. sz.

Archiv für soziale Gesetzgebung u. Statistik. Herausg. von Dr. H. Braun. V. B. 2. H.: Die reform der deutschen Arbeiterschutzgesetzgebung von Prof. Dr. H. Herkner. Die Sittlichkeitsverbrechen in Deutschland in kriminalstatistischer Beleuchtung von Dr. H. Lux etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt u. herausgeg. vom stat. Departement im k. k. Handelsministerium XLIV. Jahrgang. — VII. Heft. Wien 1892.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 26—30; Die Einfluss Indiens auf die europäischen Währungsverhältnisse von St. Szczepanowski. Der internationale Congress zu Antwerpen für Zollgesetzgebung u. Regelung der Arbeit von A. v. Matlekovits. Der Zonentarif u. dessen Resultate von Dr. J. Schwab. Die Meistbegünstigung und die Differentialzölle von A. v. Matlekovits etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. III. Band, 6. H.: Kritik der Marx'schen Werttheorie von P. Firemann. Die italienische Valutaregulierung von L. Sachs. Finanzverhältnisse europäischer Grosstädte; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von Karl Braun. XXIX. Jahrg. III. B. 1. Hälfte: Die Arbeiterfrage auf dem Lande. Die schlesische Leinenindustrie u. ihr Notstand; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausg. von A. Schäffle. XLVIII. Jahrgang. 3. Heft. Die Aufgaben der Reichskommission für Arbeiterstatistik von Dr. Fr. Wörishoffer. Zur wissenschaftlichen Orientierung über die neueste Handelspolitik, etc. Zweiter Art. II. Theil von Dr. A. Schäffle; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausg. von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener I. B. 2. Heft. Über Meliorationscredit mit bes. Rücksicht auf Österreich von A. Bráf. Die Statistik auf drei internationalen Congressen des Jahres 1891. von G. v. Mayr. Die österreichische Währungs-Enquête von V. Mataja; etc.

Journal de la Société de Statistique de Paris. XXXIII année. No. 6.

Journal des Économistes. 51-e année. Juillet 1892. L'association libre contre le socialisme d'état par M. Ch. Benoist. Une experience de tarifs différentiels en Russie par M. L. Domanski. Les banques populaires en Italie par M. G. François; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année. Nr. 391—395.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 6. Juin. 1892.: Les formes d'industrie dans leur développement historique par Ch. Bücher. La législation sociale en Italie etc. par. Fr. S. Nitti trad. par J. Valéry etc.

Revue des deux mondes. CXII-e année 1—2. livr.: Juillet 1892. Le travail des femmes aux États-Unis et en Angleterre par M. le comte d'Haussonville; etc.

The Contemporary Review. Nr. 319. July, 1892: Ulsteria and Home Rule; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2547—2551. Home Rule and the Labour Question. The Varying Cost of Life Assurance. The United Empire Trade League. United States Currency and finance. Ground Rents and the Incidence of Local Taxation. The Advantages and Disadvantages of a Public Works Policy; etc.

The quarterly journal of oconomics. Vol. VI. Nr. 4. July 1892. Old age pensions in England by M. J. Graham Brooks: etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magyar tűzoltó-testületek statisztikai kimutatása az 1890. évről. Összeállította dr. Szily József szövetségi titkár. Budapest, 1892.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közigazdasági viszonyairól az 1891. évben. Temesvár, 1892.

Die Handelspolitik der Balkanstaaten Rumänien, Serbien u. Bulgarien, Spaniens und Frankreich in den letzten Jahrzehnten. Berichte u. Gutachten veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Leipzig, 1892.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulate-Behörden. 1892. IV. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XX Jahrgang. Wien, 1892.

Österreichische Statistik. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien, 1892.

XXXI. B. 4. H.: Statistik des Sanitätswesens der im Reichsrathe vertretenen Königreiche u. Länder für das Jahr 1889.

XXX. B. 4. H. Statistische Übersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1888.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1892. Zusammengestellt vom stat. Depart. im k. k. Handelsministerium. VI. Helf. Waren-, Ein- und Ausfuhr im Monate Juni 1892. Wien, 1892.

D. O. Zacharias. Die Bevölkerungsfrage. V. Aufl. Jena, 1892.

Dr. A. Zimmermann. Geschichte der preussisch-deutschen Handelspolitik. Oldenburg, 1892.

Leygue L. Chemins de fer. Notions générales et économiques. Paris, 1892.

Raffolovich A. Le marché financier en 1891. précédé d'une étude sur les rapports de l'État et de la bourse Paris. 1892.

The annual statistician and economist. 1892. Edited by M. L. P. McCarty. San Francisco és New-York 1892.

Annali di Statistica. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Direzione generale della statistica. Statistica industriale. Fascicolo XXXVII. L'industria della seta in Italia. Roma, 1891.

AZ ÁRSTATISZTIKA FELADATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HAZÁNKRA.

A külföld statisztikusainak egyik elismert kitűnősége pár évvel ezelőtt megjelent elméleti művében úgy nyilatkozott az egész gazdasági statisztikáról, hogy az még csak az előkészítés stádiumában van s távol áll attól, hogy u. n. statisztikai törvényeket legyen képes nyújtani.¹⁾ E kemény ítéletet, sajnos, nem lehet megtámadni, ha csak engedni nem akarunk abból a mértékből, melylyel a mai, szigorú mennyiségtani segédeszközökkel dolgozó módszer mér. Mert ha valami jellemzi a statisztika legújabb fejlődésének irányát: az a módszer mélyítése és szigorítása. Akárhány, a tudományos igazság igényével fellepett tétel omlott már össze ezen módszer kérlelhetlen elemzése alatt s a tudományos statisztika utját eddig tán inkább a romok jelzik, melyeket aczélos karja a régi statisztika fellepváraiból maga előtt összehalmozott, mintsem az új épületek, melyeket az ő szikla-kemény kipróbált anyagából felépített.

A ki figyelemmel kísérte a statisztikai módszer művét azon a nagy területen, melyet demologia név alatt szokás újabban összefoglalni: az természetesnek fogja találni, hogy a gazdasági statisztika messze elmaradt szerencsésebb testvére mögött. Az emberi élet legfontosabb szakait megfigyelni, feljegyezni s azoknak vonatkozásait, összefüggéseit a legkülönbözőbb életviszonyokkal szintén a számlálás módszerével kideríteni oly feladat, melylyel a statisztika technikája ma már szinte könnyedén megbirkózik. Minden művelt ország pontos feljegyzéseket vezet lakosságának fizikai életéről: évről-évre, hónapról-hónapra, hétről-hétre kimutatja, hányan születtek, hányan és minő viszonyok közt levő egyének kötöttek házasságot, hányan és mily látható okból hunytak el s így .

¹⁾ Westergaard H.: Die Grundzüge der Theorie der Statistik. Jena, 1890. 203. l.

tovább. A statisztikusnak csak alkalmazni kell erre a roppant részletességgel kirajzolt képre a maga finom mérőeszközét, hogy megtalálja azon a szabályszerűségeket, melyek ismeretére szüksége van, hogy azokból a törvényeket levezesse. De hol az az ország, mely hasonló módon feljegyezné a területén a természet és emberi szorgalom által évről-évre létrehozott új javakat, azok vándorlását egyik kézből a másikba, egyik pontról a másikra, azok megoszlását a népesség egyes rétegei, azokon belül az egyes foglalkozási ágak, sőt az egyes családok között s aztán feljegyezné azok végleges eltűnését, elhasználatását, akár emberi szükségletek kielégítésére, akár arra a célra, hogy segélyükkel ismét új javak állittassanak elő s a folyamat újra kezdődjék?

Igazságtalanok lennénk a gazdasági statisztika iránt, ha azt mondanók, hogy az mindezen kérdésekkel nem foglalkozott, reájok feleletet adni egyáltalában meg sem kísérelte. Nagyon is elismerésre méltó erőfeszítések történtek ez ügy szolgáltatásában: elég csak a mezőgazdasági termelés s a nemzetközi áruforgalom kiderítésére irányuló óriási szorgalommal és kitartással végzett adatgyűjtésekre utalnunk; ámde mindez csak töredék, csak többé-kevésbé laza összefüggésben álló darabok összessége, melyeket zárt egésszé egyesíteni s belőlük teljes képet nyerni a legnagyobb szellemnek sem sikerülhet; e teljesség nélkül pedig a statisztikus nem használhatja finomabb műszereit.

Igaz, hogy a gazdasági statisztika háta mögött ott áll az aránylag régi és rendkívüli szellemerővel művelt közgazdaságtan egész épülete, míg a demologia tág mezején még üres a telek s a statisztikának kell az anyagot összehordani, hogy azon épület emelkedhessék. Ámde ha van is különbség a statisztika szerepe közt itt és ott: tévedés volna azt hinni, hogy ott, a közgazdaságtan mezején, a statisztika csak alárendelt feladatokra van hivatva. Voltak ugyan elméleti nemzetgazdák,¹⁾ kik abban a hitben voltak, hogy a statisztiká-

¹⁾ L. pl. Cairnes: Logical method of Political Economy, p. 86: »the relation of statistics to political economy is in no respect different from that in which they stand to other sciences which have reached the deductive stage« (a statisztika viszonya a közgazdaságtanhoz semmi tekintetben sem különbözik attól, melyben az azokkal az egyéb tudományokkal áll, melyek elérték a deduktív fejlődésfokot).

nak a közgazdaságtanra nincs nagyobb jelentősége, mint pl. a csillagászatra. Ez a hit azonban nem talált elterjedésre s ma a klasszikus deduktív közgazdaságtan hazájában a módszer legujabban a legszélesebb alapon tárgyaló író, Keynes, egyenesen úgy nyilatkozik, hogy a közgazdaságtan fejlődése oda irányul, hogy az induktív oldalán mindinkább a statisztikai, deduktív oldalán pedig a matematikai módszert kövesse.¹⁾

Egyébiránt teljesen szükségtelen tekintélyekre támaszkodnunk, mikor a közgazdaság tudománya és a statisztika szoros viszonyáról szólunk. A közgazdaságtan építhet deduktív alapra, a mennyiben az emberi lélek ismeretéből következtethet arra, hogy adott esetben az ember hogyan jár el gazdasági cselekvése közben. Mindez szépen és simán megy addig, míg két akarat, két ember egymással ellentétbe, összeütközésbe nem jő. Robinson gazdaságtana nagyon szépen megáll deduktív alapon; statisztikára ott semmi szükség sincs. De mihelyt nem egy, hanem több ember egymásba kapcsolódó, egymást súroló, akadályozó cselekvése kerül szóba — s a közgazdaságtan tulajdonkép csak ennél a pontnál kezdődik: azonnal rászorulunk a társadalmi élet mérőeszközére, a statisztikára. Ki mondja meg, hogy abban a harcban, melyet az emberek, az osztályok egymással vívnak, hogyan alakul az erők eredője? Ki mondja meg, hogy minő hatása van a technika és a jogrend fejlődésének a társadalom és egyes osztályainak gazdasági életére? Ki mondja meg, hogy a jobbágyság felszabadítása, a gépek behozatala, a nagyüzem hódításai, a vidék népességének a városokba tömörülése, a munkásosztály szervezkedése, a kartellek, a munkásvédelmi törvényhozás, a kötelező munkásbiztosítás minő befolyást gyakorol a társadalom s azon belül az egyes osztályok gazdasági helyzetére? Ki mondja meg, hogy ennek vagy amannak az iparvédelmi, avagy iparfejlesztési rendszabálynak mi az eredménye, hogy mikép hat ez meg amaz az adó, illeték, monopol; hogy mi a következménye a vasut és gőzhajó versenyének, a viteldíjak leszállításának, hogy mi a hatása az ezüst árcsökkenésének, stb., stb. A végtelenig folytathatnánk a sort s azt

¹⁾ L. The scope and method of Political Economy. London, 1891. a 325. lapon.

hiszszük, nem akadna oly merész psycholog, a ki elvállalná a feleletadást a felvetett kérdésekre.

Mindezt nem azért hoztuk fel, mintha tagadni akarnók a deductio lehetőségét a közgazdaságtan terén. Az emberi lélek tulajdonságaiból lehet bizonyos általános törvényeket levonni, melyek uralma a társadalomban bebizonyítható. Ám ezek a törvények lehetnek oly fontosak és oly magasztosak, mint a nehezkedés newton-i törvénye a természettanban. De ki tehet róla, hogy a kenyérért küzdő gazdát közelebbről érdekli a holnap időjárása, mint a föld nap körül utjának indító oka?

Ime itt van például a közgazdaság egyik lélektani alap-tétele: »az embert az önérdek vezeti«. Nagyon igaz, nem is tudnók másképp elképzelni. De ki mondja meg, hogy ki mit tekint önérdekének? Azt-e, hogy lehető sok vagyont gyűjtsön, vagy azt-e, hogy ezt a rövid földi pályafutását a lehető legjobban átélje? Ki mondja meg, hogy ha a dohány árát a monopolos állam 20%-kal emeli: mit tekint az egyes önérdekének: többet kiadni, hogy a régi élvezet csorbát ne szenvedjen, vagy kevesebbet dohányozni, hogy a háztartás mérlege ne romoljon?

Talán azt fogják felelni kérdéseinkre, hogy az ilyen részletek nem tartoznak a lélektan emberére; neki elég, a minden emberi lélekben közös vonásokat megtalálni. De erre már, azt hiszszük, teljes joggal felelhetjük, hogy az ilyen lélektannal a közgazdán s általában a társadalomtan emberén édes-kevéssé van segítve. A társadalom összetétele a legkülönbözőbb lelki tulajdonságokkal bíró egyéneknek: hisz az egyik ember és a másik ember közt annyi különbség van, hogy ha az egyiknek tulajdonságai általánosak volnának, akkor egészen másképp alakulna a társadalom képe, mintha a másik képezné az ember typusát. Vannak szilárd jellemek, melyeknek semmi szükségök sincs a jog korlátozó szabályaira: miattok az állam gépezetét bátran szét lehetne szedni. Vannak házsártos, megfélemlíteni nem tudó emberek, olyanok, hogy ha az egész világ hasonlókából állana, a »bellum omnium contra omnes« a szó legszorosabb értelmében már holnap beállana. Vannak takarékos, jó gazdák, kik halomra gyűjtik a vagyont és vannak tékozlók; — ha az egész ország az előbbiekből volna összetéve, úgy felesleges volna a nemzeti munka védelme vagy akármi állami beavatkozás; míg ha csak az utóbbiak alkotnák a nem-

zetet, akkor a nemzeti vagyont a világon senki sem menthetné meg a megsemmisüléstől.

A szélsőségeket említettük, ez azonban csak világosabbá tette azt az igazságot, hogy a társadalmat egy, bár átlagember után megítélni nem szabad. Más a földműves paraszt és más a nagybirtokos, más a kisiparos és más a gyáros, más a szatócs és más a nagykereskedő, más a munkás és más a munkaadó. S ha mások az erők, melyek működésbe lépnek itt és ott s ha maga az is kérdés és kutatás tárgya, hogy az egyes erők hogy vannak képviselve: ki oldhatná meg az erők eredőjét más, mint a statisztikus? Mert ismételten hangsúlyozzuk, hogy *az erők eredője az, a mi bennünk érdekel*. Nem elég azt tudnunk, hogy a munkásosztály törekvése ez, a tőkéseké amaz, hanem azt kívánjuk tudni, hogy minő a harc eredménye: ép úgy, mint nem az bir ránk gyakorlati fontossággal, hogy földünk mozgásában a nehézkedés a nap felé s az eleven erő hatnak közre, hanem az, hogy ezek összehatása azt a kerüléket hozza létre, a melyben földünk tényleg a nap körül forog.

A logika ma már — igaz, nem rég óta — megtámadhatlan axiomakép hirdeti, hogy a különféle egyedekből álló összességet — minő a társadalom is — csak a statisztika módszerével lehet kielégítőleg tanulmányozni. S a tanulmányozás folyik is nagy buzgalommal mindenütt, természetesen azon határok között, a melyeket a statisztika tényleges szolgáltatásai neki szabnak. Ezek a határok pedig rugalmasak.

Azok után, a miket fentebb a gazdasági statisztika állapotáról mondtunk, alig kell ismételnünk, hogy a közgazdaságtan ma még a statisztikától vajmi keveset kap ahhoz képest, mit tőle várnia kell. A jövőt illetőleg az emberiség haladási képességében kételkednék az, ki nem számítana a statisztika ezen ágának óriási fejlődésére. Ma még nem is sejtjük azt, mit fog a gazdasági és a vele összefüggő, szorosabb értelemben u. n. szociális statisztika¹⁾ nyujthatni, ha a műveltség általá-

¹⁾ A statisztika leghálásabb tere a társadalom élete s azt az egész statisztikát, mely e téren mozog, szociális, azaz társadalmi statisztikának nevezhetjük. De a mint a szociális kérdés alatt egészen különös társadalmi kérdést szokás érteni, úgy a szociális statisztikának is új, szűkebb fogalma kapott lábra, mely fogalmat talán úgy lehetne legjobban meghatározni, ha az alá az egyes társadalmi osztályok gazdasági helyzetét megvilágító statisztikát foglaljuk. Nevezetesen a munkásosztály keresetére és fogyasztására, de egyúttal a kis- és nagybirtokos, tőkés és vállalkozó jó vagy balsorsára fényt vető statisztika volna az, mit a szorosabb értelemben vett szociális statisztika elnevezése alatt érteni lehet.

nosul s a statisztika rendeltetése és fontossága egyszer köz-tudatba fog átmenni. A mint pl. ez előtt csak száz évvel senki nem álmodott volna arról az óriási és sűrű hálózatról, mely-nek egyes pontjain most napról-napra jelzik a hőmérő, légsúly-mérő s egyéb meteorologiai eszközök állását: úgy ma még a legmerészebb képzelő tehetséggel felruházott statisztikus sem bírná magának kirajzolni azt a kiterjedést, melyet egykor a társadalmi jelenségek statisztikája elérni fog.

Hogy ezeket előre bocsátottuk, holott a gazdasági statisztikából tulajdonképp csak egy kis ággal, az árak statisztikájával akarunk foglalkozni: arra nézve szolgáljon mentségül, hogy szükségét éreztük annak, először az igazi mértéket megtalálni, melylyel a feladat egészét mérjük, hogy azután tájékozva álljunk annak egyik töredéke előtt. Mert semmi sem emelőbb és viszont semmi sem kijózanítóbb, mint a szemmértéknek az a gyakorlása, melyet az egész áttekintése nyújt. Emelő: mert tudatára vezet annak, hogy a rész, melylyel foglalkozunk, egy remekmű alkotórésze, része egy óriási épületnek, melynek összetételét legfeljebb csak sejtjük, de nagyszerűsége előtt bámulva állunk meg. Kijózanító: mert akkor, mikor a részt, az egyik szárnyat vagy inkább az egyes helyiségeket tanulmányozzuk, nem engedi feledni, hogy az, a mit teszünk s az, a mit elérhetünk: csak egy kis töredéke annak, mit az egész mű kiismerésére az emberi elmének tennie kell.

Ha a gazdasági statisztika hézagtalan összefüggő egészet képezne, akkor az árstatisztika annak mintegy központját alkotná, melyen innét a termelés, túl a fogyasztás statisztikája állana, olyképen, hogy az árstatisztika számolna be a termelési tényezők együttműködésének sikeréről s az egyes tényezők részesülésének mérvéről, — mert arra nézve, hogy mi jut munkásnak, tőkésnek, vállalkozónak és földbirtokosnak, vég-elemzésben a jószág ára dönt — s egyuttal az árstatisztika mondaná meg, hogy osztályok és társadalmi rétegek szerint a háztartás kiadásai hogyan alakulnak.

Tudvalevőleg nagyon távol állunk attól, hogy ily össze-függő számadást nyújthatnánk be a társadalom gazdálkodásának menetéről s azért meg kell elégednünk azzal, hogy az árstatisztikát bizonyos irányú kutatásokkal hozzuk összefüggésbe a végből, hogy annak használhatósági körét kijelelhessük.

Előre kell azonban bocsátanunk, hogy az árstatisztikát abban a szűkebb értelemben vesszük, melyet neki a gyakorlat adott, értve alatta az ingó (anyagi) javak adása-vevése közben fizetett árak statisztikáját. Nemcsak a munka ára, a munkabér, esik tehát ki a körből, egészen más, újabban rendkívüli fontosságra emelkedett statisztikai ágat képezve, melyet a művelt külföld nagy részében külön statisztikai hivatal kezel¹⁾; hanem kimarad abból az ingatlan, az őstermelésre használt föld s az épületek, lakóházak árának statisztikája, nem is említve a haszonbér- és bérstatisztikát vagy épen a szellemi szolgálatok díjának statisztikáját. A most említettek között vannak olyanok, melyek ép hazai szempontból birnának nagy érdekekkel: pl. a telekárak és a haszonbér statisztikája, de e helyen csak a fentirt értelemben vett árstatisztikára szoritkozunk.

Az árstatisztika már most a tudományos czélok közül, ha az időrendbeli sort vesszük, tán legelőször a pénz értékének, azaz vásárlási képességének meghatározására s az itt mutatkozó változások megállapítására szolgált. A »currency« kérdésének vizsgálata huzódik veres fonálként keresztül Tooke Th. és Newmarch W. »A History of Prices and of the State of Circulation« cím alatt megjelent nagyszabású árstatisztikai dolgozatán. Az »index-number«, a pénz értékét mutató szám megtalálása sok elmét foglalkoztatott már s csak legujabban történt, hogy a »British Association for the Advancement of Science« az angol tudományos világ elismert szaktekintélyeiből alakított bizottságot küldött ki arra a célra, hogy a pénz értékváltozásának megállapítására vezető legjobb utat-módot felkutassa (»to investigate the best methods of ascertaining and measuring variations in the value of the monetary standard«).

Ha hazai álláspontra helyezkedünk s azt kérdezzük, hogy a mi árstatisztikánknak ezt a feladatot, melyről most szoltunk, előtérbe kell-e helyeznie: azt hiszszük, a válasz joggal úgy hangzik, hogy: nem.

A világforgalom főpiacjai nem hazánkban vannak: a pénz értékváltozásának nagy hullámcsapásai nem minket

¹⁾ Ilyenek vannak az Egyesült-Államok 21 államában, Angliában 1886., Svájcban 1887. és Franciaországban 1891. óta. Hazánkban a különválasztás nem volna indokolható, de bizonyos az, hogy e téren még rendkívül sok a tennivaló.

érnek először s azért nem nálunk vehetők észre leghamarább. E célra a londoni árjegyzések vagy, mint Soetbeer nagy munkájában¹⁾ s annak mintegy kiegészítésekép egyik német szakfolyóiratban legújabbban²⁾ közzétett dolgozatában a hamburgi piacz árjegyzései sokkal jobban alkalmasok, mint a budapesti árak. Nekünk csak az a — különben korántsem kicsinylendő — feladat marad fenn: megállapítani, hogy mekkora az a köz, mely a nyugati világpiaczok s főpiaczaink árai közt fennáll, mennyi hatása van arra a közlekedési eszközök viteldíjainak s a vámoknak s minő különbözet irandó a kereskedőosztály vállalkozói nyereségének számlájára. E feladatok, melyek alapjául elég a nagyforgalom árstatisztikája, jelentékenyen egyszerűbbekké válnak valutánk rendezésével, mert elesik a valutakülönbségből eredő árhullámozási tényezőnek, az ágióinak zavaró befolyása.

Nem tartjuk tehát indokoltnak, hogy az árstatisztika ezen klasszikus feladatával, mely egyébiránt Jevons, Drobisch, Lehr s a legújabb angol bizottság fáradozásai daczára sincs teljesen megoldva — sőt kifogástalan megoldást meg sem enged — a hazai árstatisztika szempontjából foglalkozzunk. Ellenben gyakorlatinak látszik azt az összefüggést vizsgálni, a mely a nemzetközi forgalom statisztikája s az árstatisztika közt van.

Mióta a nemzetközi kereskedelemről szóló kimutatásokat úgy tekintjük, mint a nemzeti termelés egyes ágainak helyzetére világot vető segédeszközöket: azóta az államok nagy súlyt helyeznek arra, hogy a be- és kivitelnek ne csak mennyisége, hanem értéke is lehető pontosan megállapíttassék.

A legtökéletesebb eljárásnak e részben az érték megállapító bizottságok felállítása és igénybevétele bizonyult. Természetesen ahhoz, hogy az értékek pontosan állapíttassanak meg, kell, hogy a bizottságban az összes kereskedelmi ágak képviselői egyesíttessenek és a felbecslendő árúk kellőleg

¹⁾ »Materialien zur Erläuterung und Beurtheilung der wirthschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage« czim alatt megjelent 1886-ban és több állam kormánya által lefordíttatott. Tudvalevőleg az angol Gold and Silvercommission is felhasználta volt a német tudós e művét.

²⁾ Lásd Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik. III. Folge, III. Bd. 4. H.: »Das Niveau der Waarenpreise in den Jahren 1886—1890.« 588 s k. l.

osztályozva és félreismerhetlenül megjelelve legyenek. Szükséges mindezeken felül szigorú lelkiismeretes munka a becslők részéről. A hol ennyi kellék kívántatik meg, ott természet-szerűleg nagyon jó, ha van kéznél oly eszköz, melylyel e kellékek jelenlétét magánál az eredménynél ellenőrizhetjük. Nagyon jó szolgálatot tehet itt a jó árstatisztika s ha azt más célra nem használhatnánk is, már csak ez a szerep is indokolná annak szükségességét.¹⁾

Ezzel nem akarjuk és nem akarhatjuk azt mondani, hogy az értékmegállapító bizottság becslése és az árstatisztika adatai közt teljes megegyezésnek kell lenni. A nemzetközi forgalomban szereplő árúk a nemzetközi fizetési mérleg céljaira azon érték szerint becslendők, melylyel azok az ország határán, tehát a be- vagy kivezető ut egyik pontján utközben birnak: az országos árstatisztika a belföldi piacok árait jelzi; az értékmegállapító bizottság becslése kivitt javaknál magasabb, a behozatalnál ellenben alacsonyabb kell, hogy legyen, mint a belföldi piacok árjegyzése.²⁾ Alább az összefüggés szempontjából jobb helye lesz annak, hogy a két árstatisztika között előállható eltérés egy másik nemére hívjuk fel a figyelmet: itt elég annyi, hogy szakavatott kézben az árstatisztika csakugyan jól ellenőrzi a nemzetközi forgalom értékbecslését.

De e feladat sem meríti ki az árstatisztika alkalmazási

¹⁾ Az áruforgalmi statisztikai felvételek s az azokból levont következtetések egyik legélesebb kritikusa a legutóbbi években Scheel H., az ismert német statisztikus: lásd a Schmoller-féle Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. XIII. évf. 3. füzetében »Die Berechnung der Handelsbilanzen« czikkét.

²⁾ Legjobban kitűnik ez valamely gyakorlati példából. Tegyük fel, hogy Budapesten a nagykereskedő a jávai kávé métermázsáját 200 forinton adja. Tegyük még fel, hogy ő ezt Fiumen át hozatta s fizetett vám fejében 37 frtot, továbbá a magyar államvasutnak a szállításért 2 frtot, 4 frt. pedig az ő nyeresége. Ha a nemzetközi áruforgalom értékbecslő bizottsága a budapesti árakat veszi itt alapul, akkor a mérleg 43 forinttal megromlik terhünkre: 157 frt. helyett 200 frt. kerül a passzívákba, még pedig szembeszökőleg illetéktelenül. Fordítva áll a dolog a kivitelnél: itt -- a budapesti árak alapulvételével -- ha mást nem, a magyar közlekedési vállalatok szállítási díjait hagyjuk ki a számításból s pl. az itthonn csak 98 frtot érő, de a határig 2 frt. viteldíjat fizető árút 98 frttal állítjuk be az aktívákba, holott azért mi nyilván 100 frtot kapunk. Mindkét hiba ugyanegy irányban hat, t. i. a mérleg rosszabbítására.

módjait. Az árstatisztikától egy országon belül nem kevesebbet várunk, mint azt, hogy felvilágosítást adjon az egyes vidékek gazdasági jellegéről, fejlődési fokáról. Mert semmi sem képezi oly tömör, egységes kifejezését valamely vidék gazdasági helyzetének, mint az árak színvonala általában s aztán e színvonalon belül az őstermékek és iparczikkék árának egymáshoz való viszonya. A gazdasági élet nagy központjain, melyek manapság egyuttal a lakosság óriási tömegeit magokban foglaló nagy városok: magasak az árak, keveset ér a pénz; az ország félreeső részein, melyek nálunk még csak most bontakoznak ki a terménygazdálkodás régi szokásaiból, alacsonyak az árak, sokat ér a pénz. Igaz, hogy a vasut, a századnak ez a tán legnagyobb horderejű találmánya, az ellentétek kiegyenlítésén szinte gőzerővel dolgozik. Ám azért szó sem lehet arról, hogy az ellentétek valaha is megszűnjenek. A különbség falu és város, kis város és nagy város közt fenn fog maradni, valamint fenn fog állni a különbség a gazdag gabonatermő alföld és a sziklás-hegyes felföld, a fátlan róna s az erdőfedett hegység közt. Hazai töredékes árstatisztikánk¹⁾ is elég arra, hogy ez ellentéteket számokban kifejezze: 100⁰/₀-os árkülönbözet még a városokban és a fontosabb élelmi czikkeknél sem ritka. Semmi kétség, bár jelenlegi árstatisztikánk itt már teljesen cserbehágy bennünket, hogy az iparczikkék árai között is óriási különbség van vidékről-vidékre. Potomár a legmindenapibb élelmi czikkeknél, drágaság az iparczikkeknél: ez jellemzi a közlekedés ereitől távoleső vidékeket.

Felesleges munkát végeznénk, ha annak fontosságát hangoztatnók, hogy mindeme viszonyok országszerte, lehető sűrű megfigyelési hálózaton, évről-évre figyelemmel kísértessenek. Tartozunk ezzel termelő osztályainknak és kereskedőinknek, kiket az árstatisztika figyelmeztet arra, hogy hol keressék termékeik piacát, esetleg hova tegyék termelésök szinterét és hol keressék a bevásárlás helyét. Jól tudjuk, hogy ez a figyelmeztetés egymagában nem elég arra, hogy utána akárki

¹⁾ Az országos árstatisztika jelenleg 43 városnak piaczára szorít. kozik és csak az őstermékek, nevezetesen a buza, rozs, árpa, zab, tengeri, borsó, bab, lencse, köles, tatárka, burgonya, háromféle (marha-, sertés- és juh-) hús, bor, sör, tűzifa, széna és szalma árait tartalmazza. (Ld. a Magyar statisztikai Évkönyv folyamainak III. füzetében). Részletesebb, bár szintén távolról sem kielégítő a fővárosi árstatisztika.

elindulhasson: tekintetbe kell még venni a szállítás költségeit s egy csomó kisebb-nagyobb horderejű körülményt. Ámde itt csak újmutatásra, tájékozásra van szükség: ennyi elég az élelmes termelőnek vagy kereskedőnek: a többit bizvást reá hagyhatjuk.

De tartozunk ezzel államférfiainknak is. Legyen bár szó telepítésről vagy vasutépítésről, iparfejlesztésről vagy a kivitel előmozdításáról, adóztatásról vagy állami szükségletek beszerzéséről: mindenütt rászorulnak a gazdasági statisztikára, nevezetesen az árak ismeretére. Az árak mozgása az, melyben kifejezésre jut az adó terhe, a közlekedési eszközök hatása, a vám- és kereskedelmi szerződések befolyása, az ipar haladása s egy szóval az ország gazdasági életének minden érverése.

De az árstatisztikának még más, a most jelzettől különböző haszna is van. Annak megítélése, hogy adott helyen és időben bizonyos összeg pénz a szükségleteknek minő kielégítését képes nyújtani: csakis az árak ismerete alapján lehetséges. Nem kell ugyan mondanunk sem, hogy itt a lakbérek és a személyes szolgálatok díjai is beleesnek a döntő tényezők körébe: de a szó szoros értelmében vett árstatisztikáé az oroszlánszerep. A feladat, mely itt vár reá, kicsinyben tükrözi ugyan vissza a fentebb legelől említett feladatot, de hordereje gyakorlatilag semmivel sem kisebb. Az ugynevezett reális (javakban kifejezett) munkabér, a mely egyedül irányadó a munkás helyzetének megítélésénél, mert bevételét egyenesen kiadásaival méri össze; — azután az állandó fizetést vagy járadékot élvező osztályok jövedelmének összehasonlítása hely és idő szerint más, mint árstatisztikai alapon, teljesen kivilágtatott. Eme feladatok fontosságát ma már, a szociálpolitikai irány virágzása napjaiban, teljesen felesleges kiemelni: elég, ha arra utalunk, hogy társadalmunkban nemcsak az anyagi munka embere tarthat igényt arra, hogy gazdasági helyzetét az állam a kellő mérték segélyével igyekezzék felismerni, hanem a szellemi munka embere, a hivatalnok a legfelsőbb fokozatoktól egészen a lépcsőzet legaljáig méltán megkívánhatja, hogy szolgáltatásainak jutalma legalább azon mértékig érjen fel, a hol a társadalmi helyzetének megfelelő megélhetés biztosítva van. E mértékről az árstatisztika ad felvilágosítást s ezzel egyuttal hidat képez a statisztikának egyik, nálunk még ugyszólván teljesen ismeretlen ágához, a fentebb már említett szociális statisztikához.

Ila még felemlitjük, hogy az árstatisztika, mely a fenti feladatokra való tekintettel kell, hogy úgy a nagykereskedés, mint a kiskereskedés árait felkutassa, már e körülménynél fogva is önkényt kínálkozik arra, hogy a közvetítő kereskedés szerepét s a kiskereskedés, azután a fogyasztási szövetkezetek, nyers anyag — és eszközbeszerző szövetkezetek gazdasági hatását: megannyi fontos és más uton meg nem oldható kérdést tisztázzon¹⁾: azt hisszük, elég tág használhatósági keretet sikerült kimutatnunk az árstatisztika számára.

Az árstatisztika technikája, nevezetesen az adatgyűjtés egyik részében egyszerű, külön felvételt szükségessé nem tevő feladat, másik részében azonban annál bonyolultabb és szerfölött kényes eljárást kíván meg.

Egyszerű az árstatisztika azon részében, mely a nyílt piaczon végbemenő forgalom árait öleli fel. A tőzsdék s aztán a rendezett vásárok, hol az árak hitelesen jegyeztetnek fel: kész árstatisztikát nyújtanak. Igaz, hogy a feltétlen megbízhatóság itt sincs mindenkor adva; még a központi piacok jegyzései ellen is derítettek ki terhelő tényeket;²⁾ mennyivel inkább meg kellene rostálni a heti vásárok árjegyzéseit a vidéken! Itt azonban a tennivaló csak arra szorítkozik, hogy a magától adottat ellenőrizzük s egyuttal gondoskodjunk arról, hogy az árjegyzések teljesen összehasonlíthatók legyenek. A minőség azonosságának szemmeltartása, melyről alább lesz szó, itt is elengedhetlen követelmény gyanánt jelentkezik.

Annyival nehezebb azonban az árstatisztika adatgyűjtése

¹⁾ E kérdésekkel foglalkozott tudvalevőleg a német Verein für Socialpolitik 1898. évi közgyűlése, melynek számára többek közt Conrád készített nagybecsű jelentést a kiskereskedés befolyásáról az árakra. Ld. »Verhandlungen der am 28. und 29. Sept. 1888. in Frankfurt a. M. abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik etc.« 113—260 l.

²⁾ Így a berlini állatpiacsról köztudomású, hogy ott a sertéseket szándékosan néhány márkával alacsonyabban jegyzik, mint azok tényleg kelnek, hogy a kereskedők annyival nagyobb nyereségre tegyenek szert a gazdától való bevásárlásaiknál, miután ezen bevásárlásoknál irányadónul a berlini hivatalos jegyzés szolgál. L. erről Levy von Halle dolgozatát, a Schmoller-féle »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich« XVI. évf. 3. füzetében »Die Berliner Fleischpreise im letzten Jahrzehnt und die Reform des Vieh- und Fleischhandels« cím alatt.

ott, hol a piaczi árjegyzések végződnek. Itt az adatgyűjtőnek számolni kell azzal a számtalan szétszórt helylyel, hol az ár képződik és megfigyelendő. Kisiparos, szatócs és egyéb kiskereskedő százával van nagyobb városokban s ugyanazt a cikk árát e szerint száz helyen is kellene jegyezni. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy más, mint közvetlen, a forrásig lenyúló adatgyűjtés értékkel nem bír; becslésekkel vagy egy-egy kereskedő jelentéseivel beérnünk nem szabad: az előbbieket éppen semmi biztosítékot nem nyújtanak arról, hogy a valóságnak megfelelnek, az utóbbiak végre is csak egy parányi töredékét képviselik az árképződésnek és statisztika alapjául a szó igaz értelmében nem szolgálhatnak.

Itt tehát, úgy látszik, oly sziklához értünk, melyen az árstatisztika hajója okvetlen zátonyra jut. Szerencsére azonban ép a statisztika módszertana jó segítségünkre: a mennyiben kimutatja, hogy elég jó megközelítő értékeket nyerhetünk, ha nem is minden egyes esetet, hanem csak kisebb-nagyobb hányadát az eseteknek figyeljük meg, feltéve, hogy gondoskodunk arról, hogy a megfigyelt esetek az esetek összeségét lehető hiven képviseljék. Vagyis, alkalmazva a szabályt feladatunkra: megközelítő képet már akkor is kapunk, ha néhány kiskereskedőt, pl. tán 10⁰/₀-át az összes helybeli kiskereskedőknek, kiválasztunk, de olykép, hogy köztök a város gazdagabb részeiben megtelepedettek s a szegényebb osztályok kereskedői aránylagosan legyenek képviselve. E kiválasztás természetesen a helyi forgalmi viszonyokkal ismerős szakközeg kezébe teendő le. S hogy a tennivaló még így is túlságos sok ne legyen: a kisforgalom árainál megelégedhetünk az adatgyűjtés negyedévenként egyszer való ismétlésével, annyival inkább, mert itt az árhullámzások ugyis lassúbbak.

A másik szikla, mely az árstatisztikát hajótöréssel fenyegeti: az egy és ugyanazon név alatt szereplő árúk sokfélesége. Mondanunk sem kell, hogy az árak összehasonlítása térben és időben nem vihető keresztül másképen, mint úgy, hogy teljesen azonos minőségű javak árai határozatnak meg mindenütt és mindenkor. Bizonyos, hogy e feladat nem közönséges nehézségbe ütközik. Nyers terményeknél is nagy különbségek léteznek ugyanazon árúnál. Más a braziliai és más a portoricoi kávé, más az orosz karaván — és más a khinai thea, stb. s ezek közt megint nagy különbségek vannak, melyek

megjelölésére a kereskedővilág az I., II., III. rendű stb. kifejezést használja: e megjelölések azonban megint mást és mást jelenthetnek egyik és másik helyen, más értelemmel bírnak a város legelőkelőbb üzletében és mással a külvárosok szegényes szatócsboltjában. Még nagyobb mérvben áll ez az iparcikkekénél, melyeknél az alaki érték is oly nagy szerepet játszik. Hogyan hasonlítsuk össze a cipőt vagy a kabátot, a széket vagy a szekrényt?

A nemzetközi forgalom értékmegállapító bizottságai tudvalevőleg ugyanezzel a nehézséggel kénytelenek állandóan küzdeni. Sőt náluk e küzdelem még nagyobb szerepet játszik. Ha végignéznünk azokon az árúcsoportokon, melyeknél a súlyegység értékét egy átalánytétellel kell kifejezni s ott találjuk pl. egy, tovább fel nem bontható csoportban a juta-árúkat vagy a férfi - ruházatokat, selyemszöveteket vagy selyemkalapokat, fehérneműeket vagy a szerszámokat és egyéb eszközöket vasból, géprészeket vagy aranyműves árúkat, stb., akkor fogalmunk lehet arról, hogy minő feladat az ezer meg ezer különféle minőségű és értékű árúk átlagos értékét meghatározni, de egyuttal fogalmat nyerünk arról a nagy hibaforrásról, mely a nemzetközi árúforgalom értékmérlegének ily alapon való felállításával összekötve van. Az árstatisztikának ehhez mérhető nehézséggel nem kell megküzdeni: itt a feladat állandóan egy és ugyanazon minőségű (finomságú, alakú, stb.) jószág szemmeltartása. Erre a célra elkerülhetlenül szükséges az árstatisztikában szereplő árú oly pontos, szakszerű leírása, hogy az a felvételnél minden kétséget kizárólag megjelölve legyen.

Az árstatisztika továbbá, hogy végtelen hosszúra ne nyuljon, kénytelen beérni egy kis — nagyon kis töredékével az árúk szinte beláthatlan tömegének. Ez az egyik ok, a miért eredményeit közvetlenül nem lehet a nemzetközi árúforgalom értékének megállapításánál alkalmazni: itt egész sora a különböző árúknak egy csoportban, ott egy, vagy két szorosan meghatározott minőségű árú. Lehet, hogy az árstatisztika a csoportot képviselő egyetlen árúnál évről-évre áremelkedést mutat s a nemzetközi forgalom értékbecslő bizottsága a csoport súlyegységének értékét nem változtatja meg, vagy éppen leszállítja s mégis mindkettő teljesen helyesen járhat el;

mert lehet, hogy annak az egy árúnak emelkedett értékét bőven ellensúlyozza a többiek értékcsökkenése.¹⁾

A mondottak, melyek teljességre épen nem tartanak számot, elég tájékozást nyújtanak a kis- és nagyforgalmat egyaránt felölelő árstatisztika nehézségeiről. Ám a cél megérdemli a fáradságot s azt hisszük, hogy Magyarország 16 kereskedelmi és iparkamrája, melyek vállain a magyar országos árstatisztika terhének jó része nyugodnék: az őket közvetlenül érdeklő eredmények érdekében szívesen elvállalnák a tennivalókat. Mert csakis ily szakközeg kezében, csakis kereskedőink és iparosaink céltudatos támogatása mellett lehet e bonyolult feladatot, melylyel egész kiterjedésében tudtunkkal még egy külföldi állam sem birkózott meg: kielégitőleg megoldani. S inkább egyszerre kevesebbet, kevesebb helyről, megelégedve pl. a piacon nem jegyzett kisforgalmi áraknak a kamara székhelyén történő feljegyzésével, mintsem sokat, sok helyre kiterjedő, de megbizhatatlan számokat. Mert itt is áll az, a mi általában áll a statisztikáról: hogy t. i. annak csak két igazán rettenetes ellensége van: *a tudatlanság és a rossz statisztika*. Nehéz volna megmondani, melyik rettenetesebb ellenség!

¹⁾ Képzeltető, sőt elég gyakorlati eset az is, hogy a csoport összes árúi pl. emelkednek értékekben s mégis a nemzetközi forgalom tekintetében a csoport változatlan átlag-értéket képvisel: ha t. i. a forgalom időközben a csoport olcsóbb árúinál nőtt, a drágábbaknál csökkent.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

II 51
II 71

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS A FÖLDHITEL SZOLGÁLATÁBAN.¹⁾

»Azé az ország, a kié annak földje« ismeretes állításnak megfelelően, közgazdasági iróink, kik a földhitel kérdésével behatóbban foglalkoztak, mindannyian hangsúlyozzák, hogy felette kívánatos, hogy földbirtokosaink *tehermentes* birtokot hagyjanak utódaiknak. S csakugyan míg a családfő él, latba vetheti tapasztalatait, ismeretét, az ő egész egyéni munkáját, a részletek fizetése még elviselhető teher. Nagyon is alkalmatlanná akkor válik a tartozás, mikor a családfő szemét lehunyja, mikor a szeretett és szerető apával sirba száll a birtok kezelője és hű sáfára. Az özvegyek és az árvák kezében a jövedelem jelentékenyen megcsappan. A tartozás megnehezíti az osztozkodást és siettetni a birtoknak idegen kézre való jutását.

A nagy cél elérésére a törlesztési kényszer még távolról sem elegendő. 40—50 esztendő nagy idő az egyes ember életében. Még csak nem is valószínű, hogy 38—40 éves egyén megérje most megterhelt birtokának tehermentesítését. Megvalósítható lesz az eszme, ha az életbiztosítás nagyszerű vívmányait a földhitel szolgálatában hasznosítjuk.

Egyik-másik irónk már korábban is felvetette ezt a kérdést, de a gyakorlati életben e téren mind a mai napig, sem nálunk, sem külföldön sem történt épen semmi.

A biztosító intézetek erős versenye daczára a nem alkotás egyik oka talán abban is áll, hogy az elmélet emberei nem mutatták még meg a gyakorlatban tényleg keresztülvihető kombinatiót.

¹⁾ A fölvetett eszmét mi is nagyon fontosnak tartjuk s további megvitatásának, akár az életbiztosító-társaságok, akár a földbirtokosok szempontjából, a legkészségesebben engedünk tért. A szerkesztő.

Biztosító intézeteink eddigelé kivétel nélkül akkép szerződnek, hogy először a fél fizet és a társaság csakis a jövőben teljesítendő kötelezettséget vállal. Fordítsuk meg az eljárást, *adjon kész pénzt a biztosító társaság és a fél vállaljon a jövőben teljesítendő kötelezettséget*. Például: A biztosító társaság készpénzben ad a kölcsönt keresőnek 10.000 forintot, melynek törlesztésére az adós *élethossziglan* fizeti az előre kiszabott évidíjat. A biztosított fél elhalálozásával a teher megszűnik.

Az évidíjak pontos és rendes befolyása kétséget nem szenvedhet, hisz földbirtokosokról lévén szó, az elvállalt teher telekkönyvileg bekebelezhető.

Az évdíj értékét

$$P_a = \frac{C D_a}{S_a}$$

képlettel határozhatjuk meg, hol a jelenti a biztosított fél korévét, P_a a fizetendő évidíjat, C a készpénzben adott kölcsönt, D_a a diskontált élők számát és S_a a diskontált élők számának összegét.

Ha a számításnál a *BruneFischer*-féle, férfiakra vonatkozó halandósági tábla adatait és a szokásos évi 4⁰/0-ot használjuk, akkor az évidíj 35, 42 illetve 48 éves egyénnél: 6.01⁰/0, 6.68⁰/0, 7.48⁰/0.

Ha a most nyert *mathematikai díjakhoz* hozzászámítjuk még például azok 25⁰/0-át, nyerjük a tényleg fizetendő *bruttodíjakat*, ezek értéke: 7.51⁰/0, 8.35⁰/0, 9.35⁰/0. Az adós által elvállalt teher még mindig nem nagyobb annál, minőt nem egy vidéki takarékpénztár szed hiveitől, a nélkül, hogy az adós elhalálozásakor megszűnnék a teher.

Megejthetjük úgy is a számításokat, hogy az évi díjak fizetését bizonyos számú évre korlátoljuk. Például: A földbirtokos kölcsön kap készpénzben 10.000 forintot, egyidejűleg kötelezi magát, hogy élethossziglan, de legfeljebb 30 éven át fizeti az előre kikötött évidíjat.

Ezen esetben az évidíj meghatározására szolgáló képlet

$$P_a = \frac{D_a C}{S_a - S_{a+n}}$$

hol n jelenti az évidíjak számának maximumát. Feltéve, hogy $n = 30$, a *nettodíj* tesz 35, 42, illetőleg 48 éves egyénnél: 6.50⁰/0-ot, 6.97⁰/0-ot, 7.63⁰/0-ot. A szokásos 25⁰/0 pótlék figyelembe vételével a *bruttodíj*: 8.12⁰/0, 8.71⁰/0, 9.49⁰/0.

Hogy nem az elmélet ködébe burkolódzom, hogy fejtegetéseimnek van, legalább is lehet gyakorlati értéke, a praxisból vett tételek alapján ejtek meg néhány számítást.

Itt van kezemben az *Első Magyar Általános Biztosító-Társaság* dijszabályzata. E füzet XVIII-dik táblájában az áll, hogy a biztosító-társaság 30 év leforgása után fizet magának a 35 éves korában biztosítottnak, ha akkor még életben van, ha pediglen előbb halna meg, a kijelölt kedvezményezettnek 100 forintot, feltéve, hogy a fél élethossziglan, de legfeljebb 30 éven át 2·30 forintnyi évidíjat fizetett a társaság pénz tárába.

Ha most felteszszük, hogy a fél által elvállalt teher telekkönyvileg betábláztatik, akkor a fél kétséget kizárólag rendelkezik 30 év múlva esedékes követeléssel, melyet lejárát előtt el is adhat. Az eladásnál nem kapja meg az összeg teljes értékét, hanem annak leszámított értékét. Maga a diskontláb szabad alkú tárgyát képezi.

Tegyük fel, hogy a fél készpénzben 100 forintot kíván felvenni, akkor magasabb összegre, még pedig a 100 forintnak 30 évre felkamatolt értéke erejéig biztosíttatja magát. Világos, hogy ezen esetben az évidíj nem lesz 2·3⁰/₀-kal egyenlő, hanem ennek 30 évre felkamatolt értékével.

Az évdíj 4⁰/₀ kamatláb mellett 35 éves egyénnél $2·3 \times (1·04)^{30} = 7·46^0/0$, 42 éves egyénnél $2·52 \times (1·04)^{30} = 8·17^0/0$.

Tehát az *Első Magyar Általános Biztosító-társaság* tételei értelmében az adós a készpénzben kölcsön kapott összeget 7·46⁰/₀-os, élethossziglan, de legfeljebb 30 éven át fizetendő részlettel törlesztheti.

Ez nem a matematikai díj, ez már a valóságos, a tényleg fizetendő díj, hisz tényleg létező intézet tényleg létező adatait vettem a számítás alapjául.

Hány takarékpénztár van hazánkban, mely csak kamat fejében törlesztés nélkül 8⁰/₀-ot szed, hány magyar földbirtokos küzködik a nevezett teher súlya alatt. Pedig a helyes organizatio mellett mily könnyen volna elérhető, hogy 35 éves gazda 7¹/₂⁰/₀-os részlettel 30 év alatt szabadulhatna az adóságtól s még élvezné azon nagy előnyt, hogy gyermekeinek teher nélkül hagyná hátra az ősi birtokot az esetben is, ha a 30 év leforgása előtt volna kénytelen itt hagyni e földi életet.

Erős meggyőződés, hogy a törlesztés eme módjával nagyot lehetne lendíteni az ügyön, melyről oly sokat tanácskoznak, a melynek érdekében oly édes keveset tesznek.

Nem kíván ez törvényhozási akció, nem kell ismeretlen tényezőkkel kétes üzletbe bocsátkozni, csak a már meglevő kombinációt némileg módosítani, az eszmét felkarolni és terjeszteni. Üdv fakadna belőle az országra, haszon a létesítő intézetre.

E következményeiben felette nagy horderejű eszme még könnyebben volna megvalósítható, ha annak realizására a biztosító vállalat valamely földhitelintézettel szövetkezne.

Legtermészetesebb az volna, ha a féllel a földhitelintézet kötné meg a kölcsönügyletet és egyidejűleg szerződne valamely biztosító-társasággal, mely utóbbi a kialkudott évi díjakért magára vállalja a biztosításból eredő kockázatot.

Például a *Magyar Földhitelintézet* kölcsönt ad, melyért az adós fizet 4·3⁰/o-os kamatot, a tartozásból nem törleszt semmit. A földhitelintézet szerződik azonban a fél terhére egyik biztosító-társasággal, mely utóbbi a kialkudott évi díjakért kötelezi magát, hogy az adós elhalálózása esetén az egész összeget visszafizeti a földhitelintézetnek.

Az *Első Magyar Általános Biztosító-Társaság* díjszabályzatának I. b) táblájában található tételek értelmében a halálesetre biztosított tőkéért élethossziglan fizetendő évi díj 35, 42, illetőleg 48 éves egyénnél: 2·68⁰/o, 3·42⁰/o, 4·32⁰/o. S így a fél által viselendő egész teher: 6·98⁰/o, 7·72⁰/o, illetőleg 8·62⁰/o.

Ezek nem az elméleti díjak, hanem a *tényleg fizetendők*, hisz a számításnál úgy a Magyar Földhitelintézet, mint az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság tényleg fennálló szabályzatát vettük alapul.

A két intézet együtt működése esetén is lehet korlátozni a törlesztési évek számát. A fél fizeti a földhitelintézetnek a rendes, előírt annuitást; egyidejűleg azonban szerződik a biztosító-társasággal, mely a kikötött és élethossziglan, de legfeljebb a törlesztési terv tartamáig fizetendő évi díjak ellen magára vállalja a fél elhalálózása esetén az annuitás továbbfizetését.

A *Magyar Földhitelintézet* jelenleg kölcsönöket nyújt, melyek 41 év alatt 5⁰/o-os annuitásokkal törlesztetnek. (Figyelem kívül hagyjuk, hogy az annuitás félévenként fizetendő.) Az adós tehát fizet élethossziglan, de legfeljebb 41 éven át 5⁰/o-ot és még külön díjat a biztosító vállalat részére. Ha a

fél 41 év leforgása előtt hal meg, a birtok tehermentessé válik, az annuitást a földhitelintézetnek a biztosító-társaság fizeti.

A biztosítási díj értékét

$$P_a = R \frac{Da}{S_a} \frac{T - (S_{a+1} - S_{a+n})}{S_a - S_{a+n}}$$

képlettel számítom, hol a jelenti a biztosított fél korévét, $n=41$, a törlesztési tervben feltüntetett évek számát, P_a a biztosítási díjat, $R=5$ a földhitelintézetnek járó annuitást,

D_a a diskontált élők számát, S_a ezek összegét, $T = \frac{1}{v} + \frac{1}{v^2} + \frac{1}{v^3} + \dots + \frac{1}{v^{n-1}}$, v a kamattényező, 4^o/o mellett $v=1.04$.

A már említett halandósági tábla adatai alapján: $P_{35}=1.33^0$ /o, $P_{42}=1.96^0$ /o, $P_{48}=2.78^0$ /o. Ezek a matematikai díjak, melyekből a tényleg fizetendő tételeket nyerjük, ha azokat 25^o/o-kal öregbitjük. A bruttó díj lesz tehát: $P_{35}=1.66^0$ /o, $P_{42}=2.45^0$ /o és $P_{48}=3.47^0$ /o. Ezen eredményekhez még hozzáadjuk a földhitelintézetnek járó 5^o/o-ot, nyerjük a fél által viselendő egész teher értékét, mely 35, 42, illetőleg 48 éves egyénnél 6.66^o/o, 7.45^o/o, 8.47^o/o.

E tételektől a tényleges tételek alig térhetnek el, hisz a Magyar Földhitelintézet csakugyan ad 5^o/o-os annuitással törlesztendő kölcsönt. Azon körülmény pedig, hogy a biztosító vállalat esetleg más halandósági tábla adatait használja, az eredményt lényegesen nem változtatja.

S így mondhatjuk, *hogy a 35 éves földbirtokos 6.66^o/o-os élethossziglan, de legfeljebb 41 éven át fizetendő évi díjjal törlesztheti tartozását.* Az 1.66^o/o-nyi többlettel szerzi meg magának azon megbecsülhetetlen nagy megnyugvást, hogy bármely perczben hunyja is le szemét, gyermekei tehermentes birtokot kapnak.

Vizsgálják át fejtegetéseimet a gyakorlat emberei, talán akad bennök valami használható. Ne helyezték biztosító vállalataink összes reményüket jó és jobb ügynökök szerződésébe, szolgálják saját érdeküket, mely egyszersmind hazánk érdeke új eszmék felkarolásával és terjesztésével. Ne várjanak földbirtokosaink mindent az államtól és a törvénytől, támogassák az ügyet, mely első sorban az ő ügyük. Segítsék érvényre jutni az új organisatiót, hisz »a földbirtokos érdekét minden törvélynél jobban védi a jól szervezett földhitel«.

HAVAS MIKSA.

CSANÁD VÁRMEGYE

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— *Második és befejező közlemény.* —

A mi a középbirtokos osztály gazdálkodását illeti, annak egy részéről csak elismerőleg lehet nyilatkozni. Halad a korral minden tekintetben. Gazdaságát jól szereli fel és boldogul is utána. De bizony a másik rész oly bámulatos könnyelmű és rendetlen életet folytatott, hogy tömegesen ment az ország legjobb földjén tönkre. E birtokosoknak nemcsak életmódjuk volt észszerőtlen, hanem gazdálkodásukat és különösen pénzkezelésüket is oly helytelenül folytatták, hogy bukásukat mindenki várta már és kikerülhetetlennek tartotta. Igen nagy kár ez abban a megyében a hol az értelmiség általában, de különösen a független értelmiség a megye minden gazdasága mellett is aránylag gyenge. Hogy az új földbirtokosokból mi lesz, azt előre csak egyik részökről lehet megmondani, a kik eddig is, mint a szomszéd Arad megye kiváló gazdái voltak ismereteseek. Ezek a vett birtokot gazdaságilag helyesen fogják kezelni, de Csanád megyébe nem mennek át lakni, mert hiszen nem távol fekvő szerzeményeikre hazulról is jól felügyelhetnek.

A középbirtokosok jobb része alakította és tartotta fenn a mostani főispán, Lonovics József, indítványára 1868-ban alakult gazdasági egyletet, mely kiállítások, versenyek, jó eszközök és gépek kisorsolása által sokat tesz a mezőgazdaság emelése érdekében. Székhelye Makó és tagjainak száma meghaladja a 300-at. Van ezenkívül még egy helyi gazdasági egylet Makón és egy gazdasági kör Tót-Kovácsházán.

¹⁾ Első közleményt lásd a »Nemzetgazdasági Szemle« augusztus havi számában.

A csanádmegyei kisbirtokosság két részből áll. Az egyik részét képezik azok, a kik régi urbéres községekben laknak, a másik rész az, mely kincstári telepítvényesekből áll. Sokkal nagyobb és vagyonosabb az előbb említett rész, habár a másik is rövid idő alatt nagy fontosságra fog szert tenni. Viszonyaikat kellőleg csak úgy lehet ismertetni, ha azokról külön fogok szólni.

A volt urbéres kisbirtokosság helyzete Csanád megyében általában elég kedvező. A legtöbb községben igyekvő, de a haladás iránt nem valami nagy fogékonysággal bíró emberek. Különösen arra törekszenek, hogy megtakarított pénzükön újra földet örökáron, vagy ha nem lehet, bérbe vehessenek, minek következtében úgy a földek ára, mint azok hasznbére nagy mértékben emelkedik. Csanád megyében a földek ára átlag 250—300 frt kataszteri holdankint, de vannak 500—600 sőt 800 frtos földek is. A hasznbér 10—15 frt, de például Makón a zöldségtermelésre használt földnek kis (1100 □-öles) holdjáért megadnak 30 frtot is.

A mi a makói nép gazdálkodását illeti, ha azt nem lehet is modernnek nevezni, mégis a legjobbak közé tartozik az Alföldön. Annálfogva ez a nép általánosan gazdagszik és ha szószerint nem is igaz, de mindenesetre jellemző a példabeszédszerű mondás: hogy Makón nincsen szegény ember. Azért is tarthatják gabonatermésüket évekig, a jó árak beálltára várván. A határ legnagyobb része 5—10 vagy 40—50 holdas parcellákra van osztva. Ez utóbbiakon többnyire csinos tanyák is vannak, melyeken a makóiak ugyszólván egész ifjúságukat töltik és csak idősebb korukban kerülnek a városba. De jószágaik a cselédek felügyelete alatt állandóan a tanyán vannak. Szükségtelen e tanyákat leírni, hiszen a ki az alföldön valaha utazott, ismeri azok kinézését, mert külsőleg alig különböznek valamiben a rendszerinti magyar tanyáktól. Annál nagyobb azonban a különbség, melyet a figyelmes szemlélő itt észlelhet. E tanyák földje a helyes gazdálkodás folytán még most is teljes erejében van. A makói parasztnak gazdasági felszerelése elég jó, ámbár gépekkel még kevésbé dolgozik, sőt a másutt meglehetősen elterjedt cséplőgépek is felette csekély számmal találhatók itt. De a Makón készült és használt ekék kitűnőek. Ujabban nagyon terjednek a sorba vető gépek. A nagyobb parasztgazdaságokban mindenütt

kettős ekével szántanak. A fősúlyt Makón is a szemtermelésre fektetik, de a zöldséget és különösen a hagymát óriási mennyiségben termesztik. A hagymamivelés jelentékeny jövedelmi forrását képezi a lakosság szegényebb részének, mert vannak évek, midőn azért és pedig leginkább a külföldről 500 - 600.000 forint folyik be évenként. A lakosság egyrésze ezen czikkekkal azután vándorkereskedést folytat. Ehhez járul még a szőlőmivelés, melyről már szólottam. A szőlő között gyümölcsöt is termelnek nagyobb mértékben. A trágyát minden gazda oly értékes tárgynak tekinti, hogy annak gondozására bizonyos fáradságot szentelni köteleességének tartja. Annak kezelése ugyan sok kívánni valót hagy fenn, rendszeres trágyagödreik még nincsenek, de a trágya régebben divott pazarlásával felhagytak és gyakorlatibb módon bánnak vele. Azelőtt ugyanis kazlakba rakták a trágyát, midőn aztán nagy felületen levén a levegő behatásának kitéve, értékes illórészei elpárológtak, ma ellenben már keresik a természetes mélyedéseket, sőt némely helyen a trágyát rendszeren meg is locsolják. Az ügyesebb gazdák kocsinkint 40—80 krajczárjával szívesen is vásárolnak trágyát, de most már felette nagy ritkaság, hogy azt valaki eladja, sőt a parasztok haszonbéri szerződésekben a trágyázást szabály szerint ki szokták kötni. A takarmányt is főleg trágyakészítés szempontjából becsülik és aránylag sokat hoznak be más határokból, a mi földeik termőerejét azután tetemesen fokozza.

A tagosítás Makón keresztül van vive. Egy telek áll 30 kataszteri hold tanyai szántóföldből, 8 hold legelőből és 8 hold járandóságból. E határban 1300 tanyai épület létezik.

Utak tekintetében Csanád megye már az ötvenes évek alatt sokkal jobb helyzetben volt, mint a többi alföldi vármegyék. Nemcsak a megyét átszelő arad-kis-zombori kitünő államút, hanem törvényhatósági utjai is rendszerint jókarban vannak és kavicscsal a Marosból, kövel pedig a Maros felső vidékeiről rendszeren láttatnak el. És épen az, hogy ezen folyó hajózható, képezi okát e kedvező állapotnak, mert a Maros felső szakaszain is tutajozható, Aradtól pedig gabonahajók is járhatnak rajta. Kisérletképen e város és Szeged között gőzhajó is járt rajta, azonban a szeszélyes folyónak nemcsak medre nincs tisztán tartva, hanem erősen iszapolván, zátonyo-

kat is rögtönöz, továbbá számos vizimalom is van forgalomban rajta, és végül vize gyakran szerfelett megapad, mindez okoknál fogva a gőzhajózást nem lehet azon rendszeresíteni. Nyaranta is megárad ugyan az erdélyi részekben történt nagy esőzések folytán, s ilyenkor igen sok vize van, de az ily áradás közönségesen csak néhány napig tart. Aradnál a Maros szintje 333, Pécskánál 306, Makónál 251, Szegeden és a Tiszánál való beömlésénél 233 láb a tenger színe felett. Esése Csanádtól a torkolatig alig másfél láb, középsebessége pedig Aradtól fogva 2.45 láb. Nagymennyiségű fát, mészt és terméskövet, kavicsot és homokot szállítanak évenként rajta, tavaly például a tutajokkal levitt fa körülbelül ötödfél millió köblábat tett.

A közigazgatás Csanádmegyében mindig a saját értelmiségének kicsiny voltával küzdött. Hivatalnokait nemcsak a mult, hanem ezen században is folyton a szomszéd megyékből kellett kölcsön kérnie, a mit azonban annak fennebb vázolt története teljesen megmagyaráz. Értelmisége főleg nagy és a megyében nem lakó birtokosokból, továbbá a vagyonszerzéssel teljesen elfoglalt pusztai bérlőkből s csak legkisebb részben helybeli középbirtokosokból állván, nagyon természetes, hogy egy-két családon kívül, melyek közt már a mult században előkelő állásokat elfoglalt Navayakat kell kiemelni, alig volt a közügynek helyben elegendő napszámosa. Rokonsági és társadalmi kötelékek a csanádi társadalmat különben épp úgy, mint most, azelőtt is Aradmegyéhez fűzték, mely annak nem egy főispánt, alispánt, főjegyzőt és követet adott. Ma a helyzet e részben javult, mert Csanádnak most már megvan a saját, ha nem is nagy, de számot tevő független értelmisége, mely azonban ugy a társadalmi, mint a nagyobb anyagi vállalkozások terén fentartja Aradmegyével az összeköttetést, melyet egyik félnek sincs oka megbánni. Ez az összeköttetés teremtette meg az arad-csanádi egyesült vasutat, az arad-csanádi igen észszerűen alapított és vezetett takarékpénztárt, mely valóban közgazdasági hivatást teljesít a két megyében és ez az összeköttetés van hivatva az arad-csanádi öntöző csatornát is létesíteni a legközelebbi jövőben, a minek horderejét szárazföldi és végletekre hajló klímánk mellett, mely az aszálynak Damokles kardját folyton fejünk felett tartja, előre kiszámítani nem is lehet.

Közigazgatásilag Csanád a következőleg oszlik fel. Székhelye Makó rendezett tanácsú város, négy járásának pedig székhelyei Makó, Battonya, Nagylak és M.-Kovácsháza. Járás-bíróságai a három első helyen vannak, ellenben törvényszéke és pénzügyigazgatósága, a mi nagy sérelem a megyének, Szedgen van. Csak egy közjegyzősége létezik Makón, pedig Nagy-Lak is kívánna egygyel birni, ez iránt az óhaj mind élénkebben jut kifejezésre. A közigazgatás menete Csanádmegyében, habár a javulás jeleit nem lehet különösen a központ vezetésében eltagadni, sok kívánni valót hagy hátra és mindazon okok, melyek a reformot e részben általában kívánatosnak és sürgősnek tüntetik fel, itt is léteznek. A jelen alkalmammal nem feladatom ezeket részletezni, hiszen eléggé ismeretesek. E helyett én közigazgatás czíme alatt a nép egészségügyi viszonyairól, mint a melyek közigazgatásilag közvetlenül is fontosak, kívánok néhány adatot és észleletet előadni.

A közegészségügy érdekében Csanádmegyében szerfelett sok még a teendő. A közigazgatás közvetlenül e részben aránylag sokkal kevesebbet lendíthet, mint a népoktatás és az összes intézményeink által eszközözendő népnevelés. Csanád megyének székhelyén közkórháza van, orvossal is és egészségügyi személyzettel kellőleg van ellátva; de a nép itt sem tud észszerűen élni és gyermekeit általában rosszul gondozza. Makó például e gazdag és értelmes mezőváros is, melynek belterülete kellőleg van mindennel ellátva, a mi az egészség és élet megtartására felhasználható a vidéken, túri azt, hogy nagy határában a szülésznői teendőket kontárok végezzék. Hogy ily esetben mi volna a közigazgatás feladata, megmutatta a b.-csabai példa, a hol a kontár bábákat helyben tartott egyszerűbb tanfolyam hallgatására kötelezték és csak a vizsgát azután kiállottakat bocsátották gyakorlatra. A nép különben még itt sem elég felvilágosodott arra, hogy betegség esetén azonnal orvosi segélyhez folyamodjék. Ez a megye egyéb részeiben is így van. A nép táplálkozása sem áll arányban kedvező vagyoni viszonyaival. Majd minden háztartásban ölnek ugyan disznót, melynek mindenféle ehető részei szolgáltatják azután ugyszólván egyedüli hustáplálékát a családnak. A makói nép a baromfi-tenyésztéssel és hizlalással nagy mértékben foglalkozik, de annak termékeit maga még részben sem fogyasztja, hanem eladja. A gyermekek gondozása

is igen sok kívánni valót hagy hátra a megyében mindenütt. Ennek tulajdonítható főleg a rémitő gyermek halandóság. Néhol a kisdedekre azonban még nagyobb gondot fordítanak, mint a valamivel idősb gyermekekre, a kiket a munkára igen korán használnak fel. Az alig felcseperedett fiúcskáknak heteken át reggeltől estig kell az ekébe fogott lovakat hajtani, a mi e korban őket kimeríti és fejlődésüknek kárára van. A csanádmegyei nép lakásviszonyai általában nem kedvezőtlenek, de itt is sok községben sok a kifogásolni való. A jobb módú magyar helyeken a lakóházak már vályoggal vegyest, vagy csupán téglából épülnek, de a tanyai építkezésnek még mindig a régi vert falat használják. A tető cserép, zsindely, de még nagyon sok a mezővárosokban is a nád, szalma és főleg a tengeri szárból készült fedél. Makón a lakás-berendezés egyszerű és tetszetős. Majd minden házban két szoba van, melyek egyike »tisztá ház«-nak neveztetik, a hol a butorzat valóban oly tiszta, mint a tükör. Magas ágy van benne s az egészen kellemes benyomást tesz az emberre. Most már az újabb házakban elég tágas, szellős és világos padolt szobák épülnek s a lakások berendezésénél is az egészségügyi követelmények fokozott mértékben vétetnek figyelembe. De ha azután Makó, mint város iránt, kissé magas igényeket formálunk, akkor a dicsérettel mindjárt készen vagyunk. Ivó vize nem jó, két gőzfürdője rosszul van berendezve. Általában állapotai e részben nagyon külterjesek. Makón bizonyos tekintetben még Nagy-Lak is túltett, mert például az ivóvize ott is rossz lévén, a város nyolcz negyven méteres szivattyus kutat ásott és ezek elkészülte óta az egészségi viszonyok ott jobbak. A nagylaki tótság táplálkozása a következő: novembertől márcziusig kétszer eszik, reggeli 9 és esti 4 órakor levest vagy sült tököt jó buza kenyérrel, ha dolgozik, szalonnát. A munkaidő alatt háromszor étkezik. Reggel lebbencs levest, délben fordított köles kását, este tarhonyát. Ünne- és vasárnapokon füstölt disznóhust káposztával; minden szombaton este pedig főtt tésztát tehén túróval, mákkal vagy szent János kenyérrel. És így megy hétről-hétre és évről-évre. Marhahust csak keresztelő, lakodalom vagy halotti tor alkalmával esznek. Az oláhok sokat böjtölnek és még szegényebben táplálkoznak, hetenkint kiszeliczán és kukoricza puliczkan élnek. Az ételt a pálinka pótolja. Nagyon tartják az ugynevezett pománákat,

tudniillik halotti torokat és ezek évfordulóit. Marhahúst a tótoknál is kevesebbet fogyasztanak. Évtizedekkel ezelőtt igen sok volt itt a váltóláz és annak nyomában a vízkór. A száraz évek beállta és a jobb ivóvíz megszerzése óta ezek megszűntek. A nép gyermekeit kényezteti ruhában és életmódban s azok edzésére semmi gondot sem fordít. Lakásaik, kivált a tótoké, kívül-belül nagyon tiszták, de a levegő tisztaságával itt sem igen törődnek.

Még rosszabbak az egészségi viszonyok a telepítvényes községekben. A nép itt szegényebb levén, rosszul táplálkozik, husfélét hetenként egyszer, a módosabbak is legfeljebb kétszer esznek. Számos itt a görvélyes és bujakóros. A gyermekgonddozás rossz, főleg mert az anyák tudatlanok. Az újabb lakások elég magasak és világosak lennének a jobb móduaknál, de néhol azokban sokan laknak együtt. A ház rendszeren a konyhából nyíló egy utcza és egy hátsó szobából áll, mely a családnak tulajdonkép lakó- és hálólhelye. A berendezés a legszükségesebbre szorítkozik, néhol azonban csinos és külsőleg tiszta, de levegője fertelmes, mivel meggyökeredzett régi szokás, hogy télen a mosást, ruhaszáritást itt végzik, hordós káposztát, zöldséget, költő tyukot és ludat s egyéb kigőzölgő tárgyakat tartanak a lakó szobában s nem ritkán az ezekből eredő lével megfertőztetik a szoba talaját is, ellenben alig szellőztetnek.

A battonyai nép körében is vannak jó gazdák. Különösen olyanoknak mondhatók a lakosság egy ötödét képező szerbek, kik rendszeren takarékos, békés emberek és rendezettebb viszonyok között élnek is, mint a többséget képező magyarság. Itt, valamint a járásban levő többi községekben, mint Tornyán, Kevermesen és Dombegyházán a gazdálkodás egészen külterjes, noha terményeik közt nagyobb szerepet játszik a dohány, a mely számára kitűnő talajuk van. A beváltó hivatal ép ezért Battonyán van elhelyezve.

Kevermesen a lakosság vagyoniilag nem halad előre, mert külterjes gazdálkodása és nagy terhei mellett a nők nagyon fényűzők. A földnek itt különben rendszerint egy harmadába kapás és két harmadába kalászos növényt vetnek. Az őszi vetés fele az előző évben kapált, másik fele az új termés után felugarolt tarló felét, a kapás növények pedig az így megmaradt fél tarló földet foglalják el, mely azonban ősszel

mély szántással felugaroltatik. Az előbb keresztbe, azután asztagba rakott kalászosokat itt már többnyire gőzgéppel csépelik. A tengeri száran kifosztva azonnal tisztán töretik le. Főtermény, mint általában e megyében, a búza és tengeri, melléktermények a takarmányárpa és a rozs, melynek szalmáját épületfedésre használják, kisebb mértékben zab, burgonya, babfélék, mák, dinnye és tök. A kendert kevesen és csupán házi használatra termesztik. Kertműveléssel alig foglalkoznak, pedig annak hozama megközelíthetné, mostani összes jövedelmüket. A szőlőművelést a szomszéd Arad megyei lökösházi homokos területen folytatják minden szakértelem nélkül mint bérlők. Legelője e községnek nincs, bérben bír az uradalomtól egy darabot. A trágyakezeléshez egyáltalán nem ért és ezzel kiszámíthatatlan kárt csinál magának. Gazdasági felszerelése külterjes gazdálkodásához képest azonban elég jó. Nagylak vidékén szintén a három nyomású gazdálkodás dívik. A kerti és kereskedelmi növényeket szintén csak háziszükségletre termelik, gyümölcstermelésről itt a kedvezőtlen talajviszonyok miatt szó sem lehet, a fák meddők maradnak, satnyák és 10—15 éves korukban kivesznek. A szőlőművelés is kezdetleges és csak a házi szükeget van hivatva fedezni. A nagylaki határ jóval több két négyzet mértföldnél és ujabban ismét tetemesen nagyobbodott azon volt kincstári területtel, melyet a nagylakiak megvettek. A kisbirtokosság gondolkozása javul, vasekékkel szánt, gépekkel vet és csépel. A cséplőgépek megszerzésére társulatok alakulnak, a minő már van vagy tizenöt. Ezek használata lehetővé teszi, hogy a tarlókat ugarolják és vagy 10—15 év óta a trágyázás is szokásba jött. A nyolczvanas évek előtt kivált a többségben levő tótok igen vagyonosodtak, de azóta a fényűzés terjedése, a kölcsönszerzés könnyűsége és az alacsony gabonaárak nem tévesztették el káros hatásukat, minek következtében nem egy közülök koldusbotra jutott. Többé-kevésbé hasonló a kisbirtok termelési viszonyai a többi volt urbéres és magántelepese községekben is.

A kincstári telepítvényes községek viszonyai sokban hasonlítanak, de sokban nagyon különböznek az imént előadottaktól, azért velük külön kell foglalkoznom. És azt hiszem, ezt annál inkább kell tennem, mivel felette szükséges azok fejlődésének és jelen állapotának tüzetes ismere-

tével birni, mert abból sok tanulságot vonhatok le arra nézve, hogy a telepítéseknél mit kellend a jövőben tenni vagy elhagyni. A telepítvényesek ügyével több irányban évtizedek óta volt alkalmam foglalkozni és azt részint saját szemléletem útján, részint néhai Érkövy Adolf volt pécskai jószágigazgatónak és akadémia levelező tagjának nyomtatásban meg nem jelent és általa már szeme világának elvesztése után diktált följegyzéseiből, részint hivatalos jelentésekből volt módom eléggé megismerni. Ezek alapján kissé behatóbban kívánom ezen ügyet tárgyalni, mert azt hiszem, hogy a telepítés körül szerzett tapasztalatok szem előtt tartásának gyakorlati szempontból is kétségtelen értéke van.

A mostani csanádmegyei telepítvényes községek keletkezésének indoka az volt, hogy a kincstár a század harminczas, de főleg negyvenes évei alatt a dohánytermelést akarta az állami birtok területén nagyobb mértékben felkarolni. Nemcsak a helytartótanács rendeletei, hanem a telepítvényesekkel kötött első szerződések bevezetése is kétségtelenné teszi ezt. Ezek értelmében a telepek az egyes családoknak husz évre és husz 1100 négyszögöles hold terjedelemben adattak, melyeknek legnagyobb része szántó, kisebb részét, legelő és beltelek volt. A telepesek tartoztak 3—5 holdon dohányt termelni s annak felét a kincstárnak átadni. Ez képezte a haszonbért, mely a nem dohány művelésre használt föld után készpénzben szedetett. A telepes községek szabály szerint 80 családból állottak, de voltak 200-at számító is. Az ily telepítvényeseknek előre megállapított terv szerint kellett a községeket építeni. A közcélokra szolgáló földek szintén haszonbérbe adattak a községnek, melynek rendszerint csak templom építésre nyújtott pénzbeli segély. Előfordult azonban, hogy több telepes községnek a kincstár magán adósságait kifizette, sőt az építkezésekre is adott 60—80 frt. előleget, vagy a dohánypajták építéséhez ingyenes fát. Ezen áldozatkészsége mellett azonban szigorúan bánt velök és a hanyag, engedetlen községeket erősen bírságolta, mert azt tapasztalta, hogy a dohánytermelésnél minden áldozatai daczára nagy hanyatlás mutatkozik. Az 1848. törvényeknek, melyek a birtokviszonyokban oly nagy átalakulást idéztek elő, volt következménye az, hogy a kincstár ezen nem urbéres földeit megmentendő, a telepesekkel kötött szer-

zódéseket mind úgy alakította át, hogy azok tovább is régi minőségökben maradjanak rendelkezésére. De ugyanakkor a dohány-egyedáruság is behozatván, mely a dohánytermelést alig sejtett mértékben terjesztette az országban, megszűnt tehát annak szüksége, hogy az állam azt saját telepítvényein különös intézkedések által biztosítsa, azért azokkal szemben nem erre, hanem a haszonbérleti viszony rendezésére fektették a főszűlyt s megelégedtek azzal, ha a telepesek családonként dohányt csak két holdon termeltek. Az állam ezen telepítveit is lekötve az ugynevezett nemzeti kölcsön biztosítása céljából az akkori hasonnevű jegybanknak, a telepek kezelése tekintetében is más szempontok kezdtek érvényesülni. A községenként egyetemleg kötelezett telepesekkel egyénenként kívánták a szerződéseket megkötni. Azoknak a földeket eladni is hajlandók voltak. Általuk kívánták a kisebb haszonbérleteket szintén megszereztetni. De ezen közvetlenül 1856. után tett kísérletek nem jártak sikerrel. A provisorium alatt a telepítvények a csapások mellett, melyek őket érték, anynyiban jól jártak, mert földjeiket minden ily alkalommal szaporította a kincstár. Azonban nem lévén eldöntve azon kérdés, hogy mi történjék a községekkel, a szerződések a lakosokkal csupán évről-évre hosszabbították meg egész 1873-ig, midőn a törvényhozás, mely előbb is, nevezetesen 1869-ben foglalkozott velők, de nem döntött sorsuk felett, az ugyanazon évi XXII. törvénycikkben kimondta, hogy valamint a többi telepítvények, úgy a kincstáriak is önálló községek teendők, úgy, hogy a telepítő birtokos négy holdat tartozik nekik váltság mellett tulajdonul átengedni. Az idézett törvény 11. §-a azonban felhatalmazta a kormányt, hogy a kincstári telepítvényeseknek ennél nagyobb területet is engedhet át. Miután a pécskai kincstári uradalomhoz tartozott telepes községeknek haszonbérleti szerződéseik kettő kivételével mind 1875-ben jártak le, a tárgyalás azokkal ez évben inditattott meg. A telepítvényesek, egy községbeliectől eltekintve, valamennyien ragaszkodtak ahhoz, hogy az általuk haszonbérben birt egész területet megválthassák. Azok egy része, mely a kincstárral szemben el volt adósodva, csak úgy bocsáttatott a földvételhez, ha utolsó 5 évi hátralékának 10 évi törlesztésére kötelezte magát. A földek újabb felmérését a községek költségén kellett megejteni, mit a kincstári mér-

nők azután felülvizsgált. A községek a váltságár tekintetében három osztályba soroztattak, melyek elsejének 130, másodikának 140, harmadikának 150 forintjával engedték át a földeket, a szikes és vizállásos rossz földek területét minőség szerint $1\frac{1}{2}$ –5 hold számíttatván egy jó holdnak. A közcélokra szolgáló földeket, sajnos a kincstár meglehetősen szűkkeblűen mérte ki, csak négy kisebb községben engedvén át azoknak ingyen az ily területeket, másutt ellenben mindenütt azt is meg kellett váltaniok, a mi nem utolsó oka annak, hogy a felszaporodott közterhek alatt e telepítvények nem tudtak boldogulni. Csanádmegyében 15 kincstári telepítvényes község van, melyek közül Reformatus és Mező-Kovácsháza 1813-ban és 1814-ben, Tót-Kovácsháza, Pitvaros és Kis-Iratos 1817-ben és 1818-ban, Földvár, Dombiratos és Apáczta 1821-ben, Tót-Bánhegyes 1841-ben, Köveggy 1843-ban Alberti, Ambrózfalva, Királyhegyes, Kunágota és Nagy-Majláth 1844-ben és Tót-Bánhegyes 1865-ben telepítették. Időközben mindegyikhez társultak újabb és újabb telepítvényesek, úgy, hogy azok együtt már 1875-ben mintegy 20.000 lelket számláltak. Ezeknek terhe vételárban, 10 évre beosztott hátralékban, adó megtérítésben és mindenféle kamatokban 1,234.499 forintot tett. A lakosság időközben 31.234 lélekre szaporodott fel és annak körében már is munkás-mozgalmak voltak észlelhetők. Ennek egyik okát kétségkívül az izgatások képezték, de az is bizonyos, hogy a telepítés megváltása elhibázott dolog volt. Ebből a műveletből teljesen jót most már egyáltalán nem lehet csinálni, de érdemes vele azért foglalkozni, hogy hibái kiderítettén, jövőre a telepítéseknel, melyek pedig mellőzhetetleneknek mutatkoznak, azok lehetőleg elkerültesse. A megváltás 1875-ben átlag 208 frt váltságár mellett foganatosított kataszteri holdanként és a telepesek 8–13 holdat kaptak ily áron. Az ár az akkori viszonyokhoz képest egyáltalán nem nevezhető kedvezményesnek, de ennél sokkal nagyobb baj, a mit már felemlítettem, hogy a közcélú községi költségek fedezésére a kincstár nem ajánlott fel elegendő földet, hogy a földadót minden könnyebbitések nélkül követelte tőlük, pedig könnyíthetett volna közterheiken egy bizonyos időre, a mit indokolni nem lett volna nehéz. De a legnagyobb baj az volt, hogy az örök-váltság iránti szerződések megkötöttén, a tartozások csak

két-három év múlva irattak elő és időközben csak azok fizettek, a kik a fizetésre önként jelentkeztek. Ekkor keletkeztek az első nagy hátralékok, melyek megközelítették a félmilliót. A tartozások behajtása 1879-ben közigazgatási közegekre bízván, a helyzet még nyomoruságosabb lett. Ehhez járult, hogy a telepesek a bekövetkezett képviselő-választások alkalmával az ellenzék iránt hajlandóságot mutatván, újból bizonyos kegyteljes elnézésben részesültek, de az vajmi kevés ideig tartott, mert aztán jött a behajtás, melynek alkalmával különféle illetékekkel zaklatták a népet, de az örökváltság azért csak nem folyt be, mert a mi bejött, azt kamatba és hátraléknak jelentették ki. Csak a józan gondolkodású előrelátó telepes, tehát a ritka kivétel, fizetett váltást is, a többség azonban 10—15 évig egy krajczárt sem törlesztett tartozásából. Ekkor a csanádmegyei gazdasági egylet és Csanádmegye közigazgatási bizottsága léptek közbe, a telepesek bajainak orvoslását kérvén a kormánytól. E kérelem pártolás végett az országos gazdasági egyletnek elküldetvén, nekem ott, mint a közigazgatási szakosztály a kérdés tanulmányozására kiküldött albizottsága egyik tagjának és e kérdésben előadójának volt alkalmam már 1881-ben foglalkozni e bajokkal. Az országos gazdasági egylet a mi javaslatunkra már akkor kimondotta, hogy nem elég a törlesztési határidőt meghosszabbítani, hanem az összes hátralékos kamatokat el kell engedni, az adózásnál lassanként megszűnő kedvezményeket kell adni a telepeseknek, miután kevés földből nem képesek megélni, a telepeket ki kell egészíteni 20 holdra, a hibás földmérések kiigazítandók, a papi és tanítói földek adassanak ingyen. Ha akkor e javaslatok, melyek közül csak az talált visszhangra a kormány körében, mely a törlesztési határidőnek meghosszabbítására vonatkozik, a maguk egészében elfogadtatnak, ma alig volna már — a mint tényleg van és pedig igen nagy — baj a telepesekkel, hanem ezek nagy része, ha telekkönyvet is adtak volna nekik időközben, valószínűleg egészen a maguk lábára állhattak volna és nem csinálnának annyi gondot a pénzügyminisztériumnak. Így azonban soha sem lesz vége a telepítvényesek panaszainak és nyomorának. Mert az tény, hogy ha elő is fordul, hogy telepesek már nem fizetnek, mert a szomszéd urbéres község határában vesznek földet, mely azután

csakugyan az övék, míg itt sohasem tudják, hogy mi vár a nagy kezdetlenségben rájuk, mert hiszen telekkönyve a telepesnek nincs, ha mondom, előfordul ez is, mindenesetre kivételt képez, mert a szabály az, hogy a telepítvényes csakugyan nem tud fizetni. Két számítást néztem meg és én alig kifogásolhatónak tartom azt, melyből kitűnik, hogy a mult évi gabonaárak mellett egy 8 katasztrális holdat bíró telepes, ha egész családjának élelmét és ruházatát 250 frtra tesszük, a mi naponként nem egészen 70 kr., 261, egy 13 holdas pedig 152 forinttal vesz be kevesebbet, mint a meny-nyire szüksége volna, ha törlesztési járandóságát, beosztott hátralékait, közterhét fizetni akarja és még egyszerűen, de élni kíván mellette. Mert hogy 4—5 tagú család összes rendes és rendkívüli kiadásait naponként kevesebb, mint 70 krajczárból csak kinnal fizetheti, annyi bizonyos. És még erre sem jut; hanem a 8 holdas kénytelen volna vállalatára, melyben egész éven át fáradt, de mely őt nem táplálta, még 11 frtot rá is fizetni. Nem feladatom a megoldás iránt javaslatot tenni, megtettem azt más alkalommal. Csak kettőt akarok e részben constatálni: az egyik, hogy most már a kincstárnak ez ügyekkel közvetlen közelében foglalkozó közegei is belátják, hogy miután a hátralékokat úgy sem lehet a telepítvényeseken behajtani, a leghelyesebb lenne azokat egészen elengedni. De különben így is kérdéses, hogy a telepesek hogyan fognak e hinárból kibontakozni. A másik, mit hangsúlyozni akarok, hogy most már világos a szerzett tapasztalatok tanulsága, mely úgy szól, hogy az állam egyáltalán nem alkalmas a telepítésekre.¹⁾ Ennek ha még szükség volna rá, újabb bizonyítékát szolgáltatotta az által, hogy midőn legujabban ismét telepített, de csak zselléreket, nem okult a késedelmes előírások és rossz adminisztráció által okozott bajokon, hanem a zsellérek tartozásának előírását ismét négy

¹⁾ A felhozott okok szerintünk nem bizonyítják, hogy az állam nem alkalmas a telepítésre. A csanádmegyei nem sikerült telepítésekkel szemben ott vannak a mult századi alvidéki telepítések, melyeket szintén az állam hajtott végre s melyek sikerültét sok száz virágzó község, több százezerre menő lélekszámmal, hirdeti. Nézetünk szerint a telepítésekre ma is határozottan az állam volna legalkalmasabb, csak hogy a feladat nagyságához mért eszközökkel kellene hozzá fogni s megválasztani jól az alkalmas egyént, kiben a kellő képesség és önzetlen buzgóság egyaránt meglegyen.

A szerkesztő.

évvel később foganatosította, mint kellett volna, úgy hogy mikor a behajtás megindulhatott, már 8 félévi ráta volt hát-
ralékban. Azt hiszem azért, hogy a nézetem szerint mulhat-
lanul szükséges telepítést jövőre az állam kellő ellenőrzés
mellett bizza másra. Hogy kire és miként, azt megmondot-
tam az alföldi munkás-mozgalmakról szóló értekezésemben
melyet az itt mondtak kiegészíteni alkalmasak.

A mi különben a telepítvényes kisgazda termelését
illeti, az ily viszonyok közt természetesen nagyon külterjes.
Gazdasági felszerelése csak a legszükségesebbet foglalja magá-
ban. Igavonó jószága kizárólag a ló; ökör alig van egy pár-
nak birtokában. A jobb móduak társulnak, hogy vetőgépet
vehessenek közösen és asztagjaikat úgy rakják össze, hogy
részre cséplő idegen gépet hozathassanak. Télen semmi foglal-
kozásuk nincs, mert az állattenyésztés nem ad nekik sok
dolgot, házi iparral pedig nem bírnak. Tehát még munka-
erejüket sem használják ki kellőleg, hanem a tengeri letörése
és az őszi búza elvetése után tavaszig munkaszünetet tartanak.

Miután azonban télen is élni kell, tavasszal pedig a
munka kiadással jár, az a szerencsétlen szokás kapott a nép-
ség között lábra, hogy gabonáját még jóval az aratás előtt úgy, a
hogy veszik, előre eladja, valóban csoda, hogy ily körülmények
közt megvan és nagyon érthető, ha folyton hátralékos a
kincstárral szemben, melynek nem kis része van abban, hogy
ilyen ez a nép. És ezt a népet bizonyára nem fogja meg-
javítani, ha egyfelől korteskedésre használják fel, másfelől
pedig több ezer számra perlik tagjait, úgy, hogy oly nagy
járásbiróságuk, mint az aradi, melynél 6 albiró van, már
képtelennek valja magát az ily perek elintézésére.

Gazdasági ismeretei e népnek valóban hiányosak, olya-
nok, a minőket apáitól örökölt. Sok előítélet és téves ha-
gyomány gátolja abban, hogy a jó példát kövesse. Oly gazdag
megye, mint Csanád, gondoskodhatnék róla, hogy legyen a
kisebb gazdákat oktatni hivatott földműves iskolája.

Az állattenyésztés e megye területén általában az iránta
joggal táplálható magasabb igényeknek épenséggel nem felel
meg. Az uradalmakban és nagyobb gazdaságokban általán
szépen halad és magas fejlődési fokon áll, mert nemcsak a
lótenyésztéssel mutatnak fel szép eredményeket, hanem a
szarvasmarhatenyésztés is, sőt egyes helyeken, névszerint a

kevermesi uradalomnak vizesi pusztáján a juhászat is igen ok-szerűen üzetik és ott a finom juhászat állománya 5—6000 drb. közt változik. De a kisebb gazdák állattenyésztése körében csak a ló-tenyésztés tűnik ki, ami ez esetben, oly közel Mezőhegyeshez, nagyon természetes és nem érdem, mert hiszen annak hatása hasonlíthatlanul távolabb eső vidékeken is érezhető. Hanem már a szarvasmarha-tenyésztés bizony sok kívánni valót hagy hátra. Ennek okát is főleg az képezi, hogy a tagosítások folytán a legelők felosztattak, azok pótlásáról pedig mind-ezideig nem gondoskodott senki.

Bizonyos mértékben kivételt képez ezen, mint sok más tekintetben Makó, hol a lakosság aránylag nagyszámú jószág-állományát mesterséges takarmánnyal tartja és majdnem minden gazdának van kisebb-nagyobb területe herével bevetve. Azon kívül természetnek roszot és zabot zöldtakarmánynak, továbbá búkkönyt és muhart, nemkülönben jelentékeny területen takarmányrétet. Nagy-Lakon a lótenyésztéssel szintén kitűnő eredményeket érnek el, vannak esetek, hogy a gazdák lovaikért 600—800, sőt ezer forintot is kapnak. Itt is fel van osztva a legelő, de egyes gazdaszövetkezetek járandóságait nem szántják fel, hanem közösen legelőnek használják. Azért a szarvasmarhatenyésztés itt nem is nyújt oly szomorú képet, mint másutt a megyében. Már például Battonyán az napról-napra hanyatlik. Sok helyen ugyanez áll a sertésenyésztésre nézve is, kivételek természetesen e tekintetben is vannak. A juftenyésztés általában el van hanyagolva a kisgazdaságokban. Az 1884. évi összeírás szerint Csanádmegyében 28.474 drb ló, 31.275 drb. szarvasmarha, 43.230 drb. juh és 54.155 darab sertés találtatott. A szarvasmarhatenyésztés emelésén a megyei gazdasági egyesület elismerésre méltó módon buzgólkodik, de eddig nem nagy sikerrel. A baromfi-tenyésztés főleg Makón honos, hol évenként igen nagyszámú ludat és libát hizlálnak és azt szélesebb körökben árúsítják el. Ezen-kivül jelentékeny újabban innen a tojáskivitel is. A halászat nem virágzik, mert a Marosban szerfelett sokféle hal van ugyan, de oly kis mennyiségben, hogy a halfogás a helybeli szükséglet sem képes fedezni. A méhészet szintén igen kevésbé karoltatik fel, a selyemtermelés éppen elhanyagoltatik, pedig sok szegény családnak adhatna élelmet e vidéken.

A mily bőven foglalkoztam Csanádmegye földművelési

viszonyainak ismertetésével, iparával és kereskedelmével ép oly hamar készen lehetek. Ha a mezőhegyesi nagyobb gyárakat és a néhány kivételre is dolgozó gőzmalmot, továbbá egykét tégláégetőt nem tekintjük, mondhatni, hogy Csanádmegyének gyáripára egyáltalán nincs. Kézműipara és kereskedelme kizárólag a helyi szükséglet kielégítését tartja szemelőtt. Egyedül néhány jobb kovács emelkedik a középszerűsége fölül, a kik kitűnő ekéket készítenek, melyek távolabb vidékekre is elszállíttatnak. Különben az iparosok minden nagyobb becsvágy nélkül dolgoznak, azért az ipar fejlődését nem is lehet ott észlelni. Sokan közülök a földműveléssel is foglalkoznak, mert másként nem tudnának megélni. Ezen pangás oka különben a helyzetben gyökeredzik. A népnek valami nagy ipari szükségletei nincsenek. Az értelmiség pedig aránylag kicsiny és annak is nagy része Aradra vagy Szegedre és újabban gyakorta Budapestre jár, hol bevásárlásait rendszeresen eszközli. A házi ipar azelőtt itt is nagyobb volt, de az újabb időben nagyon hanyatlott. A szövést, fonást általában folytatják az asszonyok, most inkább ponyva- és zsákanyagokhoz készítenek fonalat. A tótoknál Nagy-Lakon és a szerbeknél Battonyán a szövet és a finom ráczvászon-készítést még leginkább feltalálhatni. A gabonakereskedelem Makón kiválóbb fontossággal bír. Óriási mennyiségű, kitűnő minőségű búza kerül évenként a piacra, szintugy az odavitt hagymának és zöldségnek tömege is igen nagy.

A kereskedelem egyik főágát a hitel és pénzgazdaság képezi. E tekintetben Csanádmegyében sok örömdetes, de sok beteges jelenség is mutatkozik. Makón például a hitelviszonyok teljesen kielégítőek és az ottani három pénzintézet és egy szövetkezet nem olcsó, de mégis tűrhető kamatra ad pénzt, mert a jelzálog-kölcsönért 6—7, a váltókért 6—8%-ot kell fizetni. A javulás e részben kétségtelen mert még nem régen csak uzsorás-kamatra lehetett pénzt kapni és a nép mégis gyarapodott, a mi fényesen tanuskodik életrevalósága mellett. De másutt a megyében bizony hallhatók panaszok. Vannak uzsorások is egyes falukban, de a nagyobb községekben nem az ottani, hanem némely torontálmegyei takarékpénztárak ügynökei és közbenjárói nyúzzák a lakosságot. Jelzálogra adnak kölcsönt, de e mellett, hogy visszleszámitolásra alapul felhasználhassák, váltót is vesznek

a néptől és a közvetítésért 10—20%-ot vonnak le a tőkéből maguknak. A nép nemcsak a telepés községekben, hanem másutt is, például Battonyán, el van adósodva. A mint ebből is látható, itt sok tekintetben rohadt állapotok vannak. Csanádmegyében az idei felvétel szerint 627 kereskedő és 2.239 iparos van. Ezek mintegy két ötöde Makón lakik, ezután a nagylaki, battonyai, makói és végül a kovácsházi járás következik. Ipari segédmunkás van 2468, az egyes részek sorrendje itt ugyanaz, mint felebb, azon különbséggel, hogy a nagylakit megelőzi és pedig nagyon a battonyai járás, mivel Mezőhegyes a maga gyáraival ahhoz tartozik. Ipartestület Battonyán és Makón van. Nagy-Lakon ellenben nem tudott megalakulni. Csanád megyében egy bank, négy takarékpénztár és öt szövetkezet létezik. Csanádmegye Makó kivételével, mely a szegedi bankfiókhoz van beosztva, az aradnak kerületéhez tartozik. Csanádmegye községei közül csak négynek, Makónak, Battonyának, Nagylaknak és Tornyának vannak országos vásárai, melyek különösen az állatkereskedés szempontjából birnak jelentőséggel. Nevezetesen Makón a felhajtott és eladott lovak és sertések száma gyakran egy pár ezerre megy. Mezőhegyesnek vasárnap tartott heti piacai az egész vidék forgalmára nagy befolyással vannak.

A közlekedés eszközei Csanádmegyében sokáig hiányosak voltak. Évtizedeken át vajudott itt egy vasut létesítésének kérdése, de azt egész a legujabb ideig nem tudták megoldani. Ez csak akkor sikerült, midőn a csanádiak az arad-megyeiekkel szövetkeztek e célból. A kezdeményező e részben is Lonovics József főispán volt, ki midőn hivatalát elfoglalta, 1879 őszén a vasut ügyében értekezletet hívott össze. Ekkor azonban csak az arad-makói vonal kiépítéséről volt szó, melylyel Battonya szárnyvasut által köttetett volna össze. A makói érdekeltség azonban nagy súlyt fektetett arra, hogy Szőregnél a volt osztrák államvasuttal csatlakozás létesíttessék. E végből felajánlotta uj marosi hidját, mely könnyen volt a vasut átkelésére felhasználható. A következő évben a megye 50.000 forintot a közmunkaalapból részvények vásárlására és tiz esztendőn át évenként 20,000 forintot szavazott meg, melyhez Makó a hidon kívül 200.000, a többi csanádmegyei községek és érdekelték 204,000, az aradi érdekelték 100.000, az állam összesen 510.000 forinttal járultak. A törvényhozás e vasut

engedélyokmányát 1881. május havában tárgyalván, az ugyanaz évi 47 t.-cz.-el becikkelyeztetett. Az egész vasut május 16-án adatott át a forgalomnak. Hossza az arad-szőregi fő- és a mezőhegyes-kétegyházi szárnyvonalnak 141 kilométer, építése pedig 3 millió forintba került, melynek fele törzs-, fele pedig elsőbbségi részvények útján szereztetett be. A csanádi vaspálya egyike az ország legszebb és legjövödelmezőbb vidéki vasutainak, mely miután az arad-körösvölgyi vasuttal nem régiben egyesült, a befektetett tőkének, gazdag vidéke levén, mely azt forgalommal folyton ellátja, hatos kamatait évről-évre meghozza.

A szegényügyről sincs kellő gondoskodás, kivéve egyes helyeken, mint például Makón, hol a koldulás el lévén tiltva, a szegények a városi menházban ápoltatnak és az elaggott polgárok szerény ellátásban részesülnek. De már például Nagy-Lakon azzal nem törődik senki sem. Az előljáróknak nincs érzékük a humanismus iránt, sok jóakarat és terv ment füstbe közömbösségük miatt. Tót koldus alig létezik, míg az oláh koldusok száma elég nagy, a kik aztán házalnak, holott a szegények háza kevesebbe kerülne. Vannak ez ügyben régi kész tervek és képviseleti határozatok, de a poros akták közt hevernek. Másutt is hasonlók e viszonyok. A megye az elmúlt évben szavazott meg az árvatári tartalékalapból 50.000 forintot egy Makón létesítendő fi- és leányárvaház építési költségeire és pedig az árvaszék javaslatára, a mi nagy hiányt van hivatva pótolni. Legnagyobb küzdelme Csanádmegyének a közművelődés terén van, hol bizony még szerfelett sok hiányzik és sok a teendő. Nem vádolok érte senkit sem, mert a viszonyok csakugyan olyanok voltak és részben ma is oly természettel birnak, hogy minden vagyonosság mellett is nehéz a műveltség napjának sugarait a nép alsó rétegeinek mélyeibe levezetni. A lakosságnak nagy része a legtöbb város területén a tanyákon lakik, a pusztákon mint cseléd és munkás van alkalmazva, a telepes községek pedig szegények, azonban a kincstár fájdalom- annak idején nem gondoskodott eléggé a nép nevelésének eszközeiről.

A folyóévben a megye területén 120 iskola létezett, melyből állami hat, községi 33, magán jellegű négy, a többi felekezeti volt, 185 rendes és 8 segédtanítóval. A 22.265 tanköteles közül iskolába és pedig a mindennapi tankötelesek közül 1568, az ismétlők

közül 3.425, összesen tehát 4.993 nem járt iskolába, a mi mintegy 22 és fél százalékot tesz. Mindenesetre elég, de ha meggondoljuk, hogy az iskolák száma már legközelebb kétszerezését fogja tenni az 1869-ben fennállottaknak, s hogy a haladás e részben, ha nem is rohamos, de folyton észlelhető, akkor nem kell a reményről letenni, hogy az állapotok e részben is kielégítők lesznek már a legközelebbi jövőben. Az iskolák a a törvénynek mindinkább megfelelő felszereléssel bírnak. Fel-tűnő azonban, hogy azokban a gazdasági érdekekre mily kevés sulyt fektetnek. Így például 120 iskola közt 96-ban a házi ipart sem tanítják, 23-nak nincs faiskolája, pedig bizony egy kevés kézi ügyesség nagyon ráférne erre a népre, mely az évnek nagyrésztét tétlenül tölti. Makón polgári iskola is van, de nem igen látogatják. Középiskola nincs a megye területén, mert a tanulók száma kevés, ezek pedig Szegeden, Aradon és ha a német szóra is sulyt fektetnek, más hazai nagyobb városba mennek. Általában nagyon helyesen teszi a megye, ha arra hat, a mint teszi is, hogy első sorban a községi előljárók bir-jának kellő érzékkel a szellemi és erkölcsi fejlődés iránt, mert annak szélesb körben való terjesztésére közvetve és jó példájuk által közvetlenül leginkább ők vannak hivatva és feladatuk e részben nem könnyű, mert még ott is, a hol a nép jóindulatú, a gazdálkodási hajlam jobban van abban kifejlődve a művelt-ségre való törekvésénél, s az első pitypalaty hallatára üresek maradnak az iskolák. Az a társadalmi élet a külterjes gazdasági viszonyoknak megfelelő.

A középosztálynak minden nagyobb mezővárosban van egy gyűlhelye, a casino, hova lapot olvasni, társalogni és szórakozni járnak. Két éve 1889-ben egy közművelődési egyesület, a csanádmegyei régészeti és történelmi társulat is alakult itt 165 taggal, melynek első sorban az a ren-deltetése, hogy a megye történetének adatait gyűjtse össze. Első évkönyve már meg is jelent. Van a megyében Makón egy már évtizedekkel ezelőtt keletkezett és Battonyán újabban létesült hirlap és az előbbi városban egy jól felsze-relt könyvnyomda. Egy nagy része a birtokosságnak az itteni városok társas életében nem vesz részt, hanem künn a pusztaságon külön köröket képez, melyek rendes gyűlhelylyel nem bírnak, hanem a tömeges látogatásokban, névnapok és más ünnepek megülésében ad életjelt magáról. Azelőtt ez a pusz-

tai társas élet meglehetősen élénk, sőt zajos volt és egészen elfajult, mert nagyon is heves lüktetése nem tartotta meg a kellő határokat. Sok birtokos család lett ennek az életmódnak áldozata, a mit valamint általában a hasonló szomorú jelenségeket a magyar középosztály fennállásának és egészséges fejlődésének érdekében eléggé sajnálni nem lehet. És Csanádmegyében az ily állapotok annál veszélyesebbek, mert hiszen köztudomású dolog, hogy annak léte minden újabb közigazgatási rendezkedés alkalmával kockán van. Az oly tünetek, mint a melyekre utaltam s főleg értelmes és vagyonos középosztályának meggyengülése könnyen végzetes lehet fennállására. Pedig én azt hiszem, kár lenne ez ősi megyét megszüntetni, nemcsak a nevéhez fűződő tiszteletreméltó hagyományok miatt, hanem azért is, mivel az országnak — a mint kimutattam — egyik legsűrűbben lakott megyéje, hol azonban oly külterjes viszonyok vannak, melyek az észlelhető népszaporodás mellett, tanúság reá a battonyaimunkás zendülés, veszélyesek lehetnek. A belterjesebb kulturális feladat pedig nem oldható meg valamely távoli központból és olyanok által, kik magán a népen is, melyet értelmileg művelni és erkölcsileg emelni akarnak, nem csüggenek benső és odaadó szeretettel s a kik iránt abban nincs meg a kellő ragaszkodás, tisztelet és bizalom. Csanádmegye kissé belterjesebb cultura mellet igen jelentékeny megyéjévé válhatik az országnak, s az oly értelmes, törekvő, és a haladás iránt sok irányban érzékkel bíró város, mint a minő Makó, megérdemli, hogy magyar eredetű városok tekintetében úgy sem gazdag hazánkban, a modern műveltség magaslatára emeltessék.

DR. GAÁL JENŐ.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Augusztus.

1-én. *A herendi porcellángyár* r. t. közgyűlése. A 4.013 frtot tevő veszteség csak látszólagos, mivel sok befektetés történt.

A kassai keményítőgyár, melyet annak idején Feska Albert berlini vállalkozó épített, Mayer Ignác és fia cég tulajdonába ment át, mely azt mindenféle gabona feldolgozására berendezi.

3-án. *A tőzsdebíróság* f. é. első felében 986 keresetet, 176 végrehajtási ügyet, 56 felfolyamodást, 2.388 óvást, 7 letéti keresetet és 2 igazolási pert intézett el (3.615 darab) 144 tárgyalási nap alatt.

Zágrábban a m. kir. vasutak gépgyára mellett *légszeszgyárat* építenek, mely a fiumei kőolajfinomító gyár hulladékait fogja feldolgozni. Hozzáfogtak továbbá a Frank-féle műkávé- és pótkávégár építéséhez.

A pozsonyi keresk. és iparkamara a millenniumi kiállítás ellen nyilatkozott.

4-én. *A m. k. államvasutak* 1892. jan. elseje óta 6 millió forinttal többet szállítottak az állampénztárba, mint a múlt esztendőben.

5-én. *Az italmérési törvény módosításáról szóló közhirre tett törvényhez a pénzügyminiszter annak végrehajtása, illetőleg a bor- és söradó, a hús- és cukorfogyasztási adó és a szeszmerési adó tárgyában keresztül viendő munkálatokról terjedelmes rendeletet* bocsátott ki, melyben a műbor meghatározása is előfordul.

A magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankját, mint részvénytársaságot, a kereskedelmi törvényszéknél bejegyezték.

A pesti m. keresk. bank a főváros V-ik kerületében fiókot nyitott külön felülvizsgáló bizottsággal.

Élő juhoknak Franciaországba való kivitele tárgyában a kereskedelmi miniszterium és a főváros kiküldöttei értekezletet tartottak. A miniszterium a francia kormánynál lépéseket fog tenni. (Vágott juhok kivitele lehetetlen, mivel a francziák azt követelik, hogy a szív, a tüdő és a vese a vágott állat mellett maradjon.)

6-án. *A pénzügyminiszter még ez őszön törvényjavaslatot fog előterjeszteni a hitelszövetkezetek szervezése tárgyában.*

A kereskedelmi kamarák nagyobb része az országos kiállítás elhalasztását (1895-ön túl) tartja szükségesnek.

7-én. Wekerle pénzügyminiszter a valutarendezés ügyében Bécsben az osztrák pénzügyminiszterrel tanácskozik. A valutatörvény végre-

hajtására vonatkozó rendeletek szövegét megállapítják és az érme egyezség formáját és szövegezését véglegesen jóváhagyják. A törvények és rendeletek aug. 11-én tétettek közé Bécsben és Budapesten és pedig a két miniszterelnök aláírásával ellátva.

A *földművelési miniszter* az ősszel *törvényjavaslatot* fog a képviselőház elé terjeszteni a *telepítés szabályozásáról*, mely pontosan meg fogja határozni a telepíthetés előfeltételeit, t. i. a kiutalványozandó területek legkisebb és legnagyobb térségét, a művelődési intézmények kiterjesztését, a fizetési módokat stb. A miniszter több szakférfiut küldött Németországba az ottani viszonyok tanulmányozása végett.

A *szegedi kenderfonó társulat* a július 5-dikén leégett gyárat nem hajlandó újra építeni és felszámolásról tanácskozik. A kereskedelmi miniszter a szegedi keresk. kamara beadványa folytán leiratot intézett a társulathoz, melyben a 350 szakképzett munkás és a hazai ipar érdekében felszólítja az igazgatóságot, hogy az intézetet, ha a tőke kockáztatása nélkül lehetséges, tartsa fenn.

9-én. A *szegedi kenderfonó társulat* a keresk. miniszter leirata következtében a gyár fentartásáról tanácskozott. Alapul vétetett a miniszternek az igazgatóság részéről átnyújtott emlékirat. A tanácskozásnál a kereskedelmi és földművelési miniszterium közegei is részt vesznek. Az építkezési költségeket 100.000 forinttal magasabbra számítják, mivel az új gyár tűzmentes anyagból volna előállítandó.

Az *első félévben* az osztrák vasutakon 96·26 millió frt., a magyar vasutakon 40·73 millió frt. összes bevétel mutatkozott. (101·74 millió frttal, illetőleg 38·82 millió frttal szemben.) A magyar államvasut bevétele volt 31·314 (30·209) millió frt.

10-én. A köztünk és Szerbia közt kötött keresk. szerződést és az állategészségi egyezményt aláírták.

A *honvédség* számára szállítandó 50.000 darab bakancsra vonatkozó ajánlatok alapján megtörtént a szállítás felosztása.

A *Drina-szabályozásra* vonatkozólag Szerbia és Magyarország-Ausztria közt megállapodás jött létre. A boszniai országos kormány képviselői is résztvettek az értekezleten, minthogy Bosznia fogja a költséget viselni.

Az *olasz borok behozatalára való tekintettel a pénzügyminiszter rendeleteket* bocsát ki, a vörös borok színezése tárgyában.

11-én. Az *Osztrák-magyar bank* a *külföldi aranyérmék vételére megállapított árszabást közzéteszi*, minthogy ma megjelenik a hivatalos közlönyben az öt valutatörvény és a két végrehajtási rendelet. Az aranyrudak vételére vonatkozó feltételeket a bank szintén közzéteszi.

A *pesti magyar keresk. bank hitelegyetének közgyűlése*. A tartalék alapot gyarapították, utánfizetés nem vált szükségessé.

A *szeszdóból folyó bevételek* hat hónap alatt (1891. szept. 1-től 1892. febr. végéig) 14·998 millió forintot tettek.

A *valutatörvények és a végrehajtási rendeletek kihirdetése*. 1892: XVII. t.-cz. A koronaérték megállapításáról; XVIII. t.-cz. A m. kor. országainak kormánya és a birod. tanácsban képviselt országok kormánya közt az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről; XIX. t.-cz. Az aranyforintra szóló kötelezettségeknek koronaértékbeli aranyérmékben való teljesítéséről; XX. t.-cz. Az o.-m. bank alapszabályai 87. §. kiegészítéséről; XXI. t.-cz. Néhány államadósság

beváltásáról és az aranyérték behozatalára szükséges arany beszerzéséről. — *Rendeletek*: Életbelép a törvény aug. 11-dikén. A bank köteles aranyrudakat minden kilogramm finom arany után 3.276 koronával beváltani. A pénzveretési díj Körmöczbányán lesz 6 korona minden kg. finom arany után, az o.-m. bank pedig csak 4 koronát fizet. A veretés magánosok számára később veszi kezdetét, miről, valamint a feltételekről külön rendelet bocsátatik ki.

Az Osztrák-magyar bank a külföldi érméket a következő áron veszi meg nyerskilogrammonként: egyptomi 100 piaszter darabokat 2.866¹⁷²⁴ koronáért, 1881. évi Alfonzost 2.940²¹ koronáért, argentiniai arany pesost 2.946⁷⁶², osztrák aranyt 3.226⁰⁴¹, Eaglest 2.948⁴, husz frankos darabokat 2.946⁷⁶², hollandiai tizforintost 2.948⁰⁷²⁴, japáni Yenst 2.948⁰⁷²⁴, svéd és dán koronát 2.946⁷⁶², török Livrest 2.997⁵⁴, német husz markás darabokat 2.946⁷⁶², orosz régi Imperialt 3.002⁴⁵⁴, új egész és fél Imperialt 2.947⁷⁴⁴⁸, angol Sovereignet 3.002⁴⁵⁴, végre aranyrudakat 3.276 koronáért (avagy minden két korona helyett egy osztrák értékű forintért).

A tőzsdetanács elrendelte a *debreczen-f.-abony-óhát-polgári h. é. vasut elsőbbségeinek hivatalos árjegyzését.*

A földmívelési miniszter *eltiltja a szarvasmarhák behozatalát a Bécs melletti szt.-marxi marhavásárról*, miután ott a ragadós száj- és körömbetegség uralkodik.

12-én. Az állampénztárak második negyedévi kimutatása megjelent. Összes bevétel 95,632.075 frt., összes kiadás 87,685.736 frt. A múlt évi második negyeddel szemben a bevétel 7,173.033 frttal kedvezőbb, a kiadás 2,001.771 frttal kedvezőtlenebb, tehát az eredmény 5,676.261 frttal kedvezőbb. Az első félévben volt 189,108.354 frt bevétel, 204,101.140 frt. kiadás; minthogy a második félévben a bevétel mindig felül szokta mulni a kiadást, a folyó évben is biztosan lehet fölöslegre számítani.

14-én. Az o.-m. bank budapesti főintézete három nap alatt (a tarifa kihirdetése óta) 167⁴⁶¹ kg. aranyérmet vett 248.443 frt. 68 krért. A hónap vége felé az első aranyszállitmányt Körmöczbányába küldik, a hol szeptemberben a 20 koronás darabok veretését megkezdik. E hó 11-én leltározták az O.-m. banknál létező aranyérmeket és a napi árfolyam szerint számították; az ebbeli ágiónyeremény a tartalékalaphoz csatoltatik, mi a legközelebbi kimutatásban kifejezést is fog nyerni.

A földmívelési miniszter meghagyása következtében a *mezőgazdasági napszámról teljes statisztikát állítottak össze és tettek közzé*, úgy a megyék, mint a járások szerint részletezve és férfiak, nők és gyermekekre és a különféle munkanemekre nézve elkülönítve.

18-án. A m. államvasutak igazgatósága kihirdeti, hogy *gabona és lisztküldemények*, a kiviteli idény tartama alatt további intézkedésig, soron kívül fognak indíttatni és pedig első sorban Fiumébe, Svájcba és Bajorországba, másodsorban a többi külföldi állomásokra.

Az o.-m. cukorfinomító gyárak egylete a belföldi piacoknak 3 százalékkal többet enged át a termelésből és elhatározta a régi kontingenst meghaladó készletnek árúbabocsátását augusztusban és szeptemberben.

19-én. Az Alsó-Dunán vesztegpótlékokat szednek, a bulgáriai ügynökségeknél 10 krt minden mm. után. Batumból érkező árúknál a

viteldij 5⁰/o-a, a Fekete tengerről Galatzba érkező és továbbítandó árúknál a tényleges kiadást térítették meg.

20-án. A *Szerbiával való kereskedelmi viszonyoknak ideiglenes szabályozása* tárgyában a kormány köriratot bocsátott ki. Az eddigi keresk. szerződés 1892. decz. 31-dikéig meghosszabbított és a határforgalom szabályoztatott.

A *pénzügyminister az állami pénzkészletekből* augusztusra és szeptemberre nagyobb összegeket bocsát a budapesti bankok és takarékpénztárak rendelkezésére.

Az *Osztr.-magy. bank aranyvásárlásai* jó folyamatot vesznek. A budapesti főintézetnél a napokban 1/4 millió frtért aranyrudakat vettek.

22-én. Az *aranybeváltási hivatalok eljárása tárgyában* (1892. augusztus 31-dikétől kezdve) a pénzügyminister rendeletet bocsátott ki.

A *zónatarifa az első hét hónapban* az ideiglenes kimutatások szerint a személyforgalomnál 1.3146 millió forinttal, a podgyásznál 51.900 frttal több bevételt adott, mint a múlt évben. Az első négy hónap végleges bevétele 1.885 millió forinttal kedvezőbb volt a múlt évinél.

Czepléden sertéshizlaló és előlegezési r. t.-ot alakítottak 100.000 frt. tőkével.

A *Pozsony-Ujváros állomásról kiágazó új dunaparti vágányt* aug. 25-dikén adják át a forgalomnak.

23-án. Az *osztrák hitelintézet félévi mérlege* 1.97 millió forint tiszta nyereséget mutat, mi az előző évi megfelelő félév mérlegénél 28.268 frttal kedvezőbb.

Bécsből Triesztbe és Fiuméba szept. 1-én a déli vasuton új *kivételes árútarifa* lép életbe, melyben az új reformtarifa tételei már tekintetbe vétettek.

A *söradó hitelezésének állandósítása tárgyában* a pénzügyminister rendeletet tett közhirrre.

24-én. A *m. ált. hitelbank félévi mérlege* 801.178 forint tiszta haszonnal záratott le (11¹/₂⁰/o pro rata temporis), a múlt évinél ugyan 74.000 forinttal kevesebb, hanem néhány consortiális üzlet (az Erzsébet-vasut elsőbbségei, a pardubitz-i kötvények, a m. föld-hitelintézet vizsszabályozási záloglevelei, a mezőgazdasági ipartársulat részvényeinek kibocsátása) nincsen leszámolva és az Árpád-gőzmalom telkének eladásából eredő haszon nincs felvéve ezen mérlegbe.

A *sziszeki raktáraknak* 200 wagnak megfelelő térfogattal kibővítését a részvénytársaság elhatározta.

Az *Osztr.-m. bank budapesti főintézete* 11-dike óta 373 kg. érmet 1.106 millió korona értékben és 294 kg. aranyrudat 0.964 mill. kor. értékben vett meg. A rudak finom tartalmának meghatározására szükséges gépek és a rudak biztos őrzésére szükségelt pánczélszobák még nincsenek készen; a pénzügyminiszter sürgős intézkedéseket tett ez iránt.

Az *olasz borok tárgyában közzétett rendeletek* folytán a Pugliából származó és már ide elindított borok behozatala meg lesz nehezítve vagy lehetetlenné lesz téve.

A *m. kir. államvasutak* 32.000 tonna darabszénre kürt pályázatára 11 ajánlat folyt be.

25-én. A Hamburgból jelzett ázsiai kolera következtében a tőzsde-árfolyamok a főtőzsdehelyeken 4^o/o-kal lejjebb szálltak.

27-én. Az Osztrák-magyar bank aug. 23-ról szóló kimutatása szerint az aranyrudak és aranyérmék készlete 4⁶⁹ millió forinttal szaporodott aug. 15-dike óta. Az egész készlet értéke 75 358 millió forintot tesz.

28-án. A földmívelési miniszteriumnak 1892/3-ra szóló nagy jelentése a világ búzatermeléséről és búzaszükségletéről megjelent.

A berlini tőzsdén működő albizottság az osztrák államvasut részvényei árjegyzésének megszüntetését hozta javaslatba. A tőzsdetanács (Aeltesten-Collegium) szeptember 6-án fog végleges határozatot hozni. (Az indok a szelvény megrövidítése, mely az elsőbbségi kötvények adójának áthárítása következtében ideiglenesen ment végbe).

A szeszdó a végleges számítások szerint 1891. évi szeptember 1-étől egészen 1892. márczius hó végeig (hét hónap alatt) 17,192.164 forintot hozott.

A stájerországi helytartóság a Horvát-Szlavonországban létező száj- és körömbetegség behurczolásának meggátlása végett szarvasmarhák, juhok és kecskék bevitelét és átvitelét eltiltotta.

29-én. Szeszes italok kimérésénél az italmérés egészségi szempontból leendő ellenőrzése tárgyában a pénzügyminister rendeletet bocsátott ki.

30-án. Az olasz bor bevitelének megszorítása az eddig Fiuméba érkezett mennyiségekre nézve megszüntetett. Ezek rendes származási bizonyítvány és elemzés nélkül is bebocsáttatnak. Ebben az aug. 27.-ke óta uszó szállítmányok is befoglaltatnak. Ennek folytán az osztrák sör ellen tervezett olasz visszatörő intézkedések sem lépnek életbe.

A budapesti dunajbóparti körvasuton szept. 1-én új teherszállítási díjszabás létesül.

31-én. A Jánosnapi vásár meglehetősen jó eredménnyel folyt le. Nyers bőrök és kidolgozott finom bőrökben az üzlet nagyon jó volt, gyapjában és kenderben meglehetősen, lisztben türethető, rongyokban gyenge. Kézműárúkban szeptemberre várják a járvány által okozott üzletcsökkenés pótlását.

A pénzügyminiszter eddig 13⁵ millió forintot adott kölcsön a bankoknak.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az aranyvaluta behozatalára vonatkozó törvény s a végrehajtási rendelet: kihirdetésének nagyfontosságú ténye e hónapot a magyar közgazdaság szempontjából az egész év, sőt tán e század egész utolsó évtizedének legemlékezetesebb hónapjává teszi. A koronaérték megállapítása, az egyezség Ausztriával a pénzverés tárgyában, az értékviszony meghatározása, az Osztrák-magyar bankkal kötött egyezség, a nagy konverziójavaslat: mindezek együttvéve alapkövét képezik annak az épületnek, melynek terve már készen áll s melynek néhány év alatt leendő kivitelét a nemzet ereje s a kormány erélye biztosítja; — annak a szilárd, változatlan gránitépítménynek, mely hivatva van felváltani a mostani papír-alkotmányt, melyben évszázadok óta laktunk, a melybe üzletbarátaink nem mertek belépni a nélkül,

hogy magokat a részleges beomlás veszélye ellen ne biztosították volna s a melyet magunk is nagy világesemények közt felettébb roskatagnak, kisebb viharok idején támaszraszorulónak tartottunk. Az Osztrák-magyar bank rögtön hozzálátott, hogy az épület alapjához szilárd réteget szolgáltatasson; szorgalmas és számító kezek végezték ez első munkát. Ha mezőgazdasági és ipari termelésünket a technika haladása előbbre viszi: úgy nem lesz nagyon hosszú az idő, mely a biztos hajlék felrakásáig eltelik s akkor könnyebbülten fogunk visszatekinthetni a kiszámíthatlan hullámzások napjaira.

Megemlítendő még e hónapnál *a második negyedévi kimutatás az államháztartásról*, mely helyreütötte az első kimutatás kedvezőtlen számait. A félév kiadásai meghaladják ugyan a tényleges bevételeket e féléven belül és pedig még kerek 15 millió frttal, ámde az őszi és téli negyed minden éven nagyobb bevételi többletet szokott felmutatni s így az idén is kezelési többlet várható.

Elismerésre méltó munkát végzett a földművelésügyi miniszter, mikor *a mezőgazdasági munkások munkabérstatisztikáját s az egész világ búzaaratását és búzafogyasztását összeállította*. A pénzügyminiszter a valutaszabályozás, valamint az italmérési és italadó tárgyában bocsátott ki nagyobb számú rendeletet. — A kereskedelemügyi miniszterium befejezte *a tárgyalásokat Szerbiával* (kereskedelmi s állategészségügyi egyezség); az Olaszországgal szemben a borbéhozatali záradék körül felmerült ellentétek előzékeny rendezésben részesülnek. A budai körvasut megnyilik.

A magántevékenység terén a Magyar általános hitelbank fél-évi mérlegének (11¹/₂%-os nyereség pro r. t.) közzététele említendő fel.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A közgazdasági folyóiratoknak a legutolsó években rohamosan szaporodott sorából egészen a legújabb időkhöz hiányzott az osztrák szakemberek olyan organuma, mely a tudományos szakfolyóiratok színvonalán állva, képviselte volna nézeteiket, egyesítette volna dolgozataikat. E hiány annyival érezhetőbb volt, mert az új osztrák iskola, mely nagy igényekkel állott elő és sok eredetiséget tulajdonított magának: szellemi szőcső hiányában nem léphetett fel egy ségesen, mi szolgáltatásai értékének megítélésére neheztőleg hatott. E helyen nem lévén feladatunk magával az iskolával foglalkozni: elég annyit jelezni, hogy külön szakközlőnye immár két füzetben fekszik előttünk. E két füzet tartalmát kívánjuk a következőkben, bár csak főbb vonásaiban, bemutatni.

A folyóirat, melynek címe: **Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung**, már e címében, úgy látszik, jelezni kívánja, hogy feladatköre nem szorítkozik a közgazdaságtan elméleti kérdéseinek taglalására, hanem belenyúl a gyakorlati életbe, kiterjed a napjainkat mozgató szociálpolitikai problémákra s azért bevonja határai közé az állami közigazgatás szempontjait is. Ha a cím egy magában lehet program, úgy a hármas tárgy, mely abban felsorolva látható, a lehető legteljesebb és — mindjárt hozzá is tehetjük — lehető legmodernebb jellegű program, melylyel napjainkban közgazdasági folyóirat felléphet.

A közlőny egyébiránt az »Osztrák közgazdák társaságának« (Gesellschaft österreichischer Volkswirte) organuma és kiadója gyanánt három jól ismert név szerepel: Böhm-Bawerk, Inama-Sternegg és Plener E. E három név, valamint a két füzet cikkiróinak összetétele elég biztosítékot nyújt arról, hogy a folyóirat az osztrák szakemberek élite-jének támogatását bírja.

Áttérve már most az I. füzet tartalmára, először az első cikket kell felemlitenünk, mely az egyik kiadó, Böhm-Bawerk E. tollából folyt és »Unsere Aufgaben« címével utal arra, hogy a folyóirat programját kívánja vázolni. A rövid, de szellemes fordulatokban gazdag vázlat megerősíti azt, mit fentebb az új folyóirat feladatköréről, inkább csak sejtítéskép, mondtunk. Az elmélet és gyakorlat összeolvasztása, a korunkban gyors egymásutánban felmerülő kis és nagy társadalmi-gazdasági kérdések minden oldalú megvitatása lesz a folyóirat feladata Böhm-B. szerint. Egy csomó ilyen szőnyegen levő kérdést említ cikkiró, sőt megkísérli azokat hármas színvonal

szerint csoportosítani; az alsó színen állának a napi kérdések: itt a valutaszabályozás, ott valami kereskedelmi szerződés, amott uzsoratorvény, vagy állategészségügyi avagy filloxera-elleni védekezés, stb. stb. Azután jönne az új társadalmi és gazdasági szervezet problémája, mely B.-B. szerint teljesen megérett. Ezután jönne még csak, mint a legmagasabb színvonalat jelző, mert legállandóbb és folyton változatlanul felmerülő feladat, a nép nagy rétegeinek felemelése a gazdasági és technikai haladás segélyül hívásával.

A kérdések ezen nivellirozása ellen az a kifogásunk, hogy a második és harmadik tag színvonalának megkülönböztetése szerencsétlen. Az alsó osztályok emelése s a gazdasági szervezet megváltoztatása nézetünk szerint — s e részben az egész szocialisztikus irodalomra utalhatunk — oly szorosan összefügg, hogy azoknak külön-külön polczra helyezése nem indokolható eljárás. Ha már a problémák magassága felett akarunk vitatkozni: inkább lehetne még e sajátos kanapéperben az elsőséget a cikkíró által második helyre tett társadalmi és gazdasági szervezet-változásnak adni. Mert a munkások sorsának javítása képzelhető ilyen szervezetváltozás nélkül is: például napjaink német eredetű szociálpolitikai reformjai; míg ellenben a szervezet változása, ha ugyan értekező is azt érti alatta, mit mi: szükségkép a társadalmi osztályok helyzetének alapos átalakulását vonja maga után. Mindenesetre kár, hogy Böhm-B. ebben a fontos kérdésben, hogy t. i. hogyan képzei ő a társadalmi és gazdasági szervezet jövő alakját, nem nyilatkozik még csak körvonalokban sem.

Szellemes és igaz az, mit cikkíró tudományunk állapotáról mond, mikor Bastiat ismert jeligéjéből: »ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas« indul ki. Nem mindent látunk, a mit látnunk kellene. S igaz az is, hogy az elmélet és a gyakorlat embereinek kölcsönösen ki kell egymást segíteniök abban, hogy meglássák mindazt, a mit látni lehet és látni kell. Mert nem elég még az sem, meglátni azt, a mi adott időben nálunk van, hanem tudni kell azt is, a mi másutt van és a mi volt. S hogy csak a létezőnél maradjunk: nem elég azt arról az oldalról nézni, a mely a nézőtér, a nagyközönség felé van fordulva, hanem a színpalak közé is be kell pillantani. Ez utóbbi feladatot B.-B. az u. n. absztrakt elmélet emberére bizza: mi a rendes eseteket véve, alighanem megfordítása a valónak; nekünk legalább úgy tetszik, hogy az államférfi vagy csak a közönséges szem- és fültanu is jobban beláthat e rejtekekbe, mint a dolgozó-asztala mellett ülő tudós.

De ideje, hogy áttérjünk a következő cikkekre. *Baernreither J. M.* »Socialreform in Österreich« című terjedelmes dolgozatában nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, hogy jellemezze azt a sokoldalú szociálpolitikai törvényhozást, mely Ausztriában a legközelebb lezárult évtizedben vette kezdetét és jelenleg teljes virágjában van. Egy kis történeti áttekintésben azt igyekszik értekező bebizonyítani, hogy az osztrák Codex a 18. században annyi társadalmi-gazdasági rendszabályt tartalmazott, hogy a mai szociálreformok és a régebbi jogállapot közt teljes folytonosság volna képzelhető: ha élen a napoleoni háborúk s Ausztria politikai bajai meg nem szakítják az állam e téren folytatott működését. Ez okok folytán Ausztria elkészt s most sietnie kell, hogy pótolja az elmulasztottakat. Még a hatvanas évek végén egyik miniszter az igazság lát-

szatával mondhatta, hogy »a szocializmus Bodenbachnál végződik«. Ezek a boldog idők azonban elmúltak s az 1873-ki válság aktuálissá tette a munkáskérdést. Fogható alakot azonban csak a német példa utánzásával, a nyolczvanas években öltött az osztrák szocialpolitika. Baernreither felsorolja az eddig alkotott törvényeket s a beterjesztett törvényjavaslatokat. Röviden bár, de elég határozottan nyilatkozik az egyes törvények eddig tapasztalható hatásáról, esetleg hiányairól. Egyetért az előttünk ismert legkedvezőbb nézetekkel az iparfelügyelői intézmény jó hatását illetőleg. Ellenben a (nálunk is utánzott) 1883-ki ipartörvényt czéltévesztettnek vallja; szerinte sem az egyesülési kényszer, sem a sablonszerű képesítés-kimutatás nem javított az iparosok helyzetén. Elismerőleg nyilatkozik a munkásvédelmet kiterjesztő 1885-ki törvényről s a két munkásbiztosítási törvény sikerét kétségen felül állónak mondja. A végrehajtás szempontjából az egységes fővezetés szükségét hangsúlyozza és kívánja, hogy a ma már elég gyakori külföldi példa nyomán Ausztriában is szerveztessék munka-statisztikai hivatal: oly kívánalmak, melyekkel lehetetlen egyet nem érteni. Miután ez alkalommal a jelen rend és szervezet néhány kisebb-nagyobb hiányára rámutatott s ez által nekünk, a szocialpolitikai téren nyugati szomszédaink nyomain járó magyaroknak is hasznos intésekkel szolgált: a két munkásbiztosítási ág statisztikájára tér át. Helyszüke miatt nem követhetvén értekezőt különben figyelemreméltó fejtegetéseibe, áttérünk arra, mit Baernreither arról az osztrák parlament előtt fekvő, a maga nemében bizonyynyal páratlan törvényjavaslatról ír, melynek célja, hogy röviden fejezzük ki magunkat, a munkásosztály szervezése a végből, hogy a munkaadó és munkás között jelenleg létező rendezetlen és ép ezért sokszor ellenséges viszony helyét az osztályképviselő által közvetített folytonos együttműködés váltsa fel. Magának a törvényjavaslatnak, mely különben parlamenti tárgyalása előtt még széleskörű enquête elé fog kerülni, tartalmát előadni e helyen nem lehet feladatunk, annyival kevésbbé, mert a dolog valóban óriási hordereje indokoltá teszi, hogy az osztrák törvényhozás ezen kezdeményezése e lapok más helyén kimerítő megbeszélés tárgyává tétessék. Értekezőnk szavainak megérthetése végett elég ezuttal annyit jelezni, hogy a kérdéses törvényjavaslat hármas intézményt tervez: az egyik a munkásválasztmányok kötelező életbeléptetése, kivétel nélkül minden gyárnál, a második a munkások és munkaadók szervezése külön-külön szövetkezetekké, vagy, hogy talán megfelelőbb szavat használjunk, testületekké; a harmadik az egyeztető hivatalok felállítása; az utóbbi két intézményt ott, hol az előfeltételek megvannak, a kereskedelmi miniszter rendelettel létesitené. Mint a hármas tárgy pusztá felsorolásából is látni, teljes osztályszervezési terv áll előttünk, törvényhozásilag eddig még nem kezdeményezett méretekben, bár a brit földön már létező intézmények utánzásával, mely utánzás azonban éppen abban különbözik a mintától, hogy a mi ott hosszas és nehéz küzdelmek után az érdekelték önerejéből létesült, azt itt az állam, hogy úgy mondjuk, egy csapással, igazán a semmiből akarja előteremteni.

Baernreithertől, az angol munkásszervezetek alapos ismerőjétől, mindenesetre teljes joggal határozott nézeteket és bírálatot várhatnánk a kérdéses törvényjavaslatot illetőleg. Ugy látszik azonban, értekező tanácsosnak látja a legnagyobb óvatossággal eljárni nyilat-

kozataiban, mely óvatosságát azzal indokolja, hogy az osztrák munkások szelleme és képességei nem eléggé ismeretesek. Tudjuk azt, ugymond, hogy az osztrák munkás az utolsó egy-két évtized alatt, hála a népiskolának, értelmileg nagyon előrehaladt. Tudjuk, hogy szeret és akar tanulni, képezi magát egyletekben és a sajtó útján. Egy kis statisztikát is kapunk értekezőtől, mely a munkásegyletek számát nemeik és tartományok szerint részletezi. Nem kevesebb, mint 1,596 munkásegyletről van itt szó, köztük 307 munkásképző egylet, melyekhez még száznál több olvasóegylet járul; van 92 fogyasztási, 16 hitelszövetkezet, 225 munkás-szakegyesület (Gewerkschaft), 42 általános munkás-iparegylet, 697 betegsegélyző és temetkezési egylet, sőt 7 politikai egyesület is. Ez egyletekben élénk élet uralkodik, tartatnak országos kongresszusok is s a mi az osztrák viszonyok közt meglepő: a nemzetiségi ellentétek elsimulnak a közös munkáskérdések súlya alatt. Tudjuk továbbá, hogy van vagy ötven munkáslap szocialdemokrata irányzattal. Tudjuk, hogy az osztálytudat, a közös érdekszülte összetartozóság érzete rendkívül ki van fejlődve az osztrák munkásokban. Mindennek tudása értekezőnk szerint arra kötelezi az államot, hogy kilépve eddigi közönyéből, teljes erővel igyekezzék a munkáosztályban nagyranövelni azt, a mi benne jó, ellensúlyozni és megjavítani azt, a mi benne rossz. Az utóbbi feladat, az állam- és társadalom-felforgató eszmék elleni harcz B. szerint nem elméletek ellen folytatott küzdelem, hanem kézzelfogható eredmények és gyakorlati nevelés által vihető dűlőre. Az emberi természet szerinte olyan, hogy sokat kíván ugyan, de szívesen enged, ha valamit tényleg megkap. A munkásra nagyon jól lehet hatni, ha megismertetjük közvetlen forrásból, a vállalkozó szájából, azzal, a mi kivihető. Ezért van szükség a közvetlen érintkezésre, mely megakadályozza a kis ellentétek elmérgesedését és kölcsönös meggyőzés által elejét veszi a nagy ellentéteknek. És jól mondja az »Industrielles Club« emlékirata, hogy ha a munkásoknak megvan az őket képviselő szervök, akkor többé nem fordulhat elő, hogy egy-egy agitator kiálljon a tömeg elé, kiabálva, hogy »mi a munkások nevében ezt és ezt kívánjuk«. A munkásválasztmányok úgy fognak szerepelni, mint megannyi biztonsági szelepek a titokban burjánzó téves vélemények és tanok ellen, melyeknek veszélyessége éppen abban rejlik, hogy nagyranőnek, mielőtt felismerhetők és így megczáfolhatók válnának.

Egyébiránt alig van szükség arra, hogy e szervezetek hasznát értekezőnkkel s az általa idézett szaktestületi véleményekkel bizonyígtassuk; olyannyira elismert igazsággal van dolgunk, melyet csak per superabundantiam erősít meg a szemeink előtt folyó angol munkaügyi enquete eredménye.¹⁾ Nem is az intézmények haszna, hanem azok miként való létesítésének, a kivitelnek kérdése az, a mi értekezőnket aggasztja. Hogy megfelel-e a kényszer, a ministeri rendelet és hatósági foganatosítás az intézmény szellemének s hogy az osztrák munkás elég érett lesz-e arra, életet önteni e keretekbe: ez a jövő titka. Annyi azonban bizonyos és csak ismételjük a mondottakat, mikor elismerjük, hogy a javaslat, ha törvénynyé váland, egyike lesz a legnagyobb szabású szocialpolitikai reform-

¹ Rövid ismertetését Rae nyomán ld. a Nemzetgazdasági Szemle mult havi számában a 706. s k. lapokon.

kísérleteknek, melyeket ily kísérletekben éppen nem szegény korunk láthat.

Értekezünk végül egy rövid, de jól átgondolt fejezetben a szociálpolitikai reformok célját és eszközeit egész általánosságban és hogy úgy mondjuk, madártávlatból veszi vizsgálat alá. Jelzi az erkölcsi célt, mely abban áll, a munkásosztály rendszeretét, kötelességérzetét és megbízhatóságát növelni. Nagyon helyesen utal arra, hogy a nemzeti termelés e fontos tényezője, a munka, minőségében nyer, ha a munkásosztály anyagi és szellemi színvonala emelkedik: következésképp nyer általa a nemzeti termelés is. A jelen időpontot a szociálpolitikai reformokra alkalmasnak látja; nemcsak a szociáldemokrácia nyomása alatt előkészült közvélemény, hanem a nemzetközi vámszerződés által állandóbb talajra jutott ipar kielégítő helyzete is int arra, hogy a kedvező pillanatot elszalasztani nem szabad. Mert nem kell feledni, hogy a szociálpolitika áldozatokkal jár, áldozatokkal nemcsak az állam részéről, mely egészen új közigazgatási ágat létesít e célra, hanem és még inkább a társadalom részéről is. A társadalom odaadó közreműködése és áldozatkészsége nélkül nem képzelhető hatásos szociálpolitika. S azért Burke-nek magasröptű mondatával zárja be értekezünk cikkét, azzal a mondattal, melylyel az ismert államférfiu Amerika szabadságát védő beszédében felkiáltott: »magnanimity in politics is not seldom the truest wisdom; and a great empire and little minds go ill together« (nagylelkűség a politikában nem ritkán a legigazabb bölcsesség; és nagy állam meg kis lelkek rosszul illenek egymáshoz.)

Szintén szönyegen forgó gyakorlati tárgynak van szentelve Sax Emil tanár értekezése »Die Progressivsteuer« cím alatt. A nem kevesebb, mint 58 lapra terjedő dolgozat tulajdonképp két részre oszlik, az egyik a fokozatos adó tanának irodalmát tárgyalja, a másik pedig Saxnak saját adóelméletét tartalmazza. Az előbbiben Meyer Róbertnek méltán határozatlan gyanánt jelzett felfogása után az u. n. áldozatelméletnek németalföldi hívei vannak ismertetve és bírálva. Azután a szolgáltatási képesség alapulvételéből kiinduló elméletet veszi értekező bonczkés alá; nézetünk szerint helyesen elveti azok okoskodását, kik szerint a létminimum levonása után fenmaradó szabad jövedelem arányában kivetett s így az összjövedelem emelkedésével lassu lépésben fokozódó adó felelne meg az igazságosság postulatának. A bíráló rész után felveti értekező a kérdést, hogy az adófokozás helyes mértéke miben keresendő. Mint a nagy forrongásban levő értékelmélet egyik művelője a határhaszonból kiinduló elmélet híve: a kérdést úgy teszi fel, hogy minő viszonyban áll a határhaszon a jövedelem nagyságával. Beismeri azt, hogy e viszony nem oly egyszerű, mint első pillanatra látszik és egyáltalában nem oly egyszerű, hogy azt számokban pontosan kifejezni és reá adó-kivetést építeni lehetne: a miből a gyakorlat emberei természetesen azt a nem éppen hizelgő ítéletet merithetnék az egész fokozatos adóztatási eszmére, hogy az nem ér semmit. A dolog ugyan nézetünk szerint úgy áll, hogy jobb a beismerten nem tökéletes igazságosság a bebizonyíthatólag nyilvánvaló igazságtalanságnál. Ámde az elmélet általánosságai a kivitelben oly nagy szabad tért engednek az államférfiu bölc tapintatnak, hogy ez irányban a különben még oly agyafurt elméleti írótól sem várhatunk kielégítő megoldást. All ez Saxnak a »gazdasági adóelmélet« hangzatos címével néhány éve utnak

bocsátott ¹⁾ s általa ez értekezésben kivonatolt tanára is, melyet e helyen ismertetni nem tekinthetünk feladatunknak.

A következő értekezés *Wieser F.* tanár tollából »Grossbetrieb und Productivgenossenschaften« cím alatt a szociális kérdést egyik figyelemreméltó oldalról veszi vizsgálat alá. Mindjárt a cikk elején nagyon emelkedett álláspontot foglal el szerző. A szociális kérdés, ugymond, nem »megoldandó« valami: a szükség alul egy ember lángeze nem mentheti meg az emberiséget. Hogy a szükség, az emberiség ezen örök ostora megszűnjék, ahhoz kell az, hogy a természetet bőkezűbbé tegyük — a technika haladása — de kell, és ez még nagyobb feladatot jelent, hogy a népek valódi kulturnépekké váljanak. A tömeg helyét az igazi népnek kell elfoglalnia, a szó jobb értelmében, mint azt néhány kiválasztott népfajnál, melyből a világot uralmok alá hajtó nemzetek kifejlődtek, a multban látni véljük. Ma a nemzetek szétszakadva vannak, csak nem akarjuk észrevenni, hogy úgy van. A mit nemzeti irodalom és nemzeti művészet neve alatt ismerünk, az kis kör fényüzése, melyet a tömeg nem ismer; hisz még a legnagyobb mesterek neve sem jelent előtte semmit. A művelődés, ugymond *Wieser*, eleddig csak arra szolgált, hogy megbontsa a nemzet egységét és megteremtse a kevesek uralmát és önállóságát a nagy szám szolgáltsága és függősége mellett. A néppel közölni a most kasztszerű műveltséget, felmelegíteni a nép szívét és egy széval részesévé tenni őt annak, mi ma csak a felső tizezrek sajátja: ez még távoli századok feladata. S csak, ha e feladat megoldásra kerül, csak akkor szűnik meg teljesen a társadalmi egyenlőtlenség, a társadalmi kérdés ezen legmélyebb forrása.

E magas álláspontrol azonban értekező készséggel lebecsát-kozik és átveszi annak az orvosnak szerepét, ki a mindenkori tüneteket igyekszik gyógyítani. Ilyen tünet a legújabb korban a nagyüzem uralomra jutása, mely egész társadalmi rétegeket lejjebb szorított és megteremtette a tátongó ürt gyáros és gyármunkás között s azt a kísérletet is magával hozta, mely az emberi munka eddig nem ismert kizsárolására irányult.

A nagyüzem azonban ma már más, mint volt a század első felében. Akkor kevés volt a tőke, sok az emberi kéz: csak amaszt becsülték, dédelgették, emezzel rablógazdaságot üztek. Most a helyzet megváltozott: ma a nagyipar munkásai jobb sorsban vannak, mint a kézművesé: a munkásvédelem a nagyiparban keresztülvihető, amott nem; a tőke pedig túltengéssel fenyeget, mig a munkabér emelkedik. A nagyipar összehozta a munkások tömegeit s akaratlanul hozzájárult azok szervezkedéséhez. A munkások mai erejüket a nagyiparnak köszönik.

A nagyüzem továbbá bizonyos fokig rendet hozott be a közgazdaság rendezetlenségébe. Szervezte a munkamegosztást, állandósította a munkások egy részének helyzetét, kartelleivel rendezte a termelés arányait és orvosolta a verseny kinövéseit. S ha majd a nemzetközi verseny jelenlegi forrpontjáról, melyre a keletnek s az újvilágnak önállósulási törekvése, hogy úgy mondjuk, a nyugat régi iparos országai ellen vívott elszakadási harca emelte fel azt: lejjebb száll s annyira jutunk, hogy az egyes országok saját iparosaiknak

¹⁾ L. értekezőnek »Grundlegung der theoretischen Staatswirthschaft« című, Bécsben, 1887-ben megjelent művét.

s így munkásaiknak is, a kenyeret biztosították: akkor a nagyüzem elmehehet majd csaknem odáig, a meddig a szocialisták menni kívánnak s a meddig a monopolos nagyvállalatok, minők a vasutak, már eljutottak, hogy t. i. állandóan alkalmazott hivatalnokokká teheti munkásait.

De Wieser értekezésének nem az a célja, dicsőeneket zengeni a nagyüzemre. Ellenkezőleg: a cél az, a jelenlegi nagyüzem fogyatkozásai közül azt orvosolni, a mely szociálpolitikai szempontból a legkirívóbb: az éles ellentétet a munkás és munkaadó érdekei közt. Tudvalevőleg nem Wieser az, ki e baj ellen először ajánlott gyógyszer. A leggyökeresebb gyógyszert már régóta ajánlgatják: nem más volna az, mint a magánvállalkozó helyettesítése a munkások összesége által. Ez, mint Wieser német tanároknál nem mindennapi szellemes hasonlattal mondja, annyi, mint a monarchikus államalkat helyettesítése köztársasággal. A mai nagyipari szervezet korlátolt egyeduralmi: a gyári törvényhozás, hogy e régi kifejezést megtartsuk, jogokat biztosított a munkásnak, melyek a munkaadó régi korlátlan uralmát megnyirbálták. Az alsóbb osztályok felfelé törekvése, korunk ezen legnagyobb horderejű társadalmi ténye, a nagyüzem alkotmányának további reformját készíti elő: a jövő titka, hogy a reform erőszakos forradalmi vagy békés megegyezésen nyugvó lesz-e?

Értekezünk a nagyüzem képzelhető alkotmányreformjai közül, — hogy az érintett hasonlat jól jellemző kifejezésénél maradjunk — csak a termelési szövetkezettel foglalkozik.

A termelési szövetkezet igazi célja az, hogy a nagyüzemet lehetségessé tegye a szegény emberek számára. Erről a céljáról a törvényhozások is sokszor megfélekedtek. Tény az, hogy az e fajta szövetkezetek, minden rokonszenv dacára, nem akarnak virágzásnak indulni. Értekezünk két nagy hibájoknak rója fel e kedvezőtlen helyzetet: egyik, hogy a nagyüzem szellemi munkásait, a magasabb képzettségű elemet nélkülözik, a minek magyarázata természetesen a legelől említett ür művelt és nem művelt ember között, mely a társadalmat két részre szakítja. A másik, a termelési szövetkezetek nagyon is demokratikus szervezete, mely a parancsolás, az akarat szükséges egységét megbontja. Értekezünk finom tapintattal utal a részvénytársaságok életére, az állami (és községi) vállalatok szervezésére; majd az irodalomban tart szemlét, mindezt azért, hogy a fenti két hiba orvoslásának szükségét igazolja. A német új szövetkezeti törvény rövid bírálata után, melyben az egyesülési alakok korlátoltságát támadja meg, a francia tapasztalatokra, Godin, Leclaire és Boucicaut kísérleteire tér át. E szociálpolitikai szempontból oly fontos s a francziák gyakorlati érzékének oly nagy dicsőségére való nagyüzemi szervezetek velős leírása után értekezünk azon nézetének ad kifejezést, hogy a fényesen sikerült kísérletek nem felebaráti szeretetből, de jól felfogott önértékből utánnzásra fognak találni, s azzal az óhajjal zárja be cikkét, hogy Ausztria, mely elég hátul áll a társadalmi kérdés által feszélyezett államok sorában: a külföld példáján tanulja el a békés megoldás útját-módját. Wieser e messze kiható, gondolatokban gazdag tanulmányát tartjuk részünkről a füzet legbecsesebb cikkének.

Az értekezések sorát *Schwiedland J.* gazdasági történelmi dolgozata: »Die Entstehung der Hausindustrie, mit Rücksicht auf

Oesterreich« zárja be, melyre térszüke miatt ki nem térhetünk. A füzetet, a folyóiratot életrehívott »Gesellschaft der österreichischen Volkswirte« tárgyalásainak rövid jegyzőkönyve és irodalmi szemle zárja be.

Hogy néhány szóval a folyóirat már megjelent második füzetéről is megemlékezzünk: az első két cikk módszertani tárgyú. *Bonar J.* eredeti, németre lefordított dolgozatában: »Der Gebrauch des Ausdruckes »Gesetz« in der Nationaloekonomie« ép úgy, mint *John V.* innsbrucki tanár »Zur Methode der heutigen Social-Wissenschaft« című értekezésében az osztrák iskola álláspontját képviselik, mindkettő nagy elevenséggel és nem csekély bölcsészeti iskolázottsággal, mire ily tárgynál természetesen nagy szükség van. *Bráf A.* dolgozata »Über Meliorationscredit mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich«, mint a cím mutatja, gyakorlati kérdéssel foglalkozik, míg a negyedik értekezés, *Zuckerlandl R.* tollából, irodalomtörténeti tartalommal bír; címe »Beitrag zur Dogmengeschichte der Schutzzollidee«.

A füzetben az osztrák közgazdák társaságának üléséről szóló rendes rovaton kívül három, részben egészen terjedelmes vegyes tárgyú dolgozatot találunk még és pedig az egyikben *Gross G.* arról az új osztrák törvényről ír, mely kedvezményeket biztosít munkások építőinek; a másikban *Mayr G.*, az ismert statisztikus, a statisztikának az 1891-ben tartott három nemzetközi kongresszuson (a londoni demografikai, a berni munkásbalesetügyi kongresszuson, valamint a Nemzetközi statisztikai társaság bécsi gyűlésén) való szereplését tárgyalja 50 lapon át; a harmadikban *Mataja* az osztrák valuta-enquête tárgyalásaival foglalkozik. Végül az »Irodalmi Szemle« következik.

A felhozottak minden vázlatossága daczára kitűnik azokból annyi, hogy az új folyóirat élénk tartalommal összeállított és komoly tudományos színvonalon álló szaklap, mely reánk magyarokra, már a szoros összefüggésnél fogva is, mely a szomszéd állam gazdasági és szellemi élete s a mienk közt van: kiváló érdekekkel bír.

dr. —

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Vázlatok a Balkán államokról.

I. Bulgária mezőgazdasági viszonyai.

III. 4
II. 7 C
2

A philippopoli kiállítás a nemzetgazdák figyelmét is odaterelte a fiatal Bulgária felé, mely eddig csak a politikusokat foglalkoztatta.

És a nemzetgazdák véleménye megegyezik a politikusokéval. A bolgár nép, mely oly szívélyesen védelmezi a maga politikai egyéniségét, gazdasági téren is kiváló tulajdonságokat mutat; azt bizonyítja, hogy politikai szerepének széles, szilárd alapja van, hogy becsvágyát komoly, serény munka igazolja. Ez a nép, mely Európa politikai tényezői közt követel magának helyet, orszájának veritékében dolgozott, hogy megszerezze az anyagi eszközöket, melyek nélkül modern állam nem képzelhető.

A fiatal fejedelemség, mely 1877-ben még török uralom alatt élt és csak 6—7 éve emanczipálta magát az orosz gyámság alól, nem birt volna ellenállani annyi ármánynak, ha népének szorgalma, földjének termékenysége nem képesítették volna arra, hogy rendezett államot alkosson és kényes politikai helyzete daczára is kivívja az európai pénzpiacok bizalmát.

Az európai sajtó csak az összeesküvésekről és államcsínyekről vett tudomást, melyek kétesnek tüntették fel a fejedelemség jövőjét. De a nép azalatt művelte a földjét, teremtett bizonyos ipart, gazdagodott, gyarapodott és így a békés haladás elemének bizonyult, míg bizonyos szomszéd országokban a kormányférfiak az egyre terjedő elégedetlenséget képtelen ígéretekkel, politikai ábrándok dédelgetésével birták csak csitítani.

Görögországot a politikai nagyzás veszélyes pénzügyi válság felé sodorta, Szerbiában a regensség vakmerő kísérlethez kénytelen folyamodni, mert a póri fogalmak szerint gazdálkodó radikális kormányzati rendszer veszélyes hinárba sodorta az országot. Bulgária pedig nagy kiállítást rendez, minőt a Balkánfélsziget népei még nem láttak és megmutatja, hogy politikai válságai közepette nem szünt meg dolgozni és gyarapodni.

Bulgáriából nem kevesebb, mint 5.664 kiállító jelentkezett e kiállításra és ezek 30—40 pavillonban mutatják be terményeiket.

Ez már némi fogalmat nyújt arról, hogy az alig 10 éves ország milyen színvonalra tudott emelkedni.

De a kiállítás rendezői gondoskodtak róla, hogy a közönség tüzetesebb tájékoztatást is nyerjen Bulgária gazdasági állapotáról.

A bolgár pénzügyminiszterium uradalmi, erdészeti, földmívelési és kereskedelmi osztályának főnöke, Georgieff Mihály, a kit kormánya a kiállítás közvetlen igazgatásával bízott meg, a kiállítás megnyitása alkalmából igen érdekes füzetet tett közzé,¹⁾ mely tüzetes adatokat tartalmaz Bulgária termelési viszonyairól.

A füzet rövid bevezetése nem tájékoztat az iránt, hogy a szerző az adatokat hogyan szerezte, de a kiállítási szabályzatból, melyet a bolgár hivatalos lap egész terjedelmében közölt, tudjuk, hogy a bolgár kormány az összes vidéki bizottságokat utasította volt, hogy illető vidékeik termelési viszonyairól a legtüzetesebb adatokat gyűjtsék. A szerző egyébiránt, mint a pénzügyminiszterium legkiválóbb tisztviselője, az adólajstromokból is merithetett.

Nincs tehát okunk bizalmatlansággal fogadni ezeket az adatokat, melyek Bulgária gazdasági viszonyait oly kielégítőnek tün-
tetik fel.

A fejedelemség kiterjedése 9,927.600 hektár; ebből:

a) művelt föld:

	hektár
szántóföldek	2,170.000
szőlők	96.000
kertek	45.312
rétek	312.000
erdők, cserjések	1,332.429

b) nem művelt föld:

lakott helyek, utak, mocsarak	445.000
legelők, parlag földek	5,526.859

összesen 9,927.600

Hiteles számítások szerint a fejedelemség *mezőgazdasági termé-
nyeinek összes értéke* 1891-ben 903,063.004 frankot tett; ebből egy-
egy négyszögkilométerre 9.038 frank, a lakosság egy-egy fejére
339 frank esett.

A termelési mennyiségek voltak: *gabona* 2.009,063.160 kilogr.,
vagyis 30,149.920 hektoliter, azaz fejenként 636 kilogr.; búzából
pedig 336 kilogr.

A háziállatok létszáma volt:

Szarvasmarha	1,680.983
Ló	325.526
Juh	7,060.353
Kecske	1.453.462
Sertés	441.062

Összesen 10,961.386

E szerint jutott egy-egy négyszögkilométerre 111 db.

Minden ezer lakosra 3.475 állat és pedig:

Szarvasmarha	533
Ló	104
Juh	2.238
Kecske	460
Sertés	140

A mezőgazdasági termények értéke 1891-ben következő össze-
geket képviselte:

¹⁾ »Statisticeszki Svjedenia za zemljedelceszskata proizvoditeljnosc na Balgaria.« (Szofia. 1892.)

	frank
Buza (mag)	158,822.979
» (szalma)	23,294.036
Rozs (mag)	39,001.592
» (szalma)	6,500.266
Árpa (mag)	31,234.638
» (szalma)	2,746.920
Tatárka (mag)	1,467.945
» (szalma)	244.658
Zab (mag)	10,701.673
» (szalma)	3,528.325
Köles (mag)	928.484
» (szalma)	7.902
Tengeri	30,439.731
Széna	22,670.938
Lóhere	5,928.078
Len és kender	1,172.145
Repcze	644.214
Gyapot	91.670
Dohány	3,068.460
Szőlő	36,028.227
Burgonya, hagyma, répa, főzelékek, gyümölcs, kerti termények	36,156.300
Erdők és cserjések	28,960.591
Legelők és pusztai földek	300,752.042
Ezekhez hosszászámítva néhány kisebb tételt, úgy találjuk, hogy a bolgár földművelők 1891. évi termésének értéke volt összesen .	750,145.516
Az állattenyésztés összes jövedelme volt	152,917.488
Ebből jutott a tejtermelésre 71,085.826 frank, a baromfitenyésztésre 11,437.500, a juh- és kecsketenyésztésre mintegy 30 millió frank.	
Ezen kimutatásokat több összehasonlító táblázat követi, melyekből reprodukáljuk a következőket.	
A legutóbbi három év átlagos termése az alábbi országokban a következő volt:	

Ország	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Köles	Összesen
	millió hektoliterekben						
Oroszország	86.7	250.6	50.7	196.6	6.3	41.8	632.7
Franciaország	113.1	24.3	18.2	83.9	9.4	14.5	263.4
Németország	38.4	80.6	35.0	95.6	—	2.4	252.0
Ausztria - Magyarország	53.8	43.2	35.4	56.6	43.8	8.9	241.7
Anglia	27.4	6.6	28.5	85.3	—	—	141.8
Olaszország	43.9	1.7	3.6	6.1	28.8	—	84.1
Spanyolország	32.8	7.4	17.4	2.6	7.8	—	68.0
Románia	14.0	3.2	10.0	1.2	22.5	0.7	51.7
Svédország	1.3	7.4	5.0	17.5	—	2.4	33.6
Bulgária	14.7	4.2	4.7	2.8	3.7	0.2	30.2
Dánia	1.8	5.9	7.8	11.9	—	2.5	29.9
Belgium	7.0	6.0	1.9	10.1	—	0.8	25.1
Hollandia	2.4	4.9	1.8	4.3	—	0.4	13.8
Portugallia	2.0	1.8	0.6	0.3	5.6	—	10.3
Svájc	1.5	0.3	0.3	1.8	—	2.3	6.6
Norvégia	0.1	0.4	1.6	3.1	—	0.7	5.9
Görögország	1.6	—	0.8	—	1.1	0.6	4.1

A fejenkinti átlagos gabnatermés volt :

	liter		liter
Dániában	1.325	Belgiumban	418
Bulgáriában	956	Spanyolországban	388
Romániában	862	Norvégiában	311
Svédországban	700	Hollandiában	300
Franciaországban	696	Angliában	295
Ausztria-Magyarországban	620	Olaszországban	281
Oroszországban	603	Svájcban	220
Németországban	525	Portugalliában	219
Szerbiában	495	Görögországban	195

A búzatermés kitett fejenkint :

	litert		litert
Bulgáriában	467	Dániában	82
Franciaországban	297	Németországban	80
Egyesült-Államokban	250	Görögországban	76
Romániában	234	Angliában	70
Spanyolországban	184	Hollandiában	52
Olaszországban	146	Svájcban	50
Ausztria-Magyarországban	138	Portugalliában	43
Belgiumban	117	Svédországban	28
Szerbiában	110	Norvégiában	6
Oroszországban	83		

Ezen táblázat szerint Bulgária, a lélekszámhoz viszonyítva, a gabnatermelés tekintetében a második helyet és a búzatermelés tekintetében az első helyet foglalná el.

De a szerző maga is figyelmeztet arra, hogy Bulgária csak azért előzi meg Belgiumot, Franciaországot, mert itt az ipari növények termesztése több területet foglal el, mint Bulgáriában.

Az állattenyésztést illetőleg Georgieff ur kiemeli, hogy Bulgária állatai nem tartoznak a jobb fajúak közé, de mennyiségük Bulgáriának az első helyek egyikét biztosítja.

Az alábbi években minden ezer lakosra jutott :

	szarvasmarha	juh	sertés	összesen
Dániában (1888)	683	573	361	1.617
Norvégiában (1875)	562	933	55	1.550
Bulgáriában (1891)	533	2.238	140	2.911
Svédországban (1887)	494	292	121	907
Szerbiában (1882)	446	1.954	576	2.976
Svájcban (1887)	416	117	135	668
Romániában (1888)	411	874	140	1.425
Ausztria-Magyarországban (1884)	368	390	208	966
Franciaországban (1883)	349	591	152	1.092
Németországban (1889)	345	419	201	965
Hollandiában (1888)	335	174	109	618
Oroszországban (1888)	293	506	113	912
Angliában (1889)	269	772	101	1.142
Belgiumban (1880)	251	66	117	434
Görögországban (1884)	180	1.670	84	1.934
Olaszországban (1881)	168	302	41	511
Portugalliában (1870)	157	690	237	1.084
Spanyolországban (1880)	87	827	69	983

A fentebbi összehasonlító táblázatok adatainak beható bonczolása lényegesen módosítaná ugyan a nagyon is kedvező képet, melyet Georgieff a bolgár gazdasági viszonyokról feltár. De annyi kétségtelen, hogy a bolgár nép szorgalma és ügyessége a gabona-termelés és az állattenyésztés terén igen szép eredményeket vívott ki; erélyesen aknázza ki az ország termékeny földjét és a fejedelemség jövője tekintetében a legszebb reményekkel kecsegtet.

Bizonyosra vehetjük, hogy ez az értelmes és takarékos nép a philippopóli kiállitásból sok hasznot fog huzni.

A kormány intézkedése folytán az ország mindegyik vidékéről százával, ezrivel tódul a nép Philippopolba, a hol az e célra ki-rendelt szakférfiak magyarázzák neki a mezőgazdasági tudomány leg-ujabb vívmányait, legkitünőbb szereit és eszközeit és tanítják inten-siv gazdálkodásra.

Joggal mondhatta Ferdinánd fejedelem, hogy a kiállítás meg-nyíltával Bulgáriában új korszak kezdődik.

Népet, mely ilyen erélyesen gyarapítja anyagi erejét, nagyon nehéz lesz megfosztani szabadságától és függetlenségétől. Ellenségei be fogják látni, hogy öröklődéseikkel, melyek hiábavalóak, fel kell hagyniok.

Európa népei ezzel a béke egy újabb biztosítékát nyerik és ezért elismeréssel tartoznak a bolgár népnek, a fiatal fejedelemség erélyes és céltudatos kormányzóinak.

* * *

II. A román statisztika jelen állása.

Romániában még nem történt eddig modern értelemben vett népszámlálás. Ez a tény valóban meglepheti a nagyközönséget. Hisz tudjuk, hogy a fiatal királyság, mely Párisban nevelt férfiak egész tömegével rendelkezik, a Nyugatnak számos intézményét honosította meg; hogy Bukarestben az állami élet tényezői egészen francia minta szerint működnek; hogy a román hivatalos lap hűséges utánzata a párisi »Journal Officiel«-nek és gyakran tesz közzé statisztikai anyagot. Ilyen körülmények közt különösnek tetszhetik, hogy Romániában még nem eszközöltek népszámlálást, a mit pedig már Szerbia is megtett.

Nem is az intézményekben van a hiba. Románia már 1871-ben szabályozta a statisztikai adatgyűjtést, a mely már akkor hosszú évek óta folyt. Csakhogy az intézményekhez hiányoztak az emberek és a szabályokat nem hajtották végre.

Történt holmi népszámlálás 1859-ben, de az igen hiányos volt. Pedig a románok, — mikor országukat szervezni kezdték és hozzá akartak fogni a párisi szerződésben ajánlott reformok megvalósításához — belátták, hogy egy modern államot szervezni csak megbízható statisztikai adatok alapján lehet. Martian és Jonescu úgy Oláhországban, mint Moldvában hozzá is láttak a munkához. Az elméleti alapismeretek sem hiányoztak és a nevezett kezdeményezők Moreau de Jounés francia statisztikus elveit szándékozták alkalmazni. De az ország kulturális és gazdasági viszonyai nagy akadályokat gördítettek a megkezdett munka elé.

A lakosság összeírását az 1855 április 23-iki törvény rendelte

el, mely »Asedamëntul lui Stirbei« név alatt ismeretes. Ez kimondta, hogy a parasztok két összeírás (catagrafia) közt csak úgy költözködhetnek más helységbe, ha ezt egy évvel előbb bejelentik és a tizedet öt évre előre kifizetik. A parasztok ezért, a hol csak lehetett, nem jelentkeztek. Az összeírást teljesítő tisztviselők is igen felületesen végezték a munkát.

Igy aztán a statisztikai hivatal főnöke az »Analele statistice a României pe 1865« bevezetésében előadja, hogy Oláhország lakossága 2,400.921 lélek, Moldvaországra nézve a statisztika, mely 1,463.927 lakosról szól, hiányos, mert sok bajjal járt a zsidók és a cselédek összeírása, a kik a városok népességének legalább egy-negyed részét képezik. Ehhez képest az előző szerzője úgy vélekedik, hogy a hivatalos adat, mely 3,864.848 lélekre teszi Románia lakosságát, nem való és »joggal« föltehető, hogy a lakosság megközelíti az 5,000.000 lelket.

Hogy micsoda »joggal« tette ezt fel, a szerző nem mondja meg. Arra utal, hogy 1859-ben 4,424.961 lélek volt a lakosság és ezt megtoldja 560.113 lélekkel Moldvaország révén, »mert Moldvaországban a lakosságnak csak 72⁰/₀-át irták össze«. Hogy a hiányt miért tette 28⁰/₀-ra, szintén nem mondja meg és ezért a román statisztika nem is fogadta el az ő adatait, hanem abból indult ki, hogy az 1865-iki lakosság 4,424.961 és ezt megtoldotta a születések többleteivel.

Ez a rendszer is igen hiányos volt, mert nem vette figyelembe a ki- és bevándorlást, sőt még azt sem, hogy az 1877-iki orosz-török háború, illetve a berlini szerződés folytán Románia területi viszonyai lényegesen változtak, a mennyiben a királyság megkapta a Dobrudsát és elvesztette Bessarábiát. De az alapszám is rossz volt, mert az 1359-iki népszámlálásnál főleg fiscalis szempontok lebegtek a kormány előtt és ehhez képest olyan adatokat gyűjtött a termelésről, a házi állatokról, stb., melyeket a gyanakvó parasztok lehetőleg titkolni igyekeztek.

A népszámlálás eszközlői ezt jól tudták és ez annyira elcsüggesztette őket, hogy a 60-as években a statisztika szervezése érdekében nem történt semmi. Csak 1871-ben tettek kísérletet és a »statisztikai szolgálat újjászervezéséről« törvényt alkottak, melyet 1873-ban szabályzattal egészítettek ki. De ez a törvény holt betű maradt és csak a folyó évben, 1892-ben, jutott a román kormány arra az elhatározásra, hogy a modern igényeknek megfelelő statisztikai hivatalt szervez, a mely aztán ez évi május havában meg is kezdte a működését.

Időközben a román kormány palliativ eszközökkel segített magán: a községi törvénybe, a községi és kerületi bíróságokról, a mezőrendőrségről, a Dobrudsza rendezéséről, az ujonczozásról, az ipari engedélyekről szóló törvényekbe vett be intézkedéseket a lakosság megszámlálásáról.

Az adók behajtásáról szóló törvény kimondja, hogy minden ötödik évben minden községben össze kell irni az összes lakosságot, kor-, nem- és foglalkozás különbsége nélkül. De azt ez a törvény sem mondja ki, hogy az összeírást miképen kell eszközölni, ki vezesse és ki gyűjtse össze a községekben összeírt adatokat. Ezt az összeírást mindazonáltal megkísérelték 1890-ben, különösen azért, mert egy külföldi hatalom tudni óhajtott, hogy honosainak száma Romániában mennyire rúg.

Az eredményről a statisztikai hivatal főnöke, Crupenski C. E. ur 1892. május 15-én Carp miniszterhez jelentést intézett, mely ismerteti a román statisztika történetét (fenti adatainkat is ebből a jelentésből meritettük) és azután érdekesen adja elő, hogy milyen módon eszközölték az 1890-iki összeírást. Első sorban kiemeli, hogy a községek előjárói és jegyzői olyan hiányosan állították össze a táblázatokat, hogy azokat 3—4-szer is vissza kellett küldeni helyesbítés végett.

Az ellenőrzést a kerületi statisztikai bizottságoknak kellett volna eszközölniök, a melyek szervezetét az 1871-iki törvény állapította meg. Ezeket a miniszter külön körrendeletben is figyelmeztette az összeírás nagy fontosságára és az ellenőrzés módjaira. Az eredmény mégis silány volt. A legtöbb kerületben a »foglalkozás« rovatába beírták az összes létszámot, a nélkül, hogy levonták volna a nők, gyermekek és a betegek számát. Arges kerületben, állítólag »kapott utasítások« folytán csak a családfőket írták össze. Ramnicu-Sarat városában a polgármester egyszerűen megtagadta az adatok beküldését és csak ismételt felszólítás folytán küldte be azokat, de hiányosan. Vlasca kerületből az egyik község táblázatát egészen betöltetlenül küldték be. Bukarest városa is csak tökéletlen adatokat szolgáltatott be. Botosani kerületből azt jelenték, hogy a 10.674 nembeli gyermeket nem vették be a táblázatba, »mert azok még nem nagykorúak és így nem lehet őket nem- és polgári állapot szerinti rovataikba bevezetni«, úgy, hogy a miniszter kénytelen volt megmagyarázni, hogy a kiskorú egyének is tartoznak valamelyik nemhez.

Ilyen körülmények közt a román statisztika ez idő szerint úgy szólván csak becslési eredményekkel rendelkezik. De remélhető, hogy ez most meg fog változni. Románia közgazdasági ügyeit ez idő szerint Carp Péter intézi, Romániának legtehetségesebb államférfia, a ki magas műveltségénél, felvilágosodott gondolkozásmódjánál és tiszta jelleménél fogva kétségkívül az első helyet foglalja el a szomszéd királyság élő politikusai közt és a ki — bár a párt, a melynek az élén áll, a junimista párt, csekély számú — annyira vitte, hogy reform-programját magáévá tette az egész ország, mert bölcsnek és helyesnek ismerte fel.

A kitünő államférfiu természetesen kiterjesztette figyelmét a statisztikai hivatalra, melynek szolgálatait legjobban méltatta. F. é. márczius 31-én 1.079. sz. a. kelt rendelettel újjászervezte a statisztikai hivaltalt. Vezetésével megbizta Crupenski Constantin urat, aligazgatónak kinevezte Badulescu Mihály urat, irodafőnököknek Turbure Gr. és Dumitrescu urat, könyvtárnoknak Tzigara Sándor urat. A hivatalba be van osztva még három helyettes irodafőnök, 3 javítnok, 4 számfejtő, 3 másoló és egy levéltárnok. A hivatal a strada Academiei 32. sz. házban van elhelyezve.

A miniszter szükségesnek látta, hogy a statisztikai adatok hozzáférhetőek legyenek és egy helyen tétessenek közzé. Ehhez képest elrendelte, hogy a nevezett hivatal »Buletin statistic general al Romaniei« cz. a. havi értesítőt adjon ki és ebben tegye közzé a hivatal által beszerzett statisztikai adatokat és a külföldi statisztikai hivatalok olyan közleményeit, melyek Romániát érdekelhetik.

Ezt az értesítőt 1.200 példányban nyomatják ki, ingyen megküldik az összes központi és kerületi hatóságoknak, városoknak, törvényszékeknek, gazdasági, ipari és kulturális egyleteknek, szak-

iskoláknak, román konzulatosoknak, külföldi statisztikai hivataloknak és romániai lapoknak, végül olyan romániai vagy külföldi magánegyetemeknek, kik gazdasági kérdésekkel foglalkoznak. (Évi előfizetési ára 10 frank.)

Ennek az értesítőnek az első füzetét vettük és kiemeljük belőle első sorban a miniszter körrendeletét, mely az összes kerületi hatóságoknak tüzetes utasításokat ad arra nézve, hogy ezentul a községek által gyűjtött statisztikai adatokat miképen kell ellenőrizniök.

Crupenski urnak már fentebb jelzett jelentését követi egy hosszabb közlemény, melynek czíme: »Adatok Románia népességéről 1889—1890-ben.« Ebből a közleményből, mely Crupenski ur jelentése szerint, jóformán csak becsléseket tartalmaz, főlemlítjük, hogy Románia 32 kerületének összesen 5,038.342 lakosa van, tehát annyi, a mennyire már 1867-ben becsülte a népességet az akkori román statisztika.

A kimutatás 71 várost sorol fel, melyeknek összes lakossága 885.700 lélek.

Ezek közt 10.000-nél több lakossal a következő városok birnak :

Pitesti	12.126	Câmpu-Lung	10.180
Bacau	12.675	Piatra	20.000
Botosani	31.024	Plojesti	34.474
Braila	46.715	Focșani	17.039
Buzeu	17.307	R. Șarat	10.533
Galatz	59.143	Roman	14.157
Craiova	30.081	Caracal	10.915
Huși	12.660	Alexandria	12.308
Jassy	72.859	Tulcea	17.257
Bukarest	194.633	Berlad	20.008
Turn-Severin	14.669	Giurgevo	12.559

Egy második jelentés Románia 1890—91-iki termését tünteti fel. E szerint 1890 őszén és 1891 tavaszán Románia 32 kerületében 4,540.263 hektár (9,058.589 pagon) volt bevetve és pedig :

Termény neve	bevetett terület hektár	összes termés hektoliter	átlagos termés hektáronként h. l.
Buza	1,542.582	16,095.952	10.43
Tengeri	1,693.392	21,137.381	12.48
Árpa	525.909	7,811.854	14.85
Zab	184.940	2,719.720	14.71
Repcze	183.451	1,203.215	6.56
Rozs	121.913	1,368.259	12.22
Köles	102.679	812.766	7.91
Egyéb növény	185.397	—	—

Legtöbb termett a következő kerületekben :

	buza h. l.		tengeri h. l.
Teleorman	1,889.832	Jalomița	1,384.390
Ilfov	1,766.570	Ilfov	1,358.320
Dolj	1,635.821	Dolj	1,239.143
Romanați	1,603.760	R. Șarat	1,119.110
Vlașca	1,582.063	Dorohoiu	998.395
Jalomița	1,207.143	Buzeu	985.545

Legkevesebb termett a következő kerületekben:

	buza h. l.		tengeri h. l.
Falciu	130.979	Covurlui	312.276
Bacău	130.559	Olt	234.239
Suceava	109.738	Muscel	158.620
Vlaşca	107.799	Tulcea	125.446
Muscel	11.892	Constanța	106.097

A jelentés kiemeli, hogy ezeket az adatokat sem ellenőrizték kellőleg, de hogy a vlaşcai kerületet miért hagyták meg a legtermékenyebb és a legsivárabb kerületek közt is, nem tudjuk.

Az átlagos termés volt:

Buzából hektáronként		Tengeriből hektáronként	
Neamțuban	17 ⁶⁸ hl.	Dorohoiu	21 ⁰⁴ hl.
Romaniában	14 ⁷⁵ »	Suceava	20 ⁷⁹ »
Botosaniban	14 ⁴¹ »	Botoșani	20 ⁰⁷ »
Teleormanban	14 ³⁰ »	Jassy	17 ⁸⁸ »
Jassyban	14 ¹⁶ »	Ramnicu Sarat	17 ⁸⁷ »
Tulceában	7 ¹¹ »	Teleorman	7 ⁴² »
Falciuban	7 ¹¹ »	Romani	7 ¹⁰ »
Ramnicu Saratban	6 ⁸⁶ »	Vlaşca	5 ⁶⁵ »
Buzeuban	6 ⁸⁵ »	Olt	5 ⁶⁰ »
Brailában	4 ⁷⁶ »	Constanța	3 ⁸¹ »

A rétek 514.912 hektárt foglaltak el és azokon 829.559.934 kilogramm széna termett, azaz hektáronként 1.611 kg. De ezt a csekély eredményt a jelentés szerzője a hiányos becslésnek tulajdonítja.

Az előző évben (1889—90) a termési eredmények a következők voltak:

	Hektár	termés hl.	átl. termés hektáronként
Buza	1,507.461	18,892.560	12 ⁵³
Tengeri	1,781.516	21,860.338	12 ²⁷
Árpa	518.065	5,820.916	11 ²⁴
Zab	178.517	2,672.182	14 ⁹⁷
Rozs	167.109	1,665.109	9 ⁹⁷
Repcze	118.540	1,239.611	10 ⁴⁵
Köles	103.470	340.851	3 ³⁰
Egyéb növény	186.406	—	—
Összesen	4,561.084	—	—

Más országok termésével hasonlítva össze Romániáét, a jelentés a következő átlagos termési eredményekre jut:

	Románia	Anglia	Belgium	Francia-ország	Olaszország	Poroszország	Ausztria	Magyarország	Portugália	Amerikai Egyesült-Államok
Buza	11 ⁴³	27 ⁵⁴	24 ⁷⁰	15 ⁶⁷	10 ⁵⁰	16 ⁵³	13 ⁵⁰	11 ³⁰	11 ⁵⁰	10 ⁸⁷
Rozs	11 ¹⁰	—	23 ⁰⁵	12 ⁹¹	11 ⁴⁷	12 ⁸⁶	11 ²⁰	11 ⁹⁰	8 ⁷⁰	10 ⁶⁷
Tengeri	12 ³⁸	—	—	15 ³⁴	15 ⁶⁸	—	18 ²⁰	18 ⁶⁰	13 ⁷⁰	21 ⁶²
Árpa	13 ⁰⁵	31 ⁶⁶	—	18 ⁸⁷	11 ⁴⁰	19 ⁵⁰	17 ²⁰	12 ⁰⁰	12 ¹⁰	19 ⁷⁷
Zab	14 ⁸⁴	37 ³¹	39 ⁵⁷	24 ⁴⁰	14 ⁸⁴	22 ¹⁰	19 ¹⁶	15 ¹⁰	12 ⁵⁰	25 ⁵⁰

A jelentés itt újból kiemeli, hogy adatai nem megbízhatók, mert a járási hatóságok hibákat követtek el a községek által közölt adatok összeadásánál és mert vagy 120 községben a táblázatot július végén állították össze, a mikor a gabona nem volt behordva és a tengeri még zöld volt.

Az értesítő ezek után angol és francia folyóiratok nyomán közöl adatokat a romániai iparról és a Romániába importált mezőgazdasági gépekről.

Kiemeljük az utóbbi táblázatból a Romániába importált mezőgazdasági gépek értékét:

	Német- országból	Ausztria- Magyarországból	Angliából	Francia- országból	Svájczból	Az Egyesült- Államokból
1888	4,415.000	3,077.000	1,446.000	90.000	28.000	—
1889	5,805.000	2,497.000	2,558.000	125.000	72.000	—
1890	3,063.000	2,724.000	2,723.000	36.000	97.000	47.000

Az értesítő utolsó cikkét nekrolog képezi, mely igen meleg elismeréssel emlékszik meg néhai Keleti Károlyról és kijelenti, hogy Keleti elhunytát a világ összes statisztikusai fogják fájlalni.

Az új statisztikai folyóiratot, adatainak bevallott hiányossága daczára, örömmel üdvözljük, mert bizton remélhető, hogy Carp miniszter erélyes és nagy eszélyű akarata helyes utakra fogja a román statisztikát terelni és a Buletin statistic még sok becses és megbízható adattal fogja gazdagítani a tudományt.

Sasvári Armin.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 32. füzet. 1892. augusztus.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. szeptember.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 31—34. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XX. évf. 230. szám. 1892. július hó: A budapesti ipar-, biztosítási és közlekedési részvénytársulatok üzleteredményei az 1891. évben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 62—70. szám.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. III. évf. 8. sz.: Szövetkezeti bank, P. I.-től. Szövetkezeti statisztika. A szövetkezés ügye a főrendeknél; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 31—34: Arbeitercolonien und Naturalverpflegungsstationen in Deutschland, von E. L. v. Halle. Die statistischen Ergebnisse der österreichischen Krankenversicherung, von F. Schmid. Der fünfte internationale Binnenschiffahrtcongress in Paris, von H. Hatschek; etc.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesamte Finanzwesen. Herausg. von G. Schanz. IX. Jahrg. 1. B.: Steuerobjekt und Realsteuer, von W. Vocke. Die Schulden des preussischen Staates von 1870—91., von C. Sattler. Die Besteuerung der Wandergewerbe in Württemberg, von H. Zeller; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XVI. Jahrg. 3. H.: Das neue deutsche Telegraphengesetz, von P. D. Fischer. Die Berliner Fleischpreise im letzten Jahrzehnt und die Reform des Vieh- und Fleischhandels, von Levy von Halle. Die geschichtliche Entwicklung der Unternehmung. XI. Die Handelsgesellschaften des Altertums, von G. Schmoller. Die amerikanischen Arbeitsämter und ihre Lohnstatistik, von C. A. Zakrzewski. Betrachtungen über die Wirtschaften der ländlichen Tagelöhner des Deutschen Reiches, von H. Grohmann. Die Fortführung der preussischen Steuerreform, von G. Cohn; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IV. Band. 1. H.: Der Check- und Clearingverkehr des k. k. österreichischen Postsparkassenamtes. Mit Benützung amtlicher Publicationen, von E. Tobisch.

Die Valutaregulierung in Oesterreich-Ungarn (Schluss), von C. Menger. Studien zur preussischen Einkommensteuer. Untersuchungen über das geltende Recht und seine Fortbildung, von J. Jastrow. Ein Beitrag zur Lohnstatistik, von W. Sombart. Die elfte Volkszählung der Vereinigten Staaten Nord-Amerikas, von S. M. Lindsay; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XVIII. Jahrg. 4—7. Heft: Die Viehzählung in Oesterreich vom 31. December 1890., von J. v. Roschmann-Hörburg. Dichtigkeit, Zunahme, natürliche und Wanderbewegung der Bevölkerung Oesterreichs in der Periode 1881—1890, von H. Rauchberg. Die Zuschläge zu den direkten Steuern für die autonome Verwaltung Oesterreichs in den Jahren 1888—1890, von Friedenfels. Der landtäfliche Grundbesitz in Galizien, von Th. Pilat. Die Bewegung des Rindviehstandes von 1880—1890 in einigen Alpengebieten Oesterreichs, von M. Wilckens; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. Nr. 22—33.: La colonisation française en Afrique, par P. Leroy-Beaulieu. Les questions de crédit à la Chambre: les Caisses d'épargne; le renouvellement du privilège de la Banque de France, par P. Leroy-Beaulieu. Corporations de métiers et syndicats, par Hubert-Valleroux. Le Congrès international des ouvriers mineurs: de la prétention à l'uniformité dans le monde entier du régime du travail, par P. Leroy-Beaulieu. Le crédit agricole et les syndicats, par F. Bernard. Les projets d'une banque d'État et du crédit quasi gratuit, par P. Leroy-Beaulieu. La réforme du régime des banques en Suisse, par W. Speiser. Les contradictions apparentes de la statistique douanière, par G. Michel. Le privilège et la législation spéciale à propos des habitations populaires, par P. Leroy-Beaulieu. Un danger pour le commerce extérieur de la France; la concurrence allemande, par G. Michel. Le travail des femmes et les exigences des syndicats ouvriers, par G. Michel. La population française: sa répartition territoriale, économique et sociale, par E. Fournier de la Flaix. La spéculation et les opérations à terme sur marchandises, par C. Jannet. Le commerce agricole international en 1891, par P. Muller; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année Nr. 396—399.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 7. Juillet, 1892.: La famine en Russie, par A. A. Issaïew. La législation sociale en Italie. Difficultés que rencontre son établissement, par F. S. Nitti; etc.

Revue des deux mondes. LXII. année. Tome CXII. 3. 4. livr.: La fortune mobilière dans l'histoire. III. Le crédit et la ruine des anciens capitalistes, par G. d'Avenel. L'immigration étrangère en Angleterre. Le péril économique et social, par J. Decrais. Les phosphates dans l'agriculture française, par A. Müntz; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LV. P. II. June, 1892.: Tonnage statistics of the Decade 1880—90, by J. Glover. An inquiry into the statistics of the production and consumption of milk and milk products in Great-Britain, by R. H. Rew. Area and population, by E. Levasseur. Emigration and Immigration in 1891. The Austrian currency reforms; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIII. No. 69—73.

The Economic Journal. Edit. by F. Y. Edgeworth. Vol. II. June, 1892.:

On international statistical comparisons, by R. Giffen. On the origin of money, by Ch. Menger. An attempt to estimate the circulation of the rupee, by F. C. Harrison. A »fixed value of bullion« standard, by Aneurin Williams. A weakness in the German »Imperial Socialism«, by J. Graham Books. The working of the silver act in the United States, by F. Taussig. The poor-law reform, by A. Marschall. The labour commission, by J. Rae; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2552—2554. The position of banking business from the bank chairmen's point of view. The Indian currency association on the fall in silver. A gold standard for India. The Factory Inspector's Report. Insurance of securities. Gold exports from the United States. A proposed international monetary system; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a kamarai kerület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1891. évben. Budapest, 1892.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt vízállások. IV. k. Vizállások a Duna mellékfolyóiban és a Balaton és Fertő tavakban 1876—1887. években. A földművelésügyi m. kir. miniszter ur rendelete alapján kiadja Péch József. Budapest, 1892.

Gaál I. dr. Békés megye. (Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemle 1892. június havi füzetéből.) Budapest, 1892.

Dr. Pólya Jakab: A biztosítási vállalatok. Budapest, 1892.

Széchenyi Imre gr.: Somogy megye. Budapest, 1892.

Blodig H.: Der Wucher und seine Gesetzgebung, historisch und dogmatisch bearbeitet. Eine sozialpolitische Studie. Wien, 1892.

Christians W.: Die hypothekarischen Beleihungsgrundsätze der preussischen Landschaften und ähnlicher Institute, sowie der preussischen, deutschen und fremdländischen Hypothekenbanken. Berlin, 1892.

Henckel W.: Russlands wirtschaftliche Lage im Jahre 1891. (Deutsche Zeit- und Streitfragen. Neue Folge, Heft 98.) Hamburg, 1892.

Marcinowski F.: Das Lotteriewesen im Königreich Preussen. Berlin, 1892.

Müller E.: Das niedere landwirtschaftliche Unterrichtswesen in Deutschland mit besonderer Berücksichtigung Preussens. Kritische Betrachtungen unter Hinweis auf die zur Hebung des niedern landwirtschaftlichen Unterrichts etwa einzuschlagenden Wege. Leipzig, 1892.

Oesterreichische Statistik. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission.

XXXI. Band. 2. H.: Die Finanzen der autonomen Verwaltung, vornehmlich in den Jahren 1883—1887. Wien, 1892.

XXXIV. B. 1. H.: Die Ergebnisse der Viehzählung vom 13. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. 1. H. Wien, 1892.

Preussische Statistik :

106. Statistik der preussischen Landesuniversitäten. 1887/8. Berlin, 1892.

112. Statistik der preussischen Landesuniversitäten. 1888/9. Berlin, 1892.

117. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle. 1890. Berlin, 1892.

Rasch W.: Zur Frage des Versicherungswertes in der Feuerversicherung. (Sammlung national-ökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a/S., herausg. von J. Conrad. B. VIII. H. 2.) Jena, 1892.

Schwind E.: Zur Entstehungsgeschichte der freien Erbleihen in den Rheingegenden und den Gebieten der nördlichen deutschen Kolonisation des Mittelalters. (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, herausgeg. von O. Gierke, Heft 35.) Breslau, 1891.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. B. 62. Abth. 1.: Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1891. 1. Abth. Berlin, 1892.

Statistisches Jahrbuch der Schweiz. II. Jahrgang. Bern, 1892.

Suess E.: Die Zukunft des Silbers. Wien, 1892.

Ulrich F.: Personentarifreform und Zonentarif. Berlin, 1892.

Tabellarische Übersichten des Hamburgischen Handels in Jahre 1891. Hamburg, 1892.

Bertheau Ch.: Essai sur les lois de la population. Paris, 1892.

Cartogrammes et diagrammes relatifs à la population Parisienne et la fréquence des principales maladies à Paris. 1865—1887. Préfecture de la Seine. Secrétariat général. Service de la statistique municipale. Paris.

Gibon F.: La nécessité sociale du dimanche d'après les derniers faits. Avec une lettre d'introduction de E. Keller. Lille, 1892.

Jannet C.: Le capital, la spéculation et la finance au XIX-e siècle. Paris, 1892.

Legeay F.: Analyse des registres des naissances et mariages de Saint-Nicolas avant 1791. etc. Le Mans, 1892.

Marcé V.: Étude sur la Cour des comptes et la comptabilité publique en Belgique. Contrôle préventif des finances exercé par la Cour des comptes. Paris, 1892.

Moynier G.: Les bureaux internationaux des unions universelles. Genève, 1892.

Picard A.: Exposition universelle internationale de 1889, à Paris. Rapport général. Tome VI. (Publication du Ministère du commerce, de l'industrie et des colonies). Paris, 1892.

Statistique de la viticulture dans le Royaume de Serbie pour l'année 1889. Belgrade, 1892.

Statistique du Royaume de Serbie. Ministère du commerce, de l'agriculture et de l'industrie. Division de statistique. Tome I. P. 1—3. Belgrade, 1892.

Typaldo-Bassia A.: Des classes ouvrières à Rome. Paris, 1892.

Brownlow W. R.: Lectures on slavery and serfdom in Europe. London, 1892.

A KÖZGAZDASÁGTAN UJABB FELADATAIRÓL.¹⁾

Ha valakinek eszébe jutna összehasonlítást tenni az egyes tudományszakok s a földi birodalmak határai között: arra a meglepő felfedezésre bukkanna, hogy az előbbieket távolról sincsenek oly pontosan megvonva, mint emezeket. Az országok határait, ha a természet önkényét nem szolgált szembeötlőbb jelekkel, határhalmok és kövek jelzik: az ismeretek világában a határok sokszor egészen elmosódnak, a területek egymásba folynak, hol így, hol amúgy látjuk meghuzva az elválasztó vonalakat, egy és ugyanazon ismeretkört hol ide, hol amoda találunk beosztva. Akárhányszor megesik, hogy a határvonal, mely huzamos időn keresztül tiszteletben tartatott: egyszerre csak meginog, mozogni kezd, vándorol, míg egy helyt aztán megállapodik, talán csak azért, hogy nem sok idő múlva újra kezdje vándorlását. Ha áll ez az emberi elme által már rég meghódított és művelt ismeretszakokról, mennyivel inkább áll új, eddig terra incognitá-t képezett kutatási területekről. Ezek az utóbbiak olyanok, mint valamely új világgrész, melyet felfedeztetése után egyszerre több nemzet kezd gyarmatosítani, egyik az egyik, a másik a másik oldalról. Mindegyik gyarmat terjeszkedik; egyszer csak egymásba ütköznek a foglalók; megkezdődnek a határvillongások, melyek elkeseredett harcokká nővik ki magokat: az egyik gyarmat elhódít egy darabot a másiktól, amaz esetleg visszafoglalja, vagy ha állandóan vesztes marad, egészen alávetetik a másiknak: szóval a térkép mindegyre változó alakulatokat mutat. Ez a hasonlat nagyon jól ráillik például a társadalmi tudományok mai helyzetére. Itt léteznek egészen

¹⁾ Szerzőnek a budapesti műegyetemen f. é. október 13-án tartott előadása.

Szerkesztő.

ujjonnan meghódított területek, új problémák egész sorozata bontakozott ki a khaotikus ködből, mely eddig e vidékeket fedte; problémák, melyek egy részét csak a statisztikának, a társadalmi tudományok ezen különleges módszerének kifejlődése tette megközelíthetőkké, vagy épen csak ez a módszer teremtett meg: s ime a vita még mindig foly a fölött, hogy hogyan nevezzék el ezt a tanszakot, mely a nagy embercsoportok fiziológiai, erkölcsi és szellemi életébe világít be. S vannak, a kik egyetlen homogén tömeggé akarják összegyúrni az egész nagy ismeretkört, mely a társadalom életével foglalkozik, míg mások egész a köröm szakadtáig védik az egyes ágak önállóságát.

A közgazdaságtan, mely szintén a társadalmi tudományok egyik tagja, olyan tárggyal foglalkozik, hogy, ha valamely tudományról, úgy róla feltehetnők, hogy annyira ki van dolgozva és terjedelmében, határaiban annyira meg van szilárdulva, hogy itt terjeszkedésről, határváltozásokról többé szó sem lehet. Ámde a dolog épen nem így áll. Tudományunk ma még valami olyan, minden izében forrongásban levő nyugtalan tömeg, akár egy ujonnan alakult naprendszer, úgy, hogy teljes joggal mondta el róla legközelebb egy nagy tekintélynek örvendő angol egyetemi tanár,¹⁾ hogy még csaknem gyermekkorát éli.

Sok ok hatott közre, hogy tudományunk ennyire hátramaradt, az egyik s bizonynyal nem a legjelentéktelenebb az, melylyel ezuttal — bár rövid vázlatban — foglalkozni kívánunk: értjük a közgazdaságtan feladatának folytonos változását és határainak folytonos, nagy méretekben történt kibővülését.

Hogy messzebb vissza ne menjünk, mint azokra az időkre, mikor a közgazdaságról való elmélkedés először öltött határozott alakot és először mutat fel határozott tárgyat: az újkor elején fellendült közgazdasági irodalom a kor parancsoló szavát követte, mikor a nemzeti kincs, a pénz szaporításának útját-módját kereste. Ez a kor látta a terménygazdaság átalakulását pénzgazdasággá, ekkor tapasztalták az emberek, hogy van egy oly jószág, melylyel kezükben mindazt megszerezhetik, a mire szívők vágyik: ekkor ragadt át az Amerikába hajózó kalandorokról a pénzsomj betegsége széles rétegekre. S ugyan-

¹⁾ Marshall A.: »Principles of Economics.« Vol. I. 4. 1. (II. edition). London, 1891.

ebben az időben diadalmaskodott a királyi hatalom a nagy hűbérurak, a középkor ezen kiskirályai felett: ám e harcz s aztán a tekintély érdekében elengedhetlennek látszott udvari fényűzés, majd meg az állandó hadseregek óriási költségei pénzt, sok pénzt követeltek: az államok czélja ugyanaz lőn, mi a magánosoké: a pénzgyűjtés. S csak természetes, hogy az első nemzetgazdasági iskola emberei, ha és a mennyiben itt még egyáltalában iskoláról szólni lehet, — a merkantilistáké, — majd kizárólag csak ezzel a problémával foglalkoztak.

Ámde a világ haladt s a tapasztalat megmutatta, hogy a nemzetek jólétére nem elég a forgalom megrendszabályozása; megmutatta a spanyol félsziget példájában, hogy egy világrész kincsei sem elégségesek arra, hogy léha, dologkerülő népet gazdaggá tegyenek; megmutatta Franciaország példáján, hogy a hol szegény a paraszt, szegény az ország s a hol szegény az ország, szegény a király is. A tisztábban látók megértették, hogy a nemzetek vagyonossága ép úgy függ a földmivelés, mint az ipar és kereskedés virágzó helyzetétől, s hogy a nemzeti jólét igazi forrása a munka és takarékoság. A feladat tehát most megváltozott, kitágult: nem többé a pénz becsalogatása, hanem a munka és takarékoság emelése volt az elérendő czél és kapcsolatban az akkor Franciaországból szerteterjedt rajongással a politikai és polgári szabadság után, az a meggyőződés kapott lábra, hogy az egyéni szabad tevékenység biztosítja legjobban a sikert az által, hogy felszabadítja az ember természetes ösztönét a saját és övéi jólétén való munkálkodásra. Ez az alapelv vonul át a physiokraták művein s ez adta kezébe a tollat tudományunk mesterének, Smith Ádámnak.

Egy darabig ezután nem volt más és fontosabb tennivalójok a nemzetgazdasággal foglalkozó elméknek, mint megállapítani azokat a természettörvényeket, melyek szerint a szabadra eresztett gazdasági erők működnek: kideríteni a versenyszabadság hatását az érték és árak, a munkabér, tőkeamat, földjáraadék és vállalkozói nyereség alakulására. A legélesebb, bár nem mindig óvatos és körültekintő gondolkozó, ki e kor szak tudományára reányomta egyéniségének bélyegét, a londoni tőzsde egy tagja, az absztrakt-deduktív iskola mintaképe, Ricardo vala.

E közben az idő haladt tovább és méhében megfogam-

zott egy egészen új, sajátzerű problema, melynél a legszembeszökőbben mutatkozik a technika döntő befolyása a gazdasági élet alakulására: értjük a gyáripár által teremtet munkás-kérdést.

Talán nincs a gazdasági élet történetében fontosabb fordulópont, mint az, melyet a múlt század második felének felfedezései a gépek körül jeleznek. A nomád népek megtelepedése földmívelés céljából, a pénzgazdaság elterjedése, a hitel kiképződése tán nem változtatták meg oly gyökeresen a mindennapi élet képét, mint a gyáripár megjelenése. Amott a fejlődés lassú volt, hosszas előzmények, csendes kezdeményezés hozzászoktatták az embereket az új állapothoz: itt nem volt átmenet, nem volt pihenő pont: rohamosan, oly erővel, mint a gőz, melylyel dolgozott, hódított tért a gyáripár és felforgatott mindent: szétrobbantotta a czéhrendszert összes korlátaival, hihetetlen magasra hatványozta az egyéni vállalkozás erejét, alapjában átalakította a munkás és munkádó közötti viszonyt s magával hozta az emberi munkaerő hallatlan kizsákmányolását, a legkegyetlenebb rablógazdaságot, melyet termelési tényezővel szemben gyakorolni lehet. Azok a leírások, melyek magán tapasztalatokat, majd később parlamenti bizottságok adatgyűjtéseit tartalmazva, e korszakból (a múlt század végéről s a jelen század egész első feléről) az angol gyármunkások helyzetét illetőleg fenmaradtak: végzetlen nyomorról, a gyermek- és női munka legembertelenebb kihasználásáról, a proletariátus hirtelen szaporodásáról s a munkások testi és lelki elsatnyulásáról tesznek tanúbizonyságot s a hogy a dolgok állottak, a legkomolyabb gondolkozók is elkerülhetlennnek vélték az általánosan rettegett társadalmi forradalom kitörését.

Ám a tények előbb megvoltak, semmint az emberek a baj orvoslásán törték volna fejöket, vagy legalább sokkal előbb, semmint valamely tudományos jelzőre számot tartó elmélet felfogta volna a felmerült problema horderejét. Malthus ugyan sok babért aratott és sok ellenmondást keltett fel népesedési tanával, de a létező intézményekbe belenyugvó bölcsészete az önmegtartóztatástól, a munkásosztály művelődésétől várta az orvoslást. Gyökeres változások követelése s a technikai forradalom okozta átalakulásnak megfelelő méretű társadalmi reformok hangoztatása sokkal újabb keletű: a St. Simontól Fourier-n

és Blanc-on át Rodbertus, Lassalle- és Marxig folytonosan fejlődő és századunk hetedik tizedében nagy hatalommá szervezkedett a szocializmus vagy, ha úgy tetszik, szociáldemokrácia volt csak az, a mely a gyáripár-szülte modern munkáskérdés óriási horderejét a maga teljességében mutatta be a meglepett Európának. Mert a munkáskérdés Angliából átcsapott Franciaországba s azután Németországba, sorra rémitgetvén az államokat erőszakos kitöréseivel, s bár jó soká leplezni, titkolni igyekeztek annak még létezését is: utat tört az magának nyilvánulásaiban a trónok zsámolyáig, s ma már nemcsak hogy nincs kulturállam, mely azzal nyiltan nem foglalkoznék, hanem inkább el lehet mondani, hogy a legelőrehaladottabb államok törvényhozásai tüntetőleg ápolják és dédelgetik ez ügyet s nemcsak a távol Nyugat, hanem közvetlen szomszédunk, Ausztria is, melyről még a hatvanas évek végén egy minisztere az igazság látszatával mondotta el, hogy a szocializmus Bodenbachnál végződik: mondjuk, még Ausztria is el van árasztva kész és készülőfélben levő szociálpolitikai törvényekkel, s csak a legujabban került ott a parlament asztalára a kormány egy javaslata, mely nem kevesebbet akar, mint az Angliában hosszas küzdelem és tapogatózás után létrejött munkásválasztmányok, munkástestületek és egyeztető hivatalok hatalmi szóval való előteremtését a semmiből.

De igazságtalanok lennénk a modern technika iránt, ha gazdasági hatását csak a munkáskérdés megteremtésére és nagyranövelésére akarnánk szorítani. Igaz, igen nagy dolgok ezek is: de a legujabb kor története megtanít arra, mennyi minden egyéb kérdést vetett felszínre a gépek által lehetővé tett nagyipar. Ime azok fontosabbjai:

A nagyipar, ellentétben a régi kisiparral, nem megrendelésre, hanem a piacz ellátására előre, számításszerűleg dolgozik. Amott nem történhetett a termelőnek nagyobb baja: mert hisz rendesen már előre ott állott a vevő, várva az áru elkészültét. A nagyiparos ellenben, mikor gyárát üzembe helyezi, nem tudja, legfeljebb csak homályosan sejti, kik, hol lesznek vevői. Ha a konjunktura kedvező, az árak emelkednek, kilátás van jó nyeresésre, akkor a nagyipari vállalkozó egyszerűen óriási erőt fejt ki a termelésben — hisz a mai technika lehetségessé teszi a legnagyobb szabású üzemek berendezését rövid hónapok alatt — szerződteti a munkások ezreit és siet

a piacra vinni termékét, mihelyt az készen áll. Ha csak egy vállalkozó járna el így, akkor nem volna semmi baj, de a kedvező helyzetet a vállalkozók százai, ezrei kívánják egyszerre kiaknázni: megindul a termelés hajszája nemcsak egy országon belül, de ugyszólván az egész világon. Mi lesz a következmény? Túltermelés, a szükségletet messze meghaladó készletek felgyülemzése, készleteké, melyekre nem akad vevő vagy csak potom áron: tehát válság, mely a mint beáll az egyik termelési ágban, a gazdasági életet s nevezetesen a hitel szervezetét összekötő bonyolult szálak közvetítésével egyszerre szerteterjed és tönkreteszi a vállalkozók ezreit, de egyuttal megfosztja kenyerőktől a munkások százezreit. A közgazdasági válságok rövidebb-hosszabb idő alatt, de biztosan vissza-visszatérő viharjai a nagyipar szükségszerű folyamatát képezik.

De nemcsak a válságok s általában a gazdasági élet azon ideges rángatózásai, melyeket napjainkban minden figyelmes szemlélő észrevehet, lelik itt magyarázatukat, hanem a válságok által felidézett vagy legalább támogatott törekvés a külföld versenyének kizárására: a nemzeti termelés védelmének hangzatos jelszava alatt épen nem mindig önzetlen célokat követő védvám-irány is a nagyiparnak köszöni feltámadását a kontinensen. Feltámadást mondtunk, mert hisz magában Smith hazájában csak 1846-ban törölték el a gabnavámokat s a kontinensen csak a hatvanas évek hozták meg a szabadkereskedelmi elv elismerését a nemzetközi forgalomban. S ime, kevéssel utóbb a nagyipar, hivatkozva a válságok alkalmával kapott sebeire, ki tudta vinni a védvámok visszaállítását s ezzel nemcsak egy régi kérdést vetett újra felszínre, de egész általánosságban azt a nagy problémát állította a tudomány elé, hogy a nemzeti és a kozmopolitikus gazdaság elveit egymástól, ha kell, elválaszssa s egyuttal az állam tennivalóit a nemzeti termelés emelése és irányozása körül kellőleg megvilágítsa.

A válságok nehéz leczkéit azonban a nagyipar másként is a maga hasznára tudta fordítani. Bebizonyulván, hogy a harc, melyet vállalkozó vállalkozó ellen folytat, rengeteg áldozatokkal jár: a szabad verseny erőpazarló küzdelmei helyett békésebb, de biztosabb utat talált a boldogulásra az egyesülésben. A hetvenes évek gazdasági depressiója növelte nagyra a nagyipari vállalatok syndikátusait, kartelljeit és trustjeit, vagy bármi más néven nevezzék is őket: ezeket a valóságos

monstre-egyesüléseket, melyek előbb csak laza összefüggést teremtettek az egyes iparágak vidékek szerint csoportosult képviselői közt, majd mind szorosabb összetartást, végre valószínűs egybeolvadást idéztek elé és lassankint nemcsak az egy ország határai közt létező nagyipart foglalták össze, hanem nemzetközi köteléket létesítettek, hogy megtámadhatlan korlátlansággal uralkodjanak az ipari termelés illető ága felett, diktálják az árakat az egész világnak. Nem szükséges kiszínezni a veszélyt, mely az ilyenén monopolos helyzetből úgy a nagy fogyasztó közönségre, mint az illető iparágakban foglalkozó munkásokra származik: a problema ma az egész Nyugat törvényhozását foglalkoztatja s egyesegyedül a nagyiparnak köszöni létét: mert hisz ki bírná még csak elképzelni is azt, hogy egy egész ország kézműiparosait vagy gazdáit egyesíteni lehessen olyképen, mint azt az európai kartellekben vagy az amerikai trustokban látjuk?

Még csak egy pillantást legyen szabad vetni a közlekedési eszközökre. A modern technika átalakító hatása sehol sem jelentkezik kézzelfoghatóbban, mint itt. Vegyük csak a vasutakat. Mig az országuton mindenki utazhat, kinek szekere és lova van: addig a vasutak a dolog természeténél fogva kizárólag egy vállalkozó üzemét képezhetik csak s mivel a versenyvonalak nagyon drágák és tényleg vagy egyáltalában nem épülnek vagy egymással előbb-utóbb kartellre lépnek: a vasutak óriási monopolos vállalatok alakját öltik magokra. A következmény egy új problema felmerülése, hogy t. i. mi történjék a vasutakkal, kinek kezében legyenek s ha a döntés úgy szól, hogy az államéban, akkor tovább, hogy minő elvek szerint kezeltessenek. Egyébiránt nemcsak a vasutak, hanem egyéb monopolos nagyipari vállalatok tekintében is ugyanezen kérdések lépnek fel: így a helyi szükségletet kizárólag ellátó városi vasutak, valamint telefonok, vízművek, légszusz vagy villamos világítási berendezések, stb. községi tulajdonba vétele is közel álló kérdés: s egész általánosságban azt a feladatot helyezi a közgazdaságtan vállaira: megtalálni a helyes elveket, melyek szerint a magán- és kollektív vállalkozás mindenkori kiterjedése, valamint az utóbbinak gyakorlására vonatkozó szabályok megállapítandók.

De bizonynyal elég ebből ennyi. Ha egy pillanatra visszatekintünk s gondolatban átfutjuk azt az óriási területet,

melyet a modern problémák a közgazdaságtan számára kijelöltek: úgy be kell ismernünk, hogy fiatal tudományunknak elég sok és elég nehéz dolga van. Pedig még így sem merítettük ki a társadalmi élet mindazon oldalait, melyeket az újabb iskolák a közgazdaságtan körébe vonnak. A német tanárok jó részét munkatársául bíró ismeretes közgazdasági kézikönyv szerzője Schönberg¹⁾ »az igazságosság, emberiesség és erkölcsiség követelményeinek megvalósítását, az erkölcsi életfeladatok elérését a gazdasági tevékenység útján« szintén a tanszak problémájául tűzi ki, s mikor ezt teszi, a Németországban uralkodó szakbeli hitvallásnak ad kifejezést és visszhangra talál az Oczeánon túl is az Egyesült-Államok legújabbban felpezsdült és sokat ígérő közgazdasági irodalmában Ely-nél²⁾, az ottani u. n. új iskola emberénél, ki a közgazdaságtan eszményéül »a javak olyféle előállításának és megosztásának« kieszelését tekinti, mely »az emberi lét céljait a lehető legjobban szolgálja«, tehát »az emberi tehetségeknek elérhető legmagasabb kifejtését minden egyes emberben« lehetővé teszi.

A mint látjuk tehát, a közgazdaságtan ma már oda nőtte ki magát, hogy nem csak a minden szellemi kulturának alapfeltételét képező anyagi jólét, hanem a mi ennél is több, az emberiség békés fejlődése, a jogrend mai sarkalatos intézményeinek fenn- vagy fenn nem maradása is az ő foruma elé tartozó problémákon fordul meg és nemcsak az ugyszólván édes mindnyájunknak legjobb erőit — sokszor éjjelét és nappalát — igénybevevő kenyér, hanem a társadalom és az állam épsége és jövő alakulása is e tanszak gondjainak tárgyát képezi: miért is habozás és a nagyralátás gyanúja nélkül aláírhatjuk azt, a mit tudományunkról már nem egyszer elmondtak, hogy t. i. az korunk vezértudománya.

Nem lehet célunk e helyen kiterjeszkedni arra a nem könnyű kérdésre, hogy vajjon képes-e és mily eszközök segélyével képes a közgazdaságtan e rendkívül tág határok közt mozgó feladatainak eleget tenni. Csak néhány szóval kívánunk még megemlékezni a módokról, melyek szerint

¹⁾ Handbuch der Politischen Oekonomie. I. Th. 15. és 16. l. (2. kiadás.)

²⁾ Science Economic Discussion, p. 50.

korunk tagadhatatlanul legfontosabb gyakorlati problémájából, s a munkáskérdésből való kibontakozás gondolható.

A legelső és a legkönnyebbnek látszó megoldást, mely alkalmas volna arra, hogy az egész kérdést eltörölje a föld színéről: a szocialisták találták ki és ajánlják is az egész világnak: értjük a jelenleg csak a vagyonosok kezében levő termelési tényezőknek, a földnek és a tőkének a jelenlegi birtokosoktól elvételét és közhasználatra bocsátását, vagyis a magántulajdonnak, valamint az ennek mintegy kinyújtását képező örökjognak legjelentékenyebb részeiben való megszüntetését és köztulajdonnal való helyettesítését. Ez röviden a teljesen kifejtett szocializmus lényege; a kivitel és nevezetesen az egész gazdasági életet szervező és vezető közhatalom (vagy, ha úgy tetszik, közjogi jelleggel bíró intézet) megalakításának és működésének mikéntje — mit elképzelni is elég nehéz — még mindig csak a khaotikus köd homályába burkolt megoldatlan problema.

A nélkül, hogy ezen egész rendszernek birálatába bocsátkozni csak meg is kísérlenők, szükségesnek látjuk mindjárt hozzátenni, hogy képzelhető a megoldásnak más, a jelen jogrendet fel nem forgató módja is. E megoldást a technika volna hivatva nyújtani s az abban állana, hogy a technika megadná az eszközt a pusztulásnak indult kisipar felélesztésére s a jelenleg gyárakban összeszufolt munkásseregnek önálló, független kis vállalkozókká fejlesztésére. Az eszköz, mely ezen, a társadalom békéje érdekében mindenesetre döntő fontosságú változást volna hivatva előidézni: az u. n. kis motorok tökélyesítése és általános elterjedése, mely lehetővé tenné a kis üzem, a háziipar versenyét a nagyiparral szemben, esetleg diadalát a felett.

Bármennyire szép, sőt idylli kép volna az embereket az óriásgyárak fülledt légköre helyett otthon, a kedves családi tűzhely mellett dolgozni látni: részünkről a kisüzem ily rózsás jövőjében hinni nem tudunk. Oly nagyok és oly eltörölnöketlenek a nagyipar előnyei a termelés egész folyamán, a nyersanyag beszerzésétől a kész termék elárúsításáig, oly nagyok és versenyen kívül állók a nagyüzem által megteremtett technikai munkamegosztás és szakképzettség, valamint különleges ügyesség előnyei, hogy azok egyensúlyozását a leírt módon elképzelni nem bírjuk. Oly szervezkedés, a kis

erők oly czéltudatos és szoros egyesítése volna szükséges, hogy a nagyban való előállítás gazdaságosságát utólérje, minőt — legalább gyakorlatilag számításon belül eső időten — elvárni nincs jogunk.

Mi bizunk ugyan a technika orvosló hatásában, de azt egészen másképp képzeljük. A technika minden további haladása — s nincs okunk attól tartani, hogy e haladás ki fog maradni, vagy bár csak meg is fog lassudni — emeli a nagyipar fölényét s ez által egyuttal fokozni segíti a termelést. Már most világos, hogy a társadalom egyik osztályának bővebb részesítése a földi javakban kétféleképp képzelhető: vagy úgy, hogy a többi osztályoktól elveszszük azokat s ennek az osztálynak adjuk, vagy úgy, hogy a földi javakat általában szaporítjuk. Nos, hogy az utóbbiról gondoskodni s e tekintetben csodákat művelni tud, azt megmutatta a technika. A ki példákat akar, az nézze meg a Találmányok könyvét vagy az újabban szaporodó azon közgazdasági munkákat, melyek technikai kérdésekkel is foglalkoznak.¹⁾ Kétségbevonhatlan tény az, hogy az emberi munka egyre hatályosabbá válik, a természet kénytelen kitérni kincseit s már ma úgy áll a dolog, hogy gyáraink sokkal többet is képesek volnának termelni, mint a mennyit tényleg előállítanak.

Ha tehát a technika tovább is fokozza a termelést; ha a nagyipar győzelmes haladásában még további, ma csak kisipar jellegével bíró ágakat is a maga körébe von: úgy nyilván nagyobb lesz a javak azon mennyisége, mely átlag egy-egy főre esik. Tehát nagyobb lehet a munkás része is a földi javakban.

¹⁾ Pl. Hermann E.: Technische Fragen und Probleme der modernen Volkswirtschaft, mely azonban nagyon is kizárólag technikai tárgyú s a közgazdaságtannal s annak irodalmával csak felületesen megismerkedett íróra vall. A legújabb irodalomból említjük Herkner H.: »Die sociale Reform als Gebot des wirtschaftlichen Fortschrittes« (Leipzig, 1891.) című füzetét, hol a 49—53. lapon egy csomó példát látunk felhozva; továbbá Losch Hermann művét: »Nationale Production und nationale Berufsgliederung«, (Leipzig, 1892), melyben szerző a Németbirodalomra nézve kiszámítja, hogy minő eredményt lehetne elérni a mai legmagasabb színvonalon álló termelési technika általánosítása által, tehát azáltal, ha a tényleges termelési módokat a nagyüzemben elért termelési móddal helyettesitenénk. Ld 86—269. l. Az Egyesült-Államok censusi jelentései s az iparra vonatkozó hivatalos jelentések a nyugati államokban általában kimeríthetetlen forrásokul szolgálnak a technikai haladás hatásának vizsgálására.

Igenis, azt fogják mondani a szocialisták, nagyobb lehet, de ki felel érte, hogy tényleg nagyobb lesz? Hisz épen az a munkások baja, hogy a tőke kizsákmányolja őket: munkájuk ma többet ér, mint régente, de ezt a többletet a vállalkozó, a tőkés teszi zsebre, nekik alig marad annyi, hogy magukat és családjukat nyomoruságosan fentartsák!

Ez az ellenvetés tán ezelőtt egy félszázaddal jogos volt: ma többé nem állja meg helyét. A munkásosztály ma az elsőrangú iparos államokban annyira szervezkedett s annyira tudatára jutott erejének, hogy a küzdelemben, melyet a tőkével folytat, nem kell féltенünk. Az államok és a közvélemény támogatása is mellettük van ugyan: de e támogatás jelentéktelen azon erő mellett, melyet ők egyesülten kifejtteni képesek. Mikor az egy-egy iparágban alkalmazott munkások az egész országban egy lelket képeznek, valahányszor érdekeikről van szó, akkor igazán nincs okunk attól tartani, hogy a munkások nem veszik ki részüket a haladó technika által fokozott termelésből.

Egyébiránt, ha elfogulatlan szemmel körülnézünk, úgy már a jelenben is elég bizonyítékot gyűjthetünk össze annak beigazolására, hogy a munkásosztály helyzete, szemben a tőkésével, javult, hogy tehát a haladó technika végeredményben a munkások ügyét szolgálta. A hol van munkabérstatisztika, ott számok bizonyítják, hogy a munkás keresete emelkedett, hogy a munkás ma sokkal többet fogyaszt, sokkal jobban él, mint annak előtte. A hol nincs általános munkabérstatisztika, mint például hazánkban, ott a legelső szakértő megkérdezettve, ugyanezt fogja bizonyítani. S a tőkés? Tekintsünk csak végig az értékpapírok árfolyamainak hullámain, s látni fogjuk, hogy egy hatalmas hullám lejtőjén, a völgy szélén vagyunk. Az az emelkedése a tőke hozadékának, melyet a gőzgép magával hozott s melyet az egész termelés és közlekedés új berendezkedése, az állótőkékre e célból irányult kereslet óriási emelkedése idézett elő, a fontosabb vasutvonalak kiépítésével befejezettnek tekinthető. Időközben a tőke óriási mértékben szaporodott, a takarékoság nagyban és kicsinyben minden képzelhető uton módon előmozdított. S habár igaz, hogy rendkívüli technikai felfedezések a tőke előnyös elhelyezésének ismét új, bő csatornáit nyithatnák meg s emelőleg hathatnak a tőkekamatra: nincs okunk feltenni, hogy a jelenlegi csökkenő irányzat

ezek által megfordíttassék. A hogy a dolgok ma állanak, bizvást számíthatunk arra, hogy a termelés további tökélyesbítése a technikai segélyével s a nagyüzem további terjedése nem fogja a tőkekinálat túlsúlyát meggyengíteni s el lehetünk készülve arra, hogy a 2—3%-os kamatláb, mely különben a mult században is uralkodott egyes tőkegazdag országokban,¹⁾ általánosan el fog terjedni, hogy aztán megint tovább süllyedjen.

Folyton-folyvást és pedig gyors léptekkel emelkedő termelés, növekedő részesedése abban a munkásnak, csökkenő részesedése a tőkének: ez az a kép, melyet napjaink gazdasági fejlődése feltár. Lassu, de előreláthatólag állandó folyamat, mely a társadalmi ellentétek elsimítására, nevezetesen a munkásosztály felemelésére vezet. Békés átalakulás, mely, ha a jelek nem csalnak, alkalmas arra, hogy a rettegett társadalmi forradalmat elhárítsa. Az a vége felé közeledő nagyszabásu parlamenti ankét, mely Angliában a munkásügyre épen legujabban annyi fényt vetett, számtalan tényt és nyilatkozatot hozott napfényre, melyek azt bizonyítják, hogy a béke a munka és tőke közt a világ ezen legelőrehaladottabb államában egyre jobban megszilárdul. Van okunk remélni, hogy a dolgok másutt is azon irányban fognak fejlődni, mint azt a Csatornán túl látjuk. S ha ez a reményünk teljesül, úgy a technika további győzelmei s a nagyipar további diadalai nem megrövidíteni, hanem megnyújtani fogják az u. n. kapitalisztikus gazdasági rendszer életét; azét a rendszerét, melynek örökké elévülhetlen érdeme fog maradni az emberiség szempontjából, hogy a termelés technikáját azelőtt nem is álmodott színvonalra emelte.

¹⁾ Ld. D'Aulnis de Bourouill J. b. értekezését a Conrad-féle »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« N. F. XVIII. B. (1889.) 377. és köv. lapjain. Németalföldön a mult században 2³/₄—2¹/₂ százalékos kamatlábat találunk; s a 3%-os angol konzolok 1737 körül, valamint egy darabig 1752 után jelentékenyen a pari felett állottak. Németalföldön egyébiránt Pieter de la Court tanusága szerint, ki 1671-ben irt, a XVII. században 3—3¹/₂% közt állott a kereskedői hitel kamatlába.

A BELGA ÁLLAMVASUTAK SZEMÉLYDÍJSZABÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

— *Első közlemény.* —

A díjszabások irodalmának külterjes fejlettsége ellen nem panaszkodhatni; a gyakorlati életet oly közletről érintő díjszabási kérdéseknek úgy önálló művekben, mint különösen röpiratokban és hirlapi cikkekben rendkívül nagy irodalmuk van, de ezen nagy irodalom belső becsé semmiképen sem arányos annak terjedelmével, melyet a legkitartóbb szorgalom mellett is alig tekinthetni át. A díjszabási irodalom ezen viszonylagos csekély értékét könnyen megmagyarázhatni. Ezen irodalom első sorban hivatott művelői azok volnának, kiket erre állásuk, a díjszabási ügygyel való foglalkozásuk képesítene, ezek azonban csekély kivétellel oly gyakorlati ügynek tekintették a díjszabások kérdéseit, melyeknek hivatalos vezetésére némi routine mellett a józan ész önmagában is képesít. Ilyen fölfogás mellett, és tagadhatlan, hogy a vasutak nagyobb részénél ez volt az irányadó fölfogás, a díjszabási ügy vezetői és hivatalos művelői nem érezték szükségét a díjszabási ügy tudományos vizsgálatának; ez oly térnek tekintetett, melyen a tudományos vizsgálódás módszereinek alkalmazására nincs szükség.

Minden tudomány a helyes vizsgálati módszerek megfelelő alkalmazásán alapul, ezek vezetnek a jelenségek és az azokban nyilvánuló törvények fölismerésére. A tudományos vizsgálódásnak legfontosabb módszere, talán nem is módszere, hanem inkább alapja, a megfigyelés, a kutatás egyetlen egy terén sem alkalmazható oly föltétlen tökélylyel, mint a vasutügynél, melynek egyetlen mozzanata sem kerülheti ki a figyelmet és még is állithatni, hogy ezen önként kínálkozó

megfigyelést sehol sem hanyagolták el inkább, mint a vasutaknál. A vasutüzlet statisztikájának kisebb-nagyobb részletességgel való fölállítását a számadástétel kötelezettsége mellett nem mellőzhették és így valamilyes statisztikája minden vasutnak van, de ez a statisztika megszűnik vezérlőfonallul szolgálni, mihelyest akár a személy, akár az áruforgalom kissé bonyolultabb kérdéseiről van szó. A jellemzett fölfogás mellett ez nem is lehet másként; a mely fölfogás a józan ész elégnék tartotta a díjszabási ügy intézésére, annak nem kellett részletes forgalmi statisztika, melyből egyedül ítélhetni meg a díjszabások hatását; e hatás megfigyelése esetleg törvényességek konstatálására vezethetett volna, ennek szükségét azonban a routine sohasem érzi.

Ennek tulajdonithatni, hogy az egész szakirodalom, annak ellenére, hogy a vasutügynök oly kiváló férfiak állottak szolgálatában, nem mutathatja fel valamely egységesen kezelt hálózat díjszabásainak történetét. Nem oly munkát értünk, mely egyszerűen időrendben adná az egymást követő díjszabásokat, ez igen jó segédkönyv volna és sajnos ilyen sincs, hanem olyat, mely oknyomozólag kimutatná az egymást követő díjszabások összes megfigyelhető hatását és ez által képesítene a törvényességek megállapítására, a mennyiben törvényességekről szó lehet és azon értelemben véve a törvényesség fogalmát, a melyben az a közgazdaság tudományában alkalmazható.

Ilyen munka nem létezik és a közel jövőben nem is írható meg, mert a vasutak statisztikai megfigyelései nem nyújtanak alkalmas anyagot arra, hogy azokon a kutató elindulhasson; ezt megelőzőleg át kell alakítani és ki kell bővíteni az egész vasuti statisztikát, a mi különben nem késhetik soká, mert az sem tudományos, sem gyakorlati célokra nem nyújt elegendő tájékoztatást. De nem írható ily munka azért sem, mert több vasutat véve, még a díjszabási anyag is alig állitható össze; az idő folyamán maguk a díjszabások is úgy elkallódtak, hogy még levéltári kutatások mellett sem akadhatni nyomukra. Ezért ilyen munkának írására egyelőre nem is gondolhatni.

Midőn az alábbiakban kísérletet teszünk a belga államvasutak személydíjszabása történeti fejlődésének ismertetésére, eleve tudjuk, hogy azzal a főtebb jelzett célt nem érhetjük

el és ha mégis vállalkoztunk ezen kísérletre, annak két körülmény szolgáljon magyarázatául. Az egyik az, hogy a belga államvasutak a kontinens legrégibb, egységes hálózatát képezik, melynek ma már ötvenhét éves története van, a másik az, hogy ezen vasutakon a díjszabási ügy kezdetétől fogva czéltudatosan vezetett; a személydíjszabások gyakori és olykor öntudatos módosítása meg annyi kísérlet, melyek eredményét nem érdektelen közelebbről megismerni. Ehhez járul, hogy a belga államvasutak vezetése kezdet óta alkotmányos befolyás alatt állván, az évi jelentésekben és a kamarák irományaiban ezen vasutakról több adat jutott nyilvánosságra, mint a régibb időben bármely más vasutról. Célunk lévén az eredeti forrásokból dolgozni, az anyag beszerzése rendkívüli nehézségekkel járt, melyeket csak Ludwigh Gyula urnak a m. kir. államvasutak elnök-igazgatójának támogatásával győzhettünk le, kinek szives közbenjárására, melyért itt is köszönetet mondunk, rendes uton meg nem szereshető anyag birtokába jutottunk.

Ezen anyag statisztikai adatainak rendezése és csoportosítása nehéz próbára teszi a türelmet, mert állithatni, hogy alig van néhány évi jelentés, melyben a személyforgalomra vonatkozó adatok azonos fölosztás szerint közöltetnének. Az egyik évben a katonák külön kimutattatnak, a másik évben nem; a gyermekek az egyik jelentésben külön szerepelnek, a másikon a katonákkal együtt vannak kimutatva, a harmadikban nincs róluk szó; az utasok által megtett út a jelentések egyik csoportjában ki van mutatva, a másikon nincs és így tovább, a mi a helyes összehasonlításnak mind meg annyi akadálya. Az egyes évi jelentések ezen eltérő volta azon könnyűvérűséget mutatja, melylyel a pontos megfigyelést elhanyagolták; a régibb jelentések sokkal részletesebbek és így becsebbek is, mint az újabbak. Ez az oka annak, hogy az ezen tanulmány kiegészítő részét képező táblázatokban, a személy-forgalom statisztikája nem volt teljes részletességgel feltüntethető; az adatokat úgy kellett vennünk, a mint vannak és csak azon táblázatokot szerkeszthettük meg, melyekhez a jelentések adatokat nyújtottak.

I. FEJEZET.

Az 1835—1841. évi dijszabások.

A belga törvényhozás a vasutak keletkezése óta tisztában volt azok közgazdasági és pénzügyi jelentőségével és azon rendkívüli befolyást sem ismerte félre, melyet a vasutak kezelésével a kormány a magánosok ügyeire gyakorolhat. Alig született meg a belga állam, midőn a vasutak létesítésének szüksége parancsolólag lépett előtérbe, mert az ország főközlekedési erei, a vízi utak, Hollandián keresztül vezettek a tengerhez. Lüttich város iparosainak és gazdáinak egy bizottsága már 1830. október havában emlékiratot intézett az ideiglenes kormányhoz, melyben ezen vízi utak pótlásaként vasutak létesítését kívánta. A kormány haladék nélkül elrendelte az előtanulmányokat; a vasutügy tanulmányozására mérnököket küldött Angliába, kik rövid idő alatt elkészíték a kifejezett kívánalmakhoz képest a tengert a porosz határral összekötő vasutak terveit, melyek 1833. június havában a kamara elé terjesztettek. A kormány terve szerint a vasuti hálózat középpontját nem az ország fővárosa, hanem Malines képezte; innét indultak ki a négy irányba, Brüsszel, Verviers, Antwerpen és Ostende felé vezető vonalak. A kamara ezen tervezetet két irányban egészíté ki, a mennyiben elhatározta, hogy a Verviersig terjedő vonal a porosz határig, a brüsszeli vonal pedig a francia határig meghosszabbíttassék.

A kamarák a vasutak létesítésére vonatkozó törvényjavaslatot 1834. márczius és április havában, hosszú tárgyalás után elfogadván, az mint az 1834. május 1-én kelt törvény hirdettetett ki. A törvény második szakasza szerint a jelzett vasutvonalak az államkincstár terhére, a kormány által építendő ki, az ötödik szakasz értelmében pedig »az útnak évenként törvény útján szabályozandó használati díjaiból (peages) eredő bevételek a kölcsön kamatának és törlesztésének, valamint az új út évi főtartási és igazgatási költségeinek fődőzésére fordítandók«.

Ezen intézkedésekkel Belgium két nagy elvet iktatott törvénybe, megelőzván azok érvényesítésével az összes többi államokat. Az egyik a vasutaknak az állam számlájára való

építése, a másik a szállítási díjnak törvény útján való szabályozása. Ezen utóbbi a belga törvényhozás alapelveiből folyt; a mely államban a csatornák és utak használati díjainak megállapítása kivétellett a kormány intézkedési köréből, ott a vasutak szállítási díjainak megállapítása sem volt a kormány belátására bízható. A belga törvényhozás czélszerűségi okokból időnkint föl hatalmazást adott a szállítási díjnak rendeleti uton való szabályozására, de elvileg soha sem tekintetett kétségesnek, hogy ezen díjak megszabása a törvényhozás és nem a kormány jogkörébe tartozik.

A törvény a használati díjnak (peages) évenként való megállapítását rendeli és nem a szállítási díjakét, a mi azon körülményre vezethető vissza, hogy a vasutak ezen kezdetleges korában a belga törvényhozás ugyanazon föltételezésből indult ki, mint az angol, t. i., hogy a vasut sajátyszerű közút, melyet ép úgy használhatni, mint más közutakat, úgy, hogy a törvényhozásnak csak az útdíjat kell megállapítania, a melynek fődöznie kell az út évi föntartási és igazgatási költségeit és a befektetett tőke kamatát és törlesztését. Azon kérdés, hogy ki fogja végezni a szállítást, a kormány-e vagy vállalkozó, e törvény mellett is nyílt kérdés maradt, melyet nem a törvényhozás döntött el; a vasut sajátyszerű volta parancsolólag követelte Belgiumban is, mint Angliában, hogy a szállításról, a fuvarszközökről és vonó-erőről ugyanaz gondoskodjék, kit az út föntartása terhel.

A vasut tervezésekor azonban az említett föltételezés volt az irányadó és ezen föltételezésben különböztették meg az útdíjat (peage), a vontatás, illetve szállítás (halage) díjától. A vasut tervezésével megbízott mérnökök eredeti tervezetükben személyenként és kilométerenként 4 centimera számították az útdíjat és 1.5 centimera a szállítás díját azon esetre, ha a kormány maga végezi a szállítást. Az eredetileg csupán Antwerpentől a brüsseli szárnyvonallal a porosz határig tervezett vasut jövedelmezőségének előirányzatánál a tervező mérnökök a személyforgalmat illetőleg az akkor constatált személyforgalomból indultak ki, mint jelentésükben mondják: »Bármily mély is a meggyőződésünk, hogy az új út tizedik évi fönnállása előtt az Antwerpen, Brüssel, Lüttich és más közbeneső városok jelenleg is oly élénk forgalma megháromszorozódik, legalább is a mi az utasokat illeti és így az elő-

állítás és fűntartás költségeinek nagyobb részét fogja fűdözni, mégis számításainkat a jelenlegi forgalomra alapítottuk és csak egy harmaddal vagy ötöddel fokoztuk azt, a városok egymás között való összeköttetéseknek jelentőségéhez képest, mely növelés semmiképen sem aggályos, ha figyelembe veszik azon sokkal nagyobb emelkedést, mely néhány év óta, a gyors kocsik rendszeresebb szervezése következtében beállott». Így a brüssel-malinesi vonalon, az akkor észlelt személyforgalom 75.000 utast tett évenként, a tervező mérnökök előirányzatukban 100.000 utasra számítottak. A vonatok gyorsaságát 16—22 kilométerre számították óránként, szemben a gyorskocsik óránként 10—12 km.-es menetsebességével.

Az 1834. május 1-én kelt törvény idézett intézkedése értelmében az első vasutvonal, a malines-brüsseli kiépítésével, annak üzembe helyezése előtt törvény útján kellett volna szabályozni a szállítási díjakat. Ez azonban nem látszott célszerűnek, miután a szállítási díjak megszabására nem volt semminemű tapasztalati alap, ezért a kormány törvényjavaslatot terjesztett a kamarák elé, melyben fölhatalmazást kért a szállítási díjaknak rendeleti úton való szabályozására. Ezen törvényjavaslat a kamarákban heves ellenzésre talált, de az 1835. ápril 12-én kelt törvény mégis megadta a kormánynak a kért fölhatalmazást a szállítási díjak megállapítására, valamint az üzletszabályzat kibocsátására és a rendőri szempontokból szükséges intézkedések megtételére. A törvénynek a díjszabást illető első szakasza következőleg hangzik: »Ideiglenesen, bevárván míg a tapasztalat megengedi, a vasut használati díjainak az 1834. május 1-én kelt törvény 5. szakasza értelmében végleges módon való megszabását, e díjak királyi rendelettel szabályozandók. Ezen rendelet alapján a díjak 1836. július 1-ig szedhetők.« A díjszabás megállapítására vonatkozó fölhatalmazás ezek szerint csak egy évre adatott meg a kormánynak, de miután az nem volt azon helyzetben, hogy ezen év leteltével előterjesztést tehetett volna a törvényhozásnak a szállítási díjak végleges szabályozására, törvény útján újabb fölhatalmazást nyert a rendeleti úton való intézkedésre. Tizenhat éven át ugyanannyi törvény évről-évre meghosszabbítja ezen fölhatalmazást, míg az 1851. ápril 12-én kelt törvény véget nem vet az ideiglenességnek.¹⁾

¹⁾ L. a vonatkozó összes törvényeket: Jules Gendebien: Législation et jurisprudence des chemins de fer de la Belgique. Bruxelles 1853; a

A brüssel-malinesi vasutvonal 1835. május hó 5-én adott át a közforgalomnak és ugyanaz nap kelt az új vasut díjszabását megállapító királyi rendelet, mely bevezetésében megszabja, hogy a szállítást ideiglenesen a kormány teljesíti, a minek megfelel az ugyanakkor kiadott és a vasut rendszetét tartalmazó rendelet azon intézkedése, mely minden idegen fuvarszköznek a vasuton való közlekedését megtiltja. A vasutügy ekkor még a belügyminiszter hatáskörébe tartozván, a díjszabás de Theux belügyminiszter műve, kinek ellenjegyzésével kelt a díjszabást tartalmazó királyi rendelet. E díjszabás rendkívül egyszerű lehetett, mert a vasut kizárólag csak a személyszállításra rendeztetett be; sem podgyászt, sem árút nem szállítottak. Az egész személyforgalom berendezésénél a személyszállító posta, illetve gyorskocsik szolgáltak mintául. Az utasításokból láthatni, hogy a menetjegyek juxta-könyvből vágattak ki, a kocsi bizonyos számozott helyére szóltak és az indulás óráját és perczeit is megjelölték; a szelvénykönyvben maradt tőlapon még az utas neve is följegyeztetett. A menetjegyek hátlapja tilalmat tartalmazott, mely szerint a vonatkísérő személyzetnek az utasoktól semminemű jutalmat sem szabad elfogadniok, a mi a postakocsiknál meghonosult szokással szemben gyökeres ujitást képezett. Elindulás előtt a pénztárnoknak menetlevelet kellett kiállitania az összes utasoknak az osztályok és a menetjegyek sorszáma szerint való fölsorolásával, a tapasztalat azonban csakhamar kimutatta, hogy az utasítás ezen határozatát nem hajthatni végre.

A kocsiosztályok számát, a társadalom tagozatának megfelelően, négyben állapították meg; a legolcsóbb kocsiosztály padokkal ellátott, egészen nyitott kocsikból (*char à bancs non couverts*) állott, az árban közvetlenül ez után következő osztálynak fődött kocsikban (*char à bancs couverts*) jelöltek ki helyet; a két drágább kocsiosztály (*diligences ordinaires* és *berlines*) berendezése a gyorskocsik berendezésének felelt meg. Az egyes kocsiosztályok árviszonyát a következő számok aránya szerint szabályozták, a legolcsóbb kocsiosztály díját 1-nek véve, a többiek díja 2, 3, 5; az első osztály ára tehát

vasutak keletkezésének történeti előadását a közmunkaügyi miniszter 1860. június 12-én kelt évi jelentésében az 1859. évről és a közmunkaügyi miniszter 1839. november 12-én kelt jelentésében.

ötszöröse volt a negyediknek, két és félszerese a harmadiknak és 66⁶/₁₀-kal magasabb a másodikénál.

A díjszabás állomási tarifa volt; nem a távolság egyiségére alapított díjtételeket tartalmazott, hanem fix tételeket a közforgalomnak megnyitott három állomás, Brüssel, Malines és a közbeneső, de csak később megnyitott Vilvorde egymással való forgalmában. A díjtételek a következők voltak:

	Brüssel-Malines és viszont	Brüssel-Vilvorde vagy Malines-Vilvorde és viszont
I. osztály	2 ⁵⁰ frk.	1 ⁵⁰ frk.
II. »	1 ⁵⁰ »	1 ⁰⁰ »
III. »	1 ⁰⁰ »	0 ⁷⁵ »
IV. »	0 ⁵⁰ »	0 ³⁵ »

A brüssel-malinesi vasutvonal hossza kereken 20 km., Vilvorde ennek a közepén fekszik, így a személyenkint és kilométerenkint való egységtétel a két főállomás forgalmában, a IV. osztályban 2⁵ centime, a III. osztályban 5 centime, a II. osztályban 7⁵ centime, az I. osztályban 12⁵ centime volt; a brüssel-vilvordei forgalomban ellenben 3⁵, 7⁵, 10 és 15 centime.

Ezen díjszabás mellett nyílt meg a forgalom, melynek aránya meghaladt minden várakozást és hónapról-hónapra növekedett; az első hónapban, május 5-től 31-ig 33.287 utast szállítottak, júliusban már 77.802 utast. Nem sokáig tartott, midőn ezen díjszabáshoz megjelent az első »pótlék«. A deczember hó 4-én kelt királyi rendelet szerint új mintájú kocsi (waggon couvert) helyeztetik forgalomba, melyben a viteldij Brüssel-Malines között és viszont személyenkint 75 centimeben, Brüssel-Vilvorde és Vilvorde-Malines között 50 centimeben állapittatik meg; ez tehát a harmadik kocsiosztály árának leszállítását képezte.

Az első év üzleteredménye 1835. május 7-től 1836. május 3-ig igen kedvező volt. Összesen 563.210 utast szállítottak 359.394 frk. bevétellel, mely az egyes kocsiosztályok között következőleg oszlott meg:

	utasok száma	az utasok számának ‰-ában	bevétel frank	a bevétel ‰-ában
I. osztály . .	5.540	0 ⁹⁸	13.628	3 ⁷⁹
II. » . .	28.830	5 ¹²	42.305	11 ⁷⁷
III. » . .	121.104	21 ⁵¹	110.790	30 ⁸³
IV. » . .	407.736	72 ³⁹	192.671	53 ⁶¹
	563.210	100 ⁰⁰ ‰	359.394	100 ⁰⁰ ‰

Az első kocsiosztályban ezek szerint az utasok 0·98⁰/0-a szállíttatott, a bevétel 3·79⁰/0-ával, a II. osztályban az utasok 5·12⁰/0-a ment, de ezek a bevételnek 11·77⁰/0-át szolgáltatták, a III. kocsiosztályban az utasok 21·51⁰/0-a, a bevétel 30·83⁰/0-át fizette, a IV. kocsiosztályban az utasok 72·39⁰/0-a ment és a bevételnek 53·61⁰/0-a eredt ezen kocsiosztályból. Ezen eredmény meglepő volt, mert előzetesen nem számítottak a legolcsóbb kocsiosztály ily rendkívüli túlsúlyára.

Az 563.210 utas közül 474.370 megtette az egész utat, 88.840 ellenben a közbeneső Vilvorde állomásra esik; ezen közbeneső állomás forgalmának betudásával a személyenkint és kilométerenkint való bevétel következőleg alakult az egyes kocsiosztályokban:

	Bevétel utasonkint átlag	Átlagos út km.	bevétel személykm.-kint
I. osztály . . .	2·46 frk.	19·59	12·55 centime.
II. » . . .	1·46 »	19·31	7·57 »
III. » . . .	0·91 »	19·15	4·81 »
IV. » . . .	0·47 »	18·16	2·60 »
Átlagosan . .	0·63 »	18·42	3·47 »

Ezen eredmény, a mi az utasonkint és a személyenkint és kilométerenkint való átlagos bevételt illeti, nagyjában megfelel a fent közölt díjszabásnak; Vilvorde állomás forgalma a brüssel-malinesi tarifa tételeit alig néhány centime-mal csökkentette az átlagos eredményben, holott a személyenkint és kilométerenkint mutatózó egységtétel a vilvordei forgalom magasabb egységtételeinek befolyása alatt is csak a centime századrészeivel emelkedett. Az átlagos út, annak ellenére, hogy az utasok közel 15⁰/0-a átlag csak 10 km.-t futott be, 18·42 km., az egyes osztályokban 18·16—19·59 km., a miből a vilvordei forgalom csekély jelentőségére következtethetni. A személyenkint és kilométerenkint való bevétel az egész forgalom átlagában 3·47 centime volt, a IV. kocsiosztályban csak 2·60 centime, a III-ikban 4·81, a II-ikban 7·57, az I-sőben 12·55 centime.

Az első évben mindkét irányban közlekedett személyvonatok száma 3.690 volt, vagyis naponként mindkét irányban átlag 5·12 vonat közlekedett; a vonatok legkisebb száma napi 5 volt, szeptember hóban átlag 6·8. Egy-egy vonatra átlag 152 utas esett, vagyis az utasonként való átlagos bevételt

0⁶³ frankkal véve, összesen 95⁷⁶ frank; a vonatok által megtett összes út 74.050 km. lévén, a vonatkilométerenkint való bevétel 4⁸⁵ frank volt. Az utasoknak vonatonkint való száma az egyes hónapokban nagyon különböző volt; legkisebb januárban, vonatonkint 92, legnagyobb júliusban, vonatonkint 249; az utasok osztályok szerint való megoszlását mindig egyenlőnek véve, a vonatkilométerenkint való legkisebb bevétel 2⁸⁰ frank, a legnagyobb bevétel 7⁸⁴ frank volt.

A pálya minden kilométerére eső személykilométerek száma 518.790 volt, a pályakilométerenkint való bevétel 17.969 frank; az összes üzleti kiadások 207.393 frankot, pályakilométerenkint 10.369 frankot tévén, a fölösleg 152.000 frankra rúgott, vagyis pályakilométerenkint 7.600 frankra; az üzleti hányad (a kiadások összege a bevételek százalékában) 57⁷⁵0/0. Vonatkilométerenkint 2⁸⁰ frank, személykilométerenkint 1⁹⁹ centime volt a kiadás; vagyis a vonatkilométerenkint való fölösleg 2⁰⁵ frankra, személykilométerenkint 1⁴⁷ centime-ra rúgott. A vasutba fektetett tőke közel 8⁰0-kal gyümölcsözött.

A vasut igazgatói a közmunkaminiszterhez intézett jelentésükben ezen üzleteredményeket részletesen összehasonlítják a valamennyi vasutnak mintául szolgáló liverpool-manchesteri vasut üzleteredményeivel és ezen összehasonlítás minden tekintetben a belga vasutak előnyére üt ki. A liverpool-manchesteri vasut közel két és félszer oly hosszú, mint a brüsszel-malinesi (49⁵ km. szemben kereken 20 km.-rel); befektetett tőkéje pályakilométerenkint több, mint hatszorosan felülmulja ezen utóbbiét, mely értékesítette az előbbi tapasztalatait és sokkal kevesebb természeti akadályba ütközött. Az üzleti eredmények a belga vasuton sokkal kedvezőbbek, mint a liverpool-manchesterin. Ezen utóbbi az 1835. évben, mely az ötödik teljes üzletéve volt, összesen 473.847 utast szállított, annak ellenére, hogy az általa átszelt vidék és összekötött két nagy város lakossága sokszorosan felülmulta a brüsszel-malinesi vonal lakosságát. A jelentés a belga vasut ezen kedvezőbb forgalmi eredményét az olcsóbb viteldíjaknak tulajdonítja, a nélkül, hogy kimerítőbb részletezésbe bocsátkoznék. Az angol vasuton az utasok átlagos száma vonatonkint 75 volt, a belgán 152; a személyenkint és kilométerenkint való átlagos bevétel 3⁴⁷ centime a belga vasuton, 12⁴ centime az angolon; részletesebb adatok azonban hiányzanak.

Nem érdektelen a belga államvasutak első üzletévének adatait összehasonlítani az 1890. év üzleteredményeivel, a melyben már 3.097 km. volt a személyforgalomnak megnyitva; tanuságot ezen összehasonlításból alig vonhatni le, de az eredmények meglepő volta megérdemli a két év adatainak egymás mellé állítását, a melynél csak a személyszállításból eredő forgalomra és bevételre vagyunk tekintettel.

	1835.	1890.
személykilométerek száma		
pályakm.-kint	518.790	473.618
bevétel pályakm.-kint . .	17.969 frk.	14.510 frk.
bevétel vonatkm.-kint . .	4 ⁸⁵ »	2 ⁰¹ »
bevétel utasonkint . . .	0 ⁶³ »	0 ⁷⁰ »
bevétel személykm.-kint .	3 ⁴⁷ cent.	3 ²⁹ cent.
minden utas átlag megtett	18 ⁴² km.-t	21 ²⁸ km.-t
a pálya minden km.-ére		
esik személyvonat km.	3.702	7.211
egy-egy vonatkm.-re esik		
személykm.	140	61

A belga államvasutak egész hálózatát véve, a forgalom ma sincs oly sűrű, mint ötvenhét év előtt a brüsszel-malinesi vonalon; a személyszállításból eredő átlagos pályakm.-kint való bevétel közel 20⁰/o-kal alatta marad az ötvenhét év előttinek. A személykilométerenkint való átlagos bevétel 5⁰/o-kal kisebb, mint 1835-ben volt, vagyis a mai, sok irányban igen mérsékelt díjak átlagosan csak 5⁰/o-kal alacsonyabbak, mint 1835-ben. A vonatkilométerenkint való üzleteredmények ma sokkal kedvezőtlenebbek, mint 1835-ben, talán azért is, mert a vonatforgalom ma 94⁰/o-kal sűrűbb, mint az üzem első évében; a vonatkilométerenkint való bevétel 58⁰/o-kal csökkent, a vonatkilométerre eső személykilométerek száma 56⁰/o-kal. Egyedül az utasonkint való átlagos bevétel emelkedett 9⁰/o-kal, a miből önként folyik azon tény, hogy az átlagos útnak is növekednie kellett, ez a növekedés 13⁴⁰/o, a mi összhangzásban áll az átlagos díjtétel 5⁰/o-os csökkenésével.

Ilyen eredmények mellett bizodalommal várták a brüsszel-malinesi vasutvonal folytatásának, a malines-antwerpeninek forgalomba helyezését, a mi 1836. május 4-én történt meg. Ezen vonalrész megnyitásával a brüsszel-malinesi vonal tarifáját

is módosították; az 1836. ápril 22-én kelt királyi rendelet a következő díjtételeket állapította meg:

	Brüsseltől Antwerpenbe és viszont	Malinesből Brüsszelbe v. Antwerpenbe és viszont	Malines, Brüssel v. Antwerpenből az egyik vagy másik közbeeső állomásra és viszont
I. osztály .	3.50 frk.	1.75 frk.	— frk.
II. » . .	3.00 »	1.50 »	1.00 »
III. » . .	2.00 »	1.00 »	0.70 »
IV. » . .	1.20 »	0.60 »	0.35 »

Ezen díjszabás is állomási tarifa, melyben a díjtételek megszabásánál a távolságra nincs tekintet; a brüsszel-malinesi 20 km.-es vonalrészen a szállítási díj ugyanakkora, mint a 23½ km. es malines-antwerpenin; a brüsszel-antwerpeni egész vonal díja a két vonalrész díjának összege. Hasonlóképen figyelmen kívül maradt a távolság a közbeeső állomások díjának meghatározásánál; Malinestől a 8½ kilométerre levő Duffelbe, a 10½ km.-re levő Contich-ba vagy a 17½ km.-re levő Vieux-Dieux-be ugyanaz volt a viteldíj. Az előbbihez képest ezen díjszabás jelentékeny módosításokat léptetett életbe; az első kocsiosztály díjtétele 2.50 frankról 1.75 frankra, vagyis 30⁰/₀-kal leszállítottatott, a negyedik kocsiosztályé 0.50 frankról 0.60 frankra, azaz 20⁰/₀-kal emeltetett; a harmadik kocsiosztályé pedig 0.75 frankról az eredeti magasságára visszaállítottatott. A díjszabás kilometrikus egységtételei az egyes viszonylatokban következők:

	Brüssel-Malines	Malines-Antwerpen	Brüssel-Antwerpen	Malines-Vieux-Dieux
I. osztály . .	8.75 c.	7.87 c.	8.04 c.	— c.
II. » . . .	7.50 »	6.37 »	6.89 »	5.55 »
III. » . . .	5.00 »	4.25 »	4.59 »	3.88 »
IV. » . . .	3.00 »	2.55 »	2.75 »	2.00 »

Az egyes kocsiosztályok árviszonya is módosult; a míg korábban az egyes osztályok díjaránya 1 : 2 : 3 : 5 volt, most 1 : 1.66 : 2.5 : 2.91 lett, a mivel valószínűleg a drágább kocsiosztályok tömegesebb igénybe vételét szándékoztak biztosítani.

A malines-antwerpeni vonal megnyitásával az üzleti eredmények még kedvezőbben alakultak, mert ez által az ország két legnagyobb városa nyert összeköttetést. A rendelkezésre álló anyag, sajnos, nem engedi meg a beható összehasonlításokat; 1837. januárban megnyílt a malines-termondei vasut is és az évi jelentésben ezen vasut forgalmának adatai nin-

csenek minden irányban kellőleg elkülönítve a brüssel-antwerpenitől. Pontosan csak nyolcz hónap adatai hasonlíthatók össze, 1835. május-december és 1836. május-december. E szerint a megtett útra és a kocsiosztályokra való tekintet nélkül volt az utasok száma, illetőleg a bevétel:

	1835. Brüssel-Malines 20 km.		1836. Brüssel-Antwerpen 43½ km.	
	utas	bevétel	utas	bevétel
május hónapban	33.287	21.588 frk.	101.479	107.848 frk.
junius »	52.443	36.260 »	98.529	104.443 »
julius »	77.802	49.109 »	112.837	110.189 »
augusztus »	72.381	44.097 »	119.754	116.820 »
szeptemb. »	72.522	45.371 »	103.086	105.615 »
október »	50.829	32.658 »	90.440	85.999 »
november »	33.187	20.973 »	56.118	55.080 »
deczemb. »	28.988	18.940 »	47.304	48.738 »
	421.439	268.996 frk.	729.545	734.732 frk.

Az utasok száma ezen idő alatt 73·10⁰/0-kal szaporodott, a bevétel ellenben 173·13⁰/0-kal, a mi a brüssel-antwerpeni hosszabb útnak következménye. Az egész utat (Brüssel-Antwerpen) 352.714 utas tette meg, a közbeneső állomások forgalmára 376.831 utas esik. Az utasok számának és a bevételnek megoszlását kocsiosztályok szerint a következő adatok mutatják:

	utasok száma	az utasok számának ‰-ában	bevétel összege	a bevétel összegének ‰-ában
I. osztály . .	12.125	1·66	38.110	5·18
II. » . . .	33.040	4·52	80.203	10·91
III. » . . .	175.490	24·06	250.443	34·09
IV. » . . .	508.890	69·76	365.980	49·82
	729.545	100·00 ⁰ /0	734.736	100·00 ⁰ /0.

Az utasok és a bevételnek kocsiosztályok szerint való megoszlását a második időszakban összehasonlítva az első időszakra kitüntetett megoszlással, constatalhatni, hogy az első osztály díjának leszállítása és a negyedik díjának felemelése nem maradt hatás nélkül. Az I. és III. osztályra az utasoknak és bevételnek nagyobb százaléka esik, mint korábban, a II. és IV. osztályra ellenben kisebb; úgy látszik, hogy a díjleszállítás és fölemelés nemcsak önmagában befolyásolta az érintett

kocsiosztályok igénybe vételét, hanem az alacsonyabb kocsiosztályból a drágábbra való átmenetelre is hatással volt, ámbar ennek a kiderítésére hiányoznak a részletesebb adatok.

A személykilométerenkint való átlagos díjbevétele az első időszakban 3.47 centime volt, a másodikban ez leszállott 3.05 centimera, a mi alkalmasint az első kocsiosztály nagymérvű díjleszállításának következménye. Az egy pályakilométerre eső személykilométerek száma 518.790-ről 541.129-re emelkedett, a személyforgalom sűrűsége tehát fokozódott, a pályakilométerenkint való bevétel mindazonáltal csökkent 17.969 frkról 16.504 frkra. Ha az üzleteredmény, illetve a fölösleg ennek ellenére is növekedett, az annak tulajdonítható, hogy a kiadások nem növekedtek a bevételek arányában és a vonatok kihasználása megfelelőbb volt. A míg az első időszakban minden vonatra átlag 152 utas esett, addig a másodikban átlag minden vonatra 258 utas jutott; minden vonatkilométerre 1835-ben 140 személykm., 1836-ban 191 személykm. esett; a személyvonatkilométer átlagos bevétele tehát 4.85 frkról 5.82 frankra emelkedett. Az összes üzleti kiadások 1835-ben személykilométerenkint átlag 1.99 centimet tettek, 1836-ban 1.30 centimet, a fölösleg tehát az előbbi 1.47 centimeről 1.75 centimere emelkedett; vonatkilométerenkint 1835-ben 2.80 frk., 1836-ban 2.48 frk. volt a kiadás, tehát a fölösleg 1835-ben 2.05 frk., 1836-ban 3.34 frk.

A mozdonyerő kihasználása a második időszakban az elsőhöz képest nem javult. Az 1835/36. évben az egész évben szolgálatot tett két mozdony közül az egyik 26.470 km., a másik 26.695 km.-t tett meg, átlag egy év alatt tehát 26.582 kilométert; az 1836. május-decemberi időszakban állandóan szolgálatban állott nyolcz mozdony mindegyikére átlag 15.200 kilométer ut esik, vagyis az egész évet véve átlag 20.300 km., a mi semmiképen sem mondható kielégítő teljesítménynek. Az átlagos menetsebesség 1835-ben óránként 33 km. volt, ez 1836-ban a vízvétel és keresztezésre való várakozás következtében leszállott 29 km.-re; 1835-ben a legnagyobb menetsebesség óránként 45 km.-nek, 1836-ban 46.3 kilométernek felelt meg.

1837. január 2-án megnyílt a belga államvasutak harmadik vonala, a malines-termondei 27.1 km.-res szakasz is, melyre szintén új díjszabás alkalmaztatott. Az 1836. deczem-

ber 19-én kelt királyi rendeletben foglalt díjszabás tételei a következők:

	Malines-Termonde		Malines v. Termondetől valamely közbeeső állomásig
I. osztály . . .	2 ⁰⁰ frk. =	7 ⁴⁰ c. km.-kint	1 ⁵⁰ frk.
II. » . . .	1 ⁷⁵ » =	6 ⁴⁸ c. »	1 ⁰⁰ »
III. » . . .	1 ²⁰ » =	4 ⁴⁴ c. »	0 ⁷⁵ »
IV. » . . .	0 ⁷⁰ » =	2 ⁵⁹ c. »	0 ³⁵ »

Ezek az egységtételek különböznek az eddig alkalmazott díjszabások egységtételeitől, de az eltérés nem lényeges. E díjszabás hatásáról nem adhatunk számot, mert az év folyamán ismét új vonalak nyíltak meg, melyek adatai a régibb vonalak adataival együttesen vannak kimutatva; ezen vonalak a malines-louvaini (24³ km.), a louvain-tirlemonti (18² km.), a tirlemont-waremmei (27¹ km.), waremme-ansi (19¹ km.) és termonde-gandi (29² km.) szakaszok, melyek 1837. szeptember-1838. április havában helyeztettek forgalomba. Az 1837. aug. 25-én kelt rendelettel kiadott díjszabás mindegyik vonalra külön-külön díjtételt állapít meg, melyek elemzése eltérő kilometrikus egységtételeket eredményez, u. m.:

Osztt.	Malines-Louvain (24 km.)	Louvain-Tirlem. (18 km.)	Tirlem.-Waremme (27 km.)	Waremme-Ans (19 km.)	Termonde-Gand (29 km.)
	frk. c.	frk. c.	frk. c.	frk. c.	frk. c.
I.	1 ⁷⁵ = 7 ²⁹	1 ⁵⁰ = 7 ³³	2 ¹⁰ = 7 ⁷⁷	1 ⁶⁰ = 8 ⁴²	2 ²⁰ = 7 ⁵⁸
II.	1 ⁵⁰ = 6 ²⁵	1 ²⁰ = 6 ⁶⁶	1 ⁵³ = 6 ⁶⁶	1 ³⁰ = 6 ⁸⁴	1 ⁹⁰ = 6 ⁵⁵
III.	1 ⁰⁰ = 4 ¹⁶	0 ⁸⁰ = 4 ⁴⁴	1 ²⁵ = 4 ⁶⁴	0 ⁹⁰ = 4 ⁶⁸	1 ²⁵ = 4 ⁵⁸
IV.	0 ⁶⁰ = 2 ⁵⁰	0 ⁵⁰ = 2 ⁶⁶	0 ⁷⁵ = 2 ⁷⁷	0 ⁵⁵ = 2 ⁸⁹	0 ⁷⁵ = 2 ⁵⁸

Ezen díjszabás, annak ellenére, hogy nem mondható túl-magasnak, kicsinyes szellemet árul el az előbbiekhöz képest; nem akar távolsági tarifa lenni, a távolságra szabott azonos egységtételekkel és mégis a szakaszok hossza szerint szabja meg a díjakat, melyek még a louvain-tirlemonti és waremme-ansi vonalra is változók, holott azok hossza csak 0⁹ km.-rel különbözik egymástól. A közbeeső állomásokkal való forgalomban és ezeknek egymás között való forgalmában megmaradt a régi díjszabás, mely a kis távolságokra annál kedvezőtlenebb hatású volt, minél inkább szaporodtak a közbeeső állomások, miután a közbeeső állomások forgalmában a távolságra való tekintet nélkül a legolcsóbb díjtétel 0³⁵ frk. volt.

A vasuton megtehető leghosszabb ut ezen tarifa érvénye alatt 29 lieue (145 km.) volt, Gandtól Ansig, ezen távolságra a díjtételek a következők voltak:

	díj	egységtétel személykilométerenkint
I osztály	11.15 frk.	7.68 centime
II. »	9.45 »	6.50 »
III. »	6.40 »	4.40 »
IV. »	3.85 »	2.65 »

Ezen díjtétel az egyes szakaszok díjainak összeadása útján keletkezik; a vonal különböző szakaszain különböző egységtételek állottak érvényben.

A gand-brugesi 9 lieues (45 km.) és bruges-ostendei 4 lieues vonalak megnyitása az addig érvényben állott tarifa kibővítését tette szükségessé és a midőn a kormány ezt tette, egyidejűleg jelentéktelenül módosította a már megnyitott vonalak díjszabását is; egyik viszonylatban az egyik kocsiosztály díja 5 centimemal emeltetett, a másik viszonylatban 5—10 centimemal leszállítottatott. A módosítás jelentéktelen és inkább az árak kikerekítésére szolgált. Az ezen módosításokat elrendelő 1838. július 31-én kelt rendelet, mely a belga államasutak *ötödik* tarifáját képezte, tartalmazta a két új vonal tarifáját is, melynek tételei a következők:

	Gand-Bruges 45 km.		Bruges-Ostende 20 km.	
	díj	egységtétel személykilométerenkint	díj	egységtétel személykilométerenkint
I. osztály	3.50 frk.	7.77 centime	1.75 frk.	8.75 centime
II. »	3.00 »	6.66 »	1.50 »	7.50 »
III. »	2.00 »	4.44 »	1.00 »	5.00 »
IV. »	1.25 »	2.77 »	0.60 »	3.00 »

A 45 km.-es gand-brugesi vonal díja kétszerese a bruges-ostendei 20 km-es vonal díjának, a miből önként következik, hogy a két vonal egységtételei nem azonosak, az eltérés azonban nem lényeges. E tarifa érvénye alatt a vasuton megtehető leghosszabb út 215 km. volt; az érvényes díjtételből eredő egységtétel majdnem teljesen megegyezik az előbb ki-tüntetett egységtétellel. Ez a tarifa 1839. február hó 20-ig állott érvényben, a mikor a díjak alapjukban újból szabályoztattak.

Ezen egymásután életbeléptetett öt különböző tarifát a szakírók és a későbbi kormányférfiak egy tarifának tekintik; a midőn az 1835—1838. tarifákról akár az irodalomban, akár a törvényhozás termében szó van, mindig a de Theux-féle tarifáról beszélnek. Ezen eljárás a történeti hűséggel ugyan

nem egyezik meg, de azért megfelelő, mert mind az öt díjszabást azon szellem hatja át, mely az első díjszabást kibocsátó minisztert vezette, a midőn a közköltészen épült vasutakat az olcsó díjak által a nép minden rétegének szolgáló közlekedési eszközzé akarta tenni, a mi, mint az üzleteredményeknél láttuk, minden tekintetben sikerült is.

Ezen üzleteredmény az első két évben, mint fentebb kimutattuk, fényesen alakult; a tiszta jövedelem a befektetett tőkét az első évben 7.79^o/o-kal, a második évben 8.28^o/o-kal gyümölcsöztette, a harmadik évben, 1837-ben azonban meglepően kedvezőtlen fordulat állott be, következményéül annak, hogy a hálózat gyengébb forgalmu vonalak építésével nagyobbodott és a befektetett tőke mindinkább emelkedett, nemcsak az új vonalak építése, hanem a régiebbek jobb fölszerelése következteben is. Az alábbiakban feltüntetjük a személyforgalom, a vasut bevételeinek és kiadásainak alakulását az első négy év alatt, a mely célból a pálya hosszát úgy tüntetjük föl, mintha az illető vonalak az egész évben üzletben állottak volna; a számítás alapjául tehát az évi átlagos üzleti hossz szolgál. Az utasok által megtett személykilométerek száma 1837. és 1838-ra nézve nem tüntethető ki, miután a jelentések ezen adatokat nem tartalmazzák, ennél fogva kénytelenek vagyunk az utasok számának feltüntetésére szorítkozni.

Az utasok száma következőleg alakult:

év	átlagos üzl. hossz km.	I.	II. kocsiosztályban	III.	IV.	katonák	összesen
1835	13	4.534	19.100	76.847	320.958	—	421.439
1836	36	13.131	42.752	191.358	624.066	—	871.307
1837	91	11.782	90.803	321.413	929.714	30.865	1,384.577
1838	203	17.503	215.893	604.935	1,343.354	56.618	2,238.303

Ezen utasok szállítása a következő bevételt szolgáltatatta:

év	üzleti hossz km	I.	II. kocsiosztály	III. bevétele frankokban	IV.	katonák	összesen
1835	13	11.115	27.838	75.630	154.414	—	268.997
1836	36	40.430	93.870	263.957	426.874	—	825.132
1837	91	38.678	226.918	464.766	654.138	15.481	1,399.988
1838	203	66.322	702.502	1,033.953	1,087.790	45.248	2,935.817

A személyforgalom ezek szerint a harmadik és negyedik évben korántsem volt oly sűrű, mint az első években és így természetesen a bevétel sem volt viszonylag oly nagy, mint

az első évben. A személyszállítás bevétele pályakilométerenkint a következő volt:

1835-ben	20.692 frk.
1836-ban	22.920 »
1837-ben	15.384 »
1838-ban	14.462 »

A vasutüzlet második évében, midőn az ország két legnagyobb városa nyert összeköttetést, a személyszállítás bevétele emelkedést mutat, a harmadik és még inkább a negyedik évben azonban nagy csökkenés állott be, mely 1838-ban 1836-hoz képest 37⁰/o-ot tett. A bevételek ezen viszonylagos visszamaradása súlyosan hatott az ország pénzügyeire, mert egyidejűleg a vasut üzleti kiadásai is jelentékeny mértékben növekedtek, a miről meggyőz az üzleti kiadások alábbi összeállítása:

év	hálózat km.	üzleti kiadások összege	üzleti kiadás pályakilom.-kint	vonatkmrek száma	üzleti kiadás vonatkilom.-kint
1835	13	168.772 frk.	12.982 frk.	50.370	3 ³⁵ frk.
1836	36	431.135 »	11.976 »	147.805	2 ⁹¹ »
1837	91	1,189.988 »	13.076 »	307.970	3 ⁸⁶ »
1838	203	2,733.167 »	13.464 »	648.775	4 ²¹ »

A vasut fennállásának második évében az üzleti kiadások az elsőhöz képest jelentékeny csökkenést mutatnak úgy pályá-, mint vonatkilométerenkint, a minek természetes magyarázata az, hogy a brüssel-antwerpeni vonalon majdnem ugyanazon személyzet ugyanazon forgalmi eszközökkel bonyolította le a forgalmat, mint az előző évben a brüssel-malinesi vonalon.

A következő években az új vonalak megnyitása már tetemesen növelte az üzleti kiadásokat, melyekhez mind nagyobb összeggel járult a forgalmi eszközök fõntartásának költsége is, mely az első években igen csekély volt. Ezen idõszakban a vasut összes üzleti kiadását a személyforgalomnak kellett fõdõznie, mert mint említettük volt, a vasut kezdetben csak a személyszállításra rendeztetett be, a podgyászszállítás csak 1837. június havában rendszeresített, az áruszállítás pedig csak az 1838-ik év február havában indult meg. A podgyászszállítás bevétele az 1837. évben 16.994 frk., az 1838. évben 103.421 frk., az áruszállítás bevétele 1838-ban 58.594 frk. volt. Ezen bevételek számba vételével a vasutüzlet összes bevétele, kiadása és fõlõslege következõleg alakult:

Év	hálózat	bevétel	kiadás	fölösleg	befektetett tőke	a' tőke jöve- delmezősége
	km.	frk.	frk.	frk.	frk.	százalék
1835	13	268.997	168.772	100.224	1,286.511	7.79
1836	36	825.132	431.135	393.997	4,758.067	8.28
1837	91	1.416.982	1,189.863	227.119	11,567.135	1.96
1838	203	3,097.833	2,748.649	349.184	28,126.885	1.21

A vasutnak ezen számokban visszatükröződő pénzügyi helyzete valóban kedvezőtlen volt, alkalmas aggályokat kelteni az egész intézmény jövőjére, annak ellenére, hogy a személyforgalom oly lendületet vett, melyet a vasut tervezésekor a legvérmesebbek sem merték reményleni. Említettük volt, hogy a vasut tervezői számításaikban az akkor észlelt forgalomból indultak és ennek alapján a vasut várható forgalmát, az akkori forgalmat egy harmaddal vagy egy ötöddel növelve, 580.000 utasra becsülték, mely tíz év alatt valószínűleg meg fog háromszorozódni. Nem telt el négy év sem és a személyforgalom, a mint láttuk, közel négy akkora volt, mint eredetileg számított és a bevételek is ehhez képest növekedtek. E nagy lendület okának vizsgálata nem minden érdek nélkül való, a mely czélból a brüsszel-malines-antwerpeni vonal forgalmát akarjuk közelebbről szemügyre venni.

Ezen a vonalon, illetve a vonalba eső városok Brüsszel, Malines és Antwerpen, valamint a közbeneső községek között a vasut megnyilta előtt a személyforgalom évenként körülbelül 150.000 utast tett. A gyorskocsi a brüsszel-antwerpeni utat (44 km.) 4—5 óra alatt tette meg, a brüsszel-malines-ít körülbelül 2 óra alatt, a viteldíj Antwerpenbe 4.50 frk volt Malinesba 2 frk. A vasut megnyilta után a menettartam leshállott 4—5 óráról 80 perczre, illetve 35 perczre, a fuvardíj pedig, az első viszonylatban 3.50, 3.00, 2.00 és 1.20 frkra, a második viszonylatban pedig 1.75, 1.50, 1.00 és 0.60 frkra. A vasut használatával tehát a menettartam a korábbinak nem egészen egy harmadára csökkent, a viteldíj pedig, az utasok kocsiosztályok szerint való megoszlásából eredő átlagos bevétel véve, a korábbinak alig harmadrészét tette, a menetidőben és a viteldíjban is tehát közel 66⁰/₀-os mérséklés éretett el. A brüsszel-antwerpeni vonal forgalomba helyezésének első évében (1836. május — 1837. ápril) e vonal személyforgalma megközelítő pontossággal 950.000 utast tett, 975.000 frank bevétellel, a menettartam és viteldíjban elért 66⁰/₀-os megtaka-

ritás befolyása alatt tehát a személyforgalom meghatszorozódott. Melyik tényezőnek, a menettartam vagy a viteldíj leszállításának tulajdonítható a nagyobb fontosság, azt természetesen nem dönthetni el, de az a körülmény, hogy az összes utasoknak közel 70%-a a negyedik kocsiosztályra esik, melyben a viteldíj-megtakarítás körülbelül 75%-ot tett, erős érvnek látszik a viteldíj-mérséklés túlnyomó befolyása mellett, ámbár éppen ezen, úgy szólva helyi forgalomban a menettartam mérséklésének hatását sem kicsinyelhetni.

Az áruszállítás minimális bevétele, mely mint említettük, 1838-ban mindössze 58.000 frkra rúgott, szemben a személy- és podgyász-szállítás 3 millió frankot meghaladó bevételeivel, azon balvéleményt kelté, hogy Belgiumban a vasut csak az utasok szállítására alkalmas és ennél fogva a személyforgalomnak kell fődöznie a vasut üzleti költségeit és a beruházott tőke kamatait. A vasut tiszta jövedelme a tőke kamatának csak egy csekély hányadát képezvén, pénzügyi szempontból föltétlenül szükségesnek mutatkozott a vasut bevételeinek fokozása. A bevételek ezen emelkedését a díjszabás emelése útján vélték elérhetni. Ha összehasonlították a belga vasutak díjait a külföldi vasutak díjaival, azt találták, hogy azok majdnem kivétel nélkül sokkal magasabbak. Ehhez járult azon téves föltételezés, miszerint a személyforgalom nagy lendülete első sorban vagy kizárólag a vasut nagy menetsebességének tulajdonítható, úgy hogy a személyforgalom elért mérve változtathatlan tényezőnek vehető, a melyet a díjszabások emelése nem módosíthat; ezen föltételezés mellett a díjszabások emelésétől a bevételek aránylagos növekedését várták.¹⁾

Ezen okok vezették Belgium első közmunkaügyi miniszterét Nothombot a személydíjszabás gyökeres átalakítására, ami az 1839. évi február 3-án kelt királyi rendelettel történt meg. Az ezen rendeletben foglalt díjszabás, mely február 21-én lépett életbe, csak 3 kocsiosztályt különböztet meg, az eddigi legdrágább osztály (a berlines) tényleg már az év kezdetével megszűnt; e kocsiosztályok a diligences, a char-

¹⁾ Lásd H. G. Desart: De l'influence des tarifs sur les mouvements et les recettes de voyageurs. Parallèle entre les résultats obtenus par l'application des tarifs divers au transport des voyageurs sur les chemins de fer de l'état. Bruxelles. Em. Devroye et Co. 1849. 12. és 13. lapon.

a bancs és waggon, melyet mi első, második és harmadik kocsiosztálynak fogunk nevezni. A tarifa vonal díjszabás, a mennyiben a díjak az egymásután forgalomba helyezett vonalakra (sectiok) külön-külön állapítvák meg. A gand-brugesi 9 lieues vonal kivételével valamennyi vonal díjszabása egyenlő és pedig :

	gand-brugesi vonal	a többi vonalak díja frankban	közbeneső egyik állomástól a másikig
I. osztály	3.50	2.00	1.25
II. »	2.25	1.25	0.75
III. »	1.75	1.00	0.50

A vasut egyes vonalai, a mint láttuk, különböző hosszúak voltak, a díjak pedig, a gand-brugesi vonalé kivételével egyenlőek, a miből önként következik, hogy ezen tarifa kilométrikus egységtételei is különbözők a különböző vonalak szerint, a mit néhány példa megvilágít:

	Brüssel-Malines 20 km. egységtételei	Malines-Antwerpen 24 km. személykilometerenkint	Termonde-Gand 30 km. centimokban	Gand-Bruges 45 km.
I. osztály	10	8.33	6.66	7.76
II. »	6.25	5.20	4.16	5.00
III. »	5.00	4.16	3.32	3.32

Az egyes vonalak egységtételei között mutatkozó különbség ezek szerint nem is lényegtelen, a brüsszel-malinesi vonal díja 50⁰/o-kal magasabb, mint a termonde-gandi vonalé, ha pedig az egyik állomásról a másik közbeneső állomásra érvényes díjakat vesszük, akkor a különbség még sokkal nagyobb. Duffel állomásnak Vieux-Dieux állomástól való távolsága például 1 lieue, úgy, hogy ezen viszonylatban a személykilométerenkint való egységtétel a három osztályban 25 centime, 13 centime és 10 centime, tehát a harmadik kocsiosztályé oly magas, mint a brüsszel-malinesi legmagasabb tarifájú vonal első kocsiosztályának egységtétele.

Desart fentebb idézett művében kifejti, hogy ezen tarifa a korábbinál átlag 26.5⁰/o-kal magasabb volt; a forgalomban tényleg elért átlagokat véve (a lieuere számított egységeket kilometerre számítván át) a következők voltak az egységtételek:

	I.	II.	III.	átlag
		osztályban	centime	
Az 1838. évi tarifa alkalmazásával	6.56	4.42	2.65	3.62
az 1839. évi tarifa alkalmazásával	7.48	5.00	3.52	4.58
díjemelés százalékban	14 ⁰ /o	13.12 ⁰ /o	32.33 ⁰ /o	26.5 ⁰ /o

Legnagyobb volt a díjemelés ezek szerint a harmadik kocsiosztályban, közel $33\frac{0}{10}$, a mit jelentékeny részben a közbeneső állomások forgalmának rendkívüli megdrágítása idézett elő. A díjemelés következményei azonnal mutatkoztak, de ép ellenkező módon, mint azt a tarifa kibocsátásakor várták; a bevételek emelkedése helyett a forgalom nagymérvű csökkenése következtében a díjemelés ellenére is jelentékeny visszaesés állott be.

Nothomb miniszter hivatalbeli utóda, Rogier miniszter 1841 február 4-én kelt jelentésében ezen díjszabási intézkedésről rendkívül kedvezőtlenül nyilatkozik.¹⁾ Utal arra, hogy az utasok szállításából eredő bevétel, mely 1838-ig folyton emelkedőben volt, 1839-ben három új sectio megnyitása ellenére is megállapodott és 1840-ben sem fokozódott, annak ellenére, hogy az újonnan megnyitott tizennegyedik vonal önmagában jövedelmező volt. Ezen jelenség okát a következőkben keresi: A vasut megnyitásakor 1835-ben azon elvből indultak ki, hogy ezen az összesség költségén emelt és a kormány által kezelt nemzeti műnek szükségszerűleg a társadalom minden osztályának hasznára kell lennie. Erre szolgált a négy kocsiosztály berendezése; a berlines és a diligences a kényelmet nyújtották a vagyonosoknak, a waggon mérsékelt árával a munkás-osztály előtt nyílt meg és a középosztályról sem feledkeztek meg, mely a char à bancs-ban sokkal gazdaságosabb közlekedési módot talált, mint a melyet a vasutak előtt használt; mindnyájan kivétel nélkül élvezték a nagy gyorsaság előnyét. Az ár lieuekint és személyenkint következő volt: berlines 62 $\frac{1}{2}$ centime, diligence 37 $\frac{1}{2}$ c., char-à-bancs 25 c., waggon 12 $\frac{1}{2}$ c. Ezen számok tökéletesen elegendők a vasut ezen korban való óriási igénybevételének magyarázatára, a waggonok magukban háromszor annyi utast szállítottak, mint a három másik osztály együtt és az összes bevételnek két harmadát szolgáltatták.

A második vasutvonal megnyitásával ezen tarifát érzékenyen módosították; a magasabb osztályok árát, különösen a berlinét leszállították és jelentékenyen emelték a waggonokét. Az üzlet eredménye ennek ellenére is igen kedvezően alakult az ország két legnagyobb városának összeköttetése követ-

¹⁾ L. Chemin de fer. Rapport présenté aux chambres législatives, le 4 février 1841 par le ministre des travaux publics. Bruxelles 1841.

keztében, miután a brüssel-antwerpeni vonal üzleti költségei nem sokkal múlták felül a brüssel-malinesét. Ebben a kor-
szakban is, mint az előzőben, a waggonok szállították az
utasok nagy zömét és annyi bevételt adtak, mint a többi
kocsiosztályok együtt véve. Ki ne emlékeznék ezen két üzlet-
évre, midőn a vonatok minden nap 15—20 telt kocsi-
ból állottak és ünnepeken vonatonként 30—35 kocsi sem volt
elegendő. Ezen tarifák érvénye alatt, melyek az új vonalak
folytatólagos megnyitásával némiképp módosítottak, az 1837.
és 1838. évek bevétele megfelelt az ezen két év alatt üzletben
állott sectiók számának, de az 1837-ben megnyitott 4 sectióból
és az 1838-ban megnyitott négy másik sectióból három csak
két télen és egy nyáron át, két másik csak egy télen át volt
üzletben.

Ekkor a nélkül, hogy keresték volna a dolgok okát, a
mi csak muló természetű lehetett, aggodalmakat kezdtek táplá-
lni a vasut, mint pénzügyi mivelet eredményei miatt és
szerencsétlenségre ez akkor történt, 1839 elején, a midőn föl-
állították az üzemben levő tíz vonal bevételeinek és kiadásai-
nak egyenlegét, a mi természetesen megerősíteni látszott ezen
aggályokat; attól kezdtek tartani, hogy a vasut nem fogja
földözni még a kezelési költségeket sem; teljes fordulat az
eszmékben, a mikor, mint emlékezhetni, kezdetben az adó-
leszállítás egyik módjául tekintették a vasutat. Azon ered-
ményre jutottak, hogy föltétlenül szükséges a vasut jövedel-
meit fokozni. Vasutaink tarifái sokkal alacsonyabbak voltak
az összes szomszédos vasutakénál, azt hitték, megvan a lehe-
tőség hátrány nélkül emelni azokat bizonyos magasságig, még
mindig alacsonyabban állapítván meg azokat a külföldi vas-
utak tarifáinál. Az utolsó díjszabási intézkedéssel, melynek
érvénye 1839. február 20-án kezdődött, megállapított szemé-
lyenként és lieuékint való átlagos díj az egyes osztályokban
a következő határok között mozog: diligence 33—50 centime,
char-à-bancs 21—31 c., waggon 17—25 c. A diligence és a
char-à-bancs ára a waggonok díjához képest csak mérsékelten
fokoztatott. Ezen utolsó kocsiosztály tarifája, melynek díja
korábban a char-à-bancsénak felét tette, a char-à-bancsénak
 $\frac{4}{5}$, sőt $\frac{5}{6}$ -ig emeltetett, oly díj, mely megszűnt összhangzás-
ban lenni a mezei lakosok és a munkás-osztály kereset-
képességével.

Ezen díjmelés következményei rögtön mutatkoztak, a waggonok üresek lettek. Február hó harmadik tizedében, melynek forgalma minden korábbi üzletévben tetemesen nagyobb volt ugyanazon hó megelőző két tizedénél, 1839-ben 23.000 utassal kevesebbet szállítottak és 20.000 frankkal kevesebbet vettek be, mint a második tizedben. Ha összehasonlítják 1839. márczius havát ugyanazon év január havával, akkor még nyilvánvalóbb lesz ezen díjmelés hatása; a két hó bevétele 70 frank különbözettel egyenlő volt, holott az évad különbségére való tekintettel nem lett volna szabad egyenlőnek lennie. Az ezen tarifa által okozott veszteséget a jelentést tevő miniszter 1840. december 31-ig, tehát 20 hónap alatt 775.730 frankra számítja; 170.901 első, 462.592 második és 1,455.800 harmadik, összesen 2,089.203 utassal szállítottak ezen tarifa mellett kevesebbet, mint valószínűleg szállítottak volna az előbbi tarifa alkalmazásával, a mi 172.316 frank, illetve 297.369 frank és 306.045 frank visszamaradást okozott a bevételekben.

Ezen díjmelés különösen érzékenyen érintette a waggonok utasait, főleg azokat szorította le, kik a közbenső kis távolságokra mentek; a munkást, a mezei lakost, kik a szomszédos piacokat keresték föl; leszorította azon különbözeti tarifával, mely a közbenső állomásokra aránylag sokkal magasabb díjat állapított meg, mint az egész vonalra. Semmi kétség, a közönséges gyorskocsik eljárhatnak ily módon; a kocsikban csak korlátozott számú hely van, az igazgatásnak érdeke, ha a vonal elég hosszú, nem foglaltatni le a helyeket kis távolságokra. A vasutra nézve nem létezik hasonló ok; a helyek száma valamely vonatban, ugyyszólván korlátlan a menet egész tartama alatt.

Igy nyilatkozik e tarifáról Nothomb miniszter hivatalbeli utódja és az ezen nyilatkozatban foglalt ítélet találó. A miniszter maga is érezhette a tarifa elhibázott voltát, mert különben alig történhetett volna meg, hogy a Belgium közmunkaügyéről 1839. november 12-én a kamarák elé terjesztett, egyébként igen kimerítő jelentésében egy szóval sem emlékezik meg az általa életbeléptetett tarifáról, mely akkor már nyolcz hónapig állott érvényben. A tarifa igen kedvezőtlen hatásának ellensúlyozása céljából 1839. július 1-től fogva ugynevezett másodrendű vonatokat (convois de 2-e classe)

rendeztek be, a melyekben a harmadik kocsi-osztályban egyik közbeneső állomástól a másikig 35 centime volt a viteldíj. Az első és második kocsiosztály ára ezen vonatokkal sem változott, a harmadik osztályú utasok azonban az egyik órában alacsonyabb, a másik órában magasabb díjat fizettek. Ezen intézkedés sok hátránnyal járt főleg azért, mert a csatlakozásoknál esetleg rendkívül hosszú volt a várakozási idő, mégis ezen hátrányok ellenére is emelte a forgalmat és növelte a bevételeket.

A Nothomb-féle tarifa érvénye alatt egy más fontos intézkedés is történt, mely nem díjszabási természetű ugyan, mégis igen nagy mértékben befolyásolta az utasoknak kocsiosztályok szerint való megoszlását és így a bevételek alakulását is. Ezen intézkedés a második kocsiosztály jobb felszerelése. 1840. végéig a második osztályú kocsik utasai csak tökéletlenül voltak megvédve az időjárás viszontagságai ellen, a mennyiben a kocsik csak függönyökkel voltak elzárva, míg ezen időtől fogva az ablakok üvegekkel zárattak el, a mi ezen kocsiosztályt majdnem oly kényelmessé tette, mint az első osztály volt. Ezen intézkedés következtében az utasok tetemes hányada szállott az első kocsiosztályból a másodikba, ezen osztály közönségének egy része pedig a harmadik osztályba, melynek berendezése szintén javult. Desart idézett művében az első kocsiosztály forgalmában a második kocsiosztály jobb berendezése következtében beállott csökkenést az 1841. év első négy hónapja alatt 32⁰/₀-ra számítja, a bevételek csökkenését pedig 28⁰/₀-ra; számítása szerint a második és harmadik osztályú kocsik jobb berendezése következtében ezen időszak alatt a forgalom 3·45⁰/₀-kal növekedett, a bevétel azonban 3·71⁰/₀-kal csökkent.

Ezen tarifa 1839. február 21-től 1841. április hó végéig állott érvényben; hatása igen kedvezőtlen volt, láttuk miként nyilatkozott arról Nothomb hivatalbeli utóda Rogier, közmunkaügyi miniszter. Ezen kormányférfiú idézett jelentése mutatja, hogy át volt hatva a díjmérséklés szükségétől és így mielőtt a kormányválság következtében megvált volna hivatalától, az 1841. április 10-én kelt rendelettel a díjszabás módosítását léptette életbe. E módosítás főleg a harmadik kocsiosztály árának leszállítására vonatkozott. Desart szerint a forgalomban a tarifa érvénye alatt tényleg elért egység-

tételek, szemben az 1839. évi tarifa alatt elért tételekkel, következőleg alakultak:

	I.	II.	III.	átlag
	o s z t á l y b a n			centime
az 1839. évi tarifa				
alkalmazásával . .	7.45	5.00	3.52	4.58
az 1841. április 10. tarifa				
alkalmazásával . .	7.60	4.78	2.76	3.80
a különbözet 0/0-ban .	+ 1.50/0	— 4.50/0	— 21.50/0	— 170/0

Ez a tarifa tehát tetemesen leszállította a harmadik kocsiosztály díját, a két felsőbbét azonban alig érintette, a minek következtében az egyes kocsiosztályok árának egymás között való viszonyában jelentékeny módosulás állott be, a mi természetszerűleg arra vezetett, hogy a második kocsi-osztály utasainak jelentékeny hányada leszállott a harmadik kocsiosztályba. Rogier miniszter tarifája nem egész négy hónapig állott érvényben, 1841. május 1-től augusztus hó 20-ig; alkalmazásának majdnem egész ideje alatt, t. i. junius és julius hónapokban rendkívül kedvezőtlen volt az időjárás úgy, hogy alkalmazása körülményei nem tekinthetők normálisoknak. Rendes körülmények között csupán május hónap folyt le, csakis ennek üzleteredményei hasonlíthatók össze az előbbi tarifa alatt elért eredményekkel, ezen összehasonlítás értékét azonban illusoriussá teszi azon fentebb említett körülmény, mely a második kocsiosztály jobb berendezése következtében az első kocsiosztály forgalmi viszonyaiban beállott. 1841. május hónapjában az utasok száma az 1840. év ugyanazon havához képest az első osztályban csökkent 250/0-kal, a másodikban emelkedett 70/0-kal, a harmadikban, (egyedül ez részesült jelentékeny ármérséklésben) növekedett közel 500/0-kal, a három kocsiosztályban együtt növekedett átlag 28.80/0-kal. Az első osztály bevétele csökkent 270/0-kal, a második osztályé változatlan maradt, a harmadik osztályé emelkedett 7.50/0-kal, átlag a bevétel csökkent 3.30/0-kal. Az első osztály árát és ennek viszonyát a másodikéhoz a tarifa alig változtatta és ha az első osztály forgalmában és bevételeiben mégis ily jelentékeny csökkenés mutatkozik, az nem a tarifának, hanem más körülménynek, t. i. a második osztály jobb berendezésének tulajdonítható, a mint ennek befolyását az első kocsiosztály bevételeire az 1841. év első négy hónapjára már kimutattuk. Ezt figyelembe

véve, a tarifa hatása kedvezőnek mondható, mert a harmadik kocsiosztálynak úgy a forgalma, mint a bevétele növekedett; kifogásolni való azonban ennek ellenére is az, hogy a díjmérséklés egyoldalú volt, csak a harmadik kocsiosztályra szorítkozott.

Rogier miniszter három nappal díjszabása kibocsátása után 1841. április 13-án megválván hivatalától, utódja Desmazières nem akarta maga viselni a tarifa hatásának megítélésével, illetve elítélésével járó felelősségét és ezért az 1841. évi június hó 14-én kelt királyi rendelettel külön bizottság neveztetett ki azon föladattal, hogy a kísérletek eredményei alapján állapítsa meg, mily alapokra fektetendő a tarifa, melylyel a vasut a legnagyobb hasznót szolgáltatathatja. Ezen bizottság, melynek rendelkezésére állhattak volna az összes, csakhamar elkallódott adatok, a legnagyobb felületességgel járt el megbízatásában. A nélkül, hogy vizsgálat alá vette volna az addig alkalmazott összes tarifákat, egyszerűen a Rogier-féle tarifa eredményeinek a Nothomb-féle tarifa eredményeivel való összehasonlítására szorítkozott, constatalja az első osztályú utasok számának tetemes megfogyatkozását, utalva ezen jelenségnek általunk kimutatott okára, megemlíti az igen kedvezőtlen időjárást, a melynek ellenére is igen nagy mértékben növekedett az utasok száma és végül pénzügyileg hátrányosnak jelentve ki e tarifát, javaslatba hozza, hogy a személydíjszabás alapjául a három kocsiosztályra nézve személyenkint és lieuekint 20, 30, illetve 40 centime, vagyis személykilométerenkint 4, 6, illetve 8 centime fogadtassék el. Ezen javaslatot, mely a második kocsiosztály díját 20%-kal, a harmadikét 33%-kal megdrágította volna, a közmunkaügyi miniszter nem fogadta el, az 1841. augusztus 17-én kelt rendelettel kibocsátott tarifa a három kocsiosztályra nézve lieuekint és személyenkint 37, 30 és 18 centimeon, vagyis kilométerenkint és személyenkint 7 $\frac{1}{4}$, 6, illetve 3 $\frac{1}{2}$ centimeon alapul. A tarifába föl nem vett megállóhelyekre, ha a legközelebbi állomástól való távolságuk kisebb 2 lieuenél 7 $\frac{1}{2}$, 50, illetve 25 centime volt a viteldíj; ha a távolság nagyobb 2 lieuenél, akkor ezen díjak kétszerese szedetett.

Ez a díjszabás 1841. augusztus hó 21-től 1851. június hó 1-ig állott érvényben, vagyis mindaddig, míg a díjak az 1834. május 1-én kelt törvény értelmében a törvényhozás

által állapították meg. Ez a tarifa berekeszti a belga államvasutak személydíjszabása történetének első korszakát, melynek fejleményeit a rendelkezésre álló anyag kapcsán igyekeztünk előadni. Ezen anyag, mint azt több ízben kénytelenek voltunk megemlíteni, nagyon hiányos; a kormánynak a törvényhozás elé terjesztett jelentései sokszor nem tartalmazzák a legfontosabb adatokat, melyek valamely díjszabás eredményeinek elfogulatlan megítélésére nélkülözhetlenek; az általunk az eredeti anyagból szerkesztett táblázatok hézagai közelebbi részletezés nélkül is mutatják, hogy mely irányban hiányosak a statisztikai adatok. Ilyen körülmények között a bíráló, főleg H. G. Desart többször idézett művére van utalva. A belga vasutak személydíjszabása első korszakának ezen nagybecsű kritikai méltatása a díjszabási irodalom egyik legkiválóbb terméke, mely Belgium határán túl talán azért nem részesült a megérdemelt elismerésben, mert az 1848-iki mozgalmas évben látott napvilágot. A legkisebb részletig ható alaposság, páratlan éleselműség jellemzik ezen művet, melynek szerzőjét később a törvényhozás termében miniszterek és képviselők első tekintélyként említik, míg a mai tarifairódlomban szerző műveivel együtt tökéletesen feledésbe ment, a mi kizárólag a díjszabási ügyeknek a bevezetésben jellemzett tárgyalási és tanulmányozási módjának következménye. Az 1835—1851. évben érvényben állott díjszabásokra vonatkozó alábbi adatok, az általunk szerkesztettek kivételével, Desart művéből vannak véve.

Az egymásután életbeléptetett tarifák alkalmazásával a forgalomban tényleg elért személykilométerenkint való bevételt, vagyis a különböző tarifák valóságos egységtételét a következő összeállítás mutatja:

	berlines	I. kocsiosztály	II. átlagos díjtétele	III. személyenkint és kilométerenkint centimeban	I—III.
1835. évi tarifa	12.55	7.57	4.81	2.60	3.47
1838. » »	—	6.56	4.42	2.66	3.62
1839. » »	—	7.48	5.00	3.52	4.58
1841. ápril 10. tarifa	—	7.60	4.78	2.76	3.80
1841. augusztus 17. »	—	7.00	5.40	3.34	4.26

Ezen összeállítás szerint legalacsonyabb volt az 1835-ik évi tarifa, legdrágább az 1839. évi, melynél még az 1841. augusztus 17-iki tarifa is közel 7^o/o-kal olcsóbb. Desart annak

kiderítése végett, hogy mely tarifával éretett el a legelőnyösebb eredmény, tudniillik a legnagyobb forgalom és a legnagyobb bevétel, sorra veszi az egyes évek eredményeit és összehasonlítja azokat az 1845. év eredményeivel, a mely év minden tekintetben normális és a mely alatt sem a belga vasuti hálózat, sem a csatlakozó külföldi vasutak nem változtak.

Az 1835. május 5-től 1836. május 6-ig terjedő évben, a mint láttuk, 3 állomás volt forgalomban, Brüssel, Vilvorde, Malines. Ezen 3 állomás 563.201 utast szolgáltatott, ugyanazon állomások egymás között való forgalma 1845-ben 282.414 utast tett, vagyis 280.787 utassal, azaz közel 50⁰/₀-kal kevesebbet. Itt azonban tekintetbe kell venni a vasut újdonságát és azon körülményt, hogy a brüssel-antwerpeni utasok is Malinesig a vasutat vették igénybe.

A brüssel-antwerpeni vonal állomásainak egymás között való forgalma 1836. május 6-tól az év végéig 729.545 utas volt, holott ugyanazon nyolcz állomás 1845. május-decemberében csak 436.057 utast szolgáltatott, vagyis 67⁰/₀-kal kevesebbet; a bevétel 1836-ban 754.736 frk. volt, 1845-ben 569.065 frk., azaz 20⁰/₀-kal kevesebb. Ezen nagy különbözet magyarázatára Desart itt is felhossa a vasut újdonságát, a mi az 1836. nyári évadban sok utast vonzhatott Antwerpen, illetve Brüssel megtekintésére, a mi 1845-ban már nem történt és azon körülményt, hogy az Antwerpenből az ország keleti részébe menő nagy út Malinesen át vezetvén, az utasok Malinesig, illetve Malinestől a vasutat használták. Ez a magyarázat kétségtelenül helyes és a különbözet egy részét érthetővé teszi, de a személyforgalom és bevétel nagy csökkenése föltétlenül a tarifa emelésére vezethető vissza. A brüssel-antwerpeni vonal állomásainak egymás között való forgalmát az 1836. évben, mely alatt a malines-antwerpeni vonalrész csak 8 hónapig állott üzemben és az 1844—1847-ik években egyébkint a következő, az évi jelentésekből általunk egybeállított táblázat mutatja:

	I.	II. k o c s i o s z t á l y	III.	együtt
1836. . . utas	55.883	191.358	624.066	871.307
" . . bevétel	134.300	263.957	426.874	825.132
1844. . . utas	69.500	171.400	295.900	537.100
" . . bevétel	176.400	306.100	271.400	753.900

		I.	II. k o c s i o s z t á l y	III.	együtt
1845.	utas	79.351	190.243	343.332	612.926
	bevétel	198.960	311.141	271.292	781.393
1846.	utas	79.600	197.700	375.900	653.400
	bevétel	195.700	319.900	290.900	806.500
1847.	utas	79.500	174.900	395.900	650.300
	bevétel	199.000	277.300	314.500	791.000

Az a tény, mely szerint az összehasonlítás alapjául vett 1836. évben az egész vonal csak 8 hónapig volt üzemben, bizonyára kiegyenlíti a Desart által fölhozott, hogy úgy mondjuk, enyhítő körülményeket és így ezektől eltekintve azon eredmény áll előttünk, hogy ezen a vonalon a vasut 10 évi fönnállása után (1836—1845.) 30⁰/o-kal csökkent a forgalom és közel 6⁰/o-kal a bevétel. Részletezve ezen eredményt, az első osztályban emelkedett a forgalom 42⁰/o-kal, a bevétel 48⁰/o-kal, a második osztályban a forgalom változatlan és a bevétel 18⁰/o-kal növekedett, a harmadik osztályban a forgalom csökkent 45⁰/o-kal, a bevétel 36⁰/o-kal.

Az 1837. év január 1-től augusztus hó végéig a brüssel-antwerpeni és malines-termondei vonalak 9 állomása volt üzemben, ezen állomások egymás közötti forgalmát 1837. első nyolcz havában és 1845. ugyanazon időszakában a következő számok mutatják:

	utas	bevétel
1837	760.294	733.183 frk.
1845	451.695	577.162 »

a különbözet . . . 308.599 156.021 frk.

vagyis 1845-ben 68⁰/o-kal kevesebb volt az utas és 27⁰/o-kal kevesebb a bevétel. Desart itt is megemlíti, hogy Termonde és Malines állomások nem voltak azonos viszonyok között, mert 1837-ben Termonde végpont volt Flandria felé, Malines pedig az Antwerpentől kelet felé irányuló forgalomra nézve.

Az 1837. év szeptember havában megnyílt vonalakkal (Malines-Tirlemont és Termonde-Gand) az államvasutaknak 1837. október 1-től 1838. márczius 31-ig, összesen 16 állomásuk volt üzemben. Ezen 16 állomás egymás közt való forgalma, illetve bevétele volt:

	forgalom	bevétel
1837. okt. — 1838. márcz. . . .	731.739 utas	851.670 frk.
1845. » — 1846. »	502.163 »	758.256 »
a különbözet	229.576 utas	93.414 frk.

Az összehasonlítás ily módon azonban nem korrekt, mert 1837—1838-ban Tirlemont és Gand végállomások voltak, teljesen azonos alapon tehát akkor kapjuk az eredményeket, ha ezen két állomás összforgalmától eltekintünk. E két állomás levonásával az üzletben álló 14 állomás egymás között való forgalma azonos alapon számítva, 1837-1838-ban és 1845-1846-ban következőleg alakult:

	forgalom	bevétel
1837—1838 . .	526.801 utas	516.708 frk.
1845—1846 . .	383.957 »	498.587 »

a különbözet 142.844 utas 18.121 frk.,

vagyis 1845—1846 hátrányára a csökkenés az utasok számában 37⁰/₀, a bevételekben 36⁰/₀. Ezen eredményre, mely a téli félév forgalmának alakulatát tükrözi vissza, Desart megjegyzi, hogy az alacsony díjak hatása a személyforgalomban a téli évad alatt nem nyilvánul oly intenzivitással, mint a kedvező nyári évadban.

1838. április 2-án megnyílt a tirlemont-ansi vonal, négy új állomással, úgy, hogy áprilistól július hó végéig 20 állomás volt üzemben. A két végállomás Ans és Gand forgalmának leszámításával az üzemben állott 18 állomás egymás között való forgalma 1838. ápril-júliusi időszakában és az 1845. év ugyanazon szakában következő volt:

	forgalom	bevétel
1838. ápril-július . .	575.997 utas	578.502 frk.
1845. » » . .	361.207 »	481.594 »

a különbözet . . . 214.790 utas 96.908 frk.,

vagyis 1845 hátrányára a forgalomban 59⁰/₀ és a bevételben 20⁰/₀ különbözet mutatkozik.

Az 1838. év augusztus havának forgalmát, melyben a gaud-ostendei vonal forgalomba helyezettett, a malinesi jubileumi ünnepek miatt figyelmen kívül hagyva, 1838. szeptember 1-től az év végéig a hálózaton 26 állomás volt üzemben; a két végállomást, Ostendet és Anst leszámítva, a fennmaradó 24 állomás egymás között való forgalma 1838. szeptember-decemberében és 1845. ugyanazon időszakában következőleg alakult:

	forgalom	bevétel
1838. szept.-decz. . .	649.164 utas	781.554 frk.
1845. » » . .	484.388 »	749.846 »

a különbözet . . . 164.776 utas 31.708 frk.

1845 terhére, vagyis az utasok számában 34⁰/₀, a bevételben 4²³/₀.

Ezekből összeállítva az 1838. és az 1845. év összehasonlítható egész évi adatait, az augusztus havi forgalom kivételével a következő eredményeket kapjuk:

időszak	az összehason- lítás alapjául vett állomások száma	1838. évi eredmény			
		forgalom	bevétel		
január, február, márczius . . .	14	228.500	231.270		
ápril, május, június, július . .	18	575.997	578.502		
szept., okt., novemb., deczemb.	24	649.164	781.554		
összesen 11 hóra —		1,453.661	1,591.326		
	az 1845. évi eredmény	százalékokban			
	forgalma	bevétele	kisebb		
	kisebb	a forgalom	a bevétel		
január, február, márczius	55.869	5.001	32 ³⁶ / ₀	2 ²¹ / ₀	
ápril, május, jun., július	214.790	96.908	59 ⁴⁶ / ₀	20 ¹² / ₀	
szeptember, október, no- vember, deczember .	164.776	31.708	34 ⁰² / ₀	4 ²³ / ₀	
összesen 11 hóra .		435.435	133.617	42 ⁷⁶ / ₀	9 ¹⁷ / ₀

Az 1845. év hátrányára ugyanazon állomások egymás között való forgalmában a különbség 435.435 utas és 133.617 frank bevétel, vagyis az 1841. augusztus 17-iki tarifa hatása alatt 1845-ben 42⁰/₀-kal kisebb volt a forgalom és 9¹⁷/₀-kal a bevétel az augusztus havi forgalom figyelmen kívül hagyásával, melynek szenvedő különbözete még fokozná az 1845. év hátrányára kitüntetett eredményeket. Az 1841. augusztus 17-iki tarifa alkalmazásával átlag elért személyenkint és kilométerenkint való egységtétel 4²⁶ centime volt, szemben az 1838. évi tarifa alkalmazásával elért 3⁶² centime-os tétellel. *Az 1841-ik évi tarifa tehát 17⁶⁰/₀-kal magasabb volt az 1838-ik évinél, az eredménye: 42⁰/₀-kal kisebb forgalom és 9¹⁷/₀-kal kisebb bevétel.*

Az 1839-ik évi (Nothomb-féle) tarifa eredményeinek az 1835—1838-iki (de Theux-féle) tarifa eredményeivel való összehasonlítása céljából ugyanazon állomásoknak egymás között való, azonos időszakban elért forgalmát és bevételét kellene szembeállítanunk. Az összehasonlítás alapjául vett állomások körülményeinek is azonosoknak kell azonban lenniök; az összehasonlítás ily alapjául a két tarifa érvénye alatt csak Brüssel, Vilvorde, Malines, Antwerpen, Termonde és Louvain állomá-

soknak 1838-ban és 1840-ben egymás között elért forgalma vehető. Ezen állomások számadásai azonban már Desart idejében sem voltak meg egész teljességükben, azokat két föltételezés segítségével kellett kiegészítenie. Az egyik föltételezés az, hogy Brüssel és Louvain állomások forgalma mindkét irányban egyenlő volt, a másik, hogy Brüssel és Louvain állomások 1840. évi július-augusztusi forgalma egyenlő volt az 1839. évi július-augusztus havi forgalommal. Mind a két föltételezés okszerű; az elsőt, a forgalom két irányának normális körülmények között majdnem tökéletes azonosságát, a statisztika föltétlenül bizonyítja; a második föltételezés megengedhető, mert 1840-ben ugyanazon tarifa állott érvényben, mint 1839-ben. Ezen föltételezések mellett az említett hat állomás egymás között való forgalma és bevétele az 1838. és az 1840. évben a következő volt osztályok szerint:

	berlines	I	utasok száma II kocsiosztályban	III	együtt
1838	11.365	111.119	335.533	649.555	1,107.652
1840	—	93.406	253.715	433.904	781.025

	berlines	I	bevétel összege II frank	III	együtt
1838	32.445	253.464	456.361	465.013	1,207.285
1840	—	272.354	420.625	445.707	1,138.686

Az utasok száma ezek szerint 1838-ban 326.627 személylyel és a bevétel 68.599 frankkal nagyobb volt, mint 1840-ben. Az így nyert adatok azonban több irányban kiegészítésre szorulnak. Így 1838-ban létezett a berlines kocsiosztály, 1840-ben pedig nem; ennél fogva az 1838. évi eredményeket is úgy kell tekintenünk, mintha a berlinekben utazott személyek az I. osztály (diligence) díját fizettek volna, a mi az 1838. évi bevételeket 4.634 frankkal csökkenti. Az augusztus havi forgalom nem volt normális sem az 1838. évben, sem az 1840. évben; az elsőben a malinesi jubileumi ünnepek, a másodikban az antwerpeni ünnepélyek rendkívüli forgalmat idéztek elő, melynek mérve 1838-ban sokkal nagyobb volt, mint 1840-ben; ezért Desart megengedett föltételezések segítségével kiszámítja, miként alakult volna mindkét évben az augusztus havi forgalom az említett rendkívüli körülmények nélkül. Az ezen föltételezések segítségével helyreigazított adatok a következők:

	I.	II. kocsiosztályban	III. utasok száma	együtt
1838	115.722	311.040	609.076	1,035.838
1840	92.552	246.119	416.021	754.692
a különbszet .	23.170	64 921	193.055	281.146
1840-hez viszo- nyitva ‰-ban	25.03‰	26.38‰	46.41‰	37.25‰
	I.	II. bevétel összege	III. frank	együtt
1838	271.034	435.524	441.739	1,148.298
1840	268.363	403.892	422.430	1,094.686
a különbszet .	2.671	31.632	19.309	53.612
1840-hez viszo- nyitva ‰-ban	1.00‰	7.33‰	4.37‰	4.90‰

Brüssel, Vilvorde, Malines, Antwerpen, Termonde és Louvain állomások egymás között való forgalma ezek szerint 1840-ben sokkal kisebb volt, mint 1838-ban; általában 37‰-kal kisebb volt a forgalom és pedig az I. osztályban 25‰, a II. osztályban 26‰, a harmadikban 46‰-kal. A forgalom ezen csökkenésével a bevétel is csökkent, az 1840. bevétel átlag 4.6‰-kal kisebb volt az 1838-ikinál, az egyes osztályok szerint: az I-ben 1‰-kal, a II-ikban 7.33‰-kal, a III-ikban 4.37‰-kal.

Az utasok számát a személykilométerek számával helyettesítve, megkapjuk a személykilométerenkint való egységtételeket is, u. m.:

	I.	II. 1000 személykilométerek száma	III. kocsiosztályban	együtt
1838	4.074	9.643	16.485	30.203
1840	3.354	7.785	11.515	22.655
a különbszet .	520	1.858	4.970	7.548
1840-hez viszo- nyitva ‰-ban	+ 21.47‰	+ 23.87‰	+ 43.11‰	+ 33.31‰
	I.	II. bevétel személykilométerenkint	III. centime	együtt
1838	6.652	4.516	2.680	3.802
1840	8.000	5.188	3.668	4.832
a különbszet .	1.348	0.672	0.988	1.030
1840-hez viszo- nyitva ‰-ban	— 16.75‰	— 12.86‰	— 26.77‰	— 21.48‰

Ezek szerint a viteldíj 1840-ben átlag 21.48‰-kal magasabb volt, mint 1838-ban és ezen díjemelés hatása alatt a személy-

forgalom 33³¹/₀-kal kisebb volt 1840-ben, mint 1838-ban, a bevételek pedig 4⁹/₀-kal csökkentek. Ha a részletekbe hatolunk, akkor érdekes adatokat nyerünk a különböző mértékű díjemelés hatására nézve. Így lássuk a brüssel-malinesi fontos viszonylatot és a brüssel-antwerpenit, melynek jelentősége a legnagyobb.

A brüssel-malinesi viszonylat 1838. és 1840. évi eredményei a következők:

	v i t e l d í j			átlag
	I.	II.	III.	
	frank			
1838	1 ⁵⁰	1 ⁰⁰	0 ⁶⁹	0 ⁷⁹³
1840	2 ⁰⁰	1 ²⁵	0 ⁸⁵⁸	1 ⁰⁸⁷
a különbözet	+ 0 ⁵⁰	+ 0 ²⁵	+ 0 ²⁵⁸	+ 0 ²⁹⁴
	I.	u t a s o k s z á m a		összesen
		II.	III.	
		kocsiosztályban		
1838	21.056	74.891	157.953	253.900
1840	14.774	53.970	97.351	166.095
a különbözet	— 6.282	— 20.921	— 60.602	— 87.805
	I.	b e v é t e l ö s s z e g e		összesen
		II.	III.	
		frank		
1838	31.584	74.891	94.772	201.247
1840	29.548	67.463	83.499	180.510
a különbözet	— 2.036	— 7.428	— 11.273	— 20.737

A díjemelés ezek szerint 1840-ben 1838-hoz képest az első osztályban 33³³/₀, a II. osztályban 25⁰/₀, a III. osztályban 43⁰/₀, átlag 37⁰/₀ volt. Ezen díjemelés hatása alatt a forgalom 34⁰/₀-kal csökkent és pedig osztályonként az I. osztályban 29⁰/₀-kal, a II-ikban 27⁰/₀-kal, a III-ikban 38⁰/₀-kal. Az átlag 37⁰/₀-os díjemelés következménye a bevételeknek 10⁰/₀-kal való csökkenése volt, még pedig osztályonként az I. osztályban 6⁴/₀, a II-ikban 10⁰/₀, a III-ikban 11⁷/₀.

Mások az eredmények a brüssel-antwerpeni viszonylatban, melyben a viteldíjak csak kevéssel emeltettek és pedig

	I.	II.	III.	átlag
az 1838. árak	3 ⁰⁰	2 ⁰⁰	1 ²⁰	1 ⁸⁸⁸ frank,
az 1840. »	3 ⁵⁰	2 ²⁵	1 ⁶³⁵	2 ³⁰⁰ »
a különbözet	+ 0 ⁵⁰	+ 0 ²⁵	+ 0 ⁴³⁵	+ 0 ⁴¹² frank,
az átlagos díjemelés ezen viszonylatban csak 21 ⁰ / ₀ , u. m. az I. osztályban 16 ⁶ / ₀ , a II. osztályban 12 ⁵ / ₀ , a III. osztályban 36 ² / ₀ . Ezen díjemelés hatása alatt a forgalom következőleg alakult:				

	I.	II. kocsiosztályban	III. utasok száma	együtt
1838-ban	47.674	80.636	92.700	221.010
1840-ben	43.383	65.879	73.173	182.435
a különbözet . .	— 4.291	— 14.757	— 19.527	— 38.575

	I.	II. frank	III. bevétele összege	együtt
1838-ban . . .	143.022	161.272	111.240	415.534
1840-ben . . .	151.840	148.228	119.522	419.590
a különbözet .	+ 8.818	— 13.044	+ 8.282	+ 4.056

Az utasok száma ezen viszonylatban csökkent átlag 17⁴/₀-kal, a díjemelés azonban átlag 21⁰/₀-ot tevén, a bevételnek növekednie kellett és a mint látjuk, növekedett is közel 1⁰/₀-kal. Ez a növekedés kétségtelenül nagyobb lett volna, ha a második kocsiosztály forgalmi viszonyaiban nem áll be az adatokban visszatükröződő oly változás, melyet pusztán a díjemeléssel nem magyarázhatni meg kielégítőleg, majdnem bizonyossággal állithatni, hogy számos második osztályú utas leszállott a harmadik osztályba, a mire ezen kocsiosztály berendezésének ekkor már megkezdődött javítása volt befolyással.

Ezen tények, melyeket kiegészíthetnénk még számos más adattal, világosan bizonyítják, hogy az 1838. évi alacsonyabb tarifa ugy forgalmi, mint pénzügyi szempontból előnyösebb volt az 1839. évi drágább díjszabásnál. Minél nagyobb volt az ezen tarifa alkalmazásával az egyes viszonylatokban érvényesített díjemelés, annál kedvezőtlenebb az eredmény mindkét irányadó szempontból.

Az 1839. évi Nothomb-féle tarifát 1841-ben a Rogier-féle tarifa követte, melynek hatásáról már kimerítően szótunk. Ez a tarifa az előzőhöz képest főleg a harmadik kocsiosztályban nyújtott díjmérséklést, melynek eredménye mindkét szempontból kielégítő volt. A Rogier-féle tarifát követő Desmaisières-féle tarifa eredményei a főntebb kifejtett okokból az előbbi tarifával csupán május hónap adataira nézve hasonlíthatók össze. Azonos körülmények között létező 28 állomás adatai azt mutatják, hogy az I. osztályban, melyben a díj 8⁰/₀-kal leszállított, a forgalom emelkedett 16⁰/₀-kal, a bevétel közel 1⁰/₀-kal, a II. osztályban a díj emeltetett 13⁰/₀-kal, a forgalom csökkent 27⁰/₀-kal, a bevétel 17⁰/₀-kal, a III-ik

osztályban a díjemelés 21⁰/o, a forgalom csökkent 9⁰/o-kal, a bevétel emelkedett 10⁰/o-kal; átlagosan a díj emelkedett 12⁰/o-kal, a forgalom csökkent 12⁵⁰/o-kal és a bevétel 1⁰/o-kal, a mi az utasok osztályok szerint való megoszlásában beállott változás következménye.

• A Desmaisières-féle tarifának a Nothomb-féle általában magasabb, a második osztályra nézve azonban alacsonyabb tarifával való összehasonlítása azt mutatja, hogy az első és harmadik osztályban, melyben a díj mérsékeltetett, növekedett a forgalom és a bevétel, a második osztályban, melyben a díj emeltetett, egyaránt csökkent a forgalom és a bevétel is. A Desmaisières-féle tarifa alkalmazásával elért személykilométerenkint való egységtétel kisebb a Nothomb-féle tarifával elértnél és így úgy forgalmi, mint pénzügyi eredménye kedvezőbb volt annál, a melyre az 1839. évi tarifa vezetett.

A belga államvasutak kezdő korszaka tarifáinak, forgalmi és pénzügyi hatásuknak elemzése arról győz meg, hogy az olcsó díjszabások azon rendszere, melyet kezdetben az összesség érdekeire való tekintettel léptettek életbe, úgy közforgalmi, mint pénzügyi szempontból előnyös volt. Minél inkább eltértek ezen rendszertől, annál kedvezőtlenebbé vált az eredmény; a tarifák emelésével nem voltak képesek nagyobb bevételeket biztosítani, mert minél inkább emelték a díjtételeket, annál jobban csökkent a forgalom, a mi a bevételeknek csökkenésére vagy a legkedvezőbb esetben, a bevételeknek stagnálására vezetett. A *legelőnyösebb* tarifa fölállítása, melyre minden vasut igazgatásának egyaránt törekednie kell, — állami vasutnak nincs ennél fontosabb föladata — igen nehéz dolog; lehetetlen, ha a legelőnyösebb tarifa alatt azon tarifát értjük, mely a lehető legnagyobb forgalom mellett a lehető legnagyobb tiszta jövedelmet biztosítja. E meghatározás, melyet később a belga törvényhozás termében a kormány padjairól formuláltak ily módon, kiegyenlíthetlen ellentétet tartalmaz. Nemcsak az elméleti fejtegetés, de a gyakorlat tapasztalata is meggyőz arról — az utopiáktól egészen eltekintve — hogy az a tarifa, mely mellett a lehető legnagyobb forgalom éretik el, szükségszerűleg különböző azon tarifától, mely nem is a legnagyobb tiszta jövedelmet, hanem a legnagyobb bevételt adja. Ez ellenkeznék a gondolkodás legelemibb törvényeivel, a miről meggyőzhet azon egyszerű utalás, mely szerint a le-

hető legnagyobb forgalom akkor érhető el, ha a viteldíj megszűnik, ezen esetben azonban a bevétel is megszűnik. Ezen gondolkodási alap elfogadása, melynek helyessége pedig megkérdőjelezhetetlen, szükségszerűleg annak fölismérésére vezet, hogy az a tarifa, mely mellett a forgalom a legnagyobb, különbözik azon tarifától, mely mellett a bevétel a legnagyobb és attól is, mely mellett a tiszta jövedelem a legnagyobb.

Ugyazon tarifával mind a két czélt nem érhetni el, a gyakorlati tarifa-képzés föladata megtalálni ezen ellentétek kiegyenlítését. A belga törvényhozás eleve fölismerte, hogy ezen kiegyenlítés csak tapasztalati eredmények alapján, kísérletek útján lehetséges. Az 1835—1841. évi tarifákkal tett kísérletek elfogulatlan vizsgálata arról győz meg, hogy úgy forgalmi, mint pénzügyi szempontból az egymásután alkalmazásra került négy tarifa között a *legalacsonyabb* volt a *legelőnyösebb*. A kísérletek eredményeinek vizsgálata arról is meggyőz, hogy a különböző kocsiosztályok árviszonyának megszabása sem történhetik öletszerűen, minél nagyobb a különböző kocsiosztályok árkülönbsége, annál nagyobb méretet ölt az utasok leszállása a drágább kocsiosztályból az alsóbbá. A kocsiosztályok árviszonyának helyes megállapítása ép oly fontos és nehéz föladat, mint a díj-szabás alapjának meghatározása. A belga vasutakon, a mint láttuk, kezdetben négy kocsiosztály létezett, később három; nekünk úgy látszik, hogy *négy* kocsiosztály föllállításával úgy a forgalmi érdeket, mint a vasut pénzügyi érdekét jobban szolgálhatni, mint *három* kocsiosztálylyal, de Belgiumban elkövették azon hibát, hogy a legdrágább kocsiosztály tételét közel 65^o/o-kal magasabban állapították meg, mint a közvetlenül utána következőét, a minek következménye az első kocsiosztály minimális igénybevétele volt. A kocsiosztályok legelőnyösebb árviszonyának megtalálása e tarifákkal nem sikerült, az a későbbi kísérleteknek maradt föntartva.

A tarifákkal való kísérletek ezen négy különböző tarifa eredményeinek ismerete után sem szüntek meg, főleg azért, mert a tények hivatalosan nem adattak elő sem a kellő tárgyilagossággal, sem a kellő őszinteséggel, úgy, hogy a legelőnyösebb tarifa kérdése vitás maradt, holott legalább Belgiumra nézve az eddig tett kísérletek is elegendő alapot

szolgáltattak a díjszabásnak végleges módon való megállapítására, a mit a törvényhozás föntartott magának.

Mielőtt áttérnénk a törvényhozásnak a személydíjszabást illető tárgyalásainak ismertetésére, szólnunk kell még a belga államvasutak utasainak távolság szerint való megoszlásáról. Az utasoknak az általuk megtett út szerint való statisztikáját mellőzi jóformán valamennyi vasut statisztikája, holott ennek ismerete a helyes díjképzés egyik lényeges föltétele. A belga vasutak 1840-es évi jelentései az ezen statisztika összeállításához szükséges adatokat tartalmazzák, a mennyiben kitüntetik minden egyes viszonylatban az utasok számát, a miből a megtett út könnyen kiszámítható. Belpaire alább ismertetendő »Traité des dépenses d'exploitation aux chemins de fer« című művében az 1844. évi üzletjelentés alapján össze van állítva az utasok számának és az általuk megtett útnak statisztikája 5 kilométerről 5 kilométerre. Ezen kimutatásból az utasok számának és a megtett útnak következő csoportosítása állítható össze: az utasok számából és a megtett személykilométerekből esett az alábbi távolsági szakaszokra *százalékban*:

távolság	Utasok száma			
	I.	II.	III.	együtt
		kocsiosztályban		százalék
20 kmig	30·50	48·81	67·53	58·06
21— 40 »	9·75	11·81	10·24	10·55
41— 60 »	24·40	20·79	12·23	16·15
61— 80 »	15·14	9·03	4·64	7·01
81—100 »	1·46	1·21	0·95	1·57
101—120 »	8·54	4·12	2·40	3·52
121—160 »	8·65	3·40	1·65	2·85
161—200 »	0·39	0·17	0·09	0·15
201—250 »	0·58	0·20	0·06	0·15
251 kilométeren túl	0·59	0·46	0·21	0·51
	100	100	100	100
általános számokban	362.200	928.600	2,070.000	3,360.800

távolság	Személykilométerek száma			
	I.	II.	III.	összesen
		kocsiosztályban		százalék
20 kmig	14·03	25·62	40·43	31·11
21— 40 »	3·92	7·63	9·18	8·01
41— 60 »	18·72	22·91	18·65	20·27
61— 80 »	18·38	15·79	10·86	13·74

távolság	I.	Személykilométerek száma		összesen
		II. kocsiosztályban	III. százalék	
81—100 »	2·18	2·56	3·17	2·59
101—120 »	15·37	10·80	8·58	10·47
121—160 »	20·36	11·29	7·53	10·96
161—200 »	1·19	0·76	0·67	0·79
201—250 »	2·11	1·05	0·53	0·95
251 kilométeren túl	3·74	1·59	0·40	1·11
	100	100	100	100

ált. számokban 22,534.000 40,466.000 65,960.000 128,961.000

Ezen kis összeállítás a belga államvasutaknak 1844-ben átlag 560 kilométert tevő hálózatán szállított 3,360.800 polgári utas által megtett 128 millió személykilométerre vonatkozik, a melynél a személykilométerek számának megoszlása bizvást azonosnak vehető a bevétel megoszlásával, miután akkor még kedvezményes jegyek nem léteztek. Látható ezen összeállításból, hogy ezen időben, a mikor még a helyi forgalom kedvezményezésére sem gondoltak, az utasok 58⁰/o-a 20 kilométeren belül maradt, a III. osztályban 67⁰/o-a és hogy a bevételnek is 31⁰/o-a ezen igazán szomszédos forgalomra esik. A forgalom és a bevétel zöme is 60 kilométerrel el van érve, az utasok 85⁰/o-a nem ment ezen távolságon túl, melyből a bevételnek is közel 60⁰/o-ka származott. 120 kilométeren túl már sem a forgalomnak, sem a bevételnek nincs jelentősége; ennél nagyobb távolságot az utasoknak csak közel 4⁰/o-ka tett meg, kik a bevételnek körülbelül 13⁰/o-át fedezték. Az egész személyforgalom súlypontja ezek szerint a 100 kilométerig terjedő forgalomra esik.

Mindeddig a személyforgalom kérdésének csak egyik oldalával, a *bevételekkel* foglalkoztunk, holott az elfogulatlan vizsgálatnak tekintetbe kell vennie a személyforgalom kérdésének másik oldalát, a *kiadásokat* is, mert a bevétel és kiadás válhatlan kapcsolatban van egymással oly módon, hogy a bevételek minden lényeges emelkedése a kiadások kisebb vagy nagyobb mérvű emelkedését vonja maga után. A vasutüzlet természeténél fogva az üzleti kiadások nem különíttetnek el az üzlet különböző ágai szerint, ez az elkülönítés csak nagyon lelkiismeretes, az üzlet legapróbb részletéig ható vizsgálat alapján lehetséges és eredménye még ezen esetben is többé-kevésbé arbitrius értékű. Ezen elkülönítést ennek ellenére meg kell

tennie minden lelkiismeretes vasutigazgatásnak, mert ez a tükre a vasut kezelésének, kriteriuma a tarifaképzésnek azon értelemben, mely szerint rendes körülmények között minden tarifa okszerűtlen, mely nem fődözi a *szállítás önköltségét*, a mihez a befektetett tőke kamata és törlesztése is számítandó, míg a tőke törlesztve nincs. A szállítás önköltségeinek meghatározása elméleti úton vagy a priori lehetetlen; az önköltség minden vasutra nézve különböző, sőt ugyanazon vasutra is különböző forgalmi viszonyok között, melyeknek viszont egyik oka maga a tarifa, úgy, hogy az önköltség ugyanazon vasuton különböző tarifák mellett más és más.

Ebből azt következtethetnék, hogy az önköltségek meghatározásának nincs értéke, ez a vélemény azonban minden alap nélkül való, az önköltségek tana a vasut önismeretére vezet és így igen nagy értékű, a min nem változtathat az a sok visszaélés, melyet ezzel elkövettek és az a sok visszás nézet, melyre ez szolgáltatta az alapot. A szakirodalom nem szegény a vasutak önköltségeit tárgyaló munkákban; ezek között véleményünk szerint még ma is legnagyobb becsű, Alphonse Belpaire, föntebb idézett »*Traité des dépenses*« című műve.¹⁾ Ezen negyvenöt év előtt megjelent munka, melyet az idő fejleményei sok irányban túlhaladtak, alapvető a kérdés megoldására alkalmazott vizsgálati módszer tekintetében; páratlan lelkiismeretességgel és bámulatot érdemlő fáradsággal vizsgálja a föladatot, úgy hogy eredményeit teljes megnyugvással fogadhatni. Miután a munka a belga államvasutak 1844. évi üzleteredményein alapul, irányadóul szolgálhat azon kérdés vizsgálatánál, hogy e korszakban a belga vasutakon a személyszállítás mekkora tiszta jövedelmet eredményezett.

A munka vizsgálati módszerének ismertetésétől e helyen, hol csak az eredményekkel kell foglalkoznunk, bizvást eltekinthetünk; a főeredmények a következők: 1844-ben a belga államvasutak minden pontján megfordult 41.007 első, 73.141 második és 122.195 harmadik osztályú utas; minden mozdony a személyvonatoknál meg volt terhelve 9.22 kocsi-val, a miből 5.39 személykocsi; egy myriaméter átlagos út igényelt 0.09 befűtött mozdonyt és 0.70 óra gőztartást, minden befűtött moz-

¹⁾ Lásd Alphonse Belpaire: *Traité des dépenses d'exploitation aux chemins de fer. Ouvrages rédigé d'après les ordres du département des travaux publics de Belgique. Bruxelles. A. Decq. 1847.*

dony átlag befutott 11⁰⁸ myriamétert és gőzt tartott 7⁷¹ órán át; minden kocsira esett átlag 8⁵⁴ első, 12⁶⁴ másod és 16⁴¹ harmadik osztályú utas; minden első osztályú kocsi megtett évenként 2.445, naponként 6⁸⁶ myriamétert, a második osztályú kocsi évenként 1.742, naponként 4⁷⁷, a harmadik osztályú évenként 1.414, naponként 3⁸⁷ myriamétert; az első osztályú utas átlag 6⁹⁶, a második osztályú 4⁶⁹, a harmadik osztályú 3⁴⁶ myriaméter utat tett meg.

Ezek alapján a következő kiadások állapíthatók meg: a megtett út hosszától eltekintve az állomási költségek (*frais d'embarquement*) tesznek utasonként 8¹⁵ centimeot; egy üres, átlag 3 tonnás személykocsi útja (*parcours*) egy myriaméterre 24⁴³ c., egy mozdony útja egy myriaméterre 4⁹⁰²¹ frankba, egy mozdony forgalomba helyezése (*mise en train*) 10⁵⁹⁹¹ frkba, a mozdony egy órai gőztartása 0⁴⁹ frkba, a pályaföntartás myriaméterenként 31.066⁸⁷ frkba, az általános igazgatás és a szolgálat ellenőrzése myriaméterenként 13.853³⁸ frkba, egy első osztályú utas útja (*parcours*) 1 myriaméterre 2⁵⁴ centimeba, a második vagy harmadik osztályú utas útja 1 myriaméterre 0³⁸ centimeba kerül. Ezen adatok segítségével, melyeket nem idézhettünk egész teljességükben, a különböző osztályú utasok szállításának összes költsége egy myriaméterre következőleg állapítható meg frankban:

	Általános igazgatás	pályafön- tartás	vontatás (traction)	szállítás (charriage)
I. osztályú utas	0 ⁰³²²	0 ⁰⁷²²	0 ⁰⁷⁹⁶	0 ⁰²⁸⁶
II. » »	0 ⁰²¹⁷	0 ⁰⁴⁸⁸	0 ⁰⁵³⁸	0 ⁰¹⁹³
III. » »	0 ⁰¹⁶⁸	0 ⁰³⁷⁶	0 ⁰⁴¹⁴	0 ⁰¹⁴⁹
		beszállás (embarquement)	egyéb költség	összesen
I. osztályú utas		0 ⁰¹¹⁷	0 ⁰²⁵⁴	0 ²⁴⁹⁷
II. » »		0 ⁰¹⁷⁴	0 ⁰⁰³⁸	0 ¹⁶⁴⁸
III. » »		0 ⁰²³⁶	0 ⁰⁰³⁸	0 ¹³⁸¹

Ezek szerint a vasut önköltsége személyenként és kilométerenként az I. osztályban 2⁴⁹⁷ centimeot, a II. osztályban 1⁶⁴⁸ centimeot, a III. osztályban 1³⁸¹ centimeot tett, a személykilométerek szerint való bevétel pedig 7⁰⁶¹, 5⁴⁸², illetve 3⁵¹⁹ centimeot, vagyis a *tiszta bevétel* utasonként és személykilométerenként az I. osztályban 4⁵⁶⁴, a második osztályban 3⁸³⁴, a harmadik osztályban 2¹³⁸ centimeot tett. A személy-

kilometerek száma ismeretes levén, kiszámítható a tiszta jövedelem is, a mi az első osztályban 1,028.451 frankra, a második osztályban 1,550.275 frankra, a harmadik kocsiosztályban 1,310.235 frankra rúgott, vagyis összesen 3,888.968 frankra, a mi a 6,130.993 frankot tevő bevételnek 63 százaléka.

Ezen eredmény nagyon meglepőnek látszhatik, Belpaire vizsgálatának lelkiismeretessége mellett azonban bátran hozzávetőleg megfelelőeknek tekinthetni a számokat, melyek megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, a mellékletet képező táblázatokban foglalt adatokat. Ezen időben a személyforgalom bevétele még közel 55⁰/₀-át képezte a vasut összes bevételének és pályakilometerenkint 11.000 frk. személyvonat-kilometerenkint 3.77 frank bevételt szolgáltatott, holott 1890-ben például a vonatkilometerenkint való bevétel csak 2.01 frank volt, azaz 52⁰/₀-kal kisebb a negyvenhat év előtt elért bevételnél; akkor 11.000 frank bevétel mellett egy pályakilométerre 2914 személyvonatkilométer esett, ma 14.650 frank bevétel mellett egy pályakilométerre 7281 személyvonatkilométer jut, vagyis, a míg a pályakilométerenkint való bevétel 33.18⁰/₀-kal emelkedett, addig a pályakilométerre eső vonatkilométerek száma 150⁰/₀-kal, vagyis körülbelül háromszorta nagyobb arányban szaporodott, mint a bevétel.

Belpaire vizsgálatai megjelölik a módot, melynek alkalmazásával a személyforgalom jövedelmezőségét a többi évekre és a különböző tarifák alkalmazása mellett kiszámíthatnók, ha a szükséges adatok a kellő részletességgel rendelkezésünkre állának. Ezek hiányában csak feltevésekre vagyunk utalva; az ezekre épített ítélet azonban megegyezik azzal, a melyet a bevételek vizsgálatánál nyertünk, úgy hogy bátran állithatni, miszerint ezen korszak díjszabási kísérleteinek eredménye az, hogy az alkalmazott különböző tarifák között úgy közforgalmi, mint pénzügyi szempontból a legolcsóbb volt a legelőnyösebb.

DR. HELTAI FERENCZ.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Szeptember.

1-én. A pénzügyminiszter rendelete folytán 1892. decz. 31-dikéig a következő ezüstpénzszemek vonandók ki a forgalomból: kétforintos pengőpénz vagy Scudo (2.10 o. é.), 1 forintos pengőpénz vagy $\frac{1}{2}$ Scudo (1.05 o. é.), új huszas vagy osztrák lira (0.35 o. é.), régi huszas (0.34 o. é.), 10 krajczár pengőpénz és fillér (0.17 o. é.), 5 kr. pengőpénz vagy $\frac{1}{4}$ lira (0.085 o. é.), 3 kr. pengőpénz (0.050 o. é.), koronatalér (2.30 o. é.), $\frac{1}{2}$ koronatalér (1.12 o. é.), $\frac{1}{4}$ koronatalér (0.55 o. é.). A határidő lejártá után többé nem fogadtatnak el, sem be nem váltatnak ezen pénzszemek. A Mária Terézia-talérok többé sem fizetés gyanánt el nem fogadtatnak sem be nem váltatnak.

2-án. A szegedi kenderfonó r. t. igazgatósága a gyár felépítését határozta el és a keresk. miniszternek tudtára adta ezen határozatot. Ezen igazgatósági határozatot a hónap közepe táján tartandó rendkívüli közgyűlés elébe fogják jóváhagyás végett terjeszteni.

A Szent-István korona területén lévő vasutak üzleteredménye az év első hét hónapja alatt 44,355 052 forintot vagy kilométerenkint 5.031 forintot tett (a múlt évi bevételnél 1,549.490 forinttal több, vagy kilométerenkint 72 forinttal). A helyi érdekű vasutak bevétele ezen idő alatt 3,781.658 forint volt vagy kilométerenkint 1.161 frt. (a múlt évi bevételnél 853.430 forinttal több, vagyis kilométerenkint 97 forinttal).

3-án. Az első m. iparbank félévi mérlege egy millió forint részvénytőke után 68.934 forintnyi hasznót mutat (12.7% pro rata temporis).

Az olasz borvámzáradék tárgyában az olasz földmívelési miniszterium közgegeivel tanácskozások folynak Bécsben.

8-án. A kereskedelemügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértőleg Fiumében a szabadkikötő területen állítand fel aszalt déli gyümölcs, kávé és egyéb gyarmatárúk beraktározására alkalmas nagyobb raktárokat. Ezen raktárok hosszabb időre nagyon csekély bér mellett bel- és külföldi beviteli cégeknek fognak kiadatni, hogy az által ezen árúk bevétele és ilyenmő cégek letelepedése Fiumében előmozdittassék.

Az 1891. évben a fővárosban működő 95 részvénytársulat 141,449.266 forint részvénytőkével rendelkezett. A tiszta nyereség átlaga 14%, a kifizetett osztalék átlaga $9\frac{1}{2}$ %, a tartalékalap minden millió részvénytőke után 278.000 forint. 1878 óta a vállalatok száma 30-al és részvénytőkéjük 108%-al szaporodott.

9-én. A hevesmegyei mezőgazdasági egyesület Gyöngyösön állatkiállítást rendezett.

11-én. *Braziliában* január elsejétől augusztus végeig Fiumén és Trieszten át 63.105 *barrel liszt vitetett ki*, és pedig 43.700 *barrel magyar malmok*, 19.405 *osztrák malmok részéről.* (1891-ben 100.488 *barrel*, 74.398 *magyar*, 26.090 *osztrák malmok részéről.*)

A *Nyíregyházi ipar- és kereskedelmi banknál* felfedezett (101.000 forintnyi) hiányból az igazgatóság 31.500 forintot fedez, a tartalék-alapból 56.000 forintot vesznek el, 7.000 forintot a könyvvivő vagyona-ból kapnak és 7.000 forint az első félév tiszta nyeresége. A köz-gyűlés fentartja magának azt, hogy az egész kár pótlását az igaz-gatóságtól követelje, ha kezelésnél bűnös közreműködés vagy köteles-ségmulasztás derülne ki.

13-án. A *Pesti m. keresk. bank félévi mérlegét* 877.525 forintnyi nyereséggel zárták le (17.55% *pro rata temporis*). A betétek álla-déka 34.3 millió forint, a záloglevelek kibocsátása és elhelyezése 47.4 millió forint, a váltótárca álladéka 23 millió forint, az előlegek ösz-szege 20 millió forint, értékpapírok a bank birtokában 3.8 millió forint.

A *budapesti ipar- és keresk. kamara tagjainak* ötévi működési időszaka lejárván, a kereskedelmi miniszter az *új választást* elrendelte.

14-én. A *budapesti belvárosi takarékpénztár* 15-ikén kezdi meg tevékenységét. A 70%-os befizetés november 30-ikáig teljesítendő.

Az *1891. évi állami zárszámadás eredménye* 30,320.405 forint előírás szerinti fölösleg; az előírási kiadás 402,476.138 forint; az előírási bevétel 432,796.543 forint; a tényleges kiadás 405,393.451 forint; tényleges bevétel 432,998.097 forint; fölösleg 27,604.646 frt. Az előírányzat volt 39.260 forint, fölösleg és póthitel útján kért a pénzügyminiszter 8,136.866 forintot; tehát várható volt 8,097.608 forint hiány, melylyel szemben az előírási eredmény 38,418.013 forinttal kedvezőbb. A kedvező eredmény a *bevételek emelésére* vezetendő vissza, miből az egyenes adókra 7,082.985 forint, a közvetett adókra 6,809.424 forint, az italmérési jövedékre 4,251.560 forint, a dohány-jövedékre 3,078.000 forint, az államvasutakra 3,859.002 forint esik. 5,636.337 forint több bevétel azonban regaleváltsági kötvények érté-kesítéséből származik.

A *vásárügy rendezése tárgyában a kereskedelemügyi miniszter* rende-letet bocsátott ki. A hivatalos vásárlajstromban meghatározott napok szigorúan betartandók, az elővásárok eltiltatnak, eltéréseket csak a kereskedelemügyi miniszter engedhet, pótvásárok csak tényleg kiha-gyott vásárok helyett engedélyezhetők; az 1891. évi XIII. t.-cz. értelmében vasárnap vagy Szt.-Istvánnapért sem vásárváltoztatás sem pótvásár nem engedélyezhető.

15-én. A *m. kir. államvasutak nyugati pályaudvarán* az árúk felhal-mozásának meggátlására szeptember 15-étől fogva a *rakbérmentes idő* három napról 48 órára szállíttatott le.

Olasz borok bevitele Triestbe szept. 2-dikától szept. 9-dikéig 46.030 hektoliter, ebből csak 232 hektoliter czisternákban, augusztus 27. óta mindössze 57.665 hektoliter lön elvámolva.

Adám és Eberling vászonkereskedők fizetéseiket felfüggesztik. A czég moratoriumot kér.

16-án. A *Magyar jelzáloghitel-bank félévi mérlege.* Tiszta nyereség (113.999 forintnyi múlt évi átvittel együtt) 789.274.48 frt. (12.90% aranyban *pro rata temporis*). Az intézet fenállása óta 94 millió frtnyi záloglevelet bocsátott ki.

Az Osztrák-magyar lanknál a valuta-törvény életbe lépése óta 24,655.000 forint folyt be aranyban, és pedig 9,273.000 forint aranyrudakban és 15,392.000 forint aranyérmékben.

17-én. *A m. leszámítoló és pénzváltóbank félévi mérlege.* Tiszta nyereség (99.476 forintnyi múlt évi átvittel együtt) 457.733⁸⁰ frt. (7¹⁶⁰/₁₀₀ pro rata). A betétek állománya 15 millió, az elfogadványok 1¹¹⁸ millió forint, a váltótárca 5⁶ millió, a saját értékpapírok értéke 2¹/₂ millió, az előlegezési és report üzletben 15¹/₂ millió frt. van elhelyezve. A konzortialis üzletek sorából a horvát jelzalogbank részvényei, a Károly Lajos vasut kötvényei és a Kassa-oderbergi vasut elsőbbségi kötvényeire alakult syndikátusok még nincsenek elszámolva.

18-án. *A m. kir. államvasutak 8 hónap alatt kereken 20 millió frtot szolgáltatottak be az állampénztárba.*

19-én. *A budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának a dunai rakpartokon létező hiányok elhárítása és a téli kikötő létesítése tárgyában kiküldött bizottsága a csepelszigeti tervezet mellett nyilatkozik, a műszaki tekintetek megvizsgálását szakférfiakra hárítván.*

Az Adám és Eberling cég ellen a bécsi hitelezők egylete a csőd megnyitását kéri.

A Sonenberg M. D. cég fizetése képtelen. Tartozások összege 482.000 forint.

A Szt. - Marxi marhavásárról Magyarországra való beviteli tilalmat megszüntette a földmívelésügyi miniszter.

21-én. *A Rimamurány-salgótarjáni vasú r. t. mérlege.* Minden leírás után 1,588.175 forint tiszta haszon. Osztalékul minden részvény után 12⁰/₁₀₀-ot = 12 frtot fizetnek, 200.000 frtot a tartalék-alapba helyeznek, 176.025 frtot új számlára vesznek át.

Az Osztrák-magyar bank vezértitkárja Mecenseffy emlékiratot dolgozott ki a bank-szabadság jövő értéke és jelentőségéről.

21-én. *A Móríz Pál-féle csőd* nemsokára meg fog szünni. A taraczkövi vasut törzsrészvényeinek kibocsátása és az erzsébetfalvi faterület parcellizálása által a tehert két esztendő alatt leróni remélik.

23-án. *A szeszadó - bevétel* 1891. szeptember elsejétől egészen 1892. aug. végeig az ideiglenes leszámolás szerint tett 29,338.974 forintot; gyártatott a fogyasztási adónak alávetett szeszégetésnél 107,716.010 hektoliter-fok, a termelési adónak alávetetteknek 3,190.577 hektoliter-fok, a finomítógyárakba és a szabadraktárakba bevitetett 2,904.659 hektoliter-fok, a fogyasztási adó fizetése mellett kivitetett 80,633.732 hektoliter-fok, a fogyasztási adó köteléke alatt kivitetett 28,405.077 hektoliter-fok. Az adóból 28,222.273 forint fogyasztási, 1,116.702 frt. termelési adóra esik.

A Duna-szabályozás egyöntetűsége céljából földmívelésügyi miniszter a terveknek a helyszínen megejtendő átvizsgálását rendelte el, mi Kvassay Jenő miniszteri osztálytanácsos vezetése alatt e hó 29-ikéig fog tartani. A munkálatok összes előállítási költsége 23 millió forintba rúg. Az átvizsgálás eredménye a miniszter elé fog terjesztetni.

24-én. *Baromfikiállítás Budapesten.*

A takarékpénztári betétek kamatainak leszállításáról tanácskoznak a nagyobb fővárosi pénzintézetek.

Zentán egy elevátort fognak felállítani, mi célból részvénytársaság alakulása van kilátásba.

Az *Ádám és Eberling* cég a csőd megnyitása ellen felebbezett. A hitelezők az üzlet folytatását kívánják, hanem előbb a Kunz és fia céggel kötött szerződés tárgyában jogi véleményt kértek három fővárosi ügyvédtől.

Arad vidékén nincsen szüret, a phylloxera pusztításai következtében.

25-én. A m. kir. államvasutak személyforgalma nyolcz hónap alatt 3'67 millió személylyel több, mint a múlt évben, mi által 1'4 millió forint több bevételt értek el.

26-án. A berlini Warschauer Róbert bankcég, mely Bécsben fiókot nyitott, Budapestre is ki fogja terjeszteni tevékenységét.

27-én. A nyitrai takarékpénztár Vágszeredán fiókot fog nyitni. 100 darab 100 forintos új részvény bocsátatik ki, 320 forint kibocsátási ár mellett a vágszeredai új tagok részére; a befizetésből 10.000 forintot az alaptökéhez csatolnak, 20.000 forintot a tartalékalaphoz és 2.000 forintot szervezési költségekre fordítanak.

Az északmagyar egyesült kőszénbánya és ipar r. t. Mizersfalva-Czibagban villamos bányapályát csináltatott a Ganz és társa gyára által. Két kilométer hosszúság, a villamos mozdony 20 kocsi huz, mindegyiket 1.200 kilogramm súlylyal, 16 kilométernyi sebességgel óránként.

Az Öt folyam szabályozására vonatkozó terveket a földmivelésügyi miniszter rendelete folytán 1893. aug. végeig fogja elkészíteni Büchler Bódog főmérnök.

Az Osztrák-magyar bank aranyrud- és külföldi érme-készlete szept. 23-dikán 102.388.607 forint értéket képvisel (kerekszámban 62.500 kilogr. finom arany).

28-án. A földmivelésügyi miniszter a ragályos tüdőlob elleni intézkedésekről szóló törvényjavaslatot a ház elébe fogja terjeszteni; a költség felét az állam, felét az érdekelt 14 felsőmagyarországi megye fogja fedezni. Továbbá a gyarmatosításról és a mezőrendőrségi törvény módosításáról szóló törvényjavaslatokat is a képviselőház elé fogja terjeszteni a földm. miniszter.

29-én. Az 1893. évre szóló költségvetés október elsején terjesztetik be. — Az állami pénzkészlet az év végén valószínűleg 100 mill. forintra fog emelkedni. — Az állam aranykészlete a magyar pénzverdeknek egy egész évre terjedő pénzverdei munkát ad. A nikelermekek előállításával a pénzügyminiszter megbizta a berndorfi fémgyárt, mely Budapesten 200 munkásra berendezett gyártelepet állít fel.

A Budapest-esztergomi vasut létrehozatalát sürgeti a kereskedelemügyi miniszter. A Duna áthidalását az engedélyesek Újpestnél tervezték, kívánatos volna pedig ezt Ó-Budánál a főváros központjához közelebb fekvő helyen előállítani. A költségtöbbletet nem hajlandók az engedélyesek viselni; a kereskedelemügyi miniszter a főváros képviselőtestületéhez fordult azon kérdéssel, hajlandó-e a főváros ezen költség-többletthez hozzájárulni.

Az Urkány-zsilvölgyi m. kőszénbánya r. t. első rendes közgyűlése. Tiszta nyereség 15.541 forint, mely új számlára vétetik át. A Petrozsény-lupényi vasut kész és a bányában 300 munkás dolgozik.

30-án. A kőbányai sertés-kereskedők csarnokának évi jelentése szerint a sertésforgalom 662.235 darab volt a lefolyt év alatt; az álladék az év végén 141.266 darab.

Zágrábon a horvát-szlavon országos jelzalogbank megalakul.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hónap nem felelt meg üzleti szempontból a várakozásoknak, mert a *valuta rendezési pénzügyi műveletek* nem léptek azon stádiumba, melyet a tőzsde az ősz elejére kilátásba helyezett. — Kedvező volt ugyan a köztudomásra hozott *eredménye* a fő *pénzügyi intézetek félévi működésének* (az Első m. iparbank 12·7⁰/₀-ot, a Pesti m. kereskedelmi bank 17·55⁰/₀-ot, a Magyar jelzálogbank 12·9⁰/₀-ot aranyban, a Magyar leszámítoló és pénzváltóbank 7·16⁰/₀-ot keresett) de sem a *gabona- és lisztkivitel*, sem a *többi termékekkel való kereskedelem* lendülete nem nyert. Új vállalatok létesülése ily körülmények közt nagyobb részt elnapoltatott; csak a budapesti belvárosi takarékpénztár kezdte meg tevékenységét; a horvát-szlavon jelzálog bank a legközelebbi napokban fog megalakulni. — Érdekes a kereskedelemügyi miniszter által a pénzügyminiszterrel egyetértőleg elrendelt *felállítás* nagyobb raktároknak Fiumében az állam költségén, melyek csekély bér mellett beviteli czégeknek rendelkezésére fognak bocsáttatni aszalt gyümölcs, kávé és egyéb gyarmatárúk beraktározása céljából, mi által ezen czégek Fiumében való letelepítése czéloztatik. — Az 1891 évi állami zárszámadás fényes eredménnyel zárul; a végösszeg a bevételek emelkedése folytán 38·4 millió forinttal kedvezőbb az előirányzatnál és ezen bevételi többlet majd nem minden kezelési ágra kiterjeszkedik, úgy a közvetlen, mint a közvetett adókra, úgy a jövedékekre, mit az államvasutakra. — Az állam és az Osztrák-magyar bank az aranyrudak és aranyérmék beszerzését folytatják és jelentékeny áremelkedés előidézése nélkül már annyi arany van kezökben, hogy a pénzverdék egy év alatt nem fogják azt feldolgozhatni. — Az üzleti pangás a kolera-járvány uralkodásának a nemzetközi kereskedelmet megbénító egészségügyi intézkedéseknek természetes következménye; azok megszűnésével az üzletek nagyobb lendületet fognak nyerni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Nemzetgazdasági írók tára. V. kötet. Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Fordította Láng Lajos. Budapest, »Pallas« irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1892.

A magyar tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának mindenkor elévülhetlen érdemei közé fog tartozni, hogy a külföld elsőrangú közgazdasági íróinak átültetését nyelvünkre kezébe vette s nem nézve a külső sikert, ernyedetlen buzgalommal folytatja. Mert nemzeti kulturánk érdekében elengedhetetlen tartozó kötelességünk a külföld szellemi kincseinek birtokunkba vétele. Igaz, hogy erre a remekművek lefordítása csak külső eszköz: de egyrészt azért, mert végre is ez eszköz nagyon sokakra közülünk egyuttal előfeltétele is a cél elérésének, másrészt azért, mert a világ sokszor csak külsőségek után ítél — már csak az okból is, mert a belsőbe behatolni gyakran lehetetlen: mondjuk, ez eszköz egyuttal egy darab a célból, szellemi színvonalunk emeléséből és irodalmunk jó hírnevének biztosításából.

Sem a művet, mely magyar fordításban a napokban hagyta el a sajtót, sem a fordítót nem kell e lapok olvasó közönségének bemutatnunk. Sőt felesleges dolgot művelnénk akkor is, ha arra a szerencsés választásra utalnánk, melylyel az kad Aémia említett bizottsága Smithnek, a mesternek munkája után közvetlenül Ricardónak, a mesterét sokban felülmúlt tanítványnak főművét szemelte ki az átültetésre. Valamint felesleges volna hangoztatni azt, hogy mily szerencse a magyar közönségre nézve, hogy Ricardo műve oly lelkes fordító kezébe került, minő Láng Lajos, közéletünk ezen elismert kitünősége. A ki ismeri azt az új irányt, melyet közgazdasági irodalmunkba éppen Láng vezetett be: az tudni fogja, hogy nem üres szóbeszéd, sablonszerű frázis az, melyet a fordító előszavában olvassunk, mikor Láng arról a felejthetetlen élvezetről beszél, melyet neki Ricardo olvasása okozott. Láng volt az, ki erélyesen felszólalt a német történelmi iskola szellemének térfoglalása ellen hazánkban, ő volt az, ki ez iskola újabb túlzó irányának a tudománytalanság vádját vetve szemére, hangosan követelte, hogy íróink térjenek vissza a tudomány hamisítatlan forrásaihoz, Smith, Malthus, Ricardo és Mill könyveihez s ő volt az, ki a »Közgazdaság elmélete« című, 1882-ben megjelent művében ezen a nyomon haladva, népszerűsítette az angol klasszikus közgazdaságtant. Ki volna inkább hivatva széles e hazában visszaadni a nagy angol írónak, a deduktív módszer legragyogóbb kezelőjének, Ricardónak művét, mint éppen a deduktív elmélkedésnek közgazdasági viszonyainkra alkalmazója, Ricardónak magyar tanítványa, Láng Lajos!

Nincs okunk bármit is hozzátenni, vagy elvenni abból, mit a fordító előszavában ez ünnepélyes alkalommal elmond. Azok a húrok, melyek ott érintve vannak, tanszakunk legérzékenyebb húrjai, a melyekhez nem lehet nyulni a nélkül, hogy vagy visszhangot vagy ellenmondást ne keltsünk. Az egyik a gyakorlati részbe tartozik s a szabadság és rend, vagy ha úgy tetszik, az egyén és összesség szempontjának kiegyeztetésére vonatkozik. Ricardot e kérdések, melyek körül pedig az egész mai közgazdasági politika forog, még alig érintették, a mi némi csodálkozásra adhat alkalmat, ha meggondoljuk, hogy abban a korszakban, melyben Ricardo »Alapelvei« megjelentek, századunk második tizedében, a gyáripar által teremtetten nyomora a munkásosztálynak már elijesztő mérveket öltött, sőt épp a párisi békét követő évek gazdasági válságai alatt érte el talán tetőpontját. A magyarázat megkeresése nem tartozik reánk: Ricardo egész szellemiránya odavezetett, hogy az erők teljesen szabad játékát tanulmányozza s így a mesterséges beavatkozásról, mely e játékot zavarná, hallgasson. Egyébiránt tudva van, hogy az angol állam beavatkozása a munkáskérdésbe az 1802. *Morals and health act*-tal elvileg megkezdődött ugyan, de test nélkül való lélek maradt három egész évtizeden át: nincs tehát okunk nagyon csodálkozni, hogy Ricardo nem tartotta szükségesnek ezzel a holt szakaszokban nyilvánuló állami gyámkodással foglalkozni.

Megemlékezik még fordító Ricardonak azon érdeméről, hogy először különítette el az elméletet a gyakorlattól. Elmélet alatt itt azt kell érteni, mit az angoloknál később Senior és még inkább Mill a közgazdaság tudománya — science — alatt értett, ellentétben a mesterséggel — art —, melyet ma nálunk közgazdasági politikának vagy gyakorlati közgazdaságtannak neveznek. Tudjuk, hogy ez az elkülönítés s a tárgyalásnak tisztán csak az elméletre szorítkozása sok bírálatnak volt kitéve; annak jogosultságát, sőt szükségességét azonban ma már beigazoltnak tekinthetjük még az oly tekintélyek ellenkező álláspontja daczára is, minő pl. Wagner Adolf. Mert a gyakorlati közgazdaságtan, ha öntudatos, úgy készül, hogy van egy alapja: az u. n. elmélet, mely megmondja, minő viszonyok minő következményeket hoznak létre; azután van egy célpontja, valamely társadalmi eszmény, nemzeti vagy kosmopolitikus, individualisztikus vagy kollektivistikus: a kettőt úgy, mint két pontot a síkban az egyenes vonal: összeköti a gyakorlati közgazdaságtan. Az elmélet megmondja, mi miért van — ha az eszményn, el, melyet a társadalom kívánatos állapotáról magunknak felállítunk, összeegyeztethető az, a mi van, akkor a gyakorlati tanba azt a tételt vesszük fel, hogy az, a miért van, fentartandó. Ha azonban az eszmény mást kíván, mint a mi van, úgy az ok, a miért a létező előállott, megszüntetendő: a gyakorlati tétel tehát úgy hangzik, hogy az, a miért a létező van, lerombolandó, megváltoztatandó. Ez oly egyszerű logikai menet, hogy itt igazán, a ki á-t és b-t mond, c-t is kell mondania. De a logikai szerkezet természete megkívánja, hogy az első tag készen legyen és oly szilárd alapot képezzen, mely megbirja a nehéz épületet: mert, ha rossz az alap, összeomlik az egész.

Ha az írók, kik közgazdasági problémákkal foglalkoztak, mindig tisztán elkülönítették volna egymástól azt a három lépcsőt, melyet itt lerajzoltunk: mennyi félreértés, mennyi haszontalan vita és perpatvar vált volna kikerülhetővé. Az a sok, szinte engesztel-

hetetlennek látszó gyűlölet, mely iskolát iskolával, író íróval állított szembe, sohasem fejlődött volna ki oly nagygyá, ha az emberek egymást megértik s az eszményt a törvénytől, a gyakorlati postulatot az elméleti hypothesisitől elválasztják. S bizonynyal egy jó darabbal előbbre volna már a közgazdaságtan fejlődése és megmérhetlen hosszal jobban állana annak tekintélye, ha e végzetes zavar közbe nem jő.

Ricardo tudvalevőleg az úgynevezett absztrakt-deduktív módszer klasszikus képviselője. E módszer, ha kellő óvatosság nélkül bannak vele, szülhet botlásokat, feltevései, melyekből kiindul, lehetnek tévesek, a való életnek meg nem felelők, a mikor aztán természetesen következtetései sem állanak helyt: de az átlátszóság, a gondolatmenet logikai tökélye sehol nem nyilvánul oly teljes szépségében, mint ennél a módszernél. A deduktio, mint egy régi, de még mindig szelleme egész friseségével dolgozó francia író mondja, olyan biztos és sima út, mint az aczélsín. S a ki szereti azt az ítélő képességet végtelenül fejlesztő gondolatnázást, mely a deduktív okoskodásban rejlik, az bizonynyal élvezettel fogja átolvasni a könyv minden sorát. S azért nem is fejezhetjük be e röpke bemutatót jobban, mint Ricardo érdemes életrajzírójának, Mac-Colloch-nak azon szavaival: »ille se profecisse sciat, cui Ricardo placebit«.

Dr. Ráth Zoltán.

A soproni takarékpénztár ötven éves története. 1842—1892. Irta

Dr. Berényi Pál. Sopron, 1892.

A mióta a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület 50 évi fennállásának alkalmából megíratta a saját történetét: a jó példa utánzásra talált nemcsak a fővárosban, hanem, mint a kezeink közt levő erős füzet mutatja: a vidéken is. Nagy okunk van ennek örvideni, mert nemcsak pénz- és hitelviszonyaink történetét, hanem egész közgazdasági multunk felderítését viszik előbbre e monografiák. A soproni takarékpénztár emlékkönyve méltán sorakozik a fővárosi intézeteké után; a toll, mely azt megírta, nemcsak ügyesen forog és eleven életet tud önteni a szárazabb tárgyakba is, hanem a gazdasági fejlődés jeleit és menetét finom tapintattal kiérezni tudó szakemberre vall.

A füzetben nagy helyet foglal el a takarékpénztár keletkezésének és élete első évének leírása. Sokszor egész az aprólékosságig megy itt szerzőnk: ámde ez ellen sincs okunk panaszkodni, mert az, a mi a negyvenes évek történetére vonatkozik, legyen bár oly csekélynek látszó részlet, történeti érdekléssel bír, mert a korrajzhoz tartozik. Egészen más feladat egy pénzintézet alakulását, mely ma szemeink előtt megy végbe, leírni és más azt a tapogatózó, kísérletező, mert úttörő munkát ecsetelni, mely ezelőtt ötven évvel minden egyes ily intézetünk létrehozatalához szükséges volt. Az a körülmény például, hogy a soproni takarékpénztár helyiségeit az igazgatók és a választmánytagjai butorozták be az intézetnek ajándékba adott tárgyaikkal s a székeket, melyeken a választmánytagjai ültek, az egyes tagok számlájára szerezte be az igazgató: hogy csupán csak a pénztáros kapott — és pedig 300 ezüst forint — fizetést, míg a többi állással nem járt

díjazás s a pénztárost és könyvelőt is csak egy évre szerződtették mondjuk, e magokban aprólékosnak látszó részletek oly annyira jellemzők a korra és emberekre, hogy azok elmaradása a könyvből valóban kár lett volna. De ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy Berényinek csak a részletek iránt van érzéke: az a leírás, melyet tőle Sopron megyének a század első felében uralkodott gazdasági viszonyairól kapunk, ugy a mezőgazdasági kultúra fejlettségéről s a jobbágyok kedvező helyzetéről, mint az ingó vagyon s a hitel első nyilvánulásairól adott kép is ép oly jól van kidomborítva, mint a milyen hüen látszik festve lenni. S ha majd valaha meg lesz írva egész hazánk gazdasági története: az összehasonlító gondolkozó szerzőnk világánál meg fogja mérhetni azt az óriási irt, mely e század első részében az ország zömét a nyugati kultúra befolyása alatt álló nyugati megyéktől elválasztotta s méltányolni fogja azt a hatalmas haladást, melylyel az utolsó évtizedek e különbséget, ha nem is egészen, de jelentékeny részében, kiegyenlítették. Nagy érdekű a soproni takarékpénztár keletkezése nemcsak azért, mert bölcsőjénél ott állott egyik legnagyobb történeti alakunk, Széchenyi István gróf, hanem azért is, mert megmutatja, hogy régi intézményeink, a sokat gáncsolt és gúnyolt megyék mégis tettek valamit gazdasági haladásunk érdekében is. A mint Fáy tervét Pest megye, ugy a soproni takarékpénztár eszméjét Sopron megye karolja fel, igaz, hogy csak az eszmét, a lelket adva belé, mert már a kivitel munkáját a város, illetőleg a kereskedőosztály néhány jelesének, a mint az akkori hivatalos magyarság mondotta: »spekulativus tárgyakban jártás« magánembereknek vállaira helyezte át.

De terünk nem engedi, hogy a takarékpénztár történetét azon a rögzös uton kövessük, melyet az alapítás utáni első évek, a szabadságharcz zivatarai, az abszolutizmus korlátozásai s az 1873. év válsága jeleznek. Szerző mindezt ritka élénkséggel és vonzó, a figyelmet lebilincselő modorban adja elő. Elég az ahoz, hogy az új intézet, hála vezetői buzgósága és kétségtelenül magas értelmi színvonalának, hamar megszilárdult, kiállotta a viharokat, melyek annyi más hazai pénzintézetet sodortak az enyészet örvényébe, fentartotta magát a helytartótanács kérlelhetetlen szűkkeblősége daczára, melylyel az az intézetet az 1844. évi osztrák Sparkassa-Regulativ békói közé akarta szorítani s ma már elvitathatlanul egyike az ország legelőrehaladottabb es legnagyobb szabású pénzintézeteinek.

Szerzőnk azután, hogy az intézet általános történetét egész a folyó évig követte, külön és elég részletesen foglalkozik az egyes üzletögek fejlődésével, technikájával és eredményeivel. A mellékletek egész sora van a füzethez csatolva: kiemeljük ezek közül a takarékpénztár működésének megkezdéséről kibocsátott hirdetményt, az első részvényesek névsorát, melyben első helyen Széchenyi István gróf szerepel 20 részvényt, az intézet jótékony és közművelődési czélú adakozásainak jegyzékét, mely ötvenhatezer forintot meghaladó összegről szól s aztán azt a grafikus táblát, mely a betétek, kölcsönök és váltótárca állományát 1843 elejétől feltünteti és arról tanuskodik, hogy szerzőnk a statisztikai szemléltetés iránt is bir érzékkel.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Európa államai számokban.

112

A Nemzetgazdasági Szemle mult számában bemutattuk hat európai állam statisztikai évkönyvét. E bemutatás azonban csak a tartalom vázolására és a szerkezet leírására szorítkozott, a gazdag statisztikai adatokból, melyeket az évkönyvek magukban foglalnak, mitsem közöltünk. Pedig a nagyközönség előtt épen ez bir nagyobb érdekléssel. Mert a statisztikai adatoktól ma már hazai közönségünk sem idegenkedik többé; legjobban bizonyítja ezt, hogy a napi sajtó, mely csodálatos ügyességgel tudja ellesni a közönség izlését és kívánságát, tömérdek statisztikai adatot közöl, főleg a közgazdaság köréből, de azonkívül más ágaiból is a statisztikának. A napi sajtó azonban, mely lázas sietséggel nyújtja közléseit, nem mindig ér rá sem a források megbírálására, melyekből merit, sem az adatok mérlegelésére, melyeket közöl; innen van az, hogy tömérdek téves statisztikai adat kerül forgalomba, mely vagy az embereket vezeti tévútra, vagy a statisztika hitelét rontja meg. Hogy a külföldre vonatkozólag az eredeti hiteles forrásokból meritett fontosabb adatok könnyen kezelhető alakban hozzáférhetővé váljanak a hazai közönségnek, e folyóirat hasábjain egy rövid, rendszeres ismertetést kezdünk meg az egyes európai államokról s dióhéjba szorítva, a hivatalos statisztikai adatok segélyével egy-egy rövid tájékoztató képet akarunk papírra vetni a különböző országokról. A sort Franciaországgal kezdjük meg, nyomról-nyomra követve annak kitűnő évkönyvét, mely, a mint e folyóirat mult számában említettük, egyike az e nemű legkiválóbb hivatalos kiadványoknak.

I. Franciaország.

Franciaország *területe* jelenleg 528.876 négyzetkilométer. E század második felében két lényeges változáson ment át. 1860-ban Szavoja és Nizza annexiója folytán 12.770 négyzetkilométerrel növekedett, ellenben 1871-ben Elzász és Lotharingia elvesztése folytán 14.000 négyzetkilométerrel fogyott.

Népességének fejlődését 1801 óta a következő kimutatás tünteti fel:

A népszámlálások éve	A népszámlálások szerint			Franciaország jelenlegi területét véve alapul		
	Összes népesség	szaporodás fogyas (—)	lélekszám □-kilo-méterenkint	Összes népesség	szaporodás fogyas (—)	lélekszám □-kilo-méterenkint
1801	27,349.003	—	51.6	26,930.756	—	50.9
1806	29,107.425	1,758.422	54.9	28,572.569	1,641.813	54.0
1821	30,461.875	1,354.450	57.5	29,971.176	1,398.607	56.5
1826	31,858.937	1,397.062	60.1	31,129.527	1,158.351	58.8
1831	32,569.223	710.286	61.4	31,787.900	658.373	60.1
1836	33,540.910	971.687	63.3	32,759.829	971.929	61.9
1841	34,230.178	689.268	64.6	33,406.864	647.035	63.2
1846	35,400.486	1,170.308	66.8	34,546.975	1,140.111	65.3
1851	35,783.179	382.693	67.1	34,901.938	354.963	65.8
1856	36,039.364	256.185	68.0	35,174.124	272.186	66.5
1861	37,386.313	1,346.949	68.8	35,844.902	670.778	67.7
1866	38,067.064	680.701	70.1	36,495.489	650.587	69.0
1872	36,102.921 (—)	1,964.143	68.2	36,102.921 (—)	392.568	68.2
1876	36,905.788	802.867	69.7	36,905.788	802.867	69.7
1881	37,672.048	766.260	71.2	37,672.048	766.260	71.2
1886	38,218.903	546.855	72.2	38,218.903	546.855	72.2
1891	38,343.192	124.289	72.5	38,343.192	124.289	72.5

Az összes népnövekedés 90 év alatt, Franciaország jelenlegi területét véve alapul 11,412.436 lélek volt, évenként átlagosan 126.805. De mily különbség az egyes korszakok közt! Mig a század legelején, épen a napoleoni háborúk alatt az évi népnövekedés 328.363 lelkett tett, a két utolsó népszámlálás közötti évtödben, daczára, hogy a nép fejlődését, az 1890. évi influenzán kívül semmi sem zavarta meg, az évi átlag nem volt több 24.858-nál.

A csekély szaporodás sem egyenletesen oszlik meg az ország minden része között; a departement-ok többségében a népesség határozottan fogy. Az 1886. évi népszámlálás 58 departement-ban szaporodást s csak 29-ben konstatált fogyást, az 1891. ápril 12-én végrehajtott népszámlálás szerint ellenben csak 32 departementban szaporodott a népesség (összesen 523.290 lélekkel), mig 55 megyében (399.001 lélekkel) megfogyott. A gyarapodó népességű megyék közt első helyen Seine departement áll, 180.506 főnyi szaporodással, mit Párizs hatalmas felszívó ereje okoz, azután következik az iparos Nord megye 66.157, Rhône departement 33.825, Bouches-du-Rhône 25.765 főnyi szaporodással, az előbbi Lyon, az utóbbit Marseille jelenléte magyarázza. A népfogyás a túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkozó megyékre esik s Lot megyében volt legnagyobb, 17.629 lélek, mely több mint 60%-át teszi az 1886. évi létszámnak s közel 1 1/2%-o évi fogyásnak felel meg. A francia népnek természetes növekedése igen csekély s évről-évre hanyatlik, a mint a következő számok mutatják:

	Születés	Halálozás	Természetes szaporodás
1884-ben	937.758	838.784	98.974
1885-ben	924.558	836.897	87.661
1886-ban	912.838	860.222	52.616
1887-ben	899.333	842.797	56.536
1888-ban	882.639	837.867	44.772
1889-ben	880.579	794.933	85.646
1890-ben	838.059	876.505 (—)	38.446

A születési többlet jóformán megszakítás nélkül évről-évre fogy és ezt nem a nagy halálozás, hanem a születések állandó hanyatlása okozza. Franciaországban a születési arány korábban is mérsékelt volt, de az újabb időben oly kedvezőtlenre vált, hogy a francia államférfiak és közigazdák a legnagyobb aggodalommal néznek Franciaország jövője elé. A születési arány fokenkénti súlyedését a következő számok mutatják legszembeszökőbben:

	1000 lélekre esett születés		1000 lélekre esett születés
1801—1810 . . .	32·3	1871—1880 . . .	25·4
1811—1820 . . .	31·6	1881—1885 . . .	24·6
1821—1830 . . .	30·8	1886-ban	23·9
1831—1840 . . .	29·0	1887-ben	23·5
1841—1850 . . .	27·4	1888-ban	23·0
1851—1860 . . .	26·3	1889-ben	22·9
1861—1870 . . .	26·3	1890-ben	21·9

Ezt részint a nagyon elterjedt egy gyermekrendszer, részint az egészen meddő házasságok nagy száma okozza. Különben a házasságkötések számában is hanyatlás észlelhető.

	Házasságkötések száma		Házasságkötések száma
1884-ben . . .	289.555	1888-ban . . .	276.848
1885-ben . . .	283.170	1889-ben . . .	272.934
1886-ban . . .	283.208	1890-ben . . .	269.332
1887-ben . . .	277.060		

Az *elválások* száma 1888-ban 4.708-ra rúgott, melyek a házasságban eltöltött évek szerint következőleg oszolnak meg:

A házasság tartama	Az elválások száma	A házasság tartama	Az elválások száma
2 évnél kevesebb . .	121	15—20 év . .	740
2—5 év	520	20—25 » . .	437
5—10 »	1.275	25 évnél több .	453
10—15 »	1.162	Összesen .	4.708

Érdekes tünemény, hogy az új házasságok közt aránytalanul kevesebb az elválás, mint a hosszabb tartamú házasságok között.

Franciaországból 1888-ban összesen 23.339 egyén *vándorolt* ki, legtöbb a Pirénék aljában fekvő departementokból, honnan 5 megyéből több mint 6.000 ember távozott el, új hont keresni. A kivándorlók túlnyomó része Dél-Amerikába megy; de jelentékeny az Éjszak-Amerikába települők száma is. Kivándorolt ugyanis:

Éjszak-Amerikába és Canadába	4.142
Mexikóba és Közép-Amerikába	128
az Antillákra	69
Columbiába, Venezuelába, Ecuadorba . . .	148
Chilibe és Peruba	716
Brasiliába	1.396
Montevideóba és Buenos-Ayresbe	16.716
Afrikába	22
Egyéb tartományokba	2

Összesen 23.339

A kivándorlók közül 10.940 Bordeauxban, 10.628 Havreben, 1.561 Marseilleben, 210 pedig Saint-Nazaireben szállt hajóra.

Felette érdekesek az *épületek becsértékére* vonatkozó adatok, melyeket a statisztikai évkönyv a pénzügyminister egyik kiadványa alapján közöl. ¹⁾ A francia épületek új értékbecslése 1887. augusztus havában vette kezdetét s 1889. november hóban fejeztetett be.

A főbb adatok:

házak száma	8,914 523
gyárak »	137.019
együtt	9,051.542
Az évi bér-érték (vagy használati érték — valeur locative réelle)	
házak után	2.597,686.446 frank,
gyárak után	212,725.689 »
együtt	2.810,412.135 frank.
Tiszta jövedelem:	
házak után	1.948,264.852 frank
gyárak után	141,817.118 »
együtt	2.090,081.970 frank.
Eladási érték:	
házak	46.136,990.665 frank,
gyárak	3.183,993.649 »
együtt	49.302,984.314 frank.

Ezek szerint átlagosan egy ház tiszta jövedelme 219, adásvévi értéke pedig 5.175 frank s a tiszta jövedelem az értéknek 4.22%-kát teszi, míg a gyárak átlagos tiszta jövedelme 1.035, átlagos eladási értéke 23.237 frankot tesz s az előbbi 4.45%-át képviseli az utóbbinak.

Az összes ingatlanok tiszta jövedelmét s eladási értékét pedig a következő kimutatás tünteti fel:

	Tiszta jövedelem	Eladási érték	Tiszta jövedelem az eladási érték százalékában
Épületek (propriété bâtie)	2.090,081.970 frank	49.320,884.314 frank	4.24%
Földbirtok (propriété non bâtie) . . .	2.645,505.565 »	91.583.966.075 »	2.89%
együtt . .	4.735,587.535 frank	140.904,850.389 frank	3.36%

A fekvőségek összes értéke tehát közel 141 milliárd frankra tehető, s ha figyelembe vesszük, hogy az ingó vagyon is mily óriási mértékben halmozódott fel, fogalmat alkothatunk Franciaország roppant gazdagságáról.

Franciaországban számos intézmény van a *közsegély és jótékonyosság* gyakorlására. Legkiterjedtebb ezek közül a *jótékonyági hivatalok* (bureaux de bienfaisance) működése. Ilyen hivatal 1888-ban 15.138 állott fenn s összesen 1,647.720 egyént segélyezett, bevételeik 38,359.101 frankra, kiadásai pedig 35,893.331 frankra rúgtak. Számra nem érik utól, de fontosságra meg is haladják a jótékonyági hivatalokat a *kórházi intézetek* (établissements hospitaliers); ezeknek három kategóriáját különböztetik meg, a tulajdonképeni kórházakat

¹⁾ Documents relatifs à la grande enquête sur la propriété bâtie. Paris, 1890.

(hospitaux), betegek gyógykezelésére; a menedékhelyeket (hospices) öregek, ügyefogyottak, árvák és talált gyermekek befogadására, végre kórházi menedékhelyeket (hospitaux-hospices), melyek a két célt egyesítik. A kórházak száma 1888-ban 300, a menedékhelyeké 439, a kórházzal összekötött menedékhelyeké 892 s az összes e nemű intézeteké 1.631 volt. Mindezekben összesen 2.906 orvos volt alkalmazva, azonkívül 11.199 apáca, 2.979 egyéb alkalmazott és 13.416 szolgálta működött, úgy, hogy az összes kórházi személyzet meghaladta a 30 ezeret. Összesen 178.637 ágy volt berendezve, 13.108 a katonai, 64.780 a polgári betegek számára, 60.642 az ügyefogyottak, aggok és gyógyíthatlanok, 14.769 gyermekek, 25.338 ágy pedig az intézeti személyzet számára. A kórházi intézetek összes évi bevétele az utóbbi öt év alatt 107⁶ és 118⁴ millió frank közt, összes kiadása pedig 109 millió és 113⁶ millió frank közt váltakozott. A betegforgalmat a következő számok mutatják:

	férfi	nő	gyermek
Létszám 1888. január 1-én	24.883	16.844	6.431
Az év folytán felvétel	250.848	136.812	50.113
Együtt	275.731	153.656	56.544
Gyógyultan távozott . .	222.923	119.583	42.257
Egyéb okból távozott . .	5.257	1.869	1.463
Meghalt	23.548	14.937	6.386

Együtt 251.728 136.389 50.106

Létszám 1888. decz. 31-én 24.003 17.267 6.438

Az eltöltött napok száma 9,019.015 5,954.999 2,651.843

Ugyanigy részletezve az aggok és ügyefogyottak forgalmát:

	férfi	nő	gyermek
Létszám 1888. január 1-én	23.944	25.725	7.225
Az év folytán fölvetetett	8.943	8.947	2.341
Együtt	32.887	34.672	9.566
Eltávozott	3.459	3.742	1.876
Meghalt	4.992	4.823	346

Együtt 8.451 8.565 2.222

Létszám 1888. decz. 31-én 24.436 26.107 7.344

Az eltöltött napok száma 7,834.954 8,603.609 1,193.293

Az ápolt gyermekekről pedig a következő kimutatás nyújt áttekinthető képet:

	fiú	leány	együtt
Létszám 1888. január 1-én			
a menedékházakban . .	1.051	1.017	2.068
Vidéken elhelyezve . . .	31.080	28.455	59.535
Az év folytán fölvetetett	7.090	6.522	13.612
Összesen	39.221	35.994	75.215

Eltávozott a meghatározott kor betöltésével, szülőihez vagy jöltevőjéhez vonult
Meghalt:

menedékházban 509 440 949
vidéken 987 922 1.909

Létszám 1888. decz. 31-én:

menedékházakban . . . 1.088 1.084 2.172

vidéken elhelyezve . . . 32.290 29.611 61.901

otthon segélyezett gyermekek 23.249 21.349 44.598

A menedékházakban vagy vidéken elhelyezett gyermekek tartása 11·9 millió frankba került, az otthon segélyezett gyermekekre pedig 5·2 millió frank adatott ki, úgy, hogy a jótékonyagnak ez az ága összesen 17·16 millió frank költséget emésztett föl.

Számos intézet szolgál az *elmebetegek befogadására* is, részint állami, részint magánintézetek. Ezekben az elmebetegek forgalma következő volt:

	férfi	nő	együtt
Létszám 1888. január 1-én	25.561	28.936	54.497
Az év folytán fölvetetett			
első ízben	6.419	5.522	11.941
visszaesők	1.965	2.040	4.005
összesen	33.945	36.498	70.443
Gyógyultan távozott . .	1.772	1.457	3.229
Áthelyeztetett vagy más- ként távozott	2.590	2.676	5.266
Meghalt	3.577	2.784	6.361
Összesen	7.939	6.917	14.856

Azok közül az intézetek közül, melyek célja a *jövőről való gondoskodás* (institutions de prévoyance), először is a *zálogházakat* említjük fel. A zálogházi forgalom 1888-ban következő volt:

	A zálogba tett tárgyak száma	A zálogra kapott összeg
10 franknál kevesebb	2,227.036 darab	11,576.302 frank
10—50 frank	728.956 »	16,908.663 »
51—100 »	152.000 »	10,083.429 »
101—500 »	74.070 »	13,536.259 »
500 frankon felül	5.766 »	8,028.213 »
Összesen	3,187.828 darab	60,132.866 frank

A lejárát 1,352.340 tárgynál újított meg, kiváltatott 2,803.970 tárgy, 333.773 darab tárgy pedig 7·64 millió frank értékben eladatott.

Jelentékeny szerepet játszik a jövőről való gondoskodás terén az 1850-ben alapított *nemzeti nyugdíj-pénztár is* (caisse nationale des retraites pour la vieillesse), mely az állam garanciája alatt áll s a letéti pénztártól kezeltetik; de még fontosabb ennél a *takarékpénztárak* működése, melyek ott, mint valóságos humanisztikus intézetek szerepelnek. 1889-ben 543 takarékpénztár működött, 1028 gyűjtőhellyel s ugyanazon év végén 5,538.638 darab betéti könyvecske volt érvényben 2.683,595.803 frank betéti összeggel, úgy hogy átlagosan egy-egy betéti könyvben 484·52 frank volt elhelyezve. Az új betétek a mondott évben 707·89 millió frankra rúgtak. A takarékbetétek gyors emelkedése csak a hetvenes évek közepén kezdődött, 1874 végén a betéti állomány még csak 573·5 millió frank volt, már 1877-ben 862·8 millió, öt év múlva pedig 1.754·1 millió. A közönséges takarékpénztárakat kiegészíti az 1882-ben alapított postatakarékpénztár, melynél 1889 végén már 1,301.743 betéti könyvecske volt érvényben.

A humanizmus nagymérvű elterjedéséről tesznek tanúságot azok a *kegyes alapítványok*, melyek évenként részint különböző valóságos és jótékony intézeteknek, részint közczélokra a községeknek és departementoknak hagyományoztatnak. Ezeknek az alapítványok-

nak évi összege az utóbbi öt év alatt 23·34 és 36·39 millió frank között ingadozott.

A *kölcsönös segélyegyletek* száma 1888-ban 8.638-ra rúgott 190.346 tiszteleti taggal, kik az egyleteket csak adományaikkal segélyezték, minden vizsontszolgáltatás nélkül és 1,022.652 rendes taggal, a rendelkezésükre álló összeg az év végén megközelítette a 80 millió frankot.

Az 1868. jul. 11-ki törvénnyel, tehát állami kezdeményezésre s állami igazgatás alatt alapítottatott 1868-ban a munkások érdekében a nyugdíj-pénztár, halálesetre és baleset ellen, melyek azonban valami nagy működési körrel nem bírnak.

Franciaország *közüktatási ügyéről* is idejegyzünk néhány adatot az 1888/89. tanévet véve alapul. A *kisdedővodák* száma 5.158-ra ment, 1821 világi és 3337 egyházi óvoda állt fenn, a világiak közül csak 242 volt magán intézet, az egyháziak közül ellenben 2.354, a vezető személyzet 8.261 főből állt s 340 685 fiú és 342.483 leány, összesen tehát 683.168 gyermek iratott be, és pedig a világi óvodákba 303.610, az egyháziakba ellenben 379.558. *Elemi iskola* összesen 80.713 állt fenn, 62.231 világi és 18.482 egyházi, a tanszemélyzet az előbbieken 93.658, az utóbbiakban 47.031 főre ment s a növendékek száma ott 3,851.892-re, itt 1,693.508-ra rúgott. A *középiskolák* közül 110 lyceumban 23.367 bennlakó és 26.611 bejáró növendék tanult, 226 collegiumban pedig 13.038 bennlakó és 20.546 bejáró növendék. Franciaország 11 egyetemén a különböző szakokból 1888-ban 13.374 egyén nyert diplomát.

Érdekes az a kis kimutatás, mely a párizsi színházak és egyéb közlátványosságok nyers bevételeit mutatja. Ime a bevételek főösszege 13 évről:

1877-ben	20,978.180 frank	1884-ben	25,984.054 frank.
1878-ban	30,657.499 »	1885-ben	25,590.077 »
1879-ben	26,619.310 »	1886-ban	25,074.458 »
1880-ban	22,614.618 »	1887-ben	22,032.440 »
1881-ben	27,434.418 »	1888-ban	23,007.074 »
1882-ben	29,068.592 »	1889-ben	32,138.998 »
1883-ban	29,144.609 »	1890-ben	23,013.459 »

Különösen a két kiállítási év (1878 és 1890) bevétele rúgott igen magasra. A mi a fontosabb intézeteket illeti, e 13 év alatt az opera-színház évi bevétele 2,784.005 és 3,979.670 frank között az Opera Comique-é 1,121.955 és 1,937.028 frank között, a Théâtre-Français-é 1,606.161 és 2,389.221 frank között, a Hippodrom-é pedig 1,133.900 és 2,838.191 frank közt ingadozott.

Franciaország Európa *mezőgazdasági* termelésében fontos szerepet játszik, bár a gazdálkodás a belterjességnek azt a fokát, melyet Belgiumban, vagy Angliában látunk, Franciaországban (az egész országot véve, mert egyes departementokban itt is magas fokon álló belterjes művelés divik) távolról sem éri el s az említett két országnál jelentékenyen csekélyebb népsűrűség mellett is évről-évre igen tekintélyes gabonabevitel válik szükségessé. Az 1889. év termése normálisnak mondható s így meglehetősen kifejezi az átlagos termést. A gabonaneműek aratási eredménye következő volt:

	Bevetett terület hektárakban	Összes termés hektoliterekben	métermáz- sákban	Átlagos termés hektáronként hektoliter	méter- mázsa
1. Buza . . .	7,038.968	108,319.771	82,230.671	15·39	11·82
2. Kétszeres .	299.580	4,560.564	3,374.168	15·21	11·26
3. Rozs . . .	1,599.496	23,126.806	16,583.768	14·46	10·37
4. Árpa . . .	873.499	15,805.530	9,982.874	18·09	11·42
5. Tatárka . .	590.811	9,334.800	5,803.566	15·79	9·59
6. Zab	3,758.579	85,259.511	39,949.561	22·68	10·62
7. Tengeri . .	558.351	9,150.549	6,611.790	16·39	11·84
8. Köles . . .	44.941	533.045	359.546	11·86	8·00

A buza átlagos súlya hektoliterenként 76·83 kg., a rozsé 71·71, az árpáé 63·14, a zabé 46·35 kg. volt. A hektáronkénti átlagos termés magasnak éppen nem mondható, de vannak egyes departementek, hol az angol termés-átlagokkal versenyez, így Nordmegyében a buza hektáronként átlagosan 27·64 hektoliter (21·52 métermázsa), Oise departementban 24·30 hl. (19·00 mm.) termést adott. Franciaország legnagyobb buzatermése (1882-ben) 122·1 millió hektoliterre rúgott.

A többi mezőgazdasági terményekről a következő kimutatás nyújt felvilágosítást:

	Terület hektárakban	Összes ter- més métermáz- sákban	Átlagos ter- més hektá- ronként
Burgonya	1,454.794	106,998.419	73·55
Takarmányrépa	316.838	80,374.285	253·67
Here	987.389	43,133.891	43·78
Lucerna	800.483	39,688.485	49·58
Baltaczim	642.080	24,029.688	37·42
Természetes kaszálók, széna	4,822.261	163,390.054	33·88
» » sarjú	—	33,490.964	—
Repcze	61.091	735.938	12·04
Káposztarepcze	10.745	54.130	5·04
Mák	15.598	149.207	9·56
Gomborka	1.006	9.134	9·08
Kender	53.825	—	—
» fonál	—	394.205	7·32
» mag	—	183.401	4·05
Len	34.255	—	—
» fonál	—	240.866	7·03
» mag	—	180.352	5·76
Czukorrépa	226.341	71,445.260	315·65
Dohány	16.264	205.229	12·68
Komló	3.135	38.004	12·12

A buzatermelésre vonatkozólag a francia évkönyv egész 1822-ig visszamenő adatokat közöl, a mondott évben az összes buza-termés mennyisége 50·8 millió hektoliterre rúgott, ettől kezdve a huszas években az évi termés 56·8 és 64·3 millió közt, a harminczas években 52·8 és 80·1 millió közt, a negyvenes években 60·7 és 90·8 millió közt, az ötvenes években 63·7 és 110·4 millió közt, a hatvanas években 75·1 és 116·8 millió közt, a hetvenes években 72·8 és 136·4 millió közt, a nyolczvanas években pedig 96·8 és 122·1 millió hektoliter közt ingadozott. Nem érdektelen, hogy 1863-ban, midőn hazánkban példátlan rossz termés sújtotta a mezőgazdaságot, Francia-

országnak oly gazdag aratása volt, mely az addig leggazdagabbnak tartott 1857. évi termést is több, mint 6 millió hektoliterrel múlta felül. A hektáronkénti átlag-termés egy-egy évtizedben csak a végleteket mutatva ki, a következőleg alakult:

a huszas	években	10 ⁶⁰ —12 ⁷⁹	hektoliter.
a harminczas	»	10 ⁵³ —15 ⁵²	»
a negyvenes	»	10 ²³ —15 ³¹	»
az ötvenes	»	10 ²⁶ —16 ⁷⁵	»
a hatvanas	»	11 ¹³ —16 ⁸³	»
a hetvenes	»	11 ³⁸ —19 ⁶⁴	»
a nyolczvanas	»	13 ⁹¹ —17 ⁶⁸	»

Kétségtelen ezekből a számokból is, hogy az átlag-termés az utóbbi évtizedek alatt jelentékenyen javult. Még érdekesebb a buzaár ingadozása, melyet évről-évre közlünk, a közel hét egész évtizedről:

Év	Buzaár hektoliterenkint	Év	Buzaár hektoliterenkint	Év	Buzaár hektoliterenkint
1822	15 ⁴⁹	1845	19 ⁷⁵	1868	26 ⁶⁴
1823	17 ⁵²	1846	24 ⁰⁵	1869	20 ³³
1824	16 ²²	1847	20 ⁰¹	1870	—
1825	15 ⁷⁴	1848	16 ⁰⁵	1871	25 ⁶⁵
1826	15 ⁸⁵	1849	15 ³⁷	1872	23 ¹⁵
1827	18 ²⁰	1850	14 ³²	1873	25 ⁶²
1828	22 ⁰³	1851	14 ⁴⁸	1874	25 ¹¹
1829	22 ⁵⁹	1852	17 ²³	1875	19 ³²
1830	22 ³⁹	1853	22 ³⁹	1876	20 ⁵⁹
1831	22 ¹⁰	1854	28 ⁸²	1877	23 ⁴⁴
1832	21 ⁸⁵	1855	20 ³²	1878	21 ²⁵
1833	15 ⁶²	1856	30 ⁷⁵	1879	22 ¹²
1834	15 ²⁵	1857	24 ³⁴	1880	22 ¹⁹
1835	15 ²⁵	1858	16 ⁷⁵	1881	22 ²¹
1836	17 ³²	1859	16 ⁷¹	1882	19 ²⁹
1837	18 ⁵³	1860	20 ²⁴	1883	19 ⁰⁰
1838	19 ³¹	1861	24 ⁵⁵	1884	17 ⁷⁶
1839	22 ¹⁴	1862	23 ²⁴	1885	16 ⁴¹
1840	21 ⁸⁴	1863	19 ⁷⁸	1886	16 ⁵⁴
1841	18 ⁵⁴	1864	17 ⁵⁰	1887	17 ⁷¹
1842	19 ⁵⁵	1865	16 ⁴¹	1888	18 ⁷⁹
1843	20 ⁴⁶	1866	19 ⁶¹	1889	18 ⁰⁹
1844	19 ⁷⁵	1867	26 ¹⁹		

A lefolyt 68 év alatt a buzaár 1850-ben és 51-ben volt a legalacsonyabb, de nem szabad feledni, hogy a legutóbbi évtizedben a védvám hatása is érvényesül a buzaár alakulásában.

A gyümölcsstermelésre vonatkozólag a következő néhány adatot találjuk a francia évkönyvben:

gesztenye	—	4,682.904	—
dió	—	1,055.952	—
olajbogyó	—	1,334.570	—
alma, gyümölcsbornak . . .	—	4,169.589	—
szilva	—	433.688	—
eper	—	2,083.920	—

Franciaország szőlőterülete 1889-ben 1,836.831 hektárt képviselt, miből 1,565.709 hektár a négy évnél öregebb, 271.122 hektár pedig az új ültetésű szőlőkre esett, az összes bortermés 24·03 millió hektolitert, hektáronként 13·08 hektolitert tett s a termés összes értéke 758·33 millió frankot képviselt. A phylloxerától Franciaország szőlőművelése is végzetlenül sokat szenvedett s daczára a rendkívüli erőfeszítésnek, melyet a francia nép az elpusztult szőlők újraültetése körül kifejt, a szőlőterület is folyvást csökken. Már 1835-ben 2,118.709 hektár terület volt szőlővel beültetve, 1873-ig ez a terület 2,428.637 hektárra emelkedett, azóta szakadatlanul csökken s másfél évtized alatt, daczára a nagy kiterjedésű új ültetéseknek, kerek szám 600.000 hektárral fogyott. A bortermés is erősen leszállt, a hatvanas évek elejétől 1878-ig bezárólag 29·7 és 78·2 millió hektoliter között váltakozott, azóta pedig 24·0 és 46·2 millió között.

A híres bortermő Franciaországba egészen az 1854., 1855. és 1856-ki egymást követő példátlan rossz termésig a borbevitel alig ment többre pár ezer hektoliternél; 1857-ben már a 600 ezeret is meghaladta, de a következő évben ismét leszállott 114 ezerre s csakis a hetvenes években, már a phylloxera-vész hatása alatt, kezdett ismét emelkedni, 1878-ban már 1·6 millió hektoliterre rúgott, 1880-ban 7·2 millióra, 1887-ben és 1888-ban pedig meghaladta a 12 milliót, 1889-ben leszállt ugyan 10·5 millióra, de így is 8·4 millió hektoliterrel múlta felül a kivitelt, holott borból Franciaországnak kiviteli többlet 1858-tól 1877-ig 1·5 és 3·4 millió hektoliter között váltakozott.

A francia nép nagy mértékben űzi a *selyemtenyésztést* is, 1889-ben 254.165 uncia pete költetett ki, az előállított selyemgubók 7,409.830 kilogrammot tettek s így egy uncia pete után 29·15 kgr. selyemgubó esett.

Franciaország állatállományát az alábbi számok mutatják:

Ló	2,881.153	darab
Öszvér	234.622	»
Szamár	376.366	»
Szarvasmarha:		
bika	319.217	»
jármos ökör	1,405.399	»
hízó ökör	508.798	»
tehén	6,469.460	»
tinó egy éven felül	902.466	»
üsző egy éven felül	1,567.387	»
növendékmarha 6 hónaptól 1 évig	1,243.886	»
borjú 6 hónapos korig	1,101.639	»
		együtt . 13,518.252 darab
juh	21,996.731	»
sertés	6,037.743	»
kecske	1,505.470	»

Ezenkívül 2,649.099 méhkas volt tele méhekkal. Az *állati termékekről* is van néhány, habár a dolog természete szerint csak megközelítő adat:

Tej	77,234.241	hektoliter
Gyapjú	588.435	métermázsa
Méz	70.438	»
Viasz	20.807	»

Valóban meglepő a tejnek óriási mennyisége, melynek becsértéke 1.196,342.654 frankot képvisel.

Francziország *bányászata* nem versenyez a német, még kevésbé az angol bánya- és kohóiparral, de azért, főleg a vasgyártás terén szintén nagyon tekintélyes. A francia bányákban 1888-ban 123.708 munkás volt alkalmazva, a munkanapok száma 34,047.699-re, a kifizetett munkadíj pedig 125,037.403 frankra rúgott. Az összes bányákban 1.816 gőzgép volt alkalmazva 90.490 lóerővel s a tüzelőanyag-fogyasztás 1,283.537 tonnát tett. Az előállított összes bányatermékek súlya 26,542.855 tonnára s értéke 265,146.071 frankra rúgott, miből maga a kőszén, a lignitet nem is számítva 22.17 millió tonnával és 229.13 millió frankkal részesült. A kohótermékek közt legfontosabb a vas és acél. Vas 816.973 tonna állítottatott elő 123,231.482 frank értékben, öntött nyers vas 1,683.349 tonna 95,685.806 frank értékben, acél pedig 517.294 tonna, 117,111.928 frank értékben. Az előállított acélból 325.196 tonna 49,453.521 frank értékben Bessemer-acél volt, 158.303 tonna pedig 55,761.880 frk. értékben Siemens-Martin-féle acél.

Francziaország bányászatának és kohászatának fejlődését főbb vonásokban a következő számok mutatják:

Év	Kőszéntermelés	Öntött nyers vas	Vas	Kavart, Bessemer és Martini-acél	Edzett acél	Öntött acél	Acél összesen
		t o	n	n a			
1835-ben	2,506.416	294.799	209.538	2.949	3.307	323	6.579
1840-ben	3,003.332	347.773	237.378	3.546	3.859	857	8.262
1845-ben	4,202.091	438.969	342.261	4.004	6.696	1.673	12.373
1850-ben	4,433.567	405.653	246.196	3.307	5.624	2.050	10.981
1855-ben	7,453.047	849.296	557.217	5.016	11.178	5.780	21.974
1860-ban	8,309.622	898.353	532.211	16.917	6.413	6.518	29.848
1865-ben	11,652.755	1,203.710	769.240	29.499	5.866	5.209	40.574
1870-ben	13,179.738	1,178.113	830.785	81.022	5.229	8.135	94.336
1875-ben	14,956.840	1,448.272	745.753	245.403	2.538	8.447	256.393
1880-ban	18,004.767	1,725.293	965.751	378.525	2.137	8.232	338.894
1885-ben	19,510.530	1,630.648	782.431	539.594	6.948	7.297	553.539
1889-ben	24,303.509	1,734.000	808.724	509.981	1.593	18.123	520.302

A mi leginkább meglep ezekben a számokban, az a technikailag tökéletesített acélgégyártásnak roppant fejlődése az utóbbi másfél évtized alatt. Az öntött nyers vas is óriási arányokban emelkedett, valamint a kőszéntermelés is, mely utóbbi azonban óriás mennyisége dacára 9—10 millió tonnával kisebb a fogyasztásnál, mely 1889-ben már 33.67 millió tonnára rúgott.

A francia *iparban*, szintén 1888-ban, 55.435 gőzgép volt alkalmazva 774.711 lóerővel, 1889-ben pedig 56.865 darab 818.390 lóerővel, mely összegbe azonban a vasutak és hajók gőzgépei nincsenek befoglalva. A lóerő (az 1888. évi állományt véve alapul) az egyes iparágak közt következőleg oszlott meg:

bányák és kőbányák	116.772	lóerő
fémkohók	155.133	»
mezőgazdaság	80.515	»
élelmezési ipar	99.782	»
vegyszeri ipar	39.661	»
textilipar	156.687	»
papíripar, bútór és műszeripar	34.887	»
építkezési ipar	72.690	»
az állam közszolgálatában	18.584	»

Ezenkívül a vasutak szolgálatában 11.290 gőzgép volt alkalmazva 3,470.426 lóerővel, a hajókon pedig 4.776 gőzgép 564.051 lóerővel, úgy, hogy Franciaország összes gőzgépeinek száma 71.501-re rúgott, 4.809.188 lóerővel.

A gőzgépek alkalmazásának terjedésére világot vet a néhány adat, mely a különböző időpontokban, az iparban alkalmazott gőzgépek számát és lóerejét mutatja:

Év	Gőzgépek		Év	Gőzgépek	
	száma	lóereje		száma	lóereje
1840-ben . .	2.591	34.350	1870-ben . .	27.088	336.030
1845-ben . .	4.114	50.187	1875-ben . .	32.006	400.706
1850-ben . .	5.322	66.642	1880-ban . .	41.772	544.152
1855-ben . .	8.879	112.278	1885-ben . .	50.979	694.957
1860-ban . .	14.513	177.652	1889-ben . .	56.865	818.390
1865-ben . .	20.947	255.673			

A *gyapjúipar* szolgálatában 1890-ben 3,329.138 orsó, a *lenipar*ban 475.832, a *kenderipar*ban 31.693, a *jutaipar*ban 66.452 orsó állott, a *pamutipar*ban pedig 4,258.924 orsó működött s 117.231 szünetelt.

Az 1889/90-ki campagne-ban 380 *répaczukorgyár* állott üzemben, hol összesen 54.376 munkás lelt alkalmazást s 2.989 gőzgép működött 43.561 lóerővel. Felhasználtatott összesen 4.222,967.528 kilogramm répa s előállítatott 412,523.441 kg. cukor. Ez a mennyiség azonban Franciaország cukorfogyasztását korántsem fedezi: elfogyasztatott ugyanis 1888-ban:

gyarmati cukor	125,954.644 kg.
idegen cukor	83,664.127 »
belföldi cukor	295,583.889 »

Összesen . . 505,202.660 kg.

A cukorfogyasztás ebben az évben fejenként már 13¹⁵ kilogrammot tett s hogy mily óriási mértékben növekedett, kitűnik onnan, hogy 1873-ban az összes cukorfogyasztás még csak 259,717.427 kilogrammra rúgott, fejenként 7¹⁵ kilogrammra.

A *szesztermelők* száma 1889-ben 243.454 volt; ezek közül 2.876 nagyobb szeszfőzde. Előállítatott:

	szesz
borból	42.140 hektoliter,
gyümölcsborból, körtéből, borseprőből,	
törkölyből, gyümölcsből	61.999 »
répából	824.090 »
melasszból és egyéb cukoranyagokból	559.953 »
lisztes anyagokból	751.266 »
különféle anyagokból	6.515 »

Összesen . . 2,245.963 hektoliter.

Franciaországban 1888-ban 36,020.985 kg. *dohány* fogyasztatott el, 368,494.470 frank értékben és pedig:

szivar	3,494.614 kg.	60,572.976 frank
szivarka	828.908 »	17,621.564 »
burnót	6,048.892 »	68,929.260 »
pipadohány	24,388.653 »	207,116.993 »
bagódohány	1,248.251 »	14,247.345 »
hulladékdohány	11.667 »	6 332 »

A dohányeladás s az abból bevett jövedelem 1815 óta következőleg emelkedett:

Év	millió kilogr.	millió frank	Év	millió kilogr.	millió frank
1815-ben	9.75	53.63	1855-ben	24.53	152.48
1820-ban	12.65	64.03	1860-ban	29.58	193.60
1825-ben	12.82	67.25	1865-ben	30.12	236.59
1830-ban	11.17	67.17	1870-ben	31.35	243.26
1835-ben	12.77	74.34	1875-ben	30.37	311.50
1840-ben	16.02	94.59	1880-ban	33.56	343.07
1845-ben	18.46	111.65	1885-ben	36.29	373.91
1850-ben	19.22	121.81	1888-ban	36.02	368.49

A dohánymonopolium jövedelme az utóbbi négy évtized alatt több mint megháromszorozódott; míg az eladott dohány mennyisége csak alig, hogy megkétszereződött.

Gazdasági és szociális szempontból nagyon fontosak az *ipari sztrájkok*. 1888-ban 110 sztrájk fordult elő Franciaországban, 24.134 munkás vett bennök részt; egy sztrájk átlagos tartama 19-s nap volt, de fordult elő olyan sztrájk is, a mely 233 napig tartott; az elveszett napok száma 478.391-re rúgott. Az összes sztrájkok közül 22 a munkások javára, 24 a munkaadó és munkások kölcsönös érdekébeniségével, 64 pedig a munkások hátrányára végződött.

Az 1889. évben találmányok számára összesen 9.287 *szabadalom* állt fenn s 6.269 belföldi és 396 külföldi *védjegy* volt bejegyezve.

Franciaország *külkereskedelmi forgalma* azon időponttól, midőn III. Napoleon, szakítva az addigi védvamos politikával, a szabad kereskedelem hívei közé szegődött s megkötötte Angliával a híres vámszövetséget (1860-ban) roppant arányokban emelkedett s ezt a fejlődést még a későbbi védvamos politika sem volt képes megakasztani; csak az a feltűnő, hogy a legutóbbi védvamos korszakban épen a bevétel emelkedett nagyon erősen, a kivitelnél távolról sem látunk hasonló emelkedést. A speciális forgalmat véve, 1889-ben nemes fémek nélkül az áruforgalom értéke volt:

bevétel	4.316,767.504 frank
kivitel	3.703,956.504 »

Összes forgalom . 8.020,724.008 frank.

A forgalom fejlődését öt évenként az alábbi számok tüntetik fel:

Év	Bevétel millió frank	Kivitel millió frank	Év	Bevétel millió frank	Kivitel millió frank
1830-ban	489	453	1865-ben	2.642	3.088
1835-ben	520	578	1870-ben	2.867	2.802
1840-ben	747	695	1875-ben	3.537	3.873
1845-ben	856	848	1880-ban	5.033	3.468
1850-ben	791	1.068	1885-ben	4.088	3.088
1855-ben	1.594	1.558	1889-ben	4.317	3.704
1860-ban	1.897	2.277			

1876-ig a legnagyobb bevétel 3.988,000.000 frankot képviselt, a legnagyobb kivitel ellenben 3.873,000.000 frankot, mi legjobban feltűnteti a bevétel és kivitel növekedésének egymástól nagyon is eltérő arányát. Eddigelé a legnagyobb bevétel értéke (1880-ban) meghaladta az öt milliárd frankot, a legnagyobb kivitelé ellenben

(1875-ben) 3.873 millió frankot képviselt. Franciaország forgalma a fontosabb származási és rendeltetési helyek szerint 1889-ben következő volt:

	Bevitel		Bevitel
1. Angliából . . .	538.3 millió frk	9. Britt Kelet-Indiából . . .	185.9 » »
2. Belgiumból . .	474.9 » »	10. Japánból . . .	134.9 » »
3. Spanyolország-ból	355.4 » »	11. Olaszországból	133.6 » »
4. Németországból	338.4 » »	12. Törökországból	130.6 » »
5. Éjszakamerikai E.-Államokból	306.8 » »	13. Osztrák-Magy. Monarchiából	124.6 » »
6. Argentínából .	218.7 » »	14. Svájczból . . .	101.5 » »
7. Oroszországból	210.2 » »		
8. Algirből . . .	200.6 » »		

Szintén csak a fontosabb rendeltetési országokat véve fel, a kivitel következőleg oszlott meg:

	Kivitel		Kivitel
1. Anglia	999.5 milliófrk	5. Svájc	230.5 milliófrk
2. Belgium . . .	570.7 » »	6. Spanyolország	194.5 » »
3. Németország .	341.9 » »	7. Algir	178.7 » »
4. Éjszakamerikai E.-Államok, .	273.5 » »	8. Argentina . .	169.7 » »
		9. Olaszország .	143.8 » »

A vámbevétel szintén óriási összegekre rúg:

1885-ben	368,599.188
1886-ban	324,595.187
1887-ben	334,520.615
1888-ban	381.287.147
1889-ben	355.593.474

frankot tett, de még érdekesebb, hogy maga a statisztikai illeték 7,099.257 frankra rúgott, míg ugyanabban az évben nálunk áruforgalmi űrlapokból csak 45.560 frt. folyt be. Mig tehát Franciaországban a külkereskedelmi forgalom minden 1000 frankjára 88 centime statisztikai illeték esik, addig nálunk áruforgalmunk minden 1000 frtjára csak 5 kr. esett a bélyeges árnyilatkozatokért bevett összegből.

Franciaország kereskedelmi tengeri hajórajának állománya, szintén 1889-ben, 15.194 hajóból állott 932.735 tonnatartalommal és 89.951 főnyi személyzettel. És pedig volt 1.066 gőzhajó 492.684 tonnatartalommal, 13.447 tulajdonképeni személyzettel és 6.853 gépesszel, fűtővel; továbbá 14.128 vitorlášhajó 440.051 tonnatartalommal és 69.651 főnyi személyzettel.

A francia kikötők 1889. évi hajóforgalmát a következő számok magyarázzák:

Érkezett:

	Hajó	Tonnatartalom
terhelten	26.912	12,835.849
üresen	2.850	588.447
Együtt	29.762	13,424.296

Elindult:

	Hajó	Tonnatartalom
terhelten	21.707	9,397.239
üresen	9.207	4,555.760
együtt	30.914	13,952.999

Lobogók szerint, csak a terhelt hajókat véve:

Érkezett:	Hajó	Tonnatartalom
francia lobogó alatt	8.457	4,645.355
idegen lobogó alatt .	18.455	8,190.494
Elindult:		
francia lobogó alatt	7.883	4,530.636
idegen lobogó alatt .	13.824	4,866.603

Az idegen lobogó alatt rakottan érkezett hajók között volt 11.872 angol hajó 5,221.014 tonnatartalommal, 682 német hajó 578.209 tonnatartalommal, 1365 spanyol hajó 571.727 tonnatartalommal, 1265 norvég hajó 471.002 tonnatartalommal, 1275 olasz hajó 340.918 tonnatartalommal; a rakottan elindult hajók között pedig 8.731 angol hajó 2,615.055, 1.339 spanyol hajó 565.440, 453 német hajó 439.644, 1.385 olasz hajó 321.466 tonnatartalommal. A hajóforgalomban a tonnatartalmat tekintve a gőzösök voltak erős túlnyomóságban.

Érkezett:	gőzös tonnatartalommal	vitorláshajó tonnatartalommal
terhelten	11,070.217	1,765.632
üresen	474.355	114.092
együtt . .	11,544.572	1,879.724
Elindult:		
terhelten	8,439.611	957.628
üresen	3,594.265	961.495
együtt . .	12,033.876	1,919.123

A kikötők közül legnagyobb hajóforgalma volt Marseillenek, hol az érkezett és elindult hajók tonnatartalma együtt 7²⁴ millióra rúgott, azután következett Havre 4²² millió, Bordeaux 2⁵⁴ millió, Dunderque 2²³ millió tonna hajóforgalommal.

Az összes francia kikötők hajóforgalmának fejlődését szintén érdekesnek látjuk bemutatni; de csak az érkezett hajók számának és tonnatartalmának közlésére szorítkozunk, mert ettől — minthogy a terhelt és üres hajókat összefoglaltuk — az elindult hajók száma és tonnatartalma valami lényegesen nem különbözik:

	A francia kikötőkbe érkezett gőzhajók		vitorlás hajók	
	száma	tonnatartalma	száma	tonnatartalma
1840-ben . . .	2.479	281.373	15.782	1,608.429
1845-ben . . .	3.248	430.748	16.947	1,898.483
1850-ben . . .	3.396	504.073	16.925	1,779.304
1855-ben . . .	4.673	986.085	20.378	2,568.587
1860-ban . . .	5.872	1,267.331	21.679	2,898.045
1865-ben . . .	8.930	2,190.646	23.936	3,037.550
1870-ben . . .	10.514	3,440.820	22.312	3,371.773
1875-ben . . .	13.298	5,118.944	22.276	3,151.465
1880-ban . . .	16.320	7,896.117	22.421	4,470.831
1885-ben . . .	18.831	10,500.008	12.462	2,292.283
1889-ben . . .	20.525	11,544.572	9.237	1,879.724

Bámulatos a fejlődés csak egy pár évtized alatt is, különösen a gőzhajóké, melyek az utóbbi évtized alatt nemcsak háttérbe szorították, hanem úgyszólván elnyomták a vitorlás hajózást. A vitorlás hajók száma és tonnatartalma 1855-ben hasonlíthatatlanul nagyobb

volt, mint 1889-ben, míg a gőzhajóké csak valami tizenketted részét tette az 1889. évinek.

Franciaország közlekedési eszközei a fejlettség magas fokán állnak s a mi fő, a különböző közlekedési eszközök közt megvan a szükséges összhang. Sokfelé, mint például nálunk is, a vasutak ápolottak túlságos előszeretettel, Franciaországban ellenben ép oly fejlett a közuti hálózat és a folyamhajózás is. A közutaknak a következő négy főkategóriáját különböztetik meg: a nemzeti, a megyei, a vicinális és a mezei utakat. A nemzeti utak hossza 37.803 kilométer, miből 35.315 kavicsozott köút, 2.488 km. pedig kockakövel van kirakva s a nemzeti utak évi forgalma 3.453,762.294 tonnakilométerre tehető. A mezei utakon kívül a közutak többi kategóriájának hosszúsága következő volt:

1. Nemzeti utak (Routes nationales) 37.803 kilométer
2. Megyei utak (Routes departementales) 48.891 »
3. Vicinális utak (Chemins vicinaux)

Nagy közlekedési utak (Chemins de grand communication) 138.157 »

Helyi érdekű utak (Chemins d'intérêts communica-
tion) 83 872 »

Közönséges vicinális utak (Chemins vicinaux
ordinaires) 381.716 »

Együtt . . 603.745 kilométer.

Összesen . . 690.439 kilométer.

A folyamhajózásról álljon itt e néhány adat:

	Hosszúság kilométer	A szállított terhek összesen	tonnakilométerei kilométerenként
csatornák . . .	7.756	1.751,134.831	308.195
folyók	7.743	1.428,541.791	184.494
Összesen . . .	12.499	3.179,676.622	254.394

Az üzemben volt vasutak összes hosszúsága 1888 végén 35.263 kilométert tett, miből 29.117 km. a 8 nagy társulat hálózatára, 2.468 az államvasuti hálózatra, 2.336 km. pedig a helyi érdekű vasutakra esett. A megnyílt vasutakon kívül épülőben volt 3.278 km. s 4.275 kilométeren megtétettek az előmunkálatok. A mi a vasuti forgalmat illeti, a főbb adatokat a következőkben foglaljuk össze:

	Közérdekű vasutak	Helyi érdekű vasutak
A szállított személyek száma	224,801.159	8,958.991
Személykilométerek száma	7.345,327.924	84,697.636
A személyszállítás bevételei frankokban:		
személyek után	328.882.267	5,382.446
mellékbevételek (podgyász, stb.)	88,579.829	655.875
Összesen	417,462.096	6,038.321
A szállított terhek tonnái	82,355.288	2,385.089
A szállított terhek tonnakilométerei	10.409,134.968	48,212.007
Bevételek teherszállításból frankokban:		
árúk szállításából	589,375.838	5,267.423
mellékbevételek	29,913.000	146.732
Összesen	619,288.838	5,414.155
Összes bevételek	1.080,655.303	11,925.874
Összes kiadások	566,824.595	10,550.076
Tiszta jövedelem	513,830.708	1,375.798

A forgalmat a következő számú járművek teljesítették:

	Közérdekű vasutak	Helyi érdekű vasutak	Együtt
mozdonyok	9.544	193	9.737
személykocsik	22.071	516	22.587
podgyáskocsik, stb.	10.301	137	10.438
teherkocsik	230.223	2.387	232.610

A közforgalomra szolgáló vasutakon a személy- és áruszállítás következőleg fejlődött:

	Személyszállítás		Áruszállítás	
	szállított személyek	személy- kilométerek m i l l i ó k b a n	tonnák	tonna- kilométerek
1845-ben	8 ⁸⁶	247 ⁰⁰	2 ³⁰	97 ⁰⁰
1850-ben	18 ⁷⁴	738 ⁶⁰	4 ²⁷	314 ⁰⁰
1855-ben	32 ⁹⁴	1.822 ⁰⁴	10 ⁵	1.516 ⁹²
1860-ban	56 ⁴⁹	2.520 ⁶¹	23 ⁰⁵	3.118 ⁶¹
1865-ben	81 ⁰⁷	3.225 ⁶⁹	33 ⁹³	5.172 ²²
1870-ben	102 ⁶⁰	4.272 ³⁵	37 ⁰⁷	5.056 ⁹⁶
1875-ben	131 ³¹	4.786 ⁰⁵	58 ⁹³	8.136 ²⁹
1880-ban	165 ¹¹	5.862 ⁶⁰	80 ⁷⁷	10.350 ²⁰
1885-ben	214 ⁴⁵	7.025 ²⁰	75 ¹⁹	9.791 ⁴⁴
1889-ben	244 ⁶⁶	8.627 ⁸⁷	87 ⁰⁴	11.052 ³⁷

A *közüti vasutak* hosszasa 1889-ben 789 kilométerre rúgott, miből 525 km. lóerejű, 264 km. pedig gőzerejű pályákra esett. A beruházási tőke 153³⁹ millió frankot képviselt, a kiadások 40⁰⁶ millió, a bevételek 32⁶⁷ millió frankot.

A francia *posta és távirda* roppant működéséről kellő képet alkotunk, ha megemlítjük, hogy 1888-ban a szállított levelek és nyomtatványok darabszáma 1.593,517.372-re, a sürgönyöké pedig 29,306.712-re rúgott. A levélpostai küldemények közt volt 682⁹ millió közönséges levél, 421⁹ millió darab hirlap és folyóirat és 378⁶ millió darab különböző nyomtatvány.

A levélpostai szállitmányok, valamint a sürgönyforgalom, továbbá a posta és távirda jövedelmének növekedését az alábbi számok mutatják:

Év	Levélpostai szállitmányok millió darab	Sürgönyök	A posta- jövedék millió frank	A távirda bevételei
1830-ban	103 ⁷⁶	—	30 ¹³	—
1835-ben	124 ³³	—	33 ⁹¹	—
1840-ben	146 ⁷¹	—	40 ⁶²	—
1845-ben	175 ⁹²	—	46 ⁶⁸	—
1850-ben	254 ¹²	0 ⁰¹ ¹⁾	38 ⁴⁶	0 ⁰⁷
1855-ben	357 ¹⁷	0 ²⁵	49 ⁵⁴	2 ⁴⁹
1860-ban	442 ⁶⁴	0 ⁷²	58 ⁶⁵	4 ¹⁹
1865-ben	588 ⁷⁹	2 ⁴⁷	71 ⁹⁸	7 ⁰⁵
1870-ben	629 ³¹	5 ⁶⁶	65 ⁵⁴	9 ⁶³
1875-ben	743 ⁴⁴	7 ⁶⁰	110 ⁷⁴	16 ⁰⁷
1880-ban	1.230 ⁸³	17 ¹³	106 ⁶⁹	23 ²⁰
1885-ben	1.523 ⁸⁰	26 ⁰³	128 ⁶²	25 ⁴⁷
1889-ben	1.743 ⁴⁸	31 ⁷⁶	149 ²⁸	30 ⁰⁹

¹⁾ 1851-ben.

A posta jövedelmének csökkenése 1850-ben az 1849-ben életbeléptetett reform következménye, mely mint a viteldij-leszállítások többnyire az első években a jövedelem csökkenését vonta maga után.

A hitelforgalom legfőbb intézete a *francia bank*. Érczkészlete aranyból 1.120.7 millió, ezüstből pedig 1.240.8 millió frankból állt, a kibocsátott bankjegyek száma 20,975.873-at tett 3.173,111.930 értékben. A bank leszámítolási kamatlába 3% volt s a kereskedelmi értékek leszámítolása 9.534,590.600 frankra rügott.

Íme a francia bank jegyforgalmának, fémtartalékának, leszámítolásának s átlagos leszámítolási kamatlábának alakulása 1845 óta:

Év	Átlagos jegy- forgalom millió	Átlagos fém- tartalék frankokban	Osszes le- számítás	Leszámi- tolási ka- matláb
1845-ben	268.8	271.3	1.399.3	4.00
1850-ben	495.5	457.8	1.171.0	4.00
1855-ben	644.5	340.5	3.765.2	4.44
1860-ban	736.4	513.5	4.964.7	3.63
1865-ben	843.8	439.6	6.030.2	3.72
1870-ben	1.566.4	1.130.7	6.627.3	3.99
1875-ben	2.464.9	1.541.1	6.826.7	4.00
1880-ban	2.311.4	1.974.4	8.696.8	2.81
1885-ben	2.891.6	2.150.7	9.250.1	3.00
1890-ben	3.076.6	2.476.7	9.549.7	3.00

Az állam a két utóbbi évben a következő mennyiségű és értékű pénzt vert ki:

	1889-ben		1890-ben	
	darab	érték frankokban	darab	érték frankokban
arany . . .	875.564	17,760.519	1,033.344	20.946.330
ezüst . . .	1,339.006	7,288.564	1,974.885	2,242.489
bronz . . .	5,632.335	443.697	3,812.694	414.242
összesen .	7,846.905	25,492.780	6,820.923	23,603.061

A pénzverés eredménye annyira változó volt az egyes években, hogy ha csak minden ötödik évet mutatnók ki, az a pénzverés multjára vajmi kevésbé vetne világot; czélszerűbbnek látszik tehát egy-egy évtizedről a kiverett pénzek legnagyobb és legkisebb összegét mutatni ki, az illető év megjelölésével. Kimutatásunkat a század első évével (1800-zal) kezdjük, de megjegyezzük, hogy 1803-ig aranypénzt nem vertek:

	Aranypénzverés	
	legnagyobb	legkisebb
	millió frankokban	
1800—1810	46.07 (1810-ben)	10.21 (1803-ban)
1811—1820	132.14 (1811-ben)	15.15 (1816-ban)
1821—1830	45.62 (1825-ben)	0.40 (1821-ben)
1831—1840	49.64 (1831-ben)	2.03 (1837-ben)
1841—1850	85.19 (1850-ben)	0.12 (1845-ben)
1851—1860	702.70 (1859-ben)	27.03 (1852-ben)
1861—1870	365.08 (1866-ban)	55.39 (1870-ben)
1871—1880	255.18 (1877-ben)	— (1872 és 1873-ban)
1881—1890	24.67 (1887-ben)	— (1883 és 1884-ben)

	Ezüst folyópénzverés	
	legnagyobb m i l l i ó	legkisebb f r a n k o k b a n
1800—1810	51.72 (1810-ben)	3.82 (1800-ban)
1811—1820	244.74 (1811-ben)	12.10 (1818-ban)
1821—1830	157.13 (1828-ban)	66.78 (1821-ben)
1831—1840	211.53 (1833-ban)	41.52 (1836-ban)
1841—1850	203.83 (1849-ben)	42.21 (1846-ban)
1851—1860	69.95 (1852-ben)	— (1860-ban)
1861—1870	93.62 (1868-ban)	0.11 (1862-ben)
1871—1880	154.65 (1873-ban)	— (1879 és 1880-ban)
1881—1890	—	—

Az arany pénzverése az ötvenes években, a mesés gazdagságú új aranytelepek fölfedezése folytán beállt aranybőség hatása alatt roppant nagyra emelkedett, az ötvenes években a fentebb kimutatott maximális aranypénzverésen kívül a kiverő aranypénzek névértéke három évben meghaladta az 500 millió, szintén 3 évben a 400 millió frankot.

Az *elemi károk* megközelítő összege 5 év alatt következő volt:

	tűzkár folytán	jég szenvedett	fagy veszteség	árvíz millió frankokban	állatok elhullása
1884-ben	57.8	72.9	87.3	3.9	31.3
1885-ben	57.1	128.1	34.6	23.9	37.5
1886-ban	60.5	126.4	30.5	21.4	38.9
1887-ben	60.8	101.5	11.2	13.4	38.8
1888-ban	53.4	99.9	19.5	26.6	38.7

Az adóelengedés alkalmával a phylloxera-okozta károkat az alábbi összegekben állapították meg: 1884-ben 125.9, 1885-ben 165.6, 1886-ban 175.3, 1887-ben 185.1 s 1888-ban 61.5 millió frankkal.

Az elemi károkról 1872 óta vannak adatok, a *tűzkárok* legnagyobb összege 60.83 millió frank volt (1887-ben), legkisebb 34.32 millió (1872-ben); a *jégkárok* legnagyobb összege 151.58 millió frank (1874-ben); legkisebb 46.68 millió (1876-ban); az *árvízkárok* legnagyobb összege 149.80 millió frank (1875-ben), legkisebb 4.54 millió (1884-ben); a *fagykárok* legnagyobb összege 247.11 millió (1873-ban), legkisebb 11.12 millió (1878-ban); a barmok elhullása folytán szenvedett károk legnagyobb összege 38.88 millió frankra rúgott (1886-ban), a legkisebb pedig 28.46 millióra (1874-ben).

Az elemi károkkal szorosan kapcsolatos a *biztosítási ügy*. Franciaországban hivatalos biztosítási statisztika nincs, a statisztikai évkönyv a »Moniteur des assurances« című szaklapból meríti adatait. Az életbiztosítások összege 1889-ben már meghaladta a 3 milliárd frankot, a közvetlen életjáradékoké pedig a 35 milliót; a díjtartalék az előbbieknél 737.3 millió, az utóbbiaknál 348.6 millió frankra rúgott.

A 22 *tűzkárbiztosító társaság* bevételei 100.9 millió frankot tettek (ebből a beszédett nettó díjak 94 milliót), kiadásai pedig 79.9 millió frankot, miből a kártérítések 47.8 milliót vettek igénybe. *Baleset elleni biztosítással* 12 társaság foglalkozott, bevételeik 14.5, kiadásai 13.8 millió frankot képviseltek s a beszédett díjaknak a kifizetett károk 57.65, az ügynöki költségek 19.38, az egyéb költségek 21.52, az összes költségek 98.55%-át emésztették fel. *Jég ellen* két francia társaság biztosított, bevételeik 3.6 millió, kiadásai

2·8 millió frankot tettek s a kártérítések csak 50⁰/o-át emésztették fel a beszedett díjaknak. Nagyobb körű a *tengeri biztosítás*, ezzel 18 francia társaság foglalkozott 65·2 millió frank alaptőkével; a beszedett díjak 1889-ben 20·3 millió, a kifizetett károk 14·3 millió frankra rúgtak s az utóbbiak 70·36⁰/o-át vették igénybe a beszedett díjaknak, az igazgatási költségek aránya a díjakhoz 22·19⁰/o volt.

Néhány szóval még a *sorozásról* és az *állami pénzügyekről* akarunk megemlékezni. Az 1888. évi korosztályban összeíratott 295.707 hadköteles, ezek közül végleg alkalmatlannak találtatott 30.632, besoroztatott a hadsereghez tényleges szolgálatra 130.453, béke idejére fölmentetett 44.405, föltételesen fölmentetett 32.505, csak kisegítő szolgálatra alkalmas 18.481, újabb vizsgálatra halasztatott 39.231. Az összeírt hadkötelesek, testmagasság szerint következőleg oszlottak meg:

1·54 méternél alacsonyabb	8.351
1·54—1·62 méter	77.560
1·63 méter	20.698
1·64 »	21.135
1·65 »	21.580
1·66 »	20.148
1·67—1·69 méter	42.008
1·70—1·72 »	32.228
1·73 méternél magasabb	27.668

Franciaországban, hol a központi államhatalom legkorábban megerősödött s az egyre fokozódó állami szükségletek az ország bő anyagi forrásaiból megfelelő kielégítést találhattak, az *állami budget-jének* nagysága mindig meghaladta a többi országokét. Foville jeles munkájában ¹⁾ érdekes kimutatást találunk Franciaország állami bevételeinek fejlődéséről:

Korszak	Rendes bevételek millió frankokra átszámítva
Szent Lajos alatt	3·7
Szép Fülöp »	5·5
V. Károly trónraléptekor (1364)	8·1
VII. Károly » (1422)	13·6
VIII. Károly alatt (1491)	44·8
I. Ferencz trónraléptekor (1515)	72·8
IX. Károly » (1560)	84·0
IV. Henrik alatt (1607)	90·8
XIV. Lajos » (1648)	184·0
XIV. Lajos » (1683)	226·0
XV. Lajos trónraléptekor (1715)	266·0
XV. Lajos alatt (1756)	253·0
XVI. Lajos » (1789)	475·0

A jelen század elejétől kezdve pedig a következő fejlődést látjuk, megjegyezvén, hogy az alábbi számokba a speciális források bevételei és kiadásai, vagyis az állami budgetben a helyi budgetek is be vannak foglalva.

¹⁾ La France économique. Par Alfred de Foville. Paris, 1887.

Év	Rendes be- vételek	Rendkívüli bevételek	Összes bevételek	Rendes ki- adások	Kiadások rendki- vüli munkálatokra	Összes kiadások
millió frankokban						
1815	729·1	147·2	876·3	—	—	931·4
1820	933·4	5·8	939·2	—	—	906·7
1830	971·0	49·0	1·020·0	—	—	1·095·1
1840	1·160·5	74·0	1·234·5	—	—	1·363·7
1850	1·296·5	135·1	1·431·6	1·380·3	92·3	1·472·6
1855	1·535·9	1·257·3	2·793·2	2·313·1	86·1	2·399·2
1860	1·722·3	239·9	1·962·2	2·021·8	62·3	2·084·1
1865	1·965·4	203·7	2·169·1	2·044·2	103·0	2·147·2
1870	1·939·5	1·499·5	3·439·0	3·165·8	273·2	3·439·0
1875	3·095·4	8·1	3·103·5	2·907·6	117·4	3·025·0
1880	3·381·0	479·5	3·860·5	3·281·2	479·5	3·760·7
1885	3·532·0	263·6	3·795·6	3·678·7	263·6	3·942·3
1886	3·424·8	229·1	3·653·9	3·548·9	229·1	3·778·0
1887	3·458·5	275·4	3·733·9	3·475·6	275·4	3·751·0
1888	3·580·3	160·3	3·740·6	3·533·1	160·3	3·693·4

A francia budgetnek újabb időben bekövetkezett roppant emelkedésében nagy része van a szerencsétlen német-francia háborúnak, illetőleg az 5 milliárd hadi sarcznak, mely az államadósságot s ezzel együtt az évi kamatterhet rendkívül magasra emelte.

Az 1890. és 1891. évi költségvetés szerint a rendes budget keretén belül a bevételek következőleg irányoztatnak elő, nem foglalva be a speciális források budgetjét:

	1891-re	1890-re
egyeses adók	468,888.666	448,411.000
közvetett adók	1.922,854.579	1.874,789.300
monopoliumok s az állam ipari vállalkozása	615,059.894	591,842.362
államjavak	43,937.449	42,706.350
egyéb bevételek	114,557.039	88,668.108
összes bevételek	3.165,297.627	3.046,417.120

A kiadások pedig:

államadósságra	1.271,745.385	1.318,248.408
alkotmányos kiadások (pouvoirs publics)	13,051.940	13,044.048
miniszteriumok	1.520,879.297	1.362,168.833
üzemi és adóbeszedési költségek	337,516.427	329,893.085
visszatérítések stb.,	21,688.500	22,666.500
Összesen	3.164,881.549	3.046,020.874

Fentebb a bevételeknek és kiadásoknak csak főbb csoportjait soroltuk fel, a fontosabbakat az 1891. évi előirányzat szerint külön is bemutatjuk. Az egyes adók közül 50 millió franknál többet hoznak be a

földadó	111·7 millió frankot,
házadó	71·3 » »
az ingó vagyon adója	82·6 » »
ajtó- és ablakadó	53·3 » »

pátensadó (az ipart és kereskedelmet űzők kereseti adója) 111⁶ millió frankot,

A közvetett adók közül:

illetékek	505 ⁵	»	»
bélyeg	164 ⁰	»	»
díjak az ingóságok 4 ⁰ /o-a után	65 ⁶	»	»
vámok	375 ³	»	»
fogyasztási adók	617 ⁶	»	»
czukoradó	175 ⁶	»	»

Egyedárúságok s az állam ipari vállalatai:

gyufa, dohány, löpor . . .	410 ² millió frank,
posta	156 ⁵ » »

A kiadásokból az államadósság kamatterhe után legnagyobb összeg a hadügyminiszterium budgetjére esik, melyben a rendes kiadások 567⁷, a rendkívüliek pedig 108 millió frankkal irányoztattak elő. Azután következik a tengerészet költsége 209⁶ millió frankkal, az adóbeszedési költségek 183³, a közoktatásügyi költségek 173⁴, a posta és távirda költsége 138⁹ millió frankkal, a közmunkáknál a rendes kiadások 115⁷, a rendkívüliek 51⁷ millió frankkal irányoztattak elő. A belügyi igazgatás 66² millió frankot, a gyarmatügy pedig 53⁵ millió frankot igényel.

Mint a hogy nincs állam, a melynek budgetje Franciaország budgetjét elérné, úgy *államadósság* tekintetében is Franciaország áll legelől. A consolidált államadósságok emelkedése következő volt:

	Névleges töke
1814. ápril 1-én	1.266,152.740 frank
1830. augusztus 1-én . . .	4.426,279.611 »
1848. márczius 1-én . . .	5.953,944.195 »
1852. január 1-én	5.516,200.000 ¹⁾ »
1872. január 1-én	12.454,274.722 »
1888. decz. 31-én	21.250,859.500 »

A francia államadósság a restauratio alatt több mint 3 milliárd frankkal, a juliusi kormány alatt pedig (Lajos Fülöp) 1¹/₂ milliárddal, III. Napoleon alatt közel 7 milliárddal; a legnagyobb emelkedést azonban az a nagy katasztrófa idézte elő, mely Franciaországot a szerencsétlen német-francia háború következtében sujtotta.

Franciaország 36.131 községének 1889-ben összes bevétele 486⁵⁵ millió frankra rúgott. A községek és departementok Franciaországban széleskörű adóztatási joggal birnak. ²⁾ Az egyenes adókra vetett pótcentimes 3.539 községnél kisebbek voltak 15⁰/o-nál, 7.597-nél 15—30-at, 9.652 községnél 31—50-et, 11.095-nél 51—100-at, 4.248 községnél pedig több mint 100-at tettek, az átlag 55. Kapuadó szedésére 1.525 község volt feljogosítva s az összes rendes és rendkívüli bevételek ezen a czímen 283⁷ millió frankra rúgtak.

¹⁾ Foville fentebb idézett munkája szerint. Az »Annuaire Statistique de la France« kimutatásába hiba csúszott be.

²⁾ Államháztartás és adózás Franciaországban. Irta Lukács Béla. Budapest. 1884.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 1892. szeptember.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. október.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 1892. augusztus hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 35—38. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XX. évf. 231. szám. 1892. augusztus hó: A főváros összes részvénytársulatainak 1891. évi üzleteredményei. Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1891. évben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 71—79. szám.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 35—37: Die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften, von L. Munk. Bericht über die Weizenernte in Britisch-Ostindien in der Saison 1891/92. Nationale Production und sociale Reform, von E. Loew. Ueber den volkswirtschaftlichen Unterricht, von M.; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun. XXIX. Jahrg., III. B., 2. Heft: Der Entwurf eines deutschen Check-Gesetzes, von G. Lewinstein. Die Goldvorräthe der russischen Regierung, von Th. Buck. Ueber die russische Handelsbilanz, von N. Syrkin.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. Inama-Sternegg, E. v. Plener. I. B., 3. H.: Die Reform der directen Personalsteuern in Oesterreich, von V. Mataja. Die Gesetzgebung über den Gläubiger-Concurs vom Standpunkte der Volkswirtschaft, von H. v. Schullern-Schrattenhofen. Eine alte Wiener Hausindustrie, von E. Schwiedland; etc.

Journal des économistes. 51. année: Août 1892.: Les lois naturelles de l'économie politique et le socialisme, par G. du Puynode. L'agiotage du temps de Calonne, par Ch. Gomel. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. L'esprit d'initiative en France. Protectionisme et exportation, par D. Bellet. La suppression des Bureaux d'enregistrement, par J. G. Henricet. Le quatrième congrès des banques populaires, par G. François; etc. Septembre 1892.: La réaction protectionniste, par G. d. Molinari. Le bon

vieux temps, par Courcelle-Seneuil. De la société moderne d'après la dernière publication de Courcelle-Seneuil, par E. Lamé-Fleury. Mouvement scientifique et industriel, par D. Bellet; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. Nr. 34—38.: Dans cent ans: les probabilités du développement économique et social au prochain siècle, par P. Leroy-Beaulieu. Une expérience instructive: la mine aux mineurs de Monthieu, par G. Michel. La conduite des pouvoirs publics et des pouvoirs locaux en cas de grèves, par P. Leroy-Beaulieu. Les finances de la Russie, par A. Raffalovich. Le mouvement économique et social en Allemagne, etc. par M. Block. La situation financière des communes et le développement des dépenses communales, par P. Leroy-Beaulieu. Les privilèges des Sociétés ouvrières, par H. Valleroux. La population agricole en France et ses variations, par D. Zolla. Le congrès général des chemins de fer à St. Pétersbourg; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année. Nr. 400—403.

Revue d'économie politique. 6-e année. No. 8. Août, 1892.: Le mouvement coopératif en Italie, par V. Meneghelli. Essai historique sur la législation industrielle de la France. La révolution, par M. Sauzet. L'histoire économique et sociale de l'Angleterre, d'après Th. Rogers, par J. Oczipowski; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New Series. Vol. III. June, Sept., 1892. A statistical inquiry concerning domestic service, by L. M. Salmon. The theory and practice of price statistics, by R. P. Falkner. Measures of distribution, by G. K. Holmes. Statistics of suicides in New England, by D. R. Dewey. Semi-annual census of paupers in Minnesota, by H. H. Hart; etc.

The Economic Journal. Edit. by F. Y. Edgeworth. Vol. II. September 1892.: The Australian strike, 1890, by A. Duckworth. Profit-sharing and co-operative production, by L. L. Price. Fancy monetary standards, by R. Giffen. A new standard of value, by the late W. Bagehot. Capital and labour: their relative strength, by J. S. Nicholson. The perversion of Economic history, by W. Cunningham. The eight hours movement in the United States, by R. Donald. The Labour Commission, by J. Rae; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2555—2560.: English railways in the past half-year. Silver. The Indian Monetary Association. Iron and steel. The proposed closing of the Indian mints and the loss on exchange. The development of the Telephone. The railway returns for 1891. The Trades Union Congress and the labour Members. President Harrison's manifesto. Some phases of South African mining. The position in the Australasian Colonies. Position and prospects of the Stock markets. Agriculture in Russia; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Berényi Pál dr.: A soproni takarékpénztár ötven éves története. 1842—1892. Sopron, 1892.

Gaál Jenő dr.: Csanád vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. (Külön lenyomat a Nemzetgazdasági Szemle 1892. évi augusztusi és szeptemberi számaiból.) Budapest, 1892.

Jekelfalussy József dr.: A Szent-István korona országainak népessége a területek, épületek és háziállatok kimutatásával, az 1890-ben végrehajtott népszámlálás eredményei s egyéb hivatalos adatok alapján. Budapest, 1892.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Kiadja az orsz. m. k. statisztikai hivatal. XI. évf. Az 1891. január—december végoig terjedő évre. Budapest, 1891.

Ettinger M.: Der Einfluss der Goldwährung auf das Einkommen der Bevölkerungsklassen und des Staates. Wien und Leipzig, 1892.

Jahres-Berichte der kön. preussischen Regierungs- und Gewerberäthe und Bergbehörden für 1891. Amtliche Ausgabe. Berlin, 1892.

Kemman G.: Der Verkehr London's mit besonderer Berücksichtigung der Eisenbahnen. Berlin, 1892.

Landes'berger J.: Ueber die Goldprämien-Politik der Zettelbanken. Denkschrift, erstattet zur Valuta-Reform in Oesterreich-Ungarn. Wien, 1892.

Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina. I. H. Veröffentlicht von E. Mischler. Czernowitz, 1892.

Schulze-Gävernitz G.: Der Grossbetrieb, ein wirthschaftlicher und socialer Fortschritt. Leipzig, 1892.

Westphal Ph.: Die Aufnahme der Baarzahlen in Oesterreich-Ungarn. Ein Compromiss-Vorschlag. Wien und Leipzig, 1892.

Ceresole E.: De l'assurance obligatoire contre les accidents et les maladies, spécialement en Suisse. Lausanne, 1892.

Glotin H.: Étude historique, juridique et économique sur les syndicats professionnels. Paris, 1892.

Census of England and Wales 1891. Preliminary Report and Tables. London, 1892.

Census of Ireland. 1891. Part. I. Vol. II—III. Dublin, 1892.

Nicholson J. S.: The effects of machinery on wages. London, 1892.

Pick G. V.: Digest of political economy and some of its applications to social philosophy. London, 1892.

Railway Returns for England and Wales, Scotland and Ireland for the year 1891. London, 1892.

Ridgeway W.: The origin of metallic currency and weight standards. London, 1892.

Statistical Abstract for the principal and other foreign countries in each year from 1880 to 1889—90. XVIII. Number. London, 1892.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1877 to 1891. London, 1892.

The Statistical Yearbook for Canada for 1891. Ottawa, 1892.

Bollettino di legislazione e statistica doganale e commerciale. Ministero delle finanze. Direzione generale delle gabelle. Anno IX. Maggio, Giugno e Luglio 1892. Roma, 1892.

A BELGA ÁLLAMVASUTAK SZEMÉLYDÍJSZABÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

— Második közlemény. —

MÁSODIK FEJEZET.

A díjszabás törvényes szabályozása.

Azon helyzetnek visszássága, mely szerint ugyanazon hálózat különböző vonalain különböző díjszabások állottak érvényben, mind kirívóbbá vált, a kamarákban is mind nyomatékosabban követelték a díjszabásnak törvény útján való szabályozását, úgy, hogy a közmunkaügyi miniszter elvégre is indítatva érezte magát 1849. április 26-án kelt rendeletével egy bizottságot kiküldeni oly célból, hogy az a személydíjszabás végleges megállapítása céljából törvényjavaslatot dolgozzon ki. Ezen bizottság — az államvasutak igazgatója Masui, Desart főmérnök és Dandelin mérnök — 1849. június 25-én terjeszté a miniszter elé jelentését az általa kidolgozott törvényjavaslattal együtt.

A bizottság munkálatának Desart főmérnök adott irányt, az ő javaslata szolgált a miniszter által a kamarák elé terjesztett törvényjavaslat alapjául. Desart a javaslatát kísérő jelentésben kifejti, hogy a »legkedvezőbb tarifa«, t. i. azon tarifa, mely a legnagyobb tiszta jövedelmet a lehető legnagyobb forgalommal párosítja, megállapítása rendkívül nehéz, mert azt nemcsak az átlagos díjtétel, hanem az egyes kocsiosztályok árviszonya is befolyásolja. A kérdés annál bonyolultabb, mert a forgalom oly okok egész tömegének befolyása alatt áll, melyek hatását nem mindig mérlegelhetni. Ily okok a menetrend, a vonatok gyorsasága és rendszeressége, az indulás és érkezés idejének alkalmatossága, a jó vagy rossz időjárás, a politikai vagy gazdasági körülmények; mindezen körülmények rendkívül nehezé teszik azon hatás fölismerését, melyet a tarifa maga gyakorol az utasok számára és

azok osztályonként való megosztására. Ez az oka annak, hogy a díjszabás *véglegesen* nem állapítható meg, a fenforgó körülmények között minden új tarifát csak *kísérletképen* alkalmazhatni; annak hatását a legnagyobb gonddal kell tanulmányozni; azon kísérletek, melyekre a díjszabás jövő rendszere alapítandó lesz, a legokoszerűbben és a lehető legteljesebben végzendők, az áron kívül tekintettel mindazon körülményekre, melyek az utasok forgalmát befolyásolják.

Az ezen irányban Belgiumban tett kísérletek a fölvetett kérdés vizsgálatánál haszonnal értékesíthetők, a mennyiben négy különböző díjszabást alkalmaztak, melyek eltérő eredményeket szolgáltattak. Az ezekre vonatkozólag közzétett munkájában a különböző tarifák hatását illetőleg két elvet állapított meg: 1. a forgalom és a bevétel általánosságban annál nagyobb, minél alacsonyabbak az árak; 2. minél nagyobb a különbség két kocsiosztály ára között, annál többen szállnak le a felsőbből az alsóbbba. Ezen elvek a tényekről vannak levonva, de nincsenek megerősítve az egész hálózatra vonatkozó adatokkal, úgy, hogy be kell ismerni, miszerint az ismert eredmények elégtelenek mindegyik kocsiosztály díjtételének *végleges módon való* megállapítására.

Ha normális körülmények között egyenletes módon leszállítják a díjakat és azután összehasonlítják az új díjszabás eredményeit azon adatokkal, melyeket a megfelelő időszakban a korábbi tarifa szolgáltatott, akkor megítélhetni az új tarifa általános hatását. Akárhányszor tétetik is ilyforma kísérlet, az csak arra nézve adhat útmutatást, hogy mily irányban kell később módosítani a tarifát, de az ily kísérlet sohasem szolgálhat a tarifa alapjainak *végleges* megszabására, ha csak — föltéve, hogy a díjak leszállítása kedvező volt a tiszta jövedelemre — nem alkalmaznak további mérsékléseket, a míg föl nem ismerik azon határt, melyen alól az ár minden mérséklése veszteséges.

Hogy a kísérlet bizonyító erejű legyen, a kísérleti tarifát oly módon kell alkalmazni, hogy bizonyos viszonylatokban a jelenlegi árak megmaradjanak, más viszonylatok ára leszállíttassék és másoké végül fölemeltessék. A mely viszonylatokban az árak nem változnak, ott megítélhetni azon tényezők hatását, melyek az áron kívül befolyásolhatják a forgalmat, míg az árleszállítás vagy fölemelés ennek a hatá-

sára nyujt adatokat. A belga vasutakon az átlagos díj lieueként a három osztályra nézve 19, 29 és 39 centime, de ha ezen átlagot a tényleges díjakkal egybevetik, akkor egyes viszonylatok tényleges díja 20⁰/₀-kal alacsonyabb vagy magasabb az átlagosnál. Az egyes kocsiosztályok áraránya hasonlóképen vagy megfelel az átlagosnak vagy attól eltérő. Ha ezen viszonyok között azonos távolsági egysegtétel alkalmaztatik, akkor egyes viszonylatokban díjemelés, másokban díjleszállítás áll be, míg a viszonylatok harmadik csoportja változatlan marad; hasonló hatása van ezen intézkedésnek az egyes kocsiosztályok árarányára.

Ezek alapján a jelentés az árak ily módon való szabályozását javasolja. Kifejti továbbá, hogy az eddig távolsági mértékül alkalmazott lieue túlságosan nagy, a mi számtalan visszasságot idézett elő, ennél fogva a lieuenek a kilométerrel való helyettesítését javasolja, oly módon, hogy 0⁵ kilométernél kisebb távolság elhanyagoltassék, 0⁵—0⁹ kilométer pedig 1 kilométernek vétessék. Annak kikerülése végett, hogy a megszakított út a kilométer törtjeinek elhanyagolása következtében ne legyen olcsóbb az egésznél, valamint a beszállás állandó költségeinek fődözése céljából javasolja a jelentés, hogy minden viszonylat tényleges távolságához egy kilométer pótlékkul számíttassék. Indítványozza továbbá a jelentés, hogy a díjak ne, mint eddig, 25 centimeről 25 centimera, hanem 5 centimeről 5 centimera kerekíttessenek ki.

Bizonyos viszonylatok között vasuton nagyobb a távolság, mint az országutakon, mert a vasuti irány kerülőt képez. Ennek a kikerülése céljából a jelentés javasolja, hogy bizonyos viszonylatoknak a kilométermutató szerint való távolsága az árszámításnál határozott számú kilométerrel meg rövidíttessék. A jelentés végül személyenként és kilométerenként a következő egysegtételek életbeléptetését indítványozza:

I. osztály	7 ⁶ centime,
II. »	5 ⁸ »
III. »	3 ⁶ »

mint legkisebb díj pedig fizetendő az I. osztályban 10 kilométer díja 75 centime, a II. és a III-ik osztályban 5 kilométer díja 30, illetve 20 centime. A jelentéshez végül csatolva van a javaslatok alapul vételével kidolgozott törvényjavaslat.

A bizottság másik tagjának, Dandelin mérnöknek jelentése utal Desart tanulmányaira és jelentésére és kétségtelenül megállapítottnak mondja azon elvet, hogy a tarifa minden leszállítása a forgalom emelkedését vonja maga után és viszont a tarifa minden emelése a forgalom csökkenését; föltéve, hogy a díjváltozás nem jelentéktelen, de véleménye szerint ezen hatások nem mérlegelhetők még megközelítőleg sem, a különböző üzleti időszakok között vont párhuzamnak nincs komoly eredménye. Ugyanazon hálózatot és ugyanazon tarifrendszert föltételezve két különböző év megfelelő időszakában, föltétlenül bizonyos, hogy a két időszak forgalma és ennek következtében bevétele is nem lesz azonos. És ekkor bizonyára képtelenség volna a forgalom változását a tarifák befolyásának tulajdonítani, holott azok nem változtak. Véleménye szerint teljes lehetetlen akár elméleti, akár gyakorlati formulával határozott kapcsolatot fölláztatni a tarifák változása és a forgalom és bevételek változása között.

Az üzleteredmények tanúsága szerint kétségtelen, hogy a Belgiumban érvényben állott négyféle tarifarendszer között de Theux miniszter rendszere volt az, mely a legnagyobb forgalmat eredményezte, ellentétben Nothomb miniszter tarifájával, mely a legnagyobb mértékben korlátozta a forgalmat és megakadályozta az addig fokozódó bevételek emelkedését. A Nothomb-féle tarifa Belgiumban a díjszabás felső korlátjának látszik, melyet nem lehet elérni vagy áthágni a vasut helyzetének megzavarása nélkül, viszont a de Theux-féle tarifához való visszatérés a forgalom nagyobbodását idézné elő, növelné a vasut hasznát, népszerűségét, sőt hozzájárulna pénzügyi helyzete javításához is, miután a díjak leszállítása nem volna oly rendkívüli, hogy azt a forgalom növekedése nem egyenlíthetné ki.

A jelentés hosszasan szól Desart főmérnöknek ismertetett tanulmányában kifejtett javaslatairól, majd a következő javaslatokat teszi: A bizottság elvben elfogadta, hogy kétféle vonatok legyenek: olyanok, melyek az összes állomásokon és megálló helyeken megállanak és olyanok, melyek csak a jelentékenyebb állomásokon állanak meg és így a tartózkodások megszüntetése következtében gyorsítják menetüket. Ehhez képest javasolja, hogy kétféle menetdíjak állapíttassanak meg a vonatok gyorsasága szerint, melyeknek mind a

három kocsiosztályból kell állaniok, u. m. személyenkint és lieuekint fizetendő (átszámítva kilométerre):

	rendes vonat	gyors- vonat
I. osztály	7 ⁰⁰ c.	9 ⁰⁰ c.
II. »	5 ⁰⁰ »	6 ⁰⁰ »
III. »	3 ⁰⁰ »	4 ⁰⁰ »

Egy napig vagy két napig érvényes menettérti jegyek a személyvonati árakon a gyorsvonatokra is érvényesek legyenek. Ezek az árak, a mi személyvonatokat illeti, majdnem azonosak a de Theux-féle tarifával, a gyorsvonati árak pedig közelednek a Nothomb-féle tarifához, de ennek nem lehet semmiféle kedvezőtlen következménye, miután az utasok menettérti jegyeket válthatnak az olcsóbb árakon.

Magának a bizottságnak a jelentése a következőket tartalmazza: Főadatának megoldása céljából a bizottság vizsgálat alá vette nemcsak azt, hogy a Belgiumban különböző tarifákkal tett kísérletek mennyiben tekinthetők bizonyító erejűeknek, hanem azt is, hogy a különböző államok vasutai üzleteredményeinek összehasonlításából mennyiben következtethetni az alkalmazott tarifák felsőbbbségére. A bizottság azon véleményben van, hogy a külföldi vasutak eredményeiből nehéz következtetést levonni. Valamely vasútvonal eredményei összefüggésben állanak az általa összekötött helységek számával és közelségével, a vonal lakosságának számával, az ipar és kereskedelem jelentőségével, a lakosság gazdagságával, szokásaival, sőt a pénz értékével is, mely országokkint változó. Ebből következik, hogy két vonal általában különböző eredményeket ad nemcsak akkor, ha a tarifa különböző, hanem akkor is, ha a tarifa azonos. A belga vasúthálózat erre nézve meglepő példákat nyújt; a malines-ostendei 24 lieues (120 km.) vonal személyforgalmának bevétele 1847-ben 633.600 franc volt, vagyis lieuekint 26.400 franc; míg a brüsszel-antwerpeni 9 lieues (45 km.) vonalnak személyforgalma 788.900 franc bevételt adott, vagyis lieuekint 87.633 frankot, azaz három és félszer többet. Kétségtelen, hogy ha a többé-kevésbé emelt külföldi tarifákat léptetnék életbe a belga vasutakon, azok nem szolgáltatnák ugyanazon eredményeket. A jelentés szól a Belgiumban érvényben állott tarifákról és előadja, hogy a bizottság azon véleményben van, hogy az eddigi tapasztalatok nem elegendők annak megítélésére, hogy az alkalmazott tarifák közül

melyik a legkedvezőbb a kincstár érdekeire nézve, azokból nem állapíthatni meg azon *végleges* alapokat, melyek — mint legelőnyösebbek — elfogadandók; ennél fogva minden új tarifa csak kísérletképen léptethető életbe.

A bizottság ezután azt vizsgálta, hogy az adott körülmények alkalmasok-e valamely új tarifával való kísérletezésre. A jelen körülmények a vasút jövedelmében deficitet okoztak, a mely deficitet a tarifa gyökeres módosítása növelhetné; másrészt ugyanezen körülmények, a bevételekre való befolyással, megakadályozhatnák, hogy a tarifának tulajdonítandó hatás kielégítő módon felismertessék. A kísérlet tehát terhessé válhatna az államra nézve, a nélkül, hogy hasznos útmutatást nyújthatna arra nézve, hogy vasutainkon melyek a személydíjszabás legkedvezőbb alapjai. A bizottság azon véleményben van, hogy ezen kettős visszásság elkerülhető Desart főmérnök azon javaslatának elfogadásával, mely a jelenlegi tarifák egyenlősítését czélozza az által, hogy az új tarifa alapjául az egyes kocsiosztályok jelenlegi átlagos bevétele utaslieueként fogadtassék el. A bizottsági jelentés azután mindenben Desart jelentéséhez csatlakozva teszi meg javaslatát, csak a III. és II. kocsiosztályban szedendő minimális díjra nézve tér el attól, a mennyiben 20 és 30 centime helyett 25 és 40 centime-ot indítványoz. Javasolja továbbá, hogy a törvénybe vétessék föl oly határozat, mely módot nyújt a kormánynak, hogy bizonyos szállítmányokra és alkalmakra 50⁰/₀-ig mérsékelhesse a díjakat; ez a forgalom azonban külön statisztikai megfigyelés alá vétessék, a mint hogy a jelentés általában kívánatosnak jelzi, egy külön bizottságnak kineveztetését az új tarifa hatásának tanulmányozására.

A bizottság jelentése végül külön szól a gyorsvonatokról és kifejti, hogy a személyszállító vonatok nagyobb részének igen sok megálló helye van, azokat darabárúkkal, élőkkal, sőt tömegárúkkal rakott kocsik is terhelik; számos vonat indulási ideje a lehetőség szerint a közbeneső állomások szükségleteihez képest van megszabva. Ezek miatt a főállomások között való összeköttetés kisebb-nagyobb hátrányokat szenved: ezen viszonylatok, melyek úgy az ország általános érdekében, mint a bevételek szempontjából különös kedvezést érdemelnek, bizonyos tekintetben ki vannak szolgáltatva a másodrangú viszonylatoknak. Ezen visszásságok elhárítása czéljából nem

gondolhatni a közbeeső megálló helyek megszüntetésére, mert ez megfosztaná a vasutat bevétele egy részétől és egyúttal csökkentené hasznosságát. E cél elérésére kétféle vonatokat kellene berendezni: az egyik kizárólag a személyszállításra rendelve csak a főállomásokat szolgálná, míg a másik megállana kivétel nélkül minden megállóhelyen és a személyeken kívül árukat is szállitana. Ezen intézkedésnek a közönség szempontjából való hasznossága kétségtelen, ezt a bizottság egyhangúlag elismeri. Nem egyhangú azonban a vélemény azon eszközökre nézve, melyek ezen intézkedést a kincstár érdekével összeegyeztethetnék.

Három különböző rendszer javasolható. Az első szerint a gyorsvonatok csak a két drágább kocsiosztályból állanak, de ezekre a rendes vonatok ára alkalmazandó. Ezen rendszer szerzője azt hiszi, hogy a gyorsvonatok által nyújtott előnyök a harmadik osztályú utasoknak a másodikba való átmenetelét fogják előidézni, a mi a vasút bevételeit növeli. A bizottság két másik tagja erre megjegyzi, hogy a harmadik kocsiosztály közönsége, mely a legszámosabb és a legkevésbé vagyonos, ezen rendszer szerint csak úgy részesülhetne a vonatok gyorsaságának előnyében, ha emelné úti költségeit, míg az első és második osztály közönsége, tehát a vagyonosabb osztály, áldozat nélkül jutna ahhoz; ez a rendszer méltánytalan az egyik irányában, míg a másiknak privilégiumot nyújt, ennél fogva nem csatlakozhatnak ahhoz.

A második rendszer megtartja a vonatok mindkét fajánál mind a három kocsiosztályt, de a gyorsvonatoknál emeli a díjakat; a gyorsvonatok használhatók a másodrangú vonatok díjai mellett is, ugyanazon vagy más napig érvényes menetérti jeggyel. Ezen rendszer szerzőjének is a bevételek emelése a célja és egyúttal a kétféle vonatok díját arányosítja a nyújtott szolgáltatáshoz. Ezen rendszer ellenében általánosságban megjegyezhetni, hogy a díjfelemelés ellensúlyozza a gyorsaság fokozásának előnyét; ezen rendszerrel nem különböztethetni meg a tarifia sajátlagos hatását, a mire súlyt kell fektetni.

A harmadik rendszer szerint a gyorsvonatok ára nem emeltetik és azokba mind a három kocsiosztályt szállítják; szerzője szerint a forgalom és a bevétel növekedik a gyorsaság fokozódása következtében. Ezen rendszer ellenében meg-

jegyezhetni, hogy a bevételeknek a gyorsaság fokozódása következtében beálló növekedése nem lehet elegendő arra, hogy kiegyenlítse azon veszteségeket, mely az által áll be, hogy a vonatok csak utasokat szállítanak és csak a főállomásokon állanak meg. A bizottság azon véleményben van, hogy a gyorsvonatok berendezése megakadályozná az új kísérletnél azon hatás fölismerését, mely a tarifának tulajdonítandó: ennél fogva ezen intézkedésnek későbbi időszakra való elhalasztását javasolja.

Az ezen bizottság munkálatai alapján kidolgozott törvényjavaslatot a közmunkaügyi miniszter 1849. deczember 26-án terjeszté a képviselőház elé.¹⁾ A miniszter indokolása mindössze három lapra terjed és röviden utal arra, hogy a díjszabás kérdése vitás; hogy a bevétel fokozása céljából a tarifák emelendők vagy leszállítandók-e, a fölött a legellentétesebb nézetek hallhatók, de az kétségtelen s igazsággal elfogadható, hogy normális körülmények között valamely adott rendszer szerint kezelt hálózatra nézve csak *egy* bizonyos tarifa biztosíthatja a legnagyobb hasznót, t. i. az a tarifa, a melylyel a többi körülményeket egyenlőknek véve, a lehető legnagyobb forgalommal a legnagyobb tiszta jövedelem érhető el. Ezt a tarifát csak kísérletek útján állapíthatni meg, az a priori okoskodásoknak nincs nyomatékuk, a kísérlet azonban csak akkor teljes és elhatározó erejű, ha egymás után különböző alapokon nyugvó tarifák léptetnek életbe, föltétlenül szükséges azonban, hogy az alkalmazás körülményei azonosak legyenek. A Belgiumban eddig tett kísérletek nem tekinthetők kielégítőknak. Négy tarifa állott érvényben. Az első 1835. májustól 1839. február 20-ig; a második 1839. február 21-től 1841. április 30-ig, a harmadik 1841. május 1-től augusztus 20-ig, a negyedik 1841. augusztus 21-e óta érvényben van.

A harmadik tarifa rövid ideig és rendkívüli viszonyok között volt érvényben és így nem vehető tekintetbe, úgy, hogy tulajdonképen csak három tarifa alkalmazásáról szólhatni. Ezen három között a legalacsonyabb volt az első és ez egyuttal az is, a melynek hatása alatt a forgalom és a bevétel állomásról állomásra a legnagyobb volt. Az árak át-

¹⁾ Documents. Chambre des Représentants No. 66, no. 197.

lagát tekintve, legmagasabb volt a második; a forgalom és a bevételek kettős szempontjából ez volt a legkedvezőtlenebb. Ezen tényekből az látszik következni, hogy a legalacsonyabb díjak a legjövedelmezőbbek és hogy az 1835. évi tarifához hasonlóhoz kellene visszatérni. A miniszter azonban a pénzügyi helyzetre való tekintettel azt nem ajánlja, de javaslatba hozza a különböző, az átlagosnál egyes viszonylatokban 20^o/o-kal kisebb vagy nagyobb árak egyenlősítését, oly módon, mint azt Desart főmérnök és a bizottság ajánlotta, mindazon intézkedésekkel egyetemben, melyeket az indítványozott.

A kormány által előterjesztett törvényjavaslatot a képviselőház előzetes tárgyalás céljából az osztályokhoz utasítja; az osztályok képviselőiből alakult központi bizottság 1850. április 24-én terjeszté elő jelentését. A jelentés konstatálja, hogy a törvényjavaslatnak nem célja a személyszállítás díjait általánosan emelni vagy leszállítani, az a jelenlegi árakat, a mennyiben az átlagosnak megfelelnek, megtartja és igyekszik kiegyenlíteni azon aránytalanságokat, melyek egyes vonalakon fönállanak. Ez a kiegyenlítés megfelel az igazságnak, az ellen nem tehető észrevétel. Ezzel szemben azonban a jelentés kérdi, hogy a vasút jövedelmének fokozása érdekében nincs-e más tenni való? A törvényjavaslat indokolása szerint vannak viszonylatok, melyek ára ugyanazon távolságra egész 40^o/o-ig drágább vagy alacsonyabb, mint más viszonylatoké, ebben a kormány elég alapot lát arra, hogy új kísérletet tegyen és egyenletes tarifával konstatálja magának a díjszabásnak hatását a forgalomra és a bevételekre. A központi bizottság az érvényben állott áraknak a tervezetekkel való összehasonlításával részletesen kimutatja, hogy ezen cél nem fog eléretni, mert a díjleszállítás vagy díjemelés nem oly lényeges, hogy az tetemesebb befolyást gyakorolhasson akár a forgalomra, akár a bevételekre. A tervezett intézkedés méltányos, de a fölvetett kérdés megoldását egy lépéssel sem viszi előbbre.

Mielőtt a bizottság a törvényjavaslaton teendő módosításait előterjesztené, kötelességének tartja lelkiismeretesen vizsgálni a vasut kezelésének eredményeit a jelenlegi rendszer alatt. A vasutakba befektetett tőke 1848 végén kereken 216 millió frank, ennek kamatterhe 9^o millió frank, vagyis 4^o₄₅/o. A vasut üzleti fölöslege 1848-ban 3,717.063 frank volt, a mi 1^o₇₆/o kamatozásnak felel meg, úgy hogy a deficit 5,913.622

frank. A bizottság elismeri, hogy az 1848. év nem tekintendő normálisnak, az 1849. év eredménye körülbelül 14 millióval kedvezőbb, de az így mutatkozó hiány is még igen súlyos terhet képez, melyet lehetőleg el kell hárítani. Mely eszközök alkalmasak e cél biztosítására? Egyesek azt állítják, hogy a vasut jövedelmének fokozása érdekében föl kell emelni a tarifákat, mások szerint le kell azokat szállítani. Ezen ellentétes vélemények közepette a kormány maga habozik; azt hiszi, hogy a tarifák javasolt egyenlősítése új és elhatározó adatokat szolgáltat a kérdésnek eldöntésére. A bizottság többsége kimutatta, hogy ezen remény alap nélkül való. Ha nagyobb jövedelmet akarunk és új, komoly kísérletet akarunk tenni, akkor más combinatiót kell keresni, mint a melyet a törvényjavaslat indítványoz.

A bizottság egyetért a kormányval, hogy a díjak leszállítása emeli a forgalmat, de kétségesnek tartja, hogy ezen növekedés kiegyenlítheti-e a díjleszállítás hatását és fedezheti-e azon költség-többletet, melylyel a forgalom növekedése jár, vagyis hogy növelheti-e a tiszta jövedelmet. Elismeri azt is, hogy minél nagyobb két osztály között az ár-különbség, annál többen szállnak le a felsőbb osztályból az alsóbb kocsiosztályba, ehhez járul azonban az alsóbb kocsiosztályok tetemesen jobb kiállítása is, a mi az utasoknak a felsőbből az alsóba való átmenetét vonta maga után.

A bizottság figyelmét nem kerülheti el, hogy a külföldi vasutakon egyes kivételekkel mindenütt tetemesen magasabbak a díjak. »Hihető-e, hogy a különböző országokban a vasut-igazgatóságok, melyek nagyrészt tisztult nézetű férfiakból állanak, a reájok bízott érdekekkel ellentétes intézkedéseket tegyenek, hogy a magánérdek, a mienknél drágább tarifákat állítván föl, mindenütt megcsalja önmagát és hogy csak mi találtuk el a helyest az igen alacsony tarifákkal, a vasut szomorú helyzete ellenére?« A jelentés azután ismerteti a külföldi vasutak tarifáit, melyek 30—50, sőt 90%-kal magasabbak a belgáknál. Módokat keresve arra nézve, hogyan lehetne ezen kedvezőtlen pénzügyi helyzetet a vasutat használók legkisebb megterhelésével megszüntetni, a bizottság gyorsvonatok berendezését hozza javaslatba oly módon, hogy ezek ára drágább legyen a személyvonatok díjánál. A törvény állapítsa meg a gyorsvonatokra mind a három kocsiosztály

árát, a kormánynak szabadságában állván a helyi körülmények szerint a gyorsvonatokat a két felsőbb vagy mind a három kocsiosztályból alkotni. Szükséges azonban, hogy a gyorsvonatok és a közönséges vonatok menetsebessége között jelentékeny legyen a különbség; hogy ezen utóbbiak az utasokkal együtt árút is szállítván minél gyakrabban álljanak meg, a mivel az üzleti kiadásokban megtakarításokat tehetni. Ezen okból a bizottság kimondandónak véli, miszerint a gyorsvonatok óránként *legalább* 45—50 kilométert tegyenek meg, a közönséges vonatok pedig *legfőlebb* 20—25 kilométert. A gyorsvonatok díját személyenként és kilométerenként a következőleg ajánlja megállapítani:

I. osztály	9 centime.
II. »	7 »
III. »	5 »

A gyorsvonatok berendezésének föltétele, hogy az összes vonalokon berendeztessék a villamos táviró; a bizottság örömmel látta, hogy a kormány az e célra szükséges hiteleket már kérte a kamaráktól. A jelentés végül közli, hogy a kormány nem járult a bizottságnak a gyorsvonatok berendezésére vonatkozó javaslatához, mivel ezen intézkedés megakadályozza az árak egyenlősítésével teendő kísérlet hatásainak fölismerését.

A törvényjavaslat részleteit illetőleg a bizottság nem sok módosítást tett; törölte azon intézkedést, mely szerint a kilométermutató a törvényhez melléklendő, fölvette a kormány óhajához képest azon határozatot, mely szerint a kormány a kivándorlók tarifáját mérsékelheti egész 50⁰/o-ig.

Az így előkészített javaslat az év folyamán már nem került tárgyalásra; a képviselőház csak 1851 elején tárgyalta azt, ekkor már nem H. Bolin volt a közmunkaminiszter, ki a javaslatot benyújtotta, hanem Em. van Hoorebeke, ki egyes módosításokkal föntartotta elődje javaslatát, melyet az osztályok újból tárgyaltak. A központi bizottság újabb jelentését¹⁾ a képviselőház 1851 február 15-iki ülésén terjeszti elő és ebben megújítja a gyorsvonatok berendezésére vonatkozó javaslatát, melyhez a közlekedési miniszter ezuttal sem járult, mert ez a rendszer véleménye szerint igen nagy nehézségeket idézne elő, különösen a különböző vonatok találkozása tekintetében és a kiadásokat is növelné, mert a vonatok számát

¹⁾ L. Chambre des Représentants. Documents Nr. 96.

tetemesen kellene szaporítani. A bizottság újból kifejti, hogy a tarifák javasolt egységesítése útján teendő kísérlet alkalmatlan a tarifák hatásának alapos tanulmányozására, a közlekedési miniszterium maga sem bizik e kísérletben, ellenkezőleg megtette volna már a kísérletet törvény nélkül is, a mihez teljes joga volt. Ennek nem lesz más hatása, minthogy fentartja a kedvezőtlen pénzügyi helyzetet. A míg Belgiumban ragaszkodnak a külföldiekhez képest 30—90%-kal olcsóbb tarifákhoz, addig más államokban emelik a különben is magasabb tarifákat. A gyorsvonati díjaknak a külföldi forgalomban való alkalmazása bizonyára nem járna semminemű hátránnyal, ez önmagában 340.000 frank több bevételt adna, a belföldi forgalomban pedig legalább 560.000 frankot. A közlekedési miniszter a törvényt előterjesztett módosítása szerint csak az év végéig akarja érvényben tartani, a bizottság ezen módosításhoz nem járul.

A képviselőház 1851 február 21-én kezdte meg a törvényjavaslat tárgyalását, az általános vita nyolcz ülést vett igénybe, a részletes is hosszan huzódott, és úgy a kormány mint a központi bizottság javaslatának mellőzésére vezetett. A vita lényege nem a körül forgott, hogy berendeztessenek-e a magasabb árú gyorsvonatok, hanem, hogy föntartassanak-e az eddigi, a külföldiekhez képest alacsony díjak vagy pedig a kincstár érdekében emeltessenek azok. A díjak emelése mellett az ellenzék küzdött, föntartásuk mellett a kormány. Az ellenzék eszmemenete nagyjában ugyanaz, mint a mely a központi bizottság jelentésében kifejezésre jutott: a vasutak pénzügyi helyzete kedvezőtlen kezelési hiányuk fedezésére a kormánynak fokoznia kell a közjövédelmeket; mielőtt azonban azokkal fizettetnék meg a vasutak hiányát, kik nem használják azokat, nem élvezik előnyeiket, meg kell kísérteni, nem lehet-e mérsékelt díjemeléssel fokozni a bevételeket a nélkül, hogy elnyomnák a forgalmat. E díjemelésnek legalkalmasabb módja gyorsvonatok berendezése, magasabb díjakkal; a menetsebesség fokozása kiegyenlíti a díjemelés hatását, mert a menetsebesség növelése a díjleszállítás hatásával bir.

A kormány és pártja ezen fölfogás ellenében az alacsony tarifák föntartása mellett foglalt állást; utaltak azon tapasztalati tényre, hogy valahányszor a tarifákat emelték, a forgalom és a bevétel és így a vasut haszna csökkent, holott

a tarifa leszállítása mindig a forgalom és a bevétel emelkedésére vezetett. A Belgiumban eddig tett kísérletek nem teljes bizonyító erejűek, meg kell tehát tenni a kormány által javasolt hármaskísérletet, a melynek eredményei után a tények teljes ismeretével határozhat a kamara. A gyorsvonatok berendezése megzavarná e kísérletet, a mint a központi bizottság ajánlja a kétféle vonatok berendezését, a gyorsvonatokra a menetsebesség meghatározott minimumával, melynél kisebb gyorsasággal nem haladhatnak, a többi vonatokra a menetsebesség meghatározott maximumával, melynél nagyobbakat nem fejthetnek ki, az a forgalom zömét szolgáltató kis állomásoknak a nagy állomások érdekében való feláldozását jelentené. A tehervonatokkal való személyszállítás, a mint azt a központi bizottság ajánlja, az egész személyszállítás megrontását jelenti, az árúkezelés céljából szükséges tartózkodások mellett a vasuton való ut nem lesz rövidebb a gyorskocsik útjának tartamánál, viszont 45—50 kilométer óránként való átlagos menetsebesség kifejtésére a vasutnak nincsenek mozdonyai és felépítményi rendszere sem alkalmas arra.

Az általános vita, mely koronként szenvedélyessé vált, sok helyes eszme fölvetésére vezetett; így kifejtették a menetsebesség növelésének forgalom emelő hatását, utaltak a menetrend állandóságának szükségére és előnyeire, a helyi és különösen vásári vonatok berendezésének nagy hatására, a menetdíj leszállítására ezen vonatok alkalmával is. Az általános vita azzal végződött, hogy a kamara nem fogadta el sem a központi bizottság javaslatát, sem a kormány által javasolt árshabást, hanem egy módosítványt, mely szerint a viteldíj az I. osztályban 8, a II. osztályban 6, a III. osztályban 4 centimeban állapittatik meg személyenként és kilométerenként, a mivel a kamara az addigi menetdíjakat az első osztályra 5·26⁰/0-kal, a II. osztályra 3·45⁰/0-kal, a III. osztályra nézve 11·11⁰/0-kal emelte. A részletes vita alkalmával hiába kísértették meg ezen a harmadik kocsiosztályra nézve méltánytalan határozat módosítását, a kamara névszerint való szavazással föntartotta előbbi határozatát.

A részletes vita folyamán különös beható és szenvedélyes módon tárgyalatott a menetármérséklések kérdése; a vita menetéből következően, a szolgálati jegyekkel való visszaélés meglehetősen általános lehetett. Az ellenzék azon álláspontra helyezkedett, hogy a kormány nem jogosult díjmentes szállí-

tást engedni, a vasúti díjak tekintetében ép úgy nem szabad személyes kedvezményt gyakorolni, mint bármely más adó tekintetében. Általános elv legyen, hogy senki sem közlekedhetik díjmentesen, ezen elv alól csak azon vasúti tisztviselőkre nézve tehető kivétel, kik szolgálatuknál fogva kísérik a vonatokat; az idegen vasutak közégeinek a viszonyosságnál fogva nyújtott díjmentes szállítást meg kell szüntetni. Az első olvasásnál a kamara a javaslat erre vonatkozó határozatát törölte és a második olvasásnál is csak úgy vihette keresztül a kormány azon határozatot, mely a viszonyosságot megengedi, hogy maga javasolta azon tilalom kimondását, mely szerint (7. §.) »Az államvasutakon senki sem közlekedhetik díjtalanul«, a mi alól csak két kivétel van: a vasúti szolgálat érdekében utazó állami közegek és a vonatokat kísérő vámhivatali közegek, valamint a viszonyosság alapján az idegen vasutak közégeinek szolgálati érdekekben tett utazása.

Az ellenzék erősen támadta a kormánynak azon jogát, mely szerint az u. n. kéjvonatokra díjmérséklést engedélyezhet, e kéjvonatokat úgy tüntetvén föl, mint a melyek csak arra valók, hogy fölösleges költsékezésre csábítják a közönséget, mindazon által az erre vonatkozó határozat, valamint a különvonatok árának mérsékelhetését megengedő intézkedésekély többséggel elfogadtatott.

A podgyászdíjszabás 100 kg.-kint és kilométerenkint 6 centimeban állapittatott meg.

A törvénybe utolsó szakaszul fölvétetett azon határozat, mely szerint a kormány köteles ezen tarifák egy teljes évi alkalmazása után az észlelt eredményekről a kamaráknak jelentést tenni.

A törvényjavaslat a szenátus által is elfogadtatván, az mint az 1851. évi április 12-én kelt törvény hirdettetett ki és 1851. június 1-én lépett életbe.

A törvény azon intézkedése értelmében, mely szerint a kormány köteles egy évvel a törvény alkalmazása után a kamaráknak jelentést tenni, a közmunkaügyi miniszter a képviselőház 1853. április 28-án tartott ülésében kimerítő jelentést terjesztett elő a tarifák eredményéről.¹⁾ A miniszter

¹⁾ Chambre des Représentants. Documents No. 238. Prix des transport des voyageurs par le chemin de fer de l'État. (Application de la loi du 12. avril 1851.) Rapport présenté à la chambre des Représentants par le ministre des travaux publics.

jelentése csak néhány sorból áll; közli, hogy a tarifák hatá-
sának tanulmányozására a miniszterium vezértitkárának elnök-
lete alatt vasuti tisztviselőkből álló bizottságot küldött ki,
mely alapos munkálattal felelt meg megbízatásának, a bizott-
ság egyhangúlag elfogadott jelentését, melynek lelkiismeretes
vizsgálata meggyőzte, hogy az nagy gondnal és pontossággal
készült, azon meggyőződésben terjeszti a képviselőház elé,
hogy az megfelel azon célzatnak, mely a törvényhozást a
jelentéstételre vonatkozó intézkedésnek a törvénybe való föl-
vételénél vezette.

A bizottság jelentése, mely a táblázatokkal együtt 143 nagy
quartlapra terjed, két részből áll; az egyikben közöltetnek
az összehasonlítás alapjául szolgáló két időszak üzletered-
ményei, a másik a bizottság véleményét tartalmazza a tarifa-
emelés hatásáról és határaitól. A bizottság a tarifaemelést
megelőző időszak — 1850. június 1-től 1851. május 31-ig —
eredményét az emelést követő év — 1851. június 1-től 1853.
május 31-ig — adataival a következőkben veti össze:

	a z u t a s o k s z á m a a z			
	I.	II.	III.	összesen
	o s z t á l y b a n			
az első időszak-				
ban	404.136	986.956	2,741.716	4,132.808
a második idő-				
szakban	440.822	1,163.637	2,702.252	4,306.711
a különbség	+ 36.686	+ 176.681	- 39.464	+ 173.903
	a bevétel az			
	I.	II.	III.	összesen
	osztályban frank			
az első időszak-				
ban	1,912.146	2,459.826	2,677.289	7,049.261
a második idő-				
szakban	2,397.914	2,865.519	2,793.607	8,057.040
a második idő-				
szakban több	485.768	405.693	116.318	1,007.779

Az emelt tarifák alkalmazásának első évében ezek sze-
rint 173.903 utassal több szállított és 1,007.779 frankkal
nagyobb bevétel éretett el, mint az előző évben. A bevétel
mind a három kocsiosztályban növekedett, az utasok száma
ellenben a harmadik kocsiosztályban csökkent. A bevétel
növekedése részben a díjak emelésének, részben az utasok
száma emelkedésének tulajdonítható; ezen részesedés szám-

szerű megállapítása czéljából figyelembe veendő a díjemelés százalékos aránya, mely a régi tarifákhoz viszonyítva, az I. osztályban $5.26^0/0$ -ot, a II. osztályban $3.45^0/0$ -ot, a III. osztályban $11.11^0/0$ -ot tett. A bevételek emelkedésének a tarifák emelésére visszavezethető része nem haladhatja meg azon összeget, mely ezen százalékos hányadnak a második időszak bevételeire való alkalmazásából keletkezik, u. m.:

osztály	a második időszak bevétele a régi tarifák alapján szá- mítva frank	a díjemelés százalék- ban	a díjemelés eredménye frank
I.	2,278.018	5.26	119.896
II.	2,770.002	3.45	95.517
III.	2,514.246	11.11	279.361
együtt . . .			494.774

E szerint 494.774 frank azon összeg, mely a bevételek növekedéséből a tarifák emelésére esik. Ehhez hozzá kell adni azon összeget, mely az utasok számának emelkedése következtében állott be, és pedig az I. osztályra nézve 365.871, a II. osztályra nézve 310.177 frankot, együtt 676,048 frankot, a bevétel emelkedésére közreható két ok tehát 1,170.822 frankot eredményezett volna, a mivel szemben a bevétel tényleges emelkedése 1,007.779 frank, vagyis 163.043 frankkal kevesebb, a mi azon *veszteséget* képviseli, mely a harmadik osztályú utasok számának csökkenése és az átlagos út megrövidülése következtében állott be.

Ezen adatok azonban nem tükrözik egész híven vissza a tarifaemelés hatását, mert mind a két évben oly esetleges körülmények befolyásolták a forgalmat, hogy egyik év eredménye sem tekinthető normálisnak. Az 1850—51. évben a Sambre hidjának összeomlása a Namur és Charleroy közötti vonalon, öt hónapon keresztül megakasztá a forgalmat e szakaszon, a másik időszakban pedig a londoni nemzetközi kiállítás rendkívüli forgalmat idézett elő. Ennélfogva mindkét év adatait helyre kell igazítani; ezen helyreigazítás eredménye a következő: az utasok által megtett személykilométerek száma volt:

	I.	II.	III.	összesen
az első idő-		o s z t á l y b a n		
szakban .	25,536.920	42,954.205	76,206.170	144,697.295
a második				
időszakban	26,709.030	47,052.950	69,840.150	143,602.130
a különbözet	+1,172.110	+4,098.745	-6,366.020	-1,095.165

A helyreigazitott eredmények szerint az első kocsiosztály forgalma növekedett 1,172.110 személykilométerrel, a második osztályé 4,098.745 személykilométerrel, a harmadiké ellenben csökkent 6,366.020 személykilométerrel, vagyis az összes forgalom *csökkent* 1,005.165 személykilométerrel.

Az ugyanazon alapon helyreigazitott *bevételt* a következő számok tüntetik föl:

az első időszak-	I.	II.	III.	összesen
ban	1,940.806	osztályban frank 2,489.024	2,743.423	7,173.253
a második idő-				
szakban	2,136.722	2,823.177	2,793.606	7,753.505
a növekedés	+ 195.916	+ 334.153	+ 50.183	+ 580.252

Ezen emelkedés keletkezett:

1-ször a tarifa fölemeléséből, vagyis azon összegből, a mennyivel minden utasnak többet kellett fizetnie, mint előbb, ez tesz:

az I. osztályban	106.836 frankot
a II. »	94.105 »
a III. »	279.360 »
együtt	480.301 frankot.

2-szor az utazások számának fokozódásából, ez tesz:

az I. osztályban	89.080 frankot
a II. »	240.048 »
	329.128 frankot

levonva a III. osztály

veszteségét	229.177 »
-----------------------	-----------

marad 99.951 frank

együtt 580.252 frank

mint a bevétel összes emelkedése.

Az összehasonlítás végeredménye tehát az, hogy a forgalom csökkent 1,005.165 személykilométerrel és a bevétel emelkedett 580.252 frankkal.

A bizottság konstatálja, hogy a belforgalomban az emelt tarifák hatása alatt az I. osztályban 2^o/_o-kal, a II. osztályban 10^o/_o-kal növekedett a forgalom, a III. kocsiosztályban ellenben 9^o/_o-kal csökkent és ennek okául a díjemelés különböző mértékét a különböző kocsiosztályokban jelöli meg »et nous peusions qu'il ne pourra rester aucun doute à cet egard, si

nous constatons que cette circonstance a agi dans le sens naturel de son influence, c'est-à-dire, que les transports ont été restreints en raison de la plus grande augmentation du tarif.

Szembeállítva a díjemelést a forgalom-növekedéssel vagy csökkenéssel az eredmény következő:

	A tarifa emelkedett	A forgalom növe- kedett vagy csökkent
a második osztályban . . .	+ 3.45 ⁰ /0-kal	+ 10.5 ⁰ /0-kal
az első » . . .	+ 5.26 ⁰ /0-kal	+ 2 ⁰ /0-kal
a harmadik » . . .	+ 11.11 ⁰ /0-kal	- 9 ⁰ /0-kal

E szerint látható hogy a forgalom növekedése fordított viszonyban áll a tarifa emeléséhez; 3.45⁰/0-os díjemelés mellett még 10.5⁰/0-kal növekedhetett a forgalom, 5.26⁰/0-os díjemelés mellett már csak 2⁰/0-kal és 11.1⁰/0-os díjemelés súlya alatt 9⁰/0-kal csökkent. A tarifaemelés ezen eredménye igen meglepő, bizonyos mértékben oly szabályszerűség nyilvánul abban, hogy különösebb nehézség nélkül föllállithatni a két tényező matematikai kapcsolatát. Ez a kapcsolat feljogosít azon állításra, hogy ha mind a három kocsiosztály díja ugyan arányban emeltetett volna, mint a második kocsiosztályé, azaz csak 3.45⁰/0-kal, ennek hatása ugyanoly mértékben nyilvánult volna az I. és III. kocsiosztályban, mint a hogyan tényleg kifejezésre jutott a II-ik kocsiosztályban. Ezen föltételezés mellett a személykilométerek száma következőleg alakult volna:

	I. kocsiosztályban	II.	III.	együtt
28,173.295	47,420.195	84,207.815	159,846.305	

holott a tényle-

ges eredmény	26,709.030	47,052.950	69,840.150	143,602.130
kevesebb . . .	1,464.265	367.245	14,367.665	16,244.175

A feltételezett eredmény tehát 16,244.175 személykilométerrel kedvezőbb lett volna a ténylegesnél, a mi az egyes osztályokban megtett átlagos ut arányában 22.195 első, 8.957 második és 555.809 harmadik osztályú utasnak felel meg, azaz ha az átlagos díjemelés csak 3.45⁰/0 lett volna, azon esetben valószínűleg 586.961 utassal több szállítottatott volna és a bevétel is emelkedett volna 142.817 frankkal.

A bizottság végkövetkezései szó szerint ezek: A tényekből kiviláglik, hogy a második osztály díjtételeinek 3.45⁰/0-kal való fölemelése mellett, jelentékenyen 10.5⁰/0-kal növekedett a forgalom. Föltételezhetni, hogy a díjtételnek 3.45⁰/0-nál ki-

sebb emelésével vagy a díjtétel leszállításával a forgalomnak még 10·5⁰/o-nál nagyobb emelkedését is el lehetett volna érni és ezzel kapcsolatban a bevétel fokozódását. Mindazonáltal a bizottságnak úgy látszott, hogy ily emelkedés teljesen kielégítő és azon következtetésre jutott, hogy a díjtételnek 3·45⁰/o-kal való emelése nem volt hátrányos a forgalom természetes növekedésére. Másrészt tekintve azon befolyást, melyet az első osztály díjtételének 5·26⁰/o-kal való emelése gyakorolt a forgalomra, mely csak 2⁰/o emelkedést mutat, de különösen tekintve a harmadik kocsiosztály forgalmában beállott tetemes hanyatlást, a mit a díjaknak 11·11⁰/o-kal való emelése idézett elő, a bizottság nem habozik kijelenteni, hogy 3·45⁰/o képezte azon véghatárt, különösen a harmadik osztályra nézve, a meddig a régi tarifák emelésében el lehetett menni, a nélkül, hogy az hátrányos ne legyen úgy a forgalomra, mint a bevételekre.

A bizottság véleménye szerint a forgalom növekedése, a mi okszerű díjak mellett szükségszerűleg a bevételek növekedésére vezet, igen becses, de egyidejűleg igen kényes tényező. A vasút jövőjének legnagyobb érdeke követeli, hogy ezen tényező a tarifák föllállításánál a legnagyobb gonddal ápolassék, mert bizonyos tekintetben állithatni, hogy a forgalom növekedésének nincs előzetesen megállapítható határa, holott a tarifák emelésének meghatározott és átbághatlan korlátja van. Túlságosan emelni a tarifákat annyi, mint »tuer la poule aux oeufs d'or«.

A bizottság jelentésének ezen kimerítő ismertetéséből láthatni, hogy a bizottság, akár mily óvatosan írja is körül véleményét, a leghatározottabban elítéli a harmadik kocsiosztály díjának 4 centime-ban való megállapítását, a mi a kamara legsajátabb ténye volt. Áttekintve a bizottság által összeállított anyagot, mely az országos összesítéseken kívül, ötven viszonylat részletes adatait tartalmazza, a legellentétesebb eredményeket találjuk, úgy, hogy ha ezen, az egyes viszonylatokra vonatkozó adatokból akarnánk ítéletet levonni, a legferdebb következtetésekre jutnánk. Ezen ötven viszonylat a három kocsiosztályban 150 esetet tesz; ezen 150 esetből 103 esetben emeltetett a tarifa, a minek hatása a következő volt:

48 esetben növekedett a forgalom és emelkedett a bevétel,

28 esetben csökkent a forgalom, de a bevétel fokozódott,

25 esetben a forgalom is és a bevétel is csökkent,

2 esetben változatlan forgalom mellett növekedett a bevétel, vagyis összesítve a tarifák emelése mellett 78 esetben növekedett és 25 esetben csökkent a bevétel, 48 esetben növekedett, 53 esetben csökkent, 2 esetben pedig változatlan maradt a forgalom.

A tarifa ezen 150 eset közül 38 viszonylatban mérsékeltetett, a minnek hatása alatt 21 esetben növekedett a forgalom és a bevétel, 8 esetben az emelkedett forgalom kisebb bevétellel járt és 9 esetben a forgalom és a bevétel is csökkent, vagyis 21 esetben emelkedett, 17-ben csökkent a bevétel, 29 esetben fokozódott, 9 esetben csökkent a forgalom.

Végül 9 viszonylatban változatlan maradt a díjtétel és ebből 5 esetben növekedett a forgalom és a bevétel, 4 esetben csökkent mind a kettő.

Hogy milyen ugrásokat mutatnak egyes viszonylatokban az adatok, annak illusztrálására felhozzuk a következőket:

Viszonylat	Osztály	Tarifa		Első időszak	
		régi	új	forgalom	bevétel
1. Mons—Saint Ghislain . .	1.	100	080	626	626
	2.	075	060	4.424	3.317
	3.	050	040	29.729	14.867
2. Charleroy—Namur . . .	1.	300	295	798	2.394
	2.	225	220	1.970	4.433
	3.	150	150	7.560	11.341
3. Nasselt—Louvain . . .	1.	500	480	109	545
	2.	400	360	577	2.308
	3.	250	240	1.158	2.895
4. Brüssel—Vilvorde . . .	1.	075	080	5.210	3.910
	2.	050	060	45.601	22.798
	3.	030	040	104.349	31.304
5. Bruges—Bloemendaël .	1.	075	095	327	245
	2.	050	070	1.991	995
	3.	025	050	32.304	8.072
6. Gand—Nazareth	1.	075	105	315	239
	2.	050	080	854	423
	3.	025	050	18.430	4.602
7. Gand—Deynze	1.	125	145	1.351	1.690
	2.	100	110	10.499	10.469
	3.	050	070	45.558	22.782

Viszonylat	Osztály	Második időszak		A különbség %-ban		
		forgalom	bevétel	a tarifá- ban	forgalom- ban	bevétel- ben
1. Mons — Saint Ghislain	1.	610	486	—20	— 2 ⁵ / ₁₀	—22 ⁵ / ₁₀
	2.	3.973	2.385	—20	—10	—28
	3.	39.181	15.671	—20	+31 ⁵ / ₁₀	+ 5 ⁵ / ₁₀
2. Charleroy — Namur .	1.	769	2.269	— 1 ⁵ / ₁₀	— 3 ⁵ / ₁₀	— 5
	2.	3.268	7.185	2 ⁰ / ₁₀	+66	+62
	3.	7.479	11.217	— 0	— 1	— 1
3. Nasselt—Louvain .	1.	129	619	— 4	+18 ⁵ / ₁₀	+13 ⁵ / ₁₀
	2.	531	2.092	—10	+ 0 ⁵ / ₁₀	— 9 ⁵ / ₁₀
	3.	896	2.150	— 4	—22 ⁵ / ₁₀	—25 ⁵ / ₁₀
4. Brüssel—Vilvorde .	1.	5.623	4.499	+ 6 ⁵ / ₁₀	+ 8	+15
	2.	42.975	25.783	+20	— 5 ⁵ / ₁₀	+13
	3.	79.515	31.806	+33 ⁵ / ₁₀	—24	+ 1 ⁵ / ₁₀
5. Bruges—Bloemendaël	1.	330	309	+26 ⁵ / ₁₀	+ 1	+26
	2.	1.958	1.368	+40	— 1 ⁵ / ₁₀	+37 ⁵ / ₁₀
	3.	14.840	7.416	+100	—54	— 8
6. Gand — Nazareth . .	1.	166	172	+40	—47 ⁵ / ₁₀	—28
	2.	729	582	+60	—14 ⁵ / ₁₀	+37 ⁵ / ₁₀
	3.	6.445	3.221	+100	—65	—30
7. Gand—Deynze . . .	1.	1.025	1.485	+26	—24	—12
	2.	11.856	13.041	+10	+13	+24 ⁵ / ₁₀
	3.	31.681	22.177	+40	—30 ⁵ / ₁₀	— 2 ⁵ / ₁₀

Ez a néhány példa is elegendő annak igazolására, hogy a szórványos eseteket önmagukban tekintve, alig találhatni akár az egyik, akár a másik irányban törvényességet a számok alakulatában. Az első példa szerint a díjak egyenletesen le- szállítottak 20⁰/₁₀-kal mind a három kocsiosztályban és ennek hatása alatt a forgalom csökkent az I. osztályban 2⁵/₁₀-kal, a II. osztályban 10⁰/₁₀-kal, a bevétel pedig 22⁵/₁₀-kal, illetve 28⁰/₁₀-kal. A 2-ik példa esetében a második kocsiosztály díja csökkent 2²⁵/₁₀ frankról 2²⁰/₁₀ frankra, azaz 2⁰/₁₀-kal és ez alatt a forgalom emelkedett 66⁰/₁₀-kal, holott az I. osztály forgalma 1⁵/₁₀-kal szállított díj mellett 3⁵/₁₀-kal csökkent, a III-ik osztályé pedig változatlan díj mellett 1⁰/₁₀-kal kisebb lett. Ki lenne képes ezen esetekben a díj változása és a forgalom változása között való összefüggést kimutatni, a mikor kétségtelen, hogy ezen esetekben a forgalom alakulatára ható, ismeretlen többi tényezők befolyása sokkal nagyobb volt, mint az ismert tényezőnek, a díjváltozásnak hatása.

Ennek a hatása még az egész ország forgalmára vonatkozó nagy számokban is alig mutatható ki, miután az 1851. évi törvényben megállapított díjtételek az előbbi, a forgalom átlagában tényleg elért díjtételekhez képest emelést képviselnek ugyan, az átlag azonban mindig csak egy képzelt szám, a mi csak akkor jelent bizonyosat, ha ismerjük az egyes eseteket, melyekből alakul. Az adott esetben nem tudjuk, hogy mily tényleges díjmérséklésből, illetve díjemelésből alakul az előbb elért átlagos tételhez képest az egyes osztályokban 5²⁶/₁₀₀, 3⁴⁵/₁₀₀, illetve 11¹¹/₁₀₀ emelésnek megfelelő átlagos díjtétel, valamint azt sem tudjuk, hogy korábban, éveken át változatlan díjtételek mellett mekkora volt normális viszonyok között a forgalom természetes növekedése. A forgalom az 1848-ik év nagy csapásai után 1849. óta állandó emelkedést mutat, a mivel kapcsolatban a bevétel is emelkedett, de ebben alig ismerhetni föl az 1851. évi díjemelés hatását. Az alábbi számok föltüntetik azon öt éves időszak személyforgalmára vonatkozó adatokat, mely időszaknak közepére esik az 1851. évi díjrendezés, a hálózat ezen idő alatt változatlan volt. Kikerekített számokban volt:

évben	szállított személyek száma	bevétel a személy- szállításból frank	ebből esik a nem- zetközi személy- forgalomra frank	a belföldi személyszállítás bevétele frank
1849.	3,924.000	6,297.700	1,034.300	5,263.400
1850.	4,188.600	7,128.200	1,131.600	5,996.600
1851.	4,355.700	8,041.800	1,322.800	6,719.000
1852.	4,451.300	8,094.600	1,124.400	6,970.200
1853.	4,685.200	8,497.300	1,666.600	6,830.700

A díjemelésnek ezen számok szerint a bevételek növelésére nem volt különösebb hatása, mert a belföldi forgalomban, és tulajdonképen csak erről szólhatni, a bevétel az 1851. évben, főleg pedig az 1852. évben az előzőhöz képest alig növekedett nagyobb mérvben, mint az 1850. évben az 1849. évhez képest. Az egyes osztályokban különböző mértékű díjemelés kedvezőtlen hatását azonban világosan kimutathatni úgy a forgalom, mint a bevételre vonatkozó adatokból. A míg az I. osztályban 5²⁶/₁₀₀, a II. osztályban 3⁴⁵/₁₀₀ volt az átlagos díjemelés, tehát nem jelentékeny, addig a III. osztályban ez 11¹¹/₁₀₀-ot tett és ennek hatása világosan nyilvánul. A harmadik kocsiosztályú utasok száma és ezek szállításából eredő bevétel volt kikerekített számokban:

év	utas	bevétel	a bevételből esik a nemzetközi forgalomra	a belföldi forgalom bevétele
1849.	2,697.500	2,713.600	125.900	2,587.700
1850.	2,774.600	2,745.100	141.200	2,603.900
1851.	2,725.900	2,761.800	144.200	2,617.600
1852.	2,752.800	2,815.500	122.800	2,692.700
1853.	2,817.700	2,864.000	123.660	2,740.340

A harmadik kocsiosztályú utasok száma ezek szerint a 11·11⁰/0-os díjemelés következtében általában kedvező forgalmi viszonyok között csökkent és csak három év múlva érte el a korábbi számot, a bevétel pedig 1850-ről 1851-re csak 0·6⁰/0-kal növekedett és három év múltán is csak 4·3⁰/0-kal volt magasabb a korábbi bevételnél, holott a két felsőbb kocsiosztály bevétele, melyek díja alig számbavehető módon emeltetett, ezen időszak alatt több, mint 20⁰/0-kal növekedett.

Az utasoknak és a bevételnek kocsiosztályok szerint való megoszlása a különböző mérvű díjemelés befolyása alatt következőleg alakult:

év	u t a s o k			b e v é t e l		
	I.	II.	megoszlása százalékokban III.	I.	II.	III.
1849.	8·73	19·75	71·51	23·96	29·83	46·20
1850.	9·56	22·17	68·26	26·39	32·60	40·99
1851.	9·85	25·04	65·09	28·47	33·93	37·59
1852.	9·73	26·06	64·20	27·35	33·63	39·01
1853.	11·35	25·41	63·22	31·48	30·30	38·21

Az utasoknak kocsiosztályok szerint való megoszlása arányában ezek szerint lényeges változás állott be, a mi visszahatott a bevétel megoszlására is. Az összehasonlítás kiinduló pontjául az 1850-ik évet véve, az I. és II. kocsiosztály igénybevételének aránya 31·73⁰/0-ról 36·76⁰/0-ra emelkedett 1853-ban, a bevétel pedig 58·99⁰/0-ról 61·78⁰/0-ra, holott a III-ik kocsiosztályé 68·26⁰/0-ról 63·22⁰/0-ra, illetve a bevételéknél 40·99⁰/0-ról 38·21⁰/0-ra csökkent. Ez a jelenség világos kapcsolatban áll azzal, hogy a legnagyobb mértékben emelt harmadik kocsiosztályban az utasok számának és így a bevételnek növekedése nem tartott lépést a két felsőbb kocsiosztály utasainak és bevételének emelkedésével, a mi a leghatározottabb jele annak, hogy az 1851. évi *törvénnyel végrehajtott díjrendezés elhibázott volt.*

Rövid idővel a törvény hatályba lépte után újból napi-

rendre került a *gyorsvonatok* kérdése, a mi a kamarában oly szenvedélyes vitákra szolgáltatott alkalmat. Az ügyet most ugyanazon közmunkaügyi miniszter hozta a törvényhozás elé, ki 1851-ben oly határozottan ellenezte a képviselőház központi bizottságának a gyorsvonatok berendezésére vonatkozó indítványát. Em. van Hoosebeke közmunkaügyi miniszter 1853. december havában törvényjavaslatot nyújtott be az 1851. év április 12-én kelt törvényben foglalt intézkedések pótlására,¹⁾ a mely javaslat legfontosabb határozata a gyorsvonatok berendezésére vonatkozik. Ezen határozat így hangzik: »Az utasok szállítási díja az úgynevezett Express-vonatokon a rendes díjszabás díjainak 25^o/o-os emelésével állapittatik meg. Ezen vonatok csak I. és II. osztályú vagy csupán I. osztályú kocsikból állhatnak.«

A törvényjavaslat indokolásában a közmunkaügyi miniszter ezen ügyre vonatkozólag a következőket mondja: Az utolsó években a vasutigazgatóságok nagy része kísérleteket tett a nagy városok között való forgalomban az utasoknak külön vonatokkal való szállítására. Ezen vonatok elnevezése, express, megadja azok jellegét: nagy gyorsaság a másodrendű tartózkodások megszüntetésével és bizonyos mértékben a menetsebesség fokozásával; szabályosság és kényelem, a késedelem okainak elhárításával és kiválasztott személyzet és anyag alkalmazásával. Ezen kísérletek Angliában és Németországban sikerrel jártak.

A belga vasutigazgatás nem maradhatott közönyös ezen újítással szemben, több kísérlet után elhatározta alkalmazását, úgy a nemzetközi viszonylatokban, mint a belföldi nagy városok között. A mi a nemzetközi viszonylatokat illeti, a belga vasutigazgatásnak kiváló érdeke, hogy az antwerpeni és ostendei kikötő felé, valamint Németország és Franciaország felé irányuló szolgálata lépést tartson minden haladással, minden tökéletesbüléssel. Ezt egyenlően felfogták a francia északi vasut és a német északi vasut és ezen egyetértésnek köszönhető egyebek közt azon vonat berendezése, mely egy nap alatt teszi meg az utat Párisból Kölnbe és ugyanazon gyorsasággal folytatja útját Berlin felé. A körül-

¹⁾ Lásd: Chambre des Représentants. Documents No. 50. Séance du 7. Décembre 1853. Dispositions complémentaires á la loi du 12 avril 1851, concernant el tarif pour le transport des voyageurs et bagages.

mények szerencsés találkozásánál fogva a belföldi nagy városok jó része élvezhette ezen új szolgálat előnyeit.

Az eredmények megfeleltek a várakozásoknak. Az utasok előnyt adtak a gyorsvonatoknak és a dicséretet, melyekkel a közvélemény és a hírlapok elhalmozták a vasutigazgatást, a legjobb bizonyítékot szolgáltatták, hogy az újítás jelentékeny előnyöket nyújt és nemcsak muló érdeklődés, hanem állandó és való szükségletet elégít ki. Ezzel meg van alkotva a szállítás egy új rendszere, a vonatok egy új neme. Az igazgatás nem titkolja el, hogy ezen új szolgálat sok javítást igényel és ezért állandó gondoskodásának tárgya. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezen, a nagy távolságokra szolgáló vonatok berendezése majdnem mindig új vonatok bevezetését igényli, mert az igazgatásnak nagy érdeke, hogy ne csökkentse a másodrendű összeköttetések számát, a melyek a belga vonalakon oly sűrűk és oly jövedelmezők. Belgiumban e kétféle szükség nagyobb mértékben nyilvánul, mint másutt; egyfelől a népesség nagy központjainak egymással és a minket környező népes és gazdag országokkal való érintkezése rendes, gyors és közvetlen összeköttetéseket igényel, másrészt a kisebb helységek és a mezsei lakosság központjainak sokasága kis távolságokra mozgó óriási forgalmat ad; a mi azon korlátolt körben, melyben ezen forgalom mozog, csak kisebb gyorsaságot követel. Ezen két szükségletet ugyanazon időben ugyanazon eszközökkel kielégíteni annyi, mint feláldozni egyiket a másiknak. Mindegyiket a maga természete szerint kell kielégíteni. Az express vonatok berendezése a nemzetközi forgalmat és a nagy városok egymás között való forgalmát szolgálja és semmi irányban sem válhat a másod rangú összeköttetések hátrányára, a miket az igazgatóság ép ellenkezően ki akar terjesztetni és meg akar könnyíteni akár a piaczi és helyi vonatok berendezésével, akár az ugynevezett csatlakozó vonatok (trains de transbordement) előnyeinek fölhasználásával.

Ezen expressvonatok berendezése bizonyos mértékben költségtöbblettel jár úgy az új vonatok bevezetése, mint azon jelentékeny kiadásuk miatt, melyeket ezen külön vonatok vezetése és föntartása igényel. Mindenki be fogja ismerni, hogy igazságos, miszerint ezen költségtöbbletet azok viseljék, kik annak hasznát élvezik. Azt is be fogják látni, hogy ezen

vonatok csak kevés helységet érinthetnek, hogy általában nem szállíthatnak annyi utast, mint a rendes vonatok. Jövedelmük ennél fogva ki nem elégítő lenne, ha egyrészt a díj nem emeltetnék és ha másrészt ezen díj az osztályokból való leszállás (declassément) útján mérsékelhető volna. Ez az oka annak, hogy ezen vonatok ritka kivétellel csupán első osztályú kocsikból állanak, a melyekben a rendesnél magasabb díj fizetendő.

Franciaországban az első osztályú kocsikban a díj lieueként (5 km.) 50—58 centime; Németországban 50—75 centime, Angliában 75 centime, sőt 1 frank, Hollandiában 62 centime. A belga gyorsvonatok javaslatba hozott díja lieueként az I. osztályban 50 centime, a II-ik osztályban 37,5 centime nem nagyobb a francia rendes díjak minimumánál. A kifejtettek szerint kétségtelen, hogy ezen díjemelés majdnem kizárólag a nemzetközi utasokat érinti és így semmi tekintetben sem befolyásolhatja a forgalmat. Ezen utasok a külföldi vasutakon még a belga express-díjaknál is magasabb díjakat fizetnek és a rövid belga vonalak díjának felemelése a nemzetközi utak összdíját tekintve, nem lesz érezhető. A mi a belföldi forgalmat illeti, ha az express-vonatok díjának fölemelése általánosan ható, kötelező intézkedés volna, mely akár közvetlenül, akár közvetve korlátozhatná a forgalmat, a kormány nem javasolhatná azt, mert azon véleményben van, ha meg akarjuk tartani vasutaink népszerűségét és egyidejűleg bevételi forrásul is akarjuk azt tekinteni, akkor nagy forgalmat kell előidézni és főn kell tartani a belső forgalomban a mérsékelt tarifákat. Ez a vállalat virágzásának feltétele. Az express használata és következtetés a díjak fizetése is azonban facultatif a belforgalomban, mert minden esetben és minden irányban rendelkezésre állanak a közönséges árak mellett a három kocsiosztályból álló vonatok. A belforgalom csak növekedhet, azon vonzó erő következtében, a melyet az expressvonatok nyújtanak az utasoknak a gyorsaság és a kényelem tekintetében. A tarifák emeléséből eredő bevételi többletet az indoklás csupán a nemzetközi forgalomban mérsékelt számítással évi 170.000 frtra becsüli.

A képviselőház központi bizottsága ezen javaslatra vonatkozó jelentését ¹⁾ 1854. január 19-én terjeszté elő. A jelentés

¹⁾ L. Chambre des Représentants. Documents. Nr. 100.

emlékeztet arra, hogy a ház központi bizottsága már 1850-ben javasolta a magasabb árú gyorsvonatok berendezését és hogy ezen javaslat csak azért nem fogadtatott el, mert a közmunkaügyi miniszter nyilatkozata szerint a pálya és a forgalmi eszközök akkori állapota szerint bizonyos irányokban csak 40 km., más irányokban csak 32½ km. óránkénti sebességgel közlekedhettek a vonatok, a mi a központi bizottság rendszerét illuzoriussá tette volna.

A dolgok kényszere azonban a magasabb díjak kivételével előidézte azt, a mit a törvény nem akart kifejezetten szentesíteni. A gyorsvonatok fokozatosan életbe léptettek vagy javítottak a déli, nyugoti és északi vonalakon és 1853. június óta a keleti vonalakon is közlekednek ilyenek; ezen időszak jelzi az igazi értelemben vett express vonatoknak Belgiumban való berendezését. A kormánynak azonban nem volt joga a gyorsvonatok díjának fölemelésére; ezek költségtöbbletet okoztak az államnak és az utasok élvezték az időmegtakarítás és költségtöbblet előnyeit. Ezen előnyök kiegyenlítése a díjak fölemelésében található, erre czéloz a javaslat és ezen czélzatot a kamara valamennyi osztálya helyeselte és így a központi bizottság egyhangúlag fogadta el a javaslatot.

A kormány törvényjavaslatának második szakasza azon intézkedést tartalmazza, hogy az árak a frank tizedére vagy ötödére kerekítendők ki, szemben az 1851. évi április 12-én kelt törvény 5. §-ának azon intézkedésével, mely szerint az ár egysége 5 centime, minden töredék, mely 3 centimenél kisebb, elhanyagoltatik, az ennél nagyobb pedig 5 centimének számít. Ezen intézkedéssel azon pénztárkezelési nehézségeket akarta megszüntetni a kormány, melyeket az 1851. évi törvény okozott; a nagyobb jegykiadó pénztáraknak 150–200 frank rézpénzzel kellett magukat naponként ellátniok, mielőtt a jegykiadást megkezdhatték. Az áraknak a frank tizedére vagy ötödére való kikerekítése a javaslat indokolása szerint, a bevételeknek is némi emelkedésével jár; ennek összegét a kormány évi 50.000 frankra becsüli.

A törvényjavaslat harmadik szakasza a gyermekek díjára vonatkozik. Az 1851. évi törvény erre nézve nem tartalmazott semmiféle intézkedést, a minek következtében a gyermekekért, az ölben tartottak kivételével teljes díjat kellett fizetni. Ezen intézkedés, bár mint az indokolás mondja a

francia és majdnem valamennyi külföldi vasuton egész szigorúságában fönnáll, Belgiumban keresztülvihetetlennek látszik, miután az előzmények sokkal enyhébbek voltak. A gyorskocsikban a gyermekek csak félárt fizettek és az 1851. évi törvény előtt fönnállott szabályok szerint a nyolcz évnél fiatalabb gyermekek, ha nem foglaltak el külön helyet, díjmentesen szállítottak. Kétség esetében egész mostanáig türték ezen intézkedés alkalmazását, de ezen türelem visszaéléssé fajult, mert a gyermekek majdnem kivétel nélkül elfoglaltak egy helyet, a nélkül, hogy fizettek volna. Ezen visszaélés igen alkalmatlan az utasokra, a vonatkísérő személyzet azonban nem szólhat ellene, mert a legkellemetlenebb felszólalásokat idézi elő. Ezért a kormány azt véli, hogy meg kell szabni a közönség jogait és elejét kell venni a visszaéléseknek. Ezen okból javaslatba hozza, hogy a nyolcz évesnél fiatalabb gyermekek a félárt fizessék, a három évnél fiatalabb és ölben tartott gyermekek díjmentesen szállíttassanak. Ezen intézkedés pénzügyi eredményét a kormány 38.000 frankra teszi.

A központi bizottság mindkét javaslathoz hozzájárulván, az egész törvényjavaslat a kamarákban nehézség nélkül fogadtatott el és mint az 1854. márczius hó 10-én kelt törvény hirdettetett ki, életbe lépett 1854. május hó 1-én.

Az 1854. év forgalmára és bevételére vonatkozó adatok, miután a törvény évközben lépett életbe, nem alkalmasak a törvény hatásának megítélésére, ezért az 1853. évi adatokat kell az 1855—56. évi adatokkal összehasonlitanunk, a mi közben tájékoztatásul közöljük az 1854. évre vonatkozókat is. Itt is kényszerítve vagyunk, megfelelő adatok hiányában a szállított személyek számát alapul venni a megtett személykilométerek helyett. Volt a gyermekek és katonák figyelmen kívül hagyásával:

Év	Hálózat átlag km.	I. osztály		II. osztály		III. osztály	Együtt
		gyors-	személy- vonattal	gyors-	személy- utasok száma	személy-	
1853.	631	—	531.874	—	1,190.959	2,817.750	4,540.583
1854.	637	197.192	366.226	93.518	940.447	3,083.785	4,681.168
1855.	652	257.486	345.454	48.584	914.686	3,560.554	5,126.862
1856.	713	262.898	361,404	33.918	982.291	4,140.482	5,780.993

Ezen számok igen sajátos jelenséget mutatnak. Négy év alatt, mely időben a hálózat 82 kilométerrel növekedett,

az utasok száma 1,240.410-zel fokozódott; a harmadik kocsiosztályú utasok számának szaporulata azonban ugyanezen idő alatt 1,322.732, az első osztályúaké 92.428, együtt 1,415.160, vagyis ezen négy éves időszak alatt a második kocsiosztály utasainak száma megfogyott 174.750 utassal. Az első osztályú utasok számának 92.428-czal való növekedése is, tekintve a hálózat kiterjedését, inkább stagnálásnak nevezhető. A második kocsiosztályból az utasok jelentékeny mértékben leszállnak az olcsóbb harmadik osztályba, annak ellenére, hogy a két osztálynak sem ára, sem árviszonya nem változott.

Ezen személyforgalom a következő bevételt szolgáltatotta a centimek elhagyásával:

Év	I. osztály		II. osztály		III. osztály	Együtt
	gyorsvonal	személyvonal	gyorsvonal	személyvonal		
			bevétele frankokban			
1853.	—	2,674.956	—	2,575.468	2,864.099	8,114.523
1854.	1,561.327	1,482.078	336.807	1,939.220	3,152.273	8,471.715
1855.	2,047.001	1,301.690	212.282	1,908.065	3,562.176	9,031.214
1856.	1,886.393	1,342.362	167.490	1,950.407	4,168.756	9,515.418

Ezen időszak alatt a személyforgalom bevétele (katonák, gyermekek és rendkívüli utasok nélkül) 8,114.524 frankról 9,515.410 frankra emelkedett, vagyis a szaporulat 1,400.886 frk. A harmadik osztályú utasok szállításából eredő bevétel szaporulata 1,304.657 frk., az első osztály többlete 553.799 frk., együtt 1,858,456 frank, vagyis a második osztály bevétele 457.570 frankkal, azaz 17⁰/₀-kal csökkent, a hálózatnak 13⁰/₀-kal való nagyobbodása mellett.

A vasuti statisztika ezen időszakban nem különíti el a nemzetközi és átmenő forgalom kimutatásában, sem az utasok számát, sem a bevételt gyorsvonal és személyvonal szerint; a helyes ítélet céljából azonban figyelembe kell vennünk a bevételnek megoszlását ezen bevételi források szerint. Ezen okból közöljük az alábbi számokat; volt:

Év	I. osztály		II. osztály	
	bevétele frankban			
	belföldi	nemzetközi	belföldi	nemzetközi
	f o r g a l o m b ó l			
1853. . .	1,621.606	1,053.350	2,236.799	338.669
1854. . .	1,811.569	1,231.836	1,981.292	294.735
1855. . .	1,860.589	1,488.002	1,760.766	359.581
1856. . .	1,894.065	1,334.690	1,821.865	296.032

Év	belföldi	III. osztály		Összesen
		bevétele	frankban	
		nemzetközi	belföldi	nemzetközi
		f o r g a l o m b ó l		
1853. . .	2,740.434	123.665	6,598.839	1,515.684
1854. . .	3,044.980	107.293	6,837.841	1,633.864
1855. . .	3,424.438	137.738	7,045.793	1,985.321
1856. . .	4,007.343	161.413	7,723.273	1,792.135

A belföldi és nemzetközi forgalom bevételeinek aránya az egyes években nagy változást mutat, különösen lényeges eltérés mutatkozik 1855-ről 1856-ra. A harmadik kocsiosztály bevétele, mely az 1851. évi díjrendezés hatása alatt stagnált, állandó és jelentékeny emelkedést tüntet föl, a mely emelkedés majdnem kizárólag a belföldi forgalomra vezethető vissza. A nemzetközi forgalom bevétele az I. kocsiosztályban 1,053.000 frankról 1,334.000 frankra emelkedett, a belföldi forgalomban 1,621.000 frankról 1,894.000 frankra, vagyis a szaporulat a nemzetközi forgalomban 26·6⁰/₀, a belföldi forgalomban 16·7⁰/₀, ezen eltérő arány kétségtelenül a gyorsvonati menetdíjak fölemelésére vezethető vissza. Az első kocsiosztály bevételeit egybevetve a gyorsvonat első kocsiosztályának bevételeivel, a következő számokat kapjuk:

Év	A gyorsvonatú I. osztály bevétele	Az I. osztály bevétele a nemzetközi forgalomban	Az I. osztály bevétele a nemzetközi forgalomban gyorsvonatokkal
1854. . .	1,561.327	1,231.836	—
1855. . .	2,047.001	1,488.002	—
1856. . .	1,886.393	1,334.690	—
1857. . .	1,869.718	1,389.907	1,203.051
1858. . .	1,684.156	1,211.194	1,026.896
1859. . .	1,545.659	1,063.450	884.605

Az utolsó három évre 1857—59-re ismeretes a nemzetközi forgalom megoszlása vonatnemek szerint, a mint ebből látható, az I. osztályú nemzetközi forgalomban a gyorsvonatokra a bevételek körülbelül 84⁰/₀-a esik. Ezen arányt alkalmazva a korábbi évekre, a gyorsvonatú I. osztály bevétele következőleg osztható meg a belföldi és nemzetközi forgalom között:

	A gyorsvonatú I. osztály bevétele belföldi forgalomból	nemzetközi	Összesen
1854. . . .	527.327	1,034.000	1,561.327
1855. . . .	798.001	1,249.000	2,047.001
1856. . . .	765.893	1,120.500	1,886.393
1857. . . .	666.667	1,203.051	1,869.718
1858. . . .	657.000	1,026.896	1,683.896
1859. . . .	661.054	884.605	1,545.659

A gyorsvonatú I. osztály bevétele, mint a mely legnagyobbbrészt a nemzetközi forgalomból ered, nagyobb hullámzásnak van alávetve, mint ugyanazon kocsiosztály bevétele a személyvonatokkal. A belföldi forgalomban a gyorsvonat bevétele emelkedés helyett visszaesést tüntet föl, a miből bizvást azon következtetést vonhatjuk le, *hogy Belgiumban a belforgalomban*, a hol tulajdonképen nagy távolságok nincsenek, *a gyorsvonati díjaknak a személyvonatokéhoz képest 25⁰/o-kal való emelése, nem vált be.* Ezen vonatok nem teremtetek maguknak új forgalmat; a 25⁰/o-os díjemelésből eredő bruttó bevételi többlet körülbelől 300.000 frankra, vagyis az első kocsiosztály 1853. évi bevételeinek 12⁰/o-ra tehető, a mi nagyon kedvezőtlen eredmény, mert a gyorsvonatok berendezése, miután ez a vonatok számának szaporítását igényelte, bizonyára jelentékeny több költséget okozott. Erről részletesen — adatok hiányában — nem adhatunk számot, de arra utalhatunk, hogy 1853-ban személyvonatkilométerenkint 4⁰⁰ frank volt a bevétel, míg 1857-ben gyorsvonatkilométerenkint 3⁸¹ frank, személyvonatkilométerenkint 4¹⁵ frank, a miből nem tiltott azon következtetés, hogy a gyorsvonatoknak díjemeléssel kapcsolatos berendezése ezen időszakban nem fokozta a tiszta bevételt.

III. FEJEZET.

Az 1866. évi tarifa-reform.

A vasut pénzügyi helyzete a hatvanas évek elején mind kedvezőbben alakult és ez megadta az alapot nagyszabású tarifreformok keresztülvitelére. E reform — a távolsággal arányban csökkenő egységtételek alkalmazása — először az árúdíjszabásban érvényesített és miután ezen kísérlet ugy forgalmilag, mint a pénzügyi eredmények szempontjából fényesen sikerült, csakhamar megtétettek az előkészületek ugyanazon elvnek a személydíjszabás terén való alkalmazására is. Az akkori közmunkaügyi miniszter reformterve felölelte az egész személyforgalmat, melynek a díjszabás csak egyik, mindenestre legfontosabb tényezője. Vanderstichelen Gyula közmunkaügyi miniszter ezen reformtervét hivatali utódja 1869. deczember 10-én kelt jelentésében ¹⁾ a következőkben ismer-

¹⁾ L.: Chambre des Représentants Documents, Session de 1869—70. No 31. Exposé des resultats de la reforme introduite le 1-mer mai 1866.

teti: »Nem elegendő, hogy a díjak mérsékeltek legyenek; szükséges, hogy az utazások rövid idő alatt végeztethessenek, hogy a vonatok száma jelentékeny és tényleges sebességük nagy legyen. A siker e feltételei solidarisak; egyik a másikat befolyásolja. A díjak mérsékléséből eredő forgalmi szaporulat szükségessé teszi a vonatok számának növelését, a mi viszont a forgalom emelkedésére vezet. Abban a mértékben, a mint a nagy távolságra való utazások növekednek, mind jobban elválaszthatni a kis távolságra való forgalmat a távoli forgalomtól és így megrövidíthetni a hosszú utak tartamát. Ebből a forgalom újabb szaporulata keletkezik és a nagy távolságokra való forgalom teljes vonatokban bonyolítottatván le, mind jövedelmezőbbé válik. Végül a mint a távoli forgalom elég jelentékenynyé válik, hogy a vonatszolgálatban a közeli forgalom elkülöníttessék, szaporíthatni az alsó rendű állomások számát, melyek oly nagy szolgálatot tesznek a földmives lakosságnak és viszont növelik a forgalmat. Leszállítani az utazások díját, csökkenteni azok tartamát és sokszorosítani a menetek számát, ez volt azon programm, melyet hivatali elődöm maga elé tűzött.«

Ezen programm csak részben vitetett keresztül. A vonatforgalom sűrűbbé tételére, a menetek számának szaporítására 1864-ben megtörténtek az intézkedések, főleg helyi vonatok (trains de banlieu) bevezetésével, melyeket a közönség örömmel üdvözölt és sűrűn igénybe vett. Ezen intézkedések a személyforgalom élénkítésére előnyös befolyást gyakoroltak, a mi az alábbi számokból világosan kitűnik:

év	hálózat átlagos hossza	személyvonatok kilométerek száma	1000 személy- kilométerek száma	összbevétel a személyszállításnál frk	átlagos be- vétel uta- sonként frk	átlagos út km.
1863	748	3,408.597	236.573	12,888.147	1.46	27.74
1864	748	3,741.465	248.986	13,477.305	1.43	27.35
1865	749	4,614.963	271.808	14,589.835	1.36	26.35

Majdnem változatlan hálózat mellett három év alatt a személyvonatkilométerek száma 1.2 millió km.-rel, azaz 35⁰/o-kal növekedett, ugyanezen idő alatt a személykilométerek száma 14⁰/o-kal, a személyszállítás bevétele 6.5⁰/o-kal szaporodott, az átlagos bevétel utásonként 6.8⁰/o-kal és az átlagos út 5⁰/o-kal csökkent. Ezen számokból következtetve, a három év alatt a kis távolságra való utak jóval nagyobb mértékben sza-

porodtak, mint a hosszú utak, innét az átlagos bevétel és az átlagos út csökkenése.

A díjszabás reformját megelőzően a kormány az 1866. február 15-én kelt törvénnyel felhatalmazást nyert, hogy az 1865. évre kocsik vásárlása céljából rendelkezésére bocsátott 2 millió frkon kívül 9 millió frkot fordíthasson forgalmi eszközök beszerzésére, a mely előintézkedések után a kormány 1866. május 1-én részben életbeléptette azon díjszabási intézkedéseket, melyekre az 1865. július 1-én kelt törvénnyel felhatalmazást nyert.

E törvény hatályon kívül helyezvén az 1851. április 12-én és 1854. márczius 1-én kelt törvényeket, felhatalmazta a kormányt, hogy rendeleti uton szabályozza az államvasutak díjszabását. Ezen szabályozás az 1866. márczius 30-án kelt rendelettel történt meg; a szabályozás kiinduló pontját és célját kimerítően ismerteti F. *Gendebien* vezérfelügyelőnek a közlekedési miniszterhez intézett 1866. január 5-én kelt jelentése, melynek tartalmát a következőkben vázolhatni.¹⁾

A személydíjszabás reformja egyike a legnehezebb kérdéseknek, precedens nélkül való nemcsak Belgiumban, de az egész világon, a személydíjszabások mindenütt a távolság egységére szabott egységtételen alapulnak. Nehéz megérteni, hogy az út hosszával csökkenő egységtétel elve, a mely elv az árúdíjszabásokban általában alkalmaztatik, miért nem alkalmaztatott eddig a személydíjszabások terén. Ennek okát keresve, némi értékkel bír a következő: A nagy távolságra való magas díjak befolyása az árúknál elhatározó, míg az utazásokra nézve másodlagos fontosságú. Az árúk értéke csupán két tényezőtől alakul, a termelő helyen való árból és a szállítási díjból. Valamely út ellenben majdnem mindig valamely szükség vagy személyes ok következménye. A mi a vasuton való utazás legfőbb előnye, az a mi megsokszorozta a forgalmat, az az időmegtakarítás. Az utasnak nemcsak a szállítási díjat kell megfizetnie, élelmeznie kell magát, laknia kell, fenn kell magát tartania a rendeltetési helyen, a szállítási díj az utazás általános költségei között csekély fontosságú. A baráti, rokonsági, ügyleti összeköttetések kétségtelenül csökkenni a

¹⁾ L.: Annales des Travaux publics de Belgique. T. XXIII 570, lapon: Reform du tarif pour le transport des voyageurs. Rapport présenté à M. le Ministre des travaux publics.

távolság arányában; a szállítási díj leszállítása sem nem teremti azokat, sem nem sokszorosítja azokat; az idő, mely szintén pénz és az utazással elválhatlanul kapcsolatos költségek minden helyváltozás két legfontosabb tényezője marad. Nézétek, mondják a nyilvános ünnepélyek előtt az utasokkal telt vonatokat és másnap ugyanazon vonatok csak néhány utast szállítanak, kiket vagy ügyleti vagy más szükség kényszerít az utazásra, holott a szállítási díj mind a két esetben ugyanaz. Miért van egy nap oly sok és másnap oly kevés utas? Mert az élvezet általános vonzó erő, míg az ügyletek csak azokat hozzák mozgásba, kiknek vannak ügyleteik. Az olcsó díjak nem teremtenek ügyleteket és így utasokat sem.

Ezen észrevételekre ez a válasz: gazdasági szempontból az utas és az árú között nincs semmi különbség. A mint az árú nem juthat el oda, a hová nagyon drága, úgy az utas sem juthat el oda, a hova, ha az utazás költsége felülmúlja azon érdeket, melyet szem előtt tart. Az érdek utazni ép oly árú, mint akár a vas, avagy a szén. Ki határozhatná meg ezen érdek, illetve az érdekek ezen sokaságának körét, határát? Az utazás oka és alkalmá annyiféle, a hányféle a nép minden rétegében a társadalmi érintkezés szüksége. Az utazási anyag (*matière voyageuse*), ha szabad ezen kifejezést használnunk, bőségben van, különösen oly gazdag és népes országban. Mi ezzel szemben a vasutak hivatása és érdeke? Leszállítani annyira, a mennyire csak lehet az utazás költségét, hogy ezáltal elérje az utazási érdek legalacsonyabb színvonalát.

Elemezzük az utazás költségeit. Az utazás egyik nagy költsége az eltöltött idő; nemcsak a hasznosan felhasznált, hanem az úton és a visszautazásra való várakozásban elvesztegetett idő. Ez az, a mely a többi költségeket szüli, az élelmezés, fentartás költségét és különösen az éjen át való lakás kellemetlen és terhes költségét. Ez a vonatok helyes szervezetének, számának és gyorsaságának kérdése. Legyen sok vonatunk és lesz sok utasunk, legyen sok utasunk és lesz sok vonatunk. Ez nem vitiosus, hanem szerencsés circulus, melynek könnyű a megoldása: sokszorosítani kell a vonatok számát, hogy az kiegészítse a menetárak leszállítását és le kell szállítani a menetdíjakat, hogy az kiegészítse az időmegtakarítást. Az egyiket a másik nélkül tenni oktalanság és kocz-

káztatja a reformot. A reform hatálytalan és pénzügyi szempontból végzetes lehet, ha azt nem kíséri az utazás alkalmatosságainak tetemes szaporítása.

Vasutaink jelenlegi menetdíja az első osztályú utasokra általában jóval drágább, mint a régi gyorskocsik díja. Így ez volt Brüsseltől Louvainbe 1⁵⁰ frk, a vasuté 2⁸⁰ és 3⁵⁰, Brüsseltől Termondeba 1⁵⁰ frk, most 3 és 3⁸⁰ frk és így tovább. És a forgalom ezen helyiségek között mégis sokszorososan fokozódott, de bizonyára nem a magas árak okából, hanem egyedül azért, mert a vasut a közönségnek időmegtakarítást nyújt és lehetővé tette a mellékköltségek leszállítását. Ez a bizonyítéka a reform két tényezője közötti való összefüggésnek: mérsékelt árak és az összeköttetések sokszorosítása. Más szóval: az összeköttetés könnyűsége sokat ér, még mérsékelt árak nélkül is, a mérsékelt árak az összeköttetés könnyűsége nélkül keveset érnek. Meggyőződésünk, hogy az áraknak még gyökeres reformja is hatástalan marad, ha a vonatok szervezete rossz vagy számuk csekély és így mennyire tévednek azok, kik azt hiszik, hogy a vonatok számának megszorításával nem csökkentik a forgalmat és a bevételeket. Az angol vasutak ragaszkodnak magas áraikhoz, de hallatlan mértékben növelik a vonatok számát, hogy kielégítsék az utasok szükségletét, sőt képzeletét is és ezzel nagy forgalmat érnek el. Véleményünk szerint ezek a problémának csak egyik részét oldották meg.

Mi a teendő? erre nézve sem precedens, sem az elmélet, sem a tapasztalat nem nyújt útmutatást. Két tényből kell kiindulnunk: az egyik az, hogy áraink magasabbak, mint a gyorskocsiké, a mikor a gyorskocsi husz embert szállíthat, a míg a közönséges vonat öt-hatszázat; a másik egyenlő kilométerikus díjunk oktalansága, a mikor a költségek nem növekednek a távolság arányában. Ezen két tényből kiindulva föladatunkat gyakorlatilag fogtuk föl; meghatároztuk néhány fontos viszonylat gazdaságilag előnyös árát és adva lévén ezen határjelek, kerestük, hogy a kilométerikus csökkenés mily fokozata felel azoknak meg. Mondhatnók, hogy helyesebben jártunk volna el, ha egyenlő mérséklést alkalmazunk. például 10, 15 vagy 25⁰/₀-ot. Ez bizonyára egyszerűbb lett volna, mert akkor a reform meg van egy tollvonással. Vegyünk például 25⁰/₀-os díjleszállítást. Ez először is közvetlenül kocz-

káztatná a személyszállítás 3½ millió bevételét, másodszor ez a díj megfelelő lenne kis távolságra, de hatástalan nagy távolságra, különösen ott, ahol a tarifa elnyomja a forgalmat és végül ezzel megmaradna az egyenlő kilometrikus alap, tarifáink ezen nagy hibája. Ezen rendszer mellett az egyenlő leszállítás túlságos mértékét kellett volna alkalmazni, legalább 50%-ost, a mely esetben a kockázat 7 millió frankig emelkedhetnék; megengedhetlen következmény. Nem határozhattuk el magunkat tisztán theoretikus tarifa alkotására, a melyben a csökkenés a matematika szempontjából egészen kielégítő; hasonló tarifa túl löne a célon. Ezen az alapon állítottuk föl a barémet, melynek alkalmazásával keletkező számokat nem lehet a compassal mérni, hanem mindenkinek jó érzésével.

Ez a reform, ha az utasok száma semmivel sem szaporodik, a belső és a csatlakozó forgalomban 3,101.204 frankba kerül, a mely szám, bizonyos mellékes leszállításokat is számításba véve, 3½ millió frankra emelkedhetik. A keresztülvitelre három fokozatot ajánlunk. Az első fokozat áll: a 15—52 lieueig (75—260 km.-ig) terjedő viszonylatok árának végleges mérsékléséből és 8—14 lieueig (36—70 km.-ig) terjedő viszonylatok átmeneti mérsékléséből. Ez a két mérséklés 1,896.788 utast érdekel és 1,691.423 frankba kerül, a mennyiben átlagosan 89 centime díjmérséklésnek felel meg utasonkint. A második fokozatban véglegesen rendeztetik a 8—14 lieuebe eső viszonylatok díja és átmenetileg mérsékeltek az 5—7 lieueig (21—35 km.) terjedő viszonylatoké. Ez a fokozat 3,343.601 utast érint és 660.583 frankba kerül; az átlagos leszállítás utasonkint 0.197—1.0 frank. A harmadik fokozat véglegesen szabályozza az 5—7 lieueig és 1—4 lieueig terjedő viszonylatok árát. Ez 6,552.735 utast érint és 749.098 frankba kerül, az átlagos leszállítás 0.114 frank. Mind a három fokozat 8,449.523 utast érint (belső és csatlakozó forgalom) és 3,101.204 frankba kerül; az átlagos leszállítás 0.367 frank. Ezen fokozatos keresztülvitelnek meg van azon előnye, hogy a többé vagy kevésbé kedvező eredményekhez képest, siettetni vagy lassítani lehet azt, miután mind a három fokozat barémeja önálló, úgy, hogy abból semmi hátrány vagy zavar nem származhat.

Kérdeznünk kell, hogy nem kellene-e a reformot alulról kezdeni, a baréme alapján a csúcsa helyett vagyis nem

kellene-e a kis távolságokkal kezdeni és a nagyokkal végezni. Ezen eljárás kétségtelenül sokkal népszerűbb volna, mert sokkal nagyobb számú utast érdekelne, de ellenkeznék a logikával és megvalósítaná azon nagy méltánytalanságok egyikének elhárítását, a mire a reform czéloz: az egyenlő kilometrikus díjak eltörlését. Ennek az lenne a következménye, hogy a kis távolságok kilometrikus egységtétele alacsonyabb lenne, mint a nagy távolságoké, a mi a visszája volna a reformnak. Meg kell fontolni, hogy nem a kis távolságok díja túlságos, hanem a nagyoké és a forgalom nem a kis távolságokra, hanem a nagyokra van elnyomva. A számok azt mutatják, hogy kis távolságokra van forgalom, nagyokra nincs. A belső és csatlakozó forgalomban

1-től 20 km.-ig . . .	4,783.850	utas,	56 ⁰ / ₀
21-től 75 » . . .	3,343.601	»	40 ⁰ / ₀
76 km.-en túl . . .	322.070	»	4 ⁰ / ₀
együtt . .	8,449.521	utas	

van, a mi eléggé igazolja, hogy a reform a nagy távolságokkal kezdődik.

A jelentés azután részletesen indokolja a baréme fölállításánál követett eljárást, kifejti, hogy mily okból helyettesítette a kilométert mint távolsági egységet a lieuevel (5.000 méter), mely az árúdíjszabás távolságmérője, kimutatja, hogy a díjszabást, ha ahhoz a többi belga vasutak hozzájárulnak, a csatlakozó forgalomban alkalmazni kell, ellenben nem kell alkalmazni az átmenő (nemzetközi) forgalomban, mert ezen díjleszállítás az átmenő utasok számát egygyel sem szaporíthatja, azon körülmény pedig, hogy az átmenő utasok a határállomásokon megtörik utjokat és újra váltott jeggyel folytatják azt, nem aggályos, mert ezen utasok nagyobb része podgyászszal utazik és az érintett eljárással elvesztené a podgyász-szabadsúlyt és kockáztatná, hogy lekésik a vonatról. A közvetlen határforgalomban érvényes jegyekbe, ha éppen föltétlenül elkerülhetlennek mutatkoznék, beszámíthatni az új díjakat. A gyorsvonatok 25⁰/₀-os pótdíját 20⁰/₀-ra szállította le, mert ezen pótdíj a forgalom lényeges akadályának tekinthető és azon várakozásának ad kifejezést, hogy ezen rendszabálylyal növelhetni a gyorsvonatok igénybevételét és így jövedelmét is.

Áttérve a díjmérséklés részletes statisztikai ismertetésére, a jelentés utal arra, hogy a díjengedmény az egyes osztályokban a következő:

a gyorsvonat I. osztályában . . .	0 ²⁰ —16 ⁵⁵ frk.
a » II. » . . .	0 ¹⁰ —13 ⁰⁰ »
a közönséges vonat I. osztályában .	0 ¹⁰ —13 ⁰⁰ »
a » » II. » .	0 ¹⁰ —10 ¹⁰ »
a » » III. » .	0 ⁰⁵ —5 ⁴⁵ »

Két viszonylatot kivéve, minden viszonylat díja csökkent; a két viszonylat a II-ik kocsiosztály díja 6 és 7 kilométerre. A mérséklés mérvét mutatják a következő adatok:

		I.	II.	I.	II.	III.
5 lieue távolságra	jelenlegi egységtétel	50	37 ⁵⁰	40	30	20
	jövendő »	36	24	30	20	15
	mérséklés százalékban	28	35	25	33	25
10 lieue távolságra	jelenlegi egységtétel	50	37 ⁵⁰	40	30	20
	jövendő »	36	24	30	20	15
	mérséklés százalékban	28	35	25	33	25
20 lieue távolságra	jelenlegi egységtétel	50	37 ⁵⁰	40	30	20
	jövendő »	27	18	22 ⁵⁰	15	11 ²⁵
	mérséklés százalékban	46	52	43 ⁷⁵	50	43 ⁷⁵
40 lieue távolságra	jelenlegi egységtétel	50	37 ⁵⁰	40	30	20
	jövendő »	19 ⁵⁰	13 ⁵⁰	16 ²⁵	11 ²⁵	8
	mérséklés százalékban	60	64	60	62	60

A gyorsvonatok árának díjmérséklése nagyobb, mint a személyvonatoké, a mi a díjpótlék 25⁰/₀-ról 20⁰/₀-ra való leszállításának következménye. A közönséges vonatoknál a díjmérséklés az I. és III-ik osztályban 25, 43³/₄ és 60⁰/₀, a II. osztályban 33, 50 és 62⁰/₀ az 1—10 lieueig, 11—20 lieueig és a 20 lieuenél nagyobb szakaszok szerint. A II-ik osztály díjának nagyobb mérvű leszállítását indokolja azon tapasztalati tény, hogy az ezen osztályú utasok száma a többihez viszonyítva nem felel meg a belga középosztály arányának.

Végül a jelentés ismétli, hogy a reform összesen 3¹/₂ millió csökkenést idézhet elő a bevételekben. A keresztülvitel első időszakában a tapasztalatszerű normális szaporulatát 800.000-re téve, ugyanannyi frank bevétellel, a 36 kilométernél nagyobb távolságra utazók számának 500.000-rel kell szaporodnia, átlag 2 frank bevétellel, hogy a keresztülvitel első fokozatá-

val járó hiány ne következzen be. Erre okszerűleg nem számíthatni, mert ezen 500.000 utas a 36 kilométernél nagyobb távolságra menő 1,900.000 utas 25⁰/₀-ának felel meg, de ha ez nem következik is be, ha a hiány 600.000 frank lenne is, ez csak átmeneti veszteség.

A közmunkaügyi miniszter az ezen jelentésben foglalt javaslatokat egész terjedelmükben elfogadta és a mint említettük, 1866. márczius hó 20-án kelt rendeletével életbeléptetésüket elrendelte. A rendelet bevezetése ¹⁾ megemlíti az okokat, melyek a díjleszállításra befolyással voltak; utal arra, hogy a kincstár érdeke a fokozatos díjleszállítást igényli és azután a következő határozatokat tartalmazza:

A kilometrikus díjak helyébe az 5 kilométeres lieue díja lép; az árúdíjszabás kilométer-mutatója a személydíjszabás alkalmazásánál is irányadó (a 2.500 méternél kisebb távolság figyelembe nem vétetik, az ennél nagyobb, de 5 kilométernél kisebb távolság a lieuere kikerekítettik).

A közönséges vonatok három kocsiosztályának díja következőleg állapittatik meg:

	I. o s z t á l y	II. c e n t i m e t e r	III. b a n
az 1-ső lieuetől a 10-ikig bezárólag, lieuekint	30	20	15
a 11. lieuetől a 20-ikig bezárólag, a 10. lieue díja, hozzáadván lieuekint	15	10	7 ⁵
a 21. lieuen túl a 20. lieue díja, hozzáadván lieuekint . .	10	7 ⁵	5 ⁰

A megjelölendő gyorsvonatokhoz harmadik osztályú kocsik is csatolandók. A gyorsvonatok pótdíja 25⁰/₀ helyett 20⁰/₀-ban állapittatik meg.

Ezen díjalapok első alkalmazásánál a végleges ármérséklés csak a 16-ik lieuetől kezdve érvényesítettik, a 8-ik és a (bezárólag) 15-ik lieue között való szakaszon átmeneti díjleszállítás vitetik keresztül; ezen szakasz díjainak végleges rendezése, valamint az elfogadott díjalapoknak az egytől hét lieueig való távolságokra való alkalmazása későbbi rendelkezésnek marad fentartva.

Az ezen rendelkezés által alkotott díjszabási helyzet a következő adatokkal világosítható meg:

¹⁾ L. Annales des Travaux publics de Belgique. T. XXIII. 561. lap.

Az 1—37. kilométerig terjedő viszonylatok addigi díja a két utolsó kilométernél 5—10 centimeos változást figyelembe nem véve, változatlanul fönttartatott, még a gyorsvonatok díjpótléka is 25⁰/₀ maradt. A díjalap személykilométerenkint a három kocsiosztályban 4, 6, illetve 8 centime, a gyorsvonatoknál 25⁰/₀-kal több; az egyedüli újítás tehát a harmadik kocsiosztály berendezése a gyorsvonatoknál.

A 38-ik kilométértől fogva az új díjaknak a régiekkel való egybehasonlítását a következő számok mutatják:

Távolság	Régi díjak						Új díjak					
	gyorsvonat		személyvonat			osztály	gyorsvonat			személyvonat		
	I	II	I	II	III		I	II	III	I	II	III
40 km.	400	300	320	240	160		360	270	175	300	220	145
			mérséklés				10	10	—	6	8	9
45 »	450	350	350	270	180		385	270	185	320	225	155
			mérséklés				14	22	—	8	16	13
50 »	500	380	400	300	200		395	275	200	360	240	165
			mérséklés				21	27	—	10	20	17
55 »	550	420	440	330	220		410	280	205	340	235	170
			mérséklés				25	33	—	22	28	22
60 »	600	450	480	360	240		420	290	210	350	240	175
			mérséklés				30	35	—	27	33	27
65 »	650	500	520	400	250		430	295	215	360	245	180
			mérséklés				33	41	—	30	38	30
70 »	700	530	550	420	280		445	300	220	370	250	185
			mérséklés				36	43	—	32	40	33
75 »	750	570	600	450	300		455	305	230	380	255	190
			mérséklés				39	45	—	36	43	36
100 »	1.000	750	800	600	400		540	360	270	450	300	225
			mérséklés				46	38	—	43	50	43
125 »	1.250	950	1.000	750	500		600	400	300	500	335	250
			mérséklés				52	57	—	50	55	50
150 »	1.500	1.130	1.200	900	600		660	450	330	550	375	275
			mérséklés				56	60	—	54	58	54
200 »	2.000	1.500	1.600	1.200	800		780	540	390	650	450	325
			mérséklés				61	64	—	59	62	59
225 »	2.250	1.700	1.800	1.350	900		840	580	420	700	485	350
			mérséklés				62	65	—	61	64	58
250 »	2.600	1.950	2.080	1.550	1.040		925	650	460	770	540	385
			mérséklés				64	66	—	62	65	62

Az addigi díjakhoz képest a mérséklés, százalékban kifejezve, fokozatosan emelkedő, de valóban olcsóvá a díjak csak nagy távolságoknál lesznek, a miről meggyőződhetni, ha az egységtételeket vizsgáljuk. Az előbb kitüntetett távolsá-

gokra ugyanis, csupán a személyvonatokat véve, a következő egységtételek számíthatók ki:

I. osztály egységtétele centimeban			II. osztály egységtétele centimeban			III. osztály egységtétele centimeban		
40 km.-re . .	7.500	5.500	3.625	75 km.-re . .	5.066	3.400	2.533	
45 » . .	7.110	5.000	3.440	100 » . .	4.500	3.000	2.250	
50 » . .	7.200	4.800	3.600	125 » . .	4.000	2.680	2.000	
55 » . .	6.181	4.272	3.090	150 » . .	3.666	2.500	1.833	
60 » . .	5.833	4.000	2.916	200 » . .	3.250	2.250	1.625	
65 » . .	5.538	3.776	2.769	225 » . .	3.111	2.155	1.555	
70 » . .	2.285	3.571	2.642	260 » . .	2.960	2.070	1.480	

Az átmeneti zónában (38—75 km.) a díjak tehát éppen nem alacsonyok, 100 kilométernél a harmadik kocsiosztály egységtétele 2.25 centime és 150 kilométernél is még 1.83 ctm. és így csökken fokozatosan 1.40 centimeig, a mit 260 kilométernél ér el, a mi akkor a belga államvasutakon a két egymástól legtávolabbra eső hely távolsága volt.

Nem érdektelen az ezen intézkedés által alkotott díjszabást összehasonlítani a magyar zóna-díjszabással; az összehasonlítás alapjául a harmadik kocsiosztályt vesszük és a frank értéket átszámítjuk (1 frt = 2 frk. 10 c.) osztrák értékre. E szerint a Belgiumban 1866-ban alkalmazott személydíjszabásnak a magyar zóna-díjszabáshoz való viszonya a következőleg alakul:

	Magyar díjszabás tétele a harmadik kocsiosztályban krajczár	Belga díj a harmadik kocsiosztályban krajczár	A belga díj a magyarnál + drágább — olcsóbb százalékban
Legkisebb díj . . .	10	9.5	— 5
8 km.-re	10	14.2	+ 42
13 »	15	23.8	+ 58
20 »	25	38	+ 52
25 »	25	47.6	+ 90
30 »	50	58.1	+ 16
35 »	50	57.6	+ 35
40 »	50	70.0	+ 40
45 »	75	73.7	— 1.7
50 »	75	78.5	+ 4.6
55 »	75	81	+ 8
60 »	100	83.3	— 16.7
65 »	100	85.6	— 14.4
70 »	100	88	— 12
75 »	125	91.3	— 26.9

		Magyar díjszabás tétele a harmadik kocsiosztályban krajczár	Belga	A belga díj a magyarnál + drágább — olcsóbb százalékban
80	»	125	93 ⁶	— 25 ¹
85	»	125	96	— 23 ²
90	»	150	100	— 33
100	»	150	105	— 30
115	»	175	115	— 34
125	»	200	119	— 40
150	»	250	131	— 47
175	»	275	143	— 48
200	»	300	155	— 48
225	»	350	167	— 52
230	»	400	170	— 57
250	»	400	179	— 55

Ezen összehasonlítás legjobban kitünteti a belga díjszabás előnyeit és rendkívüli nagy hibáit. A közeli forgalomban — a szomszédos forgalmat kivéve — a magyar díjszabás is igen magas, a belga pedig egész 40 km-ig tetemesen drágább volt; a két díjszabás 55 kilométernél körülbelül egyenlő magas, ezen távolságtól kezdve a belga olcsóbbá válik. Ezen különbség a távolsággal erősen fokozódik és 230 kilométernél éri el határát, a mely távolságnál a belga díjszabás 57⁰/o-kal alacsonyabb volt, mint a magyar. Kis távolságokra tehát a belga díjszabás igen drága maradt, közép távolságokra nem vált olcsóvá és csak nagy távolságokra, 150 kilométeren túl lett olcsóvá.

A tarifa szerkezetének ezen lényeges és a hatásra nézve döntő hibái nem hárítottak volna akkor sem el, ha az a végleges keresztülvitelre szánt formájában lép is életbe: ekkor a hiba kisebb lett volna, de megmaradt volna hibának, mert a közeli forgalomban a tarifa végleges szerkezete is magas tételeken alapult. Így a végleges barême tételei voltak a harmadik kocsiosztályban:

5 km.-re	15 centime	35 km.-re	105 centime
10	»	40	»
15	»	45	»
20	»	50	»
25	»	55	»
30	»	60	»

A közeli forgalomban ezek szerint a végleges barême tételei is jelentékenyen drágábbak (körülbelül 40⁰/o-kal), mint az osztrák zónadíjszabás tételei. Ugy a mint a tarifa 1866. május 1-én életbelépett, nagy beviteli hiányt kellett előidéznie, mert számos jelentékeny viszonylatban mérsékelte a díjakat, a nélkül, hogy ezen önmagában csekély, de a kivételek szempontjából jelentékeny mérséklésnek forgalomnövelő hatása lehetett volna. Így például a brüssel-antwerpeni igen jelentékeny viszonylat díja 11⁰/o-kal, a brüssel-gandié 25⁰/o-kal mérsékeltetett, és így tovább, mind oly intézkedés, melynek eredménye majdnem föltétlen bizonyossággal csak veszteség lehetett. A tarifa szerkezete alapján hibás volt és ezen hiba az alapul vett elvvel áll kapcsolatban, bár nem következménye annak. A távolság arányával csökkenő egységtételeket akartak alkalmazni és miután a legnagyobb távolságnál (266 km.-nél) sem mentek az egységtétellel 0.704 krajczár alá, ez arra vezete, hogy a kis és középtávolságoknál az egységtétel magas maradt. A hiba tehát nem az elv, hanem a követett eljárás következménye. A pénzügyi érdekre való tekintettel nem merték az elfogadott díjszabást egyszerre keresztülvinni és ezen aggodalom által vezetve oly eljárást fogadtak el, mely a logikának — a mire oly súlyt fektettek — talán megfelelt, de semmi esetre sem volt czélszerű, miután a forgalom zömét (78⁰/o-ot) kizárta a kedvezményből; az ellenkező eljárás annak ellenére, hogy a díjak kis- és középtávolságra meglehetősen magasak voltak, bizonyára kedvezőbb eredményeket szolgáltatott volna.

DR. HELTAI FERENCZ.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS A FÖLDHITEL SZOLGÁLATÁBAN.

Havas Miksa úr a Szemle múlt havi számában a fent kitett cím alatt igen érdekes cikket tett közzé, melyhez a szerkesztő urnak a szerkesztői megjegyzésben előre biztosított engedelmével legyen szabad következő észrevételeket fűznöm.

Azt hiszem, hogy Havas úr olvasóinak föltétlen helyeslésére számíthat, midőn felette kívánatosnak mondja, hogy földbirtokosaink *tehermentes* birtokot hagyjanak utódaiknak. Igaza van Havas úrnak abban is, hogy tekintettel a terhet contraháló földbirtokos esetleges korai elhalálózására, a birtoktehermentesítés csakis az életbiztosítás segélyével érhető el. Azt is sietek kijelenteni, hogy Havas úr számításait helyeseknek találom, a mint hogy azok fennálló intézetek tényleges díjaival valóban egybevágnak is.

A kérdés csak az: lehetséges-e és czélszerű-e az életbiztosítást a földhitellel oly szoros, elválhatatlan kapcsolatba hozni, a mint Havas úr javasolja?

Nem tagadhatom, hogy nekem e tekintetben némi aggályaim vannak és nagyon fogok örvendeni, ha azok, kik minden valószínűség szerint a felvetett érdekes kérdéshez még hozzá fognak szólani, jelzendő aggályaimat eloszlatni szivesek lesznek.

* * *

A földhitel és életbiztosítás jogi természete merőben különböző, miért is attól tartok, hogy a kettőnek elválhatatlan egyesítése jogi complicatiókra adhat alkalmat.

Az életbiztosítás, habár élethossziglani tartamra kötött is, minden évben megújítandó. A megújítás tisztán a biztosított, vagy helyesebben mondva a szerződő fél önkényére van bízva és a biztosító társaságnak kereskedelmi törvényünk szerint nincs módjában a biztosított felet a megújításra szorítani. E szabályt bíróságaink igen szigoruan alkalmazzák és a biztosító társaságokat ebbeli keresetükkel elutasítják akkor is,

ha a társaságok a 2-ik, 3-ik, stb. évi díj fedezetére váltót vettek is a felektől.

Havas úr azt javasolja, hogy a biztosítási díj betábláztassék a jelzáloggal terhelt ingatlanra. Ámde judikaturánk fent jelzett álláspontja felette kétesse teszi, vajjon a biztosítási díj betáblázásának lesz-e kellő foganatja, sőt valószínűnek látszik, hogy bíróságaink eddigi gyakorlatukkal szakítani nem fognak és a betáblázás daczára a biztosított felet a 2-ik, 3-ik, stb. évi díj fizetésére kötelezni nem fogják.

Ennélfogva Havas úr nézetétől eltérőleg igenis törvényhozási actió lenne szükséges, hogy ily betáblázás, illetve kényszerbiztosítás érvényesnek mondassék ki. Ez azonban elvi nehézségbe ütközik. Nem óhajtunk e helyen részletesen foglalkozni a kényszerbiztosítás kérdésével, csak annyit konstatalunk, hogy Havas úr javaslata partialis kényszerbiztosítás kimondását tenné szükségessé. Ámde forog-e fenn elég fontos ok arra, hogy a törvényhozás a földhitellel kapcsolatos életbiztosításra a kényszeret dekretálja, holott minden más életbiztosításnál a biztosított fél minden évben visszanyeri szabadságát arra, hogy a biztosítást óhajtja-e megújítani vagy sem.

Hallom az ellenvetést, hogy itt nincs szó kényszerbiztosításról, mert hiszen senki sem kényszeríti a földbirtokost, hogy a biztosítási díjat birtokára betábláztassa, hanem ő szabad akaratából kötelezi magát arra, hogy életbiztosítását a kötvényben megállapított biztosítási időszak teljes tartamára fenn fogja tartani és szabad akaratából köti le ezen célra birtokát.

Ezzel szemben megjegyzem, hogy kereskedelmi törvényünk »Első fejezetének« határozmányai abszolút érvényűek oly értelemben, hogy még a felek közös megegyező akarata által sem változtathatók meg. Innen van az, hogy a 2-ik, 3-ik, stb. évi díjról szabad akarral kiállított váltók daczára, bíróságaink még sem adnak jogot a biztosító társaságoknak a 2-ik, 3-ik, stb. évi díj kényszerítő behajtására.

Havas úr igen jól ismeri az okokat, melyek miatt a törvényhozás a biztosított szabadságát oly hathatósan védi és a Havas úr által kifejtettek daczára nem látom annak szükségét, hogy e szabadságon rés üttessék.

Másrésről jogi nehézségek támadhatnak, ha a betáblázott évi részletek nem fizettetnek pontosan. A kereskedelmi törvény 505. §-a szerint az életbiztosítás hatályát veszti, ha az

évi díj a lejárat után 30 nap alatt nem fizettetik be a társaságnál. A betáblázással még a díj fizetettnek nem tekinthető, mert hiszen a peres és végrehajtási eljárás eltarthat évekig és végül a díj talán még sem folyik be. Addig tehát, míg a kereskedelmi törvény 505. §-a érvényben van, az életbiztosítási díj betáblázása semmi értelemmel és semmi hatálylyal nem bír.

Lássuk most már, vajjon közgazdasági szempontból célszerű-e az életbiztosítást a földhittel oly szoros kapcsolatba hozni, mint Havas úr javasolja.

A földhitel célja a föld termelőképességét emelni, a földhitel tehát a legszorosabb kapcsolatban áll a földdel. Az életbiztosítás ellenben a személyhez tapad és közgazdaságilag célja az, hogy a családnak a családfő személyes munkaerejének (keresetképességének) értéke halálán túl is fentartassék. Oly esetben tehát, midőn a föld hozadéka nem emeltetik a birtokos személyes közreműködése által, hiányzik az életbiztosítás alapja, sőt meglehet, hogy az életbiztosítási díjjal oly terhet rovunk a földre, melyet az el nem bír.

Az életbiztosítás kapcsolata a személylyel abban is kitűnik, hogy csakis egészséges személyek vétetnek föl életbiztosításra. Beteges földbirtokosok akadálytalanul kaphatnak földhitelt, de a Havas úr által javasolt életbiztosítási földhitelből ki lennének zárva.

Minthogy Havas úr javaslata szerint az életbiztosítási díj a földre betáblázandó, a föld nemcsak a jelzalog összegével, hanem az életbiztosítási díj tőkésített összegével is meg van terhelve. Ennek folytán tetemesen csökken az elérhető földhitel összege és a földbirtokos sokszor akadályozva lesz szükséges vagy hasznos beruházásokra pénzt fölvehetni.

Havas úr életbiztosítási földhitele a birtokos személyét szoros kapcsolatba hozza a földdel. Ámde az életben e kettőnek gyakran válni kell. Ily esetben az életbiztosítási teher sok nehézségnek lehet kútforrása. Először is csökkenti a föld értékét. Azután nehéz lesz azon kérdés rendezése, kit illessen a biztosított halála esetében a biztosított összeg? A biztosított családját vagy az új földbirtokost? Ha az utóbbit, e körülmény aggályt kelthet az életbiztosító társaságnál.

Igenis helyeseljük Havas úr cikkének tendenciáját, t. i. hogy a földbirtokos az életbiztosítás segélyével törekedjék a földet halála esetére tehermentesíteni. Elismerjük, hogy a cél

elérése nem róna a birtokosra nagyobb terheket, minőket Havas úr számít. Sőt a kitűzött czél kisebb díjak fizetése mellett is elérhető. Különösen ajánlatos lenne az életbiztosítást 10 évről 10 évre emelkedő díjak mellett megkötni, mi által az első években, a mikor a földbe fektetett beruházások még nem hozzák meg a várható teljes hozadékokat, a jelzálog által igényelt évi részlet alig emelkednék egy százalékkal.

Mindazonáltal, habár elismerjük mindezek helyességét, még sem tudjuk helyeselni, hogy az életbiztosítás a földhitellel oly elválhatatlan kapcsolatba hozassák, mint Havas úr javasolja. E kapcsolat sem az életbiztosítást, sem a földhitelt nem tenné sem olcsóbbá, sem jobbá, sem czélszerűbbé. Ellenben a kapcsolat ellen szólnak a fentiekben jelzett nehézségek.

Álláspontunk ezen különbözősége azonban nem akadályoz abban, hogy Havas úr jeles cikkét melegen ne üdvözljük. Bárha közgazdasági szaklapjaink és a napi sajtó minél gyakrabban hoznának oly szakavatott tollból eredő cikkeket, melyek földbirtokosaink figyelmét fölhívnák az életbiztosítás hasznosságára, különös tekintettel a földbirtok tehermentesítésére.

Sokat tehetnének az életbiztosítási eszmének a földbirtokosok közt leendő terjesztése körül a földhitelt nyújtó intézetek, ha a földhitelt igénybe vevő birtokost figyelmeztetik a tehermentesítés ezen előnyös módjára.

De az életbiztosítási eszme legjobb terjesztői ugy a földbirtokosok között, mint az általános népességben kétség kívül a »jó és jobb ügynökök«, kikről Havas úr oly kicsinylőleg nyilatkozik. Különösen áll ez Magyarországra. Ha a német azért biztosítja életét, hogy családja jövőjéről gondoskodjék, a francia takarékosági ösztönből, az angol, hogy megmutassa, mikép munkássága értéket képvisel, az amerikai, hogy a halállal is jó üzletet csináljon — a magyar ember a legtöbb esetben az ügynök kedvéért biztosít. Ezért Magyarországon a Havas úr által kontemplált czél előmozdítása végett felette fontos a tisztességes és intelligens ügynökök szerződtetése.

Lám Havas úr az életbiztosítási eszme meleg és buzgó pártfogója, mégis lehetséges, sőt valószínű, hogy élete biztosítva nincs és nem is lesz addig, míg egy ügyes életbiztosítási ügynök rábeszéléseitől nem tud majd megmenekülni más-kép, mint a biztosítási ajánlat aláírása által.

DR. NAGY GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Október.

1-én. *A körmöczbányai pénzverdében még e hó folyamában megkezdik az arany huszkorona és az ezüst egykorona darabok veretését. A pénzügyminiszter 1893-ban 190 millió korona értékű különféle érmekeket szándékozik veretni. Az osztrák-magyar bank az aranyrudjainak 30%-át Magyarországon fogja veretni.*

A nagykároly-somkúti helyi érdekű vasut alakuló közgyűlése. Tőke 1,436.000 frt. és pedig 413.000 frt. törzsrésztvény és 1,023.000 frt. elsőbbségi résztvény.

2-án. *A pénzügyminiszter a képviselőházban benyújtja az 1893. évi állami költségvetést.* Rendes kiadás 378 millió frt., átmeneti kiadás 85.03 millió frt., beruházások 15.25 millió frt., rendkívüli közös kiadás 6.93 millió frt., összesen 485.26 millió frt.; rendes bevétel 402.27 millió frt., átmeneti bevétel 83 millió frt., összesen 485.27 millió frt., fölösleg 0.014 millió frt.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű-részv.-társ. mérlege 1.588 millió frt. tiszta nyereséget mutat.

A Franklin-egylet közgyűlése a szelvénynek 15 forinttal való beváltását határozta el.

4-én. *Kőbányai sörfőzde-részvénytársaság alakuló közgyűlése.* 1.5 millió frt. tőke (3 millió korona), 100.000 hektoliter évi termelés.

Magyar ásványolaj-ipar részvénytársaság közgyűlése. 6% osztalék (45.000 frt.), 16.489.76 frt. új számlára vitetik át.

A takarékbetétek kamatlábának leszállításáról tanácskoznak a főbb pénzintézetek.

A védjegyek kölcsönös oltalma érdekében rendeletet bocsátott ki a kereskedelemügyi miniszter a bécsi és budapesti kereskedelmi és iparkamaránál való lajstromozás tárgyában.

5-én. *Nagy-Kanizsán új sörfőzde alakult 700.000 korona résztvénytőkével.*

A szentes-hódmezővásárhelyi helyi érdekű vasut kiépítése biztosítva van, 34 kilométer hosszúságban.

6-án. *A zágrábi közuti pálya tőkéjét 400.000 forintra emelték. A tőkét zágrábiak adták. A burkolat belföldi (horvát) zagoriai keramitkőből van előállítva.*

8-án. *Az üres zsákok szállítása elleni tilalom tárgyában a tőzsde-tanács a kereskedelemügyi miniszternél kihallgatáson volt; a miniszter megígérte a tilalom módosítását, minthogy a rendelet csak ócska, rongyos zsákok ellen volt irányozva.*

Az üres zsákok szállíthatóságát rendeletileg megengedte a miniszter, továbbá szárított főzelék, száraz bőrök, szalonna, mosott gyapjú szállíthatók; hanem rongyok, ócska ruhák, használatban volt ágybeli mosatlan fehérnemű, ócska kötél, friss gyümölcs, friss főzelék, friss zöldség, kaviár, halak, hús és állati nyerstermények szállítása (szalámi kivételével), rongyba pakolt szállítmányok a kolera miatt tiltva vannak.

10-én. A millenniumi kiállítás országos bizottságának szervezési alapszabályzatát közzéteszik.

11-én. Az állampénztárban, dacára annak, hogy az adó-bevételek nem emelkedtek, 100 millió forintnyi pénzkészlet van.

A magyar liszt elleni agitációt Csehországban folytatják, ürügyül a kolerajárványt használván fel.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság közgyűlése. A nyereség felosztását jóváhagyták, t. i. 1'588 millió forint tiszta nyereségből 1'2 millió forint osztalékul kifizetendő, 0'2 millió forint a rendkívüli tartalékalapba tétetik, 0'176 millió forint új számlára vitetik át.

12-én. A tőzsdetanács két bizottságot küld ki, egyet a gabona-felmondások reformja tárgyában, egyet a gabonaszokványok átvizsgálása végett.

14-én. A budapesti nyugoti pályaudvaron a bérmentes raktározási időt 48 óráról három napra kiterjesztik és a rakbért 100 kilogramm után 1'5 krajczárra szállítják le.

A Fertő tava lecsapolása ellen az érdekeltek Cziráky gróf elnökelete alatt gyűlést tartottak és nagy választmányt küldtek ki érdekeik megóvása végett.

A »Danubius« hajó- és gépépítő-részvénytársulatnál a bolgár kormány és az oláh kormány nagyobb megrendeléseket tettek.

15-én. A Rothschild-csoport Bécsben a konverzió-művelet tárgyában tanácskozást kezdett.

Az ujlaki téglagyár igazgatósága javasolni fogja a részvénytőke felemelését 750.000 frtra és pedig 1.700 darab részvény kibocsátása útján. A régi részvényes minden két részvény után egy új részvényre tarthat igényt 220 frt. lefizetése mellett, mely összegből 150 frt. a tőke emelésére, 70 frt. a tartalékalapra fordítandó.

A magyar betűöntőde részvényeit a budapesti tőzsdén 20 forint felpénzzel fizetik.

16-án. A budapesti pénzintézetek tanácskozásai a takarékbetétek kamatlábának leszállítása tárgyában eredményhez nem vezettek.

A tatarosi kőolaj- és aszfaltgyár-részvénytársaság Nagyváradon tartotta közgyűlését. A tatarosi gyár ujjaalakítását és a m.-telegdi gyár építését befejezték.

A budapesti kereskedelmi múzeum Banjalukán és Mostáron ügynökségeket rendezett be.

17-én. A földmivelésügyi miniszter a kezelése alatt lévő államjavak természetterményei felhasználásával nagyobb fogyasztási szövetkezetet alakít a miniszteri hivatalnokok részére.

A kormány elhatározta a vaskapu melletti csatorna mélyebbre ásását közép nagyságú tengeri hajók használatára.

18-án. Szőlészeti és borászati magasabb tanfolyam életbe lép Budapesten deczember elsején a földmivelésügyi miniszter rendelete folytán.

19-én. *A Lipótnapi vásárt* Budapesten november 20-dikára halasztják el a járvány következtében.

A horvát kormány országos iparfelügyelőséget állít fel.

20-án. *A kereskedelemügyi miniszterium ipari osztályát* két részre osztják. Az egyikbe az ipari igazgatás és a szabadalomügy tartozik, a másikba az iparfejlesztés, a kereskedelmi, gyárfelügyeleti és ipari szakügyek soroztattak be.

21-én. Az állam részére vert új huszkorona érmeket az állampénztárban tartják, az o.-m. bank részére vert darabokat a bank pénztárában helyezik el.

A máramarossziget-kőrösmezői vasut építésére hat ajánlat tétetett. 1.234 millió forint és 1.406 millió forint közt ingadozik az ajánlótól kért összeg.

22-én. *A magyar aszfaltgyár-részvénytársaság Felső-Dernán* 2000 méter hosszú sodronypályát épített a szénbányától a gyártelepig.

25-én. *A miskolci hitelbank által alapított miskolci közraktárakat* a forgalomnak átadták. A tér 350 waggon-rakományra elégséges.

26-án. *A Rothschild-csoport a konverzió és az aranykölcsönre vonatkozó eljárást megállapította.*

Az ötödik árpakiállításra teendő bejelentési határnap ma lejárt. Kiállításra a legkülönbözőbb fajtákat jelentették be, eladásra pedig 10.418 métermázsát. A jury megkezdte működését.

28-án. *Az igazságügyminiszter három törvényjavaslatot* terjesztett a képviselőház elébe és pedig *a csődtörvény módosításáról, a fizetéseképtelen adós jogcselekvényeinek csődön kívüli megtámadtatásáról, végre a fizetésbeszüntetésről s a csődön kívüli kiegyezkedésről.*

Az ipartanács szerint a betegsegélyző pénztári törvénytől eltérő alapszabályok alapján alakulni kívánó egyletektől az engedély meg volna tagadandó.

Egy a soroksári Dunaágot halászati célokra felhasználni kívánó társulat alakuló félben van. A földmivelésügyi miniszternek az érdekeltek e tárgyban emlékiratot fognak átnyújtani.

29-én. *A Fiumén át végbemenő behozatal* emelkedik.

A Philáppopoli kiállításról jelentik, hogy a magyar kiállítás jó sikert aratott.

30-án. *A m. kir. kereskedelemügyi miniszter Évi Jelentése* a miniszterium 1891. évi működéséről megjelent.

31-én. *Az ujlaki téglagyár rendkívüli közgyűlése* 1.700 új részvény kibocsátását 150 forint névértékben 220 forint árfolyam mellett elhatározta.

Magyar forgalmi bank mint szövetkezet alakult 100.000 forint törzstőkével.

A minisztertanács elébe a kereskedelemügyi miniszter *tervezetet* nyújtott be *a távírdai intézmény kibővítése tárgyában* (a hivatalok szaporítása, vonalak átalakulása, nemzetközi új vonalak általi kiegészítése a hálózatnak, stb.).

A földmivelésügyi miniszter a *telepesítés tárgyában törvényjavaslatot* készít, mely a kormánynak ebbeli tevékenységét az állami jószágoktól némileg függetlenné tenni akarja.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

Az **Economic Journal** f. é. júliusi számában Giffen R., a híres angol statisztikus, közzéteszi az »Ausztrálázsiai tudománypártoló társaság« (Australasian Association for the Advancement of Science) ülésén f. é. január havában Hobartban tartott felolvasását »On international statistical comparisons« (a nemzetközi statisztikai összehasonlításokról). A felolvasás első sorban a gazdasági statisztika körül forog s ezen czímen jutott az angol közgazdasági szakfolyóirat legelső hasábjaira.

Giffen e tanulmányban a bíráló statisztikus szerepét ölti fel s elég erős kritikát gyakorol a nemzetközi statisztikán, mely különben azóta, hogy a nemzetközi statisztikai kongresszusok megszűntek, nagyon sokat vesztett csillogásából. A szigorú kutatás tisztító tüzeiben nagyon összeolvadt már a nemzetközi statisztika teste; de azért nemcsak a tudománykedvelő nagy közönség, hanem a szakemberek is köszönettel tartoznak érte, ha illetékes férfiak időközönként megmeglébbentik a leplet, mely annak gyengeségét és fogyatkozásait a felületes szem elől eltakarja.

Giffen egy tréfás angol mondással kezdi, mely azt tartja, hogy három fok különböztethető meg a hazugságban leledző emberek közt: az egyik a közönséges hazug, a másik a túlzó hazug, a harmadik a tudományos szakértő. E tételt újabban úgy is módosítják, hogy háromféle hazugság van: hazugság, képtelen hazugság és — statisztika. A statisztikus, úgymond Giffen, nevéthet e rovására üzött tréfán, mert a statisztikát egész ismeretágak, köztök az emberi társadalom tudománya, egyszerűen nem nélkülözhetik. Ha tehát még több és nagyobb hibákat követnének is el a statisztika használata körül: annak létét és terjeszkedését veszély nem fenyegethetné.

De azt, a mi való magja van a tréfás mondásnak, kötelességünk megszívlelni. Mert sok igaz van abban, hogy a statisztikával visszaélnek. Adatok összehasonlítása azok kellő mérlegelése nélkül épp úgy félrevezethet az egyes nemzetek életére vonatkozó statisztikában, mint a nemzetköziben. De a dolog természeténél fogva az utóbbiban, hol oly embercsoportokat hasonlítunk össze, melyek mindabban, mi nemzetet nemzettől elválaszt, különböznek: még sokkal nagyobb óvatossággal kell eljárunk, mint az egy nemzet kebelében gyűjtött statisztikai adatoknál. Ennek az óvatosságnak szolgál Giffen felhozott példáival.

Az első példa a népesség sűrűségének nemzetközi összehasonlítása. Ha azt mondják, hogy a bengali síkság hetven egynéhány millió indust tart el, tehát több embert, mint az északamerikai Egyesült Államok: úgy könnyen elfeledik az óriási különbséget, mely az indus s az amerikai nagy köztársaság polgára közt van. Ha az előbbi is annyit fogyasztana, mint az utóbbi: hány embernek eltartására volna elég a bengali síkság? Aztán, folytatja Giffen, ha a francia vagy a német embert összehasonlítjuk az Egyesült Államok átlagemberével: meglehet, hogy az amerikai Unio mai termelése kétannyi francziát vagy németet is eltartana, mint ahány embert tényleg táplál.

De másképp is lehet a kérdést forgatni. A fogyasztási képesség növekedésével együttjárhat a termelési képesség megfelelő, vagy még nagyobb arányú fokozódása. Megtörténhetnék az utóbbi feltétel alatt, hogy Bengália területe ugyanakkora, sőt még nagyobb népességet birna táplálni olyan emberekből, mint az Egyesült Államok lakói. A pusztaság népsűrűsége tehát magában nem mond semmit, a termelés és fogyasztás mérve dönt arra nézve, hogy meddig mehet az emberi lények szaporodása adott területen. A termelés határa viszont függ a terület minőségétől, a természet adományaiban való bővelkedésétől s így tovább. De függ a népesség foglalkozási nemétől is. A népsűrűség más maximumot érhet el iparos országban és más maximumnál állapodik meg földművelő országban. Az óriási városok területe és népessége kiáltó példa ugyanezen irányban s általában minden attól függ, mennyire és minő részben tartja fel önönmagát valamely terület népessége.

Megszokott dolog összehasonlítani a kultúra egyenlő vagy közel egyenlő fokán álló nemzetek népességét s abból vonni le következtetéseket azok erejére. Így sokat emlegetik, hogy Németország lakossága mennyivel nagyobb, mint Franciaországé, tehát az előbbi állam mennyivel lenne fölényben harcz esetén az utóbbi felett. Itt Giffen figyelmeztet arra, hogy a német népességben sokkal több a gyermek, mint a francziák között s ha a 20 éven felüli férfi népességet vesszük, akkor a különbség a két nemzet számereje közt nem 20⁰/₀, hanem csak 5⁰/₀. Németországban ugyanis az 1885-ki népszámlálás szerint csak 26¹/₂⁰/₀-át az egész lakosságnak teszik a 20 évet meghaladott férfiak, míg Franciaországban 1886-ban 31⁰/₀-ot adtak. Ha viszont csak a 20. és 40. év közt álló férfinépességet vesszük, úgy a két nemzet hadi ereje csaknem hasonló arányban áll egymáshoz, mint összes népességek: itt tehát a francziák előnye megszűnik. Miután az adatok az 1885/6. évi népszámlálásokon nyugszanak s azóta egy újabb számlálás áll rendelkezésünkre, hozzátehetjük, hogy a Németbirodalom ma már nem 20⁰/₀, hanem vagy 28⁰/₀-kal több harczképes korban álló férfit mutat ki, mint vetélytársa — feltéve, hogy, mint valószínű, a korviszonyok jelentékenyen nem változtak. Giffen összehasonlításaiba bevonja az Egyesült Királyságot is és megjegyzi, hogy a gyermekek fentartásának terhe kisebb ugyan Franciaországban, mint a másik két szomszéd államban, de annival nagyobb az öregek által okozott teher s e mellett Nagy-Británia és Németország népszámlálásról népszámlálásra jelentékenyen fokozzák számerejüket s ezzel számbeli túlsúlyokat az egy ponton megállapodni látszó Franciaországgal szemben.

Giffen ezután a korviszonyok tekinteten kívül hagyásának más,

tévedést keltő példáit is felhossa, majd áttér a halálozási statisztikára, a nélkül, hogy ennek az összehasonlítást akadályozó hiányaiba tüzetesebben belebocsátkoznék. Beszél azután a népnevelési, továbbá a bűnügyi statisztikai összehasonlítások nehézségeiről, azt az erős, bár sajnos, nem indokolhatatlan kifejezést engedve meg magának, hogy a bűnügyi statisztikából magából az egyes népek jellemére következtetni nem lehet. Ugyanezt vallja a törvénytelen születések statisztikájáról s az iszákosságra vonatkozó összehasonlításokról. Messze vezetne, ha mindezen ágak birálatában követnénk Giffent: azért áttérünk némely, a gazdasági és a szociálstatisztika körébe vágó összehasonlítások birálatára, mit annyival több joggal tehetünk, mert a rostáló kritika e tereken még kevésbé tett eleget kötelességének, mint akár a halálozási, akár a moralstatisztika körében.

A csődök statisztikáját illetőleg kétségtelenül igaza van értekezőnek, mikor azt mondja, hogy két ország kereskedelmét, illetve kereskedővilágát nem lehet összehasonlítani akkor, ha a csődnyitás törvényes előfeltételei az egyikben mások, mint a másikban. Már pedig tudvalevőleg léteznek eltérések a csődtörvényhozásban nem csak egyik államról a másikra, hanem egy országban is időről-időre. Ha már most a csődtörvény enyhe, akkor az adósok szívesen veszik igénybe a bíróságot, hogy magokat hivatalosan vagyonsbukottaknak jelentessék ki, ha ellenben szigorú, úgy az adós fél a bíróságtól, a hitelezők pedig futni hagyják az adóst, ha nem fizeti ki magát a csődeljárás folyamatba tétele; amott tehát sokkal több lesz a csőd, mint itt, esetleg egészen ugyanazon kereskedelmi viszonyok között. Zavart okozhat a nem-kereskedői csődök belevonása a statisztikába. De legfinomabb Giffen azon megjegyzése, hogy nagy különbséget okozhat a részvénytársaságok szereplése. Ha ezek csődje nincs kimutatva, akkor hiányos a statisztika; ha ki van mutatva, úgy az egyes czégek mellé a részvénytársaság, mint egyszerűen egyenlő tényező, nyilván nem állitható oda. A csődökről is áll, hogy »non numeranda sed ponderanda«: de ki állítja fel a helyes mértéket arra, hogy hány egyes czég bukásával veendő egyenértékűnek egy-egy részvénytársaság bukása? De igaz az a megjegyzés is, hogy két nemzet kereskedőinek jellemére a csődstatisztika még magában világot nem vet: mert lehet, hogy az egyik nemzet kereskedői sokkal nagyobb üzletet bonyolítanak le, mint a másiké, hogy az egyiknél a vállalatok kockázatosabbak, ingadozóbb jellegűek vagy a konjunkturák bizonyos időközben kedvezőtlenebbek, stb.

Nagyon nehéz a takarékoság erényének összehasonlítható statisztikai táblázatokba való öntése. Takarékpénztári kimutatások például épűgy csalhatnak, mint hiányosak lehetnek annyiban, a mennyiben a társasági tőkegyűjtés, pl. a betegsegélyző, kiházasítási, életbiztosító, stb. intézeteknél összefolyt megtakarítások egyik-másik országban nagy fontosságúak, de itt tekinteten kívül maradnak. Fontos volna tudni, minő takarékosági hajlam jellemzi a munkásosztályt egyik és másik államban. Mondják, hogy a francia munkás takarékosabb, mint az angol: de ki bizonyítja ezt be? S aztán a munkásosztály magatartásának megítélésére még egy másik kérdés is lép előtérbe, az t. i. hogy úgy élnek-e tagjai, a hogyan saját munkaerejük, életök és egészségök, valamint övéiké megkívánja, vagy tán a beteges takarékosági hajlam, a félelem a jövő nélkülözésektől, a jelen nélkülözések árán készíti-e őket tőkegyűjtésre? Nem tartjuk ugyan

valószínűnek, hogy értekezőnek ez utóbbi félelmét kiterjedtebb mértékben igazolná a valóság: a dolog súlypontja általában ott látszik feküdni, hogy, ha a munkásosztály a munkaerő kellő fentartására irányuló kiadások mellett, józan életet feltételezve, képes bevételeiből félretenni és még sem tesz megtakarításokat: akkor az erkölcsi megítélés kedvezőtlen — ellenkező esetben kedvező lesz. A statisztikai összehasonlítások nehézsége, vagy jobban mondva, lehetetlensége pedig első sorban ott van, hogy sem a munkásosztálynak, mint egésznek, háztartási mérlegét nem ismerjük, sem a különböző megtakarítási módok tekintetében nem bírjuk kimutatni azt, hogy mennyi azokban a munkások része, szemben a társadalom egyéb osztályaival.

Nagyon tüzetesen foglalkozik értekezőnk a gazdasági statisztikával. Nagy számú megjegyzéseit csakis a legösszevontabb alakban egymás mellé állítva érinthetjük. A mezőgazdasági termelés összehasonlításánál a gabna meg a házi állatok minőségét sokszor figyelmen kívül hagyják, pedig itt a pusztá mennyiség — főleg állatoknál — nagyon sokat eltakar. Az ipari termelés másként, mint pénzben, ki nem fejezhető: Angliának van az iparból eredő nemzeti jövedelem megítélésére elég jó kulcsa a jövedelmi adóban, de ez is csak bizonyos minimumon felül tesz szolgálatokat és másutt hiányzik. (Nézetünk szerint Giffen az angol nemzeti jövedelem ismert becsléseiben e kulcsnak használatában túlságos merész.) De a pénz értéke is változik, mit ritkán szoktak tekintetbe venni. Az Egyesült Államok censusainak az ipari jövedelemre vonatkozó becsléseit értekező legalább is »kevésbé bátorítónak« (»the least that can be said is that the result has not been encouraging«), magyarul szólva, teljesen megbízhatatlannak nyilvánítja. Hosszasabban időz a kereskedelmi mérlegek bírálatánál, utalva az értékbecslés különböző módjaiból — bevallás, hivatalos értékmegállapító bizottsági becslés, a kiindulási vagy a rendeltetési helyen uralkodó árak tekintetbe vétele — eredő hibákra s arra a különböző helyzetre, melyben a tengeri szállítást végző nemzetek a többiekkel szemben, kik e szállítást megfizetni tartoznak, állanak s arra a körülményre, hogy egyes nemzetek nagy beruházásokat tesznek a másik nemzet gazdaságába, miért nekik kamat vagy vállalkozói nyereség is jár. Az utóbbi mozzanat a fizetési mérleg megállapításánál minden bizonnyal számbaveendő: az előbbi azonban már az országba bejövő árúk értékébe betudja a helyesen vezetett külkereskedelmi statisztika, mi mellett azonban fenmaradt a személyszállítás költsége, mint külön még számításba helyezendő tétel. Értekezőnk azonban tovább is feszegeti a kérdést: figyelmeztet arra, hogy némely államok, mint például Anglia, vagy Belgium és Németalföld, valóságos közraktárak jellegével bírnak (entrepôt-country, mint ő mondja), melyeken a javak csak átmennek, esetleg ott feldolgozásban is részesülnek: az ily országok nemzetközi forgalma természetesen nagyobb, mint azoké, hol ilyesmi nem történik.

Azután sok függ az egyes országok nagyságától és alakjától: kis országok külkereskedelme aránylag nagyobb, mint nagy országoké. Az ausztráliai angol gyarmatok egyenkint véve 1889-ben mintegy 132 millió font értékre rúgó nemzetközi forgalmat mutattak ki, ebből azonban 56 millió font a gyarmatok egymás közti forgalmára esik, ezt levonva marad 76 millió font értékre menő forgalom, mely e gyarmatok tulajdonképi külkereskedelmét képviseli s még így is kétszer oly nagy, mint Canada vagy az Argentínai köztársaság kül-

kereskedelme. Azzal végzi a statisztika e fontos ágára vonatkozó megjegyzéseit Giffen, hogy a külkereskedelem nagyságából az egyes nemzetek jólétére következtetni nem szabad. Ez teljesen helyes tétel, mely ellen azonban épen a szabadelvű közgazdák vétenek naponta. Részünkről azt hisszük, hogy a nemzetközi forgalom statisztikájának soha el nem évülő hasznossága csakugyan másutt keresendő: abban a kritériumban, melyet az az egyes termelési ágak helyzetének s az abban beállott változásoknak megítélésére nyújt.

Szellemes bírálatot végez értekezőnk a nemzetközi munkabér-statisztika fölött, a fősúlyt annak kimutatására fektetve, hogy — mi első pillanatra képtelenségnek látszik, — a munkabérek valamely országban foglalkozásról foglalkozásra magasabbak lehetnek, mint a másik országban s a munkások átlagos bevétele mégis alacsonyabb lehet. Ime itt a dolgot megvilágító példa: Véve öt foglalkozást, A—E, azok munkabérét és az illető foglalkozásban alkalmazva levő munkások számát a következő képzelt táblázat állítja szembe:

első ország :			
foglalk.	évi munkabér	munkások száma	összes jövedelem
A	500 frt.	500	250.000 frt.
B	600 »	200	120.000 »
C	700 »	100	70.000 »
D	800 »	100	80.000 »
E	900 »	100	90.000 »
összesen .		1000 munkás	610.000 frt.

esik egy-egy munkásra fejenként 610 frt.

második ország :			
foglalk.	évi munkabér	munkások száma	összes jövedelem
A	400 frt.	100	40.000 frt.
B	500 »	100	50.000 »
C	600 »	100	60.000 »
D	700 »	200	140.000 »
E	800 »	500	400.000 »
összesen .		1000 munkás	690.000 frt.

esik egy-egy munkásra fejenként 690 frt.

A példa, bár elég mérsékelt eltérésekkel dolgozik, világosabb, semhogy magyarázatra szorulna.

A nemzeti vagyon vagy jövedelem nagyságára vonatkozó összehasonlító statisztikára tett megjegyzései után Giffen röviden összegezi tanulmányának eredményeit, utalva arra, hogy a kétkedés és bírálat minden alapos kutatás kezdete s a statisztika műkedvelőinek elriasztása, melyre ő törekszik, egyuttal arra céloz, hogy a szakember ítéletét élesítse.

A **Journal des économistes** f. é. szeptemberi száma hozza a »Société d'économie politique« ugyanazon havi ülésének tárgyalásait. A főtárgy az a már nálunk is szőnyegre került kérdés volt, hogy nem volna-e időszerű a törvényes kamatláb leszállítása?

Előre kell bocsátani, hogy a francia jogban a törvényes kamatláb kifejezés két különböző dolgot jelenthet: először azt a kamatlábat, mely egyezség hiányában bizonyos, a törvényben megjelölt esetekben fizetendő, pl. késedelem (mora), társasági, megbízási viszony esetén, kártérítési kötelezettségeknél, stb. Másodszor azt a kamatlábat, melynél magasabbat a hitelező adósától nem kívánhat,

a melyen felül az uzsora kezdődik: tehát jelenti a törvény által megengedett legmagasabb egyezségi (szerződéses) kamatlábat.

Ez a két különböző fogalom a Code Napoleonban még nem esett össze. Ez a nagyszabású törvénykönyv a második helyen említett törvényes kamatlábat egyáltalán nem állapította meg, hanem a szerződő felek szabad tetszésére bízta azt. Alig pár évvel a törvénykönyv életbelépte után Napoleon, megakadályozandó a kamatlábnak a zavaros idők szülte emelkedését, az 1807-ben hozott uzsoratörvénnyel jónak látta a kamatláb maximumát megszabni s azt ugyanoda helyezte, hova a törvényes kamatlábat a szó első jelentésében, t. i. magánjogi ügyleteknél 5^o/o-ra, kereskedelmieknél 6^o/o-ra. Ez a jogállapot egészen 1885-ig uralkodott, ekkor is csak annyiban változott, hogy kereskedelmi ügyletekre a kamatkorlátozást megszüntették. Múltán vethette fel tehát Fournier de Flaix a kérdést, hogy nem anachronizmus-e törvényes kamatlábul 5, illetve 6^o/o-t tartani fenn oly időben, mikor a folyó kereskedelmi kamatláb 3^o/o s az állam maga előkészületeket tesz arra, hogy 2¹/₂^o/o-os kölcsönt vegyen fel, számítva arra, hogy még ez a kamatláb is igen erős vonzást fog gyakorolni a tőkére? Nem valóságos uzsora-e, ha a gyám gyámoltjának, a férj nejének, a vevő az eladónak 5^o/o-t köteles fizetni a törvény által megállapított esetekben? Az az intézkedés, mely a napoleoni tőkeszegény és háborús időkben az adóst védeni volt hivatva, ma annak igazolhatatlan megterhelését vonja maga után. Kiváncosnak jelez tehát indítványozó két egyidejű reformot: a törvényes kamatláb (a szó első értelmében) leszállítását s a kamatkorlátozás teljes megszüntetését a magánjog uralma alá tartozó ügyletekre nézve úgy, a mint azt az érintett 1885. évi törvény a kereskedelmi ügyletekre kimondotta.

A társaság jelenlevő tagjai csak az első kiváncsággal foglalkoztak, a másodikról meg sem emlékeztek. Lehet, hogy — ismert szabadelvű nézeteiknél fogva — feleslegesnek tartották a kamatszabadság iránti közös vágyuknak kifejezést adni és hallgatag hozzájárultak F. de Flaix azon felfogásához, hogy évi átlag 15 esetért nem érdemes fentartani az uzsoratörvényt. Részünkről azt hisszük, hogy valamely büntetőtörvény szükséges voltát nem az elítéltek száma dönti el. Lehet, hogy ez esetben az országos kamatláb természetes sülyedése tette tárgytalanná, bizonyos fokig legalább, az 1807. törvény büntető szakaszait, de az uzsoratörvénnyel másutt tett tapasztalatok annak a föltevésnek is adnak helyet, hogy a törvény praeventive hatott s ha ez igaz, úgy annak fennállása mellett és nem ellene szól az évi büntetések csekély száma.

A vita különben tulajdonképen csak a körül forgott, hogy a törvényes kamatláb — mindig a szó első értelmében, — melynek leszállítását minden felszólaló szükségesnek jelezte, mikép állapíttassék meg. Szellemes, de czélszerűnek épen nem mondható Courtois javaslata, mely szerint a törvényes kamat 10—20 évenként állapíttatnék meg újra és pedig valamely önműködő skála szerint, pl. a járadékadósság hozadékanak meg a leszámítolási kamatlábnak közepéhez 1/2 százalék hozzáadatnék s ez lenne a törvényes kamatláb. A jegyzőkönyvi kivonatból nem bírjuk megérteni, hogy felszólaló e szabályozási mód szerint egyszerre 10—20 évre megszabott állandó kamatlábat kíván-e megállapítani, vagy inkább csak elvet óhajt kimondani, mely ez időközben érvényben állva, akár napról napra

változó törvényes kamatlábat jelentene. Első esetben a jogszabály ferde helyzetbe hozhatná a törvényhozót, ha időközben nagyobb változáson menne át az országos kamatláb; az utóbbi esetben a jogélet nagyon ingadozó alapra lenne helyezve. Ezért egyetértünk a felszólalók túlnyomó többségével, kik hangsúlyozták, hogy határozott kamatlábat tartanak megszabandónak, bár annak magasságát illetőleg eltérő nézetek voltak. A legtúlzóbb nézetet Cayla vallotta, a járadékpapírok kamatlábat óhajtván törvényessé emelni. Ezzel szemben helyesen jegyzé meg utána Lépinay, hogy a legalacsonyabb kamatláb, mely csak létezik, nem fogadható el törvényesül, mert az ösztönt képezne a kötelezettségek teljesítésének elmulasztására: az adós hagyná várni a hitelezőt, mert hisz neki a késedelemért a legalacsonyabb kamatot kell fizetnie, tehát nyer vele, ha késedelmeskedik. Levasseur 3⁰/o-ot ajánlott, Ducrocq csak annyit mondott, hogy jóval 4⁰/o alatt óhajtaná azt megállapíttatni. Azt hisszük, 3⁰/o a francia viszonyok közt sem volna magas: alacsonyabb kamatláb időnkint tényleg maga után vonhatná a Lépinay által helyesen kifejtett veszélyt; különben is, mint Passy mondá, a 2¹/₂⁰/o os járadék, ha kibocsátásra kerül is, nem jelenti még az országos kamatlábat.

Szóltak még némelyek a kamatláb általános csökkenésének gazdasági és erkölcsi jó hatásáról, utóbbi alatt értve a fundált jövedelemből, a járadékból élők bevételeinek apadását s így a tétlenség büntetését — ezekről azonban nem szükséges megemlékeznünk.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

III. 2

Európa államai számokban.

II. 2

2. Németbirodalom.

A politikailag egységes Németbirodalom ma már gazdaságilag is meglehetősen egységet képez, bár a sok százados különállás nyomai még korántsem enyésztek el teljesen, mi abban is nyilatkozik, hogy az egyes német államok külön statisztikával bírnak, melyek egymástól sok tekintetben eltérő adatgyűjtéseket eszközölnek. A Németbirodalomnak azonban van közös statisztikája is, mely nemcsak az egész birodalmat érdeklő közös ügyeket öleli fel, minő a vám- és kereskedelmi ügy, szesztermelés, hadügy, stb., hanem az összes népességi, gazdasági, szociális, stb. viszonyokat felölelni igyekszik.

A birodalmi statisztikai hivatal a »Statistik des Deutschen Reichs« és »Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs« című terjedelmes közleményein kívül, mely utóbbit 1892. óta a »Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs« című évnegyedes kiadvány helyettesíti, egy rövidre fogott évkönyvet is ad ki, mely a nagyobb közlemények összes anyagának tömör kivonatát képezi s azzal a jelességgel is bír, hogy nincs statisztikai évkönyv, mely az újabb adatok közlésében vele versenyezni tudna. Célunk a Németbirodalom viszonyainak csak szűk keretbe foglalt képét adni s így az alábbiakban, mint forrásból, mondhatni kizárólag csak a németbirodalmi évkönyvből meritünk.

A Németbirodalom területe 540.504 km², melyben a nagyobb német államok következőleg részesülnek:

Poroszország . . .	348.458 km ² .	Szászország . . .	14.993 km ² .
Bajorország . . .	75.865 »	Elszász-Lotharingia	14.509 »
Württemberg . . .	19.504 »	Mecklenburg-Schwerin	13.162 »
Baden	15.081 »	Hessen	7.682 »

Az 1890. december 1-én végrehajtott népszámlálás a birodalomban 49,428.470 lelket talált, mely 5,845.562 házban 10,617.923 háztartást képezett, s egy km²-re átlagosan 91.4 lélek, 8.5 lakott ház és 4.7 háztartás esett. Szintén csak a nagyobb német államokat említve fel, a népesség abszolút száma és a népsűrűség következő volt:

	Összes lélekszám	Esik lélek egy km ² -re		Összes lélekszám	Esik lélek egy km ² -re
Poroszország .	29,957.367	86.0	Baden . . .	1,657.867	109.9
Bajorország .	5,594.982	73.7	Elszász-		
Szászország .	3,502.684	233.6	Lotharingia	1,603.506	110.5
Württemberg	2,036.522	104.4	Hessen . . .	992.883	129.3

A német államok közt, nem számítva a három kikötő várost (Hamburgot, Brémát, Lübecket), Szászországnak van legsűrűbb népessége, utána következik a két Reuss hercegség, az idősebb ágé 198.3, a fiatalabbé 145.1 lakossal km²-ként; de csak úgy, ha Poroszországot egész-

ben véve tekintjük, mert különben a rajnai porosz tartomány következik a sorban 174·5 lélekkel km²-ként. Poroszországnak azonban vannak elég gyéren lakott tartományai is, például Westpreussenben az átlagos népesség csak 56·2, Ostpreussenben 53·0, Pommerániában pedig csak 50·5 lélek; de a többi német államok közt is vannak hasonló, vagy még gyérebben lakottak, pl. Oldenburg átlagos népessége 55·3, Waldecké 51·1, Mecklenburg-Schweriné 43·9, Mecklenburg-Strelitzé pedig csupán csak 33·4 volt km²-ként. A porosz királyság az egész Németbirodalomnak területre 64·5⁰/₀-át, lélekszáma pedig 60·6⁰/₀-át képezi.

A birodalom népessége a legutóbbi két népszámlálás közt lefolyt évtized alatt évenként 1·07⁰/₀-kal szaporodott. A növekedés azonban épen nem volt egyenletes, míg Hamburgban 3·64, Lübeckben 2·45, idősb Reuss hercegségben 2·31, Szászországban 1·93, Anhaltban 1·83, Brémában 1·71, Braunschweigban 1·61, Sachsen-Altenburgban 1·13 s az egész Poroszkirályságban is 1·12⁰/₀-ot tett, addig az évi szaporodás Hessenben csak 0·74, Badenben 0·69, Bajorországban 0·63, Elzász-Lotharingiában 0·49, Württembergben 0·41, Mecklenburg-Schwerinben csak 0·11⁰/₀ volt, sőt Mecklenburg-Strelitzben a népszámlálás 0·08⁰/₀-os évi népfogyást konstataált. Poroszország egyes tartományaiban is nagyon eltérő volt a népszaporodás, Berlin 3·64⁰/₀-kal, Westfália 1·93, Brandenburg 1·63, a rajnai tartomány 1·62⁰/₀-kal szaporodott évenként, Szilézia ellenben csak 0·51, Posen 0·42, Westpreussen 0·36, Pommeránia 0·29⁰/₀-kal, Ostpreussen és a kis Hohenzollern népessége pedig meg is fogyott.

Az egész Németbirodalomban, a mai területet véve alapul, a népesség 1816. óta következőleg fejlődött:

Év	Lélekszám	Évi növekedés százalékokban	Év	Lélekszám	Évi növekedés százalékokban
1816-ban	24,833.000	—	1855-ben	36,114.000	0·40
1820-ban	26,294.000	1·43	1860-ban	37,747.000	0·88
1825-ben	28,113.000	1·34	1865-ben	39,656.000	0·99
1830-ban	29,520.000	0·98	1870-ben	40,818.000	0·58
1835-ben	30,938.000	0·94	1875-ben	42,729.000	0·91
1840-ben	32,787.000	1·16	1880-ban	45,236.000	1·14
1845-ben	34,398.000	0·96	1885-ben	46,856.000	0·70
1850-ben	35,397.000	0·57	1890-ben	49,428.000	1·07

A Németbirodalom népessége tehát, ellentétben Franciaországgal, az utóbbi időben is nagyon erőteljesen növekszik, dacára, hogy a tengeren túlra sok százezer *kivándorló* távozott el Németországból csak az utóbbi évtizedek alatt is, a mint a következő számok mutatják:

Év	Kivándorolt német, hollandi és francia kikötőkön át	Év	Kivándorolt német, hollandi és francia kikötőkön át
1872-ben . .	128.152	1882-ben . .	203.585
1873-ban . .	110.438	1883-ban . .	173.616
1874-ben . .	47.671	1884-ben . .	149.065
1875-ben . .	32.329	1885-ben . .	105.105
1876-ban . .	29.644	1886-ban . .	83.225
1877-ben . .	22.898	1887-ben . .	104.787
1878-ban . .	25.627	1888-ban . .	103.951
1879-ben . .	35.888	1889-ben . .	96.070
1880-ban . .	117.097	1890-ben . .	97.103
1881-ben . .	220.882	1891-ben . .	120.089

A közül a 115.392 kivándorló közül, kik 1891-ben német v. hollandi kikötőkben keltek hajókra, 78.141 Poroszországból való volt, 10.756 Bajorországból, 6.182 Württembergből, 4.162 Badenből, 4.126 pedig Szászországból. Legerősebb volt a kivándorlás két porosz tartományból, Posenből és Westpreussenből, vagyis a régi lengyel tartományokból, az előbbiből 18.278, az utóbbiból pedig 15.733.

A Németbirodalomban külön állapittatik meg az ujonczozás czéljaira szolgáló népesség, mely akként számittatik ki, hogy a jelenlevő népességből levonják a külföldi honosokat és a tényleges szolgálatban álló katonai személyeket. Nálunk és Ausztriában a jogi népességet veszik a hadjuttalék kiszámításának alapjául, tehát nemcsak a tényleges szolgálatban álló katonák számittatnak be, hanem a külföldön tartózkodó honosaink is. Szerintünk a német eljárás sokkal helyesebb; az a kötelék, mely a külföldön tartózkodó honosok legnagyobb részét szülőországukhoz fűzi, nagyon laza s kétséges, ha vajjon a katona-állításnál tekintetbe jöhet-e; mert hiába állapítjuk meg Szepes vármegye jogi népességét annak a 10–15 ezer léleknek beszámításával, ki Amerikába vándorolt ki, azok után ugyan bajos ujonczra számítani s ha az ujonczkivetés mégis ily alapon történik, csak az itthon maradt nép terheltetik aránytalanul. Az ujonczozás czéljaira szolgáló népesség 1890. december 31-én a Németbirodalomban (Helgolandot is beleszámítva) 48,475.215 lélek volt. Ugyanakkor az egész német vámterület népessége 49,627.470 lélekből állt, mert a birodalmon kívül a vámterülethez tartozik még Luxemburg, valamint Jungholz nevű osztrák falucska is (1891. május 1-je óta Mittelberg osztrák község is a vámterülethez csatoltatott 1.282 lélekkel). A szeszdó-terület népessége 1889/90-ben 49,106.000-re tétetett, míg a söradó-területé 38,463.000 lélekre. Nem tartozik a söradó-területhez Bajorország, Württemberg, Baden és Elzász-Lotharingia.

A Németbirodalomban az 1890. évi népszámlálás szerint a következő városok népessége haladta meg a 100 ezeret:

	Lakosság		Lakosság
1. Berlin	1,578.794	14. Nürnberg	142.590
2. München	349.024	15. Stuttgart	139.817
3. Boroszló	335.186	16. Chemnitz	138.954
4. Hamburg	323.923	17. Elberfeld	125.899
5. Lipcse	295.025	18. Bréma	125.684
6. Köln	281.681	19. Strassburg	123.500
7. Drezda	276.522	20. Danzig	120.338
8. Magdeburg	202.234	21. Stettin	116.228
9. Frankfurt a. M.	179.985	22. Barmen	116.144
10. Hannover	163.593	23. Crefeld	105.376
11. Königsberg i. Pr.	161.666	24. Aachen	103.470
12. Düsseldorf	144.642	25. Halle a. S.	101.401
13. Altona	143.249	26. Braunschweig	101.047

A Németbirodalom népességének természetes szaporodása rendkívül kedvező, az utóbbi évtized alatt egyetlen év sem volt, melyben az egy százalékot meg nem haladta volna. A *népesedési mozgalomnak* három főtenyezőjét a következő kimutatásban állítjuk szem elé:

Év	Házasságkötések száma	Születések (a halvaszületteket is beszámítva)	Halálozások (is beszámítva)	Születési többség
1881	338.909	1,748.686	1,222.928	525.758
1882	350.457	1,769.501	1,244.006	525.495
1883	352.999	1,749.874	1,256.177	493.697
1884	362.596	1,793.942	1,271.859	522.083
1885	368.619	1,798.637	1,268.452	530.185
1886	372.326	1,814.499	1,302.103	512.396
1887	370.659	1,825.561	1,220.406	605.155
1888	376.654	1,828.379	1,209.798	618.581
1889	389.339	1,838.439	1,218.956	619.483
1890	395.356	1,820.264	1,260.017	560.247
átlagosan				
1881—90-ben	367.791	1,798.778	1,247.470	551.308

Tíz év közül a természetes szaporodás csak egyben nem érte el a fél milliót, három évben azonban a 600 ezeret is meghaladta.

Nemcsak az esketések, hanem a születések száma is emelkedő irányzatot látszik követni, ebben azonban része van a folyvást fejlődő népességnek is s így a fentebbieknél még érdekesebbek az évi középátlagban vett népesség számával összehasonlított viszonyszámok:

	esketés	Ezer lélekre esik születés (a halvaszületteket is beszámítva)	halálozás (is beszámítva)	születési többség
1881-ben	7.46	38.49	26.92	11.57
1882-ben	7.67	38.71	27.21	11.50
1883-ban	7.67	38.03	27.30	10.73
1884-ben	7.83	38.72	27.45	11.27
1885-ben	7.89	38.51	27.16	11.35
1886-ban	7.90	38.50	27.63	10.87
1887-ben	7.78	38.33	25.62	12.71
1888-ban	7.82	37.96	25.12	12.84
1889-ben	7.99	37.74	25.02	12.72
1890-ben	8.03	36.97	25.59	11.38
átlag				
1881—90-ben	7.81	38.18	26.48	11.70

Az esketési arány tehát valóban emelkedik, a születési arány ellenben az utolsó három év alatt csökkent. A csökkenés nem jelentékeny, de azért, úgy látszik, Németország sem képez kivételt abból az áramlatból, mely a születések számát a kulturnemzeteknél folyvást lejjebb szorítja. Tíz évi átlagban 167 ezer törvénytelen gyermek született, az összes születéseknek 9.31%-a, míg a halvaszületések száma 66.763-at tett, a születéseknek 3.71%-át.

A »Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reiches« című hivatalos kiadvány idei első számában a császári statisztikai hivatal a német népmozgalom főbb eredményét az utolsó hét évről összehasonlítja néhány más ország adataival. E szerint

1000 lélekre esett:

	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben
	h á z a s s á g k ö t é s						
Németbirodalom . .	7.8	7.9	7.9	7.8	7.8	8.0	8.0
Franciaország . .	7.6	7.4	7.4	7.2	7.2	7.1	7.0
Nagy-Británia . .	7.4	7.1	6.9	7.0	7.0	7.3	7.5
Irország	4.6	4.3	4.2	4.3	4.2	4.5	4.5
Olaszország	8.3	8.0	8.0	8.0	8.0	7.7	7.4

születés (halvaszülettek nélkül)							
Németbirodalom . .	37.3	37.1	37.1	36.9	36.6	36.4	35.7
Franciaország . .	24.7	24.2	23.9	23.5	23.1	23.0	21.9
Nagy-Británia . .	33.4	32.5	32.4	31.4	30.7	30.5	29.6
Irország	24.0	23.5	23.3	23.2	22.9	22.8	22.5
Olaszország	39.1	38.7	37.1	39.1	37.7	38.5	36.0
halálozás (halvaszülettek nélkül)							
Németbirodalom . .	26.0	25.7	26.2	24.2	23.8	23.7	24.3
Franciaország . .	22.6	21.9	22.5	22.0	21.9	20.8	22.9
Nagy-Británia . .	19.5	19.0	19.2	18.8	17.8	17.9	19.2
Irország	17.6	18.4	17.9	18.3	18.0	17.5	18.4
Olaszország	27.0	27.0	28.8	28.1	27.6	25.7	26.5
születési többlet							
Németbirodalom . .	11.3	11.4	10.9	12.7	12.8	12.7	11.4
Franciaország . .	2.1	2.3	1.4	1.5	1.2	2.2	1.0
Nagy-Británia . .	13.9	13.5	13.2	12.6	12.9	12.6	10.4
Irország	6.4	5.1	5.4	4.9	4.9	5.3	4.1
Olaszország	12.1	11.7	8.3	11.0	10.1	12.8	9.5

Ezek a számok sok tekintetben nagyon érdekesek; látjuk belőlük, hogy Franciaország, melyben oly gyér a születés, házasságkötések tekintetében alig áll Németország mögött, ellenben Írországban a házasságkötések száma is rendkívül alacsony. A Németbirodalomban, Írországban és Nagy-Britániában a házasságkötések arányszámánál emelkedés és esés váltakozik egymással, Francia- és Olaszországban ellenben, habár nem is egészen határozottan, némi hanyatló irányzatot látunk. A születések arányszáma mind az öt országban jóval kisebb volt 1890-ben mint 1884-ben vagy akár 1885-ben és 1886-ban; 1884-hez képest a hanyatlás Németországnál (per mille) 1.6, Franciaországnál 2.8, Nagy-Britániánál 3.8, Írországnál 1.5, Olaszországnál 3.1 volt. Néhány év ugyan nem elég arra, hogy a fölmerült tünetekben állandó törvényt keressünk, de azért nagyon valószínű, hogy a Nyugat-Európa iparos országait foglalkozó szociális kérdés megoldásának egyik módja az lesz, hogy a születések száma mindinkább apadni fog s a munkásosztály nemcsak a sok gyermek fölnevelésével járó áldozattól és tehertől igyekszik magát lehetőleg emancipálni, hanem a munkáskezek kínálatát is csökkenteni kívánja, hogy ez által a munkabéreket emelje.

Ha az egyes német államokat és porosz tartományokat külön tekintjük, azt látjuk, hogy a születések arányszáma legnagyobb Westpreussenben, a két Reuss hercegségben, Posenben, Szászországban, Ostpreussenben és Sachsen-Altenburgban, 1000 lélek után számítva valamennyiben meghaladja a 40-et; nagyon alacsony ellenben a következő államokban (az 1890-ki arányszámot zárjel közé téve): Badenben (32.13), Hessenben (31.44), Mecklenburg-Strelitzben (31.29), Mecklenburg-Schwerinben (30.62) és Elzász-Lotharingiában (29.85). A halálozás egyetlen német államban sem érte el a 30-at; legnagyobb volt a Rajna jobbparti Bajorországban (29.20), Ostpreussenben (29.50) és Sachsen-Altenburgban (29.54), mely két utóbbinál a magas halálozási arányszámban részben a magas születési arány tükröződik vissza. De a halálozási arány még így is nagyon kedvező s alig tudunk felmutatni évet, midőn nálunk ennyire kedvező lett volna.

A Németbirodalom *mezőgazdasági termelésének* képét az 1881/90. évtized átlagában, valamint az 1891. évről a következő kimutatás tünteti fel:

Termények	Learatott terület, 1891-ben	Összes termés 1000 méter-mázsákban		Átlagos termés hektáronként méter-mázsákban	
	hektár	az 1881/90. évek átlagában	1891-ben	az 1881/90. évek átlagában	1891-ben
<i>I. Gabonaneműek:</i>					
Buza	1,885.284	25.314	23.338	13.2	12.4
Rozs	5,479.677	58.042	47.828	9.9	8.7
Árpa	1,806.695	21.999	25.174	12.9	13.9
Zab	4,154.683	43.549	52.793	11.4	12.7
Tönköly	327.854	4.329	3.731	11.6	11.4
Alakor	4.413	47	47	8.6	10.7
Tatárka	190.202	1.238	1.046	5.7	5.5
<i>II. Hüvelyesek:</i>					
Borsó	395.314	3.198	2.588	7.7	6.5
Bab	162.152	1.955	2.304	13.3	14.2
Bükköny	182.730	1.270	1.520	7.7	8.3
Csillagfürt magnak és takarmánynak	157.901	1.156	1.321	6.7	8.4
<i>III. Kapásnövények:</i>					
Burgonya	2,922.766	243.013	185.584	84.2	63.5
Kerekrépa, mint takarmányrépa .	408.317	67.289	73.329	179.5	179.6
Egyéb szántóföldön termesztett répák	453.293	33.685	35.969	75.4	79.4
<i>IV. Kereskedelmi növények:</i>					
Repcze és más olajos magvak .	101.033	1.453	999	10.5	9.9
Komló	43.640	264	219	5.8	5.0
<i>V. Takarmánynövények, réti széna:</i>					
Here a) mag . . .	72.885	137	101	1.8	1.4
b) széna . .	1,813.238	54.946	60.083	30.1	33.1
Luczerna (széna) .	190.056	8.481	8.782	42.4	46.3
Baltaczim (széna) .	101.864	3.426	3.216	30.7	31.6
Egyéb takarmánynövények (Serradella s minden-nemű mesterséges kaszáló) . .	433.126	8.461	10.750	20.7	24.8
Régi széna	5,906.277	172.169	187.151	29.1	31.7

Megjegyzendő, hogy a zöldtakarmányul használt mennyiségeknek szárazállapotban való súlya mutattatott ki, tekintet nélkül arra, hogy zölden vagy mint széna fogyasztottak-e el.

Németország *területe* a föld használatának főkategoriái szerint az 1878. évi fölvétel szerint következőleg oszlott meg:

	Hektár	%
1. Szántóföld, kert, szőlő	26,133.516	48·5
2. Rét, legelő	10,510.411	19·5
3. Erdő	13,838.856	25·7
4. Ház- és udvarterek, utak, terméketlen terület, vizek	3.394.109	6·3
Összesen	53,876.892	100·0

Az egyes német államok és tartományok közt nagy a különbség, Anhalt herczegségben a szántóföld, kert és szőlő 61·5⁰/o-át, Lübeckben 60·2⁰/o, Posenben 61·5⁰/o-át, a porosz szász tartományban 60·8⁰/o-át teszi a területnek, Hannoverben ellenben csak 32·6, Oldenburgban pedig csupán csak 29·4⁰/o-át, ezekben viszont a rét és legelő foglal el nagy területeket, úgy hogy az előbbiben 45·4, az utóbbiban 55·7⁰/o-át képezi az összes területnek. Ezzel ellentétben vannak német államok (Mecklenburg-Strelitz, Anhalt, Schwarzburg-Sondershausen, Schwarzburg-Rudolstadt) a hol a rét és legelő 10⁰/o-ra sem rúg a területnek. Erdőségekben leggazdagabb Schwarzburg-Rudolstadt, hol az erdőterület 45·4, Sachsen-Meiningen, hol 41·7, Hessen-Cassel, hol 40·1⁰/o-át teszi a területnek.

Az 1883. évi adatgyűjtés szerint a Németbirodalomban a mezei gazdaságok összes száma 5,276.344 volt, melyek nagyság szerint következőleg csoportosulnak:

1 hektárnál kisebb gazdaságok	2,323.316
1—10 hektár terjedelmű »	2,274.096
10—100 » » »	653,941
100 hektárnál nagyobb »	24.991

E szerint az egészen törpe és a kis gazdaságok vannak erős túlsúlyban, az előbbieket nagy részén azonban a gazdálkodás inkább csak mellékfoglalkozás gyanánt üzetik. A gazdaságok különböző kategoriái között pedig a gazdasági művelés alatt álló terület következőleg oszlott meg:

	hektár területtel	%
1 hektárnál kisebb gazdaságok	777.958	2·4
1—10 hektáros »	8,145.130	25·6
10—100 » »	15,159.621	47·6
100 hektárnál nagyobb »	7,786.263	24·4

A földbirtokosok területének tehát közel felét, a németországi viszonyok szerint középbirtoknak tekinthető 10—100 hektáros gazdaságok foglalják el, a 100 hektáron felüli nagyobb gazdaságok területe, megközelíti a számra oly nagy 1—10 hektáros kis gazdaságok területét; sőt egyes német államokban és porosz tartományokban, a nagyobb gazdaságok oly túlnyomósággal bírnak, hogy a gazdasági területnek több mint felét elfoglalják, pl. Posenben 55·3, Pommerániában 57·4, Mecklenburg-Schwerinben 59·9, Mecklenburg-Strelitzben 61·0⁰/o-át. A porosz rajnai tartományban ellenben a 100 hektárnál nagyobb gazdaságokra a területnek csak 2·7⁰/o-a, Bajorországban csak 2·3⁰/o-a, Württembergben 2·0⁰/o-a, Badenben csak 1·8⁰/o-a esett.

A mint a fentebbi számok mutatják, a Németbirodalom, területének nagysága és népének magas kulturája daczára, mezőgazdasági termelésével nem sorozható a világ nagy termelő országai közé, részint a klimatikus, részint a talajviszonyok mostohasága okozza azt. A gabonaneműek között a legnemesebb, a buza csak korlátolt mennyiségben termesztetik, a rozs csaknem háromszor annyi, a zab pedig kétszer annyi területet foglal el. Nagyon kiterjedt a burgonyatermelés, e tekintetben Németország egész Európában megközelíthetetlenül legelől áll, a burgonya szolgáltatván főképp Németország roppant

szesztermelésének a nyersanyagot. Árpával és zabbal is Oroszország után Németországban van legnagyobb terület bevetve, bár Franciaország zabterülete meglehetősen megközelíti Németországit. A mi a hektáronkénti átlagtermést illeti, Németország jóval közelebb áll hozzánk és Ausztriához, mint a belterjes gazdálkodás tőkélyéig jutott Angliához, Hollandiához, stb., de az, a mint imént említettük, a természeti tényezők mostohaságának tulajdonítható; mert a német mezőgazdaság a magválasztás, trágyázás és műtrágyázás, stb. tekintetében követésreméltó példa gyanánt áll. Néhol csakugyan rendkívül magas átlagos terméseket látunk, pl. az 1881/90. évek átlagában az őszi buza Braunschweigban 24's, Anhaltban 24 métermázsá termést adott, az őszi rozs Schaumburg-Lippében 20'2 métermázsát, a tavaszi árpa Braunschweigban 20's, Anhaltban 21 métermázsát.

Dohánytermeléssel 20.114 hektár területen 180.206 termelő foglalkozott, az összes dohánytermés 1891-ben 423.720 métermázsá volt, hektáronként 21'1 métermázsá.

A Németbirodalom *szőlőterülete* 119.294 hektárt tesz s ma is sértetlenül fennáll; mert a több helytt fellépett phylloxeravészt az állam vaskézzel végrehajtott intézkedéseinek sikerült csirájában elfojtani. Az 1891. évi termés azonban példátlan rossz volt, mindössze csak 748.462 hektoliter termett, míg az 1881/90-ki évtized átlagos termése 2,659.039 hektoliterre rúgott s míg a hektáronkénti átlagos termés ez évtized alatt 22'2 hektoliter volt, 1891-ben nem ment többre 6'3 hektoliternél.

Az állatállomány az 1883. január 10-kén végrehajtott állatszámolás szerint következő volt:

	Összes szám	100 hektár területre esik
Ló	3,522.545	6'5
Szarvasmarha	15,786.764	29'2
Juh	19,189.715	35'5
Sertés	9,206.195	17'0
Kecske	2,640.994	4'9

Az 1873. évi állatszámolás 3,352.231 lovat, 15,776.702 darab szarvasmarhát, 24,999.406 juhot, 7,124.088 darab sertést és 2,320.002 kecskét vett számba. Leszámítva a juhállomány erős csökkenését, az összes állatnemek szaporodtak 10 év alatt, de nem egyformán, a szarvasmarhák csak alig, a lovak meglehetősen, a kecskék és sertések nagy arányokban. E két utóbbi állatnem jobban szaporodott, mint ugyanazon idő alatt a népesség, de már a lovak és szarvasmarhák szaporodása — nem is említve a juhokat, melyek száma a tengerentúli gyapjú erős versenye folytán épűgy megfogyott, mint saját juhállományunk — nem tudott lépést tartani a népesség növekedésével, a mint a következő számok mutatják:

	Esett 100 lakosra	
	1873-ban	1883-ban
Ló	8'2 darab	7'7 darab
Szarvasmarha	38'4 »	34'5 »
Juh	60'9 »	41'9 »
Sertés	17'4 »	20'1 »
Kecske	5'7 »	5'8 »

Hogy a szarvasmarhák arányszáma fogyott, a kecskéké ellenben emelkedett, szociális szempontból épen nem tekinthető kedvező jelenségnek.

A Németbirodalom *bánya- és kohóipara*, Európában mindjárt

Nagy-Britániaé után következik s különösen két terményből állít elő roppant mennyiségeket, t. i. kőszénből és vasból. A kőszéntermelésben túlnyomó a becsesebb fekete kőszén termelése, a barnaszentermelés ehhez képest alárendelt jelentőséggel bír. A fejlődést az utóbbi 20 év alatt a következő számok mutatják:

F e k e t e k ő s z é n			
	alkalmazott munkások száma	mennyiség millió tonnákban	érték millió márkákban
Átlag 1871—75-ben	172.074	34·5	320·7
» 1876—80-ban	173.713	40·9	228·0
1885-ben	218.725	58·3	302·9
1890-ben	262.475	70·2	538·0

B a r n a s z é n			
	alkalmazott munkások száma	mennyiség millió tonnákban	érték millió márkákban
Átlag 1871—75-ben	24.872	9·7	33·3
» 1876—80-ban	24.689	11·3	36·2
1885-ben	28.186	15·4	40·4
1890-ben	33.161	19·0	49·8

A többi bányatermékek, az alkalmazott munkások számát véve alapul, 1890. évben következőleg sorakoztak:

	Alkalmazott munkások száma	termelés millió tonnákban	érték millió márkákban
Vasércz	38.837	11·41	47·8
Rézércz	15.212	0·60	20·2
Horganyréz	15.099	0·76	23·4
Ólomércz	14.453	0·17	18·1
Ezüst- és aranyércz	6.053	0·02	4·6
Kálisó	5.556	1·27	16·5
Kősó	1.057	0·56	2·5
Kénkovand, vitriol, stb.	522	0·12	1·0
Egyéb bányatermékek	2.914	0·12	3·7

Ha a hetvenes évek első felével hasonlítjuk össze ezt az eredményt, a termelés csaknem minden egyes bányaterménynél emelkedett, legerősebben a kősó és a kálisó termelése, de a réztermelés is bámulatos mérvben, 1871/75-ben átlagosan még 267 ezer tonnát tett, 1890-ben pedig 596 ezeret, ez annál figyelemreméltóbb, mert ugyanezen idő alatt Magyarország rézbányászata, az amerikai réztermelés óriási versenyének súlya alatt csaknem teljesen tönkre ment.

Az összes bányatermelés fejlődését a következő számok mutatják:

A bányamunkások átlagos száma			
	a bányamunkások átlagos száma	a termelés mennyisége millió tonnákban	a termelés értéke millió márkákban
Átlag 1871—75-ben	277.878	51·1	437·6
» 1876—80-ban	278.962	60·1	346·4
1881-ben	307.510	71·9	389·3
1882-ben	320.662	76·9	412·9
1883-ban	334.137	82·4	436·5
1884-ben	340.759	84·1	438·3
1885-ben	342.394	85·8	439·9
1886-ban	337.193	85·2	430·5
1887-ben	337.634	88·9	448·3
1888-ban	349.998	95·9	494·7
1889-ben	368.896	99·4	555·1
1890-ben	395.339	104·3	725·6

Az 1890. évet összehasonlítva az 1871—75. évi átlagokkal, azt látjuk, hogy az alkalmazott munkások száma 42·27⁰/o-kal, a termelés értéke 65·82⁰/o-kal, a termelés mennyisége pedig 104·32⁰/o-kal emelkedett. Ez adatok fényesen hirdetik azt a rendkívüli technikai haladást, mely a német bányáiparban a legutóbbi pár évtized alatt végbement, az 1871—75. évek átlagában egy munkásra átlagosan még csak 184 tonna termelés esett, 1890-ben ellenben 264 tonna.

Sófőzéssel 1890-ben 6.677 munkás foglalkozott s előállított 492 ezer tonna főtt só, 137 ezer tonna chlorkalium és 188 tonna egyéb só, összesen 42 millió márká értékben.

A kohótermékek között legfontosabb a *nyers vas*, melynek termelését az utóbbi másfél évtized alatt a következő számok mutatják:

	A munkások átlagos száma	A termelés mennyisége millió tonnákban	értéke millió márkákban
Átlag 1871—75-ben	24.906	1·95	181·04
» 1876—80-ban	18.290	2·18	123·36
1881-ben	21.387	2·91	163·98
1882-ben	23.015	3·38	195·71
1883-ban	23.515	3·47	184·98
1884-ben	23.114	3·60	172·64
1885-ben	22.768	3·69	160·95
1886-ban	21.470	3·53	142·27
1887-ben	21.432	4·02	166·44
1888-ban	23.046	4·34	191·32
1889-ben	23.985	4·52	217·37
1890-ben	24.846	4·66	267·58

A mit imént a bányatermelésnél kiemeltünk, még erősebben nyilvánul a kohótermelésnél, a vaskohók munkásainak száma az 1871—75-ik évi létszámhoz képest emelkedést sem mutat, a termelés mégis közel 140⁰/o-kal emelkedett.

A nyers vas után legnagyobb értéket a horgany és ezüsttermelés képvisel. Az *ezüsttermelés*, mely részint az amerikai roppant ezüsttermelés, részint az ezüst demonetizálása folytán nálunk szintén hanyatló ágát képezi a bányászatnak, a Németbirodalomban folyvást nagy arányokban emelkedik, az 1871—75-iki években még csak 1.321 munkás foglalkozott az ezüstkohászatban, 1890-ben már 2.466, akkor évenként átlagosan 143 ezer kilogramm ezüst állítottott elő, 1890-ben 403 ezer kilogramm. Az *aranytermelés* is nagy mértékben emelkedett, habár az csak mint melléküzem folytattatik, 1871—75-ben 284 kilogramm, 1890-ben 1.855 kilogramm állítottott elő. A nemes fémeken kívül a többi fontosabb kohótermékekről álljon itt a következő néhány adat, az 1890. évről:

	A munkások átlagos száma	A termelés mennyiség 1000 tonnákban	értéke millió márkákban
1. Horgany	9.271	139·3	62·39
2. Ólom	3.050	105·8	26·69
3. Réz	3.495	25·2	29·18

E három fém termelése is nagy mértékben emelkedett, különösen a réz, mely nálunk annyira hanyatlík; 1871—75-ben ugyanis a Németbirodalomban még csak 7 ezer tonna réz állítottott elő, 1890-ben pedig 25 ezer.

Az összes kohótermelés emelkedéséről a következő számok tanuskodnak:

	A munkások átlagos száma	A termelés mennyisége millió tonnákban	értéke millió márkákban
Átlag 1871—75-ben	37.527	2.16	282.54
» 1876 - 80-ban	33.099	2.50	237.97
1881-ben	38.318	3.40	291.29
1882-ben	41.988	3.91	336.14
1883-ban	42.724	4.02	324.47
1884-ben	43.321	4.21	311.64
1885-ben	44.041	4.30	304.47
1886-ban	42.402	4.15	282.45
1887-ben	42.744	4.68	319.30
1888-ban	44.905	5.02	369.82
1889-ben	46.715	5.24	400.65
1890-ben	47.495	5.42	472.36

E szerint a tárgyalt időszak alatt a kohómunkások száma 26.56⁰/o-kal, a kohótermelés mennyisége 151.19⁰/o-kal, a kohótermelés értéke pedig 67.18⁰/o-kal emelkedett.

Az 1882. június 5-én végrehajtott általános foglalkozási számlálással összekötött *iparstatistikai felvétel* rendkívül becses anyagot hozott napfényre, melyet a németbirodalmi statisztikai hivatal terjedelmes kötetekben mintaszerűleg dolgozott fel. Ennek főeredményét a megállapított 20 ipari és kereskedelmi csoport szerint a következő számok állítják szem elé:

	Iparüzlet általában			A fő- üzemekben foglalkozott személyek száma	Főüzemek több mint öt segédszeméllyel az üzemek száma	
	fő- üzlet	mellék- üzlet	együtt			
I. Mű- és keresk. kert., faiskolák	15.977	1.722	17.699	41.560	716	12.380
II. Iparszerű állat- tenyésztés . .	15.909	9.486	25.395	25.858	89	1.153
III. Bányászat, ko- házat, sófőzés, tűzegásás . .	5.289	2.855	8.144	430.134	2.443	423.650
IV. Kő-, agyag- és üvegipar . . .	52.994	6.778	59.772	349.196	10.415	251.286
V. Fémelőállítás	164.235	13.112	177.347	459.713	5.760	161.588
VI. Gépek, műsze- rek, készülékek	82.874	11.933	94.807	356.089	4.543	228.524
VII. Vegyészeti ipar	9.191	1.247	10.438	71.777	1.304	54.910
VIII. Erdészeti mellék- termények, vi- lágító anyagok, zsírok, olajok, stb.	7.162	3.152	10.314	42.705	1.237	30.503
IX. Fonó-szövőipar	344.482	62.092	406.574	910.089	9.141	469.516
X. Papir- és bőripar	60.539	5.768	66.307	221.688	3.786	114.395
XI. Fa- és faragó- anyagok . . .	238.969	45.533	284.502	469.695	5.488	102.007
XII. Élelmi és élve- zeti ipar . . .	245.286	43.485	283.771	743.881	10.532	275.229
XIII. Ruházat és tiszt- ítás	879.139	70.565	949.704	1,259.791	7.169	116.275
XIV. Építészeti ipar	162.535	22.163	184.698	533.511	12.654	274.487
XV. Sokszorosító »	9.612	733	10.395	70.006	2.351	53.003
XVI. Művészeti »	8.032	637	8.669	15.383	300	3.762
XVII. Kereskedelem	452.725	164.111	616.836	833.392	12.226	162.412
XVIII. Biztosítás . .	4.555	27.908	32.463	11.824	295	5.446
XIX. Forgalom . . .	76.108	23.213	99.321	175.246	2.303	60.018
XX. Elszállásoló és üdítő ipar . .	169.844	87.801	257.645	314.246	4.406	51.267
Összes iparágak .	3,005.457	604.344	3,609.801	7,340.789	97.163	2,851.811

Az összes ipari foglalkozásokat együttvéve a Németbirodalomban 10.000 lakosra átlagosan 798 ipari üzem és 1.623 iparüző személy esik. A német államok közül — nem számítva a három észak-német kikötő várost — legiparosabb az idős ágat illető Reuss hercegség, hol 10.000 lakosra 2.775 iparüző, azután Szászország, hol 2.633 iparüző esik, legszegényebb ellenben Waldeck, hol csak 1.140.

Magát az ipari termelést a német statisztika is, csak néhány, fogyasztási adó alá eső iparágról közli, t. i. a cukor-, szesz- és sörgyártásról.

Az 1890/91. üzleti évben 406 *cukorgyár* volt működésben, melyek 10,623.319 tonna répat dolgoztak fel (miből 5·12 millió tonnát maguk termesztettek 158.998 hektár földön). A répacukorgyártás rohamos emelkedését az utóbbi két évtized alatt a következő adatok tüntetik fel:

Üzleti év	Az előállított		100 kg. megadózottatott répából előállítottatott nyers cukor kg.	1 kg. nyers cukor előállításához szükséges volt répa kg
	nyerscukor	melasse		
	t o n n á k b a n			
1871/72	186.442	63.892	8·28	12·07
1872/73	262.551	91.589	8·25	12·12
1873/74	291.041	105.818	8·25	12·12
1874/75	256.412	97.603	9·30	10·75
1875/76	358.048	133.952	8·60	11·62
1876/77	289.423	111.101	8·15	12·27
1877/78	378.009	122.813	9·24	10·82
1878/79	426.155	133.652	9·21	10·86
1879/80	409.415	131.371	8·52	11·74
1880/81	555.915	164.984	8·79	11·37
1881/82	599.722	150.813	9·56	10·46
1882/83	831.995	196.305	9·51	10·51
1883/84	940.109	207.978	10·54	9·49
1884/85	1,123.030	259.700	10·79	9·26
1885/86	808.105	180.178	11·43	8·75
1886/87	985.628	215.887	11·87	8·43
1887/88	910.698	183.037	13·08	7·65
1888/89	944.505	201.189	11·98	8·36
1889/90	1,213.689	240.797	12·36	8·09
1890/91	1,284.495	263.094	12·09	8·27

Látunk ugyan visszaeséseket, de azért a fejlődés bámulatos, nemcsak, ha a termelés abszolút nagyságát tekintjük, hanem ha a gyártás eredményességét szemléljük is, míg az 1871/72. üzleti évben 100 kg. répából csak 8·28 kg. nyers cukor állítottatott elő, addig 1890/91-ben 12·09 kg., vagy megfordítva, 1871/72-ben 1 kg. nyerscukor előállításához 12·07 kg. répa kellett, 1890/91-ben ellenben már csak 8·27 kg. Nemcsak a gyártási mód tökéletesbülése idézte ezt elő, hanem a földmivelés haladása is, a mennyiben a műtrágyák alkalmazásával a répa cukortartalmát is jelentékenyen tudta fokozni a német mezőgazdaság.

A német *szeszipart* a következő főbb adatokkal mutatjuk be:

Üzleti év	A működésben volt szesz-főzdek száma	A szesz főzdekben feldolgozott							Az előállított tiszta szesz
		burgonya	gabona és egyéb lisztes anyag	melassz, répa és repalé	bor, borseprő, tőrkőly	gyümölcs és gyümölcs-tőrkőly	sörfőzési hulladékok és egyéb anyagok		
1000 tonna				1000 hektoliter					
1887/83	48.415	2.009	305 ^o	27 ⁷	385 ^o	112 ⁵	316 ¹	3.053	
1888/89	65.652	1.699	329 ⁵	25 ⁵	487 ¹	557 ¹	311 ^o	2.727	
1889/90	49.180	2.084	331 ⁶	28 ^o	279 ¹	157 ⁶	248 ^o	3.145	
1890/91	57.766	1.686	350 ^o	73 ⁵	415 ⁹	218 ²	289 ²	2.969	

A szesztermelésből az oroszánrész Poroszországra esik, hol az 1890/91. üzleti évben 2,407.000 hektoliter tiszta szesz állítottatott elő, míg Bajorországban, mely mindjárt utána következik, csak 158.000; a porosz tartományok közül kiválik Brandenburg 448.000, Szilézia 424.000, Posen 418.000 hektoliter szesztermeléssel.

Azok a szesz-főzdek, melyek főleg burgonyát dolgoznak fel, csaknem kizárólag mezőgazdaságiak, 1890/91-ben 6.388 közül csak 24 nem volt az; míg a túlnyomólag gabonát dolgozó 5.978 szesz-főzde közül 5.075 volt mezőgazdasági, 903 pedig ipari. Mezőgazdasági szesz-főzdek legnagyobb számmal a délnémet államokban, Württembergben, Badenben és Bajorországban fordulnak elő s a délnémet és a porosz szesz-főzdek eltérő természete és termelési képessége tette oly nehézé az 1887. évi szeszadó-törvény létrejöttét, mely a nevezett három délnémet államot is beolvasztotta a szeszadó-területbe. A mezőgazdasági szesz-főzdek között vannak azonban igen nagyok, csakhogy ezek csaknem kivétel nélkül a keleti porosz tartományokban fekszenek. Az 1890/91-ben termelt 2,969.000 hektoliter szeszből 2,225.000 hektolitert a burgonyából dolgozó mezőgazdasági szesz-főzdek állítottak elő s csak 8.000 hektolitert a burgonyából dolgozó ipariak, ellenben míg a gabonából dolgozó mezőgazdaságiak csak 172.000 hektolitert, az ipariak 339.000 hektolitert.

A söradó-területen 1872-ben — nem számítva azokat a sör-főzdeket, melyekben a sör mint adómentes házi ital állittatik elő — 14.157 sörfőzde volt üzemben, 1890/91-ben ellenben csak 8.969, leszállt az ipari sörfőzdek száma is 10.478-ról 8.054-re. Ez azonban korántsem jelenti a söripar hanyatlását. 1873-ban sörfőzésre 407.096 tonna gabona (árpa) és 3.148 tonna surrogatum dolgoztatott fel. 1890/91-ben pedig 630.624 tonna gabona és 9.365 tonna gabonapótlék. A söradó-területhez azonban nem tartozik sem a három délnémet állam (Bajorország, Württemberg, Baden), sem Elzász-Lotharingia. A sörtermelés emelkedését, nem ugyan évről-évre, hanem öt évenként a következő számok mutatják:

É v (termelési év)	a söradó- területen	S ö r t e r m e l é s			
		Bajor- országban	Württemberg- ben	Baden- ben	Elszász- Lotharingiában
		1000 hektoliterekben			
1872-ben . .	16.102	10.906	4.197	827	813
1876-ban . .	20.873	12.347	3.879	1.051	707
1881/82-ben .	21.316	12.342	3.248	1.189	941
1886/87-ben .	26.565	13.096	3.306	1.301	719
1890/91-ben .	32.279	14.427	3.508	1.679	837

A sörtermelés óriási arányokban emelkedett a söradó-területen, vagyis Poroszországban s általában Észak-Németországban és Badenben, Bajorországban is tetemes, bár korántsem oly nagy az emelkedés, Württembergben ellenben hanyatlott, Elzász-Lotharingiában pedig fluktuál. A lélekszámmal hasonlítva össze a termelést:

	esett fejenként
a söradó-területen	84 liter sör,
Bajorországban	258 » »
Württembergben	172 » »
Badenben	102 » »
Elzász-Lotharingiában	52 » »

Legelől tehát a délnémet államok állnak, különösen Bajorország, hol valóban mesés a sörtermelés és sörfogyasztás.

A német vámterület nem vág össze egészen a Németbirodalom területével, a szövetséges 26 német államon kívül hozzátartozik a luxemburgi nagyhercegség is s a bajor határt érintő két osztrák község, ellenben a svájci határon egy pár bádeni község ki van belőle zárva, valamint az éjszagnémet szabad kikötő városok is egész a legujabb időig vámkülzetet képeztek. A német vámterület *külkereskedelmi forgalmának* főösszegét (a specziális forgalmat véve) 1880 óta a következő számok tüntetik fel.

	B e v i t e l		K i v i t e l	
	millió tonna	millió márka	millió tonna	millió márka
1880-ban	14·17	2.859·93	16·40	2.946·18
1881-ben	14·85	2.990·25	16·67	3.040·20
1882-ben	15·30	3.164·67	17·21	3.244·12
1883-ban	16·30	3.290·90	19·24	3.335·00
1884-ben	17·79	3.284·93	19·15	3.269·40
1885-ben	17·87	2.989·97	18·81	2.915·26
1886-ban	16·94	2.944·85	18·92	3.051·37
1887-ben	19·39	3.188·80	19·50	3.190·15
1888-ban	21·87	3.435·88	20·74	3.352·60
1889-ben	26·61	4.087·06	18·29	3.256·42
1890-ben	28·14	4.272·91	19·36	3.409·58
1891-ben	29·01	4.403·40	20·14	3.339·76

Az összes forgalom tehát 5806 millió márkáról 7.743 millió márkára emelkedett, a mi 35·10/o növekedésnek felel meg, de míg a bevétel 53·90/o-kal, a kivétel csak 13·40/o-kal emelkedett. Tizenkét év alatt a bevétel összes értéke 40.913 millió márkára, a kivétel pedig 38.350 millió márkára rúgott, a mérleg tehát 2.563, vagyis átlagosan évenként 213·58 millióval maradt passiv; az évi átlag azonban nagyon eltérő számokból alakult; a mennyiben a német vámterület kereskedelmi mérlege egész 1883-ig bezárólag évről-évre aktív volt s két évi megszakítással 1886-ban és 1887-ben ismét aktívvá vált, 1888 óta azonban mind erősebben passívvá vált, úgy, hogy 1891-ben több, mint egy milliárddal haladta meg a bevétel értéke a kivitelét. A bevételben a nyers anyagok, a kivételben pedig a gyártmányok bírnak erős túlnyomósággal, már t. i. a mi az értéket illeti, mert súlyra -- főleg a nagy kőszénkivitel folytán -- a kivételben is meghaladják e nyers anyagok a gyártmányokat. Csak az első és utolsó évet véve a 12 közül, a forgalom következőleg oszlott meg a nyersanyagok és a gyártmányok között:

	B e v i t e l		K i v i t e l	
	millió tonna	millió márka	millió tonna	millió márka
<i>Nyers anyagok:</i>				
1880-ban	13 ⁰⁰	1.863 ³³	14 ⁰²	958 ⁹¹
1891-ben	27 ⁰⁹	3.018 ³⁵	17 ²⁴	791 ¹⁰
<i>Gyártmányok:</i>				
1880-ban	1 ¹⁷	955 ⁷⁷	2 ³⁸	1.933 ⁹⁴
1891-ben	1 ⁹²	1.132 ⁴⁴	2 ⁹⁰	2.384 ³⁸

A nyers anyagok bevitele e 12 év alatt valóban óriási arányokban növekedett, daczára a többször emelt vámoknak, melyekkel a német mezőgazdaságot igyekeztek megvédeni a külföld veszélyes versenyétől. Az élelmiszerek csoportjába tartozó nyers anyagok súlya 2¹⁶ millió tonnáról 4²² millióra, értéke pedig 580 millióról 1.038 millióra emelkedett, mi legjobban bizonyítja, hogy a védvamos törekvések mily kevésbé voltak képesek megakadályozni az idegen termények beözönlését Németországba. A súlynak nagy emelkedését azonban nem annyira ezek az árúk, mint inkább a tüzelőanyagok bevitelének emelkedésében kell keresnünk, mely 5⁵⁰ millió tonnáról 12⁴² millióra szökött. Ezt főleg az osztrák barnaköszénnek bevitele okozza, mely az Elbén mind nagyobb és nagyobb mennyiségben szállítottatott Németországba.

A Németbirodalom külkereskedelmi forgalma (szintén csak a specziális forgalmat véve) 1890-ben származási és rendeltetési országok szerint következőleg oszlott meg:

B e v i t e l			K i v i t e l		
Származási hely	1000 márka	‰	Rendeltetési hely	1000 márka	‰
1. Nagy-Británia	640.484	15 ⁰	1. Nagy-Británia	705.265	20 ⁷
2. Osztrák-magyar monarchia . . .	598.505	14 ⁰	2. Éjszakamerikai Egy.-Állam . . .	416.692	12 ²
3. Oroszország . .	541.887	12 ⁷	3. Osztrák-Magyar monarchia . . .	351.040	10 ³
4. Éjszakamerikai Egy.-Államok . . .	405.574	9 ⁵	4. Németalföld . .	258.020	7 ⁶
5. Belgium	316.908	7 ⁴	5. Franciaország .	231.159	6 ⁸
6. Németalföld . .	309.217	7 ²	6. Oroszország . .	206.457	6 ¹
7. Franciaország .	267.065	6 ²	7. Svájc	179.629	5 ³
8. Svájc	174.165	4 ¹	8. Belgium	150.808	4 ⁴
9. Olaszország . .	140.394	3 ³	9. Német szabad- kikötők és vám- kölzetek	104.833	3 ¹
10. Brasilia	137.732	3 ²	10. Olaszország . .	94.700	2 ⁸
11. Brit-Kel.-India	128.704	3 ⁰	11. Svédország . .	91.559	2 ⁷
12. Argentina, Pata- gonia	75.181	1 ⁸	12. Dánia	76.383	2 ²
13. Dánia	61.899	1 ⁴	13. Románia	53.431	1 ⁶
14. Chili	61.427	1 ⁴	14. Spanyolország .	53.071	1 ⁶
15. Brit-Ausztrália	50.302	1 ²	15. Brazília	52.399	1 ⁵
16. Svédország . .	46.076	1 ¹	16. Norvégia	39.769	1 ²
17. Spanyolország .	34.068	0 ⁸	17. Törökország . .	34.079	1 ⁰
18. Románia	29.398	0 ⁷	18. Brit-Kelet-India	32.165	0 ⁹
19. Németalföldi Kelet-India . . .	22.851	0 ⁵	19. Chili	30.800	0 ⁹
20. Norvégia	22.377	0 ⁵	20. China	29.863	0 ⁹
21. Nyugot-Afrika	21.449	0 ⁵	21. Argentina, Pata- gonia	26.122	0 ⁸

B e v i t e l			K i v i t e l		
Származási hely	1000 márka	%	Rendeltetési hely	1000 márka	%
22. Német szabad-kikötők és vám-külzetek . . .	19.993	0.5	22. Brit - Ausztrália	21.954	0.6
23. Fokföld . . .	17.866	0.4	23. Portugália . .	21.129	0.6
24. Középamerikai köztársaságok	14.040	0.3	24. Japán	18.481	0.5
25. Haiti	13.929	0.3	25. Brit-É.-Amerika	14.925	0.4
26. Portorico, Cuba	13.603	0.3	26. Mexikó	14.331	0.4
27. Portugália . .	11.269	0.3	27. Németalföldi Kelet-India . .	10.985	0.3
28. Mexikó . . .	10.704	0.3	28. Peru	8.391	0.2
29. Törökország .	9.607	0.2	29. Középamerikai köztársaságok .	8.338	0.2
30. China	7.770	0.2	30. Venezuela . .	8.013	0.2
31. Brit-Nyugot-India	6.762	0.2	31. Uruguay . . .	7.811	0.2
32. Bolivia . . .	6.725	0.2	32. Portorico, Cuba	5.901	0.2
33. Peru	5.544	0.1	33. Fokföld	5.402	0.2
34. Német-Nyugot-Afrika	5.189	0.1	34. Kolumbia . . .	4.361	0.1
35. Japán	4.680	0.1	35. Nyugot-Afrika	4.184	0.1
36. Venezuela . .	4.645	0.1	36. Egyiptom . . .	3.761	0.1
37. Szerbia . . .	4.138	0.1	37. Görögország .	3.731	0.1
38. Kelet-Afrika .	4.043	0.1	38. Phillippini szigetek, stb. . .	3.481	0.1
39. Görögország .	3.959	0.1	39. Német - Nyugot-Afrika	3.243	0.1
40. Columbia . .	3.786	0.1	40. Szerbia	3.125	0.1
41. Uruguay . . .	3.764	0.1	41. Bulgária . . .	2.883	0.1
42. Ecuador . . .	3.308	0.1	42. Haiti	2.368	0.1
43. Egyéb országok	11.923	0.3	43. Transvaal . . .	2.222	0.1
			44. Kelet-Afrika .	1.746	0.1
			45. Egyéb országok	10.574	0.3
Összes bevétel .	4,272.910	100.00	Összes kivétel .	3,409.584	100.00

A rendeltetési és származási helyet azonban a legtökéletesebb áruforgalmi statisztika sem képes pontosan megállapítani, nagyon sok árúnál a származási vagy rendeltetési helyet az az ország helyettesíti, melyből vagy melybe az áru közvetlenül érkezett vagy indult. Így a német bevételben is a Belgiumból és Hollandiából származott árúknak egy tekintélyes része tengerentúli származású s csak transzító úton választotta a nevezett országokat; még zavaróbb a német szabadkikötők szerepe, melyek vámkülzetet képezvén, külön ország gyanánt szerepelnek, holott ezek csak közvetítik a forgalmat a többi országokkal, főleg Nagy-Britanniával és Oroszországgal. Az Osztrák-magyar monarchia tekintélyes helyet foglal el a Németbirodalom külkereskedelmi forgalmában, főleg a bevételben, hol a második helyen áll, közvetlenül Nagy-Británia után, míg a kivételben a harmadik helyre szorul, megelőztetvén az Éjszakamerikai Egyesült-Államok által is. A Németbirodalom forgalmát Franciaországgal, tekintve a két állam nagyságát, gazdagságát és szomszédos voltát, épen nem mondhatjuk nagynak, a politikai ellentét, úgy látszik, közgazdasági téren is érezteti hatását.

A Németbirodalom nem képez egységes *postaterületet*, a birodalmi postaterületen kívül fennáll a bajor és a württembergi. A posta fejlődése az utóbbi két évtized alatt rendkívüli volt, 1871-ben az

egész birodalomban még csak 7.185 postahivatal állt fenn. 1890 végén ellenben már 24.970, a korábbi számnak több mint háromszorosa. A postabevétel az 1872/75. évek átlagában csak 91 millió márkát tett, 1890-ben 195 milliót. A forgalom emelkedéséről hadd szóljon a következő néhány adat:

Érkezett:	az 1872/75. évek átlagában 1000 d a r a b	1890-ben
levélpostai küldemények	583.586	1,634.447
csomagok értéknnyilvánítás nélkül	45.980	109.146
levelek és csomagok értéknnyilvánítással	23.634	11.619
postautalványok	20.404	80.282

A pénzes levelek darabszámának csökkenése, úgy látszik, a postautalványok nagy emelkedésével függ össze; azonban az értéknnyilvánítással érkezett csomagok és levelek pénzértéke is a tárgyalt idő alatt nem csökkent, hanem emelkedett, 14.15 milliárdról 15.23 milliárdra. Az érkezett utánvételi küldemények értéke 61.10 millióról 99.56 millióra, a postai megbízóleveleké 92.33 millióról 581.45 millióra, a postautalványoké pedig 819.68 millióról 4.912.66 millióra emelkedett.

A távirda-hivatalok száma még erősebben szaporodott, mint a postahivataloké. 1871-től 1890-ig 3.801-ről 17.200-ra. A távirda-vonalak hossza 36.134 kilométerről 103.308 kilométerre s a távirda-huzaloké 117.665 kméterről 364.771 kméterre. A távirdabevételek pedig, melyek az 1872/75. évek átlagában csak 11.39 millió márkát képviseltek, 1890-ben már 33.77 millióra rúgtak. Az érkezett sürgönyök száma (az átmenőkön kívül) az 1872/75. évek átlagában 10.54 millió, 1890-ben 22.16 millió volt, a feladottaké pedig 10.37 millió darabról 21.81 millióra emelkedett. Az alkalmazott posta- és távirda-személyzet 1885-ben 93.845 főre ment, 1890-ben 128.687 főre.

A rendes nyomtávú *vasutak* hálózata 1871. óta következőleg fejlődött:

	km.		km.		km.
1871-ben	21.471	1878/79-ben	31.471	1885/86-ban	37.189
1872-ban	22.426	1879/80-ban	33.250	1886/87-ben	37.967
1873-ban	23.890	1880/81-ben	33.645	1887/88-ban	39.082
1874-ben	25.487	1881/82-ben	34.182	1888/89-ben	40.008
1875-ben	27.970	1882/83-ban	34.846	1889/90-ben	40.920
1886-ban	29.305	1883/84-ben	35.743	1890/91-ben	41.818
1877/78-ban	30.718	1884/85-ben	36.457		

1871-ben az államvasutak hossza még csak 9.902 km. volt, a magánvasutaké ellenben 11.569 km., az 1890/91. üzletévben ellenben az államvasutakra 37.476 km. esett, a magánvasutakra pedig már csak 4.342 km. esett, a porosz állam nagy államosítási akciója 1879/80-ban vette kezdetét, egyidőben a védvamos politika hatalomra jutásával. 1871-ben 1.000 □ km. területre átlagosan 39.7 km., 1890/91-ben 77.4 km. vasut esett, 100.000 lakosra pedig akkor 52.3, most 84.5 km. A területhez képest legtöbb vasut van Szászországban (1.000 □ kméterenkint 149.2 km.), Szász-Altenburgban (130.2 km.), a rajnai porosz tartományban (124.4 km.), Hessenben (120.4 km.), Braunschweigban (119.9 km.), Anhaltban (116.8 km.), legkevesebb ellenben Lippeben (24.1 km.), Schwarzburg-Rudolstadtban (32.2 km.). A lélekszámhoz viszonyítva vasutakban leggazdagabb a gyér népességű Mecklenburg-Strelitz és Mecklenburg-Schwerin. Amott 209.2,

emitt 173,3 km. vasut esvén 100.000 lakosra; legszegényebb ellenben Lippe, hol csak 22,9 km.

A rendes vágányú német vasutakba fektetett beruházási tőke 1890/91-ben 10.456,156.000 márkára rúgott, kilométerenkint átlagosan 250.400 márkára. 1871-ben a beruházási tőke még csak 4.298 millió márkát tett és így két évtized alatt több, mint 6 milliárd fektettetett vasutakba.

Az 1890/91. évi üzleti eredményt a következő néhány adat világítja meg:

Üzleti bevételek:		
összesen	1,303,014.000	márka
üzemhossz-kilométerenkint . . .	31.300	»
Üzleti kiadások:		
összesen	802,345.000	»
üzemhossz-kilométerenkint . . .	19.300	»
Üzleti fölösleg:		
összesen	500,669.000	»
pályakilométerenkint	12.200	»

Minden tonnakilométerre átlagosan 3,85 márka bevétel és 2,37 márka kiadás esett, míg 1871-ben 4,61 márka bevétel és 2,33 márka kiadás esett. Az üzleti bevételekből 357,05 millió márka, vagyis 28,8% a személyforgalom, 882 millió márka, vagyis 71,2% pedig a teherforgalom bevételeire esett. A német vasutak jövedelmezősége nagyon kielégítő, 1871 óta következőleg hullámzott:

Üzleti év	Üzleti fölösleg a beruházási tőke százalékában	Üzleti év	Üzleti fölösleg a beruházási tőke százalékában	Üzleti év	Üzleti fölösleg a beruházási tőke százalékában
1871-ben	6,94	1878/79-ben	4,25	1885/86-ban	4,42
1872-ben	5,98	1879/80-ban	4,28	1886/87-ben	4,66
1873-ban	5,21	1880/81-ben	4,44	1887/88-ban	5,17
1874-ben	4,71	1881/82-ben	4,54	1888/89-ben	5,40
1875-ben	4,68	1882/83-ban	4,80	1889/90-ben	5,60
1876-ban	4,45	1883/84-ben	4,61	1890/91-ben	4,86
1877/78-ban	4,26	1884/85-ben	4,60		

A német vasutak járművekkel hatalmasan el vannak látva. 1891-ben 14.188 mozdony, 26.399 darab személykocsi és 288.034 db. podgyász- és teherkocsi állt rendelkezésre, vagyis az üzleti hosszúság minden 100 kilométerére 34 mozdony, 64 személykocsi és 686 podgyász- és teherkocsi esett.

A forgalom nagyságát legvilágosabban a befutott személy- és tonnakilométerek fejezik ki. A személykilométerek száma 1871-től 1890/91-ig 5,02 milliárdról 11,22 milliárdra, a tehertonnakilométereké pedig 6,45 milliárdról 22,24 milliárdra emelkedett. Ezek a számok különösen azért érdekesek, mert világosan mutatják, hogy a személyforgalom fejlődése Németországban mennyire nem tudott lépest tartani a teherforgalom fejlődésével. Még világosabb lesz ez állítás, ha a forgalmi eredményeket a vasuti hálózat hosszúságával hasonlítjuk össze, míg ugyanis átlagosan az üzleti hosszúság minden kilométerére 1871-ben 262,4 ezer s 1890/91-ben 274,0 ezer személykilométer esett, addig a a teherszállítmányok tonnakilométereiből 1871-ben 369,5 ezer, 1890/91-ben pedig 535,5 ezer esett. A teherforgalom tehát a vasuti hálózat hosszúságához képest is nagy mértékben emelkedett, míg a

személyforgalom emelkedését jóformán csak a vasuti hálózat növekedése idézte elő, sőt 1872-től 1881/82-ig folytonos visszaesést látunk, úgy, hogy pl. 1879/80-ban az üzleti hosszúság egy kilométerére átlagosan csak 192·2 ezer személykilométer esett.

A rendes vágányú vasutakról az összes alkalmazottak száma egy évtized alatt (1880/81-től 1890/91-ig) 241.435-ről 340.553-ra emelkedett, mely utóbbi számból 122.252 rendes fizetéses, 21.916 napi-díjas hivatalnok, 196.385 munkás volt.

Újabb időben a keskenyvágányú vasutak is gyors fejlődést vettek Németországban. Összes hosszúságuk 1880/81-ben még csak 193 km. volt, 1890/91-ben ellenben már 1.051 km., ez utóbbi évben a befektetett tőke már 54 millió márkára rúgott, az üzleti bevételek 4·40 millió, az üzleti kiadások 2·99 millió márkát tettek. Az 1·41 millió márkára rúgó üzleti fölösleg 2·60/o-os kamatozását képezte a felhasznált beruházási tőkének, az újabb és újabb vasutak építésével azonban csaknem évről-évre csökken, 1883/84-ben még 4·50/o-ot tett. A keskenyvágányú vasutakon az 1890/91. üzleti évben 214 mozdony, 514 személykocsi és 4.503 teherkocsi volt alkalmazásban s a befutott személykilométerek száma 61·6 milliót, a teherárúk tonnakilométerei pedig 39·6 milliót tettek. Alkalmazva volt 763 hivatalnok és 908 munkás, összesen 1.671 személy.

A *belhajózásra* 20.390 hajó szolgált, melyek közül 19.980-nak hordképessége is ki van mutatva s tett 2.100.705 tonnát. A hajók hordképesség szerint következőleg oszoltak meg:

20 tonnánál kisebb	2.551 hajó,
20— 50 tonnás	4.956 »
50—100 »	3.774 »
100—150 »	5.460 »
150—300 »	2.136 »
300 tonnánál nagyobb	1.112 »

A tengeri hajók állománya pedig volt 1892. január 1-én:

	Szám	Tonnatartalom	Személyzet
vitorlás hajók . . .	2.698	704.274	17.390
gőzösök	941	764.711	23.509
együtt . . .	3.639	1,468.985	40.899

Az összes hajók közül 2.189 darab, 342.626 tonnatartalommal a porosz kikötőkhöz, 372 hajó 390.850 tonnatartalommal Brémához, 578 hajó pedig 553.414 tonnatartalommal Hamburghoz tartozott. 1.341 hajó 50 tonnánál is kisebb volt, ellenben 106 hajó térfogata egyenkint a 2.000 tonnát is meghaladta.

A mi a német kikötők hajóforgalmát illeti, a 1876—80 évek átlagában rakottan csak 41.645 hajó érkezett 6,430.133 tonnatartalommal, 1890-ben ellenben 54.834 hajó 12,015.880 tonnatartalommal, míg a rakottan elindult hajók száma akkor 34.288 volt 4,833.578 tonnatartalommal, 1890-ben pedig 46.512, 9,092.935 tonnatartalommal,

rakottan érkezett hajók forgalma tehát jóval erősebben emelkedett, mint az elindult hajóké. Az üres hajóknál épen ellenkezőt látunk, 1876—80-ban átlagosan 9.405 hajó érkezett 711.193 tonnatartalommal, 1890-ben pedig 10.041 darab 1,065.027 tonnatartalommal, míg az elindult üres hajóknál a szám 16.518-ról 18.406-ra, a tonnatartalom pedig 2,340.197-ről 4,017.764-re emelkedett; jeléül, hogy az import-árúkkal érkező hajókat a német export nem tudja ellátni kellő visszteherrel.

A *pénzverés* a Németbirodalomnak az aranyvalutára való áttérése folytán (1871. decz. 4-ki törvény, 1873. július 9-ki érmetörvény) az utóbbi két évtized alatt roppant mérveket öltött, 1891. végéig kivertek 2,590,126.800 márka értékű aranypénzt, 470,050.400 márka ezüstpénzt, 47,609.700 márka nickelpénzt és 11,541.800 márka rézpénzt, összesen tehát 3.119,328.700 márkát, miből azonban 15,990.000 márka időközben bevonatott.

A birodalmi bankon kívül 1891-ben 8 jegybank állt fenn, 1889. óta, vagyis a két utolsó évben a jegybankok száma 7-tel fogyott. 1891-ben a fennálló 9 jegybank alaptőkéje 221¹/₂ millió márkára rúgott (ebből a birodalmi banké 120 millió), a bankjegyforgalom 1.179 millió márkát tett, miből magára a birodalmi bankra 1.004 millió esett, utána következett a bajor bank 62 millió s a drezdai százsz bank 44 millió márka bankjegyforgalommal. Az összes bankok fémkészlete ugyanebben az évben 965 millió márka volt (a birodalmi banké 886 millió), a váltótárca álladéka 745 millió m. (a birodalmi banké 542 millió), a jegybankok összes aktívája pedig 1.974⁵⁹/₁₀₀ millió (ebből a birodalmi banké 1.616⁵³/₁₀₀ millió).

A németbirodalmi kölcsönök árfolyama 1891-ben következő volt

	legmagasabb á r f o l y	legalacsonyabb a m	átlagos a m	hozadék %-ban.
4 %/o-os birodalmi kölcsön	106 ⁹⁰ / ₁₀₀	105 ¹⁰ / ₁₀₀	105 ⁹⁹ / ₁₀₀	3 ⁷⁷ / ₁₀₀
3 ¹ / ₂ %/o-os »	99 ²⁵ / ₁₀₀	96 ⁵⁰ / ₁₀₀	98 ³⁸ / ₁₀₀	3 ⁵⁶ / ₁₀₀
3 %/o-os »	87 ¹⁰ / ₁₀₀	82 ⁷⁵ / ₁₀₀	85 ¹⁰ / ₁₀₀	3 ⁵³ / ₁₀₀

Az évkönyvben abból a becses árstatisztikából is találunk rövid kivonatot, mely a németbirodalmi statisztika havi füzetében jelenik meg, terünk azonban nem engedi, hogy kiterjeszkedjünk rá s csak futólag érintjük a főbb árucikkek *fogyasztásának* kiszámítását is. A fogyasztás nagyságát a német statisztika a termelés és külforgalom adatainak összevetéséből számítja ki, de helyesen utal rá, hogy ez a kiszámítás az egyes évekre távolról sem lehet pontos, mert ismerni kellene még az egyes áruk ből a minden év végén rendelkezésre álló készleteket is. A fogyasztási adóköteles *szesz fogyasztása* 1891-ben 2,203.300 hektolitert tett, fejenként 4⁴/₁₀₀ litert, ipari czélokra pedig adómentesen fölhasználtatott 519.100 hektoliter, fejenként 1 liter. A *sörfogyasztás* 1873-tól 1890/91-ig 37⁴⁵/₁₀₀ millió hektoliterről 52⁴⁰/₁₀₀ millióra szökkent s a fejenkénti sörfogyasztás 90⁶/₁₀₀ literről 105⁸/₁₀₀ literre, a *dohányfogyasztás* az utolsó 30 év átlagában 639 ezer métermázsát tett, fejenként 1⁵/₁₀₀ kilogrammot. Ime, még néhány további árú fogyasztása 1890-ben (illetőleg az 1890/91. üzleti évben):

	Összes fogyasztás métermázsá	Fejenként kgr.		Összes fogyasztás métermázsá	Fejenként kgr.
só . . .	6,222.910	14 ⁰ / ₁₀₀	ólom . .	824.230	1 ⁶⁷ / ₁₀₀
czukor .	4,702.530	9 ⁵ / ₁₀₀	köszén .	652,571.590	1.320 ⁰⁰ / ₁₀₀
nyersvas	48,972.420	99 ¹ / ₁₀₀	barnaszén	255,408.490	517 ⁰⁰ / ₁₀₀
réz . . .	452.490	0 ⁹² / ₁₀₀	pamut .	2,452.040	4 ⁹¹ / ₁₀₀
ón . . .	85.040	0 ¹⁷ / ₁₀₀	kávé . .	1,255.890	2 ⁵² / ₁₀₀
horgany	904.640	1 ⁸³ / ₁₀₀	petroleum	6,753.780	13 ⁵³ / ₁₀₀

A német *hadssereg* békeállománya 1892/93-ra 511.744 főben állapított meg, ebből 20.524 tiszt, 486.983 legénység és 1.837 katoná-

orvos, a szolgálati lovak száma 93.750-re rúg. A haderő fegyvernemek szerint következőleg oszlik meg:

gyalogság	347.475
lovasság	68.495
tüzérség	69.462
utászok, stb.	13.409
vonatesapatok	7.204

Ezenkívül vannak a külön formációk és az ezredekbe nem osztott tiszték.

A *haditengerészet* 1892. ápril 1-én állt 78 hajóból 219.123 tonna-tartalommal, 223.090 indikált lóerővel és 19.307 főnyi személyzettel. Besoroztatott a német hadseregbe és haditengerészetbe:

1885/86-ban 152.933	1887/88-ban 176.990	1889/90-ben 170.494
1886/87-ben 169.240	1888/89-ben 171.346	1890/91-ben 193.318

A Németbirodalom *pénzügye* tulajdonképpen nem tünteti fel az összes állami funkciók szükségletét, mert ez jórészt az egyes német államok külön budgetjében jut kifejezésre; a birodalmi budget csak a birodalom közös ügyeinek szükségletét öleli fel. A Németbirodalom összes kiadásai az utóbbi évtized alatt következőleg emelkedtek, megjegyezvén, hogy az utóbbi két év adatai csak a költségveté-sileg előirányzott kiadásokat jelentik:

millió márka	millió márka	millió márka
1880/81-ben 550 ⁰⁶	1886/87-ben 693 ⁵³	1890/91-ben 1.353 ⁶²
1883/84-ben 587 ²⁵	1887/88-ban 876 ⁹³	1891/92-ben 1.118 ⁴⁵
1884/85-ben 614 ⁵⁹	1888/89-ben 1.020 ²²	1892/93-ban 1.217 ²³
1885/86-ban 637 ⁶⁷	1889/90-ben 1.110 ⁶⁷	

A kiadások tehát több, mint megkétszereződtek. Az emelkedést főleg a hadügyi kiadások, kivált a rendkívüli hadügyi kiadások roppant emelkedése okozta, másodsorban pedig a birodalmi kincstár általános alapjához való hozzájárulás. A rendes folyó kiadások a főbb fejezetek szerint 1892/93-ra következőleg irányoztattak elő:

millió márka	millió márka
Birodalmi gyűlés 0 ⁴²	Birodalmi kincstári hi-vatal 356 ⁰⁶
Birodalmi kancellár és kancellária 0 ¹⁵	Birodalmi vasuti hivatal 0 ³¹
Külügyi hivatal 9 ⁹⁰	Birodalmi adósság 60 ⁸⁶
Belügyi hivatal 19 ⁹⁰	Számvevőszék 0 ⁶²
Hadügyi igazgatás 427 ²⁸	Általános nyugdíjalap 42 ⁶⁵
Haditengerészet 45 ³⁰	Birodalmi nyugdíjalap 25 ¹⁶
Birodalmi igazságügy 2 ⁰⁵	

A rendkívüli hadügyi kiadások 1880/81-ben még csak 42⁷ millió márkát tettek, 1890/91-ben elérték a maximumot 319⁵⁷ millióval, az 1892/93-ki költségvetésben pedig 145⁴⁹ millióval irányoztattak elő.

A birodalmi *bevételek* legbővebb forrását a vámok és a fogyasztási adók képezik, ezek 1880/81-ben még csak 286⁴⁸ millió márkát hoztak be, 1890/91-ben pedig 625²² milliót, 1892/93-ra tekintettel az újabb kereskedelmi szerződésekben folyó vámmérséklésre, 603³³ millió márkával irányoztattak elő. Az 1892/93. évi előirányzatot véve, a többi bevételek: birodalmi bélyegjővedelme 37¹¹ millió, a posta és távirat tiszta jővedelme 21²² millió, a birodalmi nyomdajővedelem 1²⁵ millió, a birodalmi vasutak fölöslege 19⁸⁴ millió, bankügy 4⁷⁷ millió, különféle közigazgatási bevételek 12⁰⁶ millió, a birodalmi

rokkantalapból 25·16 millió, birodalmi pénzek kamatja 0·29 millió, a stettini egykori erődítési terület parcellánkénti eladásából 1·10 millió, az egyes német államok matrikuláris járulékából pedig 320·86 millió márka. Ez utóbbi, óriás mértékben emelkedett, hiszen 1884/85-ben még nem tett többet 84·44 milliónál; de még ez sem elég a birodalmi szükségletek fedezésére, rendkívüli forrásokból (főleg kölcsönökből) is nagy összegeket kell évről-évre előteremteni. 1892/93-ra rendkívüli forrásokból 154·42 millió márka bevétel irányoztatott elő, de egyes években még sokkal több, pl. 1887/88-ban 251·02 millió, 1889/90-ben 250·14 millió.

A németbirodalmi évkönyv a két nagy szociálisintézményről, a munkásoknak *betegség és baleset elleni biztosításáról* is közöl adatokat. Szűk terünk miatt itt is csak néhány kikapott számra kell szoritkoznunk. A betegségi pénztárak az 1883. jun. 15-iki törvény alapján tervezetnek, 1890-ben fennállt 21.173 pénztár, 6,065.637 taggal, a betegedési esetek száma 2,422.350 volt, a betegen eltöltött napoké pedig 39,176.689. A bevételek 114·56 millió, a kiadások 92·75 millió márkára rúgtak, esett tehát egy tagra átlagosan 0·1 betegedési eset, 6·0 betegnap és 12·77 márka költség.

A baleset elleni biztosítás 1890-ben 390.622 ipari és 4,843.621 mezőgazdasági üzemre terjedt ki, az előbbieken a biztosítottak átlagos száma 4,926.672-re, az utóbbiakban pedig 8,008.698 volt. Sérülések azonban a dolog természete szerint sokkal gyakrabban fordulnak elő az ipari, mint a mezőgazdasági foglalkozásokban, az 1890. év folyamán ugyanis

	Megsérült összesen	E z e k teljesen keresetkép- telenné lett	k ö z ü l meg- öletett	A megölt munkások hátrahagyott családtagjai
ipari üzemekben .	26.403	1.869	3.597	7.074
mezőgazd. » . .	12.573	438	1.877	3.077

Ezekhez jönnek még az állami, tartományi és községi vállalatoknál alkalmazott munkások s ezek beszámításával összesen megsérült 42.038 személy és pedig 2.708 teljesen munkaképtelenné vált, 6.047 megöletett, a hátrahagyott családtagok összes száma 11.337-re rúgott. A biztosított ipari munkásoknak számításba jövő bérösszege 3·18 ezer millió márkában állapítottatott meg. Az egész balesetbiztosítást véve, 1890-ben az összes költség 39·25 millió márkára rúgott, miből a kártalanítási összegre 20·0 millió, a balesetek megvizsgálására 677 ezer, a választott bíróságra 391 ezer, a baleset eltávolításra 368 ezer, az általános igazgatásra 4·87 millió márka esett, 12·62 millió pedig a tartalékalapba tétetett. A tartalékalap állománya 1890. végén 56·13 millió márkára rúgott. Ez a pár szám távolról sem képes megvilágítani a szociális törvényhozás ezen nagy alkotásának fontosságát s minthogy e helytt további részletekre nem terjeszkedhetünk ki, egyszerűen utalunk *van der Borght* kimerítő értekezésére.¹⁾

¹⁾ Die Statistik der deutschen Arbeiter-Versicherung von Dr. R. van der Borght. Allgemeines statistisches Archiv. Herausgegeben von Dr. Georg von Mayr, zweiter Jahrgang. I. Halbband. Tübingen, 1892.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 34. füzet. 1892. október.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1892. november.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 1892. szeptember hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. III. évf. 39—43. szám.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XVII. évf. 80—86. szám.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 38—42; Der Congress der englischen Gewerkvereine. Die Pariser Arbeitsbörse und die Organisation des Arbeitsnachweises, von F. Freih. v. Reitzenstein. Der Grossbetrieb ein wirthschaftlicher und socialer Fortschritt, von H. Herkner. Die gewerblichen Betriebsformen in ihrer historischen Entwicklung, von K. Bücher. Die Reform der Gemeindesteuern in Preussen, von J. Jastrow. Der IV. internationale Eisenbahn-Congress, von J. Schwab. Zur Steuer-Reform, von Loew; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F., IV. B., 2. H.: Die Vermögenssteuer und ihre Einfügung in das preussische Steuersystem, von J. Jastrow. Zur Lehre von den Lohngesetzen, von Fr. J. Neumann. Der deutsche Innungs- und allgemeine Handwerkertag vom 14.—17. Februar 1892 und seine Bedeutung für die neuere deutsche Handwerkerbewegung, von Th. Hampke. Der Staatshaushalts-Etat für das Königreich Preussen im Jahre 1892/93, etc. — 3. Heft: Zur Reform der Gemeindebesteuerung in Preussen, von R. Friedberg. Zur Lehre von den Lohngesetzen, von Fr. J. Neumann. Die Literatur der Unfall- und Krankenversicherung in der Schweiz. Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten, von M. Dierman. Rechtsversicherungsanstalt oder Berufsgenossenschaften als Träger der Unfallversicherung, von C. Hampke; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. XVIII. Jahrg. 8. u. 9. H.: Die Heimatsverhältnisse der Bevölkerung Oesterreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890, von H. Rauchberg, etc. — 10. H.: Die Molkerei-Genossenschaften und andere gemeinschaftliche Unternehmungen zur Verwerthung der Molkereiprodukte in dem im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach den pro 1891 vorliegenden Daten, von A. Freih.

von Hohenbruck. Die Ergebnisse der Strafrechtspflege im Jahre 1889, von W., etc.

Journal des économistes. 51. année: Septembre 1892.: La réaction protectionniste, par G. de Molinari. Le bon vieux temps, par Courcelle-Seneuil. De la société moderne d'après la dernière publication de Courcelle-Seneuil, par F. Lamé-Fleury. Mouvement scientifique et industriel, par D. Bellet. La loi coopérative et participationniste, par E. Brelay. La doctrine économique de l'Encyclique sur la condition des ouvriers, par E. Martineau. Lettre d'Italie. — Les sociétés coopératives, par V. Pareto. Lettre de Suisse. — Les syndicats obligatoires, par L. Wuarin, etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. Nr. 39—43.: Le morcellement, par A. de Foville. La réforme des tarifs de chemins de fer en Autriche et en Hongrie et ses résultats, par G. Michel. La progression du nombre des débits de boissons et la consommation de l'alcool, par P. Leroy-Beaulieu. Les améliorations agricoles et l'exploitation directe du sol par les grands propriétaires, par P. Leroy-Beaulieu. La production et la consommation du froment en France et à l'étranger, par G. Michel. La dislocation du budget de 1893 et les nouvelles perspectives financières de la France, par P. Leroy-Beaulieu. Les mines d'or du Transvaal, par J. M. Bel. L'affaire de Carmaux, les projets d'arbitrage et de révision de la loi sur les mines, par P. Leroy-Beaulieu. Les sociétés coopératives, la législation et les mœurs, par Huber-Valleroux; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année Nr. 404—405.

Revue d'économie politique. 6-e année. No. 9. Septembre, 1892.: Les sociétés coopératives en Allemagne, par H. Crüger. L'histoire économique et sociale de l'Angleterre, d'après Th. Rogers, par J. Oczapowski; etc.

The Contemporary Review. No. 322. October, 1892: The coercion of Trade Unions, by C. Black. The rise of the coaltrade, by R. L. Galloway; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2561—2563.: Gold mining in Queensland. Some railway statistics. The prices of commodities. Our position in the International Monetary Conference. The revenue; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magy. kir. igazságügyminisztérium működése 1888—1891, Budapest, 1892.

Statiztika a dohánygyedárúságot illetőleg 1891. évre. Összeállítva a magyar királyi dohánybeváltási és gyártási számvevő osztályok által. Budapest, 1892.

Beicht über Handel und Industrie von Berlin nebst einer Uebersicht über die Wirksamkeit des Aeltesten Collegiums im Jahre 1891, erstattet von den Aeltesten der Kaufmannschaft von Berlin. Berlin, 1892.

Crueger H.: Die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in den einzelnen Ländern. Jena, 1892.

Gottlob A.: Die päpstlichen Kreuzzugsteuern des 13. Jahrhunderts. Ihre rechtliche Grundlage, politische Geschichte und technische Verwaltung. Heiligenstadt, 1892.

Kautsky K.: Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert. Stuttgart, 1892.

Schmoller G. und Hintze O.: Die preussische Seidenindustrie im achtzehnten Jahrhundert und ihre Begründung durch Friedrich den Grossen. 3 Bände. Berlin, 1892.

Soetbeer A.: Memorandum betreffend die bevorstehenden internationalen Münzconferenzen. Göttingen, 1892.

Wagner A.: Das neue socialdemokratische Programm. Vortrag gehalten auf dem dritten Evangelisch-socialen Congress zu Berlin am 21. April 1892. Berlin, 1892.

Wolff J.: Socialismus und capitalistische Gesellschaftsordnung. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Socialpolitik. Stuttgart, 1892.

Congrès international des accidents du travail, 2e session, tenue à Berne du 21 au 26 septembre 1891. Rapports et procès-verbaux publiés par les soins du comité suisse d'organisation. Paris, 1892.

Dufourmantelle M.: Code manuel de droit industriel, comprenant l'étude des lois et de la jurisprudence françaises sur la législation ouvrière et la propriété industrielle avec l'exposé des principales législations étrangères. Paris, 1892.

Kiaer A. N.: Statistique internationale. Navigation maritime IV. Mouvement de la navigation. Christiania, 1892.

Morand L.: Les anciennes corporations des arts et métiers de Chambéry et de quelques autres localités de Savoie. Chambéry, 1892.

Peuvern R.: De l'organisation par l'État des caisses de retraite pour les ouvriers. Paris, 1892.

Annual statement of the Trade of the United Kingdom with foreign countries and British possessions for the year 1891. London, 1892.

Clark J. B.: The philosophy of wealth: economic principles newly formulated. Boston, 1892.

Giffen R.: The case against bimetallisme. London, 1892.

Hall H.: A history of the custom-revenue in England, from the earliest times to the year 1827. Compiled exclusively from original authorities. London, 1892.

Hewins W. A. S.: English trade and finance chiefly in the XVIII-th century. London, 1892.

Bonomelli G.: Problemi e questioni del giorno. Milano, 1892.

Commercio di Trieste nel 1891. Trieste, 1892.

Ferraris C. F.: Principii di scienza bancaria. Milano, 1892.

Luporini C.: Il principio etico e giuridico in relazione all'economia civile. Lucca, 1892.

Movimento dello stato civile, anno XXIX. (1890.) Pubblicazione del Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Relazione statistica intorno ai servizi postale e telegrafico per l'esercizio 1890—91 ed al servizio delle casse postali di risparmio per l'anno 1890. Ministero delle poste e dei telegrafi. Roma, 1892.

Calleja E. y L. M. de Larra: La propiedad industrial. Madrid, 1892.